श्री वीतरागाय नमः ॥

जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितया
आचारमणिमञ्जूषाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतम् ।

श्रीदशवैकालिकसूत्रम्

अथ-षष्ठाध्ययनम् ।

पञ्चमाध्ययने निरवद्यभक्तपानाद्युपादानविधिर्दर्शितः, तादृशं भक्तपानादिकं च शुद्धाचारवद्भिरेवोपादीयतेऽतोऽस्मिन् महाचारकथाभिधाने षष्ठाध्ययनेऽष्टादशस्थानाश्रिताचारविधिरभिधीयते, तत्र महाचारकथाश्रवणसातुत्सुक्यकण्ठिता राजादयः कदाचित् स्वभागधेयवशान्नगरप्रान्तोद्यानमागतं गणिनमाकर्ण्य तदन्तिकमुपस्थिताः साधुसमुचिताचारं पृच्छन्तीत्याह—

हिन्दी भाषानुवाद ।

अब छठाँ अध्ययन कहते हैं ।

पांचवे अध्ययनमें निरवद्य भक्तपानकी विधि बताई है। निरवद्य भक्तपान शुद्ध आचारवान् मुनि ही ग्रहण करते हैं। इसलिए महाचारकथा नामक छटे अध्ययनमें अष्टादश स्थानोंमें आश्रित आचारकी विधि कहते हैं। महाचारकथाके जिज्ञासु राजा महाराजा या अन्य प्रधान भव्य प्राणी सुनेकि-सौभाग्यसे नगर प्रान्त अथवा उद्यानमें आचार्य महाराज पधारे हैं और यदि वह उनके समीप पहुंच कर साधुओं के आचारके विषयमें पूछे, अथवा कोई मुनि

ગુજરાતી ભાષાનુવાદ
અધ્યયન છઠું.

પાચમા અધ્યયનમા નિરવદ્ય ભકતપાનની વિધિ બતાવી છે. નિરવદ્ય ભકતપાન શુદ્ધ આચારવાન્ મુનિ જ ગ્રહણ કરે છે તેથી મહાચારકથા નામક છઠ્ઠા અધ્યયનમા અઢાર સ્થાનોમા આશ્રિત આચારની વિધિ બતાવે છે મહાચારકથાના જિજ્ઞાસુ રાજા મહારાજા યા અન્ય પ્રધાન ભવ્ય પ્રાણીઓ સાભળે કે-સુભાગ્યે નગરપ્રાત અથવા ઉદ્યાનમાં આચાર્ય મહારાજ પધાર્યા છે, અને તેઓ તેમની સમીપે જઇને સાધુઓના આચાર વિષે પૂછે,

૫૧	,,	શેઠ કસ્તુરચંદ આલાભાઈ હ. રતનચંદ કસ્તુરચંદ શાહ	અમદાવાદ
૫૧	,,	શેઠ કસ્તુરચંદ હરજીવનદાસ હ. માણેકલાલ કસ્તુરચંદ	ધાણસ
૩૧	,,	ખીમચંદ મણીલાલ	આણંદજી
૩૧	,, ,,	કેશવલાલ ખોતમચંદ શાહ	આણંદજી
૩૧	,	બાપુલાલ ઉજમશી શાહ	અમદાવાદ
૩૧	,, ,,	વ્રજલાલ પોપટલાલ મહેતાના પુ. મારફતે મેસર્સ ચંપાલાલ તલકચંદ શેઠ	વઢવાણ
૩૧	,,	અમૃતલાલ બોધકભાઈ	આણંદજી
૨૫	,,	મહેતા વસુભક્તલાલ મોતીલાલ (વડોદરાવાળા)	અમદાવાદ
૨૫	, ,	કેશવલાલભાઈ	વીરમગામ
૨૫	,, ,,	પ્રવિણચંદ્ર વસ્તમચંદ્રભાઈ	અમદાવાદ
૨૫		પારેખ બીજાલાલ નેમચંદ	ધાણસ
૩૧	,,	શાહ શાંતિલાલ મોહનલાલ	અમદાવાદ
૧૧૫		ત્રીભોવનદાસ ગોપાલજી (પાંચ વર્ષની કોલ સાથે રૂ. ૨૫) જેમાં	રાધ
૫૧	,,	શેઠ લાલભાઈ દીપચંદ	અમદાવાદ
૫૧		શેઠ મારજીભાઈ ખારવીર	માનસ
૫૧	,,	શાહ હરિલાલ જેઠાલાલ	સાબરમતી
૩૧	,,	શાહ ડુંગરલાલ મફતલાલ	વઢવાણ
૨૫	,	ઝાંપી બાપુલાલ મોહનલાલ	બોરસદ
૨૫		બા. સૌ રમાબેન વાડીલાલ શાહ	વીરમગામ
૨૫	,	ભોપાળી કસ્તુરચંદ કાકરણી હ. રસીકલાલ	અમદાવાદ
૨૫	,	શેઠ કાકરણી કરમચંદ	માનસ
૨૫	,,	શાહ જેઠાલાલ ત્રીભોવનદાસ	માનસ
૧૦૧	,	શેઠ વાડીલાલ જમનાદાસ	અમદાવાદ
૫૧	,,	શેઠ સાકેલચંદજી મહેતા	ઉદેપુર
૨૫	,,	શેઠ મોતીલાલજી વસ્તુભક્તલાલજી ડીસ	ઉદેપુર

૩૭૭૧

તા. ૩૧-૧૦-૬૦ સુધીમાં મળેલી રોકડ.

નમ્ર વિનતી

ઉપરના દાનવીરોનો આભાર માનવો ને સમિતિની પવિત્ર ફરજ છે

વાજબોધ તા. ૩૧-૧૦-૬૦ સાકરચંદ ભાઈચંદ શેઠ-મંત્રી

॥ श्री वीतरागाय नमः ॥

जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितया
आचारमणिमञ्जूषाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतम् ।

श्रीदशवैकालिकसूत्रम्

अथ-षष्ठाध्ययनम् ।

पञ्चमाध्ययने निरवद्यभक्तपानाद्युपादानविधिर्दर्शितः, तादृशं भक्तपानादिकं च शुद्धाचारवद्भिरेवोपादीयतेऽतोऽस्मिन् महाचारकथाभिधाने षष्ठाध्ययनेऽष्टादशस्थानाश्रिताचारविधिरभिधीयते, तत्र महाचारकथामवसातुमुत्कण्ठिता राजादयः कदाचित् स्वभागधेयवशान्नगरप्रान्तोद्यानमागतं गणिनमाकर्ण्य तदन्तिकमुपस्थिताः साधुसमुचिताचारं पृच्छन्तीत्याह—

हिन्दी भाषानुवाद ।

अब छठाँ अध्ययन कहते हैं ।

पांचवे अध्ययनमें निरवद्य भक्तपानकी विधि बताई है। निरवद्य भक्तपान शुद्ध आचारवान् मुनि ही ग्रहण करते हैं। इसलिए महाचारकथा नामक छठे अध्ययनमें अष्टादश स्थानोंमें आश्रित आचारकी विधि कहते हैं। महाचारकथाके जिज्ञासु राजा महाराजा या अन्य प्रधान भव्य प्राणी सुनेकि-सौभाग्यसे नगर प्रान्त अथवा उद्यानमें आचार्य महाराज पधारे हैं और यदि वह उनके समीप पहुंच कर साधुओं के आचारके विषयमें पूछे, अथवा कोई मुनि

ગુજરાતી ભાષાનુવાદ

અધ્યયન છઠ્ઠું.

પાચમા અધ્યયનમા નિરવદ્ય ભક્તપાનની વિધિ બતાવી છે. નિરવદ્ય ભક્તપાન શુદ્ધ આચારવાન્ મુનિ જ ગ્રહણ કરે છે તેથી મહાચારકથા નામક છઠ્ઠા અધ્યયનમા અઢાર સ્થાનોમા આશ્રિત આચારની વિધિ બતાવે છે મહાચારકથાના જિજ્ઞાસુ રાજા મહારાજા યા અન્ય પ્રધાન ભવ્ય પ્રાણીઓ સાભળે કે—સુભાગ્યે નગરપ્રાત અથવા ઉદ્યાનમાં આચાર્ય મહારાજ પધાર્યા છે, અને તેઓ તેમની સમીપે જઈને સાધુઓના આચાર વિષે પૂછે,

पश्चात्-भिक्षाचर्यागतेन स्वाचारं पृष्टेन केनचित् साधुना 'अदूरे एवोद्याने गुरवो मे विराजन्ते तु एष सविस्तरं कथयिष्यन्ती' त्यभिधाय गोचरा राजादयस्तत्रागत्य तमाचार्यमाचारं पृच्छन्तीत्याह—

मूलम्—नाणदंसणसंपन्नं, संजमे य तवे रयं ।

गणिमागमसंपन्नं, उज्जाणंमि समोसढं ॥१॥

रायाणो रायमच्चा य, माहणा अदुव खत्तिया ।

पुच्छंति निहुयप्पाणो, कहं मे आयारगोयरो ॥२॥

छाया—ज्ञानदर्शनसंपन्नं, संयमे च तपसि रतम् ।

गणिनमागमसंपन्नम्, उद्याने समवसृतम् ॥१॥

राजानो राजामात्याश्च, ब्राह्मणा अथवा क्षत्रियाः ।

पृच्छन्ति निभृतात्मानः, कथं मेऽवदात् आचारगोचरम् ॥२॥

टीका—'नाणदंसण' इत्यादि—

उद्याने=नानाविधकुसुमितनि पुष्पफलसमृद्धवृक्षराजिविराजिते आरामविशेषे समवसृतम्=समागतं ज्ञानदर्शनसंपन्नम्=ज्ञानं च दर्शनं चेति ज्ञानदर्शने ताभ्यां संपन्नं युक्तं, तत्र ज्ञानं=स्वपरस्वरूपपरिच्छेदकं मतिश्रुतादिकं, दर्शनं=दर्शनमोहनीयक्षय

गोचरी के लिए गये हों और कोई उनसे उनका आचार पूछे तो मुनि उत्तर दे कि-यहाँसे पास ही उद्यानमें मेरे धर्माचार्य विराजमान हैं वेही विस्तारसे समझावेंगे। मुनिका कथन सुनकर राजा आदि आचार्य महाराजके समीप आवे और उनसे मुनिधर्मका आचार पूछें। यही विषय आगे कहा जाता है। 'नाणदंसण' इत्यादि।

फूलों फलोंसे समृद्ध, तरुओंकी श्रेणीसे शोभित उद्यानमें पधारे हुए स्वपरस्वरूपको जाननेवाले मतिश्रुत आदि ज्ञान तथा

અથવા કોઈ મુનિ ગોચરીને માટે ગયા હોય અને કોઈ તેને તેનો આચાર પૂછે તો મુનિ ઉત્તર આપે કે—અહીંથી નજીકમાં જ ઉદ્યાનમાં મારા ધર્માચાર્ય વિરાજમાન છે તેજ વિસ્તારથી સમજાવશે મુનિનું કથન સાંભળીને રાજા આદિ આચાર્ય મહારાજની સમીપે આવે અને તેમને મુનિધર્મનો આચાર પૂછે એ વિષય આગળ કહેવામાં આવે છે 'नाणदंसण' ઇત્યાદિ

ફળ-ફૂલથી સમૃદ્ધ વૃક્ષોની શ્રેણીથી શોભિત ઉદ્યાનમાં પધારેલા, સ્વપર સ્વરૂપને જાણનારા મતિ શ્રુત આદિ જ્ઞાન તથા દર્શનમોહનીયના ક્ષય-ક્ષયોપશમ

यादिप्रादुर्भूतं जीवादिनवतत्त्वस्वरूपश्रद्धानात्मकम् । यद्यपि सम्यग्दर्शनादेव सम्यग्ज्ञानं भवति, तथापि संव्यवहारनयापेक्षया ज्ञानस्यैव प्राधान्यादादौ प्रयोगः। संयमे=सप्तदशविधे, तपसि=द्वादशभेदे च रतं=तत्परम्, आगमसंपन्नम्=आगमः=आ=सम्यग्ज्ञानादित्रयमोक्षमार्गरूपा मर्यादा गम्यते=ज्ञायते येन सः, आचाराद्यङ्गोपाङ्गलक्षणस्तेन संपन्नं=तद्विषयकज्ञानवन्तं, गणिनं=गणः=साधुसमुदायः, आज्ञाकारित्वेन सोऽस्यास्तीति गणी=आचार्यस्तम्, राजानः=चक्रवर्त्यादयः, राजामात्याश्च=अमा=सह समीपे वा वर्तन्ते ये ते=अमात्याः, राज्ञाममात्या राजामात्याः=राजमन्त्रिणश्च, ब्राह्मणाः=ब्रह्मचर्यं कुशलानुष्ठानं, तदेषामस्तीति ते, ब्राह्मणत्वजातिमन्तो वा, 'अदुव'-शब्दो देशीयस्तस्य 'अथवे' त्यर्थः । क्षत्रियाः=क्षतात्=उपघातात् त्रायन्ते इति ते, पीड्यमानप्राणिसंरक्षका इत्यर्थः । निभृतात्मानः=निश्चलान्तः करणा दत्तावधाना इत्यर्थः । अथवा विनीताः कृताञ्जलिपुटा इत्यर्थः, तादृशाः सन्तः भे=भवताम् आचारगोचरम् कथं=किंविधम् इति-पृच्छन्ति प्रश्नं कुर्वन्ति । तत्राचारः ज्ञानादिपञ्चविधः, गोचरः=भिक्षाचर्यादिलक्षणः,

दर्शनमोहनीयके क्षय क्षयोपशम अथवा उपशमसे उत्पन्न होनेवाले नव तत्त्वोंकी श्रद्धारूप दर्शनसे सम्पन्न, सत्तरह प्रकारके संयम, और बारह प्रकारके तपमें तत्पर, रत्नत्रयकी मर्यादाका बोध करानेवाले आचाराङ्ग आदि अङ्ग तथा उपाङ्गोंके ज्ञाता, छत्तीस गुणधारी आचार्य महाराज के पास चक्रवर्ती आदि राजा, राजमन्त्री ब्राह्मण अर्थात् ब्रह्मचर्य आदि शुभ क्रियाओंका अनुष्ठान करनेवाले या वर्णकी अपेक्षा ब्राह्मण, तथा क्षत्रिय अर्थात् दीन दुर्बलोंकी रक्षा करनेवाले, सावधानीसे विनय युक्त होकर पूछे कि-हे भदन्त ! आपका आचार अर्थात् ज्ञानाचार आदि, तथा गोचर अर्थात भिक्षाचर्य आदि, अथवा साधुका आचरणीय (कर्तव्य) यानी साधुका धर्म क्या है ?

અથવા ઉપશમથી ઉત્પન્ન થનારા નવ તત્ત્વોની શ્રદ્ધારૂપ દર્શનથી સંપન્ન, સત્તર પ્રકારના સંયમ અને બાર પ્રકારના તપમા તત્પર, રત્નત્રયની મર્યાદાનો બોધ કરાવનાર, આચારાગ આદિ અંગ તથા ઉપાગોના જ્ઞાતા, છત્રીસ ગુણ ધારી આચાર્ય મહારાજની પાસે ચક્રવર્તી રાજા, રાજમંત્રી, બ્રાહ્મણ અર્થાત્ બ્રહ્મચર્ય આદિ શુભ ક્રિયાઓનું અનુષ્ઠાન કરનાર યા વર્ણની અપેક્ષાએ બ્રાહ્મણ, તથા ક્ષત્રિય અર્થાત્ દીન-દુર્બળોની રક્ષા કરનારા, સાવધાનીથી વિનયયુકત થઈને પૂછે કે-હે ભદન્ત ! આપનો આચાર અર્થાત્ જ્ઞાનાચાર આદિ તથા ગોચર અર્થાત્ ભિક્ષાચર્યા આદિ અથવા સાધુનું આચરણીય (કર્તવ્ય) યા તો સાધુનો ધર્મ શો છે ?

पक्षा-भिक्षाचर्यागतेन स्वाचारं पृष्टेन केनचित् साधुना 'अदूर एवोद्याने गुरवो मे विराजन्ते तु एव समिष्टं कथयिष्यन्ती' तिमतिरूप्योक्ता रागादपस्तदागत्य तमाचार्यमाचारं पृच्छन्तीराह—

मूलम्—नाणदंसणसंपन्नं, संजमे य तवे रयं ।

गणिमागमसंपन्नं, उज्जाणंमि समोसढं ॥१॥

रायाणो रायमच्चा य, माहणा अदुव खत्तिया ।

पुच्छंति निहुअप्पाणो, कहं मे आयारगोयरो ॥२॥

छाया—ज्ञानदर्शनसंपन्नं, संयमे च तपसि रतम् ।

गणिनमागमसंपन्नम्, उद्याने समवसृतम् ॥१॥

राजानो राजामात्याश्च, ब्राह्मणा अथवा क्षत्रियाः ।

पृच्छन्ति निभृतात्मानः, कथं मे आचारगोचरम् ॥२॥

टीका—'नाणदंसण' इत्यादि—

उद्याने=नगरान्तिकवर्तिनि पुष्पफलसमृद्धतरुराजिविराजिते आरामविशेषे समवसृतं=समागतं ज्ञानदर्शनसंपन्नं=ज्ञानं च दर्शनं चेति ज्ञानदर्शने ताभ्यां संपन्नं युक्तं, तत्र ज्ञानं=स्वपरस्वरूपपरिच्छेदकं मतिश्रुतादिकं, दर्शनं=दर्शनमोहनीयस्य

गोचरी के लिए गये हों और कोई उनसे उनका आचार पूछे तो मुनि उत्तर दें कि—यहांसे पास ही उद्यानमें मेरे धर्माचार्य विराज रहे हैं वेही विस्तारसे समझावेंगे। मुनिका कथन सुनकर राजा आदि आचार्य महाराजके समीप जावे और उनसे मुनियोंका आचार पूछें। यही विषय आगे कहा जाता है। 'नाणदंसण' इत्यादि।

फूलों फलोंसे समृद्ध, लताओंकी श्रेणीसे शोभित उद्यानमें पधारे हुए स्वपरस्वरूपको जाननेवाले मतिश्रुत आदि ज्ञान तथा

અથવા કોઈ મુનિ ગોચરીને માટે ગયા હોય અને કોઈ એમને એમનો આચાર પૂછે તો મુનિ ઉત્તર આપે કે—અહીંથી નજીકમાં જ ઉદ્યાનમાં મારા ધર્માચાર્ય વિરાજમાન છે તેજ વિસ્તારથી સમજાવશે મુનિનું કથન સાંભળીને રાજા આદિ આચાર્ય મહારાજની સમીપે જાય અને તેમને મુનિઓનો આચાર પૂછે એ વિષય આગળ કહેવામાં આવે છે 'नाणदंसण' इत्यादि.

ટીકા-ફૂલોથી સમૃદ્ધ, લતાઓની શ્રેણીથી શોભિત ઉદ્યાનમાં પધારેલા, સ્વપર સ્વરૂપને જાણનારા મતિ શ્રુત આદિ જ્ઞાન તથા દર્શનમોહનીયના ક્ષય-ક્ષયોપશમ

पालनं, सुसमायुक्तः=सुसपन्नः न्यूनाधिकभावराहित्येनोभयशिक्षादक्ष इत्यर्थः। विचक्षणः= धर्मोपदेशनिपुणः स गणी तेभ्यः=राजादिभ्य आचष्टे=कथयति।

'निहुओ' इति पदेनासंभ्रान्तता, 'दंतो' इत्यनेन शब्दादिविषयोपरतिः, 'सव्वभूयसुहावहो' इत्यनेन सर्वभूताभयकारिता, 'सिक्खाए सुसमाउत्तो' इति पदेन जिज्ञासुकर्तृकाचारगोचरविषयकयावत्प्रश्नसमाधानशक्तिमत्ता, 'विचक्खणो' इत्यनेन च द्रव्यक्षेत्रकालभावाभिज्ञता, उत्सर्गापवादविवेकज्ञता च समावेदिता ॥३॥

मूलम्—हंदि ! धम्मत्थकामाणं, निग्गंथाणं सुणेह मे ।
आयारगोयरं भीमं, सयलं दुरहिट्ठियं ॥४॥

छाया—हन्दि ! धर्मार्थकामानां, निर्ग्रन्थानां शृणुत मे ।
आचारगोचरं भीमं, सकलं दुरधिष्ठितम् ॥ ४ ॥

टीका—'हंदि' इत्यादि—

'हन्दि' इत्यव्ययं कोमलामन्त्रणे, तेन भो देवानुप्रियाः। धर्मार्थकामानां=धर्मः श्रुतचारित्रलक्षणः स एवार्थः प्रयोजनं धर्मार्थः, तं कामयन्ते= वाञ्छन्तीति धर्मार्थकामाः=श्रुतचारित्रधर्माभिलाषिणस्तेषां, निर्ग्रन्थानां=साधूनां भीमं=भयङ्करं कर्मशत्रून् प्रतीतिभावः, दुरधिष्ठितं=दुर्धर्षं कातरैर्दुराराध्यमित्यर्थः,

'निहुओ' पदसे संभ्रमका अभाव, 'दंतो' पदसे शब्द आदि विषयोंका त्याग, 'सव्वभूयसुहावहो' पदसे समस्त जीवोंको अभयदान 'सिक्खाए सुसमाउत्तो' पदसे आचारके विषयमें जिज्ञासु द्वारा किये जानेवाले सब प्रश्नोंका उत्तर देनेकी शक्ति, 'विचक्खणो' पदसे द्रव्य क्षेत्र काल भावका ज्ञान और उत्सर्ग अपवाद मार्गका विवेक प्रगट किया है ॥ ३ ॥

आचार्य उत्तर देते हैं—'हंदि' इत्यादि।

हे देवानुप्रिय ! श्रुत चारित्ररूप धर्मकी वाञ्छा करनेवाले

'निहुओ' શબ્દથી સંભ્રમનો અભાવ, दंतो શબ્દથી શબ્દાદિ વિષયનો ત્યાગ, सव्वभूयसुहावहो પદથી સમસ્ત જીવોને અભયદાન, सिक्खाए सुसमाउत्तो પદથી આચારના વિષયમા જિજ્ઞાસુ દ્વારા પૂછાતા સર્વ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપવાની શક્તિ, विचक्खणो પદથી દ્રવ્યક્ષેત્ર કાળભાવનુજ્ઞાન અને ઉત્સર્ગ અપવાદ માર્ગનો વિવેક પ્રકટ કર્યો છે (૩)

આચાર્ય ઉત્તર આપે છે—'हंदि' ઇત્યાદિ

હે દેવાનુપ્રિય! શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મની વાંચ્છના કરનારૂં નિર્ગ્રન્થના કર્મશત્રુ-

तपोः समाहार इति विग्रहः । अथवा 'आचारगोचरः' इति छाया-आचारस्य साधुसमाचारस्य गोचरः=विषयः, आचारगोचरः साधुकर्तव्यो धर्मः षड्जीवनिकायादिरित्यर्थः ॥ १ ॥ २ ॥

एवं पृष्टः आचार्यः किं कुर्यादित्याह—

मूलम्—तेसिं सो निहुओ दंतो सव्वभूयसुहावहो ।

सिक्खाए सुसमाउत्तो, आयक्खइ वियक्खणो ॥३॥

छाया—तेभ्यः स निभृतो दान्तः सर्वभूतसुखावहः ।
शिक्षया सुसमायुक्तः आचष्टे विचक्षणः ॥ ३ ॥

टीका—'तेसिं' इत्यादि—

निभृतः=निश्चलः सावधान इत्यर्थः, दान्तः=वशीकृतेन्द्रियः सर्वभूतसुखावहः=सकलजीवोपकारपरायणः शिक्षया=ग्रहणासेवनाख्यया, तत्र ग्रहणशिक्षा=यथाकल्पं सूत्रार्थतदुभयबोधनरूपा, आसेवना च सूत्रोक्तक्रियाकलाप

गाथामें ज्ञानवर्यनसमग्र विशेषण आया है। यहां यह समझना चाहिए कि यद्यपि सम्यग्दर्शनसे ही सम्यग्ज्ञान उत्पन्न होता है तो भी व्यवहारनयकी अपेक्षासे ज्ञान प्रधान है इसलिए आदिसे ज्ञानका ग्रहण किया है ॥ २ ॥ ॥ ३ ॥

ऐसा पूछनेपर उत्तर देनेकी विधि कहते हैं—'तेसिं' इत्यादि ।

आत्मा में सावधान, जितेन्द्रिय, समस्त प्राणियोंका कल्याण करनेवाले, ग्रहण और आसेवनरूप शिक्षासे सुसंपन्न और धर्मोपदेश देनेमें चतुर, आचार्य महाराज उन राजा आदिको धर्म की प्ररूपणा करें। क्रमसे सूत्र और अर्थकी शिक्षा ग्रहणशिक्षा कहलाती है और पंच महाव्रत आदि सूत्रोक्त क्रियाओंमें प्रवृत्ति करना आसेवनशिक्षा है।

આત્મામાં જ્ઞાનદર્શનસંપન્ન વિશેષણ આપ્યું છે અહીં એમ સમજવું કે જો કે સમ્યક્ દર્શનથી જ સમ્યક્ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, તો પણ વ્યવહારનયની અપેક્ષાએ જ્ઞાન પ્રધાન છે, તેથી 'આદિ'થી જ્ઞાનનું ગ્રહણ કર્યું છે. (૧-૨)

એ પૂછવા ઉપર આચાર્યની વિધિ કહે છે—તેસિં ઇત્યાદિ.

આત્મામાં સાવધાન, જિતેન્દ્રિય, સમસ્ત પ્રાણીઓનું કલ્યાણ કરનારા, ગ્રહણ અને આસેવન રૂપ શિક્ષાથી સુસંપન્ન અને ધર્મોપદેશ આપવામાં ચતુર આચાર્ય મહારાજ જે રાજા આદિને ધર્મની પ્રરૂપણા કરી બતાવે. એમ કરીને સૂત્ર અને અર્થની શિક્ષા ગ્રહણશિક્ષા કહેવાય છે અને પંચ મહાવ્રત આદિ સૂત્રોક્ત ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્તિ કરવી એ આસેવન શિક્ષા છે

चारगोचरवतां साधुसिंहानां सन्निधे कर्ममृगा न स्थातुं प्रभवन्तीति द्योतितम्।

'सयलं' इत्यनेन संपूर्णकथनमन्तरेण तत्त्वनिर्णयो न सम्यग् भवतीत्यावेदितम्। 'दुरहिट्ठियं' इति पदेन गुरुकर्मणामयोग्यानां च दुःसेव्यमेतत्, न तु लघुकर्मणाम्, इति व्यक्तीकृतम् ॥ ४ ॥

आचारगोचरस्य गौरवं प्रदर्शयति—

मूलम्—नन्नत्थ एरिसं वुत्तं, जे लोए परमदुच्चरं।
विउलट्ठाणभाइस्स, न भूयं न भविस्सइ ॥५॥

छाया—नान्यत्र ईदृशम् उक्तं, यत् लोके परमदुश्चरं।
विपुलस्थानभाजिनः, न भूतं न भविष्यति ॥ ५ ॥

टीका—'नन्नत्थ' इत्यादि—

विपुलस्थानभाजिनः=विपुलो महाफलमोक्षहेतुत्वात्संयमस्तस्य स्थानं

'आयारगोयरं' पदसे यह ध्वनित होता है कि प्रश्नके अनुकूल वाक्य प्रयोगसे और आगमकी परिभाषासे श्रोताओंका सुनने में अनुराग बढता है। 'भीमं' पदसे यह सूचित किया है कि आचार गोचरवाले साधु सिंहोंके सामने कर्मरूपी हिरन नहीं ठहर सकते। 'सयलं' पदसे पूरा कथन किये विना तत्त्वका निर्णय नहीं हो सकता, यह प्रगट किया है, तथा 'दुरहिट्ठियं' पदसे यह सूचित किया गया है कि आचारका पालन करना गुरुकर्मी (भारी कर्मवाले) जीवोंको कठिन है और लघुकर्मी जीवोंको सुलभ है ॥४॥

अब आचार गोचरका गौरव (महत्त्व) बताते हैं—
'नन्नत्थ' इत्यादि।

अखण्ड चारित्र पालनेवाले अथवा अनन्त सुखका स्थान

અને આગમની પરિભાષાથી શ્રોતાઓનો અનુરાગ સાભળવામા વધે છે भीमं શબ્દથી એમ સૂચિત કર્યું છે કે આચારગોચરવાળા સાધુ સિંહોની સામે કર્મરૂપી હરણુ ઊભા રહી શકતા નથી. सयलं શબ્દથી એમ પ્રકટ કર્યું છે કે પૂરૂ કથન કર્યા વિના તત્ત્વનો નિર્ણય થઇ શકતો નથી दुरहिट्ठियं શબ્દથી એમ સૂચિત કર્યું છે કે આચારનુ પાલન કરવુ ગુરૂકર્મી (ભારેકર્મી) જીવોને માટે કઠિન છે, અને લઘુકર્મી જીવોને માટે સુલભ છે (૪)

હવે આચારગોચરનું ગૌરવ (મહત્ત્વ) બતાવે છે—'नन्नत्थ' ઇત્યાદિ
અખંડ(ચારિત્ર પાળનારા અથવા અનંત સુખનુ સ્થાન હોવાથી વિપુલ સ્થાન

सकलम्=निरवशेषम् आचारगोचरम्=ज्ञानक्रियाकलाप मे=मम सकाशात् शृणुत आकर्णयत, (इति) इति पदेन कोमलसंबोधनसूचत, तदन्तरेण श्रोतारो दत्तावधाना न भवन्ति । 'धम्मत्थकामाणं, निग्गथाण' इति पदद्वयेन मोक्षाकाङ्क्षिण्येऽपि बाह्याभ्यन्तरपरिग्रहरहितानामेव आचारगोचरं परमश्रेयस्कर सकल श्रवणसेवनीय चेति सूच्यते ।

अथ च द्वितीयगाथायां भवच्छब्दोपादानपुरस्सरं मत्सकाशेऽधास्तात्त्व मनुपादाय 'धम्मत्थकामाणं निग्गन्थाण' इतिपदद्वयेन पुरस्कृतेतराधाराणां स्वाभिमानाभावश्च बोध्यते ।

'आचारगोचर' इति पदेन भक्तानुकम्पाकल्पप्रदर्शनेन स्वागमपरिपालना च शिष्याणां भक्तानुरागो विवर्धते इति ध्वनितम् । 'मम' इति पदेना

निर्ग्रन्थ का कर्मक्षयके लिए यत्नकर अर्थात् कर्मनाशक और कायर जिसकी आराधना नहीं कर सकते, ऐसे संपूर्ण आचार गोचर (ज्ञानक्रियारूप) को मुझसे सुनो।

'इदि' यह कोमल आमंत्रण है इससे यह प्रकट किया है कि मधुर संबोधन के बिना श्रोता उपदेश में मन नहीं लगाते। 'धम्मत्थकामाणं निग्गथाणं' इन दो पदोंसे यह व्यक्त किया है कि मोक्षका इच्छुक होनेपर भी उन्हींका आचार गोचर परम कल्याणकारी और आराधनीय होता है, जो बाह्याभ्यन्तर परिग्रहसे मुक्त होते हैं।

दूसरी गाथामें भवत् (आप) शब्दका प्रयोग करके ग्रहण किया था, किंतु उत्तरमें आचार्यने 'हमारा' ऐसे न कहकर 'निर्ग्रन्थ साधु श्रोका' ऐसा कहा है इससे स्वाभिमानका अभाव प्रगट होता है।

કોને માટે યત્નકર અર્થાત કર્મનાશક, અને કાયર જેની આરાધના કરી શકતા નથી, એવા સંપૂર્ણ આચારગોચર (જ્ઞાનક્રિયારૂપ) ને મારી પાસેથી સાંભળો.

'इदि' એ કોમળ આમંત્રણ છે એથી એમ પ્રકટ કર્યું છે કે મધુર સંબોધન વિના શ્રોતા ઉપદેશમાં મન લગાડતા નથી. धम्मत्थकामाणं निर्ग्रंथाणं એ બે પદોથી એમ વ્યક્ત કર્યું છે કે મોક્ષના ઇચ્છુક હોય છતાં પણ તેમના આચારગોચર પરમ કલ્યાણકારી અને આરાધનીય હોય છે, જે બાહ્યાભ્યંતર પરિગ્રહથી મુક્ત હોય છે.

બીજી ગાથામાં भवत् (આપ) શબ્દનો પ્રયોગ કરીને પ્રશ્ન કર્યો હતો, પરંતુ ઉત્તરમાં આચાર્યે 'અમારા' એમ ન કહેતા 'નિર્ગ્રંથ સાધુઓના' એમ કહ્યું છે, એથી સ્વાભિમાનનો અભાવ પ્રકટ થાય છે

आचारगोचरं પછી એમ ધ્વનિત થાય છે કે પ્રશ્નને ગ્રહણ

धीतागमाः, व्यक्ताः=वृद्धास्तेऽपि द्विविधाः, तत्र द्रव्यवृद्धाः=वयोवृद्धाः, भाववृद्धाः=अखिलागमतत्त्वविज्ञाः; व्याधितानां=श्वासकासादिरोगग्रस्तानां चकारादव्याधितानां च साधूना ये गुणा वक्ष्यमाणलक्षणा यथा=येन प्रकारेण अखण्डाऽस्फुटिताः=अखण्डाश्च तेऽस्फुटिता इति विग्रहः। तत्राखण्डाः देशविराधनारहिताः, अस्फुटिताः=सर्वविराधनाविरहिताः कर्तव्याः=आराधनीयाः, तथा=तेन प्रकारेण 'तत्' इत्यव्ययम्, अत्र प्रक्रान्तपरामृष्टान् गुणानित्यर्थः। शृणुत=आकर्णयत, बालवृद्धादिभिः सर्वावस्थासु गुणानामखण्डत्वं समाराधनीयमिति भावः ॥ ६ ॥

मूलम्–दस अट्ठ य ठाणाइं, जाइ बालोवरज्झइ ।
तत्थ अन्नयरे ठाणे, निग्गंथत्ताउ भस्सइ ॥७॥

क्षुल्लक। अल्पवय (उम्र) बालोंको द्रव्यक्षुल्लक और शास्त्रोंका अध्ययन न करनेवालोंको भावक्षुल्लक कहते हैं।

वृद्ध भी दो प्रकारके हैं– (१) द्रव्यवृद्ध और (२) भाववृद्ध। वयोवृद्धोंको द्रव्यवृद्ध तथा समस्त शास्त्रों में निष्णातोंको भाववृद्ध कहते हैं।

ऐसे बालक और वृद्ध साधुओंके तथा श्वास खांसी आदि रोगोंसे ग्रसित साधुओ तथा नीरोग साधुओंके अर्थात् सबके जो देशविराधना रहित तथा सर्वविराधना रहित गुण होते हैं– आराधनीय है उन्हे–सुनो, तात्पर्य यह है कि– बालक और वृद्ध साधुओंको सब अवस्थाओं में अखण्ड गुणोंका ही पालन करना चाहिए ॥ ६ ॥

અલ્પવયવાળાને દ્રવ્યક્ષુલ્લક અને શાસ્ત્રોનું અધ્યયન ન કરનારાઓને ભાવક્ષુલ્લક કહે છે.

વૃદ્ધ પણ બે પ્રકારના છે (૧) દ્રવ્યવૃદ્ધ અને (૨) ભાવવૃદ્ધ. વયોવૃદ્ધને દ્રવ્યવૃદ્ધ અને સમસ્ત શાસ્ત્રોમા નિષ્ણાત હોય તેમને ભાવવૃદ્ધ કહે છે

એવા બાળક અને વૃદ્ધ સાધુઓના તથા શ્વાસ ખાસી આદિ રોગોથી ગ્રસિત સાધુઓના તથા નીરોગી સાધુઓના અર્થાત્ સર્વના, જે દેશવિરાધના રહિત તથા સર્વવિરાધના રહિત ગુણો હોય છે તે આરાધનીય છે, તે સાભળો તાત્પર્ય એ છે કે બાળક અને વૃદ્ધ સાધુઓએ સર્વ અવસ્થામા અખંડ અને અસ્ફુટ ગુણોનું જ પાલન કરવુ જોઇએ (૬)

मजते इत्येव शीलं विपुलस्थानभाजी तस्य=भवत्यनगारस्य इत्यर्थः। यतः-अनन्तसुखावाप्तिहेतुत्वाद् विपुलस्थानं मोक्षः स भजते इत्येवं शीलस्तस्य विपुलस्थानभाजिनः=मोक्षाभिलाषिणः साधोः ईदृशम्=एवंविधमाचारगोचरम् अन्यत्र जिनशासनाद् यस्मिन् शासने मोक्षतः=न भणितं यत्=यस्मात्कारणात् लोके=जगति परमदुष्करम्=अतिदुष्करम् अस्ति अतो जिनशासनादन्यत्र न भूतं नापि भविष्यति, अन्यत्र रागद्वेषसम्बलितत्वादीदृशमाचारगोचरम्, अतीतानन्तकाले कदापि न आदुर्भूते, तथैवानागतकाले कदापि न प्रकटीभविष्यति, भूतमपि व्यवोच्छेदादानेन तन्मध्यवर्तिति वर्तमानकालेऽपि न विद्यतेऽन्यत्रेति भावः। जिनशासने तु रागद्वेषरहितत्वात्परमहितमाचारगोचरमनुपममिति भावः ॥ ५ ॥

मूलम्-सखुड्डगवियत्ताणं, वाहियाणं च जे गुणा ।
अखंडफुडिया कायव्वा तं सुणेह जहा तहा ॥६॥

छाया-सक्षुल्लकव्यक्तानां, व्याधितानां च ये गुणाः ।
अखण्डास्फुटिताः कर्तव्याः, तत् शृणुत यथा तथा ॥ ६ ॥

टीका-'सखुड्डग' इत्यादि-

सक्षुल्लकव्यक्तानां=बालकसहितवृद्धानां बालानां वृद्धानां चेत्यर्थः, क्षुल्लका द्रव्यभावभेदाद् द्विविधाः, तत्र द्रव्यक्षुल्लका अल्पवयस्काः, भावक्षुल्लकाः=अल्प-

---

હોવાથી વિપુલ સ્થાન જો મોક્ષ તેમાં અભિલાષી મુનિઓનો એવો આચાર જિનશાસન સિવાય અન્યત્ર કોઈ શાસ્ત્રમાં કહ્યો નથી તેથી જ આચાર જ આચરવો અત્યંત દુષ્કર છે એટલે આ આચાર-ગોચર રાગદ્વેષ રહિત જિનશાસન સિવાય અન્યત્ર ક્યારેય પ્રગટ થયો નથી, કદિ પ્રગટ થયો નહિ અને વર્તમાન કાળમાં પ્રગટ નથી. (૫)

सखुड्डग इत्यादि

क्षुल्लक (बालक) के प्रकारना छे (१) द्रव्यक्षुल्लक अने (२) भावक्षुल्लक.

जनम्=गृहस्थानां कांस्यादिमयभाजनम् (१), पर्यङ्कः=खट्वादिः (१), निषद्या=गृहस्थानामासनम् आसन्द्यादिकम् (१), स्नानं=देशतः सर्वतो वा (१), शोभा=वस्त्राभरणादिना शरीरमण्डनं च (१), वर्जनम् इत्यस्याकल्पादौ सर्वत्रान्वयः। एतानि अष्टादशस्थानानि तीर्थंकरोक्तविधिनिषेधयोरनाचरणाऽऽचरणाभ्यां दूषितानि भवन्ति, यथाऽऽदेशमनुपालनेन तु एतानि समाराधितानि भवन्ति, यथा—व्रतषट्कं, कायषट्कं च यथाविध्यनुपालनेन संयमस्थानानि, अकल्पादीन्यपि निषेधवाक्यानुपालनाय, तद्वर्जने संयमस्थानान्येव भवन्ति ॥ ८ ॥

मूलम्—तत्थिमं पढमं ठाणं महावीरेण देसियं ।

अहिंसा निउणा दिट्ठा सव्वभूएसु संजमो ॥९॥

साधुओंके लिए अकल्पनीय (१), गृहस्थोंके कांसी आदिके बर्तन (१) खाट पर्यङ्क आदि (१) गृहस्थोंके आसन्दी (कुर्सी) आदि आसन (१) विभूषा आदिके लिए एक देश स्नान अर्थात् बिनाकारण आंखके भ्रू मात्र धोना या सर्व देशसे स्नान करना (१) वस्त्र अलंकारोंसे शरीरको शोभित करना (१) ये अष्टादश स्थान हैं।

इनमें से तीर्थंकर भगवान् ने जिनका पालन करने का उपदेश दिया है उनका पालन न करने से तथा जिनका निषेध किया है उनका आचारण करने से दोष लगता है। सर्वज्ञ के वचनों के अनुसार पालन करने से इनकी आराधना होती है। जैसे छह व्रतों और छह कायों का विधि के अनुसार पालन करने से वे संयम के स्थान हो जाते हैं और अकल्प आदि का निषेधरूपसे पालन करने से अर्थात् उनका सेवन न करने से वे भी संयम के स्थान हो जाते हैं ॥८॥

(૧), ગૃહસ્થોના કાંસા આદિના વાસણ (૧), ખાટ પલંગ આદિ (૧), ગૃહસ્થોના કુરસી આદિ આસન (૧) વિભૂષા આદિને માટે એક દેશ સ્નાન અર્થાત્ વિના કારણ આખની ભ્રૂ માત્રનું ધોવું અથવા સર્વ દેશે કરીને સ્નાન કરવું (૧) વસ્ત્રાલંકારોથી શરીરને શોભિત કરવું (૧) એ અઢાર સ્થાનો છે એમાંથી તીર્થંકર ભગવાને જેનું પાલન કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે તેનું પાલન ન કરવાથી તથા જેનો નિષેધ કર્યો છે તેનું આચરણ કરવાથી દોષ લાગે છે સર્વજ્ઞના વચનો અનુસાર પાલન કરવાથી એને આરાધના થાય છે જેમકે છ વ્રતો અને છ કાયનું વિધિ અનુસાર પાલન કરવાથી તે સંયમના સ્થાન બની જાય છે, અનેક અકલ્પ આદિનું નિરવદ્યરૂપે પાલન કરવાથી અર્થાત્ એનું સેવન ન કરવાથી તે પણ સંયમના સ્થાન બને છે (૮)

छाया-दश अष्टौ च स्थानानि यानि बालोऽपराध्यति ।
तत्रान्यतरस्मिन् स्थाने निर्ग्रन्थत्वाद् भ्रश्यति ॥ ७ ॥

टीका—'दस' इत्यादि-

बालः=विवेकविकलः यानि दश अष्टौच=अष्टादश स्थानानि=वक्ष्यमाणानि आश्रित्य अपराध्यति=आगमोक्तविधिनाऽननुष्ठित्वं सयमं विराधयति, तत्र=तेष्वष्टादशसु स्थानेषु मध्ये, अन्यतरस्मिन् स्थाने=एकस्मिन्नपि स्थाने प्रमादी साधुः निर्ग्रन्थत्वात्=चारित्रधर्मात् भ्रश्यति=भ्रष्टो भवति, द्रव्यभिन्नत्वेऽपि निश्चयनयेनासाधुत्वमापद्यते इत्यर्थः ॥ ७ ॥

सम्प्रत्यष्टादशस्थानानि निर्दिशति—

मूलम्-वयछक्कं कायछक्कं अकप्पो गिहिभायणं ।
पलियंकनिसेज्जा य सिणाणं सोहवज्जणं ॥८॥

छाया-व्रतषट्कं कायषट्कं अकल्पो गृहिभाजनम् ।
पर्यङ्कनिषद्या च स्नानं शोभा वर्जनम् ॥ ८ ॥

टीका-'वयछक्कं' इत्यादि-

व्रतषट्कं=प्राणातिपातविरमणमृषावादविरमणमैथुनविरमणपरिग्रहविरमणरात्रिभोजनविरमणरूपम् ६, कायषट्कं=पृथिव्यादिकायषट्कस्वरूपम् ६, अकल्प=साधूनामकल्पनीयम् (१), गृहिभा-

'दस अट्ठ' इत्यादि- जो बाल (अज्ञानी) आगे कहे हुए अठारह स्थानों में दोष लगाकर संयमकी विराधना करता है, अठारहवा स्थानों में से किसी एक स्थानमें भी प्रमादका सेवन करता है, वह निर्ग्रन्थधर्मसे भ्रष्ट हो जाता है। अर्थात् द्रव्यसे साधुका वेष रखनेपर भी निश्चयनयसे असाधुता आजाती है ॥ ७ ॥

'वयछक्कं' इत्यादि। प्राणातिपात विरमणसे लेकर रात्रि भोजनविरमण तक छह व्रत (६) तथा पृथिवी आदि छह काय (६)

दस अट्ठ-इत्यादि જે બાલ (અજ્ઞાની) આગળ કહેલા અઢાર સ્થાનોમાં દોષ લગાડીને સંયમની વિરાધના કરે છે, અઢારમાંથી કોઈ એક સ્થાનમાં પણ પ્રમાદનું સેવન કરે છે તે નિર્ગ્રન્થ ધર્મથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય છે અર્થાત્ દ્રવ્યથી સાધુનો વેષ રાખવા છતા પણ નિશ્ચય નયથી અસાધુતા આવી જાય છે (૭)

વયછક્ક ઇત્યાદિ. પ્રાણાતિપાત વિરમણથી લઈને રાત્રિ ભોજન વિરમણ સુધીના ૭ વ્રતો (૧) તથા પૃથિવી આદિ ૭ કાય (૧), સાધુઓને માટે અકલ્પનીય

मित्यर्थः । 'निउणा' इति विशेषणपदम्–अहिंसाया मुख्यत्वं प्रथमस्थानयोग्यतां च बोधयति । 'सव्वभूएसु संजमो' इत्यनेन 'कथमेते प्राणिनः प्राणसंकटादुन्मुक्ता भवेयु' रितीच्छा, तत्फलभूतं प्राणसंकटान्मोचनं चाहिंसायामन्तर्भूतमिति स्पष्टीकृतम् ॥ ९ ॥

मूलम्–जावंति लोए पाणा, तसा अदुव थावरा ।
ते जाणमजाणं वा, न हणे णो वि घायए ॥१०॥

छाया–यावन्तो लोके प्राणास्त्रसा अथवा स्थावराः ।
तान् जानन् अजानन वा न हन्यात् नोऽपि घातयेत् ॥१०॥

टीका–'जावंति' इत्यादि–

लोके=चतुर्दशरज्ज्वात्मके यावन्तः=यत्परिमिताः सकला इत्यर्थः, त्रसाः=त्रसनशीला द्वीन्द्रियादयः, अदुव=अथवा, स्थावराः=स्थितिशीलाः पृथिव्यादयः प्राणाः=प्राणिनः, तान जानन् 'अयं त्रसादीःप्राणी' इत्यवबुध्यमानः रागद्वेषावेशेनेतिशेषः, वा=अथवा, अजानन=प्रमादवशतोऽजानानः न हन्यात्=स्वयं

'निउणा' विशेषण से अहिंसा की मुख्यता और प्रथमस्थान की योग्यता प्रगट की है। 'सव्वभूएसु संजमो' विशेषण से यह स्पष्ट किया है कि यह प्राणी किस उपायसे संकट से छूटे ऐसी इच्छा; और उस इच्छा के फलस्वरूप प्राणियों का संकट दूर करना अहिंसा के ही अन्तर्गत है ॥ ९ ॥

जावंति इत्यादि। चौदह राजू प्रमाण लोक में जितने भी त्रस अथवा स्थावर प्राणी हैं उन सब को जानता हुआ रागद्वेषादि

એવી જોઇ છે કે આજ ધર્મનું સ્થાન છે તેથી અહિંસાને પહેલા સ્થાનમા કહી છે

નિઉણા વિશેષણથી અહિંસાની મુખ્યતા પ્રથમ સ્થાનની યોગ્યતા પ્રકટ કરી છે સવ્વભૂએસુ સંજમો વિશેષણથી એમ સ્પષ્ટ કર્યું છે કે આ પ્રાણી કયા ઉપાયથી સકટમાથી છૂટે, એવી ઇચ્છા અને એ ઇચ્છાના ફળસ્વરૂપ પ્રાણીઓનું કષ્ટ દૂર કરવુ એ અહિંસાની અદર સમાવિષ્ટ થાય છે (૯)

जावंति–ઇત્યાદિ ચૌદ રાજુ પ્રમાણ લોકમા જેટલા ત્રસ અથવા સ્થાવર પ્રાણીઓ છે, એ સર્વને જાણતા, રાગદ્વેષાદિને વશ થઇને યા વિના જાણ્યે પ્રમાદને વશ

छाया-तदेतद् प्रथमं स्थानं महावीरेण देशितम् ।
अहिंसा निपुणा दृष्टा सर्वभूतेषु संयमम् ॥ ९ ॥

टीका-'तत्थिमं' इत्यादि-

तत्र तेषु षड्जीवनिकायेषु स्थानेषु अहिंसा=न हिंसा=अहिंसा, सर्वभूतेषु=पृथिव्यादिसकलप्राणिषु संयमः=परैः स्वप्राणेष्वपि दृष्टा तत्स्वरूपेत्यर्थः । अनेनाहिंसाया लक्षणं प्रदर्शितम्, तेन प्राणव्यपरोपणवर्जनं, प्राणसङ्कटोन्मोचनं चेति फलितम् । इयं फलतोऽप्याह-निपुणेति । निपुणा=सकलकर्मक्षयसाधिका अनन्तसुखप्रापिकेत्यर्थः, महावीरेण दृष्टा=केवलज्ञानेन साक्षात्कृता, अतएव इदम्=अहिंसालक्षणं प्रथमं स्थानं देशितम्=कथितम् ।

यद्वा-तत्राहिंसा-सर्वभूतेषु संयमः=सर्वभूतविषयकः संयमोऽहिंसायामेव भवति,नान्यत्रेतिहेतोर्महावीरेण भगवता निपुणा=सदोषाहारपरित्यागेन सयुक्तसामर्थ्यवती दृष्टा=धर्मसाधनतया साक्षात्कृता,अतएवेयं गुणस्थानं प्रथमं देशितं=कथितम्

'तत्थिमं' इत्यादि । इन छहकाय स्थानों में से पृथिवीकाय आदि के प्राणों का व्यपरोपण न करने और प्राणियों का संकट दूर करने की इच्छारूप संयम को अहिंसा कहते हैं । यह अहिंसा अनन्त सुख को प्राप्त कराती है, ऐसा भगवान् महावीर स्वामीने केवलज्ञान द्वारा प्रत्यक्ष देखा है । अतएव अहिंसा को पहला स्थान कहा है । अथवा समस्त प्राणियों का संयम (रक्षण) अहिंसा में ही होता है । अहिंसा के सिवाय अन्यत्र नहीं होता, इसी से भगवान महावीर ने साधुओं के द्वारा सदोष आहार का परिहार करने से विशेष सामर्थ्यवाली अहिंसा को केवलज्ञान द्वारा ऐसा देखा है कि यही धर्म का साधन है । इसलिए अहिंसा को पहले स्थान में कहा है ।

तत्थिमं-इत्यादि. બે અહિંસા સ્થાનોમાંથી પૃથિવીકાય આદિના પ્રાણોનું વ્યપરોપણ ન કરવાથી અને પ્રાણીઓનું સંકટ દૂર કરવાની ઈચ્છારૂપ સંયમને અહિંસા કહે છે જે અહિંસા અનંત સુખની પ્રાપ્તિ કરાવે છે એવું ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ કેવલજ્ઞાન દ્વારા પ્રત્યક્ષ જોયું છે તેથી કરીને અહિંસાને પહેલું સ્થાન કહ્યું છે અથવા બધા પ્રાણીઓનો સંયમ (રક્ષણ) અહિંસામાં જ થાય છે, અહિંસા સિવાય અન્યત્ર થતા નથી તેથી ભગવાન્ મહાવીરે સાધુઓ દ્વારા સદોષ આહારનો પરિહાર કરવાથી વિશેષ સામર્થ્યવાળી અહિંસાને કેવળ જ્ઞાન દ્વારા

मित्यर्थः । 'निउणा' इति विशेषणपदम्–अहिंसाया मुख्यत्वं प्रथमस्थानयोग्यतां च बोधयति । 'सव्वभूएसु संजमो' इत्यनेन 'कथमेते प्राणिनः प्राणसंकटादुन्मुक्ता भवेयु' रितीच्छा, तत्फलभूतं प्राणसंकटान्मोचनं चाहिंसायामन्तर्भूतमिति स्पष्टीकृतम् ॥ ९ ॥

मूलम्–जावंति लोए पाणा, तसा अदुव थावरा ।

ते जाणमजाणं वा, न हणे णो वि घायए ॥१०॥

छाया–यावन्तो लोके प्राणास्त्रसा अथवा स्थावराः ।

तान् जानन् अजानन वा न हन्यात् नोऽपि घातयेत् ॥१०॥

टीका–'जावंति' इत्यादि–

लोके=चतुर्दशरज्ज्वात्मके यावन्तः=यत्परिमिताः सकला इत्यर्थः, त्रसाः=त्रसनशीला द्वीन्द्रियादयः, अदुव=अथवा, स्थावराः=स्थितिशीलाः पृथिव्यादयः प्राणाः=प्राणिनः, तान् जानन् 'अयं त्रसादीःप्राणी' इत्यवबुध्यमानः रागद्वेषावेशेनेतिशेषः, वा=अथवा, अजानन्=प्रमादवशतोऽजानानः न हन्यात्=स्वयं

'निउणा' विशेषण से अहिंसा की मुख्यता और प्रथमस्थान की योग्यता प्रगट की है। 'सव्वभूएसु संजमो' विशेषण से यह स्पष्ट किया है कि यह प्राणी किस उपायसे संकट से छूटे ऐसी इच्छा; और उस इच्छा के फलस्वरूप प्राणियों का संकट दूर करना अहिंसा के ही अन्तर्गत है ॥ ९ ॥

जावंति इत्यादि। चौदह राजू प्रमाण लोक में जितने भी त्रस अथवा स्थावर प्राणी हैं उन सब को जानता हुआ रागद्वेषादि

એવી જોઇ છે કે આજ ધર્મનું સ્થાન છે તેથી અહિંસને પહેલા સ્થાનમાં કહી છે

निउणा વિશેષણથી અહિંસાની મુખ્યતા પ્રથમ સ્થાનની યોગ્યતા પ્રકટ કરી છે सव्वभूएसु संजमो વિશેષણથી એમ સ્પષ્ટ કર્યું છે કે આ પ્રાણી કયા ઉપાયથી સંકટમાથી છૂટે, એવી ઇચ્છા અને એ ઇચ્છાના ફળસ્વરૂપ પ્રાણીઓનું કષ્ટ દૂર કરવુ એ અહિંસાની અદર સમાવિષ્ટ થાય છે (૯)

जावंति–ઇત્યાદિ ચૌદ રાજુ પ્રમાણ લોકમા જેટલા ત્રસ અથવા સ્થાવર પ્રાણીઓ છે, એ સર્વને જાણતા, રાગદ્વેષાદિને વશ થઇને યા વિના જાણ્યે પ્રમાદને વશ

न हिंस्यात्, ना अपि=नापि घातयेत्=अन्यद्वारा नोपमर्दयेत्, अन्यमपि वा नानुमोदयेदिति भावः ॥ १० ॥

मूलम्-सव्वे जीवा वि इच्छंति जीविउं न मरिज्जिउं
तम्हा पाणिवहं घोरं निग्गंथा वज्जयंति णं ॥११॥

छाया-सर्वे जीवा अपि इच्छन्ति जीवितुं न मर्तुम् ।
तस्मात् प्राणिवधं घोरं निर्ग्रन्था वर्जयन्ति तम् ॥ ११ ॥

टीका-'सव्वे इत्यादि—

सर्वेऽपि=समस्ता अपि जीवाः=त्रसस्थावरलक्षणा अस्मिन्, जीवितुं=दीर्घकालं निरुपद्रवं प्राणान् धारयितुं स्वायुरुपलब्धिसत्त्वमिति भावः, इच्छन्ति=अभिलषन्ति, किंतु मर्तुं=प्राणान् परित्यक्तुं नेच्छन्तीति पूर्वेण सम्बन्धः, तस्मात् एषः घोरः=घोरनरकादिदुःखकारणत्वात् दारुणः, णं=तु प्राणिवधं=पृथिव्यादि जीवजातस्य स्वस्वकर्मानुसारेण सम्प्राप्तप्राणानां विपद्यनीकरणं जीवघातमित्यर्थः, निर्ग्रन्थाः=साधवः वर्जयन्ति=परित्यजन्ति सर्वप्राणातिपाताद्विरता भवन्तीत्यर्थः ॥

'निग्गंथा' इति पदेन परिग्रहरहिता एव अहिंसां सर्वथाऽनुपालयितुं प्रभवन्तीति सूचितम् ॥ ११ ॥

के वशसे या बिना जाने प्रमाद के वशसे स्वयं न हने, दूसरे से न हनावे और हनते हुए की अनुमोदना न करे ॥ १० ॥

सव्वे जीवा इत्यादि । सब जीव जीवित रहने की अभिलाषा रखते हैं कोई जीव मरना नहीं चाहता इसलिए उनका व्यपरोपण (हिंसा) करना घोर अर्थात् नरकादि का दुःख दाता होने से भयंकर है' अतः निर्ग्रन्थ साधु उसका त्याग करते हैं-वे सर्व प्राणातिपात से विरत होते हैं ।

'निग्गंथा' पदसे यह सूचित किया है कि परिग्रह से रहित ही अहिंसा का सर्वथा पालन कर सकते हैं ॥ ११ ॥

મુનિ સ્વયં ન હણે બીજા દ્વારા ન હણાવે અને હણનારની ન અનુમોદના કરે. (૧૦)

સવ્વે જીવા-ઇત્યાદિ. બધા જીવો જીવિત રહેવાની અભિલાષા રાખે છે, કોઈ પ્રાણ ત્યજવા ઇચ્છતો નથી તેથી તેનું વ્યપરોપણ (હિંસા) કરવું એ ઘોર છે અર્થાત્ નરકાદિનું દુઃખ આપનાર હોવાને કારણે તે ભયંકર છે તેથી જ નિર્ગ્રંથ સાધુ તેનો ત્યાગ કરે છે, તે સર્વ-પ્રાણાતિપાતથી વિરત થાય છે નિગ્ગંથા શબ્દથી એમ સૂચિત કર્યું છે કે પરિગ્રહથી રહિત હોય તે જ અહિંસાનું સર્વથા પાલન કરી શકે છે (૧૧)

अथद्वितीयस्थानमह—

मूलम्–अप्पणट्ठा परट्ठा वा, कोहा वा जइ वा भया ।
हिंसगं न मुसं बूया नो वि अन्नं वयावए ॥१२॥

छाया–आत्मार्थं वा परार्थं वा, क्रोधाद् वा यदि वा भयात्
हिंसकं न मृषा ब्रूयात्, नो अपि अन्यं वादयेत् ॥१२॥

टीका–'अप्पणट्ठा' इत्यादि—

आत्मार्थं=स्वनिमित्तं मृषा=असत्यं न ब्रूयात् यथा अग्लानत्वेऽपिग्लानोऽहमित्यादि' परार्थं वा=अन्यनिमित्तं वा मृषा न ब्रूयात् यथा अवसन्नपार्श्वस्थादिसाधुसम्मानार्थम् 'अयं क्रियापात्रमित्यादि'। यद्वा–यस्य कस्य च न दुश्चरित्रस्य कृते 'अयं सच्चरित्र इत्यादि' क्रोधाद्वा=अपमानादिकारणवशाद्वा यथा–'नीचस्त्वमित्यादि। उपलक्षणमेतन्मानादीनाम्, मानात्–अतपस्वित्वेऽपि 'अहं तपस्वीन्यादि। मायात.–भिक्षाटनादिसामर्थ्यसत्त्वेऽपि 'नाहं समर्थोऽस्मि गन्तुमित्यादि। लोभात्–यथा प्रशस्तान्नादिलाभे सति शुद्धस्याप्यन्तप्रान्ताहारस्य

अब दूसरा स्थान बताते हैं–अप्पणट्ठा इत्यादि। बीमार न होने पर भी 'मै बीमार हूं' इत्यादि अपने निमित्त असत्य भाषण न करे। अवसन्न पार्श्वस्थ आदि साधुका सन्मान करने के लिए 'यह क्रियापात्र है' ऐसा, अथवा किसी दुश्चरित्र को सच्चरित्र कहना आदि, परके निमत्त असत्य भाषण न करे। 'तूं नीच है' इत्यादि क्रोध वश असत्य न बोले। उपलक्षण से–'मैं तपस्वी हूं' इस प्रकार मानकषायसे असत्य वचन न कहे। गोचरी आदि जाने को सामर्थ्य होने पर भी 'मुझमें चलनेका सामर्थ्य नहीं है' इस प्रकार माया से मृषाभाषाका प्रयोग न करे। अन्त प्रान्त आहार को अशुद्ध

હવે બીજુ સ્થાન બતાવે છે અપ્પણટ્ઠા–ઇત્યાદિ બિમાર ન હોવા છતા પણ 'હુ બિમાર છુ' ઇત્યાદિ પોતાને નિમિત્તે અસત્ય ભાષણ ન કરે અવસન્ન પાર્શ્વસ્થ આદિ સાધુનુ સન્માન કરવાને માટે 'આ ક્રિયાપાત્ર છે' એવુ, અથવા કોઇ દુશ્ચરિત્રને સચ્ચરિત્ર કહેવો આદિ પરને નિમિત્તે અસત્ય ભાષણ ન કરે 'તુ નીચ છે' ઇત્યાદિ ક્રોધવશ અસત્ય ન બોલે ઉપલક્ષણથી 'હુ તપસ્વી છુ' એ પ્રકારે માનકષાયથી અસત્ય વચન ન કહે ગોચરી આદિ માટે જવાનુ સામર્થ્ય હોવા છતા પણ 'મારામા ચાલવાનુ સામર્થ્ય નથી' એ પ્રમાણે મૃષા

विषय-'अभूदमिदमित्यादि'। मृषात्-यथा कृतपापः प्रायश्चित्तादिभयात् 'मया नेदं कृतमित्यादि मृषा न ब्रूयात्, क्रियते वा=परपीडोत्पादकं वा वचनं न ब्रूयात् स्वयम्, अन्यमपि नो वादयत्=मृषा वचनं नादिशेत्, अन्यं वा मृषा वदन्तं नानुमोदयेदिति भावः ॥१२॥

तृतीयव्रतमाह-

मूलम्-मुसावाओ उ लोगम्मि सव्वसाहूहि गरिहिओ ।

अविस्सासो य भूयाणं तम्हा मोसं विवज्जए ॥१३॥

छाया-मृषावादस्तु लोके सर्वसाधुभिर्गर्हितः ।

अविश्वासश्च भूतानां तस्माद् मृषा विवर्जयेत् ॥ १३ ॥

टीका-'मुसावाओ' इत्यादि-

लोके=सकलसंसारे मृषावादस्तु=असत्यभाषणं तु सर्वसाधुभिः साधयन्ति=निर्वाणसाधकान् योगानिति यद्वा सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्रकरणलक्षणेन साधुमार्गमिति, अथवा निरुक्तव्युत्पत्त्या मोक्षमार्गं प्रतिगच्छन्तं साधयन्ति

(असत्या) चुगली देना आदि लोभसे असत्य (असत्य) उच्चारण न करे। पाप कर्म करने पर भी प्रायश्चित्त के भयसे असत्य भाषण न करे। तथा परको पीडा उपजानेवाली भाषा न बोले। यह सब प्रकार का असत्य अन्य से न बोलावे तथा असत्य बोलते हुए को भला न समझे अर्थात् उसकी अनुमोदना न करे ॥ १२ ॥

'मुसावाओ' इत्यादि। मोक्ष प्राप्त कराने वाले योगो की साधना करने वाले अथवा सम्यग्ज्ञान सम्यग्दर्शन और सम्यक्चारित्र द्वारा साधु मार्ग के साधक अथवा मोक्ष मार्ग में गमन करने वाले भव्य

બોલાવો પ્રયોગ ન કરે. અન્ત ભાવ બોલાવને અનુમોદન આપવો. આદિ પ્રકારે લોભથી અસત્ય ઉચ્ચારણ ન કરે. પાપકર્મ કરવા છતાં પણ પ્રાયશ્ચિત્તના ભયથી અસત્ય ભાષણ ન કરે. તથા પરને પીડા ઉપજાવનારી ભાષા ન બોલે આ સર્વ પ્રકારનું અસત્ય બીજા પાસે ન બોલાવે તથા અસત્ય બોલનારને સારો ન સમજે અર્થાત્ તેની અનુમોદના ન કરે (૧૨)

મુસાવાઓ- ઇત્યાદિ- મોક્ષ પ્રાપ્ત કરાવનારા યોગોની સાધના કરનારા અથવા સમ્યક્ જ્ઞાન સમ્યક્ દર્શન અને સમ્યક્ ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગના સાધક અથવા મોક્ષમાર્ગમાં ગમન કરનારા, ભવ્ય પ્રાણીઓના ઉદ્ધારને સાધુ કહે છે તથા સર્વજ્ઞ

भवन्तीति साधवः, सर्वसार्वशब्दयोः, प्राकृते 'सव्व' इति रूपसत्वात् सार्वाः=सर्वज्ञास्तेच ते साधवः, सर्वसाधवः, न्यायस्य समानत्वात्तीर्थंकरा अपि साधुपदेन व्यवहियन्ते, यद्वा-सर्वे च ते साधवः सर्वसाधवः=गणधरादयः यदिवा सार्वाः सर्वज्ञाः साधवः=मुनयस्तैर्गर्हितः=लोकलोकोत्तरोभयविधानर्थपरंपराजनकत्वान्निन्दितः, भूतानां=जीवानाम् अविश्वासः-अश्रद्धेयः तस्मद्धेतोः मृषा=मृषावादं विवर्जयेत्=परित्यजेत्। अय मृषावादो हि निखिलमहापुरुषैर्निन्दितत्वान्नाचरणीय इति भावः ॥१३॥

मूलम्-चित्तमंतमचित्तं वा अप्पं वा जइ वा बहुं ।
दंतसोहणमित्तं वि, उग्गहं से अजाइया ॥ १४ ॥

छाया- चित्तवद् अचित्तवद् वा अल्पं वा यदि वा बहु।
दन्तशोधनमात्रमपि अवग्रहं तस्य अयाचित्वा ॥१४॥

टीका- 'चित्तमंत' इत्यादि-

चित्तवत्=सचित्तं शिष्यादिकम् अचित्तवत्=अचित्तं वस्त्रपात्रादिकम् अल्पम्=

प्राणियों के सहायक को साधु कहते हैं। तथा सर्वज्ञ भगवान् को अथवा गणधरों को तथा सामान्य साधुओ को सर्वसाधु कहते है। मृषावाद समस्त संसार में सर्व साधुओ (गणधरों) द्वारा अथवा सर्वज्ञ द्वारा तथा साधुओं द्वारा गर्हित है अर्थात् लौकिक और लोकोत्तर में विविध अनर्थों का कारण होने से निन्दित है। मृषावादी पर किसीका विश्वास नहीं रहता, अतः उसका परित्याग करना चाहिए। आशय यह है कि यह मृषावाद समस्त महापुरुषों द्वारा निन्दित है। अतः उसका आचरण करना नहीं चाहिए ॥१३॥

चित्तमंत इत्यादि। तं अप्पणा इत्यादि। शिष्यादि सचित्त,

ભગવાનને અથવા ગણધરને તથા સામાન્ય સાધુઓને સર્વસાધુ કહે છે. મૃષાવાદ સમસ્ત સંસારમા સર્વ સાધુઓ (ગણધરો) દ્વારા અથવા સર્વજ્ઞદ્વારા તથા સાધુઓદ્વારા ગર્હિત છે. અર્થાત્ લૌકિક અને લોકોત્તરમા વિવિધ અનર્થોનું કારણ હોવાથી નિંદિત છે મૃષાવાદી પર કોઇનો વિશ્વાસ રહેતો નથી એટલે એનો પરિત્યાગ કરવો જોઇએ આશય એ છે કે એ મૃષાવાદ સર્વ મહાપુરૂષોદ્વારા નિંદિત છે, એટલે એનું આચરણ કરવુ ન જોઇએ. (૧૩).

चित्तमत- इत्यादि तथा तं अप्पणा- इत्यादि- शिष्यादि सचित्त, वस्त्र-

मूल्यप्रमाणाभ्यां स्वरूपम्, तत्र मूल्यतोऽल्पम्-परशुकाष्ठादिकम्, प्रमाणतोऽल्पं छादिकम्, यद्विषया बहु=मूल्यतः प्रमाणतश्च, तत्र मूल्यतो बहु हीरकभस्मादिकम्, प्रमाणतो बहु पलिच्छदपाषाणादिकम्, किं बहुना दन्तशोधनमात्रमपि=दन्तशोधनोपयोगि तृणमपि से=तस्य वस्तुस्वामिन इत्यर्थः, अप्पग्गहं अनुज्ञाम् आज्ञामित्यर्थः अयाचित्वा=अगृहीत्वा, अस्पादग्रहणाधया सम्बन्धः ॥१४॥

मूलम्-तं अप्पणा न गिण्हंति नो वि गिण्हावए परं।
अन्नं वा गिण्हमाणं पि नाणुजाणंति संजया ॥ १५ ॥

छाया- तत् आत्मना न गृह्णन्ति नो अपि ग्राहयेत् परम्।
अन्यं वा गृह्णन्तमपि नानुजानन्ति संयताः ॥१५॥

टीका- 'तं' इत्यादि-

तत्=पूर्वोक्तं वस्तु संयताः=साधवः आत्मना स्वयं न गृह्णन्ति नोपादद्यते, नापि परेण=अन्येन ग्राहयन्ति, गृह्णन्तमन्यमपि वा नानुजानन्ति=नानुमोदयन्ति॥१५॥

चतुर्थं स्थानमाह-

मूलम्-अवभासरियं घोरं पमायं दुरहिट्ठियं।
नायरंति मुणी लोए भेयायतणवज्जिणो ॥ १६ ॥

छाया-अवभासरियं घोरं प्रमादं दुरधिष्ठितम्।
नाचरन्ति मुनयो लोके भेदायतनवर्जिनः १६ ॥

वस्त्रपात्र आदि अधिक, परशु काष्ठ आदि-मूल्यसे अल्प, आकडी कर्ण आदि प्रमाणसे अल्प, हीरे की भस्म आदि मूल्यसे बहु, तोला, पायर, आदि प्रमाणसे बहु, अधिक क्या-दांत शोधनका तृण भी स्वामीकी आज्ञा लिये विना संयमी न स्वयं ग्रहण करते हैं, न दूसरे से ग्रहण कराते हैं, न ग्रहण करते हुए को अनुमोदना करते हैं ॥१४॥१५॥

પાત્રાદિ અધિક, કોરડુ લાકડુ આદિ મૂલ્યમા અલ્પ પલાલ વેલુ આદિ પ્રમાણમા અલ્પ, કપાસ રૂ। તોલા પાયલુ વગેરે બહુ, અધિક કિમત દાતણ શોધનનુ તૃણ પણ સ્વામીની આજ્ઞા વીના સયમીઓ સ્વય ગ્રહણ કરતા નથી અને ગ્રહણ કરાવતા નથી અને ગ્રહણ કરનારની અનુમોદના કરતા નથી. (૧૪-૧૫)

टीका-'अबंभचरियं' इत्यादि-

भेदायतनवर्जिनः=भेदः=चारित्रभङ्गः तस्यायतनम्=आश्रवः प्राणातिपातनादि, सर्वथा चारित्रोन्मूलनहेतुत्वात् तद्वर्जिनः चारित्रभङ्गभीरवः मुनयः= जैनाज्ञाप्रमाणकाः लोके=जगति घोरं=घोरदुःखोत्पादकत्वात् प्रमादं=प्रमादजनकम् अनवधानतोत्पादकम् चित्तव्यामोहकत्वेन सदसद्विवेकापहारकत्वात् दुरधिष्ठितम् दुष्परिणाममित्यर्थः, जन्मजरामरणसंकुलानन्तसंसारपरिभ्रमणहेतुत्वात। अब्रह्मचर्यम् अकुशलानुष्ठानरूपं मैथुनमित्यर्थः, नाऽऽचरन्ति=न सेवन्ते। 'घोरं' इति पदेन हिंसादिदारुणकर्मकारणता सूचिता। 'पमायं इति पदेन तत्सेवकमाणिव्यामोहकत्व प्रदर्शितम्। 'दुरहिट्ठियं' इत्यनेन कटुविपाकता प्रकटीकृता ॥१६॥

मूलम्-मूलमेयमहमस्स महादोससमुस्सयं ।
तम्हा मेहुणसंसग्गं निग्गंथा वज्जयंति णं ॥१७॥

चौथा स्थान कहते हैं-'अबंभचरियं' इत्यादि ।

चारित्रका सर्वथा विराधक प्राणातिपात प्रभृति से भीत भिक्षु संसार में घोर दुःखोंके जनक, सत् असत् के विवेक से विकल बनाकर असावधानता रूप प्रमादको पैदा करनेवाले जन्म जरा मरणकी पीडा (दुःख) से भरे हुए अपारसंसारमें वार वार परिभ्रमण करानेके कारण-दुष्फलदाता, अब्रह्मचर्यको कदापि सेवन नही करते, 'घोरं' पदसे यह सूचित किया है कि ब्रह्मचर्य हिंसा आदि अनेक दारुण (भयंकर) कर्मोका कारण है। 'पमायं' पदसे यह प्रदर्शित किया है कि-उसका सेवन करने वाला प्राणी मूढ (विवेक विकल) बन जाता है। 'दुरहिट्ठियं' पदसे अब्रह्मचर्य को नारकादि कटु फलका दाता बताया है ॥१६॥

ચોથુ સ્થાન કહે છે- अबंभचरियं- ઇત્યાદિ-

ચારિત્રની સર્વથા વિરાધના કરનારા પ્રાણાતિપાત આદિથી ભીતો ભિક્ષુ, સંસારમા ઘોર દુ ખોના જનક, સત્ અસત્ના વિવેકથી વિકળ બનાવીને અનવધાનતારૂપ પ્રમાદને પેદા કરનારા જન્મ જરા મરણની પીડાથી ભરેલા અપાર સંસારમા વારવાર પરિભ્રમણ કરાવવાના કારણરૂપ, દુષ્ફલદાતા એવા અબ્રહ્મચર્યનુ સેવન કદાપિ કરતો નથી घोर શબ્દથી એમ સૂચિત કર્યુ છે- કે અબ્રહ્મચર્ય હિંસા આદિ અનેક દારૂણ કર્મોનુ કારણ છે 'पमाय' શબ્દથી એમ પ્રદર્શિત કર્યુ છે કે એનુ સેવક કરનાર પ્રાણી મૂઢ (વિવેકવિકળ) બની જાય છે दुरहिट्ठियं શબ્દથી અબ્રહ્મચર્યને નારકાદિ કટુફળનુ દાતા બતાવ્યુ છે (૧૬)

छाया-मूलमेतदधर्मस्य महादोषसमुच्छ्रयम् ।
तस्मान्मैथुनसंसर्गं निर्ग्रन्था वर्जयन्ति तं ॥१७॥

टीका-'मूलमेय' इत्यादि-

एतत्=अब्रह्मचर्यम् अधर्मस्य=सावद्यानुष्ठानस्य मूलं=बीजं, महादोष समुच्छ्रयं=महादोषाणां वधबन्धनादिकपापानां समुच्छ्रयः पुञ्जो यत्र तत् तथोक्तम्= सकलमहापराधिरूपं, तस्मात्कारणात् निर्ग्रन्थाः=साधवः कथम्भूता प्राणातिपातादि पापकलापकारणरूपं मैथुनसंसर्गं=वनितालापकटाक्षावलोकप्रेक्षणनिरीक्षणादिकं वर्जयन्ति=परित्यजन्ति । 'अहम्मस्स मूलं' इत्यनेनाब्रह्मसेविनः पापक्षयो न भवति मुहुर्मुहुरशुभभावनाङ्कुरोत्पत्तेरवश्यंभावित्वादिति सूचितम् । 'महादोससमुस्सयं' इति पदेन सकलदोषसमूहः प्रकटितः । 'मेहुणसंसग्गं' इत्यनेनैकस्या अपि कस्याश्चित् वृत्तेर्भङ्गे व्रतमालिन्यमावेदितम्, 'निग्गंथा' इति पदेन अब्रह्मचर्यवर्जका एव निर्ग्रन्था भवितुमर्हन्तीत्यावेदितम् ॥१७॥

'मूलमेय' इत्यादि । यह अब्रह्मचर्य अधर्मका मूल है, तथा वधबन्धनादि महादोषों की खान है । इस कारण समस्त प्राणातिपात आदि पापोंका देवा करने वाला मैथुन संसर्ग-अर्थात् स्त्रियों के साथ बैठकर वार्तालाप कथा अङ्गोपाङ्गो का देखना आदि का परित्याग करते हैं । 'अहम्मस्स मूलं' पदसे यह प्रकट किया है कि-अब्रह्मसेवीके पापों का अन्त नहीं हो सकता, क्योंकि बार बार अशुभ भावना रूपि अङ्कुरोंकी उत्पत्ति अवश्य होती है । 'महादोससमुस्सयं' पदसे सकल दोषों का भङ्ग प्रदर्शित किया है । 'मेहुणसंसग्गं' से अब्रह्मचर्य की किसी भी बाड का भंगकरने से व्रतों में मलिनता प्रगट की है । 'निग्गंथा' पदसे यह व्यक्त किया है कि-अब्रह्मचर्यका त्यागी ही निर्ग्रन्थ हो सकता है ॥१७॥

મૂલમેય ઇત્યાદિ એ અબ્રહ્મચર્ય અધર્મનું મૂલ છે તથા વધબન્ધનાદિ મહાદોષોની ખાણ છે એ કારણે સમસ્ત એ પ્રાણાતિપાત આદિ પાપોને દેવા કરનાર મૈથુન સંસર્ગ – અર્થાત સ્ત્રીઓની સાથે બેસીને વાર્તાલાપ કથા અંગોપાંગોને જોવા-આદિનો પરિત્યાગ કરે છે અહમ્મસ્સ મૂલં એ પદથી એમ પ્રકટ કર્યું છે કે- અબ્રહ્મચર્યના પાપોનો અન્ત આવી શકતો નથી, કારણકે વારંવાર અશુભ ભાવનારૂપી અંકુરોની ઉત્પત્તિ અવશ્ય થાય છે મહાદોસસમુસ્સયં પદથી સર્વદોષોના ભંગ પ્રદર્શિત કર્યો છે મેહુણસંસગ્ગં કોઈ પણ વાતને ભંગ કરવાથી વ્રતોમાં મલિનતા પ્રગટ કરી છે. નિગ્ગંથા પદથી એમ વ્યક્ત કર્યું છે કે- અબ્રહ્મચર્યનો ત્યાગી નિર્ગ્રન્થ થઈ શકે છે. (૧૭)

पञ्चमस्थानमाह—

मूलम्–विंडमुब्भइमं लोणं तिल्लं सप्पिं च फाणियं ।
न ते संनिहिमिच्छंति नायपुत्तवओरया ॥ १८ ॥

छाया–विडमुद्भेद्यं लवणं तैलं सर्पिश्च फाणितम् ।
न ते संनिधिमिच्छन्ति ज्ञातपुत्रवचोरताः ॥१८॥

टीका–'विंड' इत्यादि–

ज्ञातपुत्रवचो रताः=ज्ञातः सिद्धार्थभूपस्तस्य पुत्रः ज्ञातपुत्रः=वर्धमानस्वामी तस्य वचसि=वचने रताः=तत्पराः प्रवचनाराधका-इत्यर्थः ते=निर्ग्रन्थत्वेन प्रसिद्धाः साधवः विडम्=गोमूत्रादिपक्कलवणविशेषः, 'बिट्लवणं' इति भाषायाम्, उद्भेद्यम्=समुद्रलवणम्, लवणं=सामान्यलवणम्, अत्र सर्वं लवणमचित्तमेव निर्दिष्यते, सचित्तस्य तु साधूनामग्राह्यत्वेन सर्वथा तदभाप्तेः । तैलम्=तिलादिसमुत्पन्नं, सर्पिः=घृतं, फाणितं=द्रवगुडः, उपलक्षणमेतदशनादीनाम्, एतेषां पूर्वोक्तवस्तूनां संनिधिम् सम्=सम्यक् प्रकारेण निधीयते आत्मा अनेन दुर्गताविति संनिधिः । आत्मदुर्गतिसाधनसंग्रहः; स द्रव्यभावभेदाद्द्विधा, तत्र द्रव्यसंनिधिः

पांचवें स्थानका प्रतिपादन करते हैं :—

'विंडं' इत्यादि । ज्ञातपुत्र भगवान वर्धमान स्वामी के वचन की आराधनाकरनेमें तत्पर निर्ग्रन्थ मुनिराज–विट् लवण, समुद्री लवण, तथा सामान्य लवण की संनिधि करनेकी इच्छा भी नहीं करते । यह सब अचित्त नमक की संनिधिका त्याग समझना चाहिए । क्यों कि सचित्त नमक साधुओं को सर्वथा त्याज्य है, तथा तेल, घी, गीलागुड, और गुड मात्र, उपलक्षणसे समस्त अशनादि वस्तुओं की संनिधि का त्याग करते हैं । आत्मा जिससे नरक आदि दुर्गति को

પાચમા સ્થાનનુ પ્રતિપાદન કરે છે –

વિંડં– ઇત્યાદિ– જ્ઞાતપુત્ર ભગવાન્ વર્ધમાન સ્વામીના વચનોની આરાધના કરવામા તત્પર નિર્ગ્રન્થ મુનિરાજ વિટ્ લવણ, સમુદ્રનુ લવણ (મીઠુ) તથા સામાન્ય લવણથી સનિધિ કરવાની પણ ઇચ્છા કરે નહીં એ બધી જાતના અચિત્ત લવણની સનિધિનો ત્યાગ સમજવો સચિત્ત લવણ તો સાધુઓને સર્વથા ત્યાજ્ય હોય છે એજ રીતે તેલ, ઘી, નરમ ગોળ અને ગોળ માત્ર, ઉપલક્ષણથી બધી અશનાદિ વસ્તુઓની સનિધિનો ત્યાગ સાધુઓ કરે છે આત્મા જેથી નરક આદિ દુર્ગતિને પ્રાપ્ત

रात्रावत्रनादीनां संस्थापनम्, भावसन्निधिस्तु-क्रोधादिसमुद्भवस्यात्मगतमपि सन्निधिं नेच्छन्ति=नाभिलषन्ति । संनिधेरिच्छामात्रमपि न कुर्वन्तीत्यर्थः । सिक्थमात्रमपि रात्रौ न स्थापयन्तीति भावः । 'नावपुत्तवओरया' इति पदेन जिनाज्ञा समाराधका एव सन्निधिवर्जका भवन्तीति व्यज्यते ॥१८॥

सन्निधिदोषमाह—

मूलम्—लोहस्सेसणुफासे मन्ने अन्नयरामवि ।
जे सिया सन्निहिकामे गिही पव्वइए न से ॥१९॥

छाया—लोभस्यैषः अनुस्पर्शः मन्ये अन्यतरमपि ।
यः स्यात् सन्निधिं कामयते गृही प्रव्रजितो न सः ॥१९॥

टीका-'लोहस्स' इत्यादि—

एषः=सन्निधिः लोभस्य=असन्तोषात्मकाऽऽत्मविभावपरिणामस्य अनुस्पर्शः=प्रभावः अतः यः स्यात्=कदाचित् अन्यतरमपि=एकमपि संनिधिं कामयते इच्छति सः गृही=गृहस्थः न तु प्रव्रजितः न तु साधुः इत्यहं मन्ये=निधि

थाय छे तेन सन्निधि कहे छे सन्निधि ने प्रकारनी छे (१) द्रव्य सन्निधि (२) भाव सन्निधि. राते दवल आदिनो संग्रह करवो ते द्रव्य सन्निधि छे क्रोध आदिनो संग्रह करवो ते भावसन्निधि छे. तात्पर्य ए छे के अरा जेटलु दवण पण राते राखवु न जोईओ. नावपुत्तवओरया पदथी एम सूचित कर्युं छे के- अर्हन्त भगवान्नी आज्ञाना आराधक अनगारो द्रव्यभावरूप सन्निधिनो परिहार करी शके छे (१८)

सन्निधिना दोषो कहे छे- लोहस्स इत्यादि-

आ सन्निधि लोभनो प्रभाव छे तेथी जे कोण पण समये कोण पण प्रकारनी सन्निधिनी अभिलाषा करे छे ते गृहस्थ छे, साधु नथी, एम हुं मानुं छु तात्पर्य ए

नोमि, लोभस्य चारित्रविफलकारितया तत्प्रभावसमुद्भावितसंनिधिसेवनपरस्य साधोर्गृहस्थसमवृत्तित्वेना साधुत्वमापततीति तीर्थंकरैस्तथा संमतत्वादिति भावः।१९।

ननु संनिधेः परिवर्जनीयत्वे साधूनां वस्त्रादिधारणमपि संनिधिदोषाक्रान्तत्वेन परिवर्जनीयं स्यादत आह- 'जंपि' त्यादि ।

मूलम्-जंपि वत्थं च पायं वा कंबलं पायपुंछणं ।
तंपि संजमलज्जट्ठा, धारंति परिहरंति य ॥२०॥

छाया-यदपि वस्त्रं च पात्रं वा कम्बलं पादप्रोञ्छनम् ।
तदपि संयमलज्जार्थं धारयन्ति परिहरन्ति च ॥ २० ॥

टीका-'जंपि' इत्यादि-

यदपि वस्त्रं च पात्रं वा कम्बल पादप्रोञ्छनं=रजोहरणं वा धारयन्ति=स्वीकुर्वन्ति, परिहरन्ति=संयमनिर्वाहकत्वेन सेवन्ते धातूनामनेकार्थत्वात् तदुपभोग कुर्वन्तीत्यर्थः, साधव इति शेषः। तदपि संयमलज्जार्थं=संयमश्च लज्जा च संयमलज्जे, तदर्थं=तयोरनुपालनार्थम् । संयमः=चारित्र तन्निर्वाहार्थं पात्रादि, गृहस्थ-

---

नहीं है। ऐसा मैं मानता हू। तात्पर्य यह है कि लोभ चारित्रका विनाश करने वाला है, अतः लोभके प्रभाव से उत्पन्न होने वाली संनिधिका सेवन करने वाला साधु गृहस्थके समान वृत्तिमान होने से असाधु हो जाता है। इसलिए संनिधिका त्याग करना चाहिए ॥१९॥

सनिधि यदि त्याज्य है तो सनिधिमें संमिलितहोने से वस्त्र आदि का धारना भी त्याज्य ठहरेगा सो कहते हैं-जंपि इत्यादि ।

जो वस्त्र पात्र कंबल और रजोहरण धारण करते हैं या सेवन करते हैं उनका संयम और लज्जाके लिए ही उपभोग करते हैं अर्थात् पात्र आदि संयम के निर्वाह के लिए है। क्योंकि गृहस्थ के भाजन आदिमें भोजन

છે કે લોભ ચારિત્રનો વિનાશ કરનારૂ છે, તેથી લોભના પ્રભાવથી ઉત્પન્ન થનારી સનિધિનુ સેવન કરનારો સાધુ ગૃહસ્થની સમાનવૃત્તિવાળો હોવાથી અસાધુ બની જાય છે તેથી સનિધિનો ત્યાગ કરવો જોઇએ (૧૯)

જો સનિધિ ત્યાજ્ય છે તો સનિધિમા સમિલિત હોવાથી વસ્ત્ર આદિને ધારણ કરવા એ પણ ત્યાજ્ય ઠરે, તેથી કહે છે- જંપી० ઇત્યાદિ જે વસ્ત્ર પાત્ર કંબલ અને રજોહરણ ધારણ કરે છે યા સેવન કરે છે તે સયમ અને લજ્જાને માટે જ ઉપભોગ કરે છે અર્થાત્ પાત્ર આદિ સયમના નિર્વાહને માટે છે. કારણ કે ગૃહસ્થના વાસણ

मात्रनादौ मोहनादिपरिजनात्, स्वनिर्मितपात्रान्तरेण संयमपालनं कर्तुमशक्यम्, स्त्र्यादिदर्शने वस्त्ररहितस्य साधोर्गुह्यस्थानापतापत्तिरूपेण च निर्लज्जताप्रवचनलघुता इत्यो दोषा आपतन्तीति लज्जानुपालनार्थं वस्त्रधारणमित्यभिप्रायः। अथवा संयम एव लज्जा, संयमलज्जा, संयमवतां शास्त्रविरुद्धाचरणे लज्जादर्शनात्संयम लज्जारोपोपचार । तदर्थं संयमेन वस्त्रादि धारयन्तीत्यादि ॥२०॥

नन्वेवं साधूनां वस्त्रपात्रादिग्रहोपभोगकरणे कथं न परिग्रहदोषापत्तिः ? इत्याशङ्क्याहमूलम्—न सो परिग्गहो वुत्तो नायपुत्तेण ताइणा ।

मुच्छा परिग्गहो वुत्तो इय वुत्तं महेसिणा ॥२१॥

छाया—न स परिग्रह उक्तः ज्ञातपुत्रेण त्रायिणा ।

मूर्च्छां परिग्रह उक्तः इत्युक्तं महर्षिणा ॥२१॥

टीका—'नसो' इत्यादि—

त्रायिणा=सर्वश्रमणसमाप्तत्वपारसकेन ज्ञातपुत्रेण श्रीमद्वीरस्वामिना

करने का निषेध है। अपनी नेश्राय के पात्र बिना संयम का पालन होना असम्भव है। तथा स्त्रियों के देखने पर वस्त्र रहित गुह्यस्थान होता है और इस कारण से निर्लज्जता प्रवचन-लघुता आदि दोष आजाते हैं। इसलिए लज्जा का पालन करने के लिए वस्त्र धारण किये जाते हैं। अथवा संयमी यदि शास्त्र विरुद्ध आचरण करते हैं तो उनमें लज्जा देखी जाती है, इससे संयममें लज्जाका उपचार होता है। ऐसा उपचार करने से यह अर्थ निकलता है कि-संयम रूपी लज्जा के लिये वस्त्र आदि धारण करते हैं ॥२०॥

वस्त्र पात्र आदिका ग्रहण और उपभोग करने से साधुओं को

આદિમાં મોહના ઉત્પન્ન થવાને નિષેધ છે પોતાની નેશ્રાયના પાત્ર વિના સંયમનું પાલન થવું અસંભવિત છે. તેમજ સ્ત્રિઓના દેખવા વસ્ત્રરહિત ગુહ્યસ્થાન થઈ જાય છે, અને એ કારણથી નિર્લજ્જતા પ્રવચન-લઘુતા આદિ દોષ આવે છે એથી લજ્જાનું પાલન કરવા માટે વસ્ત્ર ધારણ કરવામાં આવે છે. અથવા જો સંયમી શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ આચરણ કરે છે તો તેનામાં લજ્જા જોવામા આવે છે, તેથી સંયમમાં લજ્જાનો ઉપચાર થાય છે એવો ઉપચાર કરવાથી એવો અર્થ નીકળે છે કે—સંયમરૂપી લજ્જાને માટે તેઓ વસ્ત્રાદિ ધારણ કરે છે (૨૦)

વસ્ત્ર પાત્ર આદિનું ગ્રહણ અને ઉપભોગ કરવાથી સાધુઓને પરિગ્રહનો દોષ

सः=निर्मलवस्त्रादिग्रहणोपभोगः परिग्रहः- नोक्तः=परिग्रहत्वेन न प्रतिपादितः, वस्त्रादेश्चारित्रपुष्टालम्बनत्वात्, किंतु मूर्च्छा=वस्त्रपात्राद्यासक्तिः सैव परिग्रहःउक्तः= परिग्रहत्वेन कथितः, इति=एवं महर्षिणा=ऋषिराजेन श्री सुधर्मस्वामिना जम्बू-स्वामिनं प्रति उक्तम्=अभिहितम् ॥२१॥

ननु अकिंचनानां वस्त्रादिसुखलोभेन तदकाम्ये तदासक्तिर्दृश्यत एव, तर्हि वस्त्रादिमतामनुभूततज्जनितसुखानां तद्विरहमनिच्छतां तत्रासक्तिरनिवार्येति साधूनां वस्त्रादिधारणेऽपि कुतो न मूर्च्छावत्त्वम् ?

परिग्रह का दोष क्यों नहीं लगता ? इस प्रश्न का समाधान करते हैं (नसो) इत्यादि ।

संसारभ्रमण के भयसे स्वपर की रक्षा करने वाले ज्ञातपुत्र श्री महावीर भगवान ने निर्दोष वस्त्र आदिका ग्रहण करना परिग्रह नहीं बताया है । क्योंकि वस्त्र आदि चारित्र के पुष्टालम्बन हैं किंतु वस्त्र पात्र आदि में आसक्तिरूप मूर्छाको परिग्रह कहा है । ऐसा कथन श्रीसुधर्मास्वामीके प्रति किया है ॥ २१ ॥

हे गुरुमहाराज ! अकिंचनोंको (जिनके पास कुछ भी नहीं है ऐसे दीन हीन जनोको) वस्त्रादि जन्य सुखको प्राप्तिके लोभसे वस्त्रादि में आसक्ति देखी जाती है । तो वस्त्रादि के धारी–वस्त्रादि जन्य सुखको भोगने वालों को तथा उनका त्याग करने की इच्छा न रखने वालों को उन (वस्त्रादिमें) आसक्ति होना अनिवार्य है । अत-एव वस्त्रादि रखने पर भी साधु मूर्छावान क्यों नहीं होते ? इस

કેમ નથી લાગતો ? એ પ્રશ્નનું સમાધાન કરે છે– નાસો० ઇત્યાદિ—

સંસાર ભ્રમણના ભયથી સ્વપરની રક્ષા કરનારા જ્ઞાતપુત્ર શ્રી મહાવીર ભગવાને નિર્દોષ વસ્ત્રાદિનું ગ્રહણ કરવું એને પરિગ્રહ કહ્યો નથી કારણ કે વસ્ત્રાદિ ચારિત્રના પુષ્ટાલંબનો છે, કિંતુ વસ્ત્રપાત્રાદિમા આસક્તિરૂપ મૂર્છાને પરિગ્રહ કહ્યો છે એવુ કથન શ્રી સુધર્મા સ્વામીએ જંબૂ સ્વામીની પ્રતિ કર્યું છે (૨૧)

હે ગુરૂમહારાજ ! અકિંચનોમા (જેમની પાસે કાંઈ પણ નથી એવા દીન–હીન જનોમા) વસ્ત્રાદિજન્ય સુખની પ્રાપ્તિના લોભથી વસ્ત્રાદિમાં આસક્તિ જોવામા આવે છે તો વસ્ત્રાદિને ધારણ કરનારાઓને–વસ્ત્રાદિ જન્ય સુખને ભોગવનારાઓને તથા તેનો ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા ન રાખનારાઓને એ વસ્ત્રાદિમા આસક્તિ થવી એ અનિવાર્ય છે. એટલે વસ્ત્રાદિ રાખવા છતા પણ સાધુ મૂર્છાવાન કેમ નથી થતા ? એ

इत्याचष्टेयमाह—

मूलम्-सव्वत्थुवहिणा बुद्धा संरक्खणपरिग्गहे ।
अवि अप्पणो वि देहम्मि नायरंति ममाइयं ॥२२॥

छाया-सर्वत्रोपधिना बुद्धा संरक्षणपरिग्रहे ।
अपि आत्मनोऽपि देहे नाचरन्ति ममत्वम् ॥२२॥

टीका-'सव्वत्थु' इत्यादि—

सर्वत्र=सर्वस्मिन् क्षेत्रकालादिके उपधिना=पात्रकम्बलादिना सहिता अपि बुद्धाः=सम्यग्ज्ञानवन्तः अवगताचारगोचरा मुनय इत्यर्थः, आत्मन एवास्य देहेऽपि=परमप्रेमास्पदे शरीरेऽपि ममत्वं=मूर्च्छां नाचरन्ति=न कुर्वन्ति । किं पुनः संरक्षणपरिग्रहे=संरक्षणार्थं=परमकरुणाविष्कारपूर्वकषड्जीवनिकायरक्षाभावपवित्रे रक्षे परिग्रहे=रक्षायहीकारस्थाने किं पुनर्ममत्वबुद्धया, अपितु नेत्यर्थः ।

'बुद्धा' इति पदेन मायया मूर्च्छानिदानं चारित्रमोहनीयतिमिरम् लक्षितं सम्यग्ज्ञानभास्करादिरूपविशेषोत्तिष्ठन्तं करणगणानां मुनीनां समीपे नावस्थातुं शीलं, किं पुनस्तत्कार्यभूतमूर्छास्थानबुद्धया, अपितु नेति ध्वन्यते ॥ २२ ॥

प्रश्नका समाधान करते हैं-'सव्वत्थुवहिणा इत्यादि ।

सब क्षेत्र और सब काल में कल्पके अनुसार पात्र वस्त्र आदिसे युक्तभी आचारगोचर के ज्ञानी मुनि अपने शरीर पर भी ममता नहीं करते तो परमकरुणापूर्वक केवल षड्जीवनिकाय की रक्षाके लिए धारण किये जाने वाले वस्त्रादि पर ममता की आशङ्का ही कैसे की जा सकती है ।

'बुद्धा' पदसे ये ध्वनित होता है कि-सम्यग्ज्ञान रूपी सूर्य की किरणोंसे प्रकाशमान अन्तःकरण रूपी आकाशवाले मुनियोंके समीप मूर्छा का मूल चारित्र मोहनीय रूपी तिमिर नहीं ठहर

પ્રશ્નનું સમાધાન કરે છે — सव्वत्थुवहिणा— ઇત્યાદિ—

સર્વ ક્ષેત્ર અને સર્વ કાળમા કલ્પને અનુસારે પાત્ર વસ્ત્રાદિથી યુક્ત પણ આચાર-ગોચરના જ્ઞાની મુનિ પોતાના શરીર પર પણ મમતા કરતા નથી, તો પછી કેવલ પટ્કાયનિકાયની રક્ષાને માટે ધારણ કરવામાં આવનારા વસ્ત્રાદિ પર મમતાની આશંકા કેવી રીતે કરી શકાય ? बुद्धा શબ્દથી એમ ધ્વનિત થાય છે કે-સમ્યક્ જ્ઞાનરૂપી સૂર્યના કિરણોથી પ્રકાશમાન અન્તઃકરણરૂપી આકાશવાળા મુનિઓની સમીપે મૂર્છાના મૂલરૂપ ચારિત્ર મોહનીયરૂપી તિમિર

अथ षष्ठस्थानमाह-

मूलम्--अहो निच्चं तवो कम्मं सव्ववुद्धेहि वण्णियं ।
जा य लज्जासमावित्ती एगभत्तं च भोयणं ॥२३॥

छाया-अहो नित्यं तपः कर्म सर्ववुद्धैः वर्णितम् ।
या च लज्जासमावृत्तिः एकभक्तं च भोजनम् ॥२३॥

टीका—'अहो' इत्यादि-

या च लज्जासमावृत्तिः=लज्जा=संयमः तस्याः समावृत्तिः=सम्यगावर्तनं पुनःपुनरनुसन्धानं तत्संपादकत्वेनैकभक्तमपि संयमानुसन्धानपूर्वकमिति बोध्यम् । एकभक्तम् एकभक्ताख्यभोजनं रात्रिभोजनाभावविशिष्टं दिवाभोजनम् । एकाशनं वा, एकवारभोजनमित्यर्थः । यद्वा-लज्जासमा संयमानुरूपा संयमाविरोधिनी वृत्तिः=जिविका तत्स्वरूपम् एकभक्तं भोजनमित्यन्वयः । अथवा चकारद्वयेन द्वयं न विशेष्यविशेषणभावापन्नं, किंतु पृथगर्थबोधकं, तथाच या च लज्जासमावृत्तिः=संयमानुरूपो व्यवहारः भिक्षाचर्यादिः च=अपिच एकभक्तम्= एकभक्ताख्यं भोजनम्, एतद्द्वयं साधोर्नित्यं कर्म=प्रात्यहिकी क्रिया सर्ववुद्धैः

सकता, तो उसका कार्य मूर्छा कैसे ठहर सकती है, किंतु नहीं ठहर सकती ॥२२॥

छठा स्थान कहते हैं—'अहोनिच्चं' इत्यादि ।

अहो ! जिन शासन की महिमा; कि एक भक्त अर्थात् सदा संयम का अनुसन्धान रखना और दिनमें एक वार भोजन करना, अथवा दिनही में भोजन करना, इस प्रति दिन होने वाले कर्म (क्रिया) को भी भगवानने तपश्चर्या कहा है । अथवा संयमसे अविरुद्ध एक भक्त करनेको अथवा संयमसे अविरुद्ध भिक्षाचर्यादि

રહી શકતુ નથી, તો તેનુ કાર્ય મૂર્છા કેવી રીતે રહી શકે ? અર્થાત્ રહી શકેજ નહિ. (૨૨)

છઠ્ઠુ સ્થાન કહે છે— अहो निच्चं० ઇત્યાદિ—

અહો ! જિનશાસનનો કેવો મહિમા છે, કે- એક ભક્ત અર્થાત્ સદા સયમનું અનુસંધાન રાખવુ અને દિવસમાં એકવાર ભોજન કરવુ, અથવા દિવસમાજ ભોજન કરવુ, એ પ્રતિદિન થનારા કર્મ (ક્રિયા)ને પણ ભગવાને તપશ્ચર્યા કહી છે અથવા સંયમથી અવિરૂદ્ધ એક ભક્તને અથવા સયમથી અવિરૂદ્ધ ભિક્ષા-

सप्तम्यीपैक्षैः तपः वर्णितं=कथितम् । यद्वा-एतदुक्तं सर्वबुद्धैः सर्वैतीर्थकरैः साधानित्यं=प्रतिसमयसेव्यमानं तपः वर्णितम् । अहो ! इदमाश्चर्यं यद्-एक भक्तवद्दैनंदिनाद्यर्थादिसकृत्क्रियाकलापोऽपि साधोस्तपश्चर्यैव स्यादितिभावः ॥ *२३ ॥

रात्रिभोजनदोषमाह-

मूलम्-संतिमे सुहुमा पाणा तसा अदुव थावरा ।
जाइं राओ अपासंतो कहमेसणियं चरे ॥२४॥

छाया-सन्ति इमे सूक्ष्मा प्राणा त्रसा अथवा स्थावराः ।
यान् रात्रौ अपश्यन् कथमेषणीयं चरेत् ॥ २४ ॥

टीका-' संतिमे ' इत्यादि-

इमे=प्रत्यक्षं दृश्यमानाः सूक्ष्मा'=अतिसूक्ष्मपुद्गलनयाः त्रसा'=द्वीन्द्रियादयः अथवा स्थावराः [विष्यादेयः प्राणाः प्राणिनः सन्ति=विद्यन्ते 'जाइं' इति प्राकृतस्यात्वेपुंस्त्वम् । यान् प्राणिन रात्रौ=रजन्याम् अपश्यन्=चक्षुर्गोचरत्वाभावाद् दृष्ट्वा वोत्कर्षन् साधुः कथ=कथं विधिना एषणीयम् आधाकर्मादिदोषविशुद्धमन्नपानादिकं चरेत्=गृह्णीयात् । रात्रौ विशुद्धेऽप्यन्नादिके जीवपातादिना सत्प्राणातिपातस्य

प्रत्येक क्रियाको तथा एकभक्त भोजनरूप प्रतिदिन होनेवाली क्रियाको भी भगवानने तप कहा है ॥२३॥

रात्रि भोजनके दोष बतलाते हैं—संतिमे इत्यादि ।

ये प्रत्यक्षसे दिखाई देने वाले सूक्ष्म त्रस और स्थावर प्राणी विद्यमान हैं ये प्राणी रात्रिमें चक्षुरिन्द्रिय के विषय नहीं होते फिर साधु रात्रिमें आधाकर्मादि दोषों से रहित आहार को कैसे भोग सकते हैं किंतु नहीं भोग सकते । क्यों कि रात्रिमें प्राणीका वध

અર્થાત્ પ્રત્યેક દિવસને તથા એક વાર ભોજનરૂપ પ્રતિદિન બનવાની ક્રિયાને પણ ભગવાને તપ કહ્યું છે (૨૩)

રાત્રિ ભોજનના દોષો બતાવે છે— संतिमे० ઇત્યાદિ—

જે પ્રત્યક્ષ દેખાતાં સૂક્ષ્મ ત્રસ અને સ્થાવર પ્રાણીઓ વિદ્યમાન છે તે પ્રાણીઓ રાત્રે ચક્ષુરિન્દ્રિયના વિષય બનતા નથી (દેખાતાં નથી) તો પછી સાધુ રાત્રે આધાકર્માદિ દોષોથી રહિત આહારને કેવી રીતે ભોગવી શકે અર્થાત્ ન ભોગવી શકે કારણ કે રાત્રે પ્રાણીનું ઉપમર્દન બહુ થાય છે. આહાર ભલે નિર્દોષ હોય, પરંતુ તેમાં રાત્રે

प्लुषणात्, तेषां चक्षुःपथानतीर्णतया तद्विराधनाया दुर्वारत्वात्। सौरे प्रकाशे यथा जीवाः सहजतो लक्ष्यन्ते, न तथा रात्रौ चान्द्रे सत्यपि प्रकाशे प्रयत्नेनापि लक्षिता भवन्तीति भावः ॥२४॥

रात्रौ भोजनैषणादूषणान्यभिधाय रात्रौ भक्तपानादिग्रहणदूषणान्याह-

मूलम्-उदउल्लं[१] बीयसंसत्तं[२] पाणा[३] निवडिया[४] महिं[५] ।
दिया[६] ताइं[७] विवज्जिज्जा[८] राओ[९] तत्थ[१०] कहं[११] चरे[१२] ॥२५॥

छाया-उदकार्द्रां बीजसंसक्तां प्राणा निपतिता महीम् ।
दिवा तान् विवर्जयेत् रात्रौ तत्र कथं चरेत् ॥२५॥

टीका-'उदउल्ल' इत्यादि-

उदकार्द्रां=सचित्तजलसंसिक्तां सचित्तजलप्रक्षेपेण वृष्ट्या वेतिभावः। बीजसंसक्तां=शाल्यादियुक्ताम्। उपलक्षणमेतद्-हरितकायपुष्पादीनामपि। महीं=भूमिं निपतिताः तदाश्रिताः प्राणाः प्राणिनः द्वीन्द्रियादयस्तिष्ठन्ति। 'ताइं' प्राकृतत्वान्नपुंसकत्वम्। तान् प्राणिन इत्यर्थः। दिवा=दिवसे विवर्जयेत् तद्विराधनां

मर्दन अवश्य होता है। आहार भले ही विशुद्ध हो परंतु उसमें जीव गिर जाते हैं। तो उनकी विराधना अवश्य होती है जैसे सूर्य के प्रकाश में जीव सहज दिखाई देते है वैसे चन्द्रमा के प्रकाशमें आंखे गडा गडा कर देखने से भी नहीं दीखते ॥२४॥

रात्रिमें भोजन करनेका निषेध कहकर रात्रिमें अन्नपानादिक ग्रहण करनेके दोष कहते हैं-'उदउल्लं' इत्यादि।

छांटे हुए जल या वरसा के जल से युक्त, शालि आदिके बीज, तथा अन्य हरित काय से युक्त पृथिवीपर अनेक प्राणी होते हैं, अथवा सचित्त जलसे तथा बीजसे संसृष्ट (मिश्रित) अन्नादि होते

પડે છે, તો તેમની વિરાધના જરૂર થાય છે જેમ સૂર્યના પ્રકાશમા જીવ સહેજે જોવામા આવે છે, તેમ ચદ્રમાના પ્રકાશમા આખો ખોડી રાખવાથી પણ જોવામાં આવતા નથી (૨૪)

રાત્રે ભોજન કરવાનો નિષેધ કહીને હવે રાત્રિમા અન્નપાનાદિ ગ્રહણ કરવાના દોષો કહે છે: उदउल्लं. ઇત્યાદિ—

છાટેલા જળથી યા વરસાદના પાણીથી યુક્ત, ડાગર આદિના બીજ તથા બીજી લીલોતરીથી યુક્ત, પૃથ્વીપર અનેક પ્રાણીઓ હોય છે અથવા સચિત્ત જળથી તથા

परिष्ठापयितुं शक्नुयात्, किन्तु तत्र मध्ये रात्रौ कथं=केन विधिना चरेत्=गच्छेत् । तदा प्राणिविराधनापरिहारस्य कर्तुमशक्यत्वादितिभावः । यद्वा-

छाया-उदकार्द्रं बीजसंसक्तं प्राणा निपतिता महीम् ।
दिवा तानि विवर्जयेत् रात्रौ तत्र कथं चरेत् ॥२५॥

टीका-उदकार्द्रं=सचित्तजलसहितम्, तथा बीजसंसक्तम्=बीजेन संसक्तमोदनादिकं तथा प्राणाः=प्राणिनः मह्यां=पृथिव्यां, निपतिताः तत्र वर्तमानाः विद्यन्ते तानि=उदकार्द्रादीनि दिवा=दिवसे विवर्जयेत्=भाल्युपमर्दनभिया परिहर्तुं शक्नुयात्, तानि परित्यज्यान्यस्मिन्नवयमक्षनादिकं गृह्णीयात्, अन्येन पथा वा गच्छेदिति भावः । रात्रौ=निशि तु तत्र=उदकार्द्रादिषु कथं चरेत् अशक्यतया भाल्युपमर्दन वारणानवयत्वेन=केन विधिना व्यवहरदित्यर्थः, कथमुदकार्द्रादीनि गृह्णीयात्, कथं वा पथि गच्छेदितिभावः ॥२५॥

उपसंहरति-

मूलम्-एयं च दोसं दट्ठूण नायपुत्तेण भासियं ।
सव्वाहारं न भुंजंति निग्गन्था राइभोयणं ॥२६॥

छाया-एतच्च दोषं दृष्ट्वा ज्ञातपुत्रेण भाषितम् ।
सर्वाहारं न भुञ्जते निर्ग्रन्था रात्रिभोजनम् ॥ १६ ॥

टीका-'एयं च' इत्यादि-

निर्ग्रन्थाः साधवः ज्ञातपुत्रेण=महावीरेण भाषितम्=अभिहितम् एतद्-

---

हैं, और पृथिवी के आश्रित प्राणी रहते हैं । दिनमें उदक आदि से युक्त आहार का तथा प्राणियों की विराधना का, त्याग किया जा सकता है, किंतु रात्रिमें नहीं, इस लिए साधु रात्रिमें भिक्षाके लिए कैसे गमन कर सकते हैं किंतु नहीं कर सकते ॥२५॥

अब उपसंहार करते हैं-'एयं च' इत्यादि ।

पहले कहे हुए प्राणियों के चयमर्दन से तथा मार्गमें सांप

બીજથી મિશ્રિત ભાતાદિ હોય છે અને પૃથ્વીના આશ્રિત પ્રાણીઓ રહે છે દિવસમાં પાણી આદિથી યુક્ત આહારનો તથા પ્રાણીઓની વિરાધનાનો ત્યાગ કરી શકાય છે, પરંતુ રાત્રિમાં કરી શકાતો નથી તેથી સાધુ રાત્રે ભિક્ષાને માટે કેવી રીતે જઈ શકે? અર્થાત્ નજ જઈ શકે. (૨૫)

હવે ઉપસંહાર કરે છે: एयं च इत्यादि—

प्रागुक्तं प्राण्युपमर्दनलक्षणं च शब्देन आत्मविराधनारूपं मार्गे व्यालवृश्चिकादिदंशेन, भोजने लूतादि (मकडी) विषजन्तुभक्षणेन चेति भावः, दोषं=पापं दृष्ट्वा ज्ञानदृष्ट्या विलोक्य सर्वाहारं=अशनपानादिकं रात्रिभोजनं न भुञ्जते न कुर्वन्तीत्यर्थः, धातूनामनेकार्थत्वात् यद्वा 'ज्ञातपुत्रेण एतं च दोषं दृष्ट्वा भाषितं =(परिहार्यत्वेनकथितं) सर्वाहारं रात्रिभोजनं निर्ग्रन्था न भुञ्जते इत्यन्वयः। ज्ञातपुत्रेणेति पदं तीर्थंकरनिषिद्धतया रात्रिभोजनस्य सर्वथा वर्जनीयता प्रतिपादयति। 'सव्वाहारं' इति विशेषणेनान्नपानादेः स्वल्पमप्यंशमौषधरूपेणापि रात्रौ नाभ्यवहरेदिति सूचितम् ॥ २६ ॥

विच्छू के काटने से अथवा आहार के साथ मकडी आदि का भक्षण हो जाने से संयम तथा आत्मा की विराधना होती है। ये भगवान् महावीर स्वामी द्वारा प्रतिपादित दोष जानकर अर्थात् भगवानने रात्रिभोजन में महादोष कहा है ऐसा विचार कर साधु अशन आदि सब प्रकारके आहार का रात्रि में त्याग करते हैं-रात्रिभोजन नहीं करते। अथवा ज्ञातपुत्र महावीरने इन दोषों को जान कर रात्रिभोजन को त्यागने योग्य बताया है इसलिए साधु रात्रिभोजन नहीं करते।

'नायपुत्तेण' पदसे यह प्रगट होता है कि रात्रिभोजन का त्याग स्वयं तीर्थंकर भगवानने किया है अतः वह सर्वथा निःसन्देह त्याज्य है। 'सव्वाहारं' पदसे यह प्रदर्शित किया है कि औषधरूप से भी अन्नपान आदि का अंशमात्र भी रात्रिमें न भोगे ॥२६॥

પહેલા કહેવામા આવ્યુ છે તેમ પ્રાણીઓના ઉપમર્દનથી તથા માર્ગમા સાપ વીંછી કરડવાથી અથવા આહારની સાથે કીડી આદિનુ ભક્ષણ થઇ જવાથી સયમ તથા આત્માની વિરાધના થાય છે ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ પ્રતિપાદિત કરેલા એ દોષો જાણીને અર્થાત્ ભગવાને રાત્રિભોજનમા મહાદોષ કહેલો છે એવો વિચાર કરીને સાધુઓ અશનાદિ સર્વ પ્રકારના આહારનો રાત્રિમા ત્યાગ કરે છે– રાત્રિભોજન કરતા નથી અથવા જ્ઞાતપુત્ર મહાવીરે એ દોષોને જાણીને રાત્રિભોજનને ત્યાગવા યોગ્ય કહ્યુ છે, તેથી સાધુઓ રાત્રિભોજન કરતા નથી

નાયપુત્તેણ શબ્દથી એમ પ્રકટ થાય છે કે રાત્રિભોજનનો ત્યાગ સ્વય તીર્થંકર ભગવાને કર્યો છે તેથી એ સર્વથા નિ.સદેહ ત્યાજ્ય છે,

सव्वाहारं શબ્દથી એમ પ્રદર્શિત કર્યુ છે કે ઔષધરૂપે પણ અન્નપાનાદિનો અશ માત્ર પણ રાત્રિમા સાધુ ભોગવે નહિ (૨૬)

अष्टषट्कानन्तरं कायषट्के प्रथमे तावत् पृथिवीकायरूप संयमस्थानमाह-

मूलम्-पुढवीकाय न हिंसंति मणसा वयसा कायसा ।
तिविहेण करणजोगेणं संजया सुसमाहिया ॥२७॥

छाया-पृथिवीकाय न हिंसन्ति मनसा वचसा कायेन ।
त्रिविधेन करणयोगेन संयता सुसमाहिताः ॥ २७ ॥

टीका-'पुढवीकाय' इत्यादि-

सुसमाहिता=सम्यक्प्रकारेण समाधिमन्तः संयमरक्षणतत्परा इत्यर्थः । संयताः=सावद्यात् मनसा वचसा कायेन त्रिविधेन=मनोवाक्कायैस्त्रयाणामित्यसंख्याकभेदैरपविशिष्टेन, करणयोगेन=करणं=करणकरणाऽनुमोदनस्वरूपस्त्रिविधो व्यापार स्तस्य योगः=मनोवाक्कायेन सह सम्बन्धः तेन तथोक्तेन पृथिवीकायं न हिंसन्ति=नो विराधयन्ति ॥२७॥

पृथिवीकायहिंसादोषानाह-

मूलम्-पुढवीकाय विहिंसंतो हिंसई उ तयस्सिए ।
तसे य विविहे पाणे चक्खुसे य अचक्खुसे ॥२८॥

छाया-पृथिवीकायं विहिंसन् हिनस्ति तु तदाश्रितान् ।
त्रसांश्च विविधान् प्राणान् चक्षुषश्च अचक्षुषः ॥२८॥

टीका-'पुढवीकाय' इत्यादि-

'पृथिवीकायं' विहिंसन्=नखतृणस्वनिशादिना विराधयन् तदाश्रितान्

छठ्ठां वनां का कथन करने के अनन्तर छहकायों के व्याख्यान में पहले पृथिवीकाय रूप सातवां स्थान कहते हैं-'पुढवीकायं' इत्यादि ।

संयम की रक्षा करने में सावधान साधु मन वचन काय से तथा कृत कारित अनुमोदना से पृथिवीकाय की विराधना नहीं करते ॥२७॥

पृथिवीकाय की हिंसा के दोष बताते हैं-पुढवीकायं इत्यादि ।

नख, तृण, तथा स्वनिश आदि के द्वारा पृथिवीकाय की विरा-

छठ्ठा વર્ગનું કથન કર્યા પછી છ કાયોના વ્યાખ્યાનમાં પહેલાં પૃથ્વીકાયરૂપ સાતમું સ્થાન કહે છે - પુઢવીકાયં ઇત્યાદિ.

સંયમની રક્ષા કરવામાં સાવધાન સાધુ મન વચન કાયાથી તથા કૃતકારિત અનુમોદનાથી પૃથ્વીકાયની વિરાધના કરતા નથી (૨૭)

પૃથ્વીકાયની હિંસાના દોષો બતાવે છે - પુઢવીકાય ઇત્યાદિ.

बहिरन्तःस्थान्, चाक्षुषान्=चक्षुरिन्द्रियजन्यप्रत्यक्षविषयान् अचाक्षुषान्-लघुशरीरत्वाद् दृष्टिपथानारूढान् विविधान्=नैकप्रकारान् त्रसान्=द्वीन्द्रियादीन्, च शब्दात् स्थावरांश्च हिनस्त्येव, तुशब्दोऽवधारणार्थः । पृथिवीकायहिंसकानां दृश्यादृश्यबहुविधजीवविराधना जायते इति भावः ॥ २८ ॥

उपसंहरति-

मूलम्--तम्हा एयं वियाणित्ता, दोसं दुग्गइवड्ढणं ।
पुढवीकायसमारम्भं जावज्जीवइ वज्जए ॥ २९ ॥

छाया—तस्माद् एतं विज्ञाय दोषं दुर्गतिवर्धनम् ।
पृथिवीकायसमारम्भं यावज्जीवतया वर्जयेत् ॥ २९ ॥

टीका-'तम्हा' इत्यादि-

तस्मात्=पृथिवीकायहिंसनेन बहुविधप्राण्युपमर्दनहेतोः दुर्गतिवर्धन=नरकादिदुःखकारकम् एतम्=अनुपदमुक्तं दोषं=पृथिवीकायाश्रितप्राणिविराधनालक्षणं कर्मबन्धं विज्ञाय=आगमोक्तविधिना ज्ञात्वा यावज्जीवतया=यावज्जीवम् आमरणकालमित्यर्थः पृथिवीकायसमारम्भं=पृथिवीविलेखनादिरूपं वर्जयेत् ।

धना करने वाला पृथिवीकाय के आश्रय में रहने वाले दिखाई देने योग्य अथवा सूक्ष्म शरीरवान् होने से न दिखाई देने योग्य विविध प्रकार के त्रस और स्थावर जीवों की विराधना करता है। अर्थात् अवश्य उन्हें पीडा पहुंचाता है। तात्पर्य यह है कि पृथिवीकाय की विराधना करने वालों को दृश्य अदृश्य विविध प्रकार के जीवों की विराधना का दोष लगता है ॥ २८ ॥

उपसंहार— 'तम्हा' इत्यादि ।

पृथिवीकाय की उपमर्दना से विविध प्राणियों की हिंसा होती है। इस कारण नरक आदि दुर्गतियों में लेजाने वाले कर्मबन्ध आदि

નખ, તૃણ તથા ખનિત્ર (ખોદવાનું ઓજાર) આદિ દ્વારા પૃથ્વી કાયની વિરાધના કરનાર, પૃથ્વી કાયના આશ્રયમા રહેવાવાળા દેખાતા અથવા સૂક્ષ્મ શરીરવાળા હોવ તે ન દેખાતા એવા વિવિધ પ્રકારના ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની વિરાધના કરે છે, અર્થાત એમને અવશ્ય પીડા ઉપજાવે છે. તાત્પર્ય એ છે કે પૃથ્વીકાયની વિરાધના કરનારાઓને દૃશ્ય-અદૃશ્ય વિવિધ પ્રકારના જીવોની વિરાધનાનો દોષ લાગે છે. ॥ ૨૮ ॥

ઉપસંહાર— तम्हा. ઇત્યાદિ—પૃથિવીકાયની ઉપમર્દનાથી વિવિધ પ્રાણીઓની હિંસા થાય છે એ કારણે નરક આદિ દુર્ગતિઓમાં લઇ જનારા કર્મબંધ આદિ

'दुग्गइपवड्ढणं' इति पदेन एकस्य पृथिवीकायस्य हिंसने तदाश्रितविविधत्रसस्थावरपाण्युपमर्दनारूपमाधेन पुनः पुनर्दुर्गतिगमनपरम्परानुबन्धापपत्तीति सूचितम् ॥ २९ ॥

अष्टमस्थानमाह—

मूलम्—आउकायं न हिंसंति मणसा वयसा कायसा ।
तिविहेण करणजोगेण संजया सुसमाहिया ॥३०॥

छाया—अप्कायं न हिंसन्ति, मनसा वचसा कायेन ।
त्रिविधेन करणयोगेन, संयता सुसमाहिताः ॥ ३० ॥

टीका—'आउकायं' इत्यादि—
अप्कायम्=उदकं, शेषं पृथिवीकायवद्भवेत् ॥ ३० ॥

मूलम्—आउकायं विहिंसंतो हिंसई उ तयस्सिए ।
तसे य विविहे पाणे चक्खुसे य अचक्खुसे ॥३१॥

अनेक दोष जानकर यावज्जीव पृथिवीको खोदना आदि रूप पृथिवी काय के आरम्भ का साधु त्याग करे। 'दुग्गइपवड्ढणं' पदसे पदसूचित किया है कि एक पृथिवीकाय की विराधना करने से पृथिवी पर आश्रित अनेक प्रकार के त्रस स्थावर प्राणियों की हिंसा होने से बारम्बार दुर्गतियों का प्राप्ति अवश्य होती है ॥ २९ ॥

आठवां स्थान कहते हैं—आउकायं इत्यादि ।

संयम में सावधान साधु मन वचन काय तथा कृत कारित अनुमोदन से—अर्थात् तीन करण तीन योग से अप्काय की हिंसा नहीं करते ॥ ३० ॥

અનેક દોષને જાણીને યાવજ્જીવન પૃથિવીને ખોદવી આદિ રૂપ પૃથ્વીકાયના આરંભનો સાધુ ત્યાગ કરે. दुग्गइपवड्ढणं પદથી એમ સૂચિત કર્યું છે કે એક પૃથિવીકાયની વિરાધના કરવાથી પૃથિવીપર આશ્રિત અનેક પ્રકારના ત્રસ-સ્થાવર પ્રાણીઓની હિંસા થવાથી વારંવાર દુર્ગતિઓમાંની પ્રાપ્તિ અવશ્ય થાય છે. ॥ ૨૯ ॥

આઠમું સ્થાન કહે છે— आउकायं० ઇત્યાદિ— સંયમમાં સાવધાન સાધુ મન વચન કાય તથા કૃત કારિત અનુમોદનાથી અર્થાત્ ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી અપ્કાયની હિંસા કરતા નથી. ॥ ૩૦ ॥

छाया-अप्कायं विहिंसन् हिनस्ति तु तदाश्रितान् ।
त्रसांश्च विविधान् प्राणान् चाक्षुषांश्च अचाक्षुषान् ॥३१॥
टीका-'आउकायं' इत्यादि-
अप्कायम्=उदकम् । शेषमष्टाविंशगाथावद् बोध्यम् ॥ ३१ ॥

मूलम्-तम्हा एणं वियाणित्ता दोसं दुग्गइवड्ढणं ।
आउकायसमारंभं जावज्जीवाइ वज्जए ॥ ३२॥
छाया-तस्माद् एनं विज्ञाय दोषं दुर्गतिवर्धनम् ।
अप्कायसमारम्भं यावज्जीवतया वर्जयेत् ॥३२॥
टीका-'तम्हा' इत्यादि । ॥ सुगमा ३२ ॥
नवमस्थानमाह-'जायतेयं' इत्यादि ।

मूलम्-जायतेयं न इच्छंति पावगं जलिइत्तए ।
तिक्खमन्नयरं सत्थं सव्वओवि दुरासयं ॥ ३३ ॥
छाया-जाततेजसं नेच्छन्ति पावकं ज्वलयितुम् ।
तीक्ष्णमन्यतरत् शस्त्रं सर्वतोऽपि दुराश्रयम् ॥ ३३ ॥
टीका-'जायतेयं' इत्यादि-
पावकं=पापरूपं बहुतरजीवविराधनाकारित्वादितिभावः,अन्यतरत् तीक्ष्णम्

'आउकाय' इत्यादि । अप्काय की विराधना करने वाला अप्कायाश्रित दृश्य अदृश्य विविध त्रस स्थावर जीवों की हिंसा करता है। शेष अट्ठाइसवीं गाथा के अनुसार समझना ॥ ३१ ॥

'तम्हा' इत्यादि । इस लिए मुनि दुर्गति को बढाने वाले दोष जान कर अप्कायके आरम्भका तीन योग से त्याग करते हैं ॥ ३२॥

नववाँ स्थान कहते हैं—'जायतेयं' इत्यादि ।

साधु तेजस्काय को प्रज्वलित करने की इच्छा भी नहीं करते,

आउकायं० ઇત્યાદિ અપકાયની વિરાધના કરવાવાળા અપ્કાયાશ્રિત દૃશ્ય-અદૃશ્ય વિવિધ ત્રસ સ્થાવર જીવોની હિંસા કરે છે બાકીનો ભાગ અઠાવીસમી ગાથા મુજબ સમજવો ॥ ૩૧ ॥

तम्हा० ઇત્યાદિ તેથી મુનિ દુર્ગતિ વધારનારા દોષોને જાણીને અપ્કાયના આરંભનો ત્રણ કરણ ત્રણ યોગે કરીને ત્યાગ કરે. ॥ ૩૨ ॥

નવમુ સ્થાન કહે છે— जायतेयं० ઇત્યાદિ.

સાધુ તેજસ્કાયને પ્રજ્વલિત કરવાની પણ ઇચ્છા કરતા નથી, કારણ કે

'दुग्गइवड्ढणं' इति पदेन एकस्य पृथिवीकायस्य हिंसने तदाश्रितविविधत्रसस्थावरप्राण्युपमर्दनाधिक्यमापेन पुनःपुनर्दुर्गतिगमनपरम्परामुद्भावयतीति सूचितम् ॥ २९ ॥

अष्टमस्थानमाह-

मूलम्-आउकायं न हिंसंति मणसा वयसा कायसा ।

तिविहेणं करणजोगेणं संजया सुसमाहिया ॥३०॥

छाया-अप्कायं न हिंसन्ति, मनसा वचसा कायेन ।

त्रिविधेन करणयोगेन, संयताः सुसमाहिताः ॥ ३० ॥

टीका-'आउकायं' इत्यादि-

अप्कायम्=उदकं, शेषं पृथिवीकायसूत्रवत् ॥ ३० ॥

मूलम्-आउकायं विहिंसंतो हिंसई उ तयस्सिए ।

तसे य विविहे पाणे चक्खुसे य अचक्खुसे ॥३१॥

अनेक दोष जानकर यावज्जीव पृथिवीको खोदना आदि रूप पृथिवी काय के आरम्भ का साधु त्याग करे। 'दुग्गइवड्ढणं' पदसे यह सूचित किया है कि एक पृथिवीकाय की विराधना करने से पृथिवी पर आश्रित अनेक प्रकार के त्रस स्थावर प्राणियों की हिंसा होने से बारम्बार दुर्गतियों का प्राप्ति अवश्य होती है ॥ २९ ॥

आठवां स्थान कहते हैं—आउकाय इत्यादि ।

संयम में सावधान साधु मन वचन काय तथा कृत कारित अनुमोदन से-अर्थात् तीन करण तीन योग से अप्काय की हिंसा नहीं करते ॥ ३० ॥

અનેક દોષને જાણીને યાવજ્જીવ પૃથિવીને ખોદવી આદિ રૂપ પૃથ્વીકાયના આરંભનો સાધુ ત્યાગ કરે. दुग्गइवड्ढणं પદથી એમ સૂચિત કર્યું છે કે એક પૃથિવીકાયની વિરાધના કરવાથી પૃથિવીપર આશ્રિત અનેક પ્રકારના ત્રસ-સ્થાવર પ્રાણીઓની હિંસા થવાથી વારંવાર દુર્ગતિઓની પ્રાપ્તિ અવશ્ય થાય છે. ॥ ૨૯ ॥

આઠમું સ્થાન કહે છે— आउकायं० ઇત્યાદિ- સંયમમાં સાવધાન સાધુ મન વચન કાયા તથા કૃત કારિત અનુમોદનાથી અર્થાત્ ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી અપ્કાયની હિંસા કરતા નથી ॥ ૩૦ ॥

मूलम्--भूयाणमेसमाघाओ हव्ववाहो न संसओ ।
तं पईवपयावट्ठा संजया किंचि नारभे ॥३५॥

छाया-भूतानामेष आघातः हव्यवाड् न संशयः ।
तं प्रदीपप्रतापनार्थं संयताः किंचित् नारभन्ते ॥३५॥

टीका-'भूयाणं इत्यादि ।

एषोऽग्निः भूतानां=प्राणिनामाघातजनकत्वादाघातः=हिंसकः हव्यवाट्=हव्यं वहति=क्षिप्त तृणकाष्टादिक हव्यं प्रक्षपयति विनाशयतीत्यर्थः, न संशयः =अस्मिन् विषये सशयो नास्ति आपामरसकललोकप्रत्यक्षसिद्धत्वादितिभावः । अतः संयता=साधवः तं वह्निं प्रदीपप्रतापनार्थम्=अन्धकारे प्रदीपार्थं शीत्यागमे प्रतापनार्थं च किञ्चिदपि=संघट्टनमात्ररूपेणापि नारभन्ते=न तदारम्भं कुर्वन्तीत्यर्थः । अग्नेरारम्भश्चारित्रविघातकत्वात्साधूनामनासेव्य इति भावः ॥३५॥

मूलम्--तम्हा एयं वियाणित्ता दोसं दुग्गइवड्ढणं ।
तेउकायसमारंभं जावज्जीवाइ वज्जए ॥ ३६ ॥

छाया-तस्माद् एतद् विज्ञाय दोषं दुर्गतिवर्द्धनम् ।
तेजस्कायसमारम्भं यावज्जीवतया वर्जयेत् ॥३६॥

'भूयाण' इत्यादि । यह अग्नि प्राणियों का घात करने वाली है । इसमें डाले हुए तिनका काष्ट आदिको भस्म कर डालता है, यह बात सब लोकमें प्रत्यक्ष सिद्ध है, इसमें जरा भी संशय नहीं है । इसलिए साधु अंधकारमें दीपक के प्रकाश के लिए, अथवा शीत आने पर तापने के लिए, अथवा अन्य किसी प्रयोजन से अग्निका बिलकुल आरम्भ नहीं करते-यहां तक कि उसके संघट्टे का भी त्याग करते हैं । आशय यह है कि अग्निका आरम्भ चारित्र का विघात करने वाला है, इसलिए वह साधुओं को आचरणीय नहीं है ।॥३५॥

भूयाणं० इत्यादि એ અગ્નિ પ્રાણીઓનો ઘાત કરે છે, એમા નાખેલા તણખલા કાષ્ઠ આદિને અગ્નિ ભસ્મ કરી નાખે છે, એ વાત બધા લોકોમાં પ્રત્યક્ષ સિદ્ધ છે એમા જરાએ સશય નથી જેથી સાધુ અધકારમા દીવાના પ્રકાશને માટે, અથવા ટાઢ લાગવાથી તાપવાને માટે, અથવા અન્ય કોઇ પ્રયોજનથી અગ્નિનો બિલકુલ આરભ કરતા નથી-એટલે સુધી કે એના સઘટ્ટનનો પણ ત્યાગ કરે છે આશય એ છે કે અગ્નિનો આરંભ ચારિત્રનો વિઘાત કરનારો છે, તેથી તે સાધુઓને આચરણીય નથી. ॥ ૩૫ ॥

=उभयतोधारशस्त्रमिव खड्ग इव शस्त्रमस्त्वात्, उभयतोधारखड्गसदृशमित्यर्थः, अत एव सर्वतोऽपि दुराधर्ष=समन्तादाधर्षितुमशक्यं समन्ततोऽशक्यसेवम् अशक्यस्पर्शमित्यर्थः, मावतेजसम् अग्निं पावकमिति=उद्दीपयितुं नेच्छन्ति। स्वल्पेऽस्यापि पावकस्याग्नेरसंख्यकपृथ्वीपतिराधनाजनकत्वात्संयमदाहनिकर मुनीनामिति भावः ॥३३॥

मूलम्-पाईणं पडीणं दाहिं उद्धं अणुदिसामवि ।

अहे दाहिणओ दाहिं दहे उत्तरओ वियं ॥३४॥

छाया-प्राच्यां प्रतीच्यां वाऽपि ऊर्ध्वम् अनुदिशामपि ।

अध दक्षिणतो वाऽपि दहेत् उत्तरतोऽपि च ॥३४॥

टीका-'पाईणं' इत्यादि । प्राच्यां=पूर्वस्यां दिशि अपि वा प्रतीच्यां=पश्चिमायां दिशि अपिवा दक्षिणतः=दक्षिणस्याम्, अपिवा उत्तरस्यां दिशि अनुदिशां=दिशामनुगता अनुदिशः, तासां चतसृणामेकत्वेन अनुदिक्त्वात्तासाम्, सप्तम्यर्थे षष्ठी। विदिक्षु इत्यर्थः। ऊर्ध्वं च अथाध अग्निर्दहति=प्राणिनो भस्मसात्करोतीत्यर्थः। षड्दीपकता दशस्वपि दिक्षु अनुसमूहान् विराधयतीति भाव ॥३४॥

वर्षों की अग्नि का उद्दीपन करना बहुतेरे जीवोंकी विराधनाका कारण होनेसे पाप है। वह ऐसे शस्त्र के समान है जिसमें दोनों ओर धार हो। अतएव किसी भी ओरसे उसका स्पर्श होना अशक्य है। तात्पर्य यह है कि एक चिनगारी को भी प्रज्वलित करनेसे अस संख्यात जीवोंकी विराधना होती है, इसलिए वह संयमियों के संयम को असंख्यात हानि पहुंचाती है ॥ ३३ ॥

'पाईणं' इत्यादि। अग्नि पूर्व, पश्चिम, उत्तर, दक्षिण इन चारो दिशाओंमें तथा चारो विदिशाओं में और ऊपर नीचे अर्थात् दसों दिशाओं में रहे हुए प्राणियोंको जलाती है ॥ ३४ ॥

અગ્નિનું ઉદ્દીપન કરવું એ અનેક જીવોની વિરાધનાનું કારણ હોવાથી પાપ છે એ એવા શસ્ત્ર સમાન છે કે— જેને બેઉ બાજુએ ધાર હોય એટલે કોઈ પણ બાજુએ જેનો સ્પર્શ થવો અશક્ય છે તાત્પર્ય એ છે કે— એક ચિનગારીને પણ પ્રજ્વલિત કરવાથી અસંખ્યાત જીવોની વિરાધના થાય છે, તેથી એ સંયમીઓના સંયમને અસંખ્ય હાનિ પહોંચાડે છે ॥ ૩૩ ॥

પાઈણં૦ ઇત્યાદિ. અગ્નિ, પૂર્વ પશ્ચિમ ઉત્તર દક્ષિણની એમ ચારે દિશા ઓમાં તથા ચારે વિદિશાઓમાં અને ઉપર નીચે—અર્થાત્ દસે દિશાઓમા રહેલા પ્રાણીઓને બાળે છે. ॥ ૩૪ ॥

मुनयो मुखोष्णवायुनिर्गमस्य निरोद्धुमशक्यतया सूक्ष्मतयापि संपातिमवायु-कायोर्विराधनं सावद्यभाषाभाषित्वं च समालोच्य मुखोपरि सदोरकमुखवस्त्रिकां बध्नन्ति। करतलगतया तु मुखवस्त्रिकया नहि यावद्वायुकायादिविराधनं सम्यक् परिहर्तुं शक्यत इति 'ताइहिं' पदेन बोध्यते ॥३७॥

एकादशं स्थानमाह-'तालियंटेण' इत्यादि ।

मूलम्-तालियंटेण पत्तेण साहुविहुयणेण वा ।
न ते वीइउमिच्छंति वेयावेऊण वा परं ॥३८॥

छाया-तालवृन्तेन पत्रेण शाखाविधूनेन वा ।
न ते वीजितुमिच्छन्ति वीजयितुं वा परम् ॥३८॥

टीका—'तालियंटेण' इत्यादि—

ते=साधवः तालवृन्तेन=व्यजनेन पत्रेण=कमलादिदलेन वा=अथवा शाखाविधूननेन=लताद्रुमादिविटपाऽऽन्दोलनेन स्वय वीजितुं=समीरमुत्पादयितुं वा=अथवा परं=परेण वीजयितु वीजयन्तं परमनुमन्तु वा नेच्छन्ति=नाभिका-ङ्क्षन्ति मनसाऽपीत्यर्थः ॥३८॥

कहते हैं कि-यदि मुखवस्त्रिका न बाँधें तो मुखकी गर्म सांस आदि द्वारा सूक्ष्म व्यापी संपातिम और वायुकाय जीवों की विराधना तथा सावद्यभाषाभाषित्व आदि दोष लगते हैं। किन्तु हाथमें मुखवस्त्रिका रखने से वायुकाय की यतना सम्यक्प्रकार से नहीं हो सकती ॥३७॥

'तालियंटेण' इत्यादि ।

साधु पंखे से, कमल आदि के पत्ते से, अथवा वृक्ष की शाखा आदिसे वायुकाय की स्वयं उदीरणा नहीं करते, दूसरे से उदीरणा

રક્ષામા સદા સાવધાન રહેનારા મુનિઓ મુખ પર દોરા સહિત મુખવસ્ત્રિકા બાંધે છે, કારણ કે તે એવો વિચાર કરે છે કે- જો મુખવસ્ત્રિકા ન બાંધે તો મુખનો ગરમ શ્વાસ આદિ દ્વારા સૂક્ષ્મવ્યાપી સંપાતિમ અને વાયુકાય જીવોની વિરાધના તથા સાવદ્યભા-ષાભાષિત્વ આદિ દોષ લાગે છે પરન્તુ હાથમા મુખવસ્ત્રિકા રાખવાથી વાયુકાયની યતના સમ્યક્ પ્રકારે થઇ શકતી નથી ॥ ૩૭ ॥

'तालियंटेण' इत्यादि.

સાધુ પંખાથી, કમળ આદિના પાદડાથી, અથવા વૃક્ષની શાખા આદિથી વાયુકાયની ઉદીરણા સ્વય કરતા નથી, બીજા દ્વારા ઉદીરણા કરાવતા નથી તથા

टीका-'तम्हा' इत्यादि ।

तेजःकायसमारम्भवर्जिकेयं गाथा निगदसिद्धा ॥३६॥

षष्ठस्थानमाह-'अनिलस्स' इत्यादि ।

मूलम्-अणिलस्स समारंभं बुद्धा मन्नंति तारिसं ।

सावज्जबहुलं चेयं नेयं ताईहिं सेवियं ॥३७॥

छाया-अनिलस्य समारम्भं बुद्धा मन्यन्ते तादृशम् ।

सावद्यबहुलं चैतद् नैतत् त्रायिभिः सेवितम् ॥३७॥

टीका-'अनिलस्स' इत्यादि-

बुद्धाः-तीर्थंकराः अनिलस्य-वायुकायस्य समारम्भम्-उपमर्दनं तादृशं-तेजस्कायवत् सावद्यबहुलं-प्रभूतसावद्यविराधनाऽतिदोषसहितं मन्यन्ते-केवलालोकेन जानन्ति। एव च-एतेन हेतुना एतम्-वायुकायमाश्रित्य संपद्यमानं विराधनं त्रायिभिः-षट्कायरक्षणपरायणैः साधुभिः न सेवितम्-न कृतमित्यर्थः । वायु कायविराधनमनर्थमूलं चारित्रभञ्जकं च, अतएव षड्जीवनिकायरक्षणबद्धसावधाना

'तम्हा' इत्यादि। इसलिए साधु, दुर्गतिमें पहुचाने वाले अनेक दोष जानकर तेजस्काय के समारम्भ का यावज्जीव त्याग करें ॥३६॥

षष्ठवाँ स्थान कहते हैं-'अणिलस्स' इत्यादि।

बुद्ध (तीर्थंकर) भगवान् अपने केवल ज्ञान द्वारा तेजस्काय की तरह वायुकाय के समारंभको भी अत्यन्त सावद्य बहुल जानते हैं। इसीकारण षट्काय के रक्षक साधुओं ने वायुकाय का समारंभ नहीं किया है। 'ताईहिं' पदसे यह द्योतित किया है कि-वायु काय की विराधना अनर्थों का मूल और चारित्र का घात करने वाली है, इसीसे षट्काय की रक्षामें सदा सावधान रहने वाले मुनि मुखपट्टी और रजोहरण सहित मुखवस्त्रिका बाँधते हैं, क्यों कि वे ऐसा विचार

तम्हा० इत्यादि तेथी साधु दुर्गतिमां पहोंचाडनार अनेक दोष जाणीने तेजस्कायना समारंभनो यावज्जीव त्याग करे ॥ ३६ ॥

छठ्ठु स्थान कहे छे—अणिलस्स० इत्यादि.

बुद्ध तीर्थंकर भगवान पोताना केवलज्ञानथी तेजस्कायनी पेठे वायुकायना समारंभने पण अत्यन्त सावद्यबहुल जाणे छे, ते माटेज षट्कायना रक्षक साधुओए वायुकायनो समारंभ कर्यो नथी. ताईहिं ए शब्दथी एम सूचित कर्युं छे के—वायुकायनी विराधना अनर्थोनुं मूल अने चारित्रनो घात करनारी छे, तेथी षट्कायनी

मुनयो मुखोष्णवायुनिर्गमस्य निरोद्धुमशक्यतया सूक्ष्मतयापि संपातिमवायुकायोर्विराधनं सावद्यभाषाभाषित्वं च समालोच्य मुखोपरि सदोरकमुखवस्त्रिकां बन्धन्ति। करतलगतया तु मुखवस्त्रिकया नहि यावद्वायुकायादिविराधनं सम्यक् परिहर्त्तुं शक्यत इति 'ताइहिं' पदेन बोध्यते ॥३७॥

एकादशं स्थानमाह–'तालियंटेण' इत्यादि ।

मूलम्–तालियंटेण पत्तेण साहुविहुयणेण वा ।
न ते वीइउमिच्छंति वेयावेऊण वा परं ॥३८॥

छाया–तालवृन्तेन पत्रेण शाखाविधूनेन वा ।
न ते वीजितुमिच्छन्ति वीजयितुं वा परम् ॥३८॥

टीका–'तालियंटेण' इत्यादि–

ते=साधवः तालवृन्तेन=व्यजनेन पत्रेण=कमलादिदलेन वा=अथवा शाखाविधूननेन=लताद्रुमादिविटपाऽऽन्दोलनेन स्वय वीजितुं=समीरमुत्पादयितुं वा=अथवा परं=परेण वीजयितु वीजयन्तं परमनुमन्तु वा नेच्छन्ति=नाभिकाङ्क्षन्ति मनसाऽपीत्यर्थः ॥३८॥

कहते हैं कि–यदि मुखवस्त्रिका न बाँधें तो मुखकी गर्म सांस आदि द्वारा सूक्ष्म व्यापी संपातिम और वायुकाय जीवों की विराधना तथा सावद्यभाषाभाषित्व आदि दोष लगते हैं। किन्तु हाथमें मुखवस्त्रिका रखने से वायुकाय की यतना सम्यक्प्रकार से नहीं हो सकती ॥३७॥

'तालियंटेण' इत्यादि ।

साधु पखे से, कमल आदि के पत्ते से, अथवा वृक्ष की शाखा आदिसे वायुकाय की स्वयं उदीरणा नहीं करते, दूसरे से उदीरणा

રક્ષામા સદા સાવધાન રહેનારા મુનિઓ મુખ પર દોરા સહિત મુખવસ્ત્રિકા બાંધે છે, કારણ કે તે એવો વિચાર કરે છે કે– જો મુખવસ્ત્રિકા ન બાંધે તો મુખનો ગરમ શ્વાસ આદિ દ્વારા સૂક્ષ્મવ્યાપી સંપાતિમ અને વાયુકાય જીવોની વિરાધના તથા સાવદ્યભાષાભાષિત્વ આદિ દોષ લાગે છે પરન્તુ હાથમા મુખવસ્ત્રિકા રાખવાથી વાયુકાયની યતના સમ્યક્ પ્રકારે થઇ શકતી નથી ॥ ૩૭ ॥

'तालियंटेण' इत्यादि.

સાધુ પખાથી, કમળ આદિના પાદડાથી, અથવા વૃક્ષની શાખા આદિથી વાયુકાયની ઉદીરણા સ્વય કરતા નથી, બીજા દ્વારા ઉદીરણા કરાવતા નથી તથા

मूलम्–जंपि वत्थं व पायं वा कंबलं पायपुंछणं ।
न ते वायमुईरंति जयं परिहरंति य ॥३९॥

छाया–यदपि वस्त्रं वा पात्रं वा कम्बलं पादप्रोञ्छनम् ।
न ते वायमुदीरयन्ति यतं परिधरन्ति च ॥३९॥

टीका–'जंपि' इत्यादि ।

यच्च वस्त्रं पात्रं कम्बलं पादप्रोञ्छनं=रजोहरणमस्ति, तेनापि ते=साधवः नो=नैव वायुं=समीरं नोदीरयन्ति=नाधिगर्जयन्ति किन्तु यतं=सयतनं परिधरन्ति=धारयन्ति, उपभोगं धारणं च यतनया कुर्वन्तीत्यर्थः । वस्त्रादीनामुपभोगादि तथाविधेन यथा वायुकायविराधना न भवेदित्याशयः ॥३९॥

मूलम्–सम्हा एयं वियाणित्ता दोसं दुग्गइवड्ढणं ।
वायुकायसमारंभं जावज्जीवाइ वज्जए ॥४०॥

छाया–तस्माद् एतं विज्ञाय दोषं दुर्गतिवर्द्धनम् ।
वायुकायसमारम्भं यावज्जीवतया वर्जयेत् ॥४०॥

टीका–'तम्हा' इत्यादि ।

वायुकायसमारम्भः=वायुकायोपमर्दनम् । शेषं सार्धविंशगाथायाम् व्याख्यातम् ॥४०॥

एकादशं स्थानमाह–'वणस्सइ न' 'वणस्सइ' 'तम्हा' इत्यादि गाथात्रयम् ।

मूलम्–वणस्सइं न हिंसंति मणसा वयसा कायसा ।
तिविहेण करणजोएण संजया सुसमाहिया ॥४१॥

नहीं कराते तथा उदीरणा करते हुए की अनुमोदना नहीं करते ॥३८॥

'जंपि' इत्यादि । जो वस्त्र पात्र कम्बल रजोहरण रहता है उससे भी वायुकाय की उदीरणा नहीं करते किन्तु यतनापूर्वक उन्हें धारण करते हैं अर्थात् वस्त्र आदि को इस प्रकार धारण करना चाहिए जिससे कि वायुकाय की विराधना न होवे ॥३९॥

કરીરણા કરવાની અનુમોદના કરતા નથી (૩૮)

'जंपि' ઇત્યાદિ જે વસ્ત્ર પાત્ર કમ્બલ રજોહરણ રહેતા છે તેથી પણ વાયુ કાયની ઉદીરણા કરતા નથી, કિંતુ યતનાપૂર્વક તેમને ધારણ કરે છે અર્થાત્ વસ્ત્રાદિને એવી રીતે ધારણ કરવા જોઇએ કે જેથી વાયુકાયની વિરાધના ન થાય (૩૯)

वणस्सइं विहिंसंतो हिंसई उ तयस्सिए ।
तसे य विविहे पाणे चक्खुसे य अचक्खुसे ॥४२॥
तम्हा एयं वियाणित्ता दोसं दुग्गइवड्ढणं ।
वणस्सइसमारंभं जावज्जीवाइ वज्जए ॥४३॥

छाया—वनस्पतिं न हिंसन्ति मनसा वचसा कायेन ।
त्रिविधेन करणयोगेन संयताः सुसमाहिताः ॥४१॥
वनस्पतिं विहिंसन् हिनस्ति तु तदाश्रितान् ।
त्रसांश्च विविधान् प्राणान् चाक्षुषांश्च अचाक्षुषान् ॥४२॥
तस्माद् एतं विज्ञाय दोषं दुर्गतिवर्द्धनम् ।
वनस्पतिसमारम्भं यावज्जीवतया वर्जयेत् ॥४३॥

टीका—'वणस्सइं' इत्यादि—

आसां तिसृणां गाथानां व्याख्या पृथिवीकायसूत्रवद्बोध्या । वनस्पतिशब्दमात्रतोऽत्र भेदः ॥४१॥४२॥४३॥

द्वादशं स्थानमाह—'तसकायं न' 'तसकाय' 'तम्हा' इत्यादि गाथात्रयम् ॥

मूलम्-तसकायं न हिंसंति मणसा वयसा कायसा ।
तिविहेण करणजोएणं संजया सुसमाहिया ॥४४॥
तसकायं विहिंसंतो हिंसई उ तयस्सिए ।
तसे य विविहे पाणे चक्खुसे य अचक्खुसे ॥४५॥

'तम्हा' इत्यादि । इसलिए साधु दुर्गति के बढाने वाले इन दोषों को जानकर यावज्जीवन वायुकाय के समारंभका त्याग करते हैं ॥४०॥

'वणस्सइं न' 'वणस्सइ वि' 'तम्हा' इत्यादि तीन गाथाएँ हैं। इनका व्याख्यानपृथिवीकाय की गाथाओंके समान है, भेद केवल यही है कि पृथिवीकाय को जगह 'वनस्पति' शब्द कहना ॥४१॥४२॥४३॥

તમ્હા૦ ઇત્યાદિ એથી કરીને સાધુ દુર્ગતિને વધારનારા એ દોષોને જાણીને યાવજ્જીવન વાયુકાયના સમારંભનો ત્યાગ કરે છે (૪૦)

વણસ્સઇ ન૦, વણસ્સઇં વિ૦, તમ્હા૦ ઇત્યાદિ ત્રણ ગાથાઓ છે એનું વ્યાખ્યાન પૃથિવીકાયની ગાથાઓની પેઠે છે ફેર કેવળ એટલોજ છે કે પૃથિવીકાયની જગ્યાએ વનસ્પતિ શબ્દ કહેવો (૪૧ ૪૨ ૪૩)

मूलम्—अपि वस्त्रं वा पात्रं वा कम्बलं पादपोञ्छनम् ।
न ते वायमुदीरयन्ति जयं परिहरन्ति च ॥३९॥

छाया—अपि वस्त्रं वा पात्रं वा कम्बलं पादपोञ्छनम् ।
न ते वायमुदीरयन्ति यतं परिहरन्ति च ॥३९॥

टीका—'अपि' इत्यादि ।

यच्च वस्त्रं पात्रं कम्बलं पादपोञ्छनं=रजोहरणमस्ति, तेनापि ते=साधवः वायुं=समीरं नोदीरयन्ति=नाविर्भावयन्ति किन्तु यतं=सयत्नेन परिहरन्ति=धारयन्ति, उपभोगे धारणे च यतनया कुर्वन्तीत्यर्थः । वस्त्रादीनामुपभोगादि तथाविधेषु यथा वायुकायविराधना न भवेदित्याशयः ॥३९॥

मूलम्—तम्हा एयं वियाणित्ता दोसं दुग्गइवड्ढणं ।
वाउकायसमारंभं जावज्जीवाइ वज्जए ॥४०॥

छाया—तस्माद् एतं विज्ञाय दोषं दुर्गतिवर्धनम् ।
वायुकायसमारम्भं यावज्जीवया वर्जयेत् ॥४०॥

टीका—'तम्हा' इत्यादि ।

वायुकायसमारम्भे=वायुकायोपमर्दनम् । शेषं षड्विधगाथावद् ज्ञेयम् ॥४०॥

एकादशं स्थानमाह—'वणस्सइ न' 'वणस्सइं' 'तम्हा' इत्यादि गाथात्रयम् ।

मूलम्—वणस्सइं न हिंसंति मणसा वयसा कायसा ।
तिविहेण करणजोएणं संजया सुसमाहिया ॥४१॥

अहो करते तथा उदीरणा करते हुए की अनुमोदना नहीं करते ॥३८॥

'अपि' इत्यादि । जो वस्त्र पात्र कम्बल रजोहरण रहता है उससे भी वायुकाय की उदीरणा नहीं करते किन्तु यतनापूर्वक उन्हें धारण करते हैं अर्थात् वस्त्र आदि का इस प्रकार धारण करना चाहिए जिससे कि वायुकाय की विराधना न होवे ॥३९॥

ઉદીરણા કરવાની અનુમોદના કરતા નથી (३८)

'अपि' ઇત્યાદિ જે વસ્ત્ર પાત્ર કંબલ રજોહરણ રહેલ છે તેથી પણ વાયુ કાયની ઉદીરણા કરતા નથી, કિંતુ યતનાપૂર્વક તેમને ધારણ કરે છે અર્થાત્ વસ્ત્રાદિને એવી રીતે ધારણ કરવા જોઇએ કે જેથી વાયુકાયની વિરાધના ન થાય (३९) ॥

यथाविधिवर्जनं विना स्वर्गाऽपवर्गसुखादिमनोहरफलाविर्भावरूपप्रभावो न प्रादुर्भवितुमर्हति, अतो मूलगुणप्रतिपादनाऽनन्तरमकल्पादिषट्कवर्जनरूपानुत्तरगुणानाह—'जाइं' इत्यादि ।

मूलम्—जाइं[१] चत्तारि[२] भुञ्जाइं[३] इसीणाऽऽहारमाईणि[४] ।
ताइं[५] तु[६] विवज्जंतो[७] संजमं[८] अणुपालए[९] ॥४७॥

छाया—यानि चत्वारि अभोज्यानि ऋषीणामाहारादीनि ।
तानि तु विवर्जयन् संयमम् अनुपालयेत् ॥४७॥

टीका—'जाइं' इत्यादि—

यानि चत्वारि आहारादीनि=आहार-शय्या-वस्त्र-पात्राणि ऋषीणां=साधूनाम् अभोज्यानि=आगमोक्तविधिना अकल्प्यानि सन्ति 'भुञ्जाइं' इत्यत्र प्राकृतत्वादकारलोपः, तानि तु=अवश्यं विवर्जयन्=परिहरन् अगृह्णन्नित्यर्थः; साधुः संयमः=चारित्रम् अनुपालयेत्=प्रतिपालयेत् । अकल्प्यं गृह्णतां साधूनां चारित्रभङ्गो भवतीति भावः ॥४७॥

एतदेव स्पष्टीकरोति—'पिंडं' इत्यादि ।

मूलम्—पिंडं[१] सिज्जं[२] च[३] वत्थं[४] च[५] चउत्थं[६] पायमेव[७] य[८] ।
अकप्पियं[९] न[१०] इच्छिज्जा[११] पडिगाहिज्ज[१२] कप्पियं[१३] ॥४८॥

छाया—पिण्डं शय्यां च वस्त्रं च चतुर्थं पात्रमेव च ।
अकल्पिकं नेच्छेत् प्रतिगृह्णीयात् कल्पिकम् ॥४८॥

स्वर्ग-अपवर्ग के सुख स्वरूप स्वादिष्ट फलोंका लाभ संभव नहीं है, इसलिए मूलगुण बताने के बाद अकल्प्यादि छह के त्याग रूप उत्तर गुण बताते हैं—'जाइं चत्तारि' इत्यादि । जो आहार शय्या वस्त्र और पात्र, ये चार आगमानुसार अकल्प्य हैं । उनका अवश्य परित्याग करते हुए मुनि संयम का पालन करते हैं । आशय यह है कि अकल्प्य का ग्रहण करने से साधुओंका चारित्र दूषित होता है ॥४७॥

ત્યાગ કર્યા વિના સ્વર્ગ—અપવર્ગના સુખસ્વરૂપ સ્વાદિષ્ટ ફલોનો લાભ સભવિત નથી. તેથી મૂળ ગુણ બતાવ્યા બાદ અકલ્પ્યાદિ છ ના ત્યાગરૂપ ઉત્તર ગુણ બતાવે છે—जाइं चत्तारि० ઇત્યાદિ જે આહાર શય્યા વસ્ત્ર અને પાત્ર એ ચાર આગમાનુસાર અકલ્પ્ય છે, એનો અવશ્ય પરિત્યાગ કરનાર મુનિ સંયમનું પાલન કરે છે. આશય એ છે કે અકલ્પ્યને ગ્રહણ કરવાથી સાધુઓનું ચારિત્ર દૂષિત થાય છે. (૪૭)

तम्हा एयं वियाणित्ता दोसं दुग्गइवड्ढणं ।
तसकायसमारम्भं जावज्जीवाइ वज्जए ॥ ४६ ॥

छाया-त्रसकाय न हिंसन्ति मनसा वचसा कायेन ।
त्रिविधेन करणयोगेन संयता द्रव्यभाविताः ॥४४॥
त्रसकायं विहिंसन् हिनस्ति तु तदाश्रितान् ।
अनेकरूपान् प्राणान् स्थावरांश्च अनेकरूपान् ॥४५॥
तस्माद् एतं विज्ञाय दोषं दुर्गतिवर्द्धनम् ।
त्रसकायसमारम्भं यावज्जीवया वर्जयेत् ॥४६॥

टीका—'तसकाय' इत्यादि-
त्रसकायं=द्वीन्द्रियादिपारत्यन्तेन्द्रियम् । शेषं पृथिवीकायवद् ॥
॥४४॥४५॥४६॥

अथोद्दिष्टस्य स्थानमाह-तत्र यथा सलिलसेचनादिकमन्तरेण यथाविधि समारोपितस्यापि हरितस्य मनोहरविपुलपक्वफलपुष्पादिसम्पन्नतो न भवति तथा व्रतषट्कापषट्करक्षणमूलगुणानां यथाविधिसंरक्षणे कृतेऽपि अकल्पादिषट्कस्य

चारहवाँ स्थान कहते हैं-'तसकाये न' 'तसकायं' 'तम्हा' इत्यादि तीन गाथाएँ। इनका व्याख्यान भी पृथिवीकायके समान समझ लेना, यहाँ पृथिवीकायके स्थान पर 'त्रसकाय' कहना चाहिए। द्वीन्द्रिय से लेकर पंचेन्द्रिय तकके जीव त्रस कहलाते हैं ॥४४॥४५॥४६॥

तेरहवाँ स्थान कहते हैं-जैसे जल सींचने के बिना विधिपूर्वक रोपे हुए भी वृक्षमें मनोहर फूल-फल आदि नहीं लग सकते, इसी प्रकार छह व्रत और छह काय की रक्षारूप मूलगुणों का विधि अनुसार पालन करने पर भी छह अकल्पों का त्याग किये बिना

આમાનું સ્થાન કહે છે—तसकाये न०, तसकायं०, तम्हा० ઇત્યાદિ ત્રણ ગાથાઓ છે, એનું વ્યાખ્યાન પણ પૃથિવીકાયની પેઠે સમજવું કેવળ પૃથિવીકાયને બદલે तसकाय० કહેવું દ્વિન્દ્રિયથી માંડીને પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવો ત્રસ કહેવાય છે (४४-४५-४६)

તેરમું સ્થાન કહે છે—જેમ જળ સિંચ્યા વિના વિધિપૂર્વક રોપેલાં વૃક્ષ ને પણ મનોહર ફૂલ-ફળ આદિ આવી શકતા નથી, તેમ છ વ્રત અને કાયની રક્ષારૂપી મૂળ ગુણોનું વિધિ અનુસાર પાલન કરવા છતાં પણ છ અકલ્પોનો

यथाविधिवर्जनं विना स्वर्गाऽपवर्गसुखादिमनोहरफलाविर्भावरूपमभावो न प्रादुर्भवितुमर्हति, अतो मूलगुणप्रतिपादनाऽनन्तरमकल्पादिषट्कवर्जनरूपानुत्तरगुणानाह—'जाइं' इत्यादि ।

मूलम्—[1]जाइं [2]चत्तारि [3]भुञ्जाइं [4]इसीणाऽऽहारमाईणि ।
[5]ताइं [6]तु [7]विवज्जंतो [8]संजमं [9]अणुपालए ॥४७॥

छाया—यानि चत्वारि अभोज्यानि ऋषीणामाहारादीनि ।
तानि तु विवर्जयन संयमम् अनुपालयेत् ॥४७॥

टीका—'जाइं' इत्यादि—

यानि चत्वारि आहारादीनि=आहार—शय्या—वस्त्र—पात्राणि ऋषीणां=साधूनाम् अभोज्यानि=आगमोक्तविधिना अकल्प्यानि सन्ति 'भुञ्जाइं' इत्यत्र प्राकृतत्वादकारलोपः, तानि तु=अवश्यं विवर्जयन्=परिहरन् अगृह्णन्नित्यर्थः; साधुः संयमः=चारित्रम् अनुपालयेत्=प्रतिपालयेत् । अकल्प्यं गृह्णतां साधूनां चारित्रभङ्गो भवतीति भावः ॥४७॥

एतदेव स्पष्टीकरोति—'पिंडं' इत्यादि ।

मूलम्—[1]पिंडं [2]सिज्जं [3]च [4]वत्थं [5]च [6]चउत्थं [7]पायमेव [8]य ।
[9]अकप्पियं [10]न इच्छिज्जा [11]पडिगाहिज्ज [12]कप्पियं ॥४८॥

छाया—पिण्डं शय्यां च वस्त्रं च चतुर्थं पात्रमेव च ।
अकल्पिकं नेच्छेत् प्रतिगृह्णीयात् कल्पिकम् ॥४८॥

स्वर्ग-अपवर्ग के सुख स्वरूप स्वादिष्ट फलोंका लाभ संभव नहीं है, इसलिए मूलगुण बताने के बाद अकल्प्यादि छह के त्याग रूप उत्तर गुण बताते हैं—'जाइं चत्तारि' इत्यादि । जो आहार शय्या वस्त्र और पात्र, ये चार आगमानुसार अकल्प्य हैं । उनका अवश्य परित्याग करते हुए मुनि संयम का पालन करते हैं । आशय यह है कि अकल्प्य का ग्रहण करने से साधुओंका चारित्र दूषित होता है ॥४७॥

ત્યાગ કર્યા વિના સ્વર્ગ-અપવર્ગના સુખસ્વરૂપ સ્વાદિષ્ટ ફલોનો લાભ સંભવિત નથી તેથી મૂળ ગુણ બતાવ્યા બાદ અકલ્પ્યાદિ છ ના ત્યાગરૂપ ઉત્તર ગુણ બતાવે છે—જાઇં ચત્તારિ૦ ઇત્યાદિ જે આહાર શય્યા વસ્ત્ર અને પાત્ર એ ચાર આગમાનુસાર અકલ્પ્ય છે, એનો અવશ્ય પરિત્યાગ કરનાર મુનિ સંયમનું પાલન કરે છે. આશય એ છે કે અકલ્પ્યને ગ્રહણ કરવાથી સાધુઓનું ચારિત્ર દૂષિત થાય છે. (૪૭)

टीका-'पिंडं' इत्यादि-

साधु पिण्डं=ओदनसमुदायरूपं शय्याम्=उपाश्रयं, वस्त्रं, वस्त्रं त्रिविधम् एकेन्द्रियनिष्पन्नं=कार्पासिकं, विकलेन्द्रियनिष्पन्नं चीनांशुकादि, पञ्चेन्द्रिय निष्पन्नं=रत्नकम्बलादिकम्, चतुर्थं च पात्रं तत्र दारुमयम्, अलाबुमयं, मृन्मयं चेत्यनेकविधम्, अकल्पिकम्=अग्राह्यं नेच्छेत् ग्रहीतुं न समीहेत, कल्पिकं=यथोचितं ग्राह्यादि गणिग्रहणीयात् ॥४८॥

अग्राह्याऽऽहारादिग्रहणे दोषमाह-'जे नियागं' इत्यादि ।

मूलम्-जे नियागं ममायंति कीयमुद्देसि आहडं ।

वहं ते समणुजाणंति इइ उत्तं महेसिणा ॥४९॥

छाया-ये नियागं-ममायन्ते क्रीतमौद्देशिकमाहृतम् ।

वधं ते समनुजानन्ति इति उक्तं महर्षिणा ॥४९॥

टीका-'जे नियागं' इत्यादि-

ये साधवः नियागं=नित्यं नित्यपिण्डम् आमन्त्रितपिण्डं वा तथा क्रीतम्

इसीका स्पष्टीकरण करते हैं-'पिंडं' इत्यादि ।

साधु, (१) पिंड, (२) शय्या (उपाश्रय), (३) एकेन्द्रिय से बने हुए सूती, विकलेन्द्रिय से बने हुए चीनांशुक (चीनी सिल्क आदि), पञ्चेन्द्रिय से बने हुए रत्नकम्बल आदि, ये तीन प्रकार के वस्त्र और (४) काठ तुम्बी या मिट्टी के पात्र ये अकल्पनीय हों तो ग्रहण करने की इच्छा भी न करें, जो कल्पता हो उसे आगमकी विधिके अनुसार ग्रहण करे ॥ ४८ ॥

अग्राह्य आहार को ग्रहण करने के दोष कहते हैं-'जे नियागं' इत्यादि ।

जो साधु नियाग (नित्य या आमन्त्रित) पिंड, क्रीतपिंड

એનું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે—પિંડં ઇત્યાદિ.

સાધુ (૧) પિંડ (૨) શય્યા (ઉપાશ્રય), (૩) એકેન્દ્રિયથી બનેલ સૂતરાઉ વસ્ત્ર, વિકલેન્દ્રિયથી બનેલું ચીનાંશુક (ચીનાઈ રેશમ આદિનું વસ્ત્ર), પંચેન્દ્રિયથી બનેલી રત્નકમ્બલ આદિ, એ ત્રણ પ્રકારના વસ્ત્રો, અને (૪) કાષ્ઠનું તુમ્બડાનું યા માટીનું પાત્ર, જે અકલ્પનીય છે તો તે લેવા કલ્પવાની ઈચ્છા પણ સાધુ ન કરે જો કલ્પતું હોય તો આગમની વિધિને અનુસારે ગ્રહણ કરે (૪૮)

અગ્રાહ્ય આહારને ગ્રહણ કરવાના દોષો બતાવે છે—જે નિયાગં ઇત્યાદિ

औद्देशिकम् आहृतं च पिण्डं ममायन्ते=ममत्वाऽऽचरन्ति दीयमानपिण्डे ममत्वं कुर्वन्ति प्रतिगृह्णन्तीत्यर्थः, यद्वा ममायं (पिण्डः कल्पते) इति=इत्येवं समनुजानन्ति=मनसाऽनुमोदयन्ति ते वधम्=षड्जीवनिकायोपघातं समनुजानन्ति=दातुर्नियागादिपिण्डदानप्रवृत्तिमनुमोदयन्तः षड्जीवनिकायोपघातानुमोदनं कुर्वन्ति, तथाविधाऽऽहारग्रहणे गृहस्थकृताऽऽरम्भसमारम्भजन्यपापभाजो भवन्तीतिभावः। इति=इदं महर्षिणा=तीर्थंकरादिना उक्तं=कथितम् ॥४९॥

मूलम्--तम्हा असणपाणा कीयमुद्देसि आहडं ।
वज्जयंति ठियप्पाणो निग्गंथा धम्मजीविणो ॥५०॥

छाया-तस्माद् अशन-पानादि क्रीतमौद्देशिकमाहृतम् ।
वर्जयन्ति स्थितात्मनः निर्ग्रन्था धर्मजीविनः ॥५०॥

टीका-'तम्हा' इत्यादि ।

तस्माद्धेतोः स्थितात्मानः=समाहितचित्ताः धर्मजीविनः=चारित्रजीविनः=चारित्रार्थमेव जीवितधारिण इत्यर्थः; निर्ग्रन्था=मुनयः क्रीतमौद्देशिकमाहृतं चाऽन्नपानादिसर्वमपि वर्जयन्ति=न गृह्णन्तीत्यर्थः । उपलक्षणमेतदाधाकर्मादीना-

---

औद्देशिक पिंड और आहृत पिंड को अपनाते-ग्रहण करते हैं वे एकेन्द्रिय आदि प्राणियों के उपघात की अनुमोदना करते हैं, अर्थात् ऐसे पिंड (आहार) को ग्रहण करने वाले साधु गृहस्थ द्वारा लिए हुए आरंभ-समारंभ से होने वाले पापके भागी होते हैं। ऐसा श्री तीर्थंकर आदि महर्षियोंने कहा है ॥ ४९ ॥

'तम्हा असणं' इत्यादि। अतएव संयम में मनको सावधान रखनेवाले, चारित्र रूप जीवन के धारण करने वाले निर्ग्रन्थ, क्रीत औद्देशिक तथा आहृत (सामने लायाहुआ) अशन पान आदि को ग्रहण नहीं करते। उपलक्षणसे आधाकर्म आदि दोष युक्त आहार

જે સાધુ નિયાગ (નિત્ય યા આમંત્રિત) પિંડ ક્રીત પિંડ, ઔદ્દેશિક પિંડ અને આહૃત પિંડને ગ્રહણ કરે છે તે એકેંદ્રિયાદિ પ્રાણીઓના ઉપઘાતની અનુમોદના કરે છે, અર્થાત્ એવા પિંડ (આહાર)ને ગ્રહણ કરનાર સાધુ, ગૃહસ્થ દ્વારા થએલા આરંભ-સમારંભ થી થએલા પાપના ભાગી બને છે, એવું શ્રી તીર્થંકરાદિ મહર્ષિઓએ કહ્યું છે (૪૯)

तम्हा असणं० ઇત્યાદિ એટલે સંયમમાં મનને સાવધાન રાખનારા, ચારિત્રરૂપ જીવનને ધારણ કરવાવાળા નિર્ગ્રન્થ, ક્રીત, ઔદ્દેશિક તથા આહૃત (સામે લાવવામા આવતા) અશનપાન આદિને ગ્રહણ કરતા નથી ઉપલક્ષણથી

टीका-'पिंडं' इत्यादि-

साधु पिण्डं=ओघसमुदायरूपं पिण्डम्=उपाश्रय, वस्त्र, तथा त्रिविधम् एकेन्द्रियनिष्पन्न=कार्पासिक, विकलेन्द्रियनिष्पन्ने चीनांशुकादि, पञ्चेन्द्रिय निष्पन्न=रत्नकम्बलादिरूपम्, चतुर्थं च पात्र तथा दारुमयम्, अष्टापदमय, एतन्मयं चेत्यनेकविधम्, अकल्पिकम्=अग्राह्यं नेच्छेद ग्रहीतुं न समीहेत, कल्पिक=यथोचित प्रमाणं मतिगुणीयात् ॥४८॥

अग्राह्याऽऽहारादिग्रहणे दोषमाह-'जे नियागं' इत्यादि ।

मूलम्-जे नियागं ममायंति कीयमुद्देसियाहडं ।

वहं ते समणुजाणंति इइ उत्तं महेसिणा ॥४९॥

छाया-ये नियागं-ममायन्ते क्रीतमौद्देशिकमाहृतम् ।

वधं ते समनुजानन्ति इति उक्तं महर्षिणा ॥४९॥

टीका-'जे नियागं' इत्यादि-

ये साधवः नियागं=नित्यं नित्यपिण्डम् आमन्त्रितपिण्डं वा तथा क्रीतम्

इसीका स्पष्टीकरण करते हैं-'पिंडं' इत्यादि ।

साधु, (१) पिंड, (२) शय्या (उपाश्रय), (३) एकेन्द्रिय से बने हुए सूती, विकलेन्द्रिय से बने हुए चीनांशुक (चीनी सिल्क आदि), पंचेन्द्रिय से बने हुए रत्नकम्बल आदि, ये तीन प्रकार के वस्त्र और (४) काष्ठ तुम्बी या मिट्टी के पात्र ये अकल्पनीय हों तो ग्रहण करने की इच्छा भी न करें, जो कल्पता हो उसे आगम की विधिके अनुसार ग्रहण करें ॥ ४८ ॥

अग्राह्य आहार को ग्रहण करने के दोष कहते हैं-'जे नियागं' इत्यादि ।

जो साधु नियाग (नित्य या आमन्त्रित) पिंड, क्रीतपिंड

જેનું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે—પિંડં ઇત્યાદિ

(૧) પિંડ, (૨) શય્યા (ઉપાશ્રય), (૩) એકેન્દ્રિયથી બનેલું સૂતરનું વસ્ત્ર, વિકલેન્દ્રિયથી બનેલું ચીનાંશુક (ચીનાઈ સિલ્કનું વસ્ત્ર), પંચેન્દ્રિયથી બનેલી રત્નકંબલ આદિ, એ ત્રણ પ્રકારના વસ્ત્રો, અને (૪) કાષ્ઠનું તુમ્બડાનું કે માટીનું પાત્ર, એ અકલ્પનીય હોય તો તે ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા પણ સાધુ ન કરે જે કલ્પે તે આગમની વિધિને અનુસારે ગ્રહણ કરે (૪૮)

અગ્રાહ્ય આહારને ગ્રહણ કરવાના દોષો બતાવે છે—જે નિયાગં ઇત્યાદિ

गृहस्थभाजने भुञ्जानः साधुः कथं चारित्रविच्युतो भवेत् ? इत्याह-'सीओदग' इत्यादि ।

मूलम्-सीओदगसमारंभे मत्तधोवणछड्डणे ।
जाइं छण्णंति भूयाइं, दिट्ठो तत्थ असंजमो ॥५२॥

छाया-शीतोदकसमारम्भे मात्रकधावनछर्दने ।
यानि छिद्यन्ते भूतानि दृष्टस्तत्र असंयमः ॥५२॥

टीका—'सीओदग' इत्यादि—

शीतोदकसमारम्भे=साधूनां भोजनार्थं साधौ भुक्तवति अन्यभोजनार्थं च सचित्तजलेन कस-कांस्यादिपात्राणां गृहस्थकर्तृकप्रक्षालनरूपे, मात्रकधावनछर्दने= भोजनपात्रादिप्रक्षालनजलस्य नालिकादौ प्रक्षेपे च यानि भूतानि=एकेन्द्रियादीनि छिद्यन्ते=हन्यन्ते, तत्र=छिद्यमानेषु भूतेषु असंयमः=चारित्रभङ्गः दृष्टः= केवलाऽऽलोकेन केवलिनाऽवलोकितः ॥५२॥

गृहस्थ के भाजन में भोजन करने से भिक्षु संयम से भ्रष्ट कैसे हो जाता है ? सो करते हैं—'सीओदग' इत्यादि ।

साधु यदि गृहस्थ के पात्र में आहार करे तो उसके आहार करने के लिए तथा वह भोजन करता है उस वक्त किसी दूसरे के भोजन करने के लिए गृहस्थ द्वारा सचित्त जलसे उन कांसे आदि के बरतनों के धोए जाने से तथा थाली आदि के धोए हुए पानीके मोरी आदि में जाने से एकेन्द्रिय आदि अनेक प्राणियों की हिंसा होती है ऐसा होने से वहां केवली भगवानने केवलज्ञानभानु (सूर्य) से असंयम (संयम का भंग) देखा है ॥ ५२ ॥

ગૃહસ્થના વાસણમા ભોજન કરવાથી ભિક્ષુ સયમથી ભ્રષ્ટ કેવી રીતે થઈ જાય છે, તે કહે છે-સીઓદગ० ઇત્યાદિ

સાધુ જો ગૃહસ્થના પાત્રમા આહાર કરે તો તેને આહાર કરવા માટે તથા એ ભોજન કરતો હોય તે વખતે કદિ બીજાને ભોજન કરાવવા માટે ગૃહસ્થદ્વારા સચિત્ત જળથી એ કાસા આદિના વાસણોને ધોવામા આવે છે તેથી તથા થાળી આદિને ધોવાથી ઢાળમા પાણી જવાથી, એકેન્દ્રિય આદિ અનેક પ્રાણીઓની હિંસા થાય છે. એમ થવાથી તેમા કેવળી ભગવાને કેવળજ્ઞાન ભાનુથી (સૂર્યથી) અસયમ (સયમનો ભગ) જોયો છે (૫૨)

भाव। 'ठिपप्पाणो' इतिपदेन रसनेन्द्रियवशित्वं, 'धम्मजीविणो' इतिपदेन चारित्रमङ्गीकर्त्तव्यं च सूचितम् ॥५०॥

चतुर्दशस्थानबाधकं 'गिहिभायणं' इति पदं व्याचष्टे 'कंसेसु' इत्यादि।

मूलम्-कंसेसु कंसपाएसु कुंडमोएसु वा पुणो।
भुंजंतो असणपाणाइं आयारो परिभस्सइ ॥५१॥

छाया-कंसेषु कंसपात्रेषु कुण्डमोदेषु वा पुनः।
भुञ्जानः अशनपानादि आचारात् परिभ्रश्यति ॥५१॥

टीका-'कंसेसु' इत्यादि-

कंसेसु=पानपात्रेषु कठोरिकादिषु, वा=अथवा कंसपात्रेषु=कांस्यनिर्मितभाजनमात्रेषु, 'कंसे' इत्युपलक्षणं स्वर्णरजतादिधातुनिर्मितपात्रस्य, पुनः कुण्डमोदेषु=मृन्मयपात्रेषु अशनपानादि भुञ्जानः साधुः आचारात्=चारित्रधर्मात्, मूले 'आयारो' इति पञ्चम्यर्थे षष्ठी। परिभ्रश्यति=परिभ्रष्टो भवति चारित्रपरिभ्रष्टो भवतीत्यर्थः। 'भुंजंतो' इत्युपलक्षणं, तेन एतत्सम्बन्धिभाजने पक्वपाचनस्य, उष्णशीतलीकरणस्य च संग्रहः ॥५१॥

का भी त्याग समझना चाहिए। 'ठिपप्पाणो' पदसे रसना इन्द्रिय को वशमें करना, तथा 'धम्मजीविणो' पदसे चारित्रभंग से भय भीत रहना सूचित किया है ॥ ५० ॥

'गिहिभायणं' इसपद रूप चौदहवें स्थान का व्याख्यान है-'कंसेसु इत्यादि।

गृहस्थ के कठोरी आदि तथा कांस के, उपलक्षण से सोने चांदी पीतल आदिके और मिट्टी के बरतन में भोजन करता हुआ साधु चारित्र से च्युत हो जाता है। यहां 'भुंजंतो' यह उपलक्षण है, इससे-गृहस्थ संबंधी बरतन में वस्त्र धोना, पानी ठंडा करना भी साधुको नहीं कल्पता है ॥ ५१ ॥

ગાથાર્થમાં આદિ શબ્દથી મુકેલ આશયનો ત્યાગ સમજવો. ठिपप्पाणो શબ્દથી રસના ઇન્દ્રિયને વશ કરવી તથા धम्मजीविणो શબ્દથી ચારિત્રભંગથી ભયભીત રહેવું સૂચિત કર્યું છે (૫૦)

गिहिभायणं એ પદરૂપ ચૌદમા સ્થાનનું વ્યાખ્યાન કરે છે कंसेसु ઇત્યાદિ. ગૃહસ્થનાં કાંસી આદિ તથા કાંસાનાં, ઉપલક્ષણથી સોના ચાંદી પીત્તળ આદિનાં અને માટીનાં વાસણમાં ભોજન કરનાર સાધુ ચારિત્રથી ભ્રષ્ટ થાય છે અહીં भुंजंतो એ ઉપલક્ષણ છે, તેથી ગૃહસ્થ સંબંધી વાસણમાં વસ્ત્ર ધોવા, પાણી ઠંડું કરવું એ પણ સાધુને કલ્પતું નથી (૫૧)

गृहस्थभाजने भुञ्जानः साधुः कथं चारित्रविच्युतो भवेत् ? इत्याह–'सीओदग' इत्यादि ।

मूलम्–सीओदगसमारंभे मत्तधोवणछड्डणे ।
जाइ छण्णंति भूयाइं, दिट्ठो तत्थ असंजमो ॥५२॥

छाया–शीतोदकसमारम्भे मात्रकधावनछर्दने ।
यानि छिद्यन्ते भूतानि दृष्टस्तत्र असंयमः ॥५२॥

टीका—'सीओदग' इत्यादि—

शीतोदकसमारम्भे=साधूनां भोजनार्थं साधौ भुक्तवति अन्यभोजनार्थं च सचित्तजलेन कंस–कांस्यादिपात्राणां गृहस्थकर्तृकप्रक्षालनरूपे, मात्रकधावनछर्दने= भोजनपात्रादिप्रक्षालनजलस्य नालिकादौ प्रक्षेपे च यानि भूतानि=एकेन्द्रियादीनि छिद्यन्ते=हन्यन्ते, तत्र=छिद्यमानेषु भूतेषु असंयमः=चारित्रभङ्गः दृष्टः= केवलाऽऽलोकेन केवलिनाऽवलोकितः ॥५२॥

गृहस्थ के भाजन में भोजन करने से भिक्षु संयम से भ्रष्ट कैसे हो जाता है ? सो करते हैं– 'सीओदग' इत्यादि ।

साधु यदि गृहस्थ के पात्र में आहार करे तो उसके आहार करने के लिए तथा वह भोजन करता है उस वक्त किसी दूसरे के भोजन करने के लिए गृहस्थ द्वारा सचित्त जलसे उन कांसे आदि के बरतनों के धोए जाने से तथा थाली आदि के धोए हुए पानीके मोरी आदि में जाने से एकेन्द्रिय आदि अनेक प्राणियों की हिंसा होती है ऐसा होने से वहां केवली भगवानने केवलज्ञानभानु (सूर्य) से असंयम (संयम का भंग) देखा है ॥ ५२ ॥

ગૃહસ્થના વાસણમા ભોજન કરવાથી ભિક્ષુ સયમથી ભ્રષ્ટ કેવી રીતે થઈ જાય છે, તે કહે છે–સીઓદગ० ઇત્યાદિ

સાધુ જો ગૃહસ્થના પાત્રમા આહાર કરે તો તેને આહાર કરવા માટે તથા જે ભોજન કરતો હોય તે વખતે કદિ બીજાને ભોજન કરાવવા માટે ગૃહસ્થદ્વારા સચિત્ત જળથી જે-કાસા આદિના વાસણોને ધોવામા આવે છે તેથી તથા થાળી આદિને ધોવાથી ખાળમા પાણી જવાથી, એકેન્દ્રિય આદિ અનેક પ્રાણીઓની હિંસા થાય છે. એમ થવાથી તેમા કેવળી ભગવાને કેવળજ્ઞાન ભાનુથી (સૂર્યથી) અસયમ (સયમનો ભગ) જોયો છે (૫૨)

माप। 'ठिपप्पाणो' इतिपदेन रसनेन्द्रियनिग्रहत्वं, 'धम्मजीविणो' इतिपदेन चारित्रमङ्गीकृत्य च सूचितम् ॥५०॥

चतुर्दशस्थानवाचकं 'गिहिभाजणं' इति पदं व्याचष्टे 'कंसेसु' इत्यादि।

मूलम्-कंसेसु कंसपाएसु कुंडमोएसु वा पुणो।
भुंजंतो असणपाणाइं आयारो परिभस्सइ ॥५१॥

छाया-कंसेषु कंसपात्रेषु कुण्डमोदेषु वा पुनः।
भुञ्जानः अशनपानादि आचारात् परिभ्रश्यति ॥५१॥

टीका-'कंसेसु' इत्यादि-

कंसेसु=पानपात्रेषु कटोरिकादिषु, वा=अथवा कंसपात्रेषु=कांस्यनिर्मितभाजनमात्रेषु, 'कंसे' इत्युपलक्षणं स्वर्णरजतादिधातुनिर्मितपात्रस्य, पुनः कुण्डमोदेषु=मृन्मयपात्रेषु अशनपानादि भुञ्जानः साधुः आचारात्=चारित्रधर्मात्, मूले 'आयारो' इति पञ्चम्यर्थे प्रथमाः परिभ्रश्यति=परिभ्रष्टो भवति चारित्रपरिभ्रष्टो भवतीत्यर्थः। 'भुंजंतो' इत्युपलक्षणं, तेन गृहस्थसम्बन्धिभाजने वस्त्रपाचनस्य, तप्तसचित्तशीतीकरणस्य च सूचनम्॥५१॥

का भी त्याग करना चाहिए। 'ठिपप्पाणो' पदसे रसना इन्द्रिय को वशमें करना, तथा 'धम्मजीविणो' पदसे चारित्रभंग से भय भीत रहना सूचित किया है ॥ ५० ॥

'गिहिभाजणं' इसपद रूप चौदहवें स्थान का व्याख्यान है-'कंसेसु इत्यादि'।

गृहस्थ के कटोरी आदि तथा कांस के, उपलक्षण से सोने चांदी पीतल आदिके और मिट्टी के बरतन में भोजन करता हुआ साधु चारित्र से च्युत हो जाता है। यहां 'भुंजंतो' यह उपलक्षण है, इससे-गृहस्थ संबंधी बरतन में वस्त्र धोना, पानी ठंडा करना भी साधुको नहीं कल्पता है ॥ ५१ ॥

ભાષા. 'ઠિપપ્પાણો' પદથી રસના ઇન્દ્રિયને વશ કરવી તથા 'ધમ્મજીવિણો' પદથી ચારિત્રભંગથી ભયભીત રહેવું સૂચિત કર્યું છે (૫૦)

गिहिभाजणं એ ચતુર્દશ સ્થાનનું વ્યાખ્યાન કરે છે. कंसेसु ઇત્યાદિ. ગૃહસ્થના વાટકી આદિ તેમજ કાંસાના, ઉપલક્ષણથી સોના ચાંદી પીત્તળ આદિના અને માટીના વાસણમાં ભોજન કરનાર સાધુ ચારિત્રથી ચ્યુત થઇ જાય છે અહીં 'भुंजंतो' એ ઉપલક્ષણ છે, તેથી ગૃહસ્થ સંબંધી વાસણમાં વસ્ત્ર ધોવું, પાણી ઠંડું કરવું એ પણ સાધુને કલ્પતુ નથી (૫૧)

टीका-आमन्दीपर्यङ्कयोः=आसन्द्यां=वेत्रासने पर्यङ्के=प्रावार (निवार) परिष्कृतविशिष्टखट्वायां वा=अथवा मञ्चाऽऽशालकयोः=मञ्चे साधारणखट्वायाम् आशालके=शयनोपवेशनोपयोगिनि पादपृष्ठावलम्बनसहिते आसनविशेषे 'आराम-कुर्सी' इति भाषाप्रसिद्धे, उपलक्षणमन्यविधाऽऽसनशयनादीनाम्, आसितुम्=उप-वेष्टु वा=अथवा स्वपितुं = शयितुम् आर्याणाम् = ईर्यति=गच्छति- (प्राप्नोति) मोक्षोपदेशश्रवणाय मोक्षाय वा भव्यो यान् प्रति ते आर्याः=तीर्थंकरगणधरा-दयस्तेषाम् अनाचरितं तैरनासेवितमित्यर्थः ॥५४॥

आसन्द्याद्यनुपवेशनादिहेतुं दुष्प्रतिलेखनीयतां प्रदर्शयितुं तावत्प्रति-लेखितं विना न कुत्राप्यासितव्यं नवा शयितव्यमित्याह-'नासंदी' इत्यादि ।

मूलम्-नॉसंदीपलियंकेसु न निसिज्जा न पीढए ।
निग्गंथाऽपडिलेहाए बुद्धवुत्तमहिट्ठगा ॥५५॥

छाया-नासन्दीपर्यङ्केषु न निषद्यायां न पीठके ।
निर्ग्रन्था अप्रतिलेख्य बुद्धोक्ताधिष्ठातारः ॥५५॥

पन्द्रहवाँ स्थान कहते हैं-'आसंदी' इत्यादि।

बेत की कुर्सी, पलग, माचा, (पीढी) आराम कुरसी, तथा उपलक्षण से अन्य सब प्रकार के शयन आसन पर बैठना या सोना तीर्थंकर गणधर आदि द्वारा अनाचरित है अर्थात् तीर्थंकर गणधर आदि आर्यमहापुरुषों ने कुरसी पलंग आदि का सेवन नहीं किया, अतः साधुको भी नही कल्पता है ॥ ५४ ॥

आसन्दी आदि पर नही बैठने और नही सोने में कारण यहीं है कि उनमें प्राणियों का प्रतिलेखन करना दुष्कर होता है, इसबात को दिखलाने के लिए पहले प्रतिलेखन किये विना साधुको

-५६२सु स्थान ४हे छे-आसदि० इत्यादि

नेतरथी भरेली भुरशी, पलग, भाटलो, आराम भुरशी तथा उपलक्षणथी अन्य सर्व प्रकारना शयन आसन पर बेसवु या सूवु એ તીર્થ ४२ गणधरद्वारा अनाचरित छे अर्थात् तीर्थ ४२ गणधर आदि आर्यमहापुरुषोએ भुरशी पलग आदिनुं सेवन ४र्युं नथी, तेथी साधुने ते ४६पतु नथी, (५४)

भुरशी आदि पर न बेसवानुं के नहि सूवानुं ४।२ण એ છે કે તેમા प्राणीओनुं प्रतिलेभन ४२वु दुष्४२ होय छे, એ वात दर्शाववाने माटे पहेला

मूलम्–पच्छाकम्मं पुरेकम्मं सिया तत्थ न कप्पइ ।
एयमट्ठं न भुंजंति निग्गंथा गिहिभायणे ॥५३॥

छाया–पश्चात्कर्म पुरःकर्म स्यात्तत्र न कल्पते ।
एतदर्थं न भुञ्जते निर्ग्रन्था गृहिभाजने ॥५३॥

टीका–'पच्छाकम्मं' इत्यादि ।

पश्चात्कर्म=पश्चात् = भोजनानन्तरं कर्म=सचित्तजलेन भाजनादिकं यत्र तत्पश्चात्कर्म, पश्चात्कर्मनामकदोषविशेष इत्यर्थः । तथा पुरःकर्म=पुरः=साधुभोजनात्पूर्वं कर्म = सचित्तजलेन पात्रधावनादि, यत्र तत् तथोक्तं पुरःकर्मसंज्ञको दोषविशेष इत्यर्थः, स्यात्=भवेत् अतः तत्र=गृहिभाजने भोक्तुमितिशेषः न कल्पते । एतदर्थं=चारित्रभङ्गो भावृत्तिविशेषो निर्ग्रन्थाः=साधवः गृहिभाजने न भुञ्जत इति सुगमम् ॥५३॥

पञ्चदशं स्थानमाह–'आसंदी' इत्यादि ।

मूलम्–आसंदीपलियंकेसु मंचमासालएसु वा ।
अणायरियमज्जाणं आसइत्तु सइत्तु वा ॥५४॥

छाया–आसन्दीपर्यङ्कयोः मञ्चाऽऽसालकयोर्वा ।
अनाचरितमार्याणाम्, आसितुं स्वपितुं वा ॥५४॥

'पच्छाकम्मं' इत्यादि । गृहस्थ के भाजन में आहार करने से साधुको पश्चात्कर्म दोष भी लगता है, क्योंकि आहार करने के अनन्तर गृहस्थ सचित्त जल से थाली आदि को धोता है । तथा पुरःकर्म=साधु के आगमन से पूर्व साधु के लिए किया हुआ धोना आदि कर्म=दोष भी लगता है । इसलिए गृहस्थ के पात्र में आहार करना मुनियों को नहीं कल्पता है । अतएव चारित्रभंग से बचने के लिए साधु गृहस्थ के पात्र में आहार नहीं करते हैं ॥ ५३ ॥

पच्छाकम्मं० इत्यादि गृहस्थना भाजनमां आहार लेवाथी साधुने पश्चात् कर्म दोष पण लागे छे, कारण के आहार कर्या पछी गृहस्थ सचित्त जलथी थाली आदिने धुवे छे तेथी तेने पश्चात्कर्म=साधुना भोजनथी पूर्वे साधुने माटे करेलु पात्र आदिनु कर्म=दोष पण लागे छे. आथी करीने गृहस्थना भाजनमां आहार करवानु मुनिओने कल्पतु नथी. तेथी माटे चारित्रभंग थवाने माटे साधु गृहस्थना पात्रमां आहार करता नथी. (५३) [illegible]

टीका-'गंभीर' इत्यादि ।

एते आसन्द्यादिस्थाः प्राणाः प्राणिनः गम्भीरविचयाः=गम्भीरो=दुरवगमो विचयो=निश्चयो येषां ते तथोक्ताः, सूक्ष्मत्वादव्यवहितत्वाच्च तत्र निश्चेतुमशक्य इति भावः, अथवा 'गम्भीरविजयाः' इति छाया गम्भीरः=दुरवगाहो-विजयः=आश्रयो येषां ते तथोक्ताः दुरवगाहस्थानवासिन इत्यर्थः; प्राणाः=प्राणिनः अतएव दुष्प्रतिलेख्याः=दुर्निरीक्ष्या भवन्ति, यद्वा एते आसन्द्यादयः गम्भीर-विजयाः=गम्भीराः=प्रकाशरहिता विजयाः=आश्रयाः जीवानां विवरादीनि स्थानानि येषु ते तथोक्ताः, अतएव तत्र प्राणाः (प्राणिनः) दुष्प्रतिलेख्या भवन्ति। एतदर्थम्=एतन्निमित्तम् आसन्दी पर्यङ्कः च शब्दात् मञ्चकाऽऽशालकौ च विव-र्जिताः=निषिद्धास्तीर्थङ्करादिभिरितिशेषः । निषद्यापीठकयोस्तु प्रतिलेखनं कर्तुं शक्यते इति न तत्र प्रतिषेधः कृत इति भावः ॥५६॥

आसन्दी आदि पर बैठने में दोष बताते हैं-'गंभीर' इत्यादि।

आसन्दी आदि में रहने वाले प्राणियों का निश्चय होना बहुत ही कठिन है। अथवा वे ऐसे दुरवगाह स्थान में रहते हैं कि उनकी प्रतिलेखना दुष्कर है। अथवा आसन्दी आदि के छिद्र प्रकाश शून्य होते हैं इसलिए उनमें रहनेवाले खटमल आदि प्राणियों को प्रतिलेखना नहीं हो सकती। इस कारण तीर्थंकर भगवान ने आसन्दी पलंग और 'च' शब्द से मांचा और आशालक (आराम कुरसी) पर बैठने सोनेका निषेध किया है। निषद्या और पीठक की तो प्रतिलेखना हो सकती है इसलिए भगवानने उनका निषेध नही किया॥५६॥

ખુરશી આદિ પર બેસવામા દોષ બતાવે છે—गंभीर० ઇત્યાદિ

ખુરશી આદિમા રહેનારા પ્રાણીઓનો નિશ્ચય થવો બહુજ કઠીન છે અથવા તેઓ એવા દુરવગાહ (ન જોઈ શકાય તેવા) સ્થાનમા રહે છે કે તેમની પ્રતિલેખના દુષ્કર છે. અથવા ખુરશી આદિના છિદ્રો પ્રકાશરહિત હોય છે તેથી તેમા રહેનારા માકડ આદિ પ્રાણીઓની પ્રતિલેખના થઈ શકતી નથી એ કારણે તીર્થંકર ભગવાને ખુરશી પલંગ અને च શબ્દથી માટલો અને આરામ ખુરશી પર બેસવા-સૂવાનો નિષેધ કર્યો છે નિષદ્યા અને પીઠકની પ્રતિલેખના થઈ શકે છે, તેથી ભગવાને તેનો નિષેધ કર્યો નથી (૫૬)

टीका-बुद्धोक्ताधिष्ठातार =तीर्थंकरगणधरोक्तवचनानुष्ठाननिष्ठाः निर्ग्रन्थाः-साधवः अप्रतिलेख्य=अनिरीक्ष्य पत्युपेक्षणमकृत्वेत्यर्थः आसन्दीपर्यङ्कयोः न, निषद्यायाम्=आसनसामान्ये न, पीठके=दारुमयाऽऽसने न, अथाऽऽसन्यादिक मुपलक्षणं, तेनाऽन्यत्रापि यत्रकुत्रचिन्निषत्तुं स्वपितुं वा अभिलषेयुस्तत्रापि च, अप्रतिलेख्य न निषीदेयुर्नापि शयीरन्निति किमपरदाप्याख्यातं । 'बुद्धबुधसंदिट्ठा' इत्यनेन तीर्थंकराज्ञाप्रामाण्यमावेदितम् ॥५५॥

आसन्द्यादुपवेशने दोषमाह—'गंभीर' इत्यादि ।

मूलम्—गंभीर-विजया एए पाणा दुप्पडिलेहगा
ओसंदी पलियंको य एयमट्ठं विवज्जिया ॥५६॥

छाया—गम्भीरविजया एते प्राणा दुष्प्रतिलेखनाः ।
आसन्दी पर्यङ्कश्च एतदर्थं विवर्जिताः ॥५६॥

कहीं भी न बैठना चाहिए और न सोना चाहिए सो कहते हैं-'आसंदी' इत्यादि ।

तीर्थंकर भगवान के वचनों के अनुसार अनुष्ठान करने वाले मुनि प्रतिलेखन किये बिना आसन्दी पर्यंक आदि पर न बैठें और न सोवें, सामान्य आसन तथा काष्ठ के आसन (पाट) पर भी बिना प्रतिलेखना किये नहीं बैठना और न सोना चाहिए । यहां पर आसन्दी आदि पद उपलक्षण हैं, इससे और जगह भी जहां कहीं बैठना और सोना चाहे वहां भी-बिना प्रतिलेखन किये न बैठे और न सोवे अर्थात् साधुको सर्वत्र प्रतिलेखन करके ही बैठना और सोना चाहिए ॥ ५५ ॥

'प्रतिलेखन કર્યા વિના સાધુએ કયાંય પણ ન બેસવું સૂવું જોઈએ અને ન સૂવું જોઈએ' એ વાત કહે છે-આસંદિ૦ ઇત્યાદિ

તીર્થંકર ભગવાનના વચનોને અનુસારે અનુષ્ઠાન કરનાર સાધુ મુનિ પ્રતિલેખન કર્યા વિના આસંદી પલંગ આદિ પર ન બેસે કે ન સૂવે સામાન્ય આસન તથા કાષ્ઠના આસન (પાટ) પર પણ પ્રતિલેખન કર્યા વિના બેસવું કે સૂવું ન જોઈએ અહીં આસન્દી આદિ પદ ઉપલક્ષણ છે તેથી બીજા જે કોઈપણ સ્થાને પણ બેસવું કે સૂવું હોય ત્યાં પણ સાધુ પ્રતિલેખન કર્યા વિના બેસે કે સૂવે નહિ, અર્થાત સાધુએ સર્વત્ર પ્રતિલેખન કરીને જ બેસવું કે સૂવું જોઈએ. (૫૫)

टीका-'गंभीर' इत्यादि ।

एते आसन्द्यादिस्थाः प्राणाः प्राणिनः गम्भीरविचयाः=गम्भीरो=दुरवगमो विचयो=निश्चयो येषां ते तथोक्ताः, सूक्ष्मत्वाद्दृश्यवर्हितत्वाच्च तत्र निश्चेतुमशक्य इति भावः, अथवा 'गम्भीरविजयाः' इति छाया गम्भीरः=दुरवगाहो-विजयः=आश्रयो येषां ते तथोक्ताः दुरवगाहस्थानवासिन इत्यर्थः; प्राणाः=प्राणिनः अतएव दुष्प्रतिलेख्याः=दुर्निरीक्ष्या भवन्ति, यद्वा एते आसन्द्यादयः गम्भीर-विजयाः=गम्भीराः=प्रकाशरहिता विजयाः=आश्रयाः जीवानां विवरादीनि स्थानानि येषु ते तथोक्ताः, अतएव तत्र प्राणाः (प्राणिनः) दुष्प्रतिलेख्या भवन्ति। एतदर्थम्=एतन्निमित्तम् आसन्दी पर्यङ्कः च शब्दात् मञ्चकाऽऽशालकौ च विव-र्जिताः=निषिद्धास्तीर्थङ्करादिभिरितिशेषः । निषद्यापीठकयोस्तु प्रतिलेखनं कर्तुं शक्यते इति न तत्र प्रतिषेधः कृत इति भावः ॥५६॥

आसन्दी आदि पर बैठने में दोष बताते हैं-'गंभीर' इत्यादि।

आसन्दी आदि में रहने वाले प्राणियों का निश्चय होना बहुत ही कठिन है। अथवा वे ऐसे दुरवगाह स्थान में रहते हैं कि उनकी प्रतिलेखना दुष्कर है। अथवा आसन्दी आदि के छिद्र प्रकाश शून्य होते हैं इसलिए उनमें रहनेवाले खटमल आदि प्राणियों को प्रतिलेखना नहीं हो सकती। इस कारण तीर्थंकर भगवान ने आसन्दी पलंग और 'च' शब्द से मांचा और आशालक (आराम कुरसी) पर बैठने सोनेका निषेध किया है। निषद्या और पीठक की तो प्रतिलेखना हो सकती है इसलिए भगवानने उनका निषेध नही किया॥५६॥

ખુરશી આદિ પર બેસવામા દોષ બતાવે છે—ગંભીર૦ ઇત્યાદિ

ખુરશી આદિમા રહેનારા પ્રાણીઓનો નિશ્ચય થવો બહુજ કઠીન છે અથવા તેઓ એવા દુરવગાહ (ન જોઈ શકાય તેવા) સ્થાનમા રહે છે કે તેમની પ્રતિલેખના દુષ્કર છે. અથવા ખુરશી આદિના છિદ્રો પ્રકાશરહિત હોય છે તેથી તેમા રહેનારા માકડ આદિ પ્રાણીઓની પ્રતિલેખના થઈ શકતી નથી એ કારણે તીર્થંકર ભગવાને ખુરશી પલંગ અને च શબ્દથી માટલો અને આરામ ખુરશી પર બેસવા-સૂવાનો નિષેધ કર્યો છે નિષદ્યા અને પીઠકની પ્રતિલેખના થઈ શકે છે, તેથી ભગવાને તેનો નિષેધ કર્યો નથી (૫૬)

टीका-पूर्वोक्तविधिप्रकारं=तीर्थंकरगणधरोक्तवचनानुष्ठाननिष्ठ निर्ग्रन्थः-साधुः अप्रतिलेख्य=अनिरीक्ष्य मत्पुरुषासनमहत्स्वर्थः आसन्दीपर्यङ्कयोः न, निषद्यायाम्=आसनसामान्ये न, पीठके=दारुमयाऽऽसने न, अपिशब्दात्खादिकमुपलक्षणं, तेनाऽन्यत्रापि पट्टकुड्यविमिषणे स्थण्डिले वा अग्निकणपुस्तकादौ च, अप्रतिलेख्य न निषीदेयुर्नापि शयीरन्निति क्रियापदाध्याहारः । 'पुढवुच्चयमट्टिगा' इत्यनेन तीर्थंकराज्ञामूलकत्वमावेदितम् ॥५५॥

आसन्यादुपवेशने दोषमाह—'गंभीर' इत्यादि ।

मूलम्-गंभीर-विजया एए पाणा दुप्पडिलेहगा
ओसदी पलियंको य एयमट्ठं विवज्जिया ॥५६॥

छाया-गम्भीरविजया एते प्राणा दुष्प्रतिलेखकाः ।
आसन्दी पर्यङ्कश्च एतदर्थं विवर्जिता ॥५६॥

कहीं भी न बैठना चाहिए और न सोना चाहिए सो कहते हैं-'आसंदी' इत्यादि ।

तीर्थंकर भगवान के वचनों के अनुसार अनुष्ठान करने वाले मुनि प्रतिलेखन किये बिना आसन्दी पर्यंक आदि पर न बैठें और न सोवें, सामान्य आसन तथा काष्ठ के आसन (पाट) पर भी बिना प्रतिलेखना किये नहीं बैठना और न सोना चाहिए । यहाँ पर आसन्दी आदि पद उपलक्षण हैं, इससे और जगह भी जहाँ कहीं बैठना और सोना चाहे वहाँ भी-बिना प्रतिलेखन किये न बैठे और न सोवे अर्थात् साधुको सर्वत्र प्रतिलेखन करके ही बैठना और सोना चाहिए ॥ ५५ ॥

'प्रतिलेखन કર્યા વિના સાધુએ કદાપિ પણ ન બેસવું સોવું અને ન ઊભું રહેવું' એ બાબત કહે છે-આસંદિ૦ ઈત્યાદિ.

તીર્થંકર ભગવાનના વચનોને અનુસારે અનુષ્ઠાન કરનારા મુનિ પ્રતિલેખન કર્યા વિના મુશ્કી પલંગ આદિ પર ન બેસે કે ન સૂવે સામાન્ય આસન તથા કાષ્ઠના આસન (પાટ) પર પણ પ્રતિલેખન કર્યા વિના બેસવું કે સૂવું ન જોઈએ અહીં આસન્દી આદિ પદ ઉપલક્ષણ છે તેથી બીજા જે કોઈપણ પણ બેસવું કે સૂવું હોય ત્યાં પણ સાધુ પ્રતિલેખન કર્યા વિના બેસે કે સૂવે નહિ, અર્થાત સાધુએ સર્વત્ર પ્રતિલેખન કરીને જ બેસવું કે સૂવું જોઈએ. (૫૫)

टीका-'गंभीर' इत्यादि ।

एते आसन्द्यादिस्थाः प्राणाः प्राणिनः गम्भीरविचयाः=गम्भीरो=दुरवगमो विचयो=निश्चयो येषां ते तथोक्ताः, सूक्ष्मत्वाद्व्यवहितत्वाच्च तत्र निश्चेतुमशक्य इति भावः, अथवा 'गम्भीरविजयाः' इति छाया गम्भीरः=दुरवगाहो-विजयः=आश्रयो येषां ते तथोक्ताः दुरवगाहस्थानवासिन इत्यर्थः; प्राणाः=प्राणिनः अतएव दुष्प्रतिलेख्याः=दुर्निरीक्ष्या भवन्ति, यद्वा एते आसन्द्यादयः गम्भीर-विजयाः=गम्भीराः=प्रकाशरहिता विजयाः=आश्रयाः जीवानां विवरादीनि स्थानानि येषु ते तथोक्ताः, अतएव तत्र प्राणाः (प्राणिनः) दुष्प्रतिलेख्या भवन्ति। एतदर्थम्=एतन्निमित्तम् आसन्दी पर्यङ्कः च शब्दात् मञ्चकाऽऽशालकौ च विव-र्जिताः=निषिद्धास्तीर्थङ्करादिभिरितिशेषः । निषद्यापीठकयोस्तु प्रतिलेखनं कर्तुं शक्यते इति न तत्र प्रतिषेधः कृत इति भावः ॥५६॥

आसन्दी आदि पर बैठने में दोष बताते हैं-'गंभीर' इत्यादि ।

आसन्दी आदि में रहने वाले प्राणियों का निश्चय होना बहुत ही कठिन है। अथवा वे ऐसे दुरवगाह स्थान में रहते हैं कि उनकी प्रतिलेखना दुष्कर है। अथवा आसन्दी आदि के छिद्र प्रकाश शून्य होते हैं इसलिए उनमें रहनेवाले खटमल आदि प्राणियों को प्रतिलेखना नहीं हो सकती। इस कारण तीर्थंकर भगवान ने आसन्दी पलंग और 'च' शब्द से मांचा और आशालक (आराम कुरसी) पर बैठने सोनेका निषेध किया है। निषद्या और पीठक की तो प्रतिलेखना हो सकती है इसलिए भगवानने उनका निषेध नहीं किया॥५६॥

ખુરશી આદિ પર બેસવામા દોષ બતાવે છે—गंभीर० ઇત્યાદિ

ખુરશી આદિમા રહેનારા પ્રાણીઓનો નિશ્ચય થવો બહુજ કઠીન છે અથવા તેઓ એવા દુરવગાહ (ન જોઈ શકાય તેવા) સ્થાનમા રહે છે કે તેમની પ્રતિલેખના દુષ્કર છે. અથવા ખુરશી આદિના છિદ્રો પ્રકાશરહિત હોય છે તેથી તેમા રહેનારા માકડ આદિ પ્રાણીઓની પ્રતિલેખના થઈ શકતી નથી એ કારણે તીર્થંકર ભગવાને ખુરશી પલંગ અને च શબ્દથી માટલો અને આરામ ખુરશી પર બેસવા-સૂવાનો નિષેધ કર્યો છે નિષદ્યા અને પીઠકની પ્રતિલેખના થઈ શકે છે, તેથી ભગવાને તેનો નિષેધ કર્યો નથી (૫૬)

निपद्यानामक षोडशस्थानमाह-'गोयरग्ग' इत्यादि ।

मूलम्-गोयरग्गपविट्ठस्स निसिज्जा जस्स कप्पइ ।
इमेरिसं समणायार आवज्जइ अबोहियं ॥५७॥

छाया-गोचराग्रप्रविष्टस्य निषद्या यस्य कल्पते ।
एतादृशमनाचारम् आपद्यते अबोधिकम् ॥५७॥

टीका-'गोयरग्ग' इत्यादि ।

गोचराग्रप्रविष्टस्य=भिक्षाचर्यां गतस्य परस्य साधोः निषद्या=निषदन कल्पते यस्यां भिक्षाचर्यां गतो यः साधुर्गृहिभवने उपविशतीति सा या, सः अबोधिकम्=अबोधिफलकमित्यर्थः मिथ्यात्वफलकमित्यर्थं एतादृशं=वक्ष्यमाणस्वरूपम् अनाचारम् आपद्यते=प्राप्नोति ॥५७॥

निषद्यासेविनो दोषान् दर्शयति-'विवत्ती' इत्यादि ।

मूलम्-विवत्ती बंभचेरस्स पाणाणं च वहे वहो ।
वणीमगपडिग्घाओ पडिकोहो अगारिणं ॥५८॥

छाया-विपत्तिर्ब्रह्मचर्यस्य प्राणानां च वधे वधः ।
वनीपकप्रतिघातः प्रतिक्रोधः अगारिणाम् ॥५८॥

टीका-'विवत्ती' इत्यादि'

गृहस्थगेहोपवेशने ब्रह्मचर्यस्य=कृत्स्नाद्यूनपालनचतुर्थ-व्रतस्य विपत्तिः विनाशो भवतीति शेषः, सर्वत्र योज्यः । तथा प्राणानां=प्राणिनां वधे=हिंसायां

निषद्या नामक सोलहवाँ स्थान कहते हैं-'गोयरग्ग' इत्यादि ।

भिक्षाचर्या के लिए गया हुआ जो साधु गृहस्थ के घरमें बैठता है-वह मिथ्यात्वरूप फल देने वाले अनाचार को प्राप्त होता है-जिस का कथन आगे करते हैं ॥ ५७ ॥

गृहस्थ के घरमें बैठने वाले साधु के दोष बताते हैं-'विवत्ती' इत्यादि ।

गृहस्थ के घरमें बैठने से चतुर्थ-ब्रह्मचर्य-महाव्रत का विनाश

નિષદ્યા નામક સોળમું સ્થાન કહે છે-'गोयरग्ग' ઇત્યાદિ.

ભિક્ષાચર્યાને માટે ગયેલો સાધુ ગૃહસ્થના ઘરમાં જે બેસે છે તે મિથ્યાત્વરૂપ ફળ આપનાર અનાચારને પ્રાપ્ત થાય છે, જેનું કથન આગળ કરવામાં આવે છે (૫૭)

ગૃહસ્થના ઘરમાં બેસનારા સાધુના દોષો બતાવે છે-'विवत्ती' ઇત્યાદિ.

ગૃહસ્થના ઘરમાં બેસવાથી ચોથા બ્રહ્મચર્ય મહાવ્રતનો વિનાશ થાય છે.

सत्यां वधः=संयमोपघातो भवति, भिक्षार्थं समुपविष्टसाध्वर्थं पाकादिकरणे आधाकर्मिकाद्याहारग्रहणेन तत्रत्यजीवविराधनायाः साधुसम्बन्धादितिभावः। तथा वनीपकप्रतिघातः=वनीपकाना=भिक्षार्थमागतानां दुर्गतानां प्रतिघातः=भिक्षान्तरायो भवति तथा अगारिणां=गृहस्वामिनां प्रतिक्रोधः=स्त्रीसान्निध्यात्साधुं प्रति साधुसान्निध्यात् स्त्रिय प्रति च क्रोधो भवतीत्यर्थः ॥५८॥

अन्यदपि दूषणमाह–'अगुत्ती' इत्यादि ।

मूलम्–अगुत्ती बंभचेरस्स इत्थीओ वावि संकणं ।
कुसीलवड्ढणं ठाणं दूरओ परिवज्जए ॥५९॥

छाया–अगुप्तिः ब्रह्मचर्यस्य स्त्रीतो वाऽपि शङ्कनम् ।
कुशीलवर्द्धनं स्थानं दूरतः परिवर्जयेत् ॥५९॥

टीका–'अगुत्ती' इत्यादि ।

ब्रह्मचर्यस्य अगुप्तिः=अरक्षणं तत्र स्त्रिया सह संभाषणसानुरागाऽव-

---

हो जाता है प्राणियों की हिंसा होने से संयम का घात होता है, अर्थात् भिक्षार्थ बैठे हुए साधु के लिए आहार बनाने से वह आहार आधाकर्मिक आदि दोषों से दूषित होता है और उसके ग्रहण करने से षट्काय के जीवों की विराधना का दोष साधु को लगता है। तथा भिक्षाके लिए आये हुए वनीपक (भिखारी) आदि को भिक्षा में अन्तराय (विघ्न) पडता है। और स्त्रीके सांनिध्य से साधु के प्रति और साधु के सांनिध्य से स्त्री के प्रति गृहस्वामी को क्रोध होता है ॥ ५८ ॥

और भी दोष कहते है–' अगुत्ती ' इत्यादि ।

स्त्रीके साथ भाषण करने से तथा सानुराग अवलोकन करने

પ્રાણીઓની હિંસા થવાથી સંયમનો ઘાત થાય છે, અર્થાત ભિક્ષાર્થે બેઠેલા સાધુને માટે આહાર બનાવવાથી તે આહાર આધાકર્મિક આદિ દોષોથી દૂષિત થાય છે, અને તેને ગ્રહણ કરવાથી ષટ્કાયના જીવોની વિરાધનાનો દોષ સાધુને લાગે છે તેમજ ભિક્ષાને માટે આવેલા વનીપક (ભિખારી) આદિને ભિક્ષામા અંતરાય (વિઘ્ન) પાડે છે અને સ્ત્રીના સાનિધ્યથી સાધુની પ્રત્યે અને સાધુના સાનિધ્યથી સ્ત્રીની પ્રત્યે ગૃહસ્વામીને ક્રોધ આવે છે (૫૮)

બીજા પણ દોષો કહે છે–અગુત્તી० ઇત્યાદિ

સ્ત્રીની સાથે-ભાષણ કરવાથી તથા સાનુરાગ અવલોકન કરવાની બ્રહ્મચર્ય વ્રતમા

लोकनादितः ब्रह्मचर्यवसस्य मालिन्यप्रसङ्गादिति भावः, अथवा स्त्रीतः=स्त्रीसङ्गतः शङ्कनम्=ब्रह्मचर्यव्रते शङ्कोत्पत्तिः, यथा स्त्रीपरिषेवणे स्त्रिया हावभावादि दर्शनसमुद्दीपितमदनविकाराक्रान्तमानसस्य विस्रब्धसंयमानुपालनतत्पराध्यवसितस्य परमपदप्रापकादिवस्य पुरोवर्तिनीं स्त्रियमेव सर्वसुखमूलभूतां मन्यमानस्य साधोः 'अस्मिन्नेव महान्तरभ्यफलदेन महाभयप्रसाध्येन ब्रह्मचर्यपालनेन' इत्यादि कुतर्कजालसमुत्कलने ब्रह्मचर्यव्रते शङ्काकांक्षादिदोषोदयो भवति, उक्तञ्चागमे-

"निग्गयस्स खलु इत्थीण इंदियाइं मणोहराइं मणोरमाइं आलोएमाणस्स निज्झायमाणस्स बंभयारिस्स बंभचेरे सङ्का वा कंखा वा वितिगिच्छा वा समुप्पज्जिज्जा भेयं वा लभिज्जा उम्मायं वा पाउणिज्जा दीहकालियं वा रोगायंकं हविज्जा केवलिपन्नत्ताओ धम्माओ भंसिज्जा" इत्यादि। अतः कुत्सीमवद्येन स्थानं निषद्याकरणं दूरतः परिवर्जयेत् नोपसेवेतेति भावः ॥५९॥

से ब्रह्मचर्य व्रत में मलीनता आती है। और स्त्रीका सम्पर्क रहने से ब्रह्मचर्य व्रत में शङ्का होती है। तथा स्त्री के हावभाव आदि के दिखाव से साधु के भाव (परिणाम) कामवासनाबाधित हो जाते हैं। स्त्री को ही सब सुखों का मूल समझकर वह ऐसी कुतर्कणाएँ करने लगता है कि-'अगले जन्म में फल देने वाले तथा कठिनाई से पालने योग्य इस ब्रह्मचर्य में क्या रक्खा है?' ऐसी कुतर्कणाएँ उत्पन्न होने से ब्रह्मचर्य में शंका कांक्षा आदि दोष उत्पन्न होते हैं। आगम में कहा है-

"ब्रह्मचर्य महाव्रत पालने वाले निर्ग्रन्थ यदि स्त्री की मनोहर मनोरम इन्द्रियों का अवलोकन करे, विचार करे तो ब्रह्मचर्य में शंका कांक्षा विचिकित्सा उत्पन्न होती है, तथा संयम का भंग,

મલીનતા આવે છે સ્ત્રીનો સંપર્ક રહેવાથી બ્રહ્મચર્યવ્રતમાં શંકા થાય છે સ્ત્રીના હાવભાવ આદિના દેખાવથી સાધુના ભાવ (પરિણામ) કામવાસના-બાધિત થઈ જાય છે સ્ત્રીને જ સર્વ સુખોનું મૂળ સમજીને તે એવી કુતર્કણાઓ કરવા લાગે છે કે—આગલા જ ભવમાં ફળ આપનારા તથા મુશ્કેલીથી પાળવા યોગ્ય આ બ્રહ્મચર્યમાં શું ભાલ્યું છે? એવા કુતર્કો ઉત્પન્ન થવાથી બ્રહ્મચર્યમાં શંકા કાંક્ષા આદિ દોષો ઉત્પન્ન થાય છે આગમમાં કહ્યું છે કે—"બ્રહ્મચર્ય મહાવ્રત પાળવા માટે નિર્ગ્રન્થ જો સ્ત્રીની મનોહર મનોરમ ઇન્દ્રિયોનું અવલોકન કરે વિચાર કરે તો બ્રહ્મચર્યમાં શંકા-કાંક્ષા-વિચિકિત્સા ઉત્પન્ન થાય છે, તથા સંયમનો ભંગ, દીર્ઘકાલીન

अत्रैवाऽपवादसूत्रमाह–'तिण्ह' इत्यादि ।

मूलम्–तिण्हमन्नयरागस्स निसिज्जा जस्सऽ कप्पइ ।
जराए अभिभूयस्स वाहियस्स तवस्सिणो ॥६०॥

छाया–त्रयाणामन्यतमस्य निषद्या यस्य कल्पते ।
जरयाऽभिभूतस्य व्याधितस्य तपस्विनः ॥६०॥

टीका–'तिण्ह' इत्यादि ।

जरयाऽभिभूतस्य=वृद्धस्य, व्याधितस्य=रोगिणः तपस्विनः=तपश्चर्यापरायणस्य त्रयाणामेषां वृद्धादीनाम् अन्नयरागस्य 'सौत्रत्वाद्बहुनिर्द्धारणे तरप्'=अन्यतमस्य, एकस्य अन्यतमत्वलक्षणस्य प्रत्येक समन्वयात् कस्यचिदित्यर्थः, यस्य साधोः निषद्या=गृहस्थगृहोपवेशन कल्पते तस्य तत्रोपवेशनतो न दोष इति सम्बन्धः ॥६०॥

अथ स्नानारूयं सप्तदशं स्थानमाह–'वाहिओ' इत्यादि ।

मूलम्–वाहिओ वा अरोगी वा सिणाणं जो उ पत्थए ।
वुक्कंतो होइ आयारो जढो हवइ संजमो ॥६१॥

छाया–व्याधितो वा अरोगी वा स्नानं यस्तु प्रार्थयते ।
व्युत्क्रान्तो भवति आचारः त्यक्तो भवति संयमः ॥६१॥

उन्माद, दीर्घकालीन रोग और आतंक उत्पन्न होते हैं तथा केवली भगवान द्वारा प्ररूपित धर्म से भ्रष्ट हो जाता है" इत्यादि ।

इसलिए कुशील को बढाने वाला, गृहस्थ के घरमें बैठना साधुको नही कल्पता है ॥ ५९ ॥

यहां अपवाद बताते हैं—' तिण्ह ' इत्यादि ।

वृद्ध, व्याधिग्रस्त (रोगी) और तपस्वी, इन तीनोंमें से प्रत्येक को गृहस्थके घरमें बैठना कल्पता है। इसलिए उनके बैठनेमें दोष नहीं है॥६०॥

રોગ અને પીડા ઉત્પન્ન થાય છે તથા કેવલી ભગવાને પ્રરૂપેલા ધર્મથી ભ્રષ્ટતા, એ દોષો ઉત્પન્ન થાય છે" ઇત્યાદિ એથી કરીને કુશીલને વધારનારૂં એવુ ગૃહસ્થના ઘરમા બેસવુ સાધુને કલ્પતુ નથી (૫૯)

એમા અપવાદ બતાવે છે, તિણ્હં० ઇત્યાદિ

વૃદ્ધ, વ્યાધિગ્રસ્ત (રોગી) અને તપસ્વી, ત્રણેમાંના પ્રત્યેકને જે ગૃહસ્થના ઘરમા બેસવુ કલ્પે છે, તેથી એના બેસવામા દોષ નથી (૬૦)

टीका-'वाहिओ' इत्यादि ।

व्याधितः=रोगी वा=अथवा अरोगी=व्याधिरहितो वा यस्तु=साधुः स्नानं स्वतः सर्वतो वा मार्गयति करोति तेन मार्गुना आचार=ज्ञानदर्शनचारित्रलक्षणः साधुसमाचारः भ्रष्टकान्तः=वर्जयित्वा भवति अल्पशरीरपरिसहनासमर्थात् संयमः=दयालक्षणः स्पृष्टः भवति अप्कायविराधनात् ॥६१॥

अचित्तजलेन स्नाने साधोः का दोषः? इत्याह-'संतिमे' इत्यादि ।

मूलम्-"संतिमे सुहुमा पाणा घसासु भिलगासु य ।
जे भिक्खू सिणायंतो वियडेणुप्पिलावए ॥६२॥

छाया-सन्ति इमे सूक्ष्माः प्राणाः घसासु भिलगासु च ।
यान् च भिक्षुः स्नान् विकटेन उत्प्लावयति ॥६२॥

टीका-'संति मे' इत्यादि ।

विकटेन=अचित्तजलेन स्नात्=देशतः सर्वतो वा स्नानं कुर्वाणः भिक्षुः=साधुः घसासु=देशीयशब्दः क्षारभूमिषु संकिरभूमिषु वा, च=पुनः भिलगासु=

स्नान नामक सत्तरहवाँ स्थान दरसाते हैं—'वाहिओ' इत्यादि ।

रोगी या नीरोगी जो कोई भी साधु एक देश से या सर्व देश से स्नान करता है वह आचार से च्युत होता है, क्योंकि वह मलपरीषह को सहन नहीं करता, तथा दयारूप संयम से रहित होता है, क्योंकि स्नान करने से अप्काय की विराधना होती है ॥६१॥

अचित्त जलसे भी स्नान करने में दोष लगता है सो कहते हैं-' संतिमे ' इत्यादि ।

अचित्त जलसे भी एक देश से या सर्वदेश से स्नान करने वाला साधु क्षारभूमि में अथवा बिल छिद्र वाली भूमि में अथवा

स्नान नामक सत्तरमुं स्थान बतावे छे—वाहिओ० इत्यादि रोगी के नीरोगी जे कोइ पण साधु कोइ देशे या सर्व देशे स्नान करे छे ते आचारथी भ्रष्ट थाय छे, कारण के ते पण परीषहने सहन करतो नथी, तथा स्वरूप संयमथी रहित थाय छे कारण के स्नान करवाथी अप्कायनी विराधना थाय छे (६१)

अचित्त जलथी पण स्नान करवाथी दोष लागे छे, ते कहे छे—संतिमे० इत्यादि

अचित्त जलथी पण कोइ देशे या सर्वदेशे स्नान करनार साधु क्षारभूमिमां

'अयमपि देशीयशब्दः' वीदीर्णभूमिषु श्लक्ष्णभूमिषु 'चिकनी' इति भाषाप्रसिद्धासु भूमिषु च ये इमे=लोकप्रसिद्धाः सूक्ष्माः=लघुतनवः प्राणाः=प्राणिनः द्वीन्द्रियादयः सन्ति भूमौ कृतावासाः आहाराद्यर्थं संचरमाणा वा विद्यन्ते गम्यमानत्वात् तान्=शतशताण्डजिशुसमूहसहितावाससमेतान् भूमौ कृतावासान्; इष्टाहारप्राप्तेः प्राक्तदाहारसहितान् वा अनवाप्तावासान् संचरमाणान् विविधान् जीवसंघातान् वा उत्प्लावयति=जलोर्ध्वभागे नयति जलोपरितनभागे प्रापयन् प्रवाहयति, आवासादितो वियोजयन् अनिष्टदेशं प्रापयन् जलवेगेन व्याकुलीकुर्वन् तदीयप्राणात्ययमपि साधयतीत्यर्थः। स्नानीयसलिलस्य भूविवरादिषु प्रवेशे तत्रत्यानां जीवानां स्वस्वस्थानविनाशात् तत्रैव वहिर्निःसरणादिना वा विराधनाऽवश्यम्भाविनीत्याशयः ॥६२॥

चिकनी भूमि में रहे हुए सूक्ष्म शरीर वाले द्वीन्द्रिय आदि प्राणी, जो कि आहार आदि के लिए संचार करते हैं, उनको आहार प्राप्तिके पहले अथवा आहार के साथ स्नानजल बहा देता है। अर्थात् अपने अभीष्ट स्थान पर पहुंचने से पहेले ही वे पानी में बहकर अपने निवासस्थान से वियुक्त होते हुए, अनिष्ट स्थान पर पहुच जाते हैं, यहा तक कि-उनके प्राणों का भी अन्त हो जाता है। तथा जब स्नानका जल बिल में घुस जाता है तो वहाँ के प्राणियों को स्थान भ्रष्ट होने से वहीं अथवा बहकर बाहर आजाने से कष्ट पहुंचता है अतः उनकी विराधना अवश्य होती है, इसलिए साधु को स्नान का त्याग करना चाहिए ॥ ६२ ॥

અથવા દર-છિદ્રવાળી ભૂમિમા, ચીરાવાળી ભૂમિમા અથવા ચીકણી ભૂમિમા રહેલા સૂક્ષ્મ શરીરવાળા દ્વીન્દ્રિય આદિ પ્રાણીઓ જે આહાર આદિને માટે સચાર કરતાં હોય છે તેમને આહાર પ્રાપ્તિની પહેલા અથવા આહારની સાથે સ્નાનનું જળ વહાવી દે છે-ઘસડી જાય છે અર્થાત્ પોતાના અભીષ્ટ સ્થાન પર પહોચ્યા પહેલા જ તેઓ પાણીમાં ખેંચાઇ જઇને પોતાના નિવાસ સ્થાનથી વિયુકત થઇ જઇને અનિષ્ટ સ્થળ પર પહોચી જાય છે. તે એટલે સુધી કે તેમના પ્રાણોનો પણ અત થઇ જાય છે, વળી સ્નાનનું જળ દરમાં પેસી જાય છે તો ત્યાના પ્રાણીઓને સ્થાનભ્રષ્ટ થવાથી ત્યા અથવા ખેંચાઇને બહાર આવી જવાથી કષ્ટ પહોચે છે. એટલે તેમની વિરાધના અવશ્ય થાય છે, તેથી સાધુએ સ્નાનનો ત્યાગ કરવો જોઇએ (૬૨)

मूलम्-तम्हा ते णं णो सिणायंति सीएण उसिणेण वा ।
जावज्जीवं वयं घोरं असिणाणमहिट्ठगा ॥६३॥

छाया-तस्मात् ते न स्नान्ति शीतेन उष्णेन वा ।
यावज्जीवं व्रतं घोरम् अस्नानमधिष्ठातारः ॥६३॥

टीका-'तम्हा' इत्यादि ।

तस्मात्=उक्तदोषप्रसङ्गात् अस्नान=स्नानवर्जनलक्षणम् घोरं=दुष्करं व्रत यावज्जीवम्=मरणान्तमपि अधिष्ठातारः=पालयितारः ते=निर्ग्रन्थत्वेन प्रसिद्धा साधव शीतेन उष्णेन वा सदकेन न स्नान्ति=स्नानं न कुर्वन्तीत्यर्थः ॥६३॥

मूलम्-सिणाणं अदुवा कक्कं लुद्धं पउमगाणि यं ।
गायस्सुव्वट्टणट्ठाए नायरंति कयाइवि ॥६४॥

छाया-स्नानम् अथवा कल्कं लोध्रं पद्मकानि च ।
गात्रस्योद्वर्तनार्थाय नाचरन्ति कदाचिदपि ॥६४॥

टीका-'सिणाणं' इत्यादि ।

साधवः गात्रस्योद्वर्तनार्थाय=शरीरमलापनयनपुरस्सरं कान्तिविशेषाऽऽधानाय स्नानं=स्नानोपकरणद्रव्यम्, अथवा कल्कं=सर्षपादि चूर्ण, लोध्रं=गन्धद्रव्यं, पद्मकानि=पद्मकाष्ठानि तत्समानितरैरन्यानीत्यर्थः, च शब्दात् तदन्यदपि स्नानोपयोगिद्रव्यं 'साधुन' इत्यादि भाषापरिच्छेदं कदाचिदपि नाचरन्ति=न सेवन्ते ॥६४॥

'तम्हा' इत्यादि । इसलिए उक्त दोषों का प्रसंग होने से स्नान त्याग करने का दुष्कर तप यावज्जीव पालने वाले निर्ग्रन्थ साधु ठंडे या गर्म किसी प्रकार के पानी से स्नान नहीं करते ॥६३॥

'सिणाणं' इत्यादि । शरीर का मैल उतार कर शोभायमान करने के लिए साधु स्नान योग्य सामग्री का, सरसों आदि की कल्क का, लोध का तथा पद्मकाठ अर्थात् उसके तेल का और 'च' शब्द से अन्य साधुन आदि स्नानोपयोगी द्रव्य का कदापि सेवन नहीं करते ॥६४॥

'तम्हा' इत्यादि. तथी उक्त दोषोनो प्रसंग उपस्थित थवाथी स्नाननो त्याग करवानुं दुष्कर तप यावज्जीवन पाळनारा निर्ग्रन्थ साधु ठंडा या गरम कोई प्रकारना पाणीथी स्नान करता नथी. (६३)

सिणाणं० इत्यादि शरीरनो मेल उतारीने शोभायमान थवाने माटे साधु स्नान योग्य सामग्रीनुं अर्थात् सरसोनी कल्कनुं, लोध्रनुं तथा पद्मकाष्ठ अर्थात् तेलनुं

अथाष्टदशं स्थानमाह—

मूलम्—नगिणस्स वाऽवि मुंडस्स दीहरोमनहंसिणो ।
मेहुणा उवसंतस्स किंविभूसाइ कारियं ॥६५॥

छाया—नग्नस्य वाऽपि मुण्डस्य दीर्घरोमनखवतः ।
मैथुनाद् उपशान्तस्य किं विभूषया कार्यम् ॥६५॥

टीका—'नगिणस्स' इत्यादि ।

नग्नस्य=वस्त्रमूर्च्छारहितस्य गच्छनिवासिनः स्थविरकल्पिकस्य गच्छनिर्गतस्य जिनकल्पिकस्य वेत्यर्थः। अपिवा मुण्डस्य=द्रव्यतो लुञ्चितकेशस्य, भावतो विषयविरतस्य दीर्घरोमनखवतः=प्रवृद्धकेशनखवतः एतद् विशेषणं जिनकल्पिकापेक्षया, स्थविरकल्पिनस्तु प्रमाणोपेतमेव केशनखादिकं धारयन्ति। मैथुनादुपशान्तस्य=मैथुनोपरतस्य च विभूषया=अङ्गपरिष्कारेण किं कार्यं=किं प्रयोजनं, न किञ्चिदित्यर्थः ॥६५॥

अब अठारहवाँ स्थान कहते हैं–'नगिणस्स' इत्यादि। वस्त्र विषयक मूर्छारहित (गच्छवास) स्थविर कल्पी अथवा गच्छनिर्गत जिनकल्पी द्रव्यसे–लुंचित केश वाले तथा भावसे–विषयों के त्यागी मुंडित, जिनके केश, तथा नख आदि बढे हुए हैं ऐसे मैथुन से उपरत साधुओं को शरीर विभूषा का क्या प्रयोजन है ?। अर्थात् कुछ भी प्रयोजन नहीं।

यहां 'दीर्घ केश नख वाले' यह विशेषण जिनकल्पी साधुकी अपेक्षासे कहागया है क्योंकि स्थविरकल्पी साधु प्रमाणोपेत केश और नख रखते हैं ॥ ६५ ॥

તેલનુ અને ચ શબ્દથી અન્ય સાબુ આદિ સ્નાનોપયોગી દ્રવ્યોનુ સેવન કદાપિ કરતા નથી (૬૪)

હવે અઢારમુ સ્થાન કહે છે—નગિણસ્સ० ઇત્યાદિ વસ્ત્ર વિષયક મૂર્છારહિત (ગચ્છવાસ) સ્થવિરકલ્પી, અથવા ગચ્છનિર્ગત જિનકલ્પી દ્રવ્યથી લુંચિત કેશવાળા તથા ભાવથી વિષયોના ત્યાગી મુંડિત, જેના કેશ તથા નખ આદિ વધેલા છે એવા, મૈથુનથી ઉપરત સાધુઓને શરીરની વિભૂષાનુ શુ પ્રયોજન છે ? અર્થાત્ કશુ પ્રયોજન નથી

અહીં 'દીર્ઘ કેશનખવાળા' એ વિશેષણ જિનકલ્પી સાધુની અપેક્ષાથી કહેવામા આવ્યુ છે કારણ કે સ્થવિર કલ્પી સાધુ પ્રમાણોપેત કેશ અને નખ રાખે છે (૬૫)

निष्प्रयोजनत्वप्रदर्शनेन निषिद्धस्य विभूषाकरणस्य कदाचित् साधूनां दोषाभावदर्शनाद् विभूषाकरणमसङ्गः स्यादतस्तत्प्रकारमाह तदोषानपि प्रदर्शयति- 'विभूसा' इत्यादि ।

॥ मूलम्-विभूसावत्तिय भिक्खू कम्मं बंधेइ चिक्कणं ।
संसारसायरे घोरे जेणं पडेइ दुरुत्तरे ॥६६॥

छाया-विभूषाप्रत्ययं भिक्षुः, कर्म बध्नाति चिक्कणम् ।
संसारसागरे घोरे, येन पतति दुरुत्तरे ॥६६॥

टीका-'विभूसा' इत्यादि ।

येन कर्मणा जीवः घोरे=महाकरे जन्ममरणादिमहाकष्टके इत्यर्थः । अतएव दुरुत्तरे=दुस्तरीयमहार्णवे संसारसागरे=भवसमुद्रे पतति तत्=तथाविधं= विभूषाप्रत्ययं=शरीरपरिष्कारहेतुकं चिक्कणं=दुश्छेद्यं कर्म ज्ञानावरणीयादिरूपं भिक्षुः=साधुः बध्नाति=संगृह्णातीत्यर्थः ॥६६॥

अथ विभूषादोषकथनानन्तरं विभूषासंकल्पदोषमाह-

मूलम्-विभूसावत्तिय चेयं बुद्धेहा सन्नंति तारिसं ।
सावज्जबहुलं चेयं, नेयं ताईहिं सेवियं ॥६७॥

निष्प्रयोजन कहकर निषेध किये हुए विभूषाकरण को कदाचित् कोई निर्दोष समझकर आचरण करने लगे अतः अब उसके दोष बताते हैं-'विभूसावत्तियं' इत्यादि ।

जिस क्रियासे जीव, जन्म मरण के दुःखों से व्याकुल दुस्तर संसारसागर में गिरता है, ऐसी शरीरविभूषा से उत्पन्न होने वाले ज्ञानावरणीय आदि चिकने कर्मों को साधु बांधता है । अर्थात् शरीर की विभूषा से चिकने कर्मों का बन्ध होता है ॥ ६६ ॥

નિષ્પ્રયોજન કહીને નિષેધ કરેલા વિભૂષાકરણને કદાચિત્ કોઈ નિર્દોષ સમજીને આચરણ કરવા લાગે, તેથી હવે તેના દોષ બતાવે છે- विभूसावत्तियं० ઇત્યાદિ

જે ક્રિયાથી જીવ જન્મમરણનાં દુઃખોથી વ્યાકુલ દુસ્તર સંસારસાગરમાં પડે છે, એવી શરીરવિભૂષાથી ઉત્પન્ન થનાર જ્ઞાનાવરણીય આદિ ચીકણાં કર્મોને સાધુ બાંધે છે અર્થાત્ શરીરની વિભૂષાથી ચીકણાં કર્મોનો બન્ધ થાય છે ॥ ૬૬ ॥

छाया–विभूषाप्रत्ययं चेतः बुद्धा मन्यन्ते तादृशम् ।
सावद्यबहुलं चैवं नैतत् त्रायिभिः सेवितम् ॥६७॥

टीका–'विभूषा' इत्यादि–

बुद्धाःसर्वज्ञाः तीर्थकरादयः विभूषाप्रत्ययं=प्रत्येति=प्रतिगच्छति स्मरतीति यावत् प्रत्ययः, विभूषायाः=शरीरमण्डनस्य प्रत्ययः स्मरणकर्तृ, तम्–विभूषाप्रत्ययं शरीरमण्डनाभिलाषीत्यर्थः, प्रत्ययशब्दस्य नित्यपुंल्लिङ्गतया न लिङ्गव्यत्ययः । यद्वा–विभूषायाः प्रत्ययो हेतुः विभूषाप्रत्ययः तम्, विभूषाकरणप्रवृत्तौ कारणीभूतमित्यर्थः, लोके हि प्रायो मनसि प्रथमं संकल्प्य (कर्तव्यार्थान्निश्चित्य) क्रियामात्रे प्रवृत्तिदृश्यते इति चित्तस्य प्रवृत्तिकारणत्वमिति भावः । चेतः=चित्तं तादृशं=बाह्यविभूषातुल्यं, संसारसागरान्तःपतनकारणत्वेन चिक्कणेकर्मबन्धहेतुत्वसाम्यादिति भावः, मन्यन्ते=केवलालोकेन जानन्ति, एवंच=बाह्यविभूषातुल्यत्वे सति च एतत्=विभूषानुचिन्तनं सावद्यबहुलम्=पापप्रचुरं विविधपापजनकमित्यर्थः । अतः त्रायिभिः=स्वपररक्षापरायणैः (मोक्षाभिलाषिभिरित्यर्थः) न सेवितं=न कृतमित्यर्थः ॥६७॥

बाह्य विभूषा के दोष दिखाकर अब विभूषाके संकल्प के दोष दिखलाते हैं–' विभूसावत्तियं ' इत्यादि ।

जिस चित्तमें शरीर की विभूषा की अभिलाषा होती है उस चित्त को भी तीर्थंकर भगवान ने वैसा ही अर्थात् अपार संसारसागर में गिराने वाला तथा बाह्य विभूषा करने वाले के समान चिक्कन कर्मबन्धका कारण माना है अर्थात् विभूषाका अनुचिन्तन (अभिलाष) करने से भी पापों की उत्पत्ति होती है । ऐसी विभूषा के संकल्प को स्वपररक्षा (हित) चाहने वाले महापुरुषों ने सेवन नहीं किया है । ॥ ६७ ॥

બાહ્ય વિભૂષાનુ દોષો બતાવીને હવે વિભૂષાના સંકલ્પના દોષો બતાવે છે– विभूसावत्तियं० ઇત્યાદિ.

જે ચિત્તમા શરીરની વિભૂષાની અભિલાષા હોય છે, તે ચિત્તને પણ તીર્થંકર ભગવાન એવું જ અર્થાત્ અપાર સંસાર સાગરમા પાડનારૂં તથા બાહ્ય વિભૂષા કરનારની સમાન ચીકણા કર્મબંધનુ કારણ માન્યુ છે, અર્થાત્ વિભૂષાનુ અનુચિંતન (અભિલાષા) કરવાથી પણ પાપોની ઉત્પત્તિ થાય છે એવી વિભૂષાના સંકલ્પનું સ્વપર રક્ષા (હિત) ચાહનારા મહાપુરૂષોએ સેવન કર્યું નથી (૬૭)

मूलम्-खवंति अप्पाणममोहदंसिणो, तवे रया संजमअज्जवे गुणे।
धुणंति पावाइं पुरेकडाइं, नवाइं पावाइं न ते करंति ॥६८॥

छाया-क्षपयन्ति आत्मानममोहदर्शिनः (च) तपसि रताः संयमार्जवे गुणे। धून्वन्ति पापानि पुराकृतानि, नवानि पापानि न ते कुर्वन्ति ॥६८॥

टीका-' खवंति ' इत्यादि—

संयमार्जव=संयमः सप्तदशप्रकारकः, आर्जवं=सरलता, निष्कपटभाव स यस्य तत् संयमार्जवं तस्मिन् वेषभाषादिरहिते इत्यर्थः। तपसि=चतुर्थभक्तादिलक्षणे गुणे च रताः=तत्पराः, यद्वा- 'तपसि, संयमे, आर्जवे, गुणे च रताः' इत्यन्वयः। तत्र गुणे=गुणषट्कतिपाये पञ्चमहाव्रतलक्षणे मूलगुणे, नानाविधाभिग्रहादिस्वरूपे उत्तरगुणे चेत्यर्थः, अन्यतरत्-प्राप्त्याश्रयात्। अमोहदर्शिनः=अविपरीतपदार्थदर्शिनः आचारगोचरविवेकवन्त इत्यर्थः। अमोघाः=अमोघदर्शिनः हितिच्छाया, अमोघं=स्वकार्ये परमपदसाधनाभिमुखीकारित्वेन सर्वथा सर्वदाऽमोघ फलदायित्वाद् अमोघं सम्यग्ज्ञानादिरत्नत्रयमित्यर्थः। तत्, क्षपयन्ति तच्छीला

उत्तर गुणों के कथन के प्रसंगमें शरीर की दोषों का परित्याग रूप अठारहवाँ स्थान कहने से अठारहों स्थानों का कथन हो चुका। अब उनका यथाविधि आराधन करना बताते हुए उपसंहार करते हैं-' खवंति ' इत्यादि।

सत्तरह प्रकार के संयम में, सरलता (निष्कपटता) रूप गुण में-तथा चतुर्थभक्त आदि तपों में तत्पर, अथवा -गुण अर्थात्-पञ्च महाव्रत रूप मूल गुण तथा नाना प्रकार के-अभिग्रह आदि रूप उत्तर गुणों में अनुरक्त, आचार गोचर के विवेकी अथवा मोक्ष के निश्चय के साधक सम्यग्ज्ञान आदि रत्नत्रयको ही मोक्षफलदाता

उत्तर गुणोंना कथनना प्रसंगमां शरीरनी दोषोना परित्यागरूप अढारमुं स्थान कहेवाथी अढारे स्थानोनुं कथन पण थयु हवे तेनुं यथाविधि आराधन करवानुं बतावता उपसंहार करे छे 'खवंति' इत्यादि।

उत्तर प्रकारना संयममां, सरलता (निष्कपटता) रूप गुणमां तथा चतुर्थ भक्त आदि तपोमां तत्पर अथवा मूल गुण एटले के पांच महाव्रतरूप मूल गुणो तथा नाना प्रकारना अभिग्रह आदिरूप उत्तर गुणोमां अनुरक्त, आचार-गोचरना विवेकी, अथवा मोक्षना निश्चयना साधक सम्यग्ज्ञान आदि रत्नत्रयने ज, मोक्ष फलदाता

अमोघदर्शिनः मोक्षमार्गैकलक्ष्या इत्यर्थः, ते=साधवः, आत्मानम्=आत्मनः कषायादिमलं क्षपयन्ति=विनाशयन्ति कषायमलापहारेणात्मानं शोधयन्तीत्यर्थः। यद्वा-आत्मानं क्षपयन्ति=अनुपशान्तमात्मानं शमयन्ति शमेन योजयन्तीत्यर्थः, तथा पुराकृतानि=अनन्तभवोपार्जितानि पापानि=ज्ञानावरणीयादीनि कर्माणि धुन्वन्ति=नाशयन्ति, नवानि=नूतनानि पापानि न कुर्वन्ति=नोत्पादयन्ति ॥

'अमोहदंसिणो' इत्यस्य 'अमोहदर्शिनः' 'अमोघदर्शिनः' इति च्छायाद्वयं, तत्र 'अमोहदर्शिनः' इति पदे मोहरहितानामेव मोक्षमार्गाऽऽराधना भवतीति, आचारगोचरविवेकज्ञतामेव आत्मशुद्धिर्जायत इति च सूचितम्। 'अमोघदर्शिनः' इति पक्षे तु अमोघदर्शिनां सविधे सर्वे कामगुणा मोघा (निष्फला) भवन्तीत्यावेदितम्। 'संजमअज्जवे गुणे' इत्यत्रत्येन 'संजम' पदेन तपसः सर्वभूतोपघातानुत्पादकत्वम्, 'अज्जवे' इति पदेन तपसो निदानराहित्यं च सूचितम् ॥ ६८ ॥

समझने वाले अर्थात् मोक्षमार्ग में ही उपयोग लगाने वाले वे साधु अपनी आत्मा को शान्तियुक्त बनाते हैं, तथा पूर्व के अनन्त भवों में उपार्जन किए हुए ज्ञानावरण आदि पाप कर्मों को नाश करते हैं और नवीन कर्मों को नहीं बांधते।

'अमोहदंसिणो' पदसे यह सूचित किया है कि मोहरहित मुनि ही मोक्ष मार्ग की आराधना कर सकते हैं, और आचार गोचर के ज्ञाता की ही आत्मा शुद्ध होती है जब इस पद की 'अमोघदर्शिनः' छाया करते हैं। तो ऐसा तात्पर्य ध्वनित होता है कि अमोघदर्शियों के सामने शब्द आदि कामगुण निष्फल हो जाते है, 'संजमअज्जवे गुणे' इसमें रहे हुए 'संजम' पदसे तपकी निदानरहितता सूचित की है ॥६८॥

સમજનારા અર્થાત્ મોક્ષમાર્ગમાજ ઉપયોગ લગાડનારા એ સાધુઓ પોતાના આત્માને શાન્તિયુક્ત બનાવે છે તથા પૂર્વના અનંત ભવોમા ઉપાર્જન કરેલા જ્ઞાનાવરણ આદિ પાપકર્મોનો નાશ કરે છે અને નવીન કર્મોને બાધતા નથી

अमोहदंसिणो પદથી એમ સૂચિત કર્યું છે કે મોહરહિત મુનિજ મોક્ષમાર્ગની આરાધના કરી શકે છે, અને આચાર-ગોચરના જ્ઞાતાનીજ આત્મશુદ્ધિ થાય છે ત્યારે આ પદની अमोघदर्शिनः છાયા થાય છે, ત્યારે એવુ તાત્પર્ય ધ્વનિત થાય છે કે અમોઘદર્શિઓની સામે શબ્દ આદિ કામગુણ નિષ્ફળ જાય છે. संजमअज्जवे गुणे એમા કહેલા संयम શબ્દથી તપની નિદાનરહિતતા સૂચિત કરી છે (૬૮)

तपः

तपः=तपति–ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधं कर्म दहतीति तपः, तत्तु बाह्याभ्यन्तरभेदाद्द्विधा, तत्र बाह्यं तपः षड्विधम्, तथा चोक्तम्—

"अणसणमूणोयरिया, भिक्खायरिया य रसपरिच्चाओ।
कायकिलेसो संलीणया य बज्झो तवो होइ ॥ १ ॥" इति।

छाया–"अनशनमूनोदरिका, भिक्षाचर्या च रसपरित्यागः।
कायक्लेशः संलीनता च, बाह्य तपो भवति ॥ १ ॥"

(१) अनशनं=चतुर्थभक्तादिषाण्मासिकान्तं यावज्जीवनं वाऽशेषाहारपरिहारः।

। तप ।

जिससे ज्ञानावरणीय आदि आठ कर्म भस्म हो जावें उसे तप कहते हैं। वह दो प्रकारका है–(१) बाह्य और (२) आभ्यन्तर। बाह्य तप छह प्रकारका है–

(१) अनशन, (२) ऊनोदरी, (३) भिक्षाचर्या, (४) रसपरित्याग, (५) कायक्लेश, (६) संलीनता।

(१) *अनशन=इहलोक परलोक सम्बन्धी कामनारहित चतुर्थभक्त, षष्ठभक्त, अष्टमभक्त आदि छहमासी तप पर्यन्त, अथवा यावज्जीवन संपूर्ण आहारका परित्याग करना अनशन तप कहलाता है।*

તપ.

જેથી જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ કર્મ ભસ્મીભૂત થઇ જાય તેને તપ કહે છે તપ બે પ્રકારનો છે (૧) બાહ્ય અને (૨) આભ્યંતર બાહ્ય તપ છ પ્રકારનો છે—(૧) અનશન, (૨) ઊનોદરી, (૩) ભિક્ષાચર્યા, (૪) રસપરિત્યાગ, (૫) કાયકલેશ, (૬) સંલીનતા

(૧) **અનશન**—ઇહલોક પરલોક સંબંધી કામના રહિતપણે, ચતુર્થ ભક્ત, ષષ્ઠ ભક્ત, અષ્ટમ ભક્ત (સળંગ એક ઉપવાસ, બે ઉપવાસ, ત્રણ ઉપવાસ) આદિ છ માસી તપ સુધી અથવા જીવનપર્યંત સંપૂર્ણ આહારનો પરિત્યાગ કરવો એ અનશન–તપ કહેવાય છે

अत्र प्रमाणतयोपन्यस्तग्रन्थनामानि विनेयबुद्धिनैर्मल्याय निर्दिश्यन्ते—

(१) श्री-भगवतीसूत्रम् ।
(२) विशेषविचारसार: ।
(भावकल्पभद्रासकृतः)
(३) हरिभद्रसूरीयाष्टकः
(मुनिचन्द्रविरचितवृत्तिकृतः)
(४) योगशास्त्रम् (हेमचन्द्राचार्यैः)
(५) ओघनिर्युक्तिः ।
(६) प्रवचनसारोद्धारः ।
(७) प्रकरणरत्नाकरः ।
(८) उत्तराध्ययनसूत्रटीकाः ३ ।
(१) सर्वार्थसिद्धिटीका ।
(२) भावविजयकृतवृत्तिः ।
(३) पार्श्वटीका ।
(९) विनेयोपकारकसूत्रवृत्तिः
(१०) अन्तकृद्दशाङ्गम् ।
(११) आवश्यकसूत्रटीका ।
(हरिभद्रीया)
(१२) श्राद्धधर्मकथाङ्गम् ।
(१३) निशीथसूत्रम् ।
(१४) वृहत्कल्पभाष्यम् ।
(१५) व्यवहारभाष्यम् ।
(१६) आचाराङ्गसूत्रम् ।
(१७) विपाकसूत्रम् ।
(१८) क्षामाचारी ।
(देवचन्द्रसूरिकृता)
(१९) प्रज्ञापनासूत्रम् ।
(२०) मानमकाशः ।
(२१) सुश्रुतसंहिता ।
(२२) योगचिन्तामणिः ।
(२३) मापधनिदानम् ।
(२४) सिद्धान्तकल्पवल्ली ।
(२५) शरीरविज्ञानम् ।
(२६) मानधर्मशास्त्रम् ।
(२७) पिण्डनिर्युक्तिः ।
(२८) सूत्रकृताङ्गम् ।
(२९) दशवैकालिकसूत्रम् । इति ।

॥ इति वृत्तपञ्जिकाविचारः ॥

यहां विनीत शिष्यकी बुद्धिका विकासके लिए प्रमाणरूपसे दिये गये ग्रन्थोंकी कुछ नामावली संस्कृत टीकामें दी गई है, पाठकगण वहां देख लेवें ॥

॥ इति वृत्तपञ्जिकाविचार ॥

અહીં વિનીત શિષ્યની બુદ્ધિના વિકાસને માટે પ્રમાણરૂપે આપેલા ગ્રંથોની નામાવલી સંસ્કૃતટીકામાં આપવામાં આવી છે, ત્યાંથી વાચકોએ જોઇ લેવી.

इति वृत्तपञ्जिकाविचार

तपः

तपः=तपति-ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधं कर्म दहतीति तपः, तत्तु बाह्याभ्यन्तर-भेदाद्द्विधा, तत्र बाह्यं तपः षड्विधम्, तथा चोक्तम्—

" अणसणमूणोयरिया, भिक्खायरिया य रसपरिच्चाओ।
कायकिलेसो संलीणया य बज्झो तवो होइ ॥ १ ॥ " इति।

छाया-" अनशनमूनोदरिका, भिक्षाचर्या च रसपरित्यागः।
कायक्लेशः संलीनता च, बाह्य तपो भवति ॥ १ ॥ "

(१) अनशन=चतुर्थभक्तादिषण्मासिकान्तं यावज्जीवनं वाऽशेषाहारपरिहारः।

। तप ।

जिससे ज्ञानावरणीय आदि आठ कर्म भस्म हो जावें उसे तप कहते हैं। वह दो प्रकारका है-(१) बाह्य और (२) आभ्यन्तर। बाह्य तप छह प्रकारका है-

(१) अनशन, (२) ऊनोदरी, (३) भिक्षाचर्या, (४) रसपरित्याग, (५) कायक्लेश, (६) संलीनता।

(१) अनशन=इहलोक परलोक सम्बन्धी कामनारहित चतुर्थभक्त, षष्ठभक्त, अष्टमभक्त आदि छहमासी तप पर्यन्त, अथवा यावज्जीवन संपूर्ण आहारका परित्याग करना अनशन तप कहलाता है।

તપ.

જેથી જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ કર્મ ભસ્મીભૂત થઇ જાય તેને તપ કહે છે તપ બે પ્રકારનો છે (૧) બાહ્ય અને (૨) આભ્યતર બાહ્ય તપ છ પ્રકારનો છે—(૧) અનશન, (૨) ઊનોદરી, (૩) ભિક્ષાચર્યા, (૪) રસપરિત્યાગ, (૫) કાયકલેશ, (૬) સલીનતા

(૧) **અનશન**—ઇહલોક પરલોક સબંધી કામના રહિતપણે, ચતુર્થ ભક્ત, ષષ્ઠ ભક્ત, અષ્ટમ ભક્ત (સળગ એક ઉપવાસ, બે ઉપવાસ, ત્રણ ઉપવાસ) આદિ છ માસી તપ સુધી અથવા જીવનપર્યંત સંપૂર્ણ આહારનો પરિત્યાગ કરવો એ અનશન-તપ કહેવાય છે

(२) ऊनोदरिका=स्वाध्यायादिनोदरे परिपूर्णेऽपि सति कवलमात्रमपि न्यूनयित्वा-ऽभ्यवहरणम् । (३) भिक्षाचर्या=स्वाध्यायादिविरोधिपरिहारविशुद्धमिक्षाकरणे चरणम् (४) रसपरित्यागः=घृतादिविकृतित्यागः । (५) कायक्लेशः=शीतोष्णादि सहिष्णुत्वं केशलुञ्चनं च । (६) संलीनता=स्त्रीपशुपण्डकरहितवसतौ कूर्मवदङ्गोपाङ्गसंकुचनपूर्वकावस्थानम् ।

(२) ऊनोदरी=जितने अन्नसे उदरकी पूर्ति हो जाती है उससे एक ग्रास भी कम आहार करनेको ऊनोदरी तप कहते हैं। इससे स्वाध्याय, ध्यान आदि क्रियाएँ अच्छीतरह निभती हैं।

(३) भिक्षाचर्या=जिससे स्वाध्याय, ध्यान आदि क्रियाओंमें विघ्न न आवे, इसप्रकार शास्त्रानुकूल विधिसे विशुद्ध भिक्षाके लिए पर्यटन करना भिक्षाचर्या तप कहलाता है।

(४) रसपरित्याग=दूध, दही, घृत, तेल, मीठेका त्याग करनेको रस परित्याग कहते हैं।

(५) कायक्लेश= शीत, उष्ण आदिका सहन करना, अथवा केशलोच करनेको कायक्लेश तप कहते हैं।

(६) संलीनता=स्त्री-पशु-पण्डकरहित वसतीमें कछुवेकी तरह अङ्गोपाङ्ग संकुचित करके स्थित होना संलीनता तप कहलाता है।

(૨) ઊનોદરી—જેટલા અન્નથી પેટ ભરાય તેથી એક કોળિયો ઓછા પણ ખોરાક કરવો તે ઊનોદરી તપ કહેવાય છે તેથી સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, આદિ ક્રિયાઓનો સારી રીતે નિભાવ થાય છે

(૩) ભિક્ષાચર્યા—જેથી સ્વાધ્યાય, ધ્યાન આદિ ક્રિયાઓમાં વિઘ્ન ન આવે, એ પ્રકારે શાસ્ત્રાનુકૂલ વિધિથી વિશુદ્ધ ભિક્ષાને માટે પર્યટન કરવું તે ભિક્ષાચર્યા તપ કહેવાય છે

(૪) રસપરિત્યાગ—દૂધ, દહીં ઘી, તેલ, મીઠાઇનો ત્યાગ કરવો તેને રસપરિત્યાગ કહે છે

(૫) કાયક્લેશ—ટાઢ, તાપ, આદિને સહન કરવા અથવા કેશલોચ કરવો એ કાયક્લેશ તપ કહેવાય છે

(૬) સંલીનતા—સ્ત્રી-પશુ-પંડક-રહિત વસતીમાં (સ્થાનમાં) કાચબાની પેઠે અંગોપાંગ સંકોચીને રહેવું તે સંલીનતા તપ કહેવાય છે

आभ्यन्तरमपि तपः षड्विधं, तथा चोक्तम्—

"पायच्छित्तं विणओ वेयावच्चं तहेव सज्झाओ ।
झाणं च विउस्सग्गो एसो अब्भितरो तवो ॥ १ ॥" इति ।

छाया—"प्रायश्चित्तं विनयः, वैयावृत्यं तथैव स्वाध्यायः ।
ध्यानं च व्युत्सर्गः, एतदाभ्यन्तरं तपः ॥ १ ॥"

तत्र (१) प्रायश्चित्तम्=उपचिताऽतीचारशोधन, यथाऽऽलोचनाप्रतिक्रमणादि । (२) विनयः=गुर्वाद्याराधनं, यथाऽभ्युत्थानाऽऽसनप्रदानाभिवादनतन्मनोऽनुकूलप्रवृत्त्यादि । (३) वैयावृत्त्य=साधूनामशनपानाद्यानयनादिना साहाय्यकरणम् । (४) स्वाध्यायः=श्रुतधर्माराधनं, स च वाचना–प्रच्छना–परिवर्त्तनाऽनुप्रेक्षा–धर्म-

---

आभ्यन्तर तपके भी छह भेद हैं–(१) प्रायश्चित्त, (२) विनय, (३) वैयावृत्य, (४) स्वाध्याय, (५) ध्यान, (६) व्युत्सर्ग ।

(१) प्रायश्चित्त=लगेहुए अतिचारोंकी विशुद्धि करना प्रायश्चित्त तप है, जैसे आलोचना, प्रतिक्रमण आदि करना ।

(२) विनय=गुरु आदिकी आराधना करना विनय है । गुरु आदिके आने पर खड़ा होना, आसन देना, वन्दना करना, उनके मनके अनुकूल प्रवृत्ति करना आदि अनेक प्रकारका विनय होता है ।

(३) वैयावृत्य=अशन पान आदि लाकर मुनियोंको सहायता पहुचाना वैयावृत्य (वैयावच्च) तप कहलाता है ।

(४) स्वाध्याय=श्रुतज्ञानकी आराधना करना स्वाध्याय है । स्वाध्यायके पांच भेद हैं—(१) वाचना, (२) पृच्छना, (३) परिवर्त्तना, (४) अनुप्रेक्षा

આભ્યંતર તપના પણ છ ભેદો છે (૧) પ્રાયશ્ચિત્ત, (૨) વિનય, (૩) વૈયાવૃત્ય, (૪) સ્વાધ્યાય, (૫) ધ્યાન, (૬) વ્યુત્સર્ગ.

(૧) **પ્રાયશ્ચિત્ત**—લાગેલા અતિચારોની વિશુદ્ધિ કરવી એ પ્રાયશ્ચિત્ત તપ છે, જેમકે આલોચના, પ્રતિક્રમણ વગેરે કરવાં.

(૨) **વિનય**—ગુરૂ આદિની આરાધના કરવી એ વિનય છે ગુરૂ આદિ આવે ત્યારે ઊભા થવું, આસન આપવું, વંદના કરવી, એમના મનને અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ કરવી વગેરે અનેક પ્રકારે વિનય થાય છે

(૩) **વૈયાવૃત્ય**—અશન પાન આદિ લાવીને મુનિઓને સહાય આપવી આદિ વૈયાવૃત્ય (વૈયાવચ્ચ) તપ કહેવાય છે

(૪) **સ્વાધ્યાય**—શ્રુતજ્ઞાનની આરાધના કરવી એ સ્વાધ્યાય છે સ્વાધ્યાયના પાંચ ભેદો છે. (૧) વાચના, (૨) પૃચ્છના, (૩) પરિવર્તના, (૪) અનુપ્રેક્ષા,

कथाभेदात् पञ्चविधः। (५) ध्यानम्=एकमात्रावलम्बनेन पवनासंपृक्तदीपशिखाया इव चित्तस्य स्थिरीकरणम्।

यद्यपि तदपुनर्विधम् आर्त्त-रौद्र-धर्म-शुक्लभेदात्, तथापि धर्म-शुक्ल-रूपमेवोपादेयं पूर्वद्वयस्य कर्मबन्धहेतुत्वात्। (६) व्युत्सर्गः=कायादिसंयोगस्य

और (५) धर्मकथा।

शिष्योंको आगम पढ़ानेको 'वाचना' कहते हैं। सद्भावसे संशय दूर करनेके लिए, अथवा तत्त्वका निश्चय करनेके लिए पूछना 'पृच्छना' कहलाता है। शुद्ध उच्चारण करके बार-बार मनन करना 'अनुप्रेक्षा' है। धर्मकी चर्चा या उपदेश करनेको 'धर्मकथा' कहते हैं।

(५) ध्यान=वायुके स्पर्श नहीं होनेसे जैसे दीपककी ज्योति स्थिर हो जाती है, वैसेही मनको किसी एक विषयमें स्थिर करलेनेको ध्यान कहते हैं। ध्यान यद्यपि आर्त, रौद्र, धर्म और शुक्ल भेदसे चार प्रकारका है, तथापि यहाँ धर्म और शुक्ल ये दो शुभ ध्यान ही उपादेय हैं, यही दोनों तपमें अन्तर्गत हैं, पहलेके दो अशुभ ध्यान कर्मबन्धनके कारण हैं।

(६) व्युत्सर्ग=काय आदिके व्यापारको, तथा कषाय आदिको त्याग कर उपयोगसहित रहनेको 'व्युत्सर्ग' कहते हैं।

અને (૫) ધર્મકથા.

શિષ્યોને આગમ ભણાવવા અને પોતે ભણવું એ વાચના કહેવાય છે. સદ્ભાવપૂર્વક સંશય દૂર કરવા માટે, અથવા તત્ત્વનો નિશ્ચય કરવા માટે પૂછવા કરતાં-પૂછવું એ પૃચ્છના કહેવાય છે શુદ્ધ ઉચ્ચારણ કરીને વારંવાર આવૃત્તિ કરવી તે પરિવર્તના કહેવાય છે અર્થને વારંવાર મનન કરવું એ અનુપ્રેક્ષા છે. ધર્મની ચર્ચા અથવા ઉપદેશ કરવો એ ધર્મકથા કહેવાય છે

(૫) ધ્યાન—વાયુનો સ્પર્શ નહિ થવાથી જેમ દીવાની જ્યોત સ્થિર રહે છે તેવી રીતે મનને કોઈ એક અવલંબનમાં સ્થિર કરી દેવું એ ધ્યાન કહેવાય છે. ધ્યાન આર્ત રૌદ્ર ધર્મ અને શુક્લ એમ ચોરે કરીને ચાર પ્રકારનો છે તો પણ અહીં ધર્મ અને શુક્લ એ બે શુભ ધ્યાન જ ઉપાદેય છે એ બે ધ્યાન તપમાં અન્તર્ગત છે બાકીના બે અશુભ ધ્યાન કર્મબંધના કારણ છે

(૬) વ્યુત્સર્ગ—કાયા આદિના વ્યાપારને તથા કષાય આદિને ત્યજીને ઉપયોગ સહિત રહેવું એ વ્યુત્સર્ગ કહેવાય છે

निवृत्तिपूर्वकसोपयोगावस्थानम्। एवं बाह्याभ्यन्तरभेदेन द्वादशविधं तपः सिद्धम्।

ननु अहिंसा-संयम-तपः-स्वरूपस्य धर्मस्योत्कृष्टमङ्गलत्वं प्रतिपाद्यते तत्र तपसोऽनशनादिलक्षणदुःखरूपत्वेन मोक्षहेतुत्वं न प्राप्नोति, तद्धि असातवेदनीय-कर्मोदयात्मकम्, भगवताऽपि क्षुत्पिपासादयः परीषहा वेदनीयकर्मोदयस्वरूपत्वेनाऽभ्यधायिषत।

कर्मक्षयो हि यद्यपि मोक्षाङ्गत्वेन श्रूयतेऽपि शास्त्रे, कर्मोदयस्य तु न क्वचिन्मोक्षहेतुत्वं शास्त्रे लोके वा प्रथितम्। एव सति तस्योत्कृष्टमङ्गलात्मकधर्मरूपत्वकथनमयुक्तम्।

इस प्रकार बाह्य और आभ्यन्तरके भेद मिलकर तपके सब बारह भेद होते हैं।

प्रश्न—अहिंसा, संयम और तपरूप धर्मको उत्कृष्ट मंगल बतलाया है, लेकिन अनशन आदि तप भोजन आदिका त्याग करनेसे होते हैं, इसलिए वे दुःख हैं और दुःख मोक्षका कारण नहीं हो सकता, क्योंकि दुःख असातवेदनीय कर्मके उदयसे होता है। भगवान्‌ने भी यही प्रतिपादन किया है कि–"क्षुधा पिपासा आदि परिषह वेदनीय कर्मके उदयसे होते हैं।" कर्मका क्षय तो मोक्षका कारण हो सकता है, परन्तु यह कहीं नहीं सुना कि कर्मका उदय भी मोक्षका कारण है। यह बात न किसी शास्त्रमें है और न लोकमेंही प्रसिद्ध है, इसलिए जब कि तप, कर्मोदय-जन्य होनेसे मोक्षका कारण नहीं हो सकता तो उसे उत्कृष्ट मंगल क्यों

એ પ્રમાણે બાહ્ય અને આભ્યંતરના ભેદ મળીને તપના એકદર બાર ભેદ થાય છે

પ્રશ્ન—અહિંસા, સયમ અને તપ રૂપ ધર્મને ઉત્કૃષ્ટ મંગલ બતલાવેલ છે, પરન્તુ અનશન આદિ તપ ભોજનાદિનો ત્યાગ કરવાથી થાય છે, તેથી એ દુઃખ છે અને દુ ખ મોક્ષનું કારણ થઈ શકતું નથી; કારણ કે દુ.ખ અસાતા-વેદનીય કર્મના ઉદયથી ઉત્પન્ન થાય છે ભગવાને પણ એમ જ પ્રતિપાદન કર્યું છે કે–" ભૂખ તરસ આદિ પરિષહ વેદનીય કર્મના ઉદયથી જ થાય છે." કર્મનો ક્ષય તો મોક્ષનું કારણ હોઈ શકે છે પરતુ એવું કયાય સાભળ્યુ નથી કે કર્મનો ઉદય પણ મોક્ષનું કારણ છે એ વાત કોઈ શાસ્ત્રમા નથી તેમજ લોકમા પ્રસિદ્ધ નથી; તેથી જો તપ કર્મોદયજન્ય હોઈને મોક્ષનું કારણ થઇ શકતો નથી તો

दुःखरूपत्वेन तपसो मोक्षसाधनत्वस्वीकारे तु व्याधिनाऽऽतुरस्य, राजदण्डेन दण्डितस्य, कशादिघातेनाघातिते, दशविधक्षेत्रवेदनया नारकाणां, श्वासोच्छ्वास-माषपमितकालेऽपि साढ्दसप्तदशमितजन्ममरणनिमित्तकाऽनन्तपौरवेदनायुक्तानां निगोदजीवानां च मोक्षापत्तिः, तेषामपि भवदभिमतमोक्षहेतुदुःखसद्भावादिति।

किञ्चाकामनिर्जरेण विशेषविचारेण अन्यजरामरणेष्टवियोगाऽनिष्टसंयोगाधनेक-विधदुःखपुक्ता सर्व एव संसारिण इत्यविशेषेण सर्वेषां मोक्षापत्तिः स्यात्।

एवञ्चैकं मन्यसे—तपः समाचरतः क्षुत्पिपासादयः समुद्भवन्ति, ततश्च भवत्क-

---

कहा है ?, यदि दुःखरूप तपको मोक्षका कारण मानलिया जाय तो अनेक दोष आते हैं, वे ये हैं कि—जो पुरुष रोगसे अत्यन्त पीड़ा पारहा है उसे मोक्ष होजाना चाहिये, राजदण्डसे दुःख भोगनेवाले चोर डाकुओंको मोक्ष होना चाहिए, घोड़ोंपर कोड़ोंकी मार पड़ती है, वे दुःखी होते हैं; अतः उन्हेंभी मोक्ष मिलना चाहिये। इसी प्रकार, क्षेत्रवेदनासे दुःखी नारकी जीवोंको तथा एक श्वासोच्छ्वासमें साढ़े सतरह बार जन्म मरणके अनन्त काल तक दुःख पाने वाले निगोदिया जीवोंको मुक्तिकी प्राप्ति होनी चाहिये। अधिक कहां तक कहें ? संसारके समस्त प्राणी जन्म, मरण, इष्टवियोग, अनिष्टसंयोग आदि नाना भांतिके दुःखोंसे दुःखी हैं अतः एव सबहीको मोक्ष मिलजाना चाहिये, क्योंकि दुःखको यहां मोक्षका कारण माना है।

जो अनशन आदि तप करता है उसे क्षुधा पिपासा आदि परिषह

તેને ઉપવાસ ભગવત કેમ કહ્યો છે ? જો દુઃખરૂપ તપને મોક્ષનું કારણ માનવામાં આવે તો અનેક દોષો આવે છે જેમકે—જે પુરુષ રોગથી અત્યંત પીડા પામી રહ્યો હોય તેને મોક્ષ થઈ જવો જોઈએ, રાજદંડથી દુઃખ ભોગવવા વાળા ચોર ડાકુઓને મોક્ષ થવો જોઈએ, ઘોડા પર ચાબૂકનો માર પડે છે તેથી તે દુઃખી થાય છે તેથી તેને પણ મોક્ષ મળવો જોઈએ. ક્ષેત્ર વેદનાથી દુઃખી જેવા નારકી જીવોને તથા એક શ્વાસોચ્છ્વાસમાં સાડી સત્તરવાર જન્મ-મરણના દુઃખો અનંતકાલ સુધી પામનારા નિગોદિયા જીવોને પણ મુક્તિની પ્રાપ્તિ થવી જોઈએ. વધારે શું કહીએ ? જગતનાં બધા પ્રાણીઓ જન્મ મરણ દુઃખનો વિયોગ, અનિષ્ટનો સંયોગ વગેરે તરેહ તરેહનાં દુઃખોથી દુઃખી છે એટલે એ બધાને મોક્ષ મળી જવો જોઈએ, પરંતુ કે દુઃખને અહીં મોક્ષના કારણ રૂપ માન્યો છે

જે અનશન આદિ તપ કરે છે તેને ભૂખ-તરસ આદિ પરિષહ થાય છે

दुःखम्, एतच्च चित्तविक्षेपस्य हेतुः, सति च तस्मिन् अप्रशस्तं ध्यानं, तस्माच्चावश्यं कर्मबन्धः, ततश्च चतुर्गतिकससारपरिभ्रमणरूपं महदमङ्गलमिति कथंकथमप्यहिंसासंयमविशिष्टस्यापि तपसो मोक्षहेतुत्वरूपमुत्कृष्टमङ्गलत्वं न सम्भवदुक्तिकमिति ।

अत्रोच्यते-तपो न तावद्दुःखात्मकं, दुःखं हि नामाऽशातवेदनीयकर्मोदयविपाकः पीडालक्षण आत्मपरिणामः, तपश्चर्यागर्भिताऽनशनादिव्यापारस्य न पीडात्मकाऽऽत्मपरिणामरूपत्वम् ।

किञ्च तपः पक्षीकृत्य मोक्षसाधनत्वाभावसाध्ये यदुक्तं दुःखरूपत्वसाधनं

होते हैं। परिषह होनेसे तीव्र दुःख होता है। दुःखसे चित्तका विक्षेप होता है। चित्तके विक्षेपसे अशुभ ध्यान होता है। अशुभ ध्यानसे कर्मका बन्ध होता है। कर्मबन्धसे चार गतियोंमें भ्रमण करना पड़ता है, इसप्रकार यह बड़ा अमंगल है। जो प्रबल अमंगल है वह अहिंसा और संयमसे युक्त होनेपर भी उत्कृष्ट मंगल नहीं हो सकता। अमृतमें विष मिला देनेसे क्या विष अमृत हो सकता है। कदापि नहीं। इसलिए तपको मोक्षका कारण मानना उचित नहीं है।

उत्तर—तपको दुःख कहना युक्त नहीं है, वह दुःखरूप नहीं है। क्योंकि असातावेदनीय कर्मके फलको, जो आत्माका ही एक विभाव परिणाम है, और पीड़ारूप है उसे दुःख कहते हैं। अनशन आदि तप पीड़ारूप परिणाम नहीं है, अतः उन्हें दुःख नहीं कहा जा सकता। दूसरी बात यह है-शंकाकारने कहा है कि तप मोक्षका कारण नहीं है। क्योंकि वह दुःख है। यहां "तप मोक्षका कारण नहीं" यह

પરિષહથી તીવ્ર દુ.ખ થાય છે દુ ખથી ચિત્તનો વિક્ષેપ થાય છે ચિત્તના વિક્ષેપથી અશુભ ધ્યાન થાય છે અશુભ ધ્યાનથી કર્મનો બધ થાય છે કર્મબંધથી ચારે ગતિઓમા પરિભ્રમણ કરવુ પડે છે એ રીતે એ મોટુ અમગળ છે જે પ્રબળ અમંગળ છે તે અહિંસા અને સયમથી યુક્ત થવા છતા પણ ઉત્કૃષ્ટ મગળ થઈ શકતુ નથી અમૃતમા વિષ મેળવવાથી શુ વિષ અમૃત થઈ શકે છે ? કદાપિ નહિ તેથી તપને મોક્ષનુ કારણ માનવુ એ ઉચિત નથી

ઉત્તર—તપને દુ ખ કહેવુ એ યુક્ત નથી તે દુ ખરૂપ નથી કારણ કે એ સાતાવેદનીય કર્મ કે જે આત્માનો જ એક વિભાવ પરિણામ છે અને પીડારૂપ છે, તેને દુ ખ કહે છે અનશન આદિ તપ પીડારૂપ પરિણામ નથી, તેથી તેને દુ ખ કહી શકાય નહિ બીજી વાત આ છે શકાકારે કહ્યુ કે તપ મોક્ષનુ કારણ નથી, કારણ કે તે દુ ખ છે, પરન્તુ અહીં "તપ મોક્ષનું કારણ નથી" એ

वद्युक्तम्, तस्य दुःखजनकरूपत्वेन स्वरूपासिद्धेः ।

तत्र (तपसि) आचर्यमाणा क्षुत्पिपासादयः आत्मनः प्रवर्द्धमानविशुद्धपरिणामेन विजिताः सन्तः पीडालक्षणं कार्यं न जनयन्ति । एतेन क्षुत्पिपासादीनां कर्मोदयस्वरूपत्वेऽपि स्वकार्यकरणाऽक्षमतया विघ्नविक्षेपाजनकत्वं सिद्धम् ।

प्रतिज्ञा है और "क्योंकि वह दुःख है" यह हेतु है। हेतुका सदा ऐसा ही प्रयोग करना चाहिए जो प्रतिवादीको भी सिद्ध होवे। यदि "वह दुःख है" यह हेतु सिद्ध होता तो यंकाकारका साध्य सिद्ध हो सकता, परन्तु वह सिद्ध नहीं है। क्योंकि पहले बतला चुके हैं कि तप दुःख नहीं है। अतः एव यह हेतु स्वरूपसेही असिद्ध है। तप दुःखरूप नहीं, बल्कि दुःखको विजय करना तप कहलाता है।

अनशन आदि तपसे होनेवाले क्षुधा आदि परिषह आत्माके बहुत शुद्ध विशुद्ध परिणामसे जीत लिये जाते हैं। क्षुधा दुःख अवश्य है परन्तु उसे तप नहीं कहते, बल्कि क्षुधा पर विजय पानेको तप कहते हैं। क्षुधाको जीतना दुःख नहीं परन्तु सुख है अतः एव तप सुखरूप है। क्योंकि तपश्चर्या करनेवालेको भूखकी परवाह ही नहीं रहती। इसलिए यंकाकारका यह कहना ठीक नहीं है कि तपसे पीड़ा उत्पन्न होती है। इस कथनसे यह बात अच्छीतरह सिद्ध हो गई कि क्षुधा आदि परिषह

પ્રતિજ્ઞા છે અને ' દુઃખ છે તે દુઃખ છે " એ હેતુ છે. હેતુનો પ્રયોગ સદા એવો કરવો જોઇએ કે જે પ્રતિવાદીને મતે પણ સિદ્ધ હોય. જો "તે દુઃખ છે" એ હેતુ સિદ્ધ હોત તો યંકાકારનું સાધ્ય સિદ્ધ કરી શકાત, પરંતુ એ સિદ્ધ નથી, કારણ કે પહેલાં બતાવી ચૂક્યા છીએ કે તપ એ દુઃખ નથી. એટલે એ હેતુ સ્વરૂપથી જ અસિદ્ધ છે તપ દુઃખરૂપ નથી, બાકે દુઃખ ઉપર વિજય મેળવવો એ તપ કહેવાય છે

અનશન આદિ તપથી થનારા ક્ષુધા આદિ પરિષહ આત્માના બહુજ વધારે વિશુદ્ધ પરિણામથી જીતાઈ જાય છે ક્ષુધા એ દુઃખ અવશ્ય છે પરન્તુ તેને તપ કહી શકાય નહિ, બાકે ક્ષુધા પર વિજય પ્રાપ્ત કરવો એ તપ કહેવાય છે ક્ષુધાને જીતવી એ દુઃખ નથી પરન્તુ સુખ છે એટલે તપ સુખરૂપ છે જેમકે તપશ્ચર્યા કરનારાઓને ભૂખની પરવા જ નથી હોતી. તેથી યંકારનું એ કહેવું બરાબર નથી કે– તપથી પીડા ઉત્પન્ન થાય છે' આ કથનથી એ વાત સારી રીતે સિદ્ધ થઇ ગઇ કે ક્ષુધા આદિ પરિષહ વેદનીય કર્મના ઉદયથી થાય છે પરન્તુ

अतएव भगवताऽपि क्षुत्पिपासादिपरीषहस्य तपसश्च पृथक्त्वेन प्रतिपादनं विहितम्।

यद्यनशनादिकं सर्वत्र दुःखात्मकमेव मन्येत तदा-सिद्धानामपि अशनाद्यग्राहितयाऽनन्तदुःखसद्भावप्रसङ्गः केन वार्येत। एवं च मोक्षमार्गे प्रवर्त्तकस्य शास्त्रस्य तदुक्तधर्मानुष्ठानस्य च वैयर्थ्यापत्तिः।

अयं भावः-यथा व्याधितस्य व्याधिपरिजिहीर्षया स्वयमेव लङ्घनादिप्रवृत्तिः

वेदनीय कर्मके उदयसे होते हैं, परन्तु वे पीड़ा नहीं उत्पन्न कर सकते। और जब उनसे पीड़ा नहीं उत्पन्न हो सकती तो चित्तमें विक्षेप भी नहीं हो सकता। चित्तमें विक्षेप न होनेसे कर्मका बन्ध भी नहीं हो सकता। उल्टा क्षुधा आदिको जीतनेसे कर्मोंकी निर्जरा होती है और आते हुए कर्मोंका निरोध होनेसे संवर भी होता है। इसलिए भगवान् महावीर स्वामीने क्षुधा आदि परिषह और तपको अलग अलग कहा है।

एक बात और भी है-सिद्ध भगवान् कभी आहार नहीं लेते। यदि अनशनको दुःख मानलिया जाय तो उन्हें भी दुःखी मानना पड़ेगा। जब सिद्ध भी दुःखी होंगे तो मोक्षमार्गकी प्ररूपणा करनेवाले शास्त्र व्यर्थ होजावेंगे, और उन शास्त्रोंके अनुसार की हुई क्रियाएँ भी व्यर्थ जायँगी। क्योंकि दुःखी बननेके लिए कोई बुद्धिमान तैयार नहीं होगा। मतलब यह है कि-जैसे अपना रोग दूर करनेके लिए रोगीकी स्वयं ही लंघनमें

તે પીડા ઉત્પન્ન કરી શકતો નથી અને જો તેથી પીડા ઉત્પન્ન નથી થતી તો ચિત્તમા વિક્ષેપ પણ થઇ નથી શકતો, ચિત્તમા વિક્ષેપ નહિ થવાથી કર્મનો બધ પણ નથી થઇ શકતો ઉલ્ટુ ક્ષુધા આદિને જીતવાથી કર્મની નિર્જરા થાય છે અને આવતા કર્મોનો નિરોધ થવાથી સવર પણ થાય છે તેથી ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી ક્ષુધા આદિ પરિષહ અને તપને જુદા-જુદા કહેલા છે

એક બીજી વાત એમ છે કે-સિદ્ધ ભગવાન્ કદાપિ આહાર લેતા નથી જો અનશનને દુખ માની લેવામા આવે તો તેમને પણ દુખી જ માનવા પડે જો સિદ્ધ પણ દુખી હોય તો મોક્ષમાર્ગની પ્રરૂપણા કરનારૂ શાસ્ત્ર વ્યર્થ બની જાય, અને એ શાસ્ત્રોને અનુસરીને કરવામા આવતી ક્રિયાઓ પણ વ્યર્થ થાય, કારણ કે દુખી થવાને કોઇ બુદ્ધિમાન તૈયાર નહિ થાય મતલબ એ છે કે-જેમ પોતાનો રોગ દૂર કરવાને માટે રોગી પોતાની મેળે જ લાઘણ કરવામા પ્રવૃત્ત

मणि-मौक्तिक-सुवर्ण-हेम-हीरक-रजतादीनां स्वयमेव सिन्धुतरणगहन-भयानकवनगमनदुर्गमपथभ्रमणप्रवृत्तिः पीडाऽनुभवगात्मपरिणाम न जनयति, अन्यथा हि प्रतिकूलकर्मणि समुत्साहपूर्वकस्तत्प्रवृत्तिर्नोपपद्यते, तथा मुनयोऽपि स्वस्वभावसाधनया तपसि पीडां नानुभवन्ति, तथाहि—

इह संसारे (१) स्वकृतदुष्कृतसन्ततिविपाकात्तरकेषु नारकाः क्षिप्यन्ते भिद्यन्ते,

---

प्रवृत्ति होती है। अथवा हीरे, मोती, मूंगे, सोने, चांदी आदिकी प्राप्तिके लिए मनुष्य, दुस्तर समुद्र तरते हैं, अथवा अपनी इच्छासे ही मोती आदिकी प्राप्तिके लिए गहरे समुद्रमें गोते लगाते हैं। बड़े बड़े गहन और भयानक जंगलोंमें गर्मी आदि अनेक कष्ट उठाते हैं, दुर्गम मार्गमें लाभके लिए घूमते फिरते हैं, फिरभी अपने मनमें उसे दुःख नहीं मानते न पीड़ाका अनुभव करते हैं, यदि लंघन करनेमें और गोते लगाने आदिमें कष्ट मालूम होता तो बिना किसीके दबावके अपनी इच्छासे ही उत्साह पूर्वक क्यों प्रवृत्ति करते ? इसी प्रकार मुनिराज भी अपनी आत्माकी विशुद्धिके लिए अपने आपही प्रसन्नित भावसे अनशन आदि तपस्या करते हैं। ऐसा करनेमें उन्हें तनिकभी दुःख नहीं होता।

(१) संसारमें अपने किये हुए कर्मोंके कारण कईएक नरकमें जाकर परमाधर्मीद्वारा भाले आदिसे भेदे जाते हैं। कईएक घानीमें तिल पा

આપ છે; અથવા હીરા, મોતી, મણેક, સોનું, ચાંદી આદિની પ્રાપ્તિ માટે મનુષ્ય દુસ્તર સમુદ્રને તરે છે; અથવા પોતાની ઇચ્છાથી જ મોતી આદિની પ્રાપ્તિ માટે ઉંડા સમુદ્રમાં ડુબકી મારે છે મોટા મોટા વીર અને બહાદુર જ જંગલોમાં ઘણા તાપનાં અનેક કષ્ટો સહન કરે છે, દુર્ગમ રસ્તાઓમાં લાભને માટે ભટકતા ફરે છે, તોપણ પોતાના મનમાં તેને દુઃખ માનતા નથી કે પીડાનો અનુભવ કરતા નથી; જો લંઘન કરવામાં અને ડુબકી મારવા આદિમાં કષ્ટનો અનુભવ થતો હોત તો કેવળ કલ્પના કે આગ્રહ કર્યા વિના પોતાની જ ઇચ્છાથી મનુષ્ય કેવળ પૂર્વક કેમ પ્રવૃત્તિ કરત ? એજ રીતે મુનિરાજ પણ પોતાના આત્માની વિશુદ્ધિને માટે પોતાની મેળે જ પ્રસન્નિત ભાવથી અનશન આદિ તપશ્ચર્યા કરે છે જેમ કરવામાં તેને કાંઇ પણ દુઃખ થતુ નથી

(૧) જન્મમાં પોતાના કરેલાં પાપોને કારણે કેટલાક નરકમાં જઇને પરમાધર્મીઓ ભાલા આદિથી ભેદાય-છેદાય છે કેટલાક ઘાણીમાં તલ અથવા

कियन्तस्तैलयन्त्रे तिलसर्षपपादिवन्निष्पीड्यन्ते, ताम्रादिभाजनवच्च कियन्तः कुट्यन्ते, कियन्तो दारुवद्विदार्यन्ते, कियन्तः शूलशय्यायां स्वाप्यन्ते, कियन्तः शिलोपरि वस्त्रवत्ताड्यन्ते, अनन्तक्षुत्पिपासादिभिः परिभूयन्ते, इत्येवं विविध-दुःखसन्ततिमनुभवन्ति ।

(२) अथ तिर्यञ्चोऽपि केचित् सक्लेशं शीतोष्णे सहमानाः, केचिद् गुरुतरं भारं वहमानाः, केचित्तोत्रादिना ताड्यमानाः, केचिन्मांसार्थिभिर्विविधैस्तीक्ष्णाग्र-शस्त्रैश्छिद्यमानाः, केचिच्च शङ्कुनिबद्धाः प्रबलैः क्षुत्पिपासादिभिः परिभूयमाना लक्ष्यन्ते ।

सरसोंकी तरह पीले जाते हैं। कईएक तांबे पीतल आदिके वर्त्तनोंकी तरह कूटे जाते हैं। कईएक काठकी भाँति करवतसे चीरे जाते हैं। कईएक तीक्ष्ण कांटोंके बिछौने पर सुलाये जाते हैं। कईएक शिलापर कपड़ोंकी तरह पछाड़े जाते हैं, और अनन्त भूख प्यास आदि नाना प्रकारके असह्य क्लेश पाते हैं। इस प्रकार भाँति-भाँतिके दुःखोंका अनुभव करते हैं।

(२) तिर्यञ्च गतिमें भी कोई२ तिर्यञ्च दुःखके साथ गर्मी सर्दी सहते हैं, किसी पर भारी बोझ लादा जाता है, कोई-कोई कोड़ोंकी मार खाते हैं, कोई२ पैने (तीखे) शस्त्रोंसे छेदे जाते हैं, कोई-कोई खूंटीसे बंधे हुए भूख-प्यास आदि नाना प्रकारके दुःख भोगते हुए देखे जाते हैं।

સરસવની પેઠે પીલાય છે કેટલાકો તાંબા-પીતળના વાસણોની જેમ કુટાય-પીટાય છે કેટલાકો લાકડાની પેઠે કરવતથી વહેરાય છે. કેટલાકને તીક્ષ્ણ કાંટાના બિછાના પર સુવાડવામા આવે છે. કેટલાકને કપડાની પેઠે શિલા૫ર પછાડવામા આવે છે, અને અનત ભૂખ-તરસ આદિ નાના પ્રકારના અસહ્ય કલેશ પમાડવામા આવે છે. એ પ્રમાણે તરેહ તરેહના દુ ખોનો અનુભવ એ જીવો કરે છે.

(૨) તિર્યંચ ગતિમા પણ કોઇ કોઇ તિર્યંચ દુ.ખ સાથે ટાઢ-તાપ સહન કરે છે, કેટલાક પર ભારે બોજો લાદવામા આવે છે, કોઇ કોઇ ચાબૂકના માર ખાય છે, કોઇ કોઇને અતીલ શસ્ત્રોથી છેદવામા આવે છે, કોઇ કોઇ ખૂટે બધાએલા ભૂખ-તરસ આદિ નાના પ્રકારના દુઃખો ભોગવતા જોવામા આવે છે

(३) एवं मनुष्यगतिं प्राप्ता अपि केचिद् बधिराः, केचिच्चिरस्थं, केचित् पङ्गवः, केचित्कासश्वासादिरोगं, केचिद्दारिद्र्यं च संप्राप्य, दीना दीनास्वबन्धोद्वापरिहारा-क्षमा विविधदुर्दशामापन्नाः, स्यादिरे कलत्रपुत्रादिभिरप्यनादृताः क्षुत्पिपासादिभि-र्बाध्यमाना म्रियन्ते ।

(४) देवा अपि परोत्कर्षनिरीक्षणेर्ष्याग्न्यादिजनिताऽन्तस्तापस्य यत्किंचनक-थनपरा मायो दुःखभाज एव दृश्यन्ते ।

---

(३) यदि भाग्योदयसे मनुष्यगति मिल जाय तो उसमें भी सैकड़ों दुःख भोगने पड़ते हैं। कोई मनुष्य अन्धा होजाता है, कोई बहिरा हो जाता है, कोई लंगड़ा होजाता है। किसीको श्वास या खांसीका रोग हो जाता है। कोई दरिद्रताके दुःखोंसे दीन हीन होकर अनेक प्रकारकी दुर्दशाका अनुभव करता है। वृद्धावस्थामें पत्नी पुत्र आदि तिरस्कार करते हैं। अन्तमें क्षुधा पिपासा आदिके भी दुःख उठाकर मरणकी शरणमें जाना पड़ता है।

(४) कभी देवगति पाकर देवता होजाय तो वहां भी तरह-तरहके दुःख विद्यमान हैं।

किसी देवताकी विभूति अधिक होती है, किसीकी कम होती है, कम विभूतिवाला अधिकविभूतिवाले देवताको देखकर ईर्ष्या-द्वेष करता है, ऐसा करनेसे मनमें अत्यन्त सन्ताप होता है। उस सन्तापको मिटाने में जब अपनको असमर्थ पाता है तो दुःखी होता है। इसलिये संसारमें कहींभी सुख नहीं दिखलाई पड़ता है।

---

(૩) જો ભાગ્યોદયથી મનુષ્યગતિ મળી જાય તો તેમા પણ સેંકડો દુઃખો ભોગવવાં પડે છે. કોઈ માણસ આંધળો થઈ જાય છે કોઈ બહેરો બની જાય છે કોઈ લંગડો થાય છે કોઈને શ્વાસ યા ખાંસીનો રોગ થાય છે કોઈ દરિદ્રતાનાં દુઃખોથી દીન-હીન બનીને અનેક પ્રકારની દુર્દશાનો અનુભવ કરે છે વૃદ્ધાવસ્થામાં પત્ની પુત્ર આદિ તેનો તિરસ્કાર કરે છે છેવટે ભૂખ-તરસ આદિનાં દુઃખો પણ વેઠીને તેને મરણ શરણ થવું પડે છે

(૪) જ્યારે દેવગતિ પામીને દેવતા થઈ જાય તો ત્યાં પણ તરેહ તરેહનાં દુઃખો વિદ્યમાન હોય છે કોઈ દેવતાની વિભૂતિ અધિક હોય છે, કોઈની ઓછી હોય છે ઓછી વિભૂતિવાળા અધિક વિભૂતિવાળા દેવતાને જોઈને ઈર્ષા-દ્વેષ કરે છે જેમ કરવાથી મનમા અત્યંત સંતાપ થાય છે જો સંતાપને શમાવવાને અસમર્થ બને છે ત્યારે તે દુઃખી થાય છે તેથી સંસારમા ક્યાંય પણ સુખ જોવામાં આવતુ નથી

इत्येवमपारपारावारतरलतरतरङ्गभङ्गमालायमानजन्मजरामरणाधिव्याधीष्टवियोगाऽनिष्टसंयोगादिजनितविविधसन्तापकलापमाकलयन्तः 'कथमेतस्मात्क्लेशकदम्बकादुन्मुक्ता भविष्यामः? इत्युपायं समन्तात् संमार्गयन्तो मुनयोऽपि जिनेन्द्रप्रतिपादितं मोक्षमार्गमारुह्य, तत्रापि शुक्लध्यानाहितकेवलज्ञानसमनन्तरजायमानाऽव्याबाधामन्दानन्दसन्दोहलक्षणमोक्षस्याऽपुनरावृत्तिलक्षणं महिमान विनिश्चित्य, ईषत्क्षुत्पिपासाऽऽपादितदुःखं मनागपि न गणयन्ति, अत एव तदनशना-

जिसतरह अपार सागरमें चञ्चल तरंगे उत्पन्न होती हैं उसी तरह संसारमें जन्म, मरण, बुढ़ापा, मानसिक चिन्तायें, शारीरिक व्याधियाँ, इष्टवस्तुओंका वियोग, अनिष्टका संयोग आदि अनेक प्रकारके नये-नये दुःख उत्पन्न होते रहते हैं। इन विविध प्रकारके दुःखोंको भली भाँति सम्यग्ज्ञानद्वारा जाननेसे यह जिज्ञासा होती है कि इस दुःखसमूहसे हम कैसे छूटेंगे? इसप्रकार छूटनेका उपाय ढूँढ़ते २ मुनिमहात्मा जिनेन्द्र भगवान् द्वारा प्रतिपादित मोक्षके मार्ग पर आरूढ़ हो जाते हैं। फिर क्रमशः शुक्लध्यान द्वारा केवलज्ञान पाकर अव्याबाध अनन्त आत्मिकसुख और पुनरागमनरहित मोक्षको प्राप्त करते हैं। ऐसा अपने मनमें विचार कर तपमें लीन होनेवाले तपस्वी जन क्षुधा-पिपासाके थोड़ेसे दुःखको तनिक भी नहीं गिनते। उनके सामने अनन्त सुखका स्थान मोक्षका ध्येय सदा रहता है और उस ध्येयकी प्राप्तिमें क्षुधा आदि

જેવી રીતે અપાર સાગરમા ચચલ તરગો ઉત્પન્ન થાય છે, તેવી રીતે સસારમાં જન્મ, મરણ, ઘુઢાપો, માનસિક ચિંતાઓ, શારીરિક વ્યાધિઓ, ઇષ્ટ વસ્તુઓનો વિયોગ, અનિષ્ટનો સયોગ આદિ અનેક પ્રકારના નવાં નવા દુ ખો ઉત્પન્ન થતા રહે છે એ વિવિધ પ્રકારના દુ.ખોને સારી પેઠે સમ્યગ્જ્ઞાનદ્વારા જાણવાથી એવી જિજ્ઞાસા થાય છે કે આ દુ ખસમૂહથી આપણે કેવી રીતે છૂટીશું? એ રીતે છૂટવાનો ઉપાય શોધતાં મુનિ મહાત્મા જિનેન્દ્ર ભગવાને પ્રતિપાદિત કરેલા મોક્ષના માર્ગ પર આરૂઢ થઈ જાય છે પછી ક્રમશ શુકલધ્યાનદ્વારા કેવલ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને અવ્યાબાધ અનત આત્મિકસુખ અને પુનરાગમનરહિત મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે. પોતાના મનમા એવો વિચાર કરીને તપમા લીન થનાર તપસ્વીજન ભૂખ-તરસના થોડા દુ ખને લગારે ગણતા નથી તેમની સામે અનત સુખના સ્થાન મોક્ષનું ધ્યેય સદા રહે છે અને એ ધ્યેયની પ્રાપ્તિમા ક્ષુધા આદિ પરિષહોથી થનારૂ દુ ખ નહિવત્ ખને છે તે પોતાના

दिव्यकर्म तपः परिणामपरमपदसुखजननक्षमया मुनीनामात्मपरिणामविकृतिकारणं न भवितुमीष्टे नापि च तत्कर्मोदयस्वरूपमिति पाक्षं प्रतिपादितमिति तपस सर्वथा मोक्षाङ्गत्वेनोत्कृष्टमङ्गलात्मकधर्मैकपक्षं सिद्धम् ।

अथोत्कृष्टमङ्गलत्वसम्पादकं धर्मस्य महिमानमाचष्टे—'देवा वि' इत्यादि ।

धर्मे=अहिंसादिमयस्वरूपे यस्य प्राणिनः मनः=चित्तं सदा=निरन्तरं तिष्ठतीति शेषः, तं=धर्मचित्तं प्राणिनं देवा अपि=भवनपत्यादिदेवनिकाया अपि

परिषहोंसे होनेवाला दुःख नहीं के बराबर है । वे उन तुच्छ दुःखोंको अपने अन्तःकरणमें स्मरण भी नहीं करते । तात्पर्य यह है कि—अनशन आदि तप, परमपद मोक्षके अनन्त अविनाशी सुखका प्रबल कारण होनेसे मुनियोंकी आत्माके परिणामोंमें विकार उत्पन्न नहीं कर सकता है और न औदयिक भावमें ही है, अर्थात् तप क्षायोपशमिक भावोंमें है । इस विषयका विस्तारसे प्रतिपादन पहले किया जा चुका है । अब यह बात अच्छी तरह सिद्ध हो चुकी कि तप मोक्षका कारण है और उत्कृष्ट मंगलरूप धर्म है ।

धर्म उत्कृष्ट मंगल है, किन्तु धर्ममें ऐसी कौनसी विशिष्ट महिमा है जिससे उसे उत्कृष्ट मंगल कहते हैं ?, इस प्रश्नका समाधान करनेके लिए कहते हैं—

जिस प्राणीके मनमें अहिंसा, संयम और तपरूप धर्मका निरन्तर निवास रहता है, उस धर्मात्मा प्राणीको भवनवासी, व्यन्तर, ज्योतिषी

અવસ્થામાં જે દુઃખ દેખાતું હોય પણ ખરું નથી. તાત્પર્ય એ છે કે—અનશન આદિ તપ, પરમપદ મોક્ષના અનંત અવિનાશી સુખનું પ્રબલ કારણ હોવાથી મુનિઓના આત્માના પરિણામોમાં વિકાર ઉત્પન્ન કરી શકતું નથી અને એ ઔદયિક ભાવમાં પણ નથી અર્થાત્ તપ ક્ષાયોપશમિક-ભાવમાં છે. આ વિષયનું પ્રતિપાદન પહેલાં વિસ્તારથી કરવામાં આવ્યું છે હવે એ વાત સારી રીતે સિદ્ધ થઈ ચૂકી કે તપ મોક્ષનું કારણ છે અને ઉત્કૃષ્ટ મંગલરૂપ ધર્મ છે

ધર્મ ઉત્કૃષ્ટ મંગલ છે પરંતુ ધર્મમાં એવો કયો વિશિષ્ટ મહિમા છે જેથી તેને ઉત્કૃષ્ટ મંગલ કહ્યો છે ? આ પ્રશ્નનું સમાધાન કરવાને કહે છે —

જે પ્રાણીના મનમાં અહિંસા, સંયમ અને તપરૂપ ધર્મનો નિરંતર નિવાસ રહે છે, તે ધર્માત્મા પ્રાણીને ભવનવાસી, વ્યન્તર, જ્યોતિષી અને વૈમાનિક જે

नमस्यन्ति=नमस्कुर्वन्ति सम्मानयन्तीति यावत्, किं पुनश्चक्रवर्त्त्यादयो मनुष्या इत्यर्थः ।

एतादृशोऽयं समुत्कृष्टो धर्मः स्वसमाराधनवद्धपरिकराणां वृन्दारकवृन्दवन्दनीयपदारविन्दतां जनयति, यदि पुनस्त्रिविधकरणयोगेन तदाराधनपरायणो भवेत् तदा शिवमचलमरुजमनन्तमक्षयमव्याबाधमपुनरावृत्ति सिद्धिगतिनामधेयं मोक्षपदमपि समासादयेदेव, कैव कथा तदपेक्षया तुच्छतरदेवेन्द्रचक्रवर्त्त्यादिपदप्राप्तिजनितसौख्यस्य सस्यानुगतपलालवदिति ।

और वैमानिक इस प्रकार चारों निकायोंके देवता नमस्कार करते हैं अर्थात् संमान करते हैं। गाथामें आये हुए 'अपि' शब्दसे प्रकट है कि जब देवताभी धर्मात्मा प्राणीका संमान करते हैं तो राजा, महाराज, सम्राट् और चक्रवर्ती आदिकी बात ही क्या है ? वे भी उसके चरणोंमें गिरते हैं। इस प्रकार इस उत्कृष्ट धर्मकी आराधना करनेवाले प्राणी देवोंके द्वारा वन्दनीय हो जाते हैं। यदि कोई तीन करण और तीन योगसे उस धर्मकी आराधना भली-भाँति करे तो वह अवश्यही ऐसी सिद्धिगति (मोक्ष)को प्राप्त करेगा जो परम कल्याणरूप है, अचल है, जिसमें किसी प्रकारका रोगदोष नहीं है, जिसका कभी अन्त नहीं होता, जिसमें पहुँच कर क्षय नहीं होता, और न किसी प्रकारकी बाधा शेष रहती है। अहो ! उस मोक्षका क्या कहना है, जिसके आगे नरेन्द्र, इन्द्र, अहमिन्द्र आदिका सुख इतना तुच्छ है जैसे धान्यके आगे भूसा तुच्छ होता है ।

ચારે નિકાયોના દેવતા નમસ્કાર કરે છે અર્થાત્ તેમનુ સમાન કરે છે ગાથામા આવેલા 'अपि' શબ્દથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જ્યારે દેવતા પણ ધર્માત્મા પ્રાણીનું સમાન કરે છે તો રાજા, મહારાજા, સમ્રાટ અને ચક્રવર્તી આદિની તો વાત જ કયાં રહી ? તેઓ પણ તેમના ચરણમા પડે છે એ રીતે આ ઉત્કૃષ્ટ ધર્મની આરાધના કરનારો પ્રાણી દેવો વડે વદનીય બને છે જો કોઇ ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી એ ધર્મની આરાધના ભલી પેઠે કરે તો તે અવશ્ય એવી સિદ્ધિગતિ (મોક્ષ) ને પ્રાપ્ત કરે કે જે પરમ કલ્યાણરૂપ છે, અચલ છે, તેમા કોઈ પ્રકારનો રોગદોષ નથી, જેનો કદાપિ અત આવતો નથી, જેમા પહોચવાથી ક્ષય થતો નથી અને કોઈ પ્રકારની બાધા-પીડા થતી નથી અહા ! એ મોક્ષની શી વાત કહીએ, જેની આગળ નરેદ્ર, ઇદ્ર અહમિંદ્ર આદિનું સુખ એવુ તુચ્છ છે કે જેમ ધાન્ય આગળ ફોતરા તુચ્છ છે.

नन्वु सर्वधर्माणामहिंसामूलकत्वादहिंसायामेव संयमतपसोरपि धर्मयोः समावेशे सति किं पुनस्तयोः पृथङ्निर्देशः ? इति चेत्, —

तपो विना संयमो यथावत्स्वरूपेणैवं न लभ्यते, संयममन्तरेणाऽहिंसाऽपि न परिशुद्धिमेतीति इत्याशयेनाहिंसां प्रतिपाद्य तन्निर्मलीकरणायैव संयमस्य प्रतिपादनम्, तस्य च मधूतशक्तिसम्पादनाय तपसः समाराधनमावश्यकमित्याशयेन, तयोः पृथङ्निर्देशः कृतः ।

किञ्च संयमतपसोर्विषयेऽपरोऽपि विशेषो दृश्यते–संयमात्संवरः, तपस्तु पुरस्कृतो निर्जरामप्युत्पादयत् संवरमपि निष्पादयति । संयमस्तपश्चैते द्वे-नाद्य आस्र-

---

પ્રશ્ન—સંયમ તપ આદિ સર્વ ધર્મોનું મૂલ અહિંસા છે, એથી સંયમ અને તપનો સમાવેશ અહિંસામાં જ થઈ જાય છે તો સંયમ અને તપને જુદા-જુદા કેમ કહ્યા છે ? સાંભળો—

ઉત્તર—જુદા જુદા કહેવાનું કારણ એ છે કે તપ વિના સંયમની જેવી જોઈએ તેવી નિર્મળતા મળી નથી અને સંયમ વિના અહિંસાનું બરાબર પાલન થઈ શકતું નથી. એ કારણથી અહિંસાનું પ્રતિપાદન કરીને તેને નિર્મળ બનાવવાને માટે તપનું જુદું કથન કરવામાં આવ્યું છે એથી બન્નેનું જુદું-જુદું કથન ઉચિત છે

સંયમ અને તપના અર્થમાં બીજા પણ વિશેષતા છે અને તે એ છે-સંયમથી સંવર થાય છે, પણ તપથી સંયમ અને નિર્જરા બેય થાય છે

અહીંયા એમ સમજવું જોઈએ કે સંયમ અને તપ એ બેય સંવરના

रक्षकाविवाऽहिंसाव्रतस्य संरक्षके। यद्वा एतद्द्वयस्याहिंसापरिपोषकतया पृथङ्निर्देशः संगच्छते ।

अन्यच्च अहिंसा प्राणव्यपरोपणनिवृत्तिप्रधाना, संयमस्तु श्रोत्रादीन्द्रियनिग्रहप्रधान इति महद्वैलक्षण्यमुपलभ्य पृथङ्निर्देशः। तपसो वैलक्षण्यं तु न कस्यचित् संशयगोचरः, स्वरूपत एव परस्परं भेदात्, तथाहि–अहिंसा नाम स्वतः परतो वा प्राणव्यपरोपणनिवृत्तिकरणं, तपस्तु क्षुत्पिपासाशीतोष्णादिसहिष्णुत्वरूपमिति ।

राजाके आत्मरक्षकोंकी तरह अहिंसाव्रतके रक्षक हैं, जबतक संयम और तप न हों तबतक अहिंसाका सम्यक् पालन नहीं हो सकता।

एक समाधान और भी है-अहिंसामें प्राणोंके व्यपरोपणकी निवृत्तिकी प्रधानता है, और संयममें श्रोत्र आदि इन्द्रियोंके निग्रहकी प्रधानता है। इस प्रकार इनमें कितनी ही प्रकारकी बड़ी २ विशेषताएँ देखकर सूत्रकारने पृथक् कथन किया है। तपके स्वरूपमें तो इतना भेद है कि किसीको सन्देह हो ही नहीं सकता। अपने या दूसरेके द्वारा प्राणव्यपरोपणकी निवृत्ति करनेको अहिंसा कहते हैं, और क्षुधा पिपासा शीत उष्ण आदिको सहन करना तप कहलाता है ।

प्रश्न—भगवान्ने अहिंसा संयम और तप इन तीनोंमें तपको ही अन्तमें क्यों कहा ?

આત્મરક્ષકોની પેઠે અહિંસાવ્રતના રક્ષક અને છે જ્યા સુધી સયમ અને તપ ન થાય ત્યા સુધી અહિંસાનું સમ્યક્ પાલન થઈ શકતું નથી

એક સમાધાન બીજું પણ છે અહિંસામા પ્રાણોના વ્યપરોપણની નિવૃત્તિની પ્રધાનતા છે. અને સયમમા શ્રોત્ર આદિ ઇંદ્રિયોના નિગ્રહની પ્રધાનતા છે એ રીતે એમા અનેક પ્રકારની મોટી મોટી વિશેષતાઓ જોઇને સૂત્રકારે પૃથક્ કથન કર્યું છે તપના સ્વરૂપમા તો એટલો ભેદ છે કે કોઇને સદેહ થઈ શકે નહિ પોતાની અથવા બીજાની દ્વારા પ્રાણના વ્યપરોપણની નિવૃત્તિ કરવી તેને અહિંસા કહે છે, અને ભૂખ તરસ ટાઢ તાપ આદિને સહેવાં તે તપ કહેવાય છે

પ્રશ્ન—ભગવાને અહિંસા, સંયમ અને તપ એ ત્રણમા તપને છેલ્લું કેમ કહ્યું ?

कोटिभवसञ्चितानि कर्कशतमान्यपि कर्माणि तपसाऽऽशुतरं विनश्यन्तीति दुस्तरसंसारसागर शीघ्रमुत्तर्तुमभिलष्यतामहिंसासंयमाऽऽराधनतत्पराणां क्षुल्लकसुखाशुतपोऽनल्पमाभ्रमधीयमित्यान्तरेणाऽऽ तपसः पृथङ्निर्देशः कृत इति भावः। इति पञ्चमगाथार्थः ॥ १ ॥

नन्वु धर्मः शरीरेण रक्ष्यते, शरीरस्य चाहारेण भवति, स च पृथ्वीकायिकादोपमर्दनरूपाऽऽरम्भेण निष्पाद्यते, यत्र चारम्भो न तत्र धर्मः संभवति, यदुक्तं श्रीस्थानाङ्गसूत्रे—

"दो ठाणाइं अपरियाणिया आया णो केवलिपण्णत्तं धम्मं लभेज्जा सवणयाए, तंजहा—आरंभे चेव परिग्गहे चेव" इति, अस्य हि—"द्वे वस्तुनी अपरिज्ञाय आत्मा न केवलिप्रज्ञप्तं धर्मं श्रोतुं लभेत, तद् यथा—आरम्भश्च परिग्रहश्च"

उत्तर—करोड़ों भवोंमें संचित किये हुए अत्यन्त कठोर कर्म, तपके द्वारा शीघ्र ही नष्ट हो जाते हैं। इसलिए दुस्तर संसाररूपी सागरको शीघ्र पार करनेकी अभिलाषा रखनेवाले, अहिंसा और संयमकी आराधनामें तत्पर रहनेवाले मोक्षाभिलाषियोंको अवश्य ही उग्र तपस्या करनी चाहिये, इस उद्देश्यसे भगवान्ने तपको अन्तमें अलग कहा है ॥१॥

धर्मका रक्षण शरीरसे होता है और शरीरका निर्वाह आहारसे होता है। आहार पृथिवी आदिक षड्जीवनिकायके आरम्भके बिना नहीं बन सकता, और 'जहां आरम्भ है वहां धर्म नहीं' यह सर्वज्ञ भगवान्ने कहा है, क्योंकि ठाणांग (स्थानाङ्ग) सूत्रके दूसरे ठाणेसे यह बात स्पष्ट है।

ઉત્તર—કરોડો ભવોમાં સંચિત કરેલાં અત્યંત કઠોર કર્મ તપની દ્વારા શીઘ્ર જ નષ્ટ થઈ જાય છે. એથી દુસ્તર સંસારરૂપી સાગરને શીઘ્ર પાર કરવાની અભિલાષા રાખનારા, અહિંસા અને સંયમની આરાધનામાં તત્પર રહેનારા મોક્ષાભિલાષીઓએ અવશ્ય જ ઉગ્ર તપસ્યા કરવી જોઈએ. એ ઉદ્દેશથી ભગવાને તપને અંતમાં જુદું કહ્યું છે ॥ ૧ ॥

ધર્મનું રક્ષણ શરીરથી થાય છે અને શરીરને નિર્વાહ આહારથી થાય છે. આહાર પૃથિવી આદિ છ જીવનિકાયના આરંભ વિના નથી બની શકતો, અને 'જ્યાં આરંભ છે ત્યાં ધર્મ નથી' એમ સર્વજ્ઞ ભગવાને કહ્યું છે. કેમકે ઠાણાંગ (સ્થાનાંગ) સૂત્રના બીજા ઠાણામાં એ વાત સ્પષ્ટ છે અર્થાત્ આરંભ અને

अर्थादारम्भ-परिग्रहौ ज्ञ-परिज्ञया जन्ममरणादिदुःखहेतू विज्ञाय प्रत्याख्यानपरिज्ञया तयोस्त्यागमकृत्वा जिनोक्तं धर्मं श्रोतुमपि न शक्नोति, पालयितुं शक्नोतीति तु दूरापास्तमित्यर्थः, तस्मादुक्तरीत्या त्यागसम्पन्नस्यापि श्रमणस्य शरीरसंरक्षणावश्यकता वर्तते तदर्थं चाहारो ग्रहीतव्यः, तत्र का वृत्तिः समादर्त्तव्ये ? त्याह–'जहा दुमस्स' इत्यादि

१ ३ ४ २ ६ ५
मूलम्–जहा दुमस्स पुप्फेसु, भमरो आवियइ रसं।
९ ७ ८ १० १२ ११ १४ १३
ण य पुप्फं किलामेइ, सो अ पीणेइ अप्पयं ॥२॥

छाया–यथा द्रुमस्य पुष्पेषु, भ्रमर आपिबति रसम्।
न च पुष्पं क्लामयति, स च प्रीणात्यात्मानम् ॥ २ ॥

अर्थात् आरंभ और परिग्रह इन दोनोंके यथार्थ स्वरूपको आत्मा ज्ञपरिज्ञासे सम्यक् प्रकार जानकर कि ये ही दोनों जन्म जरा मरणके दाता चतुर्गतिरूप अनन्त संसारमें परिभ्रमण करानेवाले, छेदन–भेदन–आधि–व्याधि–क्लेशरूप दुःखोंके कारण तथा आत्माके विशुद्ध स्वरूपके घातक हैं, परंतु जबतक प्रत्याख्यानपरिज्ञा द्वारा तीन करण और तीन योगसे इनको त्याग न देवे तब तक जिनेन्द्र भगवान् द्वारा प्ररूपित धर्मको सुनने योग्य भी नहीं होता, पालनेकी तो बात ही कहां है ? तात्पर्य यह है कि आरंभ और परिग्रहका त्याग किये विना धर्मका पूर्ण पालन नहीं हो सकता। इसलिए धर्मके आराधक मुनियोंको निरवद्य आहारकी विधि कहते हैं—'जहा दुमस्स' इत्यादि ।

પરિગ્રહ એ બેઉના યથાર્થ સ્વરૂપને આત્મા, જ્ઞપરિજ્ઞાથી સમ્યક્–પ્રકારે જાણે કે એ બેઉ જન્મ જરા મરણના દાતા, ચતુર્ગતિરૂપ અનંત સંસારમા પરિભ્રમણ કરાવનારા, છેદન–ભેદન–આધિ–વ્યાધિ–ક્લેશરૂપ દુખેાના કારણ તથા આત્માના વિશુદ્ધ સ્વરૂપના ઘાતક છે, પરંતુ જ્યા સુધી પ્રત્યાખ્યાનપરિજ્ઞાદ્વારા ત્રણ કરણ અને ત્રણ યેાગથી તેને ત્યજી ન દેવાય ત્યાં સુધી જિનેન્દ્રભગવાને પ્રરૂપેલા ધર્મને સાભળવા યેાગ્ય પણ થવાતુ નથી, પછી પાળવાની તો વાત જ કયા ? તાત્પર્ય એ છે કે આરભ અને પરિગ્રહનેા ત્યાગ કર્યા વિના ધર્મનુ પૂર્ણ પાલન થઇ શકતું નથી તેથી ધર્મના આરાધક મુનિઓને નિરવદ્ય આહારની વિધિ કહે છે—"जहा दुमस्स" ઇત્યાદિ

सान्वयार्थ —जहा=जैसे, भमरो=भौंरा, दुमस्स=वृक्षके पुप्फेसु=फूलोंमें (रहे हुए) रस=रसको आवियइ=मर्यादानुसार पीता है, य=और पुप्फं=फूलको ण कीलामेइ=पीडित नहीं करता है, अप्पयं=अपनेको पीणेइ=सन्तुष्ट कर लेता है। अर्थात्-जैसे भौंरा अनेक वृक्षोंके फूलोंसे थोड़ा थोड़ा रस उचित मात्रामें लेता है, ऐसा करनेसे वह सन्तुष्ट भी होजाता है और फूलोंकोभी कष्ट नहीं देता ॥ २ ॥

टीका—यथा भ्रमरः-आम्यति=एकत्र नावतिष्ठते इति भ्रमरः=चतुरिन्द्रियजातिमान् भृङ्गपर्यायवाच्यः प्राणिविशेषः। द्रुमस्य, जात्येकत्वादेकवचनम्, 'सर्वो गच्छति' इत्यादिवत्, तेन द्रुमाणामित्यर्थः, द्रुमपदेन योगमर्यादया लतादीनामपि ग्रहणं बोद्धव्यम्, पुष्पेषु स्थितमित्यस्याध्याहारः, रसं=एकरन्ध्रम् आपिबति=आ=मर्यादा-पूर्वकम् उचितादपिकं परित्यज्य पिबति=पानविषयं करोति, अत्र ग्रहणमिति भावः। पकारो हेत्वर्थे, तेन-च=अत एव पुष्पं न क्लामयति=न पीडयति-लेशतोऽपि न म्लानयतीति यावत्, च=किञ्च सः=भ्रमरः आत्मानं=स्वं प्रीणाति=तोषयतीत्यर्थः।

पुष्पाणि तु द्रुमलतादीनामेव भवन्ति पुनर्द्रुमपदोपादानम्—यथा भ्रमरः सर्वेषामेव द्रुमलतादीनां पुष्पेषु रसमापिबति न चोच्चनीचादिभेदभावं रचयति 'वृक्षोऽय-

---

જેમ ભ્રમર ભ્રમણ કરીને અનેક વૃક્ષ લતા આદિકોના પુષ્પોનો થોડો થોડો રસ મર્યાદાપૂર્વક લે છે વધુ લેતો નથી, અને જેવી રીતે લે છે કે જેથી પુષ્પને જરાયે પીડા થતી નથી એમ તે પોતાના આત્માને તૃપ્ત કરી લે છે

પ્રશ્ન—વૃક્ષ અને લતાઓ પર જ ફૂલ થાય છે, તો પછી દ્રુમ (વૃક્ષ) શબ્દ લેવાનો શો હેતુ છે.

ઉત્તર—જેમ ભમરો બધાં વૃક્ષો અને લતાઓના ફૂલોનો રસ પીએ છે, ઊંચ-નીચનો ભેદભાવ રાખતો નથી કે-આ વૃક્ષ પર ઓછાં ફૂલ છે અને

मल्पपुष्पफलोऽयं च बहुपुष्पफलसमृद्धः' इति, तथा साधुरप्युच्चनीचादिभेदभावं विहाय सर्वत्र समानभावो गृहस्थकुलानां सकाशाद् यथोचितां भिक्षामाददीतेति सूचनार्थम् ।

यद्वा 'दुमस्स' इत्यत्र सम्बन्धसामान्यषष्ठ्या द्रुमसम्बन्धिष्विति, अर्थादयं दृष्टान्तो द्रुमसंसक्तपुष्परसग्राहिणो भ्रमरस्य बोद्धव्यो नेतरस्य, ततश्च यथा भ्रमरो द्रुमसम्बद्धेषु स्थितं रसमापिबति तथा साधुरपि गृहस्थसम्बन्धिनमेव, अर्थात् तत्स्वत्वयुक्तमेवाऽऽहारं गृह्णीयान्न तु स्वामिविरहितमित्यर्थः ।

इसमें अधिक, इसी प्रकार साधुभी द्रव्य-भावसे ऊंच-नीच भेद-भाव न रखकर समानदृष्टिसे गृहस्थियोंके कुलोमें भिक्षा-वृत्तिके लिए भ्रमण करते हैं। इस आशयको प्रगट करनेके लिए गाथामें 'द्रुम' शब्द दिया गया है ।

अथवा यों समझिये कि गाथामें 'द्रुम' शब्दके साथ षष्ठी विभक्तिका प्रयोग किया गया है, षष्ठी विभक्तिका अर्थ है 'सम्बन्ध'।

इसलिए यह दृष्टान्त द्रुममें लगे हुए पुष्पके रसको ग्रहण करनेवाले भौंरेका ही समझना चाहिए, दूसरे भौंरेका नहीं। इससे यह अर्थ निकलता है कि जैसे भ्रमर, द्रुम (वृक्ष) सम्बन्धी पुष्परसको ही ग्रहण करता है, अन्य रसको नहीं, इसीभाँति साधुभी गृहस्थसे सम्बन्ध रखनेवाले अर्थात् जिसपर गृहस्थका अधिकार है उसी आहारको ग्रहण करते हैं; जिस आहारका कोई गृहस्थ स्वामी नहीं होता उसे नहीं ग्रहण करते।

આ પર વધારે છે; એ પ્રમાણે સાધુ પણ દ્રવ્ય–ભાવથી ઉચ-નીચનો ભેદભાવ ન રાખીને સમાન દૃષ્ટિવી ગૃહસ્થોના કુળોમા ભિક્ષાવૃત્તિને માટે ભ્રમણ કરે છે એ આશયને પ્રકટ કરવા માટે ગાથામા દ્રુમ (વૃક્ષ) શબ્દ આપેલો છે

અથવા એમ સમજવુ કે ગાથામા દ્રુમ શબ્દની સાથે છઠ્ઠી વિભક્તિનો પ્રયોગ કરવામા આવ્યો છે છઠ્ઠી વિભક્તિનો અર્થ સબંધ થાય છે એથી આ દૃષ્ટાત દ્રુમમા લાગેલા પુષ્પોના રસને ગ્રહણ કરનારા ભમરાનુ જ સમજવું જોઈએ, બીજા ભમરાઓનું નહિ એટલે એ અર્થ થાય છે કે જેમ ભ્રમર, દ્રુમ (વૃક્ષ) સબધી પુષ્પરસને જ ગ્રહણ કરે છે, બીજા રસને નહિ, તેમ સાધુ પણ ગૃહસ્થથી સબંધ રાખનારા અર્થાત્ જેની ઉપર ગૃહસ્થનો અધિકાર હોય તે આહારનેજ ગ્રહણ કરે છે જે આહારનો કોઇ ગૃહસ્થ સ્વામી નથી હોતો તેને સાધુ ગ્રહણ કરતો નથી

'पुप्फेसु' इति मसृणकुसुमादिपर्यायान्तरं परिहाय पुष्पपदोपादाने विकसितार्थोऽभिप्रेतस्तस्य यथा भ्रमरो विकसितेष्वेव पुष्पेषु स्थितं रसं पिबति तथा साधुरपि दातृत्वमात्मसमेभ्यो निर्गुणगृहस्थेभ्यश्च कुलेभ्य आहारं गृह्णीयादित्यर्थः।

'भमरो' इत्यनेन इतस्ततो भ्रमणेन किञ्चित्किञ्चिदाहारग्रहणं सूचितम्। मर्यादार्थकेनोपसर्गेणाऽऽङा 'यावदाहारोऽपेक्षितस्तावानेव ग्रहीतव्यः' इति सूचितम्।'

'पुष्प' शब्दके मसृण कुसुम आदि अनेक पर्याय शब्द होनेपर भी गाथामें मसृण या कुसुम आदि अन्य शब्द न देकर 'पुष्प' शब्द ही दिया है, इससे सूत्रकारका आशय खिलेहुए फूलोंसे है ऐसा स्पष्ट होता है, क्योंकि खिले हुए फूलका ही नाम पुष्प है, इसलिए भ्रमर, जैसे खिले हुए फूलों पर ही ठहरता है और उन्हींका रसपान करता है उसी प्रकार साधुभी उन्हीं गृहस्थोंसे आहार लेते हैं जिनका साधुओंको आहार देनेका भाव हो, तथा जो कुल दुगुंछित न हो।

भ्रमरके भी षट्पद द्विरेफ आदि अनेक नाम हैं, उनमेंसे एकरा कोई शब्द न देकर 'भ्रमर' पद दिया है, 'भ्रमर' शब्दका अर्थ है भ्रमण करने वाला—एक स्थानपर न ठहरने वाला; इस शब्दको देनेका आशय यह है कि साधुको इधर-उधर भ्रमण करके थोड़ा२ आहार लेना चाहिए, जिससे गृहस्थ फिर आरम्भ न करे। मर्यादा अर्थवाले 'आ' उपसर्गको देनेका तात्पर्य यह है कि जितने आहारकी आवश्यकता हो उतनाही लेवे, अधिक नहीं।

પુષ્પ શબ્દના પ્રસૃત કુસુમ આદિ અનેક પર્યાય શબ્દો હોવા છતાં ગાથામાં પ્રસૃત કે કુસુમ આદિ અન્ય શબ્દ ન આપતા પુષ્પ શબ્દ જ આપ્યો છે તેમાં સૂત્રકારનો આશય ખીલેલાં ફૂલોનો છે એમ સ્પષ્ટ થાય છે, કારણ કે ખીલેલા ફૂલનું જ નામ પુષ્પ છે એથી ભ્રમર, જેમ ખીલેલા ફૂલો પર જ બેસે છે અને તેનું રસપાન કરે છે તેમ સાધુ પણ જેવા ગૃહસ્થો પાસેથી આહાર લે છે કે જેમનો ભાવ સાધુઓને આહાર આપવાનો હોય અને જે કુળ દુગુંછિત ન હોય.

ભ્રમરનાં પદ્મ ષટ્પદ દ્વિરેફ આદિ અનેક નામો છે, તેમાંથી બીજો કોઈ શબ્દ ન આપતા 'ભ્રમર' શબ્દ આપ્યો છે ભ્રમર શબ્દનો અર્થ થાય છે ભ્રમણ કરનાર—એક સ્થાનપર સ્થિર ન રહેનાર; એ શબ્દ આપવાનો આશય એ છે કે સાધુએ અહીં-તહીં ભ્રમણ કરીને થોડો થોડો આહાર લેવો જોઈએ, જેથી ગૃહસ્થ ફરી આરંભ ન કરે. મર્યાદા અર્થવાળો 'આ' ઉપસર્ગ' આપવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જેટલા આહારની આવશ્યકતા હોય એટલો જ લેવો, વધારે નહિ.

'पुष्पं' इत्येकवचनेन 'यथा भ्रमर एकमपि पुष्पं न क्लामयति तथा साधुरपि कञ्चिदेकमपि दातारं न विपादयेदिति सूचितम् ।

यथा जलधरो न कञ्चिदुद्दिश्य जलं मुञ्चति, यथा वा शाखिनः स्वीयनामगोत्रकर्मोदयेन पुष्प-फलानि स्वभावत एव समुत्पादयन्ति तथा गृहस्था अपि स्वक्षुधावेदनीयोदयेन यथासमयं दिवसे निशायां वा रन्धयन्ति, यथा च यत्र भ्रमरा न गन्तुं शक्नुवन्ति तत्रापि द्रुमाः पुष्प्यन्त्येव तथा साधूनां तपोऽवस्थायां रात्रौ साधुसंस्थितिरहितेषु ग्रामनगरनिगमादिषु च गृहस्थाः पाकं सम्पादयन्त्येवेति नास्ति गृहस्थसम्पादितपाकस्य साधुभिक्षाहेतुत्वम् ।

गाथाके उत्तरार्द्धमें 'पुष्पं' इस एकवचनसे ऐसा सूचित होता है कि जैसे भौंरा एकभी पुष्पको पीड़ा नहीं पहुंचाता है वैसे ही साधु किसी एकभी दाताको कष्ट न पहुंचावे ।

जैसे मेघ, किसीको उद्देश्य करके पानी नहीं बरसाता अथवा जैसे वृक्ष, अपने नाम-गोत्र कर्मके उदयसे ही बिना किसीको उद्देश्य करके स्वभावसे ही फल-फूल उत्पन्न करते हैं उसी प्रकार गृहस्थ अपने क्षुधावेदनीय कर्मके उदयसे जब आवश्यकता होती है भोजन बनाते हैं । अथवा जैसे जहाँ भौंरे नहीं जा सकते वहां परभी वृक्ष फूलते ही हैं, वैसे ही साधु जब तपस्या करते हैं, या जहां साधु नहीं होते उस ग्राम नगर आदिमें भी दिन या रात्रिमें गृहस्थ भोजन बनाते ही हैं, इसलिए 'गृहस्थ जो भोजन बनाते है वह साधुओंके निमित्त होता है' ऐसा नहीं समझना चाहिये ।

ગાથાના ઉત્તરાર્ધમા 'पुष्पं' એ એકવચનથી એમ સૂચિત થાય છે કે જેમ ભમરો એક પણ પુષ્પને પીડા ઉપજાવતો નથી, તેમજ સાધુએ કોઇપણ દાતાને કષ્ટ ન ઉપજાવવો

જેમ મેઘ, કોઇને ઉદ્દેશ્ય કરીને પાણી વરસાવતો નથી, અથવા જેમ વૃક્ષ, પોતાના નામ-ગોત્ર કર્મના ઉદયથી જ કોઇને ઉદ્દેશ્ય કર્યા વિના સ્વભાવથી જ ફળ-ફૂલ ઉત્પન્ન કરે છે, તેમ ગૃહસ્થ પોતાના ક્ષુધા-વેદનીય કર્મના ઉદયથી જ્યારે આવશ્યકતા લાગે છે ત્યારે ભોજન બનાવે છે અથવા જેમ જ્યા ભમરા ન જઈ શકે તેવે સ્થળે પણ વૃક્ષ ફૂલે છે, તેમ જ સાધુ જ્યારે તપસ્યા કરે છે ત્યારે, અને જ્યા સાધુ નથી હોતા તે ગ્રામ નગર આદિમા પણ દિવસે યા રાત્રિએ ગૃહસ્થો ભોજન તો બનાવે જ છે, એથી 'ગૃહસ્થ જે ભોજન બનાવે છે તે સાધુઓને નિમિત્તે હોય છે' એમ ન સમજવુ જોઇએ

ननु विषमोऽयं भ्रमरदृष्टान्तः, तथाहि-भ्रमरो द्रुमाद्यामन्तरेणैव पुष्परसमादत्ते सिद्धः पुनर्याचित्वैव, किञ्च तदर्थं कदाचिदेकस्मिन्नपि दिने मुहुर्मुहुरेकं द्रुमद्वयमेति बहिश्च साधवोऽपि तथैव गृहस्थेभ्यो भिक्षां गृह्णीयुः ? किञ्च भ्रमरोऽसञ्ज्ञी, साधवस्तु सञ्ज्ञिनो जिनवचननिपुणाश्च, भ्रमरोऽव्रती साधवस्तु व्रतिनः, भ्रमरोऽप्रत्याख्यानी साधवस्तु प्रत्याख्यानिन , भ्रमरोऽसंवृतः साधवस्तु संवृताः, इत्यादिविरुद्धधर्मसाम्यादिति चेन्न, सर्वत्र दृष्टान्तस्यैकदेशिकत्वात् , अनेकपुष्पतः पुष्पाऽऽक्रान्तिपूर्वकस्किञ्चित्किञ्चिदुपादानमात्रे दृष्टान्ततात्पर्यमिति निष्कर्षः, स्फुटी-

प्रश्न—भ्रमरका उदाहरण विषम है, कारण यह कि उसका साधुओंके साथ ठीक मिलान नहीं होता। क्योंकि, भ्रमर वृक्षकी आज्ञा प्राप्त किये बिना ही पुष्परस पीता है, साधु याचना करके ही भिक्षा लेते हैं, भ्रमर एक दिनमें एकही वृक्षके पास बारम्बार आता है और पुष्परसको पीता है, साधु एक दिनमें बारम्बार एक गृहस्थके घरसे भिक्षा नहीं ले सकते, भ्रमर असञ्ज्ञी होता है, साधु सञ्ज्ञी होते हैं, भ्रमर अप्रत्याख्यानी होता है, साधु प्रत्याख्यानी होते हैं, भ्रमर असंवृत होता है, साधु संवृत होते हैं, इत्यादि अनेक मिलताएँ पायी जाती हैं।

उत्तर—ऐसी शंका ठीक नहीं है, क्योंकि दृष्टान्त सब जगहोंमें एकदेशीय ही होता है, 'पीड़ा न पहुँचाते हुए अनेक पुष्पोंसे थोड़ा थोड़ा लेना' इतने अंशोंमें यह दृष्टान्त समझना चाहिये। इस विषयका स्पष्टी-

પ્રશ્ન—ભ્રમરનું ઉદાહરણ વિષમ છે, કારણ કે તે સાધુઓની સાથે બરાબર બંધ બેસતું નથી. ભ્રમર વૃક્ષની આજ્ઞા પ્રાપ્ત કર્યા વિના જ પુષ્પનો રસ પીએ છે સાધુ યાચના કરીને જ ભિક્ષા લે છે ભ્રમર એક દિવસમાં એક જ વૃક્ષની પાસે વારંવાર જાય છે અને પુષ્પરસને પીએ છે સાધુ એક દિવસમાં વારંવાર એક ગૃહસ્થના ઘરેથી ભિક્ષા નથી લઈ શકતા, ભ્રમર અસંજ્ઞી હોય છે, સાધુ સંજ્ઞી હોય છે ભ્રમર અવ્રતી હોય છે; સાધુ વ્રતી હોય છે; ભ્રમર અપ્રત્યાખ્યાની હોય છે, સાધુ પ્રત્યાખ્યાની હોય છે ભ્રમર અસંયત હોય છે, સાધુ સંયત હોય છે ઇત્યાદિ અનેક વિલક્ષણતાઓ દેખાતી છે

ઉત્તર—એ શંકા બરાબર નથી, કારણકે દૃષ્ટાન્ત બધી જગ્યાએ એકદેશીય જ હોય છે 'પીડા ઉત્પન્ન્ન્ન કર્યા વિના અનેક પુષ્પોમાંથી થોડો થોડો રસ લેવો' એટલા અંશમાં જ આ દૃષ્ટાન્ત સમજવું જોઈએ. આ વિષયનું સ્પષ્ટી

करिष्यति चैतत्सूत्रकारः स्वयम्-'महुगारसमा' इति पञ्चमगाथया ॥२॥

एतदेव विशेषेण स्फोरयितुं दार्ष्टान्तिकमाह-'एमेए' इत्यादि

१ ५ ४ ३ २ ७ ६
मूलम्-एमेए समणा मुत्ता, जे लोए संति साहुणो।
९ १० ८ ११ १२
विहंगमा व पुप्फेसु, दाणभत्तेसणे रया ॥३॥

छाया-एवमेते श्रमणा मुक्ता, ये लोके सन्ति साधवः।
विहङ्गमा इव पुष्पेषु, दानभक्तैषणे रताः ॥३॥

सान्वयार्थः—एमेए=इसीप्रकार ये लोए=लोकमें जे=जो मुत्ता=द्रव्यभाव-परिग्रहरहित समणा=तपस्वी साहुणो=साधु संति=हैं, (वे) पुप्फेसु=फूलोंमें विहंगमा व=पक्षियों-भ्रमरोंकी तरह दाणभत्तेसणे=दाता द्वारा दियेजाने वाले आहारकी गवेषणामें रया=लीन रहते हैं। अर्थात्-जैसे पूर्वोक्त प्रकारसे भौंरा पुष्परसका पान करता है उसी प्रकार साधु गृहस्थियोंको असुविधा न पहुंचाते हुए अनेक घरोंसे थोड़ा-थोड़ा आहार ग्रहण करते हैं ॥ ४ ॥

टीका—एवम्=उक्तप्रकारेण ये लोके=समयक्षेत्रे सन्ति=वर्तन्ते एते=ते सर्वे श्रमणाः। 'श्रमणाः, शमनाः समनसः, समणाः' इत्येतेषां प्राकृते 'समणा' इति रूपं

करण सूत्रकार स्वयं 'महुगारसमा' इस पांचवीं गाथामें करेंगे ॥२॥

अब विशेष खुलासा करनेके लिए दार्ष्टान्तिक कहते हैं-

इस प्रकार अढ़ाइ द्वीपमें जितने श्रमण, मुक्त, साधु हैं वे सब दाताद्वारा दिये जाते हुए आहारकी एषणामें इस प्रकार प्रयत्न करें जैसे भ्रमर पुष्पोंके रसके अन्वेषणमें लीन होता है।

श्रमण, शमन, समनस्, समण, इन सब शब्दोंका प्राकृत भाषामें

કરણ સૂત્રકાર પોતે જ महुगारसमा એ પાચમી ગાથામા કરશે (२)

હવે વિશેષ ખુલાસો કરવાને દાર્ષ્ટાન્તિક કહે છે-

આ પ્રમાણે અઢી દ્વીપમા જેટલા શ્રમણ, મુક્ત, સાધુઓ છે તેઓ બધા દાતા દ્વારા આપવામા આવતા આહારની એષણામાં એવો પ્રયત્ન કરે કે જેમ ભ્રમર પુષ્પોના રસના શોધનમા લીન થાય છે

શ્રમણ, શમન, સમનસ્, સમણ, એ બધા શબ્દોનું પ્રાકૃત ભાષામાં

भवति, तथ भाम्यन्ति=तपस्यन्त्याहारादिनिरासेन शरीरं कृशयन्तीति, भवभ्रमणहेतुभूतविषयेषु खिद्यन्तीति, यद्वा कर्मभ्रमितभ्यर्थत्वात् भाम्यन्ति=श्रमयन्ति भ्रमयन्तीन्द्रियनोइन्द्रियाणीति श्रमणाः, शमयन्ति=शान्तिं नयन्ति कषायनोकषायकषाऽनलमिति, शाम्यन्ति=निखिलदुष्टसंसारदीर्घपर्यटद्भोगाङ्गोकवलक्वथनोत्थानोत्थानिततसन्तापसमूहमपहस्तो निहता भवन्तीति वा शमनाः । समानानि=स्वपरेषु तुल्यानि मनांसि येषामिति, कृत्स्नसमयैर्मनोभिः सह वर्तन्त इति वा समनसः, सम्=सम्यक् अमन्ति=अभिवदन्ति प्रवचनं इति, सम्यक् अम्यन्ते=कषायरहितत्वे क्षिप्ता

'समण' रूप होता है। इसमें 'भमण' का अर्थ यह है कि जो अनशन आदि तप करते हैं—परिषह सहते हैं, संसारमें परिभ्रमण करानेवाले इन्द्रियोंके विषयोंसे उदास रहते हैं, अथवा जो पांच इन्द्रियोंका तथा मनका दमन करते हैं। 'शमन'का अर्थ यह होता है कि कषाय—क्रोध मान माया और लोभ तथा नोकषाय—हास्य रति अरति शोक भय जुगुप्सा स्त्रीवेद पुरुषवेद और नपुंसकवेद—रूपी अग्निको शान्त करदेते हैं, विशाल संसारटवीमें पर्यटन करते हुए भोगरूपी अग्निको पकानेसे हुई ज्वालाओंसे उत्पन्न हुए संतापके समूहको शुद्ध भावनासे शान्त कर देते हैं। 'समनस्' शब्दका यह अर्थ है कि जिनका मन स्व और पर में समान है, अथवा जिनके मनोयोग सदा शुद्ध रहते हैं। 'समण' शब्दका अर्थ यह है कि—जो सम्यक् प्रकारसे प्रवचनका प्रतिपादन करते हैं अथवा चारों कषायोंको जीत लेते हैं।

'समण' રૂપ થાય છે 'भमण' નો અર્થ એવો છે કે—જે અનશન આદિ તપ કરે છે—પરિષહ સહે છે સંસારમાં પરિભ્રમણ કરાવનારા ઇન્દ્રિયોના વિષયોથી ઉદાસ રહે છે અથવા જે પાંચ ઇન્દ્રિયોનું તથા મનનું દમન કરે છે. 'शमन' નો અર્થ એવો થાય છે કે—કષાય—ક્રોધ માન માયા અને લોભ, તથા નોકષાય—હાસ્ય રતિ અરતિ શોક ભય જુગુપ્સા સ્ત્રીવેદ પુરુષવેદ અને નપુંસકવેદ રૂપી અગ્નિને શાન્ત કરી નાંખે છે, વિશાલ સંસારટવીમાં પર્યટન કરવા રૂપી અગ્નિની બળતરી જ્વાલાઓમાંથી ઉત્પન્ન થતા સંતાપના સમૂહને શુદ્ધ ભાવનાથી શાન્ત કરી નાંખે છે 'समनस्' શબ્દનો અર્થ એવો છે કે—જેનું મન સ્વ અને પરમાં સમાન હોય અથવા જેનાં મનોયોગ હંમેશા શુદ્ધ રહે. 'समण' શબ્દનો અર્થ એવો થાય છે કે—જે સમ્યક્ પ્રકારે પ્રવચનનું પ્રતિપાદન કરે છે અથવા ચારે કષાયોને જીતી લે છે

जीवन्तीति वा समणाः। मुक्ताः=परिग्रहबन्धनरहिताः धर्मोपकरणं विहाय सूची-कुशाग्रमात्रेणापि परिग्रहेण रिक्ता इति यावत्, तत्र परिग्रहो बाह्याभ्यन्तरभेदाद्द्वि-विधः, तयोराद्यो धनधान्यादिरूपो नवविधः। द्वितीयस्तु—

"मिच्छत्तं वेयतिगं, हासाइयछक्कगं च नायव्वं।
कोहाईण चउक्कं, चउदस अब्भिंतरा गंठी॥" इत्युक्तरूपः।

साधवः=साध्नुवन्ति=निष्पादयन्ति स्वपरशिवसुखं ये ते, पुष्पेषु=व्याख्यात-पूर्वेषु विहङ्गमा इव, विहायसा=गगनेन गच्छन्तीति तथोक्ताः, प्रकरणादत्र भ्रमरा इत्यर्थः, त इव, भ्रमरतुल्या इति यावत्।

एवं दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोर्मिथः सादृश्यं प्रदर्श्य सम्प्रति यः कश्चिद् भेदस्तमाह-

---

परिग्रहके बन्धनसे रहित अर्थात् धर्मके उपकरणोंके सिवाय सुई या कुशकी नोंकके बराबर भी परिग्रह न रखनेवालोंको मुक्त कहते हैं।

परिग्रहके दो भेद है-(१) बाह्य और (२) आभ्यन्तर। पहला बाह्य परिग्रह धन-धान्य आदि नौ प्रकारका है। दूसरा आभ्यन्तर परिग्रह-(१) मिथ्यात्व, (२) स्त्रीवेद, (३) पुरुषवेद, (४) नपुंसकवेद, (५) हास्य, (६) रति, (७) अरति, (८) शोक, (९) भय, (१०) जुगुप्सा, (११) क्रोध, (१२) मान, (१३) माया और (१४) लोभके भेदसे चौदह प्रकारका है।

स्व और परके मोक्ष सम्बन्धी सुखको साधनेवाले साधु कहलाते है। ऐसे साधु, दिये जानेवाले अशन आदिकी एषणामें प्रवृत्त होवें -आहार-पानी की विशुद्धिमें लीन रहें।

यहां तक दृष्टान्त और दार्ष्टान्तिककी परस्परमें समानता बतलाई है।

પરિગ્રહના બંધનથી રહિત અર્થાત્ ધર્મના ઉપકરણો સિવાય એક સોય કે તણખલા જેટલો પણ પરિગ્રહ ન રાખનારાઓને મુક્ત કહે છે

પરિગ્રહના બે ભેદ છે (૧) બાહ્ય અને (૨) આભ્યંતર પહેલો બાહ્ય પરિ-ગ્રહ ધન-ધાન્યાદિ નવ પ્રકારનો છે બીજો આભ્યંતર પરિગ્રહ-(૧) મિથ્યાત્વ, (૨) સ્ત્રીવેદ, (૩) પુરૂષવેદ, (૪) નપુંસકવેદ, (૫) હાસ્ય, (૬) રતિ, (૭) અરતિ, (૮) શોક, (૯) ભય, (૧૦) જુગુપ્સા, (૧૧) ક્રોધ, (૧૨) માન, (૧૩) માયા, અને (૧૪) લોભ, એ ભેદોએ કરીને ૧૪ પ્રકારનો છે.

સ્વ અને પરના મોક્ષ સંબંધી સુખને સાધનારા સાધુ કહેવાય છે - એવા સાધુ, આપવામાં આવતા અશન આદિની એષણામા પ્રવૃત્ત થાય, આહાર પાણીની વિશુદ્ધિમા લીન રહે

અહીં સુધી દૃષ્ટાન્ત અને દાર્ષ્ટાન્તિકની પરસ્પર સમાનતા બતાવી છે. હવે

यद्वा यथा षिरङ्गमाः पुष्पेषु तथा साधवः कुल रताः ? इत्याह–'दानमन्वेषणे रताः' इति, दीयत इति, अदायीति वा दानं=दीयमानमशनपानादिकं च दानमत्र तस्य एषणम्=अन्वेषणं तस्मिन्, अथवा दानं=दर्शं, मत्र=मात्रकम्, एषणा=अन्वेषणम् एतेषां समाहारद्वन्द्वे दानमन्वेषणे तस्मिन् रताः=आसक्ता इत्यर्थः ।

षोठिक-शाक्य-तापस-गैरिका-ऽऽजीषा अपि लोके श्रमणपदेनोच्यन्ते तेषां निरासार्थमुक्तं 'मुक्ता' इति । निह्नवादिष्वपि व्यवहारतो मुक्तत्वमस्त्यतस्तद्व्युत्पर्यमाह–'साहुणो' इति । मधुकरा अदत्तादानवृत्त्या कुसुमरसं पिबन्ति श्रमणास्तु दातृभिरदत्तस्याशनादेर्ग्रहणमपि न कुर्वन्ते ग्रहणस्य तु कथैव केति श्रमरापेक्षया साधूनां व्यतिरेकं दर्शयितुमाह–'दान' इति । 'श्रत्र' पदेन सचित्त-

अब उनमें जो अन्तर है उसे भी बतलाते हैं । वह अन्तर यह है कि जैसे भ्रमर पुष्पोंमें अनुरक्त होता है वैसे साधु गृहस्थद्वारा दिये जाने वाले अशन पान आदिके अन्वेषणमें प्रवृत्त होवें ।

षोटिक, शाक्य, तापस, गैरिक और आजीविक आदिभी, लोकमें श्रमण कहलाते हैं, उनका निराकरण करनेके लिए गाथामें 'मुत्ता' (मुक्ताः) कहा है । निह्नव आदिभी व्यवहारसे मुक्त कहलाते हैं अतः उनका निराकरण करनेके लिए 'साहुणो' (साधवः) पद दिया है । भ्रमर बिना दिये हुए पुष्पके रसका पान करते हैं किन्तु श्रमण बिना दिये हुएको ग्रहण करनेकी इच्छाभी नहीं करते, ग्रहण करनेकी तो बात ही दूर है, इस भेदको प्रगट करनेके लिए 'दान' शब्द, सचित्त आहारका

તેમાં જે અંતર રહેલું છે તે બતાવે છે તે અંતર એ છે કે–જેમ ભ્રમર પુષ્પોમાં અનુરક્ત થાય છે તેમ ગૃહસ્થે આપેલા અશન પાન આદિના ગ્રહણમાં સાધુ પ્રવૃત્ત થાય. ષોટિક, શાક્ય, તાપસ, ગૈરિક અને આજીવિક આદિ પણ જગતમાં શ્રમણ કહેવાય છે, તેનું નિરાકરણ કરવા માટે ગાથામાં મુત્તા (મુક્તાઃ) શબ્દ છે નિહ્નવ આદિ પણ વ્યવહારે કરીને મુક્ત કહેવાય છે, તેથી તેનું નિરાકરણ કરવાને साहुणो (साधवः) પદ આપેલું છે ભ્રમર અણદીધેલા પુષ્પના રસનું પાન કરે છે, કિન્તુ શ્રમણ અણદીધેલા ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા પણ કરતા નથી, પછી ગ્રહણ કરવાની વાત જ ક્યાં રહી ? આ ભેદને પ્રકટ કરવાને માટે दान शब्द, सचित्त આહારનું નિરાકરણ કરવાને માટે मत्त शब्द, અને

मपि व्यवच्छिद्यते । आधाकर्मादिदोषव्यावृत्तये ' एसणा '–पदमुपात्तम् ।

एवमुक्तगाथाभ्यां दृष्टान्त-दार्ष्टान्तिकप्रदर्शनपुरस्सरं साधुभिः कथं भिक्षा ग्रहीतव्येत्युक्तं, तत्र भिक्षा द्विविधा–लौकिकी लोकोत्तरा च । तयोराद्या दीनवृत्ति-–पौरुषघ्नी-भेदाद् द्विविधा, तत्र स्वोदरभरणासमर्थानां हीना-ऽनाथ-पङ्गुप्रभृतीनामाद्या, पञ्चास्रवभाजामिन्द्रियपञ्चकविषयासक्तचित्तानां प्रमादपञ्चकप्रवृत्तानां भोगामिषगृध्नूनां सन्ततिसमुत्पादकानां निरुध्यमानां द्वितीया । लोकोत्तराऽपि

निराकरण करनेके लिए 'भक्त' शब्द और आधाकर्मी आदि दोषवाले आहारका व्यवच्छेद करनेके लिए 'एषणा' शब्द गाथामें दिया गया है।

इन दो गाथाओंमें दृष्टान्त और दार्ष्टान्तिक बतलाकर यह प्रगट किया है कि साधुओंको किस प्रकार भिक्षा लेनी चाहिये?, अतः भिक्षाके भेद कहते हैं—

भिक्षा दो प्रकारकी है–लौकिक भिक्षा और लोकोत्तर भिक्षा। लौकिक भिक्षाके भी दो भेद हैं–(१) दीनवृत्ति, (२) पौरुषघ्नी । अपना पेट भरनेमें असमर्थ, दीन, हीन, अनाथ, लूलो, लंगड़ोंकी भिक्षा दीनवृत्ति कहलाती है । पांच आस्रवोंका सेवन करनेवाले, पांचों इन्द्रियोंके विषयोंमें चित्तको सदा आसक्त रखनेवाले, पांचों प्रकारके प्रमादोंमें प्रवृत्ति करनेवाले, भोगरूपी आमिषमें अभिलाषा रखनेवाले, बाल-बच्चोंको उत्पन्न करनेवाले निकम्मे मनुष्योंको दी जानेवाली भिक्षा पौरुषघ्नी कहलाती है, क्योंकि इससे उनका पौरुष नष्ट हो जाता है ।

આધાકર્મી આદિ દોષવાળા આહારનો વ્યવચ્છેદ કરવાને માટે એષણા શબ્દ ગાથામા આપવામા આવેલો છે

આ બે ગાથાઓમા દૃષ્ટાંત અને દાર્ષ્ટાન્તિક બતાવીને એમ પ્રકટ કરવામા આવ્યુ છે કે સાધુઓએ કેવા પ્રકારની ભિક્ષા લેવી જોઇએ માટે ભિક્ષાના ભેદો કહે છે –

ભિક્ષા બે પ્રકારની છે લૌકિક ભિક્ષા અને લોકોત્તર ભિક્ષા લૌકિક ભિક્ષાના પણ બે ભેદો છે (૧) દીનવૃત્તિ, (૨) પૌરૂષઘ્ની પોતાનું પેટ ભરવામા અસમર્થ દીન, હીન, અનાથ, લૂલા, લગડાની ભિક્ષા દીનવૃત્તિ કહેવાય છે પાચ આસ્રવોનું સેવન કરનારા, પાચે ઇન્દ્રિયોના વિષયોમા ચિત્તને સદા આસક્ત રાખનારા પાચે પ્રકારના પ્રમાદોમા પ્રવૃત્તિ કરનારા, ભોગરૂપી આમિષમા અભિલાષા રાખનારા, બાળ–બચ્ચાને ઉત્પન્ન કરનારા, એવા નકામા મનુષ્યોને આપવામા આવતી ભિક્ષા પૌરૂષઘ્ની કહેવાય છે, કારણ કે તેથી એમનુ પૌરૂષ નષ્ટ થઇ જાય છે

द्विविधा—अप्रशस्ता प्रशस्ता च, तत्राऽवसन्न-पार्श्वस्थादीनामप्रशस्ता भिक्षा, प्रशस्ता पुनः पञ्चमहाव्रतधारिणां षट्कायरक्षकाणां समितिपञ्चक-गुप्तित्रयवतां मुनीनां प्रतिमाधारिश्रावकाणां च, यद्यपि एवंभूताः श्रावका अपि श्रमणकल्पा एव। इयमेव 'सर्वसम्पत्करी'-त्युच्यते, अस्या अन्यान्यपि षड् नामानि यथा-(१) माधुकरी, (२) गोचरी, (३) ग्रासैषणा, (४) अक्षाक्षना, (५) गर्ता पूरणी, (६) दाहोपशमनी चेति। तत्र माधुकरी-समनन्तरसूत्रोक्तस्वरूपा (१)।

लोकोत्तरभिक्षा भी दो प्रकारकी है-(१) अप्रशस्त और (२) प्रशस्त। अवसन्न और पार्श्वस्थ आदिकी भिक्षा अप्रशस्त और पंचमहाव्रतधारी, षट्कायरक्षक, पांचसमिति तीनगुप्तिका पालन करनेवाले मुनिकी तथा प्रतिमा-(पडिमा)-धारी श्रावकोंकी भिक्षा प्रशस्त कहलाती है।

प्रतिमा-(पडिमा)-धारी श्रावकोंकी भिक्षा प्रशस्त इस कारण है कि वे श्रावक होते हुए भी साधुसरीखी उत्कृष्ट क्रियाका पालन करते हैं। इस भिक्षाको 'सर्वसम्पत्करी' भी कहते हैं, क्योंकि इससे आत्माकी समस्त सम्पत्ति ज्ञान दर्शन सुख आदिकी प्राप्ति होती है। इस भिक्षाके छह नाम और भी कहते हैं—

(१) माधुकरी (भ्रामरी), (२) गोचरी, (३) ग्रासैषणा, (४) अक्षाक्षना, (५) गर्तापूरणी और (६) दाहोपशमनी।

(१) माधुकरी (भ्रामरी) का स्वरूप इससे पहलेकी गाथामें कहा जाचुका है।

લોકોત્તર ભિક્ષા બે પ્રકારની છે (૧) અપ્રશસ્ત, (૨) પ્રશસ્ત. અવસન્ન અને પાર્શ્વસ્થ આદિની ભિક્ષા અપ્રશસ્ત અને પંચ મહાવ્રતધારી ષટ્કાયરક્ષક, પાંચ સમિતિ ત્રણ ગુપ્તિનું પાલન કરનાર મુનિની તથા પ્રતિમા-(પડિમા)-ધારી શ્રાવકોની ભિક્ષા પ્રશસ્ત હોય છે

પ્રતિમા-(પડિમા)-ધારી શ્રાવકોની ભિક્ષા પ્રશસ્ત એ માટે છે કે એ શ્રાવક હોવા છતા સાધુના જેવી ઉત્કૃષ્ટ ક્રિયાનું પાલન કરે છે આ ભિક્ષાને 'સર્વસમ્પત્કરી' પણ કહે છે કારણ કે તેથી આત્માની સમસ્ત સમ્પત્તિ જ્ઞાન દર્શન સુખ આદિની પ્રાપ્તિ થાય છે એ ભિક્ષાના બીજા છ નામ પણ કહેલા છે (૧) માધુકરી (ભ્રામરી), (૨) ગોચરી, (૩) ગ્રાસૈષણા, (૪) અક્ષાક્ષના, (૫) ગર્તાપૂરણી, અને (૬) દાહોપશમની.

(૧) માધુકરી (ભ્રામરી)નું સ્વરૂપ પહેલાંની ગાથામાં કહ્યું છે

द्वितीया–यथा गौर्यत्र लघुतृणादिकं पश्यति तत्राऽल्पं यत्र चाधिकं तत्र पूर्वापेक्षयाऽधिकं कवलं गृह्णाति न तु तृणादिकमुन्मूलयति तथा मुनिरपि गृहस्थगृहे यथाऽवसरं यथासामग्रि च यां भिक्षां गृह्णाति सा। अथवा विविधवसनरत्नालङ्करणविभूषिता सुन्दरी युवतिर्गवे घासादिकं समर्पयति तदा तदीयरूपलावण्यादिकमपश्यन्ती गौर्दीयमानं घासादिकमुपादत्ते, तद्वद् भिक्षुणाऽपि दातृवसनसुवेषरूपलावण्यादेः सानुरागावलोकनं विहाय केवलमशनपानादिशुद्धौ दृष्टिः स्थापनीयेति गोचरीभिक्षासमाचारः (२)।

तृतीया गडुलेपा–यथा गडूपरि समधिकलेपप्रदानेन प्रसृतलेपतो नीरुजोऽपि

(२) गोचरी–जैसे गाय जहां कम घास देखती है वहाँ कम कवल ग्रहण करती है, जहां अधिक देखती है वहां पहलेसे कुछ अधिक ग्रहण करती है, घासको जड़से नहीं उखाड़ती, उसीप्रकार भिक्षु एक स्थानसे ही पूर्ण अशन पान आदि न ग्रहण करे किन्तु गृहस्थको फिर आरम्भ न करना पड़े इस प्रकार विचार कर अशनादि ले उसे गोचरी कहते हैं। अथवा जैसे विविध बहुमूल्य वस्त्र आभूषणोंसे आभूषित सुन्दरी युवती स्त्री गायको घास डालने आती है तो गाय उसकी सुन्दरता नहीं देखती वरन् घास पर ही दृष्टि रखती है, उसीप्रकार भिक्षु आहारादि देती हुई स्त्रीके सौन्दर्य, सुवेष, आभूषण आदिका निरीक्षण न करे किन्तु अशनादिकी शुद्धि पर ही दृष्टि रखे उसे गोचरी कहते हैं।

(३) गडुलेपा–जैसे फोड़ेके ऊपर आवश्यकतासे अधिक लेप करनेसे

(૨) ગોચરી–જેમ ગાય જ્યા ઓછું ઘાસ જુએ છે ત્યા ઓછા કોળિયો લે છે, જ્યા વધુ ઘાસ જુએ છે ત્યા પહેલાથી વધુ મોટો ગ્રાસ (કોળીયો) લે છે, ઘાસને મૂળમાથી ઉપાડતી નથી. એ રીતે ભિક્ષુ એક સ્થાનેથી જ પૂરા અશન પાન આદિ ગ્રહણ ન કરે, કિંતુ ગૃહસ્થને ફરીથી આરભ-સમારંભ ન કરવો પડે એવો વિચાર કરીને અશનાદિ લે, તેને ગોચરી કહે છે અથવા જેમ વિવિધ બહુમૂલ્ય વસ્ત્રાભૂષણોથી સજ્જ થએલી સુન્દર યુવતી સ્ત્રી ગાયને ઘાસ નીરવા આવે છે, તો ગાય તેની સુદરતા જોતી નથી. પરન્તુ ઘાસ પર જ દૃષ્ટિ રાખે છે, તે પ્રમાણે ભિક્ષુ આહારાદિ આપતી સ્ત્રીનું સૌદર્ય, સુવેશ, આભૂષણ આદિનું નિરીક્ષણ ન કરે, કિંતુ અશનાદિની શુદ્ધિ પર જ દૃષ્ટિ રાખે તેને ગોચરી કહે છે

(૩) ગડુલેપા–જેમ ગુમડા ઉપર જરૂરી કરતા વધારે લેપ કરવાથી લેપ

गच्छनलिखितदेशा भिन्नपदे, तदेकदेशमाधे यत्किञ्चिल्लेपमदाने गच्छदेशसाकल्येन लेपाभावाद्रोगो नोपशाम्यति, तत्साधुरपि, निर्दोषपरिमितादारेण क्षुधां निवर्तयति क्षुधा (३)।

चतुर्थं चाक्ष्णा अक्षाञ्जनेति नाम-यथा शकटेन दूरं गन्तुकामस्तत्र यदि तैलदानं न क्रियात्, तदा चक्रिभ्रमेणाक्षभग्नं तत्र पारयति शकटारोहिण मार्गमध्ये मरणं स्थानम् तत्राभिलषितस्थानप्राप्तिस्तु न केवलं निष्फला। परत्र दानिं जनयतीति, तद्विनिर्दोषाशनपानप्रदानं विना मोक्षयात्रकसत्यमपथे चक्रिभ्रमक्षम शरीर

लेप इधर-उधर फैल जाता है और आस-पासका नीरोग प्रदेश भी खराब हो जाता है, और यदि फोड़े पर बिलकुल ही लेप न किया जाय तो भी रोग शान्त नहीं होता, वैसेही साधु यदि प्रमाणसे अधिक आहार करे तो प्रमाद आदि दोष उत्पन्न होनेसे स्वाध्याय आदि क्रियाओंका पूर्ण पालन नहीं कर सकता, और बिलकुल ही थोड़ा आहार करे तो क्षुधावेदनीयकी शान्ति न होनेसे वैयावृत्त्य आदि साधुकी क्रियाएँ नहीं हो सकतीं, इसलिए निर्दोष और परिमित आहार लेना 'गच्छलेपा' भिक्षा कहलाती है।

(४) अक्षाञ्जना—जैसे कोई गाड़ीद्वारा इच्छित स्थान पर जाना चाहता है परन्तु गाड़ीको बिलकुल तैल नहीं देवे तो वह गाड़ी चल नहीं सकती और यदि अधिक तेल दे दिया जाय तो वह कृपा ही नहीं परन्तु हानिकारक भी है, इसीप्रकार मोक्षपुरी तक पहुंचनेके लिए शरीर-रूप शकट (गाड़ी)

આમ—લેપ ફેલાઈ જાય છે અને આજુબાજુનો નીરોગ પ્રદેશ પણ ખરાબ થઈ જાય છે અને જો ગૂમડા ઉપર બિલકુલ લેપ ન કરવામાં આવે તો રોગ શાન્ત થાય નહિ, એવી જ રીતે સાધુ જો પ્રમાણથી અધિક આહાર કરે તો પ્રમાદ આદિ દોષ ઉત્પન્ન થવાથી સ્વાધ્યાય આદિ ક્રિયાઓનું પૂર્ણ પાલન કરી શકતો નથી, અને બિલકુલ થોડો આહાર કરે તો ક્ષુધાવેદનીયની શાન્તિ નહિ થવાથી વૈયાવૃત્ત્ય આદિ સાધુની ક્રિયાઓ થઈ શકતી નથી તેથી નિર્દોષ અને પરિમિત આહાર લેવો એ 'ગચ્છલેપા' ભિક્ષા કહેવાય છે

(૪) જેમ કોઈ માણસ ગાડામાં બેસીને ઇચ્છિત સ્થાન પર જવા ઇચ્છે છે પરન્તુ ગાડાને બિલકુલ તેલ ન દેવે તો એ ગાડું ચાલી શકતું નથી અને જો ઘણું બધું તેલ દેવે તો તે વૃથા જાય છે એટલું જ નહિ પણ હાનિકારક પણ નીવડે છે એ રીતે મોક્ષપુરી સુધી પહોંચવાને માટે શરીર-શકટ (ગાડું)

मपि नालं मुनीन् मोक्षं प्रापयितुम्, अधिकतराहारपूरितं तु निद्राप्रमादादिदोषजातं जनयन्नूनमेव विनयश्रुतादिसमाधिं विध्वंसयति, अतः परिमितं विशुद्धं चाशनपानमुपादेय भिक्षुणेति सेय भिक्षा 'अक्षाञ्जना नाम' (४)।

पञ्चमी गर्तापूरणी, सा यथा–कस्यापि श्रेष्ठिनो भवनसम्बन्धिनि गमनागमनमार्गे यदि केनापि कारणेन गर्त्तः संजायते तदा तमवलोक्य स तदानीं यदेव सद्यो लोष्टपाषाणखण्डादिकमुपलभते तदेवादाय तं गर्तं परिपूरयति न तूत्तमेनैवेष्टकप्रभृतिना गर्तोऽय पूरयितव्य इति विचारयति, तथा सति महाऽनर्थोत्पत्तिसंभवः, एवमेव मुनिरपि क्षुधावेदनीयोदयवशाद्रिक्तमुदरमैषणिकैरन्तप्रान्तादिभिराहारैर्विभर्तीति। (५)

को आहारादिरूप तेल बिलकुल न दिया जाय तो संयमयात्राका सम्यक् निर्वाह नहीं हो सकता और अधिक आहार देनेसे रोगादि होजानेके कारण विनय श्रुत आदि समाधि नहीं हो सकती, इसलिए परिमित आहार लेना अक्षाञ्जना भिक्षा कहलाती है॥

(५) गर्तापूरणी–जैसे यदि किसी रईसके घर जाने-आनेके मार्गमें किसी कारणसे गड्ढा होजाय तो उसे देखते ही वह रईस शीघ्रतासे मिट्टी-पत्थरके टुकड़े आदि जो कुछ पाता है उन्हींको लेकर खड्डेको भर देता है। परन्तु ऐसा नहीं विचारता है कि अच्छे २ ईट-पत्थरों से ही इसे भरना चाहिये। यदि न पूरे तो बड़ी आपत्ति आनेकी संभावना रहती है। इसीप्रकार मुनि, क्षुधावेदनीयके वशसे अन्त-प्रान्त आदि निरवद्य आहार लेकर खाली उदर भर लेते हैं। इसलिए इसे गर्तापूरणी कहते हैं।

ને આહારાદિ રૂપ તેલ બિલકુલ ન ઉજવામા આવે તો સયમ–યાત્રાનો સમ્યક્ નિર્વાહ થઇ શકતો નથી, અને અધિક આહાર આપવામા આવે તો રોગાદિ થવાથી વિનય શ્રુત આદિ સમાધિ થઈ શકતી નથી તેથી પરિમિત આહાર લેવો એ 'અક્ષાજના' ભિક્ષા કહેવાય છે

(૫) ગર્તાપૂરણી–જેમ કોઇ ગૃહસ્થને ઘેર જવા-આવવાના માર્ગ પર કોઇ કારણથી ખાડો પડી જાય છે તો તેને દેખતા જ તે ગૃહસ્થ શીઘ્ર માટી, પત્થરના ટુકડા, વગેરે જે કાઇ મળે તે લઇને ખાડાને પૂરી નાખે છે પણ એમ નથી વિચારતો કે સારી ઈટો પથરોથીજ પૂરીએ જો ન પૂરે તો ભારે આપત્તિ આવી પડવાની સભાવના રહે છે એ રીતે મુનિ ક્ષુધા–વેદનીયને લીધે અત–પ્રાત આદિ નિરવદ્ય આહાર લઇને ખાલી ઉદર ભરી લે છે તેને ગર્તાપૂરણી કહે છે.

पक्वौ दाहोपशमनौ यथा-सवत्ने ज्वलज्ज्वालाकलापाकुलितदुरन्तरभागे गृहौ पतिते सपो अक्लकर्दमधूलिप्रक्षेपोष्टपशुतिक्षुपलभत एवेत्र क्षिप्त्वा पावक प्रशमयति न तु गङ्गादिसलिलेन मतीक्षते, तथा संयमरक्षार्थं निर्दोषेण रूक्षादिनाऽप्याहारेण क्षपयति क्षुधां क्षुल्लक्षुल्लिकेति (६) ॥ ३ ॥

अनन्तरोक्त मिक्षा साधुभिर्ग्रहीतव्या नेतरेति निशम्य शिष्यो गुरु पृच्छति-'कथं च' इत्यादि ।

मूलम्-कयं च बिंदिं लब्भामो, न य कोइ उवहम्मइ ।
अहागडेसु रीयते, पुप्फेसु भमरा जहा ॥ ४ ॥

(छाया)—कथं च वृत्तिं लप्स्यामहे, न च कोऽपि उपहन्यते ।
यथाकृतेषु रीयते, पुष्पेषु भ्रमरा यथा ॥ ४ ॥

---

(६) दाहोपशमनी-जिस समय घरमें अग्नि धधक जाय उस समय घरका स्वामी जल्दीमें जल कीचड़ धूल मिट्टी आदि जो कुछ मिलजाय उसीको डालकर आग बुझाता है । उस समय वह यह नहीं सोचता कि जब गंगासिन्धुका निर्मल नीर मिलेगा तभी आग बुझाऊंगा, उसीप्रकार संयमकी रक्षाके लिए मुनिगण तुच्छ आदि निर्दोष भिक्षासे क्षुधाको शान्त कर लेता है । इसलिए इसको दाहोपशमनी कहते हैं ॥३॥

'प्रशस्त भिक्षा ही साधुको ग्रहण करनी चाहिये अन्य नहीं' यह सुनकर शिष्य गुरुसे निवेदन करता है-'कथं च वृत्तिं' इत्यादि ।

---

(६) દાહોપશમની—જે સમયે ઘરમાં અગ્નિ બળતી હોય તે સમયે ઘરનો ધણી બળતી-બળતી બાજુ, ઝાડ પાન, માટી વગેરે જે કાંઈ મળી જાય તે નાખીને આગ બુઝાવે છે તે વખતે તે એમ નથી વિચારતો કે જ્યારે ગંગા-સિંધુનું નિર્મળ નીર મળશે ત્યારે આગને બુઝાવીશ. એ રીતે સંયમની રક્ષાને માટે મુનિગણ નિર્દોષ ભિક્ષાથી ક્ષુધાને શાન્ત કરી લે છે તેથી તેને 'દાહોપશમની' કહે છે (૬)

"પ્રશસ્ત ભિક્ષા સાધુએ ગ્રહણ કરવી જોઇએ, બીજી નહિ," એમ સાંભળીને શિષ્ય ગુરુને નિવેદન કરે છે—कथं च वृत्तिं इत्यादि

गुरु महाराजके प्रति शिष्यकी प्रतिज्ञा—

सान्वयार्थः-(हे गुरुमहाराज !) वयं=हम च=ऐसी वित्तिं=वृत्ति-भिक्षा-वृत्तिको लब्भामो=स्वीकार करेंगे (जिससे) कोइय=कोईभी न उवहम्मइ=उपमर्दित न हो, (साधु) अहागडेसु=सदाकी भांति गृहस्थद्वारा अपने लिए बनाये हुए भोजनमेंही रीयते=संयम यात्राका निर्वाह करते हैं, जहा=जिस प्रकार भमरो=भौंरा पुप्फेसु=फूलोंमें निर्वाह करता है। अर्थात् श्रमण महाराज गृहस्थद्वारा खुदके लिये बनाये हुए आहारसे ही अपनी यात्राका निर्वाह कर लेते हैं ॥ ४ ॥

टीका—एतद्गाथायाः पूर्वार्द्धे समुपात्तं चकारद्वयं क्रमेण यथा-तथा-शब्दार्थ-वाचकं ततश्चायमर्थः-वयं च=तथा-तेन रूपेण, वृत्तिं=जिनोक्तस्वरूपां प्रशस्तां भिक्षां, लप्स्यामहे=प्राप्स्यामः स्वीकरिष्याम इति यावत्, यथा न कोऽपि त्रस-स्थावरप्राणिमात्रमित्यर्थः उपहन्यते=उपहतः (उपमर्दितः) भवेत्। एवंविध-वृत्तिग्रहणे सदृष्टान्तहेतुमुपन्यस्यति 'अहा०' इति, अत्र 'यत्' इत्यध्याहार्यम्, तथा च-यतः यथाकृतेषु=गृहस्थैरात्मार्थमात्मीयार्थं च सम्पादितेष्वाहारादिषु रीयन्ते=गच्छन्ति संयमयात्रां निर्वहन्तीति यावत् 'साधवः' इति शेषः। अत्र गतमपि भ्रमरदृष्टान्तं विस्पष्टप्रतिपत्तये पुनरुपन्यस्यति 'पुप्फेसु' यथा पुष्पेषु

इस गाथाके पूर्वार्द्धमें दो 'च' आये हैं, एकका अर्थ है 'जैसे' और दूसरेका अर्थ है 'वैसे', इसलिए इसका अर्थ यह हुआ कि-हे भगवन्! हम वैसेही प्रशस्त भिक्षा ग्रहण करेंगे जैसे (जिस प्रकार) त्रस या स्थावर जीवको किसीभी प्रकारकी बाधा न पहुँचे, क्योंकि गृहस्थोंद्वारा अपने-लिये या अपने कुटुम्बके लिये बनाये हुए आहारको लेकर ही साधु अपनी संयमयात्राका निर्वाह कर लेते हैं। इसी बातको अधिक स्पष्ट करनेके

આ ગાથાના પૂર્વાર્ધમા બે च આવ્યા છે એકનો અર્થ છે 'જેમ' અને બીજાનો અર્થ છે 'એમ' એ રીતે તેનો અર્થ એમ થયો કે-હે ભગવન્! અમે એમ જ (એજ પ્રકારે) પ્રશસ્ત ભિક્ષા ગ્રહણ કરીશુ કે જેમ (જે પ્રકારે) ત્રસ યા સ્થાવર જીવને કોઇ પણ પ્રકારની બાધા ન પહોચે કારણ કે ગૃહસ્થોએ પોતાને માટે યા પોતાના કુટુબને માટે બનાવેલો આહાર લઇને જ સાધુ પોતાની સયમ-યાત્રાનો નિર્વાહ કરી લે છે એ વાતને વધુ સ્પષ્ટ કરવાને માટે ભ્રમરના દૃષ્ટાતને ફરીથી બોલાવે છે

भ्रमराः, ते हि पुष्पेभ्यो रसमाहरन्तोऽपि तानि (पुष्पाणि) केवलोऽपि न पीडयन्ति । अत्र 'लब्धामो' इत्यस्य 'लप्स्याम' इति व्याख्यानं तु सर्वथा व्याकरणविरुद्धमेव 'लभ' धातोरदुपधेषु पठितत्वेन निरस्तस्नेपवित्वात्, न च चन्द्रिको जिल्करणाऽपितया 'अनुदात्तेदुपधलक्षणमात्मनेपदमनित्यम्' इतिपरिभाषया परस्मैपदमपि भवतीति वाच्यम्, तस्या अत्यन्तविरलप्रयोगविषयत्वात्, वस्तुतस्तु भाष्यानुरुद्धापितायस्य साधुतायां नियामकत्वे प्रमाणाभावेनेमा-दिका परिभाषाऽनित्या एवेति स्पष्टं 'परिभाषेन्दुशेखरे' इत्यलिरोदित वैया-करणानाम्। अत्र गाथायां 'लब्धामो' इति, 'तुष्यिस्सइ' इति भविष्यद्धर्थमलौ कालावविवक्षितौ, अत्र कालप्रयोगे बोध्यम् ॥ ४ ॥

एवं मधुकरदृष्टान्तेन यत्कथितं तत्प्रतिपाद्यमुपसंहरति-'महुगारसमा०' इत्यादि ।

मूलम्-महुगारसमा बुद्धा जे भवंति अणिस्सिया ।
नाणापिंडरया दंता तेण वुच्चंति साहुणो ॥त्तिबेमि॥५॥

छाया—मधुकरा (क) इव समा बुद्धा यतो भवन्त्यनिश्रिताः ।
नानापिण्डरता दान्ताः, तेन उच्यन्ते साधवः ॥ ५ ॥

सान्वयार्थ —(क्योंकि) जे=जो महुगारसमा=भौरेकीभांति बुद्धा=विवेकी अणिस्सिया=मोह वनरहित नाणापिंडरया=अनेक घरोंका निरवद्य पिण्ड लेकर संयममें लीन दंता=इन्द्रियविजयी भवंति=होते हैं, तेण=इसीसे वे साहुणो=साधु वुच्चंति=कहलाते हैं। त्तिबेमि=इस प्रकार श्रीसुधर्मा स्वामी

लिए कहे हुए भ्रमर दृष्टान्तको फिर दुहराते हैं कि-जैसे भ्रमर पुष्पोंसे रस ग्रहण करनेपर भी किसी पुष्पको पीड़ा नहीं पहुँचाता ॥४॥

मधुकरका उदाहरण देनेसे जो निष्कर्ष निकला उसे सूत्रकार कहते हैं-'महुगारसमा' इत्यादि ।

(क)-જેમ ભ્રમર પુષ્પોમાંથી રસ ગ્રહણ કરીને પણ કોઈ પુષ્પને પીડા કરતા નથી. (૪)

મધુકરના ઉદાહરણથી જે નિષ્કર્ષ નીકળ્યો તેને સૂત્રકાર કહે છે- महुगारसमा, इत्यादि.

जम्बूस्वामीसे कहते हैं–"हे जम्बू ! श्रमण भगवान महावीरसे मैंने जैसा सुना है वैसा ही तेरे लिए कहता हूं ॥ ५ ॥

॥ इति प्रथमाध्ययनस्य सान्वयार्थः ॥ १ ॥

टीका—अत्र गाथायां 'जे' इत्यस्यादौ 'यतः' इति, 'तेण' इत्यस्यान्ते 'ते' इति च पदद्वयमध्याहार्यम्, तथा च–यतः ये मधुका(क)रसमाः=भृङ्गवदनियतवृत्तयः बुद्धाः=इदं कर्त्तव्यमिदमकर्त्तव्यमित्येवं विवेकवन्तः, अनिश्रिताः=निश्रारहिताः–निवासकुलादिषु प्रणयनिगडबन्धशून्या इत्यर्थः, नानापिण्डरताः=नाना=अभिग्रहविशेषेण प्रतिगृहाऽल्पाल्पग्रहणयुक्ततया अन्तप्रान्तादिभेदेन च विविधप्रकारा ये पिण्डाः=आहाराद्यास्तेषु रताः=संसक्ताः, दान्ताः=इन्द्रियनोइन्द्रियविकारभावाऽनुपहतचित्ताः, भवन्ति=सम्पद्यन्ते, तेन=उक्तप्रकारेण निरवद्यवृत्तिसमाराधनेन हेतुना ते योगत्रये-न्द्रियपञ्चक-नवविधविशुद्धब्रह्मचर्याऽहिंसाः साधयन्तीति साधवः व्युच्यन्ते=कथ्यन्ते इति गाथार्थः, इत्यन्ये, वस्तुतस्तु अत्र 'यतः' इत्यस्य, 'ते' इत्यस्य चाध्याहरणं 'जे' इत्यस्य प्रथमान्तत्वेन व्याख्यानं च न युक्तं, तथा सति 'ये'–'ते'–शब्दयोर्वैयर्थ्यापत्तेः, तस्मात् 'जे' इत्यव्ययपदं 'यतः' इत्यस्यार्थे, अव्ययानामनेकार्थत्वात्, ततश्चायमभिसम्बन्धः–यतः मधुकारसमाः बुद्धाः अनिश्रिताः नानापिण्डरताः दान्ता

जो भौंरेके समान अनियत (कुलकी नेसराय रहित) भिक्षा लेते हैं, कर्तव्य और अकर्तव्यके विवेकी हैं, निवासस्थान तथा कुटुम्ब परिवार आदिमें ममताके बन्धनसे बन्धे हुए नही हैं, भाँतिरके अभिग्रह धारण करके अनेक घरोंसे लिये जाने वाले अन्त-प्रान्त आदि आहारमें अनुरक्त रहते हैं, इन्द्रियों और मनके विकारको दमन करते हैं वे निर्दोष भिक्षा लेकर तीन योग, पाँच इन्द्रियाँ, नव प्रकारके विशुद्ध ब्रह्मचर्य और अहिंसाकी साधना करनेवाले साधु कहलाते हैं ।

જે ભ્રમરાની પેઠે અનિયત (કુળની નેસરાય રહિત) ભિક્ષા લે છે, કર્તવ્ય અને અકર્તવ્યનો વિવેકી છે, નિવાસસ્થાન તથા કુટુમ્બ પરિવાર આદિમા મમતાના બંધનથી બદ્ધ થયો નથી, તરેહ–તરેહના અભિગ્રહો ધારણ કરીને અનેક ઘરોથી લીધેલા અંત-પ્રાત આદિ આહારમાં અનુરક્ત રહે છે, ઇન્દ્રિયો અને મનના વિકારોનુ દમન કરે છે, તે નિર્દોષ ભિક્ષા લઈને ત્રણ યોગ, પાચ ઇન્દ્રિયો, નવ પ્રકારનું વિશુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય અને અહિંસાની સાધના કરનારો સાધુ કહેવાય છે

भवन्ति तेन साधवः उच्यन्त इति, साधुविशेषणानां मधुकरसमादीनां व्याख्या तु यथापूर्वमेवेति नेमिति विभावयन्तु शिक्षाः ।

मधुकरसमा असंज्ञिनोऽपि भवन्ति अतस्तदपव्युदासार्थमाह 'बुद्धा' इति, मधुकरसमा बुद्धाश्च मतिमात्रारिप्रहृतय सपताऽसंयता अपि भवन्ति तद्व्यवच्छेदे 'अणिस्सिया' इति । मधुकरसाम्यं च साधूनां न सार्वदेशिकं किन्तु चन्द्रमुखादिवदेकदेशिकमेवेत्यतो यदंशे मधुकरसादृश्याभावस्तद्द्योतनायेमाह—' नाणापिंडरया दंता ' इति, भ्रमरा हि सुगन्धिभ्य एव कुसुमेभ्यः स्वादमेव च रसमादत्ते न च

भौंरेके समान असंज्ञी भी होते हैं अतः बुद्ध (कर्तव्याकर्तव्य विवेकसे युक्त) पद दिया है। प्रतिमा (पडिमा) धारी श्रावक (सपताऽसंयत) भी भौंरेके समान और बुद्ध होते हैं इसलिए 'अणिस्सिया' पद दिया है,

जैसा कि पहले कहा जा चुका है भौंरेका उदाहरण एकदेशीय है, कोई कहता है कि 'इसका मुख, चन्द्रमाके समान है' तो मुखमें चन्द्रमाके सब गुण नहीं पाये जाते, अर्थात् कुछ गुण सदृश होते हैं कुछ विसदृश होते हैं, भौंरेका उदाहरण भी कुछ अंशोंमें मिलता कुछ अंशोंमें नहीं मिलता है। जिस अंशमें नहीं मिलता है वह सूत्रकारने 'नाणापिंडरया' और 'दंता' विशेषणोंसे प्रगट किया है। भ्रमर, केवल कुसुमोंके स्वादिष्ट रसको ही पीता है इसलिए यह दान्त (इन्द्रियोंको जीतनेवाला) नहीं है, इस दृष्टान्तसे दार्ष्टान्तिककी विसदृशता है।

ભ્રમરની પેઠે અસંજ્ઞી પણ હોય છે, તેથી બુદ્ધ (કર્તવ્ય-અકર્તવ્ય-વિવેકથી યુક્ત) પદ આપેલું છે પ્રતિમા (પડિમા) ધારી શ્રાવક (સપતાસંયત) પણ ભ્રમરની સમાન અને બુદ્ધ હોય છે, તેથી અણિસ્સિયા પદ આપેલું છે

પહેલાં કહેવામાં આવ્યું છે કે ભ્રમરનું દૃષ્ટાન્તત્વ એક-દેશીય છે કોઈ કહે છે કે-એનું મુખ ચન્દ્રમા જેવું છે પણ મુખમાં ચન્દ્રમાના બધા ગુણો હોતા નથી અર્થાત્ કાંઈ ગુણ સમાન હોય છે, કાંઈ અસમાન હોય છે ભ્રમરનું દૃષ્ટાન્તત્વ પણ કાંઈ અંશોમાં મળતું છે, કાંઈ અંશોમાં અમળતું છે જે અંશમાં અમળતું છે તે સૂત્રકારે नाणापिंडरया અને दंता વિશેષણોથી પ્રગટ કર્યું છે. ભ્રમર માત્ર કુસુમોના સ્વાદિષ્ટ રસને જ પીએ છે, તેથી એ દાન્ત (ઇન્દ્રિયોને દમનાર) નથી. આ કારણથી દાર્ષ્ટાન્તિકની અસમાનતા છે

दान्ता भवन्ति। 'त्तिबेमि' इति=उक्तरूपं तत्त्वं यथा तीर्थङ्करस्य भगवतो महावीरस्य सकाशान्मया श्रुतं न तु स्वबुद्ध्या कल्पितं यतः स्वबुद्ध्या कथने श्रुतज्ञानस्याविनयो भवति, किञ्च छद्मस्थानां दृष्टयोऽप्यपूर्णा भवन्ति, तस्माद् यथा-भगवत्प्रतिपादितमेव त्वां ब्रवीमि=उपदिशामीत्यर्थः। इहार्थे चेयं सङ्ग्रहगाथा—

"सुअणाणस्स अविणओ परिहरणिज्जो सुहाहिलासीहिं।
छउमत्थाणं दिट्ठी, पुण्णा णत्थित्ति सूइयं इइणा ॥ १ ॥" इति,

इति पञ्चमगाथार्थः ॥ ५ ॥

सुधर्मस्वामी जम्बूस्वामीसे कहते हैं–हे जम्बू! ऊपर जो प्रथम अध्ययनका भाव कहा गया है वह अन्तिम तीर्थङ्कर भगवान् श्रीमहावीरसे जैसा मैंने सुना वैसाही कहा है; अपनी बुद्धिसे कल्पना किया हुआ नहीं कहा है; अपनी बुद्धिसे कल्पना करके कहनेसे श्रुतज्ञानकी आशातना होती है, और छद्मस्थोंका ज्ञान भी अधूरा होता है, इसलिए भगवान्द्वारा प्रतिपादित प्रवचन ही तुझे सुनाया है। कहाभी है—

"सुखके अभिलाषी पुरुषोंको श्रुतज्ञानकी आशातनाका त्याग करना चाहिये। क्योंकि छद्मस्थोंकी दृष्टि पूर्ण नहीं होती। इसी अर्थको 'त्तिबेमि' शब्दसे प्रगट किया है" ॥५॥

સુધર્મ–સ્વામી જંબૂ–સ્વામીને કહે છે–હે જંબૂ! ઉપર જે પ્રથમ અધ્યયનનો ભાવ કહ્યો છે તે અંતિમ તીર્થંકર ભગવાન્ મહાવીર પાસેથી જેવો મેં સાંભળ્યો તેવો જ કહ્યો છે મે પોતાની બુદ્ધિથી કલ્પના કરેલો નથી કહ્યો પોતાની બુદ્ધિથી કલ્પના કરી કહેવાથી શ્રુતજ્ઞાનની આશાતના થાય છે અને છદ્મસ્થોનું જ્ઞાન પણ અધૂરૂ હોય છે, તેથી ભગવાન્ દ્વારા પ્રતિપાદિત પ્રવચન જ મે તને સંભળાવ્યું છે કહ્યુ પણ છે કે–

" સુખના અભિલાષી પુરૂષોએ શ્રુતજ્ઞાનની આશાતનાનો ત્યાગ કરવો જોઇએ, કારણ કે છદ્મસ્થોની દૃષ્ટિ પૂર્ણ હોતી નથી આ અર્થને त्तिबेमि શબ્દથી પ્રકટ કર્યો છે" (૫)

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-कवित्व-कलित-ललितोपाधिधारक-गद्य पद्य-नैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक श्री शाहूछत्रपति-कोल्हापुरराज-प्रदत्त-जैनशास्त्राचार्य पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर पूज्य-श्रीघासीलालव्रतिविरचितायां श्रीदशवैकालिकसूत्र-स्याऽऽचारमणिमञ्जूषाख्यायां व्याख्यायां षष्ठं क्षुल्लकाचारकथाध्ययनं समाप्तम् ॥ १ ॥

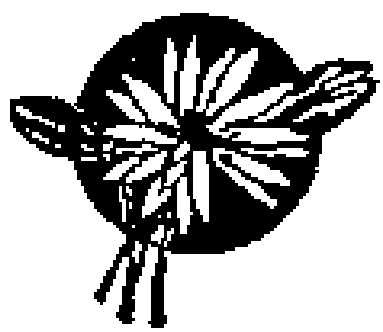
— ❀ —

इसप्रकार दशवैकालिक सूत्रके 'क्षुल्लकाचार' नामक छट्ठे अध्ययनकी आचारमणिमञ्जूषा नामक व्याख्याका हिन्दी-भाषानुवाद समाप्त हुआ ॥ १ ॥

— ❀ —

ઇતિ 'ક્ષુલ્લકાચાર' નામના છઠ્ઠા અધ્યયનનું ગુજરાતી-ભાષાનુવાદ સમાપ્ત (૧)

— ❀ —

॥ द्वितीयाध्ययनम् ॥

गतं प्रथममध्ययनमथ द्वितीयमारभ्यते, तत्रायमभिसम्बन्धः–पूर्वाध्ययने 'धम्मो मंगलं' इत्यादिना धर्मः प्रशंसितो यः केवलं जिनशासन एवोपलभ्यते, ततश्चोक्तरूपधर्मपरिपालनार्थस्वीकृतजिनशासनो नवदीक्षितः कदाचिद्धैर्याभावाच्चारित्रच्युतो न भवेदित्याशयेनास्मिन्नध्ययने 'साधुना धैर्यं धार्यं' मिति वक्तव्यं, धैर्यधारणं च कामनिवारणमन्तरेण न संभवतीति प्रथमं तदेवाह–'कहं नु' इत्यादि।

११ ९ १२ १० १ २ ३ ४

मूलम्–कहं नु कुज्जा सामण्णं, जो कामे न निवारए ।

७ ८ ५ ६

पए पए विसीअंतो, संकप्पस्स वसंगओ ॥ १ ॥

छाया—कथं नु कुर्याच्छ्रामण्यं, यः कामान्न निवारयेत् ।

पदे पदे विषीदन्, संकल्पस्य वशं गतः ॥ १ ॥

दूसरा अध्ययन ।

पहले अध्ययनमें धर्मका स्वरूप और माहात्म्य कहा है वह केवल जैनशासनमें ही पाया जाता है । इसलिए पहले कहे हुए धर्मका पालन करनेके लिए जिसने जैनशासन अर्थात् चारित्रधर्म स्वीकार कर लिया हो परन्तु नवीन दीक्षित होनेसे कभी धैर्य छूट जानेके कारण वह कदाचित् चारित्रसे स्खलित न हो जाय, इस अभिप्रायसे इस अध्ययनमें 'साधुको धैर्य धारण करना चाहिए' यह कहा जायगा । लेकिन धैर्य तब ही रह सकता है जब कि कामके विकारको जीत लिया जाय । अत एव शास्त्रकार सबसे पहले इसी विषयका प्रतिपादन करते हैं– 'कहं नु–' इत्यादि ।

અધ્યયન ૨ જું

પહેલા અધ્યયનમા ધર્મનું સ્વરૂપ અને માહાત્મ્ય કહ્યું છે તે કેવળ જૈન શાસનમા મળી આવે છે તેથી, પહેલા કહેલા ધર્મનુ પાલન કરવાને માટે, જેણે જૈન શાસન અર્થાત્ ચારિત્ર ધર્મ સ્વીકાર્યો હોય પરતુ નવદીક્ષિત હોવાથી કોઇવાર ધૈર્ય છૂટી જવાથી એ કદાચ ચારિત્રથી સ્ખલિત ન થઇ જાય, તેટલા માટે આ અધ્યયનમા " સાધુએ ધૈર્ય ધારણ કરવુ જોઇએ " એ કહેવામા આવશે. પરન્તુ ધૈર્ય ત્યારે જ રહી શકે છે કે જ્યારે કામવિકારને જીતી લેવામા આવે તેથી શાસ્ત્રકાર સૌથી પહેલા એ વિષયનું પ્રતિપાદન કરે છે–कहं नु० ઇત્યાદિ

सान्वयार्थः—जो=जो कामे=विषयोंको न निवारए=नहीं छोड़ता है, वह सकप्पस्स=इच्छाओंके वसगओ=वशमें होकर पए पए=पद पद पर विसीअतो=खेदित होता हुआ तु=आश्चर्य है कि वह सामण्णं=श्रमणधर्मको कह=कैसे कुज्जा=कर-पाल सकता है। अर्थात्-जो इन्द्रियोंके विषयोंका परित्याग नहीं करता उसकी इच्छायें सदैव बढ़ती रहती हैं, उस कभी सन्तोष नहीं होता, सन्तोष न होनेसे निरन्तर मानसिक कष्ट होता है, विषयोंकी इच्छासे उत्पन्न हुआ मानसिक कष्ट होने रहनेसे चारित्रधर्मकी आराधना नहीं हो सकती, अतः सर्व-प्रथम इन्द्रियोंको वशमें करना चाहिए ॥ १ ॥

टीका-य, काम्यन्ते=अभिलष्यन्ते प्राणिभिरिति कामाः=शब्दादयस्तान् न निवारयेत्=नापनयेत्, अत्र 'स' इत्यध्याहार्यं पदद्वयेनिस्यसम्बन्धादिति केचित्, वस्तुतस्तु नात्र तच्छब्दाध्याहारापेक्षा, न चाऽनध्याहारे साकाङ्क्षत्वदोष इत्याशङ्क्यम्, उत्तरवाक्यगतत्वेन पश्चाच्छब्दोपादाने तस्य दोषस्याऽनवकाशात् 'आत्मा जानाति यत्पाप' मित्यादिवत्। सकप्पस्स=अप्राप्तविषयप्राप्तिरूपस्याऽध्यवसायस्य, वसए=अधीनतां गतस्तदधीनवर्ती भूत्वेति भावः, पए पए=पदे पदे स्थाने विषीदन् खेदमनुभवन् कथं=केन प्रकारेण 'नु' शब्दे वितर्के पृच्छायां वा, श्राम्यति=उपरमतीति श्रमणः=सक्रिया चित्त-मनोज्ञा मनोज्ञद्रव्यादिकरणक साम्यभाव-समतादिपरिणतिरूप-पंचसमितित्रिगुप्तिरूप-गुप्तब्रह्मचर्यस्य

જીવ, જિન ઇન્દ્રિયોંકે વિષયોંકી કામના (અભિલાષા) કરતા હૈ ઉનકો 'કામ' કહતે હૈં। જો સાધુ, ઇન કામોંકા ત્યાગ નહીં કરતે, વે અપ્રાપ્ત વિષયકી પ્રાપ્તિરૂપ અશુભ અધ્યવસાયકે અધીન હોકર પદ પદ પર ખેદકા અનુભવ કરતે હુએ ક્યા કભી શ્રમણધર્મકો પ્રાપ્ત કર સકતે હૈં ? કદાપિ નહીં।

ઇષ્ટ, અનિષ્ટ, સચિત્ત, અચિત્ત આદિ સમસ્ત વસ્તુઓં પર સમતાભાવ રખના, હાસ્ય આદિ છહ નોકષાયકા ત્યાગ કરના,

---

જીવ જે ઇન્દ્રિયોના વિષયોની કામના (અભિલાષા) કરે છે તેને 'કામ' કહે છે જે સાધુ, જે કામોનો ત્યાગ નથી કરતા, તેઓ અપ્રાપ્ત વિષયની પ્રાપ્તિ-રૂપ અશુભ અધ્યવસાયને અધીન થઈને ડગલે ડગલે ખેદનો અનુભવ કરતા શું કદાપિ શ્રમણધર્મને પ્રાપ્ત કરી શકે છે ? કદાપિ નહિ.

ઈષ્ટ અનિષ્ટ, સચિત્ત, અચિત્ત, આદિ બધી વસ્તુઓ પર સમતા-ભાવ રાખવો, હાસ્ય આદિ છએ નોકષાયનો ત્યાગ કરવો. પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિનું

योगत्रयसाधकत्व-सद्रोरक्षमुखवस्त्रिकोपशोभितमुखत्व-यतनाधर्मधरत्व-भोगामिषपरिक्तत्व-करणसप्ततिचरणसप्ततिपारगत्व-निर्दोषभिक्षणशीलत्व-तीर्थङ्कराज्ञाराधकत्व-स्वात्मज्ञत्व-निष्परिग्रहत्व-यात्रामात्राज्ञत्व-कूर्मवदात्मगोपकत्वा-ऽल्पपिण्डाऽल्पपानाशित्वाऽल्पोपधिकत्वा-ऽल्पकषायत्व-निराश्रवत्व-तीर्णत्वा-ऽपापत्व-निर्ग्रन्थ-प्रवचनप्रवीणत्व-शल्यकर्तकत्व-सन्निधिरहितत्वो-रगादुपमितत्व-पापश्रुतप्रतिषेधित्व-सुमन-

पांच समिति और तीन गुप्तिका पालन करना, गुप्त-ब्रह्मचारी होना, तीन योगोंको साधना, श्रुतज्ञानरूपी जलसे अन्तःकरणको शुद्ध रखना, सम्यक्त्वसे युक्त रहना, संयमरूपी कवच (बख्तर) से सदा सन्नद्ध रहना, डोरासहित मुखवस्त्रिकाको मुखपर बांधे हुए रहना, यतना-धर्मको धारण करना, भोगरूपी आमिषसे विरक्त रहना, करणसत्तरी और चरणसत्तरीके पारगामी होना, निर्दोषभिक्षासे ही संयमयात्राका निर्वाह करना, तीर्थङ्कर भगवानकी आज्ञाका आराधन करना, आत्मज्ञानी होना, परिग्रहका त्याग करना, यात्रा-मात्राको जानना, कछुएकी भाँति इन्द्रियोंका गोपन करना, अल्प अशन अल्प पानका ग्रहण करना, अल्प उपधि रखना, कषायको त्यागना, आश्रवरहित होना, संसाररूपी सागरसे पार उतरना, पापरहित होना, निर्ग्रंथ प्रवचनमें प्रवीण होना, माया, मिथ्यात्व और निदान रूप शल्योंको काटना, सन्निधिका न रखना, उरगादिकी उपमासे युक्त होना, पापकी प्ररूपणा करनेवाले शास्त्रोंका उपदेश नहीं करना, मनको स्वच्छ रखना और अतिचाररहित चारित्रको पालना, तथा मृग जैसे सिंहसे

પાલન કરવું, ગુપ્ત બ્રહ્મચારી થવું, ત્રણ યોગોને સાધવા, શ્રુતજ્ઞાનરૂપી જળથી અંતઃકરણને શુદ્ધ રાખવું, સમ્યક્ત્વથી યુક્ત રહેવું, સંયમરૂપી કવચ (બખ્તર) થી સદા સન્નદ્ધ રહેવું, દોરાસહિત મુખવસ્ત્રિકાને મુખ પર બાંધીને રહેવું, યતના-ધર્મને ધારણ કરવું, ભોગરૂપી આમિષથી વિરક્ત રહેવું, કરણ સિત્તેરી અને ચરણસિત્તેરીના પારગામી થવું, નિર્દોષ ભિક્ષાથી જ સંયમયાત્રાનો નિર્વાહ કરવો, તીર્થંકર ભગવાનની આજ્ઞાનું આરાધન કરવું, આત્મજ્ઞાની થવું, પરિગ્રહનો ત્યાગ કરવો, યાત્રામાત્રાને જાણવી, કાચબાની પેઠે ઇન્દ્રિયોનું ગોપન કરવું, અલ્પ અશન અલ્પ પાનને ગ્રહણ કરવા અલ્પ ઉપધિ રાખવી, કષાયને ત્યજવા, આશ્રવરહિત થવું, સંસારરૂપી સાગરથી પાર ઊતરવું, પાપરહિત થવું, નિર્ગ્રંથ પ્રવચનમાં પ્રવીણ થવું, માયા, મિથ્યાત્વ અને નિદાનરૂપ શલ્યોને કાપવા, સન્નિધિને ન રાખવો, ઉરગાદિની ઉપમાથી યુક્ત થવું, પાપની પ્રરૂપણા કરનારા શાસ્ત્રોનો ઉપદેશ ન કરવો, મનને સ્વચ્છ રાખવું અને અતિચારરહિત ચારિત્રને

एकस्य निरतिचारचारित्रस्याविगुणसम्पदः, द्वस्य भावः कर्म वा भामण्यं=श्रमणधर्मं कुर्यात्=प्रतिपालयेत्, न हि सकलपापीनचित्तवृत्तित्वेन व्याक्षिप्तस्य भावक्रिया-शून्य-द्रव्य क्रियामात्रपालनेन श्रामण्य भवतीति गाथार्थः ॥ ॥ १ ॥

अथाय सूत्रम्—

" सचित्ताचित्तद्रव्येषु मनोज्ञे अमनोज्ञके ।
रसति समभाव यः, श्रमणः स मोच्यते ॥ १ ॥
हास्यं रतिमयं शोको, जुगुप्सा च कषायता ।
एतैर्विमुक्तो यः, श्रमणः स मोच्यते ॥ २ ॥
पञ्चसमितिभिः समितः, त्रिगुप्तिगुप्तश्च ब्रह्मचारी यः ।
परिसापयति अयोगं, स श्रमण उच्यते नित्यम् ॥ ३ ॥

छाया—

" सचित्ताचित्तद्रव्येषु, मनोज्ञे अमनोज्ञके ।
रसति समभाव यः, श्रमणः स मोच्यते ॥ १ ॥
हास्यं रतिमयं शोको, जुगुप्सा च कषायता ।
एतैर्विमुक्तो यः, श्रमणः स मोच्यते ॥ २ ॥
पञ्चसमितिभिः समितः, त्रिगुप्तिगुप्तश्च ब्रह्मचारी यः ।
परिसापयति अयोगं, स श्रमण उच्यते नित्यम् ॥ ३ ॥

सर्वथा दूर भागते हैं उसी-प्रकार पापकर्म जिसके पास न ठहरें वह 'श्रामण्य' (साधुपन) कहलाता है। ऐसा श्रामण्य तब तक प्राप्त नहीं होता जब तक वह काम भोगका त्याग न कर देवे; जिसका चित्त कामके संकल्प विकल्पोंसे व्याकुल रहता हो उसकी क्रियाएँ भावशून्य द्रव्यक्रियाएँ हैं, केवल द्रव्यक्रियाओंका पालन करनेसे कोई श्रमण नहीं हो सकता, इस विषयमें संग्रहगाथाएँ हैं उनका अर्थ पहले आचुका है॥१॥

પાળવું, તથા મુગ જેમ સિંહથી સદા દૂર ભાગે છે તેમ પાપકર્મ જેની પાસે ન ઊભા રહે તે 'શ્રામણ્ય' (સાધુપણ) કહેવાય છે એવું શ્રામણ્ય ત્યાં સુધી પ્રાપ્ત નથી થતું કે જ્યાં સુધી તે કામભોગનો ત્યાગ કરે નહિ, જેનું ચિત્ત કામના સંકલ્પવિકલ્પથી વ્યાકુળ રહેતું હોય છે તેની ક્રિયાઓ ભાવશૂન્ય દ્રવ્ય-ક્રિયાઓ હોય છે, કેવળ દ્રવ્ય-ક્રિયાઓનું પાલન કરવાથી કોઈ શ્રમણ થઈ શકતો નથી. આ વિષયમા સંગ્રહ ગાથાઓ છે જેનો અર્થ પહેલાં આપી ગયો છે (૧)

सुयनाणसुनीरेण, सुद्धो समत्तरंजिओ ।
संजमवम्मसंनद्धो, समणो सो पवुच्चई ॥ ४ ॥
सदोरं मुहपत्तिं जो, बंधई सययं मुहे ।
जयणाधम्मेण जुओ, समणो सो पवुच्चई ॥ ५ ॥
भोगामिसपरिहीणो, करणे चरणे य वट्टए सुद्धं ।
अदोसभिक्खणसीलो, समणो सो वुच्चई निच्चं ॥ ६ ॥
जिणाणाए समारोहो, आयन्नो निप्परिग्गहो ।
जायामायन्नो य मुणी, समणत्ति पवुच्चई ॥ ७ ॥
कुम्मो जहा नियंगाइं, सए देहम्मि गोवई ।
तहा गोवइ अप्पाणं, समणत्ति पवुच्चई ॥ ८ ॥
अप्पपिंडे अप्पपाणे, अप्पोवहिकसायओ ।
निरासवो य तिन्नो य, निप्पावो समणो भवे ॥ ९ ॥
निग्गंथपवयणन्नो, अनियाणो सल्लकत्तओ ।
भेसज्जाईण वत्थूणं, सन्निहिं वज्जए मुणी ॥ १० ॥

छाया—

" श्रुतज्ञानसुनीरेण, शुद्धः सम्यक्त्वरञ्जितः ।
संयमवर्म्मसंनद्धः, श्रमणः स प्रोच्यते ॥ ४ ॥
सदोरां मुखवस्त्रीं यो, बध्नाति सततं मुखे ।
यतनाधर्म्मेण युतः, श्रमणः स प्रोच्यते ॥ ५ ॥
भोगामिषपरिहीणः, करणे चरणे च वर्त्तते शुद्धम् ।
अदोषभिक्षणशीलः, श्रमणः स उच्यते नित्यम् ॥ ६ ॥
जिनाज्ञायां समारोहः, आत्मज्ञो निष्परिग्रहः ।
यात्रामात्राज्ञश्च मुनिः, श्रमण इति प्रोच्यते ॥ ७ ॥
कूर्मो यथा निजाङ्गानि, स्वके देहे गोपयति ।
तथा गोपयत्यात्मानं, श्रमण इति प्रोच्यते ॥ ८ ॥
अल्पपिण्डोऽल्पपानः, अल्पोपधिकषायकः ।
निरास्रवश्च तीर्णश्च, निष्पापः, श्रमणो भवेत् ॥ ९ ॥
निर्ग्रन्थप्रवचनज्ञः, अनिदानः शल्यकर्त्तकः ।
भेषज्यादीना वस्तूना, सन्निधिं वर्जयति मुनिः ॥ १० ॥"

उरगाइउवमो पाव,–सुयाण पडिसेहओ ।
सुमणो सुव्वयारिओ, समणत्ति पवुच्चई ॥ ११ ॥
सिया जहेव सीहाओ, दूरं चरंति सव्वसा ।
तहा जओ य पावाइं, समणत्ति पवुच्चई ॥ १२ ॥ इति ।

छाया—

" उरगादुपमः पापश्रुतानां प्रतिषेधकः ।
सुमनाः शुभचारित्रः, श्रमण इति प्रोच्यते ॥ ११ ॥
सृगा यथैव सिंहात्, दूरं चरन्ति सर्वथा ।
तथा यतश्च पापानि, श्रमण इति प्रोच्यते ॥ १२ ॥" इति छाया ।

पूर्वं शब्दादिविषयग्रहणः श्रामण्यं पालयितुं न शक्नोतीत्युक्तं, सम्प्रति 'द्रव्यक्रियां कुर्वाणोऽपि कदाचित्तविषयस्वादश्रमण एवे'ति दर्शयितुमाह—

यद्वा पूर्वगाथया प्रकृत्यन्तरेण शब्दादिविषयविनिवृत्त एव श्रामण्यमर्हतीति सूचितम्, शब्दादिविषयविनिवृत्तिश्च रोगादिना कारणेनापि संभवतीत्यवस्तूपक-क्षेदार्थं गाथान्तरमाह–' वत्थगंध '–मित्यादि ।

ऊपर कह चुके हैं कि शब्दादि इन्द्रियविषयोंमें प्रवृत्त साधु श्रामण्य (चारित्र) का पालन नहीं कर सकता । अब द्रव्यक्रियाएँ करते हुए भी यदि साधुके चित्तमें कलुषता हो तो वह वास्तवमें त्यागी नहीं है, यह कहते हैं—

अथवा पहली गाथामें एक विशेष प्रणालीसे यह प्रतिपादन किया है कि–शब्दादिविषयोंका त्यागी ही श्रामण्य (साधुपना) पाल सकता है, किन्तु रोग आदि कारणोंसे भी शब्दादि विषयोंको नहीं भोग सकता तो क्या उस समय वह भी त्यागी कहला सकता है ? कभी नहीं कहला सकता, इसी विषयको कहते हैं–' वत्थ-गंध ' इत्यादि ।

ઉપર કહેવાઈ ચુકયુ છે કે શબ્દ આદિ ઇન્દ્રિયવિષયોમાં પ્રવૃત્ત સાધુ શ્રામણ્ય (ચારિત્ર)નુ પાલન કરી શકતો નથી હવે દ્રવ્યક્રિયાઓ કરવા છતા જો સાધુના ચિત્તમાં કલુષતા હોય તો તે વાસ્તવમાં ત્યાગી નથી, એ કહે છે—

અથવા પહેલી ગાથામા કોઇ વિશેષ પ્રણાલીથી એમ પ્રતિપાદન કર્યું છે કે–શબ્દાદિ-વિષયોનો ત્યાગી જ શ્રામણ્ય (સાધુપણા) પાળી શકે છે, કિંતુ રોગાદિ કારણોથી પણ શબ્દાદિ વિષયોને નથી ભોગવી શકતો તો શુ તે સમયે જો પણ ત્યાગી કહેવાઇ શકે છે ? નથી કહેવાતો, એ વિષય હવે કહે છે—વસ્ત્રગંધ– ઇત્યાદિ

३ ४ ५ ७ ६
मूलम्-वत्थगंधमलंकारं, इत्थीओ सयणाणि य ।
२ १ ८ ९ १२ १० ११ १३
अच्छंदा जे न भुंजंति, न से चाइत्ति वुच्चई ॥२॥

छाया—वस्त्रगन्धमलङ्कारं, स्त्रियः शयनानि च ।
अच्छन्दो यो न भुङ्क्ते, न स त्यागीत्युच्यते ॥ २ ॥

सान्वयार्थः—जे=जो अच्छंदा=पराधीन होनेसे वत्थगंधं=वस्त्र गन्ध अलंकारं=आभूषण इत्थीओ=स्त्रियों य=और सयणाणि=शय्या-(पलंग महल विगेरे) को न भुंजंति=नहीं भोगता है से=वह चाइत्ति="त्यागी" ऐसा न वुचइ=नहीं कहा जाता है। अर्थात् अपनी इच्छासे विषयोंको न भोगनेवाला त्यागी कहलाता है। जो रोग आदि किसी कारणसे पराधीन होकर विषयोंका सेवन नहीं कर सकता वह त्यागी नहीं कहलाता ॥ २ ॥ और—

टीका—अत्र 'अच्छंदा' 'जे' 'भुंजंति' इत्येतेषु पदेषु बहुवचनप्रयोगः सौत्रत्वात्[1] । तथा चायमर्थः-यः अच्छन्दः=रोगाद्यभिभूततया पराधीनो वस्त्रं च गन्धश्चानयोः समाहारः वस्त्रगन्धं, तत्र वस्त्रं=प्रसिद्ध, गन्धः=चन्दनकर्पूरादिसुगन्धिद्रव्यं तत्, अलङ्कारः=कुण्डलवलयादिस्तम्, स्त्यायतः शुक्रशोणिते यासु

१ यत्तु 'बहुवचनोद्देशेऽप्येकवचननिर्देशो विचित्रत्वात्सूत्रगतेः' इति, यच्च 'अत्र सूत्रगतेर्विचित्रत्वाद्बहुवचनेऽप्येकवचननिर्देशः' इति, यदपि च 'किं बहुवचनोद्देशेऽप्येकवचननिर्देशः ? विचित्रत्वात्सूत्रगतेर्विपर्ययश्च भवत्येवेति कृत्वाऽऽह-'नासौ त्यागीत्युच्यते' इति, तदिदं त्रितयमपि व्याख्यानं सूत्रपूर्वापराऽननुसन्धानमूलकत्वादनुपादेयमेव, यतो द्वितीय-तृतीयगाथयोस्तात्पर्यपर्यालोचनायामेकवचनान्तप्रयोग एव सूत्रकृतोऽभिप्रेत इति सूचीकटाहन्यायेनापि बहुवचनान्तेष्वेवैकवचनान्तत्वकल्पनं युक्तियुक्तमिति ॥

जो मनुष्य रोग आदिसे आक्रान्त होनेके कारण पराधीन है और पराधीनता (असमर्थता) के कारण वस्त्र, कस्तूरी, केशर, चन्दन, आदि गन्ध, कुण्डल, कटक आदि आभूषण, स्त्री, शय्या और 'च' शब्दसे सवारी

જે મનુષ્યો રોગાદિથી આક્રાન્ત હોવાને કારણે પરાધીન છે અને પરાધીનતા (અસમર્થતા)ને કારણે વસ્ત્ર, કસ્તૂરી, કેશર, ચંદન આદિ ગંધ, કુંડલ, કડા આદિ આભૂષણ, સ્ત્રી, શય્યા. અને च શબ્દથી સવારી, આસન આદિનું સેવન

ताः स्त्रियः=कामिन्यस्ताः, [1]वर्ज्यते येषु [2]तानि वर्जनानि=पर्यङ्क-खट्वाखट्विकादीनि, [3]तानि, चकारात् यानाऽऽसनादीनि, न[4]सेवते=न सेवते, सः, त्यागीति=त्यजति=परिमुञ्चति संसारसम्बन्धं तच्छील इति, न उच्यते=न कथ्यते, इति गाथार्थः ॥ २ ॥

कस्तर्हि त्यागी ? इति चेदाह-'जे य कंते' इत्यादि ।

मूलम्-जे य कंते पिए भोए, लद्धे विपिट्ठिकुव्वइ ।
साहीणे चयइ भोए, से हु चाइत्ति वुच्चइ ॥ ३ ॥

छाया-यश्च कान्तान् प्रियान् भोगान्, लब्धानपि पृष्ठीकरोति ।
स्वाधीनस्त्यजति भोगान्, स एव त्यागी इत्युच्यते ॥ ३ ॥

सान्वयार्थः -जे य=जो लद्धे वि=प्राप्त हुए भी कंते=मनोहर पिए=अतीव-मनगमते भोए=भोगोंको पिट्ठिकुव्वइ=त्याग देता है (और) साहीणे=स्वतन्त्र होते हुए भोए=विषयोंको चयई=त्यागता है से=वह हु=निश्चय करके चाइत्ति=“त्यागी” ऐसा वुच्चइ=कहाता है । अर्थात् भोगोंकी प्राप्ति होने पर भी और

१-अधिकरणे क्युट् । २-प्रथमान्तमिदम् । ३ द्वितीयान्तमिदम् । ४ 'षू प्रेरणे' इत्यात्मनेपदी, सूत्रे तु पाक्षत्वात्परस्मैपदम् ।

आसन आदिका सेवन नहीं करते हैं वे त्यागी अर्थात् संसारके सम्बन्धोंका त्याग करने वाले नहीं कहला सकते हैं, क्योंकि असार समझकर ममता छोड़ना-रुचि न रखना-त्याग कहलाता है । रोग आदिसे असित कर कहे-हुए विषयोंकी ममता नहीं छोड़ता (रुचि रखता) है इसलिए वह त्यागी नहीं कहला सकता ॥२॥

त्यागी किसे कहते हैं ? इसपर सूत्रकार कहते हैं-'जे य०' इत्यादि ।

કરતા નથી તેમજ ત્યાગી અર્થાત્ સંસારના સબંધોને ત્યાગ કરવાવાળા નથી કહેવાઈ શકતા કારણ કે અસાર સમજીને મમતા છોડવી-રુચિ ન રાખવી એજ ત્યાગ કહેવાય છે તેનાથિથી વર્જિત મનુષ્યો ઉપર કહેલા વિષયોની મમતા છોડતા નથી, તેથી તેઓ ત્યાગી કહેવાતા નથી (૨)

ત્યાગી કોને કહે છે ? એ વિષે સૂત્રકાર કહે છે-જે ય૦ ઇત્યાદિ.

भोगनेकी स्वतन्त्रता रहते हुए भी जो भोगोंको नहीं भोगता वह सच्चा त्यागी है। गाथामें "चि" शब्द आया है उससे यह प्रगट होता है कि यदि किसीको अमुक समयमें मनोहर और प्रिय भोग न भी उपलब्ध हों तथापि उसकी इच्छा कदापि भोगनेकी न हो तो भी वह त्यागी ही है ॥ ३ ॥

टीका-'च' शब्दः पूर्वगाथोक्तार्थनिवारकत्वेन 'तु'-शब्दार्थेऽवधारणार्थे वा, 'खलु'-शब्दोऽवधारणार्थे, तथा चायमर्थः-यस्तु लब्धान्=प्राप्तानपि कान्तान्=कमनीयान् (मनोहरान्) प्रियान्=अभिलषितान्, भोगान्=शब्दादीन् पृष्ठीकरोति=पृष्ठशब्दस्य तत्स्थे लक्षणया अपृष्ठस्थान् पृष्ठस्थान् करोति=दूरतः परिहरतीत्यर्थः, ततो विमुखीभवतीति यावत्। एवं तु रोगाद्यवस्थायामपि संभवतीत्यतः स्पष्टयति-स्वाधीनः=रोगाद्यनभिभूतचित्तः सन् भोगान्=पूर्वोक्तलक्षणान् शब्दादीन्, पुनर्भोगग्रहणं 'द्विर्बद्धं सुबद्धं भवती'-ति न्यायात्साकल्येन भोगत्वावच्छिन्नपरिग्रहार्थम्, त्यजति=मुञ्चति, स खलु=स एव त्यागीति उच्यते=कथ्यते, न तु पराधीन इति गाथार्थः ॥ ३ ॥

उक्तविधस्यापि साधोः संयममार्गे विहरतः कदाचिद् विषयस्मरणेन प्रस्खलितचित्तता माप्रसाङ्क्षीदिति तदुपाय दर्शयति-"समाए०" इति।

जो महापुरुष पूर्वपुण्यके उदयसे प्राप्त हुए मनोहर और इष्ट शब्दादि विषयोंको विविध-वैराग्य-भावना भाकर त्याग देते हैं-उनसे विमुख हो जाते हैं और रोग आदिसे पीडित न होनेके कारण स्वाधीन (समर्थ) होते हुए भी विविध-वैराग्य-भावना भाकर समस्त भोगोंको त्याग देते हैं वेही त्यागी कहलाते हैं ॥३॥

संयम मार्गमें विहार करते हुए त्यागी मुनिका मन, स्त्री आदिको देखनेसे कदाचित् विचलित (डांवाडोल) हो जाय तो उसको रोकने के लिए उपाय बतलाते हैं-'समाए०' इत्यादि ।

જે મહાપુરૂષો પૂર્વપુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થએલા મનોહર અને ઈષ્ટ શબ્દાદિ વિષયોને વિવિધ-વૈરાગ્ય-ભાવના ભાવીને ત્યજી દે છે-તેનાથી વિમુખ બની જાય છે, અને રોગાદિથી પીડિત ન હોવાને કારણે સ્વાધીન (સમર્થ) હોવા છતા પણ વિવિધ-વૈરાગ્ય-ભાવના ભાવીને બધા ભોગોને ત્યજી દે છે, તેઓ જ ત્યાગી કહેવાય છે (૩)

સંયમ-માર્ગમા વિહાર કરતા ત્યાગી મુનિનું મન, સ્ત્રી આદિને જોવાથી જો વિચલિત (ડામાડોળ) થઈ જાય તો તેને રોકવાને માટે ઉપાય બતાવે છે-'समाए०' ઇત્યાદિ

१ २ ३ ४ ५ ६ ७
मूलम्-समाए पेहाए परिव्वयंतो, सिया मणो निस्सरई बहिद्धा ।
१० ८ ९ ११ ११ १५ १२ १३ १७ १६
न सा मह नोवि अहंवि तीसे, इच्चेव ताओ विणइज्ज रागं ॥४॥

छाया-समया प्रेक्षया परिव्रजतः, स्यान्मनो निःसरति बहिः ।
न सा मम नो अपि अहमपि तस्याः, इत्येवं तस्या विनयेत रागम् ॥४॥

सान्वयार्थः-समाए=सम पेहाए=भावनासे परिव्वयंतो=संयममार्गमें विचरते हुए साधुका मणो=मन सिया=कदाचित्-कभी बहिद्धा=संयमगृहसे बाहर निस्सरई=निकल जाय तो "सा=यह स्त्री मह=मेरी न=नहीं है अवि=और अहंवि=मैं भी तीसे=उस स्त्रीका नो=नहीं हूँ" इच्चेव=इस प्रकार ताओ=उस स्त्रीसे राग=रागको विणइज्ज=दूर करे ॥ ४ ॥

टीका—समया=रागद्वेषपरिणतिरिक्तया स्वतुल्यया, पेक्षया=पेक्षतेऽनयेति करणव्युत्पत्तिवशाद् दृष्ट्या, परिव्रजतः=विहरतः श्रोक्तरूपश्रामण्ये स्थितस्येत्यर्थः मनः=हृदयं, स्यात्=कदाचित् मोहनीयकर्मोपक्षयोपशमवशाद् भुक्तभोगतया पूर्वकृतस्त्र्यादिस्मरणेन तदन्यपार्श्वे विषयसेवनवाञ्छया वा, बहिः=संयमयोगाद् बाह्ये विषयादौ निःसरति=निर्गच्छति, अथ किं कर्तव्यं ? तदाह 'न सा' इति, सा=परिचिन्त्यमाना स्त्री न मम, अपि=च अहमपि तस्याः=परिचिन्त्यमानायाः

रागद्वेषरहित-समतापूर्वक विचरते हुए श्रामण्यमें स्थित मुनिका मन स्त्री आदिको देखने पर मोहनीय कर्मके उपशमसे कदाचित् पहले भोगे हुए भोगोंका स्मरण होजानेसे, अथवा विषयसेवनकी इच्छा होनेसे संयमरूपी घरसे बाहर निकल जाय तो उस समय साधुको विचारना चाहिए कि-मैं जिसकी अभिलाषा करता हूँ, वह स्त्री न मेरी है और न

રાગદ્વેષ રહિત સમતાપૂર્વક વિચરતાં શ્રામણ્યમાં સ્થિત મુનિનું મન – સ્ત્રી આદિને જોવાથી મોહનીય કર્મના ઉપશમથી કદાચિત પહેલા ભોગવેલા ભોગોનું સ્મરણ થઈ જવાથી, અથવા વિષય સેવનની ઇચ્છા થવાથી સંયમરૂપી ઘરની બહાર નીકળી જાય તો તે સમયે સાધુએ વિચારવું જોઈએ કે હું જેની અભિલાષા કરું છું તે સ્ત્રી નથી મારી છે નથી હું તેનો. એવો વિચાર કરીને એ સ્ત્રી પ્રત્યેના

स्त्रियाः न, इत्येवम्=अनया रीत्या, तस्याः=अभिलप्यमाणायाः स्त्रियास्तत्सम्बन्धिनमित्यर्थः, रागम्=दुरभिलाषं, विनयेत्=दूरीकुर्यात् ।

वनिताविषये प्रसृतं मनस्तदीयरागसंबन्धिबहुतरदोषानुचिन्तनेन ततो निवर्तयन् मुनिः समां प्रेक्षामवलम्ब्य वनितादर्शनात् प्रागिव रागशून्यो भवेदिति भावः । दोषानुचिन्तनं यथा-"रे चित्त ! चारित्रस्य प्राणभूतं ब्रह्मचर्यं यावज्जीवनमनुपालयितुं कृतप्रतिज्ञस्य तव स्वकृतप्रतिज्ञापरित्यागोद्यमे कुतो न लज्जासमुद्भवः ? । यदा संसारदावदहनपरितप्तस्य तव कोऽपि लोके शरणं नाभूत् तदा यानेव विषयान् परित्यज्य जिनेन्द्रप्रतिपादितं चारित्रधर्मं शिरसाऽङ्गीकृत्य त्वया

मैं उसका हूँ । ऐसा विचार करके उस स्त्रीके विषयका राग-भाव दूर करना चाहिए । तात्पर्य यह है कि-स्त्रीके विषयमें मनकी प्रवृत्ति होनेसे चारित्रकी मलिनता आदि बहुतेरे दोष उत्पन्न होते हैं । उन दोषोंका विचार करके मुनि अपने मनको उस तरफसे हटाता हुआ समप्रेक्षाका अवलम्बन करके उसीप्रकार रागरहित होजावे जिस प्रकार स्त्रीको देखनेके पहले था ।

दोषोंका विचार इसप्रकार करे-रे मन ! चारित्रके प्राणोंके समान ब्रह्मचर्यको यावत्जीवन पालन करनेकी तूने प्रतिज्ञा की है; पहले की हुई प्रतिज्ञाका अब परित्याग करते तुझे लज्जा नहीं आती ? जिस समय तू संसाररूपी तीव्र दावाग्निसे संतप्त हुआ और लोकमें कोईभी तुझे न बचा सका उस समय जिनेन्द्र भगवान द्वारा प्ररूपित चारित्र धर्मको तूने

વિષયનો રાગભાવ દૂર કરવો જોઇએ તાત્પર્ય એ છે કે—સ્ત્રીના વિષયમા મનની પ્રવૃત્તિ થવાથી ચારિત્રની મલિનતા આદિ અનેક દોષ ઉત્પન્ન થાય છે એ દોષોનો વિચાર કરીને મુનિ પોતાના મનને તે તરફથી પાછુ હઠાવતાં સમપ્રેક્ષાનું અવલંબન કરીને એવો રાગરહિત થઇ જાય કે જેવો તે સ્ત્રીને દેખતા પહેલા હતો.

દોષોનો વિચાર આ પ્રમાણે કરે—હે મન ! ચારિત્રના પ્રાણ સમાન બ્રહ્મચર્યને જીવનપર્યંત પાળવાની તે પ્રતિજ્ઞા કરી છે. પહેલા કરેલી પ્રતિજ્ઞાનો હવે પરિત્યાગ કરતા તને શરમ નથી આવતી ? જે સમયે તુ સંસારરૂપી તીવ્ર દાવાનળથી સંતપ્ત થયો અને લોકમા કોઇ પણ તને બચાવી ન શકયુ, તે સમયે જીનેન્દ્ર ભગવાને પરૂપેલા ચારિત્ર ધર્મને તે સ્વીકાર કર્યો અને જે હેય વિષયોથી

निरस्तः सकलः सन्तापः, किमिदानीं पुनर्वान्त्वाश्वेयी श्वेव मदनानलभरद् विरम रस्यात्मानम् ? ।

अरे ! विस्मृतः किं ब्रह्मचर्यमहिमा ? यत्प्रभावेणाऽऽदरणीयस्यैव कालेन लोकत्रितयेऽपि सुरासुरमनुष्येन्द्रैः पूज्यमानमसि पुनः किं तदेव विस्मरसि ? । इत्यनुचिन्तय—

"चिरायुषः सुसंस्थाना, दृढसंहनना नराः ।
तेजस्विनो महावीर्या, भवेयुर्ब्रह्मचर्यतः ॥ १ ॥" इति ।

अपिच भग्नवान्तपरमार्थवत्त्वास्वादनसुखानां संसाराभिनन्दिनां विषयामिषोपभोगसुखकाङ्क्षकाणामविवेकिनामेव कामिनी रमणीया भवतु नाम, परन्तु एव-

---

स्वीकार किया और जिन हेय विषयोंसे सुख मोड़कर सकल जञ्जाल छोड़ दिये उन्हीं विषयोंको वमनचाटनेवाले श्वानके समान फिर स्वीकार करना चाहता है ? ऐ अधम मन ! अपने स्वरूपका विचार कर ।

अरे मन ! देख;ब्रह्मचर्यकी महिमासे ही लोकमें पूजे जानेवाले सुरेन्द्र असुरेन्द्र और नरेन्द्रोंके द्वारा तू पूज्य सम्माननीय हुआ है, ऐसे अमित महिमावाले ब्रह्मचर्यको भी तू क्यों भूल गया है ? कहा भी है—

"ब्रह्मचर्यसे दीर्घ आयु, सुन्दर आकार, और दृढ संहनन प्राप्त होते हैं, ब्रह्मचर्यसे ही मनुष्य, तेजस्वी और महाशक्तिशाली होते हैं" ॥१॥

हे जीव ! किंपाकफल सदृशके विषयभोग सुगन्ध, सुरूप, सुशब्द, और सुस्पर्श अविवेकी जीवोंको भलेही मनोहर लगें, पर तूतो

વિમુખ થઇને અભી જે બધાને છોડી દીધી, તેજ વિષયોનો વમનચાટનારા શ્વાનની પેઠે ફરીથી તું સ્વીકાર કરવા ચાહે છે ? હે અધમ મન ! તારા પોતાના સ્વરૂપનો તું વિચાર કર

અરે મન ! જો; બ્રહ્મચર્યના મહિમાથી જ, લોકમા પુજાતા સુરેન્દ્ર અસુરેન્દ્ર અને નરેન્દ્રોની દ્વારા તું પૂજ્ય સમાનનીય થયો છે, એવા અપારમહિમાવાળા બ્રહ્મચર્યને પણ તું કેમ ભૂલી ગયો છે ? કહ્યુ પણ છે—

" બ્રહ્મચર્યથી દીર્ઘ આયુષ્ય, સુંદર આકાર, અને દૃઢ સંહનન પ્રાપ્ત થાય છે બ્રહ્મચર્યથી જ મનુષ્ય તેજસ્વી અને મહાશક્તિશાળી થાય છે " (૧)

હે જીવ ! કિંપાકના જેવા વિષયભોગ, સુગંધ, સુરૂપ, સુશબ્દ અને સુસ્પર્શ અવિવેકી જીવોને ભલે મનોહર લાગે, પરન્તુ તું તો સમજીબોધમાં મેળવ બનવા

दीयानुरागपरिणामदारुणतां विस्मरतस्तवापि किं संयताग्रगणनीयतार्ऽभिलाषो नोपहासाय जायेत ? ।

अरे मूढ ! अस्याः खलु विलासकलाकलापवैदुष्य विलोक्य लुब्धकप्रसारितजाले कुरङ्ग इव, मार्गवर्तिनि गर्ते तुरङ्ग इव, ज्वलति प्रदीपे पतङ्ग इव किमात्मानं निरये निपातयसि ? ।

अहो ! अयोमयशृङ्खलामप्यधरयति रागपाशः, यत् खलु मधुपः कठिनतरकाष्ठकुन्तनदक्षोऽपि न क्षमो भवति संकुचितकमलपुष्पानुरागनिबद्धमात्मानं परित्रातुम् ।

संयमियोंमें श्रेष्ठ बनना चाहता है फिर इनमें अनुराग करनेसे जो भयंकर फल उत्पन्न होते हैं उन्हें क्यों भूल जाता है? इससे तेरी वह उच्च अभिलाषा क्या हास्यास्पद नहीं होगी ? अवश्य होगी ।

अरे मूढ ! जैसे व्याध (शिकारी) के फैलाए हुए जालमें कुरंग (हरिन) फंस जाता है; रास्तेके गड्ढेमें तुरंग गिर जाता है; जलते हुए दीपककी ज्वालामें पतंग गिर पड़ता है वैसेही स्त्रीके हास विलास और हाव-भावकी चतुराई देखकर क्यों अपनी आत्माको नरकमें गिराता है ?

अहो ! इस रागके बन्धनके आगे लोहकी बेड़ीभी तुच्छ है, देखो; भौंरा कठिनसे कठिन काष्ठको काट डालनेमें कुशल होता है परन्तु सूर्यके अस्त होजाने पर संकुचित कमल पुष्पके अनुरागके बन्धनमें बंधी

ઇચ્છે છે, તો પછી એમા અનુરાગ કરવાથી જે ભયકર ફળ ઉત્પન્ન થાય છે તેને કેમ ભૂલી જાય છે ? તેથી તારી એ ઉચ્ચ અભિલાષા શુ હાસ્યાસ્પદ નહિ થાય ? અવશ્ય થશે

અરે મૂઢ ! જેમ વ્યાધે (શિકારીએ) ફેલાવેલી જાળમા કુરગ (હરણ) ફસાઈ જાય છે રસ્તામાના ખાડામા તુરગ (ઘોડો) પડી જાય છે, બળતા દીવાની જવાળામા પતગ હોમાઈ જાય છે, તેમ સ્ત્રીના હાસ્યવિલાસ અને હાવભાવની ચતુરાઈ જોઈને કેમ તારા આત્માને નરકમા પાડે છે ?

અહો ! આ રાગના બધનની આગળ લોઢાની બેડી પણ તુચ્છ છે જુઓ ! ભમરો કઠિનમા કઠિન કાષ્ઠને કાપી નાખવામા કુશળ હોય છે. પરન્તુ સૂર્યનો અસ્ત થતાની સાથે જ બીડાયલા કમળ-પુષ્પના અનુરાગના બધનમા બધાયલો

इह बाह्यरमणीयतास्पदे, नितान्ताशुचिपदे, चपलाधस्त्वरिपक्वचपलरूपलावण्ये, योषिद्वपुषि किमिव नाम शोभनं त्रिपदे, यद् बालविधुलेखेव, अमृतापूपनिर्मितेव, चन्द्रमण्डलादुद्भूतेव, इव नीलकमलदलायताक्षी सहाञ्जनशलाकया क्षीरक्षोदमाधवसपत्नीव कमनीया निरीक्ष्यते ।

१ क्षीरेक्षुविशेषो द्रावस्तेन सहिते=सहाये ये च ये नयने ते=सहाञ्जनपक्षे ताभ्यामित्यर्थः ।

हुई अपनी आत्माकी रक्षा करनेमें समर्थ नहीं होता । इसलिए हे मन! ऐसे रागमें फँसनेकी इच्छा क्यों कर रहा है?

ऐ जीव ! ऊपर-ऊपरसे मनोहर मालूम होनेवाले, अत्यन्त अपवित्र माँके स्थान, चपला (बिजली) की नाईं पल-पलमें अपना रूप-लावण्य बदलनेवाले, स्त्रीके शरीरमें तुझे क्या अच्छापन दिखाई देता है? जिससे तू उसे यह समझ रहा है कि—मानो यह त्रिलोकीके चंद्रमाकी कला है, अमृतके अपूपोंसे बनी हुई है, चन्द्रमाको फाड़कर निकली है, नीलकमलके दल (पत्ता) के समान विशाल नेत्रवाली, तथा क्षीरयुक्त लोचनोंसे लोकको आश्चर्यान्वित देनेवाली मनोहर क्षीर पकती है ।

१ सूर्य डूबने बाद, कमलके भीतर पड़ा हुआ भौंरा, तकलीफ सहकर सारी रात बिताता है किन्तु अनुराग (प्रीति) के कारण, कमलके कोमल (मोक्षपक्ष) पत्तोंको भी काटकर इस तकलीफको दूर करनेका साहस नहीं कर सकता ॥

પોતાના આત્માની પણ રક્ષામા સમર્થ નથી બનતો? તો હે મન! એવા રાગમા ફસાવાની ઇચ્છા કેમ કરી રહ્યો છે?

હે જીવ! ઉપર-ઉપરથી મનોહર માલુમ પડતા, અત્યત અપવિત્રતાનુ સ્થાન વિજળીની પેઠે પલ-પલમા અપના રૂપ-લાવણ્યને બદલતા સ્ત્રીના શરીરમા તને શુ સુદરતા દેખાય છે? કે જેથી તુ તેને એમ સમજી રહ્યો છે કે— આ ત્રીજના ચદ્રમાની કલા છે, અમૃતના અપૂપોથી બનેલી છે, ચદ્રમાને ફાડીને નીકળી પડી છે નીલ કમલના દલ (પાંદડીઓ)ની સમાન વિશાળ નેત્રવાળી તથા ક્ષીરયુક્ત લોચનોથી લોકને આશ્ચર્યમા નાખનારી મનોહર દેખાય છે

१ સૂર્ય અસ્ત પામ્યા પછી કમળની અદર બેઠેલા ભમરો અપના બચાવ કરવા માટે કમળની દલ (પાંખડી) ને કાપવા જેવડી કોમલ (મુલાયમ) પાંદડીઓને કાપી નાખવાનો જે બચાવ કરે છે પરતુ અનુરાગ (પ્રીતિ) ને લીધે કમળની કોમલ (મુલાયમ) પાંદડીઓને કાપી નાખવાનો તે બચાવ કરવાનું સાહસ નથી કરી શકતો

अनालोच्य प्रवर्तमानः खलु पराभूयते, तस्मादिदपदपि तावद् विभावय विलासिनीविलसनं कुतः स्थानादिदमुद्भवति ? किं चास्य कारणम् ? कथमिदं तिष्ठति ? किमेतस्मान्निःसरत् सतत दरीदृश्यते ? इति,

विरम विरमात्रानुरागकरणात् , अस्य हि शरीरस्य मूत्राद्युपहतमुद्भवस्थानम् , शुक्रशोणिते एव कारणम् , अशितपीतादिना च स्थितिः, एतस्मान्निःसरीसर्ति च मलमूत्रकफादिकमेव, किं बहुना मृदुतममनोरमवसनविनिर्मितया मलमूत्रास्थि-

हे आत्मन् ! स्मरण रख, जो विना विचारे किसी विषयमें प्रवृत्ति करता है उसकी बड़ी दुर्गति होती है। तू अपना कल्याण चाहता है तो विलासिनियोंके विलासका अच्छीतरह विचार करले। यह सोच देख कि यह शरीर कहांसे उत्पन्न होता है ? इसका क्या कारण है ? कैसे ठहरता है ? और इससे क्या२ घिनौंने (घृणाजनक) पदार्थ निकलते हुए दिखाई देते हैं ?

बस कर, रहेनेदे; इस शरीरमें अनुराग मत कर, मलमूत्रसे भरे हुए स्थानसे यह शरीर उत्पन्न हुआ है, रज–वीर्य इसके कारण है, खाया-पीया भोजन इसकी स्थितिका निमित्त है, और इसके नौ द्वारोंसे मल–मूत्र आदि घृणित पदार्थ निकला करते हैं, अधिक क्या कहें? कोमल और मनोहर कपडेसे बंधी–हुई मल–मूत्रकी मठरीमें पामर प्राणीभी अनुराग नहीं करता; फिर अशुचि आदि भावनाओंका समीचीन

હે આત્મન્! યાદ કર કે, જે વિના વિચારે કોઇ વિષયમા પ્રવૃત્તિ કરે છે તેની ભારે દુર્ગતિ થાય છે તુ પોતાના કલ્યાણને ચાહે છે તો વિલાસિનીઓના વિલાસનો સારી પેઠે વિચાર કરી લે એટલુ વિચારી જો કે આ શરીર કયાથી ઉત્પન્ન થયુ છે? એનું શુ કારણ છે? તે કેવી રીતે ટકે છે? અને એમાથી કેવા કેવા ગધાતા (ઘૃણાજનક) પદાર્થો નીકળતા જોવામા આવે છે?

બસ કર, રહેવા દે, આ શરીરમા અનુરાગ ન કર, મળમૂત્રથી ભરેલા સ્થાનમાથી આ શરીર ઉત્પન્ન થયું છે, રજ–વીર્ય એનું કારણ છે, ખાધેલું–પીધેલું ભોજન, એની સ્થિતિનું નિમિત્ત છે, અને તેના નવ દ્વારો વાટે મળ–મૂત્ર આદિ ઘૃણિત પદાર્થો નીકળ્યા કરે છે વધારે શુ કહીએ ? કોમળ અને મનોહર કપડાથી બાધેલી મળમૂત્રની ગાસડીમા પામર પ્રાણી પણ અનુરાગ નથી કરતો, તો પછી અશુચિ આદિ ભાવનાઓનુ સમીચીન ચિંતન કરવામા ચતુર મુનિઓની તો

कफाविपोद्घटिकपा न पामरोऽपि रक्ष्यते, का कथा पुनर्भावनाकुशलानां मुनीनाम्।

उक्तञ्च—"मम्मः कुम्मशतैर्वपुर्ननु परिधुंधाः ! शुचित्वं क्षिपत्,
कालं कर्म्मपयोधरं परिमलं कस्तूरिकाद्यैस्तथा।
विष्ठाकोऽकमतद्गृहं कमहो ! मध्ये तु शौचं कथ,—
कुर्यान्नेप्यथ मूत्रपिप्यथ कथङ्कारं च तत्सौरभम्" ॥ १ ॥

अन्यच्च—"विरम विरम संसारमुग्ध मुग्ध मपत्र,
विसृज विसृज मायां विद्धि विद्धि स्वतत्त्वम्।
कलय कलय शुद्धं पश्य पश्य स्वकर्म,
कुरु कुरु पुरुषार्थं निर्वृतानन्दहेतोः ॥ २ ॥ इति,"

चिन्तन करनेमें चतुर मुनियोंका कहना ही क्या है ? वे तो उस ओर आंखभी नहीं उठाते। कहा भी है—

"शरीरको सैकड़ों घड़ोंसे चाहे जितना नहलाओ धुलाओ, और केशर कस्तूरी गुलाब आदिकी सुगन्धसे सुगन्धित करो, परन्तु यह शरीर तो मल-मूत्रका भाजन है। हे भव्यो! इसे कैसे पवित्र बनाओगे! और कैसे इसकी सुगन्धि फैलाओगे" ॥१॥

"हे आत्मन् ! तू स्त्री आदिकी ममतासे विरक्त हो विरक्त हो, मोहका त्यागकर त्यागकर, आत्माके स्वरूपको पहचान पहचान, और मोक्षसुखके लिए पुरुषार्थ कर पुरुषार्थ कर[1]" ॥२॥

१ यहां प्रत्येक कर्तव्यको पुनरावृत्तिसे अत्यन्त तीव्र प्रेरणा प्रगट होती है।

વી વાત ! તેઓ તો તેની તરફ દૃષ્ટી આડે જોતા પણ નથી. કહ્યું છે કે—

"શરીરને સેકડો ઘડા પાણીથી ચાહે તેટલું નવરાવો, ધુવો, અને કેસર કસ્તૂરી ગુલાબ આદિની સુગન્ધથી સુગન્ધિત કરો, પરંતુ આ શરીર તો મળ-મૂત્રનું ભાજન છે હે ભવ્યો ! તેને કેવી રીતે પવિત્ર બનાવશો ! અને કેવી રીતે તેના પવિત્ર (કેસર)ને ફેલાવશો ?" (૧)

'હે આત્મન્ ! તું સ્ત્રીઆદિની મમતાથી વિરક્ત થા વિરક્ત થા, મોહનો ત્યાગ કર ત્યાગ કર આત્માના સ્વરૂપને ઓળખ ઓળખ, આત્મિકનો અભ્યાસ કર અભ્યાસ કર, પોતાને હિતકારી હિતકારી, અને મોક્ષ સુખને માટે પુરૂષાર્થ કર પુરૂષાર્થ કર[1]" (૨)

१ અહીં પ્રત્યેક કર્તવ્યને પુનરાવૃત્તિથી અત્યન્ત તીવ્ર પ્રેરણા પ્રગટ થાય છે.

अपरञ्च–" अमेध्यपूर्णे कृमिजालसङ्कुले, स्वभावदुर्गन्धविनिन्दितान्तरे ।
कलेवरे मूत्रपुरीषभाविते, रमन्ति मूढा विरमन्ति धीराः ॥३॥" इति ।
यद्यपि संसारभीरुभिः परिहेयोऽन्यसङ्गो दुस्त्यजः, तथापि ब्रह्मचर्यमहिमानमनुस्मरता मुनीनां केवलं स्त्रीसङ्गपरिहारेण द्रव्यादिसङ्गः स्वयमेव निवर्तते । यथा स्वयम्भूरमणमहासागरमुत्तीर्णस्य पुरतः क्षुद्राकृतिर्गङ्गासमानाऽपि नदी सुखसमुत्तरणीया भवति । उक्तञ्च भगवता उत्तराध्ययनसूत्रस्य द्वात्रिंशेऽध्ययने—
" एए य संगे समइक्कमित्ता, सुहुत्तरा चेव हवंति सेसा ।
जहा महासागरमुत्तरित्ता, नई भवे अवि गंगासमाणा ॥ १ ॥ " इति ,

" अशुचि पदार्थोंसे भरा हुआ; जूँ आदि कीड़ोंसे व्याप्त, स्वाभाविक दुर्गन्धके कारण भीतर भी घृणित और मल-मूत्रसे वेष्टित (स्त्रियोंके) शरीरमें रमण वे करते हैं जो मूढ हैं, और बुद्धिमान् पुरुष महान् निकृष्ट समझ कर उससे अलग रहते हैं ॥ ३ ॥"

यद्यपि विषयोंके संग संसारभीरु पुरुषोंके लिए त्याज्य हैं और उनका त्याग होना कठिन है, तथापि ब्रह्मचर्यकी महिमाका स्मरण करनेवाले मुनियोंको एक मात्र स्त्रीसंगके त्याग देनेसे अन्य विषयोंके संग दुस्त्यज होनेपर भी स्वयमेव निवृत्त हो जाते हैं । अर्थात् ब्रह्मचर्यमें दृढ रहनेवालों पर कोई भी विषय, अपना प्रभाव नहीं डाल सकता । जो पुरुष स्वयम्भूरमण महासमुद्रको पार कर चुका है उसके लिए गंगा जैसी छोटी२ नदियां पार करना क्या बड़ी बात है ?। भगवान्ने उत्तराध्ययन

" અશુદ્ધ પદાર્થોથી ભરેલાં, જુ–આદિ કીડાઓથી વ્યાપ્ત, સ્વાભાવિક દુર્ગંધિને કારણે અંદર પણ ઘૃણિત અને મળ–મૂત્રથી વેષ્ટિત (સ્ત્રીઓના) શરીરમાં તેઓ રમણ કરે છે કે જેઓ મૂઢ છે, અને બુદ્ધિમાન પુરૂષ તો તેને અત્યંત નિકૃષ્ટ સમજીને તેનાથી અલગ રહે છે." (૩)

જો કે વિષયોનો સંગ સંસારભીરૂ પુરૂષોને માટે ત્યાજ્ય છે અને તેનો ત્યાગ થવો કઠિન છે, તોપણ બ્રહ્મચર્યના મહિમાનું સ્મરણ કરનારા મુનિઓને એક માત્ર સ્ત્રીસંગનો ત્યાગ કરવાથી, અન્ય વિષયોનો સંગ દુસ્ત્યજ હોવા છતા પણ આપોઆપ નિવૃત્ત થઈ જાય છે અર્થાત્ બ્રહ્મચર્યમાં દૃઢ રહેનારાઓ પર કોઇ પણ વિષય પોતાનો પ્રભાવ પાડી શકતો નથી જે પુરૂષ સ્વયમ્ભૂરમણ મહાસમુદ્રને પાર કરી ચૂકયો છે તેને માટે ગંગા જેવી નાની નાની નદીઓ પાર કરવામાં શી મોટી વાત છે ? ભગવાને પણ ઉત્તરાધ્યયન–સૂત્રના ૩૨ મા અધ્યયનમાં

इव दृष्टिविषा नागीव सन्दर्शनादेव संयमिनां क्षणमात्रेण जीवनं विनिहन्ति।

अथवा किमियं प्रगाढान्धकारा रजनी? यद्मोलूका इव चत्वारः कषाया विचरन्ति, अज्ञानपिशाचश्चास्ति चारित्रशरीरप्रसनाय जागरूको लक्ष्यते।

हे चित्त-साचर! ज्ञानप्रकाशेन रागान्धकारमपनीय स्त्रीरूपोपसर्गं निवारयता मदीयसाहाय्ये क्षिप्यताम्।

अपि चेदं मननीयम्-मुनीनां कृते ब्रह्मचर्यपरित्यागो महाऽनर्थकरः, तथा हि ब्रह्मचर्यपरित्यागेच्छापामपि सद्यो

सूत्रके १२ वें अध्ययनमें 'एए य संगे' इस गाथासे यही प्रतिपादन किया है॥

जैसे जिस नागिनकी दृष्टिमें विष होता है उसके देखनेसे ही जीवनका अन्त होजाता है, इसी प्रकार स्त्रीके भी सालुराग देखनेसे चारित्र रूपी जीवन नष्ट हो जाता है।

अथवा यह कैसी प्रगाढ अन्धकारमय रजनी है, जिसमें चारों कषाय रूपी उल्लुओंका राज्य है, और चारित्र-रूपी शरीरको निगलनेके लिए अज्ञानरूपी पिशाच सदा ताकता रहता है। हे मित्र मन! ज्ञानके प्रकाशसे रागरूपी अन्धकारको निवारण कर, स्त्रीरूपी रात्रि द्वारा किये गए उपसर्गोंको हटानेमें मेरी सहायता कर।

ब्रह्मचर्यका परित्याग करना मुनियोंके लिए महान् अनर्थ करनेवाला है। यहाँ तक कि ब्रह्मचर्य परित्याग करनेकी इच्छा होते ही पहलेसे

एए य संगे એ ગાથાથી એજ પ્રતિપાદન કર્યું છે

જેવી રીતે જે નાગણીની દૃષ્ટિમાં વિષ હોય છે તેને જોવાથી જ જીવનનો અંત આવી જાય છે, તેવી રીતે સ્ત્રીને અનુરાગપૂર્વક જોવાથી ચારિત્રરૂપ જીવન નષ્ટ થઈ જાય છે

અથવા આ કેવી ઘોર અંધકારમય રાત્રિ છે કે જેમાં ચારે કષાયોરૂપી ઘુવડોનું રાજ્ય છે, અને ચારિત્રરૂપી શરીરને ગળી જવાને માટે અજ્ઞાનરૂપી પિશાચ સદા તાકી રહેલો છે હે મિત્ર મન! જ્ઞાનના પ્રકાશથી રાગરૂપી અંધકારનું નિવારણ કર, અને સ્ત્રીરૂપી રાત્રિથી ઉત્પન્ન થતા ઉપસર્ગોને હટાવવામાં મને સહાય કર

બ્રહ્મચર્યનો ત્યાગ કરવો એ મુનિઓને માટે મહાન્ અનર્થકારક છે; એટલે સુધી કે બ્રહ્મચર્ય ત્યજવાની ઇચ્છા થતા જ અનેક રોગો જેવી રીતે આવીને

दोषा विविधशस्त्रास्त्रधारिणः प्रबलशत्रव इव समुत्तिष्ठन्ति । तत्रादावार्त्तरौद्रध्यानं हृदये पदमारोपयति, तस्मिंश्च विद्यमाने प्रमादः साहस-मज्ञान-मधर्मो-ऽसिद्धिस्तथा-ऽन्येऽपि दोषाः समायान्ति । अब्रह्मचर्यस्य सकलप्रमादस्थानत्वेन प्रमादः, अविचारितकार्यकरणबुद्धिसमुत्पादकत्वेन साहसं, बोधिबीजविनाशकत्वेन अज्ञानम्, अधोगतिकारकत्वेन अधर्मः, अष्टविधकर्मजनकत्वेन असिद्धिश्च, एते दोषाश्चेतोगृहे संयमरत्नापहाराय यथेच्छमाशु प्रविशन्ति ।

किञ्च—विषयरागः, सकलपापानां निदानम् ; कुठार इव चारित्रतरुं छिनत्ति,

---

दोष इस प्रकार आ खड़े होते हैं मानों अनेक अस्त्र-शस्त्र लेकर प्रबल शत्रु आ डटे हों। पहले पहल तो आर्त्तध्यान और रौद्रध्यान हृदयमें स्थान पा लेते हैं। इनके स्थान पाते ही प्रमाद, साहस, अज्ञान, अधर्म, असिद्धि आदि अनेक दोष उपस्थित होते हैं ।

अब्रह्मचारीको प्रमादके सब कारण मौजूद रहते हैं इसलिए प्रमाद, विना विचारे कार्य करनेसे साहस, बोधि-रूपी बीजका विनाशक होनेसे अज्ञान, अधोगतिमें लेजानेके कारण अधर्म, और आठों कर्मोंका जनक होनेसे असिद्धि, और इस प्रकारके अनेक दोष शत्रुकी तरह चित्तरूपी घरमें संयमरूपी रत्नको लूटनेके लिए इच्छानुसार प्रवेश कर जाते हैं।

विषयराग सकल पापोंका मूल कारण है; चारित्र-वृक्षको, काटनेके लिए कुठार है; जिस प्रकार कज्जल, सफेद वस्त्रको मलिन कर देता

ખડા થાય છે, જાણે કે અનેક અસ્ત્ર-શસ્ત્ર લઈને પ્રબળ શત્રુઓ આવી પહોંચ્યા હોય પહેલાં તો આર્ત્ત-ધ્યાન અને રૌદ્ર-ધ્યાન હૃદયમા સ્થાન જમાવી લે છે તેને સ્થાન મળતાં જ પ્રમાદ, સાહસ, અજ્ઞાન, અધર્મ, અસિદ્ધિ આદિ અને દોષો આવી ઊભા રહે છે

અબ્રહ્મચારીની સમીપે પ્રમાદના બધા કારણો હાજર રહે છે એથી પ્રમાદ, વગર વિચારે કાર્ય કરવાથી સાહસ, બોધિરૂપી બીજનું વિનાશક હોવાથી અજ્ઞાન, અધોગતિમા લઈ જવાને કારણે અધર્મ, અને આઠે કર્મોનું જનક હોવાથી અસિદ્ધિ અને એવા જ બીજા અનેક દોષો શત્રુની પેઠે ચિત્તરૂપી ઘરમા સયમ-રૂપી રત્નને લૂટી લેવાને ઇચ્છાનુસાર પ્રવેશ કરે છે.

વિષયરાગ બધા પાપોનું મૂળ કારણ છે; ચારિત્ર વૃક્ષને કાપનારો કોહાડો છે

दृश्यते हि लोकेऽपकृष्टमनुजपशुपक्षिसरीसृपादिशरीरोपभोगमवाञ्छतोऽपि प्राणिनस्तदुपभोगेन अनाद्यनुदेशावस्थानाऽभिमताऽन्नपानाऽन्यान्निशीतवातातपो पतद्वृष्टिदंशमशकादिजनिताऽनेकविधदुर्निवारदुःखोपभोगः सोढव्यो भवतीति, स्वातन्त्र्ये तु न कोऽपि सदृदृश्यमङ्गीकुर्यात् । अनुत्संयोग इवाहविर्योगेऽपि नास्ति जीवस्य स्वातन्त्र्यम्, तनुविर्योगमनिच्छतामपि सुखसम्पन्नवानां मरणदर्शनात्, तमिच्छतां दुःखदग्धानां विषादिभक्षणेऽप्येकान्तिकमरणादर्शनाच्च ।

स्वाधीनता नहीं है । अपकृष्ट—मनुष्य पशु पक्षी साँप आदिके हीन शरीरको जो प्राणी चाहते ही नहीं, उन्हें भी वह शरीर धारण करना पड़ता है, और उसके संयोगसे अनिष्ट स्थानका निवास, अन्न-पानकी अप्राप्ति, गर्मी, सर्दी, ओलोंकी वर्षा, हवा, डांस-मच्छर आदिसे होनेवाले अनेक प्रकारके दुःख भोगने पड़ते हैं । यदि ऐसे शरीरको धारण करना अपनी इच्छा पर निर्भर होता तो कोई भी प्राणी ऐसा दुःखदायी शरीरको धारण न करता ।

जिस प्रकार शरीर धारणमें जीव स्वाधीन नहीं है उसी प्रकार उसके त्यागनेमें भी स्वाधीन नहीं है । संसारमें जो प्राणी सुखसम्पन्न हैं वे वर्त्तमान शरीरका त्याग नहीं करना चाहते, फिरभी उनकी मृत्यु हो जाती है । और मृत्युकी कामना करनेवाले दुःखी जीव विष आदि भक्षण कर लेते हैं तो भी कभी-कभी बच जाते हैं, अतः सिद्ध हुआ कि अपना शरीरभी अपने अधीन नहीं है ।

સ્વાધીનતા નથી. અપકૃષ્ટ—મનુષ્ય પશુ પક્ષી સાપ આદિના હીન શરીરને જે પ્રાણી ચાહતા જ નથી તેમને પણ એ શરીર ધારણ કરવાં પડે છે અને તેના સંયોગથી અનિષ્ટ સ્થાનનો નિવાસ, અન્નપાનની અપ્રાપ્તિ, ગરમી, ઠંડી, કરાનો વરસાદ, હવા, ડાંસ-મચ્છર આદિથી ઉત્પન્ન થતાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખો ભોગવવા પડે છે એ જોવા શરીરને ધારણ કરવાનું પોતાની ઇચ્છા પર જ નિર્ભર હોત તો કોઈ પણ પ્રાણી એવા દુઃખદાયી શરીરને ધારણ ન કરત.

જેવી રીતે શરીર ધારણ કરવામાં જીવ સ્વાધીન નથી, તેવી રીતે તેને ત્યજવામાં પણ સ્વાધીન નથી. જે સારવાર જે પ્રાણીઓ સુખસંપન્ન છે તેઓ વર્તમાન શરીરનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છતા નથી, તો પણ તેમનું મૃત્યુ થઈ જાય છે અને મૃત્યુની કામના કરનારા દુઃખી જીવો વિષ આદિ ભક્ષણ કરી લે છે તોપણ કોઈ કોઈ વાર બચી જાય છે એ રીતથી સિદ્ધ થયું કે આપણું શરીર પણ આપણને સ્વાધીન નથી.

जीवस्य स्वातन्त्र्येण शरीरस्वामित्वे सति अनेकेषां कुसुममृदुकुमाराणां सुन्दरावयवानां कतिपयानामतीतदेवादिशरीराणां विनाशः कथं न वारितः ? तस्माद् देहगेहादि किमपि वस्तु कस्यापि नास्ति, किन्तु अज्ञानवशाज्जीवाः 'इदं मम, इयं मम' इत्यादिस्वरूपं ममत्वं कुर्वन्तीति निश्चीयते ।

इत्थं च स्वकीयदेहगेहादौ ममत्वकरणमज्ञानमूलं, कर्मबन्धहेतुश्चेति विवेकिनः स्वदेहेऽपि ममत्वं न कुर्वन्ति, किं पुनरन्यदीयदेहगेहादौ–इत्यनुचिन्तनेन समुत्पन्नया "न सा मम, नाहं तस्याः" इत्याकारया विवेकबुद्ध्या मनसि प्रसृतं रागं प्रशमयेदिति भावः ॥ अत्र गाथायां 'परिच्चयंतो' इत्यत्र सौत्रत्वात्पष्ठ्यर्थे प्रथमा, 'वहिद्धा' इति प्राकृतत्वात्, यद्वा वहिर्यातीति विग्रहे पृषोदरादित्वाद्वकारादिलोपः । इति गाथार्थः ॥ ४ ॥

यदि शरीर पर प्राणीका अधिकार होता तो फूलसे कोमल तथा सुन्दर अवयववाले अतीतकालीन देव आदिके शरीरके वियोगको क्यों न रोक लेता ? सत्य बात तो यह है कि–देह गेह आदि कोई भी वस्तु किसीकी नहीं है । जीव अज्ञानके कारण 'यह मेरा है' 'यह मेरी है' इस प्रकारकी ममता करते हैं, अत एव शरीरमें ममता करना ही अज्ञान-मूलक और परिग्रह होने से कर्म-बन्धका कारण है, ऐसा समझ कर विवेकी जन अपने शरीरमें भी स्नेह नहीं करते तो दूसरेकी देहमें कैसे स्नेह करेंगे ? ।ऐसा सोच कर, मनमें उत्पन्न हुए भी रागादिको "न वह मेरी है" और "न मैं उसका हूँ" इस प्रकारकी भावनासे दूर कर मुनि, उस निकले हुए मनको फिरसे संयम-घरमें लावे ॥४॥

બે શરીર પર પ્રાણીનો અધિકાર હોત તો ફૂલથીય કોમળ તથા સુંદર અવયવોવાળા અતીતકાલીન દેવાદિના શરીરના વિયોગને કેમ રોકી રાખત નહિ ? સાચી વાત એ છે કે દેહ ગેહ આદિ કોઈ પણ વસ્તુ કોઇની નથી જીવ અજ્ઞાનને કારણે 'આ મારો છે' એ 'એ મારી છે' એ પ્રકારની મમતા રાખે છે એટલે શરીર પર મમતા રાખવી એજ અજ્ઞાનમૂલક અને પરિગ્રહરૂપ હોવાને કારણે કર્મબંધનું કારણ છે એવું સમજીને વિવેકીજન પોતાના શરીર પર પણ સ્નેહ રાખતા નથી, તો પછી બીજાના દેહ પર કેમ સ્નેહ કરે ? એમ વિચારીને મનમા ઉત્પન્ન થએલા રાગાદિને, "એ મારી નથી" કે "હુ તેનો નથી" એવી ભાવનાથી દૂર કરીને, મુનિએ સયમઘરથી બહાર નીકળેલા મનને પાછુ સયમઘરમા લાવે (૪)

कज्जल इव मलिनयति स्वच्छमम्बरमिवात्मानम्, भवति चार्गला मोक्षमार्गद्वारस्य नरकनिगोदादिमहादुःखानाञ्च निधानमिति सर्वथा क्षमपहाय पराञ्जन्ति चञ्चलचेतसः संयमाचरणचतुरास्तपस्विनः।

नन्वेवं यदि मन्त्रास्त्वयाधिपाः सन्ति ये देवानां दानवानामुपरि प्रभावमाविष्कुर्वन्ति, परन्तु किमेतदाश्चर्यम्? यत् स्त्रीणां चरित्रे तेऽपि मन्त्रा इतमायाः किमपि कर्तुं न प्रभवन्ति। अथासां चरित्रस्यैतादृक्प्रभावशालित्वात्, प्रसूतको मन्त्रा अपि पराभूय निरर्थकाः, तर्हि कः उपायस्तदुद्भावितरागरज्जुकर्तनाय समवलम्बनीय इति चेत्,

हन्त! हृदय-सहचर! योषित्संसर्गसंस्थितिपरित्याग एव स्त्रीरूप-परिघाऽऽ

છે તેમ આત્મા મોહ વગેરેને મલિન કરી નાખે છે તેમ આત્માને મલિન બનાવે છે; મુક્તિના માર્ગની અર્ગલા છે, નરક નિગોદના દુઃખોનું નિધાન છે અને વિવિધ વ્યાધિઓનું ઉત્પત્તિસ્થાન છે તેથી કરીને તપ અને સંયમને પાળવામાં ચતુર એવા તપસ્વી લોકો આ (વિષયરાગ)ને નિઃશેષ છોડીને તેથી દૂર રહે છે

જે મંત્ર, દેવો અને દાનવો પર પણ પોતાનો પ્રભાવ તુરત બતાવી આપે છે, તે મંત્ર પણ સ્ત્રીજનિત રાગ પર પ્રભાવ પાડી શકતો નથી, એ મોટા આશ્ચર્યની વાત છે સ્ત્રીઓનું ચરિત્ર એટલું પ્રભાવશાળી હોય છે કે તેની સામે મંત્ર પણ પ્રભાવહીન બની જાય છે. તો તેના વિષયમાં ઉત્પન્ન થનારા રાગરજ્જુને કાપવા માટે મુનિઓએ કયો ઉપાય કરવો જોઇએ?

હે હૃદય-મુદ્દા! સ્ત્રીઓની સમીપે રહેવાનું છોડી દેવું એજ એના વિષયમાં

पादितरागभङ्गोपाय इति धारणांमुपैहि । उक्तञ्च—

"शृणु हृदय ! रहस्यं यत्प्रशस्तं मुनीनां,
न खलु न खलु योषित्संनिधिः संविधेयः ।
हरति हि हरिणाक्षी क्षिप्रमक्षिक्षुरप्रैः,
पिहितशमतनुत्रं चित्तमप्युत्तमानाम् ॥ १ ॥
शास्त्रज्ञोऽपि प्रकटविनयोऽप्यात्मबोधेऽपि गाढः,
संसारेऽस्मिन् भवति विरलो भाजनं सद्गतीनाम् ।
येनैतस्मिन् निरयनगरद्वारमुद्घाटयन्ती,
वामाक्षीणां भवति कुटिला भ्रूलता कुञ्चिकेव" ॥ २ ॥

वस्तुतस्तु इहाऽनादिसंसारे स्वस्मिन्नपि शरीरे जीवस्य किं नाम स्वातन्त्र्यम् ?

विषयमें होनेवाले प्रेम-पाशके काटनेका उपाय है । कहा भी है–

"ऐ मन ! मुनियोंकी आत्माका कल्याण करनेवाले रहस्यको सुन, वह यह है कि–स्त्रियोंका सम्पर्क (संसर्ग) सर्वथा नहीं करना चाहिये, क्योंकि शम-रूप कवच पहने हुए उत्तम पुरुषोंके अन्तःकरणको भी स्त्रियां अपनी आंखेंरूपी छुरीकी धारसे छिन्न-भिन्न कर डालती हैं"॥१॥

"प्रवचनमें प्रवीण, विनयवान् और गंभीर आत्मज्ञानवान् होते हुए भी कोई विरला ही व्यक्ति सद्गतिकी प्राप्ति कर पाता है । क्योंकि संसारमें एक ऐसी कुंजी मौजूद है जो जल्दी नरकका द्वार खोल देती है, वह कुंजी क्या है ? स्त्रियोंकी टेढ़ी भौंह" ॥२॥

सच है–अनादि-कालीन संसारमें, जीवोंको अपने शरीरमें भी

ઉત્પન્ન થતા પ્રેમપાશને કાપવાનો ઉપાય છે કહ્યુ છે કે–હે મન ! મુનિઓના આત્માનું કલ્યાણ કરનારા રહસ્યને શ્રવણ કર તે આ પ્રમાણે છે—

"સ્ત્રીઓનો સંપર્ક (સંસર્ગ) સર્વથા ન કરવો જોઇએ, કારણ કે શમરૂપ કવચ પહેરેલા ઉત્તમ પુરૂષોના અંતઃકરણને પણ સ્ત્રીઓ પોતાની આંખોરૂપી છુરીની ધારથી છિન્ન–ભિન્ન કરી નાખે છે"

"પ્રવચનમા પ્રવીણ, વિનયવાન્ અને ગંભીર આત્મજ્ઞાનવાન્ હોવા છતાં પણ વિરલ વ્યકિત જ સદ્ગતિને પ્રાપ્ત કરી શકે છે કારણ કે સંસારમા એક એવી કુંચી મોજુદ છે કે જે જલ્દી નરકનું દ્વાર ખોલી નાખે છે એ કુંચી કઇ છે ? સ્ત્રીની વાંકી ભમ્મર

અર્થ છે અનાદિકાલીન સંસારમા, જીવો પાસે પોતાના શરીરની પણ

दृश्यते हि लोकेऽपकृष्टमनुजपशुपक्षिसरीसृपादिशरीरोपभोगमनाकाङ्क्षतोऽपि प्राणिनस्तदङ्गयोगेन अनाश्रयवेषावस्थानाऽसिमताऽन्नपानाऽनवाप्तिशीतघातातपो पद्रवदंशमशकादिजनिताऽनेकविधदुर्निवारदुःखोपभोगः बोद्धव्यो भवतीति, स्वातन्त्र्ये तु न कोऽपि तदङ्गमङ्गीकुर्यात् । अङ्गसंयोग इवाङ्गवियोगेऽपि नास्ति जीवस्य स्वातन्त्र्यम्, तद्वियोगमनिच्छतामपि सुखसमन्वितानां मरणदर्शनात्, तमिच्छतां दुःखदग्धानां विपादिभक्षणेऽप्यैकान्तिकमरणाऽदर्शनाच्च ।

स्वाधीनता नहीं है। अपकृष्ट—मनुष्य पशु पक्षी सांप आदिके हीन शरीरको जो प्राणी चाहते ही नहीं, उन्हें भी वह शरीर धारण करना पड़ता है, और उसके संयोगसे अनिष्ट स्थानका निवास, अन्न-पानकी अप्राप्ति, गर्मी, सर्दी, ओलोंकी वर्षा, हवा, डांस-मच्छर आदिसे होनेवाले अनेक प्रकारके दुःख भोगने पड़ते हैं। यदि ऐसे शरीरको धारण करना अपनी इच्छा पर निर्भर होता तो कोई भी प्राणी ऐसा दुःखदायी शरीरको धारण न करता।

जिस प्रकार शरीर धारणमें जीव स्वाधीन नहीं है उसी प्रकार उसके त्यागनेमें भी स्वाधीन नहीं है। संसारमें जो प्राणी सुखसम्पन्न हैं वे वर्तमान शरीरका त्याग नहीं करना चाहते, फिरभी उनकी मृत्यु हो जाती है। और मृत्युकी कामना करनेवाले दुःखी जीव विष आदि भक्षण कर लेते हैं तो भी कभी-कभी बच जाते हैं, अतः सिद्ध हुआ कि अपना शरीरभी अपने अधीन नहीं है।

સ્વાધીનતા નથી. અપકૃષ્ટ-મનુષ્ય પશુ પક્ષી સાપ આદિના હીન શરીરને જે પ્રાણી ચાહતા જ નથી, તેમને પણ એ શરીર ધારણ કરવાં પડે છે અને તેના સંયોગથી અનિષ્ટ સ્થાનનો નિવાસ, અન્નપાનની અપ્રાપ્તિ, તાપ, ટાઢ, કાનનો વિનાશ, હવા, મચ્છર આદિથી ઉત્પન્ન થતાં અનેક પ્રકારના દુઃખો ભોગવવા પડે છે જો એવા શરીરને ધારણ કરવાનું પોતાની ઇચ્છા પર જ નિર્ભર હોત તો કોઈ પણ પ્રાણી એવા દુઃખદાયી શરીરને ધારણ ન કરત.

જેવી રીતે શરીર ધારણ કરવામાં જીવ સ્વાધીન નથી, તેવી રીતે તેને ત્યજવામાં પણ સ્વાધીન નથી. સંસારમાં જે પ્રાણીઓ સુખસંપન્ન છે તેઓ વર્તમાન શરીરનો ત્યાગ કરવા ઇચ્છતા નથી, તો પણ તેમનું મૃત્યુ થઈ જાય છે. અને મૃત્યુની પ્રાર્થના કરનારા દુઃખી જીવો વિષ આદિ ભક્ષણ કરી લે છે છતાંપણ કોઈ કોઈ વાર બચી જાય છે એ ઉપરથી સિદ્ધ થયું કે આપણું શરીર પણ આપણને સ્વાધીન નથી.

जीवस्य स्वातन्त्र्येण शरीरस्वामित्वे सति अनेकेषां कुसुममृदुकुमाराणां सुन्दरावयवानां कतिपयानामतीतदेवादिशरीराणां विनाशः कथं न वारितः ? तस्माद् देहगेहादि किमपि वस्तु कस्यापि नास्ति, किन्तु अज्ञानवशाज्जीवाः 'इदं मम, इयं ममे' त्यादिस्वरूपं ममत्वं कुर्वन्तीति निश्चीयते ।

इत्थं च स्वकीयदेहगेहादौ ममत्वकरणमज्ञानमूलं, कर्मबन्धहेतुश्चेति विवेकिनः स्वदेहेऽपि ममत्वं न कुर्वन्ति, किं पुनरन्यदीयदेहगेहादौ–इत्यनुचिन्तनेन समुत्पन्नया "न सा मम, नाहं तस्याः" इत्याकारया विवेकबुद्ध्या मनसि प्रसृतं रागं प्रशमयेदिति भावः ॥ अत्र गाथायां 'परिच्चयंतो' इत्यत्र सौत्रत्वात्पष्ठ्यर्थे प्रथमा, 'वहिद्धा' इति प्राकृतत्वात्, यद्वा बहिर्धावतीति विग्रहे पृषोदरादित्वाद्वकारादिलोपः । इति गाथार्थः ॥ ४ ॥

यदि शरीर पर प्राणीका अधिकार होता तो फूलसे कोमल तथा सुन्दर अवयववाले अतीतकालीन देव आदिके शरीरके वियोगको क्यों न रोक लेता? सत्य बात तो यह है कि–देह गेह आदि कोई भी वस्तु किसीकी नहीं है । जीव अज्ञानके कारण 'यह मेरा है' 'यह मेरी है' इस प्रकारकी ममता करते हैं, अत एव शरीरमें ममता करना ही अज्ञान-मूलक और परिग्रह होने से कर्म-बन्धका कारण है, ऐसा समझ कर विवेकी जन अपने शरीरमें भी स्नेह नहीं करते तो दूसरेकी देहमें कैसे स्नेह करेंगे ? ।ऐसा सोच कर, मनमें उत्पन्न हुए भी रागादिको "न वह मेरी है" और "न मैं उसका हूँ" इस प्रकारकी भावनासे दूर कर मुनि, उस निकले हुए मनको फिरसे संयम-घरमें लावे ॥४॥

જો શરીર પર પ્રાણીનો અધિકાર હોત તો ફૂલથીય કોમળ તથા સુંદર અવયવોવાળા અતીતકાલીન દેવાદિના શરીરના વિયોગને કેમ રોકી રાખત નહિ ? સાચી વાત એ છે કે દેહ ગેહ આદિ કોઈ પણ વસ્તુ કોઇની નથી જીવ અજ્ઞાનને કારણે 'આ મારો છે' એ 'એ મારી છે' એ પ્રકારની મમતા રાખે છે એટલે શરીર પર મમતા રાખવી એજ અજ્ઞાનમૂલક અને પરિગ્રહરૂપ હોવાને કારણે કર્મબંધનું કારણ છે એવુ સમજીને વિવેકીજન પોતાના શરીર પર પણ સ્નેહ રાખતા નથી, તો પછી બીજાના દેહ પર કેમ સ્નેહ કરે ? એમ વિચારીને મનમા ઉત્પન્ન થએલા રાગાદિને, "એ મારી નથી" કે "હુ તેનો નથી" એવી ભાવનાથી દૂર કરીને, મુનિએ સયમઘરથી બહાર નીકળેલા મનને પાછુ સયમઘરમા લાવે (૪)

पूर्वगाथया 'रागव्यपनयः कर्तव्यः' इत्युक्तं, स च बाह्यक्रियासन्तरेण न सम्भवतीत्यवस्तत्प्रतिपादनार्थमाह-'आयावयाही' इत्यादि ।

१ ३ २ ४ ५ ८ ६ ७
मूलम्-आयावयाही चय सोगमल्लं, कामे कमाही कमियं खु दुक्खं ।
१० ९ १२ ११ १३ १४ १५ १६
छिंदाहि दोसं विणएज्ज रागं, एवं सुही होहिसि संपराए ॥५॥

छाया-आतापय त्यज सौकुमार्यं, कामान् क्राम क्रान्तमेव दुःखम् ॥
छिन्धि द्वेषं व्यपनय रागम् , एवं सुखी भविष्यसि सम्पराये ॥ ५ ॥

सान्वयार्थः-फीपरसे मोह हटानेका उपाय कहते हैं—

आयावयाही=शरीरको तपस्यासे सूखा डालो, सोगमल्लं=सुकुमारता-अंगीरी को चय=त्यागो, कामे=विषयकी इच्छाओंको कमाही=काबूमें करो रोका, (ऐसा करनेसे) खु=निश्चय करके दुक्खं=दुःख कमियं=दूर होगा, दोसं= द्वेषको छिंदाहि=छेदो-नष्ट करो, रागं=रागको विणएज्ज=हटाओ-दूर करो; एवं= इस प्रकार करनेसे (तुम) संपराए=संसारमें सुही=सुखी होहिसि=होओगे ॥५॥

टीका-हे शिष्य ! त्वं धातुम्पपोगाद्गृद्धिनिर्गतं चित्तं मवितोदुम् आतापय= शीतोष्णादिसहनो-च्छ्वासनिरोधकायक्लेशना-ऽनशनादिदुष्करतपोविधानैस्तनुं तापय, सौकुमार्यं=शरीरसुकुमारतां त्यज=परिहर, यद्वा आतापयेत्यिपदेन दीक्षितमधार्यं

पूर्व गाथामां, उत्पन्न थएल रागना परित्याग करवा कह्यो किन्तु रागनो त्याग तप आदि बाह्य क्रियाओ विना नहीं थई शकतो । एटलिए आप तेनी प्ररूपणा करता थका कहे छे- 'आयावयाही' इत्यादि,

हे शिष्य ! तपस्या कर-आतापना ले, सुकुमारताने त्याग कर, इन्द्रियोंके विषयोंमें राग न कर, रागके त्यागथी तु स्वीकृत नाश थशे

પૂર્વ ગાથામાં, ઉત્પન્ન થએલા રાગનો પરિત્યાગ કરવાનું કહ્યું, કિન્તુ રાગનો ત્યાગ તપ આદિ બાહ્ય ક્રિયાઓ વિના થઈ શકતો નથી. એટલા માટે એની પ્રરૂપણા કરે છે આયાવયાહી० ઇત્યાદિ.

હે શિષ્ય ! તપસ્યા કર-આતાપના લે, સુકુમારતાનો ત્યાગ કર, ઇન્દ્રિયોના વિષયોમા રાગ ન કર, રાગના ત્યાગથી કુમેળનો નાશ થઈ જાય છે તુ દ્વેષનો

विशदयति-सौकुमार्यं त्यजेति शरीरसुखसाधने दत्तचित्तो मा भव, शीतवातादिपरिषहसहनयोग्यतां सम्पादयेति भावार्थः। काम्यन्त इति कामाः=शब्दादिविषयास्तान् क्राम=अतिक्राम-सन्त्यजेत्यर्थः। कामातिक्रमणे सति तु दुःखं क्रान्तमेव=गतमेव नष्टमेवेत्यर्थः। कामा एव हि दुःखसमुदायनिदानम्।

ननु 'यथा बुभुक्षापिपासादीनामशनपानादिभिरेव निवृत्तिस्तद्वत्कामानामुपभोगेन भविष्यति ?

जाता है। तू द्वेषका लेश न रहने दे, और रागको छोड़ दे, तो तू संसारमें सुखी, अथवा परिषह उपसर्गोंके युद्धमें विजयी होगा। तात्पर्य-हे शिष्य! श्रामण्ययोग (संयमरूप घर) से बाहर मन निकल जाय तो शीत उष्ण आदि सह कर और उत्कुटुकासन आदिका आश्रय लेकर, तथा अनशन आदि तप करके शरीरको सुखा डाल, शरीरकी कोमलताका त्याग कर, अर्थात् अपने शरीरको शीत-आतप प्रभृति परिषह सहने योग्य बना ले, शारीरिक सुखोंकी सामग्रीमें मन न लगा। जिनकी कामना की जाती है, उन्हें काम कहते हैं, उन कामों (शब्द, रूप, गंध, रस, स्पर्श आदि इन्द्रिय-विषयों) की अपेक्षा न रख। ऐसा करनेसे दुःखोंका अस्तित्व रह नहीं सकता, उनका नाश ही समझ, क्योंकी काम ही दुःखोंका कारण है।

शंका-हे गुरुमहाराज! जैसे भोजन करनेसे भूख शान्त हो जाती है, और पानी पीनेसे प्यास बुझती है, वैसेही विषयोंका सेवन करनेसे

અશ પણ રહેવા ન દે. અને રાગને છોડી દે, તેથી તુ સસારમા સુખી અથવા પરિગ્રહ ઉપસર્ગો સાથેના યુદ્ધમા વિજયી થઇશ તાત્પર્ય એ છે કે-હે શિષ્ય! શ્રામણ્યયોગ (સયમરૂપી ઘર) થી બહાર મન નીકળી જાય તો ટાઢ-તાપ આદિ પરિષહ અને ઉત્કુટુક આસન આદિનો આશ્રય લઇને, તથા અનશન આદિ તપ કરીને શરીરને સુકાવી નાખ, શરીરની કોમળતાનો ત્યાગ કર, અર્થાત્ પોતાના શરીરને ટાઢ-તાપ આદિ પરિષહ સહેવાને યોગ્ય બનાવી લે શારીરિક સુખોની સામગ્રીમા મન ન લગાડ જેની કામના કરવામા આવે છે તેને કામ કહે છે. એ કામો (શબ્દ, રૂપ, ગધ, રસ, સ્પર્શ આદિ ઇન્દ્રિય-વિષયો)ની અપેક્ષા ન રાખ એમ કરવાથી દુઃખોનુ અસ્તિત્વ રહી શકશે નહિ, એનો નાશ જ સમજ, કેમકે કામ જ દુ.ખનુ કારણ છે

શકા-હે ગુરૂ મહારાજ! જેમ ભોજન કરવાથી ભૂખ શાન્ત થઈ જાય છે અને પાણી પીવાથી તરસ છીપે છે, તેમજ વિષયોનુ સેવન કરવાથી વિષય

नैवम्, हे शिष्य ! विषयवासनैव तावत्सकलाऽनर्थमूलम्, चित्तेपशमारित्र-मूलच्छेदमन्तरी रागद्वेषौ दृढीकुरुते । यथा विदेशे गतस्य कस्यचित् प्रेयसो जीवित-स्यापि श्रुतायां मरणवार्तायां जना रुदन्ति न तथा तस्मिन्मृतेऽप्यश्रुतायां तदीय मरणमवुधौ, तस्माच्चेतोविकृतिरेव सुखदुःखबन्धहेतुः, विषयवासनाया समुच्छेदमन्तरेण पुनः पुनरष्टविधानां कर्मणामङ्कुरम् न शक्यते प्रतिरोद्धुं, तेषां विषयवासनामूलकत्वात् । उक्तञ्च—

विषयसेवनकी इच्छा भी शान्त हो जायगी तो फिर आतापना आदि बाह्य तप क्यों करना चाहिए ?

उत्तर—हे शिष्य ! ऐसी शंका करना उचित नहीं है, क्योंकि विष योंकी वासना (इच्छा) ही सब अनर्थोंकी जड़ है, और चारित्ररूपी वृक्षकी जड़को उखाड़नेवाली है। यह रागद्वेषको दृढ़ करती है। परदेश गया हुआ कोई इष्टमित्र जीवित हो परन्तु उसकी मृत्युका समाचार मिले तो सम्बन्धी लोग रोने लगते हैं, और यदि वह मर जाय किन्तु मरनेका समाचार न मिले तो कोई भी नहीं रोता। इससे ज्ञात होता है कि चित्तका विकार ही सुख-दुःखका मुख्य कारण है।

इसलिए जबतक मनसे विषयवासनाका समूल त्याग नहीं होता तब तक आठों कर्मोंकी उत्पत्ति नहीं रुक सकती, क्योंकि उनका मूल, विषय-वासना है। कहा भी है—

સેવનની ઇચ્છા પણ શાન્ત થઈ જાય, તો પછી આતાપના આદિ બાહ્ય તપ કરવાની શી જરૂર ?

ઉત્તર—હે શિષ્ય ! એવી શંકા કરવી ઉચિત નથી કારણ કે વિષયોની વાસના (ઇચ્છા) જ બધા અનર્થોનું મૂળ છે અને ચારિત્રરૂપી વૃક્ષના મૂળને ઉખાડનારી છે તે રાગદ્વેષને દૃઢ કરે છે પરદેશ ગએલો કોઈ ઇષ્ટમિત્ર જીવતો હોય પરંતુ તેના મૃત્યુના સમાચાર મળે તો સગા-સંબંધીઓ રોવા લાગે છે અને જો તે મરી જાય પણ મરણના સમાચાર ન મળે તો કોઈ પણ રોતુ નથી, એવી સમજણ છે કે ચિત્તનો વિકારજ સુખદુઃખનું મુખ્ય કારણ છે

જો ત્યાંસુધી જ્યાંસુધી મનમાંથી વિષયવાસનાનો સમૂળો ત્યાગ નથી કરતો ત્યાંસુધી આઠે કર્મોની ઉત્પત્તિને રોકી શકાતી નથી, કારણ કે તેનું મૂળ વિષય-વાસના છે માટે છે કહ્યું છે કે—

"विचारितमलं शास्त्रं, चिरमुद्ग्राहितं मिथः ।
सन्त्यक्तवासनान्मौनाद्, ऋते नास्त्युत्तम पदम् ॥" इति।

यथा पवनपथे पतत्रिणः स्वच्छन्दं विहरन्ति तथाऽनुपमाऽलौकिकाऽऽनन्दमय-मोक्षमार्गसंचारिणः संयमिनः प्रतिबन्धरहित विहरन्ति, परन्तु जालबद्धा विहङ्गमा उत्पतनयत्नवन्तोऽपि यथा निर्बन्धविहाराय न प्रभवन्ति; तद्वद् विषयसेवनाऽऽशालक्षणविषयवासनाकलितचेतसो मुनयोऽनुपलभ्य मोक्षमार्गमप्रतिबन्धविचरण-वञ्चिता भवन्तीति शिष्य ! जानीहि तावद् विषयाशां दुस्तरमहानदीसमानाम् । उक्तञ्च—

"भले ही कोई कितनेही शास्त्रोंका मनन करले, या दूसरोंको सिखलादे, पर जब तक वासनाका परित्याग करके समिति-गुप्ति-आदिरूप संयमकी आराधना नहीं कर लेता तबतक मोक्ष प्राप्त नहीं कर सकता" ॥१॥

जैसे-पक्षी आकाशमें स्वच्छन्द विहार करते हैं, उसीप्रकार अनुपम अलौकिक आनन्दमय मोक्षमार्गमें विहार करनेवाले संयमी भी अप्रतिबन्धविहारी होते हैं। किन्तु जिस प्रकार जालमें फँसे हुए पक्षी उडनेका यत्न करते हैं पर उड़ नहीं सकते, उसी-प्रकार विषयसेवनकी आशारूप वासनासे मुनि मोक्षमार्गको न पाकर अप्रतिबन्ध विहारसे वंचित रहते हैं। हे शिष्य ! इस विषय-वासनाको ऐसी विशाल नदी समझ कि जिसका पार पाना अत्यन्त कठिन है। कहा भी है—

"ભલે કોઈ ગમે તેટલા શાસ્ત્રોનું મનન કરી લે, અથવા બીજાઓને શીખવે, પરન્તુ જ્યાસુધી વાસનાનો ત્યાગ કરીને સમિતિ–ગુપ્તિ આદિરૂપ સંયમની આરાધના કરી લેતો નથી, ત્યાસુધી મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી" (૧)

જેમ પક્ષી આકાશમા સ્વચ્છન્દ વિહાર કરે છે, તેમ અનુપમ અલૌકિક આનન્દમય મોક્ષમાર્ગમા વિહાર કરનારા સંયમી પણ અપ્રતિબંધ વિહારી હોય છે પરન્તુ જેવી રીતે જાળમા ફસેલા પક્ષીઓ ઉડવાનો યત્ન કરે છે પણ ઉડી શકતા નથી, તેવી રીતે વિષયના સેવનની આશારૂપ વાસનાથી વાસિત અંત:કરણવાળા મુનિઓ મોક્ષમાર્ગને ન પામતા અપ્રતિબંધ વિહારથી વંચિત રહે છે. હે શિષ્ય! આ વિષયવાસનાને એવી વિશાળ નદી સમજ કે જેનો પાર પામવો અત્યંત કઠિન છે. કહ્યું છે કે—

"आशा नाम नदी मनोरथजला तृष्णातरङ्गाकुला,
रागग्राहवती वितर्कविहगा धैर्यद्रुमध्वंसिनी ।
मोहाऽऽवर्तसुदुस्तराऽतिविषमा भीमाऽतिचिन्ताऽटवी,
तस्याः पारगता विशुद्धमनसो नन्दन्ति योगीश्वराः ॥ १ ॥" इति

अपर च शाऽऽकर्णय—

"विषयाशामयापाशाद्, यो विमुक्तः सुदुस्त्यजात् ।
स एव कल्पते सम्यग् ज्ञान्य पट्शास्त्रवेदपि ॥ १ ॥" इति,

हे शिष्य ! एवं विषयभोगस्पृहाऽपि महतेऽनर्थाय कल्पते, किं पुनस्तद्रूप

"आशा, नदीके समान है, इसमें मनोरथरूपी जल भरा हुआ है, तृष्णाकी तरंगे उछलती मार रही हैं, रागरूपी ग्राह इसमें निवास करते हैं, नाना प्रकारके सोच विचार ही इसमें पक्षी हैं, यह नदी धीरता-रूपी वृक्षको विध्वंस करनेवाली है, चिन्तारूपी इसका तट है, इसका पार करना बहुत कठिन है, जो मुनीश्वर इस नदीको पार कर लेते हैं वे ही सुखी होते हैं॥१॥"

और सुनो—

"विषयोंकी आशारूपी पाश दुस्त्याज्य है। जो इस पाशसे मुक्त हो जाते हैं वेही मोक्ष-मार्गके अधिकारी होते हैं, अन्य नहीं; चाहे वह सभी शास्त्रोंके पारगत क्यों न हो ! ॥१॥"

हे शिष्य ! इसप्रकार विषय भोगनेकी इच्छा भी महान् अनर्थको उत्पन्न करती है, तो विषयोंके सेवनके विषयमें तो कहना ही क्या है?

"આશા નદીના જેવી છે, તેમાં મનોરથરૂપી જળ ભરેલુ છે તૃષ્ણાની તરંગો ઉછળી રહ્યાં છે, રાગરૂપી ગ્રાહ જેમાં નિવાસ કરે છે, નાના પ્રકારના વિચારો તેમાં પક્ષીરૂપ છે જે ધીરતારૂપી વૃક્ષનો ધ્વંસ કરનારી છે ચિન્તા જેનું તટ છે જે નદીને પાર કરવી અત્યંત કઠિન છે, જે મુનીશ્વર જે નદીને પાર કરે છે તેજ સુખી થાય છે;" (૧) અને વળી કહ્યું કે—

'વિષયોની આશારૂપી દુસ્ત્યાજ્ય છે જેઓ જે પાશથી મુક્ત થઈ જાય છે તેઓ જ મોક્ષમાર્ગના અધિકારી બને છે—બીજા નહિ, પછી ભલે તેઓ બધાં શાસ્ત્રોના પારગત કેમ ન હોય?" (૧)

હે શિષ્ય! એ રીતે વિષય ભોગવવાની ઇચ્છા જ મહાન્ અનર્થને ઉત્પન્ન કરે છે, તો વિષયોના સેવનની બાબતમા તો કહેવું શુ ? અસ્તુ તુ કુશલતા તે

सेवनं, तदेवमाकलय तावत्-सुखाशया दीपकोपगमनं पतङ्गानाम्, दारुधिया ग्राह-ग्रहण-पुरस्सर नदीतरणं मनुष्याणाम्। किञ्च बुभुक्षापिपासादिदृष्टान्तस्यात्र वैषम्यं विद्यते, नहि कामा उपभोगेन शाम्यन्ति प्रत्युताभ्यासवशादतितरां वृद्धिमेवोपगच्छन्ति, यदुक्तमन्यत्रापि—

"न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति।
हविषा कृष्णवर्त्मेव, भूय एवाभिवर्धते ॥१॥" इति,

लोकेऽपि च दृश्यते-यथा यथा वह्नाविन्धनानि प्रक्षिप्यन्ते तथा तथाऽसौ

बस तू यही समझ ले—जैसे सुख पानेकी इच्छासे पतंगोंका दीपकमें गिरना है, अथवा कोई भोला मनुष्य लकड़ी समझकर ग्राहको पकड़ लेवे और उसीका सहारा लेकर नदी पार करना चाहे तो वह कभी सफलमनोरथ नहीं होगा वरन् उसे प्राण त्यागने पड़ेंगे, इसी प्रकार 'विषय भोगनेसे विषयोंकी वासना मिट जायगी' यह विचारना ठीक नहीं है।

भूख-प्यासका दृष्टान्त भी यहां मेल नहीं खाता, क्योंकि विषय-सेवनसे काम शान्त नहीं होते, बल्कि अधिक-अधिक बढ़ते हैं। कहा भी है—"कामोंका सेवन करनेसे काम कदापि शान्त नहीं होते, जैसे घीके डालनेसे अग्नि शान्त नहीं होती वरन् बढ़ती ही जाती है ॥१॥"

तथा लोकमें भी देखा जाता है कि—अग्निमें ज्यों-ज्यों इन्धन डाला जाता है, त्यों-त्यों वह अधिक प्रबल होती जाती है, बुझती नहीं है।

કે—જેમ સુખ પામવાની ઇચ્છાથી પતંગો દીપકમા હોમાય છે, અથવા કોઇ ભોળો માણસ લાકડું સમજીને ગ્રાહ (મગર) ને પકડી લે અને તેને આધારે નદી પાર કરવા ઇચ્છે તો કદાપિ તેનો મનોરથ સફળ ન થાય પરન્તુ તેને પ્રાણ ત્યજવાનો જ વખત આવે, તેમ "વિષય ભોગવવાથી વિષયોની વાસના મટી જશે" એમ વિચારવુ એ બરાબર નથી

ભૂખ-તરસનું દૃષ્ટાત પણ અહીં બંધ બેસતુ નથી, કારણ કે વિષય-સેવનથી કામ શાન્ત થતો નથી, પરન્તુ વધારે ને વધારે વધે છે કહ્યુ છે કે- "કામોનું સેવન કરવાથી કામ કદાપિ શાન્ત થતો નથી, જેમ ઘી નાખવાથી અગ્નિ શાન્ત થતો નથી, પરતુ વધતો જાય છે" (૧) તેમજ જગતમા પણ જોવામા આવે છે કે- અગ્નિમા જેમ-જેમ ઇધન નાખવામા આવે છે, તેમ-તેમ તે વધારે પ્રબળ

मापद्यमपि मन्यते । अन्यच्च बहुरोगशमनायेक्षापि यथा यथा तदीयकण्डूयनाऽऽदरः क्रियते, तथा तथा बहुरोगो वर्धमान एवाऽनुभूयते न तु क्वाऽपि तद्विषयो ऽल्पतेऽपि कुत्राऽपि, तद्वद् विषयसेवनतो न विषयतृष्णोपशमः ।

अपरं चात्र वैषम्यं, तथाहि–विषयसेवनेच्छोपशमं प्रति विषयसेवनस्य, क्षुदुपशमं प्रति भोजनादेरिव कारणत्वमङ्गीकृत्य यत् तदुपादेयता त्वयोपपाद्यते तन्न मनोरमम्, अन्वयव्यतिरेकौ हि सर्वसंमतौ कार्यकारणभावनिपादकौ, तथाऽन्वयः–'तत्सत्त्वे तत्सत्त्वरूपः' व्यतिरेकस्तु 'तदभावे तदभावरूपः'। यथा सर्वविरतिसत्त्वे साधुत्वसत्ता, तदभावे च साधुत्वापाऽभाव इत्यन्वय-व्यतिरेकाभ्यां साधुत्वकारणं सर्वविरतिचारित्रमिति गम्यते ।

अथवा दादको खुजलानेसे दाद रोग मिटता नहीं किन्तु बढ़ता ही जाता है ॥

उक्त दृष्टान्तमें और भी विषमता है सो कहते हैं–जैसे क्षुधा (भूख) आदिको शान्त करनेमें भोजन आदि कारण हैं, इसी प्रकार विषय-सेवनकी इच्छाको शान्त करनेमें विषयोंका सेवन कारण है, ऐसा मानकर तुम विषय सेवनको उपादेय कहते हो सो ठीक नहीं है । यह सब मानते हैं कि अन्वय-व्यतिरेकसे कार्य-कारणभावका निश्चय होता है, कारणके होने पर ही कार्यका होना अन्वय कहलाता है, और कारणके अभावमें कार्यका न होना व्यतिरेक कहलाता है। जैसे सर्वविरतिरूप चारित्रके होने पर ही साधुता होती है और सर्वविरतिरूप चारित्रके अभावमें साधुता नहीं रहती। इस अन्वयव्यतिरेकसे ज्ञात होता है कि विरति साधुत्वका कारण है ।

કરતો જાય છે એટલાથી તો અટકવા બદલને ખજવાળવાથી દાદર મટતી નથી પણ વધતી જાય છે

વળી દૃષ્ટાંતમાં બીજી પણ વિષમતા છે તે કહે છે– જેમ ભૂખ આદિને શાન્ત કરવામાં ભોજન આદિ કારણ છે તેમ વિષય–સેવનની ઇચ્છાને શાન્ત કરવામાં વિષયોનું સેવન કારણ છે એમ માનીને તમે વિષય–સેવનને ઉપાદેય કહો છો તે અસંગત નથી. શું એમ તો અમે કહીએ છીએ કે–અન્વય-વ્યતિરેકથી કાર્ય કારણભાવનો નિશ્ચય થાય છે કારણ હોવાથી જ કાર્યનું થવું અન્વય કહેવાય છે અને કારણના અભાવમાં કાર્યનું ન થવું એ વ્યતિરેક કહેવાય છે) જેમ સર્વવિરતિરૂપ ચારિત્ર હોવાથી જ સાધુપણ હોય છે અને સર્વવિરતિરૂપ ચારિત્રના અભાવમાં સાધુતા રહેતી નથી આ અન્વય-વ્યતિરેકથી સમજાય છે કે વિરતિ સાધુત્વનું કારણ છે

अथ च-तात्कालिकमेव बुभुक्षाद्युपशमं प्रति भोजनादेरन्वयव्यतिरेकतः कारणता विद्यते, अतस्तादृशबुभुक्षाद्युपशमनकामनयैव भोजनाद्युपादीयते, अत्र तु यावज्जीवनं विषयसेवनेच्छाप्रशमः साधुजनाऽभिलाषविषय इति तादृशप्रशममुद्दिश्य प्रवर्त्तमानानां मुनीनां विषयसेवन कदापि नोपादेयम्, विषयसेवनसमये हि तदीयवासना रागमनुवर्द्धयन्तीन्द्रियाणि च सबलयन्ती विविधाशुभभावनामुद्भावयति-'अयमुपभोगो न जातु नश्यतु, उत्तरोत्तरं चानुवर्द्धताम्, न चैनं प्रतिबध्नन्तु केऽपि विघ्नाः' इत्यादि। एवं च विषयसेवनेन नैव तदभिलाषोपशमः प्रत्युत तद्विपरीतं प्रतिक्षणं वर्द्धमान एव तदभिलाषः पाशवद्ध-

जब भोजन किया जाता है तो क्षुधाकी तात्कालिक शान्ति हो जाती है, विना भोजन किये नहीं होती, इसलिए अन्वय-व्यतिरेकद्वारा भोजन तात्कालिक क्षुधा-निवृत्तिके प्रति कारण होता है। इसी कारणसे क्षुधा-आदि शान्त करनेके लिए भोजन आदि किया जाता है। साधु जीवन-पर्यंत विषय-सेवनकी अभिलाषाकी शान्तिकी इच्छा रखते हैं। इस शान्तिके लिए प्रवृत्ति करनेवाले मुनियोंको कदापि विषयसेवन नहीं करना चाहिए, क्योंकि विषयवासना, विषयसेवनके समय राग-भावकी वृद्धि करती है और इन्द्रियोंको सबल बनाकर नाना प्रकारकी दुर्भावनाएँ उत्पन्न करती है कि-'यह भोग कभी नष्ट न हो जाय, उत्तरोत्तर बढ़ता जाय, इसके भोगनेमें कोई विघ्न न आजावे' इत्यादि। अत एव विषय-सेवन करनेसे विषयकी अभिलाषा शान्त नहीं होती, बल्कि प्रतिक्षण अधिक-अधिक बढती जाती है। यहां तक कि यह विषयलालसा पुरुषको

જ્યારે ભોજન કરવામા આવે છે ત્યારે ક્ષુધાની તાત્કાલિક શાતિ થઇ જાય છે, ભોજન વિના શાન્તિ થતી નથી, તેથી અન્વય-વ્યતિરેક દ્વારા ભોજન, તાત્કાલિક ક્ષુધાનિવૃત્તિને પ્રતિ કારણ બને છે આ કારણથી ક્ષુધા આદિ શાન્ત કરવાને માટે ભોજન આદિ કરવામા આવે છે. સાધુ જીવનપર્યંત વિષય-સેવનની અભિલાષાની શાન્તિની ઇચ્છા રાખે છે આ શાન્તિને માટે પ્રવૃત્તિ કરનારા મુનિઓએ કદાપિ વિષયસેવન કરવુ ન જોઇએ, કારણ કે વિષયવાસના વિષયસેવનને સમયે રાગ-ભાવની વૃદ્ધિ કરે છે, અને ઇન્દ્રિયોને સબળ બનાવીને એવી નાના પ્રકારની દુર્ભાવનાઓ ઉત્પન્ન કરે છે કે-'આ ભોગ કદાપિ નષ્ટ ન થાય, ઉત્તરોત્તર વધતો જાય, એને ભોગવવામા કાઇ વિઘ્ન ન આવે' ઇત્યાદિ, એટલે વિષયસેવનથી વિષયની અભિલાષા શાન્ત થતી નથી, બલ્કે પ્રતિક્ષણ અધિક-અધિક વધતી જાય છે, તે એટલે સુધી કે એ વિષયલાલસા પુરૂષને કેવળ નકામો બનાવી દે છે

मिव पुरुषं पुरुषार्थसाधनासमं करोति, तस्मात् कार्यकारणभावनियामकाऽन्वय व्यतिरेकाभावेन यावज्जीवन विषयसेवनतृष्णाशमने प्रति विषयसेवनस्य कारणता-ऽनुपपत्त्या वाक्शोषक्षमाऽभिलाषवतां संयतानामनुपादेयत्वं सिद्धम् ।

इत्थं पूर्वार्द्धेन याद्यकामपरित्यागमुक्त्वा पश्चार्द्धेनाऽऽभ्यन्तरकामपरित्याग-माह-'छिंदाहि०' इति, शब्दादिविषयेषु द्वेष छिन्धि=मुञ्च, तथा रागं=कामरागं व्यपनय=दूरीकुरु, एवम्=एवं कृते सति, सम्परायेजन्ममरणरूपत्वेन नानारूप संसारेऽपीति भावः । यद्वा परीषहोपसर्गरूपे सङ्ग्रामे,त्वमितिशेष , सुखी=स्वात्मि कानन्दभाग् भविष्यसीति गाथार्थः ॥ ५ ॥

इतना निकम्मा बना देती है कि वह पुरुषार्थ--साधनमें सर्वथा असमर्थ हो जाता है, जैसे कन्दमें फँसा हुआ पुरुष कुछभी पुरुषार्थ नहीं कर सकता। इसलिए यहाँ कार्य कारणभावका निश्चय करानेवाले अन्वय व्यतिरेकका अभाव होनेसे यावज्जीवन विषय-लालसाकी शान्तिके प्रति विषयसेवन कारण नहीं हो सकता। अतः यावज्जीवन विषयाभिलाषाकी शान्ति चाहनेवाले मुनियोंको यह उपादेय नहीं है।

इस प्रकार पूर्वार्द्धमें सूत्रकार याद्य विषयोंका त्याग बताकर उत्त रार्द्धमें अभ्यन्तर- विषयोंके त्यागका उपदेश देते हैं कि-हे शिष्य! शब्दादि-विषयोंमें द्वेष तथा रागको दूर कर। ऐसा करनेसे तू जन्म-मरण स्वरूपवाले जिनश्वर संसारमें सुखी, अथवा अनुकूल प्रतिकूल परीषह और उपसर्ग रूप सङ्ग्राममें विजयी होगा ॥५॥

અને તે પુરૂષાર્થ--સાધનમા સર્વથા અસમર્થ બની જાય છે, કે જેવી રીતે કન્દમાં (કેદમાં) ફસેલો પુરૂષ કાંઈ પણ પુરૂષાર્થ કરી શકતો નથી. તેથી કરીને અહીં અર્થ-કારણભાવનો નિશ્ચય કરાવનારો અન્વય-વ્યતિરેકનો અભાવ હોવાથી જીવન-પર્યંત વિષયલાલસાની શાન્તિની પ્રતિ વિષયસેવન કારણ થઇ શકતુ નથી, જેટલે જીવનપર્યંત વિષયાભિલાષાની શાન્તિને ચાહનારા મુનિઓને માટે એ ઉપદેય નથી

એ પ્રમાણે પૂર્વાર્ધમાં સૂત્રકારે બાહ્ય વિષયોના ત્યાગ બતાવીને ઉત્તરાર્ધમા અભ્યન્તર વિષયોના ત્યાગનો ઉપદેશ આપે છે કે-હે શિષ્ય! શબ્દાદિ- વિષયોમાં દ્વેષ તથા રાગને દૂર કર એમ કરવાથી જ જન્મ-મરણસ્વરૂપવાળા જિનેશ્વર સંસારમાં સુખી, અથવા અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ પરીષહ તથા ઉપસર્ગના સંગ્રામમા વિજયી થઇશ. (૫)

उक्तमर्थं दृष्टान्तेन स्फुटीकरोति–' पक्खंदे० ' इत्यादि,

मूलम्–पक्खंदे जलियं जोइं, धूमकेउं दुरासयं ।
नेच्छंति वंतयं भोत्तुं, कुले जाया अगंधणे ॥६॥

छाया–प्रस्कन्दन्ति ज्वलितं ज्योतिष, धूमकेतुं दुरासदम् ।
नेच्छन्ति वान्तं भोक्तुं, कुले जाता अगन्धने ॥६॥

सान्वयार्थः—

अगंधणे=अगन्धननामक कुले=कुलमें जाया=उत्पन्न हुए (सर्प) जलियं=जलती हुई धूमकेउं=धुंआँ निकालती हुई (और) दुरासयं=असह्य-नहीं सहने योग्य (ऐसी) जोइं=अग्निमें पक्खंदे=प्रवेश कर जाते हैं,(किन्तु) वंतयं=उगले हुए विषको भोत्तुं=भोगनेकी नेच्छंति=इच्छा नहीं करते । अर्थात् अगन्धन सर्प भी त्यागे हुएको फिर ग्रहण नहीं करना चाहते ॥६॥

टीका–गन्धना-ऽगन्धनभेदेन भुजगा द्विविधास्तत्र गन्धनास्ते ये मन्त्रप्रयोगादिवशाद्दष्टप्रदेशे वान्तं विष पुनश्चूषन्ति, तद्भिन्ना अगन्धनास्तत्कुलमगन्धनं तस्मिन् कुले जाताः=समुत्पन्नाः सर्पा इति शेषः, ज्वलितं=प्रदीप्तं धूमकेतुं=धूमः केतु=चिह्नं यस्य त धूमध्वजमित्यर्थः, अत एव दुरासदम्=दुःखेन आसद्यते=धातूनामनेकार्थत्वात् सह्यते संवेद्यते इति वाऽर्थस्तं दुष्प्रवेशमिति यावत् , ज्योतिषम्=अग्निम् प्रस्कन्दन्ति=प्रविशन्ति, किन्त्विति शेषः, वान्तम्=उद्गीर्णं सन्त्यक्तमितियावत्

इसी विषयको दृष्टान्तद्वारा स्पष्ट करते हैं– 'पक्खंदे०' इत्यादि। साँप दो प्रकारके होते हैं–(१) गन्धन और (२) अगन्धन, गन्धन सर्प उन्हें कहते हैं जो मन्त्रादिके बलसे विवश होकर काटे हुए स्थानसे उगले विषको फिर चूस लेते हैं। अगन्धन इनसे विपरीत होते हैं। उस अगन्धन कुलमें उत्पन्न हुए साँप अगन्धन सर्प कहलाते हैं। वे सर्प

આ વિષયને દૃષ્ટાન્ત દ્વારા સ્પષ્ટ કરે છે—પક્ખંદે૦ ઇત્યાદિ

સાપ બે પ્રકારના થાય છે (૧) ગધન અને (૨) અગધન. ગધન સર્પ એ કહેવાય છે કે જે મત્રાદિના બળથી વિવશ થઈને ડંખેલા સ્થાનમા નાખેલું ઝેર તેમાથી પાછુ ચૂસી લે છે અગધન સર્પ તેથી વિપરીત-પ્રકારનો હોય છે એ અગધન કુળમા ઉત્પન્ન થએલો સાપ અગધન સર્પ કહેવાય છે એ સર્પ

विषमिति विशेषेण भोक्तुं नेच्छन्ति—नाभिलषन्ति । तिर्यञ्चः सर्पा अपि बहिष्प्रवेशापेक्षया दुःसहमनुचिते च वान्ताशनयेऽपि मन्यन्ते । तस्मात् शिष्य ! प्रवचनतत्त्वाभिज्ञेन त्वया निःसारतया परित्यक्तस्य विषस्य पुनः स्वीकरणं न विधेयमिति भावः । धूमकेतुरादिशब्दाक्रान्तिभ्यवच्छेदार्थमाह 'जलियं' इति, अङ्गारोदकादिव्यावृत्त्यर्थम् अग्नेर्वैशिष्ट्यप्रतिपादनार्थं चाह-'धूमकेउं' इति, । तीव्रदुरत्वद्योतनार्थं 'दुरासयं' इति । अग्निपर्यायो ज्वलिं-शब्द पुंल्लिङ्गः । 'जलियं' मित्यादिविशेषणविशेष्येण 'यमग्नौ प्रवेशे सद्यो भस्मसाद् भवति साहसेऽप्यगन्धनसा सर्पा प्रविशन्ति किन्तु परित्यक्तविषमापातुं नैव वाञ्छन्ति, एव सत्कुलजा अपि परित्यक्तान् विषयान् मरणान्तेऽपि न पुनः सेवितुमिच्छन्तीति बोध्यते, इति गाथार्थः॥६॥

असह्य और जलती अग्निमें प्रवेश कर जाते हैं, किन्तु त्यागे हुए विषको फिर नहीं चूसते ।

हे शिष्य! जघतिर्यंच सर्प भी उगले हुएको निगलना नहीं चाहते तब तू तो प्रवचनमें प्रवीण है अत एव निःसार समझ कर त्यागे हुए विषयोंका सेवन तुझे तो भूलकर भी नहीं करना चाहिए ।

अग्निके 'ज्वलित' आदि तीन विशेषण दिये हैं, उनका अभिप्राय यह है कि-जिस अग्निमें प्रवेश करतेही तत्काल भस्म हो जावे उस प्रकारकी अग्निमें भी अगन्धन कुलके सर्प प्रवेश करजाते हैं पर त्यागे हुए विषको ग्रहण नहीं करते । इसी प्रकार कुलीन पुरुषभी त्यागे हुए विषयोंको प्राणसंकटमेंभी ग्रहण नहीं करते । अर्थात् वे दुष्कर्म करके क्षणभर भी जीना नहीं चाहते ॥६॥

અસહ્ય અને બળતી આગમાં પ્રવેશ કરે છે પરન્તુ વોકવાર મૂકેલા ઝેરને પાછું ચૂસી લેતા નથી

હે શિષ્ય ! બચારે તિર્યંચ સર્પ પણ મૂકેલા ઝેરને પાછું કદી બચ્ચ કરવાનો નથી તો તું તારે પ્રવચનમાં પ્રવીણ છે, એટલે નિસાર સમજીને ત્યજેલા વિષયોનું સેવન તારે તો ભૂલે ચૂકે પણ ન કરવું જોઇએ.

અગ્નિના 'જ્વલિત' આદિ ત્રણ વિશેષણો આપેલાં છે તેનો હેતુ એ છે કે-જે અગ્નિમાં પ્રવેશ કરતાં જ તત્કાળ ભસ્મ થઈ જવાય એ પ્રકારના અગ્નિમાં પણ અગન્ધન કુળનો સર્પ પ્રવેશ કરે છે પરન્તુ ત્યજેલા વિષને ગ્રહણ કરતો નથી. એ પ્રમાણે કુલીન પુરૂષો પણ ત્યજેલા વિષયોને પ્રાણસંકટમાં પણ ગ્રહણ કરતા નથી. અર્થાત્ તેઓ દુષ્કર્મ કરીને ક્ષણ વાર પણ જીવવા ઇચ્છતા નથી. (૬)

अरिष्टनेमौ भगवति प्रव्रजिते तत्कनिष्ठभ्राता रथनेमी राजीमतीं चकमे, सा तु कामवासनाविरक्ता कदाचन सुवासितसरसपायसं भुक्त्वा कस्मिंश्चित्कटोरके समुद्वम्य 'भुज्यता'-मित्युक्त्वा रथनेमये दत्तवती, रथनेमिना च 'कथमिदं वान्तं क्षत्रियवंशावतंसेन मया भोक्ष्यते' इत्युक्ता सा प्रोवाच-'तर्हि कथमरिष्टनेमिना त्वद्भ्रात्रा समुज्झिततया वान्ततुल्यां मामभिलष्यसि? न च त्रपसे' इति, ततश्च तद्वचनश्रवणसञ्जातवैराग्योऽसौ प्राव्राजीत्।

जब बाईसवें तीर्थंकर भगवान् अरिष्टनेमिने दीक्षा ग्रहण कर ली तब उनके छोटे भाई रथनेमिने राजीमतीकी इच्छा की, किन्तु सती-शिरोमणि राजीमती, कामकी वासनासे विरक्त हो चुकी थी। उसने एक रोज सुगन्धित तथा स्वादिष्ट खीर खाई और एक कटोरेमें वमन करके वह रथनेमिको देने लगी और बोली-लीजिये खीर खाइए। रथनेमि यह सुनकर आगबबूले (क्रुद्ध) हो गये और बोले-'मैं क्षत्रियोंके वंशका भूषण होकर वमन की हुई खीर कैसे खाऊंगा?' राजीमतीजी कहने लगी-'अहो श्रेष्ठक्षत्रिय! तुम वमन की हुई खीर नहीं खाते तो, अपने बड़ेभाई श्रीअरिष्टनेमिद्वारा वमन की हुई यानी त्यागी हुई मुझको क्यों चाहते हो? मेरी इच्छा करते तुम्हें लज्जा नहीं आती?, सती राजीमतीकी हृदयमें चुभनेवाली बात सुनतेही रथनेमिको संसारसे विरक्ति होगई। उन्होंने दीक्षा लेली। कुछ दिनोंके बाद राजीमतीने भी

જ્યારે બાવીસમા તીર્થંકર ભગવાન્ અરિષ્ટનેમિએ દીક્ષા ગ્રહણ કરી, ત્યારે તેમના નાના ભાઈ રથનેમિએ રાજીમતીની ઇચ્છા કરી, પરન્તુ સતીશિરોમણિ રાજીમતી કામની વાસનાથી વિરકત થઈ ચૂકી હતી તેણે એક દિવસ સુગધિત અને સ્વાદિષ્ટ ખીર ખાધી અને એક વાડકામા તેનુ વમન કરીને તે રથનેમિને આપવા લાગી અને બોલી. "લ્યો, ખીર ખાઓ!" રથનેમિ એ સાભળીને ક્રોધાવિષ્ટ થઇ ગયો અને બોલ્યો 'હુ ક્ષત્રિયોના વશનું ભૂષણ થઇને વમેલી ખીર કેમ ખાઇશ?' રાજીમતી કહેવા લાગી 'અહો શ્રેષ્ઠ-ક્ષત્રિય! તમે વમેલી ખીર નથી ખાતા, તો તમારા મોટાભાઇ શ્રીઅરિષ્ટનેમિએ વમેલી એટલે ત્યજેલી એવી મને કેમ ચાહો છો? મારા માટેની ઇચ્છા કરતા તમને શરમ નથી આવતી?' હૃદયને ડખે એવી સતી રાજીમતીની વાત સાભળતા જ રથનેમિને સ સારથી વિરક્તિ આવી ગઇ એમણે દીક્ષા લીધી કેટલાક દિવસ પછી રાજીમતીએ પણ

अथैकदा गृहीतसङ्गत्या सा राजीमती साध्वीभि परिवृता रैवतकपर्वतसमीपस्थं भगवन्तमरिष्टनेमिं वन्दितुं व्रजन्ती मध्येमार्गं अकस्मात्प्रवलजलसङ्घातपातेन ऊर्द्धगामैकाकिनी काकतालीयन्यायेन तत्रैव गिरिकन्दरमाससाद, यत्रासौ भग्नचित्तो रथनेमिरपि सतं पूर्वं गत्वा स्थित आसीत्, तमनघलोचनैव 'विविक्तोऽयं प्रदेश' इति विचार्योर्द्धवस्त्राणि प्रसारयामास। तदानीं तां यथाजातां (नग्नां) दिगम्बरामपि भग्नान्तरङ्गोऽनङ्गोपहतचित्तवृत्तिर्निवृत्तविषयविच्युतो रथनेमिः पुनः रथनेमिरूढान्तभावः समपद्यत। स भूपो जातकाममालोक्य प्रकामकमनीयाकृति-

---

दीक्षा लेली। राजीमती, पहुतसी साध्वियोंके परिवारसे परिवृत होकर रैवतक पर्वतपर पधारे हुए भगवान् अरिष्टनेमिको वन्दना करने गई तब मार्गमें अचानक ही पानीकी मूसलधार वर्षा होने लगी, सारा शरीर और वस्त्र, पानीसे भीग गया। संयोगसे राजीमतीने भी उसी गुफामें प्रवेश किया जिसमें रथनेमि पहलेसे ही ठहरे हुए थे। जिस स्थानपर रथनेमि बैठे थे उधर दृष्टि न पड़नेके कारण वे दृष्टिगोचर न हुए। राजीमतीने एकान्त स्थान समझ कर भीगे कपड़े फैला दिये। राजीमतीको कपड़ेरहित देखकर रथनेमिका चित्त चलित होगया। उनके मन पर कामविकारने आक्रमण कर लिया। वे संयम मार्गसे च्युत होगये। रथकी-नेमि (पहिये) की भाँति उनका चित्त घूमने लगा। रथनेमिको इस प्रकार कामातुर देखकर रतिसी रमणीय राजीमतीने जो

દીક્ષા લીધી. હજારની અનેક સાધ્વીઓના પરિવારથી વિટાઇને રૈવતક પર્વત પર પધારેલા ભગવાન્ અરિષ્ટનેમિને વંદના કરવા ગઈ ત્યારે માર્ગમાં અચાનક મૂશળધાર વરસાદ વરસવા લાગ્યો. તેનું આખું શરીર અને વસ્ત્રો પાણીથી ભીંજાઈ ગયાં. સંયોગવશ રાજીમતીએ જોઈ જુએ તેમાં પ્રવેશ કર્યો કે જે ગુફામાં રથનેમિ પહેલેથી આવીને રહ્યા હતા. જે સ્થાન પર રથનેમિ બેઠા હતા તે સ્થાન પર દૃષ્ટિ ન પડવાને લીધે તે રાજીમતીને દૃષ્ટિગોચર ન થયા. તેથી તે એકાન્ત પ્રદેશ જાણીને પોતાના ભીંજાયેલા વસ્ત્રો ફેલાવી દીધાં. ત્યારે તે રાજીમતીને વસ્ત્ર રહિત જોઈને રથનેમિનું ચિત્ત ચલિત થઈ ગયું જોઈને મન પર કામવિકારે આક્રમણ કર્યું તે સંયમમાર્ગથી ભ્રષ્ટ થઈ ગયા. રથની નેમિ (પૈડું)ની પેઠે તેમનું ચિત્ત ભમવા લાગ્યું રથનેમિને જે પ્રમાણે કામાતુર જોઈને રતિ જેવી

रसौ राजीमती पुनर्यदुक्तवती तदेव तिसृभिर्गाथाभिः सूत्रकारो ब्रूते–'धिरत्थु०' इत्यादि ।

३ २ १ ४ ५ ६
मूलम्–धिरत्थु ते जसोकामी, जो तं जीवियकारणा ।
७ ९ ८ १२ १० ११ १३
वंतं इच्छसि आवेउं, सेयं ते मरणं भवे ॥७॥

छाया—धिगस्तु त्वां (ते) यशःकामिन्, यस्त्वं जीवितकारणात् ।
वान्तमिच्छस्यापातुं, श्रेयस्ते मरणं भवेत् ॥७॥

रथनेमिके प्रति राजीमती कहती है—

सान्वयार्थः–जसोकामी=हे यशके अभिलाषी ते=तुझे धिरत्थु=धिक्कार हो, जो=जो तं=तू जीवियकारणा=असंयमजीवन सुखके लिये वंतं=वमन किये –त्यागे हुएको आवेउं=पीना इच्छसि=चाहता है, (इससे तो) ते=तेरा मरणं= मरजाना सेयं=अच्छा भवे=है । अर्थात्–संयम धारण करके फिर असंयममें आना अत्यन्त निन्दनीय है, और उस असंयमकी अपेक्षा संयमी अवस्थामें मृत्यु होजाना अच्छा है ॥७॥ देख—

टीका–कामयते=वाञ्छति तच्छीलः कामी, यशसः=संयमस्य कीर्त्तेर्वा कामी यशःकामी, तत्सम्बुद्धौ हे यशःकामिन्!, यद्वा अकारच्छेदाद् हे अयशःकामिन्=

कुछ कहा उसे सूत्रकार तीन गाथाओंसे कहते हैं– 'धिरत्थु०' इत्यादि ।

हे यशके अभिलाषी ! तुझे धिक्कार है, जो असंयम जीवनके सुखके लिए वमन किये हुएको खाना चाहता है, इस प्रकारके जीवनसे मर जाना ही अच्छा है ।

हे यश अर्थात् संयम अथवा कीर्त्तिकी इच्छा करनेवाले ! अथवा हे असयम और अपयशके कामी ! तुझे धिक्कार है, तू अत्यन्त निन्दाका

રમણીય રાજીમતીએ જે કાંઇ કહ્યુ તે વાત સૂત્રકાર ત્રણ ગાથાઓમા કહે છે — धिरत्थु० ઇત્યાદિ

હે યશના અભિલાષી ! તને ધિક્કાર છે, જે અસયમ જીવનના સુખને માટે વમેલાને ખાવા ઇચ્છે છે, એ પ્રકારના જીવનથી તો મરવુ જ વધારે સારૂ છે યશ અર્થાત્ સયમ અથવા કીર્તિની ઇચ્છા કરનારા !, અથવા હે અસયમ અને અપયશના કામી ! તને ધિક્કાર છે, તુ અત્યત નિંદાને પાત્ર છે અથવા હે કામી !

हे असंयमापयशोऽर्थिन् ! त्वां धिगस्तु, निन्द्योऽसि त्वमित्यर्थः 'ते' इति द्वितीयार्थे षष्ठी, यद्वा 'ते' इति षष्ठ्यन्तमेव, तत्र 'पौरुष' मित्यस्य शेषः, धिगित्यनेन सम्बन्धः, ते=तव पौरुषं धिगित्यर्थः । यद्वा हे कामिन् ! ते=तव यत्तं=अहो धन्योऽयं जीवितपर्यंतसंयमव्रतपरिपालको महात्मे'-त्येवं लोकप्रतीतां कीर्तिम्, अथवा अयशः=सा दुष्टेव दुष्टचेष्टनकर्म पापं धिगस्त्वित्यर्थः, इति वयम्, यस्त्वं जीवितकारणात्=असंयमजीवितसुखार्थमिति भावः, वान्तं=भगवता परित्यक्तत्वाद्वान्तसदृशीं माम्, यद्वा संयमसेनिरूपेण परित्यक्तस्य विषयस्यैवममिलाषोदयाद्वान्तवुल्यं विषम् आपातुम्=उपसर्गवशेन पातुमर्थमद्यादुपभोक्तुम् इच्छसि=कामयसे, ते=तव मरणं=मृत्युः श्रेयः=प्रशस्यं श्रेष्ठं भवेत्, न पुनरित्थमनाचरणीयाऽऽचरणमिति गाथार्थः ॥७॥

मूलम्-अहं च भोगरायस्स, तं च सि अंधगवण्हिणो ।
मा कुले गंधणा होमो, संजमं निहुओ चर ॥ ८ ॥

छाया-अहं च भोगराजस्य, त्वं चासि अन्धकवृष्णेः ।
मा कुले गन्धनौ भूव, संयमं निभृतश्चर ॥ ८ ॥

सान्वयार्थः-अहं च=मैं (राजीमती) भोगरायस्स=भोगकुलकी हूँ, च=और तं=तुम अंधगवण्हिणो=अंधकवृष्णिकुलके सि=हो, कुले=ऐसे उच्च कुलमें गंधणा=(दोनों) गन्धन मा=नहीं होमो=होवें । (अतः) निहुओ=निश्चल

पात्र है । अथवा हे कामी ! जगतमें तुम्हारी इस प्रकारकी जो कीर्ति फैली हुई है कि "यह रथनेमि मुनि, अत्यन्त उत्कृष्ट संयमका पालन करने वाला महात्मा है" इस कीर्तिको धिक्कार है, क्योंकि तुम असंयम रूप जीवितके लिए, भगवान् अरिष्टनेमिके द्वारा त्यागी हुई दुष्टाके, अथवा संयम पालनके लिए त्यागे हुए विषयोंको फिर चाहते हो, तुम्हें मर जाना अच्छा है किन्तु असंयमकी वांछा करना अच्छा नहीं है ॥७॥

જગતમાં તારી જે પ્રશંસની જે કીર્તિ ફેલાઇ છે કે "આ રથનેમિ મુનિ અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ સંયમનું પાલન કરનારા મહાત્મા છે" એ કીર્તિને ધિક્કાર છે, કેમ કે તમે અસંયમરૂપ જીવિતને માટે ભગવાન્ અરિષ્ટનેમિએ ત્યજેલી જેની બને, અથવા સંયમપાલનને માટે ત્યજેલા વિષયોને પાછા ચાહો છો. તમારે મરી જવું જ જોઇએ પરન્તુ અસંયમની વાંછના કરવી જોઇએ નહીં. (૭)

होकर संजमं=संयमको चर=पालो। भावार्थ-राजीमती रथनेमिसे कहती है कि हम दोनों उच्च कुलोंमें उत्पन्न हुए हैं, अतः उगले हुए विषको वापिस पीजाने-वाले गन्धन सापोंके समान हमको नीच न होना चाहिए ॥ ८ ॥

टीका—'अहं च' इत्यादि। चद्वयं समुच्चयार्थम्, हे रथनेमे! अहं=राजीमती भोगराजस्य=तन्नाम्ना प्रसिद्धस्य अस्मीतिशेषः, अहं भोगराजस्य पौत्रीति भावः। त्वं च अन्धकवृष्णेः=तन्नाम्ना प्रसिद्धस्य असि, अन्धकवृष्णिपौत्रोऽसीत्यर्थः। ततः किं? तदाह-कुले=वंशेऽर्थान्निष्कलङ्के गन्धनौ=गन्धनकुलसम्भूतसर्पसदृशौ, 'आवा' मिति गम्यते; माभूव=नभवेव, तस्मात् निभृतः=निश्चलो विषयादिभिरक्षोभ्यः सन् संयमम्=अनश्वरसुखसाधनभूतं निरवद्यक्रियाऽनुष्ठानं चर=पालय। इति गाथार्थः८

१ २ ७ ६ ३ ५ ४
मूलम्—जइ तं काहिसि भावं, जा जा दिच्छसि नारिओ।
८ १० ९ ११ १२
वायाविद्धु व्व हडो, अट्ठिअप्पा भविस्ससि ॥ ९ ॥

छाया—यदि त्वं करिष्यसि भावं, या या द्रक्ष्यसि नारीः।
वाताविद्ध इव हडो,-ऽस्थितात्मा भविष्यसि ॥ ९ ॥

सान्वयार्थः-जइ=यदि तं=तुम जा जा=जो-जो नारिओ=स्त्रीको दिच्छ-सि=देखोगे (उन-उनपर) भावं=बुरे विचार काहिसि=करोगे तो वायाविद्धुव्व=

"अहं च' इत्यादि। हे रथनेमि! मैं (राजीमती) भोगराजकी पोती और उग्रसेनकी बेटी हूँ, और तुम अन्धकवृष्णिके पौत्र तथा समुद्रविजयके पुत्र हो, इसलिए दोनोंही निर्मल कुलोंमें उत्पन्न हुए हैं। हमें गन्धन कुलमें उत्पन्न होने वाले सर्पोंके समान नहीं होना चाहिये। अतः विषय आदिको त्याग करके अनन्त सुखके कारणभूत निरतिचार संयमका पालन करो ॥८॥

અહ ચ ઇત્યાદિ હે રથનેમિ! હુ (રાજીમતી) ભોગરાજની પૌત્રી અને ઉગ્રસેનની પુત્રી છુ, અને તમે અધકવૃષ્ણિના પૌત્ર તથા સમુદ્રવિજયના પુત્ર છો, એ રીતે આપણે બેઉ નિર્મળ કુલોમા ઉત્પન્ન થયા છીએ આપણે ગધન કુળમા ઉત્પન્ન થએલા સર્પોના જેવા ન થવુ જોઇએ માટે વિષય આદિને ત્યજીને અનત સુખના કારણભૂત નિરતિચાર સયમનું પાલન કરો (૮)

इवासे उडाय कुए इवो=इव वनस्पतिकी भांति अट्ठिअप्पा=अस्थिर आत्मावाले चंचलचित्त भविस्ससि=हो जाओगे ॥ ९ ॥

टीका-'जइ तं०' इत्यादि । यं वा या वा नारीः=स्त्रीः द्रक्ष्यसि=अवलोकिष्यसे यतस्तीर्निरूपसम्बन्धात् 'तासु तासु' पदे भावे=लक्षणविपर्ययसापत्तया दृष्टिं दृष्टिं करिष्यसि तदा वातविद्धः=वातेन=वायुना प्रेरितः इव=निर्मूलो वनस्पतिविशेष इव, शैवालमिव वा अस्थिरात्मा=अस्थिरः=अस्थिरः आत्मा यस्य स तथोक्तो भविष्यसि, जन्म-जरा-मरणबन्ध-जगदटवीपर्यटनदुःखपरम्परानिराकरणकारणेभ्यः संयमगुणेभ्यः भ्रस्वरूपाऽपारसंसारपारावारे विषयवासनावातविकम्पितचेसाः शान्तिं न गमिष्यसीति भावः, इति गाथार्थः ॥ ९ ॥

एवं राजीमत्या प्रतिबोधितो रथनेमिर्धर्मनिष्ठोऽभवदित्याह-'तीसे सो०' इत्यादि ।

मूलम्—तीसे सो वयण सोच्चा, संजयाइ सुभासिय ।
अंकुसेण जहा नागो, धम्मे संपडिवाइओ ॥१०॥

'जइ तं' इत्यादि । यदि तुम जिस जिस स्त्रीको देखोगे उन सब पर विकारदृष्टि डालोगे तो आंधीसे उखाडे हुए इस वनस्पति अथवा सेवालकी तरह अस्थिर हो जाओगे; अर्थात् जन्म-मरणसे होनेवाले जगत्रूपी अटवीमें भ्रमण करनेके कष्टोंको दूर करनेवाले संयमगुणोंसे च्युत होनेके कारण संसाररूप अपार समुद्रमें विषयवासनारूपी वायुसे चंचलचित्त होकर भटकते फिरोगे ॥९॥

राजीमतीजीके द्वारा प्रतिबोध पाकर रथनेमि संयममें स्थिर होगया। इसी विषयको सूत्रकार प्रतिपादन करते हैं- 'तीसे०' इत्यादि ।

જઇ તં० ઇત્યાદિ, જો તમે જે જે સ્ત્રીઓને જોશો તે બધી પર વિકારદૃષ્ટિ નાખશો તો આંધીથી ઉખડી હુઇ વનસ્પતિ અથવા શેવાલની પેઠે અસ્થિર થઈ જશો, અર્થાત્ જન્મ-મરણથી ઉત્પન્ન થતા જગત્રૂપી અટવીમા ભ્રમણ કરવાને કષ્ટોને દૂર કરનારા સંયમગુણોથી ભ્રષ્ટ થવાને લીધે સંસારરૂપ અપાર સમુદ્રમા વિષયવાસનારૂપી વાયુથી અત્યંત ચિત્તચપળ થઈને ભ્રમણ કરતા ફરશો. (૯)

રાજીમતીએ જોયેલા પ્રતિબોધ પામીને રથનેમિ સંયમમા સ્થિર થઈ ગયા. એ વિષયનું પ્રતિપાદન સૂત્રકાર કરે છે-તીસે० ઇત્યાદિ.

छाया-तस्याः स वचनं श्रुत्वा, संयतायाः सुभाषितम् ।
अंकुशेन यथा नागो, धर्मे सम्प्रतिपादितः ॥ १० ॥

सान्वयार्थः-सो=वह (रथनेमि) तीसे=उस संजयाइ=संयमवती (राजीमती) के सुभासियं=सुभाषित वयणं=वचनको सोच्चा=सुनकर धम्मे=धर्ममें संपडिवाइओ=आगया-प्राप्त होगया, जहा-जैसे अंकुसेण=अंकुशसे नागो=हाथी मार्गमें आ जाता है ॥ १० ॥

टीका-सः=रथनेमिः, संयतायाः=संयमवत्याः तस्याः=राजीमत्याः, सुभाषितमिति वैराग्यसारगर्भितत्वात् वचनं=सदुपदेशं, श्रुत्वा=समाकर्ण्य 'स्थितः' इति शेषः अन्यथा 'सम्प्रतिपातितः' इत्यनेन समानकर्तृकत्वाऽभावात् क्त्वाप्रत्ययोत्पत्तिरसङ्गता स्यात्, यद्वा 'सम्प्रतिपातित' इत्यस्य णिजर्थाऽविवक्षया 'सम्प्रतिपन्नः' इत्यर्थः कर्त्तव्यः । अङ्कुशेन=हस्तिचालनार्थ-लौहमयवक्राग्रास्त्रेण नागो यथा=हस्तीव, धर्मे=जिनोक्तप्रवचनरूपे, सम्प्रतिपातितः=संस्थापितः संस्थित इति वा, यथाऽङ्कुशेन प्रशमितमदो मतङ्गजोऽनुकूलं मार्गमवलम्बते तथा राजीमतीवचनेन दूरीकृतमदनमदो रथनेमिरपि जिनोक्तधर्ममार्गमवलम्बितवानिति भावः ॥१०॥

जैसे अंकुशसे हाथी ठीक मार्ग पर आजाता है वैसे ही रथनेमि संयमवती राजीमतीके वैराग्य-परिपूर्ण वचन (सदुपदेश) सुनकर जिनेन्द्र भगवानके प्रवचन-रूप धर्म-मार्गमें स्थित हो गये, अर्थात् जैसे महावतके अंकुशसे मदोन्मत्त हाथीका मद चकनाचूर हो जाता है और वह सन्मार्ग पर आजाता है, उसी प्रकार राजीमती-रूपी महावतके वचन-रूपी अंकुशसे रथनेमि-रूपी हाथीका विषयवासना-रूपी मद दूर होगया और वे जिनोक्त धर्ममार्गमें प्रवृत्त होगये ॥१०॥

જેમ અંકુશથી હાથી બરાબર માર્ગ પર આવી જાય છે, તેમજ રથનેમિ સંયમવતી રાજીમતીના વૈરાગ્યપૂર્ણ વચન (સદુપદેશ) સાભળીને જિનેન્દ્ર ભગવાનના પ્રવચનરૂપ ધર્મમાર્ગમા સ્થિર બની ગયા અર્થાત્ જેમ મહાવતના અંકુશથી મદોન્મત્ત હાથીનો મદ ચૂર્ણ થઈ જાય છે, અને તે રાહ પર આવી જાય છે, તેમ રાજીમતીરૂપી મહાવતનાં વચનરૂપી અંકુશથી રથનેમિરૂપી હાથીને વિષયવાસનારૂપી મદ દૂર થઈ ગયો અને તે જિનોકત ધર્મમાર્ગમા પ્રવૃત્ત થઈ ગયા (૧૦)

सम्यक्त्वोपसंहारमाह 'एवं करंति०' इत्यादि ।

मूलम्-एवं करंति संबुद्धा, पंडिया पवियक्खणा ॥

विणियट्टंति भोगेसु, जहा से पुरिसुत्तमो ॥११॥ त्तिबेमि॥

छाया-एवं कुर्वन्ति सम्बुद्धाः, पण्डिताः प्रविचक्षणाः ॥

विनिवर्तन्ते भोगेभ्यो, यथा स पुरुषोत्तमः ॥ ११ ॥ इति ब्रवीमि ॥

सान्वयार्थे -संबुद्धा=सत् असत् के विवेकी पंडिया=विषयदोषोंके ज्ञाता पवियक्खणा=आगमके मर्मज्ञ पुरुष एवं=ऐसा ही करंति=करते हैं, (अ) भोगेसु=भोगोंसे विणियट्टंति=निवृत्त होजाते हैं; जहा=जैसे से=वह पुरिसुत्तमो=पुरुषोंमें श्रेष्ठ (रथनेमि विषयोंसे निवृत्त हो गया) त्तिबेमि=(पूर्ववत्)। भावार्थ-जो विवेकी होते हैं वे विषयोंके दोषोंको जानकर उनका परित्याग कर देते हैं, जैसे रथनेमिने परित्याग कर दिया था ॥ ११ ॥

॥ इति द्वितीयाध्ययनस्य सान्वयार्थः ॥ २ ॥

टीका-सम्=सम्यग् बुद्धा=बोध प्राप्ता इयोपादेयज्ञानसम्पन्ना इत्यर्थः, सन्तु द्वत्वमेव विद्यमानवति-'पण्डिता, प्रविचक्षणा' इति विद्यमानाभ्याम्। तत्र पण्डिताः=विषयदोषविशारदाः, प्रविचक्षणाः=विचक्षणश्रेष्ठाः आगममर्मज्ञवदिनः मोक्षरूप परिणामा वस्पर्शं, एवं=तथा कुर्वन्ति=समाचरन्ति। किं समाचरन्तीत्याह-'विणियट्टंति भोगेसु' इति, भोगेभ्यः=विषयेभ्यः विनिवर्तन्ते=उपरता भवन्ति, यथा स=रथनेमिः, पुरुषोत्तमः=पुरुषेषु श्रेष्ठः।

उपसंहार- 'एवं करंति०' इत्यादि।

हेय और उपादेय वस्तुओंको सम्यक् प्रकार समझनेवाले सबुद्ध, विषयोंमें प्रवृत्तिके दोषोंके ज्ञाता, आगमके रहस्यको जाननेवाले अथवा चारित्रके फलको प्राप्त करनेवाले प्रविचक्षण मुनिजन ऐसे ही करते हैं,

ઉપસંહાર- एवं करंति० इत्यादि.

હેય અને ઉપાદેય વસ્તુઓને સમ્યક્ પ્રકારે સમજનારા સબુદ્ધ, વિષયોમા પ્રવૃત્તિના દોષોના જ્ઞાતા, આગમના રહસ્યને જાણનારા અથવા ચારિત્રના ફળને પ્રાપ્ત કરનારા પ્રવિચક્ષણ મુનિજનો જેમ જ કરે છે, અર્થાત્ ભોગોથી નિવૃત્ત

ननु कथमसौ पुरुषोत्तमो यो गृहीतसंयमो भ्रातृजायामचीकमत? उच्यते– विचित्रा खलु कर्मणां गतिः, गृहीतसंयमस्यापि रथनेमेश्चेतसि विषयवासना मोहनीयकर्मोदयवशादुद्बुद्धा, परन्तु वैराग्यवारिधाराधरेण राजीमतीवचनेन यदा विषयबलयदावानलजनिततापकवलितो म्लानतामापन्नो रथनेमिचेतस्तरुः सेचितस्तदैव पुनरसौ संयमामृतरसास्वादनपरो विषवद्विषयविविधदोषाकलनेन

अर्थात् भोगोंसे निवृत्त होते हैं जैसे कि–पुरुषोंमें उत्तम रथनेमिने भोगोंकी निवृत्ति की।

प्रश्न–जिन्होंने संयम लेकर भी विषयवासनामें लीन होकर परम अनुचित जो कि गृहस्थभी नहीं करता ऐसी साक्षात् अपने-भाईकी भार्यापर कुदृष्टि करके भोगोंकी प्रार्थना की, विषयभोगोंकी इच्छामात्र भी करना चारित्रको मलिन करनेवाला और आत्माको दुर्गतिदाता है तो फिर भगवानने विषयानुरागी रथनेमिको पुरुषोंमें उत्तम कैसे कहा?

उत्तर–कर्मोंकी गति विचित्र होती है, मोहकर्मके उदयसे यद्यपि विषयभोगकी अभिलाषा हुई तो भी विषयरूपी दावानलसे उत्पन्न संतापसे संतप्त हो मुरझाया हुआ रथनेमिका चित्त-रूपी वृक्ष वैराग्य-रसकी वरसा करनेवाले राजीमतीजीके वचनरूपी मेघसे सींचे जाने पर शीघ्रही संयमरूप अमृतरसके आस्वादनमें तत्पर होगया। 'विषय परम कटुक फल देनेवाले और आत्माको चतुर्गतिमें परिभ्रमण करानेवाले हैं'

થાય છે, કે જેવી રીતે પુરૂષોમા ઉત્તમ રથનેમિએ ભોગોની નિવૃત્તિ કરી

પ્રશ્ન—જેમણે સયમ લઇને પણ વિષયવાસનામા લીન થઈને, પરમ અનુચિત–કોઇ ગૃહસ્થ પણ ન કરે એવી, સાક્ષાત્ પોતાના ભાઇની ભાર્યા પર કુદૃષ્ટિ કરીને ભોગની પ્રાર્થના કરી, વિષયભોગોની ઇચ્છા-માત્ર પણ ચારિત્રને મલિન કરનારી અને આત્માને દુર્ગતિ દેનારી છે, તો પછી ભગવાને તેવા વિષયાનુરાગી રથનેમિને પુરૂષોમા ઉત્તમ કેવી રીતે કહ્યો?

ઉત્તર—કર્મોની ગતિ વિચિત્ર હોય છે મોહકર્મના ઉદયથી જો કે વિષયભોગની અભિલાષા ઉત્પન્ન થઇ, તોપણ વિષયરૂપી દાવાનળથી ઉત્પન્ન થએલા સતાપથી સતપ્ત થઇને મ્લાન બનેલા રથનેમિનું ચિત્તરૂપી વૃક્ષ, વૈરાગ્ય રસની વૃષ્ટિ કરનારા રાજીમતીના વચનરૂપી મેઘથી સિંચિત થતા પછી, તુરતજ સયમરૂપ અમૃતરસનું આસ્વાદન કરવામા તત્પર બની ગયુ 'વિષયો અત્યત કડવા કટુ ફળ દેનારા અને આત્માને ચતુર્ગતિમા પરિભ્રમણ કરાવનારા છે' એ પ્રકારની પરમ

पान्तिमुपगतः परमदुश्चरतपःसेवनपरायणो झटिति वपुषेति विषयसान्निध्येऽपि विषनिग्रहकारित्वेन झटिति विषयोपरतत्वेन च पुरुषोत्तमत्वं तस्य निर्वाणमेवेत्यर्थः पल्लवितेन ।

न चाधुनिकरथनेमेरुदाहरणोपक्रम्यादिदं दशवैकालिकसूत्रमनित्यं स्यादिति वाच्यम्, पर्यायार्थिकनयमपेक्ष्याऽनित्यत्वेऽपि द्रव्यार्थिकनयापेक्षया नित्यत्वात् ।

इस प्रकारकी परम वैराग्यभावना द्वारा, एकान्त स्थानमें विषयका सान्निध्य रहनेपर भी इन्द्रिय निग्रह करके विषयोंको विषतुल्य समझ कर तत्काल त्याग दिया और उग्र तप-संयमको पालन किया, इसलिये भगवानने उन्हें पुरुषोंमें उत्तम कहा है ॥

प्रश्न—हे गुरो ! प्रवचन अनादि और नित्य है, क्योंकि आचारांग आदि पचीसों शास्त्र अनादिकालसे चले आते हैं, और यह दशवैकालिक सूत्र भी उन्हीं पचीसोंमें है तो आधुनिक रथनेमि और राजीमतीका उदाहरण आनेसे तो यह सादि और अनित्य सिद्ध होता है ।

उत्तर—हे शिष्य ! पर्यायार्थिक नयकी अपेक्षासे प्रत्येक पदार्थ अनित्य है, इसी नयकी अपेक्षा दशवैकालिक भी अनित्य है, किन्तु द्रव्यार्थिक नयकी अपेक्षासे यह नित्य है । अर्थात् दशवैकालिकमें प्ररूपित मुनिका आचार सर्वज्ञोक्त है । सब सर्वज्ञोंका कथन एकसरीखा होता है । जिस आचारका प्ररूपण चरम तीर्थंकर श्रीमहावीरस्वामीने

વૈરાગ્યભાવના દ્વારા એકાન્ત સ્થાનમાં વિષયનું સન્નિધ્ય હોવા છતાં પણ ઇન્દ્રિય-નિગ્રહ કરીને વિષયોને વિષતુલ્ય સમજીને તત્કાળ ત્યાગ કરી દીધા અને ઉગ્ર તપ સંયમનું પાલન કર્યું, તેથી ભગવાને તેમને પુરુષોમાં ઉત્તમ કહ્યા છે

પ્રશ્ન—હે ગુરો ! પ્રવચન અનાદિ અને નિત્ય છે કારણ કે આચારાંગ આદિ પચીસે શાસ્ત્ર અનાદિકાળથી ચાલ્યા આવે છે અને આ દશવૈકાલિક સૂત્ર પણ એ પચીસમાનું જ છે તો આધુનિક રથનેમિ અને રાજીમતીનું ઉદાહરણ આપવાથી તો એ સૂત્ર સાદિ અને અનિત્ય સિદ્ધ થાય છે

ઉત્તર—હે ! શિષ્ય પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાથી પ્રત્યેક પદાર્થ અનિત્ય છે એ નયની અપેક્ષાએ દશવૈકાલિક પણ અનિત્ય છે પરન્તુ દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ તે નિત્ય છે અર્થાત્ દશવૈકાલિકમા પ્રરૂપેલો મુનિનો આચાર સર્વજ્ઞોક્ત છે બધા સર્વજ્ઞોનું કથન એકસરખું જ હોય છે એ આચારનું પ્રરૂપણ ચરમ તીર્થંકર શ્રી મહાવીર સ્વામીએ કર્યું છે તેની જ પ્રરૂપણા અનાદિ કાળથી બધા

'इति ब्रवीमि' इति पूर्ववत् ॥ इति गाथार्थः ॥ ११ ॥

इति श्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-कलित-ललित-कलापाऽऽलापक-प्रविशुद्ध-गद्य-पद्य-नैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति-कोल्हापुरराजप्रदत्त-जैनशास्त्राचार्य-पद-भूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य-श्रीघासीलालव्रतिविरचितायां श्रीदशवैकालिकसूत्र-स्याऽऽचारमणिमञ्जूषाख्यायां व्याख्यायां द्वितीयं श्रामण्यपूर्वकाख्यमध्ययनं समाप्तम् ॥ २ ॥

— ❀ —

किया है उसीकी प्ररूपणा अनादिकालसे सब सर्वज्ञ करते आये हैं अत एव द्रव्यार्थिक नयकी अपेक्षासे यह दशवैकालिक अनादि और नित्य है।११।

इति हिन्दीभाषानुवादमें श्रामण्यपूर्वकाख्य
द्वितीय अध्ययन समाप्त हुआ ॥२॥

— ❀ —

સર્વજ્ઞો કરતા આવ્યા છે એટલે દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાથી આ દશવૈકાલિક અનાદિ અને નિત્ય છે (૧૧)

ઇતિ 'શ્રામણ્યપૂર્વક' નામના બીજા અધ્યયનનું
ગુજરાતી-ભાષાનુવાદ સમાપ્ત (૨)

—: ० :—

शान्तिमुपगतः परमदुश्चरतपःसेवनपरायणो झटिति कथूखेति विषयसान्निध्येऽपि चित्तनिग्रहकारित्वेन झटिति विषयोपरतत्वेन च पुरुषोत्तमत्वे तस्य निर्बाधमेवेदं स्वकं पद्मविशेषेण ।

न चाधुनिकरथनेमेरुदाहरणोपलम्भादिदं दशवैकालिकमुत्तमनित्यं स्यादिति वाच्यम्, पर्यायार्थिकनयमपेक्ष्याऽनित्यत्वेऽपि द्रव्यार्थिकनयापेक्षया नित्यत्वात् ।

इस प्रकारकी परम वैराग्यभावना द्वारा, एकान्त स्थानमें विषयका सान्निध्य रहनेपर भी इन्द्रिय निग्रह करके विषयोंको विषतुल्य समझ कर तत्काल त्याग दिया और उग्र तप संयमको पालन किया, इसलिए भगवान्ने उन्हें पुरुषोंमें उत्तम कहा है ॥

प्रश्न—हे गुरो ! प्रवचन अनादि और नित्य है, क्योंकि आचारांग आदि पचीसों शास्त्र अनादिकालसे चले आते हैं, और यह दशवैकालिक सूत्र भी उन्हीं पचीसोंमें है तो आधुनिक रथनेमि और राजीमतीका उदाहरण आनेसे तो यह सादि और अनित्य सिद्ध होता है ।

उत्तर—हे शिष्य ! पर्यायार्थिक नयकी अपेक्षासे प्रत्येक पदार्थ अनित्य है, इसी नयकी अपेक्षा दशवैकालिक भी अनित्य है, किन्तु द्रव्यार्थिक नयकी अपेक्षासे यह नित्य है । अर्थात् दशवैकालिकमें प्ररूपित मुनिका आचार सर्वज्ञोक्त है । सब सर्वज्ञोंका कथन एकसा होता है । जिस आचारका प्ररूपण चरम तीर्थंकर श्रीमहावीरस्वामीने

જેથી અત્યંત એકાન્ત સ્થાનમાં વિષયનું સન્નિધ્ય હોવા છતાં પણ ઇન્દ્રિય નિગ્રહ કરીને વિષયોને વિષતુલ્ય સમજીને તત્કાલ ત્યાગ દીધા અને ઉગ્ર તપ સંયમનું પાલન કર્યું, તેથી કરીને તેમને પુરુષોમાં ઉત્તમ કહ્યા છે

પ્રશ્ન—હે ગુરુ ! પ્રવચન અનાદિ અને નિત્ય છે કારણ કે આચારાંગ આદિ પચીસો શાસ્ત્ર અનાદિકાળથી ચાલ્યાં આવે છે અને આ દશવૈકાલિક સૂત્ર પણ એ પચીસમાનું જ છે તો આધુનિક રથનેમિ અને રાજીમતીનું ઉદાહરણ આવવાથી તો એ સૂત્ર સાદિ અને અનિત્ય સિદ્ધ થાય છે

ઉત્તર—હે ! શિષ્ય પર્યાયિક નયની અપેક્ષાથી પ્રત્યેક પદાર્થ અનિત્ય છે અને નયની અપેક્ષાએ દશવૈકાલિક પણ અનિત્ય છે પરન્તુ દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ તે નિત્ય છે અર્થાત્ દશવૈકાલિકમાં પ્રરૂપેલ મુનિનો આચાર સર્વજ્ઞોનો છે અને સર્વજ્ઞોનું કથન એકસરખું જ હોય છે જે કારણનું પ્રરૂપણ ચરમ તીર્થંકર શ્રી મહાવીર સ્વામીએ કર્યું છે તેવી જ પ્રરૂપણા અનાદિ કાળથી અને

टीका—संयमे=पञ्चास्रवविरमणे-न्द्रियपञ्चकनिग्रह-कषायचतुष्टयजय-दण्डत्रय-विरतिलक्षणे, सुस्थितात्मनाम्=निश्चलात्मनाम्, तेषां=सुप्रसिद्धानां प्रसिद्धार्थकोऽत्र तच्छब्दः, विप्रमुक्तानां=विशिष्टरूपया परमार्थभावनया प्रकर्षेण शरीरादिममत्वतो मुक्ताः, यद्वा 'इमे विषयकषाया अनन्तभवभ्रमणदुःखसंभारपादपसेचकाः, एतेषां जननीजनकबान्धवादीनां ममत्वं भववन्धननिबन्धनम्, एतं पृथिव्यादिषड्जीवनिकायमनन्तवारान् ममात्मा सम्प्रविश्य नानादुःखमन्वभूत्, वस्तुतो नास्ति मम

संयममें भलीभाँति स्थित, संसारसे मुक्त, स्व-पर-उभयका त्राण (रक्षण) करनेवाले अर्थात् प्रत्येकबुद्ध-स्व-अपनी आत्माके त्राता; तीर्थंकर-परके त्राता और स्थविर-उभय (स्व-पर) के त्राता होते हैं इसलिए ये सब त्रायी कहलाते हैं, इन निर्ग्रन्थ महर्षियोंको ये (आगे बताये जानेवाले ५२ अनाचार) आचरण करने योग्य नहीं हैं।

पांच आस्रवोंसे विरमण, पाँचों इन्द्रियोंका निग्रह, क्रोधादि चार कषायोंको जीतने, तीन दण्डोंका त्याग करनेरूप संयममें दृढ़ आत्मा वाले, प्रसिद्ध, विशेष प्रकारकी परमार्थ भावना भाकर शरीर आदिकी ममतासे मुक्त, अथवा ये विषय-कषाय भवभ्रमणके दुःखरूपी वृक्षको सींचने वाले हैं, माता-पिता भाई-बन्द कुटुम्ब परिवार, इन सबकी ममता संसार-बंधनका कारण है, पृथ्वीकाय आदि छह जीवनिकायोंमें मेरी आत्मा अनन्तवार उत्पन्न होकर नाना प्रकारकी पीडाओंका अनुभव

સયમમા સારી રીતે સ્થિત, સસારથી મુકત, સ્વ પર ઉભયનું ત્રાણ (રક્ષણ) કરનાર અર્થાત્ પ્રત્યેકબુદ્ધ-સ્વ-પોતાના આત્માના ત્રાતા, તીર્થંકર-પરના ત્રાતા, અને સ્થવિર-ઉભય-(સ્વ-પર)ના ત્રાતા હોય છે, તેથી એ સર્વ ત્રાયી કહેવાય છે એ નિર્ગ્રન્થ મહર્ષિઓને એ (આગળ બતાવવામા આવનારા બાવન અનાચાર) આચરવા યોગ્ય નથી

પાચ આસ્રવોથી વિરમણ, પાચે ઈન્દ્રિયોનો નિગ્રહ, ક્રોધાદિ ચાર કષાયોને જીતવા, ત્રણ દડોનો ત્યાગ કરવારૂપ સયમમા દૃઢ આત્માવાળા, પ્રસિદ્ધ, વિશેષ પ્રકારની પરમાર્થ ભાવના ભાવીને શરીર આદિની મમતાથી મુકત, અથવા એ વિષય-કષાય ભવ-ભ્રમણના દુ ખરૂપી વૃક્ષને સીંચનારા છે, માતા-પિતા ભાઇ-બધ કુટુમ્બ પરિવાર એ સર્વની મમતા સસારબધનનુ કારણ છે, પૃથ્વીકાય આદિ છ જીવનિકાયમા મારો આત્મા અનતીવાર ઉત્પન્ન થઇને નાના પ્રકારની પીડા-

॥ अथ तृतीयमध्ययनम् ॥

द्वितीयेऽध्ययने 'साधुना धृतिः सम्भारणीया' इत्युक्तं, सा चाऽऽचारे न त्वनाचारे इति, तस्मादस्मिन् 'क्षुल्लकाचारकथा'ऽऽख्ये तृतीयेऽध्ययनेऽनाचारस्वरूपनिरूपणपुरस्सरं साधूनामाचारः प्रदर्श्यते, तत्रेदमादिमं सूत्रम्-'संजमे०' इत्यादि।

१ २ ३ ४
मूलम्-संजमे सुट्ठिअप्पाणं विप्पमुक्काण ताइणं ।
५ ६ ७ ८ ९ १०
तेसिं-मेयमणाइण्णं निग्गंथाण महेसिणं ॥१॥

छाया:-संयमे सुस्थितात्मनां, विप्रमुक्तानां त्रायिणाम् ।
तेषामेतदनाचीर्णं निर्ग्रन्थानां महर्षीणाम् ॥ १ ॥

शब्दार्थः-संजमे=संयममें सुट्ठिअप्पाणं=भलीभांति स्थिर आत्मावाले विप्पमुक्काण=शरीर आदिकी ममतासे रहित ताइणं=षट्कायजीवोंके रक्षक तेसिं=उन निग्गंथाण=परिग्रहरहित महेसिणं=महर्षियोंके एयं=यह आगे कहे जानेवाले यावत् अणाइण्णं=अनाचीर्ण है। अर्थात् महर्षियोंने इनका आचरण नहीं किया है अतः ये अनाचीर्ण-आचरण करने योग्य नहीं हैं ॥ १ ॥

तीसरा अध्ययन

दूसरे अध्ययनमें यह निरूपण किया गया है कि साधुको धीरता (दृढ़ता) धारण करना चाहिये, वह धीरता अनाचारमें होनी चाहिये अनाचारमें नहीं, इसलिए 'क्षुल्लकाचारकथा' नामक इस तीसरे अध्ययनमें अनाचारके निरूपणपूर्वक मुनिजनोंके आचारका निरूपण किया जाता है- 'संजमे सुट्ठि०' इत्यादि।

અધ્યયન ત્રીજું

ત્રીજા અધ્યયનમાં જે નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે તે—સાધુએ ધીરતા (દૃઢતા) ધારણ કરવી જોઈએ, એ ધીરતા આચારમાં હોવી જોઈએ, અનાચારમાં નહિ, તેથી ક્ષુલ્લકાચારકથા નામક આ ત્રીજા અધ્યયનમાં અનાચારના નિરૂપણ પૂર્વક મુનિજનોના આચારનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે—સંજમે સુટ્ઠિ० ઇત્યાદિ.

टीका—संयमे=पञ्चास्रवविरमणे-न्द्रियपञ्चकनिग्रह-कषायचतुष्टयजय-दण्डत्रय-विरतिलक्षणे, सुस्थितात्मनाम्=निश्चलात्मनाम्, तेषां=सुप्रसिद्धानां प्रसिद्धार्थकोऽत्र तच्छब्दः, विप्रमुक्तानां=विशिष्टरूपया परमार्थभावनया प्रकर्षेण शरीरादिममत्वतो मुक्ताः, यद्वा 'इमे विषयकषाया अनन्तभवभ्रमणदुःखसंभारपादपसेचकाः, एतेषां जननीजनकबान्धवादीनां ममत्वं भववन्धननिबन्धनम्, एतं पृथिव्यादिषड्जीवनिकायमनन्तवारान् ममात्मा सम्प्रविश्य नानादुःखमन्वभूत्, वस्तुतो नास्ति मम

संयममें भलीभाँति स्थित, संसारसे मुक्त, स्व-पर-उभयका त्राण (रक्षण) करनेवाले अर्थात् प्रत्येकबुद्ध-स्व-अपनी आत्माके त्राता; तीर्थंकर-परके त्राता और स्थविर-उभय (स्व-पर) के त्राता होते हैं इसलिए ये सब त्रायी कहलाते हैं, इन निर्ग्रन्थ महर्षियोंको ये (आगे बताये जानेवाले ५२ अनाचार) आचरण करने योग्य नहीं हैं।

पांच आस्रवोंसे विरमण, पाँचों इन्द्रियोंका निग्रह, क्रोधादि चार कषायोंको जीतने, तीन दण्डोंका त्याग करनेरूप संयममें दृढ़ आत्मा वाले, प्रसिद्ध, विशेष प्रकारकी परमार्थ भावना भाकर शरीर आदिकी ममतासे मुक्त, अथवा ये विषय-कषाय भवभ्रमणके दुःखरूपी वृक्षको सींचने वाले हैं, माता-पिता भाई-बन्द कुटुम्ब परिवार, इन सबकी ममता संसार-बंधनका कारण है, पृथ्वीकाय आदि छह जीवनिकायोंमें मेरी आत्मा अनन्तवार उत्पन्न होकर नाना प्रकारकी पीडाओंका अनुभव

સયમમા સારી રીતે સ્થિત, સસારથી મુકત, સ્વ પર ઉભયનું ત્રાણ (રક્ષણ) કરનાર અર્થાત્ પ્રત્યેકબુદ્ધ-સ્વ-પોતાના આત્માના ત્રાતા, તીર્થંકર-પરના ત્રાતા, અને સ્થવિર-ઉભય-(સ્વ-પર)ના ત્રાતા હોય છે, તેથી એ સર્વ ત્રાયી કહેવાય છે એ નિર્ગ્રન્થ મહર્ષિઓને એ (આગળ બતાવવામા આવનારા બાવન અનાચાર) આચરવા યોગ્ય નથી

પાચ આસ્રવોથી વિરમણ, પાચે ઈન્દ્રિયોનો નિગ્રહ, ક્રોધાદિ ચાર કષાયોને જીતવા, ત્રણ દડોનો ત્યાગ કરવારૂપ સયમમા દૃઢ આત્મવાળા, પ્રસિદ્ધ, વિશેષ પ્રકારની પરમાર્થ ભાવના ભાવીને શરીર આદિની મમતાથી મુકત, અથવા એ વિષય-કષાય ભવ-ભ્રમણના દુ ખરૂપી વૃક્ષને સીંચનારા છે, માતા-પિતા ભાઈ-બધ કુટુમ્બ પરિવાર એ સર્વની મમતા સસારણ બધનનું કારણ છે, પૃથ્વીકાય આદિ છ જીવનિકાયમા મારો આત્મા અનતીવાર ઉત્પન્ન થઈને નાના પ્રકારની પીડા-

कोऽप्यात्मीय इति, रागादयश्च जीवमृगयानुरागमाणस्तान्सहायवत इत्यहो ! बत इतरगणोऽहं स्वकीयाऽभ्युदयनि मेपसमाधनासमः संजातोऽस्मि, धिङ् माम् ! उक्तञ्च—

"इह हि मधुरगीतं क्षुत्यमेतल्लसोऽयं,
स्फुरति परिमलोऽयं स्पर्श एषोऽङ्गनानाम् ।
इति इतपरमार्थैः रिन्द्रियैर्वाम्यमाणः,
स्वहितकरणपूर्तैः पञ्चभिर्वञ्चितोऽस्मि ॥१॥" इति,'

एतद्विषविचित्रभावनाभिः सर्वथा रागादिशत्रूणां मुक्ताः विप्रमुक्तास्तेषाम्,

---

कर चुकी है, वास्तवमें संसारमें कोई भी मेरा नहीं है। यह रागादि दोष, जीवरूपी हरिणके लिए व्याधके समान होनेके कारण महान् शत्रु हैं। खेद है कि मैं उन वैरियोंके वशमें पड़कर अपने परम अभ्युदय-स्वरूप मोक्षके साधनमें भी असमर्थ होगया हूँ मुझे धिक्कार है। कहा भी है—

"कैसा कर्णमधुर गीत है, कैसा नेत्रोंको लुभानेवाला रूप है, कैसा जिह्वाका प्रिय स्वाद है, कैसा नासिकाको आकर्षित करनेवाला सुगन्ध है और स्त्री आदिका स्पर्श कैसा सुखकारी है। इस प्रकार अनुभव कराकर परमार्थका सत्यानाश करनेवाली अपना स्वार्थ साधनेमें चूर्त इन रागादिक पाचों इन्द्रियोंने हाय! मेरी आत्मिक-सम्पत्तिसे मुझे वंचित कर दिया—मुझको लूट लिया ॥१॥"

इस प्रकारकी भावनाओं द्वारा राग आदि शत्रुओंसे सर्वथा मुक्त

કોનો અનુભવ કરી ચૂકયો છે વાસ્તવમા સંસારમા કોઈપણ મારૂ નથી, આ રાગાદિ દોષ જીવરૂપી હરણને માટે વાઘ (પારધી)ની સમાન હોવાને કારણે મહાન શત્રુ છે એટલી વાત છે કે હું એ વૈરીઓને વશ થઈને પોતાના પરમ અભ્યુદય સ્વરૂપ મોક્ષના સાધનમાં પણ અસમર્થ બની ગયો છુ અને ધિક્કાર છે મારૂ છે કે—

' કેવુ કર્ણમધુર ગીત છે કેવુ નેત્રોને લોભાવનારૂ રૂપ છે, કેવો જિહ્વાને પ્રિય સ્વાદ છે, કેવી નાકને આકર્ષિત કરનાર સુગધ છે અને સ્ત્રી આદિનો સ્પર્શ કેવો સુખકારી છે, એ પ્રમાણે અનુભવ કરાવીને પરમાર્થનુ સત્યાનાશ વાળનારી પાચને સ્વાર્થ સાધવામા ધૂર્ત એ રાગદ્વેષ પાંચે ઇદ્રિયોએ હાય ! મને મારી આત્મિક—સપત્તિથી વચિત કરી નાખ્યો—મને લૂટી લીધો " (૧)

એ પ્રકારની ભાવનાઓ દ્વારા રાગાદિ શત્રુઓથી સર્વથા મુક્ત બનાવ,

त्रायिणाम्=त्राणं=स्वस्य परस्योभयस्य च रक्षणं त्रायः, सोऽस्त्येषामिति त्रायिणः,[१] प्रत्येकबुद्धाः स्वस्य, तीर्थङ्कराः परस्य, स्थविरा उभयस्येतीमे सर्वे त्रायिण उच्यन्ते। निर्ग्रन्थानां=बाह्याऽऽभ्यन्तरपरिग्रहरूपाद् ग्रन्थान्निर्गताः निर्ग्रन्थास्तेषाम्। महर्षीणाम्=महान्तश्च ऋषय इति महर्षयस्तेषाम्, यद्वा 'महर्षिणाम्' इतिच्छाया, महः=जन्मजरामरणदुःखरहितत्वेनैकान्तोत्सवरूपो मोक्षस्तम् ऋषन्ति=गत्यर्थधातूनां प्राप्त्यर्थत्वात् प्राप्नुवन्तीत्येवंशीला महर्षिणस्तीर्थङ्करगणधरादयस्तेषाम्, एतत्=द्वापञ्चाशता भेदैर्वक्ष्यमाणम्, अनाचीर्णम्=अनासेवितम्, अस्तीति शेषः। अत्र महर्षिणामित्यन्तेषु कर्तुः शेषत्वविषया षष्ठी। यतः संयमे सुस्थितात्मानोऽत एव विप्रमुक्ताः, यतो विप्रमुक्ता अतस्त्रायिणः, यतस्त्रायिणोऽतो निर्ग्रन्थाः, यतो निर्ग्रन्था अतो महर्षयः, इति यथोत्तरं पूर्व-पूर्वस्य हेतुत्वेन भवति विशेषणसंगतिरिति बोद्धव्यम्।

१ अत्र 'अत इनिठना'-विति मत्वर्थीय इनिः, ताच्छील्यणिनिस्तु न, तस्य सुबन्तपूर्वपदकत्व एव प्रवृत्तेरिति वयम्॥

होनेवाले, संसारभ्रमणसे भयभीत भव्य जीवोंकी तथा आत्माकी रक्षा करनेवाले, बाह्य और आभ्यन्तर परिग्रहरूपी ग्रन्थिसे रहित, महान् ऋषि-तीर्थंकर आदि या जन्म-जरा-मरणके दुःखोंसे रहित होनेके कारण एकान्त आनन्दस्वरूप मोक्षको प्राप्त करनेवाले मुनियोंके, आगे कहेजाने वाले बावन अनाचार (अनाचीर्ण) हैं। अर्थात् ये बावन अनाचार मुनियोंके सेवने योग्य नहीं हैं। यहाँ षष्ठी विभक्तिवाले अनेक विशेषण दिये गये हैं, उन सबमें पहले२ के विशेषण कारण हैं और आगे आगे के कार्य हैं। जैसे-संयममें भली भाँति स्थित होनेके कारण विप्रमुक्त हैं,

સંસાર ભ્રમણથી ભયભીત ભવ્ય જીવોની તથા આત્માની રક્ષા કરનારા, બાહ્ય અને આભ્યંતર પરિગ્રહરૂપી ગ્રંથિથી રહિત, મહાન્ ઋષિ તીર્થંકર આદિ, યા જન્મ-જરા-મરણના દુઃખોથી રહિત હોવાને કારણે એકાંત આનંદસ્વરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરનારા મુનિઓને માટે, આગળ કહેવામા આવનારા બાવન અનાચાર (અનાચીર્ણ) છે અર્થાત્ એ બાવન અનાચાર મુનિઓને સેવવા યોગ્ય નથી અહીં છઠ્ઠી વિભક્તિવાળા અનેક વિશેષણો આપવામા આવ્યા છે, એ બધામા પહેલા-પહેલાના વિશેષણ કારણ છે અને પછી-પછીના કાર્ય છે જેમકે-સંયમમા સારી રીતે સ્થિત હોવાને કારણે વિપ્રમુક્ત છે, વિપ્રમુક્ત હોવાથી સ્વ-પરના ત્રાતા

नन्वेवंसति 'यद्यन्महापुरुषैरनाचीर्णं तत्तदनाचरणीयं, यत्तत्राचीर्णं तत्तदाचरणीयमेवेत्यापाद्य तत्र तीर्थङ्कराद्यैः सुरसम्पादितैरष्टविधमहाप्रातिहार्यैस्तीर्थङ्करा युक्ता इति यदस्मत्पक्षे सम्पादितैः कथं न युक्ता भवेमेवि चेत् ? आन्तोऽसि, ते हि वीतरागत्वाद् कल्पातीताः, वयं तु कल्पस्थिता इति, कल्पातीतानां तेषां जिनेश्वराणामष्टमहाप्रातिहार्याणि तीर्थङ्करगोत्रनामप्रकृत्युदयमहिम्ना भवितुमर्हन्ति तानि भवन्ति, न तु तानि सुरैः संपाद्यन्ते, अत एव औपपातिकसूत्रे—

" आगासगएणं चक्केणं आगासगएणं छत्तेणं आगासियाओ चामराओ "

इत्यस्य व्याख्यायाम्—

विप्रमुक्त होनेसे स्व-पर के त्राता (रक्षक) हैं, त्राता होनेसे निर्ग्रन्थ हैं, निर्ग्रन्थ होनेसे महर्षि हैं।

शङ्का—इस गाथासे यह तात्पर्य निकला कि महापुरुषोंने जिस जिस का आचरण नहीं किया वह वह अनाचरणीय है, उन्होंने जिस जिसका आचरण किया वे सब आचरण करने योग्य हैं, यदि ऐसा ही है तो तीर्थङ्कर भगवान् देवनिर्मित आठ महाप्रातिहार्योंसे युक्त होते हैं इसलिए हम भी हमारे लिए बनाये हुए पदार्थोंसे युक्त क्यों न होवें?।

समाधान—हे वत्स! ऐसा नहीं है, क्यों कि वे वीतराग होनेसे कल्पातीत हैं, और हम कल्पस्थित हैं, इसलिए उन कल्पातीत जिनेश्वरों के तीर्थङ्करगोत्र-नाम-प्रकृतिके उदयकी महिमासे आठ महाप्रातिहार्य केवल भासित होते हैं किन्तु देवताओंसे समर्पित नहीं किये जाते, अत एव औपपातिक सूत्रके "आगासगएण चक्केण" इत्यादि पदोंकी

(રક્ષક) છે, ત્રાતા હોવાને કારણે નિર્ગ્રન્થ છે નિર્ગ્રન્થ હોવાને લીધે મહર્ષિ છે

શંકા—આ કથનથી એ તાત્પર્ય નીકળ્યું કે-મહાપુરુષોએ જેનું જેને આચરણ નથી કર્યું છે તે અનાચરણીય છે, અને તેમણે જેનું જેનું આચરણ કર્યું તે બધું આચરણ કરવા યોગ્ય છે જો એમ છે તો તીર્થંકર દેવનિર્મિત આઠ મહાપ્રાતિહાર્યોથી યુક્ત હોય છે તેમ આપણે પણ આપણા માટે બનાવેલા પદાર્થોથી યુક્ત કેમ ન થઈએ?

સમાધાન—હે વત્સ! એમ નથી, કારણ કે તે વીતરાગ હોવાથી કલ્પાતીત છે, અને આપણે કલ્પસ્થિત હોઈને એ કલ્પાતીત જિનેશ્વરોનાં તીર્થંકર-ગોત્ર-નામ પ્રકૃતિના ઉદયના મહિમાથી આઠ મહાપ્રાતિહાર્ય કેવળ ભાસિત થાય છે; પરન્તુ દેવતાઓ વડેથી સમર્પિત કરાતા નથી, એટલે ઔપપાતિક સૂત્રના આગાસગએણ

"आगासगएणं चक्केणं"-ति आकाशवर्त्तिना चक्रेण=धर्मचक्रेण, 'आगासगएणं छत्तेणं'-ति छत्रत्रयेण 'आगासियाहिं'-ति, आकाशम्=अम्बरम् इताभ्यां=प्राप्ताभ्याम् आकर्षिताभ्यां वा=आकृष्टाभ्यामुत्पाटिताभ्यामित्यर्थः, 'चामराहिं'-ति चामराभ्यां प्रकीर्णकाभ्यां प्राकृतत्वाच्च लिङ्गव्यत्ययः, 'लक्षितः इति सर्वत्र गम्यम्" इत्युक्तम् ।

अत्र 'लक्षितः' इत्युक्त्वाऽन्यकृत इति स्पष्टं निराक्रियते, यथा–अर्द्धमागधभाषया प्रवृत्ताऽपि तीर्थङ्करवाग् समवसरणगतानां देवानां मनुष्याणां तिरश्चां च स्व-स्व-भाषानुरूपा प्रतिभाति किन्तु न सा तादृशी, तस्मादस्मादृशां तदसदृशां तदुक्तकल्प एव स्थातव्यं, न तु तथाऽनुकरणीयमिति दिक् इति गाथार्थः ॥ १ ॥

अनाचीर्णान्याह–'उद्देसिय०' इत्यादि,

व्याख्यामें कहा है–"आकाशस्थित चक्र, छत्र और चामरोंसे भगवान् लक्षित होते हैं"। यहाँ पर 'लक्षित' ऐसा कहनेसे साफ२ यह दिखलाया गया है कि–औरोंको छत्र चामरादिसे युक्त भगवान् लक्षित होते हैं किन्तु वे चक्र-छत्रादि अन्य-(देव)-कृत नहीं हैं। जैसे अर्द्धमागधीभाषारूप भी तीर्थङ्कर की वाणी, समवसरणमें आये हुए देव मनुष्य तिर्यचोंकी अपनी अपनी भाषाके स्वरूपमें ही प्रतीत होती है किन्तु वस्तुतः वह वैसी नहीं है, अत एव उन कल्पातीतोंकी तुलनामें नहीं पहुंचे हुए हम छद्मस्थोंको तो उनके कहे हुए कल्पमें ही रहना चाहिए, न कि उनका अनुकरण करना चाहिए ॥१॥

अब (५२)–अनाचीर्णोंको दिखलाते हैं–'उद्देसियं०' इत्यादि ।

चक्केणं ઇત્યાદિ પદોના વ્યાખ્યાનમા કહ્યુ છે કે– "આકાશસ્થિત ચક્ર, છત્ર અને ચામરોથી ભગવાન્ લક્ષિત થાય છે" અહીં 'લક્ષિત' કહેવાથી એમ સાફ સાફ બતાવ્યુ છે કે–બીજાઓને છત્ર-ચામરાદિ-યુકત ભગવાન્ લક્ષિત થાય છે, પરતુ તે ચક્ર–છત્રાદિ અન્ય (દેવ) કૃત નથી હોતા જેમ અર્ધમાગધીભાષારૂપ પણ તીર્થંકરની વાણી સમવસરણમા આવેલા દેવ–મનુષ્ય–તિર્યચોને પોતપોતાની ભાષાના સ્વરૂપમા જ પ્રતીત થાય છે, કિન્તુ વસ્તુત તે તેવી નથી હોતી એટલે એ કલ્પાતીતોની તુલનામા નહિ પહોચેલા આપણે છદ્મસ્થોએ તો એમણે કહેલા કલ્પમા જ રહેવુ જોઇએ, નહિ કે તેમનું અનુકરણ કરવુ જોઇએ (૧)

હવે (૫૨)–અનાચીર્ણો દર્શાવે છે–उद्देसिय० ઇત્યાદિ

नन्वत्रोच्यते 'यद्यन्महापुरुषैस्त्याचीर्णं तत्तदनाचरणीयं, यद्यच्चाचीर्णं तत्तदाचरणीयमेवेत्यायातं ततश्च तीर्थंकुरादिं तुरसम्पादितैरष्टविधमहाप्रातिहार्यस्तीर्थंकरः युक्ता इति वयमप्यस्मदर्थं सम्पादितैः कथं न युक्ता भवेमेति चेत् ? भ्रान्तोऽसि, ये हि वीतरागत्वात् कल्पातीताः, वयं तु कल्पस्थिता इति, कल्पातीतानां तेषां जिनेश्वराणामष्टमहाप्रातिहार्याणि तीर्थंकरगोत्रनामकर्मोदयमहिम्ना प्रतिभान्ति तानि भवन्ति, न तु तानि मुनिभिः सपाद्यन्ते, अत एव औपपातिकसूत्रे—

" आगासगएणं चक्केणं आगासगएणं छत्तेणं आगासियाहिं चामराहिं "

इत्यस्य व्याकरणात्—

विप्रमुक्त होनेसे स्व-पर के त्राता (रक्षक) हैं, त्राता होनेसे निर्ग्रन्थ हैं, निर्ग्रन्थ होनेसे महर्षि हैं।

शङ्का—इस गाथासे यह तात्पर्य निकला कि महापुरुषोंने जिस जिस का आचरण नहीं किया वह अनाचरणीय है, उन्होंने जिस जिसका आचरण किया वे सब आचरण करने योग्य हैं, यदि ऐसा ही है तो तीर्थंकर भगवान् देवनिर्मित आठ महाप्रातिहार्योंसे युक्त होते हैं इसलिए हम भी हमारे लिए बनाये हुए पदार्थोंसे युक्त क्यों न होवें?।

समाधान—हे वत्स! ऐसा नहीं है, क्यों कि वे वीतराग होनेसे कल्पातीत हैं, और हम कल्पस्थित हैं, इसलिए उन कल्पातीत जिनेश्वरों के तीर्थंकरगोत्र-नाम प्रकृतिके उदयकी महिमासे अष्ट महाप्रातिहार्य केवल भासित होते हैं किन्तु देवताओंसे समर्पित नहीं किये जाते, अत एव औपपातिक सूत्रके "आगासगएणं चक्केणं" इत्यादि पदोंकी

---

(૧૫૬) છે, ત્રાતા હોવાને કારણે નિર્ગ્રન્થ છે નિર્ગ્રન્થ હોવાને લીધે મહર્ષિ છે

શંકા—આ ગાથાનો એ તાત્પર્ય નીકળ્યું કે—મહાપુરૂષોએ જેનું જેનું આચરણ નથી કર્યું છે તે અનાચરણીય છે, અને તેમણે જેનું જેનું આચરણ કર્યું તે બધું આચરણ કરવા યોગ્ય છે એ જો એમ છે તો તીર્થંકર ભગવાન્ દેવ નિર્મિત આઠ મહાપ્રાતિહાર્યોથી યુક્ત હોય છે તેમ આપણે પણ આપણા માટે બનાવેલા પદાર્થોથી યુક્ત કેમ ન થવું?

સમાધાન—હે વત્સ! એમ નથી, કારણ કે તે વીતરાગ હોવાથી કલ્પાતીત છે, અને આપણે કલ્પસ્થિત હોવાને લીધે એ કલ્પાતીત જિનેશ્વરોનાં તીર્થંકર-ગોત્ર-નામ પ્રકૃતિના ઉદયના મહિમાથી આઠ મહાપ્રાતિહાર્ય કેવળ પ્રકાશિત થાય છે, પરન્તુ દેવતાઓ તરફથી સમર્પિત કરવા નથી, એટલે ઔપપાતિક સૂત્રના આગાસગએણં

नियागं-नि=निरतिशयो यागो निमन्त्रणादिरूपः संस्कारो यस्मिँस्तत्-आमन्त्रितपिण्डस्य कदाचिदपि ग्रहणम्, अनामन्त्रितस्य नित्यग्रहणमिति भावः (३),

अभ्याहृतानि=स्व-पर-ग्राम-गृहादिभेदभिन्नानि साधुनिमित्तं सम्मुखमानीय दत्तानि, बहुवचनं सर्वेषामेवाऽभ्याहृतानामनाचीर्णत्वख्यापनार्थम् (४),

रात्रिभक्तं=रात्रिभोजनं रात्र्यादिगृहीतं भक्तं वा (५), स्नानं=प्रसिद्धम् (६),

गन्धमाल्ये-गन्धः=चन्दन-केतकादिसौरभम् (७)-

माल्यं=पुष्पादिमाला, तयोरितरेतरयोग इति गन्ध-माल्ये (८),

---

(३) गृहस्थका निमन्त्रण पाकर कभी भी आहार लेना अथवा प्रतिदिन एक ही घरसे आहार लेना नियागपिण्ड है।

(४) अपने गाँवसे पर गाँवसे अथवा घरसे साधुके सामने लाया हुआ आहार अभ्याहृत पिण्ड है।

अभ्याहृतके लिए गाथामें बहुवचन आया है उसका यह अभिप्राय है कि जितनेभी अभ्याहृत (सामने लाये हुये) हैं वे सभी अनाचार हैं।

(५) रात्रिमें आहार लेना, दिनमें लेकर रात्रिमें खाना आदि रात्रि-भक्त है (६) देशतः सर्वतः स्नान करनेको स्नान-अनाचार कहते हैं।

(७-८) चन्दन केतक अतर आदिकी सुगन्ध तथा फूलमाला आदिका सेवन करना गन्ध-माल्य-अनाचार है।

---

(૩) ગૃહસ્થનું નિમંત્રણ મેળવીને કોઈવાર પણ આહાર લેવો અથવા પ્રતિદિન એકજ ઘરથી આહાર લેવો એ નિયાગપિંડ કહેવાય છે

(૪) પોતાના ગામથી, પરગામથી અથવા ઘરથી સાધુની સામે લાવવામા આવેલો આહાર અભ્યાહૃત-પિંડ કહેવાય છે

અભ્યાહૃતને માટે ગાથામા બહુવચન આવ્યું છે તેનો એ હેતુ છે કે-જેટલા અભ્યાહૃત (સામે લાવેલા) હોય તે બધા અનાચાર છે

(૫) રાત્રે આહાર લેવો, દિનમા લઇને રાત્રે ખાવો, ઇત્યાદિ રાત્રિ-ભકત કહેવાય છે (૬) દેશથી (થોડે ભાગે) સર્વથી (આખે શરીરે) સ્નાન કરવુ એ સ્નાન-અનાચાર કહેવાય છે

(૭-૮) ચદન, કેવડો, અત્તર આદિની સુગધ તથા ફૂલ માલા આદિનું સેવન કરવુ એ ગધ-માલ્ય-અનાચાર કહેવાય છે

मूलम्—उद्देसिय कीयगडं, नियागमभिहडाणि य ।
राइभत्ते सिणाणे य, गंधमल्ले य वीयणे ॥२॥

छाया—औद्देशिकं क्रीतकृतं, नियागमभ्याहृतानि च ।
रात्रिभक्तं स्नानं च, गन्ध-माल्ये च वीजनम् ॥ २ ॥

सान्वयार्थः—(१) उद्देसिय=औद्देशिक—किसी एक साधुके लिए बनाया हुआ आहार (२) कीयगडं=साधुके लिए खरीदा हुआ आहार (३) नियाग=निमन्त्रणसे ग्रहण किया हुआ आहार (४) अभिहडाणि=सामने लाकर दिया हुआ आहार (५) राइभत्ते=रात्रिभोजन (६) सिणाणे=स्नान च=और (७) गंध=चन्दनादिलेप (८) मल्ले=पुष्पादिमाला (९) वीयणे=पंखा ॥ २ ॥

टीका—औद्देशिकम्=उद्देशनमुद्देशस्तत्र भवं सत्ययोजनमस्येति वा औद्देशिकं साध्वादिकमुद्दिश्य निष्पादितमित्यर्थः (१),

क्रीतकृतम्=क्रीतेन=क्रयणेन कृतं=सम्पादितं साधुकृते मूल्येन गृहीतमिति यावत् (२),

---

(१) औद्देशिक, (२) क्रीतकृत, (३) नियाग, (४) अभ्याहृत, (५) रात्रिभोजन, (६) स्नान, (७) गन्ध, (८) माल्य, (९) पंखा चलाना ।

(१) साधु आदिके लिए जो आहार बनाया जाता है वह औद्देशिक कहते हैं ।

(२) साधुके लिए मूल्य देकर जो आहारादि खरीद किया गया हो वह क्रीतकृत कहते हैं ।

---

(૧) ઔદ્દેશિક, (૨) ક્રીતકૃત, (૩) નિયાગ, (૪) અભ્યાહૃત, (૫) રાત્રિભોજન, (૬) સ્નાન, (૭) ગંધ, (૮) માલ્ય, (૯) પંખો ચલાવવો.

(૧) સાધુ આદિને માટે જે આહાર બનાવવામાં આવ્યો હોય તેને ઔદ્દેશિક કહે છે

(૨) સાધુને માટે મૂલ્ય ચૂકવીને જે આહારાદિ ખરીદ કરવામાં આવેલ હોય તેને ક્રીતકૃત કહે છે

गृहमत्रं=गृहिणां=गृहस्थानाम् अमत्रं=पात्रं प्रसंगादत्र तस्मिन्नभ्यवहरणादि (११),
राजपिण्डः=राजार्थं निष्पन्नाऽऽहारः (१२),
किमिच्छकं='कः किमिच्छत्याहारादिक'-मित्येवं पृच्छ्यते यस्मिन् कर्मणि तत्, अन्नसत्र-(सदाव्रत)-शालादित आहारादिग्रहणमित्यर्थः (१३),
संवाहनम्=अस्थ्यादिसुखविशेषजनकं तैलादिना शरीरसंमर्दनम् (१४),
दन्तप्रधावनं=दन्तमार्जनम् (१५),
संप्रच्छनं=गृहस्थं प्रति कुशलादिरूपसावद्यप्रश्नकरणम् (१६),
देहप्रलोकनं=जलदर्पणादिषु मुखादिनिरीक्षणम् (१७),
चकाराः समुच्चयार्थाः । संनिध्यादिषु परिग्रहादयो दोषाः प्रतीताः ॥३॥

---

(११) गृहमत्र–गृहस्थके पात्रमें आहार आदि करना गृहमत्र है।
(१२) राजपिण्ड–राजाके लिए बनाया हुआ आहार लेना राजपिंड है।
(१३) किमिच्छक–जिसमें यह पूछा जाता है कि कौन क्या चाहता है? अर्थात् दानशाला (सदाव्रत) आदिसे आहार लेना किमिच्छक है।

(१४) संवाहन–अस्थि, मांस, त्वचा, रोमको आनन्ददायक चार प्रकारका मर्दन करना संवाहन है। (१५) दन्त-प्रधावन–दांत धोना।
(१६) संप्रच्छन–गृहस्थसे कुशल आदि रूप सावद्य प्रश्न पूछना।
(१८) देहप्रलोकन–जलमें अथवा दर्पण आदिमें अपना मुख आदि देखना। सन्निधि आदिमें परिग्रहादि दोष प्रसिद्ध हैं ॥३॥

---

(૧૧) ગૃહમત્ર–ગૃહસ્થના પાત્રમા આહાર આદિ કરવો તે ગૃહમત્ર કહેવાય છે.

(૧૨) રાજપિંડ–રાજાને માટે બનાવેલો આહાર લેવો તે રાજપિંડ છે

(૧૩) કિમિચ્છક–જેમા એ પૂછવામા આવે છે કે કોને શુ જોઇએ છે? અર્થાત્ દાનશાલા (સદાવ્રત) આદિ પાસેથી આહાર લેવો તે કમિચ્છિક કહેવાય છે

(૧૪) સવાહન–અસ્થિ, માસ, ત્વચા, રોમને આનદદાયક ચાર પ્રકારનું મર્દન કરવુ એ સવાહન છે (૧૫) દતપ્રધાવન–દાત ધોવા

(૧૬) સપ્રચ્છન–ગૃહસ્થને કુશળ આદિ રૂપ સાવદ્ય પ્રશ્નો પૂછવા

(૧૭) દેહપ્રલોકન–જલમા અથવા દર્પણ આદિમા પોતાનું મુખ આદિ જોવા, સન્નિધિ આદિમા પરિગ્રહાદિ દોષ પ્રસિદ્ધ છે (૩)

क्षपा रात्रौ=ग्रीष्मादिकाले वातव्यजनादिना वातादिसञ्चालनम् (९),

अनाऽऽरम्भादयो दोषा ज्ञापनीया इति स्वयमवगन्तव्यम्। औद्देशिकक्रीतकृतयोः स्वरूपं सविस्तरं पञ्चमाध्ययने वक्ष्यते ॥ २ ॥

मूलम्—संनिही[10] गिहिमत्ते[11] य, रायपिंडे[12] किमिच्छए[13] ।

संवाहणा[14] दंतपहोयणा[15] य, संपुच्छणा[16] देहपलोयणा[17] य ॥३॥

छाया—सन्निधि-र्गृहमत्रे च, राजपिण्डः किमिच्छकः ।

संवाहनं दन्तप्रधावनं च, संप्रश्नं गृहमक्षालनं च ॥३॥

सान्वयार्थः—(१०) संनिही=रात्रिमें आहार आदिका संचय (११) गिहिमत्ते=गृहस्थके पात्रमें भोजन करना य=और (१२) रायपिंडे=राजाके लिए बनाया हुआ आहार (१३) किमिच्छए=दानशाला या अन्नक्षेत्र आदिका आहार (१४) संवाहणा=शरीरकी मालिश करना (१५) दंतपहोयणा=दांत धोना य=और (१६) संपुच्छणा=गृहस्थसे कुशलप्रश्न पूछना य=और (१७) देहपलोयणा=दर्पण या अन्यमें मुख आदि देखना ॥३॥

टीका—संनिधीयते=सम्यक्तया नितरां स्थाप्यते नरकादिप्वात्माऽनेनेति संनिधिः=संस्थापनं घृतादिसञ्चयकरणम् (१०),

(९) ग्रीष्मादि कालमें पंखा चलाना यह व्यजन-अनाचार है।

इनसे आरम्भ आदि दोष होते हैं सो स्वयं समझना चाहिये। औद्देशिक और क्रीतकृतका विस्तारपूर्वक विवेचन पांचवें अध्ययनमें किया जायगा ॥२॥

(१०) संनिधि जिस अनाचारका सेवन करनेसे आत्मा नरकादि कुगतियोंमें गिरती है अर्थात् घृत औषध आदिका रात्रिमें बासी रखना संनिधि अनाचार है।

(*) ગ્રીષ્માદિ કાળમાં પંખો ચલાવવો એ વ્યંજન-અનાચાર છે

એનાથી આરંભ આદિ દોષ લાગે છે તે પોતેજ સમજવું જોઇએ. ઔદ્દેશિક અને ક્રીતકૃતનું વિસ્તારપૂર્વક વિવેચન પાંચમા અધ્યયનમાં કરવામાં આવશે. (૯)

(૧૦) સંનિધિ—જે અનાચારનું સેવન કરવાથી આત્મા નરકાદિ દુર્ગતિમાં પડે છે, અર્થાત્ ઘી ઔષધ આદિ રાત્રે વાસી રાખવું તે સંનિધિ—અનાચાર છે

जम्बूद्वीपप्रज्ञप्त्यादौ तथादर्शनात्, ततश्च 'अट्ठाए'=अष्टया=मुष्ट्या छत्रस्य धारणा=ग्रहणमित्यर्थः। न च छत्रादिधारणं मुष्ट्यादिनैव संभवतीति 'अट्ठाए' इत्यस्य 'मुखेन पठती'-त्यादिषु मुखादिवद्वैयर्थ्यमिति शङ्कनीयम्, 'चक्षुर्भ्यां पश्यति, कर्णाभ्यां शृणोति, जिह्वया लेढि' इत्यादि-लोकोक्तिषु चक्षुरादीनामिव यथास्थितवस्तुप्रतिपादनमात्रतात्पर्येणाऽपौनरुक्त्यात्, अत्रैव गाथायामुत्तरार्द्धे 'पाहणा

अर्थात्-ऋषभदेव भगवान्ने चार मुट्ठी लोच किया। अतः 'धारणट्ठाए'का अर्थ 'मुट्ठीसे छत्रको ग्रहण करना' हुआ।

प्रश्न-छत्र तो मुट्ठीसे ही पकड़ा जाता है फिर 'अट्ठाए'की क्या आवश्यकता है? जैसे "मुखसे बोलता है" इस वाक्यमें 'मुखसे' इतना अंश व्यर्थ है, क्योंकि सिवाय मुखके और किसी अंगसे नहीं बोला जाता, इसी प्रकार यहां 'मुट्ठीसे' कहना भी वृथा है?

उत्तर-यह प्रश्न ठीक नहीं, क्योंकि लोकमें "आँखोंसे देखता है, कानोंसे सुनता है, जिह्वासे चखता है" इत्यादि वाक्योंमें 'आँखोंसे' 'कानोंसे', 'जिह्वासे' इन पदोंके बोलनेका अभिप्राय यथास्थित वस्तुका प्रतिपादन करना है, इस गाथाके उत्तरार्द्धमें 'पाहणा पाए' पद आया है इसका अर्थ है कि-पैरोंमें उपानह (जूता), उपानह यद्यपि पैरोंमें ही पहने जाते हैं हाथ या सिरमें नहीं पहने जाते फिरभी 'पाए' कहनेसे

ચાર મુઠી લોચ કર્યો એટલે धारणट्ठाए નો અર્થ 'મુઠીથી છત્રને ગ્રહણ કરવુ' એવો થયો

પ્રશ્ન-છત્ર તો મુઠીથી જ પકડવામાં આવે છે, પછી अट्ठाए ની શી જરૂર રહે છે? જેમકે "મુખથી બોલે છે" એ વાકયમા 'મુખથી' એટલો અંશ વ્યર્થ છે, કારણ કે મુખ વિના બીજા કોઈ અગથી બોલી શકાતુ નથી તે જ રીતે ત્યા 'મુઠીથી' એમ કહેવું એ પણ વૃથા છે

ઉત્તર-એ પ્રશ્ન બરાબર નથી, કારણ કે લોકમા 'આખોથી જોવે છે,' 'કાનથી સાભળે છે,' 'જીભથી ચાખે છે,' ઇત્યાદિ વાકયોમા 'આખોથી,' 'કાનથી,' 'જીભથી' એ શબ્દો આપવાનો હેતુ યથાસ્થિત વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરવાનો છે આ ગાથાના ઉત્તરાર્ધમાં पाहणा पाए પદ આપ્યુ છે તેનો અર્થ છે- 'પગમા ઉપાનહ (જોડા), જો કે જોડા પગમા જ પહેરવામા આવે છે, હાથે કે માથે નહિ, તો પણ पाए કહેવાથી પુનરૂક્તિ થતી નથી, કારણ કે એ શબ્દથી

मूलम्-अट्ठापए य नालीए, छत्तस्स य धारणट्ठाए ।
तेगिच्छं पाहुणा पाए, समारंभं च जोइणो ॥४॥

छाया—अष्टापद नालिकया, छत्रस्य धारणार्थाय (धारणाऽर्थाय) ।
चैकित्स्यमुपानहो पादयोः, समारम्भश्च ज्योतिषः ॥४॥

सान्वयार्थः—(१८) नालीए=जूएके उपकरण-साधनसे अट्ठापए=चौपड़ शतरञ्ज आदि खेलना, (१९) अट्ठाए=मुट्ठीसे छत्तस्स=छातेका धारणं=धारण करना (२०) तेगिच्छं=रोगकी चिकित्सा करना (२१) पाए पाहुणा=पैरोंमें जूते चपल मोजे आदि पहिनना च=और (२२) जोइणो=अग्निका समारंभं=आरंभ करना ॥४॥

टीका—च=यथा, नालिका=यथाऽभिमतपतनार्थं यया पाशाः पात्यन्ते सा-पातपातनद्रव्यम् तया, उपलक्षणमेतत्—द्यूतोपकरणमात्रस्य, अष्टापदम्—अष्टौ अष्टौ पदानि=स्थानानि (दृष्टाणि) सर्वमार्गेषु यस्मिंस्तथा तस्मादष्टापदस्थानम्, इह च लक्षणया द्यूतसामान्यम् (१८),

च=किञ्च छत्रस्य=आतपत्रस्य धारणार्थाय ग्रहणमिति शेषः ॥ यद्वा-'धारणा अट्ठाए' इतिच्छेदः, 'अट्ठा' इत्यस्य 'मुष्टि' रित्यर्थः, [1] 'चउहिं अट्ठाहिं लोयं करेइ'

१ 'चतुर्भिरष्टाभिर्लोचं करोति' इतिच्छायाः ॥

(१८) अष्टापद- 'नालीए' अर्थात् पासा फेंककर चौपड़, शतरञ्ज आदि खेलना, अथवा अन्य प्रकारसे जुआ खेलना ।

(१९) छत्रधारण करना । गाथामें 'धारणट्ठाए' ऐसा पद है उसे अलग अलग करनेसे 'धारणा अट्ठाए' होता है। यहाँ अट्ठा शब्दका अर्थ 'मुट्ठी' है । जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिमें कहा है कि- 'चउहिं अट्ठाहिं लोयं करेइ'

(१८) અષ્ટાપદ-નાલીए અર્થાત્- પાસા ફેંકીને ચોપડ, શતરંજ, આદિ ખેલવું, અથવા અન્ય પ્રકારે જુગાર ખેલવો

(१९) છત્ર ધારણ કરવું એ અર્થમાં धारणट्ठाए એવું પદ છે એને છૂટા પાડી धारणा+अट्ठाए આમ છે અહીં અટ્ઠ શબ્દનો અર્થ મુઠી છે જમ્બૂ દ્વીપપ્રજ્ઞપ્તિમાં આ છે ते-चउहिं अट्ठाहिं लोयं करेइ અર્થાત્-ચારવારમાં મસ્તકના

मूलम्–सिज्जायरपिंडं[२३] च, आसंदी[२४] पलियंकए[२५] ।
गिहंतरनिसिज्जा[२६] य, गायस्सुव्वट्टणाणि[२७] य ॥५॥

छाया–शय्यातरपिण्डश्च, आसन्दी पर्य(ल्य)ङ्कः ।
गृहान्तरनिषद्या च, गात्रस्योद्वर्त्तनानि च ॥५॥

सान्वयार्थः—च=और (२३) सिज्जायरपिंडं=शय्यातरका आहार, (२४) आसंदी=कुर्सी या खाट (२५) पलियंकए=पलंग पालखी डोला आदि, (२६) गिहंतरनिसिज्जा=गृहस्थके घरमें बैठना, य=और (२७) गायस्स=शरीरका उव्वट्टणाणि=उबटन करना ॥५॥

टीका—शय्यतेऽस्यामिति शय्या=वसतिः, शय्ययाऽर्थात्तद्दानेन तरति संसार-सागरमिति शय्यातरः, यद्वा शय्या=प्रोक्तरीत्या वासस्थानम्, [1]आतरः=संसार-

१–'आतरस्तरपण्यं स्या'–दित्यमरः, 'उतराई' इति लोकप्रसिद्धम् ।

परिषहके सहनेमें असामर्थ्य आदि अनेक दोष; चिकित्सा करनेसे आरम्भ असत्य आदि दोष; उपानह पहननेसे द्वीन्द्रिय आदि जीवोंका उपमर्दन आदि, तथा अग्निकायका आरम्भ करनेसे छह कायका उपमर्दन आदि दोष होते हैं ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥

(२३) शय्यातरका पिण्ड लेना ।

जिसमें शयन किया जाता है उसे शय्या या वसति कहते हैं। उस शय्याके दानसे संसार-समुद्रको तैरनेवाला शय्यातर कहलाता है। अथवा शय्या है संसाररूपी सागरसे पार होनेका आतर (शुल्क)

દોષ, ચિકિત્સા કરવાથી આરંભ, અસત્ય આદિ દોષ, જોડા પહેરવાથી દ્વીન્દ્રિય આદિ જીવોનું ઉપમર્દન આદિ, તથા અગ્નિકાયનો આરંભ કરવાથી છ કાયનું ઉપમર્દન આદિ દોષ લાગે છે (૪)

(૨૩) શય્યાતરનો પિંડ લેવો

જેમા શયન કરવામા આવે છે તેને શય્યા યા વસતિ કહે છે એ શય્યાના દાનથી સંસાર–સમુદ્રને તરનાર શય્યાતર કહેવાય છે અથવા શય્યા છે સંસાર-રૂપી સાગરથી પાર થવાનું આતર (શુલ્ક) જેનું, તેને શય્યાતર કહે છે, જેમ

पाप' इत्यत्र 'पाप' इतिपदेन, उपलक्षणमेतच्चिकित्सति ज्ञापकत्वमस्य (१९),

चैकित्स्य=चिकित्सा=व्याधिप्रतीकारः, कफपित्तादिवैषम्यं, ज्वरादिवैषम्यं च व्याधेर्निदानं तत्परिवर्जनं तदुपायोपदेशादिनेत्यर्थः (२०),

पादयोः=चरणयोः, उपानहौ=चर्मपादुके, उपलक्षणमिदं काष्ठपादुकादीनामपि (२१),

च=किञ्च क्वोत्रिपः=वह्नेः समारम्भः=आरम्भकरणम् (२२),

दीर्घास्त्वष्टाऽतीत्यादयः स्वपुद्घाऽवगन्तव्याः, चकारा इहापि सम्बध्यन्ते ॥४॥

१–' गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणि च (५।१।१२४) इत्यत्र ब्राह्मणादेराकृतिगणत्वात्स्वार्थे ष्यञ् सति आदिवृद्धिराक्षोपश्च, यत्तु ' चिकित्साया भावचैकित्स्य ' मिति टीकान्तरकृतस्त्वत् व्याकरणाऽनवघोषमूलकमेव, भावमस्यत्यान्वाख्यस्यस्याऽनुत्पत्तेः, ' चिकित्सायाः कर्मे '-त्यर्थकल्पनमपि केषांचित्याधारिकं चिकित्सायां रोगापनयनक्रियाकरणायाः स्वत एव कर्मभूतत्वेन कर्मण्यर्थात्यात् ष्यञ्विधायकसूत्रे हि ' कर्म=क्रिये ' ति वैयाकरणाः ॥

पुनरुक्ति नहीं है, क्योंकि इस पदसे यथावस्थित वस्तुका प्रतिपादनमात्र किया गया है, इसलिए 'मुट्ठीसे उष्ण धरना' ऐसा कहना अयुक्त नहीं है

(२०) चैकित्स्य–चिकित्सा करना, अर्थात् वैद्यक करना, या प्र आदिको मन्द घनोरहसे दूर करना, या इस विषयका उपदेश देना।

(२१) उपानह (जूता) या मौजा आदि पहनना।

(२२) अग्निका आरम्भ करना,

इनसे भी असत्य आदि दोष समझना चाहिए, अर्थात् जूता खेलनसे असत्य, हिंसा, आर्तध्यान, परिग्रह आदि; उष्ण धारण करनेसे सुकुमारत

ચમત્કારિક વસ્તુનું પ્રતિપાદન માત્ર કરવામાં આવ્યું છે, તેમાં 'મુઠીમાં ઉષ્ણ ધરવું' એમ કહેવું એ અયુક્ત નથી

(૨૦) ચૈકિત્સ્ય–ચિકિત્સા કરવી અર્થાત્ વૈદ્યુ કરવું, અથવા બહાદિ ને પ્ર કરીને મંદ કરવા અથવા એ વિષયનો ઉપદેશ આપવો.

(૨૧) ઉપાનહ (જોડા) અથવા મોજા આદિ પહેરવાં.

(૨૨) અગ્નિનો આરંભ કરવો. આમાં પણ અસત્ય આદિ દોષ સમજવા જોઇએ.

અર્થાત્–જૂતાના જોડાથી અસત્ય, હિંસા, આર્તધ્યાન, પરિગ્રહ આદિ; ઉષ્ણ ધારણ કરવાથી સુકુમારત્વ; પરિગ્રહને કારણ કરવામાં અસત્યાદિ આદિ દોષ

मूलम्—[२३]सिज्जायरपिंडं च, [२४]आसंदी [२५]पलियंकए ।
[२६]गिहंतरनिसिज्जा य, [२७]गायस्सुव्वट्टणाणि य ॥५॥

छाया—शय्यातरपिण्डश्च, आसन्दी पर्य(ल्य)ङ्कः ।
गृहान्तरनिषद्या च, गात्रस्योद्वर्त्तनानि च ॥५॥

सान्वयार्थः—च=और (२३) सिज्जायरपिंडं=शय्यातरका आहार, (२४) आसंदी=कुर्सी या खाट (२५) पलियंकए=पलंग पालखी डोला आदि, (२६) गिहंतरनिसिज्जा=गृहस्थके घरमें बैठना, य=और (२७) गायस्स=शरीरका उव्वट्टणाणि=उबटन करना ॥५॥

टीका—शय्यतेऽस्यामिति शय्या=वसतिः, शय्ययाऽर्थात्तद्दानेन तरति संसार-सागरमिति शय्यातरः, यद्वा शय्या=प्रोक्तरीत्या वासस्थानम्, [1]आतरः=संसार-

१–'आतरस्तरपण्यं स्या'–दित्यमरः, 'उतराई' इति लोकप्रसिद्धम् ।

परिषहके सहनेमें असामर्थ्य आदि अनेक दोष; चिकित्सा करनेसे आरम्भ असत्य आदि दोष; उपानह पहननेसे द्वीन्द्रिय आदि जीवोंका उपमर्दन आदि, तथा अग्निकायका आरम्भ करनेसे छह कायका उपमर्दन आदि दोष होते हैं ॥ ४ ॥ ४ ॥ ४ ॥

(२३) शय्यातरका पिण्ड लेना ।

जिसमें शयन किया जाता है उसे शय्या या वसति कहते हैं। उस शय्याके दानसे संसार-समुद्रको तैरनेवाला शय्यातर कहलाता है। अथवा शय्या है संसाररूपी सागरसे पार होनेका आतर (शुल्क)

દોષ, ચિકિત્સા કરવાથી આરંભ, અસત્ય આદિ દોષ, જોડા પહેરવાથી દ્વીન્દ્રિય આદિ જીવોનું ઉપમર્દન આદિ, તથા અગ્નિકાયનો આરંભ કરવાથી છ કાયનું ઉપમર્દન આદિ દોષ લાગે છે (૪)

(૨૩) શય્યાતરનો પિંડ લેવો

જેમા શયન કરવામા આવે છે તેને શય્યા યા વસતિ કહે છે એ શય્યાના દાનથી સંસાર–સમુદ્રને તરનાર શય્યાતર કહેવાય છે અથવા શય્યા છે સંસાર-રૂપી સાગરથી પાર થવાનું આતર (શુલ્ક) જેનું, તેને શય્યાતર કહે છે, જેમ

पारावारोत्तरणशुल्कं यस्य स शय्यातरः। अत्र पक्षे यथा कश्चिन्नदी-पारं जिगमिषुर्नाविकाय नदीतरणशुल्कं दत्त्वा तत्पारं गच्छति तथा संसारसमुद्रपारं जिगमिषुर्गृहस्थस्तज्ज्ञाविकस्वरूपाय महापुरुषाय मुनये शय्या-(वसतिस्थान)-रूपं मातरं (तरणशुल्कं) दत्त्वा तत्पारं गच्छतीति भावार्थोऽनुसन्धेयः। पक्षद्वयेऽपि साधु वासार्थमाज्ञादायक इति फलितम्, तस्य पिण्डः=आहारौषध्यादिः शय्यातरपिण्ड इति।

शय्यातरविचारः।

यद्यपि निवासार्थं साधवे स्वानुमतिप्रकाशको वसतिस्वामी शय्यातरः स्यात्, तथापि तस्य तदैव शय्यातरत्वं भवति यदा तत्र वसतौ साधुर्भोक्तोपकरणानि स्थापयेत्, मलिकमवमार्जयेत्, रात्रौ शयीत च। अत्रार्थे विवेकः-

---

जिसका उसे शय्यातर कहते हैं। जैसे कोई नदी पार करनेकी इच्छावाला पटोही (मार्ग) नाविकको नदी पार उतारनेका मूल्य देकर पार उतरता है उसीप्रकार संसाररूपी समुद्रके पार उतरनेकी इच्छावाला गृहस्थ नाविकके समान साधु महापुरुषोंको शय्या-(वसति-स्थान)रूपी उतराई (पार उतरनेका मूल्य) देकर संसारसागरसे पार उतरता है, यह अभिप्राय समझना चाहिए। दोनों पक्षोंका अर्थ एक ही है कि शय्यातर उसे कहते हैं, जो साधुको ठहरनेके लिए मकानकी आज्ञा देता है। उसके आहार औषध आदि पिण्डको शय्यातर-पिण्ड कहते हैं।

शय्यातर—विचार

साधुको ठहरनेके लिए अपनी अनुमति प्रगट करनेवाला उपाश्रयका स्वामी शय्यातर कहलाता है, तथापि वह इन अवस्थाओंमें शय्यातर होता है-

---

જેમ નદી પાર ઉતરવાની ઇચ્છા-વાળો ઉતારૂ નાવિકને નદી ઉતરવાનું મૂલ્ય આપીને પાર ઉતરે છે તેમ સંસાર-રૂપી સમુદ્રને પાર ઉતરવાની ઇચ્છા-વાળો ગૃહસ્થ, નાવિક-સમાન સાધુ-મહાપુરૂષોને શય્યા-(વસતિ-સ્થાન) રૂપી મૂલ્ય (પાર ઉતરવા માટેનું મૂલ્ય) આપીને સંસાર-સાગરથી પાર ઉતરે છે એવો અર્થ સમજવો જોઇએ. બંને પક્ષોનો અર્થ એક જ છે કે શય્યાતર એને કહે છે કે જે સાધુને રહેવાને માટે મકાનની આજ્ઞા આપે છે એના આહાર ઔષધ આદિ પિંડને શય્યાતર-પિંડ કહે છે

શય્યાતર—વિચાર

સાધુને રહેવાને માટે પોતાની અનુમતિ બતાવનાર ઉપાશ્રયનો સ્વામી શય્યાતર કહેવાય છે, તોપણ તે આ અવસ્થાઓમાં શય્યાતર થાય છે —

भाण्डोपकरणस्थापन-प्रतिक्रमणाचरण-शयनानां त्रयाणां प्रत्येकं शय्यातरत्वे हेतुत्वम्, तेन प्रतिक्रमणाचरण-शयनाभ्यां प्रागपि भाण्डोपकरणस्थापनानन्तरं वसतिस्वामिनः शय्यातरत्वम्, पूर्वगृहीतवसतौ स्थानसंकीर्णतायां सत्यां कियान् मुनिरन्यसाधुसकाशे स्वकीयभाण्डोपकरणानि निधाय अन्यस्मिन् समीपतरवर्त्तिन्युपाश्रये तत्स्वामिनिदेशमादाय प्रतिक्रमणं कुर्वीत तदा तत्र भाण्डोपकरणस्थापनाभावेऽपि तदीयस्वामिनः शय्यातरत्वम्। अन्यत्र प्रतिक्रमणं कृत्वा स्थानसंकीर्णतायां सत्यां

---

(१) साधु वसतिमें भाण्डोपकरण रख देवे।

(२) प्रतिक्रमण करे, और (३) रात्रिमें शयन करे।

(१) इन तीनोंमेंसे प्रत्येक क्रिया शय्यातर होनेमें कारण है। इसलिए प्रतिक्रमण और शयन करनेसे पहले भी भाण्डोपकरण रख देनेपर वसतिका स्वामी शय्यातर हो जाता है।

(२) पहले जिस वसतिको ग्रहण कर लिया हो उसमें स्थानकी संकीर्णता होनेपर कुछ साधु अपने भाण्डोपकरण अन्य साधुओंके समीप रखकर, पासके दूसरे उपाश्रयमें उसके स्वामीकी आज्ञा लेकर प्रतिक्रमण करें तो वहां भाण्डोपकरण न रखने पर भी जहां प्रतिक्रमण किया हो उस वसतिका स्वामी शय्यातर कहलाता है, इस वसतिका नहीं।

(३) दूसरे स्थानमें प्रतिक्रमण करके, स्थानकी संकीर्णता होने पर जहां

---

(૧) સાધુ વસતિમા ભાડોપકરણ (પાત્ર વગેરે) રાખે (૨) પ્રતિક્રમણ કરે અને (૩) રાત્રે શયન કરે

(૧) આ ત્રણેમાની પ્રત્યેક ક્રિયા શય્યાતર થવામા કારણ છે, તેથી પ્રતિક્રમણ અને શયન પૂર્વે પણ ભાડોપકરણ રાખી દે તો વસતિનો સ્વામી શય્યાતર થઈ જાય છે

(૨) પહેલા જે વસતિનું ગ્રહણ કરી લીધુ હોય, તેમા સ્થાનની સકીર્ણતા (સકડાશ) હોવાથી કોઇ સાધુ પોતાના ભાડોપકરણ બીજા સાધુઓની સમીપે રાખીને, પાસેના બીજા ઉપાશ્રયમા તેના સ્વામીની આજ્ઞા લઈને પ્રતિક્રમણ કરે તો ત્યા ભાડોપકરણ ન રાખવા છતા પણ જ્યા પ્રતિક્રમણ કર્યું હોય તે વસતિનો સ્વામી શય્યાતર કહેવાય છે, આ વસતિનો નહિ

(૩) બીજા સ્થાનમા પ્રતિક્રમણ કરીને સ્થાનની સંકડાશને કારણે જ્યા

शयनमात्रं यथाचरितं तत्स्वामिनोऽपि क्षण्यातरत्वम् । परन्त्वयं विशेषो बोद्धव्यः-
अन्यसाधुसन्निधौ स्वकीयभाण्डोपकरणानि संस्थाप्यान्यत्र शयनप्रतिक्रमणादिकरणे
मूलोपाश्रयस्वामिनो न क्षण्यातरत्वम्, भाण्डादिस्थापने साधुसन्निध्यतैव
निमित्तता न तु [1]तत्स्वामिनः, साधोरभावे भाण्डादिस्थापनस्य शास्त्रविरुद्धत्वात्।
क्षण्यातरत्वनिवृत्तिकरणाय तु पुनः पुनः क्षण्यातरपरिवर्तनं नाचरणीयम्। पुनः
पुनः क्षण्यातरपरिवर्तने हि साधोर्निःशालोभं प्रकाशयति, तथा बहवो दोषा अपि
प्रापयन्ति, तथाहि-क्षण्यातरपरिवर्तने पूर्वक्षण्यातरो विभाव्यति—अद्य मम यो

१—यत्तत्स्वामिनः ।

सिर्फ शयन किया हो उस स्थानके स्वामीको भी क्षण्यातर कहते हैं अर्थात् उस अवस्थामें दोनों क्षण्यातर हैं।

विशेष यह है कि—दूसरे साधुओंके पास भाण्डोपकरण रखकर अन्य ही किसी स्थानपर प्रतिक्रमण और शयन करे तो जहां भाण्डोपकरण रक्खे हैं, उस स्थानका स्वामी क्षण्यातर नहीं कहलाता। क्योंकि भाण्डोपकरण साधुके नेसराय (अधीनता) में ही रखे जाते हैं, गृहस्थके नेसरायमें रखना शास्त्रविरुद्ध है।

क्षण्यातरत्वकी निवृत्ति करनेके लिए बारबार क्षण्यातरका परिवर्तन नहीं करना चाहिए। ऐसा करनेसे यह प्रगट होता है कि साधु निःशील लोभी है; इसमें बहुतसे दोष भी उत्पन्न होते हैं।

जैसे—क्षण्यातरका परिवर्तन करनेसे पहला क्षण्यातर इस प्रकार

માત્ર શયન કર્યું હોય તે સ્થાનના સ્વામીને પણ ક્ષણ્યાતર કહે છે. અર્થાત્ બે સ્થિતિમા બેઠે ક્ષણ્યાતર છે

વિશેષ વાત એ છે કે—બીજા સાધુઓ પાસે ભાણોપકરણ રાખીને બીજા જ કોઈ સ્થાન પર પ્રતિક્રમણ તથા શયન કરે તો જ્યાં ભાણોપકરણ રાખેલા હોય તે સ્થાનનો સ્વામી ક્ષણ્યાતર નથી કહેવાતો, કેમકે ભાણોપકરણ સાધુની નેસરાય (અધીનતા) માં જ રાખવામાં આવે છે ગૃહસ્થની નેસરાયમાં રાખવું એ શાસ્ત્રવિરુદ્ધ છે

ક્ષણ્યાતરત્વની નિવૃત્તિ કરવાને માટે વારંવાર ક્ષણ્યાતરનો પરિવર્તન કરવો ન જોઈએ. જેમ કરવાથી એવું પ્રગટ થાય છે કે સાધુ નિઃશીલ લોભી છે; જેમાથી અનેક દોષો પણ ઉત્પન્ન થાય છે

જેમ—ક્ષણ્યાતરનું પરિવર્તન કરવાથી પહેલો ક્ષણ્યાતર આ પ્રમાણે વિચારે છે—

त्यक्तमदीयोपाश्रयः साधुरसौ निश्चितमागमिष्यतीति तदर्थं सुरसमन्नादिकं साधनीयमिति कृत्वा निष्पादितस्यान्नपानादेराधाकर्मिकत्वापत्तिः । यदि तु स्वार्थं साधुनिमित्तं च निष्पादित तदा मिश्रजातदोषापत्तिर्दुर्निवारैव । पूर्वं शय्यातरेण त्यक्तोपाश्रयाय साधवे कस्यचिद् वस्तुनः स्थापने स्थापनादोषः कथं साधुना वारणीयः । अन्ये दोषाः स्वयमूहनीयाः । तस्माद् झटिति शय्यातरपरिवर्त्तनं न साधुना विधेयम् ।

वसतियाचनाविधिः ।

अथोपाश्रयस्वामिनस्तदनुपस्थितौ तत्संरक्षकाद्वा वसतियाचनाविधिरभिधीयते-

सोचता है-आज मेरे उपाश्रयकी आज्ञा संतोंने छोड़ दी है, अतः मेरे यहाँ अवश्य आवेंगे, इसलिए उनके वास्ते स्वादिष्ठ अन्न आदिक बनाना चाहिए, ऐसा विचार कर बनाया हुआ अन्नादिक आधाकर्मिक होगा । यदि पहला शय्यातर अपने और साधुके लिए इकट्ठा बनावेगा तो मिश्रजात दोष लगेगा । साधुके आनेकी संभावनासे वह किसी वस्तुको स्थापना करेगा तो स्थापना (ठवणा) दोष होगा । -इत्यादि अनेक दोष स्वयं समझ लेने चाहिये । इसलिए साधुको वारम्वार शय्यातर बदलना नहीं कल्पता है ।

उपाश्रय-याचनाकी विधि ।

वसति-स्वामीसे अथवा उसकी गैर-मौजूदगीमें उसके संरक्षकसे वसति-याचनाकी विधि कहते हैं—

આજ મારા ઉપાશ્રયની આજ્ઞા સંતોએ છોડી દીધી છે, એટલે મારે ત્યા જરૂર આવશે, તેથી એમને માટે સ્વાદિષ્ટ અન્નાદિ બનાવવાં જોઇએ એવો વિચાર કરીને બનાવેલુ અન્નાદિ આધાકર્મી બનશે, જો પહેલો શય્યાતર પોતાના માટે અને સાધુને માટે એકઠુ બનાવશે તો મિશ્રજાત દોષ લાગશે. સાધુ આવવાની સંભાવનાથી તે કોઇ વસ્તુને સ્થાપન કરશે તો સ્થાપના-(ઠવણા)-દોષ લાગશે -ઇત્યાદિ અનેક દોષો પોતાની મેળે સમજી લેવા. એ કારણથી સાધુને વાર વાર શય્યાતર બદલવા કલ્પતા નથી

(ઉપાશ્રય-યાચનાની વિધિ)

વસતિના સ્વામી પાસે અથવા તેની ગેરહાજરીમા એના સંરક્ષકની પાસે વસતિ-યાચના કરવાની વિધિ કહે છે.—

इनिर्ब्रूयेत्–हे आयुष्मन् ! अस्यां वसतौ स्थातुमिच्छामि, यावति समये स्थातुमादेशो मदीयो भवेत् तावानेव कालो यापनीय, तथापि यावत् कश्चिद् भूमिभागो ममावस्थानाय भवते रोचेत तावानेव समादेष्टव्य इति ।

ततो गृहस्थः मन्त्रियात्–भगवन् ! मुनीश्वर ! किंपरः कालावस्थानाय ! तदा ऋतुबद्धौपकाले सति साधुः "एकमासावधिकाले कल्पे यावदवग्रहं स्थास्यामि" इति; वर्षाकाले तु "चतुरो मासानत्र यापयिष्यामी" ति वदेत् ।

सागारिकेण साधुकल्पकालमुपश्रुत्य–"एतावतः कालान्नाहं न स्थास्यामि ग्रामान्तरं गमिष्यामी" ति कथने तु साधुरेवं कथयेत्–'अथ भवदुपस्थितिकल्प

મુનિ—હે આયુષ્મન્ ! અમે આ વસતિ (મકાન-સ્થાન) માં રહેવા ઇચ્છીએ છીએ. તમે જેટલા સમય સુધી રહેવાની આજ્ઞા આપશો, તેટલા સમયથી વધારે સમય રહીશું નહિ. તેમા પણ તમે ભૂમિનો જેટલો ભાગ અમને રહેવાને માટે આપવા ઇચ્છો તેટલો જ અમારે માટે પર્યાપ્ત (પૂરતો) છે

ગૃહસ્થ—હે મુનિરાજ ! આપ કેટલા સમય સુધી રહેવા ઇચ્છો છો ?

ત્યારે મુનિ—ઋતુબદ્ધ કાળ હોય તો—'કોઇ મકાનના કબજામાં જ્યાં સુધી અવસર દેખો ત્યાં સુધી રહીશું' એમ કહે, અથવા જો ચાતુર્માસ કાળ હોય તો 'ચાર માસ રહેવાનો અમારો કલ્પ છે' એમ કહે. જો ચોમાસાનો કલ્પકાળ સાંભળીને ગૃહસ્થ કહે કે હું તો બહુ જ થોડા દિવસ અહીં રહીશ' તો સાધુએ કહેવું જોઇએ કે જ્યાં સુધી તમે અહીં રહેશો ત્યાં સુધી જ અમે રહીશું, તમે જશો

वधिरेव कालो मया क्षपणीयः, तदनन्तरमिमां वसतिं परिहास्यामीति। पुनः सागारिकेण–'कियन्तः साधवो भवन्तः?' इति पृष्टः साधुरभिदधीत– समुद्रतरङ्गवत् साधूनामियत्तावधारणं कः कुर्यात्, यतः कियन्तो गच्छन्ति, कियन्तश्चागच्छन्ति, ये चागमिष्यन्ति तेऽप्यत्रावस्थानं करिष्यन्ति। इत्थं सागारिकाज्ञामादाय तदीयनामगोत्रे विज्ञायोपाश्रये साधुस्तिष्ठेत्। गोचरीं गन्तुमुद्यतो भिक्षुः शय्यातरनामगोत्रे अविज्ञाय भिक्षार्थं न पर्यटेत्।

कल्प्याकल्प्यविधिः।

शय्यातरगृहे साधोरकल्प्यानि कथ्यन्ते, यथा—

हम ठहरेंगे, तुम्हारे जाने पर इस वसतिको छोड़ देंगे।"

यदि गृहस्थ पूछे कि–'आप कितने साधु हैं?' तो साधु उत्तर देवें कि–'समुद्रके तरङ्गोंकी तरह साधुओंकी मर्यादा नहीं है। क्योंकि कितने ही साधु आते हैं और कितनेही चले जाते हैं, जो आवेंगे वे भी यहीं ठहरेंगे।

इस प्रकार गृहस्थकी आज्ञा लेकर, उसका नाम और गोत्र जानकर साधुको ठहरना चाहिए। जबतक साधुको शय्यातरका नाम और गोत्र न मालूम हो जावे तब तक भिक्षाके लिए न जावे।

कल्प्याकल्प्य–विधि।

निम्नलिखित वस्तुएँ शय्यातरके घरकी कल्पनीय नहीं हैं–

ત્યારે આ સ્થાનને અમે છોડી દઇશું'

જો ગૃહસ્થ પૂછે કે 'આપ કેટલા સાધુઓ છો?' તો સાધુ ઉત્તર આપે કે– 'સમુદ્રના તરંગોની પેઠે સાધુઓની મર્યાદા નથી, કેમકે કેટલાય સાધુઓ આવે છે અને કેટલાય ચાલ્યા જાય છે, જેઓ આવશે તેઓ પણ અહીં જ રહેશે"

એ પ્રમાણે ગૃહસ્થની આજ્ઞા લઇને, એનું નામ અને ગોત્ર જાણીને સાધુએ રહેવુ જોઇએ જ્યા સુધી શય્યાતરનું નામ અને ગોત્ર સાધુના જાણવામા ન આવે ત્યા સુધી ભિક્ષાને માટે જાય નહિ

કલ્પ્યાકલ્પ્ય-વિધિ

નીચે લખેલી વસ્તુઓ શય્યાતરના ઘરની સાધુને કલ્પે નહિ–

(१) अशनम्, (२) पानम्, (३) खाद्यम्, (४) स्वाद्यम्, (५) वस्त्रम्, (६) पात्रम्, (७) कम्बलः, (८) रजोहरणम्, (९) दोरकम्, (१०) सूची, (११) कर्त्तरी, (१२) क्षुरिका, (१३) नखहरणी, (१४) कर्णशोधनी (कानखुचरनी), (१५) दन्तशोधनी (दांतखुचरनी), (१६) कण्टकोद्धारणी (कांटाकढनी चींपिया) (१७) कण्टकः कण्टकोद्धारणीपात्रञ्च (कण्टकदलिका), (१८) औषधम्, (१९) भेषज्यम्, (२०) शतपाकसहस्रपाकादितैलम्, (२१) पात्ररञ्जनद्रव्यम् (रोगान सुपेदा आदि), (२२) पात्रादौ स्नेहकरणसुपयोगी वस्त्रविशेषः (सियार, रेती, इत्यादि), (२३) कागजम्, (२४) छेदनी, (२५) मसी (२६) मसीपात्रम्, (२७) हिङ्गुलम्, (२८) खटिका, (खडी), इत्यादीनि।

अथ गृहस्थगृहे साधोरुपादेयानि (कल्प्यानि) निर्दिश्यन्ते—

---

(१) अशन, (२) पान, (३) खाद्य, (४) स्वाद्य, (५) वस्त्र, (६) पात्र, (७) कम्बल, (८) रजोहरण, (९) डोरा, (१०) सुई, (११) कैंची, (१२) चाकू (१३) नखहरणी (नहरनी), (१४) कर्णशोधनी (कानकुचरनी), (१५) दन्तशोधनी (दांतकुचरनी), (१६) चींपिया, (१७) कटि और कांटोंकी शोधनी, (१८) औषध, (१९) भेषज, (२०) शतपाक-सहस्रपाक आदि तेल (२१) पात्र रंगनेके लिए रोगन, सुपेदा आदि, (२२) पात्रमें स्नेह आदि करनेके काममें आनेवाले स्यार, रेती आदि औजार, (२३) कागज, (२४) छेदनी, (२५) स्याही, (२६) हिंगलु, (२७) खड़ी इत्यादि।

निम्नलिखित वस्तुएँ गृहस्थगृहके घरसे साधुको कल्पनीय हैं—

---

(૧) અશન, (૨) પાન, (૩) ખાદ્ય, (૪) સ્વાદ્ય, (૫) વસ્ત્ર, (૬) પાત્ર, (૭) કાંબળી (૮) રજોહરણ, (૯) દોરો, (૧૦) સોય, (૧૧) કાતર (૧૨) અસ્ત્ર (૧૩) નખ કોતરવાની નેરણી, (૧૪) કાન-ખોતરણી, (૧૫) દાંત-ખોતરણી, (૧૬) ચીપીયો, (૧૭) કાંટો અથવા કાંટાની ઠીકરી, (૧૮) ઔષધ, (૧૯) ભેષજ (૨૦) શતપાક-સહસ્ર પાક આદિ તેલ, (૨૧) પાત્ર રંગવા માટેનો રોગન સોદો વગેરે (૨૨) પાત્રમાં સ્નિગ્ધ આદિ કરવાના કામમાં આવવાના સાધનો રેતી વગેરે ઓજાર, (૨૩) કાગળ, (૨૪) છેદણ, (૨૫) શાહી, (૨૬) હીંગળો, (૨૭) ખડી, ઇત્યાદિ

નીચે લખેલી વસ્તુઓ ગૃહસ્થાશ્રમના ઘરની સાધુને કલ્પે—

(१) तृणम्, (२) लोष्टम्, (३) शिलापट्टकः (पेपणी), (४) शिलापुत्रकः, (५) भस्म, (६) पाषाणखण्डम्, (७) इष्टका, (८) धूलिः, (९) पीठम्, (१०) फलकम् (आसनविशेषः), (११) शय्या (शरीरप्रमाणा), (१२) संस्तारकम् (सार्द्धद्वयहस्तप्रमाण आसनविशेषः), (१३) गोमयम्, (१४) सोपधिकशिष्यः, (१५) स्वाध्यायाद्यर्थं प्रातिहारिकं (पडिहारी) पुस्तकम्, इत्यादीनि। इदमप्यनुसन्धेयम्—यस्योपाश्रयस्य स्वामिने निवासशुल्कं दत्त्वा गृहस्थो निवासार्थं साधुं निमन्त्रयेत् स उपाश्रयः साधोरकल्प्य इति। उपाश्रयस्यानेकस्वामिनि सति कश्चिदेक एव शय्यातरत्वेन स्थापनीयः, न तु सर्वेऽपि।

एतादृशशय्यातरस्य पिण्डे चत्वारो भङ्गा भवन्ति, यथा—

(१) एकत्र रन्धनम्, एकत्र भोजनम्,

तिनका, (२) पत्थर, (३) शिला, (४) लोढ़ी, (५) राख, (६) पत्थरका-टुकड़ा, (७) ईंट, (८) धूल, (९) छोटा बाजौट, (१०) फलक (आसन), (११) शय्या (शरीरप्रमाण), (१२) संस्तारक (ढाइ हाथका आसन), (१३) गोबर, (१४) उपधि-सहित शिष्य, (१५) स्वाध्याय आदिके लिए पडिहारी (वापस दी जानेवाली) पुस्तक आदि।

यह भी स्मरण रखना चाहिए कि-जिस उपाश्रयको भाड़ेपर साधुके लिए खरीदा हो वह उपाश्रय साधुको कल्पनीय नहीं है।

उपाश्रयके अनेक स्वामी हों तो उनमेंसे एक शय्यातर होता है। ऐसे शय्यातरके पिण्डमें चार भंग होते हैं। वे इस प्रकार—

(१) उसी घरमें बनाना उसी घरमें जीमना।

---

(૧) તણખલું, (૨) પત્થર, (૩) શિલા, (૪) લોઢી, (૫) રાખ, (૬) પત્થરનો ટુકડો, (૭) ઇટ, (૮) ધૂળ, (૯) નાનો બાજઠ, (૧૦) ફલક (આસન), (૧૧) શય્યા (શરીર-પ્રમાણની), (૧૨) સંસ્તારક (અઢી હાથનુ આસન), (૧૩) છાણ, (૧૪) ઉપધિ સહિત શિષ્ય, (૧૫) સ્વાધ્યાય આદિને માટે પડિહારી (પાછી આપી દેવાય તેવી) પુસ્તક આદિ

એ પણ યાદ રાખવુ જોઇએ કે જે ઉપાશ્રય સાધુને માટે ભાડે રાખ્યો હોય તે ઉપાશ્રય સાધુને કલ્પે નહિ

ઉપાશ્રયના અનેક સ્વામીઓ હોય તો તેમાથી એક શય્યાતર થાય છે એવા શય્યાતરના પિંડમા ચાર ભાગા હોય છે, તે આ પ્રમાણે-(૧) એજ ઘરમાં

(१) अशनम्, (२) पानम्, (३) खाद्यम्, (४) स्वाद्यम्, (५) वस्त्रम्, (६) पात्रम्, (७) कम्बलः, (८) रजोहरणम्, (९) दोरकम्, (१०) सूची, (११) कर्तरी, (१२) क्षुरिका, (१३) नखहरणी, (१४) कर्णशोधनी (कानखुचरनी), (१५) दन्तशोधनी (दांतखुचरनी), (१६) कण्टकोद्धारणी (कंटाळावी चींपिया) (१७) कण्टकः कण्टकोद्धारणीपात्रञ्च (कण्टकउद्धरणिका), (१८) औषधम्, (१९) भेषजम्, (२०) शतपाकसहस्रपाकादितैलम्, (२१) शस्त्रसञ्जनद्रव्यम् (रोगान सपेवा आदि), (२२) पात्रादौ रन्ध्रकरणाद्युपयोगी लोहविशेषः (सियार, रेती, इत्यादि), (२३) कागजम्, (२४) लेखनी, (२५) मसी, (२६) मसीपात्रम्, (२७) हिङ्गुलम्, (२८) खटिका, (खडी), इत्यादीनि।

अथ अन्यागारगृहे सापेक्षपादेयानि (कल्प्यानि) निर्विशन्ति—

(१) अशन, (२) पान, (३) खाद्य, (४) स्वाद्य, (५) वस्त्र, (६) पात्र, (७) कम्बल, (८) रजोहरण, (९) डोरा, (१०) सुई, (११) कैंची, (१२) चाकू, (१३) नखहरणी (नहरनी), (१४) कर्णशोधनी (कानकुचरनी), (१५) दन्तशोधनी (दांतकुचरनी), (१६) चींपिया, (१७) कंटि और कांटोंकी कोपली, (१८) औषध, (१९) भेषज, (२०) शतपाक-सहस्रपाक आदि तेल (२१) पात्र रगनेके लिए रोगन, सुपेला आदि, (२२) पात्रमें छेद आदि करनेके काममें आनेवाले लोहार, रेती आदि औजार, (२३) कागज, (२४) लेखनी, (२५) स्याही, (२६) हिंगलु, (२७) खडी इत्यादि।

निम्नलिखित वस्तुएँ अन्यागारके घरसे साधुको कल्पनीय हैं—

(૧) અશન, (૨) પાન, (૩) ખાદ્ય, (૪) સ્વાદ્ય, (૫) વસ્ત્ર (૬) પાત્ર, (૭) કામળી (૮) રજોહરણ, (૯) દોરો, (૧૦) સોય, (૧૧) કાતર, (૧૨) ચપ્પુ, (૧૩) નખ ઉતારવાની નેરણી, (૧૪) કાન-ખોતરણી, (૧૫) દાંત-ખોતરણી, (૧૬) ચીપીયો, (૧૭) કાંટો અથવા કાંટાની કોપળી, (૧૮) ઔષધ, (૧૯) ભેષજ (૨૦) શતપાક-સહસ્રપાક આદિ તેલ (૨૧) પાત્ર રંગવા માટેનો રોગન વગેરે (૨૨) પાત્રમાં છિદ્ર આદિ કરવાના કામમાં આવવાના સુથારી, રેતી વગેરે ઓજાર, (૨૩) કાગળ, (૨૪) લેખની, (૨૫) શાહી, (૨૬) હીંગળો, (૨૭) ખડી, ઇત્યાદિ.

નીચે લખેલી વસ્તુઓ અન્યાગારના ઘરની સાધુને કલ્પે—

(१) तृणम्, (२) लोष्टम्, (३) शिलापट्टकः (पेषणी), (४) शिलापुत्रकः, (४) भस्म, (६) पाषाणखण्डम्, (७) इष्टका, (८) धूलिः, (९) पीठम्, (१०) फलकम् (आसनविशेषः), (११) शय्या (शरीरप्रमाणा), (१२) संस्तारकम् (सार्द्धद्वयहस्तप्रमाण आसनविशेषः), (१३) गोमयम्, (१४) सोपधिकशिष्यः, (१५) स्वाध्यायार्थं प्रातिहारिकं (पडिहारी) पुस्तकम्, इत्यादीनि। इदमप्यनुसन्धेयम्—यस्योपाश्रयस्य स्वामिने निवासशुल्कं दत्त्वा गृहस्थो निवासार्थं साधुं निमन्त्रयेत् स उपाश्रयः साधोरकल्प्य इति। उपाश्रयस्यानेकस्वामिनि सति कश्चिदेक एव शय्यातरत्वेन स्थापनीयः, न तु सर्वेऽपि।

एतादृशशय्यातरस्य पिण्डे चत्वारो भङ्गा भवन्ति, यथा—

(१) एकत्र रन्धनम्, एकत्र भोजनम्,

तिनका, (२) पत्थर, (३) शिला, (४) लोढ़ी, (५) राख, (६) पत्थरका-टुकड़ा, (७) ईंट, (८) धूल, (९) छोटा बाजौट, (१०) फलक (आसन), (११) शय्या (शरीरप्रमाण), (१२) संस्तारक (ढाइ हाथका आसन), (१३) गोबर, (१४) उपधि-सहित शिष्य, (१५) स्वाध्याय आदिके लिए पडिहारी (वापस दी जानेवाली) पुस्तक आदि।

यह भी स्मरण रखना चाहिए कि-जिस उपाश्रयको भाड़ेपर साधुके लिए खरीदा हो वह उपाश्रय साधुको कल्पनीय नहीं है।

उपाश्रयके अनेक स्वामी हों तो उनमेंसे एक शय्यातर होता है। ऐसे शय्यातरके पिण्डमें चार भंग होते हैं। वे इस प्रकार—

(१) उसी घरमें बनाना उसी घरमें जीमना।

---

(१) तणुभलुं, (२) पत्थर, (३) शिला, (४) लोढी, (५) राण, (६) पत्थरनो टुकडो, (७) ઇટ, (८) धूण, (९) नानो બાજઠ, (१०) ફલક (आसन), (११) शय्या (शरीर-प्रमाणनी), (१२) સંસ્તારક (अढी हाथनु आसन), (१३) छाणु, (१४) उपधि सहित शिष्य, (१५) स्वाध्याय आदिने माटे पडिहारी (पाछी आपी देवाय तेवी) पुस्तक आदि

એ પણ યાદ રાખવું જોઇએ કે જે ઉપાશ્રય સાધુને માટે ભાડે રાખ્યો હોય તે ઉપાશ્રય સાધુને કલ્પે નહિ

ઉપાશ્રયના અનેક સ્વામીઓ હોય તો તેમાથી એક શય્યાતર થાય છે એવા શય્યાતરના પિંડમા ચાર ભાંગા હોય છે, તે આ પ્રમાણે-(૧) એજ ઘરમાં

(१) अशनम्, (२) पानम्, (३) खाद्यम्, (४) स्वाद्यम्, (५) वस्त्रम्, (६) पात्रम्, (७) कम्बलः, (८) रजोहरणम्, (९) क्षौरम्, (१०) सूची, (११) कर्त्तरी, (१२) क्षुरिका, (१३) नखहरणी, (१४) कर्णशोधनी (कानकुचरनी), (१५) दन्तशोधनी (दांतकुचरनी), (१६) कण्टकोद्धारणी (कांटाकाढनी चीपिया) (१७) कट्टकः कट्टकोद्धारणीपात्रञ्च (कट्टकुल्लनिया), (१८) औषधम्, (१९) भैषज्यम्, (२०) गतपाकसहस्रपाकादितैलम्, (२१) पात्ररञ्जनद्रव्यम् (रोगान सपेदा आदि), (२२) पात्रादौ रञ्जकरणाद्युपयोगी शक्तविशेषः (सिपार, रेती, इत्यादि), (२३) करणम्, (२४) लेखनी, (२५) मसी, (२६) मसीपात्रम्, (२७) हिङ्गुलम्, (२८) खटिका, (खडी), इत्यादीनि।

अथ गृहस्थगृहे साधोरुपादेयानि (कल्प्यानि) निर्दिश्यन्ते-

---

(१) अशन, (२) पान, (३) खाद्य, (४) स्वाद्य, (५) वस्त्र, (६) पात्र, (७) कम्बल, (८) रजोहरण, (९) क्षौर, (१०) सुई, (११) कैंची, (१२) चाकू (१३) नखहरणी (नहरनी), (१४) कर्णशोधनी (कानकुचरनी), (१५) दन्तशोधनी (दांतकुचरनी), (१६) चीपिया, (१७) कटि और कांटोंकी कोचटी, (१८) औषध, (१९) भेषज, (२०) शतपाक-सहस्रपाक आदि तेल (२१) पात्र रंगनेके लिए रोगन, सुपेदा आदि, (२२) पात्रमें लेप आदि करनेके काममें आनेवाले खार, रेती आदि औजार, (२३) करण, (२४) लेखनी, (२५) स्याही, (२६) हिंगलु, (२७) खड़ी इत्यादि।

निम्नलिखित वस्तुएँ गृहस्थके घरसे साधुको कल्पनीय हैं-

---

(૧) અશન, (૨) પાન, (૩) ખાદ્ય, (૪) સ્વાદ્ય, (૫) વસ્ત્ર, (૬) પાત્ર, (૭) કંબલ (૮) રજોહરણ, (૯) ક્ષૌર, (૧૦) સોય, (૧૧) કાતર, (૧૨) ચપ્પુ (૧૩) નખ ઉખાડવાની નેરણી, (૧૪) કાન-ખોતરણી, (૧૫) દાત-ખોતરણી (૧૬) ચીપીયો, (૧૭) કાટો અથવા કાંટાની ઝોકરણી, (૧૮) ઔષધ, (૧૯) ભેષજ, (૨૦) શતપાક-સહસ્ર પાક આદિ તેલ, (૨૧) પાત્ર રંગવા માટેનો રોગન બહેતો વગેરે, (૨૨) પાત્રમાં લિપ્ત આદિ કરવાના કામમા આવનાર ક્ષારવી, રેતી વગેરે ઓજાર, (૨૩) કારણ, (૨૪) લેખની, (૨૫) શ્યાહી, (૨૬) હીંગળુ, ખડી આદિ.

નીચે લખેલી વસ્તુઓ ગૃહસ્થના ઘરથી સાધુને કલ્પે—

(१) तृणम्, (२) लोष्टम्, (३) शिलापट्टकः (पेषणी), (४) शिलापुत्रकः, (४) भस्म, (६) पाषाणखण्डम्, (७) इष्टका, (८) धूलिः, (९) पीठम्, (१०) फलकम् (आसन-विशेषः), (११) शय्या (शरीरप्रमाणा), (१२) संस्तारकम् (सार्द्धद्वयहस्त-प्रमाण आसनविशेषः), (१३) गोमयम्, (१४) सोपधिकशिष्यः, (१५) स्वाध्याया-यार्थं प्रातिहारिकं (पडिहारी) पुस्तकम्, इत्यादीनि। इदमप्यनुसन्धेयम्—यस्योपाश्रयस्य स्वामिने निवासशुल्कं दत्त्वा गृहस्थो निवासार्थं साधुं निमन्त्रयेत् स उपाश्रयः साधोरकल्प्य इति। उपाश्रयस्यानेकस्वामिनि सति कश्चिदेक एव शय्यातरत्वेन स्थापनीयः, न तु सर्वेऽपि।

एतादृशशय्यातरस्य पिण्डे चत्वारो भङ्गा भवन्ति, यथा—

(१) एकत्र रन्धनम्, एकत्र भोजनम्,

तिनका, (२) पत्थर, (३) शिला, (४) लोढ़ी, (५) राख, (६) पत्थरका-टुकड़ा, (७) ईंट, (८) धूल, (९) छोटा बाजौट, (१०) फलक (आसन), (११) शय्या (शरीरप्रमाण), (१२) संस्तारक (ढाइ हाथका आसन), (१३) गोबर, (१४) उपधि-सहित शिष्य, (१५) स्वाध्याय आदिके लिए पडिहारी (वापस दी जानेवाली) पुस्तक आदि।

यह भी स्मरण रखना चाहिए कि-जिस उपाश्रयको भाड़ेपर साधुके लिए खरीदा हो वह उपाश्रय साधुको कल्पनीय नहीं है।

उपाश्रयके अनेक स्वामी हों तो उनमेंसे एक शय्यातर होता है। ऐसे शय्यातरके पिण्डमें चार भंग होते हैं। वे इस प्रकार—

(१) उसी घरमें बनाना उसी घरमें जीमना।

---

(૧) તણખલુ, (૨) પત્થર, (૩) શિલા, (૪) લોઢી, (૫) રાખ, (૬) પત્થરનો ટુકડો, (૭) ઇટ, (૮) ધૂળ, (૯) નાનો બાજઠ, (૧૦) ફલક (આસન), (૧૧) શય્યા (શરીર-પ્રમાણની), (૧૨) સંસ્તારક (અઢી હાથનું આસન), (૧૩) છાણ, (૧૪) ઉપધિ સહિત શિષ્ય, (૧૫) સ્વાધ્યાય આદિને માટે પડિહારી (પાછી આપી દેવાય તેવી) પુસ્તક આદિ

એ પણ યાદ રાખવુ જોઇએ કે જે ઉપાશ્રય સાધુને માટે ભાડે રાખ્યો હોય તે ઉપાશ્રય સાધુને કલ્પે નહિ

ઉપાશ્રયના અનેક સ્વામીઓ હોય તો તેમાથી એક શય્યાતર થાય છે એવા શય્યાતરના પિંડમા ચાર ભાગા હોય છે, તે આ પ્રમાણે-(૧) એજ ઘરમાં

(१) अशनम्, (२) पानम्, (३) खाद्यम्, (४) स्वाद्यम्, (५) वस्त्रम्, (६) पात्रम्, (७) कम्बलः, (८) रजोहरणम्, (९) क्षोरकम्, (१०) सूची, (११) कर्त्तरी, (१२) छुरिका, (१३) नखहरणी, (१४) कर्णशोधनी (कानसुचरनी), (१५) दन्तशोधनी (दांतसुचरनी), (१६) कण्टकोद्धारणी (कांटाकाढनी चीपिया) (१७) कण्टक कण्टकोद्धारणीपात्रञ्च (कण्टकत्वक्षिप्त), (१८) औषधम्, (१९) भैषज्यम्, (२०) शतपाकसहस्रपाकादितैलम्, (२१) पात्र रञ्जनद्रव्यम् (रोगन सपेदा आदि), (२२) पात्रादौ रञ्जकरणाद्युपयोगी शुक्ल विशेषः (सिंगार, रेती, इत्यादि), (२३) फलकम्, (२४) शय्या, (२५) संस्तारः (२६) मसीपात्रम्, (२७) विडुम्बम्, (२८) खटिका, (खडी), इत्यादीनि।

अथ अन्यागारगृहे साधोरुपादेयानि (कल्प्यानि) निर्दिश्यते—

(१) अशन, (२) पान, (३) खाद्य, (४) स्वाद्य, (५) वस्त्र, (६) पात्र, (७) कम्बल, (८) रजोहरण, (९) क्षोरा, (१०) सुई, (११) कैंची, (१२) छाद (१३) नखहरणी (नहरनी), (१४) कर्णशोधनी (कानकुचरनी), (१५) दन्तशोधनी (दांतकुचरनी), (१६) चीपिया, (१७) कांटे और कांटोंकी कोथली, (१८) औषध, (१९) भैषज, (२०) शतपाक-सहस्रपाक आदि तेल (२१) पात्र रंगनेके लिए रोगन, सुपेता आदि, (२२) पात्रमें रंग आदि करनेके काममें आनेवाले खार, रेती आदि औजार, (२३) फलग, (२४) शेज्यनी, (२५) स्याही, (२६) हिंगलु, (२७) खड़ी इत्यादि।

निम्नलिखित वस्तुएँ अन्यागारके घरसे साधुको कल्पनीय हैं—

(१) અશન, (૨) પાન, (૩) ખાદ્ય (૪) સ્વાદ્ય, (૫) વસ્ત્ર, (૬) પાત્ર, (૭) કમ્બલ (૮) રજોહરણ, (૯) ક્ષોર, (૧૦) સોય (૧૧) કાતર, (૧૨) છરી (૧૩) નખ ઉતારવાની નેરણી, (૧૪) કાન-ખોતરણી, (૧૫) દાંત-ખોતરણી, (૧૬) ચીપીયે, (૧૭) કાંટા કાઢવા માટેની કોથળી, (૧૮) ઔષધ, (૧૯) ભેષજ, (૨૦) શતપાક-સહસ્ર પાક આદિ તેલ (૨૧) પાત્ર રંગવા માટેનો રોગન સફેદો વગેરે, (૨૨) પાત્રમાં રંગ આદિ કરવાના કામમાં આવવાના ક્ષાર, રેતી વગેરે ઓજાર, (૨૩) ફલક (૨૪) શય્યા, (૨૫) શાહી, (૨૬) હીંગળો, (૨૭) ખડી, ઇત્યાદિ.

નીચ કહેલી વસ્તુઓ અન્યાગારના ઘરની સાધુને કલ્પ—

(१) तृणम्, (२) लोष्टम्, (३) शिलापट्टकः (पेपणी), (४) शिलापुत्रकः, (४) भस्म, (६) पाषाणखण्डम्, (७) इष्टका, (८) धूलिः, (९) पीठम्, (१०) फलकम् (आसनविशेषः), (११) शय्या (शरीरप्रमाणा), (१२) संस्तारकम् (सार्द्धद्वयहस्तप्रमाण आसनविशेषः), (१३) गोमयम्, (१४) सोपधिकशिष्यः, (१५) स्वाध्यायाद्यर्थं प्रातिहारिकं (पडिहारी) पुस्तकम्, इत्यादीनि। इदमप्यनुसन्धेयम्—यस्योपाश्रयस्य स्वामिने निवासशुल्कं दत्त्वा गृहस्थो निवासार्थं साधुं निमन्त्रयेत् स उपाश्रयः साधोरकल्प्य इति। उपाश्रयस्यानेकस्वामिनि सति कश्चिदेक एव शय्यातरत्वेन स्थापनीयः, न तु सर्वेऽपि।

एतादृशशय्यातरस्य पिण्डे चत्वारो भङ्गा भवन्ति, यथा—

(१) एकत्र रन्धनम्, एकत्र भोजनम्,

तिनका, (२) पत्थर, (३) शिला, (४) लोढ़ी, (५) राख, (६) पत्थरका-टुकड़ा, (७) ईट, (८) धूल, (९) छोटा बाजौट, (१०) फलक (आसन), (११) शय्या (शरीरप्रमाण), (१२) संस्तारक (ढाइ हाथका आसन), (१३) गोबर, (१४) उपधि-सहित शिष्य, (१५) स्वाध्याय आदिके लिए पडिहारी (वापस दी जानेवाली) पुस्तक आदि।

यह भी स्मरण रखना चाहिए कि-जिस उपाश्रयको भाड़ेपर साधुके लिए खरीदा हो वह उपाश्रय साधुको कल्पनीय नहीं है।

उपाश्रयके अनेक स्वामी हों तो उनमेंसे एक शय्यातर होता है। ऐसे शय्यातरके पिण्डमें चार भंग होते हैं। वे इस प्रकार—

(१) उसी घरमें बनाना उसी घरमें जीमना।

---

(૧) તણખલુ, (૨) પત્થર, (૩) શિલા, (૪) લોઢી, (૫) રાખ, (૬) પત્થરનો ટુકડો, (૭) ઇટ, (૮) ધૂળ, (૯) નાનો બાજઠ, (૧૦) ફલક (આસન), (૧૧) શય્યા (શરીર-પ્રમાણની), (૧૨) સંસ્તારક (અઢી હાથનું આસન), (૧૩) છાણ, (૧૪) ઉપધિ સહિત શિષ્ય, (૧૫) સ્વાધ્યાય આદિને માટે પડિહારી (પાછી આપી દેવાય તેવી) પુસ્તક આદિ

એ પણ યાદ રાખવુ જોઇએ કે જે ઉપાશ્રય સાધુને માટે ભાડે રાખ્યો હોય તે ઉપાશ્રય સાધુને કલ્પે નહિ

ઉપાશ્રયના અનેક સ્વામીઓ હોય તો તેમાથી એક શય્યાતર થાય છે એવા શય્યાતરના પિંડમા ચાર ભાગા હોય છે, તે આ પ્રમાણે-(૧) એજ ઘરમાં

(२) एकत्र रन्धनम्, अन्यत्र गेहादौ भोजनम्।

(३) पृथक्-पृथग् रन्धनम्, एकत्र भोजनम्।

(४) पृथक् पृथग् रन्धनम्, पृथक्-पृथग् भोजनम्।

तत्र द्वितीयचतुर्थभङ्गौ साधोः कल्प्यौ। द्वितीयभङ्गे एकत्र रन्धनेऽपि यस्मात् शय्यातरेतरांशस्य पृथक्करणे शय्यातरसत्कांशे निक्षिप्तमन्येषां पिण्डं गृह्णीयात्, तत्र तदानीं शय्यातरस्वत्वापगमात्। चतुर्थकल्पे तु पिण्डे शय्यातरांशसंसर्गशङ्कापि नास्ति। शय्यातरस्वत्वापगम एवोपादेयतायाहेतुरिति निष्कर्षः।

एवं मोपितभर्तृकासु अनेकासु सपत्नीष्वेकैव कापि शय्यातरा कल्प्या।

---

(२) उसी घरमें बनाना दूसरे-दूसरे घरमें जीमना।

(३) दूसरे-दूसरे घरमें बनाना उसी घरमें जीमना।

(४) दूसरे-दूसरे घरमें बनाना और दूसरे-दूसरे घरमें जीमना।

इन चार भंगोंमेंसे दूसरा और चौथा भंग साधुको कल्पनीय है। दूसरे भंगमें एकत्र रन्धन होने पर भी शय्यातरसे भिन्न मनुष्यके अंशके अलग होजाने पर शय्यातरका भाग छोड़कर अन्यका पिण्ड कल्पनीय है, क्योंकि वहाँ शय्यातरका स्वामित्व नहीं रहता।

चौथे भंगमें तो शय्यातरके स्वत्वके संसर्गकी तनिक भी आशंका नहीं है। तात्पर्य यह है कि जहाँ शय्यातरका स्वत्व (हक) नहीं रहता वही वस्तु साधुको ग्राह्य होती है।

इसी प्रकार यदि एक शय्यातरकी अनेक पत्नियाँ हों और वह

ભોજન બનાવવું અને જેજ ઘરમા જમવું. (૨) જે ઘરમાં ભોજન બનાવવું અને બીજા ઘરમા જમવું (૩) બીજા-બીજા ઘરમા બનાવવું અને જે ઘરમા જમવું (૪) બીજા-બીજા ઘરમા બનાવવું અને બીજા-બીજા ઘરમાં જમવું

આ ચાર ભાંગામાથી બીજા અને ચોથા ભાગો સાધુને કલ્પે છે બીજા ભાંગામાં ભોજન રસોઈ થતી હોય તો પણ શય્યાતરથી ભિન્ન મનુષ્યોનો ભાગ જુદો કર્યા શય્યાતરનો ભાગ છોડીને અન્યનો પિંડ કલ્પે છે કારણ કે ત્યાં શય્યાતરનું સ્વામિત્વ હેતુ નથી

ચોથા ભાગામાં તો શય્યાતરના સ્વત્વના સંસર્ગની જરા પણ આશંકા નથી તાત્પર્ય એ છે કે જેમા શય્યાતરનું સ્વત્વ હેતુ નથી તે વસ્તુ સાધુને ગ્રાહ્ય બને છે

એજ રીતે જો એક શય્યાતરની અનેક પત્નીઓ હોય અને જો (શય્યાતર)

चत्वारो भङ्गा अत्राऽपि पूर्ववदेव ।

अप्रोषितभर्तृकासु तु यया निष्पादितमन्नादिकं नियतं शय्यातरो भुङ्क्ते सैव शय्यातरा, यद्यनियत भुङ्क्ते तदा सर्वा अपि शय्यातरा मन्तव्याः, पूर्वोक्त-तृतीयभङ्गेऽयं विशेषो बोद्धव्यः-यदा पृथक् पृथग् रन्धनं कृतम्, एकत्र कृत्वा भुक्तं च तदाऽवशिष्टमन्नादिकं विभज्य यदि स्व-स्वगृहं नयेत् तादृशं शय्यातरस्वत्व-विरहितमन्नादिकं साधोः कल्प्यमेवेति । एकत्रीकृतमविभक्तं चेन्न कल्प्यमिति तदाशयः ।

(शय्यातर) परदेश चला गया हो तो उनमें किसी एकको ही शय्यातर बनाना चाहिए । पहलेकी नांई यहां भी चार भंग समझना चाहिए । उनका पति परदेश न गया हो तो वह जिस पत्नीके यहां नियमित रूपसे जीमता हो वही शय्यातर होती है ।

यदि नियमित रूपसे न जीमता हो-कभी कहीं कभी कहीं जीमता हो तो सभीको शय्यातर मानना चाहिए ।

पहलेके चार भंगोंमेंसे तीसरे भंगमें इतना विशेष समझना चाहिए-यदि अलग अलग भोजन बनाया गया हो और एकत्र करके जीमा हो ो बचे हुए अन्न आदिको बाँट लेने पर साधु शय्यातरसे अन्यका आहार ादि ले सकते हैं, क्योंकि उसमेंसे शय्यातरका हिस्सा अलग निकल ।का है । हां इकट्ठा कर लिया हो और बांटा न हो तो साधुको कल्प-

---

રદેશ ચાલ્યો ગયો હોય તો તે પત્નીઓમાથી કોઇ એકને જ શય્યાતર બના-વી જોઇએ પહેલાની પેઠે એમા પણ ચાર ભાગા સમજવા જોઇએ એનો પતિ રદેશ ન ગયો હોય તો તે જે પત્નીને ત્યા નિયમિત રીતે જ જમતો હોય તે ાય્યાતર બને છે જો નિયમિત રીતે ન જમતો હોય અને કોઇવાર એકને ત્યા મને કોઇવાર બીજીને ત્યા જમતો હોય તો બધી પત્નીઓને શય્યાતર ાનવી જોઇએ

પહેલાના ચાર ભાગામાના ત્રીજા ભાગામા એટલુ વિશેષ સમજવું કે-જો જુદુ જુદુ ભોજન બનાવ્યુ હોય અને એકત્ર કરીને જમતા હોય તો વધેલા અન્નાદિને વહેચી લીધા પછી સાધુ શય્યાતરથી જૂદાનો આહાર આદિ લઇ શકે છે, કારણ કે એમાથી શય્યાતરનો ભાગ જૂદો કાઢવામા આવી ચૂક્યો હોય છે હા, એકઠુ કરેલું હોય અને વહેચ્યું ન હોય તો સાધુને કલ્પે નહિ કોઇ શય્યા-

कोऽपि ग्राम्यातरो देशान्तरं गच्छितः स्वगृहाद्बहिर्गत्वा कुत्रचित् तिष्ठेत्, तत्र यदि गृहादन्यस्थानाद्वाऽशनपानादिकं तदर्थमानीतम्, अथवा बहिर्भक्तेन एव निष्पादितं चेत् तदा तदशनादिकं साधोरकल्प्यम्, राधिकासार्थं परिणतस्य साधोस्तु पुनः कल्प्यमेव ।

यदि ग्राम्यातरोऽन्यदीयगृहेऽन्यदीपमशनादिकं परिवेषयेत्, तथापि ग्राम्यान्तरेण दीपमानमन्यदीपमप्यशन पानादिकं साधोरकल्प्यम् ।

साधोर्भिक्षादाने ग्राम्यातरस्य सङ्गमनरूपनिमित्तत्वे सति तत् भिक्षाग्रहणमकल्प्यम् । ग्रामाद्बहिरपि ग्राम्यान्तरीयगोशालादिसत्वे तदीयदुग्धादिकं साधोरकल्प्यम् ।

नीय नहीं है। कोई ग्राम्यान्तर परदेश जा रहा हो, और घरसे निकलकर कहीं बाहर ठहर गया हो, तो भी उसका अन्न-पान ग्राह्य नहीं है, भलेही वह अन्न-पान घरसे उसके लिए लाया गया हो या अन्य स्थानसे लाया गया हो अथवा वहीं पर तैयार किया गया हो। यदि रात्रिमें निवास करनेके लिए साधु बाहर चला गया हो तो कल्पनीय है।

ग्राम्यान्तर, दूसरे गृहस्थके यहां उसी दूसरे गृहस्थका अन्नादि परोस रहा हो तो भी उसके हाथसे दिया-हुआ आहार कल्पनीय नहीं है। यदि किसी भिक्षाकी प्राप्तिमें ग्राम्यान्तर निमित्त हो अर्थात् दलाली करे तो वह भिक्षा भी साधुको ग्राह्य नहीं है।

गांवसे बाहर ग्राम्यान्तरकी गोशाला आदि हो तो वहांका दूध आदि भी साधुको ग्राह्य नहीं है।

તર પરદેશ જઈ રહ્યો હોય અને ઘરમાંથી નીકળીને કયાંક બહાર રહ્યો હોય તો પણ એનું અન્ન-પાન ગ્રાહ્ય બનતું નથી પછી ભલે એ અન્ન-પાન ઘરેથી એને માટે લાવવામાં આવ્યું હોય અથવા અન્ય સ્થાનથી લાવવામાં આવ્યું હોય, કે ત્યાંજ તૈયાર બનાવવામાં આવ્યું હોય. જો રાત્રે નિવાસ કરવાને માટે સાધુ બહાર ચાલ્યા ગયા હોય તો કલ્પે છે

ગ્રામ્યાતર બીજા ગૃહસ્થને ત્યા જો બીજા ગૃહસ્થના અન્નાદિ પીરસે તોપણ એના હાથથી અપાતો આહાર કલ્પે નહિ. જો કોઈ ભિક્ષાની પ્રાપ્તિમાં ગ્રામ્યાતર નિમિત્ત હોય અર્થાત્ દલાલી કરે તો એ ભિક્ષા પણ સાધુને ગ્રાહ્ય નથી.

ગામની બહાર ગ્રામ્યાતરની ગોશાળા આદિ હોય તો ત્યાનું દૂધ વગેરે પણ સાધુને ગ્રાહ્ય બને નહિ.

शय्यातरगृहे भोक्ता भृत्यादिरपि शय्यातरः । शय्यातरस्य स्वसा दुहिता च तस्मिन् दिवसे पुनरागमनमनिश्चित्य भर्तृकुलादागच्छेत्, तदा साऽपि शय्यातरा। यदि तस्मिन्नहनि भर्तृकुलं पुनर्गन्तुकामा शय्यातरगृहमागता चेत् सा शय्यातरगृहे एव शय्यातरत्वमुपयाति अन्यगृहे तु न तस्याः शय्यातरत्वमिति बोध्यम् ।

उपाश्रयस्वामिनि देशान्तरस्थे सति उपाश्रयसंरक्षकादाज्ञामादाय यत्र साधुस्तिष्ठेत् तत्रोपाश्रयस्वामिनि समागते साधुना शय्यातरत्वं स्वामिन्येव कल्पनीयम्, न सरक्षके ।

शय्यातरप्रदत्तमन्येन स्वीकृतमप्यशनादिकं शय्यातरगृहे साधोरकल्प्यम्, व्यवहारशुद्ध्यादिदोषात् ।

शय्यातरके घर जीमनेवाले नोकर-चाकर भी शय्यातर हैं । शय्यातरकी बहिन या बेटी उस दिन वापस लौटनेका निश्चय न करके अपनी ससुरालसे आई हो तो वह भी शय्यातर है, यदि वापस लोटनेका विचार करके आई हो तो वह शय्यातरके घरमें ही शय्यातर है, दूसरेके घरमें नहीं, अर्थात् दूसरेके घरमें दूसरेका आहारादि यदि वह परोसे तो साधु ले सकते हैं ।

जब उपाश्रयका स्वामी परदेशमें रहता हो और उपाश्रयके रखवाले से आज्ञा लेकर साधु उसमें ठहरें तो जब उपाश्रयका स्वामी आजावे तब वही शय्यातर होता है, रखवाला नहीं ।

शय्यातरने अशन आदिक दूसरे को दे दिया और दूसरेने चाहे उसे स्वीकार भी कर लिया हो तो भी शय्यातर के घर पर साधु को वह लेना नहीं

શય્યાતરના ઘેર જમનારા નોકર–ચાકર પણ શય્યાતર છે, શય્યાતરની બહેન યા પુત્રી એ દિવસે પાછા જવાનો નિશ્ચય કર્યા વિના પોતાને સાસરેથી આવી હોય તો તે પણ શય્યાતર છે જો પાછા જવાનો વિચાર કરીને આવી હોય તો શય્યાતરના ઘરમા જ તે શય્યાતર છે, બીજાના ઘરમા નહિ, અર્થાત્ બીજાના ઘરમા બીજાનો આહારાદિ જો તે પીરસે તો સાધુ લઈ શકે છે

જો ઉપાશ્રયનો સ્વામી પરદેશમા રહેતો હોય અને ઉપાશ્રયના રખેવાળની આજ્ઞા લઈને સાધુ તેમા રહે તો જ્યારે ઉપાશ્રયનો સ્વામી આવી જાય ત્યારે તે શય્યાતર બને છે, રખેવાળ નહિ

શય્યાતરે અશનાદિ બીજાને આપી દીધુ હોય અને બીજાએ ભલે એને સ્વીકારી પણ લીધું હોય, તો પણ શય્યાતરને ઘેર સાધુએ તે લેવુ જોઇએ નહિ,

तथा चाप्यात्तरेण दत्तमन्येनास्वीकृतमशादिकं श्राप्यात्तरसूहात् बहिरपि साधोरकल्प्यम्, तत्र श्राप्यात्तरस्वत्वापगमाभावात् ।

श्राप्यात्तरसूहात् बहिरन्येन स्वीकृते चेत् तथा साधोः कल्प्यमेव, तत्र श्राप्यात्तरस्वत्वापगमादिति बोध्यम् ।

श्राप्यात्तरसूहाद्बहिरन्येन (श्राप्यात्तरेण) दत्तमन्येनाऽस्वीकृतं चेत् तथाऽस्वीकृताशनपानादेः स्वीकारार्थं 'गृह्णताम्' इत्यादिप्रेरणापि साधोरकल्प्या । श्राप्यात्तरपिण्डग्रहणादिदोषशङ्कासंभवात् ।

चाहिए, क्योंकि स्वीकार कर लेनेसे श्राप्यात्तरका स्वामित्व तो नहीं रहा पर यहां व्यवहारसे अशुद्धि है ।

यदि श्राप्यात्तरद्वारा दिये कुए अन्नादिको अन्य गृहस्थ न स्वीकार करे तो श्राप्यात्तरके घरमें या घरसे बाहर कहीं भी साधुको नहीं ग्रहण करना चाहिए, क्योंकि उस आहारादिमें श्राप्यात्तरका स्वत्व रहता है। श्राप्यात्तरके घरसे बाहर दूसरेने स्वीकार कर लिया हो तो साधुको कल्पनीय है, क्योंकि उसपर श्राप्यात्तरका स्वत्व नहीं रहा ।

श्राप्यात्तरके घरसे बाहर श्राप्यात्तरने किसी दूसरेको दिया हो और दूसरेने स्वीकार न किया हो तो उस-अशनादिके स्वीकार करानेके लिए 'तुम ले लो' इत्यादिरूपसे गृहस्थको प्रेरणा करना भी साधुका कल्प नहीं है, क्योंकि उसमें श्राप्यात्तरका पिण्ड लेने आदि अनेक दोषोंकी शंका होती है ।

આપવું કે સ્વીકારી લેવાથી શ્રાપ્યાતરનું સ્વામિત્વ તો રહ્યું નહિ, પણ તેમાં વ્યવહારથી અશુદ્ધિ રહેલી છે

જો શ્રાપ્યાતરે આપેલું અશનાદિ અન્ય ગૃહસ્થ ન સ્વીકારે તો શ્રાપ્યાતરના ઘરમાં કે ઘરબહાર કયાંય પણ તે સાધુએ ગ્રહણ કરવું જોઈએ નહિ, કારણ કે તે આહારાદિમાં શ્રાપ્યાતરનું સ્વત્વ રહેલું હોય છે. શ્રાપ્યાતરના ઘરથી બહાર બીજાએ સ્વીકારી લીધું હોય તો તે સાધુને કલ્પે, કેમકે તે ઉપર શ્રાપ્યાતરનું સ્વત્વ રહેલું નથી.

શ્રાપ્યાતરના ઘરની બહાર શ્રાપ્યાતરે કોઈ બીજાને આપ્યું હોય અને બીજાએ સ્વીકાર્યું ન હોય તો તે અશનાદિનો સ્વીકાર કરાવવાને માટે 'તમે લઈ લો' ઇત્યાદિરૂપે ગૃહસ્થને પ્રેરણા કરવી એ પણ સાધુને કલ્પે નહિ, કારણ કે તેમ શ્રાપ્યાતરનો પિંડ લેવો વગેરે અનેક દોષોની શંકા રહે છે.

अथ शय्यातरपिण्डग्रहणे दोषाः प्रदर्श्यन्ते—

(१) वसतिर्दौर्लभ्यम्, वसतिस्वामिनो गृहेऽशनपानादिग्रहणनियमे स्वकीयान्नादिव्ययमालोच्य स्वोपाश्रयनिवासार्थमाज्ञां साधवे न कोऽपि दद्यात्, इत्याशयः। (२) प्रवचनलाघवम्; (३) स्वावासस्थान एव भिक्षालाभसंभावनया परिभ्रमणालस्ये संजाते कदाचित् शय्यातरगृहे आहाराद्यलाभेऽकालभिक्षाचर्याप्रसङ्गः, वेलातिक्रमे सति आर्त्तरौद्रध्यानप्रसङ्गः, स्वाध्यायान्तरायः, आत्मक्लान्तिश्च,

---

शय्यातरका पिण्ड ग्रहण करनेमें दोष बतलाते हैं—

(१) शय्यातरका पिण्ड ग्रहण किया जाय तो वसति मिलना दुर्लभ (मुश्किल) हो जायगा। गृहस्थ यह विचारेंगे कि इन्हें स्थान देनेसे अन्नपान आदि भी देना पड़ेगा। ऐसा सोचकर गृहस्थ अपने स्थानमें रहनेके लिए साधुओंको स्थान नहीं देगा।

(२) प्रवचनका लाघव होगा।

(३) अपने निवासस्थान पर ही भिक्षा मिल जानेकी संभावनासे साधु भ्रमण करनेमें आलस्य करेंगे, और जब शय्यातरके घर पर आहार नहीं मिलेगा तो अकाल-(असमय)-में गोचरी करनेका प्रसंग होगा, और असमयमें भिक्षा न मिलनेसे आर्त्त-रौद्र ध्यान होंगे, स्वाध्याय आदिमें अन्तराय पड़ेगा, और आत्माको खेद होगा।

શય્યાતરનો પિંડ ગ્રહણ કરવામા રહેલા દોષો બતાવે છે —

(૧) શય્યાતરનો પિંડ ગ્રહણ કરવામા આવે તો વસતિ (રહેવાનું સ્થાન) મળવુ દુર્લભ (મુશ્કેલ) બની જાય ગૃહસ્થ એમ વિચારશે કે એમને સ્થાન આપવાથી અન્ન-પાન આદિ પણ દેવા પડશે એમ વિચારીને ગૃહસ્થ પોતાના સ્થાનમા રહેવાને માટે સાધુઓને સ્થાન આપશે નહિ

(૨) પ્રવચનનું લાઘવ થશે

(૩) પોતાના નિવાસસ્થાન પર જ ભિક્ષા મળી જવાની સંભાવનાથી સાધુ ભ્રમણ કરવામા આળસ કરશે, અને જો શય્યાતરના ઘેરથી આહાર નહિ મળે તો અકાલે (અસમયે) ગોચરી કરવાનો પ્રસંગ આવશે, અને અકાલે ભિક્ષા ન મળવાથી આર્ત-રૌદ્ર ધ્યાન થશે, સ્વાધ્યાયાદિમા અંતરાય પડશે અને આત્માને ખેદ થશે

(४) तीर्थङ्करनाम्नाज्ञाभङ्गोऽपीत्यादयो दोषाः समवतरन्ति, (२३),

इति शय्यातरविचारः ।

आसन्दी=बेतासनं, खट्टिका च (२४),

पर्यङ्कः=मञ्चविशेषः, स एव पर्यङ्कः; स्वार्थे क० । चकाराच्छिबिका-दोला-शाटपटालादिग्रहणम् (२५),

गृहान्तरनिषद्या=गृहं=गृहिनिकेतनं तस्याऽन्तरम्=अभ्यन्तरं मध्यमिति यावत्, तस्मिन् निषद्या=निषदनम् उपवेशनमित्यर्थः, यद्यपि व्याकरणादौ विधीदन्तस्या'मिति विधेः 'निषद्या=आपदः' इत्युक्तं तथाप्यत्र आकृतिगणतया सूत्रकृतवन्तोऽपि निषद्याशब्दः (२६),

गात्रस्य=शरीरस्य उद्वर्तनानि=मलापनयनद्रव्येण समाघर्षणानि 'उबटन इतिलोकप्रसिद्धानि, चकारात्=तेषामपि शरीरसम्बन्धिनां संस्काराणां ग्रहः बोद्धव्यम् (२७),

एष चारित्राचारादयो दोषाः सुस्पष्टा एव ॥ ५ ॥ ५ ॥

---

(४) इसके सिवाय तीर्थंकर भगवानने शय्यातर-पिण्डको अकल्प नीय बताया है, इसलिए उनकी आज्ञाका भंग होगा, इत्यादि अनेक दोष आते हैं ॥ इति शय्यातर-विचार समाप्त ।

(२४) आसन्दी=बेतकी बनी हुई छिद्रवाली कुर्सीपर बैठना ।

(२५) पर्यङ्क=एक प्रकारका पलंग, पालखी, डोला, तामजाम आदिका ग्रहण करना ।

(२६) गृहान्तरनिषद्या=गृहस्थके घरमें बैठना ।

(२७) गात्रोद्वर्तन=शरीर पर उबटन आदि करना ॥५॥

---

(૪) એ ઉપરાંત તીર્થંકર ભગવાને શય્યાતર પિંડને અકલ્પનીય બતાવ્યો છે તે માટે એમની આજ્ઞાનો ભંગ થશે, ઇત્યાદિ અનેક દોષો આવે છે

ઇતિ શય્યાતર-વિચાર સમાપ્ત.

(૨૪) આસન્દી=બેતરની બનાવેલી છિદ્રવાળી ખુરશી પર બેસવું.

(૨૫) પર્યંક=એક પ્રકારનો પલંગ, પાલખી, ડોલો, તામજામ.

(૨૬) ગૃહાન્તરનિષદ્યા=ગૃહસ્થના ઘરમાં બેસવું.

(૨૭) ગાત્રોદ્વર્તન=શરીર પર ચુનો પીઠી ચોળવી વિગેરા (૫)

मूलम्–[२८]गिहिणो [२९]वेयावडियं, जाइयाजीववत्तिया ।
[३०]तत्तानिव्वुडभोइत्तं, [३१]आउरस्सरणाणि य ॥६॥

छाया–गृहिणो वैयावृत्यं, जात्याजीववृत्तिता (आजीववर्तिता)
तप्तानिर्वृतभोजित्व,–मातुरस्मरणानि च ॥ ६ ॥

सान्वयार्थः–(२८) गिहिणो=गृहस्थकी वेयावडियं=वैयावच्च करना, (२९) जाइया=जातिसे–अपनी ऊंची जाति बताकर आजीववत्तिया=जीविकानिर्वाह करना, (३०) तत्तानिव्वुडभोइत्तं=अग्निमें सिर्फ तपाया हुआ किन्तु शस्त्रसे अपरिणत-मिश्र भोजन करना, य=और (३१) आउरस्सरणाणि=बीमार होनेपर पूर्वभुक्त वस्तुका स्मरण करना ॥ ६ ॥

टीका–गृहिणः=गृहस्थस्य, वैयावृत्यं=गृहस्थायान्नाऽऽनयनप्रदानादि-लक्षण-शुश्रूषाकरणम् (२८),

जात्या='अहमेतादृशजातिविशिष्टः' इत्याद्याघोषणेन, उपलक्षणमिदं कुलादीनामपि, आजीववृत्तिता–आजीवे=जीविकायां वृत्तिः=स्थितिर्यस्य तद्भावः, यद्वा 'आजीववर्त्तिता' इतिच्छाया, आजीवे=जीविकायां वर्तितुं शीलं यस्यासौ आजीववर्त्ती तस्य भाव इति तदर्थः (२९),

तप्तानिर्वृतभोजित्वं=तप्तं=वह्निनोष्णीकृत च तत् अनिर्वृतं=शस्त्रापरिणतं तप्तानिर्वृतम् अर्द्धपक्वमिति भावस्तद्भोक्तुं शीलमस्य तत्त्वम्, मिश्रान्नादिसेवनमित्यर्थः(३०)
आतुरस्मरणम्=आतुराः=रोगादिग्रस्तास्तेषां स्मरणं=तत्कर्तृकपूर्वोपभुक्त-

(२८) गृहस्थकी वैयावृत्य (सेवा–शुश्रूषा) करना।
(२९) अपनी जाति या कुल आदि बताकर भिक्षा लेना।
(३०) आधा पक्का आधा कच्चा अर्थात् मिश्र अन्न-पानी आदि लेना।
(३१) रोग आदिकी अवस्थामें पहले सेवन किये हुए विषयोंका

(૨૮) ગૃહસ્થની વૈયાવૃત્ય (સેવા–શુશ્રૂષા) કરવી
(૨૯) પોતાની જાતિ યા કુળ બતાવીને ભિક્ષા લેવી
(૩૦) અધપાકા–અધકચ્ચા અર્થાત્ મિશ્ર અન્નપાણી આદિ લેવા
(૩૧) રોગાદિની અવસ્થામા પહેલા સેવેલા વિષયોનું સ્મરણ કરવુ અર્થાત્

वस्तुस्मरणमिति फलितम्, यद्वा आतुरस्य=रोगिणः आपदापतितस्य दुःखोत्पत्तौ स्मरणमिति सम्बन्धः, रोगापदस्थापौ पूर्वानुभूतवस्तुस्मरणमित्यर्थः (३१)।

चकार इदापि सम्भवपापकः। अयासंयमादयो दोषा जायन्ते ॥ ६ ॥

मूलम्-मूलए[१६] सिंगबेरे[१७] य, उच्छुखंडे[१८] अनिव्वुडे[१९]।
कंदे[२०] मूले[२१] य सच्चित्ते, फले[२२] बीए[२३] य आमए[२४] ॥७॥

छायाः-मूलके शृङ्गबेरे च, इक्षुखण्डमनिर्वृतम्।
कन्दो मूलं च सचित्तं, फलं बीजं चामकम् ॥ ७ ॥

सान्वयार्थः-च=और (३२) मूलए=मूला (३३) सिंगबेरे=अदरख (३४) उच्छुखंडे=गन्ना (सेलडी) अनिव्वुडे=शस्त्रसे अपरिणत (३५) कंदे=कन्द च=और (३६) मूले=जिका (तथा) सच्चित्ते=सचित्त (३७) फले=फल च=और आमए=सचित्त (३८) बीए=बीज। आपापं-इनके सेवनसे अनन्तकाय आदि वनस्पतिकायकी विराधना होती है ॥ ७ ॥

टीका-मूलक=प्रसिद्धम् (३२), शृङ्गवेरं=शृङ्गबेरं=अदरकं एतत् उभयं प्रसिद्धमित्यर्थः (३३), च=तथा इक्षुखण्डम्=इक्षुशकलम्, एतदपि अनिर्वृतं=शस्त्रापरिणतम् (३४) कन्द =गुरणादिः (३५), मूलं=जिका (३६), च=पुनः, सचित्तं=सजीवम्,

---

स्मरण करना अर्थात् पीडाकारीमें हाय! हाय! करना ॥६॥

(३२) सचित्त मूलाका सेवन करना।
(३३) सचित्त अदरख (आदा) का सेवन करना।
(३४) सचित्त इक्षुखण्डका सेवन करना।
(३५) सचित्त गूरण आदि कन्दोंका सेवन करना।
(३६) सचित्त मूलका सेवन करना।

ગુજરાતીમાં 'હાય! હાય!' કરવી. (૬)

(૩૨) સચિત્ત મૂળાનું સેવન કરવું.
(૩૩) સચિત્ત આદુનું સેવન કરવું.
(૩૪) સચિત્ત શેરડીનાં ખડીમાં-કાચા-નું સેવન કરવું.
(૩૫) સચિત્ત સૂરણ આદિ કંદ જેનું સેવન કરવું.
(૩૬) સચિત્ત મૂળાનું સેવન કરવું.

फलं=कर्कटी-त्रपुषादिकम्(३७),च=तथा बीजं=तिलादि, आमकम्=सचित्तम्(३८),। अत्रानन्तकायादिविराधनादिदोषा जायन्ते ॥ ७ ॥

मूलम्–सोवच्चले[३९] सिंधवे[४०] लोणे, रुमालोणे[४१] य आमए[४२]।
सामुद्दे[४३] पंसुखारे[४४] य, कालालोणे य आमए ॥८॥

छायाः–सौवर्चलं सैन्धवो लवणो, रुमालवणश्चामकः।
सामुद्रः पांशुक्षारश्च, काललवणश्चामकः ॥ ८ ॥

सान्वयार्थः–आमए=सचित (३९) सोवच्चले=सौवर्चल-संचरनमक (४०) सिंधवे लोणे=सैन्धव-सींधानमक (४१) रुमालोणे=रुमानदीसे निकला हुआ नमक (४२) सामुद्दे=समुद्री नमक य=और (४३) पंसुखारे=ऊपर नमक य=और आमए=सचित्त (४४) कालालोणे=काला नमक। भावार्थ-उल्लिखित नमकोंका सेवन करनेसे पृथ्वीकाय आदिकी विराधना होती है ॥ ८ ॥

टीका—सुवर्चले=देशविशेषे भवः सौवर्चलः=रुचकलवणः (३९),
सिन्धुनद्युपलक्षितदेशीयपर्वते भवः सैन्धवः, लवणः=लुनाति=छिनत्ति दूरयति कफादिकमिति लवणः, इदं सौवर्चलादेर्विशेषणपदम् (४०),
च=तथा, रुमालवणः=रुमा=विशिष्टलवणाकरभूता काचिन्नदी तस्या लवणः, आमकः=सचित्तः, अस्य पूर्वार्द्धे सर्वत्र सम्बन्धः (४१),

(३७) सचित्त ककड़ी खीरा आदि फलोंका सेवन करना।
(३८) सचित्त बीजका=तिल आदिका सेवन करना ॥ ७ ॥
(३९) सचित्त रुचक (सौवर्चल सोंचर) नमकका सेवन करना।
(४०) सचित्त सैन्धव (सेंधा) नमकका सेवन करना।
(४१) सचित्त रुमा (नदीविशेषके) नमकका सेवन करना।

(૩૭) સચિત્ત કાકડી ખીરા આદિ ફળોનું સેવન કરવુ
(૩૮) સચિત્ત બીજ તલ આદિનું સેવન કરવુ (૭)
(૩૯) સચિત્ત રૂચક લૂણ (સૌવર્ચલ-સચળ)નુ સેવન કરવું
(૪૦) સચિત્ત સિંધાલૂણનું સેવન કરવુ
(૪૧) સચિત્ત રૂમા (નદીવિશેષમાથી નીકળેલા) મીઠાનું સેવન કરવું

साङ्गः=सपुत्रोत्पत्तिकः (४२),

पांशुसारः=ऊषरसम्भवः (४३),

च=तथा कालसत्कः=कृष्णलवणः 'विडलवण' इतिप्रसिद्धः (४४),

सामुद्रः=समुद्रे , 'सामुद्र' इत्यस्योत्तरार्द्धे सर्वत्र सम्बन्धः । अथ पूर्वोक्तव्रतविराधनायां दोषा भवन्ति ॥ ८ ॥

४५ ४६ ४७ ४८
मूलम्-धुवणेत्ति वमणे य, वत्थीकम्म विरेयणे ।

४९ ५० ५१ ५२
अंजणे दंतवणे य, गायब्भंगविभूसणे ॥९॥

छाया:-धूपनमिति वमनं च, वस्तिकर्म विरेचनम् ।

अञ्जन दन्तवर्णं च, गात्राभ्यङ्ग-विभूषणे ॥ ९ ॥

सान्वयार्थः-(४५) धुवणेत्ति=रोग मिटाने आदिके लिए किसी स्थानमें धूप देना, (४६) वमणे=प्रयत्नपूर्वक वमन करना, (४७) वत्थीकम्म=बस्तीकर्म करना, य=और (४८) विरेयणे=विरेचन-दुस्राव लेना, (४९) अंजणे=अंजन सुरमा आदि आंजना, (५०) दंतवण्णे=दातून मसी आदिसे दांत साफ करना, (५१-५२) गायब्भंगविभूसणे=शरीरको तैल आदिसे मालिश करना (५१) तथा वस्त्र आदिसे धूपित करना (५२) ॥ ९ ॥

टीका—धूपन=रोगादुपशान्तिनिमित्तं स्थानकादिषु धूपदानम्, सौभाग्यो त्पत्तिनिमित्तमंशुकादीनां धूपादिना वासनम् (४५),

(४२) सचित्त समुद्री नमकका सेवन करना ।

(४३) सचित्त ऊषर नमकका सेवन करना ।

(४४) सचित्त काले नमकका सेवन करना ॥ ८ ॥

(४५) रोग आदिकी शान्ति अथवा सुगंधिके लिए स्थानक या वस्त्र आदिमें धूप देना ।

(४२) સચિત્ત સમુદ્રના ખારનું સેવન કરવું.

(४३) સચિત્ત ઊષર ક્ષાર (ખાર) નું સેવન કરવું.

(४४) સચિત્ત કાળા મીઠાનું સેવન કરવું. (८)

(४५) રોગાદિની શાન્તિ અથવા સુગંધિને માટે સ્થાનક યા વસ્ત્રાદિને ધૂપ આપવો.

वमनं=वमिजनकभेषजादिप्रयोगेण वान्तिकरणम् (४६),

वस्तिकर्म=वसतः=तिष्ठतः, मूत्रपुरीषावत्रेति, वस्ते=आच्छादयति मूत्राऽऽशयपुटमिति वा वस्तिः=नाभेरधोभागः, तस्याः कर्म=तच्छोधनव्यापारो वस्तिकर्म=मलादिशोधनार्थमपानादिमार्गे वर्त्तिकादिप्रवेशनम्, अपानमार्गेण जलकर्षणं वेत्यर्थः (४७),

विरेचनम्–कोष्ठशुद्ध्यर्थं स्वर्णमुख्यादिविरेचनसेवनम् (४८)

अञ्जनं=शोभावशीकरणाद्यर्थं नयनयोः कज्जल-सौवीरादिदानम् (४९),

दन्तवर्णः–[1]वर्णन-वर्णः, दन्तानां वर्णः=उज्ज्वलीकरणं दन्तवर्णः=अङ्गुली-दन्तशाण(मसी)काष्ठादिभिर्दन्तघर्षणम् (५०)।

गात्राभ्यङ्ग-विभूषणे=अभ्यङ्गश्च विभूषणं चेत्यनयोरितरेतरयोगद्वन्द्व इत्यभ्यङ्गविभूषणे, गात्रस्य अभ्यङ्ग-विभूषणे गात्राभ्यङ्गविभूषणे, 'द्वन्द्वान्ते द्वन्द्वादौ वा श्रूयमाणं पद प्रत्येकमभिसम्बध्यते' इतिन्यायाद् गात्रशब्दस्य प्रत्येकं सम्बन्धस्तत्र गात्राभ्यङ्गः=गात्रस्य=शरीरस्य अभ्यङ्गः=शतपाक-सहस्रपाकादितैलादिनाऽभ्यञ्जनं मर्दनमिति यावत् (५१),

गात्रविभूषण=वस्त्रालङ्करणादिना शरीरपरिष्करणम् (५२),

---

१ चौरादिकाद्वर्णयतेर्भावे घञ्।

---

(४६) दवाई लेकर वमन करना।
(४७) मल आदिके शोधनके लिए बस्तिकर्म करना।
(४८) कोठेकी शुद्धिके लिए सनाय आदिका जुलाब लेना।
(४९) नेत्रोंमें कज्जल आदि लगाना।
(५०) मिस्सी आदि लगाकर दांत रंगना।
(५१) शतपाक, सहस्रपाक आदि तेलसे शरीरकी मालिश करना।
(५२) शरीरका वस्त्र आभूषणोंसे मण्डन करना।

---

(४६) દવા લઇને વમન કરવું
(४७) મલાદિના શોધન માટે બસ્તિકર્મ કરવુ
(४८) ઉદરની શુદ્ધિને માટે સોનામુખી આદિનો જુલાબ લેવો
(४९) આંખોમા કાજળ (મેશ) આજવુ
(५०) મસ્સી વગેરે લગાડીને દાત રગવા
(५१) શતપાક, સહસ્રપાક આદિ તેલથી શરીરને મર્દન કરવું
(५२) શરીરનું મડન કરવુ (શોભાવવુ)

भूपनादिनाऽग्निकायसमारम्भविराधनादिदोषा आपद्यन्ते ९ ॥

सम्प्रत्युपसंहरन्नाह–' सव्वमेय '–इत्यादि ।

मूलम्–सव्वमेयमणाइण्णं, निग्गंथाण महेसिणं ।
संजमंमि अ जुत्ताणं, लहुभूयविहारिणं ॥१०॥

छाया–सर्वमेतदनाचीर्णं, निर्ग्रन्थानां महर्षीणाम् ।
संयमे च युक्तानां लघुभूतविहारिणाम् ॥ १० ॥

सान्वयार्थः–निग्गंथाणं=परिग्रहरहित महेसिणं=महर्षियोंके संजमंमि=संयममें जुत्ताणं=लगेहुए य=और लहुभूयविहारिणं=वायुके समान अप्रतिबन्धविहार करनेवालोंके एयं=ये–पूर्वोक्त षातन सव्वं=सब अणाइण्णं=अनाचीर्ण हैं। भावार्थः–निर्ग्रन्थ महर्षियोंने पूर्वोक्त इन षातन विषयोंका आचरण नहीं किया, अतः ये अनाचीर्ण कहलाते हैं। साधुओंको इनका आचरण नहीं करना चाहिये ॥ १० ॥

टीका–ग्रन्थाद्विर्गता निर्ग्रन्थाः=कनक-रजतादिद्रव्यग्रन्थि मिथ्यात्वादिभावग्रन्थिरहितास्तेषाम्, महर्षीणाम् महान्तश्च ते ऋषयः महर्षयस्तेषाम्, यद्वा 'महेषिणा' मिति च्छाया, महः=निर्मलं तम् एषयन्ति=गवेषयन्तीति महेषिणस्तेषाम्। संयमे=सकलसावद्यव्यापारोपरमलक्षणे युक्तानां=व्यापृतानां दत्तचित्तानामित्यर्थः।

इन चूप आदिसे अग्निकाय आदि जीवोंकी विराधना आदि दोष होते हैं ॥९॥

अब उपसंहार करते हैं–'सव्वमेय०' इत्यादि ।

बाह्याभ्यन्तर परिग्रहकी ग्रन्थिसे रहित, अपने हितका अन्वेषण करनेवाले महर्षि तीन करण तीन योगसे सावद्य व्यापारके त्यागरूप

એ ધૂપ આદિથી અગ્નિકાય આદિ જીવોની વિરાધના આદિ દોષ થાય છે (૯)

હવે ઉપસંહાર કરે છે—सव्वमेय० ઇત્યાદિ.

બાહ્યાભ્યંતર પરિગ્રહની ગ્રંથિથી રહિત પોતાના હિતનું અન્વેષણ કરનાર મહર્ષિઓએ ત્રણ કરણ ત્રણ યોગથી સાવદ્ય વ્યાપારને ત્યજવા રૂપ સંયમ વ્યવસ્થામાં

च=पुनः लघुभूतविहारिणाम्=लघुभूतो=वायुस्तद्वदप्रतिबद्धं विहरन्ति तच्छीलास्तेषां वायुवदप्रतिबन्धविहारिणामित्यर्थः। एतत्=पूर्वोक्तं सर्वं द्विपञ्चाशत्प्रकारकम् अनाचीर्णम्=अनासेवितम् 'अस्ती'-ति शेषः ॥ १० ॥ १० ॥

अनाचीर्णत्यागिनो मुनयः कीदृशा भवन्ति ?-इत्याह–

मूलम्–पंचासवपरिन्नाया, तिगुत्ता छसु संजया ।
पंचनिग्गहणा धीरा, निग्गंथा उज्जुदंसिणो ॥११॥

छायाः–पञ्चाभूवपरिज्ञाता,-स्त्रिगुप्ताः षट्सु सयताः ।
पञ्चनिग्रहणा धीरा, निर्ग्रन्था ऋजुदर्शिनः ॥ ११ ॥

सान्वयार्थः–पंचासवपरिन्नाया=पांच आस्रवोंके त्यागी, तिगुत्ता=मनोगुप्ति १ वचनगुप्ति २ कायगुप्ति ३ से युक्त, छसु=छह कायमें संजया=संयमवान्, पंचनिग्गहणा=पांच इन्द्रियोंके निग्रह करनेवाले धीरा=परीषह उपसर्ग सहनेमें धीर निग्गंथा=मुनि उज्जुदंसिणो=मोक्षमार्गके आराधक होते हैं। भावार्थ–जो अनाचीर्णोंका त्याग करते हैं वे गाथोक्तविशेषणोंसे विशिष्ट होते हैं ॥ ११ ॥

टीका–पञ्चास्रवपरिज्ञाताः=आस्रवति=आक्षरति मिथ्यात्वादिनालिकाभ्यः कर्मसलिलमात्मतडागे यैस्ते आस्रवा हिंसादयः, पञ्च च त आस्रवाश्चेति पञ्चास्रवाः

सकल संयमसे युक्त और वायुकी तरह अप्रतिबन्ध विहार करनेवाले मुनिराजोंके ये पूर्वोक्त बावन अनाचीर्ण हैं ॥१०॥

अनाचीर्णोंका त्याग करनेवाले मुनि कैसे होते हैं ? सो कहते हैं–'पंचासव०' इत्यादि ।

जिनके द्वारा आत्मारूपी तालाबमें मिथ्यात्वादिरूप नालाओंसे कर्मरूपी जल आता है उन्हें आस्रव कहते हैं। वे आस्रव मिथ्यात्व

યુક્ત અને વાયુની પેઠે અપ્રતિબંધ વિહાર કરનારા મુનિરાજોના એ પૂર્વોકિત બાવન અનાચીર્ણ છે

અનાચીર્ણોનો ત્યાગ કરનારા મુનિઓ કેવા હોય છે ? તે કહે છે—

પંચાસવ૦ ઇત્યાદિ

જેની દ્વારા આત્મા-રૂપી તળાવમા મિથ્યાત્વાદિ-રૂપ નાળાઓથી કર્મ-રૂપી જળ આવે છે તેને આસ્રવ કહે છે એ આસ્રવો મિથ્યાત્વ અવિરતિ આદિ ભેદો

परि=सर्वतोभावेन ज्ञाताः=उपरिज्ञातोऽनर्थमूलमनुभाविताः प्रत्याख्यानपरिज्ञया हेयत्वेन परित्यक्ता यैस्ते तथोक्ताः,[1] विरताः=विरतिमर्यादयोपात्तापद्यतिभिर्गुप्ताः, षट्सु=पृथिव्यादिकायषट्केषु संयताः=सम्यग् यतनावन्तः=षड्जीवनिकायापमर्दनविरता इत्यर्थः, पञ्चनिग्रहणाः=पञ्च=पञ्चसंख्यात् पञ्चेन्द्रियाणि निगृह्णन्ति=वशं यन्तीति तथोक्ताः, धीराः=परीषहोपसर्गादिषु धृतिमन्तः, निर्ग्रन्थाः=मुनयः, ऋजुदर्शिनः=ऋजु=अवक्रम् अकुटिलस्वभावं यथा स्यात्तथा शुद्धं शीलं येषां ते तथोक्ताः=सरलहृदया इत्यर्थः, यद्वा ऋजुं=उपार्जयति=सम्यक्त्वपरपर्यायसम्यग्ज्ञानमिति ऋजु=सम्यग्रत्नत्रयस्वरूपो मोक्षमार्गस्तं पश्यन्ति तच्छीला इति ऋजुदर्शिनः, मोक्षमार्गसाधका इत्यर्थः ॥ ११ ॥ ११ ॥

मूलम्-आयावयंति गिम्हेसु, हेमंतेसु अवाउडा ।
वासासु पडिसंलीणा, संजया सुसमाहिया ॥१२॥

१ 'पञ्चास्रवपरिज्ञाताः' अत्र आदिताम्न्यादित्वाच्छ्यन्तस्य परनिपातः ।
२ 'पञ्चनिग्रहणाः' अत्र नन्द्यादित्वात्कर्तरि ल्युः ॥

अविरति आदिके भेदसे पांच प्रकारके हैं। उन आस्रवोंको ज्ञ-परिज्ञासे अनर्थोंका कारण जानकर प्रत्याख्यान-परिज्ञासे त्यागते हैं। अर्थात् अनार्यकर्मोंका त्याग करनेवाले पाँच आस्रवोंसे विरत हो जाते हैं, मन वचन कायरूप तीन गुप्तियोंसे युक्त होते हैं, पृथिवी आदि षट्कायकी यतनामें सावधान रहते हैं, अर्थात् षड्जीवनिकायकी विराधनासे रहित होते हैं, पांच इन्द्रियोंका दमन करते हैं, परीषह और उपसर्ग सहनेमें दृढ़ ऐसे मुनि, सरल हृदय होते हैं, अथवा अविनाशी सुखको प्राप्त करनेवाले या मोक्षमार्गके साधक होते हैं ॥११॥

કરીને પણ પ્રકારના છે જે આસ્રવોને જ્ઞપરિજ્ઞાથી અનર્થોના કારણરૂપ જાણીને પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞાથી ત્યજે છે, અર્થાત્ અનાર્યકર્મોનો ત્યાગ કરનારાઓ પાંચ આસ્રવોથી વિરત થઈ જાય છે, મન વચન કાયા-રૂપ ત્રણ ગુપ્તિઓથી યુક્ત થાય છે, પૃથિવી આદિ ૬ કાયની યતનામા સાવધાન રહે છે, અર્થાત્ ૬ જીવ-નિકાયની વિરાધનાથી રહિત થાય છે પાંચ ઇન્દ્રિયોનુ દમન કરે છે પરીષહ અને ઉપસર્ગ સહેવામા દૃઢ એવા મુનિઓ સરલહૃદય હોય છે, અથવા અવિનાશી સુખને પ્રાપ્ત કરનાર યા મોક્ષમાર્ગના સાધક હોય છે (૧૧).

छाया-आतापयन्ति ग्रीष्मेषु, हेमन्तेष्वप्रावृताः ।
वर्षासु प्रतिसंलीनाः, संयताः सुसमा(हिताः)धिकाः ॥ १२ ॥

सान्वयार्थः-सुसमाहिया=प्रशस्त समाधिवाले संजया=संयमी मुनि गिम्हेसु=ग्रीष्मऋतुमें आयावयंति=आतापना लेते हैं, हेमंतेसु=हेमन्तऋतुमें अवाउडा=अल्पवस्त्र या वस्त्ररहित रहते हैं, वासासु=वर्षाऋतुमें पडिसंलीणा=कछुएकी भांति इन्द्रियोंका गोपन करते है, अर्थात् जिस ऋतुमें जिस प्रकारकी तपस्यासे अधिक कायक्लेश होता हो उस ऋतुमें वही तपस्या करते हैं ॥ १२ ॥

टीका-सुसमाधिकाः=समाधीयतेऽस्मिन् मनो विवेकिभिरिति समाधिः-प्रशस्तभावाऽवस्थानम्, सु=शोभनः समाधिर्येषांते तथोक्ताः=त्रिनय-श्रुतादिसमाधिसम्पन्नाः । यद्वा 'सुसमाहिताः' इति च्छाया, 'निरवद्यव्यापारविधानदत्तावधानाः' इति तदर्थः । संयता=प्रवचनमननयतनावन्तः, मुनयः ग्रीष्मेषु=घर्मर्तुषु आतापयन्ति=ऊर्ध्वाभिमुखावस्थानादिना परितापयन्ति स्वतनुमिति शेषः, आतापनां विदधतीति यावत् । घ्नन्ति=नाशयन्ति शैत्याधिक्येन चित्तसमाधिमिति हेमन्ताः[1] हिमोऽन्तोऽवयवोऽस्त्येषामिति वा पृषोदरादित्वाद् हेमन्तास्तेषु हिमर्तुषु अप्रावृताः=

१ ('हन्तेर्मुट् हि च' उणादिसू. ३ । १२९) इति झच् हन्तेर्हिरादेशो मुडागमो गुणश्च ।

जिस अवस्थामें आत्मज्ञानी जन प्रशस्त-भावोंसे रमण करते हैं उसे समाधि कहते हैं । अनाचीर्णोंका त्याग करनेवाले साधु उस विनय श्रुत आदि चार प्रकारकी समाधिको प्राप्त करते हैं, अथवा निरवद्य व्यापार करनेमें सदा सावधान रहते हैं । तथा प्रवचनके मनन करनेमें यत्नवान् रहते हैं । ग्रीष्म ऋतुमें सूर्यके सन्मुख मुख करके भुजाएँ फैलाकर आतापना लेते हैं । शीत ऋतुमें थोड़े कपड़े रखते, या कपड़ोंको

જે અવસ્થામા આત્મજ્ઞાની જન પ્રશસ્ત-ભાવોથી રમણ કરે છે તેને સમાધિ કહે છે અનાચીર્ણોનો ત્યાગ કરનારા સાધુઓએ વિનય શ્રુત આદિ ચાર પ્રકારની સમાધિને પ્રાપ્ત કરે છે, અથવા નિરવદ્ય વ્યાપાર કરવામા સદા સાવધાન રહે છે તથા પ્રવચનનું મનન કરવામા યત્નવાન્ રહે છે ગ્રીષ્મ ઋતુમા સૂર્યની સન્મુખ મુખ રાખીને ભુજાઓને પહોળી કરીને આતાપના લે છે શીત ઋતુમા થોડા કપડા રાખીને યા કપડા દૂર કરીને ઠંડીની આતાપના લે છે,

'अनुवरा कन्ये'-त्यनेन नभोऽव्ययार्थकत्वेन अल्पमावरणं यस्य स अल्पावरणश्चासौ वर्षासु=मासदशकेषु, मत्तिसंकीना=कूर्मवदिन्द्रियगोपनतत्परा भवन्तीत्यर्थः। ग्रीष्मादिषु बहुवचनप्रयोगः प्रतिवत्सरमेवंकरणसूचनाय ॥ १२ ॥ १२ ॥

मूलम्—परीसहरिउदंता, धूयमोहा जिइंदिया ।
सव्वदुक्खप्पहीणट्ठा, पक्कमंति महेसिणो ॥१३॥

छाया—परीषहरिपुदान्ता, धूतमोहा जितेन्द्रियाः ।
सर्वदुःखप्रहीणार्थं, पराक्रामन्ति महर्षयः ॥१३॥

सान्वयार्थः—परीसहरिउदंता=परीषहरूपी शत्रुओंको जीतने वाले धूयमोहा=मोहममताके त्यागी जिइंदिया=इन्द्रियोंके दमन करनेवाले महेसिणो=महर्षि मुनिराज सव्वदुक्खप्पहीणट्ठा=समस्त दुःखोंके नाशके लिए पक्कमंति=शक्ति फोड़के हैं उद्योग करते हैं ॥ १३ ॥

टीका—'परीसह०' इत्यादि ।

परीषहरिपुदान्ताः=परीषहाः=क्षुधा-पिपासादय एव रिपवः=शत्रवः परापकारित्वात् परीषहरिपवः, दान्ताः=अन्तर्भावितण्यर्थतया दमिताः=निगृहीता

दूर कर शीतकी आलापना लेते हैं, वर्षा ऋतुमें कछुवेकी तरह इन्द्रियोंका गोपन करनेमें तत्पर होते हैं ।

ग्रीष्म, हेमन्त, और वर्षा-शब्द गाथामें बहुवचनान्त है, इससे यह अभिप्राय निकलता है कि प्रत्येक वर्षकी ऋतुओंमें ऐसा करते हैं ॥१२॥

'परीसह०' इत्यादि ।

क्षुधा-पिपासा प्रभृति परीषहरूपी शत्रुओंको पराजित करते हैं।

વર્ષાઋતુમા અલ્પવસ્ત્રની પેઠે ઇન્દ્રિયોનું ગોપન કરવામા તત્પર રહે છે

ગ્રીષ્મ, હેમન્ત અને વર્ષા શબ્દ ગાથામા બહુ-વચનાન્ત છે, તેથી એવો અભિપ્રાય નીકળે છે કે પ્રત્યેક વર્ષની ઋતુઓમા એમ કરે છે (૧૨).

પરીસહ૦ ઇત્યાદિ. ક્ષુધા, તરસ, ઇત્યાદિ પરીષહ-રૂપી શત્રુઓને પરાજિત કરે છે.

उपशमं प्रापिताः परीषहरिपवो यैस्ते तथोक्ताः,[1] धूतमोहाः=मुह्यति=सदसद्विवेकरहितो भवत्यात्माऽनेनेति मोहोऽज्ञानं धूतः=समुज्झितो मोहो यैस्ते तथोक्ताः, जितेन्द्रियाः=जितानि=रागद्वेषवशात्स्वविषयप्रवृत्त्युपरोधपूर्वकं वशीकृतानि इन्द्रियाणि=चक्षुरादीनि यैस्ते एवंविधा महर्षयः=मुनयः सर्वदुःखमहीणार्थं='महीण'-मिति सौत्रत्वाद् भावक्तान्तं गृह्यते, तथा च-सर्वाणि च तानि दुःखानि च सर्वदुःखानि सर्वदुःखानां महीणं=परित्यागः सर्वदुःखमहीणं, सर्वदुःखमहीणाय इदं सर्वदुःखमहीणार्थम् 'अर्थेन नित्यसमासो विशेष्यलिङ्गता चेति वक्तव्य'-मिति समासः। यद्वा 'प्रक्षीणार्थ'-मिति तदर्थः, सर्वदुःखप्रक्षीणार्थं=शारीरिक-मानसिकनिखिलदुःखविनाशार्थं पराक्रामन्ति=समुद्युञ्जते स्वीयां शक्तिं स्फोरयन्तीत्यर्थः ॥१३॥

सम्प्रत्यध्ययनमुपसंहरन्नाह-'दुक्कराइं' इत्यादि-

मूलम्-दुक्कराइं करित्ताणं, दुस्सहाइं सहेत्तु य।
केइत्थ देवलोएसु, केइ सिज्झंति नीरया ॥१४॥

छायाः-दुष्कराणि कृत्वा, दुस्सहानि सोढ्वा च।
केचिदत्र देवलोकेषु, केचित् सिध्यन्ति नीरजस्काः ॥ १४ ॥

सान्वयार्थ-दुक्कराइं=दुष्कर आतापना आदि करित्ताणं=करके य=और दुस्सहाइं=कायर पुरुषोंके असह्य (परीषह आदि) सहेत्तु=सह करके केई=

१-'निष्ठान्तस्य न पूर्वनिपातः, 'लक्षणहेत्वोः क्रियायाः' इति सूत्रनिर्देशेन पूर्वनिपातप्रकरणस्याऽनित्यत्वात्।

सत्-असत्के बोधसे वंचित करनेवाले मोहको नष्ट कर देते हैं। इन्द्रियोंकी अपने अपने विषयमें जो प्रवृत्ति होती है, उस प्रवृत्तिको रोक कर इन्द्रियोंको वशमें करके जितेन्द्रिय होते हैं, ऐसे महर्षि शारीरिक और मानसिक समस्त प्रकारके समस्त दुःखोंका विनाश करनेके लिए पराक्रम फोड़ते हैं ॥१३॥

સત્ અસત્ના બોધથી વંચિત કરનારા મોહને નષ્ટ કરી નાખે છે ઇંદ્રિયોની પોત પોતાના વિષયોમા જે પ્રવૃત્તિ થાય છે, તે પ્રવૃત્તિને રોકીને ઇંદ્રિયોને વશ રાખીને જિતેન્દ્રિય બને છે, એવા મહર્ષિઓ શારીરિક અને માનસિક બધા પ્રકારના બધા દુઃખોનો વિનાશ કરવાને માટે પરાક્રમ કરે છે (૧૩)

'अनुदरा कन्या'-स्यत्रेव नमोऽल्पपार्थकत्वेन अल्पावरणाः, यद्वा मातरपरिवाः, वर्षासु=प्रावृट्काळेषु, मतिसंलीनाः=कूर्मवदिन्द्रियगोपनतत्परा भवन्तीत्यर्थः। ग्रीष्मादिषु बहुवचनप्रयोगः प्रतिवत्सरमेवंकरणसूचनाय ॥ १२ ॥ १२ ॥

मूलम्-परीसहरिउदंता, धूयमोहा जिइंदिया ।

सव्वदुक्खप्पहीणट्ठा, पक्कमंति महेसिणो ॥१३॥

छाया-परीषहरिपुदान्ता, धूतमोहा जितेन्द्रियाः ।

सर्वदुःखप्रहीणार्थं, पक्रामन्ति महर्षिणः ॥१३॥

सान्वयार्थः-परीसहरिउदंता=परीषहरूपी शत्रुओंका जीतने वाले धूयमोहा=मोहममत्वके त्यागी जिइंदिया=इन्द्रियोंके दमन करनेवाले महेसिणो=महर्षि मुनिराज सव्वदुक्खप्पहीणट्ठा=समस्त दुःखोंके नाशके लिए पक्कमंति=शक्ति फोडते हैं उद्योग करते हैं ॥ १३ ॥

टीका-'परीसह०' इत्यादि ।

परीषहरिपुदान्ताः=परीषहाः=क्षुधा-पिपासादय एव रिपवः=शत्रवः परापकारित्वात् परीषहरिपवः, दान्ताः=अन्तर्मानसिकप्रयत्नेन दमिताः=निगृहीता

दूर कर शीतकी आतापना लेते हैं, वर्षा ऋतुमें कछुवेकी तरह इन्द्रियोंका गोपन करनेमें तत्पर होते हैं।

ग्रीष्म, हेमन्त, और वर्षा-शब्द गाथामें बहुवचनान्त है, इससे यह आशय निकलता है कि प्रत्येक वर्षकी ऋतुओंमें ऐसा करते हैं ॥१२॥

'परीसह०' इत्यादि ।

क्षुधा पिपासा प्रभृति परीषहरूपी शत्रुओंको पराजित करते हैं।

વર્ષાઋતુમા કાચબાની પેઠે ઇન્દ્રિયોનુ ગોપન કરવામા તત્પર રહે છે

ગ્રીષ્મ, હેમન્ત અને વર્ષા શબ્દ ગાથામા બહુ-વચનાન્ત છે, તેથી એવો આશય નીકળે છે કે પ્રત્યેક વર્ષની ઋતુઓમાં એમ કરે છે (૧૨).

પરીસહ૦ ઇત્યાદિ. ક્ષુધા, તરસ, ઇત્યાદિ પરીષહ રૂપી શત્રુઓને પરાજિત કરે છે.

छाया–क्षपयित्वा पूर्वकर्माणि, संयमेन तपसा च ।

सिद्धिमार्गमनुप्राप्ताः-त्रायिणः परिनिर्वृताः ॥१५॥ इति ब्रवीमि ।

सान्वयार्थः–सिद्धिमग्गमणुप्पत्ता=मोक्षमार्गमें प्राप्त हुए ताइणो=षट्कायके रक्षक (मुनि) संजमेण=संयमके द्वारा य=और तवेण=तपके द्वारा पुव्वकम्माइं=पहले बंधे हुए कर्मोंको खवित्ता=खपा करके परिनिव्वुडे=मुक्त होते हैं। त्ति बेमि=पूर्ववत् ॥ १५ ॥

इति तृतीयाध्ययनस्य सान्वयार्थः ।

टीका–सिद्धिः=अविचलसुखनिष्पत्तिस्तस्या मार्गः=उपायो ज्ञानादिः सिद्धिमार्गस्तम् अनुप्राप्ताः=अनुगताः, त्रायिणः=षड्जीवनिकायत्राणपरायणान्तःकरणाः संयमेन=सावद्यव्यापारविरतिलक्षणेन सप्तदशविधेन, च=तथा तपसा=ऊनोदरतादिरूपेण द्वादशविधेन तपश्चरणेन पूर्वकर्माणि=प्राग्भवोपार्जितज्ञानावरणीयाद्यष्ट-

---

जो मुनि कर्म बाकी रहेनेसे देवलोकमें जाते हैं, वे भी देवलोकसम्बन्धी आयुष्यको भोग कर, वहांसे चव कर आर्य क्षेत्रमें मनुष्यजाति, और सुकुलमें जन्म लेकर उसी भवमें सिद्धि प्राप्त करते हैं। इसी विषयको सूत्रकार आगेकी गाथामें कहते हैं–"खवित्ता०" इत्यादि।

वे मुनि, मोक्षमार्गमें प्राप्त होकर सर्वसावद्यव्यापारके त्यागरूप सत्रह प्रकारके संयमसे, तथा अनशन ऊनोदर आदि बारह प्रकारके तपसे, पहले भवोंमें बांधे हुए ज्ञानवरण आदि आठ प्रकारके समस्त

જે મુનિ, કર્મ બાકી રહેવાને લીધે દેવલોકમા જાય છે, તેઓ પણ દેવલોકસબંધી આયુષ્યને ભોગવીને, ત્યાથી ચવીને આર્યક્ષેત્રમા મનુષ્યજાતિ અને સુકુળમા જન્મ લઇને એજ ભવમા સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે આ વિષયને સૂત્રકાર આગળની ગાથામા કહે છે–खवित्ता० ઇત્યાદિ

તે મુનિ, મોક્ષ–માર્ગમા પ્રવેશ કરીને સર્વસાવદ્ય–વ્યાપારના ત્યાગરૂપ સત્તર પ્રકારના સયમથી, તથા અનશન ઊનોદરી આદિ બાર પ્રકારના તપથી પહેલાના ભવોમા બાધેલા જ્ઞાનાવરણ આદિ આઠ પ્રકારના બધા કર્મોનો નાશ

कोई-कोई देवलोपसु=स्वर्गमें (उत्पन्न होते हैं), केई=कोई-कोई नीरया=कर्म रजसे रहित-मुक्त होकर अत्थ=इसी मनमें सिज्झंति=सिद्ध होजाते हैं-मोक्ष पाते हैं ॥ १४ ॥

टीका-दुष्करेण कर्तुं योग्यानि दुष्कराणि=आचरितुमशक्यानि व्रतातापनादीनि कृत्वा=विधाय, च=तथा दुःसहानि=कातरचित्तैः सोढुमशक्यानि परीषहोपसर्गादीनि सोढ्वा=संसह्य केचित्=पुनः अवशिष्टकर्माणः देवलोकेषु=सौधर्मादिसुरलोकेषु 'यान्ती' ति शेषः, केचित्=कतिपये नीरजस्काः=कर्मरजो विनिर्मुक्ताः अत्र=अस्मिन्नेव भवे सिध्यन्ति=सिद्धा भवन्ति, शिवपदमासादयन्तीत्यर्थः। अत्र टीकान्तरेषु 'अत्रे'-त्यस्य 'देवलोकेषु' इत्यनेन सहान्वयकरणं सर्वथा असाधिमूलमिदम् ॥ १४ ॥ १४ ॥ १४ ॥

कर्मावशेषेण ये मुनयो देवलोकं गच्छन्ति ते तत्र देवायुष्कमुपभुज्य ततश्च्युत्वा मानुषक्षेत्रे मनुष्यभवतो मुक्तिके च समुत्पद्य सकलकर्मक्षयगामिनो भवन्तीत्यभिदधाति-'खवित्ता' इत्यादि-

मूलम्-खवित्ता पुव्वकम्माइं, संजमेण तवेण य ।
सिद्धिमग्गमणुप्पत्ता, ताइणो परिनिव्वुडे ॥१५॥ त्ति बेमि

उपसंहार करते हुए कहते हैं- 'दुक्कराइं०' इत्यादि ।

पूर्वोक्त गुणोंसे विशिष्ट मुनि दुष्कर आतापना आदि क्रियाओंका आचरण करके, तथा कायर पुरुष जिन्हें सहन नहीं कर सकते एवं परीषह और उपसर्गोंको सह कर अवशिष्ट-कर्मवाले कोई मुनि सौधर्म आदि देवलोकमें जाते हैं। जो कर्मरजसे सर्वथा मुक्त होजाते हैं' इसी मनुष्य भवमें सिद्धिपदको प्राप्त करते हैं। दूसरे टीकाकारोंने 'अत्र' शब्दको देवलोकके साथ जोड़ा है वह ठीक नहीं है, 'अत्र' शब्दका अर्थ-यहीं-"इसी भवमें" ऐसा है ॥१५॥

હવે ઉપસંહાર કરતાં કહે છે -दुक्कराइं० ઇત્યાદિ.

પૂર્વોક્ત ગુણોથી વિશિષ્ટ મુનિ દુષ્કર આતાપના આદિ ક્રિયાઓનું આચરણ કરીને તથા કાયર પુરુષો જે સહન કરી શકતા નથી એવા પરીષહો અને ઉપસર્ગો સહીને અવશિષ્ટ કર્મવાળા કોઈ મુનિ સૌધર્મ આદિ દેવલોકમાં જાય છે જેઓ કર્મરજથી સર્વથા મુક્ત થઈ જાય છે તેઓ આ મનુષ્યભવમાં સિદ્ધિપદને પ્રાપ્ત કરે છે. કોઈક ટીકાકારોએ अत्र શબ્દને દેવલોક સાથે જોડ્યો છે તે બરાબર નથી अत्र શબ્દનો અર્થ અહીં આ ભવમાં' એવો છે (१४)

॥ अथ चतुर्थाध्ययनम् ॥

गतं तृतीयाध्ययनं सम्प्रति चतुर्थमारभ्यते-पूर्वाध्ययने 'अनाचीर्णानि विहायाऽऽचारे धृतिः संधार्या संयमिने'-त्युक्तम्, आचारश्च षड्विधजीवानां यथावस्थितस्वरूपमवबुध्य तत्संरक्षणपुरस्सरं भवत्यतोऽत्र षड्जीवनिकायानामाऽध्ययने तत्स्वरूपं तत्संरक्षणोपायं च प्रतिपादयिष्यन् प्रवचनस्याऽऽप्तोपदिष्टत्वं प्रदर्शयति-'सुयं मे' इत्यादि,

मूलम्-सुयं मे आउसं ! तेणं भगवया एवमक्खायं-इह खलु छज्जीवणियानामज्झयणं, समणेणं भगवया महावीरेणं कासवेणं पवेइया सुअक्खाया सुपन्नत्ता, सेयं मे अहिज्जिउं अज्झयणं धम्मपन्नत्ती ॥१॥

चौथा अध्ययन ।

अब चौथा अध्ययन कहते हैं—

तीसरे अध्ययनमें यह प्रतिपादन किया है कि महापुरुषों को अनाचीर्णों का त्याग करके, आचार-(संयम)-में दृढता रखनी चाहिए। आचारमें दृढता तब ही होती है जब षट्काय के जीवोंका वास्तविक स्वरूप जानकर उनकी रक्षा की जाय, इसलिए इस 'षड्जीवनिकाय' नामक अध्ययनमें षड्जीवनिकायका स्वरूप और उसकी रक्षाका उपाय बताते हुए 'यह प्रवचन आप्त-(भगवान्)-द्वारा उपदिष्ट है' इस बातको कहते हैं- 'सुयं मे०' इत्यादि ।

અધ્યયન ૪ થું.

હવે ચોથુ અધ્યયન કહે છે —

ત્રીજા અધ્યયનમા એમ પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યું છે કે-મહાપુરૂષોએ અનાચીર્ણોનો ત્યાગ કરીને આચાર (સંયમ)મા દૃઢતા રાખવી જોઇએ આચારમા દૃઢતા ત્યારે જ આવે છે કે જ્યારે ષટ્કાયના જીવોનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જાણીને તેમની રક્ષા કરવામા આવે, તેટલા માટે આ 'ષડ્જીવનિકાય' નામના અધ્યયનમા છ-કાયનુ સ્વરૂપ અને તેની રક્ષાના ઉપાયો બતાવતા 'આ પ્રવચન આપ્ત (ભગવાન્) દ્વારા ઉપદિષ્ટ છે' એ વાતને કહે છે-सुयं मे० ઇત્યાદિ

गुरुमाराध्य शिक्षां लब्धवतः शिष्यस्य शास्त्राध्ययनं सफलीभवतीति द्योतितम् ।

अथवा 'आउसंतेणं' इत्यस्य 'आवसता' इति संस्कृतम्, तस्यापि 'मये'-त्यनेनैव सम्बन्धः, आङ् मार्यन्मर्यादार्थकस्तथाच-आ=शिष्योचितमर्यादया वसता= भगवदन्तिके निवासं कुर्वता मयेत्यर्थः । अनेन शिष्यस्य गुरुकुलनिवासः सूचितः ।

भगवता=भगः=ज्ञानं सकलपदार्थविषयकम् (१), माहात्म्यम्=अनुपम-महनीयमहिमसम्पन्नत्वम् (२), यशः=विविधानुकूलप्रतिकूलपरीषहोपसर्गसहनसमुद्-भूता जगद्रक्षणप्रज्ञासमुत्था वा कीर्त्तिः (३), वैराग्यम्=क्रोधादिकषायनिग्रहल-क्षणम् (४) मुक्तिः=सकलकर्मक्षयलक्षणो मोक्षः (५), रूपम्=सुरासुरनरहृदयहारि सौन्दर्यम् (६) वीर्यम्=अन्तरायान्तजन्यमनन्तसामर्थ्यम् (७), श्रीः=घातिककर्म-

'गुरुकी सेवा करके सीखनेसे ही शास्त्रका अध्ययन सफल होता है' यह सूचित होता है (२), 'आवसता' ऐसी भी छाया होती है, अर्थात् शिष्यके योग्य मर्यादा-पूर्वक भगवानके समीप रहनेवाले मैंने (सुना), इस पदसे गुरुकुलमें निवास करना सूचित किया है ।

यहां 'भग' शब्दके दश अर्थ हैं-(१) समस्त पदार्थोंको विषय करने-वाला ज्ञान, (२) अनुपम-महिमा, (३) विविध प्रकारके अनुकूल और प्रतिकूल परीषहोंको सहन करनेसे उत्पन्न होनेवाली या संसारकी रक्षा करनेवाले अलौकिक ज्ञानसे उत्पन्न होनेवाली कीर्त्ति, (४) क्रोध आदि कषायोंका सर्वथा निग्रहरूप वैराग्य, (५) समस्त कर्मोंका क्षयस्वरूप मोक्ष, (६) सुर-असुर और नरोंके अन्तःकरणको हर लेनेवाला सौन्दर्य,

સેવા કરીને શીખવાથી જ શાસ્ત્રનું અધ્યયન સફળ થાય છે' એ સૂચિત થાય છે (૨), આવસતા એવી પણ છાયા થાય છે અર્થાત્ શિષ્યને યોગ્ય મર્યાદા-પૂર્વક ભગવાન્‌ની સમીપે રહેનારા એવા મે (સાભળ્યુ), એ પદથી ગુરૂકુળમા નિવાસ કરવાનું સૂચન કરેલુ છે

અહી 'ભગ' શબ્દના દસ અર્થ છે (૧) બધા પદાર્થોને વિષય કરવા-વાળુ જ્ઞાન, (૨) અનુપમ-મહિમા, (૩) વિવિધ પ્રકારના અનુકૂળ-અને પ્રતિકૂળ પરીષહોને સહન કરવાથી ઉત્પન્ન થનારી અથવા જગતની રક્ષા કરનારા અલૌ-કિક જ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થનારી કીર્તિ, (૪) ક્રોધ આદિ કષાયોના સર્વથા નિગ્રહ-રૂપ વૈરાગ્ય, (૫) બધા કર્મોના ક્ષય-સ્વરૂપ મોક્ષ, (૬) સુર અસુર અને નરોના અત કરણને હરનારૂ સૌદર્ય, (૭) અતરાય કર્મના નાશથી ઉત્પન્ન થનારૂં

छाया—श्रुतं मया आयुष्मन्! तेन भगवता एवमाख्यातम्—इह खलु षड्जीवनिकायानामाध्ययनं, श्रमणेन भगवता महावीरेण काश्यपेन प्रवेदितं स्वाख्यातं सुप्रज्ञप्तं, श्रेयो मेऽध्येतुमध्ययनं धर्मप्रज्ञप्तिः ॥१॥

सान्वयार्थः—आउसं=हे आयुष्मन् शिष्य! तेणं=उस भगवया=भगवान्ने एवं=ऐसा अक्खायं=कहा है, मे=मैंने सुयं=सुना है, इह=यहां इस प्रवचनमें खलु=निश्चय करके छज्जीवणियानामज्झयणं=षड्जीवनिकाय नामका अध्ययन है, (यह) समणेणं=श्रमण भगवया=भगवान् कासवेणं=काश्यपगोत्रीय महावीरेण=महावीरने पवेइया=प्रवेदित की है, सुअक्खाया=सम्यक् प्रकारसे कही है, सुपन्नत्ता=सम्यक्तया बताई है। धम्मपन्नत्ती=धर्मप्रज्ञप्ति (नामक यह) अज्झयणं=अध्ययन मे=मुझे अहिज्जित्तए=पढनेको सेयं=कल्याणकारी है। अर्थात् भगवान् महावीर द्वारा प्रकथित इस अध्ययनका अध्ययन करना मुझे कल्याणकारी है ॥१॥

टीका—पदि=गच्छतीत्यायुः=संयमलक्षणं नीरुजं दीर्घं वा जीवितमस्यास्तीत्यायुष्मान् तत्सम्बुद्धौ हे आयुष्मन्! सुलब्धिछन्दामन्त्रणमेतत्। अनेन धर्माचरणे प्राधान्येनायुषोऽपेक्षा विधत्ते इति सूचितम्। तत=लोकप्रसिद्धेन,

पक्षा 'आउसतेण' इत्यस्यपदस्य 'आयुष्मता' इति संस्कृतं कृत्य भवेत्तेन सम्बन्धः, यथा च-आदिभिः मर्यादायाम्, आ=कात्स्न्यभक्षणमर्यादया आयुषा=गुरून् सेवमानेन मयत्यर्थः। विपिमन्तरेण हि भक्षणे कात्स्न्यस्य भोक्तुरयोगात्तत्कर्मण्यस्यैव न क्रियोपयुक्तः भविष्यति। 'आयुषमाणेने' ति विग्रहणेन

हे आयुष्मन्! अर्थात् संयमरूपी-जीवनवाले! नीरोग-जीवनवाले! या दीर्घजीवी!, इस सम्बोधनसे धर्मके आचरणमें आयुष्यकी प्रधानता सूचित की है (१), अथवा 'आउसतेण' यह एक पद है, इसकी छाया 'आयुषमाणेन' होती है, अर्थात् गुरुकी सेवा करनेवाले मैंने, इस पक्षमें

હે આયુષ્મન્! અર્થાત્ સંયમ-રૂપી-જીવન-વાળા! નીરોગી-જીવન-વાળા! યા દીર્ઘજીવી!, આ સંબોધનથી ધર્મના આચરણમાં આયુષ્યની પ્રધાનતા સૂચિત કરી છે (૧) અથવા આઉસતેણં એ એક પદ છે, એની છાયા આયુષમાણેન એ બનશે અર્થ છે; અર્થાત્ ગુરુની સેવા કરનારા મેંના આ પક્ષમાં 'મુજ

गुरुमाराध्य शिक्षां लब्धवतः शिष्यस्य शास्त्राध्ययनं सफलीभवतीति द्योतितम् ।

अथवा 'आउसंतेणं' इत्यस्य 'आवसता' इति संस्कृतम्, तस्यापि 'मये'-त्यनेनैव सम्बन्धः, आङ् प्राग्वन्मर्यादार्थकस्तथाच-आ=शिष्योचितमर्यादया वसता= भगवदन्तिके निवासं कुर्वता मयेत्यर्थः । अनेन शिष्यस्य गुरुकुलनिवासः सूचितः ।

भगवता=भगः=ज्ञानं सकलपदार्थविषयकम् (१), माहात्म्यम्=अनुपम-महनीयमहिमसम्पन्नत्वम् (२), यशः=विविधानुकूलप्रतिकूलपरीषहोपसर्गसहनसमुद्-भूता जगद्रक्षणप्रज्ञासमुत्था वा कीर्त्तिः (३), वैराग्यम्=क्रोधादिकषायनिग्रहल-क्षणम् (४) मुक्तिः=सकलकर्मक्षयलक्षणो मोक्षः (५), रूपम्=सुरासुरनरहृदयहारि सौन्दर्यम् (६) वीर्यम्=अन्तरायान्तजन्यमनन्तसामर्थ्यम् (७), श्रीः=घातिककर्म-

'गुरुकी सेवा करके सीखनेसे ही शास्त्रका अध्ययन सफल होता है' यह सूचित होता है (२), 'आवसता' ऐसी भी छाया होती है, अर्थात् शिष्यके योग्य मर्यादा-पूर्वक भगवानके समीप रहनेवाले मैंने (सुना), इस पदसे गुरुकुलमें निवास करना सूचित किया है ।

यहां 'भग' शब्दके दश अर्थ हैं-(१) समस्त पदार्थोंको विषय करने-वाला ज्ञान, (२) अनुपम-महिमा, (३) विविध प्रकारके अनुकूल और प्रतिकूल परीषहोंको सहन करनेसे उत्पन्न होनेवाली या संसारकी रक्षा करनेवाले अलौकिक ज्ञानसे उत्पन्न होनेवाली कीर्त्ति, (४) क्रोध आदि कषायोंका सर्वथा निग्रहरूप वैराग्य, (५) समस्त कर्मोंका क्षयस्वरूप मोक्ष, (६) सुर-असुर और नरोंके अन्तःकरणको हर लेनेवाला सौन्दर्य,

સેવા કરીને શીખવાથી જ શાસ્ત્રનું અધ્યયન સફળ થાય છે' એ સૂચિત થાય છે (૨), આવસતા એવી પણ છાયા થાય છે અર્થાત્ શિષ્યને યોગ્ય મર્યાદા-પૂર્વક ભગવાન્‌ની સમીપે રહેનારા એવા મે (સાભળ્યુ), એ પદથી ગુરૂકુળમા નિવાસ કરવાનું સૂચન કરેલુ છે

અહી 'ભગ' શબ્દના દસ અર્થ છે (૧) બધા પદાર્થોને વિષય કરવા-વાળુ જ્ઞાન, (૨) અનુપમ-મહિમા, (૩) વિવિધ પ્રકારના અનુકૂળ-અને પ્રતિકૂળ પરીષહોને સહન કરવાથી ઉત્પન્ન થનારી અથવા જગતની રક્ષા કરનારા અલૌ-કિક જ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થનારી કીર્તિ, (૪) ક્રોધ આદિ કષાયોના સર્વથા નિગ્રહ-રૂપ વૈરાગ્ય, (૫) બધા કર્મોના ક્ષય-સ્વરૂપ મોક્ષ, (૬) સુર અસુર અને નરોના અત કરણને હરનારૂ સૌદર્ય, (૭) અંતરાય કર્મના નાશથી ઉત્પન્ન થનારૂં

छाया—श्रुतं मया आयुष्मन् ! तेन भगवता एवमाख्यातम्—इह खलु षड्जीवनिकायानामाध्ययनं, श्रमणेन भगवता महावीरेण काश्यपेन प्रवेदिता स्वाख्याता सुप्रज्ञप्ता, श्रेयो मेऽध्येतुमध्ययनं धर्मप्रज्ञप्तिः ॥१॥

सान्वयार्थः—आउसं=हे आयुष्मन् शिष्य ! तेणं=उस भगवया=भगवान्ने एवं=ऐसा अक्खायं=कहा है, मे=मैंने सुयं=सुना है, इह=यहां इस मनुष्यभवमें खलु=निश्चय करके छज्जीवणिकायानामज्झयणं=षड्जीवनिकाय नामक अध्ययन है, (यह) समणेणं=श्रमण भगवया=भगवान् कासवेणं=काश्यपगोत्रीय महावीरेण=महावीरने पवेइया=प्रवेदित की है, सुअक्खाया=सम्यक् प्रकारसे कही है, सुपन्नत्ता=सम्यक्तया बताई है। धम्मपन्नत्ती=धर्मप्रज्ञप्ति (नामक यह) अज्झयणं=अध्ययन मे=मुझे अहिज्जिउं=पढनेको सेयं=कल्याणकारी है। अर्थात् भगवान् महावीर द्वारा प्ररूपित इस अध्ययनका अध्ययन करना मुझे कल्याणकारी है ॥१॥

टीका—एति=गच्छतीत्यायुः=सपमरूपं जीवनं दीर्घं वा जीवितमस्यास्तीत्यायुष्मान् तत्सम्बुद्धौ हे आयुष्मन् ! गुणषट्कव्यामन्त्रणमेतत्। अनेन धर्माचरणे प्राधान्यनायुषोऽपेक्षा विषये इति सूचितम्। तेन=प्रोक्तप्रकारेण,

अथवा 'आउसतेणं' इत्येकपदस्य 'आशुप्रमाणेन' इति संस्कृतं तस्य प्रवेदितेन सम्बन्धः, तथा च-आभिति मर्यादायाम्, आ=आशुभवणमर्यादया शुश्रूषमाणेन=गुरून् सेवमानेन मयेत्यर्थः। विधिमन्तरेण हि अघटे छाद्मस्थस्य श्रोतुरघोमुखकुम्भस्येव न किञ्चिदप्यन्तः प्रविशति। 'आशुप्रमाणेने' ति विशेषणेन

हे आयुष्मन् ! अर्थात् सपमरूपी-जीवनवाले ! नीरोग-जीवनवाले ! या दीर्घजीवी !, इस सम्बोधनसे धर्मके आचरणमें आयुष्यकी प्रधानता सूचित की है (१), अथवा 'आउसतेण' यह एक पद है, इसकी छाया 'आशुप्रमाणेन' होती है, अर्थात् गुरुकी सेवा करनेवाले मैंने, इस पदसे

---

૧ આયુષ્મન્ ! અર્થાત્ સપમ-રૂપી-જીવન-વાળા ! નીરોગી-જીવન-વાળા ! યા દીર્ઘજીવી !, આ સબોધનથી ધમના આચરણમા આયુષ્યની પ્રધાનતા સૂચિત કરી છે (૧) અથવા આઉસતેણ એ એક પદ છે એની છાયા આશુપમાણેન એ પ્રમાણે થાય છે, અર્થાત્ ગુરુની સેવા કરનારા મેં, આ પદથી ગુરુની

'सा च षड्जीवनिकाया' इत्यध्याह्रियते उत्तरवाक्याऽऽकाङ्क्षोत्थानाय, श्रमणेन=श्राम्यति=तपस्यतीति श्रमणस्तेन सार्द्धद्वादशवर्षाणि घोरतपश्चरणाच्छ्रमण इति प्रसिद्धिं लब्धवता, भगवता, काश्यपेन=कश्यपगोत्रोत्पन्नेन महावीरेण=वीरयति=पराक्रमते मोक्षानुष्ठाने इति वीरः[1], यद्वा वि=विशेषेण ईरयति=गमयति प्रापयति मोक्षं प्रति भव्यजनानिति, वि=विशेषेण ईर्त्ते=गच्छति क्षपिताखिलकर्मा मोक्षमिति, वि=विशेषेण ईरयति=कम्पयति कषायादिपरिपन्थिन इति, वि=विशेषेण ईरयति=प्रक्षिपति घनघातिकर्मपटलमवकरनिकरमिवेति, वि=विशेषेण ईरयति=प्रेरयति प्रवर्त्तयति संयमाद्यनुष्ठाने प्राणिन इति वा वीरः,[2] महाँश्चासौ वीरश्च महावीरस्तेन श्रीवर्द्धमानस्वामिनेत्यर्थः। प्रवेदिता=प्रकर्षेण सकलप्राणिगणस्य स्वस्वभाषापरिणमनरूपेण यथावस्थितार्थद्वारेण च वेदिता=केवलाऽऽलोकेन

१ 'वीर विक्रान्तौ' अस्मात्पचाद्यच्।

२ 'ईर गतौ कम्पने च' इत्यादादिकात् 'ईर क्षेपे' इति चौरादिकाच्च धातोः पचाद्यच्।

साढे बारह वर्ष तक घोर तपश्चरण करनेके कारण श्रमण नामसे प्रसिद्ध काश्यप गोत्रमें उत्पन्न होनेवाले भगवान् महावीरने, वीर शब्दके छह अर्थ हैं, अर्थात्-(१) मोक्षके अनुष्ठानमें पराक्रम करनेवाले, अथवा (२) भव्य जीवोंको मोक्षकी प्राप्ति करानेवाले, या (३) समस्त कर्मोंको दूर करके मोक्षको प्राप्त होनेवाले, (४) कषाय आदि शत्रुओंको सर्वथा हरानेवाले, (५) चार घन-घातिया कर्मोंको कचरेकी तरह दूर करनेवाले (६) प्राणियोंको विशेष-रूपसे संयमके अनुष्ठानमें प्रवृत्ति करानेवाले श्रीवर्द्धमान स्वामीने, प्रत्येक प्राणीकी अपनी २ भाषामें परिणत होनेवाले इस प्रवचनको केवल-ज्ञानसे जानकर प्रतिपादन किया है, पूर्वापर-

સાડા બાર વર્ષ સુધી ઘોર તપશ્ચર્યા કરવાને કારણે શ્રમણ નામથી પ્રસિદ્ધ, કશ્યપ ગોત્રમા ઉત્પન્ન થએલા ભગવાન્ મહાવીરે (વીર શબ્દના છ અર્થ છે), અર્થાત્ (૧) મોક્ષના અનુષ્ઠાનમા પરાક્રમ કરનારા, અથવા (૨) ભવ્ય જીવોને મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરાવનારા, યા (૩) સર્વ કર્મોને દૂર કરીને મોક્ષને પ્રાપ્ત થએલા, (૪) કષાય આદિ શત્રુઓને સર્વથા હઠાવનારા, (૫) ચાર ઘનઘાતી કર્મોને કચરાની પેઠે દૂર કરી દેનારા, (૬) પ્રાણીઓને વિશેષ-રૂપથી સયમના અનુષ્ઠાનમા પ્રવૃત્તિ કરાવનારા એવા શ્રી વર્ધમાન સ્વામીએ, પ્રત્યેક પ્રાણીની પોત-પોતાની ભાષામા પરિણત થવાવાળુ આ પ્રવચન કેવળ જ્ઞાનથી જાણીને પ્રતિપાદન કર્યુ છે,

पटलविपटनजनितानन्तचतुष्टयलक्ष्मीः (८), धर्मः=अपवर्गद्वारकपाटोद्घाटनसाधनम्, श्रुतादिरूपो यथाख्यातचारित्ररूपो वा (९), ऐश्वर्यम्=त्रैलोक्याधिपत्यं (१०) चाऽस्यास्तीति भगवान् तेन तथोक्तेन, एवम्=' धम्मो मंगलमुक्किट्ठं ' मित्यादिना ' ताइणो परिनिव्वुड ' इत्यन्त यावत् पूर्वापदिष्टरूपेण, आख्यातम् परतरागद्वीपैर्जनया कथितम्, मे=मया श्रुतम्=श्रवणगोचरीकृतम्। खलुशब्दो वाक्यालङ्कारे। इह=अस्मिन् प्रवचने, षड्जीवनिकायनामाध्ययनम्=षट् च ते पृथिव्यप्तेजोवायुवनस्पतित्रसलक्षणा जीवाश्चेति षड्जीवास्तेषां निकायः=समूहः प्रतिपाद्यत्वेनाऽस्ति यस्मादागमपद्धतौ सा ' षड्जीवनिकाया ' इत्याख्या यस्य तत् तथाभूतं चेति षड्जीवनिकायनामाध्ययनम् ' अस्ती ' तिशेषः।

१ सूत्रे 'छज्जीवणिया' इति पदं ' स्वरादस्य ' (४।४।९२) इति निकायापटकपकारस्य लोपे, ' क-ग-च-ज-त-द-प-य-वां प्रायो लुक् ' इति ककारलोपे च 'नि+आ+आ+' इति स्थिते 'सवर्णे दीर्घ ' (१।२।७) इति द्वयोराकारयोः स्थाने दीर्घैकादेशे ' अवर्णो यश्रुतिः ' इति यकारश्रुत्या गत्वेन च सिद्धम्।

(७) अन्तराय कर्मके नाशसे उत्पन्न होनेवाला अनन्त बल, (८) घाति कर्मरूपी पटलके दूर जानेसे प्रादुर्भूत होनेवाली अनन्त-चतुष्टय लक्ष्मी (९) मोक्षके द्वारको खोलनेका साधन श्रुत-चारित्र-यथाख्यातचारित्र रूप धर्म, (१०) तीन लोकका आधिपत्य रूप ऐश्वर्य।

ये सब भगवान्के अर्थ जिनमें पाये जाते हैं उन्हें भगवान् कहते हैं हे आयुष्मन्! 'धम्मो मंगलमुक्किट्ठं' से लेकर 'ताइणो परिनिव्वुडे' तक सब भगवानने ही कहा है और मैंने सुना है। इस अध्ययनका नाम 'षड्जीवनिकाया' है। वह इसलिए कि इसमें पृथिवी आदि षड्जीव-निकायोंका वर्णन है।

અનંત બળ, (૮) ઘાતી-કર્મ-રૂપી પડળ દૂર જવાથી ઉત્પન્ન થનારી અનંત ચતુષ્ટય લક્ષ્મી, (૯) મોક્ષના દ્વારને ખોલવાના સાધન શ્રુત-ચારિત્ર-યથાખ્યાત-ચારિત્ર-રૂપ ધર્મ (૧૦) ત્રણ લોકના આધિપત્ય-રૂપ ઐશ્વર્ય

આ બધા અર્થ જેમનામાં જોવામાં આવે છે તેને ભગવાન્ કહે છે હે આયુષ્મન્! 'धम्मो मंगलमुक्किट्ठं' થી લઈને 'ताइणो परिनिव्वुडे' સુધી બધું ભગવાને જ કહ્યું છે અને મેં સાંભળ્યું છે આ અધ્યયનનું નામ 'षड्जीवनिकाय' છે તે એટલા માટે કે એમાં પૃથિવી આદિ ૬ જીવનિકાયનું વર્ણન છે

'सा च षड्जीवनिकाया' इत्यध्याहियते उत्तरवाक्याऽऽकाङ्क्षोत्थानाय, श्रमणेन=श्राम्यति=तपस्यतीति श्रमणस्तेन सार्द्धद्वादशवर्षाणि घोरतपश्चरणाच्छ्रमण इति प्रसिद्धिं लब्धवता, भगवता, काश्यपेन=कश्यपगोत्रोत्पन्नेन महावीरेण=वीरयति=पराक्रमते मोक्षानुष्ठाने इति वीरः[1], यद्वा वि=विशेषेण ईरयति=गमयति प्रापयति मोक्षं प्रति भव्यजनानिति, वि=विशेषेण ईर्त्ते=गच्छति क्षपिताखिलकर्मा मोक्षमिति, वि=विशेषेण ईरयति=कम्पयति कषायादिपरिपन्थिन इति, वि=विशेषेण ईरयति=प्रक्षिपति घनघातिकर्मपटलमवकरनिकरमिवेति, वि=विशेषेण ईरयति=प्रेरयति प्रवर्त्तयति संयमाद्यनुष्ठाने प्राणिन इति वा वीरः,[2] महाँश्चासौ वीरश्च महावीरस्तेन श्रीवर्द्धमानस्वामिनेत्यर्थः । प्रवेदिता=प्रकर्षेण सकलप्राणिगणस्य स्वस्वभाषापरिणमनरूपेण यथावस्थितार्थद्वारेण च वेदिता=केवलाऽऽलोकेन

१ 'वीर विक्रान्तौ' अस्मात्पचाद्यच् ।

२ 'ईर गतौ कम्पने च' इत्यादादिकात् 'ईर क्षेपे' इति चौरादिकाच्च धातोः पचाद्यच् ।

साढे बारह वर्ष तक घोर तपश्चरण करनेके कारण श्रमण नामसे प्रसिद्ध काश्यप गोत्रमें उत्पन्न होनेवाले भगवान् महावीरने, वीर शब्दके छह अर्थ हैं, अर्थात्–(१) मोक्षके अनुष्ठानमें पराक्रम करनेवाले, अथवा (२) भव्य जीवोंको मोक्षकी प्राप्ति करानेवाले, या (३) समस्त कर्मोंको दूर करके मोक्षको प्राप्त होनेवाले, (४) कषाय आदि शत्रुओंको सर्वथा हरानेवाले, (५) चार घन-घातिया कर्मोंको कचरेकी तरह दूर करनेवाले (६) प्राणियोंको विशेष-रूपसे संयमके अनुष्ठानमें प्रवृत्ति करानेवाले श्रीवर्द्धमान स्वामीने, प्रत्येक प्राणीकी अपनी २ भाषामें परिणत होनेवाले इस प्रवचनको केवल-ज्ञानसे जानकर प्रतिपादन किया है, पूर्वापर-

સાડા બાર વર્ષ સુધી ઘોર તપશ્ચર્યા કરવાને કારણે શ્રમણ નામથી પ્રસિદ્ધ, કશ્યપ ગોત્રમા ઉત્પન્ન થએલા ભગવાન્ મહાવીરે (વીર શબ્દના છ અર્થ છે), અર્થાત્ (૧) મોક્ષના અનુષ્ઠાનમા પરાક્રમ કરનારા, અથવા (૨) ભવ્ય જીવોને મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરાવનારા, યા (૩) સર્વ કર્મોને દૂર કરીને મોક્ષને પ્રાપ્ત થએલા, (૪) કષાય આદિ શત્રુઓને સર્વથા હઠાવનારા, (૫) ચાર ઘનઘાતી કર્મોને કચરાની પેઠે દૂર કરી દેનારા, (૬) પ્રાણીઓને વિશેષ-રૂપથી સયમના અનુષ્ઠાનમા પ્રવૃત્તિ કરાવનારા એવા શ્રી વર્ધમાન સ્વામીએ, પ્રત્યેક પ્રાણીની પોત-પોતાની ભાષામા પરિણત થવાવાળુ આ પ્રવચન કેવળ જ્ઞાનથી જાણીને પ્રતિપાદન કર્યું છે,

पवेइया=प्रवेदित की है, सुअक्खाया=सम्यक्प्रकार कही है, सुपन्नत्ता=सम्यक्तया बताई है। वह धम्मपन्नत्ती अज्झयणं=धर्मप्रज्ञप्ति अपरनामक अध्ययन अहिज्जिउ=पढना मे=मुझे सेयं=श्रेय है ॥२॥

टीका—सा=पूर्वोक्ता षड्जीवनिकाया खलु कतरा=किंभूता या अध्ययनं नाम=अध्ययनत्वेन प्रसिद्धेत्यर्थः, या च काश्यपेनेत्यादि व्याख्यातपूर्वम्। 'कयरा' इत्यनेन मोक्षाभिलाषिणा शिष्येण सकलक्रियाकलापे स्वाभिमानपरित्यागपूर्वकं गुरुः प्रष्टव्य इति सूचितम् ॥२॥

सम्प्रति सुधर्मस्वामिन उत्तरयन्ति-'इमा खलु०' इत्यादि।

मूलम्-इमा खलु सा छज्जीवणिया नामज्झयणं समणेणं भगवया महावीरेणं कासवेणं पवेइया सुअक्खाया सुपन्नत्ता, सेयं मे अहिज्जिउं अज्झयणं धम्मपन्नत्ती ॥३॥

छाया-इय खलु सा षड्जीवनिकाया नामाध्ययनं श्रमणेन भगवता महावीरेण काश्यपेन प्रवेदिता स्वाख्याता सुप्रज्ञप्ता, श्रेयो मेऽध्येतुमध्ययनं धर्मप्रज्ञप्तिः ॥३॥

सान्वयार्थः-सा=वह छज्जीवणिया=षड्जीवनिकाया खलु=निश्चय करके इमा=यह है जो अज्झयणं नाम=अध्ययन नाम से प्रसिद्ध है, और जो कासवेणं=काश्यपगोत्रीय समणेणं=श्रमण भगवया=भगवान् महावीरेणं=महावीरने

हे भगवन्! पहले बताई हुई षड्जीवनिकायका स्वरूप क्या है? जो इस अध्ययनरूपसे कही गई है अर्थात् जिसका इस समस्त अध्ययनमें वर्णन किया गया है, और भगवान् महावीर स्वामीने यावत् प्ररूपित किया है? और धर्मप्रज्ञप्ति अपरनामसे प्रसिद्ध उस अध्ययन का पढना मेरे लिये कल्याणकर है? इस प्रश्नसे यह आशय निकलता है कि-मुमुक्षु शिष्यको अहंकार त्यागकर समस्त क्रियाएँ गुरुसे पूछनी चाहिए ॥२॥

श्री सुधर्मा स्वामी उत्तर देते हैं-'इमा खलु०' इत्यादि।

હે ભગવાન્! પહેલા બતાવેલી ષડ્જીવનિકાયાનું સ્વરૂપ કેવુ છે કે જે આ અધ્યયનરૂપથી કહેવામા આવી છે? અર્થાત્ જેનું આ આખા અધ્યયનમા વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે, અને ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ જેનું પ્રરૂપણ કર્યું છે? અને ધર્મપ્રજ્ઞપ્તિ એમ બીજા નામથી જે પ્રસિદ્ધ છે તે અધ્યયનનું અધ્યયન કરવુ મારે માટે કલ્યાણકારક છે? આ પ્રશ્નથી એવો આશય નીકળે છે કે-મુમુક્ષુ શિષ્યે અહંકારનો ત્યાગ કરીને બધી ક્રિયાઓ ગુરૂને પૂછવી જોઇએ (૨)

શ્રી સુધર્મા સ્વામી ઉત્તર આપે છે કે-ઇમા ખલુ૦ ઇત્યાદિ

विरोधरहिता प्रतिपादिता, स्वाख्याता=सुष्ठु-पूर्वापरविरोधविमुक्तयुक्तिभिरुपपन्नतया-ऽऽख्याता=उक्ता, सुभाषिता=सुष्ठु-सर्वेषामनुकाक्षरसभाषया दिव्यध्वनिना प्ररूपिता, यद्वा धातूनामनेकार्थत्वादुपसर्गसमभिव्याहारबलादेष आसेवनार्थः, तथा च-यतैव रूपेणाऽऽख्याता तेनैव रूपेण प्र=प्रकर्षेण भाषिता=आसेविता, बहुमानतोऽपि हिंसां परिहरता भगवता यथाकथितमाचरितेत्यर्थः। तदेतदध्ययनं षड्जीवनिकायाख्यं धर्मप्रज्ञप्तिः=धर्मप्ररूपकम्, यद्वा धर्मप्रज्ञप्तिः=एतदपरसञ्ज्ञकं मे=मम अध्येतुम्=अध्ययितुं श्रेयः=प्रशस्यं निःश्रेयसकरमित्यर्थः ॥ १ ॥

एतच्छ्रुत्वा जम्बूस्वामी परिपृच्छति-'कयरा०' इत्यादि।

मूलम्-कयरा खलु सा छज्जीवणिया नामज्झयणं समणेणं भगवया महावीरेण कासवेण पवेइया सुआख्खाया सुपन्नत्ता, सेयं मे अहिज्जिउं अज्झयणं धम्मपन्नत्ती ? ॥२॥

छाया—कतरा खलु सा षड्जीवनिकाया नामाध्ययनं श्रमणेन भगवता महावीरेण काश्यपेन प्रवेदिता स्वाख्याता सुभाषिता, श्रेयो मेऽध्येतुम् अध्ययनं धर्मप्रज्ञप्तिः ? ॥२॥

सान्वयार्थ—सा खलु=यह छज्जीवणिया=षड्जीवनिकाया कयरा=कौनसी है ? जो अज्झयणं नाम=अध्ययन नाम से प्रसिद्ध है, जो कासवेण=काश्यपगोत्रीय समणेणं=श्रमण भगवया=भगवान् महावीरेणं=महावीरने विरोध-रहित और युक्तियों सहित कहा है, देव मनुष्य और असुरोंकी सभा-समवसरण-में दिव्य ध्वनिसे प्ररूपित किया है। अथवा भगवानने जैसा कहा है वैसा ही उन्होंने आचरण किया है।

इसलिए यह षड्जीवनिकाया नामक, धर्मकी प्ररूपणा करनेवाला अध्ययन मेरे अध्ययन करनेके लिए श्रेष्ठ है—कल्याणकारी है ॥१॥

यह सुनकर जम्बूस्वामी प्रश्न करते हैं—'कयरा खलु०' इत्यादि।

પૂર્વાપરવિરોધ-રહિત અને યુક્તિઓથી યુક્ત કહ્યું છે, દેવ મનુષ્ય અને અસુરોની સભા-સમવસરણમાં દિવ્ય ધ્વનિથી પ્રરૂપિત કર્યું છે અથવા ભગવને જેવું કહ્યું છે તેવું તેમણે આચરણ કર્યું છે

તેથી કરીને આ ષડ્જીવનિકાય નામક ધર્મની પ્રરૂપણા કરનાર અધ્યયન મારે અધ્યયન કરવાને શ્રેષ્ઠ કલ્યાણકારી છે (૧)

આ સાંભળીને જમ્બૂસ્વામી પ્રશ્ન કરે છે-કયરા ખલુ૦ ઇત્યાદિ.

तेजश्चित्तवदाख्यातम् , अनेकजीवं, पृथक्सत्त्वमन्यत्र शस्त्रपरिणतात् । वायुश्चित्तवानाख्यातो-ऽनेकजीवः पृथक्सत्त्वोऽन्यत्र शस्त्रपरिणतात्, वनस्पतिश्चित्तवानाख्यातोऽनेकजीवः पृथक्सत्त्वोऽन्यत्र शस्त्रपरिणतात् ॥४॥

सान्वयार्थः-तंजहा-वह इस प्रकार है- (१) पुढविकाइया=पृथ्वीकायिक, (२) आउकाइया=अप्कायिक, (३) तेउकाइया=तेजस्कायिक, (४) वाउकाइया=वायुकायिक, (५) वणस्सइकाइया=वनस्पतिकायिक, (६) तसकाइया=त्रसकायिक॥

अब आचार्य महाराज एक-एककी सचित्तता बतलाते हैं—

(१) पृथ्वीकाय.

सान्वयार्थः-(भगवानने) पुढवी=पृथ्वीको चित्तमंतं=सचित्त अक्खाया=कही है, वह अणेगजीवा=अनेकजीववाली है-अनेकजीवोंका पिण्डभूत है, पुढोसत्ता=उसमें अनेकजीव भिन्न-भिन्न रहे हुए हैं, अन्नत्थ=सिवाय सत्थपरिणएणं=शस्त्रपरिणतके, अर्थात् जहां शस्त्र नहीं लगा है वहांका पृथ्वीकाय सब सचित्त है। इसी प्रकार छहों कायोंमें समझ लेना चाहिये ॥१॥

(२) अप्काय.

सान्वयार्थः-आऊ=जल चित्तमंतं=सचित्त अक्खाया=कहा है, वह अणेगजीवा=अनेक जीवोंका आश्रयभूत है, पुढोसत्ता=वे अनेक जीव भिन्न२ रहे हुए हैं, अन्नत्थ=सिवाय सत्थपरिणएणं=शस्त्रपरिणतके ॥२॥

(३) तेजस्काय.

तेऊ=तेजस्काय चित्तमंतं=सचित्त अक्खाया=कहा गया है, वह अणेगजीवा=अनेक जीवोंका आश्रयभूत है, पुढोसत्ता=वे अनेक जीव भिन्न-भिन्न रहे हुए है, अन्नत्थ=सिवाय सत्थपरिणएणं=शस्त्रपरिणतके ॥३॥

(४) वायुकाय.

वाऊ=वायु चित्तमंतं=सचित्त अक्खाया=कहा गया , वह अणेगजीवा=अनेक जीवोंका आश्रय है, पुढोसत्ता=भिन्न-भिन्न जीवोंवाला है, अन्नत्थ=सिवाय सत्थपरिणएणं=शस्त्रपरिणतके ॥४॥

(५) वनस्पतिकाय.

वणस्सई=वनस्पति चित्तमंत=सचित्त अक्खाया=कही गई है, वह अणे-

पवेइया=प्रवेदिता की है, सुअक्खाया=सम्यक्प्रकार कही है, सुपन्नत्ता=सम्यक्तया बताई है। इह धम्मपन्नत्ती अज्झयणं=धर्मप्रज्ञप्ति अपरनाम अध्ययन अहिज्जिउ=पढना मे=मुझे सेयं=श्रेयस्कारी है ॥३॥

टीका—'इमा' इत्यनेन 'विनीतविनेयाय करुणासञ्चारचारुहृदयेन गुरुणा शास्त्रोपदेशः कर्त्तव्यः' इति सूचितम्। अन्वयमात्रम् ॥३॥

तामेव षड्जीवनिकायां सूत्रकारः प्रदर्शयति='तंजहा' इत्यादि।

मूलम्—तंजहा—पुढविकाइया, आउकाइया, तेउकाइया, वाउकाइया, वणस्सइकाइया, तसकाइया। पुढवी चित्तमंतमक्खाया अणेगजीवा पुढोसत्ता अन्नत्थ सत्थपरिणएण। आऊ चित्तमंतमक्खाया अणेगजीवा पुढोसत्ता अन्नत्थ सत्थपरिणएण। तेऊ चित्तमंतमक्खाया अणेगजीवा पुढोसत्ता अन्नत्थ सत्थपरिणएण। वाऊ चित्तमंतमक्खाया अणेगजीवा पुढोसत्ता अन्नत्थ सत्थपरिणएण। वणस्सई चित्तमंतमक्खाया अणेगजीवा पुढोसत्ता अन्नत्थ सत्थपरिणएण ॥४॥

छाया—तद्यथा—पृथिवीकायिकाः (१), अप्कायिकाः (२), तेजस्कायिकाः (३), वायुकायिकाः (४), वनस्पतिकायिकाः (५), त्रसकायिकाः (६)। पृथिवी चित्तवत्याख्याता, अनेकजीवा, पृथक्सत्त्वा, अन्यत्र शस्त्रपरिणताया। आप चित्तवत्य आख्याताः अनेकजीवाः, पृथक्सत्त्वाः, अन्यत्र शस्त्रपरिणताभ्यः।

इस पाठका व्याख्यान पहले किया जा चुका है। 'इमा' पदसे यह सूचित होता है कि करुणासागर गुरु महाराज विनीत शिष्यको शास्त्रका उपदेश अवश्य देवें ॥३॥

इस षड्जीवनिकायको सूत्रकार दिखाते हैं—'तंजहा' इत्यादि।

આ પાઠનું વ્યાખ્યાન પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે. इमा શબ્દથી એમ સૂચિત થાય છે કે કરુણાસાગર ગુરુ મહારાજ વિનીત શિષ્યને શાસ્ત્રનો ઉપદેશ અવશ્ય આપે. (૩)

એ ષડ્જીવનિકાયને સૂત્રકાર બતાવે છે—तंजहा— ઇત્યાદિ.

तेजश्चित्तवदाख्यातम् , अनेकजीवं, पृथक्सत्त्वमन्यत्र शस्त्रपरिणतात् । वायुश्चित्तवानाख्यातो-ऽनेकजीवः पृथक्सत्त्वोऽन्यत्र शस्त्रपरिणतात् , वनस्पतिश्चित्तवानाख्यातोऽनेकजीवः पृथक्सत्त्वोऽन्यत्र शस्त्रपरिणतात् ॥४॥

सान्वयार्थः-तंजहा-वह इस प्रकार है- (१) पुढविकाइया=पृथ्वीकायिक, (२) आउकाइया=अप्कायिक, (३) तेउकाइया=तेजस्कायिक, (४) वाउकाइया=वायुकायिक, (५) वणस्सइकाइया=वनस्पतिकायिक, (६) तसकाइया=त्रसकायिक॥

अब आचार्य महाराज एक-एककी सचित्तता बतलाते हैं—

(१) पृथ्वीकाय.

सान्वयार्थः-(भगवानने) पुढवी=पृथ्वीको चित्तमंतं=सचित्त अक्खाया=कही है, वह अणेगजीवा=अनेकजीववाली है-अनेकजीवोंका पिण्डभूत है, पुढोसत्ता=उसमें अनेकजीव भिन्न-भिन्न रहे हुए हैं, अन्नत्थ=सिवाय सत्थपरिणएणं=शस्त्रपरिणतके, अर्थात् जहां शस्त्र नहीं लगा है वहांका पृथ्वीकाय सब सचित्त है। इसी प्रकार छहों कायोंमें समझ लेना चाहिये ॥१॥

(२) अप्काय.

सान्वयार्थः-आऊ=जल चित्तमंतं=सचित्त अक्खाया=कहा है, वह अणेगजीवा=अनेक जीवोंका आश्रयभूत है, पुढोसत्ता=वे अनेक जीव भिन्न२ रहे हुए हैं, अन्नत्थ=सिवाय सत्थपरिणएणं=शस्त्रपरिणतके ॥२॥

(३) तेजस्काय.

तेऊ=तेजस्काय चित्तमंतं=सचित्त अक्खाया=कहा गया है, वह अणेगजीवा=अनेक जीवोंका आश्रयभूत है, पुढोसत्ता=वे अनेक जीव भिन्न-भिन्न रहे हुए हैं, अन्नत्थ=सिवाय सत्थपरिणएणं=शस्त्रपरिणतके ॥३॥

(४) वायुकाय.

वाऊ=वायु चित्तमंतं=सचित्त अक्खाया=कहा गया , वह अणेगजीवा=अनेक जीवोंका आश्रय है, पुढोसत्ता=भिन्न-भिन्न जीवोंवाला है, अन्नत्थ=सिवाय सत्थपरिणएणं=शस्त्रपरिणतके ॥४॥

(५) वनस्पतिकाय.

वणस्सई=वनस्पति चित्तमंत=सचित्त अक्खाया=कही गई है, वह अणे-

गरीरा=अनेक जीवोंका आधार है, पुढोसत्ता=भिन्न-भिन्न जीवकी अन्नत्थ=सिवाय सत्थपरिणएणं=शस्त्रपरिणतके ॥

भावार्थः-पांचों स्थावरकाय सचित्त हैं, ये अनेक जीवरूप हैं, इन जीवों अस्तित्व पृथक्-पृथक् है, । इन कायोंके जो जो शस्त्र हैं उनसे यदि ये परि हो जायें तो अचित्त हो जाते हैं ॥५॥

टीका-तथया=तद्यथा पदर्श्यते-पृथिवी=कठिनस्वभावा सैव कायः=श येषां ते पृथिवीकायास्त एव पृथिवीकायिकाः ('तिनयादिस्वास्स्वार्थे ठक् तस्ये देशः' एवमत्रेऽपीयं प्रक्रिया द्रष्टव्या)। आपः=द्रवलक्षणास्ता एव कायो यषां ते कायास्त एवाप्कायिका'। तेजः=उष्णलक्षणं तदेव कायो येषां ते तेजस्कायिक वायुः=चलनस्वभावः स एव कायो यषां ते वायुकायिकाः। वनस्पतिकायिक वनस्पतिः=लतावृक्षगुल्मादिलक्षणः कायो येषां ते तथोक्ताः। अस्यति क्षीतादि विनिवर्तिकया उद्विजते इति असः, चलनस्वभावः कायो येषां तथोक्ताः

अब प्रत्येक सचित्तता दर्शाते हैं—

कठिनता-स्वभाववाली पृथ्वी ही जिनका शरीर है उन्हें पृथ्वीका यिक कहते हैं। द्रवत्व-स्वभाववाला जल ही जिनका शरीर है उन अप्कायिक कहते हैं। उष्णता-स्वभाववाला तेज ही जिनका शरीर है उन्हें तेजस्कायिक कहते हैं। चलन-स्वभाववाला वायु ही जिनका शरीर है उन्हें वायुकायिक कहते हैं। लता वृक्ष-गुल्म आदि वनस्पति ही जिनका शरीर है उन्हें वनस्पतिकायिक कहते हैं। जिन्हें शीत-आतप (गर्मी) आदि द्वारा उत्पन्न हुई पीडासे त्रास होता है ऐसा चलने-फिरनेवाला काय जिनका होता है उन्हें त्रसकायिक कहते हैं।

अब एक-एककी सचित्तता दिखलाते हैं—

१-કઠિનતા-સ્વભાવવાળી પૃથ્વી જ જેનું શરીર છે તેને પૃથ્વીકાયિક કહે છે ૨-દ્રવત્વ-સ્વભાવવાળુ જળ જ જેનું શરીર છે તેને અપ્કાયિક કહે છે ૩-ઉષ્ણક સ્વભાવવાળુ તેજ જ જેનું શરીર છે તેને તેજસ્કાયિક કહે છે ૪-ચલન-સ્વભાવ વાળો વાયુ જ જેનું શરીર છે તેને વાયુકાયિક કહે છે ૫-લતા વૃક્ષ, ગુલ્મ (ઝાડી) આદિ વનસ્પતિ જ જેનું શરીર છે તેને વનસ્પતિકાયિક કહે છે ૬-જેને ઠંડી ગરમી આદિ દ્વારા ઉત્પન્ન થયેલી પીડાથી ત્રાસ થાય છે જેવી દ્રવ્ય-સ્વભાવથી ત્રસ જેની જોડ છે તેને ત્રસકાયિક કહે છે

હવે એકેકની સચિત્તતા બતાવે છે

पृथिवीकायः ।

पृथिवी, चित्तं=चेतनाऽस्त्यस्या इति चित्तवती=सात्मिका आख्याता= केवलज्ञानाऽऽलोकावलोकिताखिललोकालोकलक्षणेन भगवता कथिता ।

ननु पृथिव्याः कथं सचेतनत्वमिति चेदाकर्णय–(१) पृथिवी सचेतना खानित-खनिभूम्यादिषु तत्सजातीयावयवान्तरद्वारा परिपूर्त्तिदर्शनात् मनुष्यादिशरीरवत्, तद्यथा–मनुष्यशरीरस्थं व्रणादिकं स्वयं भ्रियते, एवमेव खानितं खनिभूम्यादिकं स्वसमानजातीयावयवैर्भ्रियमाणं प्राक्समानरूपतां भजते तस्माद् गम्यते पृथिव्याः सचेतनत्वम् ।

पृथिवीकाय ।

केवल–ज्ञानरूपी आलोकसे समस्त लोक और अलोकको प्रत्यक्ष जाननेवाले भगवानने पृथिवीको सचेतन कहा है ।

प्रश्न—पृथिवी सचेतन कैसे है ?

उत्तर—(१) पृथिवी सचेतन है, क्यों कि उसमें खोदी हुई खान आदिकी भूमि सजातीय अवयवोंसे स्वयमेव भर जाती है, जो सजातीय अवयवोंसे स्वयं भर जाता है वह सचेतन होता है, जैसे मनुष्यका शरीर । अर्थात् मनुष्यके शरीरमें घाव हो जाता है वह उसी तरहके अवयवोंसे स्वयं भर जाता है, उसी प्रकार खोदी हुई खान आदिकी भूमि उसी प्रकारके अवयवोंसे भर जाती है और पहलेके समान हो जाती है इसलिए पृथिवी सचेतन है ।

'પૃથિવીકાય'

કેવળ–જ્ઞાન–રૂપી પ્રકાશથી બધા લોક અને અલોકને પ્રત્યક્ષ જાણવા-વાળા ભગવાને પૃથિવીને સચેતન કહી છે

પ્રશ્ન–પૃથિવી સચેતન કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર–(૧) પૃથિવી સચેતન છે, કારણ કે તેમા ખોદેલી ખાણ આદિની ભૂમિ સજાતીય અવયવોથી પોતાની મેળે ભરાઇ જાય છે જે સજાતીય અવય-વોથી સ્વયમેવ ભરાઇ જાય છે તે સચેતન હોય છે, જેમકે મનુષ્યનું શરીર અર્થાત્ મનુષ્યના શરીરમા ઘા પડે છે તે એવી તરેહના અવયવોથી પોતાની મેળે ભરાઇ જાય છે, એ જ રીતે ખોદેલી ખાણ આદિની ભૂમિ એ પ્રકારના અવયવોથી ભરાઇ જાય છે અને પહેલાની જેવી બની જાય છે, તેથી પૃથિવી સચેતન છે

(२) यथा—पृथिवी सजीवा दैनिकघर्षणोपचयसंदर्शनात् चरणतलवत्, तथा-चरणतल घृष्यते पुष्यति च तद्वत् पृथिव्यपि यत्पदं घृष्यते उपचीयते च तस्मा-त्तस्या सजीवत्वम्। अथवा—

(३) विद्रुमपाषाणादिरूपा पृथिवी सचेतना काठिन्ये सत्यपि वृद्ध्यादिदर्शनात् शरीरस्थिताऽस्थ्यादिवत्, तथया—शरीरस्थितमस्थ्यादिकं कमठपृष्ठकठिनं सत्यपि विघट्टनमुपमानमुपचयं च गच्छत् संदृश्यते। एवं विद्रुमशिलाद्यात्मिकाया पृथिव्या काठिन्ये सत्यपि वृद्ध्यादिकं यत्पदं दृश्यते तस्मात्तस्या सचेतनत्वम्। अथ च—

---

(२) पृथिवी सचेतन है, क्योंकि उसमें प्रतिदिन घर्षण और उपच देखा जाता है जैसे पैरका तलुवा। अर्थात् जैसे तलुवा घिसकर पि भर जाता है वैसे ही पृथिवी भी घिस कर भर जाती है इसलिए व सजीव है। अथवा—

(३) विद्रुम (मूगा) पाषाण आदि-रूप पृथिवी सचेतन है, क्योंकि कठिन होने पर भी उसमें वृद्धि देखी जाती है जैसे शरीरकी हड्डी आदि अर्थात् जैसे शरीरकी हड्डी आदि कछुएकी पीठकी भाँति कठोर होने प भी सचेतन है और बढती है उसी प्रकार विद्रुम, शिला आदि-रू पृथिवीमें कठिनता होनेपर भी वृद्धि आदि गुण प्रत्यक्षसे हैं इससे सिद्ध है कि पृथिवी सचेतन है। अथवा—

---

(२) પૃથિવી સચેતન છે, અર્થાત્ જે તેમાં પ્રતિદિન ઘર્ષણ અને ઉપચય જોવામાં આવે છે જેમકે પગનું તળીયું અર્થાત્ જેમ પગનું તળીયું ઘસાઈને પાછુ બરાબર થાય છે, તેમ પૃથિવી પણ ઘસાઈને બરાબર થાય છે, તેથી પૃથિવી સજીવ છે અથવા—

(૩) વિદ્રુમ (પરવાળા) પત્થર આદિ-રૂપ પૃથિવી સચેતન છે અર્થાત્ જે કઠિન હોવા છતાં તેમા વૃદ્ધિ જોવામાં આવે છે જેમકે શરીરના હાડકાં વગેરે, અર્થાત્ જેમ શરીરના હાડકા વગેરે કાચબાની પીઠની જેમ કઠોર હોવા છતાં સચેતન છે અને વધે છે તેવી રીતે વિદ્રુમ, શિલા આદિ-રૂપ પૃથિવીમા કઠિનતા હોવા છતા તેમાં વૃદ્ધિ આદિ ગુણ પ્રત્યક્ષ છે જેથી સિદ્ધ થાય છે કે પૃથિવી સચેતન છે અથવા—

(४) विद्रुमाद्यात्मिका पृथिवी सचित्ता, छेदादौ तत्सजातीयधातूत्पत्तिदर्शनात् अर्शोऽङ्कुरवत्, तद्यथा=अर्शसोऽङ्कुरे छिन्नेऽपि पुनस्तत्समान एवाङ्कुरः प्रादुर्भवति, एवं विद्रुमशिलाद्यात्मिकायाः पृथिव्याः खन्यादौ छेदेऽपि तत्सजातीयधातुभिस्तद्रिक्तभागः परिपूर्यते, तस्मात्सिद्धं पृथिव्याः सचित्तत्वम् ।

अनेकजीवा=अनेके=बहवो जीवाः=एकेन्द्रिया यस्यां सा तथोक्ता । पृथक्सत्त्वा=पृथक्-पृथग्भूताः=अङ्गुलासंख्येयभागमात्रावगाहनामाश्रित्याऽनेके विभिन्नरूपेण स्थिताः सत्त्वाः=स्पर्शनेन्द्रियवन्तो जीवा यस्यां सा तथोक्ता 'आख्याता' इति पूर्वोक्तेनान्वयः, भगवता प्ररूपितेति तदर्थः ।

ननु तर्ह्युक्तस्वरूपायां जीवपिण्डभूतायां पृथिव्यां गमनागमनादिक्रियां कुर्वतां

(४) विद्रुम आदिरूप पृथिवी सचित्त है, क्योंकि उसे काट देने पर भी सजातीय धातुकी उत्पत्ति देखी जाती है; जैसे शरीरमें मसा। अर्थात् जैसे मसाको ऊपरसे काट डालने पर भी फिर उसीके समान अवयव ऊग आते हैं, वैसेही-विद्रुम और शिला आदिको खानमें काट देने पर भी सजातीय स्कन्धोंसे कटा हुआ भाग फिर भर जाता है, अतः पृथिवीकी सचेतनता सिद्ध है ।

वह पृथिवी अनेक जीववाली है और वे स्पर्शनेन्द्रियवाले पृथिवीकायके जीव अंगुलके असंख्यातवें-भाग-प्रमाण अवगाहनाको आश्रय करके भिन्न-भिन्न स्वरूपसे स्थित हैं, ऐसा भगवानने कहा है।

शिष्य गुरुसे पूछता है-हे गुरु महाराज ! जबकि पृथिवी जीवोंका

(૪) વિદ્રુમ આદિ રૂપ પૃથિવી સચિત્ત છે, કારણ કે તેને કાપી નાખવા છતા પણ સજાતીય ધાતુની ઉત્પત્તિ જોવામા આવે છે, જેમકે શરીરમા મસા, અર્થાત્ જેમકે મસાને ઉપરથી કાપી નાખ્યા છતા પણ તેના સમાન અવયવો ઊગી આવે છે, તેમ જ વિદ્રુમ અને શિલા આદિને ખાણમા કાપી નાખ્યા છતા સજાતીય સ્કન્ધોથી કાપેલો ભાગ પાછો ભરાઈ જાય છે તેથી પૃથિવીની સચેતનતા સિદ્ધ થાય છે

એ પૃથિવી અનેક-જીવ-વાળી છે, અને એ સ્પર્શનેન્દ્રિય-વાળા પૃથિવીકાયના જીવો આગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણની અવગાહનાનો આશ્રય કરીને ભિન્ન-ભિન્ન સ્વરૂપે સ્થિત છે, એવુ ભગવાને કહ્યુ છે

શિષ્ય ગુરૂને પૂછે છે-હે ગુરૂ મહારાજ ! જો પૃથિવી, જીવોના પિંડ-રૂપ છે

संयमिनामहिंसाव्रतस्य संरक्षणं कथं भवति ? वस्तुतोऽवश्यकरणीयोच्चारप्रस्रवणादि क्रियया हिंसैव भवत्यतोऽहिंसाव्रतपालनं वन्ध्यासुतपालनवदसम्भवमित्याह-'अन्नत्थे'ति, शस्त्रपरिणतायां अन्यत्र=शस्त्रपरिणतां पृथिवीं वर्जयित्वाऽन्यत्र पृथिवी सचीवेत्यर्थः, शस्यते=हिंस्यते प्राणिगणोऽनेनेति शस्त्रं, तद् द्विविधं-द्रव्यभावभेदात्। तत्र द्रव्यशस्त्रं-स्वपरोभयकायरूपम्, भावशस्त्रं पृथिवीं प्रति इत्थं विधिरमनोवाक्कायात्मकम्, एतमेवान्येषां षण्णां कायानामपि भावशस्त्रं बोद्धव्यम्। स्वकायशस्त्रं पृथिव्या स्वेतरवर्णगन्धादिमती पृथिव्येव, यथा पीतपृथिव्याः

पिण्डरूप है तो उस पर अहिंसाव्रतकी रक्षा कैसे होगी ? उच्चार-प्रस्रवण आदि क्रियाएँ अनिवार्य हैं, और इन क्रियाओंके करनेसे हिंसा अनिवार्य है, इसलिए अहिंसाव्रतका पालन ऐसा ही असम्भव है जैसा वन्ध्याके पुत्रका पालन करना।

उत्तर-हे शिष्य ! शस्त्रपरिणत पृथिवीके सिवाय अन्य समस्त पृथिवी सचित्त है। जिससे प्राणियोंकी हिंसा होती है उसे शस्त्र कहते हैं।

शस्त्र दो प्रकारका है-(१) द्रव्य शस्त्र और (२) भाव-शस्त्र। उनमेंसे स्व-काय, पर-काय और उभय-कायको द्रव्य-शस्त्र कहते हैं। पृथिवीके विषयमें मन-वचन-कायकी दुष्परिणति करना भाव-शस्त्र है। इसी प्रकार अन्य सब कायके जीवोंके भाव-शस्त्र समझ लेने चाहिए। अपनेसे भिन्न वर्णगन्धवाली पृथिवी ही पृथिवीका स्वकाय-शस्त्र है, जैसे

તો તેની ઉપર ગમનાગમન આદિ ક્રિયાઓ કરવાથી સંયમીઓના અહિંસાવ્રતની રક્ષા કેમ થશે ? ઉચ્ચાર, પ્રસ્રવણ આદિ ક્રિયાઓ અનિવાર્ય છે, અને એ ક્રિયાઓ કરવાથી હિંસા અનિવાર્ય છે, તેથી અહિંસા-વ્રતનું પાલન જેવું અશક્ય છે ? જેવું વન્ધ્યાના પુત્રનું પાલન કરવું અશક્ય છે

ઉત્તર-હે શિષ્ય ! શસ્ત્રપરિણત પૃથિવી સિવાયની બધી પૃથિવી સચિત્ત છે જે વડે પ્રાણીઓની હિંસા થાય છે તેને શસ્ત્ર કહે છે

શસ્ત્ર બે પ્રકારના છે (૧) દ્રવ્ય-શસ્ત્ર (૨) ભાવ-શસ્ત્ર. જેમાં સ્વકાય પરકાય અને ઉભયકાયને દ્રવ્ય-શસ્ત્ર કહે છે, પૃથિવીના વિષયમાં મન વચન કાયથી દુષ્પરિણતિ કરવી એ ભાવશસ્ત્ર છે એજ રીતે બીજા બધી કાયના જીવોમાં ભાવશસ્ત્ર સમજી લેવું સ્વ-કાયશસ્ત્ર પૃથિવીનું

कृष्णमृत्तिका शस्त्रमित्यादि, परकायशस्त्रं-जलाग्निगोमयचरणसंमर्दनादि। उभयकायशस्त्रं-जलादिमिश्रमृत्तिका। एवं च शस्त्रपरिणतायाः पृथिव्या अचित्ततया न तत्रोच्चार-प्रस्रवणादिक्रियासम्पादने काऽपि क्षतिर्मुनीनां संयमपालन इति सिद्धम्।

अप्कायः।

आपः=भौमाऽऽन्तरिक्षोभयलक्षणाः, चित्तवत्यः=सचेतनाः, आख्याताः=भगवताऽभिहिताः, तथाहि-भूमिगता आपः सचेतनाः खातभूमिसजातीयस्वभाव-

पीली मिट्टीका शस्त्र काली मिट्टी है। जल, अग्नि, गोबर तथा पैरोंसे रौंदना आदि परकाय शस्त्र हैं। जल आदिसे मिली हुई मिट्टी उभयकाय शस्त्र है।

इस प्रकार शस्त्रपरिणत पृथिवी अचित्त है, अतः उस पर आहार-विहार आदि क्रियाएँ करनेसे मुनियोंके अहिंसाव्रत पालनेमें कुछ भी क्षति नहीं होती।

(अप्काय)

पार्थिव और आकाशीय दोनों प्रकारके जलोंको भी भगवानने सचित्त कहा है।

(१) भूमिमें रहा हुआ जल सचेतन है, क्योंकि खोदी हुई भूमिमें सजातीय-स्वभाववाला जल उत्पन्न होता है, जैसे मेंढक। भूमिको खोदनेसे जैसे मेंढक निकलता है और वह सचेतन होता है उसी प्रकार पानी

પૃથિવીનું સ્વકાય-શસ્ત્ર છે, જેમ પીળી માટીનું શસ્ત્ર કાળી માટી છે જળ, અગ્નિ, છાણ તથા પગ વડે ખુદવુ વગેરે પરકાય-શસ્ત્ર છે જળ આદિથી ભેળવી માટી એ ઉભયકાય શસ્ત્ર છે.

એ રીતે શસ્ત્રપરિણત પૃથિવી અચિત્ત છે, તેથી એની ઉપર આહાર વિહાર આદિ ક્રિયાઓ કરવાથી મુનિઓના અહિંસા વ્રતના પાલનમા કાંઇ પણ ક્ષતિ આવતી નથી

અપ્કાય

પાર્થિવ અને આકાશીય બેઉ પ્રકારના જળને પણ ભગવાને સચિત્ત કહ્યુ છે.

(૧) ભૂમિમા રહેલુ જળ સચેતન છે, કારણકે ખોદેલી જમીનમા સજાતીય સ્વભાવવાળુ જળ ઉત્પન્ન થાય છે, જેમકે દેડકો ભૂમિને ખોદવાથી જેમ દેડકો નીકળે છે અને તે સચેતન હોય છે, તેમ પાણી પણ નીકળે છે તેથી તે પણ

सम्भवात् मण्डूकवत्। आन्तरिक्षोऽपि आपः सचेतनाः मेघादिविकृतौ स्वा सम्मूर्च्छनसमुत्पन्नत्वान्मीनवत्। यद्वा—आपः सचेतनाः, ग्रीष्महेमन्तयोः विक्लेदौष्ण्यवाष्पाद्युपलम्भान्मनुष्यशरीरवत्, तथाहि—भूमिगृहस्थितलस्य ग्रीष्मे शीतत्वं हेमन्ते चोष्ण्यं भवति, मुखाच्च वाष्पमुद्गच्छति, एवमेव म तडागकूपादिस्थसलिलं हेमन्ते सवाष्पोष्णमाद्युष्यतां, ग्रीष्मे च शीतत्वं अनेकजीवाः पृथक्सत्त्वाः, आख्याता इत्यनेनान्वयः, व्याख्या चैषां मरुदधोक्ष्या।

निकलता है, अतएव यह भी सचेतन है। आकाशका भी जल सचेत क्योंकि मेघादि विकार होने पर स्वयं ही गिरने लगता है—जैसे मछ

अथवा—

(२) जल सजीव है, क्योंकि उसमें ग्रीष्म और हेमन्त ऋ स्वाभाविक शीतता उष्णता और भाफ आदि देखे जाते हैं, कि ग्रीष्मादि ऋतुओंमें शीतता आदि पाये जाते हैं वह सजीव होता जैसे मनुष्यका शरीर। जैसे भोंयरेमें स्थित मनुष्यका शरीर ग्रीष्म-ऋ शीत और हेमन्त-ऋतुमें उष्ण होता है, तथा हेमन्त ऋतुमें जै भाफ निकलती है, वैसेही खूब गहरे तालाब या कुएका जलभी हेमन्त भाफवाला और उष्ण होता है तथा ग्रीष्ममें शीतल होता है।

अनेकजीव और पृथक्सत्त्व आदि पदोंका व्याख्यान पहले ह रूप पृथिवीकायके आलापकके समान समझना चाहिए।

સચેતન છે અર્થાત્ જળ પણ સચેતન છે, કારણ કે મેઘાદિ-વિકાર થયો સ્વ પડવા લાગે છે, જેમકે માછલી. અથવા—

(૨) જળ સજીવ છે કારણ કે તેમાં ગ્રીષ્મ અને હેમન્ત ઋતુમાં સ્વાભાવિ શીતતા ઉષ્ણતા અને ભાફ આદિ દેખવામાં આવે છે જેમાં ગ્રીષ્માદિ ઋતુમાં શીતતા આદિ જણાય આવે છે તે સજીવ હોય છે, જેમકે મનુષ્યનું શરીર જે પ્રમાણમાં રહેલા મનુષ્યનું શરીર ગ્રીષ્મ-ઋતુમાં શીતલ અને હેમન્ત-ઋતુમાં ઉષ્ણ હોય છે તથા હેમન્ત-ઋતુમાં ભોંયરામાંથી બાષ્પ (વરાળ) નીકળે છે જેમ ઉંડા ખૂબ ઊંડા તળાવ કે કુવાનું જળ પણ હેમન્ત ઋતુમાં બાષ્પયુક્ત અને ઉષ્ણ હોય છે તથા ગ્રીષ્મમાં શીતળ હોય છે

અનેક જીવ તથા પૃથક્સત્ત્વ આદિ શબ્દોનું વ્યાખ્યાન પહેલા કહેલા પૃથિવી કાયના આલાપકની જેમ સમજવું.

नन्वेवमपां जीवपिण्डभूततयाऽद्भिर्विना संयमिनां संयमयात्रा असंभवन्निर्वाहा स्यादित्यत आह-शस्त्रेत्यादि,शस्त्रपरिणताभ्योऽन्यत्र=शस्त्रपरिणता अपो विहायान्या आपः सचित्ता इत्यर्थः। शस्त्रं-द्रव्यभावभेदाद्द्विविधं, द्रव्यशस्त्रं-स्वकायपर-कायोभयकायस्वरूपं, भावशस्त्रम्-अपः प्रति मनोवाक्कायानां दुष्प्रणिहितत्वम्। तत्र स्वकायशस्त्रं-तडागाद्युदकस्य कूपाद्युदकम्। एवंविधशस्त्रपरिणतं जलं व्यवहारतोऽशुद्धत्वाद्भगवदनादिष्टत्वाच्च सर्वथैवाग्राह्यम्। परकायशस्त्रं-द्राक्षा-शाक-तण्डुल-पिष्टदाली-चणकादि। अपां शस्त्रपरिणतत्वं च वर्णादिना पूर्वावस्थावैलक्षण्यरूपम्।

हे गुरो! जलके विना संयमियोंका निर्वाह नहीं हो सकता और वह जीवोंका पिण्ड है, इसलिए उसको पीने आदिके काममें लानेसे संयमकी रक्षा नहीं हो सकती। ऐसी आशङ्का होनेपर गुरु कहते हैं-हे शिष्य! शस्त्रपरिणत जलके सिवाय अन्य जल सजीव है। यहां परभी शस्त्र, द्रव्य और भावके भेदसे दो प्रकारका है। उसका कथन पहले किया जाचुका है। यह विशेष समझना चाहिए कि तालाव आदिके जलका कूप आदिका जल स्वकायशस्त्र है। इस प्रकारका शस्त्रपरिणत जल व्यवहारसे अशुद्ध होनेके कारण ग्राह्य नहीं है। तथा ऐसे जलके लेनेमें भगवानकी आज्ञा भी नहीं है।

दाख, शाक, चावल, आटा आदि परकायशस्त्र हैं। जलमें पहले जैसा वर्ण गन्ध आदि था उसका वदल जाना शस्त्रपरिणत होना कहलाता है।

હે ગુરુ! જળ વિના સયમીઓનો નિર્વાહ થઇ શકતો નથી અને એ જીવોનો પિંડ છે તેથી તેને પીવા આદિના કામમા લેવાથી સંયમની રક્ષા નહિ થઇ શકે એવી આશકા થતા ગુરૂ કહે છે હે શિષ્ય! શસ્ત્ર-પરિણુત જળ સિવાયનું અન્ય જળ સજીવ છે એમા પણ શસ્ત્ર, દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદે કરીને બે પ્રકારના છે એનું કથન પહેલા કરવામા આવ્યુ છે વિશેષ એટલુ સમજવુ કે તળાવ આદિના જળનું કુપાદિનુ જળ એ સ્વકાય શસ્ત્ર છે એ પ્રકારનું શસ્ત્ર-પરિણુત જળ વ્યવહારથી અશુદ્ધ હોવાને કારણે ગ્રાહ્ય નથી તથા એવુ જળ લેવાની ભગવાનની આજ્ઞા પણ નથી

દ્રાક્ષ, શાક, ચોખા, આટો ઇત્યાદિ પરકાય શસ્ત્ર છે જળમા પહેલા જેવા વર્ણ ગધ આદિ હતા તેનું બદલાઈ જવુ એ શસ્ત્રપરિણુત થવુ કહેવાય છે.

सम्भवात् मनुष्यवत् । आकाशरिक्तपोऽपि आपः सचेतनाः मेघादिविकृतौ सत्यां सम्मूर्छनजत्वात्सम्मीनवत् । पक्षा—आपः सचेतनाः, ग्रीष्महेमन्तयोः विकसैत्यौष्ण्यकाष्पाप्युपलभ्यमानमनुष्यशरीरवत्, तथया—भूमिगृहस्थितवस्तु ग्रीष्मे शीतलं हेमन्ते चोष्णं भवति, मुखाच्च वाष्पमुत्क्षिपति, पक्षेऽपि तडागकूपादिस्थसलिलं हेमन्ते सवाष्पोष्मसाधुष्णं, ग्रीष्मे च शीतलं अनेकजीवा पृथक्सत्त्वाः, आकरवाद इत्यनेनान्वयः, व्याख्या चैषां मशकवद्बोध्या ।

निकलता है, अतएव वह भी सचेतन है । आकाशका भी जल सचेतन क्योंकि मेघादि विकार होने पर स्वयं ही गिरने लगता है—जैसे मछ अथवा—

(२) जल सजीव है, क्योंकि उसमें ग्रीष्म और हेमन्त के स्वाभाविक शीतता उष्णता और भाफ आदि देखे जाते हैं, कि ग्रीष्मादि ऋतुओंमें शीतता आदि पाये जाते हैं वह सजीव होता जैसे मनुष्यका शरीर । जैसे भौंयरेमें स्थित मनुष्यका शरीर ग्रीष्म-ऋ शीत और हेमन्त-ऋतुमें उष्ण होता है, तथा हेमन्त ऋतुमें भी भाफ निकलती है, वैसेही खूब गहरे तालाब या कुएका जल भी हेमन्त भाफवाला और उष्ण होता है तथा ग्रीष्ममें शीतल होता है।

अनेकजीव और पृथक्सत्त्व आदि पदोंका व्याख्यान पहले के हुए पृथिवीकायके आलापकके समान समझना चाहिए ।

સચેતન છે આકાશનું જળ પણ સચેતન છે, કારણ કે મેઘાદિ-વિકાર થયાથી જ પડવા લાગે છે, જેમકે માછલી અથવા—

(૨) જળ સજીવ છે કારણ કે તેમાં ગ્રીષ્મ અને હેમન્ત ઋતુમા સ્વાભાવિક શીતલ ઉષ્ણતા અને ભાફ આદિ જોવામા આવે છે જેમાં ગ્રીષ્માદિ ઋતુઓ શીતલતા આદિ જણાય આવે છે તે સજીવ હોય છે, જેમકે માણસનું શરીર જે જોવામા પડેલા માણસનું શરીર ગ્રીષ્મ-ઋતુમા શીતલ અને હેમન્ત-ઋતુમાં ઉષ્ણ હોય છે તથા હેમન્ત-ઋતુમાં મોઢામાંથી ભાફ (વરાળ) નીકળે છે જેમ કૂવો ઘણો ઉંડો તળાવ યા કૂવાનું જળ પણ હેમન્ત ઋતુમા ભાફવાળુ અને ઉષ્ણ હોય છે તથા ગ્રીષ્મમા શીતળ હોય છે

અનેક જીવ તથા પૃથક્સત્ત્વ આદિ શબ્દોનું વ્યાખ્યાન પહેલા કહેલા પૃથિવીકાયના આલાપકની જેમ સમજવું.

अङ्गारादीनां प्रकाशनशक्तिर्यावदात्मसंयोगभाविनी देहस्थत्वात्, खद्योत-शरीरपरिणामवत् ।

अङ्गारादीनां तापोऽपि आत्मसंयोगसद्भावहेतुकः, शरीरस्थत्वात् ज्वरतापवत्,

---

न देनेसे हानि (मन्दता) होती है, जैसे मनुष्यका शरीर । अर्थात् मनुष्यका शरीर आहार देनेसे बढता और न देनेसे घटता है, अतः वह सचेतन है। इसी प्रकार तेजस्काय भी ईंधन देनेसे बढती और न देनेसे घटती है, अतः वह भी सचेतन है ।

अंगार आदिकी प्रकाशन शक्ति जीवके संयोगसे ही उत्पन्न होती है, क्योंकि वह देहस्थ है, जो जो देहस्थ प्रकाश होता है वह वह आत्माके संयोगके ही निमित्तसे होता है, जैसे जुगनूके शरीरका प्रकाश। जुगनूके शरीरमें प्रकाश तब तक ही रहता है जब तक उसके साथ आत्माका संयोग रहता है ।

इसी प्रकार अंगार आदिका प्रकाश भी तब तक ही रहता है जबतक उसमें आत्मा रहती है।

अंगार आदिका ताप भी आत्माके संयोगके ही कारण है क्योंकि वह शरीरस्थ है, जितने शरीरस्थ ताप होते हैं वे सब आत्माके निमित्तसे ही

તેની વૃદ્ધિ અને ન આપવાથી હાનિ (મંદતા) થાય છે, જેમકે મનુષ્યનું શરીર અર્થાત્–મનુષ્યનું શરીર આહાર આપવાથી વધે છે અને ન આપવાથી ઘટે છે, તેથી તે સચેતન છે, એજ રીતે તેજસ્કાય પણ ઇંધન આપવાથી વધે છે અને ન આપવાથી ઘટે છે, તેથી તે સચેતન છે,

અંગારા આદિની પ્રકાશન–શકિત જીવના સંયોગથી જ ઉત્પન્ન થાય છે કારણ કે એ દેહસ્થ છે, જે જે દેહસ્થ પ્રકાશ હોય છે તે તે આત્માના સંયોગના જ નિમિત્તથી હોય છે, જેમકે આગીયાના શરીરનો પ્રકાશ આગીયાના શરીરમાં પ્રકાશ ત્યાસુધી જ રહે છે કે જ્યાસુધી તેની સાથે આત્માનો સંયોગ રહે છે, એ રીતે અંગારા આદિનો પ્રકાશ પણ ત્યાસુધી જ રહે છે કે જ્યાસુધી તેમા ચેતન રહે છે.

અંગારા આદિનો તાપ પણ આત્માના સંયોગના જ કારણે છે, કેમકે તે શરીરસ્થ છે જેટલા શરીરસ્થ તાપ હોય છે તે બધા આત્માના નિમિત્તથી જ

तत्र-वर्णतो धूसरत्वादिरूपम्, गन्धतस्तच्छस्त्रसम्बन्धिवस्त्रम्, रसतस्तिक्तकटुकषायाम्लत्वादिरूपम्, स्पर्शतः स्निग्धरूक्षत्वादिरूपम्। इत्यमुक्तप्रकारं क्षारादिधावनकं प्रासुकत्वान्मुनिग्राह्यम्। उपलक्षणमेवद्विश्रस्रसपरिणतस्योदकस्यापि। अस्यापि सजीवत्वप्राह्यं, तत्र मिश्रशङ्कायाः सद्भावात्, शास्त्रे कचिदप्यप्रतिपादितत्वाच्च। तदुक्तं कायषट्के मृत्तिकामिश्रजलम्। भावतस्तूक्तस्वरूपमेवेति।

तेजस्कायः।

तेजश्चित्तवत्=सचेतनम् आख्यातम्=उक्तम्, तथाहि-

यतस्तत्सजीवम् इन्धनाद्याहारोपादानदर्शनाभ्यां वृद्धिमत्त्वोपलम्भात्, मनुष्यादिशरीरवत्।

जैसे-धूसर वर्ण हो जाना, जो वस्तु उसमें डाली गई हो उसकी गन्ध आने लगना, तीखा, कडुवा, कषायला आदि रस हो जाना, स्निग्ध या रूक्ष आदि स्पर्श हो जाना। इस प्रकार यह क्षार, खार, आवल, आटा, दाल, बेसन आदिका धोवन प्रासुक होनेसे मुनिके लिए ग्राह्य है। यह तो उपलक्षण है, इससे यह भी समझना चाहिये कि-अग्निशस्त्रपरिणत अर्थात् उष्ण जल भी मुनिको ग्राह्य है। राखका पानी ग्राह्य नहीं है, क्योंकि उसमें मिश्रकी शङ्का रहती है। मृत्तिका आदिसे मिला हुआ जल उदकाय जीव है। भावतस्तु पहले कह चुके हैं।

(तेजस्काय)

तेजस्कायको भी भगवानने सचेतन कहा है, यही कहते हैं—

तेजस्काय सजीव है, क्योंकि इन्धन आदि आहार देनेसे उसकी वृद्धि और

જેમકે-ધૂસર વર્ણનું થઇ જવું, જે વસ્તુ તેમા નાખવામા આવી હોય તેની ગંધ આવવા લાગવી તીખો કસાયલો આદિ રસ થઇ જવો, સ્નિગ્ધ કે રૂક્ષ આદિ સ્પર્શ થઇ જવો. એ પ્રકારે જો ક્ષાર, ખાર, શેરબો, આટો, દાલ, બેસણ આદિનું ધોવણ પ્રાસુક હોવાથી મુનિને માટે ગ્રાહ્ય છે એ ઉપલક્ષણ છે, એથી એમ પણ સમજવું જોઇએ કે- અગ્નિશસ્ત્ર-પરિણત અર્થાત્ ઉષ્ણ કરેલ પણ મુનિને ગ્રાહ્ય છે રાખનું પાણી ગ્રાહ્ય નથી, કારણ કે તેમાં મિશ્રની શંકા રહે છે. માટી આદિથી મિશ્રિત જળ ઉદકકાય રૂપ છે (૨) ભાવતઃ પહેલા કહી ચૂક્યા છે.

(તેજસ્કાય)

તેજસ્કાયને પણ ભગવાને સચેતન કહી છે, એ વાત કહે છે—

તેજસ્કાય સજીવ છે, કારણ કે ઇંધણ (ઈંધણાં) આદિ આહાર આપવાથી

शस्त्रपरिणताचित्ताग्निकायमाह-उष्णमन्नं-कृशरौदनादि, उष्णपानकं शाकौदनादीनामवस्रावणादि (ओसामण इति भाषा), तप्तेष्टका सिकतादि च, एतेष्वग्निसंयोगनिष्पाद्यत्वादचित्ताग्निकायशब्दो व्यपदिश्यते, क्षुधाद्युपशमनार्थं ग्राह्योऽसौ।

वायुकायः।

वायुश्चित्तवानाख्यातः। कथमस्य सचेतनत्वमिति चेत्तत्प्रमाणाद् गृहाण, तथाहि-वायुश्चेतनावान् अनन्यप्रेरिताऽनियततिर्यग्गमनत्वात्, हरिणगवयादिवत्, स च 'अनेकजीवः, पृथक्सत्त्वः आख्यातः, शस्त्रपरिणतादन्यत्र' इत्यादिकानां प्राग्वद्व्याख्या बोद्धव्या।

खिचड़ी, भात आदि उष्ण अन्न, शाकका ओसामण और चावलोंका मण्ड आदि उष्ण पान, तपी हुई ईंट, बालू आदि शस्त्र-परिणत अचित्त अग्निकाय कहलाते है। ये सब अग्निके संयोगसे निष्पन्न होते हैं इसलिए इनमें अचित्त अग्निकाय शब्दकी प्रवृत्ति होती है।

(वायुकाय)

वायुकायको भी भगवानने सचित्त कहा है। वायु कैसे सचित्त है सो कहते हैं। वायु सचेतन है, क्योंकि दूसरेकी प्रेरणाके विना अनियत रूपसे तिर्यक्गमन करनेवाला है, जैसे हिरन या रोझ (गवय)।

अनेकजीव और पृथक्सत्त्व आदिकी व्याख्या पहलेके समान समझनी चाहिए।

ખિચડી, ભાત આદિ ઊનું અન્ન, શાકનું ઓસામણ અને ચોખાનુ ઓસામણ, આદિ ઊનું પાન, તપેલી ઈટ, ગરમ રેતી આદિ શસ્ત્રપરિણત અચિત્ત અગ્નિકાય કહેવાય છે એ બધા અગ્નિના સયોગથી નિષ્પન્ન થાય છે, તેથી એમા અચિત્ત અગ્નિકાય શબ્દની પ્રવૃત્તિ થાય છે (૩)

(વાયુકાય)

વાયુકાયને પણ ભગવાને સચિત્ત કહી છે વાયુ કેવી રીતે સચિત્ત છે તે કહે છે-

વાયુ સચેતન છે, કારણ કે બીજાની પ્રેરણા વિના અનિયતરૂપે તિર્યક્ ગમન કરનારો છે, જેવુ કે હરણ અથવા રોઝ (નીલગાય).

અનેક જીવ અને પૃથક્સત્ત્વ આદિની વ્યાખ્યા પહેલાની પેઠે સમજવી

न हि कश्चिदपि विरहितात्मानो व्यस्त्वापोष्मगात्राः संभूयन्ते न वोपलभ्यन्ते, एवमेव निस्तेजस्काङ्गारादिरोऽणुमात्रोऽपि तापो न लभ्यते, तस्माद् यावदात्मसंयोगे भाव्येषाङ्गारादीनां तापजननकत्वमतः सिद्धं तेजसः सचेतनत्वम्। 'अनेकजीव पृथक्सत्त्वम्' इति प्राग्वत्, 'आस्त्वाप' मित्यनेनान्वयः, 'शस्त्रपरिणतान्न' इति च पूर्ववत्। शस्त्रस्वरूपमाह,-तत्र स्वकायशस्त्र-करीषाग्नेस्तृणाग्निः, एवमेवंरूपः परिणतोऽप्यग्निः सर्वथैवाग्राह्यो व्यवहारतोऽशुद्धत्वात्। परकायशस्त्र-जलादिः दि। उभयकायशस्त्रमुष्णोदकादि। भावशस्त्रमग्निकायं प्रति मनसो दुष्प्रणिधानम्।

होते हैं, जैसे ज्वरके ताप। आत्मारहित शरीर (शव-मुर्दा) में कभी ज्वरका ताप नहीं सुना जाता न उपलब्ध होता है। इसीप्रकार निस्तेजस अंगारमें अणुमात्र भी ताप नहीं होता, अतएव सिद्ध है कि अग्नि आदिमें तापजनन शक्ति जब-तक आत्मा रहती है तब तक होती है, इसलिए तेजस्काय सचेतन है। 'अनेकजीव और पृथक्सत्त्व' आदि पदोंकी व्याख्या पहलेकी भाँति है।

यह भी समझ लेना चाहिये कि वही तेजस्काय सचित्त है जो शस्त्र-परिणत न हो। तेजस्कायके शस्त्र ये हैं-जैसे छाणाकी अग्नि शस्त्र तृणकी अग्नि है। इस प्रकारकी शस्त्रपरिणत अग्नि ग्राह्य नहीं है; क्योंकि वह व्यवहारसे अशुद्ध है। तथा इसके ग्रहण करनेमें भगवानकी आज्ञा भी नहीं है। जल मृत्तिका आदि पर-काय शस्त्र है। उष्णजल उभयकाय शस्त्र है।

જેમ જે જેમાંથી જ્વરનો તાપ. આત્મારહિત શરીર (મુડદુ)માં કદિ જ્વરને તાપ નથી સાંભળવામાં આવતો કે નથી જોવામાં આવતો, એ રીતે નિસ્તેજ અંગારામાં અણુમાત્ર પણ તાપ હોતો નથી. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે અગ્નિ આદિમાં જ્યાંસુધી આત્મા હોય છે ત્યાંસુધી જ તાપ-જનન-શક્તિ રહે છે તેથી તેજસ્કાય સચેતન છે અનેક-જીવ અને પૃથક્-સત્ત્વ' આદિ શબ્દોની વ્યાખ્યા પહેલાંની જેમ છે

એ પણ સમજી લેવું જોઇએ કે જેજ તેજસ્કાય સચિત્ત છે કે જે શસ્ત્ર પરિણત ન હોય. તેજસ્કાયનાં શસ્ત્ર આ છે—જેમ છાણાના અગ્નિનું તૃણ તણખાનો અગ્નિ છે એ પ્રકારનો શસ્ત્રપરિણત અગ્નિ ગ્રાહ્ય નથી, કારણ કે તે વ્યવહારથી અશુદ્ધ છે વળી તેને ગ્રહણ કરવાની ભગવાનની આજ્ઞા પણ નથી જળ, માટી વગેરે પરકાય-શસ્ત્ર છે ઉનુ પાણી ઉભયકાય-શસ્ત્ર છે

शस्त्रपरिणताचित्ताग्निकायमाह-उष्णमन्नं-कृशरौदनादि, उष्णपानकं शाकौदनादीनामवस्रावणादि (ओसामण इति भाषा), तप्तेष्टका सिकतादि च, एतेष्वग्निसंयोगनिष्पाद्यत्वादचित्ताग्निकायशब्दो व्यपदिश्यते, क्षुधाद्युपशमनार्थं ग्राह्योऽसौ।

वायुकायः।

वायुश्चित्तवानाख्यातः। कथमस्य सचेतनत्वमिति चेत्तत्प्रमाणाद् गृहाण, तथाहि-वायुश्चेतनावान् अनन्यप्रेरिताऽनियततिर्यग्गमनत्त्वात्, हरिणगवयादिवत्, स च 'अनेकजीवः, पृथक्सत्त्वः आख्यातः, शस्त्रपरिणतादन्यत्र' इत्यादिकानां प्राग्वद्व्याख्या वोद्धव्या।

खिचड़ी, भात आदि उष्ण अन्न, शाकका ओसामण और चावलोंका मण्ड आदि उष्ण पान, तपी हुई ईंट, बालू आदि शस्त्र-परिणत अचित्त अग्निकाय कहलाते है। ये सब अग्निके संयोगसे निष्पन्न होते हैं इसलिए इनमें अचित्त अग्निकाय शब्दकी प्रवृत्ति होती है।

(वायुकाय)

वायुकायको भी भगवानने सचित्त कहा है। वायु कैसे सचित्त है सो कहते हैं। वायु सचेतन है, क्योंकि दूसरेकी प्रेरणाके विना अनियत रूपसे तिर्यक्गमन करनेवाला है, जैसे हिरन या रोझ (गवय)।

अनेकजीव और पृथक्सत्त्व आदिकी व्याख्या पहलेके समान समझनी चाहिए।

ખિચડી, ભાત આદિ ઊનું અન્ન, શાકનું ઓસામણ અને ચોખાનુ ઓસામણ, આદિ ઊનું પાન, તપેલી ઇટ, ગરમ રેતી આદિ શસ્ત્રપરિણત અચિત્ત અગ્નિકાય કહેવાય છે એ બધા અગ્નિના સયોગથી નિષ્પન્ન થાય છે, તેથી એમા અચિત્ત અગ્નિકાય શબ્દની પ્રવૃત્તિ થાય છે (૩)

(વાયુકાય)

વાયુકાયને પણ ભગવાને સચિત્ત કહી છે વાયુ કેવી રીતે સચિત્ત છે તે કહે છે –

વાયુ સચેતન છે, કારણ કે બીજાની પ્રેરણા વિના અનિયતરૂપે તિર્યક્ ગમન કરનારો છે, જેવુ કે હરણ અથવા રોઝ (નીલગાય).

અનેક જીવ અને પૃથક્સત્ત્વ આદિની વ્યાખ્યા પહેલાની પેઠે સમજવી

अथ वायव द्रव्य-भावभेदाद्विविधं, तत्र द्रव्यवायवे पुनः पर-समुभय-कायभेदात्त्रिविधम्। स्वकायशस्त्र-पौरस्त्यादिवातो पाश्चात्यादिषासु। परकायशस्त्रमग्न्यादि। उभयकायशस्त्रमग्न्यादिसंपृक्तो वायुरेव। भाववायुं तु वायुं भणन्ति मनसो गुप्तयश्च।

वायुः सचित्ताचित्तमिश्रभेदात्त्रिधा, तत्र सचित्तो घनवातादिः, अचित्तो दतिषट्टनितिषु पूरितः, सोऽप्यन्तर्मुहूर्तात्पूर्वं यावदेकं यामसंचेतनः, तदनु पूर्वद्वितीयपादं पाण्डुरित्यधः, तदनन्तरं सचित्त एव, रोगादिवस्थायां वायोरावश्यकत्वे दत्यादि।

१ भगवतीसूत्रस्य द्वितीयशतके नवमोद्देशे वायुविकारे—

"से भंते! किं पुट्ठे उवाए अपुट्ठे उवाए? गो०! पुट्ठे उवाए नो अपुट्ठे उवाए"। छाया—'स (वायुः) भगवन्! किं स्पृष्टः अपद्रवति (म्रियते) अस्पृष्टः अपद्रवति? गौतम! स्पृष्टः अपद्रवति नो अस्पृष्टः अपद्रवति'। अस्य टीका—'स्पृष्टः स्वशस्त्रेण परशस्त्रेण वा अपद्रवति=म्रियते'।

वायुकायका शस्त्र द्रव्य भाव भेदसे दो प्रकारका है, द्रव्यशस्त्र-स्व पर उभयकायके भेदसे तीन प्रकारका है। यहां स्वकाय-शस्त्र पूर्व आदि दिशाके वायुका पश्चिम आदि दिशाका वायु, परकाय-शस्त्र अग्नि आदि है, उभयकाय शस्त्र अग्नि आदिसे तप्त हुआ वायु ही है। वायु तीन प्रकारका है—

(१) सचित्त, (२) अचित्त, (३) मिश्र। घनवात आदि सचित्त है, दति या रबरकी थैली आदिमें भरी हुई हवा अचित्त होती है, किन्तु अन्तर्मुहूर्तके बाद एक प्रहर तक अचित्त रहती है, उसके बाद दूसरे प्रहर तक मिश्र अवस्थामें रहती है बादमें सचित्त होजाती है। रोग आदि अवस्थामें वायुकी आवश्यकता होने पर दति आदिमें भरा हुआ

१ વાયુકાયનો શસ્ત્ર દ્રવ્ય ભાવભેદથી બે પ્રકારનો છે દ્રવ્યશસ્ત્ર સ્વ પર-ઉભયકાયના ભેદથી ત્રણ પ્રકારનો છે ત્યાં સ્વકાયશસ્ત્ર-પૂર્વાદિ દિશાના વાયુનો પશ્ચિમાદિ દિશાનો વાયુ, પરકાયશસ્ત્ર અગ્નિ આદિ છે ઉભયકાયશસ્ત્ર અગ્નિસંપૃક્ત વાયુ જ છે શસ્ત્રપરિણત પદાર્થની જેમ પ્રાસુક થયેલું વાયુ ત્રણ પ્રકારનો છે—

(૧) સચિત્ત (૨) અચિત્ત (૩) મિશ્ર. ઘન વાત આદિ વાયુ સચિત્ત છે, મશક યા રબરની થેલી આદિમાં ભરેલી હવા અચિત્ત છે, પરન્તુ અન્તર્મુહૂર્તની પછી બીજા પ્રહર સુધી અચિત્ત રહે છે, ત્યારપછી બીજા પ્રહર સુધી મિશ્ર અવસ્થામાં રહે છે, અને ત્યારબાદ સચિત્ત બની જાય છે રોગાદિ અવસ્થામાં વાયુની આવશ્યકતા પડતાં પ્રહર આદિની અંદર ભરેલો અચિત્ત વાયુ સાધુઓને કામ આવે છે

पूरितोऽपि मिश्रत्वादग्राह्य एव सचित्तवत्। (४)

वनस्पतिकायः।

वनस्पतिश्चित्तवान् आख्यातः, व्याख्या तु पूर्ववत्। चैतन्यवत्त्वसिद्धिश्चेत्थम्—वनस्पतिः सचेतनः, बाल्याद्यवस्थासन्दर्शनात्, छेदन-भेदनादिभिर्म्लानतादिदर्शनाच्च मनुष्यशरीरवत्। शेषं पूर्ववत्। शस्त्रं द्रव्यभावभेदाद्द्विविधं, तत्र द्रव्यशस्त्रं-स्वपरोभयकायात्मकम्। स्वकायशस्त्रं—यष्ट्यादि। परकायशस्त्रं पाषाणाऽसिकर्त्तर्यादि,

---

अचित्त वायु साधुओंको ग्राह्य है, किन्तु दूसरे प्रहरका मिश्र वायु सचित्त वायुकी तरह अग्राह्य है। (४)

(वनस्पतिकाय.)

वनस्पतिकायको भी भगवानने सचित्त कहा है। वनस्पति सचित्त है, क्योंकि उसमें बाल्यावस्था आदि, तथा छेदन भेदन करनेसे म्लानता आदि सचेतनके गुण देखे जाते है, जैसे मनुष्यका शरीर। अर्थात् बाल्य-तरुण आदि अवस्थाएँ और छेदन-भेदन आदि करनेसे म्लानता होनेके कारण जैसे मनुष्य-शरीर सचेतन है वैसेही वनस्पतिकाय भी सचेतन है। 'अनेकजीव' आदि पदोंका व्याख्यान पहलेकी भाँति जानना चाहिए।

वनस्पति-कायके शस्त्र दो प्रकारके हैं—(१) द्रव्यशस्त्र और (२) भावशस्त्र। द्रव्य-शस्त्र स्वकाय, परकाय और उभयकाय हैं, लकडी आदि स्वकाय शस्त्र है। लोह पत्थर आदि परकाय शस्त्र है, परशु

કિન્તુ બીજા પ્રહરનો મિશ્રવાયુ સચિત્તવાયુની પેઠે અગ્રાહ્ય છે (૪)

(વનસ્પતિકાય)

વનસ્પતિકાયને પણ ભગવાને સચિત્ત કહી છે

વનસ્પતિ સચિત્ત છે, કારણ કે તેમા બાલ્યાવસ્થા આદિ તથા છેદન ભેદન કરવાથી મ્લાનતા આદિ સચેતનના ગુણ જોવામા આવે છે, જેમકે મનુષ્યનું શરીર, અર્થાત્ બાલ્ય-તરૂણ આદિ અવસ્થાઓ અને છેદન-ભેદન આદિ કરવાથી મ્લાનતા થવાને કારણે જેમ મનુષ્યનું શરીર સચેતન છે તેમ વનસ્પતિકાય પણ સચેતન છે 'અનેક-જીવ' આદિ શબ્દોનું વ્યાખ્યાન પહેલાની પેઠે જાણવુ

વનસ્પતિકાયના શસ્ત્ર બે પ્રકારના છે (૧) દ્રવ્યશસ્ત્ર અને (૨) ભાવશસ્ત્ર દ્રવ્યશસ્ત્ર સ્વકાય, પરકાય અને ઉભયકાય છે લાકડી આદિ સ્વકાયશસ્ત્ર છે લોહ

उभयकायशस्त्रं-परश्वधादि । भावशस्त्रं तु तं प्रति मनोमालिन्यम् ॥ ४ ॥

सम्प्रति वनस्पतिमेव सविशेषं वर्णयति-' तंजहा ' इत्यादि ।

मूलम्-तंजहा-अग्गबीया मूलबीया पोरबीया, खंधबीया बीयरुहा समुच्छिमा तणलया वणस्सइकाइया सबीया चित्तमंतमक्खाया अणेगजीवा पुढोसत्ता अन्नत्थ सत्थपरिणएण ॥५॥

छाया--तद्यथा-अग्रबीजा मूलबीजाः पर्वबीजाः स्कन्धबीजाः बीजरुहाः सम्मूर्च्छिमास्तृणलताः वनस्पतिकायिकाः सबीजाश्चित्तवन्त आख्याता अनेकजीवाः पृथक्सत्त्वा अन्यत्र शस्त्रपरिणतेभ्यः ॥५॥

यहां वनस्पतिकायका विशेष वर्णन करते हैं—

सान्वयार्थ --तंजहा=वह इस प्रकारसे है-अग्गबीया=जिनका बीज अग्रभागमें होता है, मूलबीया=जिनका बीज मूलभागमें होता है, पोरबीया=जिनका बीज पार (सन्धि) में होता है, खंधबीया=जिनका बीज स्कन्ध (डाले) में होता है, बीयरुहा=बीजसे उगनेवाले, समुच्छिमा=बिना बीजके उत्पन्न होनेवाले, तणलया=तृण और लतायें; ये सभी वणस्सइकाइया=वनस्पतिकायिक हैं, सबीया=पूर्वोक्त अपने-अपने नामप्रकृतिके उदयसे उत्पन्न हुए बीजसहित सब वनस्पतिकाय चित्तमंत=सचित्त अक्खाया=कहे गये हैं अन्नत्थ=सिवाय सत्थपरिणएण=शस्त्रपरिणतके; ये वनस्पतिकाय अणेगजीवा=अनेक जीववाले और पुढोसत्ता=भिन्न-भिन्न सत्ववाले हैं ॥५॥

टीका-तद्यथा-अग्रबीजाः=अग्रे=अग्रभागे बीजं येषां ते तथा कोरण्टकादयः

(फरसा) दात्र आदि उभयकाय शस्त्र है। भावशस्त्र उसके प्रति मनके परिणाम दुष्ट करना ॥ ४ ॥

अब वनस्पतिकायका विशेष वर्णन करते हैं-'तं जहा' इत्यादि।

अग्रबीज-जिनके बीज अग्र-भागमें होते हैं ऐसे कोरटक आदि अग्रबीज कहलाते हैं।

પત્થર આદિ પરકાયશસ્ત્ર છે કોહાડો, દાતરડું આદિ ઉભયકાય શસ્ત્ર છે અયતને એની પ્રતિ મનના પરિણામ દુષ્ટ કરવા તે

હવે વનસ્પતિકાયનું વિશેષ વર્ણન કરે છે-તંજહા ઇત્યાદિ

અગ્રબીજ—જેના બીજ અગ્રભાગમાં હોય છે એવાં કોરટક (કંટારી ફુલ) આદિ અગ્રબીજ કહેવાય છે

मूलबीजाः=मूलमेव बीजं येषां ते कमलकन्दप्रभृतयः। पर्वबीजाः=पर्वणि-ग्रन्थौ पर्व वा बीजं येषां ते तथा इक्षुप्रमुखाः। स्कन्धबीजाः=स्कन्धः-स्थुडं स एव बीजं येषां ते तथा शल्लकीप्रभृतयः। बीजरुहाः=बीजाद् रोहन्ति=प्रादुर्भवन्तीति ते तथा शालिगोधूमादयः। सम्मूर्च्छिमाः=संमूर्च्छन्ति=बीजं विनापि दग्धभूमावपि समुद्भवन्तीति ते तथोक्ताः पृथिवीजलसंयोगमात्रजनितास्तृणविशेषा इत्यर्थः। आर्षत्वात्सिद्धिः। तथा तृणलताः=तृणानि लताश्चेत्यर्थः। वनस्पतिकायिकाः= अवशिष्टाः समस्तवनस्पतय इत्यर्थः। यद्वा 'तृणलतावनस्पतिकायिकाः' इत्येकं

मूलबीज–मूलही जिनका बीज हो वह, कमलका कन्द आदि मूल-बीज हैं।

पर्ववीज–पोर (गांठ)में या पर्वही जिनका बीज है ऐसे, गन्ना (सांठा) आदि पर्ववीज कहलाते हैं।

स्कन्धबीज–स्कन्ध (थुड)ही जिनका बीज है उस शल्लकी आदिको स्कन्धबीज कहते हैं।

बीजरुह–चॉवल गेहूं आदि बीजसे उगनेवाली वनस्पतिको बीजरुह कहते हैं।

संमूर्च्छिम–विना बीजके जलीहुई भूमिमें भी जो पृथ्वी और जलके संयोगसे उग जावे ऐसी घास आदिको संमूर्च्छिम कहते हैं।

तृणलता–तिनका (घास) और लताएँ सब वनस्पतिकायिक हैं।

अथवा "तृणलतावनस्पतिकायिकाः" यह एकही पद है। दर्भ

મૂલબીજ—મૂળજ જેનું બીજ છે તે કમળનો કદ આદિ મૂલબીજ છે

પર્વબીજ—ગાઠ યા પર્વમા જેનું બીજ છે એવી શેરડી આદિ પર્વબીજ કેવાય છે

સ્કધબીજ—સ્કંધ–થડજ જેનું બીજ છે એવા શલ્લકી આદિ ને સ્કધબીજ કહે છે

બીજરૂહ—ચોળા ઘઉં આદિ બીજથી ઉગનારી વનસ્પતિને બીજરૂહ કહે છે

સમૂર્ચ્છિમ—બીજ વિના બળી ગએલી ભૂમિમા પણ જે પૃથ્વી અને જળના સયેાગથી ઉગે એવા ઘાસ આદિને સમૂર્ચ્છિમ કહે છે

તૃણલતા–તરણા (ઘાસ) અને લતા એ બધા વનસ્પતિકાયિક છે

અથવા તૃણલતાવનસ્પતિકાયિકા : એ એક જ પદ છે દર્ભ (દાભડો)

पदम्, तत्र मूलानि=दमौदीनि, कन्दाः=चम्पकाऽशोकवासन्त्यादयः, वनस्पतिकायिकाः=वनस्पतिकायभेदाः=अग्रबीजादयः सर्वेऽपि वनस्पतिकायिका एव पुनर्वनस्पतिकायिकग्रहणं स्वगतसूक्ष्मादिसकलभेदसमाहरणार्थम्। स्वकीयान्-स्वे विहितस्वस्वनामगोत्रप्रकृत्युदयात्मककारणवन्तः, अर्थात् पूर्वोक्ता अग्रबीजादयः सर्वेऽपि विद्यन्ते, इत्यादीनां व्याख्या पूर्ववत्।

इति पञ्चस्थावरकायनिरूपणम् ॥५॥

साम्प्रतं क्रमप्राप्तं त्रसकायस्वरूपमाह-'से जे०' इत्यादि।

मूलम्-से जे पुण इमे अणेगे बहवे तसा पाणा, तंजहा-अंडया पोयया जराउया रसया संसेइमा सम्मुच्छिमा उब्भिया उववाइया।

(मूल आदि) मूल, चम्पक, अशोक और वासन्ती आदि लताएँ और वनस्पतिकायके भेद अग्रबीज आदि सब वनस्पतिकायिक हैं। सूत्रमें दूसरी बार 'वनस्पतिकायिक' पदका ग्रहण इसलिए किया है कि-अभी बताये हुए भेदोंके सिवाय सूक्ष्म बादर आदि और भी समस्त भेदोंका ग्रहण होजावे। ये सब पहले दिखलाये हुए अपने अपने नाम-गोत्ररूप प्रकृतिके उदयरूप कारणवाले हैं। अर्थात् पूर्वोक्त बीज आदि सब सचित्त हैं और पृथक्-पृथक् स्पर्शरूप एक इन्द्रियवाले हैं ॥५॥

यह पांच स्थावरकायका निरूपण समाप्त हुआ।

अब क्रमप्राप्त त्रसकायका स्वरूप कहते हैं-'से जे' इत्यादि।

મૂળ, ચંપક અશોક, અને વાસંતી આદિ લતાઓ અને વનસ્પતિકાયના ભેદ અગ્ર બીજ આદિ બધાં વનસ્પતિકાયિક છે સૂત્રમાં બીજી વાર 'વનસ્પતિકાયિક' પદનું ગ્રહણ કરેલ છે તેનું કારણ એ છે કે-ઉપર બતાવેલા ભેદો ઉપરાંત સૂક્ષ્મ બાદર આદિ બીજા પણ બધા ભેદોનું ગ્રહણ થઈ જાય એ માટે પહેલાં બતાવેલા પોત પોતાના નામ ગોત્રરૂપ પ્રકૃતિના ઉદય રૂપ કારણવાળા છે અર્થાત્ પૂર્વોક્ત બીજ આદિ બધા સચિત્ત છે અને પૃથક્ પૃથક્ સ્પર્શરૂપ એક ઇન્દ્રિયવાળા છે (૫)

ઇતિ પાંચ-સ્થાવર-કાયનું નિરૂપણ સમાપ્ત.

હવે ક્રમપ્રાપ્ત ત્રસકાયનું સ્વરૂપ કહે છે - से जे ઇત્યાદિ

जेसिं केसिंचि पाणाणं अभिक्कंतं पडिक्कंतं संकुचियं पसारियं रुयं भंतं तसियं पलाइयं, आगइगइविन्नाया। जे य कीडपयंगा। जा य कुंथुपिवीलिया। सव्वे वेइंदिया, सव्वे तेइंदिया, सव्वे चउरिंदिया, सव्वे पंचिंदिया, सव्वे तिरिक्खजोणिया, सव्वे नेरइया, सव्वे मणुया, सव्वे देवा, सव्वे पाणा परमाहम्मिया। एसो खलु छट्ठो जीवनिकाओ तसकाउ-त्ति पवुच्चइ ॥ ६ ॥

छाया—अथ ये पुनरिमेऽनेके बहवस्त्रसाः प्राणिनस्तद्यथा—अण्डजाः पोतजा जरायुजा रसजाः संस्वेदजाः सम्मूर्च्छिमा उद्भिज्जा औपपातिकाः, येषां केषाञ्चित्प्राणिनामभिक्रान्तं प्रतिक्रान्तं संकुचितं प्रसारितं रुत भ्रान्तं त्रस्तं पलायितम्, आगतिगतिविज्ञातारः। ये च कीटपतङ्गाः। याश्च कुन्थुपिपीलिकाः। सर्वे द्वीन्द्रियाः, सर्वे त्रीन्द्रियाः, सर्वे चतुरिन्द्रियाः, सर्वे पञ्चेन्द्रियाः, सर्वे तिर्यग्योनिकाः, सर्वे नैरयिकाः, सर्वे मनुजाः, सर्वे देवाः, सर्वे प्राणाः परमधर्माणः। एष खलु षष्ठो जीवनिकायस्त्रसकाय इति प्रोच्यते ॥६॥

(६) त्रसकायवर्णन.

सान्वयार्थः—से=अथ पुण=और जे=जो इमे=ये (आगे कहे जानेवाले) अणेगे=अनेक प्रकारके बहवे=बहुतसे तसा=त्रस पाणा=प्राणी हैं, तंजहा=वे इस प्रकार हैं—(१) अंडया=अण्डेसे उत्पन्न होनेवाले, (२) पोयया=विना जेर (जरायु-आंवल-जड)के अर्थात् विना ही कुछ मलभागके वस्त्रसे पूंछे हुएके समान उत्पन्न होनेवाले, (३) जराउया=जेरसे लिपटे हुए उत्पन्न होनेवाले, (४) रसया=रसमें उत्पन्न होनेवाले, (५) संसेइमा=पसीनेसे उत्पन्न होनेवाले, (६) संमुच्छिमा=संमूर्च्छिम, (७) उब्भिया=पृथ्वीको भेदकर उत्पन्न होनेवाले (शलभ आदि), (८) उववाइया=उपपात जन्मवाले-देव और नारकी, जेसिं-केसिंचि=इनमेंसे जिन किन्हीं पाणाणं=प्राणियोंका अभिक्कंतं=अभिमुख गमन होता है, पडिक्कंतं=प्रतिकूल गमन होता है, संकुचिय=शरीरमें संकोच—सिकुडन होता है, पसारिय=शरीरमें फैलाव होता है, रुयं=शब्दका प्रयोग होता है, भंत=इधर-उधर भ्रमण होता है, तसिय=उद्वेग होता है, पलाइय=डरसे भागना देखा जाता है, (वे त्रस) आगइगइविन्नाया=आगमन और गमनको जाननेवाले, य=और जे=जो

कीडपयगा=कीट-कीडे और पयंगा पतंगिय हैं, य=और जा=जो कुंथुपिवीलिगा=कुंथवा और चींटियाँ हैं, वे सव्वे बेइंदिया=सब द्वीन्द्रिय सब्बे तेइंदिया=सब त्रीन्द्रिय सब्बे चउरिंदिया=सब चार इन्द्रियवाले सब्बे पंचिंदिया=सब पञ्चेन्द्रिय सब्बे तिरिक्खजोणिया=सब तिर्यञ्चगतिवाले सब्बे नेरइया=सब नारकी सब्बे मणुया=सब मनुष्य सब्बे देवा=सब देव सव्वे=पूर्वोक्त सब पाणा=प्राणीमात्र परमाहम्मिया=सुखके अभिलाषी हैं। एसो=यह खलु=निश्चय करके छट्ठो=छठा जीवनिकाओ=जीवनिकाय तसकाइत्ति=" त्रसकाय " ऐसा पवुच्चइ=कहा जाता है ॥६॥

टीका—'स'=अथ=स्थावरपञ्चकनिरूपणानन्तरं पुन इमे=वक्ष्यमाणभेदाः अनेके=द्वीन्द्रियादिभेदेनाऽनेकप्रकाराः बहवः=एकैकस्यां जातौ बहुरा विविधा नयो वा बद्धाः=त्रसनामकर्मोदयात्, भस्पन्ति=आतपादिभिः पीड्यमाना उद्विजन्ते मच्छापक्षीतसं स्थानं भयान्ति वेति यथोक्ताः,[1] प्राणन्ति=जीवन्त्यभिरिति, भाण्यन्ते=जीव्यन्ते प्राणिन एभिरिति वा (पोषपक्षा-दनितः, अम्पतेर्वा करणे घञ्) माणाः=उच्छ्वासादयस्ते सन्त्येषामिति माणाः[2] प्राणिन इत्यर्थः, तथा-अण्डे=पक्षपादिभाजुर्भावफलोपे जायन्ते=उत्पद्यन्ते इत्यण्डजाः=पक्षि-सर्पादयः। पोता एव जाता पोतजाः न झिल्लयादिना वेष्टिताः पूर्णावयवयोनिनिर्गतमात्रा

१ 'भसेः पचाद्यच्' २ 'मन्भाद्रित्रादच्'

जो ये आबालप्रसिद्ध द्वीन्द्रिय आदिके भेदसे अनेक, एक एक जातिमें बहुतसे अथवा भिन्न-भिन्न योनिवाले आतप (गर्मी) आदिसे पीडित होनेपर त्रास (उद्वेग) पानेवाले, अथवा छायादार शीतल और निर्भय स्थानमें चले जानेवाले, व्यक्त चेतनावान्, उच्छ्वास आदि प्राण वाले त्रस कहलाते हैं, उनके भेद इस प्रकार हैं—

पक्षी सर्प आदि अण्डज हैं (१), जरायुसे वेष्टित न होकर योनिसे

જે જે આબાલ-પ્રસિદ્ધ દ્વીન્દ્રિયાદિના ભેદે કરીને અનેક, એક એક જાતિમાં બહુ અથવા ભિન્ન-ભિન્ન યોનિવાળા, ગરમી આદિથી પીડિત થતા ત્રાસ (ઉદ્વેગ) પામનારા અથવા છાયાવાળા શીતળ અને નિર્ભય સ્થાનમાં ચાલ્યા જનારા, વ્યક્ત ચેતનાવાન્, ઉચ્છ્વાસ આદિ પ્રાણવાળા ત્રસ કહેવાય છે તેના ભેદ આ પ્રકારે છે —

પક્ષી સર્પ આદિ અંડજ છે (૧), જરાયુથી વેષ્ટિત ન હોઇને યોનિમાંથી

एव परिस्पन्दादिसामर्थ्योपेताः पोतजाः । यद्वा पोतो वस्त्रम्-(इति शब्दकल्पद्रुमः), तेन तत्संमार्जिता लक्ष्यन्ते, तथा च-पोता इव=वस्त्रसंमार्जिता इव गर्भवेष्टनचर्माऽनावृतत्वात्, जायन्ते=उत्पद्यन्ते इति, पोतात्=गर्भवेष्टनचर्मरहितगर्भात् जायन्त इति वा पोतजाः[1] कुञ्जर-शल्लक-शश-नकुल-मूषिक-चर्मचटिका-वल्गुलिकादयः । जरायुजाः=जरामेति=गच्छतीति जरायुः=गर्भवेष्टनचर्म तस्माज्जायन्त इति ते= नर-महिष-गवादयः । रसजाः=रसे=मद्यलक्षणे 'रसजो मद्यकीटः' इति हैमात्, जायन्त इति, रसे=विकृतमधुरादौ जायन्त इति वा रसजाः । संस्वेदजाः=संस्वेदात्=घर्माज्जायन्त इति ते यूका-लिक्षा-मत्कुणप्रमुखाः । सम्मूर्च्छिमाः=सम्मूर्च्छनं सम्मूर्च्छः=गर्भाधानमन्तरेणैव स्वयं समुत्पत्तिः, ('मूर्च्छा मोह-समुच्छ्राययोः' अस्माद्भावे घञ्, व्युत्पत्तिप्रदर्शनमेतत्, शब्दोऽयं मनोविकले

१ 'अन्येष्वपि दृश्यते'-इति डः

निकलते ही गमन-आगमन आदि क्रियाएँ करनेकी सामर्थ्यसे युक्त पूर्ण अवयववाले, या वस्त्रसे पोंछे हुएके समान साफ उत्पन्न होनेवाले हाथी, शल्लकी, खरगोश, नौला, चूहा आदि पोतज कहलाते हैं (२), जरायु (आँवल-जड) सहित उत्पन्न होनेवाले मनुष्य महिषादि जरायुज कहलाते हैं (३), मदिरा आदि रसोंमें उत्पन्न होनेवाले तथा स्वादसे चलित अर्थात् सड़े हुए मधुरादि रसोंमें उत्पन्न होनेवाले रसज कहलाते हैं (४), पसीनेसे पैदा होनेवाले जू, लीख, खटमल आदि संस्वेदज कहलाते हैं (५) गर्भाधानके विना शरीरनाम-कर्मके उदयसे शरीरके अवयवोंका संग्रह हो जानेसे स्वयं ही उत्पन्न होनेवाले जीव संमूर्च्छिम कहलाते हैं (६),

નીકળતા જ ગમનાગમન આદિ ક્રિયાઓ કરવાના સામર્થ્યથી યુકત પૂર્ણ અવયવવાળા, યા વસ્ત્ર દ્વારા લૂછેલાની પેઠે સાફ઼ ઉત્પન્ન થનારા હાથી, શેળો, સસલા, નોળિયા, ઉદર આદિ **પોતજ** કહેવાય છે (૨) જરાયુ (નાળ વગેરે મળ ભાગ) સહિત ઉત્પન્ન થનારા મનુષ્ય, મહિષાદિ (બેશ વગેરે) **જરાયુજ** કહેવાય છે (૩) મદિરા આદિ રસોમા ઉત્પન્ન થનારા તથા સ્વાદથી ચલિત અર્થાત્ સડેલા મધુરાદિ રસોમાં ઉત્પન્ન થનારા **રસજ** કહેવાય છે (૪) પ્રસ્વેદથી પેદા થનારા જૂ, લીખ, માકણ, આદિ **સંસ્વેદજ** કહેવાય છે (૫) ગર્ભાધાન વિના શરીરનામ-કર્મના ઉદયથી શરીરના અવયવોનો સંગ્રહ થઇ જવાથી સ્વય ઉત્પન્ન થનારા જીવો **સંમૂર્ચ્છિમ** કહેવાય છે (૬) પૃથ્વીને ભેદીને ઉત્પન્ન

कीडपयंगा=कीट-कीडे और पयंगा-पतंगिये हैं, य=और जा=जो कुंथुपिवीलिया= कुंथवा और चींटियाँ हैं, वे सव्वे बेइंदिया=सब द्वीन्द्रिय सव्वे तेइंदिया=सब त्रीन्द्रिय सव्वे चउरिंदिया=सब चार इन्द्रियवाले सव्वे पंचिंदिया=सब पञ्चेन्द्रिय सव्वे तिरिक्खजोणिया=सब तिर्यञ्चगतिवाले सव्वे नेरइया=सब नारकी सव्वे मणुया=सब मनुष्य सव्वे देवा=सब देव सव्वे=पूर्वोक्त सब पाणा=प्राणीमात्र परमाहम्मिया=परमके अधिकारी हैं। एसो=यह खलु=निश्चय करके छट्ठो=छठा जीवनिकाओ=जीवनिकाय तसकाइत्ति="त्रसकाय" ऐसा पवुच्चइ=कहा जाता है ॥६॥

टीका—'से'=अथ=स्थावरपञ्चकनिरूपणानन्तरं पुनः इमे=वक्ष्यमाणभेदाः अनेगे=द्वीन्द्रियादिभेदेनाऽनेकप्रकाराः बहवे=एकैकस्यां जातौ प्रचुरा भिन्नयो नयो वा पसा=त्रसनामकर्मोदयात्, अभिद्रवन्ति=आतपाद्यभिपीडिता उद्विजन्ते छायाशीतलं स्वल्पं वयान्ति येति तथोक्ताः,[1] भासन्ति=जीवन्त्येभिरिति प्राप्नुवन्ति=जीव्यन्ते प्राणिन एभिरिति वा (श्वसोच्छ्वास-निःश्वासे, अन्येषां करणे) प्राणाः=उच्छ्वासादयस्ते सन्त्येषामिति प्राणाः[2] प्राणिन इत्यर्थः, तथा-अण्डे=पक्ष्यादिमातृजीवकलेवरे जायन्ते=उत्पद्यन्ते इत्यण्डजाः=पक्षि-सर्पादयः। पोता एव जाता पोतजाताः न जरायुणा वेष्टिताः पूर्वोक्तपञ्चयोनिनिर्गतमात्रा

१ 'त्रसेः पचाद्यच्' २ 'अर्शआदिभ्योऽच्'

जो ये आबालप्रसिद्ध द्वीन्द्रिय आदिके भेदसे अनेक, एक एक जातिमें बहुतसे अथवा भिन्न-भिन्न योनिवाले आतप (गर्मी) आदिसे पीडित होनेपर त्रास (उद्वेग) पानेवाले, अथवा छायादार शीतल और निर्भय स्थलमें चले जानेवाले, व्यक्त चेतनावान्, उच्छ्वास आदि प्राण-वाले त्रस कहलाते हैं, उनके भेद इस प्रकार हैं—

पक्षी सर्प आदि अण्डज हैं (१), जरायुसे वेष्टित न होकर योनिसे

જે જે આબાલ-પ્રસિદ્ધ દ્વીન્દ્રિયાદિના ભેદથી અનેક, એક એક જાતિમાં બહુ અથવા ભિન્ન-ભિન્ન યોનિવાળા, તાપથી આદિથી પીડિત થતા ત્રાસ (ઉદ્વેગ) પામનારા, અથવા છાયાવાળા શીતળ અને નિર્ભય સ્થળમાં જતા રહેનારા, વ્યક્ત ચેતનાવાન્ ઉચ્છ્વાસ આદિ પ્રાણવાળા ત્રસ કહેવાય છે તેના ભેદ આ પ્રકારે છે —

પક્ષી સર્પ આદિ અણ્ડજ છે (૧). જરાયુથી વેષ્ટિત ન હોઇને યોનિમાંથી

तयोर्विज्ञातारः=वेदितारः=ओघसंज्ञया प्रवृत्तिमन्तः स्वस्वाभिक्रान्तप्रतिक्रान्तादि-विषयकाऽवबोधसम्पन्ना भवन्तीत्यर्थः ।

इन्द्रियादिविभागप्रदर्शनेन तानेव परिचाययति-'ये चे'-त्यादि, ये च कीट-पतङ्गाः=कीटाः=कृमयो गण्डोलकप्रभृतयः, तज्जातीया अन्ये द्वीन्द्रियाश्च, पतङ्गाः=शलभाश्चतुरिन्द्रियास्तज्जातीया भ्रमरादयश्च । याश्च कुन्थु-पिपीलिकाः, कुन्थवश्च पिपीलिकाश्चेत्यनयोरितरेतरयोगे 'परवल्लिङ्गं द्वन्द्व-तत्पुरुषयो'-रिति परवल्लिङ्गता । कुन्थवः=चलन्त एव परिज्ञेया न स्थिताः सूक्ष्मत्वात् लघुकायजीवाः, पिपीलिकाः=कीटिकास्तज्जातीयास्त्रीन्द्रियाश्च, द्वि-त्रि-चतुरिन्द्रियक्रममुल्लङ्घ्य च द्विचतुस्त्रीन्द्रियेति व्युत्क्रमेणोपादानमार्षत्वात्सूत्रगतेर्वैचित्र्याच्च । ततः सर्वे द्वीन्द्रियाः, सर्वे त्रीन्द्रियाः, सर्वे चतुरिन्द्रियाः, सर्वे पञ्चेन्द्रियाः, सर्वे तिर्यग्योनिकाः, सर्वे नैरयिकाः, सर्वे

प्रवृत्ति करनेवाले होते है। अनुकूलता और प्रतिकूलताको सामान्यतया ओघसंज्ञासे जानते हैं।

इन्द्रियोंका विभाग करके फिर उनका कथन करते हैं–

कृमि, लट, गण्डोल आदि उनकी जातिवाले द्वीन्द्रिय हैं। शलभ और उनकी जातिके भ्रमर आदि चार इन्द्रियवाले होते हैं। कुन्थु और पिपीलिका (चिउंटी) तथा उनकी जातिके अन्य जीव तीन इन्द्रियवाले होते है। यहाँ द्वीन्द्रिय बतानेके बाद पहले चार इन्द्रिय फिर तीन इन्द्रियवाले जीव बताये हैं, यह कथन आर्ष होनेसे किया गया है, इसलिए सब द्वीन्द्रिय, सब त्रीन्द्रिय, सब चतुरिन्द्रिय, सब पचेन्द्रिय, सब तिर्यञ्च, सब नारकी, सब

અને પ્રતિકૂળતાને સામાન્ય રીતે ઓઘ–સંજ્ઞાએ કરી જાણે છે

ઇંદ્રિયોના વિભાગ કરીને હવે એનું કથન કરવામા આવે છે.–

કૃમિ (કરમિયા), લટ, અળસીયા વગેરે એની જાતિવાળા દ્વીન્દ્રિય છે તીડ અને એની જાતિવાળા ભ્રમર આદિ ચાર ઇંદ્રિયવાળા છે કુથવા અને કીડી તથા તેની જાતિવાળા બીજા જીવો ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા હોય છે અહીં દ્વીન્દ્રિય બતાવ્યા પછી પહેલા ચાર ઇંદ્રિયવાળા અને પછી ત્રણ ઇંદ્રિયવાળા બતાવ્યા છે, એ કથન આર્ષ હોવાથી કરેલુ છે એ રીતે બધા દ્વીન્દ્રિય, બધા ત્રીન્દ્રિય, બધા ચતુરિન્દ્રિય, બધા પચેંદ્રિય, બધા તિર્યંચ, બધા નારકી, બધા મનુષ્ય, બધા દેવ, એ પ્રકારે

कराः,।) यद्वा समन्ततो वेदस्य मूर्च्छनम्=भवनपतयोगस्त्वेन निर्वृत्ताः सम्मूर्च्छिमा= भावाभिसंयोगं विनैव स्वयं समुत्पद्यन्ते=पिपीलिका मक्षिका-मत्कोटकादय, (भावेस्त्यादिसिद्धिः)। उद्विज्जाः=उद्विज=पृथिवीं भित्त्वा जायन्त इति ते उद्भिज्जाः। औपपातिकाः=उपपतनमुपपातः (पतधातोर्भावे घञ्) देवनारकाणां यत्र-द्वगर्भसम्मूर्च्छनकपमन्यमकारद्वयविलक्षणम् उद्भवस्तेन निर्वृत्ता। औपपातिकाः=देव-नारका, देवा हि पुण्यप्रभावात् नारकाश्च कुम्भ्यादिषु स्वयं समुत्पद्यन्ते। तानेव विशिनष्टि-'येषा' मित्यादिना, यषां केषाञ्चित्पूर्वोक्तानां जीवानां=भाषोच्छ्वा-सादिभावनवताम्, अभिक्रान्तम्=आभिमुख्येन अभिमुखं वा यज्जीवकस्य क्रमण= गमनमभिक्रान्तं 'भवती' ति शेषः। प्रतिक्रान्तं=प्रति=प्रातिकूल्येन प्रतिकूलं वा यज्जीवकस्य क्रमणम्, यद्वा प्रतिक्रान्त=परावृत्य गमनम्, संकुचितं=संकोच गात्रा-वयवनम्, प्रसारितं=हस्तपादादिप्रसारणम्, रुतं=शब्दकरणम्, भ्रान्तम्=इतस्ततो भ्रमणम्, त्रस्तं=त्रासः=उद्वेगः, पलायितं=पलायन भयादिना स्थानान्तरगमनं 'भवती'-त्यध्याहृतेन सर्वत्रैकं सम्बन्धः। सर्वं एतेतेऽभिक्रान्तादयः शब्दाः भावा-क्षान्ता। ते एषाः, आगतिगतिविज्ञातारः=आगतिः=आगमनम्, गतिः=गमनं

पृथ्वीको भेदकर उत्पन्न होनेवाले पतंग (टिड्डी) आदि उद्भिज्ज हैं (७), गर्भ और संमूर्च्छन जन्मोंसे भिन्न देव और नारकोंके जन्मको उपपात कहते हैं, उससे उत्पन्न होनेवाले देव और नारकी औपपातिक कहलाते हैं (८), देव शय्या पर और नारकी कुम्भीमें स्वयं उत्पन्न होते हैं।

ये सब पूर्वोक्त जीवोंके प्रज्ञापककी अपेक्षा सामने आना, लौटके पीछे जाना, इसी प्रकार अंगको सिकोड़ना, हाथ-पैर फैलाना, बोलना, भ्रमण करना, उद्विग्न होना, भय आदि कारणोंसे भागना आदि क्रियायें होती हैं। वे गमन आगमन आदिके जाननेवाले अर्थात् बोधसंज्ञासे

પ્રત્યેક પતંગ (ટીડ) આદિ ઉદ્ભિજ્જ કહેવાય છે (૭) ગર્ભ અને સમૂર્છન જન્મોથી ભિન્ન દેવ અને નારકોના જન્મને ઉપપાત કહે છે તેથી ઉત્પન્ન થનારા દેવ અને નારકી ઔપપાતિક કહેવાય છે (૮) દેવ શય્યા પર અને નારકી કુંભીમાં સ્વયં ઉત્પન્ન થાય છે

એ બધા પૂર્વોક્ત જીવોનું પ્રજ્ઞાપકની અપેક્ષાએ સામે આવવું, ફરીને પાછા જવું, એ જ રીતે અંગ સંકોચવા હાથ-પગ ફેલાવવા બોલવું, ભ્રમણ કરવું, ઉદ્વિગ્ન થવું, ભયાદિ કારણે ભાગી જવું વગેરે ક્રિયાઓ હોય છે તેઓ ગમનાગમન આદિને જાણનારા અર્થાત્ બોધ-સંજ્ઞાથી પ્રવૃત્તિ કરનાર હોય છે અનુકૂળતા

योंके दंडं=दण्ड-हिंसा आदि-को सयं=स्वयं नेव=न समारंभिज्जा=आरम्भ करे, नेव=न अन्नेहिं=दूसरोंसे दंडं=दण्डको समारंभाविज्जा=आरंभ करावे, दंडं=दण्डका समारंभंतेवि=आरम्भ करते हुओंको भी अन्ने=दूसरोंको न=नहीं समणुजाणेज्जा=भला जाने, जावज्जीवाए=यावज्जीवन-जीवनपर्यन्त तिविहं=कृत-कारित-अनुमोदनारूप तीन-करण-पूर्वक (इस प्रकार) तिविहेणं=तीन प्रकारके मणेणं=मनसे वायाए=वचनसे काएणं=कायासे न करेमि=नहीं करूँगा, न कारवेमि=नहीं कराऊँगा, अन्ने=दूसरे करंतंपि=करनेवालेको भी न समणुजाणामि=भला नहीं समझूँगा। भंते !=हे भदन्त ! तस्स=पूर्वोक्त उस दण्डसे पडिक्कमामि=पृथक् होता हूँ, निंदामि=आत्मसाक्षीसे जुगुप्सा करता हूँ, गरिहामि=गुरुसाक्षीसे गर्हा करता हूं (और) अप्पाणं=दंडसेवन करनेवाले आत्माका वोसिरामि=त्याग करता हूँ ॥६॥

टीका—इत्येषां पूर्वोक्तस्वरूपाणां षण्णां जीवनिकायानां=त्रसस्थावरलक्षण-जीवसमुदायानाम्, दण्डयते=सारहीनः क्रियते आत्माऽनेनेति दण्डः=प्राणव्य-परोपणादिस्तम्, स्वयम्=आत्मना नैव=न कदापि समारभेत=विदधीत, नैव अन्यैः=स्वव्यतिरिक्तैः कैरपि जनैस्तद्वारेति भावः, दण्डम्=उक्तलक्षणव्यापारं समारम्भयेत्=कारयेत्, दण्डं समारभमाणान्=कुर्वाणान् अपि अन्यान् न समनुजानीयात्=अनुमन्येत। कियत्समयपर्यन्त ? मित्याह—'जावज्जीवाए' इति, अत्र यावच्छब्दः परिमाणार्थको मर्यादार्थकोऽवधारणार्थकश्चाव्ययः, जीवनं जीवा ('जीव प्राणधारणे' स्मात् 'गुरोश्च हलः' (३।३।१०३) इतिपाणिनिवचनेन स्त्रियामकारप्रत्यये स्त्रीत्वाप् 'ईहा, ऊहे'-त्यादिवत्,) तया जीवया जीवामित्यर्थः ('ततोऽन्यत्रापि दृश्यते') इति वचनबलाद् यावच्छब्दयोगे द्वितीयायाः प्राप्तावपि सौत्रत्वात्तृतीया, न यावन्मम जीवन तावदिति, जीवन मर्यादीकृत्यार्थान्न केवलं मरणकाल

जिससे आत्मा ज्ञान दर्शन चारित्रसे रहित होजाय उस हिंसा आदि व्यापारको दण्ड कहते हैं। मुनि पूर्वोक्त छह कायोंके दण्डका यावज्जीव न स्वयं समारंभ करे न दूसरोंसे करावे और न समारंभ करनेवाले

જેથી આત્મા જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રથી રહિત થઈ જાય, એ હિંસા આદિ વ્યાપારને દંડ કહે છે મુનિ પૂર્વોકત છ કાયોના દંડનો યાવજ્જીવન પોતે ન સમારંભ કરે, ન બીજાઓ પાસે કરાવે અને સમારંભ કરનારા બીજાઓની ન

मनुष्याः, सर्वे देवाः, सर्वे प्राणाः=पूर्वोक्ताः सकलप्राणिनः परमधर्माणः=परम सुखमेव धर्मो येषां ते सुखाभिलाषुका इत्यर्थः 'परमा' इत्यत्र दीर्घं आर्षत्वात्। एषः=अनन्तरोदीरितस्वरूपोऽष्टमादिरूपः खलु=निश्चयेन षष्ठः=स्थावरपञ्चकापेक्षया षष्ठत्वमापन्नः जीवनिकायः=प्राणिसमूहः 'असकाय'-इति मोक्षते=कथ्यते असकायनान्ना कथ्यत इत्यर्थः ॥६॥

सर्वे प्राणिनः सुखाभिलाषिणो भवन्ति, सुखं च तेषामनारम्भेणैव सम्पद्यतेऽतः इदानीमनारम्भोपदेशः-'इच्चेसिं' इत्यादि ।

मूलम्—इच्चेसिं छण्हं जीवनिकायाणं नेव सयं दण्डं समारभिज्जा, नेवऽन्नेहिं दण्डं समारभाविज्जा, दण्डं समारभंतेवि अन्ने न समणुजाणिज्जा, जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए कायेणं न करेमि न कारवेमि करंतंपि अन्नं न समणुजाणामि। तस्स भंते! पडिक्कमामि, निंदामि, गरिहामि, अप्पाणं वोसिरामि ॥७॥

छाया—इत्येषां षण्णां जीवनिकायानां नैव स्वयं दण्डं समारभेत, नैवान्यैर्दण्डं समारम्भयेत्, दण्डं समारभमाणानप्यन्यान् न समनुजानीयात्, यावज्जीवया त्रिविधं त्रिविधेन मनसा वाचा कायेन न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमप्यन्यं न समनुजानामि। तस्य भदन्त! प्रतिक्रामामि निन्दामि गर्हे आत्मानं व्युत्सृजामि॥७

षट्कायका आरम्भ न करनेका उपदेश देते हैं—

सान्वयार्थः—इच्चेसिं=इन पूर्वोक्त छण्हं=छह जीवनिकायाणं=जीवनिकाय

मनुष्य, सब देव, इस प्रकार पूर्वोक्त सब प्राणी सुखकी अभिलाषावाले हैं। इस छठे जीवनिकायको भगवानने असकाय कहा है ॥ ६ ॥

समस्त प्राणी सुखके अभिलाषी हैं, किन्तु सुखकी प्राप्ति तब ही हो सकती है जब आरम्भका परित्याग कर दिया जाय, इसलिए आरम्भके त्यागका उपदेश देते हैं-'इच्चेसिं' इत्यादि ।

પૂર્વોક્ત બધા પ્રાણી સુખની અભિલાષાવાળા છે અને છઠ્ઠા જીવનિકાયને ભગવાને ત્રસ-કાય કહેલ છે (૬)

બધા પ્રાણી સુખના અભિલાષી છે પરન્તુ સુખની પ્રાપ્તિ ત્યારે થાય છે જ્યારે આરંભનો પરિત્યાગ કરવામાં આવે તેથી આરંભના ત્યાગનો ઉપદેશ આપે છે- इच्चेसिं ઇત્યાદિ.

योंके दंडं=दण्ड-हिंसा आदि-को सयं=स्वयं नेव=न समारंभिज्जा=आरम्भ करे, नेव=न अन्नेहिं=दूसरोंसे दंडं=दण्डको समारंभाविज्जा=आरंभ करावे, दंडं=दण्डका समारंभंतेवि=आरम्भ करते हुओंको भी अन्ने=दूसरोंको न=नहीं समणुजाणेज्जा=भला जाने, जावज्जीवाए=यावज्जीवन-जीवनपर्यन्त तिविहं=कृत-कारित-अनुमोदनारूप तीन-करण-पूर्वक (इस प्रकार) तिविहेण=तीन प्रकारके मणेणं=मनसे वायाए=वचनसे कायेणं=कायासे न करेमि=नहीं करूँगा, न कारवेमि=नहीं कराऊँगा, अन्ने=दूसरे करंतंपि=करनेवालेकोभी न समणुजाणामि=भला नहीं समझूँगा। भंते !=हे भदन्त ! तस्स=पूर्वोक्त उस दण्डसे पडिक्कमामि=पृथक् होता हूँ, निंदामि=आत्मसाक्षीसे जुगुप्सा करता हूँ, गरिहामि=गुरुसाक्षीसे गर्हा करता हूं (और) अप्पाणं=दंडसेवन करनेवाले आत्माका वोसिरामि=त्याग करता हूँ ॥६॥

टीका—इत्येषां पूर्वोक्तस्वरूपाणां षण्णां जीवनिकायानां=त्रसस्थावरलक्षण-जीवसमुदायानाम्, दण्डयते=सारहीनः क्रियते आत्माऽनेनेति दण्डः=प्राणव्य-परोपणादिस्तम्, स्वयम्=आत्मना नैव=न कदापि समारभेत=विदधीत, नैव अन्यैः=स्वव्यतिरिक्तैः कैरपि जनैस्तद्वारेति भावः, दण्डम्=उक्तलक्षणव्यापारं सामारम्भयेत्=कारयेत्, दण्डं समारभमाणान्=कुर्वाणान् अपि अन्यान् न समनुजानीयात्=अनुमन्येत। कियत्समयपर्यन्त ? मित्याह—'जावज्जीवाए' इति, अत्र यावच्छब्दः परिमाणार्थको मर्यादार्थकोऽवधारणार्थकश्चाव्ययः, जीवनं जीवा ('जीव प्राणधारणे' अस्मात् 'गुरोश्च हलः' (३।३।१०३) इतिपाणिनिवचनेन स्त्रियामकारप्रत्यये स्त्रीत्वा-ट्टाप् 'ईहा, ऊहे'त्यादिवत्,) तया जीवया जीवामित्यर्थः ('ततोऽन्यत्रापि दृश्यते') इति वचनबलाद् यावच्छब्दयोगे द्वितीयायाः प्राप्तावपि सौत्रत्वात्तृतीया, तेन यावन्मम जीवनं तावदिति, जीवनं मर्यादीकृत्यार्थान्न केवलं मरणकाल

जिससे आत्मा ज्ञान दर्शन चारित्रसे रहित होजाय उस हिंसा आदि व्यापारको दण्ड कहते हैं। मुनि पूर्वोक्त छह कायोंके दण्डका यावज्जीव न स्वयं समारभ करे न दूसरोंसे करावे और न समारंभ करनेवाले

જેથી આત્મા જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રથી રહિત થઈ જાય, એ હિંસા આદિ વ્યાપારને દંડ કહે છે મુનિ પૂર્વોકત છ કાયોના દંડનો યાવજ્જીવન પોતે ન સમારંભ કરે, ન બીજાઓ પાસે કરાવે અને સમારંભ કરનારા બીજાઓની ન

अथाऽपिशब्दः तत्र भावपीति, जीवन एव न बहुषु परलोकेऽपीत्यर्थः । एवं किंविध? भित्याह-त्रिविधं=त्रिप्रो विधा-प्रकारा यस्य स तम्=कृत-कारिताऽनुमत-रूपम्, तत्र कृतं=स्वतन्त्रेणाऽऽत्मना सम्पादितम्, कारितम्=अन्य-(प्रेषकस्तरो-द्वारा निष्पादितम्, अनुमतं=सावद्यव्यापारमारभमाणस्य ' त्वं साधु करोषि, एवमेव कुर्वेत्यास्व ' इत्यादिना मोदस्थापितम्, त्रिविधेन=प्रकारत्रयपरिच्छिन्न करणभूतेन, केन? इत्याह-' मनसा वाचा कायेने 'ति ।

नन्वु त्रिविधेनेत्यनेन यत्प्रकारत्रयं श्रूयते तत् 'मनसे' त्यादिना पदत्रयेणो-क्तम्, एवं सति त्रिविधेनेत्युपादान पौनरुक्त्यदोषग्रस्तं भवति । यद्वा 'त्रिविधेने'ति विशेषण ' मनस '-स्यादेरेव संभवति, तस्य ' त्रिविधेन मनसा, त्रिविधया वाचा,

दूसरोंकी अनुमोदना करे । दण्ड तीन प्रकारका है-(१) कृत, (२) कारित, (३) अनुमोदित ।

कृत-अपनी इच्छासे स्वयं करना ।

कारित-दूसरे व्यक्तिसे कराना ।

अनुमोदित-जो सावद्य व्यापार कर रहा हो उसे अच्छा समझना।

यह सब सावद्य व्यापार तीन करण तीन योगसे न करे । वे तीन योग ये हैं-(१) मन, (२) वचन, (३) काय ।

प्रश्न-सूत्रमें 'त्रिविधेन' (तीन प्रकारसे) कहा ही है फिर 'मनसा' (मनसे) 'वाचा' (वचनसे) 'कायेन' (कायसे) कहनेसे पुनरुक्ति (कहे हुए को पुनः कहना) होती है । या 'तीन प्रकारसे' यह विशेषण 'मन, वचन, काय' का ही हो सकता है। यदि ऐसा मान लिया जाय तो इसका

અનુમોદના કરે. દંડ ત્રણ પ્રકારનો છે (૧) કૃત, (૨) કારિત, (૩) અનુમોદિત.

કૃત-પોતાની ઇચ્છાથી પોતે કરવું.

કારિત-બીજા વ્યક્તિ પાસે કરાવવું.

અનુમોદિત-જે સાવદ્ય વ્યાપાર કરી રહ્યો હોય, તેને સારૂ સમજવું.

એ બધા સાવદ્ય વ્યાપાર ત્રણ કરણ ત્રણ યોગથી ન કરે. તે ત્રણ યોગ આ છે-(૧) મન, (૨) વચન (૩) કાય.

પ્રશ્ન-સૂત્રમાં ત્રિવિધેન (ત્રણ પ્રકારે) કહેલું જ છે પછી મનસા (મનથી) વાચા (વચનથી) કાયેન (કાયાથી) કહેવાથી પુનરુક્તિ (કહેલાને ફરી કહેવું) થાય છે અથ 'ત્રણ પ્રકારે' એ વિશેષણ મન, વચન, કાયા નું જ હોવું જોઈએ જો એમ માનવામાં આવે તો એનો અર્થ એવો થશે કે ' ત્રણ પ્રકારના

त्रिविधेन कायेने'-त्यन्वये मनोवाक्कायानां प्रत्येकं त्रैविध्यं प्राप्नोति तच्चाऽनिष्टं, नह्यत्र मनआदीनि प्रत्येकं त्रैविध्यमर्हन्ति किं तर्हि? तद्व्यापारा एवेति चेन्न,

तदभावे हि 'मनसा वाचा कायेन' इत्येतावन्मात्रोक्तौ 'न करोमि न कारयामि, कुर्वन्तमप्यन्य न समनुजानामी'-त्यनेन सह 'यथासंख्यमनुदेशः समानाम्' (१।३।१०) इति वचनानुरोधेन 'शत्रुं मित्रं विपत्तिं च जय रक्ष भञ्जये'-त्यादिवत्, एचोऽयवायावः' (६।१।७८) इत्यादिवद्वा क्रमिकान्वये 'मनसा न करोमि, वाचा न कारयामि, कायेन कुर्वन्तमप्यन्यं न समनुजा-

अर्थ होगा कि 'तीन प्रकारके मनसे, तीन प्रकारके वचनसे और तीन प्रकारके कायसे' आरम्भ न करे। अर्थात् मन वचन कायके तीन तीन भेद होंगे। ऐसा अर्थ शास्त्रविरुद्ध है–शास्त्रोंमें भगवानने मन आदिके तीन तीन भेद नहीं बताये हैं, किन्तु मन आदिके व्यापारोंको तीन प्रकारका बताया है।

उत्तर–यह शंका ठीक नहीं है। यदि 'त्रिविधेन' न कहकर केवल मनसा वाचा कायेन' कह देते तो अर्थ ठीक न बैठता, क्योंकि जैसे कोई कहे कि "हेय और उपादेयको त्यागो और ग्रहण करो।" तो इस वाक्यमें क्रमसे 'हेय' के साथ 'त्यागो'का सम्बन्ध होजाता है और 'उपादेय'के साथ 'ग्रहण करो'का। इसी प्रकार 'चोलपट्टा चादर पहनो, ओढो' कहनेसे यह अर्थ होता है कि "चोलपट्टा पहनो–और चादर ओढो।" इसीप्रकार 'त्रिविधेन' (तीन प्रकारसे) पद न रखते

મનથી, ત્રણ પ્રકારના વચનથી, અને ત્રણ પ્રકારની કાયાથી' આરંભ ન કરે અર્થાત્ મન વચન કાયાના પણ ત્રણ ભેદ બનશે એવો અર્થ શાસ્ત્રવિરુદ્ધ છે શાસ્ત્રમા ભગવાને મન આદિના ત્રણ ભેદ બતાવ્યા નથી, પરન્તુ મન આદિના વ્યાપારોને તે ત્રણ પ્રકારના બતાવ્યા છે.

ઉત્તર–એ શંકા બરાબર નથી જો त्रिविधेन ન કહીને કેવળ मनसा वाचा कायेन કહ્યુ હોત તો અર્થ બરાબર બંધ બેસત નહિ કારણ કે જેમ કોઇ કહે કે "હેય અને ઉપાદેયને ત્યાગો અને ગ્રહણ કરો" તો એ વાકયમાં ક્રમાનુસાર 'હેય'ની સાથે 'ત્યાગ'નો સંબંધ થઇ જાય છે અને 'ઉપાદેય'ની સાથે 'ગ્રહણ કરો'નો એજ રીતે 'ચોલપટ્ટો ચાદર પહેરો ઓઢો' કહેવાથી એ અર્થ થાય છે કે 'ચોલપટ્ટો પહેરો અને ચાદર ઓઢો' એ રીતે त्रिविधेन (ત્રણ પ્રકારે)

नामी'–स्पनमीप्सोऽर्थे आपन्नेव साधारणाय त्रिविधेनेत्युक्तम्, येन मनसा न करोमि न कारयामि, कुर्वन्तमप्यन्यं न समनुजानामि; वाचा न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमप्यन्यं न समनुजानामि; एवं कायेन न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमप्यन्यं न समनुजानामीत्यर्थो भवति, यद्वा पूर्वं सामान्यतस्त्रिविधेनेत्युक्त्वा केन त्रिविधेनेति जिज्ञासायां तत्प्रकारान् दर्शयितु विशेषेणाऽऽह– 'मनसे'–त्यादीति नास्ति पौनरुक्त्यदोषाऽऽपातः। केचित् 'मनसा वा वाचा वा कायेन वेति विकल्पसाधार्थं 'त्रिविधेने'–त्युक्तमित्यूचिरे। 'न कारयामी'त्यत्रा'–ऽन्येने'त्यंशः पूरणीय। न समनुजानामि=नानुमन्ये। तस्येति-तस्मात्–पूर्वोक्तरूपा

तो ऐसा अनिष्ट अर्थ होजाता कि–मनसे न करे, वचनसे न करावे और कायसे अनुमोदना न करे। इस अनिष्ट अर्थका परिहार करनेके लिए 'त्रिविधेन' पद रखनेसे यह अर्थ हुआ कि–(१) मनसे न करूँ, (२) न कराऊँ, (३) न करते हुए को भला जानूँ। (४) वचनसे न करूँ, (५) न कराऊँ, (६) न करते हुएको भला जानूँ। (७) कायसे न करूँ, (८) न कराऊँ, (९) न करनेवालेको भला जानूँ।

अथवा पहले सामान्य रूपसे कहा है कि तीन प्रकारसे न करूँ, परन्तु तीन प्रकार कौन–कौनसे हैं? ऐसी जिज्ञासा होने पर विशेष बता दिया कि "मनसा वाचा कायेन" ये तीन प्रकार हैं, इसलिए पुनरुक्ति आदि कोई दोष नहीं है।

अथवा मन वचन और कायके निमित्तसे होनेवाले तीन भेदोंका संग्रह करनेके लिए 'त्रिविधेन' पद रखा है।

શબ્દ ન કહ્યો હોત તો એવો અનિષ્ટ અર્થ થઈ જાત કે મનથી ન કરું, વચનથી ન કરાવું અને કાયાથી ન અનુમોદના કરું. અનિષ્ટ અર્થનો પરિહાર કરવાને માટે ત્રિવિધેન શબ્દ આપ્યો છે જેમ ત્રિવિધેન શબ્દ આપવાથી એવો અર્થ થયો કે–(૧) મનથી ન કરું, (૨) ન કરાવું, (૩) ન કરનારને ભલો જાણું, (૪) વચનથી ન કરું, (૫) ન કરાવું (૬) ન કરનારને ભલો જાણું, (૭) કાયાથી ન કરું, (૮) ન કરાવું, (૯) ન કરનારને ભલો જાણું

અથવા પહેલાં સામાન્યરૂપે કહ્યું છે કે ત્રણ પ્રકારે ન કરું ' પરન્તુ ત્રણ પ્રકાર કયા કયા છે? એવી જિજ્ઞાસા થતા વિશેષ બતાવી આપ્યું છે કે મનસા વાચા કાયેન' એ ત્રણ પ્રકાર છે એવો કરીને પુનરુક્તિ આદિ કોઈ દોષ થતો નથી

અથવા મન વચન અને કાયાના નિમિત્તે થનારા ત્રણ ભેદોનો સમાવેશ કરવાને માટે ત્રિવિધેન શબ્દ આપ્યો છે.

दण्डादित्यर्थः, अत्रापादानस्य शेषत्वविवक्षया षष्ठी । भंते ' भदन्त !' भन्दते= कल्याणं सुखं वा प्रापयतीति भदन्तः, (' अन्तर्भावितण्यर्थाद् 'भदि कल्याणे सुखे चे ' त्यस्माद्धातोः ' भन्देर्नलोपश्चे '-त्यौणादिकसूत्रेण झच्-धातुनकारलोपयोः 'झोऽन्त' इति झस्यान्तादेशः ।) यद्वा भवं=संसारमन्तयति=दूरीकरोतीति, (' कर्मण्यण् (३ । २ । १) इत्यण् शकन्ध्वादेराकृतिगणत्वात्पररूपे पृषोदरादित्वाद्वस्य दः ।) अथवा भवस्य=संसारस्याऽन्तो=ऽवसान येनेति व्यधिकरणपदो बहुव्रीहिः पररूपादेशौ माग्वत् । भयस्य=जन्म-जरा-मरण-निमित्तकस्याऽन्तो= नाशो येनेति भयान्तः, स एव भदन्त इति वा, पृषोदरादित्वादेकस्याकारस्य लोपो यस्य च दः । अपिवा भयं ददतीति भयदाः=भोगास्तानन्तयतीति कर्मण्य-णिति सूत्रविहिताऽणन्त-भयदान्त-शब्दस्य पृषोदरादित्वाद् भदन्त इति ।

यद्वा दान्तं भयं येन स भयदान्तः 'निष्ठान्तस्य परनिपात आहिताग्न्यादि-पाठात् ' स एव भदन्तः ' यलोप-ह्रस्वौ पृषोदरादिपाठकृतौ ।

अथवा भान्ति=दीप्यन्ते (सम्बुद्धसन्तीत्यर्थात्) स्वस्वविषयेष्विति भानि= इन्द्रियाणि, तानि दान्तानि येन स भदान्तः, स एव भदन्तः (निष्ठान्तपरनि-पातः माग्वत् , पृषोदरादित्वादाकारस्य ह्रस्वः) । यद्वा भाति=सम्यग्ज्ञान-दर्शन-

---

व्याकरणमें 'भंते' शब्द अनेक प्रकारसे सिद्ध होता है, इसलिए उसके अर्थ बहुतसे हैं। जैसे (१) कल्याण और सुखको देनेवाले, (२) संसारका अन्त करनेवाले, (३) जिनकी सेवा-भक्ति करनेसे संसारका अन्त हो जाता है, (४) जन्म-जरा-मरणके भयका नाश करनेवाले, (५) भोगोंको त्याग देनेवाले, (६) भयको दमन करनेवाले निर्भय, (७) इन्द्रियोंका दमन करनेवाले, (८) सम्यग्ज्ञान, सम्यग्दर्शन

વ્યાકરણમા भंते શબ્દ અનેક પ્રકારે સિદ્ધ થાય છે, તેથી એના અર્થ ઘણા છે જેવા કે (૧) કલ્યાણ અને સુખને આપનાર, (૨) સંસારનો અંત કરનાર, (૩) જેની સેવાભક્તિ કરવાથી સંસારનો અંત આવી જાય છે, (૪) જન્મ જરા-મરણના ભયનો નાશ કરનાર, (૫) ભોગોનો ત્યાગ કરનાર, (૬) ભયનું દમન કરનાર-નિર્ભય, (૭) ઇંદ્રિયોનું દમન કરનાર, (૮) સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન

चारित्रैर्दीप्यते इति भान्ता ('भा दीप्तौ' अस्माद्दीपादिकोऽन्तप्रत्ययः) ए एव भदन्त', ('सिद्धिः पृषोदरादित्वादत्व')।

(एवं यथामति व्युत्पत्त्यन्तरेष्वपि निरुक्तोक्तशापरूपनादिप्रतिपादितीत्थ साधनप्रक्रिया बोद्धव्या।) तत्सम्बोधने हे भदन्त !=हे भगवन् ! अनेन सम्बोध निर्वेदेन स्वतस्त्यागादिकः सर्वोऽपि क्रियाकलापो गुरुसाक्षिक एव विधेय इति बोधितम्। पडिक्कमामि=प्रतिनिवर्ते भूतदुश्चरितपृथग्भवामीत्यर्थः। वृ टीकान्तरेषु 'पडिकमामी'-त्यस्य 'प्रतिक्रमामी'ति छायोपलभ्यते सा त्वशु विनृत्मिमतेव, ('क्रमः परस्मैपदेषु' (७।३।७६) इति पाणिनिवचनबलेन क्रे रुपधादीर्घस्य दुर्वारत्वात्।) निन्दामि=जुगुप्से। गर्हे=भृशं जुगुप्से इत्यर्थः।

ननु किं निन्दा-गर्हयोः 'कुत्सा निन्दा च गर्हणे' ति कोशरीत्या पर्यायत योर्नञ्जन्ये वक्रोक्त्यापितमेवेति चेन्न, यतः स्वसाक्षिकी निन्दा, गुरुसाक्षिकी गर्हेति परस्परं भवति भदः। यद्वा 'निन्दा=सापारणी कुत्सा, गर्हा=तैव्रा घृणेति' परस्परमर्थभेदान्नास्ति पर्यायता, यदा महद् एव कोपः क्रोधो साधारण इति क्रोध-क्रोधयोः पर्यायत्वाभावेन कुप्यर्थत्वाभावात् कुपधातु

और सम्यक्चारित्रसे दीपनेवाले। इन सबको 'भन्ते' कहते हैं। इस प्रकार और अर्थ भी समझने चाहिए। 'भदन्त!' इस सम्बोधनसे य प्रगट होता है कि समस्त क्रियाएँ गुरु महाराजकी साक्षीसे ही करनी चाहिए

हे भगवन्! मैं पापसे निवृत्त होता हूँ, निन्दा करता हूँ, और गर्हा करता हूँ। कोशोंमें निन्दा और गर्हा शब्दका एक ही अर्थ है इसलिए पुनरुक्ति होती है, ऐसा नहीं समझना चाहिए, क्योंकि निन्द आत्मसाक्षीसे होती है और गर्हा गुरुसाक्षीसे होती है। अथवा निन्द सामान्य कुत्साको कहते हैं और गर्हा अत्यन्त निन्दाको कहते हैं।

અને ભદન્ત—આત્મિકથી દીપિમાન, એ અર્થને મતે અહીં છે બીજા રીતે બીજા અર્થો પણ સમજી લેવા. 'भदन्त' એ સંબોધનથી એમ પ્રકટ થાય છે કે બધી ક્રિયાએ ગુરુ મહારાજની સાક્ષીએ જ કરવી જોઈએ.

હે ભગવન્! હું પાપથી નિવૃત્ત થઉં છું નિન્દા કરું છું અને ગર્હા કરું છું શબ્દકોશોમાં નિન્દા અને ગર્હા શબ્દનો એકજ અર્થ કર્યો છે તેથી પુનરુક્તિ થાય છે, એમ ન સમજવું કારણ કે નિંદા આત્મસાક્ષીએ થાય છે અને ગર્હા ગુરુ સાક્ષીએ થાય છે અથવા નિંદા સામાન્ય કુત્સાને કહે છે અને ગર્હા અત્યંત નિંદાને કહે છે

चतुर्थी [1]नेष्यते, 'निन्दामि, गर्हे' इत्यनयोस्तस्येत्यनेन प्रागुक्तेन सम्बन्धस्तेन-अतीतदण्डसम्बन्धिनीं स्वसाक्षिकीं गुरुसाक्षिकी च निन्दां करोमीति निर्गलितोऽर्थः, तस्येत्यत्र सम्बन्ध-सामान्ये षष्ठ्याः प्रागुक्तत्वात् । यद्वा 'आत्मान'-मित्यस्यैव मध्यमणिन्यायाद् देहलीदीपन्यायाद्वा व्युत्सृजामीत्यनेन 'निन्दामि, गर्हे' इत्याभ्यां च सम्बन्धस्तेन भूतकालिकदण्डविधायिनमप्रशस्तमात्मानं जुगुप्से व्युत्सृजामि=विविधाऽनित्यादिभावनया विशिष्य वा परित्यजामीत्यर्थः ॥७॥

---

१ "क्रुधद्रुहेर्ष्याऽसूयार्थानां यं प्रति कोपः" (१।४।६४) इत्यत्र शब्देन्दुशेखरे 'न-ह्यकुपितः क्रुध्यती'-ति भाष्येण प्ररूढकोप एव क्रोध इति कुपेस्तदर्थत्वाभावेन न तद्योग इदम् 'क्रुप्यति कस्मैचि'-दित्याद्यसाध्वेवेति ।

इसका अर्थ यह होता है कि-हे भगवन्! अतीत कालमें दण्ड (सावद्य व्यापार) करनेवाले आत्मा (आत्मपरिणति) को अनित्य आदि भावना भाकर त्यागता हूँ, निन्दा करता हूँ, गर्हा करता हूँ। जैसे घरकी देहलीपर दीपक रखनेसे भीतर भी प्रकाश होता है और बाहर भी प्रकाश होता है इसको 'देहली-दीपक' न्याय कहते हैं। कहा भी है-"परै एक पद बीचमें, दुहु दिस लागै सोय। सो है 'दीपक देहरी', जानत है सब कोय ॥१॥" बीचमें मणि जड़ देनेसे दोनों ओर मणिका प्रकाश होता है, यह 'मध्यमणि' न्याय कहलाता है, इसी प्रकार 'अप्पाण' का दोनोंके साथ सम्बन्ध होता है। अर्थात् सावद्य व्यापारवाली आत्माको त्यागता हूँ और उसकी निन्दा करता हूँ, तथा गर्हा करता हूँ ॥७॥

એનો અર્થ એ થાય છે કે- હે ભગવન્! અતીત કાળમા દંડ (સાવદ્ય વ્યાપાર) કરનારા આત્મા (આત્મપરિણતિ)ને અનિત્ય આદિ ભાવના ભાવીને ત્યાગું છુ, નિંદુ છુ, ગર્હું છુ, જેમ ઘરની ડહેલી (બારણુ) પર દીવો રાખવાથી અંદર પણ પ્રકાશ થાય છે અને બહાર પણ પ્રકાશ થાય છે તેને 'દેહલી-દીપક ન્યાય' કહે છે કહ્યુ છે કે- "પરૈ એક પદ બીચમે, દુહુ દિસ લાગે સોય, સો હૈ 'દીપક-દેહરી,' જનત હૈ સબ કોય (૧)" વચમા મણિ જડી દેવાથી બેઉ બાજુ મણિનો પ્રકાશ થાય છે તેને 'મધ્ય-મણિ ન્યાય' કહે છે, એ રીતે અપ્પાણં નો બેઉની સાથે સબંધ થાય છે અર્થાત્ સાવદ્ય-વ્યાપારવાળા આત્માને ત્યાગુ છુ અને તેની નિંદા કરૂ છુ, તથા ગર્હા કરૂ છું (૭)

दण्डपरित्यागो द्विविधः सामान्यविशेषभेदात्, सामान्यतो दण्डपरित्यागोऽहिंसासामान्यम्, विशेषतो दण्डपरित्यागश्च पञ्च महाव्रतानि ।

नन्वेषु पञ्चसु महाव्रतेषु सत्यादिव्रतानामहिंसातो भेदः सुस्पष्ट प्रतीयते इति कथमहिंसया पञ्चानां महाव्रतानां सामान्य विशेषभाव उपपद्येत ? सामान्यविशेषभावो हि विशेषरूपेण विवक्षितपदार्थस्य सामान्यधर्माक्रान्तत्वादेव संपद्यते, अत एव 'व्याप्यव्यापकभावापन्नयोः सामान्यविशेषभावः' इत्युक्तोपपन्नं, यथा-'द्रोणो व्रीहिः' इत्यत्र प्रथमाविभक्त्यर्थस्य परिमाणसामान्यस्य द्रोणशब्दार्थे चतुराढकात्मक-

दण्डपरित्याग बे प्रकारनो छे-(१) सामान्य-दण्डपरित्याग अने (२) विशेष-दण्डपरित्याग। अहिंसा-सामान्यने सामान्य-दण्डपरित्याग कहे छे अने पांच महाव्रतोने विशेष-दण्डपरित्याग कहे छे।

प्रश्न—पांच महाव्रतोमां सत्य आदि महाव्रतोनो अहिंसाथी स्पष्ट भेद प्रतीत थाय छे तो पछी अहिंसानी साथे सत्य आदि महाव्रतोनो सामान्य-विशेष-भाव केवी रीते घटी शके छे ? सामान्य-विशेष-भाव तेमां घटी शके छे जेने विशेष। बनावे तेमां सामान्य धर्म पण आवे. तेथी करीने जेम व्याप्य-व्यापकभाव घटे छे तेमां ज सामान्य-विशेष-भाव आवे छे' जेमके द्रोणो व्रीहिः मां वाक्यमां प्रथमा विभक्तिनो अर्थ परिमाण-सामान्य छे जे परिमाण-सामान्यनो, द्रोण शब्दना अर्थ चार आढक रूप परिमाण-विशेषमां अभेद सम्बन्धथी थाय छे अने

परिमाणविशेषे तादात्म्यसम्बन्धेन (अभेदसम्बन्धेन) अन्वये सति द्रोणाभिन्नं परिमाणमिति बोधः, ततश्च प्रत्ययार्थपरिमाणस्य परिच्छेद्य-परिच्छेदकभावेन व्रीहिपदार्थेऽन्वये द्रोणाभिन्नं यत्परिमाणं तत्परिच्छिन्नो (तत्परिमितो) व्रीहिरिति बोधः, अत्र प्रत्ययार्थस्य व्रीहावन्वयप्रदर्शनं प्रकृतानुपयोग्यपि प्रसङ्गतः कृतम् । यद्वा-यथा 'उपाध्यायो मुनि'-रित्यत्रोपाध्यायशब्दार्थे उपाध्यायपदधारिणि मुनिविशेषे मुनिशब्दार्थस्य मुनिसामान्यस्य तादात्म्यसम्बन्धेन (अभेदसम्बन्धेन) अन्वयः, तथा च-उपाध्यायाभिन्नो मुनिरिति बोधः, तत्र विशेषत्वेन विवक्षित-पदार्थे उपाध्यायपदधारिणि मुनिविशेषे मुनिशब्दार्थस्य मुनित्वस्य सत्त्वादुभयोः

द्वारा अन्वय होता है। इस अन्वयसे "चार आढकरूप परिमाण" (एक प्रकारका तौल) ऐसा बोध होता है। उस प्रत्ययार्थ परिमाण-सामान्यको परिच्छेद्य-परिच्छेदक-भाव सम्बन्धसे व्रीहि पदार्थमें अन्वय होनेसे "उस परिमाणसे परिमित (मापा हुआ) व्रीहि" ऐसा बोध होता है। यहां व्रीहिमें अन्वय प्रसंगवश दिखलाया गया है। अथवा—

"उपाध्यायो मुनिः" यहाँ उपाध्याय शब्दका अर्थ है उपाध्याय-पदधारी मुनिविशेष (१), तथा मुनि शब्दका अर्थ मुनिसामान्य (२), अतः जो उपाध्याय है वही मुनि है, अर्थात् मुनिसे अन्य उपाध्याय नहीं है इसलिए उपाध्याय शब्दार्थको मुनि शब्दार्थके साथ अभेद सम्बन्धसे अन्वय होता है तो 'उपाध्यायसे अभिन्न मुनि' ऐसा बोध होता है। यहां विशेष याने उपाध्यायपदधारी (व्यक्ति) में मुनिके

અન્વયથી "ચાર આઢક રૂપ પરિમાણ" (એક પ્રકારનો તોલ) એવો બોધ થાય છે એ પ્રત્યયાર્થ–પરિમાણ–સામાન્યનો પરિચ્છેદ્ય–પરિચ્છેદક–ભાવ સંબંધથી વ્રીહિ પદાર્થમાં અન્વય થવાથી "એ પરિમાણથી પરિમિત (માપેલા) વ્રીહિ" એવો બોધ થાય છે અહીં વ્રીહિમાં અન્વય પ્રસંગવશ બતાવવામાં આવ્યો છે અથવા—

उपाध्यायो मुनिः એમાં ઉપાધ્યાય શબ્દનો અર્થ છે–ઉપાધ્યાય પદધારી મુનિ–વિશેષ (૧), તથા મુનિ શબ્દનો અર્થ છે મુનિ–સામાન્ય (૨), એટલે જે ઉપાધ્યાય છે તેજ મુનિ છે, અર્થાત્ મુનિથી જૂદો ઉપાધ્યાય નથી. એથી કરીને ઉપાધ્યાય શબ્દાર્થનો મુનિ શબ્દાર્થની સાથે અભેદ સંબંધથી અન્વય થાય છે, અને તેથી 'ઉપાધ્યાયથી અભિન્ન મુનિ' એવો બોધ થાય છે એમાં વિશેષ કરીને ઉપાધ્યાય–પદધારી (વ્યક્તિ)માં મુનિના સામાન્ય ધર્મરૂપ મુનિત્વનું

द्रव्यपरित्यागो द्विविध सामान्यविशेषभेदात्, सामान्यतो द्रव्यपरित्यागोऽहिंसासामान्यम्, विशेषतो द्रव्यपरित्यागश्च पञ्च महाव्रतानि।

ननु पञ्चसु महाव्रतेषु सत्यादिव्रतानामहिंसातो भेदः सुस्पष्ट प्रतीयते, कथमहिंसया पञ्चानां महाव्रतानां सामान्य विशेषभाव उपपद्येत? सामान्यविशेषभावो हि विशेषत्वेन विवक्षितपदार्थस्य सामान्यधर्माक्रान्तत्वादेव सम्भवेत्, अत एव 'व्याप्यव्यापकभावापन्नयोः सामान्यविशेषभावः' इत्युद्घोषः, यथा-'द्रोणो व्रीहिः' इत्यत्र प्रथमाविभक्त्यर्थस्य परिमाणसामान्यस्य द्रोणशब्दार्थे चतुराढकरूप

द्रव्यपरित्याग बे प्रकारका है—(१) सामान्य-द्रव्यपरित्याग और (२) विशेष-द्रव्यपरित्याग। अहिंसा-सामान्यको सामान्य-द्रव्यपरित्याग कहते हैं और पंच महाव्रतोंको विशेष-द्रव्यपरित्याग कहते हैं।

प्रश्न—पाँच महाव्रतोंमें सत्य आदि महाव्रतोंका अहिंसासे स्पष्ट भेद प्रतीत होता है, फिर अहिंसाके साथ सत्य आदि महाव्रतोंका सामान्य विशेषभाव कैसे हो सकता है? सामान्य-विशेषभाव वहीं होता है जिसको विशेष बनावें उसमें सामान्य धर्म भी पाया जाय। इसीलिए यह कहा गया है कि 'व्याप्य-व्यापकभाव जिनमें होता है उन्हींमें सामान्य विशेषभाव पाया जाता है' जैसे "द्रोणो व्रीहिः" इस वाक्यमें प्रथम विभक्तिका अर्थ परिमाण-सामान्य है। इस परिमाण-सामान्य द्रोण शब्दके अर्थ चार आढकरूप परिमाण-विशेषमें अभेद सम्बन्धसे

દ્રવ્યપરિત્યાગ બે પ્રકારનો છે (૧) સામાન્ય-દ્રવ્યપરિત્યાગ અને (૨) વિશેષ-દ્રવ્યપરિત્યાગ. અહિંસાસામાન્યને સામાન્ય દ્રવ્ય-પરિત્યાગ કહે છે, અને પંચ મહાવ્રતોને વિશેષ-દ્રવ્યપરિત્યાગ કહે છે

પ્રશ્ન—પાંચ મહાવ્રતોમાં સત્ય આદિ મહાવ્રતોનો અહિંસાથી સ્પષ્ટ જે પ્રતીત થાય છે, તો પછી અહિંસાની સાથે સત્ય આદિ મહાવ્રતોનો સામાન્ય વિશેષ-ભાવ કેવી રીતે હોઈ શકે છે? સામાન્ય-વિશેષ-ભાવ તેમાં હોઈ શકે કે જેને વિશેષ બનાવે તેમાં સામાન્ય ધર્મ પણ મળી આવે. તેથી કરીને જેમાં વ્યાપ્ય-વ્યાપકભાવ હોય છે તેમાં જ સામાન્ય-વિશેષ-ભાવ મળી આવે છે' જેમકે દ્રોણો વ્રીહિઃ એ વાક્યમાં પ્રથમ વિભક્તિનો અર્થ પરિમાણ-સામાન્ય છે એ પરિમાણ-સામાન્યનો દ્રોણ શબ્દના અર્થ જે આઢક રૂપ પરિમાણ-વિશેષમાં અભેદ સંબંધથી રહેલ અન્વય થાય છે, તે

परिमाणविशेषे तादात्म्यसम्बन्धेन (अभेदसम्बन्धेन) अन्वये सति द्रोणाभिन्नं परिमाणमिति बोधः, ततश्च प्रत्ययार्थपरिमाणस्य परिच्छेद्य-परिच्छेदकभावेन व्रीहिपदार्थेऽन्वये द्रोणाभिन्नं यत्परिमाणं तत्परिच्छिन्नो (तत्परिमितो) व्रीहिरिति बोधः, अत्र प्रत्ययार्थस्य व्रीह्यन्वयप्रदर्शनं प्रकृतानुपयोग्यपि प्रसङ्गतः कृतम् । यद्वा-यथा 'उपाध्यायो मुनि'-रित्यत्रोपाध्यायशब्दार्थे उपाध्यायपदधारिणि मुनिविशेषे मुनिशब्दार्थस्य मुनिसामान्यस्य तादात्म्यसम्बन्धेन (अभेदसम्बन्धेन) अन्वयः, तथा च-उपाध्यायाभिन्नो मुनिरिति बोधः, तत्र विशेषत्वेन विवक्षित-पदार्थे उपाध्यायपदधारिणि मुनिविशेषे मुनिशब्दार्थस्य मुनित्वस्य सत्त्वादुभयोः

द्वारा अन्वय होता है। इस अन्वयसे "चार आढकरूप परिमाण" (एक प्रकारका तौल) ऐसा बोध होता है। उस प्रत्ययार्थ परिमाण-सामान्यको परिच्छेद्य-परिच्छेदक-भाव सम्बन्धसे व्रीहि पदार्थमें अन्वय होनेसे "उस परिमाणसे परिमित (मापा हुआ) व्रीहि" ऐसा बोध होता है। यहां व्रीहिमें अन्वय प्रसंगवश दिखलाया गया है। अथवा—

"उपाध्यायो मुनिः" यहाँ उपाध्याय शब्दका अर्थ है उपाध्याय-पदधारी मुनिविशेष (१), तथा मुनि शब्दका अर्थ मुनिसामान्य (२), अतः जो उपाध्याय है वही मुनि है, अर्थात् मुनिसे अन्य उपाध्याय नहीं है इसलिए उपाध्याय शब्दार्थको मुनि शब्दार्थके साथ अभेद सम्बन्धसे अन्वय होता है तो 'उपाध्यायसे अभिन्न मुनि' ऐसा बोध होता है। यहां विशेष याने उपाध्यायपदधारी (व्यक्ति) में मुनिके

અન્વયથી "ચાર આઢક રૂપ પરિમાણ" (એક પ્રકારનો તોલ) એવો બોધ થાય છે એ પ્રત્યયાર્થ-પરિમાણ-સામાન્યનો પરિચ્છેદ્ય-પરિચ્છેદક-ભાવ સંબંધથી વ્રીહિ પદાર્થમાં અન્વય થવાથી "એ પરિમાણથી પરિમિત (માપેલા) વ્રીહિ" એવો બોધ થાય છે અહીં વ્રીહિમા અન્વય પ્રસંગવશ બતાવવામા આવ્યો છે અથવા—

उपाध्यायो मुनिः એમા ઉપાધ્યાય શબ્દનો અર્થ છે-ઉપાધ્યાય પદધારી મુનિ-વિશેષ (૧), તથા મુનિ શબ્દનો અર્થ છે મુનિ-સામાન્ય (૨), એટલે જે ઉપાધ્યાય છે તેજ મુનિ છે, અર્થાત્ મુનિથી જૂદો ઉપાધ્યાય નથી. એથી કરીને ઉપાધ્યાય શબ્દાર્થનો મુનિ શબ્દાર્થની સાથે અભેદ સંબંધથી અન્વય થાય છે, અને તેથી 'ઉપાધ્યાયથી અભિન્ન મુનિ' એવો બોધ થાય છે એમા વિશેષ કરીને ઉપાધ્યાય-પદધારી (વ્યક્તિ)માં મુનિના સામાન્ય ધર્મરૂપ મુનિત્વનું

दण्डपरित्यागो द्विविधः सामान्यविशेषभेदात्, सामान्यतो दण्डपरित्यागोऽहिंसासामान्यम्, विशेषतो दण्डपरित्यागश्च पञ्च महाव्रतानि।

ननु पञ्चसु महाव्रतेषु सत्यादिव्रतानामहिंसातो भेदः सुस्पष्ट एवोपलभ्यते कथमहिंसया पञ्चानां महाव्रतानां सामान्य विशेषभाव उपपद्येत? सामान्यविशेषभावो हि विशेषत्वेन विवक्षितपदार्थस्य सामान्यधर्माक्रान्तत्वादेव संपद्यते, अत एव 'व्याप्यव्यापकभावापन्नयोः सामान्यविशेषभावः' इत्युद्घोष्यते, यथा-'द्रोणो व्रीहि' रित्यत्र क्रियमाणविशेषधर्मस्य परिमाणसामान्यस्य द्रोणशब्दार्थे चतुराढकरूप-

दण्डपरित्याग दो प्रकारका है-(१) सामान्य-दण्डपरित्याग और (२) विशेष-दण्डपरित्याग। अहिंसा-सामान्यको सामान्य-दण्डपरित्याग कहते हैं और पंच महाव्रतोंको विशेष-दण्डपरित्याग कहते हैं।

प्रश्न-पांच महाव्रतोंमें सत्य आदि महाव्रतोंका अहिंसासे स्पष्ट भेद प्रतीत होता है, फिर अहिंसाके साथ सत्य आदि महाव्रतोंका सामान्य विशेषभाव कैसे हो सकता है? सामान्य-विशेषभाव वहीं होता है जिसको विशेष बनावें उसमें सामान्य धर्म भी पाया जाय। इसीलिए यह कहा गया है कि 'व्याप्य-व्यापकभाव जिनमें होता है उन्हींमें सामान्य विशेषभाव पाया जाता है' जैसे "द्रोणो व्रीहिः" इस वाक्यमें प्रथम विभक्तिका अर्थ परिमाण-सामान्य है। इस परिमाण-सामान्यका द्रोण शब्दके अर्थ चार आढकरूप परिमाण-विशेषमें अभेद सम्बन्धसे

દંડપરિત્યાગ બે પ્રકારનો છે (૧) સામાન્ય-દંડપરિત્યાગ અને (૨) વિશેષ-દંડપરિત્યાગ. અહિંસારૂપ સામાન્યને સામાન્ય દંડ-પરિત્યાગ કહે છે, અને પંચ મહાવ્રતોને વિશેષ-દંડપરિત્યાગ કહે છે

પ્રશ્ન—પાંચ મહાવ્રતોમાં સત્ય આદિ મહાવ્રતોનો અહિંસાથી સ્પષ્ટ ભેદ પ્રતીત થાય છે, તો પછી અહિંસાની સાથે સત્ય આદિ મહાવ્રતોનો સામાન્ય વિશેષ-ભાવ કેવી રીતે હોઈ શકે છે? સામાન્ય-વિશેષ-ભાવ તેમાં હોય છે જે જેને વિશેષ બનાવે તેમાં સામાન્ય ધર્મ પણ ભળી જાય તેથી કરીને જ શાસ્ત્રોમાં આવ્યું છે કે જેમાં વ્યાપ્ય-વ્યાપકભાવ હોય છે તેમાં જ સામાન્ય વિશેષ-ભાવ ભળી જાય છે જેમકે દ્રોણો વ્રીહિઃ એ વાક્યમાં પ્રથમ વિભક્તિનો અર્થ પરિમાણ-સામાન્ય છે એ પરિમાણ-સામાન્યનો, દ્રોણ શબ્દના અર્થ જે ચાર આઢક રૂપ પરિમાણ-વિશેષમાં અભેદ સમ્બન્ધની દ્વારા સમ્બન્ધ થાય છે તે

दितो विशेषत्वं प्रतीयते, यथा च नीलघटो घट इत्यादौ नीलगुणविशिष्टत्वेन नीलघटे घटसामान्यापेक्षया विशेषत्वं विद्यते, विशेषत्वं चात्र व्याप्यत्वमेव, तथा प्रकृते पञ्चमहाव्रतलक्षणेऽहिंसाविशेषे कथं विशेषत्वमिति चेच्छृणु–

प्राणातिपातविरमणत्वादिना व्याप्यधर्मेण पञ्चसु महाव्रतेषु विशेषत्वं सुव्रचमेवेति ।

ननु तर्हि अहिंसासामान्यस्य किं लक्षणं यत् पञ्चसु महाव्रतेषु व्यापकं भवे? दिति चेद् उच्यते–षड्जीवनिकायेषु दण्डसमारम्भवर्जनत्वमेवाऽहिंसा-सामान्यस्य

आढकरूप परिमाणमें चार आढकत्व आदि धर्मसे विशेषता प्रतीत होती है। अथवा "जो नीला घड़ा है वह घड़ा ही है" इत्यादि वाक्यों में अन्य घड़ोंकी अपेक्षा नीले घड़ेमें नीलेपनसे विशेषता पाई जाती है और वह विशेषता व्याप्यतारूप है, वैसे पंच महाव्रतरूप अहिंसा-विशेषमें विशेषता किस धर्मके कारण है?।

उत्तर–प्राणातिपातविरमणत्व आदि व्याप्यधर्मोंसे पांच महाव्रतोंमें विशेषता पाई ही जाती है। अर्थात् जहाँ प्राणातिपातविरमणत्व आदि व्याप्य धर्म पाये जाते हैं वहाँ अहिंसा-सामान्यका अस्तित्व रहता ही है।

प्रश्न–अहिंसासामान्यका लक्षण क्या है? जिससे वह पांच महाव्रतोंमें व्यापक होजावे?।

उत्तर–षड्जीवनिकायोंमें दण्डका परित्याग करना अहिंसा-सामान्यका

પરિમાણમા ચાર આઢકત્વ આદિ ધર્મથી વિશેષતા પ્રતીત થાય છે, અથવા 'જે નીલો ઘડો છે તે ઘડોજ છે' ઇત્યાદિ વાકયોમા અન્ય ઘડાની અપેક્ષાએ નીલા ઘડામા નીલાપણાથી વિશેષતા મળી આવે છે અને તે વિશેષતા વ્યાપ્યતારૂપ છે તેમ પચમહાવ્રતરૂપ અહિંસા–વિશેષમા વિશેષતા કયા ધર્મને કારણે છે?

ઉત્તર—પ્રાણાતિપાતવિરમણત્વ આદિ વ્યાપ્ય–ધર્મોથી પાચ મહાવ્રતોમા વિશેષતા મળી આવે છે અર્થાત્ જયા પ્રાણાતિપાતવિરમણત્વ આદિ વ્યાપ્ય ધર્મ મળી આવે છે ત્યા અહિંસા–સામાન્યનું અસ્તિત્વ રહેલુ જ હોય છે

પ્રશ્ન—અહિંસા–સામાન્યનું લક્ષણ કયું છે કે જેથી તે પાચ મહાવ્રતોમા વ્યાપક થઇ જતય છે?

ઉત્તર—ષડ્જીવનિકાયમા દંડનો પરિત્યાગ કરવો એ અહિંસા–સામાન્યનુ

पदार्थयो सामान्य-विशेषभावोऽभेदान्वयश्च भवति, तथा प्रकृतेऽन्वयो न समवति, सत्यादिमहाव्रतानामहिंसातः सुस्पष्टमेदप्रतीतिविषयत्वाद्भेदान्वयस्य बाधादिति चेन्न-

पञ्चानामपि महाव्रतानां वस्तुतोऽहिंसात्मकत्वात् सामान्य-विशेषभावः सुघट एव । अहिंसासामान्यस्वरूपावद्योतकरणाय शिष्याणां सुस्पष्टमवबोधाय च दण्ड परित्यागस्य द्वैविध्यं कृतम्, एकैवाऽहिंसा पञ्चधा विभाजिता ।

नन्वेवं यथा 'द्रोणो व्रीहि'रित्यादौ द्रोणादिशब्दार्थचतुराढकात्मकपरिमाणे चतुराढकत्वादिधर्मेण परिमाणत्वादिसामान्यधर्माक्रान्तात् प्रस्थार्थपरिमाणा-

---

सामान्यधर्म सुनिश्चयका अस्तित्व पाया जाता है, अतएव दोनों पदार्थोंका सामान्य-विशेषभावमें अभेदान्वय होता है ।

अर्थात् जैसे इन दो उदाहरणोंसे अभेदमें सामान्य-विशेषभाव पाया जाता है, वैसा अहिंसाके साथ सत्यादि व्रतोंका अभेद नहीं है, अतएव सामान्य-विशेषभाव नहीं हो सकता, क्योंकि उनका स्पष्ट भेद प्रतीत होता है ।

उत्तर—पाँचों महाव्रत वास्तवमें अहिंसास्वरूप हैं, इसलिये अहिंसासे भिन्न नहीं हैं। अहिंसाके स्वरूपको स्पष्ट करनेके लिए और शिष्योंको स्पष्ट बोध करानेके लिए दण्डपरित्यागके दो भेद कर दिये हैं, अर्थात् एक ही अहिंसाको पाँच महाव्रतोंमें विभक्त कर दिया है ।

प्रश्न—जैसे "द्रोणो व्रीहिः" इत्यादि वाक्योंमें परिमाणत्व आदि सामान्यधर्मसे युक्त प्रस्थार्थ परिमाण—सामान्यसे द्रोण शब्दार्थ चार

અસ્તિત્વ મળી આવે છે તેથી કરીને બંને શબ્દોના અર્થોમાં સામાન્ય-વિશેષ ભાવમાં અભેદાન્વય થાય છે

અર્થાત્—જેમ બે બિલ્વફળોથી અભેદમાં સામાન્ય-વિશેષ ભાવ મળી આવે છે તેમ અહિંસાની સાથે સત્યાદિ વ્રતોનો અભેદ નથી, તેથી સામાન્ય-વિશેષ-ભાવ થઇ શકતો નથી, કારણ કે જેનો સ્પષ્ટ બોધ પ્રતીત થાય છે

ઉત્તર—પાંચે મહાવ્રત વસ્તુતઃ અહિંસાસ્વરૂપ છે તેથી કરી અહિંસાથી ભિન્ન નથી અહિંસાના સ્વરૂપને સ્પષ્ટ કરવાને માટે અને શિષ્યોને સ્પષ્ટ બોધ કરાવવાને માટે દંડ પરિત્યાગના બે ભેદ કરવામાં આવ્યા છે અર્થાત્ બોધ જ અહિંસાને પાંચ મહાવ્રતોમાં વિભક્ત કરી બતાવામાં આવી છે

પ્રશ્ન—જેમ દ્રોણો વ્રીહિઃ ઇત્યાદિ વાક્યોમાં પરિમાણત્વ આદિ સામાન્ય ધર્મથી યુક્ત પ્રસ્થાર્થ પરિમાણ—સામાન્યથી દ્રોણ શબ્દાર્થ ચાર આઢક

" आत्मपरिणामहिंसनहेतुत्वात्सर्वमेव हिंसैतत् ।
अनृतवचनादिकेवल,-मुदाहृतं शिष्यबोधाय ॥ २ ॥"

किञ्च—

" एगं चिय इत्थ वयं, निद्दिट्ठं जिणवरेहिं सव्वेहिं ।
पाणाइवायविरमण,-मवसेसा तस्स रक्खट्ठा ॥ ३ ॥"

अतश्चादौ प्राणातिपातविरमणाख्यं प्रथमं महाव्रतमाह–'पढमे०'इत्यादि ।

मूलम्–पढमे भंते ! महव्वए पाणाइवायाओ वेरमणं, सव्वं भंते ! पाणाइवायं पच्चक्खामि, से सुहुमं वा बायरं वा तसं वा थावरं वा नेव सयं पाणे अइवाइज्जा, नेवन्नेहिं पाणे अइवायाविज्जा, पाणे अइवायंतेवि अन्ने न समणुजाणिज्जा जावज्जीवाए तिविहं तिविहेण मणेणं वायाए काएणं न करेमि, न कारवेमि, करंतंपि अन्नं न समणुजाणामि, तस्स भंते ! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं

"असत्य-वचन बोलने आदिसे भी आत्माके परिणामोंकी हिंसा होती है, अतः असत्य आदि सभी हिंसारूप है। असत्य आदिका अलग कथन शिष्योंको स्पष्ट समझानेके लिए किया गया है ॥२॥"

तथा—

"भगवानने एक प्राणातिपातविरमणको ही मुख्य कहा है अन्य व्रत उसीकी रक्षाके लिए हैं ॥३॥"

इसलिये पहले–पहल प्राणातिपात–विरमण महाव्रतका कथन करते हैं– "पढमे भंते०" इत्यादि ।

"અસત્ય વચન બોલવા વગેરેથી પણ આત્માના પરિણામોની હિંસા થાય છે, તેથી અસત્ય આદિ બધા હિંસારૂપ છે અસત્ય આદિનું જૂદું કથન શિષ્યોને સ્પષ્ટ સમજાવવાને માટે કરવામા આવ્યુ છે " (૨)

તથા—

" ભગવાને એક પ્રાણાતિપાત વિરમણને જ મુખ્ય કહ્યુ છે, અન્ય વ્રતો તેની રક્ષાને માટે છે " (૩)

તેથી કરીને સૌથી પહેલા પ્રાણાતિપાત–વિરમણ મહાવ્રતનું કથન કરે છે– પઢમે ભંતે૦ ઇત્યાદિ

लक्षणम्, तच्च पञ्चसु महाव्रतेषु प्रत्येकं भवतीति लक्षणसमन्वयो बोध्यः, तथा च महाव्रतान्यत्र व्याप्यानि सामान्यतो दण्डपरित्यागो व्यापकस्तस्य पञ्चमहाव्रतक-पाणोपविषोपनिष्ठत्वादतो व्यापकत्वरूपसामान्यदण्डपरित्यागं व्याख्याय विशेष-दण्डपरित्यागलक्षणमहाव्रतान्यभिधत्ते, तेषु प्राणातिपातविरमणात्मिकाया अहिंसायाः प्राधान्यम्, इतरेषां सत्यक्षेमवदिति (बाड़) वत्परिपालनार्थतया तदङ्गत्वात्, तदाहोक्तम्—

"अहिंसैका मता मुख्या, स्वर्गमोक्षप्रसाधनी ।
अस्याः संरक्षणार्थं च, न्याय्य सत्यादिपालनम् ॥ १ ॥"

अन्यच्च—

लक्षण है। यह लक्षण पाँचोंही महाव्रतोंमें पाया जाता है, अतः महाव्रत व्याप्य हैं और सामान्य—दण्डपरित्याग व्यापक है।

व्यापकरूप सामान्य—दण्डपरित्यागका पूर्व सूत्रमें व्याख्यान किया है। अब विशेष—दण्डपरित्यागरूप पांच महाव्रतोंका व्याख्यान आरंभ करते हैं, उनमें प्राणातिपातविरमणरूप अहिंसा प्रधान है, जैसे धान्यकी रक्षाके लिए खेतके चारों ओर बाड़ होती है, उसी प्रकार अन्य महाव्रत अहिंसाके रक्षक होनेसे अङ्ग हैं।

कहा भी है—

"स्वर्ग और मोक्षको सिद्ध करनेवाली एक अहिंसा ही मुख्य है इसीकी रक्षाके लिए सत्यादि महाव्रतोंका पालन करना उचित है।"॥१॥

और भी कहा है—

લક્ષણ છે એ લક્ષણ પાંચે મહાવ્રતોમા મળી આવે છે, તેથી મહાવ્રત વ્યાપ્ય છે અને સામાન્ય-દંડપરિત્યાગ વ્યાપક છે

વ્યાપકરૂપ-સામાન્ય-દંડપરિત્યાગનું વ્યાખ્યાન પૂર્વ-સૂત્રમા કરેલુ છે. હવે વિશેષ-દંડપરિત્યાગરૂપ પાંચ મહાવ્રતોનું વ્યાખ્યાન શરૂ કરવામા આવે છે, તેમા પ્રાણાતિપાતવિરમણરૂપ અહિંસા પ્રધાન છે કમ ધાન્યની રક્ષાને માટે ખેતરની ચારે બાજુએ વાડ હોય છે તેમ અન્ય મહાવ્રતો અહિંસાના રક્ષક હોવાને લીધે અંગરૂપ છે કહ્યું છે કે—

"સ્વર્ગ અને મોક્ષને સિદ્ધ કરવાવાળી એક અહિંસા જ મુખ્ય છે તેની રક્ષાને માટે સત્યાદિ મહાવ્રતોનું પાલન કરવું ઉચિત છે" (૧)

વળી કહ્યું છે કે—

" आत्मपरिणामहिंसनहेतुत्वात्सर्वमेव हिंसैतत् ।
अनृतवचनादिकेवल,-मुदाहृतं शिष्यबोधाय ॥ २ ॥"

किञ्च—

" एगं चिय इत्थ वयं, निद्दिट्ठ जिणवरेहिं सव्वेहिं ।
पाणाइवायविरमण,-मवसेसा तस्स रक्खट्ठा ॥ ३ ॥"

अतश्चादौ प्राणातिपातविरमणाख्यं प्रथमं महाव्रतमाह–'पढमे०'इत्यादि ।

मूलम्–पढमे भंते ! महव्वए पाणाइवायाओ वेरमणं, सव्वं भंते ! पाणाइवायं पच्चक्खामि, से सुहुमं वा बायरं वा तसं वा थावरं वा नेव सयं पाणे अइवाइज्जा, नेवन्नेहिं पाणे अइवायाविज्जा, पाणे अइवायंतेवि अन्ने न समणुजाणिज्जा जावज्जीवाए तिविहं तिविहेण मणेणं वायाए काएणं न करेमि, न कारवेमि, करंतंपि अन्नं न समणुजाणामि, तस्स भंते ! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं

"असत्य-वचन बोलने आदिसे भी आत्माके परिणामोंकी हिंसा होती है, अतः असत्य आदि सभी हिंसारूप है। असत्य आदिका अलग कथन शिष्योंको स्पष्ट समझानेके लिए किया गया है ॥२॥"

तथा—

"भगवानने एक प्राणातिपातविरमणको ही मुख्य कहा है अन्य व्रत उसीकी रक्षाके लिए हैं ॥३॥"

इसलिये पहले–पहल प्राणातिपात–विरमण महाव्रतका कथन करते हैं– "पढमे भंते०" इत्यादि ।

"અસત્ય વચન બોલવા વગેરેથી પણ આત્માના પરિણામોની હિંસા થાય છે, તેથી અસત્ય આદિ બધા હિંસારૂપ છે અસત્ય આદિનું જૂદું કથન શિષ્યોને સ્પષ્ટ સમજાવવાને માટે કરવામા આવ્યુ છે " (૨)

તથા—

" ભગવાને એક પ્રાણાતિપાત વિરમણને જ મુખ્ય કહ્યુ છે, અન્ય વ્રતો તેની રક્ષાને માટે છે " (૩)

તેથી કરીને સૌથી પહેલા પ્રાણાતિપાત–વિરમણ મહાવ્રતનું કથન કરે છે– પઢમે ભંતે૦ ઇત્યાદિ

लक्षणम्, तच्च पञ्चसु महाव्रतेषु प्रत्येकं भवतीति लक्षणसमन्वयो वेदितव्यः, तथा च महाव्रतान्यत्र व्याप्यानि सामान्यतः दण्डपरित्यागो व्यापकस्तस्य पञ्चमहाव्रतेषु पाक्षेपनिक्षेपनिष्ठत्वादतो व्यापकस्वरूपसामान्यदण्डपरित्यागं व्याख्याय विशेषदण्डपरित्यागलक्षणमहाव्रतान्यभिधत्ते, तेषु प्राणातिपातविरमणात्मिकाया अहिंसाया प्रधानत्वम्, इतरेषां तत्संक्षेत्रवृत्तित्वं (बाड़) रक्षणपरिपालनार्थत्वेन तदङ्गत्वात्, तथाचोक्तम्—

"अहिंसैका मता मुख्या, स्वर्गमोक्षप्रसाधनी।
अन्या सरक्षणार्थं च, न्याय्य सत्यादिपालनम्॥ १॥" इति

अन्यच्च—

लक्षण है। यह लक्षण पाँचोंही महाव्रतोंमें पाया जाता है, अतः महाव्रत व्याप्य हैं और सामान्य-दण्डपरित्याग व्यापक है।

व्यापकरूप सामान्य-दण्डपरित्यागका पूर्व सूत्रमें व्याख्यान किया है। अब विशेष-दण्डपरित्यागरूप पाँच महाव्रतोंका व्याख्यान आरंभ करते हैं, उनमें प्राणातिपातविरमणरूप अहिंसा प्रधान है, जैसे धान्यकी रक्षाके लिए खेतके चारों ओर बाड़ होती है, उसी प्रकार अन्य महाव्रत अहिंसाके रक्षक होनेसे अंग हैं।

कहा भी है—

"स्वर्ग और मोक्षको सिद्ध करनेवाली एक अहिंसा ही मुख्य है इसीकी रक्षाके लिए सत्यादि महाव्रतोंका पालन करना उचित है।"॥१॥

और भी कहा है—

લક્ષણ છે એ લક્ષણ પાંચે મહાવ્રતોમા મળી આવે છે તેથી મહાવ્રત વ્યાપ્ય છે અને સામાન્ય-દંડપરિત્યાગ વ્યાપક છે

વ્યાપકરૂપ-સામાન્ય-દંડપરિત્યાગનું વ્યાખ્યાન પૂર્વ-સૂત્રમાં કરેલ છે. હવે વિશેષ-દંડપરિત્યાગરૂપ પાંચ મહાવ્રતોનું વ્યાખ્યાન શરૂ કરવામા આવે છે, તેમા પ્રાણાતિપાતવિરમણરૂપ અહિંસા પ્રધાન છે જેમ ધાન્યની રક્ષાને માટે ચોતરફ ચારે બાજુએ વાડ હોય છે તેમ અન્ય મહાવ્રતો અહિંસાનું રક્ષણ કરવાને લીધે અંગરૂપ છે. કહ્યું છે કે—

"સ્વર્ગ અને મોક્ષને સિદ્ધ કરવાવાળી એક અહિંસા જ મુખ્ય છે, તેને રક્ષાને માટે સત્યાદિ મહાવ્રતોનું પાલન કરવું ઉચિત છે" (૧)

વળી કહ્યું છે કે—

(१) प्राणातिपात-विरमणव्रतम् ।

टीका–भदन्त !=हे भगवन् ! प्रथमे=आद्ये महाव्रते=महत्-विशालं व्रतं=शास्त्रीयमर्यादानुसरणम्, महच्च तद् व्रत च महाव्रतम्, महत्त्वं चास्य श्रावकाणुव्रतापेक्षया, द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावतः सर्वव्यापकत्वेन, महद्भिस्तीर्थकरगणधरादिभिराचरितत्वेन, महापुरुषाचर्यमाणत्वेन चास्ति, तस्मिन्, प्राणातिपातात्=प्राणाः=स्पर्शनेन्द्रियादयः सन्त्येषामिति प्राणाः=एकेन्द्रियादयो जीवाः ('अर्श आदित्वादच्') तेषामतिपातो=वियोजन हिंसनमित्यर्थः, तस्माद् विरमणं=निवर्त्तनम् 'अस्ती'ति शेषः, अतोऽहं भदन्त !=हे भगवन् ! सर्वं=स्थूलसूक्ष्मादियावद्भेदविशिष्टं कृतकारिताऽनुमोदितस्वरूपं वा प्राणातिपात प्रत्याख्यामि=प्रति=प्रातिकूल्येन आख्यामि=कथयामि सर्वथा परित्यजामीति भावः, तदेव विशेषयति–'[1]से०' इति, से=अथ=अनन्तरम् अद्यारभ्य सूक्ष्मं=सूक्ष्मनामकर्मप्रकृत्युदयसंपन्नम् । यद्य-

१ देशीशब्दोऽयम् ।

(१) प्राणातिपातविरमण ।

ये श्रावकके व्रतोंकी अपेक्षा विशाल होनेसे महाव्रत कहलाते हैं (१), अथवा सर्व द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावकी अपेक्षा प्राणातिपात आदिका सर्वथा त्याग होता है इस कारण महाव्रत कहलाते हैं (२), या तीर्थंकर गणधर आदि महापुरुषोंने इनको अंगीकार किया है और वर्त्तमानमें भी महापुरुष इनको अंगीकार करते हैं इससे ये महाव्रत कहलाते हैं (३)।

हे भगवन् ! प्रथम महाव्रतमें प्राणातिपातसे विरमण होता है इसलिए हे भगवन् ! मैं कृत-कारित-अनुमोदनासे सूक्ष्म-स्थूल सब प्रकारके प्राणातिपातका परित्याग करता हूँ । अर्थात् सूक्ष्म नामकर्मकी प्रकृतिसे उत्पन्न

(૧) પ્રાણાતિપાતવિરમણ

એ શ્રાવકના વ્રતોની અપેક્ષાએ વિશાળ હોવાને લીધે મહાવ્રત કહેવાય છે (૧) અથવા સર્વ દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવની અપેક્ષાએ પ્રાણાતિપાત આદિનો સર્વથા ત્યાગ થાય છે એ કારણે તે મહાવ્રત કહેવાય છે (૨) અથવા તીર્થંકર ગણધર આદિ મહાપુરૂષો એને અંગીકારે છે તેથી એ મહાવ્રત કહેવાય છે (૩)

હે ભગવ ! પ્રથમ મહાવ્રતમા પ્રાણાતિપાતથી વિરમણ હોય છે, તેથી, હે ભગવન્ ! હુ કૃત–કારિત–અનુમોદનાથી સૂક્ષ્મ સ્થૂલ સર્વ પ્રકારના પ્રાણાતિપાતનો પરિત્યાગ કરૂ છુ અર્થાત્ સૂક્ષ્મ–નામકર્મની પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન સૂક્ષ્મ

वोसिरामि । पढमे भंते ! महव्वए उवट्ठिओमि सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमणं ॥ ८ ॥

छाया-प्रथमे भदन्त ! महाव्रते प्राणातिपाताद्विरमणम्, सर्वं भदन्त ! प्राणातिपातं प्रत्याख्यामि, अथ सूक्ष्मं वा बादरं वा त्रसं वा स्थावरं वा नैव स्वयं प्राणातिपातयामि, नैवान्यैः प्राणानतिपातयामि, प्राणानतिपातयतोऽप्यन्यान् समनुजानामि यावज्जीवया त्रिविधं त्रिविधेन मनसा वाचा कायेन न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमप्यन्यं न समनुजानामि, तस्माद् भदन्त ! अतिक्रामामि निन्दामि गर्हे आत्मानं व्युत्सृजामि, प्रथमे भदन्त ! महाव्रते उपस्थितोऽस्मि सर्वस्मात् प्राणातिपाताद्विरमणम् ॥

शिष्य षट्कायकी विराधना का त्याग करके अब पाँच महाव्रत और छठे रात्रि भोजनविरमणव्रतको ग्रहण करता है-

(१) प्राणातिपातविरमण

सान्वयार्थ-भंते ! हे भदन्त ! हे भगवन् ! पढमे=प्रथम महव्वए=महाव्रतमें पाणाइवायाओ=प्राणातिपातसे वेरमणं=विरमण होता है, (अतः मैं) भंते !=हे भगवन् ! सव्व=सब प्रकारके पाणाइवायं=प्राणातिपात (हिंसा) का पच्चक्खामि=त्याग करता हूँ। से=अब-अबसे लेकर (मैं) सुहुमं=सूक्ष्म वा=अथवा बायरं=बादर वा=अथवा तसं=त्रस वा=अथवा थावर=स्थावर पाणे=प्राणियोंको सयं=स्वयं-स्वतः नेव=नहीं अइवाइज्जा=अतिपात-हनन करूँगा, नेव=न अन्नेहिं=दूसरोंसे पाणे=प्राणियोंको अइवायाविज्जा=हनन कराऊँगा, (और) पाणे=प्राणियोंको अइवायंतेवि=हनन करते हुए भी अन्ने=दूसरोंको न=नहीं समणुजाणेज्जा=भला जानूँगा, जावज्जीवाए=जीवनपर्यन्त (इसको) तिविहं=कृतकारितअनुमोदनारूप तीन करणसे (तथा) तिविहेणं=तीन प्रकारके मणेणं=मनसे वायाए=वचनसे काएणं=कायसे न करेमि=न करूँगा, न कारवेमि=न कराऊँगा, करंतंपि=करते हुए भी अन्नं=दूसरेको न समणुजाणामि=भला नहीं समझूँगा। भंते !=हे भगवन् ! तस्स=उस दण्डसे पडिक्कमामि=पृथक् होता हूँ, निंदामि=आत्मसाक्षीसे निन्दा करता हूँ, गरिहामि=गुरुसाक्षीसे गर्हा करता हूँ, अप्पाणं=दण्ड सहन करनेवाले आत्माको वोसिरामि=त्यागता हूँ। भंते=हे भगवन् ! पढमे=प्रथम महव्वए=महाव्रतमें मैं उवट्ठिओमि=उपस्थित हुआ हूँ, इसलिये सव्वाओ=सब प्रकारके पाणाइवायाओ=प्राणातिपातका वेरमणं=त्याग है ॥८॥ (१)

(१) प्राणातिपात-विरमणव्रतम् ।

टीका–भदन्त !=हे भगवन् ! प्रथमे=आद्ये महाव्रते=महत्-विशालं व्रतं=शास्त्रीयमर्यादानुसरणम्, महच्च तद् व्रतं च महाव्रतम्, महत्त्व चास्य श्रावकाणुव्रतापेक्षया, द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावतः सर्वव्यापकत्वेन, महद्भिस्तीर्थंकरगणधरादिभिराचरितत्वेन, महापुरुषाचर्यमाणत्वेन चास्ति, तस्मिन्, प्राणातिपातात्=प्राणाः=स्पर्शनेन्द्रियादयः सन्त्येषामिति प्राणाः=एकेन्द्रियादयो जीवाः ('अर्श आदित्वादच्') तेषामतिपातो=वियोजन हिंसनमित्यर्थः, तस्माद् विरमणं=निवर्त्तनम् 'अस्ती'ति शेषः, अतोऽहं भदन्त !=हे भगवन् ! सर्वं=स्थूलसूक्ष्मादियावद्भेदविशिष्टं कृतकारिताऽनुमोदितस्वरूपं वा प्राणातिपात प्रत्याख्यामि=प्रति=प्रातिकूल्येन आख्यामि=कथयामि सर्वथा परित्यजामीति भावः, तदेव विशेषयति–'[1]से०' इति, से=अथ=अनन्तरम् अद्यारभ्य सूक्ष्मं=सूक्ष्मनामकर्मप्रकृत्युदयसंपन्नम् । यद्य-

१ देशीशब्दोऽयम् ।

(१) प्राणातिपातविरमण ।

ये श्रावकके व्रतोंकी अपेक्षा विशाल होनेसे महाव्रत कहलाते हैं (१), अथवा सर्व द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावकी अपेक्षा प्राणातिपात आदिका सर्वथा त्याग होता है इस कारण महाव्रत कहलाते हैं (२), या तीर्थंकर गणधर आदि महापुरुषोंने इनको अंगीकार किया है और वर्त्तमानमें भी महापुरुष इनको अंगीकार करते हैं इससे ये महाव्रत कहलाते हैं (३)।

हे भगवन् ! प्रथम महाव्रतमें प्राणातिपातसे विरमण होता है इसलिए हे भगवन् ! मैं कृत-कारित-अनुमोदनासे सूक्ष्म-स्थूल सब प्रकारके प्राणातिपातका परित्याग करता हूँ । अर्थात् सूक्ष्म नामकर्मकी प्रकृतिसे उत्पन्न

(૧) પ્રાણાતિપાતવિરમણ

એ શ્રાવકના વ્રતોની અપેક્ષાએ વિશાળ હોવાને લીધે મહાવ્રત કહેવાય છે (૧) અથવા સર્વ દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવની અપેક્ષાએ પ્રાણાતિપાત આદિનો સર્વથા ત્યાગ થાય છે એ કારણે તે મહાવ્રત કહેવાય છે (૨) અથવા તીર્થંકર ગણધર આદિ મહાપુરૂષો એને અંગીકારે છે તેથી એ મહાવ્રત કહેવાય છે (૩)

હે ભગવ ! પ્રથમ મહાવ્રતમા પ્રાણાતિપાતથી વિરમણ હોય છે, તેથી, હે ભગવન્ ! હું કૃત–કારિત–અનુમોદનાથી સૂક્ષ્મ સ્થૂલ સર્વ પ્રકારના પ્રાણાતિપાતનો પરિત્યાગ કરૂં છુ અર્થાત્ સૂક્ષ્મ–નામકર્મની પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન સૂક્ષ્મ

वोसिरामि। पढमे भंते! महव्वए उवट्ठिओमि सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमणं ॥८॥

छाया-प्रथमे भदन्त! महाव्रते प्राणातिपाताद्विरमणं, सर्वं भदन्त! प्राणातिपातं प्रत्याख्यामि, अथ सूक्ष्मं वा बादरं वा त्रसं वा स्थावरं वा नैव स्वयं प्राणानतिपातयामि, नैवान्यैः प्राणानतिपातयामि, प्राणानतिपातयतोऽप्यन्यान् समनुजानामि यावज्जीवया त्रिविध-त्रिविधेन मनसा वाचा कायेन न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमप्यन्यं न समनुजानामि, तस्माद् भदन्त! अतिक्रामामि निन्दामि गर्हे आत्मानं व्युत्सृजामि, प्रथमे भदन्त! महाव्रते उपस्थितोऽस्मि सर्वस्मात् प्राणातिपाताद्विरमणम् ॥

षिण्य षट्कायकी विराधना का त्याग करके अब पाँच महाव्रत और छठे रात्रि भोजनविरमणव्रतको ग्रहण करता है-

(१) प्राणातिपातविरमण

सान्वयार्थः-भंते! हे भदन्त! हे भगवन्! पढमे=प्रथम महव्वए=महाव्रतमें पाणाइवायाओ=प्राणातिपातसे वेरमणं=विरमण होता है, (अतः मैं) भंते!=हे भगवन्! सव्वं=सब प्रकारके पाणाइवायं=प्राणातिपात (हिंसा) का पच्चक्खामि=त्याग करता हूँ। से=अब-अबसे लेकर (मैं) सुहुमं=सूक्ष्म वा=अथवा बायरं=बादर वा=अथवा तसं=त्रस वा=अथवा थावरं=स्थावर पाणे=प्राणियोंका सयं=स्वयं-खुद नेव=नहीं अइवाइज्जा=प्राणातिपात-हनन करूँगा, नेव=न अन्नेहिं=दूसरोंसे पाणे=प्राणियोंको अइवायाविज्जा=हनन कराऊँगा, (तथा) पाणे=प्राणियोंको अइवायंतेऽवि=हनन करते हुए भी अन्ने=दूसरोंको न=नहीं समणुजाणेज्जा=भला जानूँगा, जावज्जीवाए=जीवनपर्यन्त (इसको) तिविहं=कृतकारितअनुमोदनारूप तीन करणसे (तथा) तिविहेणं=तीन प्रकारके मणेणं=मनसे वायाए=वचनसे कायेणं=कायसे न करेमि=न करूँगा, न कारवेमि=न कराऊँगा, करंतंपि=करते हुए भी अन्नं=दूसरेको न समणुजाणामि=भला नहीं समझूँगा। भंते!=हे भगवन्! तस्स=उस दण्डसे पडिक्कमामि=पृथक् होता हूँ, निंदामि=आत्मसाक्षीसे निन्दा करता हूँ, गरिहामि=गुरुसाक्षीसे गर्हा करता हूँ, अप्पाणं=दण्ड देने वाले आत्माको वोसिरामि=त्यागता हूँ। भंते=हे भगवन्! पढमे=प्रथम महव्वए=महाव्रतमें मैं उवट्ठिओमि=उपस्थित हुआ हूँ, इसलिये हुये सव्वाओ=सब प्रकारके पाणाइवायाओ=प्राणातिपातका वेरमणं=त्याग है ॥८॥ (१)

सम्प्रति शिष्यः स्वस्य महाव्रतित्वं ख्यापयन्नुपसंहरति-हे भगवन्! प्रथमे महाव्रते उपस्थितोऽस्मि=अभ्युद्यतोऽस्मि कृतोद्यमोऽस्मीत्यर्थः। अतोऽद्यप्रभृति मम सर्वस्मात् प्राणातिपाताद् विरमणं सकलप्राणातिपातालम्बनसावद्यव्यापारप्रत्याख्यानम् 'अस्ती'-ति शेषः ॥ ८ ॥ (१)

सलिलेन तरुगुल्मलतादीनामिव प्राणातिपातविरमणस्य परिपुष्टिर्मृषावादपरित्यागेन भवतीत्यतस्तदनन्तरं मृषावादपरित्यागलक्षणं द्वितीयं महाव्रतमाह-'अहावरे दोच्चे' इत्यादि।

मूलम्-अहावरे दोच्चे भंते! महव्वए मुसावायाओ वेरमणं, सव्वं भंते! मुसावायं पच्चक्खामि,से कोहा वा लोहा वा भया वा हासा वा नेव सयं मुसं वइज्जा, नेवन्नेहिं मुसं वायाविज्जा, मुसं वयंतेवि अन्ने न समणुजाणिज्जा! जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं न करेमि न कारवेमि करंतंपि अन्नं न समणुजाणामि। तस्स भंते! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि। दोच्चे भंते! महव्वए उवट्ठिओमि सव्वाओ मुसावायाओ वेरमणं ॥९॥

छाया-अथापरे द्वितीये भदन्त! महाव्रते मृषावादाद्विरमणं, सर्वं भदन्त! मृषावादं प्रत्याख्यामि, अथ क्रोधाद्वा लोभाद्वा भयाद्वा हासाद्वा नैव

हे भगवन्! मैं प्रथम महाव्रतको पालनेके लिए उद्यत हुआ हूँ, इसलिए आजसे मुझे समस्त प्रकारके प्राणातिपातका प्रत्याख्यान है (१) ॥८॥

जैसे वृक्ष-लता आदि पानीसे पुष्ट होते हैं वैसेही मृषावादका त्याग करनेसे प्राणातिपातविरमण महाव्रतकी पुष्टि होती है, अतः प्राणातिपातविरमणके बाद दूसरे मृषावादविरमण महाव्रतका व्याख्यान करते हैं-'अहावरे दोच्चे०' इत्यादि।

હે ભગવન્! હું પ્રથમ મહાવ્રતને પાળવા માટે ઉદ્યત થયો છું, તેથી આજથી મારે બધા પ્રકારના પ્રાણાતિપાતના પ્રત્યાખ્યાન છે (૧) (૮)

જેમ વૃક્ષ-લતા આદિ પાણીથી પુષ્ટ થાય છે તેમ મૃષાવાદનો ત્યાગ કરવાથી પ્રાણાતિપાતવિરમણ મહાવ્રતની પુષ્ટિ થાય છે એટલે પ્રાણાતિપાતવિરમણની પછી બીજા મૃષાવાદવિરમણ મહાવ્રતનું વ્યાખ્યાન કરે છે-અહાવરે દોચ્ચે० ઇત્યાદિ.

प्यस्य कायिकी हिंसा न भवति तथाऽपि तद्ग्रहणं 'न केवलं कायिकैव हिंसा वाङ्मनसयोर्दुष्प्रणिधानेनापि हिंसा समवत्येवेति ज्ञापनार्थम्। यदा सूक्ष्मं= कायिकं कुन्थ्वादिकम्, बादरं=स्थूलकायिकं गोगजादिकम्, अनयोरपि द्वि-द्वि भेदाद्वैविध्यं, तदाह-त्रसं स्थावरं च, तत्र सूक्ष्मत्रस=कुन्थ्वादिकम्, सूक्ष्मस्था पनकादिवनस्पतिम्, बादरत्रसम्=अज-गज-नरपादिकम्, बादरस्थावरं=भूम्यादि इतीमान् प्राणान्=जीवान् नैव स्वयम्=आत्मना अतिपातयामि=हन्मि, नैवान्यै॰ न अतिपातयामि=घातयामि, प्राणानतिपातयतोऽन्यान् न समनुजानामि,इत्यादि स

सूक्ष्म अथवा सूक्ष्म कायवाले कुंथुवा आदि और बादर (स्थूल) कायव गो-हस्ती आदि जीवोंके प्राणोंका कभी अतिपात नहीं करूंगा। यद्य सूक्ष्म नामकर्मकी प्रकृतिवाले सूक्ष्म प्राणियोंकी कायिक हिंसा नहीं हो परन्तु वचन और मनसे हो सकती है, जैसे-'यह मर जाय तो अच्छा' ऐसा कहना वचनसे हिंसा है, और घातकी भावना करना मन हिंसा है; इसलिए सूक्ष्मका भी यहाँ ग्रहण किया है। सूक्ष्म और बादर भी दो दो भेद हैं-(१) त्रस और (२) स्थावर। सूक्ष्म-त्रस कुंथु आदि हैं, सूक्ष्म-स्थावर पनक आदि वनस्पति (नीलण-फूलण) है बादर-त्रस मेंढा घोड़ा रोझ आदि। और बादर-स्थावर भूमि आदि हैं इन सब प्राणियोंको कभी प्राणोंसे वियुक्त नहीं करूंगा, न दूसरा कराऊंगा, न करनेवालेको भला जानूंगा।

અથવા સૂક્ષ્મ કાયવાળા કુંથવા આદિ અને બાદર (સ્થૂલ) કાયવાળા ગો-હસ્તી આદિ જીવોના પ્રાણોનો કદી અતિપાત નહિ કરું એ સૂક્ષ્મ-નામકર્મની પ્રકૃતિવાળા સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓની કાયિક હિંસા નથી તોપણ વચન અને મનથી થઈ શકે છે; જેમકે- એ મરી જાય તો સારું' એમ કહેવું તે વચનથી હિંસા છે, અને ઘાતની ભાવના કરવી એ મનથી હિંસા છે તથી કરીને સૂક્ષ્મનું પણ ગ્રહણ કરેલ છે સૂક્ષ્મ અને બાદરના પણ બે-બે ભેદ છે (૧) ત્રસ અને (૨) સ્થાવર, સૂક્ષ્મ ત્રસ કયા આદિ છે સૂક્ષ્મ સ્થાવર વીજ કુણ અને વનસ્પતિ છે બાદર ત્રસ-મેંઢા ઘોડા રોઝ વગેરે છે અને બાદર સ્થાવર-ભૂમિ આદિ છે આ સર્વ પ્રાણીઓને કદિપણ હણીને વિયોગ કરીશ નહિ વીંખીશ નહિ અને કરનારાને ભલા જાણીશ નહિ

सम्प्रति शिष्यः स्वस्य महाव्रतित्वं ख्यापयन्नुपसंहरति-हे भगवन्! प्रथमे महाव्रते उपस्थितोऽस्मि=अभ्युद्यतोऽस्मि कृतोद्यमोऽस्मीत्यर्थः। अतोऽद्यप्रभृति मम सर्वस्मात् प्राणातिपाताद् विरमणं सकलप्राणातिपातालम्बनसावद्यव्यापारमत्याख्यानम् 'अस्ती'-ति शेषः ॥ ८ ॥ (१)

सलिलेन तरुगुल्मलतादीनामिव प्राणातिपातविरमणस्य परिपुष्टिर्मृषावादपरित्यागेन भवतीत्यतस्तदनन्तरं मृषावादपरित्यागलक्षणं द्वितीयं महाव्रतमाह-'अहावरे दोच्चे' इत्यादि।

मूलम्-अहावरे दोच्चे भंते! महव्वए मुसावायाओ वेरमणं, सव्वं भंते! मुसावायं पच्चक्खामि,से कोहा वा लोहा वा भया वा हासा वा नेव सयं मुसं वइज्जा, नेवन्नेहिं मुसं वायाविज्जा, मुसं वयंतेवि अन्ने न समणुजाणिज्जा! जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं न करेमि न कारवेमि करंतंपि अन्नं न समणुजाणामि। तस्स भंते! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि। दोच्चे भंते! महव्वए उवट्ठिओमि सव्वाओ मुसावायाओ वेरमणं ॥९॥

छाया-अथापरे द्वितीये भदन्त! महाव्रते मृषावादाद्विरमणं, सर्वं भदन्त! मृषावादं प्रत्याख्यामि, अथ क्रोधाद्वा लोभाद्वा भयाद्वा हासाद्वा नैव

हे भगवन्! मैं प्रथम महाव्रतको पालनेके लिए उद्यत हुआ हूँ, इसलिए आजसे मुझे समस्त प्रकारके प्राणातिपातका प्रत्याख्यान है (१) ॥८॥

जैसे वृक्ष-लता आदि पानीसे पुष्ट होते हैं वैसेही मृषावादका त्याग करनेसे प्राणातिपातविरमण महाव्रतकी पुष्टि होती है, अतः प्राणातिपातविरमणके बाद दूसरे मृषावादविरमण महाव्रतका व्याख्यान करते हैं-'अहावरे दोच्चे०' इत्यादि।

હે ભગવન્! હું પ્રથમ મહાવ્રતને પાળવા માટે ઉદ્યત થયો છું, તેથી આજથી મારે બધા પ્રકારના પ્રાણાતિપાતના પ્રત્યાખ્યાન છે. (૧) (૮)

જેમ વૃક્ષ-લતા આદિ પાણીથી પુષ્ટ થાય છે તેમ મૃષાવાદનો ત્યાગ કરવાથી પ્રાણાતિપાતવિરમણ મહાવ્રતની પુષ્ટિ થાય છે એટલે પ્રાણાતિપાતવિરમણની પછી બીજા મૃષાવાદવિરમણ મહાવ્રતનું વ્યાખ્યાન કરે છે-अहावरे दोच्चे० इत्यादि.

स्वपे मृषा वदामि नैवान्यैर्मृषा वादयामि, मृषा वदतोऽप्यन्यान् न समनुजानामि। यावज्जीवया त्रिविधं त्रिविधेन मनसा वाचा कायेन न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमप्यन्यं न समनुजानामि। तस्मात् भदन्त! प्रतिक्रामामि निन्दामि गर्हे आत्मानं व्युत्सृजामि। द्वितीये भदन्त! महाव्रते उपस्थितोऽस्मि (अतः) सर्वस्मात् मृषावादाद्विरमणम् ॥ ९ ॥

(२) मृषावादविरमण...

सान्वयार्थः—भंते!=हे भगवन्! अहावरे=इसके बाद दोचे=दूसरे महव्वए=महाव्रतमें मुसावायाओ=मृषावादसे वेरमणं=विरमण होता है (अतः) भंते!=हे भगवन्! सव्वं=सब प्रकारके मुसावायं=मृषावादका पच्चक्खामि=त्याग करता हूँ। से=अब-अब से लेकर मैं कोहावा=क्रोधसे लोहावा=लोभसे भयावा=भयसे हासावा=हास्यसे सयं=स्वयं मुसावायं=असत्य नेव=नहीं वइज्जा=बोलूंगा, नेवन्न अन्नेहिं=दूसरोंसे मुसं=असत्य वायाविज्जा=बोलाऊँगा, मुसं=असत्य वयंतेपि=बोलते हुएभी अन्ने=दूसरोंको न समणुजाणिज्जा=भला नहीं जानूँगा। जावज्जीवाए=जीवनपर्यन्त (इसको) तिविहं=कृत-कारित-अनुमोदनारूप तीन करणसे (तथा) तिविहेणं=तीन प्रकारके मणेणं=मनसे वायाए=वचनसे कायेणं=कायसे न करेमि=न करूँगा, न कारवेमि=न कराऊँगा, करंतंपि=करते हुएभी अन्नं=दूसरेको न समणुजाणामि=भला नहीं समझूँगा। भंते!=हे भगवन्! तस्स=उस दण्डसे पडिक्कमामि=पृथक् होता हूँ, निंदामि=आत्मसाक्षीसे निन्दा करता हूँ, गरिहामि=गुरु साक्षीसे गर्हा करता हूँ, अप्पाणं=दण्ड सेवन करनेवाले आत्माको वोसिरामि=त्यागता हूँ, भंते!=हे भगवन्! दोच्चे=दूसरे महव्वए=महाव्रतमें उवट्ठिओमि=उपस्थित हुआ हूँ, इसलिये हे सव्वाओ=सब प्रकारके मुसावायाओ=असत्यसे वेरमणं=त्याग है ॥९॥ (२)

(२) मृषावादविरमणव्रतम्।

टीका—अथ=पञ्चममहाव्रतानन्तरं हे भदन्त!=हे भगवन्! अपरे=तृतीयमहाव्रतापेक्षया द्वितीये महाव्रते मृषावादात्=मिथ्याभाषणात् 'विरमणं'

(२) मृषावादविरमण।

हे भगवन्! प्रथम महाव्रतके अनन्तर दूसरे महाव्रतमें मृषावादसे

(૨) મૃષાવાદવિરમણ.

હે ભગવન્! પ્રથમ મહાવ્રતની પછી બીજા મહાવ્રતમાં મૃષાવાદથી વિરમણ

मित्यनेन सम्बन्धो वक्ष्यते। मृषावादो हि सद्भावप्रतिषेधा-ऽभूतोद्भावना-ऽर्थान्तराभिधान-गर्हेतिभेदैश्चतुर्विधः, तत्र सद्भावप्रतिषेधः=जीवाजीवादिपदार्थसत्तानिराकरणम्, यथा-'नास्त्यात्मा, परलोकः, पुण्यपापादिकं चेति (१)। अभूतोद्भावनम्=जीवाजीवादितत्त्वानामतद्रूपत्वेन प्रतिपादनम्, यथा-"आत्माऽयमङ्गुष्ठमात्रो, निष्क्रियः, सर्वगतो वेत्यादि (२)। अर्थान्तराभिधानम्=प्रसिद्धपदार्थस्य पदार्थान्तरत्वेन कथनम्, यथा-गोगर्दभत्वेन, गर्दभस्य गोत्वेनाभिधानम् (३)। गर्हा=गर्हितं=हीनतादर्शनम्, यद्वा हिंसापारुष्यादियुक्तं सत्यमपि वचः, यथा-'अयं हन्तव्यः' इत्यादि, 'एहि अन्ध!, आयाहि वधिर!, आगच्छ पङ्गो!' इत्यादि च (४)।

विरमण होता है। मृषावाद चार प्रकारका है-(१) सद्भावप्रतिषेध, (२) अभूतोद्भावन, (३) अर्थान्तराभिधान, (४) गर्हा। जीव अजीव आदि पदार्थोंके अस्तित्वका निराकरण करना सद्भावप्रतिषेध मृषावाद है, जैसे-'आत्मा नहीं, परलोक नहीं, पुण्य नहीं, पाप नहीं' इत्यादि (१)। जीव अजीव आदि तत्त्वोंका अयथार्थ स्वरूप प्रतिपादन करना अभूतोद्भावन मृषावाद है, जैसे-'आत्मा अंगूठेके बराबर है, निष्क्रिय है या सर्वगत है' (२)। एक पदार्थको दूसरा पदार्थ कह देना अर्थान्तराभिधान मृषावाद है, जैसे-'गायको गधा बताना, या गधेको गाय कहना' (३)। दूसरेकी हीनता प्रगट करना, अथवा हिंसा और कठोरतायुक्त सत्य वचन कहना गर्हारूप असत्य है, जैसे-'यह मार डालने योग्य है, ओ अंधे! इधर आ, ओ बहिरे! या लंगडे! यहाँ आ' इत्यादि (४)।

હોય છે મૃષાવાદ ચાર પ્રકારનો છે (૧) સદ્ભાવપ્રતિષેધ, (૨) અભૂતોદ્ભાવન (૩) અર્થાન્તરાભિધાન, (૪) ગર્હા જીવ અજીવ આદિ પદાર્થોના અસ્તિત્વનું નિરાકરણ કરવું એ સદ્ભાવપ્રતિષેધ મૃષાવાદ છે, જેમકે-'આત્મા નથી, પરલોક નથી, પુણ્ય નથી, પાપ નથી' ઇત્યાદિ (૧) જીવ અજીવ આદિ તત્ત્વોનું અયથાર્થ સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરવું એ અભૂતોદ્ભાવન મૃષાવાદ છે, જેમકે- 'આત્મા અંગૂઠા જેવડો છે, નિષ્ક્રિય છે યા સર્વગત છે' (૨) એક પદાર્થને બીજો પદાર્થ કહી દેવો એ અર્થાન્તરાભિધાન મૃષાવાદ છે, જેમકે- 'ગાયને ગધેડો કહેવો યા ગધેડાને ગાય કહેવી' (૩) બીજાની હીનતા પ્રકટ કરવી, અથવા હિંસા તથા કઠોરતા-યુક્ત સત્યવચન કહેવા એ ગર્હારૂપ અસત્ય છે, જેમકે- 'એ મારી નાખવા યોગ્ય છે, ઓ આંધળા! અહીં આવ, ઓ બહેરા! ઓ લંગડા! અહીં આવ' ઇત્યાદિ (૪)

स्वयं मृषा वदामि नैवान्यैर्मृषा वादयामि, मृषा वदतोऽप्यन्यान् न समनुजानामि। यावज्जीवया त्रिविधं त्रिविधेन मनसा वाचा कायेन न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमप्यन्यं न समनुजानामि। तस्माद् भदन्त! मृषावादमहं निन्दामि गर्हे आत्मानं व्युत्सृजामि। द्वितीये भदन्त! महाव्रते उपस्थितोऽस्मि (अतः) सर्वस्मात् मृषावादाद्विरमणम् ॥ ९ ॥

(२) मृषावादविरमण

सान्वयार्थ—भंते!=हे भगवन्! अहावरे=इसके बाद दोच्चे=दूसरे महव्वए=महाव्रतमें मुसावायाओ=मृषावादसे वेरमणं=विरमण होता है (अतः मैं) भंते!=हे भगवन्! सव्वं=सब प्रकारके मुसावायं=मृषावादका पच्चक्खामि=त्याग करता हूँ। से=अब-अब से लेकर मैं कोहा वा=क्रोधसे लोहा वा=लोभसे भया वा=भयसे हासा वा=हास्यसे सयं=स्वयं मुसं=असत्य नेव=नहीं वइज्जा=बोलूँगा, नेव=न अन्नेहिं=दूसरोंसे मुसं=असत्य वायाविज्जा=बोलाऊँगा, मुसं=असत्य वयंतेवि=बोलते हुएभी अन्ने=दूसरोंको न समणुजाणिज्जा=भला नहीं जानूँगा। जावज्जीवाए=जीवनपर्यन्त (इसको) तिविहं=कृत-कारित-अनुमोदनारूप तीन करणसे (तथा) तिविहेणं=तीन प्रकारके मणेणं=मनसे वायाए=वचनसे कायेणं=कायसे न करेमि=न करूँगा, न कारवेमि=न कराऊँगा, करंतंपि=करते हुएभी अन्नं=दूसरेको न समणुजाणामि=भला नहीं समझूँगा। भंते!=हे भगवन्! तस्स=उस दण्डसे पडिक्कमामि=पृथक् होता हूँ, निंदामि=आत्मसाक्षीसे निन्दा करता हूँ, गरिहामि=गुरु साक्षीसे गर्हा करता हूँ, अप्पाणं=दण्ड सेवन करनेवाले आत्माको वोसिरामि=त्यागता हूँ, भंते!=हे भगवन्! दोच्चे=दूसरे महव्वए=महाव्रतमें उवट्ठिओमि=उपस्थित हुआ हूँ, इसलिये सव्वाओ=सब प्रकारके मुसावायाओ=असत्यसे वेरमणं=त्याग है ॥९॥ (२)

(२) मृषावादविरमणप्रतम् ।

टीका—अथ=प्रथममहाव्रतानन्तरं हे भदन्त!=हे भगवन्! अपरे=प्रथमव्रतापेक्षया भिन्ने द्वितीये महाव्रते मृषावादात्=मिथ्याभाषणात् 'विरमणं'

(२) मृषावादविरमण ।

हे भगवन्! प्रथम महाव्रतके अनन्तर दूसरे महाव्रतमें मृषावादसे

(२) मृषावादविरमण

હે ભગવન્! પ્રથમ મહાવ્રતથી પછી બીજા મહાવ્રતમાં મૃષાવાદથી વિરમણ

मनः क्रोधमोहनीयप्रकृत्युदयेन स्वपरचित्तविकृतिजनको निरनुकम्पक्रौर्यवैभा-परिणामविशेषस्तस्मात् । लोभात्=लोभः–लोभप्रकृत्युदयवशाद्द्रव्याद्यभिलाष-णो जीवस्य वैभाविकपरिणामस्तस्मात् । भयात्=भय-भयमोहनीयप्रकृत्युदये-द्वेगाऽऽवेदको विकारविशेषस्तस्मात् । हासात्=हासः-हास्यमोहनीयप्रकृत्यु-न वागादिविकृत्या कपोलयुगलोल्लासन-लोचनसंकोचन-दशनप्रकाशन-सहकृत-ाब्दप्राय-वदनव्यादानादिलक्षणश्चेतोविकाशस्तस्मात् । नैव स्वयं मृषा=मिथ्या ामि, नैवान्यैर्मृषा वादयामि, मृषा वदतोऽप्यन्यान्न समनुजानामीत्यादि वत् ॥ ९ ॥ (२)

रनेवाला अनुकम्पारहित क्रूरतारूप वैभाविक परिणाम क्रोध है।

लोभ-प्रकृतिके उदयसे द्रव्य आदिकी अभिलाषारूप जीवके वैभाविक ावको लोभ कहते हैं,

भय-मोहनीयके उदयसे उद्वेगको उत्पन्न करनेवाला विकार भय हलाता है।

हास्य–मोहनीयके उदयसे वचनोंकी विकृतिके साथ गाल फुलाकर ाँखें कुछ२ मूँदकर दांत निकालकर 'ही–ही' शब्द करके मुखको फुल्लित करना हास्य कहलाता है।

इन सब कारणोंसे मृषावाद होता है। मैं इन कारणोंके वश होकर स्वयं मृषा बोलूँगा, न दूसरोंसे बोलाऊँगा, न किसी मृषा बोलते एको भला जानूँगा (२) ॥९॥

ोा અનુકપારહિત ક્રૂરતારૂપ જીવનો વૈભાવિક–પરિણામ એ ક્રોધ છે

લોભ–પ્રકૃતિના ઉદયે કરીને દ્રવ્ય આદિની અભિલાષારૂપ જીવના વૈભાવિક-ાવને લોભ કહે છે

ભય–મોહનીયના ઉદયથી ઉદ્વેગને ઉત્પન્ન કરવાવાળો વિકાર ભય કહેવાય છે

હાસ્ય–મોહનીયના ઉદયથી વચનોની વિકૃતિની સાથે ગાલ ફુલાવીને આખો કાંઇક મીંચીને દાંત કાઢીને 'હી–હી' શબ્દ કરીને મુખને પ્રફુલ્લિત કરવુ એ હાસ્ય કહેવાય છે

એ સર્વ કારણોથી મૃષાવાદ ઉત્પન્ન થાય છે હું એ કારણોને વશ થઇને નહિ સ્વય મૃષા (જૂઠું) બોલુ, નહિ બીજા પાસે બોલાવુ, કે નહિ મૃષા બોલનારને ભલો જાણુ (૨) (૯)

इत्येऽपि (चत्वारो भङ्गाः) प्रत्येकं चतुर्धा-द्रव्य क्षेत्र काल-भाव भेदात्। तत्र द्रव्य विषयकसद्भावप्रतिषेध -धर्मास्तिकायादिषद्द्रव्याणामन्यथा प्ररूपणम्। क्षेत्रविषयक सद्भावप्रतिषेध -लोकालोकयोरन्यथा निरूपणम्। कालविषयकसद्भावप्रतिषेध-क्षण मुहूर्त दिवसादिस्वरूपाणामन्यथा निरूपणम्। भावविषयकसद्भावप्रतिषेध-रागद्वेषादीनामन्यथा प्रतिपादनम्। एवमेवाऽभूतोद्भावनादिषष्वपि द्रव्यादिचतुर्भङ्गी योजनीया। तस्मादिरमणमिति। हे भगवन्! सर्वं=समस्तं मृषावादं प्रत्याख्यामीति पूर्वसम्बन्धः।

तदेव विशदयति-'से'-इति, अथ=अनन्तरम् भवान्-क्रोधात्=कोप-

इन चार प्रकारके मृषावादोंके भी द्रव्य क्षेत्र काल भावके भेदसे चार चार भेद होते हैं। धर्मास्तिकाय अधर्मास्तिकाय आदि षद्रव्योंके स्वरूपकी अन्यथा प्ररूपणा करना द्रव्य-सद्भावप्रतिषेध है। लोक और अलोकका अयथार्थ निरूपण करना क्षेत्र-सद्भावप्रतिषेध है। क्षण मुहूर्त दिन आदिक स्वरूपका मिथ्या कथन करना काल-सद्भावप्रतिषेध है। राग द्वेष आदि भावोंका विपरीत स्वरूप बतानो भाव-सद्भावप्रतिषेध है। इसी प्रकार अन्य तीन भेदोंकी चतुर्भंगी समझ लेनी चाहिए, जैसे-द्रव्य अभूतोद्भावन, क्षेत्र अभूतोद्भावन, इत्यादि।

हे भगवन्! मैं सब प्रकारके मृषावादका प्रत्याख्यान करता हूँ।

मृषावाद किस किस कारणसे होता है? सो कहते हैं—

जीवके क्रोध-मोहनीय प्रकृतिके उदयसे स्व-परके चित्तमें विकार

એ બધા પ્રકારના મૃષાવાદોના પણ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવના ભેદથી ચાર ચાર ભેદ થાય છે ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય આદિ છ દ્રવ્યોના સ્વરૂપની અન્યથા પ્રરૂપણા કરવી એ દ્રવ્ય-સદ્ભાવપ્રતિષેધ છે લોક અને અલોકનું અયથાર્થ નિરૂપણ કરવું એ ક્ષેત્ર-સદ્ભાવપ્રતિષેધ છે, ક્ષણ મુહૂર્ત દિન આદિક સ્વરૂપનું મિથ્યા કથન કરવું એ કાળ-સદ્ભાવપ્રતિષેધ છે રાગ દ્વેષ આદિ ભાવોનું વિપરીત સ્વરૂપ બતાવવું એ ભાવ-સદ્ભાવપ્રતિષેધ છે એ પ્રકારે અન્ય ત્રણ ભેદોની ચતુર્ભંગી સમજી લેવી; જેમકે દ્રવ્ય-અભૂતોદ્ભાવન ક્ષેત્ર-અભૂતોદ્ભાવન, ઇત્યાદિ

હે ભગવન્! હું સર્વ પ્રકારના મૃષાવાદનું પ્રત્યાખ્યાન કરું છું

મૃષાવાદ કયા કયા કારણથી થાય છે? તે કહે છે—

જીવને ક્રોધ-મોહનીય પ્રકૃતિના ઉદયથી સ્વ-પરના ચિત્તમાં વિકાર

आत्मनः क्रोधमोहनीयप्रकृत्युदयेन स्वपरचित्तविकृतिजनको निरनुकम्पक्रौर्यवैभाविकपरिणामविशेषस्तस्मात् । लोभात्=लोभः–लोभप्रकृत्युदयवशाद्द्रव्याद्यभिलाषलक्षणो जीवस्य वैभाविकपरिणामस्तस्मात् । भयात्=भयं-भयमोहनीयप्रकृत्युदयेनोद्वेगाऽऽवेदको विकारविशेषस्तस्मात् । हासात्=हासः-हास्यमोहनीयप्रकृत्युदयेन वागादिविकृत्या कपोलयुगलोल्लासन-लोचनसंकोचन-दशनप्रकाशन-सहकृतसशब्दप्राय-वदनव्यादानादिलक्षणश्चेतोविकाशस्तस्मात् । नैव स्वयं मृषा=मिथ्या वदामि, नैवान्यैर्मृषा वादयामि, मृषा वदतोऽप्यन्यान्न समनुजानामीत्यादि पूर्ववत् ॥ ९ ॥ (२)

करनेवाला अनुकम्पारहित क्रूरतारूप वैभाविक परिणाम क्रोध है !

लोभ-प्रकृतिके उदयसे द्रव्य आदिकी अभिलाषारूप जीवके वैभाविक भावको लोभ कहते हैं,

भय-मोहनीयके उदयसे उद्वेगको उत्पन्न करनेवाला विकार भय कहलाता है ।

हास्य–मोहनीयके उदयसे वचनोंकी विकृतिके साथ गाल फुलाकर आँखें कुछ२ मूँदकर दांत निकालकर 'ही–ही' शब्द करके मुखको प्रफुल्लित करना हास्य कहलाता है ।

इन सब कारणोंसे मृषावाद होता है । मैं इन कारणोंके वश होकर न स्वयं मृषा बोलूँगा, न दूसरोंसे बोलाऊँगा, न किसी मृषा बोलते हुएको भला जानूँगा (२) ॥९॥

વાળો અનુકંપારહિત ક્રૂરતારૂપ જીવનો વૈભાવિક–પરિણામ એ ક્રોધ છે

લોભ–પ્રકૃતિના ઉદયે કરીને દ્રવ્ય આદિની અભિલાષારૂપ જીવના વૈભાવિક-ભાવને લોભ કહે છે

ભય–મોહનીયના ઉદયથી ઉદ્વેગને ઉત્પન્ન કરવાવાળો વિકાર ભય કહેવાય છે

હાસ્ય–મોહનીયના ઉદયથી વચનોની વિકૃતિની સાથે ગાલ ફુલાવીને આંખો કાંઇક મીંચીને દાંત કાઢીને 'હી–હી' શબ્દ કરીને મુખને પ્રફુલ્લિત કરવું એ હાસ્ય કહેવાય છે

એ સર્વ કારણોથી મૃષાવાદ ઉત્પન્ન થાય છે હું એ કારણોને વશ થઈને નહિ સ્વય મૃષા (જૂઠુ) બોલુ, નહિ બીજા પાસે બોલાવુ, કે નહિ મૃષા બોલનારને ભલો જાણુ. (૨) (૯)

इत्येवमपि (चत्वारो भेदाः) प्रत्याख्यानं चतुर्धा-द्रव्य क्षेत्र काल भाव भेदात्। तत्र द्रव्यविषयकसद्भावप्रतिषेध -धर्मास्तिकायादिषद्द्रव्याणामन्यथा प्ररूपणम्। क्षेत्रविषयकसद्भावप्रतिषेधः-लोकालोकयोरन्यथा निरूपणम्। कालविषयकसद्भावप्रतिषेधः-लव-मुहूर्त दिवसादिस्वरूपाणामन्यथा निरूपणम्। भावविषयकसद्भावप्रतिषेधः-रागद्वेषादीनामन्यथा प्रतिपादनम्। एतमेवाऽपूतोद्भावनादिष्वपि द्रव्यादिचतुर्भङ्गी योजनीया। तस्मादिदमपमिति। हे भगवन्! सर्वं=समस्तं मृषावादं प्रत्याख्यामीति पूर्ववदुद्दन्यम्।

तदेव विशदयति-'से'-इति, अथ=अनन्तरम्-अधारभ्य-क्रोधात्=क्रोधा-

इन चार प्रकारके मृषावादोंके भी द्रव्य क्षेत्र काल भावके भेदसे चार चार भेद होते हैं। धर्मास्तिकाय अधर्मास्तिकाय आदि षड्द्रव्योंके स्वरूपकी अन्यथा प्ररूपणा करना द्रव्य-सद्भावप्रतिषेध है। लोक और अलोकका अयथार्थ निरूपण करना क्षेत्र-सद्भावप्रतिषेध है। लव मुहूर्त दिन आदिके स्वरूपका मिथ्या कथन करना काल-सद्भावप्रतिषेध है। राग द्वेष आदि भावोंका विपरीत स्वरूप बताना भाव-सद्भावप्रतिषेध है। इसी प्रकार अन्य तीन भेदोंकी चतुर्भंगी समझ लेनी चाहिए, जैसे-द्रव्य अभूतोद्भावन, क्षेत्र अभूतोद्भावन, इत्यादि।

हे भगवन्! मैं सब प्रकारके मृषावादका प्रत्याख्यान करता हूँ। मृषावाद किस किस कारणसे होता है? सो कहते हैं—

जीवके क्रोध-मोहनीय प्रकृतिके उदयसे स्व-परके विषयमें विकार

એ ચાર પ્રકારના મૃષાવાદોના પણ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવના ભેદ કરીને ચાર ચાર ભેદ થાય છે ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય આદિ છ દ્રવ્યોના સ્વરૂપની અન્યથા પ્રરૂપણા કરવી એ દ્રવ્ય-સદ્ભાવપ્રતિષેધ છે લોક અને અલોકનું અયથાર્થ નિરૂપણ કરવું એ ક્ષેત્ર-સદ્ભાવપ્રતિષેધ છે, લવ મુહૂર્ત દિન આદિના સ્વરૂપનું મિથ્યા કથન કરવું એ કાળ-સદ્ભાવપ્રતિષેધ છે રાગ દ્વેષ આદિ ભાવોનું વિપરીત સ્વરૂપ બતાવવું એ ભાવ-સદ્ભાવપ્રતિષેધ છે એ પ્રકારે અન્ય ત્રણ ભેદોની ચતુર્ભંગી સમજી લેવી, જેમકે-દ્રવ્ય-અભૂતોદ્ભાવન ક્ષેત્ર-અભૂતોદ્ભાવન, ઇત્યાદિ

હે ભગવન્! હું સર્વ પ્રકારના મૃષાવાદના પ્રત્યાખ્યાન કરું છું

મૃષાવાદ કયા કયા કારણોથી થાય છે? તે કહે છે—

જીવના ક્રોધ-મોહનીય પ્રકૃતિના ઉદયથી સ્વ-પરના વિષયમાં વિકાર કરવા

आत्मनः क्रोधमोहनीयप्रकृत्युदयेन स्वपरचित्तविकृतिजनको निरनुकम्पक्रौर्यवैभाविकपरिणामविशेषस्तस्मात् । लोभात्=लोभः–लोभप्रकृत्युदयवशाद्द्रव्याद्यभिलाषलक्षणो जीवस्य वैभाविकपरिणामस्तस्मात् । भयात्=भयं-भयमोहनीयप्रकृत्युदयेनोद्वेगाऽऽवेदको विकारविशेषस्तस्मात् । हासात्=हासः-हास्यमोहनीयप्रकृत्युदयेन वागादिविकृत्या कपोलयुगलोल्लासन-लोचनसंकोचन-दशनप्रकाशन-सहकृतसशब्दप्राय-वदनव्यादानादिलक्षणश्चेतोविकाशस्तस्मात् । नैव स्वयं मृषा=मिथ्या वदामि, नैवान्यैर्मृषा वादयामि, मृषा वदतोऽप्यन्यान्न समनुजानामीत्यादि पूर्ववत् ॥ ९ ॥ (२)

करनेवाला अनुकम्पारहित क्रूरतारूप वैभाविक परिणाम क्रोध है !

लोभ-प्रकृतिके उदयसे द्रव्य आदिकी अभिलाषारूप जीवके वैभाविक भावको लोभ कहते हैं,

भय-मोहनीयके उदयसे उद्वेगको उत्पन्न करनेवाला विकार भय कहलाता है ।

हास्य–मोहनीयके उदयसे वचनोंकी विकृतिके साथ गाल फुलाकर, आँखें कुछ२ मूँदकर दांत निकालकर 'ही–ही' शब्द करके मुखको प्रफुल्लित करना हास्य कहलाता है ।

इन सब कारणोंसे मृषावाद होता है । मैं इन कारणोंके वश होकर न स्वयं मृषा बोलूँगा, न दूसरोंसे बोलाऊँगा, न किसी मृषा बोलते हुएको भला जानूँगा (२) ॥९॥

વાળો અનુકંપારહિત ક્રૂરતારૂપ જીવનો વૈભાવિક–પરિણામ એ ક્રોધ છે

લોભ–પ્રકૃતિના ઉદયે કરીને દ્રવ્ય આદિની અભિલાષારૂપ જીવના વૈભાવિકભાવને લોભ કહે છે

ભય–મોહનીયના ઉદયથી ઉદ્વેગને ઉત્પન્ન કરવાવાળો વિકાર ભય કહેવાય છે.

હાસ્ય–મોહનીયના ઉદયથી વચનોની વિકૃતિની સાથે ગાલ ફુલાવીને આંખો કાંઇક મીંચીને દાંત કાઢીને 'હી–હી' શબ્દ કરીને મુખને પ્રફુલ્લિત કરવું એ હાસ્ય કહેવાય છે

એ સર્વ કારણોથી મૃષાવાદ ઉત્પન્ન થાય છે હું એ કારણોને વશ થઇને નહિ સ્વય મૃષા (જૂઠું) બોલુ, નહિ બીજા પાસે બોલાવુ, કે નહિ મૃષા બોલનારને ભલો જાણુ (૨) (૯)

इत्येऽपि (चत्वारो भवाः) प्रत्येकं चतुर्धा—द्रव्य क्षेत्र काल-भाव-भेदात्। तत्र द्रव्य-विषयकसद्भावप्रतिषेधः—धर्माधर्मादिषद्द्रव्याणामन्यथा प्ररूपणम्। क्षेत्रविषयक-सद्भावप्रतिषेधः—लोकाऽलोकयोरन्यथा निरूपणम्। कालविषयकसद्भावप्रतिषेध-श्चैव मुहूर्त-दिवसादिस्वरूपाणामन्यथा निरूपणम्। भावविषयकसद्भावप्रतिषेधः—रागद्वेषादीनामन्यथा प्रतिपादनम्। एवमेवाऽभूतोद्भावनादित्रयेऽपि द्रव्यादिचतुर्धा योजनीया। तस्माद्विरमणमिति। हे भगवन्! सर्वं=समस्तं मृषावादं प्रत्याख्या मीति पूर्वस्मादन्यम्।

तदेव विशदयति—'स'—इति, अथ=अनन्तरम् भवारभ्य—क्रोधात्—क्रोध-

इन चार प्रकारके मृषावादके भी द्रव्य क्षेत्र काल भावके भेदसे चार चार भेद होते हैं। धर्मास्तिकाय अधर्मास्तिकाय आदि षद्रव्योंके स्वरूपकी अन्यथा प्ररूपणा करना द्रव्य—सद्भावप्रतिषेध है। लोक और अलोकका अयथार्थ निरूपण करना क्षेत्र—सद्भावप्रतिषेध है। अथवा मुहूर्त दिन आदिके स्वरूपका मिथ्या कथन करना काल—सद्भावप्रतिषेध है। राग द्वेष आदि भावोंका विपरीत स्वरूप बतानो भाव—सद्भावप्रतिषेध है। इसी प्रकार अन्य तीन भेदोंकी चतुर्भंगी समझ लेनी चाहिए, जैसे—द्रव्य असद्भूतोद्भावन, क्षेत्र असद्भूतोद्भावन, इत्यादि।

हे भगवन्! मैं सब प्रकारके मृषावादका प्रत्याख्यान करता हूँ।

मृषावाद किस किस कारणसे होता है? सो, कहते हैं—

जीवके क्रोध-मोहनीय प्रकृतिके उदयसे स्व-परके चित्तमें विकार

એ ચાર પ્રકારના મૃષાવાદોના પણ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવના ભેદે ચાર ચાર ભેદ થાય છે ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય આદિ છ દ્રવ્યોના સ્વરૂપની અન્યથા પ્રરૂપણા કરવી એ દ્રવ્ય—સદ્ભાવપ્રતિષેધ છે લોક અને અલોકનું અયથાર્થ નિરૂપણ કરવું એ ક્ષેત્ર—સદ્ભાવપ્રતિષેધ છે, અથવા મુહૂર્ત દિન આદિના સ્વરૂપનું મિથ્યા કથન કરવું એ કાલ—સદ્ભાવપ્રતિષેધ છે રાગ દ્વેષ આદિ ભાવોનું વિપરીત સ્વરૂપ બતાવવું એ ભાવ—સદ્ભાવપ્રતિષેધ છે એ પ્રકારે અન્ય ત્રણ ભેદોની ચતુર્ભંગી સમજી લેવી; જેમકે—દ્રવ્ય—અસદ્ભૂતોદ્ભાવન ક્ષેત્ર—અસદ્ભૂતોદ્ભાવન, ઇત્યાદિ

હે ભગવન્! હું સર્વ પ્રકારના મૃષાવાદના પ્રત્યાખ્યાન કરું છું

મૃષાવાદ કયા કયા કારણથી થાય છે? તે કહે કહે છે—

જીવના ક્રોધ-મોહનીય પ્રકૃતિના ઉદયથી સ્વ-પરના ચિત્તમાં વિકાર થવા

आत्मनः क्रोधमोहनीयप्रकृत्युदयेन स्वपरचित्तविकृतिजनको निरनुकम्पक्रौर्यवैभाविकपरिणामविशेषस्तस्मात् । लोभात्=लोभः-लोभप्रकृत्युदयवशाद्द्रव्याद्यभिलाषलक्षणो जीवस्य वैभाविकपरिणामस्तस्मात् । भयात्=भयं-भयमोहनीयप्रकृत्युदयेनोद्वेगाऽऽवेदको विकारविशेषस्तस्मात् । हासात्=हासः-हास्यमोहनीयप्रकृत्युदयेन वागादिविकृत्या कपोलयुगलोल्लासन-लोचनसंकोचन-दशनप्रकाशन-सहकृतसशब्दप्राय-वदनव्यादानादिलक्षणश्चेतोविकाशस्तस्मात् । नैव स्वयं मृषा=मिथ्या वदामि, नैवान्यैर्मृषा वादयामि, मृषा वदतोऽप्यन्यान्न समनुजानामीत्यादि पूर्ववत् ॥ ९ ॥ (२)

करनेवाला अनुकम्पारहित क्रूरतारूप वैभाविक परिणाम क्रोध है ।

लोभ-प्रकृतिके उदयसे द्रव्य आदिकी अभिलाषारूप जीवके वैभाविक भावको लोभ कहते हैं,

भय-मोहनीयके उदयसे उद्वेगको उत्पन्न करनेवाला विकार भय कहलाता है ।

हास्य-मोहनीयके उदयसे वचनोंकी विकृतिके साथ गाल फुलाकर आँखें कुछ२ मूँदकर दांत निकालकर 'ही-ही' शब्द करके मुखको प्रफुल्लित करना हास्य कहलाता है ।

इन सब कारणोंसे मृषावाद होता है । मैं इन कारणोंके वश होकर न स्वयं मृषा बोलूँगा, न दूसरोंसे बोलाऊँगा, न किसी मृषा बोलते हुएको भला जानूँगा (२) ॥९॥

વાળો અનુકંપારહિત ક્રૂરતારૂપ જીવનો વૈભાવિક-પરિણામ એ ક્રોધ છે

લોભ-પ્રકૃતિના ઉદયે કરીને દ્રવ્ય આદિની અભિલાષારૂપ જીવના વૈભાવિક-ભાવને લોભ કહે છે

ભય-મોહનીયના ઉદયથી ઉદ્વેગને ઉત્પન્ન કરવાવાળો વિકાર ભય કહેવાય છે

હાસ્ય-મોહનીયના ઉદયથી વચનોની વિકૃતિની સાથે ગાલ ફુલાવીને આંખો કાંઇક મીંચીને દાંત કાઢીને 'હી-હી' શબ્દ કરીને મુખને પ્રફુલ્લિત કરવુ એ હાસ્ય કહેવાય છે

એ સર્વ કારણોથી મૃષાવાદ ઉત્પન્ન થાય છે હું એ કારણોને વશ થઇને નહિ સ્વય મૃષા (જૂઠુ) બોલુ, નહિ બીજા પાસે બોલાવુ, કે નહિ મૃષા બોલનારને ભલો જાણુ (૨) (૯)

सत्यपरिपालन चाऽदत्तादान-(चौर्य)-परित्यागपूर्वकं कर्तुं शुद्धयतीति तदनन्तरमदत्तादानविरमणसंज्ञकं तृतीयं महाव्रतमाह-'अहावरे तच्चे' इत्यादि।

मूलम्-अहावरे तच्चे भंते ! महव्वए अदिन्नादाणाओ वेरमणं, सव्वं भंते! अदिन्नादाणं पच्चक्खामि, से गामे वा नगरे वा रण्णे वा अप्पं वा बहुं वा अणुं वा थूलं वा चित्तमंतं वा अचित्तमंतं वा नेव सयं अदिन्नं गिण्हिज्जा, नेवऽन्नेहिं अदिन्नं गिण्हाविज्जा, अदिन्नं गिण्हंतेवि अन्ने न समणुजाणिज्जा, जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं न करेमि, न कारवेमि, करंतंपि अन्नं न समणुजाणामि। तस्स भंते! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि। तच्चे भंते! महव्वए उवट्ठिओमि सव्वाओ अदिन्नादाणाओ वेरमणं ॥१०॥

छाया-अथापरे तृतीये भदन्त ! महाव्रतेऽदत्तादानाद्विरमणं, सर्वं भदन्त! अदत्तादानं प्रत्याख्यामि, अथ ग्रामे वा नगरे वा अरण्ये वा अल्पं वा बहु वा अणु वा स्थूलं वा चित्तवन्तं वा अचित्तवन्तं नैव स्वयमदत्तं गृह्णामि नैवान्यैरदत्तं ग्राहयामि, अदत्तं गृह्णतोऽप्यन्यान्न समनुजानामि, यावज्जीवया त्रिविधं त्रिविधेन मनसा वाचा कायेन न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमप्यन्यं न समनुजानामि। तस्माद् भदन्त ! प्रतिक्रामामि निन्दामि गर्हे आत्मानं व्युत्सृजामि। तृतीये भदन्त ! महाव्रते उपस्थितोऽस्मि सर्वस्माददत्तादानाद्विरमणम् ॥१०॥

(३) अदत्तादानविरमण

सान्वयार्थः—भंते !=हे भगवन्! अहावरे=इसके बाद तच्चे=तीसरे महव्वए=महाव्रतमें अदिन्नादाणाओ=अदत्तादानसे वेरमणं=विरमण होता है (अर्था

सत्य महाव्रतका पालन अदत्तादानका त्याग करनेसेही हो सकता है, इस कारण सत्य महाव्रतके पश्चात् अदत्तादानविरमण नामक तीसरे महाव्रतका कथन करते हैं-'अहावरे तच्चे' इत्यादि।

સત્ય મહાવ્રતનું પાલન અદત્તાદાનનો ત્યાગ કરવાથી જ થઈ શકે છે તે કારણથી સત્ય મહાવ્રતની પછી અદત્તાદાન-વિરમણ નામના ત્રીજા મહાવ્રતનું કથન કરે છે-અહાવરે તચ્ચે ઇત્યાદિ.

(३) भंते !=हे भगवन् ! सव्वं=सब प्रकारके अदिन्नादाणं=अदत्तादान (चोरी)का पच्चक्खामि=प्रत्याख्यान करता हूँ से=अथ-अब से लेकर मैं-गामे वा=ग्राममें नयरे वा=नगरमें रण्णे वा=अरण्यमें अप्पं वा=अल्प-थोड़ा बहुं वा=बहुत-घणा अणुं वा=सूक्ष्म-छोटा थूलं वा=स्थूल-मोटा चित्तमंतं वा=सचेतन अचित्तमंतं वा=अचेतन (आदि किसीभी) अदिन्नं=विना दिये हुए पदार्थको सयं=स्वयं नेव= नहीं गिण्हिज्जा=ग्रहण करूंगा, नेवन्नेहिं=न दूसरोंसे अदिन्नं=विना दिया हुआ गिण्हाविज्जा=ग्रहण कराऊँगा, अदिन्नं=विना दिये हुए पदार्थको गिण्हंतेवि= ग्रहण करते हुए भी अन्ने=दूसरेको न समणुजाणामि=भला नहीं जानूँगा, जाव-ज्जीवाए=जीवनपर्यन्त (इसको) तिविहं=कृत-कारित-अनुमोदनारूप तीन करणसे (तथा) तिविहेणं=तीन प्रकारसे मणेणं=मनसे वायाए=वचनसे काएणं=कायसे न करेमि=न करूँगा, न कारवेमि=न कराऊँगा, करंतपि=करते हुए भी अन्नं= दूसरेको न समणुजाणामि=भला नहीं समझूँगा। भंते !=हे भगवन् ! तस्स=उस दण्डसे पडिक्कमामि=पृथक् होता हूँ, निंदामि=आत्मसाक्षीसे निन्दा करता हूँ, गरिहामि=गुरुसाक्षीसे गर्हा करता हूँ, अप्पाणं=दण्ड सेवन करनेवाले आत्माको वोसिरामि=त्यागता हूँ। भंते !=हे भगवन् ! तच्चे=तीसरे= महव्वए=महाव्रतमें उवट्ठिओमि=उपस्थि हुआ हूँ, इसलिये मुझे सव्वाओ=सब अदिन्नादाणाओ= अदत्तादानसे वेरमणं=विरमण-त्याग है ॥१०॥ (३)

(३) अदत्तादानविरमणव्रतम्.

टीका—हे भगवन् ! अथ=मृषावादविरमणानन्तरम् अपरे=तृतीये महाव्रते अदत्तादानात्=न दत्तमदत्त=देवगुरुभूपगाथापतिसाधर्मिकैरननुज्ञात तस्याऽऽदानं= ग्रहणमदत्तादानं तस्माद्विरमणम्, सर्वं भगवन् ! अदत्तादानं प्रत्याख्यामि, एतत्तु

(३) अदत्तादानविरमण।

मृषावादविरमणके बाद तीसरे महाव्रतमें देव गुरु राजा गाथापति और साधर्मिकके द्वारा न दिये हुए पदार्थके ग्रहणका त्याग किया जाता है, इसलिए हे भगवन् ! मैं सर्व अदत्तादानका परित्याग करता हूँ। वह इस प्रकार—

(૩) અદત્તાદાનવિરમણ.

મૃષાવાદવિરમણની પછી ત્રીજા મહાવ્રતમા દેવ ગુરુ, રાજા, ગાથાપતિ અને સાધર્મિકે ન આપેલા એવા પદાર્થનું ગ્રહણ કરવાનો ત્યાગ કરવામા આવે છે, તેથી હે ભગવન્ ! હું સર્વ અદત્તાદાનનો પરિત્યાગ કરૂ છુ તે આ પ્રકારે—

ख्यावपूर्वम्। तदेव विशदयति–'से'–इति, अपरिक्षतरम्–अपारम्पर्य–ग्रामे–ग्रस्य ते–अपयन्ते–विनाशमायन्ते बुद्धिविद्याविवेकादयो गुणा यत्र स इति, कर्षो गोमहिषादीनां करैरिति वा ग्रामः (सिद्धिः पृषोदरादित्वात्) कृषिपशुरक्षागो, छादिरुन्यवसतिः, कण्टकमयवृत्तिपरिक्षेपस्त्विह समूहसम्पन्नो वा तस्मिन्। नगरेन्न गच्छन्तीति नगाः–वृक्षाः पर्वताश्च, त इव समुन्नता वासादयो यस्मिंस्तन्नगरम्, ('नग-पांसु पाण्डुभ्यश्चे'–ति वार्त्तिकेन नगशब्दाद्रः) नकारेणि ऋजायापक्षे तु न विद्यते गोमहिषादीनामष्टादशविधः करः–दानप्रकारो (अकात) यत्र तत्। यदा—

"पुण्यपापक्रियाविज्ञैः, दयादानप्रवर्त्तकैः।
कलाकलापकुशलैः, सर्ववर्णैः समाकुलम्॥
भाषाभिर्विविधाभिश्च, युक्तं 'नगर' मुच्यते॥"

जहाँ रहनेसे बुद्धि, विद्या, विवेक आदि गुण नष्ट हो जाते हैं उसे ग्राम कहते हैं। अथवा जहाँ गाय भैंस आदिका कर (टेक्स) लिया जाता हो, अथवा पृथ्वीके अधिक भागमें कृषि होती हो, बाजार दूकानें न हों, काँटोंकी बाड़से घिरे हुए घर हों उस बस्तीको ग्राम (गाँव) कहते हैं।

जहाँ वृक्ष तथा पर्वतकी तरह अत्यन्त उन्नत महल–हवेलियाँ हों, अथवा गो महिष आदि पर कर (अकात) न लगता हो, अथवा जिस बस्तीमें पुण्य-पाप क्रियाओंके ज्ञाता, दया-दानके प्रवर्त्तक, कलाओंमें कुशल चारों वर्ण हों, और जहाँ नाना देशकी भाषा बोलनेवाले मनुष्य रहते हों उसे नगर कहते हैं।

જ્યાં રહેવાથી બુદ્ધિ, વિદ્યા, વિવેકાદિ ગુણો નષ્ટ થઈ જાય છે તેને ગ્રામ કહે છે અથવા જ્યાં ગાય ભેંસ વગેરેનો કર (ટેક્સ) લેવામાં આવે છે, અથવા પૃથ્વીના વધારે ભાગમાં ખેતી થાય છે, બજાર અથવા દુકાનો હોય નહિ, કાંટાની વાડથી ઘેરેલા ઘર હોય તે બસ્તીને ગ્રામ (ગામ) કહે છે

જ્યાં વૃક્ષ કે પર્વત જેવી અત્યંત ઉંચી મહેલ–હવેલીઓ હોય, અથવા ગાય-ભેંસ આદિ પર કર (જકાત) ન લાગતો હોય, અથવા જે બસ્તીમાં પુણ્ય-પાપ ક્રિયાઓના જ્ઞાતા, દયા-દાનના પ્રવર્તક, કલાઓમાં કુશળ ચારે વર્ણો હોય, અને જ્યાં જૂદા જૂદા દેશોની ભાષાઓ બોલનારા મનુષ્યો રહેતા હોય, તેને નગર કહે છે.

इत्युक्तलक्षणं तस्मिन् । अरण्ये=अर्यते-गम्यते एकान्तविविक्तदेशप्रियैर्ध्यानार्थिभिः, काष्ठाद्यार्हत्तुं काष्ठहारकैर्वेत्यरण्यं तस्मिन्, उपलक्षणात्खेटकादौ । एतेषां मध्ये कस्मिंश्चिदपि स्थले अल्पं=मूल्यतो न्यूनं दन्तादिपरिशोधनार्थं तृणादिकम्, बहु=अधिकमूल्यकं सुवर्णादिकम्, अणु=प्रमाणतो लघु माणिक्यादिकम्, स्थूलम्=प्रमाणतो विशालमेरण्डकाष्ठादिकम्, चित्तवत्=सचेत्तनम्, अचित्तवत्=अचेतनं वा, एतत्सर्वम् एतदन्यतमं वा अदत्तं=तत्स्वामिना ग्रहणायाऽननुमतं नैव स्वयं गृह्णामि, नैवान्यैरदत्तं ग्राहयामि, अदत्तं गृह्णतोऽप्यन्यान्न समनुजानामीत्यादिकं सर्वं व्याख्यातपूर्वम् ।

ननु सामान्येनाऽदत्तादानस्य स्तेयत्वे प्रतिक्षणमनन्यदेयकर्माण्याददानस्य

एकान्त और पवित्र स्थानके अभिलाषी ध्यानार्थी योगी अथवा लकड़ी लानेके लिए लकड़हारे जहाँ जाते हैं वह अरण्य कहलाता है।

इन ग्राम, नगर, अरण्य और उपलक्षणसे खेटक (खेड़ा) आदि किसी स्थानमें कम मूल्यवाला–दाँत खुजानेका तिनका आदि, अधिक कीमतवाला–सुवर्ण आदि, प्रमाणकी अपेक्षा अणु–माणिक्य आदि, प्रमाणकी अपेक्षा बड़ा–एरण्डकाष्ठ आदि, सचेतन अथवा अचेतन कोई पदार्थ या सब पदार्थ विना स्वामीकी अनुमतिके न स्वयं ग्रहण करूँगा, न दूसरोंसे ग्रहण कराऊँगा और न ग्रहण करनेवालेको भला जानूँगा।

प्रश्न–हे गुरु महाराज ! विना दी हुई सब वस्तुओंको ग्रहण करना यदि अदत्तादान है तो मुनियोंको भी अदत्तादानका प्रसंग आवेगा,

---

એકાન્ત અને પવિત્ર સ્થાનના અભિલાષી ધ્યાનાર્થી યોગી અથવા લાકડા લેવાને માટે કઠિયારા જ્યા જાય છે તે અરણ્ય (જંગલ) કહેવાય છે

એ ગામ નગર અરણ્ય અને ઉપલક્ષણે કરીને ખેટક (ગામડું) આદિ કોઇ સ્થાનમાં ઓછા મૂલ્યવાળું દાત ખોતરવાનું તણખલુ વગેરે, વધારે મૂલ્યવાળુ સોનું વગેરે, પ્રમાણની અપેક્ષાએ નાનું માણિકયાદિ, પ્રમાણની અપેક્ષાએ મોટું એરંડાનુ લાકડુ આદિ, સચેતન અથવા અચેન કોઇ પદાર્થ યા સર્વ પદાર્થ, તેના સ્વામીની અનુમતિ વિના, નહિ સ્વય હુ ગ્રહણ કરૂ, નહિ બીજા પાસે ગ્રહણ કરાવુ અને નહિ ગ્રહણ કરનારને ભલો જાણુ

પ્રશ્ન—હે ગુરૂ મહારાજ ! આપવામા આવ્યા વિનાની બધી વસ્તુઓને ગ્રહણ કરવી એ જો અદત્તાદાન છે તો મુનિઓને પણ અદત્તાદાનનો પ્રસ

समितिगुप्तिप्रभृतिभिर्धर्मं वा सहोपार्जयतः साधोरदत्तादानाधिक्रमसङ्किरिति चेत्,

लोकप्रसिद्धहस्तादिकरणकदानाऽऽदानादिव्यवहारस्तु कर्मणि न्यमानत्वात्, तथाहि लोके चक्रपात्रादिकमन्यस्मै हस्तेन दीयतेऽन्यस्मात्राऽऽदीयते, इत्येवं हि नाऽऽदानादिव्यवहारो दृश्यते तस्य न कर्मविषयकत्वं संभवति, तेषां सूक्ष्मत्वात्, नहि सूक्ष्मं कर्मादिकं हस्तादिकरणकग्रहणविततरणयोग्यतां भजते इति ।

क्योंकि मुनि बिना दिये हुए कर्मोंको प्रतिक्षण ग्रहण करते हैं और समिति-गुप्तिका पालन करके धर्मका भी उपार्जन करते हैं।

उत्तर-हे शिष्य ! ऐसा नहीं है। हाथोंसे लेने-देनेका जैसा व्यवहार लोकमें प्रसिद्ध है वैसा कर्मोंमें नहीं हो सकता, अर्थात् लोकमें ऐसा व्यवहार होता है कि-'चक्र पात्र दूसरोंको हाथसे दिया जाता है, दूसरेसे लिया जाता है।' इस प्रकारका व्यवहार कर्मोंके विषयमें नहीं होता, क्योंकि कर्म अत्यन्त सूक्ष्म हैं, वे इन्द्रियके विषय भी नहीं होते तो उनका लेन-देन कैसे हो सकता है ? । दूसरी बात यह है कि प्रमादके योगसे अदत्त पदार्थका आदान (ग्रहण) करना अदत्तादान कहलाता है, मुनिराजको तद्विषयक प्रमाद नहीं है इसलिए उन्हें अदत्तादानका दोष नहीं लगता। मुनिराज तो कभी नहीं चाहते कि हम कर्मोंको ग्रहण करें, किन्तु संसारी आत्मा और कर्मोंका स्वभाव ही ऐसा है कि

આપવો, અર્થાત્ કે મુનિ વિના આપ્યાં કર્મોને પ્રતિક્ષણ ગ્રહણ કરે છે અને સમિતિ ગુપ્તિનું પાલન કરીને ધર્મનું પણ ઉપાર્જન કરે છે

ઉત્તર-હે શિષ્ય ! એમ નથી, હાથોથી લેવા દેવાનો જેવો વહેવાર લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે તેવો વહેવાર કર્મોમાં નથી હોઈ શકતો; અર્થાત્ લોકમાં જેવો વહેવાર થાય છે કે-' ચક્ર પાત્ર બીજાઓને હાથથી આપવામાં આવે છે, બીજા પાસેથી લેવામાં આવે છે ' એ પ્રકારનો વહેવાર કર્મોની બાબતમાં થતો નથી, કેમકે-કર્મ અત્યંત સૂક્ષ્મ છે તે ઇંદ્રિયનો વિષય જ નથી હોતો તો પછી લેવું-દેવું કઈ રીતે થઈ શકે ? બીજી વાત એ છે કે-પ્રમાદના યોગથી અદત્ત પદાર્થનું આદાન (ગ્રહણ) કરવું એ અદત્તાદાન કહેવાય છે મુનિરાજને તદ્વિષયક પ્રમાદ હોતો નથી, તેથી તેમને અદત્તાદાનનો દોષ લાગતો નથી મુનિરાજ તો કદાપિ એમ નથી ઇચ્છતા કે કુ કર્મોનું ગ્રહણ કરે, કિન્તુ સંસારી આત્મા અને કર્મોનો સ્વભાવ જ એવો છે કે જેથી કર્મ આપમેળે જ આવી જાય

धर्ममुपार्जयतश्चाऽप्रमत्तत्वात्तीर्थकराणां धर्मार्जनोपदेशाच्च न स्तेयप्रसङ्गः, अत एवाऽल्प-बहु-स्थूलाऽणुग्रहणं सूत्रे कृतमिति ॥ १० ॥ (३)

मैथुनविरमणमन्तरेण ह्यहिंसादिमहाव्रतानां संरक्षणं न भवितुं शक्नोति, यतो मैथुनपरायणः प्राणी त्रस-स्थावर-जीवान् हिनस्ति, मिथ्या वदति, अदत्तं चाऽऽददेऽतस्तेषां निरपायपरिपालनाय 'मैथुनविरमण'-नामधेयं चतुर्थं महाव्रतमाह–'अहावरे चउत्थे' इत्यादि ।

जिससे कर्म बंध जाते हैं। रहा धर्मोपार्जन, सो तीर्थंकर भगवानने धर्मोपार्जन करनेका आदेश तथा उपदेश दिया है इसलिए अदत्तादानका प्रसंग नहीं आता।

सूत्रमें अल्प, बहु, स्थूल, और अणु, इन शब्दोंका ग्रहण भी इसी आशयसे किया गया है, अत एव कर्मोके बन्धन तथा समिति–गुप्ति द्वारा धर्मोपार्जनमें अदत्तादान नहीं लगता है ॥१०॥ (३)

मैथुनविरमणके विना अहिंसा आदि महाव्रतोंकी रक्षा नहीं हो सकती, क्योंकि मैथुन सेवन करनेवाला त्रस स्थावर जीवोंकी हिंसा करता है, असत्य बोलता है, और अदत्तका आदान करता है। अत एव अहिंसादि महाव्रतोंका निरतिचार पालन करनेके लिए मैथुन–विरमण नामक चतुर्थ महाव्रतका प्रतिपादन किया जाता है–'अहावरे चउत्थे' इत्यादि।

ધર્મોપાર્જન, તે તીર્થંકર ભગવાને ધર્મોપાર્જન કરવાનો આદેશ તથા ઉપદેશ આપ્યો છે તેથી તેમા અદત્તાદાનનો પ્રસ ગ જ આવતો નથી

સૂત્રમા અલ્પ, બહુ, સ્થૂલ, અને આણુ, એ શબ્દોનું ગ્રહણ પણ એ જ આશયથી કરવામા આવ્યું છે એટલે કર્મોના બ ધન તથા સમિતિ–ગુપ્તિ દ્વારા ધર્મોપાર્જન, એમા અદત્તાદાન લાગતુ નથી (૩) (૧૦)

મૈથુનવિરમણ વિના અહિંસા આદિ મહાવ્રતોની રક્ષા થઇ શકતી નથી, કારણ કે–મૈથુન સેવન કરવાવાળો ત્રસ–સ્થાવર જીવોની હિંસા કરે છે, અસત્ય બોલે છે અને અદત્તનું આદાન કરે છે તેથી કરીને અહિંસાદિ મહાવ્રતોનુ નિરતિચાર પાલન કરવાને માટે મૈથુનવિરમણ નામનુ ચોથુ મહાવ્રતનું પ્રતિપાદન કરવામા આવે છે–અહાવરે चउत्थे ઇત્યાદિ

मूलम्—अहावरे चउत्थे भंते ! महव्वए मेहुणाओ वेरमण, सव्व भंते ! मेहुण पच्चक्खामि, से दिव्व वा माणुस्स वा तिरिक्खजोणिय वा नेव सय मेहुण सेविज्जा, नेवन्नेहिं मेहुण सेवाविज्जा, मेहुण सेवं तेवि अन्ने न समणुजाणिज्जा, जावज्जीवाए तिविह तिविहेण मणेण वायाए काएण न करेमि, न कारवेमि, करंतंपि अन्न न समणुजाणामि। तस्स भंते! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि। चउत्थे भंते! महव्वए उवट्ठिओमि सव्वाओ मेहुणाओ वेरमण॥११॥(४)

छाया—अथापरे चतुर्थे भदन्त ! महाव्रते मैथुनाद्विरमणं, सर्वं भदन्त ! मैथुनं प्रत्याख्यामि, अथ दैव वा मानुषं वा तैर्यग्योनं वा नैव स्वयं मैथुनं सेवे, नैवान्यैर्मैथुनं सेवयामि, मैथुनं सेवमानानप्यन्यान्न समनुजानामि, यावज्जीवया त्रिविधं त्रिविधेन मनसा वाचा कायेन न करोमि, न कारयामि, कुर्वन्तमप्यन्यं न समनुजानामि। तस्माद् भदन्त ! प्रतिक्रामामि निन्दामि गर्हे आत्मानं व्युत्सृजामि। चतुर्थे भदन्त ! महाव्रते उपस्थितोऽस्मि सर्वस्मान्मैथुनाद्विरमणम् ॥११॥

(४) मैथुनविरमण

सान्वयार्थः—भंते !=हे भगवन् ! अहावरे=इसके बाद चउत्थे=चौथे महव्वए=महाव्रतमें मेहुणाओ=मैथुनसे वेरमण=विरमण होता है, (अतः मैं) भंते !=हे भगवन् ! सव्व=सब प्रकारके मेहुणं=मैथुनका पच्चक्खामि=प्रत्याख्यान करता हूँ, से=अब से लेकर मैं दिव्वं वा=देवसम्बन्धी माणुस्सं=मनुष्य सम्बन्धी तिरिक्खजोणियं वा=तिर्यञ्चसम्बन्धी मेहुणं=मैथुनको स्वयं=स्वयं नेव=न सेविज्जा=सेवन करूँगा, नेवन्नेहिं=न दूसरोंसे मेहुणं=मैथुन सेवाविज्जा=सेवन कराऊँगा, मेहुणं=मैथुन सेवंतेवि=सेवन करते हुएभी अन्ने=दूसरोंको न समणुजाणिज्जा=भला नहीं समझूँगा, जावज्जीवाए=जीवनपर्यन्त (इसको) तिविहं=कृत कारित अनुमोदनारूप तीन करणसे (तथा) तिविहेणं=तीन प्रकारके मणेणं=मनसे वायाए=वचनसे काएणं=कायसे न करेमि=न करूँगा न कारवेमि=न कराऊँगा करंतंपि=करते हुएभी अन्नं=दूसरेको न समणुजाणामि=भला नहीं समझूँगा। भंते !=हे भगवन् ! तस्स=उस दण्डसे पडिक्कमामि=पृथक् होता हूँ, निंदामि=आत्मसाक्षीसे निन्दा करता हूँ, गरिहामि=गुरु साक्षीसे गर्हा करता हूँ, अप्पाणं=

दण्ड सेवन करनेवाले आत्माको वोसिरामि=त्यागता हूँ। भंते !=हे भगवन् ! चउत्थे=चौथे महव्वए=महाव्रतमें उवट्ठिओमि=उपस्थित होता हूँ, इसलिये मुझे सव्वाओ=सब प्रकारके मेहुणाओ=मथुनसे वेरमणं=त्याग है ॥११॥ (४)

(४) मैथुनविरमणव्रतम्.

टीका—हे भगवन्! अथ अपरे चतुर्थे महाव्रते मैथुनात्=मिथुनेन=स्त्रीपुंसाभ्यां निर्वृत्तं कर्म मैथुनं प्रत्याख्यामीति प्राग्वत्, तदेव विशदयति-'से' इति। अथ=अनन्तरम्-अद्यारभ्य दैव=देवानामिदं मानुषं=स्त्री-पुंससम्बन्धीत्यर्थः, तैर्यग्योन=तिर्यग्योनीनामिदं तैर्यग्योनं=पश्वादिसम्बन्धीत्यर्थः, मैथुनं नैव स्वयं सेवे, इत्यादि सर्वं पूर्ववत्। द्रव्यादिचतुर्भङ्ग्यपि प्राग्वद्योजनीया ॥११॥ (४)

(४)-मैथुनविरमण.

हे भगवन्! चौथे महाव्रतमें समस्त प्रकारके मैथुनसे विरमण किया जाता है, इसलिए हे भगवन्! मैं सब तरहके मैथुनका प्रत्याख्यान करता हूँ। अप्सराओं सम्बन्धी दैवी, स्त्री-पुरुष सम्बन्धी मानुषिक, पशु आदि सम्बन्धी तैर्यग्योनिक मैथुनको मै न स्वयं सेवन करूँगा, न दूसरोंसे सेवन कराऊँगा, न सेवन करते हुएको भला जानूँगा। द्रव्य क्षेत्र काल भावकी चौभंगी यहाँपर भी लगानी चाहिए, अर्थात् द्रव्यसे-स्त्री आदिके साथ, क्षेत्रसे-किसी क्षेत्रमें, कालसे-किसी कालमें और भावसे-किसीभी भावसे, तीन करण तीन योगसे मैथुन सेवन नहीं करूँगा ॥११॥ (४)

(૪) મૈથુનવિરમણ.

હે ભગવન્! ચોથા મહાવ્રતમા સર્વ પ્રકારના મૈથુનનું વિરમણ કરવામા આવે છે, તેથી હે ભગવન્! હું સર્વ પ્રકારના મૈથુનના પ્રત્યાખ્યાન કરું છુ અપ્સરાઓ સબધી દૈવી, સ્ત્રી-પુરૂષ-સબધી માનુષિક, પશુ-આદિ-સબધી તૈર્યગ્યોનિક મૈથુન નહિ હુ સ્વય સેવુ, નહિ બીજાઓ પાસે સેવન કરાવુ અને નહિ સેવન કરનારને ભલો જાણુ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવની ચૌભગી એમા પણ લગાડવી, અર્થાત્ દ્રવ્યથી સ્ત્રીઆદિની સાથે, ક્ષેત્રથી કોઈ પણ ક્ષેત્રમા, કાળથી કોઇ કાળમા અને ભાવથી કોઈ પણ ભાવે કરીને ત્રણ કરણ ત્રણ યોગથી મૈથુન સેવીશ નહિ (૪) (૧૧)

मैथुनविरमणं च परिग्रहविरमणमन्तरेण न भवितुं शक्नुयादिति मैथुनविरमणानन्तरं परिग्रहविरमणनामकं पञ्चमं महाव्रतमाह-'अहावरे पंचमे' इत्यादि ।

मूलम्-अहावरे पंचमे भंते ! महव्वए परिग्गहाओ वेरमणं, सव्वं भंते ! परिग्गहं पच्चक्खामि, से अप्पं वा बहुं वा अणुं वा थूलं वा चित्तमंतं वा अचित्तमंतं वा नेव सयं परिग्गहं परिगिण्हिज्जा, नेवऽन्नेहिं परिग्गहं परिगिण्हाविज्जा, परिग्गहं परिगिण्हंतेवि अन्ने न समणुजाणिज्जा, जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं न करेमि, न कारवेमि, करंतंपि अन्नं न समणुजाणामि । तस्स भंते ! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि । पंचमे भंते महव्वए उवट्ठिओमि सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमणं ॥१२॥ (५)

छाया—अथापरे पञ्चमे भदन्त ! महाव्रते परिग्रहाद्विरमणम्, सर्वं भदन्त ! परिग्रहं प्रत्याख्यामि, सोऽल्पं वा बहुं वा अणुं वा स्थूलं वा चित्तवन्तं वा अचित्तवन्तं वा नैव स्वयं परिग्रहं परिगृह्णामि, नैवान्यैः परिग्रहं परिग्राहयामि, परिग्रहं परिगृह्णतोऽप्यन्यान्न समनुजानामि, यावज्जीवया त्रिविधं त्रिविधेन मनसा वाचा कायेन न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमप्यन्यं न समनुजानामि । तस्माद् भदन्त ! प्रतिक्रामामि निन्दामि गर्हे आत्मानं व्युत्सृजामि । पञ्चमे भदन्त ! महाव्रते उपस्थितोऽस्मि सर्वस्मात्परिग्रहाद्विरमणम् ॥१२॥ (५)

(५) परिग्रहविरमण

सान्वयार्था—भंते !=हे भगवन् ! अहावरे=इसके बाद पंचमे=पांचवें महव्वए=महाव्रतमें परिग्गहाओ=परिग्रहसे वेरमणं=विरमण होता है, (अतः मैं) हे !=हे भगवन् ! सव्वं=सब प्रकारके परिग्गहं=परिग्रहको पच्चक्खामि=त्यागता हूँ, से=अब से लेकर मैं अप्पंवा=अल्प बहुंवा=बहुत अणुवा=अणु-छोटा

मैथुनविरमण, परिग्रहके त्यागे बिना नहीं हो सकता, इसलिए मैथुनविरमणके अनन्तर परिग्रहविरमणनामक पांचवां महाव्रत कहते हैं-'अहावर पंचमे' इत्यादि ।

મૈથુનવિરમણ, પરિગ્રહના ત્યાગ વિના થઈ શકતુ નથી, તેથી મૈથુનવિરમણની પછી પરિગ્રહવિરમણ નામનું પાંચમું મહાવ્રત કહે છે-અહાવરે પંચમે ઇત્યાદિ.

थूलंवा=स्थूल मोटा चित्तमंतंवा=सचेतन अचित्तमंतवा=अचेतन परिग्गहं=परिग्रहको सयं=स्वयं नेव=नहीं परिगिण्हिज्जा=ग्रहण करूँगा, नेवन्नेहिं=न दूसरोंसे परिग्गहं=परिग्रहको परिगिण्हाविज्जा=ग्रहण कराऊँगा, परिग्गहं=परिग्रहको परिगिण्हंतेवि=ग्रहण करनेवालेभी अन्ने=दूसरोंको न समणुजाणिज्जा=भला नहीं जानूँगा। जावज्जीवाए=जीवनपर्यन्त (इसको) तिविहं=कृत कारित अनुमोदनारूप तीन करणसे (तथा) तिविहेणं=तीन प्रकारके मणेणं=मनसे वायाए=वचनसे काएणं=कायसे न करेमि=न करूँगा, न कारवेमि=न कराऊँगा, करंतंपि=करते हुएभी अन्नं=दूसरेको न समणुजाणामि=भला नहीं समझूँगा। भंते !=हे भगवन्! तस्स=उस दण्डसे पडिक्कमामि=पृथक् होता हू, निंदामि=आत्मसाक्षीसे निन्दा करता हूँ, गरिहामि=गुरुसाक्षीसे गर्हा करता हूँ, अप्पाणं=दण्ड सेवन करनेवाले आत्माको वोसिरामि=त्यागता हूँ। भंते !=हे भगवन्! पंचमे=पांचवें महव्वए=महाव्रतमें उवट्ठिओमि=उपस्थित होता हूँ, इसलिये मुझे सव्वाओ=सब परिग्गहाओ=परिग्रहसे वेरमणं=विरमण-त्याग है ॥१२॥ (५)

(५) परिग्रहविरमणव्रतम्।

टीका—हे भगवन्! अथापरे पञ्चमे महाव्रते परिग्रहात्=परि-सर्वतोभावेन गृह्यते=जन्मजरामरणादिजनितदुःखैर्वेष्ट्यते आत्माऽनेनेति, यद्वा परिगृह्यते=समूर्च्छं स्वीक्रियते इति परिग्रहः 'मुच्छा परिग्गहो वुत्तो' इति वचनात्, धर्मोपकरणभिन्नं

(५)-परिग्रहविरमण.

हे भगवन्! चतुर्थ महाव्रतके पश्चात् पाँचवें महाव्रतमें परिग्रहका पूर्ण प्रत्याख्यान किया जाता है। जिससे आत्मा जन्म-जरा-मरण-आदि-जनित नाना दुःखोंसे गृहीत होता है, अथवा जो मूर्च्छा-पूर्वक स्वीकार किया जाता है वह परिग्रह कहलाता है, क्योंकि भगवानने मूर्च्छाको ही परिग्रह बतलाया है। अतएव तीन करण तीन योगसे ग्राम नगर आदिमें

(૫) પરિગ્રહવિરમણ.

હે ભગવન્! ચતુર્થ મહાવ્રતની પછી પાંચમા મહાવ્રતમા પરિગ્રહના પૂર્ણ પ્રત્યાખ્યાન કરવામા આવે છે જેથી આત્મા જન્મ-જરા-મરણાદિજનિત નાના પ્રકારના દુ.ખોથી ગ્રસ્ત થાય છે અથવા જે મૂર્છાપૂર્વક સ્વીકારવામા આવે છે તે પરિગ્રહ કહેવાય છે, કારણ કે ભગવાને મૂર્છાનેજ પરિગ્રહરૂપ બતાવી છે તેથી કરીને ત્રણ કરણ ત્રણ યોગે ગામ નગર આદિમા ન સ્વયં પરિગ્રહ ધારણ

मैथुनविरमणं च परिग्रहविरमणमन्तरेण न भवितुं शक्नुयमिति मैथुनविरमणानन्तरं परिग्रहविरमणनामकं पञ्चमं महाव्रतमाह-'अहावरे पंचमे' इत्यादि।

मूलम्-अहावरे पंचमे भंते! महव्वए परिग्गहाओ वेरमणं, सव्वं भंते! परिग्गहं पच्चक्खामि, से अप्पं वा बहुं वा अणुं वा थूलं वा चित्तमंतं वा अचित्तमंतं वा नेव सयं परिग्गहं परिगिण्हिज्जा, नेवऽन्नेहिं परिग्गहं परिगिण्हाविज्जा, परिग्गहं परिगिण्हंतेवि अन्ने न समणुजाणिज्जा, जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए कायेणं न करेमि, न कारवेमि, करंतंपि अन्नं न समणुजाणामि। तस्स भंते! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि। पंचमे भंते! महव्वए उवट्ठिओमि सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमणं ॥१२॥ (५)

छाया-अथापरे पञ्चमे भदन्त! महाव्रते परिग्रहाद्विरमणं, सर्वं भदन्त! परिग्रहं प्रत्याख्यामि, अथ अल्पं वा बहु वा अणु वा स्थूलं वा चित्तवन्तं वा अचित्तवन्तं वा नैव स्वयं परिग्रहं परिगृह्णामि, नैवान्यैः परिग्रहं परिग्राहयामि, परिग्रहं परिगृह्णतोऽप्यन्यान्न समनुजानामि, यावज्जीवया त्रिविधं त्रिविधेन मनसा वाचा कायेन न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमप्यन्यं न समनुजानामि। तस्माद् भदन्त! प्रतिक्रामामि निन्दामि गर्हे आत्मानं व्युत्सृजामि। पञ्चमे भदन्त! महाव्रते उपस्थितोऽस्मि सर्वस्मात्परिग्रहाद्विरमणम् ॥१२॥ (५)

(५) परिग्रहविरमण

सान्वयार्थः-भंते!=हे भगवन्! अहावरे=इसके बाद पंचमे=पांचवें महव्वए=महाव्रतमें परिग्गहाओ=परिग्रहसे वेरमणं=विरमण होता है, (अतः मैं) ते!=हे भगवन्! सव्वं=सब प्रकारके परिग्गहं=परिग्रहको पच्चक्खामि=त्यागता हूँ, से=अब से लेकर मैं अप्पंवा=अल्प बहुंवा=बहुत अणुवा=अणु-छोटा

मैथुनविरमण, परिग्रहके त्यागे बिना नहीं हो सकता, इसलिए मैथुनविरमणके अनन्तर परिग्रहविरमणनामक पांचवां महाव्रत कहते हैं-'अहावरे पंचमे' इत्यादि।

મૈથુન-વિરમણ, પરિગ્રહના ત્યાગ વિના થઈ શકતુ નથી, તેથી મૈથુન-વિરમણની પછી પરિગ્રહવિરમણ નામનું પાંચમું મહાવ્રત કહે છે-અહાવરે પંચમે ઇત્યાદિ.

मणेणं वायाए काएणं न करेमि न कारवेमि करंतंपि अन्नं न समणुजाणामि। तस्स भंते! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि। छट्ठे भंते! वए उवट्ठिओमि सव्वाओ राइभोयणाओ वेरमणं ॥ १३ ॥ (६)

छाया—अथापरे षष्ठे भदन्त! व्रते रात्रिभोजनाद्विरमणं, सर्वं भदन्त! रात्रिभोजनं प्रत्याख्यामि, अथ अशन वा पान वा खाद्यं वा स्वाद्यं वा नैव स्वयं रात्रौ भुञ्जे, नैवान्यान् रात्रौ भोजयामि, रात्रौ भुञ्जानानप्यन्यान्न समनुजानामि, यावज्जीवया त्रिविध त्रिविधेन मनसा वाचा कायेन न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमप्यन्य न समनुजानामि। तस्माद् भदन्त! प्रतिक्रामामि निन्दामि गर्हे आत्मानं व्युत्सृजामि। षष्ठे भदन्त! व्रते उपस्थितोऽस्मि सर्वस्माद्रात्रिभोजनाद्विरमणम् ॥१३॥ (६)

(६) रात्रिभोजनविरमण

सान्वयार्थः—भंते!=हे भगवन्! अहावरे=इसके अनन्तर छट्ठे=छठे वए=व्रतमें राइभोयणाओ=रात्रिभोजनसे वेरमणं=विरमण होता है, (अतः मैं) भंते!=हे भगवन्! सव्व=सब प्रकारके राइभोयणं=रात्रिभोजनको पच्चक्खामि=त्यागता हूँ, से=अब से लेकर मैं-असणं वा=लड्डू पूरी घी सत्तू आदि अशन, पाणं वा=दूध शर्बत आदि पान-पीने योग्य, खाइमं वा=दाख खजूर आदि खाद्य, साइम वा=लौंग इलायची आदि स्वाद्य, नेव=न सयं=स्वय राइं=रात्रिमें भुंजिज्जा खाऊँगा, नेवन्नेहिं=न दूसरोंको राइं=रात्रिमें भुंजाविज्जा=खिलाऊँगा, राइ भुंजंतेवि अन्ने=रात्रिमें भोजन करनेवाले दूसरोंकोभी न समणुजाणिज्जा=भला नहीं जानूँगा, जावज्जीवाए=जीवनपर्यन्त (इसको) तिविहं=कृत कारित अनुमोदनारूप तीन करणसे (तथा) तिविहेणं=तीन प्रकारके मणेणं=मनसे वायाए=वचनसे काएणं=कायसे न करेमि=न करूँगा, न कारवेमि=न कराऊँगा, करंतपि=करते हुएभी अन्नं=दूसरेको न समणुजाणामि=भला नहीं समझूँगा। भंते!=हे भगवन्! तस्स=उस दण्डसे पडिक्कमामि=पृथक् होता हूँ, निंदामि=आत्मसाक्षीसे निन्दा करता हूँ, गरिहामि=गुरुसाक्षीसे गर्हा करता हूँ, अप्पाणं=दण्ड सेवन करनेवाले आत्माको वोसिरामि=त्यागता हूँ, भंते!=हे भगवन्! छट्ठे=छठे वए=व्रतमें उवट्ठिओमि=उपस्थित होता हूँ, इसलिये मुझे सव्वाओ=सब प्रकारके राइभोयणाओ=रात्रिभोजनसे वेरमणं=विरमण त्याग है ॥१३॥ (६)

सर्वमित्यर्थस्तस्माद्विरमणम्। हे भगवन्! सर्वं परिग्रहं प्रत्याख्यामि, अल्पं वा बहुं वा अणुं वा स्थूलं वा सचित्तं वा अचित्तं वा नैव स्वयं परिगृह्णामि, नान्यैः परिग्राहयामि, परिगृह्णतोऽप्यन्यान्न समनुजानामि, यावज्जीवया त्रिविधं त्रिविधेन मनसा वचसा कायेन न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमप्यन्यं न समनुजानामि तस्य भदन्त! प्रतिक्रामामि निन्दामि गर्हे आत्मानं व्युत्सृजामि। तदेतत् पञ्चमं महाव्रतम्। अथ षष्ठं रात्रिभोजनविरमणव्रतमाह-'अहावरे छट्ठे' इत्यादि।

मूलम्—अहावरे छट्ठे भंते! वए राइभोयणाओ वेरमणं, सव्वं भंते! राइभोयणं पच्चक्खामि, से असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा नेव सयं राइ भुंजिज्जा, नेवन्नेहिं राइ भुंजाविज्जा, राइं भुंजंतेवि अन्ने न समणुजाणिज्जा, जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं

न स्वयं परिग्रह धारण करूँगा, न दूसरेसे धारण कराऊँगा, न धारण करते हुएको भला जानूँगा ॥१२॥ (५)

अजितनाथ भगवान्से लेकर पार्श्वनाथ जिनेन्द्र पर्यन्त बाईस तीर्थंकरोंके शिष्य ऋजु (सरल स्वभावके) और प्राज्ञ (समझनेवाले समझनेवाले) होते हैं। अतः शिष्योंकी अपेक्षासे रात्रिभोजन अकरणीय है। किन्तु ऋषभदेवके शिष्य ऋजु-जड़ तथा वर्द्धमान-स्वामीके शिष्य वक्र और जड़ होते हैं, अतः पाप अनर्थको रोकनेके लिए और स्पष्ट बोध करानेके लिए पाँच महाव्रतोंके बाद मूल-गुणोंमें गिनानेके लिए जो रात्रिभोजनविरमण व्रत कहते हैं-'अहावरे छट्ठे' इत्यादि।

હે ભગવન્, ન બીજાઓ દ્વારા પરિગ્રહ ગ્રહણ કરાવીશ, ન પરિગ્રહ ગ્રહણ કરનારને સારો જાણીશ. (૫) (૧૨)

અજિતનાથ ભગવાનથી લઈને પાર્શ્વનાથ જિનેન્દ્ર સુધીના બાવીસ તીર્થંકરોના શિષ્યો ઋજુ (સરલ સ્વભાવવાળા) અને પ્રાજ્ઞ (સમજવાવાળા સમજનાર) હતા, તે શિષ્યોની અપેક્ષાએ રાત્રિભોજન અકરણીય છે. પરંતુ ઋષભદેવના શિષ્યો ઋજુ-જડ તથા વર્ધમાનસ્વામીના શિષ્યો વક્ર અને જડ હતા, તેથી અનર્થને રોકવાને માટે અને સ્પષ્ટ બોધ કરાવવાને માટે પાંચ મહાવ્રતોની પછી મૂલ-ગુણોમાં ગણાવવાને માટે જે રાત્રિભોજનવિરમણ વ્રત કહે છે-અહાવરે છટ્ઠે ઇત્યાદિ.

मणेणं वायाए काएणं न करेमि न कारवेमि करंतंपि अन्नं न समणुजाणामि। तस्स भंते! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि। छट्ठे भंते! वए उवट्ठिओमि सव्वाओ राइभोयणाओ वेरमणं ॥ १३ ॥ (६)

छाया—अथापरे षष्ठे भदन्त! व्रते रात्रिभोजनाद्विरमणं, सर्वं भदन्त! रात्रिभोजनं प्रत्याख्यामि, अथ अशनं वा पानं वा खाद्यं वा स्वाद्यं वा नैव स्वयं रात्रौ भुञ्जे, नैवान्यान् रात्रौ भोजयामि, रात्रौ भुञ्जानानप्यन्यान्न समनुजानामि, यावज्जीवया त्रिविधं त्रिविधेन मनसा वाचा कायेन न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमप्यन्यं न समनुजानामि। तस्माद् भदन्त! प्रतिक्रामामि निन्दामि गर्हे आत्मानं व्युत्सृजामि। षष्ठे भदन्त! व्रते उपस्थितोऽस्मि सर्वस्माद्रात्रिभोजनाद्विरमणम् ॥१३॥ (६)

(६) रात्रिभोजनविरमण

सान्वयार्थः—भंते!=हे भगवन्! अहावरे=इसके अनन्तर छट्ठे=छठे वए=व्रतमें राइभोयणाओ=रात्रिभोजनसे वेरमणं=विरमण होता है, (अतः मैं) भंते!=हे भगवन्! सव्वं=सब प्रकारके राइभोयणं=रात्रिभोजनको पच्चक्खामि=त्यागता हूँ, से=अब से लेकर मैं-असणं वा=लड्डू पूरी घी सत्तू आदि अशन, पाणं वा=दूध शर्बत आदि पान-पीने योग्य, खाइमं वा=दाख खजूर आदि खाद्य, साइम वा=लौंग इलायची आदि स्वाद्य, नेव=न सयं=स्वयं राइं=रात्रिमें भुंजिज्जा=खाऊँगा, नेवऽन्नेहिं=न दूसरोंको राइं=रात्रिमें भुंजाविज्जा=खिलाऊँगा, राइ भुंजंतेवि अन्ने=रात्रिमें भोजन करनेवाले दूसरोंकोभी न समणुजाणिज्जा=भला नहीं जानूँगा, जावज्जीवाए=जीवनपर्यन्त (इसको) तिविहं=कृत कारित अनुमोदनारूप तीन करणसे (तथा) तिविहेणं=तीन प्रकारके मणेणं=मनसे वायाए=वचनसे काएणं=कायसे न करेमि=न करूँगा, न कारवेमि=न कराऊँगा, करंतपि=करते हुएभी अन्नं=दूसरेको न समणुजाणामि=भला नहीं समझूँगा। भंते!=हे भगवन्! तस्स=उस दण्डसे पडिक्कमामि=पृथक् होता हूँ, निंदामि=आत्मसाक्षीसे निन्दा करता हूँ, गरिहामि=गुरुसाक्षीसे गर्हा करता हूँ, अप्पाणं=दण्ड सेवन करनेवाले आत्माको वोसिरामि=त्यागता हूँ, भंते!=हे भगवन्! छट्ठे=छठे वए=व्रतमें उवट्ठिओमि=उपस्थित होता हूँ, इसलिये मुझे सव्वाओ=सब प्रकारके राइभोयणाओ=रात्रिभोजनसे वेरमणं=विरमण त्याग है॥१३॥(६)

(६) रात्रिभोजनविरमणव्रतम् ।

टीका—हे भगवन्! अथापरे षष्ठे व्रते रात्रिभोजनात्=रात्रौ=निशि भोजनं रात्रिभोजनं तस्माद् विरमणम्। रात्रिभोजनेन हि सकलमहाव्रतेषु दोषो जन्यते, तथाहि-रात्रौ दिनकरकिरणाभावाज्ज्ञानाविषयसूक्ष्मशरीरिजन्तूनामतस्तदुपघातोपपत्तेः सञ्चारणादुत्पात् हिंसाऽवश्यम्भाविनी, दीक्षाग्रहणसमये प्रतिज्ञा कृता यदद्यप्रभृति न कस्यापि प्राणिनः प्राणान् पीडयिष्यामीति, रात्रिभोजनेन तु प्राणिवधस्य निर्बाधत्वात्कृतप्रतिज्ञाभङ्गो भवितुमर्हतीति मृषावादः, यद्वा तीर्थंकरैर्लोकालोकावलोकिकेवलालोकेनै[1]तत्संयमविराधकत्वावलोक्याऽऽदित्यालोके आलोकित्वापपा-

१ केवलालोकस्य करणस्य कर्तृस्वविशेषणया णिनिः। एतत्=रात्रिभोजनम्।

(६) रात्रिभोजनविरमण ।

हे भगवन्! पांच महाव्रतोंके पश्चात् छठे व्रतमें रात्रिभोजनसे विरमण किया जाता है। रात्रिभोजनसे समस्त महाव्रतोंमें दोष लगता है। रात्रिके समय सूर्यकी किरणोंके अभावसे सूक्ष्म-शरीरवाले भौंति भौंतिके जन्तु इधर-उधर उड़ते हैं, नवीन उत्पन्न होते हैं, नीचे ऊपर आते-जाते हैं, इसलिए हिंसा अवश्य ही होती है। दीक्षा लेते समय ऐसी प्रतिज्ञा की थी कि-'आजसे किसी प्राणीके प्राणोंको पीड़ा नहीं पहुँचाऊँगा' अब रात्रिभोजन किया तो हिंसा अवश्य हुई, इसलिए मृषावादका भी दोष लगा। अथवा लोक और अलोकको अवलोकन करनेवाले अलौकिक केवल-आलोकसे अवलोकन करके केवली भगवान्ने कहा है कि-सूर्यके आलोकमें अवलोकन किया हुआ आहार आदिक सेवन

(૬) રાત્રિભોજનવિરમણવ્રત

હે ભગવન્! પાંચ મહાવ્રતોની પછી છઠ્ઠા વ્રતમાં રાત્રિભોજનથી વિરમણ કરવામાં આવે છે રાત્રિભોજનથી સર્વ મહાવ્રતોમાં દોષ લાગે છે રાત્રિને સમયે સૂર્યના કિરણોના અભાવથી સૂક્ષ્મ-શરીરવાળા જાત-જાતના જન્તુઓ ઊડી-ઊડી જાય છે, નવીન ઉત્પન્ન થાય છે, નીચે-ઉપર આવ-જા કરે છે તેથી હિંસા જરૂર થાય છે

દીક્ષા લેતી વખતે એવી પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે આજથી કોઈ પ્રાણીના પ્રાણોને પીડા નહિ પહોંચાડું. જો રાત્રિભોજન કર્યું તો હિંસા અવશ્ય થઈ, તેથી મૃષાવાદનો દોષ લાગ્યો. અથવા લોક અને અલોકનું અવલોકન કરનાર અલૌકિક કેવળ જ્ઞાનથી અવલોકન કરીને કેવળી ભગવાને કહ્યું છે કે સૂર્યના પ્રકાશમાં અવલોકન કરેલું આહાર આદિ સેવવાથી જ હિંસાનો પરિહાર

द्यदनमप्राणातिपातायोक्तम्। अपिच–रात्रिभोजनव्यवस्थापने, रात्रौ भुक्त्वाऽऽत्मनः साधुत्वकथने च मृषावादः। रात्रावन्यापहरणे हन्यमानप्राणिनिर्देशमन्तरेण तत्प्राणापहरणाद्रजन्यधिकरणकभोजननिषेधलक्षणजिनाज्ञाभङ्गाच्च स्तेयम्। रात्रिभोजनशीलस्यावश्यमेव भिक्षार्थं रात्रावितस्ततः परिभ्रमतः स्त्र्यादिसंसर्गादब्रह्मदोषप्रसङ्गः। रात्रिभोजने संग्रहोऽनिवार्यस्तेन च मूर्च्छाऽवश्यम्भाविनी, सैव परिग्रहः 'मुच्छा परिग्गहो वुत्तो' इति भगवता स्वयमेवाऽभिधानादतो निशाशनमशेषदोषराशिभूतम्, न तत्त्यागादृते व्रतपरिपोषस्तस्मात्सर्वं भगवन्! रात्रि-

---

करनेसे ही हिंसाका परिहार हो सकता है। रात्रिभोजनका कर्त्तव्यरूपसे निरूपण करना और रात्रिभोजन करके अपनेको साधु कहना मृषावाद है।

रात्रिभोजनसे विराधित होनेवाले प्राणियोंकी आज्ञाके विना ही उनके प्राणोंका अपहरण करनेसे, तथा रात्रिभोजन न करनेकी जिन भगवानकी आज्ञाका लोप करनेसे अदत्तादानका दोष लगता है। रात्रिमें भोजन करनेवाला भिक्षाके लिए रात्रिमें भ्रमण भी करेगा, भ्रमण करते समय स्त्री आदिका संसर्ग होनेसे अब्रह्मचर्यका भी दोष लगेगा।

रात्रिभोजन करनेसे अन्न आदि सामानका भी संग्रह करना पड़ेगा इससे संनिधि–दोष लगेगा। संग्रह करनेसे मूर्च्छा भी होगी, मूर्च्छाको भगवानने स्वयं परिग्रह कहा है, इसलिए रात्रिभोजन सब दोषोंका कोष है, उसका त्याग किये विना व्रतोंका पालन नहीं हो सकता। इस

થઈ શકે છે રાત્રિભોજનનું કર્તવ્યરૂપે નિરૂપણ કરવુ અને રાત્રિભોજન કરીને પોતાને સાધુ કહેવડાવવો એ મૃષાવાદ છે

રાત્રિભોજનથી વિરાધિત થનારા પ્રાણીઓની આજ્ઞા વિના જ એમના પ્રાણનું અપહરણ કરવાથી થતા રાત્રિભોજન ન કરવાની જિનભગવાનની આજ્ઞાનો લોપ કરવાથી અદત્તાદાનનો દોષ લાગે છે રાત્રે ભોજન કરનારાઓ ભિક્ષાને માટે રાત્રે ભ્રમણ પણ કરશે ભ્રમણ કરતી વખતે સ્ત્રીઆદિનો સંસર્ગ થવાથી અબ્રહ્મચર્યનો પણ દોષ લાગશે

રાત્રિભોજન કરવાથી અન્ન આદિ સામાનનો પણ સંગ્રહ કરવો પડશે, તેથી સંનિધિ–દોષ લાગશે સંગ્રહ કરવાથી મૂર્છા પણ ઉત્પન્ન થશે મૂર્છાને ભગવાને પોતે પરિગ્રહરૂપ કહી છે, તેથી રાત્રિભોજન સર્વ દોષોનો કોષ છે

એનો ત્યાગ કર્યા વિના વ્રતોનું પાલન થઈ શકતું નથી તેથી હે ભગવન્! હું

(६) रात्रिभोजनविरमणव्रतम् ।

टीका—हे भगवन्! अथापरे षष्ठे व्रते रात्रिभोजनात्=रात्रौ=निशि भोजनं रात्रिभोजनं तस्माद् विरमणम्। रात्रिभोजनेन हि सकलमहाव्रतेषु दोषो जन्यते, तथाहि-रात्रौ दिनकरकिरणाभावाच्चक्षुरादिविषयसूक्ष्मवपुषोऽन्तुजातस्योत्पतनपतनसम्भवाद् हिंसाऽवश्यम्भाविनी, दीक्षाग्रहणसमये प्रतिज्ञा कृता यदद्यप्रभृति न कस्यापि प्राणिनः प्राणान् पीडयिष्यामीति, रात्रिभोजनेन तु प्राणिवधस्यानिवार्यत्वात्कृतप्रतिज्ञाभङ्गो भविष्यतीति मृषावादः, यद्वा केवलेनौदारिकालोकाऽवलोकिकेवलालोकेने-त्यसंयमविराधकमालोक्याऽऽदित्यालोके आलोकितपानभो-

१ केवलालोकस्य करणस्य कर्तृत्वविवक्षया भिनिः। एतत्=रात्रिभोजनम्।

(६) रात्रिभोजनविरमण ।

हे भगवन्! पांच महाव्रतोंके पश्चात् छट्ठे व्रतमें रात्रिभोजनसे विरमण किया जाता है। रात्रिभोजनसे समस्त महाव्रतोंमें दोष लगता है। रात्रिके समय सूर्यकी किरणोंके अभावसे सूक्ष्म-शरीरवाले चौंसि-चौंसिके जन्तु इधर-उधर उड़ते हैं, नवीन उत्पन्न होते हैं, नीचे ऊपर आते-जाते हैं, इसलिए हिंसा अवश्य ही होती है। दीक्षा लेते समय ऐसी प्रतिज्ञा की थी कि-'आजसे किसी प्राणीके प्राणोंको पीड़ा नहीं पहुँचाऊँगा' अब रात्रिभोजन किया तो हिंसा अवश्य हुई, इसलिए मृषा-वादका भी दोष लगा। अथवा लोक और आलोकको अवलोकन करनेवाले अलौकिक केवल-आलोकसे अवलोकन करके केवली भगवानने कहा है कि-सूर्यके आलोकमें अवलोकन किया हुआ अशन आदिक सेवन

(६) રાત્રિભોજનવિરમણ.

હે ભગવન્! પાંચ મહાવ્રતોની પછી છઠ્ઠા વ્રતમાં રાત્રિભોજનથી વિરમણ કરવામાં આવે છે રાત્રિભોજનથી સર્વ મહાવ્રતોમાં દોષ લાગે છે રાત્રિને અભાવે સૂર્યનાં કિરણોના અભાવથી સૂક્ષ્મ-શરીરવાળા ચાંચ-ચાંચના જન્તુઓ આમ-તેમ ઉડે છે, નવીન ઉત્પન્ન થાય છે, નીચે-ઉપર આવ-જા કરે છે તેથી હિંસા જરૂર થાય છે

દીક્ષા લેતી વખતે એવી પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે 'આજથી કોઈ પ્રાણીના પ્રાણોને પીડા નહિ પહોંચાડું' જો રાત્રિભોજન કર્યું તો હિંસા અવશ્ય થઈ, તેથી મૃષાવાદનો દોષ લાગ્યો અથવા લોક અને અલોકનું અવલોકન કરનાર અલૌકિક કેવળ જ્ઞાનથી અવલોકન કરીને કેવળી ભગવાને કહ્યું છે કે સૂર્યના પ્રકાશમાં અવલોકન કરેલું અશન' આદિ સેવવાથી જે હિંસાનો પરિહાર

द्यदनमप्राणातिपातायोक्तम्। अपिच–रात्रिभोजनव्यवस्थापने, रात्रौ भुक्त्वाऽऽत्मनः साधुत्वकथने च मृषावादः। रात्रावभ्यवहरणे हन्यमानप्राणिनिर्देशमन्तरेण तत्प्राणापहरणाद्वजन्यधिकरणकभोजननिषेधलक्षणजिनाज्ञाभङ्गाच्च स्तेयम्। रात्रिभोजनशीलस्यावश्यमेव भिक्षार्थं रात्रावितस्ततः परिभ्रमतः स्त्र्यादिसंसर्गादब्रह्मदोषप्रसङ्गः। रात्रिभोजने संग्रहोऽनिवार्यस्तेन च मूर्च्छाऽवश्यम्भाविनी, सैव परिग्रहः 'मुच्छा परिग्गहो वुत्तो' इति भगवता स्वयमेवाऽभिधानादतो निशाशनमशेषदोषराशिभूतम्, न तत्त्यागादृते व्रतपरिपोषस्तस्मात्सर्वं भगवन्! रात्रि-

करनेसे ही हिंसाका परिहार हो सकता है। रात्रिभोजनका कर्त्तव्यरूपसे निरूपण करना और रात्रिभोजन करके अपनेको साधु कहना मृषावाद है।

रात्रिभोजनसे विराधित होनेवाले प्राणियोंकी आज्ञाके विना ही उनके प्राणोंका अपहरण करनेसे, तथा रात्रिभोजन न करनेकी जिन भगवानकी आज्ञाका लोप करनेसे अदत्तादानका दोष लगता है। रात्रिमें भोजन करनेवाला भिक्षाके लिए रात्रिमें भ्रमण भी करेगा, भ्रमण करते समय स्त्री आदिका संसर्ग होनेसे अब्रह्मचर्यका भी दोष लगेगा।

रात्रिभोजन करनेसे अन्न आदि सामानका भी संग्रह करना पड़ेगा इससे संनिधि–दोष लगेगा। संग्रह करनेसे मूर्च्छा भी होगी, मूर्च्छाको भगवानने स्वयं परिग्रह कहा है, इसलिए रात्रिभोजन सब दोषोंका कोष है, उसका त्याग किये विना व्रतोंका पालन नहीं हो सकता। इस

થઈ શકે છે રાત્રિભોજનનું કર્તવ્યરૂપે નિરૂપણ કરવું અને રાત્રિભોજન કરીને પોતાને । કહેવડાવવો એ મૃષાવાદ છે

રાત્રિભોજનથી વિરાધિત થનારા પ્રાણીઓની આજ્ઞા વિના જ એમના પ્રાણનું હરણ કરવાથી થતા રાત્રિભોજન ન કરવાની જિનભગવાનની આજ્ઞાનો લોપ ાથી અદત્તાદાનનો દોષ લાગે છે રાત્રે ભોજન કરનારાઓ ભિક્ષાને માટે રાત્રે ણ પણ કરશે ભ્રમણ કરતી વખતે સ્ત્રીઆદિનો સંસર્ગ થવાથી અબ્રહ્મચર્યનો ુ દોષ લાગશે

રાત્રિભોજન કરવાથી અન્ન આદિ સામાનનો પણ સંગ્રહ કરવો પડશે, તેથી નિધિ–દોષ લાગશે સંગ્રહ કરવાથી મૂર્ચ્છા પણ ઉત્પન્ન થશે મૂર્ચ્છાને ભગવાને તે પરિગ્રહરૂપ કહી છે, તેથી રાત્રિભોજન સર્વ દોષોનો કોષ છે

એનો ત્યાગ કર્યા વિના વ્રતોનું પાલન થઈ શકતું નથી તેથી હે ભગવન્! હું

भोजनं पत्याख्यामि, एतदेव विशदयति-'से' इति, अथ=अनन्तरम्-अपारभ्य अशनम्= अद्यपते=भुज्यते क्षुधोपशमनार्थं यत् तत्=ओदन-सूप-सक्तु-मुद्गौदन-पूपपूर-शष्कुलीप्रभृतिकम्, पान=पीयते यत्तत्पानं=दुग्धादिकं, तिलतण्डुलादिधावनोदकं च। खाद्यं=खादितुं योग्यं खाद्यम्=भक्षितद्राक्षाखर्जूरादि। स्वाद्यं=स्वादितुं योग्यं स्वाद्यं= लवङ्गचूर्णपूगीफलादि। रात्रिभोजनमपि द्रव्य क्षेत्र-काल-भावभेदाच्चतुर्धा, तत्र द्रव्यतोऽशनपानादिकम्, क्षेत्रतोऽर्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रलक्षणे, तत्रहि: परिछिन्नदिनाभ्यभावात्, कालतो रात्रौ, भावतो निशाभोजनाभिलाष । रात्रिभोजनस्य स्वरूपतश्चतुर्भङ्गी यथा-

---

लिए हे भगवन्! मैं समस्त-रात्रिभोजनका प्रत्याख्यान करता हूँ। अर्थात् भात, दाल, सत्तू, मूंगके लड्डू, घेवर, लप्सी आदि अशन, दूध, तिल और चावलका धोवन आदि पान, द्राक्ष, खजूर आदि खाद्य, लौंगका चूर्ण, सुपारी आदि स्वाद्य, इन चार प्रकारके आहारोंमेंसे किसी एक प्रकारका भी आहार रात्रिमें नहीं करूँगा।

रात्रिभोजन भी द्रव्य क्षेत्र काल भावसे चार प्रकारका है। अशन पान आदि द्रव्यसे रात्रिभोजन है। अढाई द्वीपमें रात्रिभोजन करना क्षेत्र-रात्रिभोजन है, क्योंकि अढाई द्वीपके बाहर दिन रात्रिका व्यवहार नहीं है। रात्रिमें भोजन करना कालकी अपेक्षा रात्रिभोजन है। रात्रिमें भोजन करनेकी इच्छा करना भाव-रात्रिभोजन है।

रात्रिभोजनकी चतुर्भंगी इस प्रकार है—

અર્થ–રાત્રિભોજનના પ્રત્યાખ્યાન કરું છું અર્થાત્–ભાત, દાળ, સત્તુ, મગના લાડુ ઘેવર લાપસી આદિ અશન, દૂધ, તલ અને ચોખાનું ધોવણ આદિ પાન, દ્રાક્ષ, ખારેક આદિ ખાદ્ય, લવંગનું ચૂર્ણ, સોપારી આદિ સ્વાદ્ય, એ ચારે પ્રકારના આહારમાંથી કોઈ પણ એક પ્રકારનો આહાર રાત્રે હું કરીશ નહિ.

રાત્રિભોજન પણ દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવથી ચાર પ્રકારનું છે અશન–પાન આદિ દ્રવ્યથી રાત્રિભોજન છે અઢી–દ્વીપમાં રાત્રિભોજન કરવું એ ક્ષેત્ર–રાત્રિભોજન છે કેમકે–અઢી દ્વીપની બહાર દિવસ–રાત્રિનો વ્યવહાર નથી. રાત્રે ભોજન કરવું એ કાળની અપેક્ષાએ રાત્રિભોજન છે રાત્રે ભોજન કરવાની ઇચ્છા કરવી એ ભાવ રાત્રિભોજન છે

રાત્રિભોજનની ચતુર્ભંગી આ પ્રમાણે છે—

(१) रात्रौ गृहीत्वा रात्रौ भुङ्क्ते, (२) रात्रौ गृहीत्वा दिवा भुङ्क्ते, (३) दिवा गृहीत्वा रात्रौ भुङ्क्ते, (४) दिवा गृहीत्वा (रात्रिव्यवधानेन) दिवा भुङ्क्ते। उक्तञ्च भगवता निशीथसूत्रस्यैकादशोद्देशे—

"जे भिक्खू दिया असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पडिगाहित्ता दिया भुंजइ भुंजंतं वा साइज्जइ ॥सू. ७३॥ जे भिक्खू दिया असणं वा ४ पडिगाहित्ता रत्तिं भुंजइ भुंजंत वा साइज्जइ ॥सू. ७४॥ जे भिक्खू रत्तिं असणं वा ४ पडिगाहित्ता दिया भुंजइ भुजंतं वा साइज्जइ ॥सू. ७५॥ जे भिक्खू रत्तिं असणं वा ४ पडिगाहित्ता

---

(१) रात्रिमें ग्रहण करके रात्रिमें ही भोजन करना।
(२) रात्रिमें ग्रहण करके दिनमें भोजन करना।
(३) दिनमें ग्रहण करके रात्रिमें भोजन करना।
(४) दिनमें ग्रहण करके (रात्रिभर रखकर दूसरे) दिनमें भोजन करना।
भगवान्ने निशीथ सूत्रके ग्यारहवें उद्देशमें कहा है—

"जो भिक्षु दिनमें अशन पान खाद्य स्वाद्य ग्रहण करके (दूसरे) दिन भोगे, दूसरेको भोगवावे और अन्य भोगनेवालेको भला जाने ॥७३॥

जो साधु दिनमें अशनादिक लेकर रात्रिमें स्वयं भोगे दूसरेको भोगवावे और अन्य भोगनेवालेको भला जाने ॥सू. ७४॥

जो साधु रात्रिमें अशनादिक लेकर दिनमें भोगे भोगवावे या भोगनेवाले अन्यको भला जाने ॥सू. ७५॥

---

(૧) રાત્રે ગ્રહણ કરીને રાત્રે જ ભોજન કરવું
(૨) રાત્રે ગ્રહણ કરીને દિવસે ભોજન કરવું
(૩) દિવસે ગ્રહણ કરીને રાત્રે ભોજન કરવુ
(૪) દિવસે ગ્રહણ કરીને (રાતભર રાખીને બીજે) દિવસે ભોજન કરવું
ભગવાને નિશીથ–સૂત્રના અગીઆરમા ઉદ્દેશમાં કહ્યુ છે—
" જે ભિક્ષુ દિવસમા અશન–પાન–ખાદ્ય–સ્વાદ્ય ગ્રહણ કરીને (બીજે) દિવસે ભોગવે, બીજાને ભોગવાવે, અન્ય ભોગવનારને ભલો જાણે (સૂ ૭૩)
જે સાધુ દિવસે અશનાદિ લઇને રાત્રે પોતે ભોગવે, બીજાને ભોગવાવે અને અન્ય ભોગવનારને ભલો જાણે (સૂ ૭૪)
જે સાધુ રાત્રે અશનાદિ લઇને દિવસે ભોગે, ભોગવાવે યા ભોગવનારને ભલો જાણે (સૂ ૭૫)

भोजनं प्रत्याख्यामि, उदेत सिद्धवदति-'से' इति, अप=अनन्तरम्-अथारभ्य अशनम्=अश्यते=भुज्यते क्षुधोपशमनार्थं यत् तत्=ओदन-सूप-सक्तु-मुद्गौदन-चणक-गोधूम-कणभीमश्रृतिकम्, पान=पीयते यत्तत्पानं=द्राक्षादिकं, तिलतण्डुलादिधावनोदकं च। खाद्यं=खादितुं योग्यं खाद्यम्=अविषण्णलवङ्गादि। स्वाद्यं=स्वादितुं योग्यं स्वाद्यं=खण्डचूर्णपूगीफलादि। रात्रिभोजनमपि द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावभेदाच्चतुर्धा, तत्र द्रव्यतोऽशनपानादिकम्, क्षेत्रतोऽर्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रलक्षणं, तत्रहिः प्रसिद्धदिनराज्यभावात्। कालतो रात्रौ, भावतो निशाशनाभिलाष। रात्रिभोजनस्य स्वरूपतश्चतुर्भङ्गी यथा-

---

लिए हे भगवन्! मैं समस्त-रात्रिभोजनका प्रत्याख्यान करता हूँ। अर्थात् भात, दाल, सत्तू, मूंगके लड्डू, चेवर, लप्सी आदि अशन, दूध, तिल और चावलका धोवन आदि पान, द्राक्ष दाख, खजूर आदि खाद्य, लौंगका चूर्ण, सुपारी आदि स्वाद्य, इन चार प्रकारके आहारोंमेंसे किसी एक प्रकारका भी आहार रात्रिमें नहीं करूंगा।

रात्रिभोजन भी द्रव्य क्षेत्र काल भावसे चार प्रकारका है। अशन पान आदि द्रव्यसे रात्रिभोजन है। अढाई द्वीपमें रात्रिभोजन करना क्षेत्र-रात्रिभोजन है, क्योंकि अढाई द्वीपके बाहर दिन रात्रिका व्यवहार नहीं है। रात्रिमें भोजन करना कालकी अपेक्षा रात्रिभोजन है। रात्रिमें भोजन करनेकी इच्छा करना भाव-रात्रिभोजन है।

रात्रिभोजनकी चतुर्भंगी इस प्रकार है—

સર્વ-રાત્રિભોજનનો પ્રત્યાખ્યાન કરું છું અર્થાત્-ભાત, દાળ, ભાજન, મગના લાડુ ચેવર, લાપસી આદિ અશન, દૂધ, તલ અને ચોખાનું ધોવણ આદિ પાન, દ્રાક્ષ દાખ, ખજૂર આદિ ખાદ્ય, લવિંગનું ચૂર્ણ, સોપારી આદિ સ્વાદ્ય, એ ચારે પ્રકારના આહારમાંથી કોઈ પણ કોઈ પ્રકારનો આહાર રાત્રે હું કરીશ નહિ.

રાત્રિભોજન પણ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવથી ચાર પ્રકારનું છે અશન-પાન આદિ દ્રવ્યથી રાત્રિભોજન છે અઢી-દ્વીપમાં રાત્રિભોજન કરવું એ ક્ષેત્ર-રાત્રિભોજન છે કેમકે-અઢી દ્વીપની બહાર દિવસ-રાત્રિનો વ્યવહાર નથી. રાત્રે ભોજન કરવું એ કાળની અપેક્ષાએ રાત્રિભોજન છે. રાત્રે ભોજન કરવાની ઈચ્છા કરવી એ ભાવ રાત્રિભોજન છે

રાત્રિભોજનની ચતુર્ભંગી આ પ્રમાણે છે —

टीका-इत्येतानि=समनन्तरोदीरितलक्षणानि रात्रिभोजनविरमणषष्ठानि= रात्रौ भोजनं रात्रिभोजनं, रात्रिभोजनाद्विरमण रात्रिभोजनविरमणं, षण्णां पूरणं षष्ठं=षट्संख्यापूरकं, रात्रिभोजनविरमणं षष्ठं येषु तानि पञ्च महाव्रतानि आत्महितार्थाय=आत्मने हितम्=इष्टमिति आत्महितम्, आत्मनो हितं=मङ्गल-मस्मादिति वाऽऽत्महितो मोक्षः,स एवार्थः=प्रयोजनम् आत्महितार्थस्तस्मै तथोक्ताय उपसम्पद्य=सामस्त्येन स्वीकृत्य विहरामि=संयमविषये विचरामि ॥१४॥

यतनापुरस्सरमेव व्रतग्रहणं सफलं भवतीत्यतस्तद्यतनास्वरूप प्रदर्श्यते- "से भिक्खू वा" इत्यादि।

मूलम्-से भिक्खू वा भिक्खुणी वा संजयविरयपडिहयपच्चक्खाय-पावकम्मे दिया वा राओ वा एगओ वा परिसागओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा से पुढविं वा भित्तिं वा सिलं वा लेलुं वा ससरक्खं वा कायं ससरक्खं वा वत्थं हत्थेण वा पाएण वा कट्ठेण वा किलिंचेण वा अंगुलियाए वा सिलागाए वा सिलागहत्थेण वा न आलिहिज्जा न विलिहिज्जा न घट्टिज्जा न भिंदिज्जा, अन्नं न आलिहाविज्जा, न विलिहाविज्जा, न घट्टाविज्जा, न भिंदाविज्जा, अन्नं आलिहंतं वा, विलिहंतं वा, घट्टंतं वा भिंदंतं वा न समणुजाणिज्जा, जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं न करेमि न कारवेमि

हे भगवन्! मैं पांच महाव्रतोंको और छठे रात्रिभोजनविरमण व्रतको आत्माके हित-मोक्ष-के लिए स्वीकार करके संयममार्गमें विचरता हूँ ॥४॥

व्रतोंको यतनापूर्वक स्वीकार किया जाय तभी वे सफल होते हैं, इसलिए यतनाका कथन करते हैं-'से भिक्खू०' इत्यादि ।

હે ભગવન્! હું પાંચ મહાવ્રતોને અને છઠા રાત્રિભોજનવિરમણ વ્રતને આત્માને હિત-સ્વરૂપ મોક્ષને માટે સ્વીકાર કરીને સંયમ-માર્ગમા વિચરૂ છુ (૧૪)

વ્રતોનો યતનાપૂર્વક સ્વીકાર કરવામા આવે ત્યારે તે સફળ થાય છે, તેથી યતનાનું કથન કરે છે-જે भिक्खू० ઇત્યાદિ

रत्तिं हंता हंतं वा साइज्जइ × × × × आवज्जइ चाउम्मासियं परिहारट्ठाणं ॥सू ७६॥[२] इति ।

तत्र सर्वमशनादिकं रात्रौ नैव स्वयं भुञ्जे, इत्यादि सर्वं व्याख्यातपूर्वम् ॥१३॥

सम्प्रति पूर्वोपन्यस्तान् शिष्य उपसंहरन्नाह 'इच्चेयाइं' इत्यादि ।

मूलम्-इच्चेयाइं पंच महव्वयाइं राइभोयणवेरमणछट्ठाइं अत्तहियट्ठयाए उवसंपज्जित्ताणं विहरामि ॥ १४ ॥

छाया—इत्येतानि पञ्च महाव्रतानि रात्रिभोजनविरमणषष्ठानि आत्महितार्थोपसम्पद्य विहरामि ॥१४॥

उपसंहार

तात्पर्यार्थः—इच्चेयाइं=ये पहले कहे हुए राइभोयणवेरमणछट्ठाइं=छठे रात्रिभोजनविरमण व्रतके साथ पंच महव्वयाइं=पांच महाव्रतोंको अत्तहियट्ठयाए=आत्महितके लिये उवसंपज्जित्ताणं=स्वीकार करके विहरामि=संयममें विचरता हूँ ॥१४॥

जो साधु रात्रिमें अशनादिक लेकरके रात्रिमें भोगे इसरको भोगवावे और अन्य भोगनेवालेको भला जाने ॥सू ७६॥ उसे चातुर्मासिक प्रायश्चित्त लगता है ।

इन सब अशन आदि चार प्रकारके आहारको रात्रिमें नहीं भोगूंगा, इत्यादिका व्याख्यान पहले कर चुके हैं ॥१३॥ (१)

अब महाव्रतोंको स्वीकार करनेवाला शिष्य उपसंहार करता हुआ कहता है—'इच्चेयाइं' इत्यादि ।

જે સાધુ રાત્રે અશનાદિ લઈને રાત્રે ભોગવે, બીજાને ભોગવાવે અને અન્ય ભોગવનારને ભલો જાણે (સૂ ૭૬) તેને ચાતુર્માસિક પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે છે."

એ સર્વ અશનાદિ ચાર પ્રકારના આહારને રાત્રે નહિ ભોગવું, ઇત્યાદિના વ્યાખ્યાન પહેલાં કરવામાં આવેલું છે (૧૩) (૧)

હવે મહાવ્રતોનો સ્વીકાર કરવાપણે શિષ્ય ઉપસંહાર કરતો થકો કહે છે- ઇચ્ચેયાઇં ઇત્યાદિ.

टीका-इत्येतानि=समनन्तरोदीरितलक्षणानि रात्रिभोजनविरमणषष्ठानि= रात्रौ भोजन रात्रिभोजनं, रात्रिभोजनाद्विरमण रात्रिभोजनविरमणं, षण्णां पूरणं षष्ठं=षट्संख्यापपूरकं, रात्रिभोजनविरमणं षष्ठं येषु तानि पञ्च महाव्रतानि आत्महितार्थाय=आत्मने हितम्=इष्टमिति आत्महितम्, आत्मनो हितं=मङ्गल-मस्मादिति वाऽऽत्महितो मोक्षः,स एवार्थः=प्रयोजनम् आत्महितार्थस्तस्मै तथोक्ताय उपसम्पद्य=सामस्त्येन स्वीकृत्य विहरामि=संयमविषये विचरामि ॥१४॥

यतनापुरस्सरमेव व्रतग्रहणं सफलं भवतीत्यतस्तद्यतनास्वरूप प्रदर्श्यते- "से भिक्खू वा" इत्यादि।

मूलम्-से भिक्खू वा भिक्खुणी वा संजयविरयपडिहयपच्चक्खाय-पावकम्मे दिया वा राओ वा एगओ वा परिसागओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा से पुढविं वा भित्तिं वा सिलं वा लेलुं वा ससरक्खं वा कायं ससरक्खं वा वत्थं हत्थेण वा पाएण वा कट्ठेण वा किलिंचेण वा अंगुलियाए वा सिलागाए वा सिलागहत्थेण वा न आलिहिज्जा न विलिहिज्जा न घट्टिज्जा न भिंदिज्जा, अन्नं न आलिहाविज्जा, न विलिहाविज्जा, न घट्टाविज्जा, न भिंदाविज्जा, अन्नं आलिहंतं वा, विलिहंतं वा, घट्टंतं वा भिंदंतं वा न समणुजाणिज्जा, जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं न करेमि न कारवेमि

हे भगवन्। मैं पांच महाव्रतोंको और छठे रात्रिभोजनविरमण व्रतको आत्माके हित-मोक्ष-के लिए स्वीकार करके संयममार्गमें विचरता हूँ ॥४॥

व्रतोंको यतनापूर्वक स्वीकार किया जाय तभी वे सफल होते हैं, इसलिए यतनाका कथन करते है-'से भिक्खू०' इत्यादि।

હે ભગવન્! હું પાંચ મહાવ્રતોને અને છઠા રાત્રિભોજનવિરમણ વ્રતને આત્માને હિત-સ્વરૂપ મોક્ષને માટે સ્વીકાર કરીને સંયમ-માર્ગમા વિચરૂ છું (૧૪)

વ્રતોનો યતનાપૂર્વક સ્વીકાર કરવામા આવે ત્યારે તે સફળ થાય છે, તેથી યતનાનું કથન કરે છે-જે भिक्खू० ઈત્યાદિ

रत्तिं सयणं भुंजंतं वा साइज्जइ × × × × आवज्जइ चाउम्मासियं परिहारट्ठाणं उग्घाइयं ॥सू ७६॥" इति ।

एवं सर्वमशनादिकं रात्रौ नैव स्वयं भुञ्जे, इत्यादि सर्वं व्याख्यातपूर्वम् ॥१३॥

सम्प्रति गृहीतमहाव्रतः शिष्य उपसंहरन्नाह 'इच्चेयाइं' इत्यादि ।

मूलम्-इच्चेयाइं पंच महव्वयाइं राइभोयणवेरमणछट्ठाइं अत्तहियट्ठयाए उवसंपज्जित्ताणं विहरामि ॥ १४ ॥

छाया—इत्येतानि पञ्च महाव्रतानि रात्रिभोजनविरमणषष्ठानि आत्महितार्थायोपसम्पद्य विहरामि ॥१४॥

उपसंहार

सान्वयार्थः—इच्चेयाइं=ये पहले कहे हुए राइभोयणवेरमणछट्ठाइं=रात्रिभोजनविरमण व्रतके साथ पंच महव्वयाइं=पांच महाव्रतोंको अत्तहियट्ठयाए=आत्मकल्याणके लिये उवसंपज्जित्ताणं=स्वीकार करके विहरामि=संयममें विचरता हूं ॥१४॥

जो साधु रात्रिमें अशनादिक लेकरके रात्रिमें भोगे एसरको भोगवावे और अन्य भोगनेवालेको भला जाने ॥सू ७६॥ उसे चातुर्मासिक प्रायश्चित्त लगता है ।

इन सब अशन आदि चार प्रकारके आहारको रात्रिमें नहीं भोगूंगा, इत्यादिका व्याख्यान पहले कर चुके हैं ॥१३॥ (९)

अब महाव्रतोंको स्वीकार करनेवाला शिष्य उपसंहार करता हुआ कहता है—'इच्चेयाइं' इत्यादि ।

જે સાધુ રાત્રે અશનાદિ લઇને રાત્રે ભોગવે, બીજાને ભોગવાવે અને અન્ય ભોગવનારને સારો જાણે (સૂ ૭૬) તેને ચાતુર્માસિક પ્રાયશ્ચિત્ત લાગે છે."

એ સર્વ અશનાદિ ચાર પ્રકારના આહારને રાત્રે નહિ ભોગવું, ઇત્યાદિનું વ્યાખ્યાન પહેલા કરવામાં આવેલ છે (૧૩) (૯)

હવે મહાવ્રતોનો સ્વીકાર કરવાવાળો શિષ્ય ઉપસંહાર કરતો કહે છે- इच्चेयाइं ઇત્યાદિ.

टीका-इत्येतानि=समनन्तरोदीरितलक्षणानि रात्रिभोजनविरमणषष्ठानि=रात्रौ भोजनं रात्रिभोजनं, रात्रिभोजनाद्विरमणं रात्रिभोजनविरमणं, षण्णां पूरणं षष्ठ=षट्संख्याप्रपूरकं, रात्रिभोजनविरमणं षष्ठं येषु तानि पञ्च महाव्रतानि आत्महितार्थाय=आत्मने हितम्=इष्टमिति आत्महितम्, आत्मनो हितं=मङ्गलमस्मादिति वाऽऽत्महितो मोक्षः,स एवार्थः=प्रयोजनम् आत्महितार्थस्तस्मै तथोक्ताय उपसम्पद्य=सामस्त्येन स्वीकृत्य विहरामि=संयमविषये विचरामि ॥१४॥

यतनापुरस्सरमेव व्रतग्रहणं सफलं भवतीत्यतस्तद्यतनास्वरूपं प्रदर्श्यते-"से भिक्खू वा" इत्यादि।

मूलम्-से भिक्खू वा भिक्खुणी वा संजयविरयपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे दिया वा राओ वा एगओ वा परिसागओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा से पुढविं वा भित्तिं वा सिलं वा लेलुं वा ससरक्खं वा कायं ससरक्खं वा वत्थं हत्थेण वा पाएण वा कट्ठेण वा किलिंचेण वा अंगुलियाए वा सिलागाए वा सिलागहत्थेण वा न आलिहिज्जा न विलिहिज्जा न घट्टिज्जा न भिंदिज्जा, अन्नं न आलिहाविज्जा, न विलिहाविज्जा, न घट्टाविज्जा, न भिंदाविज्जा, अन्नं आलिहंतं वा, विलिहंतं वा, घट्टंतं वा भिंदंतं वा न समणुजाणिज्जा, जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं न करेमि न कारवेमि

हे भगवन्। मैं पांच महाव्रतोंको और छठे रात्रिभोजनविरमण व्रतको आत्माके हित-मोक्ष-के लिए स्वीकार करके संयममार्गमें विचरता हूँ ॥४॥

व्रतोंको यतनापूर्वक स्वीकार किया जाय तभी वे सफल होते हैं, इसलिए यतनाका कथन करते है-'से भिक्खू०' इत्यादि।

હે ભગવન્! હું પાંચ મહાવ્રતોને અને છઠ્ઠા રાત્રિભોજનવિરમણ વ્રતને આત્માને હિત-સ્વરૂપ મોક્ષને માટે સ્વીકાર કરીને સંયમ-માર્ગમાં વિચરૂ છું (૧૪)

વ્રતોનો યતનાપૂર્વક સ્વીકાર કરવામાં આવે ત્યારે તે સફળ થાય છે, તેથી યતનાનું કથન કરે છે-જે भिक्खू० ઇત્યાદિ

करतंपि अन्नं न समणुजाणामि । तस्स भंते ! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि ॥१॥१५॥

छाया—स भिक्षुर्वा भिक्षुकी वा संयत-विरत-प्रतिहत-प्रत्याख्यातपापकर्मा दिवा वा रात्रौ वा एकको वा परिषद्गतो वा सुप्तो वा जाग्रद्वा, स पृथिवीं वा भित्तिं वा शिलां वा लेष्टुं वा ससरक्षं वा कायं ससरक्षं वा वस्त्रं हस्तेन वा पादेन वा काष्ठेन वा किलिञ्चेन वा अङ्गुल्या वा शलाकया वा शलाकाहस्तेन वा नाऽऽलिखेत् न विलिखेत् न घट्टयेत् न भिन्द्यात्, अन्यं नाऽऽलेखयेत् न विलेखयेत् न घट्टयेत् न भेदयेत्, अन्यमालिखन्तं वा विलिखन्तं वा घट्टयन्तं वा भिन्दन्तं वा न समनुजानीयात्, यावज्जीवया त्रिविधं त्रिविधेन मनसा वाचा कायेन न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमप्यन्यं न समनुजानामि । तस्माद् भदन्त ! प्रतिक्रामामि निन्दामि गर्हे आत्मानं व्युत्सृजामि ॥१॥१५॥

(१) पृथ्वीकायपतना

सान्वयार्थः—सजपडिरयपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे=वर्तमानकाली सावद्य व्यापारोंसे रहित, भूत-भविष्यत्कालीन सावद्य व्यापारोंसे रहित, वर्षमान काल में भी स्थिति और अनुरागकी न्यूनता करके तथा पहले किये हुए अतिचारोंकी निन्दा करके सावद्य व्यापारके त्यागी, सेः=वह पूर्वोक्त भिक्खू वा=साधु भिक्षुणी वा=अथवा साध्वी दिया वा=दिनमें राओ वा=अथवा रात्रिमें एगओ वा=अकेला परिसागओ वा=अथवा सभामें स्थित सुत्ते वा=सोया हुआ जागरमाणे वा=अथवा जागता हुआ रहे, वहां सः=वह पुढविं वा=पृथ्वीको भित्तिं वा=भीत-दीवार-का सिलं वा=शिलाको लेलुं वा=ढेलेको ससरक्खं=सचित्तरजसहित कायं वा=शरीरको ससरक्खे=सचित्त रजसहित वत्थं वा=वस्त्रको हत्थेण वा=हाथसे पाएण वा=पैरसे कट्ठेण वा=काष्ठसे किलिंचेण वा=बांस आदिकी खपचसे अंगुलियाए वा=अंगुलीसे सिलागाए वा=सलाईसे सिलागहत्थेण वा=सलाईसहित हाथसे न आलिहिज्जा=जरासी सघर्षण न करे, न विलिहिज्जा=बारम्बार संघर्षण न करे, न घट्टिज्जा=न घट्टन करे-न घसावे, न भिंदिज्जा=न भेदन, अन्नं=दूसरेसे न आलिहावि ज्जा=जरासी संघर्षण न करावे, न विलिहाविज्जा=न बारम्बार संघर्षण करावे, न घट्टाविज्जा=न घट्टन करावे, न भिंदाविज्जा=न भेदन करावे, आलिहंतं वा=संघर्षण करनेवाले विलिहंतं वा=बार-बार संघर्षण करनेवाले घट्टंतं वा=घट्टन करनेवाले भिंदंतं वा=भेदन करनेवाले अन्नं= दूसरेको न समणुजाणिज्जा=भला न समझे । इत्थंपि मे जावज्जीवाए=जीवनपर्यन्त (इसको) तिविहं=तीन

कारित अनुमोदनारूप तीन करणसे (तथा) तिविहेणं=तीन प्रकारके मणेणं=मनसे वायाए=वचनसे काएणं=कायसे न करेमि=न करूँगा, न कारवेमि=न कराऊँगा,करंतपि=करते हुए भी अन्नं=दूसरेको न समणुजाणामि=भला नहीं समझूँगा। भंते!=हे भगवन्! तस्स=उस दण्डसे पडिक्कमामि=पृथक् होता हूँ, निंदामि=आत्मसाक्षीसे निन्दा करता हूँ, गरिहामि=गुरुसाक्षीसे गर्हा करता हूँ, अप्पाणं=दण्ड सेवन करनेवाले आत्माको वोसिरामि=त्यागता हूँ ॥१॥१५॥

टीका—से=सः=भिक्षावृत्तिकत्वेन प्रसिद्धः, भिक्षुः=भिक्षितुं=याचितुं शीलं धर्मो वा यस्य स भिक्षुः। ('भिक्ष याञ्चायामलाभे लाभे चे'-त्यस्माद्धातोः 'आकेस्तच्छील-तद्धर्म-तत्साधुकारिषु' इत्यधिकारे 'सनाशंसभिक्ष उः' (३।२।१६२) इत्युप्रत्यये भिक्षुपदं सिध्यति)। अत्र 'उ' प्रत्ययेन ताच्छील्यद्योतनाद् भिक्षणशीलत्वं भिक्षुत्वमिति पर्यवस्यति।

ननु कापायाम्बरधारिणामपि भिक्षोपजीवित्वेन तत्रोक्तभिक्षुलक्षणमतिव्याप्तमिति चेन्न—

भिक्षावृत्तिसे प्रसिद्ध भिक्षु कहलाते हैं, अर्थात् याचना करके आहारादि लेनेवालेको भिक्षु कहते हैं।

संस्कृत व्याकरणके अनुसार 'भिक्षु' पदमें 'उ' प्रत्यय लगा हुआ है। उससे यह प्रगट होता है कि-भिक्षु उसे कहना चाहिए जो किसी वस्तुको विना भिक्षाके न लें, अर्थात् भिक्षणशील भिक्षु कहलाते हैं।

प्रश्न-गेरुआ या अन्य किसी प्रकारके रंगसे रंगे हुए कपड़े पहननेवाले संन्यासी आदि भी भिक्षु मांग कर अपने जीवनका निर्वाह करते हैं, इसलिए यह भिक्षुका लक्षण उनमें भी चला जाता है, वे भी भिक्षु कहलावेंगे?।

ભિક્ષાવૃત્તિથી પ્રસિદ્ધ હોય તે ભિક્ષુ કહેવાય છે અર્થાત્ યાચના કરીને આહારાદિ લેનારાને ભિક્ષુ કહે છે,

સંસ્કૃત વ્યાકરણને અનુસરીને ભિક્ષુ શબ્દમા उ પ્રત્યય લાગેલો છે તેથી એમ પ્રકટ થાય છે કે ભિક્ષુ એને કહેવો જોઇએ કે જે કોઇ વસ્તુને ભિક્ષા વિના લે નહિ, અર્થાત્ ભિક્ષણશીલ હોય તે ભિક્ષુ કહેવાય છે

પ્રશ્ન-ગેરૂથી યા અન્ય કોઇ પ્રકારના રંગથી રંગેલા કપડા પહેરનારા સન્યાસી આદિ પણ ભિક્ષા માગીને પોતાના જીવનનો નિર્વાહ કરે છે તેથી એ ભિક્ષુનું લક્ષણ એને પણ લાગુ પડે છે, તેઓ પણ ભિક્ષુ કહેવાશે?

भिक्षावृत्तिकत्वे सति भिक्षेतरवृत्तिरहितत्वं हि भिक्षुत्वम्, तथा च स्वामि निदेशमन्तरेणापि जलाद्यपादितोऽपि स्वास्तेनापि भक्तादिग्रहणस्य वनीपकवृत्तिरन्तर्गतत्वेन, तथा कदाचिद् भिक्षाया अलाभे पचन-पाचनादिक्रियया, कन्दमूलफलादिना च जीवननिर्वाहाभावेनाभुक्तक्षणभिक्षुत्वाभावात् ।

न च 'भिक्षवो यदा भिक्षमाणास्तदा तत्रास्तु भिक्षुत्वं परन्त्वभिक्षमाणत्वावस्थायां कथं तेषु भिक्षुशब्दः प्रवर्तेत तदानीं भिक्षाध्यापाराभावात्' इति वाच्यम्, तदानीमप्यवस्थायां भिक्षुशब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्तरूपकारणेन भिक्षुशब्दप्रवृत्तिसंभवात्,

---

उत्तर—जो भिक्षासे ही अपना निर्वाह करते हैं और सिवाय भिक्षाके अन्य वृत्तिको कदापि स्वीकार नहीं करते वे ही भिक्षु कहलाते हैं, संन्यासी आदि स्वामीकी आज्ञाके विना भी जलाद्यानय आदिसे भी जल आदि अपने हाथोंसे ले लेते हैं। जब भिक्षा नहीं मिलती तब पचन पाचनादि करते कराते हैं, तथा कन्द-मूल-फल-आदिसे निर्वाह कर लेते हैं, इसलिए वे भिक्षु नहीं कहला सकते।

प्रश्न—अच्छा, जो भिक्षासे ही अपना निर्वाह करे उसे भिक्षु कहते हैं तो साधु जब भिक्षाकी गवेषणा करेंगे तब ही भिक्षु कहलावेंगे, जिस समय स्वाध्याय आदि अन्य क्रिया करते होंगे उस समय भिक्षु कैसे कहलावेंगे ?

उत्तर—भिक्षाकी गवेषणा करते समय भी साधुको भिक्षु कह सकते हैं और न करते समय भी कह सकते हैं। दोनों अवस्थाओंमें भिक्षु शब्दकी प्रवृत्तिका कारण मौजूद है।

ઉત્તર—જેઓ ભિક્ષાથી જ પોતાનો નિર્વાહ કરે છે અને ભિક્ષા સિવાય અન્યવૃત્તિને કદાપિ સ્વીકારતા નથી તેઓ જ ભિક્ષુ કહેવાય છે સન્યાસી આદિ સ્વામીની આજ્ઞા વિના પણ જલાદ્યાનય આદિથી પણ જળ આદિ પોતાના હાથે લઈ લે છે, જ્યારે ભિક્ષા નથી મળતી ત્યારે રાંધવા-પકાવવાની ક્રિયા કરે છે, તથા કંદ મૂળ ફળ આદિથી નિર્વાહ કરી લે છે, તેથી તેઓ ભિક્ષુ કહેવાઈ શકતા નથી.

પ્રશ્ન—ઠીક, જેઓ ભિક્ષાથી જ પોતાનો નિર્વાહ કરે તેમને ભિક્ષુ કહે છે તો સાધુ જ્યારે ભિક્ષાની ગવેષણા કરશે ત્યારે જ ભિક્ષુ કહેવાશે, જે સમયે સ્વાધ્યાય આદિ અન્ય ક્રિયા કરતા હશે તે સમયે ભિક્ષુ કેવી રીતે કહેવાશે!

ઉત્તર—ભિક્ષાની ગવેષણા કરતી વખત સાધુને ભિક્ષુ કહી શકાય છે અને ન કરતી વખતે પણ કહી શકાય છે બેઉ અવસ્થામાં ભિક્ષુ શબ્દની પ્રવૃત્તિનું કારણ મૌજૂદ છે

तथाहि शब्दस्य द्वे निमित्ते व्युत्पत्तिनिमित्तं प्रवृत्तिनिमित्तं चेति, तत्र व्युत्पत्तिलभ्यार्थमतीतौ प्रकारीभूतो धर्मो व्युत्पत्तिनिमित्तम्, यथा पङ्कजशब्दस्य पङ्कजनिकर्तृत्वम्। सङ्केतग्रहे प्रकारीभूतो धर्मः प्रवृत्तिनिमित्तम्, यथा पद्मत्वजातिः।

न च शब्दानां व्युत्पत्तिनिमित्तमेव प्रवृत्तिनिमित्तमिति वाच्यम्, पाचकादिशब्दे तथात्वेऽपि पङ्कजादिशब्दे तद्व्यभिचारात्। तथाहि–पङ्कजपद 'पङ्काज्जायते'

शब्दोंकी प्रवृत्ति दो प्रकारसे होती है। जैसे कमलका वाचक एक पङ्कज शब्द है दूसरा पद्म शब्द है। पकज शब्दका अर्थ है कीचड़से उत्पन्न होनेवाला, कमल कीचड़से उत्पन्न होता है इसलिए पंकजत्व व्युत्पत्तिनिमित्त है। अर्थात् पङ्कज शब्दकी व्युत्पत्ति करनेसे जो अर्थ निकलता है वही अर्थ उसके वाच्यमें (अर्थमें) ठीक-ठीक घट जाता है, इसे व्युत्पत्तिनिमित्त कहते हैं।

दूसरा प्रवृत्तिनिमित्त है। शब्दके संकेतसे बोध्य अर्थमें विशेषणभूत धर्मको प्रवृत्तिनिमित्त कहते हैं, जैसे पद्मत्व या कमलत्व (कमलपन) जाति।

यदि कोई कहे कि– 'जो व्युत्पत्तिनिमित्त है वही प्रवृत्तिनिमित्त है तो ठीक नहीं है, क्योंकि यद्यपि 'पाचक' आदि शब्दोंमें जो व्युत्पत्तिनिमित्त है वही प्रवृत्तिनिमित्त है तथापि पङ्कज आदि शब्दोंमें यह कथन नहीं घटता, क्योंकि "पंक (कीचड़)से उत्पन्न होनेवाला पकज है"

શબ્દોની પ્રવૃત્તિ બે પ્રકારે થાય છે. જેમકે–કમળનો વાચક એક પકજ શબ્દ છે, બીજો પદ્મ શબ્દ છે. પકજ શબ્દનો અર્થ કીચડમા ઉત્પન્ન થએલું એવો થાય છે કમળ કીચડમા ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી પંકજત્વ વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત છે અર્થાત્ પકજ–શબ્દની વ્યુત્પત્તિ કરવાથી જે અર્થ નીકળે છે તે જ અર્થ તેના વાચ્યમા (અર્થમા) બરાબર બધ બેસે છે, તેથી તેને વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત કહે છે-

બીજો પ્રવૃત્તિનિમિત્ત છે શબ્દના સકેતથી બોધ્ય અર્થમા વિશેષણભૂત ધર્મને પ્રવૃત્તિનિમિત્ત કહે છે જેમકે–પદ્મત્વ યા કમલત્વ (કમળપણું) જાતિ

જો કોઈ કહે કે–'જે વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત છે તેજ પ્રવૃત્તિનિમિત્ત છે, તો તે બરાબર નથી. કારણ કે જો કે 'પાચક' આદિ શબ્દોમા જે વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત છે તેજ પ્રવૃત્તિનિમિત્ત છે, તથાપિ પકજ આદિ શબ્દોમા એ કથન બધ બેસતું નથી, કારણ કે 'પક (કીચડ)માંથી ઉત્પન્ન થવાવાળુ પંકજ છે, –એ વ્યુત્પત્તિથી

भिक्षावृत्तिकत्वे सति भिक्षेतरवृत्तिरहितत्वं हि भिक्षुत्वम्, तथा च स्वामिनिदेशमन्तरेणापि जलाशयादितोऽपि स्वहस्तेनापि जलादिग्रहणस्य उत्सर्गपदीयस्यान्तर्गतत्वेन, तथा कदाचित् भिक्षाया अलाभे पचन-पाचनादिक्रियया, कन्दमूलफलादिना च जीवननिर्वाहापेक्षायुक्तकल्पभिक्षुत्वाभावात् ।

न च 'भिक्षवो यदा भिक्षमाणास्तदा तर्हास्तु भिक्षुत्वं परन्त्वभिक्षमाणत्वावस्थायां कथं तेषु भिक्षुशब्दः प्रवर्तेत तदानीं भिक्षणव्यापाराभावात्' इति वाच्यम्, तत्र व्यामध्यवस्थायां भिक्षुशब्दस्य भवृत्तिनिमित्तसद्भावेन भिक्षुशब्दप्रवृत्तिसम्भवात्,

---

उत्तर—जो भिक्षासे ही अपना निर्वाह करते हैं और सिवाय भिक्षाके अन्य वृत्तिको कदापि स्वीकार नहीं करते वे ही भिक्षु कहलाते हैं, संन्यासी आदि स्वामीकी आज्ञाके बिना भी जलाशय आदिसे भी जल आदि अपने हाथोंसे ले लेते हैं। जब भिक्षा नहीं मिलती तब पचन पाचनादि करते कराते हैं, तथा कन्द-मूल-फल-आदिसे निर्वाह कर लेते हैं, इसलिए वे भिक्षु नहीं कहला सकते।

प्रश्न—अच्छा, जो भिक्षासे ही अपना निर्वाह करे उसे भिक्षु कहते हैं तो साधु जब भिक्षाकी गवेषणा करेंगे तब ही भिक्षु कहलावेंगे, जिस समय स्वाध्याय आदि अन्य क्रिया करते होंगे उस समय भिक्षु कैसे कहलावेंगे ?

उत्तर—भिक्षाकी गवेषणा करते समय भी साधुको भिक्षु कह सकते हैं और न करते समय भी कह सकते हैं। दोनों अवस्थाओंमें भिक्षु शब्दकी प्रवृत्तिका कारण मौजूद है।

ઉત્તર—જેઓ ભિક્ષાથી જ પોતાનો નિર્વાહ કરે છે અને ભિક્ષા સિવાય અન્યવૃત્તિને કદાપિ સ્વીકારતા નથી તેઓ જ ભિક્ષુ કહેવાય છે સંન્યાસી આદિ સ્વામીની આજ્ઞા વિના પણ જળાશય આદિથી પણ જળ આદિ પોતાના હાથે લઈ લે છે, જ્યારે ભિક્ષા નથી મળતી ત્યારે રાંધવા-રંધાવવાની ક્રિયા કરે છે, તથા કંદ મૂળ ફળ આદિથી નિર્વાહ કરી લે છે, તેથી તેઓ ભિક્ષુ કહેવાઈ શકતા નથી.

પ્રશ્ન—ઠીક, જેઓ ભિક્ષાથી જ પોતાનો નિર્વાહ કરે તેમને ભિક્ષુ કહે છે તો સાધુ જ્યારે ભિક્ષાની ગવેષણા કરશે ત્યારે જ ભિક્ષુ કહેવાશે, જે સમયે સ્વાધ્યાય આદિ અન્ય ક્રિયા કરતા હશે તે સમયે ભિક્ષુ કેવી રીતે કહેવાશે!

ઉત્તર—ભિક્ષાની ગવેષણા કરતી વખતે સાધુને ભિક્ષુ કહી શકાય છે અને ન કરતી વખતે પણ કહી શકાય છે કેમકે અવસ્થામાં ભિક્ષુ શબ્દની પ્રવૃત્તિનું કારણ મૌજૂદ છે

त्रिकाऽऽशंसाविरहेण समितिगुप्त्यादिधारित्वरूपप्रवृत्तिनिमित्तमादाय भिक्षुत्व-समित्यादिपालकत्वयोर्भिक्षुलक्षणैकार्थसमवायेन कथञ्चित्तादात्म्यलक्षणेन भिक्षमाणेऽभिक्षमाणे वा भिक्षौ भिक्षुशब्दप्रवृत्तेः, वर्त्तमानपर्यायमात्रग्रहणलक्षणऋजुसूत्रनयाभिप्रायाच्च भिक्षुत्वसिद्धिः ।

ननु पूर्वोक्तलक्षणं प्रवृत्तिनिमित्तं कापायाम्बरधारिप्रभृतिष्वपि विद्यते, तेऽपि मार्गं पश्यन्त एव गच्छन्ति, तेन च तेषां समित्यादिपालकत्वं, मौनादिसमवलम्बनेन गुप्तिपालकत्वं चास्ति, ततश्च समिति-गुप्तिपालकत्वरूपप्रवृत्तिनिमित्तस्य तेष्वपि सत्त्वेन कुतो न तेषां भिक्षुशब्दव्यवहार्यत्वमिति चेत् ?

यत इहलोकाद्याशंसाविरहिततया समित्यादिपालकत्वमेव भिक्षुशब्दप्रवृत्ति-

---

निमित्तसे भिक्षु शब्दकी प्रवृत्ति होती है, क्योंकि भिक्षुत्व और समिति-गुप्तिपालकत्व दोनों धर्म भिक्षुमें कथञ्चित् तादात्म्यसम्बन्धरूप एकार्थ-समवायसे रहते हैं। इसलिए भिक्षा न करते समय भी 'समितिगुप्ति-पालकत्व' -रूप प्रवृत्ति-निमित्तसे भिक्षु शब्दकी प्रवृत्ति होती है ।

शङ्का-समिति-गुप्तिपालकता तो गेरुआ आदि वस्त्र पहननेवालोंमें भी पाई जाती है । वे भी मार्ग देखकर ही चलते हैं इसलिए वे समितिका पालन करते हैं । और कभी-कभी मौन रखते हैं इसलिए गुप्तिका भी पालन करते हैं । जब उनमें समिति-गुप्तिपालकता पाई जाती है तो उन्हें भी भिक्षु क्यों नहीं कहना चाहिए ?

समाधान-इहलोक और परलोक सम्बन्धी आकांक्षा या स्वार्थरहित

શબ્દની પ્રવૃત્તિ થાય છે, કારણ કે ભિક્ષુત્વ અને સમિતિગુપ્તિ-પાલકત્વ બેઉ ધર્મો ભિક્ષુમા કોઇપણ રીતે તાદાત્મ્ય-સબંધરૂપ એકાર્થ–સમવાયથી રહે છે તેથી ભિક્ષા ન કરતી વખતે પણ 'સમિતિગુપ્તિ-પાલકત્વ' રૂપ પ્રવૃત્તિનિમિત્તથી ભિક્ષુ શબ્દની પ્રવૃત્તિ થાય છે.

શંકા–સમિતિગુપ્તિ-પાલકતા તો ગેરૂઆ આદિ વસ્ત્ર પહેરનારાઓમા પણ જોવામા આવે છે તેઓ પણ માર્ગ જોઇને જ ચાલે છે, તેથી તેઓ સમિતિનું પાલન કરે છે, અને કોઇ-કોઇવાર મૌન રહે છે તેથી ગુપ્તિનું પણ પાલન કરે છે, જો તેઓમા સમિતિગુપ્તિ-પાલકતા જોવામા આવે છે, તો તેમને પણ ભિક્ષુ કેમ ન કહેવા જોઇએ ?

સમાધાન–ઇહલોક અને પરલોક સબંધી આકાંક્ષા અથવા સ્વાર્થરહિત થઇને

इति व्युत्पत्त्या पङ्कजनिष्पत्त्यवच्छिन्ने शक्तत्वया पङ्कपदार्थबोधक सन्दपि वैदा-दिच्चतिप्रसङ्गवारणाय पङ्कत्व(जाति)कं प्रवृत्तिनिमित्तमादायैव पदं बोधयति न स्वितरथा ।

एवमपि भिक्षुशब्दस्य भिक्षते व्युत्पत्तिनिमित्तम्, भिक्षत इत्येवंशीलो भिक्षु-रिति व्युत्पत्त्या । तथा चाऽभिक्षमाणस्यापि भिक्षुत्वापत्तिरपि वैदिकपार

इस व्युत्पत्तिसे पङ्कज शब्द कमलका बोध तो कराता है परन्तु साथही साथ शैवाल तथा इस प्रकारसे पैदा होनेवाले गङ्गुलके फूल आदिका अर्थ भी उससे निकलता है, क्योंकि वे भी कीचड़से पैदा होते हैं। यदि व्युत्पत्तिनिमित्तको ही शब्दकी प्रवृत्तिमें कारण माना जाय तो शैवाल आदिमें भी पंकज शब्दका प्रयोग हो जायगा, इस आपत्तिका निवारण करनेके लिए व्युत्पत्तिनिमित्तके सिवाय प्रवृत्तिनिमित्त कमलत्व धर्मकी भी आवश्यकता है, इससे शैवाल आदिका निराकरण हो जाता है, दोनों निमित्तोंसे ठीक-ठीक अर्थका प्रतिपादन हो जाता है कि जो कीचड़से उत्पन्न हो और जिसमें कमलस्वरूप सामान्य (जाति) पाया जाय उसे पङ्कज कहते हैं।

इसी प्रकार यहाँ 'भिक्षु' शब्दका व्युत्पत्तिनिमित्त भिक्षण (याचना) धर्म है, जिस समय साधु भिक्षण नहीं करते उस समय व्युत्पत्तिनिमित्तसे भिक्षु नहीं कहला सकते, फिर भी 'समितिगुप्तिपालकत्व' —रूप प्रवृत्ति-

---

પંકજ શબ્દ કમળનો બોધ તો કરાવે છે, પરન્તુ સાથે શેવાળ તથા એ પ્રકારે પેદા થનાર ગીલોડા આદિનું ફૂલ પણ તેમાંથી નીકળે છે, કારણ કે તે પણ કીચડમાંથી પેદા થાય છે એ વ્યુત્પત્તિનિમિત્તને જ શબ્દની પ્રવૃત્તિના કારણરૂપ માનવામાં આવે તો શેવાળ આદિમાં પણ પંકજ શબ્દનો પ્રયોગ થઈ જશે એ અયોગ્યનું નિવારણ કરવાને માટે વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત ઉપરાંત પ્રવૃત્તિનિમિત્ત કમળત્વ ધર્મની પણ આવશ્યકતા છે તેથી શેવાળ આદિનું નિરાકરણ થઈ જાય છે બેઉ નિમિત્તોથી બરાબર અર્થનું પ્રતિપાદન થઈ જાય છે કે જે કીચડમાંથી ઉત્પન્ન થાય અને જેમાં કમલત્વરૂપ સામાન્ય (જાતિ) મળી આવે તેને પંકજ કહે છે

એ રીતે અહીં 'ભિક્ષુ' શબ્દનો વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત ભિક્ષણ (યાચના) ધર્મ છે જે સમયે સાધુ ભિક્ષણ કરતો નથી, તે સમયે વ્યુત્પત્તિનિમિત્તથી ભિક્ષુ નથી કહેવાતો, તો પણ 'સમિતિગુપ્તિ-પાલકત્વ' રૂપ પ્રવૃત્તિનિમિત્તથી ભિક્ષુ

त्रिकाऽऽशंसाविरहेण समितिगुप्त्यादिधारित्वरूपमवृत्तिनिमित्तमादाय भिक्षुत्व-समिति-गुप्त्यादिपालकत्वयोर्भिक्षुलक्षणैकार्थसमवायेन कथञ्चित्तादात्म्यलक्षणेन भिक्षमाणेऽभिक्षमाणे वा भिक्षौ भिक्षुशब्दप्रवृत्तेः, वर्त्तमानपर्यायमात्रग्रहणलक्षणऋजुसूत्रनयाभिप्रायाच्च भिक्षुत्वसिद्धिः ।

ननु पूर्वोक्तलक्षणं प्रवृत्तिनिमित्तं कापायाम्बरधारिप्रभृतिष्वपि विद्यते, तेऽपि मार्गं पश्यन्त एव गच्छन्ति, तेन च तेषां समित्यादिपालकत्वं, मौनादिसमवलम्बनेन गुप्तिपालकत्वं चास्ति, ततश्च समिति-गुप्तिपालकत्वरूपप्रवृत्तिनिमित्तस्य तेष्वपि सत्त्वेन कुतो न तेषां भिक्षुशब्दव्यवहार्यत्वमिति चेत् ?

यत इहलोकाद्याशंसाविरहिततया समित्यादिपालकत्वमेव भिक्षुशब्दप्रवृत्ति-

---

निमित्तसे भिक्षु शब्दकी प्रवृत्ति होती है, क्योंकि भिक्षुत्व और समिति-गुप्तिपालकत्व दोनों धर्म भिक्षुमें कथञ्चित् तादात्म्यसम्बन्धरूप एकार्थ-समवायसे रहते हैं। इसलिए भिक्षा न करते समय भी 'समितिगुप्ति-पालकत्व' -रूप प्रवृत्ति-निमित्तसे भिक्षु शब्दकी प्रवृत्ति होती है।

शङ्का-समिति-गुप्तिपालकता तो गेरुआ आदि वस्त्र पहननेवालोंमें भी पाई जाती है। वे भी मार्ग देखकर ही चलते हैं इसलिए वे समितिका पालन करते हैं। और कभी-कभी मौन रखते हैं इसलिए गुप्तिका भी पालन करते हैं। जब उनमें समिति-गुप्तिपालकता पाई जाती है तो उन्हें भी भिक्षु क्यों नहीं कहना चाहिए ?

समाधान-इहलोक और परलोक सम्बन्धी आकांक्षा या स्वार्थरहित

શબ્દની પ્રવૃત્તિ થાય છે, કારણ કે ભિક્ષુત્વ અને સમિતિગુપ્તિ-પાલકત્વ બેઉ ધર્મો ભિક્ષુમા કોઈપણ રીતે તાદાત્મ્ય-સબંધરૂપ એકાર્થ-સમવાયથી રહે છે તેથી ભિક્ષા ન કરતી વખતે પણ 'સમિતિગુપ્તિ-પાલકત્વ' રૂપ પ્રવૃત્તિનિમિત્તથી ભિક્ષુ શબ્દની પ્રવૃત્તિ થાય છે

શંકા-સમિતિગુપ્તિ-પાલકતા તો ગેરૂઆ આદિ વસ્ત્ર પહેરનારાઓમા પણ જોવામા આવે છે તેઓ પણ માર્ગ જોઈને જ ચાલે છે, તેથી તેઓ સમિતિનુ પાલન કરે છે, અને કોઈ-કોઈવાર મૌન રહે છે તેથી ગુપ્તિનુ પણ પાલન કરે છે, જો તેઓમા સમિતિગુપ્તિ-પાલકતા જોવામા આવે છે, તો તેમને પણ ભિક્ષુ કેમ ન કહેવા જોઈએ ?

સમાધાન-ઇહલોક અને પરલોક સબંધી આકાંક્ષા અથવા સ્વાર્થરહિત થઈને

इति व्युत्पत्त्या पङ्कजनिकर्षेऽपि सत्त्वात् पङ्कपार्थक्यबोधकं सदपि शैवालादिव्यवच्छेदाय पङ्कत्व(जाति)रूपं प्रवृत्तिनिमित्तमादायैव पङ्कं बोधयति न स्वितरथा ।

एवमत्रापि भिक्षुशब्दस्य भिक्षणं व्युत्पत्तिनिमित्तम्, भिक्षत इत्येवशीलो भिक्षुरिति व्युत्पत्त्या । तथा चाऽभिक्षमाणस्त्वावस्थायां भिक्षुत्वाभावसत्त्वेऽपि ऐहिकपार

इस व्युत्पत्तिसे पङ्कज शब्द कमलका बोध तो कराता है परन्तु साथही साथ शैवाल तथा इस प्रकारसे पैदा होनेवाले गङ्गुलके फूल आदिका अर्थ भी उससे निकलता है, क्योंकि वे भी कीचड़से पैदा होते हैं। यदि व्युत्पत्तिनिमित्तको ही शब्दकी प्रवृत्तिमें कारण माना जाय तो शैवाल आदिमें भी पंकज शब्दका प्रयोग हो जायगा, इस आपत्तिका निवारण करनेके लिए व्युत्पत्तिनिमित्तके सिवाय प्रवृत्तिनिमित्त कमलत्व धर्मकी भी आवश्यकता है, इससे शैवाल आदिका निराकरण हो जाता है, दोनों निमित्तोंसे ठीक-ठीक अर्थका प्रतिपादन हो जाता है कि जो कीचड़से उत्पन्न हो और जिसमें कमलत्वरूप सामान्य (जाति) पाया जाय उसे पङ्कज कहते हैं ।

इसी प्रकार यहाँ 'भिक्षु' शब्दका व्युत्पत्तिनिमित्त भिक्षण (याचना) धर्म है, जिस समय साधु भिक्षण नहीं करते उस समय व्युत्पत्तिनिमित्तसे भिक्षु नहीं कहला सकते, फिर भी 'समितिगुप्तिपालकत्व' -रूप प्रवृत्ति-

પંકજ શબ્દ કમળનો બોધ તો કરાવે છે, પરન્તુ સાથે શૈવાળ તથા એ પ્રકારે પેદા થનારા ગંડોલા ફૂલિયા આદિનો અર્થ પણ તેમાંથી નીકળે છે, કારણ કે તે પણ કીચડમાંથી પેદા થાય છે એ વ્યુત્પત્તિનિમિત્તને જ કારણની પ્રવૃત્તિમાં કારણરૂપ માનવામાં આવે તો શૈવાળ આદિમાં પણ પંકજ શબ્દનો પ્રયોગ થઈ જશે. એ આપત્તિનું નિવારણ કરવાને માટે વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત ઉપરાંત પ્રવૃત્તિનિમિત્ત કમળત્વ ધર્મની પણ આવશ્યકતા છે તેથી શૈવાળ આદિનું નિરાકરણ થઈ જાય છે. બંને નિમિત્તોથી બરાબર અર્થનું પ્રતિપાદન થઈ જાય છે કે જે કીચડમાંથી ઉત્પન્ન થાય અને જેમાં કમલત્વરૂપ સામાન્ય (જાતિ) મળી આવે તેને પંકજ કહે છે

એ રીતે અહીં 'ભિક્ષુ' શબ્દનો વ્યુત્પત્તિનિમિત્ત ભિક્ષણ (યાચના) ધર્મ છે જે સમયે સાધુ ભિક્ષણ કરતો નથી, તે સમયે વ્યુત્પત્તિનિમિત્તથી ભિક્ષુ નથી કહેવાતો, તો પણ 'સમિતિગુપ્તિ-પાલકત્વ' રૂપ પ્રવૃત્તિનિમિત્તથી ભિક્ષુ

तेषामुद्गमोत्पादनादिदोषदुष्टान्नभोजित्व-सचित्ततोयकन्दमूलाद्यासेवित्व-पचन-पाचनादिक्रियेच्छानिवृत्त्यभावादिदोषदूषितत्वात्, अतो ये समितिगुप्तिधारका भिक्षामात्रोपजीविनोऽचित्तामेषणीयामुद्गमोत्पादनादिदोषराहित्येन विशुद्धां प्रमाणोपेतां च भिक्षां गृह्णन्ति, प्राणात्ययसमयेऽपि पचनपाचनादिनवकोटिविशुद्धिं नैव खण्डयन्ति त एव भिक्षुपदव्यवहारयोग्यतां लभन्ते, इति विदेलिमम् ।

यद्वा क्षोभते क्षुभ्यति वा=अन्तर्भावितण्यर्थतया क्षोभयति=संचालयति चतुर्गतिकसंसारे सकलप्राणिन इति क्षुप्=अष्टविधं कर्म (अन्तर्भावितण्यर्थाद् भौवादिकाद् दैवादिकाद्वा 'क्षुभ सञ्चलने' अस्माद्धातोः 'सम्पदादित्वात् क्विप्') तद् ज्ञानदर्शनादिना भिनत्ति=क्षपयतीति भिक्षुः (पृषोदरादित्वात्सिद्धिः) ॥

वाले संन्यासी आदि वास्तवमें भिक्षु नहीं कहला सकते, क्योंकि वे उद्गम-उत्पादना आदि दोषोंसे दूषित अन्न आदि अंगीकार करते हैं, सचित्त जल लेते हैं, सचित्त कन्द मूल आदिका सेवन करते हैं, पचन-पाचनादि क्रियाएँ करते हैं और इच्छाका दमन नहीं करते हैं। अतः वास्तवमें वे ही भिक्षु कहलाने योग्य हैं जो समिति-गुप्तिके धारक तथा भिक्षामात्रसे उपजीवी हैं, अचित्त एषणीय उद्गम आदि दोषरहित विशुद्ध प्रमाणोपेत भिक्षा लेते हैं और प्राण जानेका अवसर आ जाने पर भी पचन-पाचन आदि नव कोटिकी विशुद्धताको खण्डित नहीं करते।

अथवा संसारके समस्त शरीरधारियोंको क्षोभित करनेवाले ज्ञानावरणीय आदि आठ कर्मोंको भेदनेवाले भिक्षु कहलाते हैं।

આદિ વસ્તુત ભિક્ષુ કહેવાઇ શકતા નથી, કારણ કે તેઓ ઉદ્ગમ ઉત્પાદના આદિ દોષોથી દૂષિત અન્ન આદિ અંગીકારે છે, સચિત્ત જળ લે છે, સચિત્ત કંદ-મૂળ આદિનું સેવન કરે છે, પચન-પાચનાદિ ક્રિયાઓ કરે છે અને ઇચ્છાનું દમન કરતા નથી એથી કરીને વસ્તુત. તેઓ જ ભિક્ષુ કહેવાવા યોગ્ય છે કે જેઓ સમિતિ-ગુપ્તિના ધારક તથા ભિક્ષામાત્રથી ઉપજીવી છે, અચિત્ત, એષણીય, ઉદ્ગમાદિ-દોષથી રહિત, વિશુદ્ધ, પ્રમાણોપેત ભિક્ષા લે છે, અને પ્રાણ જવાનો અવસર આવે તો પણ પચન-પાચનાદિ નવ કોટિની વિશુદ્ધતાને ખંડિત કરતા નથી

અથવા સંસારના સર્વ શરીરધારીઓને ક્ષોભિત કરનારા જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ કર્મોને ભેદનારા ભિક્ષુ કહેવાય છે

निभिक्षम्, तच्च वेषेषु न नियतं वेषा उपाधिमात्रत्वेन, देहिकलज्जाकादिनिमित्तत्वात्, यत्नाकीर्त्यादिसम्पादनार्थत्वाच्च, नाप्तस्तेषां वस्तुतः समितिगुप्त्यादिपालकत्वं नियतं । अन्यथा-'यावन्निग्रहवद्दोऽहं तावद्वेन न वनिष्यामि, पात्रेण समाप्तपामि तावद् मृषात्यागी, यावत्सन्तिष्ठेऽहं तावद्चौर्यव्रती'-त्यादयभिमाना अपि केषिद् वलधारित्वेन व्यवहरिष्येरन्, किन्तु वेषमात्रान्तरिकेच्छापाप-सततानुबन्धितया ते मृषावादित्वमस्ति ।

किञ्च भिक्षुलिङ्गवेषेषु कषायाम्बरधारिषु नैवाऽयं भिक्षुरूपः आत्मसत्वा लभते,

---

होकर जो समिति-गुप्तिका पालन करते हैं वे ही भिक्षु कहलाते हैं। उनमें ऐसा नहीं पाया जाता। वे हिंसासे बचनेके लिए मार्ग देख कर गमन नहीं करते, किन्तु कीर्ति आदि लग जानेके भयसे मार्ग देखकर गमन करते हैं, और यश-कीर्त्ति सम्पादन करनेके लिए मौन रखते हैं, इसलिए वे वास्तवमें समिति-गुप्तिके पालक नहीं हो सकते। यदि उन्हें समिति-गुप्तिका पालक माना जाय तो यह मनुष्य भी व्रती कहलायगा, जो ऐसी प्रतिज्ञा करे कि-"मैं जब तक बेड़ीमें जकड़ा हुआ हूँ तब तक इसे नहीं भागूँगा" "जब तक न बोलूँ तब तक मृषावादका त्यागी हूँ" "जब तक सोया रहूँगा तब तक अचौर्य व्रतका पालन करूँगा" वास्तवमें ऐसे मनुष्य व्रती नहीं कहलाते हैं, क्योंकि उनकी आन्तरिक इच्छा पापोंसे निवृत्त नहीं हुई है।

गेरुआ आदि वस्त्र धारण करनेवाले और अपनेको भिक्षु समझने

વેષોમાં સમિતિ-ગુપ્તિનું પાલન હોવે છે તેમાંજ ભિક્ષુ કહેવાય છે તેમાંનો કોઈ વેષમાં આવતું નથી. તેઓ હિંસાથી બચવાને માટે માર્ગ જોઈને ગમન કરતા નથી, પરન્તુ લોક વચ્ચેથી ચાલી જવાના ભયથી માર્ગ જોઈને ચાલે છે અને યશ પ્રાપ્તિને સંપાદન કરવાને માટે મૌન રાખે છે તેથી તેઓ વસ્તુતઃ સમિતિ-ગુપ્તિના પાલક નથી બની શકતા. જો તેમને સમિતિ-ગુપ્તિના પાલક માનવામાં આવે તો જે આવજ પણ વ્રતી કહેવાશે કે જે જેવી પ્રતિજ્ઞા કરે કે- 'જ્યાં સુધી હું બેડીથી જકડાયેલો છું ત્યાંસુધી હું તેને નહિ ભાગું' 'જ્યાં સુધી હું ન બોલું ત્યાંસુધી મૃષાવાદનો ત્યાગી છું' 'જ્યાં સુધી સૂઈ રહીશ ત્યાં સુધી અચૌર્યવ્રતનું પાલન કરીશ' વસ્તુતઃ જેવો આવુંજ વ્રતી નથી કહેવાતો. અર્થાત્ જેની આન્તરિક ઈચ્છા પાપથી નિવૃત્ત થઈ નથી.

ગેરુઆ આદિ વસ્ત્રો ધારણ કરનારા અને પોતાને ભિક્ષુ માનનારા સન્યાસી

तेषामुद्गमोत्पादनादिदोषदुष्टान्नभोजित्व-सचित्ततोयकन्दमूलाद्यासेवित्व-पचन-पाचनादिक्रियेच्छानिवृत्त्यभावादिदोषदूषितत्वात्, अतो ये समितिगुप्तिधारका भिक्षामात्रोपजीविनोऽचित्तामेषणीयामुद्गमोत्पादनादिदोषराहित्येन विशुद्धां प्रमाणोपेतां च भिक्षां गृह्णन्ति, प्राणात्ययसमयेऽपि पचनपाचनादिनवकोटिविशुद्धिं नैव खण्डयन्ति त एव भिक्षुपदव्यवहारयोग्यतां लभन्ते, इति विदेलिमम् ।

यद्वा क्षोभते क्षुभ्यति वा=अन्तर्भावितण्यर्थतया क्षोभयति=संचालयति चतुर्गतिकसंसारे सकलप्राणिन इति क्षुप्=अष्टविधं कर्म (अन्तर्भावितण्यर्थाद् भौवादिकाद् दैवादिकाद्वा 'क्षुभ सञ्चलने' अस्माद्धातोः 'सम्पदादित्वात् किप्) तद् ज्ञानदर्शनादिना भिनत्ति=क्षपयतीति भिक्षुः (पृषोरादित्वात्सिद्धिः) ॥

वाले संन्यासी आदि वास्तवमें भिक्षु नहीं कहला सकते, क्योंकि वे उद्गम-उत्पादना आदि दोषोंसे दूषित अन्न आदि अंगीकार करते हैं, सचित्त जल लेते हैं, सचित्त कन्द मूल आदिका सेवन करते हैं, पचन-पाचनादि क्रियाएँ करते हैं और इच्छाका दमन नहीं करते हैं। अतः वास्तवमें वे ही भिक्षु कहलाने योग्य हैं जो समिति-गुप्तिके धारक तथा भिक्षामात्रसे उपजीवी हैं, अचित्त एषणीय उद्गम आदि दोषरहित विशुद्ध प्रमाणोपेत भिक्षा लेते हैं और प्राण जानेका अवसर आ जाने पर भी पचन-पाचन आदि नव कोटिकी विशुद्धताको खण्डित नहीं करते।

अथवा संसारके समस्त शरीरधारियोंको क्षोभित करनेवाले ज्ञानावरणीय आदि आठ कर्मोंको भेदनेवाले भिक्षु कहलाते हैं।

આદિ વસ્તુત ભિક્ષુ કહેવાઈ શકતા નથી, કારણ કે તેઓ ઉદ્ગમ ઉત્પાદના આદિ દોષોથી દૂષિત અન્ન આદિ અંગીકારે છે, સચિત્ત જળ લે છે, સચિત્ત કંદ-મૂળ આદિનું સેવન કરે છે, પચન-પાચનાદિ ક્રિયાઓ કરે છે અને ઇચ્છાનું દમન કરતા નથી એથી કરીને વસ્તુત તેઓ જ ભિક્ષુ કહેવાવા યોગ્ય છે કે જેઓ સમિતિ-ગુપ્તિના ધારક તથા ભિક્ષામાત્રથી ઉપજીવી છે, અચિત્ત, એષણીય, ઉદ્ગમાદિ-દોષથી રહિત, વિશુદ્ધ, પ્રમાણોપેત ભિક્ષા લે છે, અને પ્રાણ જવાનો અવસર આવે તો પણ પચન-પાચનાદિ નવ કોટિની વિશુદ્ધતાને ખંડિત કરતા નથી

અથવા સંસારના સર્વ શરીરધારીઓને ક્ષોભિત કરનારા જ્ઞાનાવરણીય આદિ આઠ કર્મોને ભેદનારા ભિક્ષુ કહેવાય છે

निमित्तम्, तच्च येषु न विद्यते तेषां तथाविधप्रवृत्तेः, ऐहिककण्टकादिनिष्पर्षणवत्, परापकीर्त्यादिसम्पादनार्थत्वाच्च, नाम्नस्तेषां वस्तुतः समितिगुप्त्यादिपालकत्वं विघटते। अन्यथा-'यावन्निगडबद्धोऽहं तावदेन न हनिष्यामि, यावन्न समाकृष्टोऽपि तावदहं मृषा त्यागी, यावत्सन्दिग्धोऽहं तावदहं चौर्यमती'-त्याद्यभिमाना अपि केषिद् व्रतधारित्वेन व्यवहियेरन्, किन्तु तेषामान्तरिकेच्छायाः सततानुबन्धितया शिष्ट मानत्वान्न व्रतित्वमस्ति।

किञ्च भिक्षुरूपधारिषु कापायाम्बरधारिषु नैवाऽयं भिक्षुशब्द आत्मसात्कां कमर्थं,

---

होकर जो समिति-गुप्तिका पालन करते हैं वे ही भिक्षु कहलाते हैं। उनमें ऐसा नहीं पाया जाता। वे हिंसासे बचनेके लिए मार्ग देख कर गमन नहीं करते, किन्तु काँटे आदि लग जानेके भयसे मार्ग देखकर गमन करते हैं, और यश-कीर्त्ति सम्पादन करनेके लिए मौन रखते हैं, इसलिए वे वास्तवमें समिति-गुप्तिके पालक नहीं हो सकते। यदि उन्हें समिति-गुप्तिका पालक माना जाय तो वह मनुष्य भी व्रती कहलायगा, जो ऐसी प्रतिज्ञा करे कि-"मैं जब तक बेड़ीमें जकड़ा हुआ हूँ तब तक इसे नहीं मारूँगा" "जब तक न बोलूँ तब तक मृषावादका त्यागी हूँ" "जब तक सोया रहूँगा तब तक अब्रह्मचर्य व्रतका पालन करूँगा" वास्तवमें ऐसे मनुष्य व्रती नहीं कहलाते हैं, क्योंकि उनकी आन्तरिक इच्छा पापसे निवृत्त नहीं हुई है।

गेरुआ आदि वस्त्र धारण करनेवाले और अपनेको भिक्षु समझने

જેઓ સમિતિ-ગુપ્તિનું પાલન કરે છે તેઓજ ભિક્ષુ કહેવાય છે તેઓમાં એવું જોવામાં આવતું નથી. તેઓ હિંસાથી બચવાને માટે માર્ગ જોઈને ગમન કરતા નથી, પરન્તુ કાંટા વગેરે વાગી જવાના ભયથી માર્ગ જોઈને ચાલે છે અને યશ કીર્તિ સંપાદન કરવાને માટે મૌન રાખે છે, તેથી તેઓ વસ્તુતઃએ સમિતિ-ગુપ્તિના પાલક નથી થઈ શકતા. જો તેમને સમિતિ-ગુપ્તિના પાલક માનવામાં આવે તો જે માણસ એમ કહેવાય કે "જ્યાં સુધી હું બેડીથી જકડાયેલો છું ત્યાંસુધી હું તેને નહિ મારું" "જ્યાં સુધી હું ન બોલું ત્યાંસુધી મૃષાવાદનો ત્યાગી છું" "જ્યાં સુધી સૂતો રહીશ ત્યાં સુધી અબ્રહ્મચર્યનું પાલન કરીશ" વસ્તુતઃ એવો માણસ સાચો નથી કહેવાતો, કારણ કે એનો આન્તરિક ઇચ્છા પાપથી નિવૃત્ત થઈ નથી.

એટલા માટે વસ્ત્રો પહેરવા કરનારા અને પોતાને ભિક્ષુ માનનારા સન્યાસી

रेकान्तस्थानस्थितोऽद्वितीयः, भावतो रागद्वेषरहितो वा, परिपद्गतः=परि=समन्ततः सीदन्ति=गच्छन्ति गत्वा संहता भवन्ति जना अस्यामिति परिषत्=सभा, तां गतः परिपद्गतः=साध्वादिसङ्घस्थित इत्यर्थः, सुप्तः=स्वाध्यायादिजनितश्रमापनोदार्थं रजनीमध्यमयामयुगलमात्रं निद्रितः, जाग्रत्=इन्द्रियादिकरणकविषयज्ञानयोग्यावस्थां प्राप्तः-निद्राविमुक्तो भवेत्। एवंविधो भिक्षुर्वक्ष्यमाणरीत्या दुष्कृत्यं न करोतीति प्रदर्श्यते-'से'इति,सः-भिक्षुःपृथिवीं=खनिसमुद्भूतमृत्तिकारूपाम्,भित्तिं=सरित्तीरमृत्तिकाम्, शिलां=विशालपाषाणलक्षणाम्, लेष्टुं=पिण्डात्मकमृत्खण्डम्, सरजस्कं=सचित्तरजोऽवगुण्ठितम्, कायं=शरीरम्, वस्त्रं=चोलपट्टप्रमुखं च, पात्रादीनामप्युपलक्षणमेतत्, एतेषु अन्यतमं किमपि वस्तु हस्तेन=करेण, पादेन=चरणेन, काष्ठेन=खदिरादिदारुखण्डेन, किलिञ्चेन=वंशादिकञ्चिकया, अङ्गुल्या=करचरणावयवविशेषेण, शलाकया=लोहादिरचितया, शलाकाहस्तेन=पुञ्जीकृतशलाकाभिर्वा नाऽऽलिखेत्=सकृत् अल्पं वा न संघर्षयेत्, न विलिखेत्=बहुशोऽविरतं विशेषतो वा

स्थित और भावसे रागद्वेषरहित होनेसे एकाकी, अथवा साधुओंके संघमें स्थित, स्वाध्याय आदिसे उत्पन्न श्रमको दूर करनेके लिए रात्रिके बीचके दो प्रहरोंमें सोते हुए, तथा जागते हुए भिक्षु, आगे कहे हुए सावद्य व्यापार नहीं करते हैं।

खानसे निकली हुई मृत्तिकारूप पृथ्वीपर, नदीके किनारेकी मिट्टी पर, पत्थरकी शिलापर, मिट्टीके ढेलेपर, सचित्त धूलीसे धूसर काय, चोलपट्ट आदि वस्त्र तथा पात्र पर, अर्थात् इनमेंसे किसीभी पदार्थपर हाथसे, पैरसे, काष्ठसे, बांस आदिकी सटक (छड़ी-खापटी)से, अंगुलीसे, लोहे आदिकी बनी हुई छडसे, अथवा बहुतसी छड़ों (सलाइयों)से, न स्वयं एकबार लकीर खींचे, न बार-बार लकीर खींचे अर्थात् इनको

રહિત હોવાને કારણે એકાકી અથવા સાધુઓના સંઘમા સ્થિત, સ્વાધ્યાય આદિથી ઉત્પન્ન થતા શ્રમને દૂર કરવાને માટે રાત્રિની વચ્ચેના બે પહોરમા સૂતા તથા જાગતા ભિક્ષુ, આગળ કહેલા સાવદ્ય વ્યાપારને કરતા નથી

ખાણુમાથી નીકળેલી માટીરૂપ પૃથ્વી પર, નદીના કિનારાની માટી પર પત્થરની શિલા પર, માટીના ઢેફા પર, સચિત્ત ધૂળથી ધૂસર કાય, ચોલપટ્ટો આદિ વસ્ત્ર તથા પાત્ર પર અર્થાત્ એમાના કોઈ પણ પદાર્થ પર હાથથી, પગથી, કાષ્ઠથી, વાસ આદિના ખપાટથી, આગળીથી, લોઢા આદિની સળીથી અથવા અનેક સળીઓથી ન પોતે એકવાર રેખા દોરે, ન વારવાર રેખા દોરે, અર્થાત્

भिक्षुकी=साध्वी। 'संजय०' इत्यादीनि भिक्षुविशेषणानि भिक्षुण्या अपि बोध्यानि उभयोः समानाचारशीलत्वात्।

(१) पृथिवीकायपतना।

संयत-विरत-प्रतिहत-प्रत्याख्यात-पापकर्मा=संयता-वर्तमानकालिकसंयमव्यापानुष्ठाननिवृत्तः, विरत-अतीतकालिकपापास्नुग्घापूर्वकं, भविष्यति च संवरपूर्वकमुपरतो निवृत्त इत्यर्थः, अत एव प्रतिहतं=वर्तमानकाले स्वित्तनुभागघातेन नाशितं, प्रत्याख्यातं=पूर्वकृतादिविचारनिन्दया भविष्यत्कालीनं निराकृतं पापकर्म=पापानुष्ठानं येन स प्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा, सकर्मवासौ विरतश्च (विशेषणयोरपि परस्परविशेष्यविशेषणभावनिवन्धना समासो गतप्रत्यागतादिवत्) संयतविरतप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा चेति स्वोक्तः दिवा=दिवसे, रात्रौ=रजन्याम्, एकाकः=एकाकी-द्रव्यतो ध्यानादिहेतो-

---

भिक्षुकी साध्वीको कहते हैं। संजय आदि विशेषण साध्वीके साथ भी समझना चाहिए क्योंकि साधु और साध्वीका आचार प्रायः समान है।

(१) पृथिवीकायपतना।

वर्तमान कालके सब प्रकारके सावद्य व्यापारसे निवृत्त होनेके कारण संयत, अतीतकालीन पापोंसे जुगुप्सा-पूर्वक और भविष्यत्कालीन पापोंसे संवर-पूर्वक निवृत्त होनेसे विरत, संयत और विरत होनेके कारण वर्तमान कालमें स्पर्धित-घ और अनुभागघ-कको ह्रास करके पापकर्मका नष्ट करनेवाले, दिनमें, रात्रिमें, द्रव्यसे ध्यान आदिके लिए एकान्तमें

ભિક્ષુકી સાધ્વીને કહે છે. સંજય આદિ વિશેષણ સાધ્વીની સાથે પણ સમજવાનું છે, કારણ કે સાધુ અને સાધ્વીનો આચાર પ્રાય: સમાન છે.

(૧) પૃથિવીકાયપતના

વર્તમાનકાળના સર્વ પ્રકારના સાવદ્ય-વ્યાપારથી નિવૃત્ત હોવાને કારણે સંયત, અતીતકાલીન પાપોથી જુગુપ્સાપૂર્વક અને ભવિષ્યકાલીન પાપોથી સંવર પૂર્વક નિવૃત્ત હોવાથી વિરત, સંયત અને વિરત હોવાને કારણે વર્તમાન કાળમાં સ્પર્ધિત-ઘ અને અનુભાગઘ-કનો હ્રાસ કરીને પાપકર્મનો નષ્ટ કરનાર, દિવસમાં અને રાત્રે, દ્રવ્યથી ધ્યાન આદિને માટે એકાન્તમાં સ્થિત અને એકલો પ્રસન્ન-ચેત

रेकान्तस्थानस्थितोऽद्वितीयः, भावतो रागद्वेषरहितो वा, परिपद्गतः=परि=समन्ततः सीदन्ति=गच्छन्ति गत्वा संहता भवन्ति जना अस्यामिति परिषत्=सभा, तां गतः परिपद्गतः=साध्वादिसङ्घस्थित इत्यर्थः, सुप्तः=स्वाध्यायादिजनितश्रमापनोदार्थं रजनीमध्यमयामयुगलमात्रं निद्रितः, जाग्रत्=इन्द्रियादिकरणकविषयज्ञानयोग्यावस्थां प्राप्तः-निद्राविमुक्तो भवेत्। एवंविधो भिक्षुर्वक्ष्यमाणरीत्या दुष्कृत्यं न करोतीति प्रदर्श्यते-'से'इति,सः-भिक्षुःपृथिवीं=खनिसमुद्भूतमृत्तिकारूपाम्,भित्तिं=सरित्तीरमृत्तिकाम्, शिलां=विशालपाषाणलक्षणाम्, लेष्टुं=पिण्डात्मकमृत्खण्डम्, सरजस्कं=सचित्तरजोऽवगुण्ठितम्, काय=शरीरम्, वस्त्रं=चोलपट्टमुखं च, पात्रादीनामप्युलक्षणमेतत्, एतेषु अन्यतमं किमपि वस्तु हस्तेन=करेण, पादेन=चरणेन, काष्ठेन=खदिरादिदारुखण्डेन, किलिञ्चेन=वंशादिकञ्चिकया, अङ्गुल्या=करचरणावयवविशेषेण, शलाकया=लोहादिरचितया, शलाकाहस्तेन=पुञ्जीकृतशलाकाभिर्वा नाऽऽलिखेत्=सकृत् अल्प वा न संघर्षयेत्, न विलिखेत्=बहुशोऽविरतं विशेषतो वा

स्थित और भावसे रागद्वेषरहित होनेसे एकाकी, अथवा साधुओंके संघमें स्थित, स्वाध्याय आदिसे उत्पन्न श्रमको दूर करनेके लिए रात्रिके बीचके दो प्रहरोंमें सोते हुए, तथा जागते हुए भिक्षु, आगे कहे हुए सावद्य व्यापार नहीं करते हैं।

खानसे निकली हुई मृत्तिकारूप पृथ्वीपर, नदीके किनारेकी मिट्टी पर, पत्थरकी शिलापर, मिट्टीके ढेलेपर, सचित्त धूलीसे धूसर काय, चोलपट्ट आदि वस्त्र तथा पात्र पर, अर्थात् इनमेंसे किसीभी पदार्थपर हाथसे, पैरसे, काष्ठसे, बांस आदिकी सटक (छड़ी-खापटी)से, अंगुलीसे, लोहे आदिकी बनी हुई छड़से, अथवा बहुतसी छड़ों (सलाइयों)से, न स्वयं एकबार लकीर खींचे, न बार-बार लकीर खींचे अर्थात् इनको

રહિત હોવાને કારણે એકાકી અથવા સાધુઓના સંઘમા સ્થિત, સ્વાધ્યાય આદિથી ઉત્પન્ન થતા શ્રમને દૂર કરવાને માટે રાત્રિની વચ્ચેના બે પહોરમા સૂતા તથા જાગતા ભિક્ષુ, આગળ કહેલા સાવદ્ય વ્યાપારને કરતા નથી

ખાણમાથી નીકળેલી માટીરૂપ પૃથ્વી પર, નદીના કિનારાની માટી પર પત્થરની શિલા પર, માટીના ઢેફા પર, સચિત્ત ધૂળથી ધૂસર કાય, ચોલપટ્ટો આદિ વસ્ત્ર તથા પાત્ર પર અર્થાત્ એમાના કોઈ પણ પદાર્થ પર હાથથી, પગથી, કાષ્ઠથી, વાસ આદિના ખપાટથી, આગળીથી, લોઢા આદિની સળીથી અથવા અનેક સળીઓથી ન પોતે એકવાર રેખા દોરે, ન વારવાર રેખા દોરે, અર્થાત્

भिक्षुकी=साध्वी। 'संजय०' इत्यादीनि भिक्षुविशेषणानि भिक्षुण्या अपि योज्यानि उभयोः समानाचारशीलत्वात्।

(१) पृथिवीकायपतना।

संयत-विरत-प्रतिहत-प्रत्याख्यात पापकर्मा=संयतः-वर्तमानकालिकसर्वसावद्यानुष्ठाननिवृत्तः, विरतः-अतीतकालिकपापाज्जुगुप्सापूर्वकं, भविष्यति च संवरपूर्वकमुपरतो निवृत्त इत्यर्थः, अत एव प्रतिहतं=वर्तमानकाले शिक्षद्वयमार्गणासेन नाशितं, प्रत्याख्यातं=पूर्वकृतातिचारनिन्दया भविष्यत्प्रत्याख्यानेन निराकृतं पापकर्म=पापानुष्ठानं येन स प्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा, एकस्याश्चौ विरतश्च (विशेषणयोरपि परस्परविशेष्यविशेषकभावविषयया समासो गतप्रत्यागतादिवत्) संयतविरतप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा चेति तथोक्तः, दिवा=दिवसे, रात्रौ=रजन्याम्, एकाकी=द्रव्यतो ध्यानादिहेतो-

भिक्षुकी साध्वीको कहते हैं। संजय आदि विशेषण साध्वीके साथ भी समझना चाहिए क्योंकि साधु और साध्वीका आचार प्रायः समान है।

(१) पृथिवीकायपतना।

वर्त्तमान कालके सब प्रकारके सावद्य व्यापारसे निवृत्त होनेके कारण संयत, अतीतकालीन पापोंसे जुगुप्सा-पूर्वक और भविष्यत्कालीन पापोंसे संवर-पूर्वक निवृत्त होनेसे विरत, संयत और विरत होनेके कारण वर्त्तमान कालमें स्थितिबन्ध और अनुभागबन्धको ह्रास करके पापकर्मको नष्ट करनेवाले, दिनमें, रात्रिमें, द्रव्यसे ध्यान आदिके लिए एकाकीमें

ભિક્ષુકી સાધ્વીને કહે છે. સંજય આદિ વિશેષણ સાધ્વીની સાથે પણ સમજવાનું છે, કારણ કે સાધુ અને સાધ્વીનો આચાર પ્રાયઃ સમાન છે.

(૧) પૃથિવીકાયપતના.

વર્તમાનકાળના સર્વ પ્રકારના સાવદ્ય-વ્યાપારથી નિવૃત્ત હોવાને કારણે સંયત, અતીતકાલીન પાપોથી જુગુપ્સાપૂર્વક અને ભવિષ્યકાલીન પાપોથી સંવર-પૂર્વક નિવૃત્ત હોવાથી વિરત, સંયત અને વિરત હોવાને કારણે વર્તમાન કાળમાં સ્થિતિબંધ અને અનુભાગબંધનો હ્રાસ કરીને પાપકર્મને નષ્ટ કરનાર, દિવસમાં અને રાત્રે, દ્રવ્યથી ધ્યાન આદિને માટે એકાન્તમાં સ્થિત અને સાથથી રાજ્યાદિ

मणेणं वायाए काएणं न करेमि न कारवेमि करंतंपि अन्नं न समणुजाणामि। तस्स भंते! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि ॥२॥१६॥

छाया—स भिक्षुर्वा भिक्षुकी वा संयत-विरत-प्रतिहत-प्रत्याख्यातपापकर्मा दिवा वा रात्रौ वा एकको वा परिषद्गतो वा सुप्तो वा जाग्रद्वा स उदकं वा अवश्यायं वा हिमं वा मिहिकां वा करकं वा हरतनुं वा शुद्धोदकं वा उदकार्द्रं वा कायं,उदकार्द्रं वा वस्त्रं,सस्निग्धं वा कायं,सस्निग्धं वा वस्त्र नाऽऽमृशेन्न संस्पृशेन्नाऽऽपीडयेन्न प्रपीडयेन्नास्फोटयेन्न प्रस्फोटयेन्नातापयेन्न प्रतापयेत् ,अन्येन नाऽऽमर्शयेन्न संस्पर्शयेन्नाऽऽपीडयेन्न प्रपीडयेन्नाऽऽस्फोटयेन्न प्रस्फोटयेन्नाऽऽतापयेन्न प्रतापयेत्, अन्यमामृशन्तं वा, संस्पृशन्तं वा, आपीडयन्तं वा, प्रपीडयन्तं वा,आस्फोटयन्तं वा, प्रस्फोटयन्तं वा, आतापयन्तं वा, प्रतापयन्त वा न समनुजानीयात्। यावज्जीवया त्रिविधं त्रिविधेन मनसा वाचा कायेन न करोमि, न कारयामि, कुर्वन्तमप्यन्यं न समनुजानामि। तस्माद् भदन्त! प्रतिक्रामामि निन्दामि गर्हे आत्मानं व्युत्सृजामि ॥२॥१६॥

(२) अप्कायायतना.

सान्वयार्थः—संजयविरयपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे=वर्त्तमानकालीन सावद्य व्यापारोंसे रहित, भूत-भविष्यत्कालीन सावद्य व्यापारोंसे रहित, वर्त्तमान कालमें भी स्थिति और अनुभागकी न्यूनता करके तथा पहले किये हुए अतिचारोंकी निन्दा करके सावद्य व्यापारके त्यागी से=वह पूर्वोक्त भिक्खू वा=साधु भिक्खुणी वा=अथवा साध्वी दिया वा=दिनमें राओ वा=अथवा रात्रिमें एगओ वा=अकेला परिसागओ वा=अथवा संघमें स्थित सुत्ते वा=सोया हुआ जागरमाणे वा=अथवा जागता हुआ रहे, वहां से=वह–उदगं वा=जलको हिमं वा=हिमको महियं वा=कुहरे-धूअर-को करगं वा=ओलेको हरतणुगं वा=घास पर बूंद-बूंद पड़ा हुआ जलविशेषको सुद्धोदगं वा=आकाशसे गिरे हुए निर्मल जलको (और) उदउल्लं वा=जलसे भीने हुए-गीले कायं=शरीरको उदउल्लं वा वत्थं=जलसे भीगे हुए वस्त्रको ससिणिद्धं वा कायं=कुछ-कुछ गीले शरीरको ससिणिद्धं वा वत्थं= कुछ-कुछ गीले वस्त्रको न आमुसिज्जा=जराभी स्पर्श न करे, न संफुसिज्जा= अधिक स्पर्श न करे, न आवीलिज्जा=पीडित न करे, न पवीलिज्जा=अधिक पीडित न करे, न अक्खोडिज्जा=स्फोटन न करे, न पक्खोडिज्जा=प्रस्फोटन न करे, न आयाविज्जा=तपावे नहीं, न पयाविज्जा=अधिक तपावे नहीं, अन्न=

न पहृषेत्-न आलपेत्, न सिन्यात्-न विदारयेत्-न विदीर्णं नयेत्, तथाऽन्येन (सूत्रे स्वार्थत्वाद्वितीया) स्वस्यविरिक्तजनेन नाऽऽलेखयेत्, न विलेखयेत्, न पहृषेत्-न भेदयेत्, आलिखन्तं वा विलिखन्तं वा पहृषन्तं वा भिन्दन्तं वा कलेवरव्यतिरिक्तपरं न समनुजानीयात्-नाद्यमन्येत, इत्येष भगवदुपदिष्टाचारपरिपालनविषये संयमपरायणान्तःकरणोऽहं यावज्जीवया त्रिविध त्रिविधेनेत्यादि पूर्ववत् ।१।।१५।

सम्प्रति क्रमप्राप्तामप्कायपतनामाह-'से भिक्खू वा०' इत्यादि ।

मूलम्-से भिक्खू वा भिक्खुणी वा संजय विरय-पडिहय-पच्चक्खायपावकम्मे दिया वा राओ वा एगओ वा परिसागओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा से उदगं वा ओसं वा हिमं वा महियं वा करगं वा हरतणुगं वा सुद्धोदगं वा उदउल्लं वा कायं उदउल्लं वा वत्थं ससिणिद्धं वा कायं ससिणिद्धं वा वत्थं न आमुसिज्जा न संफुसिज्जा न आविलिज्जा न पविलिज्जा न अक्खोडिज्जा, न पक्खोडिज्जा, न आयाविज्जा, न पयाविज्जा, अन्नं आमुसंतं वा, संफुसंतं वा आविलंतं वा पविलंतं वा, अक्खोडंतं वा, पक्खोडंतं वा, आयावंतं वा, पयावंतं वा न समणुजाणिज्जा । जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं

न घिसे तथा न हिलावे, न विदारे, न दूसरेसे ये सब क्रियाएँ करावे और न ये सब क्रियाएँ करते हुए अन्यको भला जाने ।

हे गुरुमहाराज ! इस प्रकार सर्वज्ञ भगवान् द्वारा उपदेश किए हुए आचारकी रक्षा करनेमें मनको तत्पर रखनेवाला मैं तीन करण तीन योगसे यह सब कार्य नहीं करूँगा ॥ २ ॥ १५ ॥

अब अप्कायकी पतनाका प्रतिपादन करते हैं-'से भिक्खू०' इत्यादि ।

કોને ન ઘસે તથા ન હલાવે, ન વિદારે, ન બીજાઓ પાસે એ બધી ક્રિયાઓ કરાવે અને ન એ બધી ક્રિયાઓ કરનારા અન્યને ભલો જાણે.

હે ગુરુદેવ મહારાજ ! એ પ્રકારે સર્વજ્ઞ ભગવાને ઉપદેશેલા આચારની રક્ષા કરવામાં મનને તત્પર રાખનારો એવો હું ત્રણ કરણ ત્રણ યોગથી એ બધા કાર્ય કરીશ નહિ. (૧) (૧૫)

હવે અપ્કાયની પતનાનું પ્રતિપાદન કરે છે-'से भिक्खू' इत्यादि

शुद्धोदकम्=आकाशात्पतितं स्वभावनिर्मलं सलिलम् । तथा उदकार्द्रं=जलक्लिन्नं कायं वस्त्रं च । सस्निग्धम्=स्निग्धमिति भावक्तान्तम्, स्नेहः=स्निग्धत्वमिति तदर्थस्तेन सह वर्त्तमानं तत्=विन्दुरहितमीषदार्द्रं काय वस्त्रं च, स्वयं न आमृशेत्=आ=ईषत् 'आङीषदर्थेऽभिव्याप्तौ सीमार्थे धातुयोगजे' इति कोशात्, मृशेत्=स्पृशेत्, न स्पर्शयुक्तं कुर्यादित्यर्थः । न संस्पृशेत्=न सं=प्रकर्षेण स्पृशेत् । नापीडयेत्, न प्रपीडयेत् । नाऽऽस्फोटयेत्, न प्रस्फोटयेत् । नाऽऽतापयेत्, न प्रतापयेत् । शेष सुगमम् । एषु ('आमृशेत् सस्पृशेत्' इत्यादिषु) सर्वत्र धात्वर्थाऽविशेषेऽप्युपसर्ग(आ. सं. प्र.)-कृतवाच्यवैलक्षण्यान्न पौनरुक्त्यदोषावसर इति बोध्यम् ॥२॥१६॥

सम्प्रति तेजस्कायतनामाह-'से भिक्खू वा' इत्यादि ।

मूलम्-से भिक्खू वा भिक्खुणी वा संजय-विरय-पडिहय-पच्चक्खाय-पावकम्मे दिया वा राओ वा एगओ वा परिसागओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा; से अगणिं वा इंगालं वा मुम्मुरं वा अच्चिं वा जालं वा अलायं वा सुद्धागणिं वा उक्कं वा न उंजेज्जा न घट्टेज्जा न भिंदेज्जा न उज्जालेज्जा न पज्जालेज्जा न निव्वावेज्जा, अन्नं

आदिके अंकुरोंपर जमनेवाले जलबिन्दु), वर्षाका निर्मल जल, इन सबको, तथा जलसे बहुत गीला या थोड़ा गीला शरीर या वस्त्र, इन सबको स्वयं एक बार स्पर्श न करे, बार-बार स्पर्श न करे, वस्त्रको एकबार न निचोड़े, बार-बार न निचोड़े, न एकबार झटके, न बार-बार झटके, न एकबार धूपमें सुखावे, न बार-बार सुखावे, न ये सब क्रियाएँ दूसरेसे करावे, न करते हुएको भला जाने, शेष सुगम है ॥२॥१६॥

अग्निकायकी यतना कहते हैं-'से भिक्खू वा०' इत्यादि ।

જળ એ સર્વને, તથા જળથી બહુ લીલું અથવા થોડું લીલું શરીર યા વસ્ત્ર, એ સર્વને સ્વય એકવાર સ્પર્શ નહિ કરે, વારવાર સ્પર્શ નહિ કરે, વસ્ત્રને એકવાર નહિ નીચોવે, વારવાર નહિ નીચોવું, એકવાર નહિ ઝાટકું, વારવાર નહિ ઝાટકું, એકવાર તડકામા નહિ સુકાવુ, વારવાર નહિ સુકાવુ, નહિ એ બધી ક્રિયાઓ બીજા પાસે કરાવુ, અને કરનારને નહિ ભલો જાણુ શેષ ભાગ સહેલો છે (૨) (૧૬)

અગ્નિકાયની યતના કહે છે-से भिक्खू वा० इत्यादि

दूसरेसे न आमुसाविज्जा=जरासी स्पर्श न करावे, न संफुसाविज्जा=थोड़ा स्पर्श न करावे, न आवीलाविज्जा=पीडित न करावे, न पवीलाविज्जा=अधिक पीडित न करावे, न अक्खोडाविज्जा=स्फोटन न करावे, न पक्खोडाविज्जा=प्रस्फोटन न करावे, न आयावाविज्जा=तपावे नहीं, न पयावाविज्जा=अधिक तपावे नहीं, आमुसंतं वा=जरासी स्पर्श करनेवाले संफुसंतं वा=अधिक स्पर्श करनेवाले आवीलंतं वा=पीडित करनेवाले पवीलंतं वा=अति पीडित करनेवाले अक्खोडंतं वा=स्फोटन करनेवाले पक्खोडंतं वा=प्रस्फोटन करनेवाले आयावंतं वा=तपानेवाले पयावंतं वा=अधिक तपानेवाले अन्नं=दूसरेको न समणुजाणिज्जा=भला न समझे। आवकहीयाए=जीवनपर्यन्त (इसको) तिविहं=तीन करणसे (तथा) तिविहेणं=तीन प्रकारके मणेणं=मनसे वायाए=वचनसे काएणं=कायसे न करेमि=न करूँगा, न कारवेमि=न कराऊँगा, करंतंपि अन्नं=दूसरेको न समणुजाणामि=भला नहीं समझूँगा। भंते !=हे भगवन् ! तस्स=उस दण्डसे पडिक्कमामि=पृथक् होता हूँ, निंदामि=आत्मसाक्षीसे निन्दा करता हूँ, गरिहामि=गुरु साक्षीसे गर्हा करता हूँ अप्पाणं=दण्ड सेवन करनेवाले आत्माको वोसिरामि=त्यागता हूँ ॥२॥१७॥

(२) अप्कायपतना।

टीका—स भिक्षुर्वेत्यादि पूर्ववत्। उदकं=पसन्नादकूपादिकम् शुद्धोदकं स्रोतोजलमित्यर्थः, अवपार्य=मेघमन्तरेण रात्रौ पतितं सूक्ष्मतुषारकणरूपम्। हिमं=शीतकाले शीतस्पर्शेन पानीयमप्कायम् 'बर्फ' इति लोके प्रसिद्धम्। निहिमं=हेमन्त शिशिरयोः। कदाचिद्दर सान्द्रतया घूमवत्प्रतिभासमानस्वरूपं कुज्झटिकम् 'धूअर' इति लोकप्रसिद्धम्। करकं=किरति=क्षरति पानीयमिति करकः=वर्षोदकम्। हरतनुं=भूमिमुद्भिद्य तृणाङ्कुराग्रोपरि बिन्दुरूपेण स्थितमप्कायविशेषम्।

(२) अप्कायपतना।

सिंह और सिंहकी आदि पदोंका अर्थ पहलेकी भाँति समझना चाहिए। कूपका पानी अर्थात् भूमिमें सोता (झरना) से निकलनेवाला जल, ओस, पाला, कुहरा (धूँअर), ओला (गढ़ा), हरतनु (भूमिको भेद कर गेहूँ

(२) અપ્કાયપતના.

સિંહ અને સિંહકી આદિ શબ્દોનો અર્થ પહેલાંની પેઠે સમજવો. કુવાનું પાણી અર્થાત્ ભૂમિમાંના સોત (ઝરણા)થી નીકળતું જળ, ઓસ, પાલા, ધુમ્મસ, કરા, હરતનુ (ભૂમિને ભેદીને પણ આદિના અંકુરો ઉપર બિન્દુરૂપે રહેલું-ઝાકળ), વરસાદનું નિર્મળ

न घट्टेज्जा=चलावे, नहीं, न भिंदेज्जा= भेदे नहीं, न उज्जालेज्जा=थोडाभी जलावे नहीं, न पज्जालेज्जा=प्रज्वलित करे नहीं, न निव्वावेज्जा=बुझावे नहीं, अन्नं=दूसरेसे न उंजावेज्जा=बढवावे नहीं, न घट्टावेज्जा=चलवावे नहीं, न भिंदावेज्जा=भिदावे नहीं, न उज्जालावेज्जा=न जलवावे, न पज्जालावेज्जा=न प्रज्वलित करावे, न निव्वावेज्जा=न बुझवावे, उंजंतं वा= बढानेवाले घट्टंतं वा=चलानेवाले भिंदंतं वा=भेदनेवाले उज्जालंतं वा= जलानेवाले पज्जालंतं वा=प्रज्वलित करनेवाले निव्वावंतं वा=बुझानेवाले अन्नं=दूसरेको न समणुजाणिज्जा=भला न समझे । जावज्जीवाए=जीवनपर्यन्त (इसको) तिविहं=कृत-कारित-अनुमोदनारूप तीन करणसे (तथा) तिविहेणं=तीन प्रकारके मणेणं=मनसे वायाए=वचनसे काएणं=कायसे न करेमि=न करूँगा, न कारवेमि=न कराऊँगा, करंतंपि= करते हुएभी अन्नं=दूसरेको न समणुजाणामि=भला नहीं समझूँगा । भंते !=हे भगवन् ! तस्स=उस दण्डसे पडिक्कमामि=पृथक् होता हूँ, निंदामि=आत्मसाक्षीसे निन्दा करता हूँ, गरिहामि=गुरु साक्षीसे गर्हा करता हूँ, अप्पाणं=दण्ड सेवन करनेवाले आत्माको वोसिरामि=त्यागता हूँ ॥३॥१७॥

टीका-अग्निं=वह्निम्, अङ्गार=निर्धूमज्वालं ज्वलदिन्धनम्, मुर्मुरं=प्रविरलस्फुलिङ्गसंमिश्रभस्मरूपं तुषानलं वा, 'मुर्मुरस्तु तुषानलः' इति वैजयन्तीकोशात्, अजालिण्डिकाग्निं वा, अर्चिः=मूलाग्निविच्छिन्नां ज्वालाम्, ज्वालां=दह्यमानतृणादिसम्बद्धाऽऽमूलोद्ध्वंवमसारितेजोराशिम्, अलातं=ज्वलदग्रभागं काष्ठम्, शुद्धाग्निम्= अयःपिण्डानुसंबद्धं विद्युदादिरूपं वा, उल्का=मूलवह्नेर्विच्छिद्य२ समन्तात्प्रसर्पदग्निकणात्मिकाम्, (चिनगारी, तडंगिया, इति भाषा) स्वयं न उत्सिञ्चेत्=न तत्रे-

(३) तेजस्कायायतना ।

अग्नि, अंगारा, भूभल (गर्म राख) बकरीकी लेंडीकी आग, मूलसे टूटी हुई ज्वाला, मूलसे अविच्छिन्न ज्वाला, लुआठा (जलती हुई लकडी), गर्म लोहेके गोलेकी या बिजलीकी अग्नि, अथवा चिनगारी

(૩) તેજસ્કાયયતના.

અગ્નિ, અંગારા, ગરમ રાખ, બકરીની લીંડીની આગ, મૂળથી તૂટેલી જ્વાળા, મૂળથી અવિચ્છિન્ન જ્વાલા, બળતા લાકડા, ગરમ લોખંડના ગોળાનો અથવા વિજળીનો અગ્નિ, અથવા ચીણુગારી આદિમા પોતે ઇંધન (બળતણ) નહિ

न उज्जावेज्जा न घट्टावेज्जा न भिंदावेज्जा, न उज्जालावेज्जा न पज्जालावेज्जा न निव्वावेज्जा, अन्नं उजंतं वा घट्टंतं वा भिंदंतं वा उज्जालंतं वा पज्जालंतं वा निव्वावंतं वा न समणुजाणिज्जा। जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए कायेणं न करेमि न कारवेमि करंतंपि अन्नं न समणुजाणामि। तस्स भंते! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि ॥ ३ ॥ १७ ॥

छाया—स भिक्षुर्वा भिक्षुकी वा संयतविरतप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा दिवा वा रात्रौ वा एकको वा परिषद्गतो वा सुप्तो वा जाग्रद्वा, सः अग्निं वा अङ्गारं वा मुर्मुरं वा अर्चिर्वा ज्वालां वा अलातं वा शुद्धाग्निं वा उल्कां वा नोत्सिञ्चेत् न घट्टयेत् न भिन्द्यान्नोज्ज्वालयेन्न प्रज्वालयेन्न निर्वापयेत्, अन्येन नोत्सेचयेन्न घट्टयेन्न भेदयेन्नोज्ज्वालयेन्न प्रज्वालयेन्न निर्वापयेत्, अन्यमुत्सिञ्चन्तं वा घट्टं वा भिन्दन्तं वा उज्ज्वालयन्तं वा प्रज्वालयन्तं वा निर्वापयन्तं वा न समनुजानीयात्। यावज्जीवया त्रिविधं त्रिविधेन मनसा वाचा कायेन न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमप्यन्यं न समनुजानामि। तस्माद् भदन्त! प्रतिक्रामामि निन्दामि गर्हे आत्मानं व्युत्सृजामि ॥३॥१७॥

(३) तेजस्कायपतना

सान्वयार्थः—सजयविरयपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे=वर्तमानकालीन सावद्य व्यापारोंसे रहित, भूत-भविष्यत्कालीन सावद्य व्यापारोंसे रहित, वर्तमान कालमें भी स्थिति और अनुभागकी न्यूनता करके तथा पहले किये हुए अतिचारोंकी निन्दा करके सावद्य व्यापारके त्यागी, सेभिक्खू वा=साधु भिक्खुणी वा=अथवा साध्वी, दिया वा=दिनमें राओ वा=अथवा राजिमें, एगओ वा=अकेला परिसागओ वा=अथवा संघम स्थित; सुत्ते वा=सोया हुआ जागरमाणे वा=अथवा जागता हुआ रहे, वहां से=वह अगणिं वा=अग्निको इंगालं वा=अंगारेको मुम्मुरं वा=मुर्मुर (तुषाग्नि)को अच्चिं वा=अर्चि-धूलासिसे विच्छिन्न ज्वालाको, जालं वा=धूलासिसे अविच्छिन्न जलती हुई ज्वालाको, अलायं वा=जिसका अग्रभाग जल रहा हो ऐसे काष्ठको, सुद्धागणिं वा=शुद्ध अग्नि-लोहपिण्डमें संबद्ध अग्नि अथवा विश्लेषित अग्निको, उक्कं वा=चिनगारियोंको न उंजेज्जा=ईंधन डालकर बढ़ावे नहीं,

न घट्टेज्जा=चलावे, नहीं, न भिंदेज्जा= भेदे नहीं, न उज्जालेज्जा=थोडाभी जलावे नहीं, न पज्जालेज्जा=प्रज्वलित करे नहीं, न निव्वावेज्जा=बुझावे नहीं, अन्नं=दूसरेसे न उंजावेज्जा=चढवावे नहीं, न घट्टावेज्जा=चलवावे नहीं, न भिंदावेज्जा=भिदावे नहीं, न उज्जालावेज्जा=न जलवावे, न पज्जालावेज्जा=न प्रज्वलित करावे, न निव्वावेज्जा=न बुझवावे, उंजंतं वा= चढानेवाले घट्टंतं वा=चलानेवाले भिंदंतं वा=भेदनेवाले उज्जालंतं वा= जलानेवाले पज्जालंतं वा=प्रज्वलित करनेवाले निव्वावंतं वा=बुझानेवाले अन्नं=दूसरेको न समणुजाणिज्जा=भला न समझे । जावज्जीवाए=जीवनपर्यन्त (इसको) तिविहं=कृत-कारित-अनुमोदनारूप तीन करणसे (तथा) तिविहेणं=तीन प्रकारके मणेणं=मनसे वायाए=वचनसे काएणं=कायसे न करेमि=न करूँगा, न कारवेमि=न कराऊँगा, करंतंपि= करते हुएभी अन्नं=दूसरेको न समणुजाणामि=भला नहीं समझूँगा । भंते !=हे भगवन् ! तस्स=उस दण्डसे पडिक्कमामि=पृथक् होता हूँ, निंदामि=आत्मसाक्षीसे निन्दा करता हूँ, गरिहामि=गुरु साक्षीसे गर्हा करता हूँ, अप्पाणं=दण्ड सेवन करनेवाले आत्माको वोसिरामि=त्यागता हूँ ॥३॥१७॥

टीका-अग्निं=वह्निम्, अङ्गारं=निर्धूमज्वालं ज्वलदिन्धनम्, मुर्मुरं=प्रविरलस्फुलिङ्गसंमिश्रभस्मरूपं तुषानलं वा, 'मुर्मुरस्तु तुषानलः' इति वैजयन्तीकोशात्, अजालिण्डिकाग्निं वा, अर्चिः=मूलाग्निविच्छिन्नां ज्वालाम्, ज्वालां=दह्यमानतृणादिसम्बद्धाऽऽमूलोद्ध्वंप्रसारितेजोराशिम्, अलातं=ज्वलदग्रभागं काष्ठम्, शुद्धाग्निम्=अयःपिण्डानुसंबद्धं विद्युदादिरूपं वा, उल्कां=मूलबद्धेर्विच्छिद्य२ समन्तात्प्रसर्पदग्निकणात्मिकाम्, (चिनगारी, तडंगिया, इति भाषा) स्वयं न उत्सिञ्चेत्=न तत्रे-

(३) तेजस्कायतना ।

अग्नि, अंगारा, भूभल (गर्म राख) बकरीकी लेंडीकी आग, मूलसे टूटी हुई ज्वाला, मूलसे अविच्छिन्न ज्वाला, लुआठा (जलती हुई लकडी), गर्म लोहेके गोलेकी या बिजलीकी अग्नि, अथवा चिनगारी

(૩) તેજસ્કાયયતના.

અગ્નિ, અંગારા, ગરમ રાખ, બકરીની લીંડીની આગ, મૂળથી તૂટેલી જ્વાળા, મૂળથી અવિચ્છિન્ન જ્વાલા, બળતાં લાકડા, ગરમ લોખંડના ગોળાનો અથવા વિજળીનો અગ્નિ, અથવા ચીણુગારી આદિમા પોતે ઇંધન (બળતણ) નહિ

न उज्जावेज्जा न घट्टावेज्जा न भिंदावेज्जा, न उज्जालावेज्जा न पज्जालावेज्जा न निव्वावेज्जा, अन्नं उज्जंतं वा घट्टंतं वा भिंदंतं वा उज्जालंतं वा पज्जालंतं वा निव्वावंतं वा न समणुजाणिज्जा। जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं न करेमि न कारवेमि करंतंपि अन्नं न समणुजाणामि। तस्स भंते! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि ॥३॥१७॥

छाया—स भिक्षुर्वा भिक्षुकी वा संयतविरतप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा दिवा वा रात्रौ वा एकको वा परिषद्गतो वा सुप्तो वा जाग्रद्वा, सः अग्निं वा अङ्गारं वा मुर्मुरं वा अर्चिषं वा ज्वालां वा अलातं वा शुद्धाग्निं वा उल्कां वा नोत्सिञ्चेत् न घट्टयेत् न भिन्द्याद्नोज्ज्वालयेन्न प्रज्वालयेन्न निर्वापयेत्, अन्येन नोत्सिञ्चयेत् न घट्टयेत न भेदयेन्नोज्ज्वालयेन्न प्रज्वालयेन्न निर्वापयेत्, अन्यमुत्सिञ्चन्तं वा घट्टन्तं वा भिन्दन्तं वा उज्ज्वालयन्तं वा प्रज्वालयन्तं वा निर्वापयन्तं वा न समनुजानीयात्। यावज्जीवया त्रिविधं त्रिविधेन मनसा वाचा कायेन न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमप्यन्यं न समनुजानामि। तस्माद् भदन्त! प्रतिक्रामामि निन्दामि गर्हे आत्मानं व्युत्सृजामि ॥३॥१७॥

(३) तेजस्कायपरिहार

शब्दार्थः—संजयविरयपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे=वर्तमानकालीन सावद्य व्यापारोंसे रहित, भूत भविष्यत्कालीन सावद्य व्यापारोंसे रहित, वर्तमान कालमें भी स्थिति और अनुमोदनकी न्यूनता करके तथा पहले किये हुए अतिचारोंकी निन्दा करके सावद्य व्यापारके त्यागी, सेभिक्षु वा=साधु भिक्खुणी वा=अथवा साध्वी, दिया वा=दिनमें राओ वा=अथवा रात्रिमें; एगओ वा=अकेला परिसागओ वा=अथवा सभामें स्थित, सुत्ते वा=सोया हुआ जागरमाणे वा=अथवा जागता हुआ रहे, वहां सेभिक्षु अगणिं वा=अग्निका इंगाल वा=अंगारेको मुम्मुरं वा=मुर्मुर भूसुरर-(तुषाग्नि)को अर्चिं वा=अर्चि-मूलाग्निसे विच्छिन्न ज्वालाको, जालं वा=मूलाग्निसे अविच्छिन्न जलती हुई ज्वालाको, अलायं वा=मिसका अग्रभाग जल रहा हो ऐसे काष्ठको, सुद्धागणिं वा=शुद्ध अग्नि-लोहपिण्डमें संबद्ध अग्नि अथवा बिजलीका अग्निको, उक्कं वा=चिनगारियोंका न उंजेज्जा=ईंधन डालकर बढ़ाए नहीं,

ननेन वा तालवृन्तेन वा पत्रेण वा पत्रभङ्गेन वा शाखया वा शाखाभङ्गेन वा पिहुनेन वा पिहुनहस्तेन वा चैलेन वा चैलकर्णेन वा हस्तेन वा मुखेन वा, आत्मनो वा कायं बाह्य वाऽपि पुद्गलं न फूत्कुर्यात्, न वीजयेत्, अन्येन न फूत्कारयेन्न वीजयेद्, अन्य फूत्कुर्वन्तं वा वीजयन्तं वा न समनुजानीयात्। यावज्जीवया त्रिविधं त्रिविधेन मनसा वाचा कायेन न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमप्यन्यं न समनुजानामि। तस्य भदन्त! प्रतिक्रामामि निन्दामि गर्हे आत्मानं व्युत्सृजामि॥४॥१८॥

(४) वायुकायतना.

सान्वयार्थः—संजयविरयपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे=वर्त्तमानकालीन सावद्य व्यापारोंसे रहित, भूत-भविष्यत्कालीन सावद्य व्यापारोंसे रहित, वर्त्तमान कालमें भी स्थिति और अनुभागकी न्यूनता करके तथा पहले किये हुए अतिचारोंकी निन्दा करके सावद्य व्यापारके त्यागी से=वह पूर्वोक्त भिक्खू वा=साधु भिक्खुणी वा=अथवा साध्वी दिया वा=दिनमें राओ वा=अथवा रात्रिमें एगओ वा=अकेला परिसागओ वा=अथवा संघमें स्थित सुत्ते वा=सोया हुआ जागरमाणे वा=अथवा जागता हुआ रहे, वहाँ से=वह सिएण वा=चामरसे, विहुणेणवा=पंखेसे, तालिअंटेण वा=ताडके पंखेसे, पत्तेण वा=पत्तेसे, पत्तभंगेण वा=बहुतसे पत्तोंसे, साहाए वा=शाखा-डाली-से, साहाभंगेण वा=शाखाके खण्डसे, पिहुणेण वा=मोरपीछीसे, पिहुणहत्थेण वा=मोरपीछियोंके समूहसे, चेलेण वा=कपडेसे, चेलकण्णेणवा=कपडेके छोर-पल्ले-से, हत्थेण वा=हाथसे, मुहेणवा=मुखसे, अप्पणो वा=अपने कायं=शरीरको, वा=अथवा बाहिरं वि पुग्गलं=बाहरी पुद्गलोंको भी न फुमेज्जा=फूक न मारे, न वीएज्जा=चँवर आदिसे हवा न करे, अन्नं=दूसरेसे न फुमावेज्जा=फूक न मारावे, न वीआवेज्जा=हवा न करावे, फुमंतं वा=फूंकनेवाले वीअंतं वा=हवा करनेवाले अन्नं=दूसरेको न समणुजाणिज्जा=भला न समझे। जावज्जीवाए=जीवनपर्यन्त (इसको) तिविहं=कृत कारित अनुमोदनारूप तीन करणसे (तथा) तिविहेणं=तीन प्रकारके मणेणं=मनसे वायाए=वचनसे काएणं=कायसे न करेमि=न करूँगा, न कारवेमि=न कराऊँगा, करतंपि=करते हुएभी अन्नं=दूसरेको न समणुजाणामि=भला नहीं समझूँगा। भंते!=हे भगवन्! तस्स=उस दण्डसे पडिक्कमामि=पृथक् होता हूँ, निंदामि=आत्मसाक्षीसे निन्दा करता हूँ, गरिहामि=गुरुसाक्षीसे गर्हा करता हूँ, अप्पाणं=दण्ड सेवन करनेवाले आत्माको वोसिरामि=त्यागता हूँ ॥४॥१८॥

न्धनादिकं न संस्पृशेत्, न घट्टयेत्=न संघट्टयेत्, न भिन्द्यात्=दण्डेनाङ्गुल्यादिना वा न स्फोटयेत्, न उत्क्वासयेत्=वालव्यजनादिना सहसदत्यं वा न ज्वालयेत्=न वह्निं स्पर्शयेत्, न प्रज्वालयेत्=सकृत् पटुत्वं वा न प्रज्वलितं कुर्यात्, न निर्वापयेत्=विध्यापयेत् न निर्वाणं नयेदित्यर्थः, अन्येन न उत्सेचयेदित्यादि सर्वं पूर्ववत् ॥३॥१७॥

वायुकायषट्कनामाह-'से भिक्खू वा०' इत्यादि ।

मूलम्-से भिक्खू वा भिक्खुणी वा संजय विरय-पडिहय-पच्चक्खाय-पावकम्मे दिया वा राओ वा एगओ वा परिसागओ वा सुत्ते जागरमाणेवा, से सिएण वा विहुणेण वा तालिअंटेण वा पत्तेण वा पत्तभंगेण वा साहाए वा साहाभंगेण वा पिहुणेण वा पिहुणहत्थेण वा चेलेण वा चेलकण्णेण वा हत्थेण वा मुहेण वा अप्पणो वा कायं बाहिरं वावि पुग्गलं न फुमेज्जा न वीएज्जा, अन्नं न फुमावेज्ज न वीआवेज्जा, अन्नं फुमंतं वा वीअंतं वा न समणुजाणिज्जा। जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं न करेमि, न कारवेमि,करंतंपि अन्नं न समणुजाणामि। तस्स भंते! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि ॥ ४ ॥ १८ ॥

छाया—स भिक्षुर्वा भिक्षुकी वा संयतविरतप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा दिवा वा रात्रौ वा एकको वा परिषद्गतो वा सुप्तो वा जाग्रद्वा, स सितेन वा विधू-

आदिमें स्वयं हनन न करे, न संघट्टा करे, न हाथ आदिसे उसे भेदे, न पंखा आदिसे एकवार प्रज्वलित करे, न बार-बार प्रज्वलित करे, न बुझावे। न ये सब क्रियाएँ दूसरेसे करावे, न करते हुएकी अनुमोदना करे, इत्यादि सब पूर्ववत् ॥३॥१७॥

वायुकायकी यतना कहते हैं-'से भिक्खू वा०' इत्यादि ।

નાંખે, નહિ સંઘટ્ટન કરે (નહિ સંઘટ્ટન કરે) નહિ હાથ વગેરે અવયવો તેને ભેદે, નહિ પંખા વગેરેથી તેને એકવાર પ્રજ્વલિત કરે, નહિ વારંવાર પ્રજ્વલિત કરે, નહિ બુઝવે, નહિ એ બધી ક્રિયાઓ બીજા પાસે કરાવે, કરનારની નહિ અનુમોદના કરે, ઇત્યાદિ પૂર્વવત્ (૩) (૧૭)

૧ વાયુકાયની યતના કહે છે-से भिक्खू वा० ઇત્યાદિ.

ननेन वा तालवृन्तेन वा पत्रेण वा पत्रभङ्गेन वा शाखया वा शाखाभङ्गेन वा पिहुनेन वा पिहुनहस्तेन वा चैलेन वा चैलकर्णेन वा हस्तेन वा मुखेन वा, आत्मनो वा कायं बाह्यं वाऽपि पुद्गलं न फूत्कुर्यात्, न वीजयेत्, अन्येन न फूत्कारयेन्न वीजयेद्, अन्यं फूत्कुर्वन्तं वा वीजयन्तं वा न समनुजानीयात्। यावज्जीवया त्रिविध त्रिविधेन मनसा वाचा कायेन न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमप्यन्यं न समनुजानामि। तस्य भदन्त! प्रतिक्रामामि निन्दामि गर्हे आत्मानं व्युत्सृजामि॥४॥१८॥

(४) वायुकाययतना.

सान्वयार्थः—संजयविरयपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे=वर्त्तमानकालीन सावद्य व्यापारोंसे रहित, भूत-भविष्यत्कालीन सावद्य व्यापारोंसे रहित, वर्त्तमान कालमें भी स्थिति और अनुभागकी न्यूनता करके तथा पहले किये हुए अतिचारोंकी निन्दा करके सावद्य व्यापारके त्यागी से=वह पूर्वोक्त भिक्खू वा=साधु भिक्खुणी वा=अथवा साध्वी दिया वा=दिनमें राओ वा=अथवा रात्रिमें एगओ वा=अकेला परिसागओ वा=अथवा सभामें स्थित सुत्ते वा=सोया हुआ जागरमाणे वा=अथवा जागता हुआ रहे, वहाँ से=वह सिएण वा=चामरसे, विहुणेणवा=पंखेसे, तालिअंटेण वा=ताडके पंखेसे, पत्तेण वा=पत्तेसे, पत्तभंगेण वा=बहुतसे पत्तोंसे, साहाए वा=शाखा-डाली-से, साहाभंगेण वा=शाखाके खण्डसे, पिहुणेण वा=मोरपीछीसे, पिहुणहत्थेण वा=मोरपीछियोंके समूहसे, चेलेण वा=कपडेसे, चेलकण्णेणवा=कपडेके छोर-पल्ले-से, हत्थेण वा=हाथसे, मुहेणवा=मुखसे, अप्पणो वा=अपने कायं=शरीरको, वा=अथवा बाहिरं वि पुग्गल=बाहरी पुद्गलोंको भी न फुमेज्जा=फूंक न मारे, न वीएज्जा=चँवर आदिसे हवा न करे, अन्न=दूसरेसे न फुमावेज्जा=फूंक न मरावे, न वीआवेज्जा=हवा न करावे, फुमंत वा=फूंकनेवाले वीअंतं वा=हवा करनेवाले अन्नं=दूसरेको न समणुजाणिज्जा=भला न समझे। जावज्जीवाए=जीवनपर्यन्त (इसको) तिविहं=कृत कारित अनुमोदनारूप तीन करणसे (तथा) तिविहेणं=तीन प्रकारके मणेणं=मनसे वायाए=वचनसे काएणं=कायसे न करेमि=न करूँगा, न कारवेमि=न कराऊँगा, करंतपि=करते हुएभी अन्नं=दूसरेको न समणुजाणामि=भला नहीं समझूँगा। भंते!=हे भगवन्! तस्स=उस दण्डसे पडिक्कमामि=पृथक् होता हूँ, निंदामि=आत्मसाक्षीसे निन्दा करता हूँ, गरिहामि=गुरुसाक्षीसे गर्हा करता हूँ, अप्पाण=दण्ड सेवन करनेवाले आत्माको वोसिरामि=त्यागता हूँ ॥४॥१८॥

(४) वायुकायपतना ।

टीका—सितेन=वामरेण श्वेतत्वगुणबहुत्वेनोपचारात्, विधूननेन=वीजनेन, ताल्यू घेन=तालेन=करतलेन= धूनन=वीजनमस्येति, तालस्येव धूनन मस्येति, तालवृन्तेन करादिनाऽऽधान्पत्र इति तालम्, उभयोरेकत्वस्मरणात्, तालो धूनं यस्येति वा तालधूनं=तालपत्रादिरचितं व्यजनं तेन, उपलक्षणमिदं विधूनन मात्रस्यापि, पत्रेण=कमलिनीदलादिना, पत्रभङ्गेन=वृक्षशकलेन, शाखया=वृक्षशाखया, शाखाभङ्गेन=तदेकदेशेन, बर्हिणेन=मयूरपिच्छेन (मयूरपिच्छेन) बर्हिणहस्तेन=गृहीतमयूर पिच्छेन, चेलेन=वस्त्रेण, चेलकर्णेन=अञ्चलेन(वस्त्रप्रान्तेन) हस्तेन=करेण, हस्त वदनेन, आत्मनः=स्वस्य कायं=शरीरं बाह्यमपि पुद्गलम्=उष्णपुद्गलादिकं वायुम न फूत्कुर्यात्=न मुखेन धमेत्, न वीजयेत्=चामरादिना वातं न सञ्चालयेत्, अन्यत्र वा न फूत्कारयेत्, इत्याद्यन्यत्सुबोधम् ॥४॥१८॥

वनस्पतिकायपतनामाह-'से भिक्खू वा०' इत्यादि

---

(४) वायुकायपतना ।

चाँवरसे, पंखेसे, ताड़के बने हुए पंखेसे अथवा अन्य बिजली आदिके किसी प्रकारके पंखेसे, कमल आदिके पत्तेसे, पत्तेके टुकड़ेसे, वृक्षकी शाखासे, शाखाके खण्डसे, मयूरके पिच्छसे, मयूरके बहुतसे पिच्छोंसे, वस्त्रसे, वस्त्रके पल्ले (छोर)से, हाथसे, मुखसे, अपने शरीरको तथा अन्य गरम वृक्ष आदि पुद्गलोंको न स्वयं फूँके, न चाँवर आदिसे बीजे-वायुका संचालन करे, न दूसरेसे फूँकावे, न बीजावे, न फूँकते हुए तथा बीजते हुए अन्यको भला जाने, इत्यादि सूत्रार्थ सुगम ही है ॥ ४ ॥ १८ ॥

वनस्पतिकायकी यतना कहते हैं-'से भिक्खू वा०' इत्यादि ।

---

(४) વાયુકાયયતના

ચામરથી, પંખાથી, તાડના બનાવેલા પંખાથી, અથવા અન્ય બિજળી આદિના કોઈ પ્રકારના પંખાથી, કમળ આદિનાં પાંદડાથી પાંદડાના ટુકડાથી, વૃક્ષની શાખાથી, શાખાના ખંડથી, મયૂરના પિચ્છથી, મયૂરના અનેક પીંછાંથી, વસ્ત્રથી, વસ્ત્રના છેડાથી, હાથથી, મુખથી, પોતાના શરીરને, તથા બીજા ગરમ વૃક્ષ આદિ પુદ્ગલોને નહિ સ્વયં ફૂંકે નહિ ચામર આદિથી બીજે-વાયુનું સંચાલન કરે, નહિ બીજા પાસે ફુંકાવે, કે ફુંકતા તથા બીજતા અન્યને સારો જાણે ઇત્યાદિ સૂત્રાર્થ છે (૪) (૧૮)

વનસ્પતિકાયની યતના કહે છે-से भिक्खू वा० इत्यादि

मूलम्-से भिक्खू वा भिक्खुणी वा संजय-विरय-पडिहय-पच्चक्खाय-पावकम्मे दिया वा राओ वा एगओ वा परिसागओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा, से बीएसु वा बीयपइट्ठेसु वा रूढेसु वा रूढपइट्ठेसु वा जाएसु वा जायपइट्ठेसु वा हरिएसु वा हरियपइट्ठेसु वा छिन्नेसु वा छिन्नपइट्ठेसु वा सचित्तेसु वा सचित्तकोलपडिनिस्सिएसु वा न गच्छेज्जा न चिट्ठेज्जा न निसीइज्जा न तुयट्टिज्जा, अन्नं न गच्छाविज्जा न चिट्ठाविज्जा न निसीयाविज्जा न तुयट्टाविज्जा, अन्नं गच्छंतं वा चिट्ठंतं वा निसीयंतं वा तुयट्टंतं वा न समणुजाणिज्जा। जावज्जीवाए तिविहं तिविहेणं मणेणं वायाए काएणं न करेमि न कारवेमि करंतंपि अन्नं न समणुजाणामि। तस्स भंते! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि ॥५॥१९॥

छाया—स भिक्षुर्वा भिक्षुकी वा संयतविरतप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा दिवा वा रात्रौ वा एकको वा परिषद्गतो वा सुप्तो वा जाग्रद्वा, स बीजेषु वा बीजप्रतिष्ठितेषु वा रूढेषु वा रूढप्रतिष्ठितेषु वा जातेषु वा जातप्रतिष्ठितेषु वा हरितेषु वा हरितप्रतिष्ठितेषु वा छिन्नेषु वा छिन्नप्रतिष्ठितेषु वा सचित्तेषु वा सचित्तकोलप्रतिनिश्रितेषु वा न गच्छेन्नतिष्ठेन्न निषीदेन्न त्वग्वर्त्तयेत्, अन्यं न गमयेन्न स्थापयेन्न निषादयेन्न त्वग्वर्त्तयेत्, अन्यं गच्छन्तं वा तिष्ठन्तं वा निषीदन्तं वा त्वग्वर्त्तयन्तं वा न समनुजानीयात्। यावज्जीवया त्रिविध त्रिविधेन मनसा वाचा कायेन न करोमि न कारयामि कुर्वन्तमप्यन्यं न समनुजानामि। तस्य भदन्त! प्रतिक्रामामि निन्दामि गर्हे आत्मान व्युत्सृजामि ॥५॥१९॥

(५) वनस्पतिकाययतना.

सान्वयार्थः—संजयविरयपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे=वर्त्तमानकालीन सावद्य व्यापारोंसे रहित, भूत-भविष्यत्कालीन सावद्य व्यापारोंसे रहित, वर्त्तमान कालमें भी स्थिति और अनुभागकी न्यूनता करके, तथा पहले किये हुए अतिचारोंकी निन्दा करके सावद्य व्यापारके त्यागी से=वह पूर्वोक्त भिक्खू वा=साधु भिक्खुणी वा=अथवा साध्वी दिया वा=दिनमें, राओ वा=अथवा

रात्रिमें, एगओ वा=अकेला परिसागओ वा=अथवा संघमें स्थित सुत्त वा=सोया हुआ जागरमाणं वा=अथवा जागता हुआ रहे, बीएसु=शालि आदि बीजोंपर, बीयपइट्ठेसु वा=बीजोंपर रखे हुए शयन आसन आदि पर, रूढेसु वा=अंकुरित वनस्पति पर, रूढपइट्ठेसु वा=अंकुरित वनस्पति पर रखे हुए शयन आसन आदि पर, जायेसु वा=पत्ते आनेके अवस्थावाली वनस्पति पर, जायपइट्ठेसु वा=पत्ते आनेकी अवस्थावाली वनस्पति पर रखे हुए शयन आसन आदि पर, हरिएसु वा=हरित पर, हरिएपइट्ठेसु वा=हरित पर रखे हुए शयन आसन आदि पर, छिन्नेसु वा=कटे हुए हरित पर छिन्नपइट्ठेसु वा=कट हुए हरित पर रखे हुए आसन आदि पर, सचित्तेसु वा=फिर अल्प सचित्त मट्टा आदि सहित वनस्पति पर, सचित्तकोलपडिनिस्सिएसु वा=घुने हुए-सड़े काठ पर न गच्छेज्जा=गमन न करे, न चिट्ठेज्जा=न खड़ा होवे न निसीइज्जा=न बैठे, न तुअट्टिज्जा=न सोवे, अन्नं=दूसरेको न गच्छावेज्जा=न चलावे न चिट्ठावेज्जा=न खड़ा करे न निसीयावेज्जा=न बैठावे, न तुअट्टाविज्जा=न सुलावे, गच्छंतं वा=चलते हुए चिट्ठंतं वा=खड़े होते हुए निसीयंतं वा=बैठते हुए तुयट्टंतं वा=सोते हुए अन्नं=दूसरेको न समणुजाणेज्जा=भला न जाने। जावज्जीवाए=जीवनपर्यन्त (इसको) तिविहं=कृत कारित अनुमोदनरूप तीन करणसे (तथा) तिविहेणं=तीन प्रकारके मणेणं=मनसे वायाए=वचनसे काएणं=कायासे न करेमि=न करूँगा, न कारवेमि=न कराऊँगा, करंतंपि=करते हुएभी अन्नं=दूसरेको न समणुजाणामि=भला नहीं समझूँगा। भंते!=हे भगवन्! तस्स=उस दण्डसे पडिक्कमामि=पृथक् होता हूँ, निंदामि=आत्मसाक्षीसे निन्दा करता हूँ, गरिहामि=गुरुसाक्षीसे गर्हा करता हूँ, अप्पाणं=दण्ड सेवन करनेवाले आत्माको वोसिरामि=त्यागता हूँ ॥५॥१९॥

(५) वनस्पतिकायपतना

टीका—बीजेषु=शाल्यादिषु, बीजप्रतिष्ठितेषु=बीजोपरिस्थितेषु शय्यासनादिषु एवमग्रेऽपि प्रतिष्ठितपदव्याख्या कार्या, रूढेषु=अङ्कुरितेषु, जातेषु=पत्रा-

(५) वनस्पतिकायपतना।
शालि आदि बीजों पर, बीजों पर रक्खे हुए शय्या आसन आदि पर, अंकुरों

(५) વનસ્પતિકાયપતના.
ડાંગર આદિ બીજો પર, બીજો પર મૂકેલાં શય્યા આસન આદિ પર

ष्णाऽनन्तरकालिकावस्थां सम्प्राप्तेषु पत्रितेष्वित्यर्थः, हरितेषु=कीरमयूरपक्षसच्छायतां गतेषु, छिन्नेषु=कुठारादिना संछिद्य पृथक्कृतेषु आर्द्रेषु, सचित्तेषु=अन्येष्वपि सजीवाण्डादिषु, सचित्तकोलप्रतिनिश्रितेषु=सचित्तैः=सचेतनैः, कोलैः=घुणैः प्रतिनिश्रितेषु=आश्रितेषु जीवद्घुणयुक्तकाष्ठादिष्वित्यर्थः, न गच्छेत्, न तिष्ठेत्, न निषीदेत्=नोपविशेत्, न त्वग्वर्त्तयेत्=वर्त्तनं वर्त्तः=परिवर्त्तनम् (भावे घञ्) त्वचः=त्वगिन्द्रियस्य शरीरस्येत्यर्थात् वर्त्तः त्वग्वर्त्तः=वामपार्श्वतः परावृत्य दक्षिणपार्श्वेन, दक्षिणपार्श्वतः परावृत्य वामपार्श्वेन वा स्वपनम्, त्वग्वर्त्तं करोति त्वग्वर्त्तयति, (त्वग्वर्त्तशब्दात् 'तत्करोति तदाचष्टे' इति णिचि टिलोपे धातुत्वाल्लडादयः) तस्य विधौ त्वग्वर्त्तयेत्=सुप्यादित्यर्थः ॥५॥१९॥

अथ त्रसकाययतनामाह-'से भिक्खू वा०' इत्यादि ।

पर अंकुरोंपर रक्खे हुए शयन आदि पर, अंकुर अवस्थाके पश्चात् पत्रित अवस्थाको प्राप्त वनस्पतिपर, अथवा उसपर रक्खे हुए शयन आदिपर, कटी हुई वनस्पतिपर, हरी वनस्पतिपर, तथा इनके सिवाय सजीव अंडा आदिपर, घुने (सुले) हुए काष्ट आदिपर न स्वयं गमन करे, न खड़ा होवे, न बैठे, तथा बाँयाँ पसवाडा बदलकर दाहिने पसवाड़ेसे और न दाहिना पसवाड़ा बदलकर बायें पसवाड़ेसे सोवे अर्थात् पसवाड़ा न बदले, ये सब क्रियाएँ दूसरेसे भी न करावे, न करते हुएको भला जाने। इसलिए तीन करण तीन योगसे इनका त्याग करता हूँ, इत्यादि व्याख्यान पूर्ववत् ॥५॥१९॥

अब त्रसकायकी यतना कहते हैं-'से भिक्खू वा०' इत्यादि ।

અંકુરો પર, અંકુરો ઉપર મૂકેલા શયનાદિ પર, અંકુર અવસ્થા પછી પત્રિત અવસ્થાને પ્રાપ્ત થએલી વનસ્પતિ પર, અથવા તે પર મૂકેલા શયનાદિ પર, કાપેલી વનસ્પતિ પર, લીલી વનસ્પતિ પર તથા એ ઉપરાંત સજીવ ઇંડા આદિ પર, સૂએલા કાષ્ઠ આદિ પર નહિ હું સ્વયં ગમન કરૂં, નહિ ઉભો રહું, નહિ બેસું, તથા ડાબું પડખું બદલીને જમણે પડખે અને જમણું પડખું બદલીને ડાબે પડખે નહિ સૂઉં અર્થાત્ પડખા નહિ બદલું, એ બધી ક્રિયાઓ બીજા પાસે નહિ કરાવું, નહિ કરનારને ભલો બતાવું એ રીતે ત્રણ કરણ ત્રણ યોગથી એનો ત્યાગ કરૂં છું ઇત્યાદિ વ્યાખ્યાન પૂર્વવત્ (૫) (૧૯)

હવે ત્રસકાયની યતના કહે છે-से भिक्खू वा० ઇત્યાદિ

रात्रिमें, एगओ वा=अकेला परिसागओ वा=अथवा संघमें स्थित हुवे वा=सोया हुआ जागरमाणे वा=अथवा जागता हुआ रहे, वहाँ सेन्द्र बीएसु वा=शालि आदि बीजोंपर, बीयपइट्ठेसु वा=बीजोंपर रखे हुए शयन आसन आदि पर, रूढेसु वा=अंकुरित वनस्पति पर, रूढपइट्ठेसु वा=अंकुरित वनस्पति पर रखे हुए शयन आसन आदि पर, जाएसु वा=पके बाद अचित्तपनेको प्राप्त हुई वनस्पति पर, जायपइट्ठेसु वा=पके अनेकी अचित्तपनेको प्राप्त हुई वनस्पति पर रखे हुए शयन आसन आदि पर, हरिएसु वा=हरित पर, हरिपइट्ठेसु वा=हरित पर रखे हुए शयन आसन आदि पर, छिन्नेसु वा=काटे हुए हरित पर छिन्नपइट्ठेसु वा=काटे हुए हरित पर रखे हुए आसन आदि पर सचित्तेसु वा=फिर अन्य सचित्त अण्डा आदि सहित वनस्पति पर, सचित्त कोलपडिनिस्सियेसु वा=घुने हुए=सड़े काठ पर न गच्छेज्जा=गमन न करे, न चिट्ठेज्जा=न खड़ा होवे न निसीइज्जा=न बैठे, न तुयट्टिज्जा=न सोवे, अन्नं=दूसरेको न गच्छावेज्जा=न गमन करावे न चिट्ठावेज्जा=न खड़ा करे न निसीयावेज्जा=न बैठावे, न तुयट्टावेज्जा=न सुलावे, गच्छंतं वा=चलते हुए चिट्ठंतं वा=खड़े होते हुए निसीयंतं वा=बैठते हुए तुयट्टंतं वा=सोते हुए अन्नं=दूसरेको न समणुजाणेज्जा=भला न जाने। जावज्जीवाए=जीवनपर्यन्त (इसको) तिविहं=कृत कारित अनुमोदनारूप तीन करणसे (तथा) तिविहेणं=तीन प्रकारके मणेणं=मनसे वायाए=वचनसे कायेणं=कायासे न करेमि=न करूँगा, न कारवेमि=न कराऊँगा, करंतंपि=करते हुएभी अन्नं=दूसरेको न समणुजाणामि=भला नहीं समझूँगा। भंते!=हे भगवन्! तस्स=उस दण्डसे पडिक्कमामि=पृथक् होता हूँ, निंदामि=आत्मसाक्षीसे निन्दा करता हूँ, गरिहामि=गुरुसाक्षीसे गर्हा करता हूँ, अप्पाणं=दण्ड सेवन करनेवाले आत्माको वोसिरामि=त्यागता हूँ ॥५॥१२॥

(५) वनस्पतिकायपतना

टीका—बीजेषु=शाल्यादिषु, बीजपतिष्ठितेषु=बीजोपरिस्थितेषु शयनाऽऽसनादिषु प्रथमतोऽपि प्रतिष्ठितपदव्याख्या कार्या, रूढेषु=अंकुरितेषु, जातेषु=पक्व-

(५) वनस्पतिकायपतना।
शालि आदि बीजों पर, बीजों पर रक्खे हुए शय्या आसन आदि पर अंकुरों

(५) वनस्पतिकायपतना
ઉગેલા આદિ બીજો પર, બીજો પર મૂકેલ શય્યા આસન આદિ પર

कम्बल पर पायपुच्छणंसि वा=पैर पोंछनेके उपकरणविशेषपर रयहरणंसि वा=रजोहरण पर गोच्छगंसि वा=पूंजनी पर उंडगंसि वा=स्थण्डिलपात्र पर दंडगंसि वा=दंड पर पीढगंसि वा=चौकी पर फलगंसि वा=पाटे पर सेज्जंसि वा=शरीरपरिमित शयन करनेके उपकरण पर संथारगंसि वा=संस्तारक-साढे तीन हाथ परिमित बिछौने पर (अथवा) अन्नयरंसि वा=फिर दूसरे तहप्पगारे=इसी प्रकारके उवगरणजाए=उपकरणों पर (लगे हुए पूर्वोक्त कीडे आदिको) तओ=उस स्थान-हाथ पैर आदिसे संजयामेव=यतनाके साथही पडिलेहिय२=वार-वार प्रतिलेखन करके पमज्जिय२= वार-वार पूंजकर एगंतं=एकान्त-निरुपद्रव स्थान-में अवणेज्जा=ले जाकर रखदे, (किन्तु उनको) नोणं संघायमावज्जेज्जा=एकठा न करे ॥२०॥

(६) त्रसकाययतना ।

टीका-हस्ते, पादे, बाहौ, ऊरौ=जानूपरिभागे, उदरे, शीर्षे, वस्त्रे=मुखवस्त्रिकाचोलपट्टादौ, प्रतिग्रहे=प्रतिगृह्णाति=आधत्ते स्वस्मिन् भक्तपानादिकमिति प्रतिग्रहः=पात्रं तस्मिन्, कम्बले, पादप्रोञ्छने=प्रोञ्छ्यते=प्रमृज्यतेऽनेनेति प्रोञ्छनं=प्रमार्जनसाधनम्, पादयोः प्रोञ्छनं=पादप्रोञ्छनं तस्मिन्=पादप्रोञ्छनसाधने वस्त्रखण्डे, रजोहरणे, गोच्छे सचित्तरजः-संसृष्टचरणप्रमार्जनिकायाम् 'पूँजनी' इति भाषाप्रसिद्धायाम्, उण्डके=स्थण्डिलपात्रे, दण्डे=वृद्धत्वादिना प्रस्थानविप्लवगतिभिर्व्रतिभिरवलम्बनाय धार्यमाणे, नान्यथा, "थेराणं थेरभूमिपत्ताणं कप्पइ दंडए वा" इत्यादिना स्थविर-स्थविरभूमिप्राप्तातिरिक्तमुनीनां

(६) त्रसकाययतना ।

हाथ, पैर, भुजा, जाँघ, उदर, मस्तक, मुखवस्त्रिका, चोलपट्ट आदि वस्त्र, पात्र, कम्बल, पाद-प्रोञ्छन=पैर पोंछने का वस्त्रखण्ड, रजोहरण, गोछा=पूँजनी (पैरोंमें लगी हुई रजको पोंछनेका उपकरण), स्थण्डिलपात्र, वृद्धावस्था आदिके कारण गमन करनेमें असमर्थ मुनिके (चलनेमें) सहायक दण्ड, क्योंकि भगवानने "स्थविर और स्थविरभूमिको प्राप्त मुनियोंको ही दण्ड धारण करना

(૬) ત્રસકાયયતના.

હાથ, પગ, ભુજા, જાંઘ ઉદર, મસ્તક, મુખવસ્ત્રિકા, ચોળપટો આદિ વસ્ત્ર પાત્ર, કામળી, પગલૂછણુ, રજોહરણ, પૂજણી, સ્થડિલપાત્ર, વૃદ્ધાવસ્થાઆદિને કારણે ચાલવામા અસમર્થ મુનિનો સહાયક એવો દડ, કારણ કે ભગવાને "સ્થવિર અને સ્થવિર ભૂમિને પ્રાપ્ત મુનિઓને માટે જ દડ ધારણ કલ્પનીય છે" એવુ કહ્યુ છે,

रात्रिमें, एगओ वा=अकेला परिसागओ वा=अथवा संघमें स्थित सुत्ते वा=सोया हुआ जागरमाणे वा=अथवा जागता हुआ रहे, वहीं से=वह बीएसु वा=शालि आदि बीजोंपर, बीयपइट्ठेसु वा=बीजोंपर रखे हुए अपने आसन आदि पर, रूढेसु वा=अंकुरित वनस्पति पर, रूढपइट्ठेसु वा=अंकुरित वनस्पति पर रखे हुए अपने आसन आदि पर, जाएसु वा=पत्ते आनेके अवस्थावाली वनस्पति पर, जायपइट्ठेसु वा=पत्ते आनेकी अवस्थावाली वनस्पति पर रखे हुए अपने आसन आदि पर, हरिएसु वा=हरित पर, हरिय पइट्ठेसु वा=हरित पर रखे हुए अपने आसन आदि पर, छिन्नेसु वा=कटे हुए हरित पर छिन्नपइट्ठेसु वा=कटे हुए हरित पर रखे हुए आसन आदि पर, सचित्तेसु वा=फिर अन्य सचित्त अण्डा आदि सहित वनस्पति पर, सचित्त कोलपडिनिस्सिएसु वा=घुने हुए-सड़े काठ पर न गच्छेज्जा=अपने न करे, न चिट्ठेज्जा=न खड़ा होवे न निसीइज्जा=न बैठे, न तुअट्टिज्जा=न सोवे, अन्न=दूसरेको न गच्छावेज्जा=न भगावे न चिट्ठावेज्जा=न खड़ा करे न निसीयावेज्जा=न बैठावे, न तुअट्टावेज्जा=न सुलावे, गच्छंतं वा=चलते हुए चिट्ठत वा=खड़े होते हुए निसीयंत वा=बैठते हुए तुयट्टंतं वा=सोते हुए अन्न=दूसरेको न समणुजाणेज्जा=भला न जाने। आवज्जीवाए=जीवनपर्यन्त (इसको) तिविहं=कृत कारित अनुमोदनारूप तीन करणसे (तथा) तिविहेणं=तीन प्रकारके मणेणं=मनसे वायाए=वचनसे कायेणं=कायासे न करेमि=न करूँगा, न कारवेमि=न कराऊँगा, करंतंपि=करते हुएभी अन्नं=दूसरेको न समणुजाणामि=भला नहीं समझूँगा। भंते!=हे भगवन्! तस्स=उस दण्डसे पडिक्कमामि=पृथक् होता हूँ, निंदामि=आत्मसाक्षीसे निन्दा करता हूँ, गरिहामि=गुरुसाक्षीसे गर्हा करता हूँ, अप्पाणं=दण्ड सेवन करनेवाले आत्माको वोसिरामि=त्यागता हूँ ॥५॥१५॥

(५) वनस्पतिकायपतना

टीका—बीजेषु=शाल्यादिषु, बीजप्रतिष्ठितेषु=बीजोपरिस्थितेषु अपनाऽऽसनादिषु वनस्पतेरपि प्रतिष्ठितपदव्याख्या कार्या, रूढेषु=अंकुरितेषु, जातेषु=वरो

(५) वनस्पतिकायपतना।

शालि आदि बीजों पर, बीजों पर रक्खे हुए अपना आसन आदि पर, अंकुरों

(५) वनस्पतिकायपतना.

ચોખા આદિ બીજો પર, બીજો પર મૂકેલાં પોતાના આસન આદિ પર,

ष्णाऽनन्तरकालिकावस्थां सम्प्राप्तेषु पत्रितेष्वित्यर्थः, हरितेषु=कीरमयूरपक्षसच्छायतां गतेषु, छिन्नेषु=कुठारादिना संछिद्य पृथक्कृतेषु आर्द्रेषु, सचित्तेषु=अन्येष्वपि सजीवाण्डादिषु, सचित्तकोलपतिनिश्रितेषु=सचित्तैः=सचेतनैः, कोलैः=घुणैः प्रतिनिश्रितेषु=आश्रितेषु जीवद्घुणयुक्तकाष्ठादिष्वित्यर्थः, न गच्छेत्, न तिष्ठेत्, न निषीदेत्=नोपविशेत्, न त्वग्वर्त्तयेत्=वर्त्तनं वर्त्तः=परिवर्त्तनम् (भावे घञ्) त्वचः=त्वगिन्द्रियस्य शरीरस्येत्यर्थात् वर्त्तः त्वग्वर्त्तः=वामपार्श्वतः परावृत्य दक्षिणपार्श्वेन, दक्षिणपार्श्वतः परावृत्य वामपार्श्वेन वा स्वपनम्, त्वग्वर्त्तं करोति त्वग्वर्त्तयति, (त्वग्वर्त्तशब्दात् 'तत्करोति तदाचष्टे' इति णिचि टिलोपे धातुत्वाल्लडादयः) तस्य विधौ त्वग्वर्त्तयेत्=सुप्यादित्यर्थः ॥५॥१९॥

अथ त्रसकाययतनामाह–'से भिक्खू वा०' इत्यादि ।

पर अंकुरोंपर रक्खे हुए शयन आदि पर, अंकुर अवस्थाके पश्चात् पत्रित अवस्थाको प्राप्त वनस्पतिपर, अथवा उसपर रक्खे हुए शयन आदिपर, कटी हुई वनस्पतिपर, हरी वनस्पतिपर, तथा इनके सिवाय सजीव अंडा आदिपर, घुने (सुले) हुए काष्ठ आदिपर न स्वयं गमन करे, न खड़ा होवे, न बैठे, तथा बाँयाँ पसवाडा बदलकर दाहिने पसवाड़ेसे और न दाहिना पसवाड़ा बदलकर बायें पसवाड़ेसे सोवे अर्थात् पसवाड़ा न बदले, ये सब क्रियाएँ दूसरेसे भी न करावे, न करते हुएको भला जाने। इसलिए तीन करण तीन योगसे इनका त्याग करता हूँ, इत्यादि व्याख्यान पूर्ववत् ॥५॥१९॥

अब त्रसकायकी यतना कहते हैं–'से भिक्खू वा०' इत्यादि ।

અંકુરો પર, અંકુરો ઉપર મૂકેલા શયનાદિ પર, અંકુર અવસ્થા પછી પત્રિત અવસ્થાને પ્રાપ્ત થએલી વનસ્પતિ પર, અથવા તે પર મૂકેલાં શયનાદિ પર, કાપેલી વનસ્પતિ પર, લીલી વનસ્પતિ પર તથા એ ઉપરાંત સજીવ ઇંડા આદિ પર, સળેલા કાષ્ઠ આદિ પર નહિ હું સ્વયં ગમન કરું, નહિ ઉભો રહું, નહિ બેસું, તથા ડાબું પડખું બદલીને જમણે પડખે અને જમણું પડખું બદલીને ડાબે પડખે નહિ સૂઉ અર્થાત્ પડખા નહિ બદલું, એ બધી ક્રિયાઓ બીજા પાસે નહિ કરાવું, નહિ કરનારને ભલો જાણું. એ રીતે ત્રણ કરણ ત્રણ યોગથી એનો ત્યાગ કરૂં છું ઇત્યાદિ વ્યાખ્યાન પૂર્વવત્ (૫) (૧૯)

હવે ત્રસકાયની યતના કહે છે–से भिक्खू वा० ઇત્યાદિ

मूलम्—से भिक्खू वा भिक्खुणी वा संजय विरय-पडिहय-पच्चक्खाय-पावकम्मे दिया वा राओ वा एगओ वा परिसागओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा से कीडं वा पयगं वा कुंथु वा पिवीलियं वा हत्थंसि वा पायंसि वा बाहुंसि वा ऊरुंसि वा उदरंसि वा सीसंसि वा वत्थंसि वा पडिग्गहंसि वा कंबलंसि वा पायपुच्छणंसि वा रयहरणंसि वा गोच्छगंसि वा उंडगंसि वा दंडगंसि वा पीढगंसि वा फलगंसि वा सेज्जंसि वा संथारगंसि वा अन्नयरंसि वा तहप्पगारे उवगरणजाए तओ संजयामेव पडिलेहिय पडिलेहिय पमज्जिय पमज्जिय एगंतमवणेज्जा नोण संघायमावज्जेज्जा ॥६॥२०॥

छाया—स भिक्षुर्वा भिक्षुकी वा संयतविरतप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा दिवा वा रात्रौ वा एकको वा परिषद्गतो वा सुप्तो वा जाग्रद्वा स, कीटं वा पतंगं वा कुन्थुं वा पिपीलिकां वा हस्ते वा पादे वा बाहौ वा ऊरौ वा उदरे वा शीर्षे वा वस्त्रे वा पात्रे वा कम्बले वा पादप्रोञ्छनके वा रजोहरणे वा गोच्छके वा उण्डके वा दण्डके वा पीठके वा फलके वा शय्यायां वा संस्तारके वा अन्यतरस्मिन् वा तथाप्रकारे उपकरणजाते ततः संयत एव प्रत्युपेक्ष्य प्रत्युपेक्ष्य प्रमृज्य प्रमृज्य एकान्तेऽपनयेन्नैनं संघातमापादयेत् ॥६॥२०॥

(६) षट्कायवतना

सान्वयार्थः—संजयविरयपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे=वर्तमानकालीन सावद्य व्यापारोंसे रहित, भूत भविष्यत्कालीन सावद्य व्यापारोंसे रहित, वर्तमान कालमें भी स्थिति और अनुभागकी न्यूनता करके तथा पहले किये हुए अतिचारोंकी निन्दा करके सावद्य व्यापारके त्यागी सेः=वह पूर्वोक्त भिक्षु वा=साधु भिक्खुणी वा=अथवा साध्वी दिया वा=दिनमें राओ वा=अथवा रात्रिमें एगओ वा=अकेला परिसागओ वा=अथवा संघमें स्थित सुत्ते वा=सोया हुआ अथवा जागरमाणे वा=जागता हुआ रहे, वहां से=वह कीडं वा=कीडेको पयगं वा=पतंगेको कुंथुं वा=कुंथुवाको पिवीलियं वा=कीडी चिऊंटीको हत्थंसि वा=हाथ पर पायंसि वा=पैरपर बाहुंसि वा=भुजापर ऊरुंसि वा=जांघपर उदरंसि वा=पेटपर सीसंसि वा=सिरपर वत्थंसि वा=वस्त्रपर पडिग्गहंसि वा=पात्रपर कंबलंसि वा=

कम्बल पर पायपुच्छणंसि वा=पैर पोंछनेके उपकरणविशेषपर रयहरणंसि वा=रजोहरण पर गोच्छगंसि वा=पूंजनी पर उंडगंसि वा=स्थण्डिलपात्र पर दंडगंसि वा=दंड पर पीढगंसि वा=चौकी पर फलगंसि वा=पाटे पर सेज्जंसि वा=शरीरपरिमित शयन करनेके उपकरण पर संथारगंसि वा=संस्तारक-साढे तीन हाथ परिमित बिछौने पर (अथवा) अन्नयरंसि वा=फिर दूसरे तहप्पगारे=इसी प्रकारके उवगरणजाए=उपकरणों पर (लगे हुए पूर्वोक्त कीडे आदिको) तओ=उस स्थान-हाथ पैर आदिसे संजयामेव=यतनाके साथही पडिलेहिय२=वार-वार प्रतिलेखन करके पमज्जिय२=वार-वार पूंजकर एगंतं=एकान्त-निरुपद्रव स्थान-में अवणेज्जा=ले जाकर रखदे, (किन्तु उनको) नोणं संघायमावज्जेज्जा=एकठा न करे ॥२०॥

(६) त्रसकाययतना ।

टीका-हस्ते, पादे, बाहौ, ऊरौ=जानूपरिभागे, उदरे, शीर्षे, वस्त्रे=मुखवस्त्रिकाचोलपट्टादौ, प्रतिग्रहे=प्रतिगृह्णाति=आधत्ते स्वस्मिन् भक्तपानादिकमिति प्रतिग्रहः=पात्र तस्मिन्, कम्बले, पादप्रोञ्छने=प्रोञ्छ्यते=प्रमृज्यतेऽनेनेति प्रोञ्छनं=प्रमार्जनसाधनम्, पादयोः प्रोञ्छनं=पादप्रोञ्छनं तस्मिन्=पादप्रोञ्छनसाधने वस्त्रखण्डे, रजोहरणे, गोच्छे सचित्तरजः-संसृष्टचरणप्रमार्जनिकायाम् 'पूँजनी' इति भाषाप्रसिद्धायाम्, उण्डके=स्थण्डिलपात्रे, दण्डे=वृद्धत्वादिना प्रस्थानविप्लवगतिभिर्व्रतिभिरवलम्बनाय धार्यमाणे, नान्यथा, "थेराणं थेरभूमिपत्ताणं कप्पइ दंडए वा" इत्यादिना स्थविर-स्थविरभूमिप्राप्तातिरिक्तमुनीनां

(६) त्रसकाययतना ।

हाथ, पैर, भुजा, जाँघ, उदर, मस्तक, मुखवस्त्रिका, चोलपट्ट आदि वस्त्र, पात्र, कम्बल, पाद-प्रोञ्छन=पैर पोंछने का वस्त्रखण्ड, रजोहरण, गोछा=पूँजनी (पैरोंमें लगी हुई रजको पोंछनेका उपकरण), स्थण्डिलपात्र, वृद्धावस्था आदिके कारण गमन करनेमें असमर्थ मुनिके (चलनेमें) सहायक दण्ड, क्योंकि भगवानने "स्थविर और स्थविरभूमिको प्राप्त मुनियोंको ही दण्ड धारण करना

(૬) ત્રસકાયયતના.

હાથ, પગ, ભુજા, જાંઘ, ઉદર, મસ્તક, મુખવસ્ત્રિકા, ચોળપટ્ટો આદિ વસ્ત્ર પાત્ર, કામળી, પગલૂછણું, રજોહરણ, પૂંજણી, સ્થંડિલપાત્ર, વૃદ્ધાવસ્થાઆદિને કારણે ચાલવામા અસમર્થ મુનિનો સહાયક એવો દંડ, કારણ કે ભગવાને "સ્થવિર અને સ્થવિર ભૂમિને પ્રાપ્ત મુનિઓને માટે જ દંડ ધારણ કલ્પનીય છે" એવુ કહ્યુ છે,

मूलम्—से भिक्खू वा भिक्खुणी वा संजय विरय-पडिहय-पच्चक्खाय-पावकम्मे दिया वा राओ वा एगओ वा परिसागओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा से कीड वा पयग वा कुंथु वा पिवीलिय वा हत्थंसि वा पायंसि वा बाहुंसि वा ऊरुंसि वा उदरंसि वा सीसंसि वा वत्थंसि वा पडिग्गहंसि वा कंबलंसि वा पायपुच्छणंसि वा रयहरणंसि वा गोच्छगंसि वा उंडगंसि वा दंडगंसि वा पीढगंसि वा फलगंसि वा सेज्जंसि वा संथारगंसि वा अन्नयरंसि वा तहप्पगारे उवगरणजाए तओ संजयामेव पडिलेहिय पडिलेहिय पमज्जिय पमज्जिय एगंतमवणेज्जा नोण संघायमावज्जेज्जा ॥६॥२०॥

छाया—स भिक्षुर्वा भिक्षुकी वा संयतविरतप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा दिवा वा रात्रौ वा एकको वा परिषद्गतो वा सुप्तो वा जाग्रद्वा स, कीटं वा पतंगं वा कुन्थुं वा पिपीलिकां वा हस्ते वा पादे वा बाहौ वा ऊरौ वा उदरे वा शीर्षे वा वस्त्रे वा पात्रे वा कम्बले वा पादपोञ्छनके वा रजोहरणे वा गोच्छके वा उण्डके वा दण्डके वा पीठके वा फलके वा शय्यायां वा संस्तारके वा अन्यतरस्मिन् वा तथाप्रकारे उपकरणजाते ततः संयत एव प्रत्युपेक्ष्य२ प्रमृज्य२ एकान्तमपनयेन्नैव संघातमापादयेत् ॥६॥२०॥

(६) त्रसकायपरिज्ञा

सान्वयार्थः—सञ्जयविरयपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे=वर्तमानकालीन सावद्य व्यापारोंसे रहित, भूत भविष्यत्कालीन सावद्य व्यापारोंसे रहित, वर्तमान कालमें भी स्थिति और अनुभागकी न्यूनता करके तथा पहले किये हुए अतिचारोंकी निन्दा करके सावद्य व्यापारके त्यागी से=वह पूर्वोक्त भिक्खू वा=साधु भिक्षुकी वा=अथवा साध्वी दिया वा=दिनमें राओ वा=अथवा रात्रिमें एगओ वा=अकेला परिसागओ वा=अथवा संघमें स्थित सुत्ते वा=सोया हुआ अथवा जागरमाणे वा=जागता हुआ रहे, वहां से=वह कीड़ा वा=कीड़ेका पयंगं वा=पतंगेका कुंथुं वा=कुंथुवाका पिपीलिकं वा=कीड़ी चिउंटीको हत्थंसि वा=हाथ पर पायंसि वा=पैरपर बाहुंसि वा=हाथपर ऊरुंसि वा=जांघपर उदरंसि वा=पेटपर सीसंसि वा=सिरपर वत्थंसि वा=वस्त्रपर पडिग्गहंसि वा=पात्रपर कंबलंसि वा=

एकान्तप्रदेशे रक्षार्थं त्रसजीवानां स्थापने साधूनामसंयतिवैयावृत्त्यदोषेण महाव्रत-भङ्गो भवतीत्याहुस्तदेतद्भगवदाज्ञाविरुद्धम्, अनेनापि सूत्रेण धर्मोपकरणस्थानां त्रसजीवानां निरुपद्रवप्रदेशे रक्षार्थं यतनया स्थापनविधानात् ।६। ॥२०॥

इत्येवं षट्कायायतनामभिधाय सम्प्रति तदपरिपालनपरिणामदारुणत्वं वर्ण्यते-'अजयं चरमाणो' इत्यादि ।

१ २ ५ ३ ४
मूलम्-अजयं चरमाणो य, पाणभूयाइं हिंसइ ।
८ ६ ७ ९ १० १३ १२ ११
बंधई पावयं कम्मं, तं से होइ कडुयं फलं ॥ १ ॥

छाया-अयतं चरंश्च, प्राणभूतानि हिनस्ति ।
बध्नाति पापकं कर्म, तत्तस्य भवति कटुक फलम् ॥१॥

यतना न पालन करने का बुरा फल कहते हैं-

सान्वयार्थः-अजयं=अयतनापूर्वक चरमाणो=गमन करता हुआ साधु पाणभूयाइं=त्रस स्थावर जीवोंकी हिंसइ=हिंसा करता है य=और पावयं कम्मं=पापकर्मको बंधई=बांधता है, तं=उस कारण से=उस पाप कर्मका फलं=फल कडुयं=दुःखदायी होइ=होता है ॥१॥

कहते हैं कि-रक्षाके लिए त्रस जीवको एकान्त स्थानमें रखनेमें साधुको असंयतिकी वेयावच्च करनेरूप दोष लगता है और उससे महाव्रतका भंग होता है। यह उनका कहना भगवानकी आज्ञासे विरुद्ध है, क्योंकि इस सूत्रसे भगवानने स्पष्ट विधान किया है कि धर्मोपकरणमें स्थित त्रस जीवोंको रक्षाके लिए निरुपद्रव स्थानमें यतनासे रखना चाहिये ॥ ६ ॥ २० ॥

इस प्रकार षट्कायकी यतना कहकर "उसकी रक्षा नहीं करनेसे भयङ्कर परिणाम होता है" इस बातका उपदेश देते हैं-'अजयं चरमाणो' इत्यादि ।

માટે ત્રસ જીવને એકાંત સ્થાનમા રાખવામા સાધુને અસયતિની વૈયાવચ્ચ કરવા રૂપ દોષ લાગે છે અને તેથી મહાવ્રતનો ભંગ થાય છે એમનું એવુ કથન ભગવાનની આજ્ઞાથી વિરૂદ્ધ છે, કારણ કે આ સૂત્રથી ભગવાને સ્પષ્ટ વિધાન કર્યું છે કે ધર્મોપકરણમા સ્થિત ત્રસ જીવોની રક્ષાને માટે નિરૂપદ્રવ સ્થાનમા યતનાથી તેમને મૂકવા જોઇએ (૬) (૨૦)

એ રીતે ષટ્કાયની યતના કહીને 'એમની રક્ષા નહિ કરવાથી ભયકર પરિણામ આવે છે, એ વાતનો ઉપદેશ આપે છે-अजयं चरमाणो ઇત્યાદિ

दण्डाप्राह्यत्वस्य प्रागेव प्रतिपादितत्वात्, पीठके=काष्ठनिर्मितचतुरस्राधासनविशेषे "चौकी, चौरंग" इति- भाषाप्रसिद्धे, फलके=उपनोपयोगिकाष्ठनिर्मितपट्टादिरूपे, शय्यायां=उपनोपकरणरूपायां वसतौ वा, अस्या अपि धर्मोपकरणत्वात्, संस्तारके=संस्तार्यते=विस्तार्यते शयनार्थिभिरिति संस्तारः (सं+स्तृञः कर्मणि घञ्) स एव संस्तारकः=(स्वार्थिकः कः) अर्द्धसुतीयादिसमायस्तस्मिन्, धर्मादिनिर्मितास्तरणे इत्यर्थः । अन्यतरस्मिन् वा तथाप्रकारे=तत्सदृशे संयमोपयोगिनि उपकरणजाते=उपक्लिप्यते=उपयुज्यते संयमाविरुद्धरूपे यानि तान्युपकरणानि-साधूनां संयमसाधनाद्दीभूतोपकारकत्वेन प्रसिद्धानि तथा जाते=समूहस्तस्मिन् उपकरणमात्रे इत्यर्थः, समापतितं कीटादिकमवयवीम्, ततः=तस्मात् इत्ताके स्थानात् सम्यग् एव=सम्यग् यतमान एव 'संजयामेव' इति सूत्रपाठे आर्षत्वादीर्घो मकारश्च, प्रतिलेख्य=प्रत्युपेक्ष्य सम्यगवलोक्येत्यर्थः प्रमृज्य=पौनःपुन्येन प्रमार्जनिकादिद्वारा निस्सार्य एकान्ते=निरवद्यस्थाने व्यपनयेत्=नीत्वा स्थापयेत् किन्तु संघातम्=एकत्र पुञ्जीकरणेन पीडाजनकपरस्परागतिसंघर्षकारणदृढसंयोगं सामान्येन सम्पेषणं वा नो=नैव आपादयेत्=सम्पादयेत् 'च' मिति वाक्यालङ्कारे । 'संघातो दृढसंयोगः' इति चापरसूत्रम् । यतु केचित्-

---

कल्पनीय है" ऐसा कहा है, अन्यको दण्ड धारण करना मना है। अतः एव उनके द्वारा गृहीत दण्ड पर तथा चौकी पाटा (पट्ट) शय्या अर्थात् उपाश्रय, क्योंकि यह भी एक धर्मोपकरण है, संस्तारक अर्थात् घास आदिका बिछौना, तथा संयममें उपयोगी इस प्रकारका अन्य कोई उपकरण, इन संयममें कीट आदि त्रस जन्तु हों तो उन्हें संयमी स्वयं सम्यक् प्रकार प्रतिलेखन करके बार-बार पूंजनी आदिसे पूंजकर बाधा रहित एकान्त स्थानमें यतनासे रक्खें, किन्तु उन्हें इकट्ठा करके न रक्खें, क्योंकि ऐसा करनेसे उनको पीडा होनेकी सम्भावना है । कितनेक

અન્યને દંડ ધારણની અનુજ્ઞા છે, એટલે એમણે ગ્રહણ કરેલા દંડ પર, તથા ચૌકી, પાટ, શય્યા અર્થાત્ ઉપાશ્રય, કારણ કે એ પણ એક ધર્મોપકરણ છે સંસ્તારક અર્થાત્ ઘાસ આદિનું બિછાનું, તથા સંયમમાં ઉપયોગી એ પ્રકારના અન્ય કોઈ ઉપકરણોમાં, જો સંયમમાં કીડી-મકોડા આદિ ત્રસ જંતુ હોય તો તેને સંયમી સ્વયં સમ્યક્ પ્રકારે પ્રતિલેખન કરીને વારંવાર પૂંજણી આદિથી પૂંજીને બાધારહિત એકાન્ત સ્થાનમાં યતનાથી મૂકે પરન્તુ એને એકઠા કરીને ન રાખે, કારણ કે એમ કરવાથી તેમને પીડા થવાની સંભાવના રહે છે કેટલાક લોકો છે કે દંડને

एकान्तप्रदेशे रक्षार्थं त्रसजीवानां स्थापने साधूनामसंयतिवैयावृत्त्यदोषेण महाव्रतभङ्गो भवतीत्याहुस्तदेतद्भगवदाज्ञाविरुद्धम्, अनेनापि सूत्रेण धर्मोपकरणस्थानां त्रसजीवानां निरुपद्रवप्रदेशे रक्षार्थं यतनया स्थापनविधानात् ।६। ॥२०॥

इत्येवं षट्कायायतनामभिधाय सम्प्रति तदपरिपालनपरिणामदारुणत्वं वर्ण्यते–'अजयं चरमाणो' इत्यादि ।

१ २ ५ ३ ४
मूलम्-अजयं चरमाणो य, पाणभूयाइं हिंसइ ।
८ ६ ७ ९ १० १३ १२ ११
बंधई पावयं कम्मं, तं से होइ कडुयं फलं ॥१॥

छाया-अयतं चरंश्च, प्राणभूतानि हिनस्ति ।
बध्नाति पापकं कर्म, तत्तस्य भवति कटुकं फलम् ॥१॥

यतना न पालन करने का बुरा फल कहते हैं–

सान्वयार्थः-अजयं=अयतनापूर्वक चरमाणो=गमन करता हुआ साधु पाणभूयाइ=त्रस स्थावर जीवोंकी हिंसइ=हिंसा करता है य=और पावयं कम्मं=पापकर्मको बधई=बांधता है, तं=उस कारण से=उस पाप कर्मका फलं=फल कडुयं=दुःखदायी होइ=होता है ॥१॥

कहते हैं कि-रक्षाके लिए त्रस जीवको एकान्त स्थानमें रखनेमें साधुको असंयतिकी वेयावच करनेरूप दोष लगता है और उससे महाव्रतका भंग होता है। यह उनका कहना भगवानकी आज्ञासे विरुद्ध है, क्योंकि इस सूत्रसे भगवानने स्पष्ट विधान किया है कि धर्मोपकरणमें स्थित त्रस जीवोंको रक्षाके लिए निरुपद्रव स्थानमें यतनासे रखना चाहिये ॥ ६ ॥ २० ॥

इस प्रकार षट्कायकी यतना कहकर "उसकी रक्षा नहीं करनेसे भयङ्कर परिणाम होता है" इस बातका उपदेश देते हैं-'अजयं चरमाणो' इत्यादि ।

માટે ત્રસ જીવને એકાંત સ્થાનમા રાખવામા સાધુને અસયતિની વૈયાવચ્ચ કરવા રૂપ દોષ લાગે છે અને તેથી મહાવ્રતનો ભગ થાય છે એમનું એવુ કથન ભગવાનની આજ્ઞાથી વિરૂદ્ધ છે, કારણ કે આ સૂત્રથી ભગવાને સ્પષ્ટ વિધાન કર્યું છે કે ધર્મોપકરણમા સ્થિત ત્રસ જીવોની રક્ષાને માટે નિરૂપદ્રવ સ્થાનમા યતનાથી તેમને મૂકવા જોઇએ (૬) (૨૦)

એ રીતે ષટ્કાયની યતના કહીને 'એમની રક્ષા નહિ કરવાથી ભયકર પરિણામ આવે છે, એ વાતનો ઉપદેશ આપે છે-अजयं चरमाणो ઇત્યાદિ

दण्डाग्रहणत्वस्य भगवता स्पष्टं प्रतिपादितत्वात्, पीठके=काष्ठनिर्मितवृत्तासनविशेषे "चौकी, चौरंग" इति-भाषाप्रसिद्धे, फलके=शयनोपयोगिकाष्ठमयचिरपट्टादिरूपे, शय्यायां=शयनोपकरणरूपायां वसतौ वा, अस्य अदि दर्भोपकरणत्वात्, संस्तारके=संस्तार्यते=विस्तार्यते शयनार्थमिति संस्तारः (इ स्तृभः कर्मणि घञ्) स एव संस्तारकः=(स्वार्थिकः कः) अर्द्धतृतीयहस्तप्रमाणस्तस्मिन्, दर्भादिनिर्मितास्तरणे इत्यर्थः। अन्यतरस्मिन् वा तथाप्रकारे तत्सदृशे संयमोपयोगिनि उपकरणजाते=उपक्षिप्ते=उपयुक्ते शयनादिहेतवे यानि चान्युपकरणानि=तापूनां शयनसाधनाद्दीभूतोपकारकवस्त्रपात्रादीनि तेषां जाते=समूहस्तस्मिन् उपकरणसमूहे इत्यर्थः, समापतिते कीटादिप्रसवोत्पत्तौ तत:=तस्मात् तस्यादेः स्थानात् संयत एव=सम्यग् यतमान एव 'संजयामेव' इति मूलपाठे आर्षत्वादीर्घो मकारश्च, पडिलेहिय२=प्रत्युपेक्ष्य२ सम्यगवलोक्य पमज्जिय२=पौनःपुन्येन प्रमार्जनिकादिद्वारा निस्सार्य एकान्ते=निरुपद्रवस्थाने अवनयेत्=नीत्वा स्थापयेत् किन्तु संघातम्=एकत्र पुञ्जीकरणेन पीडामनुत्पाद्य परस्परश्लिष्टं संघट्टनकारणदृढसंयोगं सामान्येन सम्मेलनं वा नो=नैव आवादयेत्=समापयेत् 'च' मिति वाक्यालङ्कारे। 'संघातो दृढसंयोगः' इति पाठशेषम्। यत्तु कश्चित्

कल्पनीय है" ऐसा कहा है, अन्यको दण्ड धारण करना मना है। अतः एव उनके द्वारा गृहीत दण्ड पर तथा चौकी पाटा (पट्ट) शय्या अर्थात् उपाश्रय, क्योंकि यह भी एक धर्मोपकरण है, संस्तारक अर्थात् दर्भ आदिका बिछौना, तथा संयममें उपयोगी इस प्रकारका अन्य कोई उपकरण, इन सबमें कीट आदि त्रस जन्तु हों तो उन्हें संयमी स्वयं सम्यक् प्रकार प्रतिलेखन करके बार-बार पूंजनी आदिसे पूंजकर बाधा रहित एकान्त स्थानमें यतनासे रक्खे, किन्तु उन्हें इकट्ठा करके न रक्खे, क्योंकि ऐसा करनेसे उनको पीडा होनेकी सम्भावना है। किसीके

અન્યને દંડ ધારણની મનાઈ છે, એટલે એમણે ધારણ કરેલા દંડ પર, તથા પીઠ, પાટ, શય્યા અર્થાત્ ઉપાશ્રય, કારણ કે એ પણ એક ધર્મોપકરણ છે સંસ્તારક અર્થાત્ દર્ભ આદિનું બિછાનું, તથા સંયમમાં ઉપયોગી બીજા પ્રકારનાં અન્ય કોઈ ઉપકરણો, એ સર્વમાં કીડી-કીડા આદિ ત્રસ જંતુ હોય તો તેને સંયમી સ્વયં સમ્યક્ પ્રકારે પ્રતિલેખન કરીને વારંવાર પૂંજણી આદિથી પૂંજીને બાધારહિત એકાન્ત સ્થાનમાં યતનાથી મૂકે પરન્તુ એને એકઠા કરીને ન રાખે, કારણ કે એમ કરવાથી તેમને પીડા થવાની સંભાવના રહે છે કેટલાક કહે છે કે દંડને

तत्=पापकर्म तस्य=अयतनया गच्छतः कटुकफलं=कटुकम् अनिष्टं फल=परिणामो यस्य तत् अशुभफलप्रदमित्यर्थः, भवति=जायते । अत्र पक्षे 'कडुक'-मित्यत्रानुस्वार आर्षत्वात् ॥१॥

१ २ ५ ३ ४
मूलम्-अजयं चिट्ठमाणो य पाणभूयाइं हिंसइ ।
८ ६ ७ ९ १० १३ १२ ११
बंधई पावयं कम्मं, तं से होइ कडुयं फलं ॥ २ ॥

छाया—अयतं तिष्ठँश्च, प्राणभूतानि हिनस्ति ।
बध्नाति पापकं कर्म, तत्तस्य भवति कटुकं फलम् ॥२॥

सान्वयार्थः-अजयं=अयतनापूर्वक चिट्ठमाणो=खड़ा होता हुआ साधु पाणभूयाइं=त्रस स्थावर जीवोंकी हिंसइ=हिंसा करता है य=और पावयं कम्मं=पाप कर्मको बंधई=बांधता है, तं=उस कारण से=उस पापकर्म का फलं=फल कडुयं=दुःखदायी होइ=होता है ॥२॥

टीका—'अजयं चिट्ठमाणो' इत्यादि । अयतं=यतनारहितं तिष्ठन्=करचरणादिप्रसारणेनाऽनवहितं दण्डवदूर्ध्ववस्थानं कुर्वन् । शेषं प्राग्वद्व्याख्येयम् ॥२॥

१ २ ५ ३ ४
मूलम्-अजयं आसमाणो य, पाणभूयाइं हिंसइ ।
८ ६ ७ ९ १० १३ १२ ११
बंधई पावयं कम्मं, तं से होइ कडुयं फलं ॥ ३ ॥

छाया—अयतमासीनश्च, प्राणभूतानि हिनस्ति ।
बध्नाति पापकं कर्म, तत्तस्य भवति कटुकं फलम् ॥३॥

सान्वयार्थः-अजयं=अयतना-पूर्वक आसमाणो=बैठता हुआ साधु पाणभूयाइं=त्रस स्थावर जीवोंकी हिंसइ=हिंसा करता है, य=और पावयं कम्मं=पापकर्मको बंधई=बांधता है, त=उस कारण से=उस पापकर्म का फलं=फल कडुयं=दुःखदायी होइ=होता है ॥३॥

होता है, तथा उसका कडुआ फल भोगना पड़ता है ॥ १ ॥

'अजयं चिट्ठमाणो' इत्यादि । अयतनापूर्वक खड़ा होनेसे पापकर्म बधता है और उसका कडुआ फल होता है ॥ २ ॥

થાયી આવે છે, તથા એના કડવા ફળ ભોગવવા પડે છે (૧)

અજય ચિટ્ઠમાણો ઇત્યાદિ અયતનાપૂર્વક ઊભા રહેવાવાથી પાપકર્મ બંધાય છે અને તેના કડવા ફળ આવે છે (૨)

टीका-अयत्=यतनारहितं यथास्यात्तथा चरन्=गच्छन् 'संयतः' इति शेषः, प्राणभूतानि=प्राणन्तीति प्राणाः=उच्छ्वासादिमन्तो द्वीन्द्रियप्रभृतयो जीवाः, भूतानि=भवनशीला एकेन्द्रिया पृथिव्यादय, प्राणाश्च भूतानि चेति प्राणभूतानि (द्वन्द्वात्परपदस्थितत्वा) तानि=त्रसस्थावरात्मकान्, हिनस्ति=हन्ति, च=तथा पापत्व=त्व=पञ्चम्यर्थान्वयिनि मायमापयति=पापयतीति, पं=क्लेशम् आ=समन्तात् पिबति=नाशयतीति, पानं-पास्तमर्थात्प्राणिनामात्मानन्दरसपानम् आमोक्ति आमोति=एकत्रीकरोति, नरकादिदुर्गतिषु जीवान् पातयतीति, कर्मरजसाऽऽत्मानं पांडयति[1]=मलिनयतीति वा पापं तदेव पापकं=(कुत्सायां कन्) ज्ञानावरणीयादि, कर्म=तत्सम्बन्धिपुद्गलसञ्चयं पापाति=त्रपाशयति, तत्=तेन हेतुना, तस्य=पापकर्मणः, फलं=परिणतिः कटुकं=दुःखदम्, यद्वा 'कटुकफल'-मिति च्छायम्,

१ पांशयति=पांशुयुक्तं, 'पांशुनो न ह्यो रम्' इत्यमरः, सोऽस्यास्तीति पांशुमान्, पांशुमन्तं करोति पांडयति 'तत्करोति तदाचष्टे' इति विवीत पक्षावात् 'तिन्यतोर्लुक्' इति मतुपो लुक्' तदाह्निकोपः ।

यतनारहित गमन करनेवाला संयत (साधु) द्वीन्द्रिय आदि प्राणोंकी तथा एकेन्द्रिय पृथिवीकाय आदि भूतोंकी अर्थात् त्रस और स्थावर जीवोंकी हिंसा करता है, और ज्ञानावरणीयादि पापकर्मका उपार्जन करता है। पाप (१) मलिनताको प्राप्त कराता है, (२) नरक आदि अधो गतिमें पहुँचाता है, (३) आत्माके हितका नाश करता है, (४) प्राणियोंके आत्मिक आनन्द रसको सुखा डालता है, (५) आत्माको कर्मरूपी रजसे मलिन कर देता है, इसलिए उसे पाप कहते हैं। अर्थात् अयतनापूर्वक प्रवृत्ति करनेसे जीवोंकी हिंसा होती है, और ज्ञानावरणीय आदि अशुभ कर्मोका बन्ध भी होता है, और उस पापकर्मका परिणाम दुःखदायी

પ્રતનારહિતપણે ગમન કરનાર સંયત (સાધુ) દ્વીન્દ્રિય આદિ પ્રાણોની તથા એકેન્દ્રિય પૃથિવીકાય આદિ ભૂતોની અર્થાત્ ત્રસ અને સ્થાવર જીવોની હિંસા કરે છે અને જ્ઞાનાવરણીયાદિ પાપકર્મનું ઉપાર્જન કરે છે પાપ-(૧) મલિનતાને પ્રાપ્ત કરાવે છે (૨) નરક આદિ અધોગતિમાં પહોંચાડે છે, (૩) આત્માના હિતનો નાશ કરે છે (૪) પ્રાણીઓના આત્મિક આનન્દ રસને સુકાવી નાખે છે. (૫) આત્માને કર્મરૂપી રજથી મલિન કરી નાખે છે, તેથી તેને પાપ કહે છે. અર્થાત્ અયતનાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરવાથી જીવોની હિંસા થાય છે અને જ્ઞાનાવરણીય આદિ અશુભ કર્મોનો બંધ પણ ઉત્પન્ન થાય છે અને પાપકર્મનું પરિણામ દુઃખ

तत्=पापकर्म तस्य=अयतनया गच्छतः कटुकफलं=कटुकम् अनिष्टं फल=परिणामो यस्य तत् अशुभफलप्रदमित्यर्थः, भवति=जायते । अत्र पक्षे 'कडुक'-मित्यत्रानुस्वार आर्षत्वात् ॥१॥

१ २ ५ ३ ४
मूलम्-अजयं चिट्ठमाणो य पाणभूयाइं हिंसइ ।
८ ६ ७ ९ १० १३ १२ ११
बंधई पावयं कम्मं, तं से होइ कडुयं फलं ॥ २ ॥

छाया—अयतं तिष्ठँश्च, प्राणभूतानि हिनस्ति ।
बध्नाति पापकं कर्म, तत्तस्य भवति कटुकं फलम् ॥२॥

सान्वयार्थः-अजयं=अयतनापूर्वक चिट्ठमाणो=खड़ा होता हुआ साधु पाणभूयाइं=त्रस स्थावर जीवोंकी हिंसइ=हिंसा करता है य=और पावयं कम्मं=पाप कर्मको बंधई=बांधता है, तं=उस कारण से=उस पापकर्म का फलं=फल कडुयं=दुःखदायी होइ=होता है ॥२॥

टीका—'अजयं चिट्ठमाणो' इत्यादि । अयतं=यतनारहितं तिष्ठन्=करचरणादिप्रसारणेनाऽनवहितं दण्डवदूर्ध्वावस्थानं कुर्वन् । शेषं प्राग्वद्व्याख्येयम् ॥२॥

१ २ ५ ३ ४
मूलम्-अजयं आसमाणो य, पाणभूयाइं हिंसइ ।
८ ६ ७ ९ १० १३ १२ ११
बंधई पावयं कम्मं, तं से होइ कडुयं फलं ॥ ३ ॥

छाया—अयतमासीनश्च, प्राणभूतानि हिनस्ति ।
बध्नाति पापकं कर्म, तत्तस्य भवति कटुकं फलम् ॥३॥

सान्वयार्थः-अजयं=अयतना-पूर्वक आसमाणो=बैठता हुआ साधु पाणभूयाइं=त्रस स्थावर जीवोंकी हिंसइ=हिंसा करता है, य=और पावयं कम्मं=पापकर्मको बंधई=बांधता है, त=उस कारण से=उस पापकर्म का फलं=फल कडुयं=दुःखदायी होइ=होता है ॥३॥

होता है, तथा उसका कडुआ फल भोगना पड़ता है ॥१॥

'अजयं चिट्ठमाणो' इत्यादि । अयतनापूर्वक खड़ा होनेसे पापकर्म बधता है और उसका कडुआ फल होता है ॥२॥

દાયી આવે છે, તથા એના કડવા ફળ ભોગવવા પડે છે (૧)

અજય ચિટ્ઠમાણો ઇત્યાદિ અયતનાપૂર્વક ઊભા રહેવાવાથી પાપકર્મ બંધાય છે અને તેના કડવા ફળ આવે છે (૨)

टीका—'अजय आसमाणो' इत्यादि। अयतमासीनः=प्रमार्जनं विनाऽयुक्तोऽनवस्थित उपविशन्नित्यर्थः। शेषं पूर्ववत् ॥३॥

१ २ ५ ३ ४

मूलम्—अजय सयमाणो य पाणभूयाइ हिंसइ।

६ ७ ८ ९ १० ११ १२

बंधई पावय कम्म, त से होइ कडुय फल ॥४॥

छाया—अयतं स्वपंश्च, प्राणभूतानि हिनस्ति।

बध्नाति पापकं कर्म, तच्चास्य भवति कटुकं फलम् ॥४॥

सान्वयार्थः—अजयं=अयतना-पूर्वक सयमाणो=सोता हुआ साधु पाणभूयाइ=त्रस-स्थावर जीवोंकी हिंसइ=हिंसा करता है, य=और पावयं कम्मं=पापकर्मको बंधई=बांधता है, त=उस कारण उस पापकर्म का फलं=फल कडुयं=दुःखदायी होइ=होता है ॥४॥

टीका—'अजयं सयमाणो' इत्यादि। अयतं स्वपन्=वस्त्रादिप्रमार्जनादिकं विना मत्कुणयूकादिना दिवसे वा शयानः। शेषं पूर्ववत् ॥४॥

१ २ ५ ३ ४

मूलम्—अजयं भुजमाणो य, पाणभूयाइ हिंसइ।

६ ७ ८ ९ १० ११ १२

बंधई पावय कम्मं, त से होइ कडुय फल ॥५॥

छाया—अयतं भुञ्जानश्च, प्राणभूतानि हिनस्ति।

बध्नाति पापकं कर्म, तच्चास्य भवति कटुकं फलम् ॥५॥

सान्वयार्थः—अजयं=अयतना-पूर्वक भुजमाणो=खाता हुआ साधु पाणभूयाइ=त्रस-स्थावर जीवोंकी हिंसइ=हिंसा करता है, य=और पावयं कम्मं=पाप

'अजयं आसमाणो' इत्यादि। भूमि आदिकी बिना प्रमार्जना किये ही अयतनापूर्वक बैठनेसे पापकर्म बंधता है और उसका कटुक फल होता है ॥३॥

'अजयं सयमाणो' इत्यादि। अयतनासे अर्थात् वस्त्रादिकी प्रमार्जना न करके शयन करनेसे पापकर्म बंधता है और उसका कटुक फल होता है ॥४॥

---

(३) अजयं आसमाणो इत्यादि. भूमि आदिनी प्रमार्जना कर्या विना अयतनापूर्वक बेसवाथी पापकर्म बंधाय छे अने तेनुं कडवुं फल भोगवे छे

(४) अजयं सयमाणो इत्यादि. अयतनाथी अर्थात् वस्त्रादिनी प्रमार्जना कर्या विना शयन करवाथी पापकर्म बंधाय छे अने तेनुं कडवुं फल भोगवे छे

कर्मको बंधई=बांधता है, तं=उस कारण से=उस पापकर्मका फल=फल कडुयं=दुःखदायी होइ=होता है ॥५॥

टीका—'अजयं भुंजमाणो' इत्यादि। अयत भुञ्जानः=यथाकल्पलब्धान्तप्रान्ताद्याहारं संयोजनादिमण्डलदोषापरिहारेण चपड़-चपड़-शब्दपूर्वकमभ्यवहरन्। अन्यत् सुबोधम् ॥५॥

१ २ ५ ३ ४
मूलम्-अजयं भासमाणो य, पाणभूयाइं हिंसइ।
८ ६ ७ ९ १० १३ १२ ११
बंधई पावयं कम्मं, तं से होइ कडुअं फलं ॥६॥

छाया—अयत भाषमाणश्च, प्राणभूतानि हिनस्ति।
बध्नाति पापकं कर्म, तत्तस्य भवति कटुकं फलम् ॥६॥

सान्वयार्थः—अजयं=अयतना-पूर्वक भासमाणो=बोलता हुआ साधु पाणभूयाइ=त्रस स्थावर जीवोंकी हिंसइ=हिंसा करता है, य=और पावयं कम्मं=पापकर्मको बंधई=बांधता है, तं=उस कारण से=उस पापकर्मके फलं=फल कडुयं=दुःखदायी होइ=होता है ॥६॥

टीका—'अजयं भासमाणो' इत्यादि। अयतं भाषमाणः=अयतनया ब्रुवन्।

'अजय भुजमाणो' इत्यादि। साधुके कल्पके अनुसार प्राप्त हुए आहारका संयोजना आदि मण्डल दोषोंका परित्याग न करके 'चपड़-चपड़' आदि शब्द करते हुए भोजन करनेसे पापकर्म बधता है और उसका फल कडुआ होता है ॥५॥

'अजयं भासमाणो' इत्यादि। अयतनापूर्वक भाषण करनेसे हिंसा होती है और पापकर्मका बंध होता है। उस पापकर्मका फल कडुआ होता है।

અજયં ભુંજમાણો ઇત્યાદિ સાધુના કલ્પને અનુસાર પ્રાપ્ત થએલા આહારના સયોજના આદિ મંડલ દોષોનો પરિત્યાગ કર્યા વિના 'ચપડ-ચપડ' અવાજ કરતા ભોજન કરવાથી પાપકર્મ બંધાય છે અને તેના કડવા ફળ આવે છે (૫)

અજયં ભાસમાણો ઇત્યાદિ અયતનાપૂર્વક ભાષણ કરવાથી હિંસા થાય છે અને પાપકર્મ બધાય છે એ પાપકર્મના ફળ કડવા આવે છે

टीका—'अजय आसमाणो' इत्यादि । अयतमासीनः=प्रमार्जने विनाऽयुक्तोऽनवहित उपविशन्निस्पर्थः । शेषं पूर्ववत् ॥३॥

मूलम्—अजयं सयमाणो य पाणभूयाइ हिंसइ ।
बधई पावय कम्म, त से होइ कडुय फल ॥४॥

छाया—अयतं स्वपंश्च, प्राणभूतानि हिनस्ति ।
पश्यति पापक कर्म, तत्तस्य भवति कटुक फलम् ॥४॥

सान्वयार्थः—अजयं=अयतना-पूर्वक सयमाणो=सोता हुआ साधु वा भूयाइ=त्रस-स्थावर जीवोंकी हिंसइ=हिंसा करता है, य=और पापकर्म का पापकर्मको बधई=बांधता है, त=उस कारण उस पापकर्म का फल=फल कडुयं=दुःखरूपी होइ=होता है ॥४॥

टीका—'अजयं सयमाणो' इत्यादि । अयतं स्वपन्=कृष्णाप्रमार्जनादि विना मकामशय्यादिना दिवसे वा शयानः । शेषं पूर्ववत् ॥४॥

मूलम्—अजयं भुजमाणो य, पाणभूयाइ हिंसइ ।
बधई पावय कम्म, त से होइ कडुय फलं ॥५॥

छाया—अयतं भुञ्जानश्च, प्राणभूतानि हिनस्ति ।
पश्यति पापक कर्म, तत्तस्य भवति कटुक फलम् ॥५॥

सान्वयार्थः—अजयं=अयतना पूर्वक भुजमाणो=खाता हुआ साधु वा भूयाइ=त्रस-स्थावर जीवोंकी हिंसइ=हिंसा करता है, य=और पापक कर्मको बधई=बांधता है, त=उस कारण उस पापकर्म का फल=फल कडुयं=दुःखरूपी होइ=होता है ॥५॥

'अजयं आसमाणो' इत्यादि । भूमि आदिकी विना प्रमार्जन किये ही अयतनापूर्वक बैठनेसे पापकर्म बंधता है और उसका कटु फल होता है ॥३॥

'अजयं सयमाणो' इत्यादि । अयतनासे अर्थात् शय्याकी प्रमार्जन न करके शयन करनेसे पापकर्म बंधता है और उसका कटुक फल होता है ॥४॥

अजयं आसमाणो इत्यादि भूमि आदिनी प्रमार्जना कर्या विना अयतपूर्वक बेसवाथी पापकर्म बंधाय छे अने तेना कटुक फल भोगवे छे (३)

अजयं सयमाणो इत्यादि अयतनाथी अर्थात् शय्यानी प्रमार्जना कर्या विना शयन करवाथी पापकर्म बंधाय छे अने तेना कटुक फल भोगवे छे (४)

को बंधई=बांधता है, तं=उस कारण से=उस पापकर्मका फल=फल यं=दुःखदायी होइ=होता है ॥५॥

टीका—'अजयं भुंजमाणो' इत्यादि। अयतं भुञ्जानः=यथाकल्पलब्धान्ताद्याहारं संयोजनादिमण्डलदोषापरिहारेण चपड़-चपड़-शब्दपूर्वकमभ्यवहरन्। यत् सुबोधम् ॥५॥

१ २ ५ ३ ४
मूलम्-अजयं भासमाणो य, पाणभूयाइं हिंसइ।
८ ६ ७ ९ १० १३ १२ ११
बंधई पावयं कम्मं, तं से होइ कडुअं फलं ॥ ६ ॥

छाया—अयतं भाषमाणश्च, प्राणभूतानि हिनस्ति।
बध्नाति पापकं कर्म, तत्तस्य भवति कटुकं फलम् ॥६॥

सान्वयार्थः-अजय=अयतना-पूर्वक भासमाणो=बोलता हुआ साधु पाणभूयाइ=त्रस स्थावर जीवोंकी हिंसइ=हिंसा करता है, य=और पावयं कम्मं=पापकर्मको बधई=बांधता है, तं=उस कारण से=उस पापकर्मके फलं=फल कडुयं=दुःखदायी होइ=होता है ॥६॥

टीका—'अजयं भासमाणो' इत्यादि। अयतं भाषमाणः=अयतनया ब्रुवन्।

'अजय भुंजमाणो' इत्यादि। साधुके कल्पके अनुसार प्राप्त हुए आहारका संयोजना आदि मण्डल दोषोंका परित्याग न करके 'चपड़-चपड़' आदि शब्द करते हुए भोजन करनेसे पापकर्म बंधता है और उसका फल कडुआ होता है ॥५॥

'अजयं भासमाणो' इत्यादि। अयतनापूर्वक भाषण करनेसे हिंसा होती है और पापकर्मका बंध होता है। उस पापकर्मका फल कडुआ होता है।

અજયં ભુજમાણો ઇત્યાદિ સાધુના કલ્પને અનુસાર પ્રાપ્ત થએલા આહારના સંયોજના આદિ મંડલ દોષોનો પરિત્યાગ કર્યા વિના 'ચપડ-ચપડ' અવાજ કરતા ભોજન કરવાથી પાપકર્મ બંધાય છે અને તેના કડવા ફળ આવે છે (૫)

અજય ભાસમાણો ઇત્યાદિ અયતનાપૂર્વક ભાષણ કરવાથી હિંસા થાય છે અને પાપકર્મ બંધાય છે એ પાપકર્મનાં ફળ કડવા આવે છે

नतु यतनापूर्वकमापणार्थमेव मुखवस्त्रिकां बध्नातीति तं प्रति इत्थं विधिर्व्यर्थं एवेति चेन्न, यथाविधिनिबद्धमुखवस्त्रिकस्यापि मुनेरुद्धतकर्कशादिरूपभाषणेऽनाद्रवद्दुःखेन भाषणवदयतना भवतीति सर्वथा भाषासमितिसमाराधनाय यतनाभाषानुमत्योपदेशस्य सार्थक्यात् । शेषं पूर्ववद्व्याख्येयम् ॥६॥

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८
मूलम्-कह चरे कह चिट्ठे, कहमासे कहं सए ।
९ १० ११ १२ १३ १४
कह भुंजतो भासतो, पावकम्मं न बंधई ॥ ७ ॥

छाया—कथं चरेत् कथं तिष्ठेत्, कथमासीत कथं शयीत ।
कथं भुञ्जानो भाषमाण, पापकर्म न बध्नाति ॥७॥

सान्वयार्थः-शिष्य पूछता है-(अगर ऐसा है तो हे गुरु महाराज!) कह=कैसे चरे=गमन करे?, कह=कैसे चिट्ठे=खड़ा हो?, कह=कैसे आसे=बैठे?, कह=कैसे सए=सोवे?, कह=किस प्रकार भुंजंतो=आहार करता हुआ (तथा) भासंतो=बोलता हुआ पावकम्मं=पापकर्म न बंधई=नहीं बांधता है ॥७॥

प्रश्न-हे गुरुमहाराज! यतनाको दूर करनेके लिए ही मुखवस्त्रिका मुख पर बाँधी जाती है, फिर उनके प्रति 'अजयं भासमाणो य' ऐसा उपदेश देना कैसे संगत है?।

उत्तर-हे शिष्य! सुनो; मुख पर मुखवस्त्रिका सदा बाँधी रहने पर भी असत्य कर्कश कठोर आदि बोलनेसे तथा सावद्य उपदेश देनेसे उसी प्रकार अयतना होती है जिस प्रकार खुले मुख बोलनेसे होती है। साधुको भाषासंबंधी सब प्रकारकी अयतनाका त्याग करना चाहिए इसलिए यह अयतनाके त्यागका उपदेश दिया गया है ॥६॥

પ્રશ્ન-હે ગુરુ મહારાજ! અયતનાને દૂર કરવાને માટે જ મુખવસ્ત્રિકા મુખ પર બાંધવામાં આવે છે પછી તેમની પ્રતિ 'अजयं भासमाणो य' એવો ઉપદેશ આપવો કેવી રીતે સંગત છે?

ઉત્તર-હે શિષ્ય! મુખ પર મુખવસ્ત્રિકા સદા બાંધી રહેવા છતાં પણ અસત્ય કર્કશ અને કઠોર ભાષા બોલવાથી તથા સાવદ્ય ઉપદેશ આપવાથી જેવા પ્રકારની અયતના થાય છે જેવા પ્રકારની અયતના ખુલ્લે મોઢે બોલવાથી થાય છે, સાધુએ ભાષાસંબંધી સર્વ પ્રકારની અયતનાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, તેથી આ અયતનાના ત્યાગનો ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે. (૬)

शिष्यः पृच्छति-'कहं चरे' इत्यादि ।

टीका—हे भगवन् ! यद्येवं तर्हि संयतः कथं=केन प्रकारेण चरेत्=विहरेत् ?, कथं=केन प्रकारेण तिष्ठेत्=स्थितो भवेत् ?, कथं=केन रूपेण आसीत=उपविशेत् ?, कथं शयीत=स्वप्यात् ?, कथं वा भुञ्जानः=अभ्यवहरमाणः, भाषमाणश्च पापकर्म= व्याख्यातपूर्वं न बध्नाति ? ॥७॥

गुरुरुत्तरयति-'जयं चरे' इत्यादि ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८
मूलम्-जयं चरे जयं चिट्ठे, जयमासे जयं सए ।

९ १० ११ १२ १३ १४
जयं भुंजंतो भासंतो, पावकम्मं न बंधई ॥ ८ ॥

छाया—यतं चरेद् यतं तिष्ठेद्, यतमासीत यतं शयीत ।
यतं भुञ्जानो भाषमाणः, पापकर्म न बध्नाति ॥८॥

सान्वयार्थः-गुरु महाराज उत्तर देते हैं-जयं=यतनापूर्वक चरे=गमन करे जयं=यतनापूर्वक चिट्ठे=खड़ा होवे जय=यतनापूर्वक आसे=बैठे जयं=यतना-पूर्वक सए=सोवे (और) जयं=यतनापूर्वक भुंजंतो=खाता हुआ तथा भासंतो= बोलता हुआ पावं कम्मं=पापकर्म न बधई=नहीं बांधता है ॥८॥

टीका-यतम्=ईर्यादिसमितिसमन्वितं यथा तथा चरेत्=विहरेत्, यतं तिष्ठेत्=

शिष्य पूछता है-'कहं चरे०' इत्यादि ।

हे भगवन् ! यदि ऐसा है तो मुनि कैसे चले ? कैसे खड़ा रहे ? कैसे बैठे ? कैसे शयन करे ? कैसे आहार करे ? और कैसे बोले ? जिससे पापकर्म न बधने पावे ॥७॥

गुरु महाराज उत्तर देते हैं-'जयं चरे०' इत्यादि ।

हे शिष्य ! संयत ईर्यासमितियुक्त होकर चले, यतनासे खड़ा रहे,

શિષ્ય પૂછે છે-कहं चरे० ઇત્યાદિ

હે ભગવન્ ! જો એમ છે તો મુનિ કેવી રીતે ચાલે ? કેવી રીતે ઉભો રહે ? કેવી રીતે બેસે ? કેવી રીતે સૂએ ? કેવી રીતે આહાર કરે ? અને કેવી રીતે બોલે ? કે જેથી પાપ કર્મ બધાવા ન પામે ? (૭)

ગુરૂ મહારાજ ઉત્તર આપે છે-'जयं चरे०' ઇત્યાદિ

હે શિષ્ય ! સયત ઇર્યાસમિતિયુકત થઇને ચાલે, યતનાથી ઉભો રહે,

नन्वयं यतनापूर्वकमापणार्थमेव मुनिर्मुखवस्त्रिकां बध्नातीति तं प्रति । विधिर्ध्यानं पवेति चेत्, यद्यविधिनिबद्धमुखवस्त्रिकस्यापि मुनेरनुपरतकर्मबन्धहेतोः मापणेऽनाहतमुखेन मापयतवचनात् भवतीति सर्वथा भाषासमितिसमापन्नवचनमाचामुमस्योपदेशस्य सार्थकत्वात् । शेषं पूर्ववत्पाठसिद्धम् ॥६॥

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८
मूलम्-कहं चरे कहं चिट्ठे, कहमासे कहं सए ।
९ १० ११ १२ १३ १४
कहं भुंजतो भासतो, पावकम्मं न बंधइ ॥ ७ ॥

छाया—कथं चरेत् कथं तिष्ठेत्, कथमासीत कथं शयीत ।
कथं भुञ्जानो भाषमाणः, पापकर्म न बध्नाति ॥७॥

सान्वयार्थः-शिष्य पूछता है-(अगर ऐसा है तो हे गुरु महाराज) कह=कैसे चरे=गमन करे?, कह=कैसे चिट्ठे=खड़ा हो?, कह=कैसे आसे बैठे?, कह=कैसे सए=सोवे?, कह=किस प्रकार भुंजंतो=आहार करता हुआ (तथा) भासतो=बोलता हुआ पावकम्मं=पापकर्म न बंधइ नहीं बांधता है ॥७॥

प्रश्न-हे गुरुमहाराज ! अयतनाको दूर करनेके लिए ही मुखवस्त्रिका मुख पर बाँधी जाती है, फिर उसके प्रति 'जयं भासमाणो य' ऐसा उपदेश देना कैसे संगत है ? ।

उत्तर-हे शिष्य ! सुनो; मुख पर मुखवस्त्रिका सदा बाँधी रहने पर भी असत्य कर्कश कठोर आदि बोलनेसे तथा सावद्य उपदेश देनेरूप इसी प्रकार अयतना होती है जिस प्रकार खुले मुख बोलनेसे होती है साधुको भाषासमिति सब प्रकारकी अयतनाका त्याग करना चाहिए इसलिए यह अयतनाके त्यागका उपदेश दिया गया है ॥६॥

પ્રશ્ન-હે ગુરુ મહારાજ ! અયતનાને દૂર કરવાને માટે જ મુખવસ્ત્રિકા મુખ પર બાંધવામાં આવે છે, પછી તેમની પ્રત્યે 'जयं भासमाणो य' એવો ઉપદેશ આપવો કેવી રીતે સંગત છે ?

ઉત્તર-હે શિષ્ય ! મુખ પર મુખવસ્ત્રિકા સદા બાંધી રહેવા છતાં પણ અસત્ય કર્કશ કઠોર આદિ બોલવાથી તથા સાવદ્ય ઉપદેશ આપવાથી એવા પ્રકારની અયતના થાય છે કે જેવા પ્રકારની અયતના ખુલ્લે મોઢેથી બોલવાથી થાય છે. સાધુએ ભાષાસમિતિમાં સર્વ પ્રકારની અયતનાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ, તેથી આ અયતનાના ત્યાગનો ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે. (૬)

छाया—सर्वभूतात्मभूतस्य, सम्यग् भूतानि पश्यतः ।
पिहितास्रवस्य दान्तस्य, पापकर्म न बध्यते ॥९॥

सान्वयार्थः–सव्वभूयप्पभूयस्स=सब प्राणियोंको अपने समान समझनेवाले सम्मं=सम्यक् प्रकार-आगमानुसार भूयाइं=जीवोंको पासओ=देखने-समझनेवाले पिहिआसवस्स=आस्रवको रोकनेवाले दंतस्स=जितेन्द्रिय साधुके पावकम्मं=पापकर्म न बंधई=नहीं बंधता है ॥९॥

टीका—सर्वभूतात्मभूतस्य=सर्वाणि च तानि भूतानि सर्वभूतानि=एकेन्द्रियादारभ्य पञ्चेन्द्रियपर्यन्तं सर्वे जीवास्तेषु आत्मभूतः=आत्मसदृशः, जीव आत्मानं रक्षितुं यथा प्रयतते तथा यथाविधिसकलजीवरक्षासावधान इत्यर्थः, तस्य, भूतानि सम्यक्=प्रवचनप्रतिपादितस्वरूपेण पश्यतः=प्रेक्षमाणस्य निखिलप्राणिगणस्वरूपं याथातथ्येन पर्यालोचयत इत्यर्थः । पिहितास्रवस्य=पिहिताः=आच्छादिता आस्रवाः=कर्मागमहेतवो येन स पिहितास्रवः=प्रतिरुद्धकर्मद्वारस्तस्य, दान्तस्य=दमयतिवशं नयति इन्द्रियाऽश्वानिति दान्तः=जितेन्द्रियस्तस्य पापकर्म न बध्यते=तस्य पापलेपो न जायत इत्यर्थः ॥९॥

ननु क्रियायैव पापकर्मावरोधश्चेत्तर्हि तदर्थमेव यतनीयं कृतं ज्ञानेनेति चेदुच्यते—

नहि ज्ञानमन्तरेण क्रिया कदाचिदपि फलाय कल्पते प्रत्युतोन्मत्तक्रियावदनर्था-

---

समस्त प्राणियोंमें आत्मतुल्य बुद्धि रखनेवाले, तथा आगमके अनुसार जीवोंका स्वरूप समझनेवालेको, कर्मोंके आगमनके कारण (आस्रव)का निरोध करनेवालेको पापकर्मका बंध नहीं होता है ॥९॥

प्रश्न–हे गुरुमहाराज ! यदि केवल क्रियासे पापकर्मोंका निरोध हो जाता है तो क्रिया ही करनी चाहिए, ज्ञानकी क्या आवश्यकता है ?

उत्तर–हे शिष्य ! ज्ञानके बिना क्रियाका कुछ फल नहीं होता,

બધા પ્રાણીઓમા આત્મતુલ્ય બુદ્ધિ રાખનારા, અને આગમને અનુસાર જીવોનું સ્વરૂપ સમજનારાને, કર્મોના આગમનના કારણો (આસ્રવો) નો નિરોધ કરનારાઓને પાપકર્મનું બંધન થતું નથી (૯)

પ્રશ્ન—હે ગુરૂ મહારાજ ! જો કેવળ ક્રિયાથી પાપકર્મોનો નિરોધ થઈ જાય છે તો ક્રિયા જ કરવી જોઈએ, જ્ઞાનની શી આવશ્યકતા છે ?

ઉત્તર—હે શિષ્ય ! જ્ઞાન વિના ક્રિયાનું કશું ફળ હોતુ નથી જ્ઞાનરહિત

करचरणादिकमविक्षिपन् समवहितो दृष्ट्वापस्थितिं विक्षिपात्, यतमासीत=यतनया-मुत्सृपादापाकुञ्चनप्रसारणादिकमकुर्वन् सोपयोगमुपविशेत्-दवाक्षनाक्षिप्तिरः सप्रावृपकक्षकार्यमन्तरेण नेतस्ततो भ्राम्येदित्यर्थः, यतं शयीत=यत्नाश्रयनीयादिपरिहारेण स्वप्यात्, यत भुञ्जानः=पथाऽऽदपप्रशस्तारं सयोजनादिसम्पदुद्दोषवर्जनपुरस्सरं 'चपड चपड' इतिशब्दमकुर्वाणोऽव्यक्षरभाषी, यं भाषमाणः=निरवद्यसुखवक्तिकः सन् हितमितसन्देहादिनिरवद्यभाषयाऽक्षरे समाक्षन् पापकर्म न बध्नाति=न बध्नीयात् ॥८॥

किञ्च-'सव्वभूय०' इत्यादि ।

मूलम्-सव्वभूयप्पभूयस्स, सम्मं भूयाइं पासओ ।
पिहिआसवस्स दंतस्स, पावकम्मं न बंधई ॥९॥

अर्थात् हाथ-पैर न हिलाता हुआ सावधान होकर बंदककी तरह खडा रहे, यतनासे बैठे अर्थात् पृथा हाथ पैर न हिलावे, उपयोग-सहित इवासन आदिसे बैठे, बिना कार्यके इधर उधर न हिले, यतनासे शयन करे अर्थात् प्रकाम शय्याका परिहार करता हुआ सोवे, यतनासे आहार करे अर्थात् जैसा निरवद्य आहार मिल जाय उसीमें सन्तुष्ट रहे और 'चपड चपड' आदि शब्द न करते हुए भोजन करे, न भोजनमें राग द्वेष करे। यतनासे भाषण कर अर्थात् हित मित मधुर और निरवद्य भाषा बोले, मुखे मुंह न बोले, तथा कर्कश कठोर शब्दोंका उच्चारण न करे और निष्प्रयोजन न बोले। ऐसा करनेसे पापकर्म नहीं बंधता है ॥८॥

और-'सव्वभूय०' इत्यादि ।

અર્થાત્ હાથ-પગ ન હલાવે એ રીતની બેઠક રાખે. યતનાથી બેસે અર્થાત્ હાથ-પગ ન હલાવે, ઉપયોગ સહિત ઇત્યાસન આદિથી બેસે, કાર્ય વિના આમ-તેમ હલે નહિ, યતનાથી શયન કરે, યતનાથી આહાર કરે, અર્થાત્ જે નિરવદ્ય આહાર મળી જાય તેમા જ સતુષ્ટ રહે અને ચપડ-ચપડ અવાજ કર્યા વિના ભોજન કરે, ભોજનમા રાગ-દ્વેષ ન કરે યતનાથી ભાષણ કરે અર્થાત્ હિત મિત મધુર અને નિરવદ્ય ભાષા બોલે, મુખે મુખે બોલે નહિ. એમ કરવાથી પાપકર્મ બધાતુ નથી. (૮)

छाया—सर्वभूतात्मभूतस्य, सम्यग् भूतानि पश्यतः ।
पिहितास्रवस्य दान्तस्य, पापकर्म न बध्यते ॥९॥

सान्वयार्थः-सव्वभूयप्पभूयस्स=सब प्राणियोंको अपने समान समझनेवाले सम्मं=सम्यक् प्रकार-आगमानुसार भूयाइं=जीवोंको पासओ=देखने-समझनेवाले पिहिआसवस्स=आस्रवको रोकनेवाले दंतस्स=जितेन्द्रिय साधुके पावकम्मं=पापकर्म न बधई=नहीं बंधता है ॥९॥

टीका—सर्वभूतात्मभूतस्य=सर्वाणि च तानि भूतानि सर्वभूतानि=एकेन्द्रियादारभ्य पञ्चेन्द्रियपर्यन्तं सर्वे जीवास्तेषु आत्मभूतः=आत्मसदृशः, जीव आत्मानं रक्षितुं यथा प्रयतते तथा यथाविधिसकलजीवरक्षासावधान इत्यर्थः, तस्य, भूतानि सम्यक्=प्रवचनप्रतिपादितस्वरूपेण पश्यतः=प्रेक्षमाणस्य निखिलप्राणिगणस्वरूपं यथातथ्येन पर्यालोचयत इत्यर्थः । पिहितास्रवस्य=पिहिताः=आच्छादिता आस्रवाः=कर्मागमहेतवो येन स पिहितास्रवः=प्रतिरुद्धकर्मद्वारस्तस्य, दान्तस्य=दमयतिवशं नयति इन्द्रियाऽश्वानिति दान्तः=जितेन्द्रियस्तस्य पापकर्म न बध्यते=तस्य पापलेपो न जायत इत्यर्थः ॥९॥

ननु क्रिययैव पापकर्मावरोधश्चेत्तर्हि तदर्थमेव यतनीयं कृतं ज्ञानेनेति चेदुच्यते—

नहि ज्ञानमन्तरेण क्रिया कदाचिदपि फलाय कल्पते प्रत्युतोन्मत्तक्रियावदनर्था-

---

समस्त प्राणियोंमें आत्मतुल्य बुद्धि रखनेवाले, तथा आगमके अनुसार जीवोंका स्वरूप समझनेवालेको, कर्मोंके आगमनके कारण (आस्रव)का निरोध करनेवालेको पापकर्मका बंध नहीं होता है ॥९॥

प्रश्न-हे गुरुमहाराज ! यदि केवल क्रियासे पापकर्मोंका निरोध हो जाता है तो क्रिया ही करनी चाहिए, ज्ञानकी क्या आवश्यकता है ?

उत्तर-हे शिष्य ! ज्ञानके विना क्रियाका कुछ फल नहीं होता,

બધા પ્રાણીઓમા આત્મતુલ્ય બુદ્ધિ રાખનારા, અને આગમને અનુસાર જીવોનું સ્વરૂપ સમજનારાને, કર્મોના આગમનના કારણો (આસ્રવો) નો નિરોધ કરનારાઓને પાપકર્મનું બંધન થતું નથી (૯)

પ્રશ્ન—હે ગુરૂ મહારાજ ! જો કેવળ ક્રિયાથી પાપકર્મોનો નિરોધ થઈ જાય છે તો ક્રિયા જ કરવી જોઈએ, જ્ઞાનની શી આવશ્યકતા છે ?

ઉત્તર—હે શિષ્ય ! જ્ઞાન વિના ક્રિયાનું કશું ફળ હોતુ નથી જ્ઞાનરહિત

करचरणादिकमनिक्षिपन् समवहितो दण्डवत्स्थितिं विदध्यात्, सवत्सक-यवनपा-दुस्त्वपादप्रपाकुड्यनपसारणादिकमकुर्वन् सोपयोगमुपविशेत्-शास्त्रकृत स्थिरः सन्नुपकरणमन्तरेण नेतस्ततो गच्छेदित्यर्थः, पत्रं वीजयेत्-नख अपनीपादिपरिहारेण स्वप्यात्, यत्र सुप्तानां=यपाकल्पपाड्यादां शब्दो नादिमध्यकरोपवर्जनपुरस्सरं 'चपड-चपड' इतिशब्दमकुर्वाणोऽभवत्तारमाणः, न भाषमाणः=निषद्यमुखवस्त्रिका सन् हितमितपथ्यादिनिरवद्यभाषणशीलस्तत्र सन् पापकर्म न बध्नाति=न बध्नीयात् ॥८॥

टिप्पण-'सव्वभूय०' इत्यादि ।

मूलम्-सव्वभूयप्पभूयस्स, सम्मं भूयाइ पासओ ।
पिहिआसवस्स दंतस्स, पावकम्मं न बंधई ॥९॥

अर्थात् हाथ पैर न हिलाता हुआ सावधान होकर ठूंठकी तरह सहारे पतनासे बैठे अर्थात् वृथा हाथ पैर न हिलावे, उपयोग-सहित शरीर आदिसे बैठे, विना कार्यके इधर उधर न हिले, पतनासे शब्द करे अर्थात् सकाम शय्याका परिहार करता हुआ सोवे, पतनासे आहार करे अर्थात् जैसा निरवद्य आहार मिल जाय उसीमें सन्तुष्ट रहे और 'चपड चपड' आदि शब्द न करते हुए भोजन करे, न भोजनमें रागद्वेष करे। पतनासे भाषण करे अर्थात् हित मित मधुर और निरवद्य भाषा बोले, छोटे मुंह न बोले, तथा कर्कश कठोर शब्दोंका उच्चारण न करे और विश्वासघात न बोले। ऐसा करनेसे पापकर्म नहीं बंधता है ॥८॥

और-'सव्वभूय०' इत्यादि ।

અર્થાત્ હાથ-પગ ન હલાવે તે ઠૂંઠની જેમ ઉભો રહે. પતનાથી બેસે અર્થાત્ હાથ-પગ ન હલાવે, ઉપયોગ સહિત દંડાસન આદિથી બેસે, કામ વિના આમ-તેમ ફરે નહિ, પતનાથી શયન કરે, પતનાથી આહાર કરે, અર્થાત્ જે નિરવદ્ય આહાર મળી જાય તેમા જ સંતુષ્ટ રહે અને 'ચપડ-ચપડ' અવાજ કર્યા વિના ભોજન કરે ભોજનમાં રાગ-દ્વેષ ન કરે, પતનાથી ભાષણ કરે અર્થાત્ હિત મિત મધુર અને નિરવદ્ય ભાષા બોલે, ઘણું મુંહ ન બોલે, કર્કશ કઠોર શબ્દોનો ઉચ્ચારણ ન કરે અને વિશ્વાસઘાત ન બોલે. એમ કરવાથી પાપકર્મ બંધાતું નથી. (૮)

અને-સવ્વભૂય० ઇત્યાદિ

छाया—सर्वभूतात्मभूतस्य, सम्यग् भूतानि पश्यतः ।
पिहितास्रवस्य दान्तस्य, पापकर्म न बध्यते ॥९॥

सान्वयार्थः–सव्वभूयप्पभूयस्स=सब प्राणियोंको अपने समान समझनेवाले सम्मं=सम्यक् प्रकार-आगमानुसार भूयाइ=जीवोंको पासओ=देखने-समझनेवाले पिहिआसवस्स=आस्रवको रोकनेवाले दंतस्स=जितेन्द्रिय साधुके पावकम्मं=पापकर्म न बंधई=नहीं बंधता है ॥९॥

टीका—सर्वभूतात्मभूतस्य=सर्वाणि च तानि भूतानि सर्वभूतानि=एकेन्द्रियादारभ्य पञ्चेन्द्रियपर्यन्तं सर्वे जीवास्तेषु आत्मभूतः=आत्मसदृशः, जीव आत्मानं रक्षितुं यथा प्रयतते तथा यथाविधिसकलजीवरक्षासावधान इत्यर्थः, तस्य, भूतानि सम्यक्=प्रवचनप्रतिपादितस्वरूपेण पश्यतः=प्रेक्षमाणस्य निखिलप्राणिगणस्वरूपं याथातथ्येन पर्यालोचयत इत्यर्थः । पिहितास्रवस्य=पिहिताः=आच्छादिता आस्रवाः=कर्मागमहेतवो येन स पिहितास्रवः=प्रतिरुद्धकर्मद्वारस्तस्य, दान्तस्य=दमयतिवशं नयति इन्द्रियाऽश्वानिति दान्तः=जितेन्द्रियस्तस्य पापकर्म न बध्यते=तस्य पापलेपो न जायत इत्यर्थः ॥९॥

ननु क्रिययैव पापकर्मावरोधश्चेत्तर्हि तदर्थमेव यतनीयं कृतं ज्ञानेनेति चेदुच्यते—

नहि ज्ञानमन्तरेण क्रिया कदाचिदपि फलाय कल्पते प्रत्युतोन्मत्तक्रियावदनर्थाय-

---

समस्त प्राणियोंमें आत्मतुल्य बुद्धि रखनेवाले, तथा आगमके अनुसार जीवोंका स्वरूप समझनेवालेको, कर्मोंके आगमनके कारण (आस्रव)का निरोध करनेवालेको पापकर्मका बंध नहीं होता है ॥९॥

प्रश्न–हे गुरुमहाराज ! यदि केवल क्रियासे पापकर्मोंका निरोध हो जाता है तो क्रिया ही करनी चाहिए, ज्ञानकी क्या आवश्यकता है ?

उत्तर–हे शिष्य ! ज्ञानके विना क्रियाका कुछ फल नहीं होता,

બધા પ્રાણીઓમા આત્મતુલ્ય બુદ્ધિ રાખનારા, અને આગમને અનુસાર જીવોનું સ્વરૂપ સમજનારાને, કર્મોના આગમનના કારણો (આસ્રવો) નો નિરોધ કરનારાઓને પાપકર્મનું બંધન થતું નથી (૯)

પ્રશ્ન—હે ગુરૂ મહારાજ ! જો કેવળ ક્રિયાથી પાપકર્મોનો નિરોધ થઈ જાય છે તો ક્રિયા જ કરવી જોઈએ, જ્ઞાનની શી આવશ્યકતા છે ?

ઉત્તર—હે શિષ્ય ! જ્ઞાન વિના ક્રિયાનું કશું ફળ હોતુ નથી જ્ઞાનરહિત

दुष्पन्थिनी स्यादिति ज्ञानविरहितक्रियापङ्गुस्त्रीलोकानां मा स्म भूवन्नो ज्ञानस्य क्रियापेक्षया माहात्म्यं दर्शयति-'पढमं नाण' इत्यादि ।

मूलम्-पढमं नाणं तओ दया, एवं चिट्ठइ सव्वसंजए ।
अन्नाणी किं काही, किं वा नाही छेय-पावगं ॥१०॥

छाया—प्रथमं ज्ञानं ततो दया, एवं तिष्ठति सर्वसंयतः ।
अज्ञानी किं करिष्यति, किं वा ज्ञास्यति छेक-पापकम् ॥१०॥

सान्वयार्थ -पढमं=पहले नाणं=ज्ञान है तओ=उसके पश्चात् दया=दया अर्थात् चारित्र है एवं=इसी प्रकार सव्वसंजए=सर्वसंयत साधु चिट्ठइ=आचरण करते हैं, अन्नाणी=सम्यग्ज्ञानसे रहित पुरुष किं काही=क्या कर सकता है-कैसे संयम पाल सकता है अर्थात् नहीं पाल सकता ? (और) किं वा=कैसे छेयपावगं=उपादेय और हेयको नाही=जान सकता है ?, अर्थात् नहीं जान सकता ॥१०॥

टीका—प्रथमम्=आदौ ज्ञानं=ज्ञायते=बुध्यते जीवाजीवादयः पदार्था येन यस्माद् यस्मिन् वा तज्ज्ञानं=स्वपरस्वरूपपरिच्छेदलक्षणम्, अपेक्ष्य भवतीत्याहृत्य, क्रियामाहात्म्यं ज्ञानपूर्वकत्वे हि स्वामीष्टसिद्धिकत्वात्, ततः=तदनन्तरं दया=छेदा-ऽक्ष्याणिसंक्ष्युमोधनेच्छाजनितानुकम्पा, दयाशब्देन चात्र क्रियामात्रमुपलक्ष्यते,

ज्ञानरहित क्रिया उन्मत्त (पागल) पुरुषकी क्रियाके समान अनर्थको उत्पन्न करती है। 'कोइ जीव ज्ञानरहित क्रिया न करे' इस अभिप्रायसे 'पहले ज्ञान फिर क्रिया होनी चाहिए',-इस बातको शास्त्रकार कहते हैं-'पढमं नाणं०' इत्यादि ।

जिससे स्व-परका बोध होता है उसे ज्ञान कहते हैं। वह ज्ञान प्रथम है, क्योंकि जीवादि नव पदार्थोंका ज्ञान होने पर ही संयम अर्थात् षड्जीवनिकायकी दयाका पालन हो सकता है। यहाँ दया शब्दसे

ક્રિયા ઉન્મત્ત (ગાંડા) પુરુષની ક્રિયાની પેઠે અનર્થને ઉત્પન્ન કરે છે 'કોઈ જીવ જ્ઞાનરહિત ક્રિયા ન કરે' એવા હેતુથી પ્રથમ જ્ઞાન પછી ક્રિયા હોવી જોઈએ' આ વાતને સૂત્રકાર કહે છે-પઢમં નાણં० ઇત્યાદિ.

જે વડે સ્વપરનો બોધ થાય છે તેને જ્ઞાન કહે છે તે જ્ઞાન પ્રથમ છે કેમકે જીવ અજીવ નવ પદાર્થનું જ્ઞાન થયા પછી જ સંયમ અર્થાત્ ષટ્જીવનિકાયની દયાનું પાલન થઈ શકે છે અહીં દયા શબ્દથી અહીં ક્રિયાનું ગ્રહણ

एवम्=अनेन प्रकारेण क्रियाया ज्ञानपूर्वकत्वाऽवबोधरूपेण सर्वसंयतः=सर्वविरतः साधुरित्यर्थः, तिष्ठति=वर्त्तते, कथमिदमुच्यते ? इत्याशङ्कायामाह-अज्ञानी=तत्त्वातत्त्वविवेकलक्षणज्ञानविरहितः किं करिष्यति=किं विधास्यति, किं वा=कथं वा छेक-पापकं, छेकश्च पापकं चानयोः समाहारे छेकपापकं, तत्र छेकं=कल्याणम् उपादेयमित्यर्थः, पापकम्-अकल्याणं हेयमित्यर्थः, ज्ञास्यति=वेत्स्यति जन्मनाऽन्धवन्न किञ्चिदपीत्यर्थः, अतो ज्ञानार्थमेव प्रथमं यतनीयम् "हया अन्नाणिणं किया" इत्युक्तेः ॥१०॥

ज्ञानमहत्त्वं प्रदर्श्य सम्प्रति तत्प्राप्त्युपायमाह-"सोच्चा जाणइ" इत्यादि ।

१ ३ २ ४ ५ ५
मूलम्-सोच्चा जाणइ कल्लाणं, सोच्चा जाणइ पावगं ।

७ ९ ८ १० ११ १२ १३
उभयंपि जाणई सोच्चा, जं सेयं तं समायरे ॥११॥

छाया-श्रुत्वा जानाति कल्याणं, श्रुत्वा जानाति पापकम् ।
उभयमपि जानाति श्रुत्वा, यच्छ्रेयस्तत्समाचरेत् ॥११॥

समस्त क्रियाओंका ग्रहण होता है। अर्थात् सम्यग्ज्ञानपूर्वक की हुई ही क्रिया सफल होती है, इसलिए मुनि ज्ञानपूर्वक ही क्रियाएँ करते हैं, क्योंकि तत्त्व और अतत्त्वके विवेकसे रहित अज्ञानी क्या कर सकता है? अर्थात् कुछ नहीं कर सकता, और जन्मान्धके समान उसे हेय-उपादेयका ज्ञान ही कैसे होसकता है ? अर्थात् नहीं होसकता, अतः पहले ज्ञानके लिए प्रयत्न करना चाहिए। कहा भी है-"ज्ञानके विना क्रिया निरर्थक है" ॥१०॥

ज्ञानका महत्त्व बताकर अब उसकी प्राप्तिका उपाय कहते हैं-"सोच्चा जाणइ०" इत्यादि ।

થાય છે અર્થાત્ સમ્યગ્જ્ઞાનપૂર્વક કરેલી ક્રિયા જ સફળ થાય છે તેથી મુનિ જ્ઞાનપૂર્વક જ ક્રિયાઓ કરે છે કારણ કે-તત્ત્વ અને અતત્ત્વના વિવેકથી રહિત અજ્ઞાની શું કરી શકે ? અર્થાત્ કશુ નથી કરી શકતો, અને જન્માંધની પેઠે એને હેય-ઉપાદેયનું જ્ઞાન કેવી રીતે થઈ શકે ? અર્થાત્ નથી થઈ શકતુ, તેથી પહેલા જ્ઞાનને માટે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ કહ્યું છે કે-" જ્ઞાન વિનાની ક્રિયા નિરર્થક છે " (૧૦)

જ્ઞાનનુ મહત્ત્વ બતાવીને હવે એની પ્રાપ્તિનો ઉપાય કહે છે-સોચ્ચા જાણઇ૦ ઇત્યાદિ

अब जानने का उपाय बताते हैं—

सान्वयार्थः—सोच्चा=गुरुमुखसे सुनकर कल्लाणं=कल्याण-दयारूप संयमको जाणइ=जानता है, (तथा) सोच्चा=सुनकर ही पावगं=पाप-हिंसारूप असंयमको जाणइ=जानता है, (और) उभयंपि=दोनोंको भी सोच्चा=सुनकर ही जाणई=जानता है। (अतः) जं=जो सेयं=आत्माके हितकारी हो तं=उसका समायरे=आचरण करे ॥११॥

टीका—श्रुत्वा=गुरुमुखादाकर्ण्य श्रुतज्ञानविषयीकृत्येत्यर्थः, कल्याणम्=कल्यो मोक्षः कर्मबद्धसकलोपाधिव्याधिविधुरत्वात्, तम् आ=समन्तात्नयति=प्रापयतीति, कल्यनम्=आरोग्येण आरोग्यकरणेनेत्यर्थः ज्ञानदर्शनचारित्रलक्षणमोक्षमार्गोपदेशद्वारेणेति भावः, आनयति=जीवयति सांसारिकविशालविषयकाननसंभवेष्टवियोगानिष्टसंयोगदावानलज्वालाजालावलीढान् प्राणिन इति कल्याणं=दयादिपालनसंयमस्वरूपं, निपातनाप्यत्वम्, तदुपादेयभूतं जानाति, श्रुत्वा च पापं=नरकादिदुर्गतिपातिनं हेयभूतमसंयमं जानाति, उभयमपि=उपादेयानुपादेयभूतसंयमासंयमलक्षणं द्वयमपि श्रुत्वैव जानाति। निष्कर्षमाह—अतः यद् श्रेयः=हितं तद् समाचरेत्=विदध्यात् ॥११॥

कर्मोंसे उत्पन्न होनेवाली समस्त आधि—व्याधि और उपाधिसे रहित मोक्षकी प्राप्ति करानेवालेको, अथवा ज्ञान-दर्शन-चारित्र-रूपी आरोग्यसे, हितवचन अथवा उपदेशसे संसारके विषयरूपी विशाल वनमें घूमकती हुई इष्टवियोग अनिष्टसंयोगरूप दावाग्निकी ज्वालाओंमें जलते हुए जीवोंको शान्ति देनेवालेको कल्याण कहते हैं। इस कल्याण (संयम) का ज्ञान गुरुमुखसे सुनकर ही होता है। पाप अर्थात् नरक आदि दुर्गतियोंमें गिरानेवाले असंयमका ज्ञान भी सुननेसे ही होता है, तथा इन दोनोंका भी ज्ञान सुननेसे ही होता है। इसलिए इनमेंसे जो भद्र (हितकर) हो उसमें प्रवृत्ति करनी चाहिए ॥११॥

કર્મોથી ઉત્પન્ન થનારી બધી આધિ—વ્યાધિ અને ઉપાધિથી રહિત મોક્ષને પ્રાપ્તિ કરાવનારાને અથવા જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપી આરોગ્યથી, હિતવચન અથવા ઉપદેશથી સંસારના વિષયરૂપી વિશાળ વનમાં ભમતા દુષ્ટવિયોગ-અનિષ્ટસંયોગરૂપી દાવાગ્નિની જ્વાલાઓમાં બળતા જીવોને શાન્તિ દેનારાને કલ્યાણ કહે છે. આ કલ્યાણ (સંયમ)નું જ્ઞાન ગુરુમુખથી સાંભળવાથી જ થાય છે. પાપ અર્થાત્ નરક આદિ દુર્ગતિઓમાં પડનારા અસંયમનું જ્ઞાન પણ સાંભળવાથી જ થાય છે, તથા એ બેનું જ્ઞાન પણ સાંભળવાથી જ થાય છે, તેથી એમાં જે શ્રેય (હિતકર) હોય એમાં પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. (૧૧)

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९
मूलम्-जो जीवे वि न याणेइ अजीवे वि न याणइ ।
१० ११ १३ १२ १५ १४
जीवाजीवे अयाणंतो, कहं सो नाहीइ संजमं ॥१२॥

छाया-यो जीवानपि न जानाति, अजीवानपि न जानाति ।
जीवाऽजीवानजानन् कथं, स ज्ञास्यति संयमम् ॥१२॥

सान्वयार्थः-जो=जो जीवेवि=जीवोंकोभी न याणेइ=नहीं जानता है (और) अजीवेवि=अजीवोंकोभी न याणेइ=नहीं जानता है, जीवाजीवे=जीवों और अजीवोंको अयाणंतो=नहीं जानता हुआ सो=वह संजमं=संयमको कह=कैसे नाहीइ=जानेगा ? अर्थात् नहीं जान सकता ॥१२॥

टीका-'जो जीवेवि' इत्यादि । यः जीवान्=एकेन्द्रियादीन्, जीवलक्षणं तु मत्कृतात्तत्त्वप्रदीपाद्विशेषतोऽवगन्तव्यम्, न जानाति=न वेत्ति, तथा अजीवान्=जीवविपरीतलक्षणान् संयमपरिपन्थिनः काञ्चनरजतादीन् धर्मास्तिकायादीन् वा न जानाति, इत्थं जीवाजीवान्=जीवान् अजीवाँश्चोभयानपि अजानन् सन् स संयमं=प्राणातिपातविरमणादिलक्षणं सप्तदशविधं कथं=केन प्रकारेण ज्ञास्यति=वेत्स्यति, सयमस्य जीवाजीवोभयविषयकज्ञानजन्यत्वात् ॥१२॥

ननु कस्तर्हि संयमं विज्ञातुमर्हती ? त्याह-'जो जीवे वि०' इत्यादि ।

'जो जीवे वि०' इत्यादि। जो पुरुष एकेन्द्रिय आदि जीवोंके स्वरूपको नहीं जानता-और न जीवसे भिन्न पुद्गल आदि अजीवोंको जानता है। इस प्रकार दोनोंको ही नहीं जानता हुआ वह अज्ञानी प्राणातिपात आदिसे विरमणरूप सत्रह प्रकारके संयमको कैसे जानेगा ? अर्थात् नहीं जान सकेगा, क्योंकि संयम तब ही हो सकता है जब जीव और अजीवका ज्ञान हो जाय ॥१२॥

संयमका ज्ञाता कौन हो सकता है ? सो कहते हैं-'जो जीवे वि०' इत्यादि ।

જો જીવે વિ૦ ઇત્યાદિ જે પુરૂષ એકેન્દ્રિય આદિ જીવોના સ્વરૂપને જાણતો નથી અને જીવથી ભિન્ન પુદ્ગલ આદિ અજીવોને જાણતો નથી, એ રીતે બેઉને જાણતો નથી તે અજ્ઞાની પ્રાણાતિપાત આદિથી વિરમણરૂપ સત્તર પ્રકારના સયમને કેવી રીતે જાણશે ? અર્થાત્ નહિ જાણી શકે, કારણ કે સયમ ત્યારે જ થઇ શકે છે કે જ્યારે જીવ અને અજીવનું જ્ઞાન થાય છે (૧૨)

સયમનો જ્ઞાતા કોણ થઇ શકે છે ? તે હવે કહે છે-જો જીવે વિ૦ ઇત્યાદિ

अब जानने का उपाय बताते हैं-

सोच्चा=श्रुत्वा=गुरुमुखसे सुनकर कल्लाणं=कल्याण=दयारूप संयमको जाणइ=जानता है, (तथा) सोच्चा=सुनकर ही पावगं=पाप=हिंसारूप असंयमको जाणइ=जानता है, (और) उभयंपि=दोनोंको भी सोच्चा=सुनकर ही जाणई=जानता है। (अतः) जं=जो सेयं=आत्माके हितकारी हो तं=उसका समायरे=आचरण करे ॥११॥

टीका-सुत्वा=गुरुमुखादाकर्ण्य श्रुतज्ञानविषयीकृत्येत्यर्थः, कल्याणम्=कल्यो मोक्षः कर्मबद्धसकलोपाधिव्याधिबाधाविधुरत्वात्, तम् आ=समन्ताद्दयति=आपयतीति, कल्येन=आरोग्येण आरोग्यकरणेनेत्यर्थः ज्ञानदर्शनचारित्रसाधनमोक्षमार्गोपदेशद्वारेति भावः, आनयति=प्रापयति सांसारिकविषालविषयकाननसञ्चरेष्टविषोगानिष्टसंयोगदावानलज्वालाजालावलीढान् प्राणिन इति कल्याणं=दयादिपालनसंयमस्वरूपं, निपातनाण्णत्वम्, बहुपादेयभूतं जानाति, श्रुत्वा च पापं=नरकादिदुर्गतिपातिनं हेयभूतमसंयमं जानाति, उभयमपि=उपादेयानुपादेयभूतसंयमासंयमस्वरूपं द्वयमपि श्रुत्वैव जानाति। निष्कर्षमाह-अत्र यत् श्रेयः=निःश्रेयसं तत् समाचरेत्=विदध्यात् ॥११॥

कर्मोंसे उत्पन्न होनेवाली समस्त आधि-व्याधि और बाधासे रहित मोक्षकी प्राप्ति करानेवालेको, अथवा ज्ञान-दर्शन-चारित्र-रूपी आरोग्यसे, हितवचन अथवा उपदेशसे संसाररूपी विशाल वनमें पड़कती हुई इष्टवियोग अनिष्टसंयोगरूप दावाग्निकी ज्वालाओंमें जलते हुए जीवोंको शान्ति देनेवालेको कल्याण कहते हैं। इस कल्याण (संयम) का ज्ञान गुरुमुखसे सुनकर ही होता है। पाप अर्थात् नरक आदि दुर्गतियोंमें गिरानेवाले असंयमका ज्ञान भी सुननेसे ही होता है, तथा इन दोनोंका भी ज्ञान सुननेसे ही होता है। इसलिए इनमेंसे जो श्रेय (हितकर) हो उसमें प्रवृत्ति करनी चाहिए ॥११॥

કર્મોથી ઉત્પન્ન થનારી બધી આધિ-વ્યાધિ અને બાધાથી રહિત મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરાવનારને અથવા જ્ઞાનદર્શનચારિત્રરૂપી આરોગ્યથી, હિતવચન અથવા ઉપદેશથી સંસારરૂપ વિશાળ વનમાં પડતું મૂકતા પ્રાપ્તિવિયોગ-અનિષ્ટસંયોગરૂપી દાવાગ્નિની જ્વાળાઓમાં બળતા જીવોને શાન્તિ દેનારને કલ્યાણ કહે છે. આ કલ્યાણ (સંયમ)નું જ્ઞાન ગુરુમુખથી સાંભળીને જ થાય છે. પાપ અર્થાત્ નરક આદિ દુર્ગતિઓમાં પાડનાર અસંયમનું જ્ઞાન પણ સાંભળવાથી જ થાય છે, તથા બંનેનું જ્ઞાન પણ સાંભળવાથી જ થાય છે, તેથી એમાં જે શ્રેય (હિતકર) હોય એમાં પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. (૧૧)

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९
मूलम्-जो जीवे वि न याणेइ अजीवे वि न याणइ।
१० ११ १३ १२ १५ १४
जीवाजीवे अयाणंतो, कहं सो नाहीइ संजमं ॥१२॥

छाया-यो जीवानपि न जानाति, अजीवानपि न जानाति ।
जीवाऽजीवानजानन् कथं, स ज्ञास्यति संयमम् ॥१२॥

सान्वयार्थः-जो=जो जीवेवि=जीवोंकोभी न याणेइ=नहीं जानता है (और) अजीवेवि=अजीवोंकोभी न याणेइ=नहीं जानता है, जीवाजीवे=जीवों और अजीवोंको अयाणंतो=नहीं जानता हुआ सो=वह संजमं=संयमको कह=कैसे नाहीइ=जानेगा? अर्थात् नहीं जान सकता ॥१२॥

टीका-'जो जीवेवि' इत्यादि । यः जीवान्=एकेन्द्रियादीन्, जीवलक्षणं तु मत्कृतात्तत्त्वप्रदीपाद्विशेषतोऽवगन्तव्यम्, न जानाति=न वेत्ति, तथा अजीवान्=जीवविपरीतलक्षणान् संयमपरिपन्थिनः काञ्चनरजतादीन् धर्मास्तिकायादीन् वा न जानाति, इत्थं जीवाजीवान्=जीवान् अजीवाँश्चोभयानपि अजानन् सन् स संयमं=प्राणातिपातविरमणादिलक्षणं सप्तदशविधं कथं=केन प्रकारेण ज्ञास्यति=वेत्स्यति, सयमस्य जीवाजीवोभयविषयकज्ञानजन्यत्वात् ॥१२॥

ननु कस्तर्हि संयमं विज्ञातुमर्हती? त्याह-'जो जीवे वि०' इत्यादि ।

'जो जीवे वि०' इत्यादि। जो पुरुष एकेन्द्रिय आदि जीवोंके स्वरूपको नहीं जानता और न जीवसे भिन्न पुद्गल आदि अजीवोंको जानता है। इस प्रकार दोनोंको ही नहीं जानता हुआ वह अज्ञानी प्राणातिपात आदिसे विरमणरूप सत्रह प्रकारके संयमको कैसे जानेगा? अर्थात् नहीं जान सकेगा, क्योंकि संयम तब ही हो सकता है जब जीव और अजीवका ज्ञान हो जाय ॥१२॥

संयमका ज्ञाता कौन हो सकता है? सो कहते हैं-'जो जीवे वि०' इत्यादि ।

જો જીવે વિ૦ ઇત્યાદિ જે પુરૂષ એકેન્દ્રિય આદિ જીવોના સ્વરૂપને જાણતો નથી અને જીવથી ભિન્ન પુદ્ગલ આદિ અજીવોને જાણતો નથી, એ રીતે બેઉને જાણતો નથી તે અજ્ઞાની પ્રાણાતિપાત આદિથી વિરમણરૂપ સત્તર પ્રકારના સયમને કેવી રીતે જાણશે? અર્થાત્ નહિ જાણી શકે, કારણ કે સયમ ત્યારે જ થઇ શકે છે કે જ્યારે જીવ અને અજીવનું જ્ઞાન થાય છે (૧૨)

સયમનો જ્ઞાતા કોણ થઈ શકે છે? તે હવે કહે છે-જો જીવે વિ૦ ઇત્યાદિ

अब जानने का उपाय बताते हैं—

सान्वयार्थः—सोच्चा=गुरुमुखसे सुनकर कल्लाणं=कल्याण—दयारूप संयमको जाणइ=जानता है, (तथा) सोच्चा=सुनकर ही पावगं=पाप—हिंसारूप असंयमको जाणइ=जानता है, (और) उभयंपि=दोनोंको भी सोच्चा=सुनकर ही जाणई=जानता है। (अतः) जं=जो सेयं=आत्माके हितकारी हो तं=उसका समायरे=आचरण करे ॥११॥

टीका—श्रुत्वा=गुरुमुखादाकर्ण्य श्रुतज्ञानविषयीकृत्यार्थं, कल्याणम्=कल्यो माक्षः कर्मबद्धसकलोपाधिव्याधिबाधाविधुरत्वात्, तम् आ=समन्तादयति=आप्नोतीति, कल्येन=आरोग्येण आरोग्यकरणेनेत्यर्थः ज्ञानदर्शनचारित्रलक्षणमोक्षमार्गप्रपञ्चकारेति भावः, आनयति=नीयते सांसारिकविषयाभविषयकाननप्रवेशेष्टवियोगानिष्टसंयोगदावानलज्वालामालावलीढान् प्राणिन इति कल्याणं=दयामिश्रसंयमस्वरूपं, निरवद्यनाम्नस्तस्य, तदुपादेयत्वं जानाति, श्रुत्वा च पापं=नरकादिदुर्गतिपातिनं हेयत्वेनासंयमं जानाति, उभयमपि=उपादेयतयोपादेयतया संयमासंयमलक्षणं द्वयमपि श्रुत्वैव जानाति। निष्कर्षमाह—अत्र यत् श्रेयः=हितं तत् समाचरेत्=विदध्यात् ॥११॥

कर्मोंसे उत्पन्न होनेवाली समस्त व्याधि—व्याधि और बाधासे रहित मोक्षकी प्राप्ति करानेवालेको, अर्थात् ज्ञान-दर्शन-चारित्र-रूपी आरोग्यसे, विषयरूपी वन अर्थात् उपदेशसे संसारके विषयरूपी विशाल वनमें भटकती हुई इष्टवियोग अनिष्टसंयोगरूप दावाग्निकी ज्वालाओंमें जलते हुए जीवोंको शान्ति देनेवालेको कल्याण कहते हैं। इस कल्याण (संयम) का ज्ञान गुरुमुखसे सुनकर ही होता है। पाप अर्थात् नरक आदि दुर्गतियोंमें गिरानेवाले असंयमका ज्ञान भी सुननेसे ही होता है, तथा इन दोनोंका भी ज्ञान सुननेसे ही होता है। इसलिए इनमेंसे जो श्रेय (हितकर) हो उसमें प्रवृत्ति करनी चाहिए ॥११॥

કર્મોથી ઉત્પન્ન થનારી બધી વ્યાધિ—આધિ અને બાધાથી રહિત મોક્ષની પ્રાપ્તિ કરાવનારાને અર્થાત્ જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રરૂપી આરોગ્યથી, વિષયવન અર્થાત્ ઉપદેશથી સંસારના વિષયરૂપી વિશાળ વનમાં ભટકતા ઇષ્ટવિયોગ-અનિષ્ટસંયોગરૂપી દાવાગ્નિની જ્વાલાઓમાં બળતા જીવોને શાન્તિ દેનારને કલ્યાણ કહે છે. આ કલ્યાણ (સંયમ)નું જ્ઞાન ગુરુમુખથી અર્થાત્ સાંભળવાથી જ થાય છે. પાપ અર્થાત્ નરક આદિ દુર્ગતિઓમાં પાડનારા અસંયમનું જ્ઞાન પણ સાંભળવાથી જ થાય છે, તથા બંનેનું જ્ઞાન પણ સાંભળવાથી જ થાય છે, તેથી એમાં જે શ્રેય (હિતકર) હોય એમાં પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. (११)

मूलम्–जो जीवे वि न याणेइ अजीवे वि न याणइ ।
जीवाजीवे अयाणंतो, कहं सो नाहीइ संजमं ॥१२॥

छाया–यो जीवानपि न जानाति, अजीवानपि न जानाति ।
जीवाऽजीवानजानन् कथं, स ज्ञास्यति संयमम् ॥१२॥

सान्वयार्थः–जो=जो जोवेवि=जीवोंकोभी न याणेइ=नहीं जानता है (और) अजीवेवि=अजीवोंकोभी न याणेइ=नहीं जानता है, जीवाजीवे=जीवों और अजीवोंको अयाणंतो=नहीं जानता हुआ सो=वह संजमं=संयमको कह=कैसे नाहीइ=जानेगा ? अर्थात् नहीं जान सकता ॥१२॥

टीका–'जो जीवेवि' इत्यादि । यः जीवान्=एकेन्द्रियादीन्, जीवलक्षणं तु मत्कृतात्तत्त्वमदीपाद्विशेषतोऽवगन्तव्यम्, न जानाति=न वेत्ति, तथा अजीवान्=जीवविपरीतलक्षणान् संयमपरिपन्थिनः काञ्चनरजतादीन् धर्मास्तिकायादीन् वा न जानाति, इत्थं जीवाजीवान्=जीवान् अजीवाँश्चोभयानपि अजानन् सन् स संयमं=प्राणातिपातविरमणादिलक्षणं सप्तदशविधं कथं=केन प्रकारेण ज्ञास्यति=वेत्स्यति, सयमस्य जीवाजीवोभयविषयकज्ञानजन्यत्वात् ॥१२॥

ननु कस्तर्हि संयमं विज्ञातुमर्हती ? त्याह-' जो जीवे वि०' इत्यादि ।

'जो जीवे वि०' इत्यादि। जो पुरुष एकेन्द्रिय आदि जीवोंके स्वरूपको नहीं जानता और न जीवसे भिन्न पुद्गल आदि अजीवोंको जानता है। इस प्रकार दोनोंको ही नहीं जानता हुआ वह अज्ञानी प्राणातिपात आदिसे विरमणरूप सत्रह प्रकारके संयमको कैसे जानेगा ? अर्थात् नहीं जान सकेगा, क्योंकि संयम तब ही हो सकता है जब जीव और अजीवका ज्ञान हो जाय ॥१२॥

संयमका ज्ञाता कौन हो सकता है ? सो कहते हैं–'जो जीवे वि०' इत्यादि ।

જો જીવે વિ૦ ઇત્યાદિ જે પુરૂષ એકેન્દ્રિય આદિ જીવોના સ્વરૂપને જાણતો નથી અને જીવથી ભિન્ન પુદ્ગલ આદિ અજીવોને જાણતો નથી, એ રીતે બેઉને જાણતો નથી તે અજ્ઞાની પ્રાણાતિપાત આદિથી વિરમણરૂપ સત્તર પ્રકારના સયમને કેવી રીતે જાણશે ? અર્થાત્ નહિ જાણી શકે, કારણ કે સયમ ત્યારે જ થઈ શકે છે કે જ્યારે જીવ અને અજીવનું જ્ઞાન થાય છે (૧૨)

સયમનો જ્ઞાતા કોણ થઈ શકે છે ? તે હવે કહે છે–જો જીવે વિ૦ ઇત્યાદિ

मूलम्-जो जीवे वि वियाणेइ, अजीवे वि वियाणइ।
जीवाजीवे वियाणंतो, सो हु नाहीइ संजमं ॥१३॥

छाया—यो जीवानपि विजानाति (तथा) अजीवानपि विजानाति।
(इत्थं) जीवाजीवान् विजानन् स खलु संयमं ज्ञास्यति ॥१३॥

सान्वयार्थः-जो=जो जीवे वि=जीवोंको भी वियाणेइ=जानता है, (तथा) अजीवे वि=अजीवोंको भी वियाणेइ=जानता है, इस तरह जीवाजीवे=जीवों और अजीवोंको वियाणंतो=जानता हुआ सो=वह हु=निश्चय ही संजमं=संयमको नाहीइ=जानेगा ॥१३॥

टीका-यो जीवाजीवपदार्थान् जानाति स हु=खलु-निश्चयेन संयमं ज्ञास्यतीतिभावः ॥१३॥

मूलम्-जया जीवमजीवे य, दोवि एए वियाणइ।
तया गइ बहुविहं सव्वजीवाण जाणइ ॥ १४ ॥

छाया—यदा जीवानजीवौंश्च द्वावप्येतौ विजानाति।
तदा गतिं बहुविधां, सर्वजीवानां जानाति ॥१४॥

सान्वयार्थः-जया=जब जीवमजीवे य=जीव और अजीव एए=इन दोवि=दोनोंको वियाणइ=जानता है, तया=तब सव्वजीवाण=सब जीवोंकी बहुविहं=अनेक प्रकारकी गइं=गतिको जाणइ=जानता है ॥१४॥

टीका—'जया जीव' इत्यादि। यदा जीवाजीवौ एतौ द्वावपि पदार्थौ विजानाति तदा सर्वेषां जीवानां बहुविधां=नानाविधां देव-मनुष्यतिर्यङ्नारकरूपां

जो जीवोंको जानता है और अजीवोंको जानता है वही जीव और अजीवको जानता हुआ मुनि संयमका ज्ञाता हो सकेगा ॥ १३ ॥

'जया जीव०' इत्यादि। जब जीव और अजीवका ज्ञान हो जावेगा तब सब जीवोंकी नाना प्रकारकी देव मनुष्य तिर्यंच और नरक रूप

જે જીવોને જાણે છે અને અજીવોને જાણે છે તે જીવ અને અજીવને જાણનાર મુનિ સંયમનો જ્ઞાતા થઈ શકશે. (૧૩)

जया जीव० ઇત્યાદિ. જ્યારે જીવ અને અજીવનું જ્ઞાન થઈ જાય ત્યારે સર્વ જીવોની નાના પ્રકારની દેવ મનુષ્ય તિર્યંચ અને નરક રૂપ ગતિઓનું જ્ઞા

गतिं=गम्यते-प्राप्यते स्वस्वकर्माकृष्टैर्जीवैरिति गतिः=भवाद्भवान्तरे गमनं, तां तथोक्तां जानाति=अवगच्छति ॥१४॥

१ ४ ३ २ ५
मूलम्-जया गइं बहुविहं, सव्वजीवाण जाणइ ।
६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४
तया पुण्णं च पावं च, बंधं मुक्खं च जाणइ ॥१५॥

छाया—यदा गतिं बहुविधां, सर्वजीवानां जानाति ।
तदा पुण्यं च पापं च, बन्धं मोक्षं च जानाति ॥१५॥

सान्वयार्थः-जया=जब सव्वजीवाण=सब जीवोंकी बहुविहं=अनेक प्रकारकी गइं=गतिको जाणइ=जानता है, तया=तब पुण्णं च पावं=पुण्य और पापको च=तथा बंधं=बन्धको मुक्खं च=और मोक्षको जाणइ=जानता है ॥१५॥

टीका—'जया गइं' इत्यादि । यदा सर्वजीवानां बहुविधां गतिं जानाति तदा पुण्यम्=पुणति=शुभयत्यात्मानमिति तत् ('पुण् शुभे' इति धातोरौणादिको यत्)। यद्वा पूयते=पवित्रीक्रियते आत्माऽनेनेति, पुनात्यात्मानमिति वा पुण्यं=शुभकर्म, ('पूञ् पवने' इत्यस्माद्धातोः 'पूञो यण्णुक् ह्रस्वश्चे'-त्यौणादिकसूत्रेण सिद्धिः,) जानातीत्यग्रेण सम्बन्धः ।

पुण्यं हि संसारपारावारोत्तरणे तरणिभूतम्, अनेनैवाऽऽर्यजनपदाभिजनकुल-

---

गतियोंको भी जानेगा। एक भवसे दूसरे भवमें जानेको गति कहते हैं ॥१४॥

'जया गइं' इत्यादि। जब सर्व जीवोंकी बहुत प्रकारकी गतियोंको जानेगा तब पुण्य, पाप, बन्ध, और मोक्षको भी जानेगा ।

जो आत्माको पवित्र करता है शुभ बनाता है उसे पुण्य कहते हैं। संसार-सागरसे पार उतरनेके लिए पुण्य तरणि (नौका) के समान है। पुण्यसे ही आर्य देश तथा उत्तम कुलमें जन्म और बोधिबीज-जिनधर्मकी

જ્ઞાન થાય એક ભવમાથી બીજા ભવમા જવાને ગતિ કહે છે (૧૪)

जया गइं ઇત્યાદિ જ્યારે સર્વ જીવોની ઘણા પ્રકારની ગતિઓને જાણે ત્યારે પુણ્ય, પાપ, બંધ અને મોક્ષને પણ જાણે

જે આત્માને પવિત્ર કરે છે, શુભ બનાવે છે, તેને પુણ્ય કહે છે સસાર-સાગરથી પાર ઊતરવાને માટે પુણ્ય એ તરણી (નૌકા) સમાન છે પુણ્યથી જ આર્યદેશ તથા ઉત્તમ કુળમા જન્મ અને બોધિબીજ-જિનધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે

मूलम्-जो जीवे वि वियाणेइ, अजीवे वि वियाणइ।
जीवाजीवे वियाणंतो, सो हु नाहीइ संजम ॥१३॥

छाया—यो जीवानपि विजानाति (तथा) अजीवानपि विजानाति।
(एव) जीवाजीवान् विजानन् स खलु संयम ज्ञास्यति ॥१३॥

सान्वयार्थः—जो=जो जीवे वि=जीवोंकोभी वियाणेइ=जानता है, (तथा अजीवे वि=अजीवोंकोभी वियाणेइ=जानता है, इस तरह जीवाजीवे=जीव और अजीवोंको वियाणंतो=जानता हुआ सो=वह हु=निश्चय ही संयम संयमको नाहीइ=जानेगा ॥१३॥

टीका—यो जीवाजीवपदार्थान् जानाति स हु=खलु-निश्चयेन संयमं ज्ञास्यतीतिभावः ॥१३॥

मूलम्-जया जीवमजीवे य, दोवि एए वियाणइ।
तया गइ बहुविहं सव्वजीवाण जाणइ ॥ १४ ॥

छाया—यदा जीवानजीवांश्च द्वावप्येतौ विजानाति।
तदा गतिं बहुविधां, सर्वेषां जीवानां जानाति ॥१४॥

सान्वयार्थः—जया=जब जीवमजीवे य=जीव और अजीव एए=इन दोवि=दोनोंको वियाणइ=जानता है, तया=तब सव्वजीवाण=सब जीवोंकी बहुविहं=अनेक प्रकारकी गइं=गतिको जाणइ=जानता है ॥१४॥

टीका—'जया जीव' इत्यादि। यदा जीवानजीवौ पदार्थौ द्वावपि एतौ विजानाति तदा सर्वेषां जीवानां बहुविधां=नानाविधां देव-मनुष्यतिर्यङ्नारकरूपां

જો જીવોને જાણતા હૈ ઔર અજીવોને જાનતા હૈ વહી જીવ ઔર અજીવકો જાનતા હુઆ મુનિ સંયમકા જ્ઞાતા હો સકેગા ॥૧૩॥

'जया जीव०' ઇત્યાદિ। જબ જીવ ઔર અજીવકા જ્ઞાન હો જાયેગા તબ સબ જીવોંકી નાના પ્રકારકી દેવ મનુષ્ય તિર્યંચ ઔર નરક રૂપ

જે જીવોને જાણે છે અને અજીવોને જાણે છે, તે જીવ અને અજીવને જાણનાર મુનિ સંયમનો જ્ઞાતા થઈ શકશે (૧૩)

जया जीव० ઇત્યાદિ. જ્યારે જીવ અને અજીવનું જ્ઞાન થઈ જાય ત્યારે સર્વ જીવોની નાના પ્રકારની દેવ મનુષ્ય તિર્યંચ અને નરક રૂપ વિવિધતાનું જ્ઞાન

"दया भूतेषु वैराग्यं, विधिवद्गुरुपूजनम् ।
विशुद्धा शीलवृत्तिश्च, पुण्यं पुण्यानुबन्ध्यदः ॥१॥ इति.
(स्थानाङ्गे१स्था. टीका)

हरिभद्रसूरिरप्याह—

"गेहाद् गेहान्तरं कश्चिच्छोभनादधिकं नरः ।
याति यद्वत् मुधर्मेण, तद्वदेव भवाद्भवम् ॥ १ ॥" इति ।

एतच्च मोक्षार्थिनामप्यादरणीयमेव, पुण्यानुबन्धिपुण्यस्याऽपतनशीलमोक्ष-सम्पज्जनकत्वात्, तथा चोक्तम्—

"शुभानुबन्ध्यतः पुण्यं, कर्त्तव्यं सर्वथा नरैः ।
यत्प्रभावादपात्तिन्यो, जायन्ते सर्वसम्पदः ॥१॥" इति ।

प्राणियों पर दया रखना, वैराग्य-भाव होना, आगमके अनुसार गुरुओंकी भक्ति करना, शुद्ध शीलका पालन करना, यह पुण्यानुबन्धि पुण्य है । (स्थानाङ्ग०१स्था०टीका)

हरिभद्रसूरिने भी कहा है-

"जैसे कोई मनुष्य एक अच्छे गृहसे दूसरे बहुत ही अच्छे गृहमें जाता है वैसेही पुण्यके प्रभावसे जीव अत्यन्त शुभ गतिको प्राप्त होता है ॥१॥"

यह पुण्य मोक्षार्थी पुरुषोंके लिए भी उपादेय है, क्योंकि इससे अविनश्वर-शाश्वत-मोक्षरूपी सम्पत्तिकी उत्पत्ति होती है। कहा भी है-

"मनुष्योंको पुण्यानुबन्धि पुण्य अवश्य करना चाहिए, जिसके प्रभावसे कभी नष्ट न होनेवाली सब प्रकारकी सम्पदाएँ प्राप्त होती हैं ॥१॥"

પ્રાણીઓ ઉપર દયા રાખવી, વૈરાગ્યભાવ થવો, આગમને અનુસાર ગુરૂઓની ભક્તિ કરવી, શુદ્ધ શીલ પાળવું, એ પુણ્યાનુબંધિ પુણ્ય છે (સ્થાનાગ૦૧સ્થા૦ટીકા)

હરિભદ્રસૂરિએ પણ કહ્યું છે કે-

"જેમ કોઇ મનુષ્ય એક સારા ગૃહમાથી બીજા બહુ જ સારા ગૃહમાં જાય છે. તેમ પુણ્યના પ્રભાવથી જીવ અત્યત શુભ ગતિને પામે છે"

એ પુણ્ય મોક્ષાર્થી પુરૂષોને માટે પણ ઉપાદેય છે, કારણ કે તેથી અવિનશ્વર-શાશ્વત-મોક્ષરૂપી સપત્તિની ઉત્પત્તિ થાય છે કહ્યુ છે કે-

"મનુષ્યોએ પુણ્યાનુબધિ પુણ્ય અવશ્ય કરવું જોઇએ જેના પ્રભાવથી કદાપિ નષ્ટ ન થાય તેવી સર્વ પ્રકારની સંપદાઓ પ્રાપ્ત થાય છે."

बोधिदुर्लभनिर्जरार्थिभिर्यत्नः, किंबहुना तीर्थकरगोत्रमपि पुण्येनैव बध्यते, यो हि पुण्यं सर्वथा हेयं मन्यमानस्तत्परित्यजति असौ संसारसागरे गोत्रमुत्पादयति मध्येसमुद्रं मज्जनपतीव ।

चतु पुण्यपापक्षयानन्तरमेव मोक्षप्राप्तिः शास्त्रे श्रूयते इति पापवत्पुण्यमप्युपादेयं मोक्षार्थिनामिति चेन्न,

त्रिविधं हि पुण्यं-पुण्यानुबन्धि पापानुबन्धि च, तत्र पुण्यानुबन्धिपुण्यस्य लक्षणमुच्यते-

---

प्राप्ति होती है। अधिक क्या कहा जाय? तीर्थङ्कर गोत्र भी पुण्यसे ही बधता है।

जो पुण्यको सर्वथा हेय मानता हुआ उसका त्याग करता है वह संसार-सागरमें गोते लगाता है। जैसे मध्य समुद्रमें नौकाका त्याग कर देनेवाला पुरुष समुद्रमें डूबता हुआ दुःख पाता है।

शङ्का-पुण्य और पाप दोनोंका क्षय होनेके बाद मोक्षकी प्राप्ति होती है, ऐसा शास्त्रोंमें सुना जाता है, इसलिए पापकी तरह पुण्य भी मोक्षार्थियोंके लिए उपादेय नहीं है।

समाधान-ऐसा कहना ठीक नहीं है, क्योंकि पुण्य दो प्रकारका है-(१) पुण्यानुबन्धि पुण्य, (२) पापानुबन्धि पुण्य। पुण्यानुबन्धि पुण्यका लक्षण यह है-

---

બધાય છે ? તીર્થંકર-ગોત્ર પણ પુણ્યથી જ બધાય છે

જે પુણ્યને સર્વથા હેય માનીને તેનો ત્યાગ કરે છે તે સંસાર-સમુદ્રમાં ગોથાં ખાય છે, જેમકે મધ્ય-સમુદ્રમાં નૌકાનો ત્યાગ કરી નાખનાર પુરુષ સમુદ્રમાં ડુબતા દુઃખ પામે છે

શંકા-પુણ્ય અને પાપ બે નિર્જરાનો ક્ષય થયા પછી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે, એવું શાસ્ત્રોમાં સાંભળવામાં આવે છે તેથી પાપની પેઠે પુણ્ય પણ મોક્ષાર્થીઓને માટે ઉપાદેય નથી.

સમાધાન-એમ કહેવું તે બરાબર નથી કારણ કે પુણ્ય બે પ્રકારનું છે (૧) પુણ્યાનુબંધિ પુણ્ય, (૨) પાપાનુબંધિ પુણ્ય. પુણ્યાનુબંધિ પુણ્યનું લક્ષણ એવું છે કે—

" दया भूतेषु वैराग्यं, विधिवद्गुरुपूजनम् ।
विशुद्धा शीलवृत्तिश्च, पुण्यं पुण्यानुबन्ध्यदः ॥१॥ इति.
(स्थानाङ्गे १स्था. टीका)

हरिभद्रसूरिरप्याह—

" गेहाद् गेहान्तरं कश्चिच्छोभनादधिकं नरः ।
याति यद्वत् सुधर्मेण, तद्वदेव भवाद्भवम् ॥ १ ॥" इति ।

एतच्च मोक्षार्थिनामप्यादरणीयमेव, पुण्यानुबन्धिपुण्यस्याऽपतनशीलमोक्षसम्पज्जनकत्वात्, तथा चोक्तम्—

" शुभानुबन्ध्यतः पुण्यं, कर्त्तव्यं सर्वथा नरैः ।
यत्प्रभावादपातिन्यो, जायन्ते सर्वसम्पदः ॥१॥" इति ।

प्राणियों पर दया रखना, वैराग्य-भाव होना, आगमके अनुसार गुरुओंकी भक्ति करना, शुद्ध शीलका पालन करना, यह पुण्यानुबन्धि पुण्य है । (स्थानाङ्ग०१स्था०टीका)

हरिभद्रसूरिने भी कहा है-

" जैसे कोई मनुष्य एक अच्छे गृहसे दूसरे बहुत ही अच्छे गृहमें जाता है वैसेही पुण्यके प्रभावसे जीव अत्यन्त शुभ गतिको प्राप्त होता है ॥१॥ "

यह पुण्य मोक्षार्थी पुरुषोंके लिए भी उपादेय है, क्योंकि इससे अविनश्वर-शाश्वत-मोक्षरूपी सम्पत्तिकी उत्पत्ति होती है। कहा भी है-

"मनुष्योंको पुण्यानुबन्धि पुण्य अवश्य करना चाहिए, जिसके प्रभावसे कभी नष्ट न होनेवाली सब प्रकारकी सम्पदाएँ प्राप्त होती हैं ॥१॥"

પ્રાણીઓ ઉપર દયા રાખવી, વૈરાગ્યભાવ થવો, આગમને અનુસાર ગુરૂઓની ભકિત કરવી, શુદ્ધ શીલ પાળવું, એ પુણ્યાનુબધિ પુણ્ય છે (સ્થાનાગ૦૧સ્થા૦ટીકા)

હરિભદ્રસૂરિએ પણ કહ્યું છે કે-

" જેમ કોઇ મનુષ્ય એક સારા ગૃહમાથી બીજા બહુ જ સારા ગૃહમાં જાય છે. તેમ પુણ્યના પ્રભાવથી જીવ અત્યત શુભ ગતિને પામે છે "

એ પુણ્ય મોક્ષાર્થી પુરૂષોને માટે પણ ઉપાદેય છે, કારણ કે તેથી અવિનશ્વર-શાશ્વત-મોક્ષરૂપી સપત્તિની ઉત્પત્તિ થાય છે કહ્યુ છે કે-

" મનુષ્યોએ પુણ્યાનુબધિ પુણ્ય અવશ્ય કરવું જોઇએ જેના પ્રભાવથી કદાપિ નષ્ટ ન થાય તેવી સર્વ પ્રકારની સપદાઓ પ્રાપ્ત થાય છે"

पोपिरीमनिनपर्मादिपशक्तिर्मापते, किंबहुना तीर्थंकरगोत्रमपि पुण्येनैव बध्यते, यो हि पुण्यं सर्वथा हेयं मन्यमानस्तत्परित्यजति असौ समुपेक्षितवरित्रिनाऽऽप्तपत्रोऽपारे मध्येसमुद्रं मज्जनमनुभवति ।

नन्वु पुण्यपापक्षयानन्तरमेव मोक्षप्राप्तिः शास्त्रे श्रूयते इति पापवत्पुण्यमप्युपादेयं मोक्षार्थिनामिति चेन्न,

द्विविधं हि पुण्यं पुण्यानुबन्धि पापानुबन्धि च, तत्र पुण्यानुबन्धिपुण्यस्य लक्षणमुक्तं

प्राप्ति होती है। अधिक क्या कहा जाय ? तीर्थङ्कर गोत्र भी पुण्यसे ही बंधता है।

जो पुण्यको सर्वथा हेय मानता हुआ उसका त्याग करता है वह संसार-सागरमें गोते लगाता है। जैसे मध्य समुद्रमें नौकाका त्याग कर देनेवाला पुरुष समुद्रमें डूबता हुआ दुःख पाता है।

शङ्का-पुण्य और पाप दोनोंका क्षय होनेके बाद मोक्षकी प्राप्ति होती है, ऐसा शास्त्रोंमें सुना जाता है, इसलिए पापकी तरह पुण्य भी मोक्षार्थियोंके लिए उपादेय नहीं है।

समाधान-ऐसा कहना ठीक नहीं है, क्योंकि पुण्य दो प्रकारका है-(१) पुण्यानुबन्धि पुण्य, (२) पापानुबन्धि पुण्य। पुण्यानुबन्धि पुण्यका लक्षण यह है-

---

બધાયે શું હેયજ ? તીર્થંકર-ગોત્ર પણ પુણ્યથી જ બંધાય છે

જે પુણ્યને સર્વથા હેય માનીને તેનો ત્યાગ કરે છે તે સંસાર-સાગરમાં ગોથાં ખાય છે જેમકે મધ્ય-સમુદ્રમાં નૌકાનો ત્યાગ કરી નાંખનાર પુરૂષ સમુદ્રમાં ડુબતાં દુઃખ પામે છે

શંકા-પુણ્ય અને પાપ બે નિર્જરાનો ક્ષય થયા પછી મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે એવું શાસ્ત્રોમા સાંભળવામાં આવે છે તેથી પાપની પેઠે પુણ્ય પણ મોક્ષાર્થીઓને માટે ઉપાદેય નથી.

સમાધાન-એમ કહેવું તે બરાબર નથી કારણ કે પુણ્ય બે પ્રકારનું છે (૧) પુણ્યાનુબંધિ પુણ્ય, (૨) પાપાનુબંધિ પુણ્ય પુણ્યાનુબંધિ પુણ્યનું લક્ષણ એવું છે કે—

"शरीरमाहु[1] नावत्ति, जीवो उच्चइ नाविओ।
संसारो अण्णवो वुत्तो, जं तरंति महेसिणो ॥ १ ॥" इति।

तत्रैव दशमाध्ययने मनुष्यजन्मनो दौर्लभ्यं चोक्तम्—

"[2]दुल्लहे खलु माणुसे भवे, चिरकालेणवि सव्वपाणिणं" इति।

स्थानाङ्गसूत्रेऽपि तृतीयस्थानके च—

"[3]तओ ठाणाइं देवेवीहेज्जा तं जहा– (१) माणुस भवं, (२) आरिए खेत्ते जम्मं, (३) सुकुलपच्चायातिं।" इति।

---

१ "शरीरमाहुः नौः इति, जीव उच्यते नाविकः।
संसारः अर्णवः उक्तः, यं तरन्ति महर्षयः ॥१॥"

२ दुर्लभः खलु मानुष्यो भवः, चिरकालेनापि सर्वप्राणिनाम्।

३ त्रीणि स्थानानि देवा अपीहेरन्, तद्यथा–(१) मानुष्यं भवम्, (२) आर्ये क्षेत्रे जन्म, (३) सुकुलप्रत्यायातिम्।

"(मनुष्यका) शरीर, नौकाके समान है, जीव, नाविक (खेवटिया) के सदृश है और संसार, समुद्र सरीखा है, इसे महर्षि पार करते हैं।"

इसी उत्तराध्ययनके दसवें अध्ययनमें मनुष्य–जन्मकी दुर्लभता बताई है—

"चिरकाल तक सब प्राणियोंके लिए मनुष्य-भव अत्यन्त दुर्लभ है।"

स्थानाङ्गसूत्रमें तीसरे स्थानकमें कहा है–

"इन तीन बोलोंकी देव भी अभिलाषा रखते हैं–(१) मनुष्य-भव, (२) आर्यक्षेत्रमें जन्म, (३) सुकुलकी प्राप्ति"।

"(મનુષ્યનું) શરીર, નૌકા સમાન છે, જીવ, નાવિક (ખલાસી) સમાન છે અને સંસાર, સમુદ્ર સરખો છે, તેને મહર્ષિ પાર કરે છે"

એજ ઉત્તરાધ્યયનના દસમા અધ્યયનમા મનુષ્ય જન્મની દુર્લભતા બતાવી છે–

"ચિરકાળ સુધી સર્વ–પ્રાણીઓને માટે મનુષ્યભવ અત્યત દુર્લભ છે"

સ્થાનાગ–સૂત્રમા ત્રીજા સ્થાનકમા કહ્યુ છે કે–

"આ ત્રણ બોલોની અભિલાષા દેવ પણ રાખે છે (૧) મનુષ્યભવ, (૨) આર્યક્ષેત્રમા જન્મ, (૩) સુકુળની પ્રાપ્તિ"

किञ्च—मनुष्यजन्मनोऽपि मोक्षप्राप्तिकारणत्वेन शास्त्रे प्रतिपादनात्पुण्यं मोक्षार्थिनामुपादेयमेवेत्यवसीयते, पुण्यमन्तरेण मनुष्यजन्मनो दुर्लभत्वात्, तथा चोक्तमुत्तराध्ययनसूत्रे तृतीयाध्ययने—

"चत्तारि[1] परमंगाणि, दुल्लहाणि य जंतुणो ।
माणुसत्तं सुई सद्धा, संजमम्मि य वीरियं ॥ १ ॥" इति ।

संसारार्णवोत्तरणाय नरशरीरस्य नौकाकल्पत्वेन प्रतिपादनान्मोक्षकारणं गम्यते, तथा चोत्तराध्ययनसूत्रे त्रयोविंशाध्ययने—

---

१ "चत्वारि परमाङ्गानि, दुर्लभानि च जन्तोः ।
मानुषत्वं श्रुतिः श्रद्धा, संयमे च वीर्यम् ॥१॥"

दूसरी बात यह है कि—शास्त्रोंमें मनुष्य-भवकी प्राप्ति पुण्यके उदयसे कही गई है, और मनुष्य भव मोक्ष-प्राप्तिका कारण माना गया है, इससे भी यही सिद्ध होता है कि पुण्य मुमुक्षुओंके लिए उपादेय है, क्योंकि पुण्यके बिना मनुष्य-पर्याय मिलना दुर्लभ है। उत्तराध्ययन सूत्रके तीसरे अध्ययनमें कहा है—

"चार परमांग जीवके लिए दुर्लभ हैं—(१) मनुष्य भव, (२) श्रुतिका, (३) सत्य धर्ममें श्रद्धा, (४) संयममें पराक्रम ॥"

मनुष्य-शरीर संसाररूपी समुद्रको पार करनेके लिए नौकाके समान है, इसलिए ज्ञात होता है कि मनुष्य-शरीर मोक्षका कारण है। उत्तराध्ययन सूत्रके तेईसवें अध्ययनमें कहा है—

બીજી વાત એ છે કે—શાસ્ત્રમાં મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ પુણ્યના ઉદયથી કહી છે અને મનુષ્યભવ મોક્ષપ્રાપ્તિનું કારણ માનેલ છે, તેથી પણ એમ સિદ્ધ થાય છે કે પુણ્ય મુમુક્ષુઓને માટે ઉપાદેય છે કારણ કે પુણ્ય વિના મનુષ્ય પર્યાય મળવો દુર્લભ છે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ત્રીજા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે—

' ચાર પરમાંગ જીવને માટે દુર્લભ છે—(૧) મનુષ્યભવ, (૨) શ્રુતિ, (૩) સત્યધર્મમાં શ્રદ્ધા, (૪) સંયમમાં પરાક્રમ"

મનુષ્ય શરીર સંસારરૂપી સમુદ્રને પાર કરવાને માટે નૌકા-સમાન છે, તેથી સમજાય છે કે મનુષ્ય—શરીર મોક્ષનું કારણ છે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના તેવીસમા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે—

"शरीरमाहु[1] नावत्ति, जीवो उच्चइ नाविओ।
संसारो अण्णवो वुत्तो, जं तरंति महेसिणो॥ १॥" इति।

तत्रैव दशमाध्ययने मनुष्यजन्मनो दौर्लभ्यं चोक्तम्—
"[2]दुल्लहे खलु माणुसे भवे, चिरकालेणवि सव्वपाणिणं" इति।

स्थानाङ्गसूत्रेऽपि तृतीयस्थानके च—
"[3]तओ ठाणाइं देवेवीहेज्जा तं जहा- (१) माणुसं भवं, (२) आरिए खेत्ते जम्मं, (३) सुकुलपच्चायातिं।" इति।

---

१ "शरीरमाहुः नौः इति, जीव उच्यते नाविकः।
संसारः अर्णवः उक्तः, यं तरन्ति महर्षयः॥१॥"
२ दुर्लभः खलु मानुष्यो भवः, चिरकालेनापि सर्वप्राणिनाम्।
३ त्रीणि स्थानानि देवा अपीहेरन्, तद्यथा-(१) मानुष्यं भवम्, (२) आर्ये क्षेत्रे जन्म, (३) सुकुलप्रत्यायातिम्।

"(मनुष्यका) शरीर, नौकाके समान है, जीव, नाविक (खेवटिया) के सदृश है और संसार, समुद्र सरीखा है, इसे महर्षि पार करते हैं।"

इसी उत्तराध्ययनके दसवें अध्ययनमें मनुष्य-जन्मकी दुर्लभता बताई है—

"चिरकाल तक सब प्राणियोंके लिए मनुष्य-भव अत्यन्त दुर्लभ है।"

स्थानाङ्गसूत्रमें तीसरे स्थानकमें कहा है—

"इन तीन बोलोंकी देव भी अभिलाषा रखते हैं-(१) मनुष्य-भव, (२) आर्यक्षेत्रमें जन्म, (३) सुकुलकी प्राप्ति"।

"(મનુષ્યનું) શરીર, નૌકા સમાન છે, જીવ, નાવિક (ખલાસી) સમાન છે અને સંસાર, સમુદ્ર સરખો છે, તેને મહર્ષિ પાર કરે છે"

એજ ઉત્તરાધ્યયનના દસમા અધ્યયનમા મનુષ્ય જન્મની દુર્લભતા બતાવી છે—
"ચિરકાળ સુધી સર્વ-પ્રાણીઓને માટે મનુષ્યભવ અત્યંત દુર્લભ છે"

સ્થાનાગ-સૂત્રમા ત્રીજા સ્થાનકમા કહ્યુ છે કે—
"આ ત્રણ બોલોની અભિલાષા દેવ પણ રાખે છે (૧) મનુષ્યભવ, (૨) આર્યક્ષેત્રમા જન્મ, (૩) સુકુળની પ્રાપ્તિ"

किञ्च—मनुष्यजन्मनोऽपि मोक्षप्राप्तिकारणत्वेन शास्त्रे प्रतिपादनात्पुण्यं मोक्षार्थिनाप्युपादेयमेवेत्यवसीयते, पुण्यमन्तरेण मनुष्यजन्मनो दुर्लभत्वाद्, तथा चोक्तमुत्तराध्ययनसूत्रे तृतीयाध्ययने—

"चत्तारि[1] परमंगाणि, दुल्लहाणि य जंतुणो ।
माणुसत्तं सुई सद्धा, संजमम्मि य वीरियं ॥ १ ॥" इति ।

संसारार्णवोत्तरणाय नरशरीरस्य नौकारूपत्वेन प्रतिपादनान्मोक्षकारणं गम्यते, तथा चोत्तराध्ययनसूत्रे त्रयोविंशाध्ययने—

---

१ "चत्तारि परमाङ्गानि, दुर्लभानि च जन्तोः ।
मानुषत्वं श्रुतिः श्रद्धा, संयमे च वीर्यम् ॥१॥"

दूसरी बात यह है कि—शास्त्रोंमें मनुष्य-भवकी प्राप्ति पुण्यके उदयसे कही गई है, और मनुष्य-भव मोक्ष-प्राप्तिका कारण माना गया है, इससे भी यही सिद्ध होता है कि पुण्य मुमुक्षुओंके लिए उपादेय है, क्योंकि पुण्यके बिना मनुष्य-पर्याय मिलना दुर्लभ है। उत्तराध्ययन सूत्रके तीसरे अध्ययनमें कहा है—

"चार परमांग जीवके लिए दुर्लभ हैं—(१) मनुष्य भव, (२) श्रुतिका, (३) सत्य धर्ममें श्रद्धा, (४) संयममें पराक्रम ॥"

मनुष्य-शरीर संसाररूपी समुद्रको पार करनेके लिए नौकाके समान है, इससिए ज्ञात होता है कि मनुष्य शरीर मोक्षका कारण है। उत्तराध्ययन सूत्रके तेईसवें अध्ययनमें कहा है—

બીજી વાત એ છે કે—શાસ્ત્રમાં મનુષ્યભવની પ્રાપ્તિ પુણ્યના ઉદયથી કહી છે અને મનુષ્યભવ મોક્ષપ્રાપ્તિનું કારણ માનેલ છે, તેથી પણ એમ સિદ્ધ થાય છે કે પુણ્ય મુમુક્ષુઓને માટે ઉપાદેય છે કારણ કે પુણ્ય વિના મનુષ્ય પર્યાય મળવો દુર્લભ છે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ત્રીજા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે—

' ચાર પરમાંગ જીવને માટે દુર્લભ છે—(૧) મનુષ્યભવ, (૨) શ્રુતિ, (૩) સત્યધર્મમાં શ્રદ્ધા, (૪) સંયમમાં પરાક્રમ."

મનુષ્ય શરીર સંસારરૂપી સમુદ્રને પાર કરવાને માટે નૌકા-સમાન છે તેથી સમજાય છે કે મનુષ્ય-શરીર મોક્ષનું કારણ છે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના તેવીસમા અધ્યયનમાં કહ્યું છે કે—

"पुण्णाइं खलु आउसो ! किच्चाइं करणिज्जाइं, तरणिज्जाइं, पायकराइं, धणकराइं, जसकराइं" इति ।

किञ्च पुण्ये हेयत्वहेतुभूतस्य मिथ्यात्वाऽविरतिप्रमादकषायाऽशुभयोगाऽन्यतमजनकत्वस्याभावात् तस्यानुपादेयत्वापादनं गगनकुसुमायितमेव, प्रत्युताऽशुभभावपरिपन्थितया तस्य कर्त्तव्यत्वमेव सुतरां दृढीभवति, अशुभभावपरिपन्थिनः कर्त्तव्यकोटौ विनिविष्टत्वाद् यथा संयमस्य ।

"दुविहं खवेऊण य पुण्ण-पावं" (द्विविधं क्षपयित्वा च पुण्य-पापम्) इति

पुण्यानि खलु आयुष्मन् ! कृत्यानि करणीयानी, तरणीयानि, पात्रकराणि, धनकराणि, यशःकराणि ।

---

(३) वस्त्र-पुण्य, (४) लयन-पुण्य, (५) शयन-पुण्य, (६) मनः-पुण्य, (७) वचनपुण्य, (८) कायपुण्य (९) नमस्कारपुण्य।" इति। फिर भी कहा है-

"हे आयुष्मन् ! पुण्य-कृत्य करने योग्य है, पुण्य ही पात्र बनाता है, पुण्य ही सम्पत्ति और यशको बढाता है"-इति ।

जिससे मिथ्यात्व, अविरति, प्रमाद, कषाय और अशुभ योग उत्पन्न हों या इनमेंसे कोई एक उत्पन्न होता हो, वह त्याज्य होता है। पुण्य इनमेंसे किसीको भी उत्पन्न नहीं करता। अतः उसे अनुपादेय बतलाना आकाशके पुष्पके समान असत् है। पुण्य अशुभ भावोंको दूर करता है इसलिए उसकी कर्त्तव्यता स्वयसिद्ध है। जो अशुभ भावोंका विरोधी होता है वह अवश्य कर्त्तव्य होता है, जैसे-संयम।

शास्त्रोंमें यह कथन किया गया है कि-"पुण्य और पाप दोनोंका

---

(૩) વસ્ત્ર-પુણ્ય, (૪) લયન-પુણ્ય, (૫) શયન-પુણ્ય, (૬) મન-પુણ્ય, (૭) વચન-પુણ્ય, (૮) કાય-પુણ્ય, (૯) નમસ્કાર-પુણ્ય" ઇતિ વળી કહ્યું છે કે—

"હે આયુષ્મન્! પુણ્ય-કૃત્ય કરવા યોગ્ય છે, પુણ્ય જ પાત્ર બનાવે છે, પુણ્ય જ સંપત્તિ અને યશને વધારે છે" ઇતિ

જેથી મિથ્યાત્વ અવિરતિ પ્રમાદ કષાય અને અશુભ યોગ ઉત્પન્ન થાય, યા એમાનું કોઇ એક ઉત્પન્ન થાય, તે ત્યાજ્ય હોય છે પુણ્ય એમાના કોઇને ઉત્પન્ન કરતુ નથી તેથી તેને અનુપાદેય બતાવવુ એ આકાશના પુષ્પની સ ાન અસત્ છે પુણ્ય અશુભ ભાવોને દૂર કરે છે, તેથી તેની કર્ત ા સ્વય સદ્ધ છે જે અશુભ ભાવોનુ વિરોધી હોય છે તે અવશ્ય કર્તવ્ય હોય જ જનક સયમ

શાસ્ત્રોમા એમ કહ્યું છે કે-"પુણ્ય અને પાપ બેઉનો ક્ષય થવાથી મોક્ષની

उत्तराध्ययनसूत्रे त्रयोदशाध्ययने पुण्यसञ्चयस्य परमावश्यकता प्रतिपादिता तथाहि—

"[1]इह जीविए राय ! असासयम्मि,
धणियं तु पुण्णाइं अकुव्वमाणे ।
से सोयइ मच्चुमुहोवणीए,
धम्मं अकाऊण परम्मि लोए ॥ २१ ॥" इति

किञ्चागमे साधुप्रभृतये आहारोपकरणादिवितरणरूपस्य पुण्यस्य कर्त्तव्यत्वेनोपदिष्टतयाऽऽगमप्रमाणेनोपादेयत्वसिद्धिः, तथा चागमः—

"नवविहे पुण्णे पण्णत्ते,तं जहा—(१) अन्नपुण्णे, (२) पानपुण्णे, (३) वत्थ पुण्णे, (४) लेणपुण्णे, (५) सयणपुण्णे, (६) मणपुण्णे, (७) वयपुण्णे, (८) काय पुण्णे, (९) नमोक्कारपुण्णे" इति ।

---

१ इह जीविते राजन्! अशाश्वते, अधिकं तु पुण्यान्यकुर्वाणः। स शोचति मृत्युमुखोपनीतः, धर्ममकृत्वा परस्मिन् लोके ॥ ' ॥

२ नवविधं पुण्यं प्रज्ञप्तं, तद्यथा—(१) अन्नपुण्यम्, (२) पानपुण्यम्, (३) वस्त्र पुण्यम्, (४) लयनपुण्यम्, (५) शयनपुण्यम्, (६) मनःपुण्यम्, (७) वचपुण्यम्, (८) कायपुण्यम्, (९) नमस्कारपुण्यम्। इति ।

उत्तराध्ययनके तेरहवें अध्ययनमें पुण्यके संग्रह करनेकी आवश्यकताका प्रतिपादन की है—

"हे राजन्! इस नश्वर जीवनमें पुण्य और धर्म न करनेवाले इहलोक पर-लोकमें मृत्युके मुखमें गये हुए शोच करते हैं।"

आगममें साधु आदिके लिए आहार-उपकरण आदिका दान करने रूप पुण्य कर्त्तव्य माना है। आगममें कहा है कि—

[1]पुण्य नव प्रकारका है वह इस प्रकार—(१) अन्न-पुण्य, (२) पान-पुण्य,

---

ઉત્તરાધ્યયનના તેરમા અધ્યયનમાં પુણ્યનો સંગ્રહ કરવાની આવશ્યકતા પ્રતિપાદન કરવામાં આવી છે—

હે રાજન્! આ નશ્વર જીવનમાં પુણ્ય અને ધર્મ ન કરનારા પરલોકમાં મૃત્યુના મુખમાં ગયેલા શોચ કરે છે."

આગમમાં સાધુ આદિને માટે આહાર-ઉપકરણ આદિનું દાન કરવા પુણ્યને કર્તવ્ય માનવું છે આગમમાં કહ્યું છે કે—

"પુણ્ય નવ પ્રકારનું છે તે આ પ્રમાણે—(૧) અન્ન-પુણ્ય, (૨) પાન-પુણ્ય,

"पुण्णाइं खलु आउसो ? किच्चाइं करणिज्जाइं, तरणिज्जाइं, पायकराइं, धणकराइं, जसकराइं" इति ।

किञ्च पुण्ये हेयत्वहेतुभूतस्य मिथ्यात्वाऽविरतिप्रमादकषायाऽशुभयोगाऽन्यतमजनकत्वस्याभावात् तस्यानुपादेयत्वापादनं गगनकुसुमायितमेव, प्रत्युताऽशुभभावपरिपन्थितया तस्य कर्त्तव्यत्वमेव सुतरां दृढीभवति, अशुभभावपरिपन्थिनः कर्त्तव्यकोटौ विनिविष्टत्वाद् यथा संयमस्य ।

"दुविहं खवेऊण य पुण्ण-पावं" (द्विविधं क्षपयित्वा च पुण्य-पापम्) इति

पुण्यानि खलु आयुष्मन् ! कृत्यानि करणीयानी, तरणीयानि, पात्रकराणि, धनकराणि, यशःकराणि ।

---

(३) वस्त्र-पुण्य, (४) लयन-पुण्य, (५) शयन-पुण्य, (६) मनः-पुण्य, (७) वचनपुण्य, (८) कायपुण्य (९) नमस्कारपुण्य।" इति। फिर भी कहा है-

"हे आयुष्मन् ! पुण्य-कृत्य करने योग्य है, पुण्य ही पात्र बनाता है, पुण्य ही सम्पत्ति और यशको बढाता है"-इति ।

जिससे मिथ्यात्व, अविरति, प्रमाद, कषाय और अशुभ योग उत्पन्न हों या इनमेंसे कोई एक उत्पन्न होता हो, वह त्याज्य होता है। पुण्य इनमेंसे किसीको भी उत्पन्न नहीं करता। अतः उसे अनुपादेय बतलाना आकाशके पुष्पके समान असत् है। पुण्य अशुभ भावोंको दूर करता है इसलिए उसकी कर्त्तव्यता स्वयसिद्ध है। जो अशुभ भावोंका विरोधी होता है वह अवश्य कर्त्तव्य होता है, जैसे-संयम।

शास्त्रोंमें यह कथन किया गया है कि-"पुण्य और पाप दोनोंका

---

૩) વસ્ત્ર-પુણ્ય, (૪) લયન-પુણ્ય, (૫) શયન-પુણ્ય, (૬) મન-પુણ્ય, (૭) વચન-પુણ્ય, ૮) કાય-પુણ્ય, (૯) નમસ્કાર-પુણ્ય" ઇતિ વળી કહ્યુ છે કે—

"હે આયુષ્મન્! પુણ્ય-કૃત્ય કરવા યોગ્ય છે, પુણ્ય જ પાત્ર બનાવે છે, પુણ્ય જ સપત્તિ અને યશને વધારે છે" ઇતિ

જેથી મિથ્યાત્વ અવિરતિ પ્રમાદ કષાય અને અશુભ યોગ ઉત્પન્ન થાય, યા એમાનું કોઇ એક ઉત્પન્ન થાય, તે ત્યાજ્ય હોય છે પુણ્ય એમાના કોઇને ઉત્પન્ન કરતુ નથી તેથી તેને અનુપાદેય બતાવવુ એ આકાશના પુષ્પની સ ન અસત્ છે પુણ્ય અશુભ ભાવોને દૂર કરે છે, તેથી તેની કર્ત વ્ય તા સ્વય સિદ્ધ છે જે અશુભ ભાવોનું વિરોધી હોય છે તે અવશ્ય કર્તવ્ય હોય છ જેમકે સયમ

શાસ્ત્રોમા એમ કહ્યુ છે કે-"પુણ્ય અને પાપ બેઉનો ક્ષય થવાથી મોક્ષની

पश्चात्पश्चते शास्त्रे तत् पारमासाद्य तरणिपरित्यजनमिव मुक्तिमाप्तिसमयापेक्षम्। स
समुद्रस्य परस्मिन् पारे विद्यमानं गृह मन्तुकामः पथिकोऽपरतीरे स्थितः
'कथमहं तरिष्यामी'ति, तदानीं नावं विलोक्य "नौरियं परपारप्रापिका न
मदीयमुद्यमप्रापिका, अतमस्या आश्रयणेन" इत्यालोच्य यदि नावं नाश्रयति
तदाऽसौ पारं गन्तुं न शक्नोति। यदि कथञ्चिदपि संस्थितः समुद्रमध्ये पूर्वोक्तया
कुवाँतो नावं परित्यजेत् तदाऽपि नासौ पारमुपैति परन्तु समुद्रस्य तरङ्गान्तरालोक
नपूर्वपुत्कारगाधजले पतितो निमज्जति म्रियते च। यस्तु पुनर्विवेकी पथिकः
नावमाश्रयति तयाऽसौ परं पारं प्राप्य ततः परं चङ्क्रमणसमर्थं तरणिं परित्यजति

अप होनेसे मोक्षकी प्राप्ति होती है" सो इस प्रकार समझना चाहिए कि-
जैसे समुद्रको पार करके फिर नौकाका त्याग किया जाता है। जैसे
समुद्रके दूसरे किनारे पर बने हुए घरमें जानेकी इच्छा करनेवाला
पथिक सोचता है कि-'मैं समुद्रको कैसे पार कर सकूँगा?' उसी समय
नौकाको देख कर वह पथिक यदि यह विचार करने लगे कि 'इससे तो
मैं परले पार तक ही पहुँच सकूँगा घर तक नहीं पहुँच सकूँगा' ऐसे विचारसे
नौकाका अवलम्बन न करे तो कभी घर नहीं पहुँच सकता। यदि
नौकामें बैठा हुआ कोई पथिक बीच समुद्रमें उक्त विचार करके नौकाका
त्याग करदे तो भी घर नहीं पहुँच सकता, पथिक समुद्रकी चंचल तरंगों
और भँवरोंसे युक्त अथाह जलमें गिर पड़ेगा और मृत्युको भी प्राप्त हो
जायगा किन्तु जो विवेकी पथिक नौकाका सहारा लेता है उसे नौका

પ્રાપ્તિ થાય છે" તે એ પ્રકારે સમજવું કે-જેમ સમુદ્રને પાર કરીને પછી નૌકાને ત્યાગ કરવામાં આવે છે જેમ સમુદ્રના બીજા કિનારા પર બનેલા ઘરમાં જવાની ઇચ્છા કરનારો પથિક વિચારે છે કે ' હું સમુદ્રને કેવી રીતે કેટલી પાર કરીશ?' એ વખતે નૌકાને જોઈને એ પથિક જો એમ વિચાર કરવા લાગે કે "આથી તો હું પેલા કિનારા સુધી જ પહોંચી શકીશ, ઘર સુધી નહિ પહોંચી શકું," એવા વિચારથી નૌકાનું અવલંબન ન કરે તો તે કદાપિ પોતાના ઘરે પહોંચી શકતો નથી. જો નૌકામાં બેઠેલો કોઈ પથિક સમુદ્રની વચ્ચે એવો વિચાર કરીને નૌકાને ત્યાગ કરી દે તો પણ પોતાના ઘરે પહોંચતો નથી. અહીં સમુદ્રના મોજા તરંગો અને ભમરીઓથી યુક્ત અથાહ જળમાં પડી જશે અને મરણ પણ પામશે. પરન્તુ જે વિવેકી પથિક નૌકાનો આશ્રય લે છે તેને નૌકા પોતે પર પહોંચાડી દે છે

एवं तरणितो विप्रयुक्तः पान्थः स्वावलम्बनो भूत्वा सुखेन सत्वरं स्वकीयं धाम समवाप्नोति, तथा भव्यजीवः संसारतः परस्मिन् पारे विद्यमानं मोक्षं गन्तुकामोऽपरपारे मनुष्यशरीरे तिष्ठन् विभावयति–"कथमहं दुःखबहुलं चतुर्गतिकसंसारं तरिष्यामि?" इति, तदानीं मुनिजनोपदेशश्रवणतो जैनागमाद्वा दयादानादिपुण्यमहिमानमवगत्य तत्र यदि विवेकी पुण्यमाश्रयते तदा स सुखेन संसारसागरमुत्तरति।

अथवा यथाऽङ्गारकामस्तावत् काष्ठादिषु वह्निं प्रज्वालयति, अन्येन वा प्रज्वालितं वह्निमुपादत्ते, ततः काष्ठगतानलं जलेन निर्वापयति, वह्निविनाशे च सति अङ्गारोत्पत्तिर्भवति, एवं वह्न्युपादानं विनाऽङ्गारो लब्धुमशक्यः यथाऽङ्गारं

परले पार पहुँचा देती है, आगे गति करनेमें असमर्थ होनेसे पथिक उसका त्याग करके स्वावलम्बी बन कर अपने घर पहुँच जाता है।

इसी प्रकार भव्य जीव संसारसे परले पार पर अर्थात् मोक्षको जाना चाहता है। वह मनुष्यशरीररूपी इस पार पर ठहरा हुआ विचार करता है कि–'मैं दुःखोंसे भरे हुए चतुर्गतिक संसार-सागरको कैसे पार कर सकूँगा?' तब मुनिजनोंके उपदेशसे, अथवा शास्त्रोंसे दया दान आदि पुण्यकी महिमा जान कर पुण्यका आश्रय लेवे तो सुखपूर्वक संसार-सागरके पार पहुँच सकता है।

अथवा जैसे कोयले चाहनेवाले पुरुष काष्ठ आदिमें अग्नि जलाता है, अथवा दूसरेके द्वारा जलाई हुई अग्निको ग्रहण करता है, फिर उस अग्निको बुझा देता है। अग्नि बुझ जाने पर कोयला उत्पन्न होता है। इस प्रकार अग्निका आश्रय लिए विना कोयला कदापि नहीं प्राप्त हो सकता।

નૌકા આગળ ગતિ કરવામા અસમર્થ હોવાથી પથિક એનો ત્યાગ કરીને સ્વાવલંબી બનીને પોતાને ઘેર પહોચી જાય છે

એ પ્રકારે ભવ્ય જીવ સસારને પેલેપાર અર્થાત્ મોક્ષે જવા ઇચ્છતો હોય છે તે મનુષ્ય–શરીરરૂપી આ કિનારા પર ઉભો રહીને વિચાર કરે છે કે 'હુ દુખોથી ભરેલા ચતુર્ગતિક સસાર–સાગરને કેવી રીતે પાર કરી શકીશ?' ત્યારે મુનિજનોના ઉપદેશથી, અથવા શાસ્ત્રોદ્વારા દયા દાન આદિ પુણ્યનો મહિમા જાણીને પુણ્યનો આશ્રય લે તો સુખપૂર્વક સસારસાગરને પેલેપાર પહોચી શકે છે

અથવા જેને કોયલા જોઇતા હોય છે તે પુરૂષ લાકડાને અગ્નિ લગાડે છે અથવા બીજાઓએ સળગાવેલા અગ્નિને ગ્રહણ કરે છે, અને પછી એ અગ્નિને હોલવી નાખે છે અગ્નિ હોલવાઈ જતા કોયલા ઉત્પન્ન થાય છે, એ રીતે અગ્નિનો આશ્રય લીધા

पञ्चमूपते आद्ये तत् परमासाद्य परणिपरित्यजनमिव मुक्तिमासिसपयावेशम्। स
समुद्रस्य परस्मिन् पारे विपमानं गृह गन्तुकामः पथिकोऽपरतीरे विपासपी
'कथमहं तरिष्यामी'ति, तदानीं नावं विलोक्य "नौरियं परपारप्राप्तिक्षेत्र म
मदीयगृहप्राप्तिका, अस्मस्या आश्रयणेन" इत्याकोल्य यदि नावं नावलम्बते
तदाऽसौ गृहं गन्तुं न शक्नोति। यदि कथिञ्चिदपि संस्थितः समुद्रमध्ये पूर्वोक्तमावं
कुर्वाणो नावं परित्यजेत् तदाऽपि नासौ गृहमेति परन्तु समुद्रस्य तरङ्गसङ्घ
र्षसमुत्थाऽऽवर्तसङ्के पतितो निमज्जति विपत्तेऽपि च। यस्तु पुनर्विवेकी पथि
नावमाश्रयति तदाऽसौ परं पारं प्राप्य ततः परं चलितुमसमर्थां तरणिं परित्यजं

क्षय होनेसे मोक्षकी प्राप्ति होती है" सो इस प्रकार समझना चाहिए कि
जैसे समुद्रको पार करके फिर नौकाका त्याग किया जाता है। उसे
समुद्रके दूसरे किनारे पर बने हुए घरमें आनेकी इच्छा करनेवाला
पथिक सोचता है कि-'मैं समुद्रको कैसे पार कर सकूँगा?' उसी समय
नौकाको देख कर वह पथिक यदि यह विचार करने लगे कि 'इससे तो
मैं परले पार तक ही पहुँच सकूँगा पर तक नहीं पहुँचूँगा' ऐसे विचारसे
नौकाका अवलम्बन न करे तो कभी पर नहीं पहुँच सकता। यदि
नौकामें बैठा हुआ कोई पथिक बीच समुद्रमें शक विचार करके नौकाका
त्याग करदे तो भी घर नहीं पहुँच सकता, बल्कि समुद्रकी चञ्चल तरंगों
और भँवरोंसे युक्त अपार जलमें गिर पड़ेगा और मृत्युको भी प्राप्त हो
जायगा किन्तु जो विवेकी पथिक नौकाका सहारा लेता है उसे नौका

પ્રાપ્તિ થાય છે" તે એ પ્રકારે સમજવું કે-જેમ સમુદ્રને પાર કરીને પછી નૌકાને
ત્યાગ કરવામાં આવે છે જેમ સમુદ્રના બીજા કિનારા પર બનેલા ઘરમાં આવવાની
ઇચ્છા કરનારો પથિક વિચારે છે કે "હું સમુદ્રને કેવી રીતે ઉતરી શકીશ!"
એ વખતે નૌકાને જોઇને જો પથિક જો એમ વિચાર કરવા લાગે કે "આથી
તો હું પેલા કિનારા સુધી જ પહોંચી શકીશ, ઘર સુધી નહિ પહોંચી શકું"
એવા વિચારથી નૌકાનું અવલંબન ન કરે તો તે કદાપિ ઘેર પહોંચી શકતો નથી
જો નૌકામાં બેઠેલો કોઇ પથિક સમુદ્રની વચ્ચે એવો વિચાર કરીને નૌકાનો
ત્યાગ કરી દે તો પણ ઘેર પહોંચતો નથી. અહીં સમુદ્રના ચંચળ તરંગો અને
ભમરીઓથી યુક્ત અપાર જળમાં પડી જઈ અને મરણ પણ પામી. પરન્તુ
જે વિવેકી પથિક નૌકાનો આશ્રય લે છે તેને નૌકા પેલે પાર પહોંચાડી દે છે

एवं तरणितो विमयुक्तः पान्थः स्वावलम्बनो भूत्वा सुखेन सत्वरं स्वकीयं धाम समवाप्नोति, तथा भव्यजीवः संसारतः परस्मिन् पारे विद्यमानं मोक्षं गन्तुकामोऽपरपारे मनुष्यशरीरे तिष्ठन् विभावयति–"कथमहं दुःखबहुलं चतुर्गतिकसंसारं तरिष्यामि?" इति, तदानीं मुनिजनोपदेशश्रवणतो जैनागमाद्वा दयादानादिपुण्यमहिमानमवगत्य तत्र यदि विवेकी पुण्यमाश्रयते तदा स सुखेन संसारसागरमुत्तरति।

अथवा यथाऽङ्गारकामस्तावत् काष्ठादिषु वह्निं प्रज्वालयति, अन्येन वा प्रज्वालितं वह्निमुपादत्ते, ततः काष्ठगतानलं जलेन निर्वापयति, वह्निविनाशे च सति अङ्गारोत्पत्तिर्भवति, एवं वह्न्युपादानं विनाऽङ्गारो लब्धुमशक्यः यथाऽङ्गारं

परले पार पहुँचा देती है, आगे गति करनेमें असमर्थ होनेसे पथिक उसका त्याग करके स्वावलम्बी बन कर अपने घर पहुँच जाता है।

इसी प्रकार भव्य जीव संसारसे परले पार पर अर्थात् मोक्षको जाना चाहता है। वह मनुष्यशरीररूपी इस पार पर ठहरा हुआ विचार करता है कि–'मैं दुःखोंसे भरे हुए चतुर्गतिक संसार-सागरको कैसे पार कर सकूँगा?' तब मुनिजनोंके उपदेशसे, अथवा शास्त्रोंसे दया दान आदि पुण्यकी महिमा जान कर पुण्यका आश्रय लेवे तो सुखपूर्वक संसार-सागरके पार पहुँच सकता है।

अथवा जैसे कोयले चाहनेवाले पुरुष काष्ठ आदिमें अग्नि जलाता है, अथवा दूसरेके द्वारा जलाई हुई अग्निको ग्रहण करता है, फिर उस अग्निको बुझा देता है। अग्नि बुझ जाने पर कोयला उत्पन्न होता है। इस प्रकार अग्निका आश्रय लिए विना कोयला कदापि नहीं प्राप्त हो सकता।

નૌકા આગળ ગતિ કરવામા અસમર્થ હોવાથી પથિક એનો ત્યાગ કરીને સ્વાવલંબી બનીને પોતાને ઘેર પહોચી જાય છે

એ પ્રકારે ભવ્ય જીવ સસારને પેલેપાર અર્થાત્ મોક્ષે જવા ઇચ્છતો હોય છે તે મનુષ્ય-શરીરરૂપી આ કિનારા પર ઉભો રહીને વિચાર કરે છે કે 'હુ દુ ખોથી ભરેલા ચતુર્ગતિક સસાર-સાગરને કેવી રીતે પાર કરી શકીશ ?' ત્યારે મુનિજનોના ઉપદેશથી, અથવા શાસ્ત્રોદ્વારા દયા દાન આદિ પુણ્યનો મહિમા જાણીને પુણ્યનો આશ્રય લે તો સુખપૂર્વક સસારસાગરને પેલેપાર પહોચી શકે છે

અથવા જેને કોયલા જોઇતા હોય છે તે પુરૂષ લાકડાને અગ્નિ લગાડે છે. અથવા બીજાઓએ સળગાવેલા અગ્નિને ગ્રહણ કરે છે, અને પછી એ અગ્નિને હોલવી નાખે છે અગ્નિ હોલવાઈ જતા કોયલા ઉત્પન્ન થાય છે, એ રીતે અગ્નિનો આશ્રય લીધા

प्रति यद्विध्वंसस्य कारणता, ध्वंसस्य च प्रतियोगिसापेक्षत्वेन प्रतियोगी यथाऽग्निरपेक्षो भवति, तद्वत् मोक्षं प्रति पुण्यध्वंसस्य कारणतायां तत्प्रतियोगिनः पुण्यस्यापि तदुपादेयमेव। पुण्यमर्जयित्वा शुभपरिणामरूपं पुण्यं ध्यानादिशुद्धपरिणामेन क्षपयित्वा मोक्षो लब्धुं शक्यते। इत्थं चाऽऽगमप्रामाण्येन पुण्यस्य भव्यकर्तव्यतया प्ररूपणं सिध्यति, भव्यकर्तव्यतयाऽऽगम प्रतिपादितत्वाद्, शुद्धभावकारणत्वाच्चेति।

पापम्=पातयति=शुभपरिणामाद्दूरं नयत्यात्मानमिति, पत्+णिच्+अण्=पापं, पत्=गतौ धातोः नोऽशुभपरिणाममिति यावत्=पुण्यपरिपन्थि यत्, विस्तरस्तु भगवत्प्रणीत-आगमेभ्यो

અર્થાત્ જેમ કોયલેકી પ્રાપ્તિકે લિએ અગ્નિકા ધ્વંસ કારણ હોતા હૈ ઔર ધ્વંસ પ્રતિયોગિસાપેક્ષ હોતા હૈ ઇસલિએ અગ્નિકે ધ્વંસકા પ્રતિયોગી અગ્નિ ભી ઉપાદેય હોતી હૈ। ઇસી પ્રકાર મોક્ષકા કારણ પુણ્યકા ધ્વંસ હૈ, અતઃ ધ્વંસકા પ્રતિયોગી પુણ્ય ભી મોક્ષકે લિએ ઉપાદેય હૈ। ઉસકા ઉપાર્જન કિયે બિના મોક્ષકી પ્રાપ્તિ નહીં હો સકતી, ક્યોંકિ પહલે શુભ પરિણામ રૂપ પુણ્યકા ઉપાર્જન કરકે ફિર ધ્યાન આદિ શુદ્ધ પરિણામોંસે ઉનકા ક્ષય કરકે મોક્ષ પ્રાપ્ત કિયા જા સકતા હૈ।

ઇસ પ્રકાર આગમમેં કર્તવ્યરૂપસે પ્રતિપાદન કરનેસે તથા શુદ્ધ ભાવકા કારણ હોનેસે યહ અચ્છી ભાંતિ સિદ્ધ હો ગયા કિ પુણ્ય અવશ્ય કર્તવ્ય હૈ

જો શુભ પરિણામોંસે આત્માકો દૂર રખતા હૈ—શુભ પરિણામ નહીં હોને દેતા વહ પાપ કહલાતા હૈ। વહ પુણ્યકા વિરોધી હૈ।

વિના કોયલા પ્રાપ્તિ પ્રાપ્ત થતા નથી. અર્થાત્ જેમ કોયલાની પ્રાપ્તિ માટે અગ્નિનો ધ્વંસ કારણ બને છે અને ધ્વંસ પ્રતિયોગિ—સાપેક્ષ હોય છે માટે અગ્નિના ધ્વંસનો પ્રતિયોગી અગ્નિ પણ ઉપાદેય બને છે તેજ રીતે મોક્ષનું કારણ પુણ્યનો ધ્વંસ છે. તેટલે ધ્વંસનું પ્રતિયોગી પુણ્ય પણ મોક્ષને માટે ઉપાદેય છે તેનું ઉપાર્જન કર્યા વિના મોક્ષની પ્રાપ્તિ કદી થવાની નથી. કારણ કે પહેલા શુભ-પરિણામરૂપ પુણ્યનું ઉપાર્જન કરીને પછી ધ્યાન આદિ શુદ્ધ પરિણામોથી તેનો ક્ષય કરીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે

એ રીતે આગમમાં કર્તવ્યરૂપે પ્રતિપાદન કરવાથી તથા શુદ્ધ ભાવનું કારણ હોવાથી એ સારી રીતે સિદ્ધ થઈ ગયું કે પુણ્ય અવશ્ય કર્તવ્ય છે

આત્માને શુભ પરિણામોથી દૂર રાખે છે—શુભ પરિણામ થવા દેતુ નથી તેને પાપ કહે છે તે પુણ્યનું વિરોધી છે

तोषणीटीकातोऽवगन्तव्यः। बन्धम्=बध्यते=परतन्त्रीक्रियतेऽनेनाऽऽत्मेति बन्धः= अभीप्सितस्थानप्राप्तिगतिप्रतिरोधलक्षणः, जीवकर्मणोरयोगोलकवह्न्योरिव तादात्म्यापन्नत्वं वा, स च द्रव्यतो निगडादिः, भावतो रागद्वेषादिः, यथा द्रव्यबन्धनबद्धो जनोऽभिमतस्थानलाभाभावेन कारागारादावेव विविधवेदनादारुणां दशामासादयन् विपीदति, तथाऽयमात्मा ज्ञानावरणीयादिकर्माष्टकनिगडसन्दानितोऽनन्ताऽक्षय्यसुखसम्पदुल्लसिताऽव्याबाधाऽभिमतशिवस्थानप्राप्तिं विना जन्मजरामरणादिजन्यानन्यसामान्यकष्टसमष्टिं स्पष्टमनुभवन्निहैव संसारगह्वरे विपीदति, तम्।

आत्मा जिससे बद्ध-परतन्त्र हो जाती है, वह अर्थात्-अभीष्ट स्थानकी प्राप्ति करानेवाली गतिको रोकनेवाला बन्ध कहलाता है। अथवा जैसे लोहेका गोला और अग्नि एकमेकसे हो जाते हैं, उसी प्रकार जीव और कर्मोंमें एकताका ज्ञान करानेवाला बन्ध होता है। बेडी आदि द्रव्यबन्ध है और रागद्वेष आदि भावबन्ध है। जैसे द्रव्यबन्ध-निगड़ आदि-से बंधा हुआ मनुष्य अभिमत स्थान पर न पहुँच सकनेके कारण कारागार आदिमें ही विविध वेदनाओंके द्वारा दारुण दशा प्राप्त करता हुआ दुःख पाता है, वैसे ही ज्ञानावरण आदि आठ कर्म-स्वरूप भावबन्धरूपी बेड़ीके कारण अनन्त अविनाशी सुखरूपी सम्पत्तिसे शोभित, अव्याबाध और अभीष्ट मोक्ष-स्थानकी प्राप्तिके विना जन्म जरा मरण आदिसे होनेवाले अपरिमित दुःख भोगता हुआ इसी संसाररूपी गड्ढेमें पड़ा हुआ कष्ट उठाता है।

આત્મા જેથી બદ્ધ-પરતન્ત્ર થઇ જાય છે તે-અર્થાત્ અભીષ્ટ સ્થાનની પ્રાપ્તિ કરાવનારી ગતિને રોકનાર બંધ કહેવાય છે અથવા જેમ લોઢાનો ગોળો અને અગ્નિ એક-મેક બની જાય છે, તેમ જીવ અને કર્મોમા એકતાનું જ્ઞાન કરાવનાર બંધ હોય છે બેડી આદિ દ્રવ્ય-બંધ છે અને રાગ-દ્વેષ આદિ ભાવ-બંધ છે જેમ દ્રવ્ય-બંધ-હેડ કે બેડી આદિથી બંધાયલો મનુષ્ય ધારેલે સ્થાને ન પહોચી શકવાને કારણે કારાગાર આદિમા જ વિવિધ વેદનાઓ દ્વારા દારૂણ દશા પ્રાપ્ત કરતા દુખ પામે છે તેમ જ્ઞાનાવરણ આદિ આઠ કર્મસ્વરૂપ ભાવ-બંધરૂપી બેડીને કારણે, અનંત અવિનાશી સુખરૂપી સંપત્તિથી શોભિત, અવ્યાબાધ અને અભીષ્ટ મોક્ષસ્થાનની પ્રાપ્તિ વિના જન્મ-જરા-મરણ આદિથી થતા અપરિમિત દુખ ભોગવતા જીવ આ સંસારરૂપી ખાડામા પડીને કષ્ટ ભોગવે છે

भवति यद्विध्वंसस्य कारणता, ध्वंसस्य च प्रतियोगिसापेक्षत्वेन प्रतियोगी वह्निरपेक्षो भवति, तद्वत् मोक्षं प्रति पुण्यध्वंसस्य कारणतायां सत्प्रतियोगित्वेन इष्टमप्युपादेयमेव। पुण्यमर्जयित्वा शुभपरिणामरूपं पुण्यं ध्यानादिशुद्धपरिणामैः क्षपयित्वा मोक्षो लब्धुं शक्यते। इत्थं चाऽऽगमपरामर्शेन पुण्यस्य भव्यकर्तव्यतया ऽऽगमे प्रतिपादितत्वात्, शुद्धभावकारणत्वाच्चेति सुष्ठुक्तं सिध्यति, भव्यकर्तव्यतयाऽऽगमे प्रतिपादितत्वात्, शुद्धभावकारणत्वाच्चेति।

पापम्=पातयति=शुभपरिणामाद् दूरं सारयत्यात्मानमिति, यद्वा पाति=रक्षत्यात्मानं नोऽशुभपरिणाममिति पापं=पुण्यपरिपन्थि तत्, विस्तरस्तु भगवत्सूत्रीय-सम्यक्त्व

अर्थात् जैसे कोयलेकी प्राप्तिके लिए अग्निका ध्वंस कारण होता है और ध्वंस प्रतियोगिसापेक्ष होता है इसलिए अग्निके ध्वंसका प्रतियोगी अग्नि भी उपादेय होती है। इसी प्रकार मोक्षका कारण पुण्यका ध्वंस है, अतः ध्वंसका प्रतियोगी पुण्य भी मोक्षके लिए उपादेय है। उसका उपादान किये बिना मोक्षकी प्राप्ति नहीं हो सकती, क्योंकि पहले शुभ परिणाम रूप पुण्यका उपार्जन करके फिर ध्यान आदि शुद्ध परिणामोंसे उनका क्षय करके मोक्ष प्राप्त किया जा सकता है।

इस प्रकार आगममें कर्तव्यरूपसे प्रतिपादन करनेसे तथा शुद्ध भावका कारण होनेसे यह भली भाँति सिद्ध हो गया कि पुण्य अवश्य कर्तव्य है

जो शुभ परिणामोंसे आत्माको दूर रखता है-शुभ परिणाम नहीं होने देता उसे पाप कहते हैं। वह पुण्यका विरोधी है।

વિના કોયલાની પ્રાપ્તિ પ્રાપ્ત થતા નથી, અર્થાત્ જેમ કોયલાની પ્રાપ્તિ માટે અગ્નિનો ધ્વંસ આવશ્યક બને છે અને ધ્વંસ પ્રતિયોગિ-સાપેક્ષ હોય છે માટે અગ્નિના ધ્વંસનો પ્રતિયોગી અગ્નિ પણ ઉપાદેય બને છે એજ રીતે મોક્ષનું કારણ પુણ્યનો ધ્વંસ છે એટલે ધ્વંસનું પ્રતિયોગી પુણ્ય પણ મોક્ષને માટે ઉપાદેય છે એનું ઉપાદાન કર્યા વિના મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. કારણ કે પહેલા શુભ-પરિણામરૂપ પુણ્યનું ઉપાર્જન કરીને પછી ધ્યાન આદિ શુદ્ધ પરિણામોથી એનો ક્ષય કરીને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે

એ રીતે આગમમાં કર્તવ્યરૂપે પ્રતિપાદન કર્યું હોવાથી તથા શુદ્ધ ભાવનું કારણ હોવાથી એ સારી રીતે સિદ્ધ થઈ ગયું કે પુણ્ય અવશ્ય કર્તવ્ય છે

આત્માને શુભ પરિણામોથી દૂર રાખે છે-શુભ પરિણામ થવા દેતું નથી તેને પાપ કહે છે તે પુણ્યનું વિરોધી છે

तोषणीटीकातोऽवगन्तव्यः। बन्धम्=बध्यते=परतन्त्रीक्रियतेऽनेनाऽऽत्मेति बन्धः= अभीप्सितस्थानप्राप्तिगतिप्रतिरोधलक्षणः, जीवकर्मणोरयोगोलकवह्न्योरिव तादात्म्यापन्नत्वं वा, स च द्रव्यतो निगडादिः, भावतो रागद्वेषादिः, यथा द्रव्यबन्धनबद्धो जनोऽभिमतस्थानलाभाभावेन कारागारादावेव विविधवेदनादारुणां दशामासादयन् विषीदति, तथाऽयमात्मा ज्ञानावरणीयादिकर्माष्टकनिगडसन्दानितोऽनन्ताऽक्षय्यसुखसम्पदुल्लसिताऽव्याबाधाऽभिमतशिवस्थानप्राप्तिं विना जन्मजरामरणादिजन्यानन्यसामान्यकष्टसमष्टिं स्पष्टमनुभवन्निहैव संसारगह्वरे विषीदति, तम्।

आत्मा जिससे बद्ध–परतन्त्र हो जाती है, वह अर्थात्–अभीष्ट स्थानकी प्राप्ति करानेवाली गतिको रोकनेवाला बन्ध कहलाता है। अथवा जैसे लोहेका गोला और अग्नि एकमेकसे हो जाते हैं, उसी प्रकार जीव और कर्मोंमें एकताका ज्ञान करानेवाला बन्ध होता है। बेडी आदि द्रव्यबन्ध है और रागद्वेष आदि भावबन्ध है। जैसे द्रव्यबन्ध–निगड़ आदि-से बंधा हुआ मनुष्य अभिमत स्थान पर न पहुँच सकनेके कारण कारागार आदिमें ही विविध वेदनाओंके द्वारा दारुण दशा प्राप्त करता हुआ दुःख पाता है, वैसे ही ज्ञानावरण आदि आठ कर्म–स्वरूप भावबन्धरूपी बेड़ीके कारण अनन्त अविनाशी सुखरूपी सम्पत्तिसे शोभित, अव्याबाध और अभीष्ट मोक्ष–स्थानकी प्राप्तिके विना जन्म जरा मरण आदिसे होनेवाले अपरिमित दुःख भोगता हुआ इसी संसाररूपी गड्ढेमें पड़ा हुआ कष्ट उठाता है।

આત્મા જેથી બદ્ધ–પરતન્ત્ર થઇ જાય છે તે-અર્થાત્ અભીષ્ટ સ્થાનની પ્રાપ્તિ કરાવનારી ગતિને રોકનાર બંધ કહેવાય છે અથવા જેમ લોઢાનો ગોળો અને અગ્નિ એક-મેક બની જાય છે, તેમ જીવ અને કર્મોમા એકતાનું જ્ઞાન કરાવનાર બંધ હોય છે બેડી આદિ દ્રવ્ય-બંધ છે અને રાગ-દ્વેષ આદિ ભાવ-બંધ છે જેમ દ્રવ્ય-બંધ-હેડ કે બેડી આદિથી બંધાયેલો મનુષ્ય ધારેલે સ્થાને ન પહોચી શકવાને કારણે કારાગાર આદિમા જ વિવિધ વેદનાઓ દ્વારા દારૂણ દશા પ્રાપ્ત કરતા દુખ પામે છે તેમ જ્ઞાનાવરણ આદિ આઠ કર્મસ્વરૂપ ભાવ-બંધ-રૂપી બેડીને કારણે, અનત અવિનાશી સુખરૂપી સપત્તિથી શોભિત, અવ્યાબાધ અને અભીષ્ટ મોક્ષસ્થાનની પ્રાપ્તિ વિના જન્મ-જરા-મરણ આદિથી થતા અપરિમિત દુખ ભોગવતા જીવ આ સસારરૂપી ખાડામા પડીને કષ્ટ ભોગવે છે

नन्वात्मनोऽमूर्त्तत्वात्कर्मणा च मूर्त्तत्वात्र तयोः परस्परं सम्बन्धो युज्यते, अमूर्त्तेऽपि सम्बन्धस्वीकारे आकाशधर्माधर्मास्तिकायकालैः सहापि कर्मणः सम्बन्धः स्यादिति चेन्न,

आत्मनः कर्मणा सह सम्बन्धाभावाऽऽपादने हेतुत्वेनोपन्यस्तममूर्त्तत्वं किं सर्वथारूपेण किं वा कथञ्चिद्रूपेण स्वीक्रियते ? नाद्यः, हेत्वसिद्धेः, सर्वथाऽमूर्त्तत्वस्य सिद्धान्तेन कर्मसम्बन्धाभावो यथाऽभीष्टस्तथैव। आत्मत्वावच्छिन्नस्य सर्वथैवाऽमूर्त्तत्वं तु दुर्घटं, संसारिजीवानां कथञ्चिन्मूर्त्तत्वसद्भावात्। कथञ्चित्स्वीक्रियते चेत्तया यदपेक्षया मूर्त्तत्वं तदपेक्षया सम्बन्धोऽस्त्विष्ट एव। मुक्तात्मनश्च मूर्त्तत्वाभावान्न सम्बन्धाभ्युपगमः ।

भावार्थ—आत्मा अमूर्त्त (अरूपी) है और कर्म मूर्त्त (रूपी) है। इस कारणसे इन दोनोंका परस्पर बन्ध कैसे हो सकता है ?, यदि मूर्त्तका बन्ध अमूर्त्तके साथ हो सकता है तो आकाशास्तिकाय, धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय और कालके साथ भी कर्मोंका बन्ध हो जायगा, क्योंकि वे भी अमूर्त्त हैं।

उत्तर- तुम कहते हो कि आत्मा अमूर्त्त है, सो यह बताओ कि आत्मा सर्वथा अमूर्त्त है या कथञ्चित् अमूर्त्त है ?, यदि कहोगे कि आत्मा सर्वथा अमूर्त्त है तो हेतु असिद्ध हो जायगा, क्योंकि आगममें आत्माको सर्वथा अमूर्त्त नहीं माना गया है।

अगर 'कथञ्चित् अमूर्त्त' कहोगे तो कथञ्चित् मूर्त्त भी होगी, और जिस (संसारावस्थाकी) अपेक्षासे आत्मा मूर्त्त है उसी अपेक्षासे कर्मोंका बन्ध होता है। मुक्तात्मा मूर्त्त नहीं है इसलिए वहाँ बन्ध भी नहीं होता।

ભાવાર્થ—આત્મા અમૂર્ત્ત (અરૂપી) છે અને કર્મ મૂર્ત્ત (રૂપી) છે એ કારણે એ બેઉનો પરસ્પર બન્ધ કેવી રીતે થઇ શકે ? એ મૂર્ત્તનો બન્ધ અમૂર્ત્તની સાથે થઇ શકે તો આકાશાસ્તિકાય, ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય અને કાલની સાથે પણ કર્મોનો બન્ધ થઇ જશે, કારણ કે તે પણ અમૂર્ત્ત છે

ઉત્તર—તમે કહો છે કે આત્મા અમૂર્ત્ત છે તો બતાવો કે આત્મા સર્વથા અમૂર્ત્ત છે કે કથંચિત્ અમૂર્ત્ત છે ? જો કહેશો કે આત્મા સર્વથા અમૂર્ત્ત છે તો હેતુ અસિદ્ધ થઇ જશે, કારણ કે આગમમાં આત્માને સર્વથા અમૂર્ત્ત માન્યો નથી.

અગર ' કથંચિત્ અમૂર્ત્ત ' કહેશો તો કથંચિત્ મૂર્ત્ત પણ કહો, અને જે (સંસારાવસ્થાની) અપેક્ષાએ આત્મા મૂર્ત્ત છે તે અપેક્ષાએ કર્મોનો બન્ધ થાય છે મુક્તાત્મા મૂર્ત્ત નથી તેથી તેને બન્ધ પણ હોતો નથી.

किञ्च–यथा मूर्त्तामूर्त्तयोः घटाकाशयोः संयोगरूपः सम्बन्धः, करक्रिययोर्मूर्त्तामूर्त्तयोः समवायसम्बन्धः परैरङ्गीक्रियते तथाऽऽत्मकर्मणोरमूर्त्त-मूर्त्तयोः सम्बन्धे न काचिदनुपपत्तिर्नाम । अपि च यथा शरीरमिदमात्मसम्बद्धं प्रत्यक्षमुपलभ्यते तथा प्रेत्य भवान्तरगमननिमित्तं कार्मणलक्षणं शरीरान्तरमप्यात्मसम्बद्धमिति स्वीकर्त्तव्यम् ।

नन्वपूर्वापरपर्यायाऽदृष्टहेतुकमिदमेव शरीरं तत्रास्ति न कार्मणशरीरमिति चेत्, अदृष्टममूर्त्तं मूर्त्तं वा? अमूर्त्तत्वे कथं स्थूलमूर्त्तशरीरेण तत्सम्बन्धः ? भवन्मते

अथवा जैसे आकाश अमूर्त्त है और घट मूर्त्त है तथापि उन दोनोंका संयोग–सम्बन्ध होता है, और जैसे मूर्त्त हाथ तथा हाथसे होनेवाली अमूर्त्त क्रियाका दूसरोंने समवाय–सम्बन्ध स्वीकार किया है, उसी प्रकार अमूर्त्त आत्मा और मूर्त्त कर्मका बन्ध भी युक्ति–युक्त ही है।

अथवा जैसे आत्मासे संबद्ध यह शरीर प्रत्यक्षसे सिद्ध है उसी प्रकार परलोकमें गमन करानेवाला कार्मण शरीर भी आत्मासे संबद्ध है, ऐसा स्वीकार करना चाहिए।

यदि ऐसा कहो कि–'अपूर्व' या 'अदृष्ट'के कारण यही शरीर परलोकके लिए गति कराता है तो हम पूछेंगे कि वह अदृष्ट अमूर्त्त है या मूर्त्त?, अमूर्त्त है तो स्थूल मूर्त्त शरीरके साथ अदृष्टका संयोग कैसे

અથવા જેમ આકાશ અમૂર્ત છે અને ઘટ મૂર્ત છે, તથાપિ એ બેઉનો સયોગ–સબધ થાય છે, અને જેમ મૂર્ત હાથ તથા હાથથી થનારી અમૂર્ત ક્રિયાનો બીજાઓએ સમવાય–સંબધ સ્વીકાર્યો છે, એ પ્રકારે અમૂર્ત આત્મા અને મૂર્ત કર્મનો બધ પણ યુક્તિયુક્ત જ છે

અથવા જેમ આત્માથી સબદ્ધ આ શરીર પ્રત્યક્ષથી સિદ્ધ છે, તેમ પરલોકમા ગમન કરાવનારૂ કાર્મણ શરીર પણ આત્માથી સબદ્ધ છે એવો સ્વીકાર કરવો જોઇએ

જો એમ કહો કે 'અપૂર્વ' યા 'અદૃષ્ટ'ને કારણે આ શરીર પરલોકને માટે ગતિ કરાવે છે, તો અમે પૂછીશુ કે એ અદૃષ્ટ અમૂર્ત છે કે મૂર્ત?, અમૂર્ત છે તો સ્થૂલ મૂર્ત શરીરની સાથે અદૃષ્ટનો સયોગ કેવી રીતે થયો?, તમારે મતે

नन्वात्मनोऽमूर्तत्वात्कर्मणां च मूर्तत्वात् तयोः परस्परं सम्बन्धो कथं? अमूर्तत्वेऽपि सम्बन्धस्वीकारे आकाशधर्माधर्मास्तिकायकालैः सहापि सम्बन्धः प्राप्नोति चेन्न,

आत्मनः कर्मणा सह सम्बन्धाभावाऽऽपादने हेतुत्वेनोपन्यस्तममूर्तत्वं किं सर्वथाऽपेक्षया किं वा कथञ्चिद्रूपेण स्वीक्रियते? नाद्यः, हेत्वसिद्धेः, सर्वथाऽमूर्तत्वे तस्य सिद्धान्तेन कर्मसम्बन्धाभावो यथाऽपीष्यत एव। आत्मत्वावच्छिन्नस्य सर्वथैवाऽमूर्तत्वं तु दुर्वचं, संसारिजीवानां कथञ्चिन्मूर्तत्वसमर्थनात्। कथञ्चित्स्वीक्रियेत चेत्तदा यदपेक्षया मूर्तत्वं तदपेक्षया सम्बन्धोऽस्तीत्यत्र एव। मुक्तात्मनि च मूर्तत्वाभावान्न सम्बन्धाभ्युपगमः।

પ્રશ્ન—આત્મા અમૂર્ત (અરૂપી) છે અને કર્મ મૂર્ત (રૂપી) છે। આ કારણથી આ બન્નેનો પરસ્પર બન્ધ કેવી રીતે થઈ શકે છે?, જો મૂર્તનો બન્ધ અમૂર્તની સાથે થઈ શકે તો આકાશાસ્તિકાય, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને કાલની સાથે પણ કર્મોનો બન્ધ થઈ જશે, કારણ કે તે પણ અમૂર્ત છે

ઉત્તર—તમે કહો છો કે આત્મા અમૂર્ત છે તો બતાવો કે આત્મા સર્વથા અમૂર્ત છે કે કથંચિત્ અમૂર્ત છે? જો કહેશો કે આત્મા સર્વથા અમૂર્ત છે તો હેતુ અસિદ્ધ થઈ જશે, કારણ કે આગમમાં આત્માને સર્વથા અમૂર્ત માનેલો નથી.

અગર 'કથંચિત્ અમૂર્ત' કહેશો તો કથંચિત્ મૂર્ત પણ થશે, અને જે (સંસારાવસ્થાની) અપેક્ષાએ આત્મા મૂર્ત છે તે અપેક્ષાએ કર્મોનો બન્ધ થાય છે. મુક્તાત્મા મૂર્ત નથી તેથી તેનો બન્ધ પણ થતો નથી.

मारोढुं प्रभवेदिति चेन्न, जीवकर्मणोः खनौ सुवर्णोपलयोरिव संयोगस्याऽनादिकालिकत्वात् ।

नच 'जीवकर्मणोः सम्बन्धस्याऽनादित्वे मोक्षो नैव संभवति अनादेरन्ता भावादाकाशात्मनोरिवे'-ति वाच्यम्, अनाद्यनन्तत्वयोरविनाभावाऽभावात्, अनादेरपि घटादिप्रागभावस्य सान्तत्वोपलम्भात्, अनादेरपि बीजाङ्कुरादिसन्तानस्य दाहादिकारणवशात्सान्ततादर्शनाच्च, इत्यलमतिविस्तरेण । बन्धस्वरूपमुच्यते—

उत्तर–जैसे खानमें रहे हुए सुवर्ण तथा पाषाणका सम्बन्ध अनादिकालीन है, वैसेही जीव और कर्मका भी सम्बन्ध अनादिकालीन है ।

कोई–कोई ऐसा कहते हैं कि जिसकी आदि नहीं होती उसका अन्त भी नहीं होता है, जैसे जीव और आकाशका सम्बन्ध कभी नष्ट नहीं होता, इस नियमके अनुसार यदि जीव–कर्मका सम्बन्ध अनादिकालीन है तो कभी उसका भी अन्त न होगा, फिर किसीको मोक्ष मिल ही नहीं सकेगा ।

उनका यह कथन दूषित है, क्योंकि घट आदिका प्राग् अभाव यद्यपि अनादिकालीन है फिर भी घट उत्पन्न होते ही उसका अन्त हो जाता है।

बीज तथा वृक्षकी परम्परा भी अनादिकालीन है तथापि यदि बीज जल जाय तो उस परम्पराका अभाव हो जाता है, इसलिए आत्मकर्मसंयोग अनादि होनेपर भी सान्त हो सकता है । बन्धका स्वरूप कहते हैं–

ઉત્તર–જેમ ખાણમા રહેલા સુવર્ણ તથા પાષાણનો સબધ અનાદિ કાળનો છે તેમ જીવ અને કર્મનો પણ સબધ અનાદિકાળનો છે

કોઈ–કોઇ એમ કહે છે કે જેની આદિ નથી તેનો અત પણ હોતો નથી, જેમકે જીવ અને આકાશનો સબધ કદાપિ નષ્ટ થતો નથી એ નિયમાનુસાર જો જીવ–કર્મનો સંબધ અનાદિકાળનો છે તો કદાપિ તેનો અંત થશે નહિ, પછી કોઇને મોક્ષ મળી શકશે નહિ

એનું એ કથન દૂષિત છે, કારણ કે ઘટ આદિનો પ્રાગ્ અભાવ જો કે અનાદિકાળનો છે, તોપણ ઘટ ઉત્પન્ન થતા જ તેનો અત થઈ જાય છે બીજ તથા વૃક્ષની પરપરા પણ અનાદિકાળની છે તથાપિ જો બીજ બળી જાય તો એ પરપરાનો અભાવ થઇ જાય છે તેથી આત્મ-કર્મ–સયોગ અનાદિ હોવા છતા પણ સાન્ત થઇ શકે છે બધનો સ્વરૂપ કહે છે–

वदसम्भवात्। सम्भवे चाऽऽत्मकर्मसंयोगेन किमपराद्धम्?, अथ मूर्त्तस्वमङ्गीकृत्यैव वदाऽन्यसर्पविलप्रवेशन्यायेन मूर्त्तामूर्त्तयोः सम्बन्धः स्वीकृत एव॥

ननु कर्मसंयोगादात्मनो मूर्त्तत्वं संपद्यते, तस्मिंश्च सति बन्धसम्बन्धो युक्ष्यते, कर्मबन्धात्पूर्वं तु आत्मनो मूर्त्तत्वाभावात् कथमिव बन्धः समावनासरणि-

---

हुआ? क्योंकि तुम्हारे मतसे ऐसा होना असंभव है। बिना अदृष्टके सम्बन्धके स्थूल शरीरमें चेष्टा नहीं हो सकती। संभव मानो तो आत्मा और कर्मके संयोगने क्या अपराध किया है?। अर्थात् जब अमूर्त्त अदृष्ट और मूर्त्त शरीरका सम्बन्ध हो सकता है तो आत्मा और कर्मका भी संयोग हो सकता है।

अगर अदृष्ट (कर्म्म) को मूर्त्त मानो तो अमूर्त्त आत्माके साथ उसका सम्बन्ध स्वीकार करनेसे यह मान ही लिया कि अमूर्त्त और मूर्त्तका सम्बन्ध होता है। जैसे अन्धा सर्प इधर उधर भटककर फिर बिलमें प्रवेश करता है वैसेही तुमने कल्पनासे इधर उधर दौड़कर अन्तमें अमूर्त्तका मूर्त्तके साथ संबन्ध स्वीकार करही लिया।

प्रश्न—कर्मका संयोग होनेपर आत्मा मूर्त्त होती है और मूर्त्त होजाने पर बन्ध हो सकता है किन्तु कर्मबन्ध होनेसे पहले तो आत्मा मूर्त्त नहीं थी—अमूर्त्त थी, फिर बन्धकी संभावना कैसे हो सकती है?।

એમ શું અસંગત છે આપણા સંબંધ વિના સ્થૂલ શરીરમાં ચેષ્ટા થઈ શકતી નથી સંભવ માનો તો આત્મા અને કર્મના સંયોગે શો અપરાધ કર્યો છે? અર્થાત્ જો અમૂર્ત અદૃષ્ટ અને મૂર્ત શરીરનો સંબંધ થઈ શકે છે તો આત્મા અને કર્મનો પણ સંયોગ થઈ શકે છે

અથવા અદૃષ્ટ (કર્મ)ને મૂર્ત માનો તો અમૂર્ત આત્માની સાથે એનો સંબંધ સ્વીકારવાથી એમ માની લીધું કે અમૂર્ત અને મૂર્તનો સંબંધ થાય છે, જેમ આંધળો સર્પ આમ-તેમ ભટકીને પછી દરમાં પ્રવેશ કરે છે તેમ તમે કલ્પનાથી આમ-તેમ દોડીને છેવટે અમૂર્તનો મૂર્તની સાથે સંબંધ સ્વીકાર કરી લીધો.

પ્રશ્ન—કર્મનો સંયોગ થયા પછી આત્મા મૂર્ત્ત થાય છે અને મૂર્ત્ત થયા પછી બંધ થઈ શકે છે, પરન્તુ કર્મબંધ થયા પહેલા તો આત્મા મૂર્ત્ત ન હોવાથી અમૂર્ત્ત હતો, પછી બંધની સંભાવના કેવી રીતે હોઈ શકે છે?

मारोढुं प्रभवेदिति चेन्न, जीवकर्मणोः खनौ सुवर्णोपलयोरिव संयोगस्याऽनादिकालिकत्वात् ।

नच 'जीवकर्मणोः सम्बन्धस्याऽनादित्वे मोक्षो नैव संभवति अनादेरन्ताभावादाकाशात्मनोरिवे'-ति वाच्यम्, अनाद्यनन्तत्वयोरविनाभावाऽभावात्, अनादेरपि घटादिप्रागभावस्य सान्तत्वोपलम्भात्, अनादेरपि बीजाङ्कुरादिसन्तानस्य दाहादिकारणवशात्सान्ततादर्शनाच्च, इत्यलमतिविस्तरेण । बन्धस्वरूपमुच्यते—

उत्तर–जैसे खानमें रहे हुए सुवर्ण तथा पाषाणका सम्बन्ध अनादिकालीन है, वैसेही जीव और कर्मका भी सम्बन्ध अनादिकालीन है ।

कोई–कोई ऐसा कहते हैं कि जिसकी आदि नहीं होती उसका अन्त भी नहीं होता है, जैसे जीव और आकाशका सम्बन्ध कभी नष्ट नहीं होता, इस नियमके अनुसार यदि जीव–कर्मका सम्बन्ध अनादिकालीन है तो कभी उसका भी अन्त न होगा, फिर किसीको मोक्ष मिल ही नहीं सकेगा ।

उनका यह कथन दूषित है, क्योंकि घट आदिका प्राग् अभाव यद्यपि अनादिकालीन है फिर भी घट उत्पन्न होते ही उसका अन्त हो जाता है।

बीज तथा वृक्षकी परम्परा भी अनादिकालीन है तथापि यदि बीज जल जाय तो उस परम्पराका अभाव हो जाता है, इसलिए आत्मकर्मसंयोग अनादि होनेपर भी सान्त हो सकता है । बन्धका स्वरूप कहते हैं–

ઉત્તર–જેમ ખાણમા રહેલા સુવર્ણ તથા પાષાણનો સબધ અનાદિ કાળનો છે તેમ જીવ અને કર્મનો પણ સબધ અનાદિકાળનો છે

કોઈ–કોઇ એમ કહે છે કે જેની આદિ નથી તેનો અત પણ હોતો નથી, જેમકે જીવ અને આકાશનો સંબધ કદાપિ નષ્ટ થતો નથી એ નિયમાનુસાર જો જીવ–કર્મનો સંબધ અનાદિકાળનો છે તો કદાપિ તેનો અંત થશે નહિ, પછી કોઇને મોક્ષ મળી શકશે નહિ

એનુ એ કથન દૂષિત છે, કારણ કે ઘટ આદિનો પ્રાગ્ અભાવ જો કે અનાદિકાળનો છે, તોપણ ઘટ ઉત્પન્ન થતા જ તેનો અત થઈ જાય છે બીજ તથા વૃક્ષની પરપરા પણ અનાદિકાળની છે તથાપિ જો બીજ બળી જાય તો એ પરપરાનો અભાવ થઇ જાય છે તેથી આત્મ-કર્મ–સયોગ અનાદિ હોવા છતા પણ સાન્ત થઇ શકે છે બધનો સ્વરૂપ કહે છે–

तदसम्भवात्। सम्भवे चाऽऽत्मकर्मसंयोगेन किमपराद्धम्?, अथ मूर्त्तस्यमहीक्रियते तदाऽधसर्पपिसम्बेरुन्यायेन मूर्त्तामूर्त्तयोः सम्बन्धः स्वीकृत एव ॥

नन्वं कर्मसंयोगादात्मनो मूर्त्तत्वं संपद्यते, तस्मिंश्च सति बन्धसम्बन्धो युक्ष्यते, कर्मबन्धात्पूर्वं तु आत्मनो मूर्त्तत्वाभावात् कथमिव बन्धा संभावनासम्भि-

---

हुआ? क्योंकि तुम्हारे मतसे ऐसा होना असंभव है। बिना अदृष्टके सम्बन्धके स्थूल शरीरमें चेष्टा नहीं हो सकती। संभव मानो तो आत्मा और कर्मके संयोगने क्या अपराध किया है?। अर्थात् जब अमूर्त्त अदृष्ट और मूर्त्त शरीरका सम्बन्ध हो सकता है तो आत्मा और कर्मका भी संयोग हो सकता है।

अगर अदृष्ट (भाग्य) को मूर्त्त मानो तो अमूर्त्त आत्माके साथ उसका सम्बन्ध स्वीकार करनेसे यह मान ही लिया कि अमूर्त्त और मूर्त्तका सम्बन्ध होता है। जैसे अन्धा सर्प इधर उधर भटककर बिल्में प्रवेश करता है वैसेही तुमने कल्पनासे इधर उधर दौड़कर अन्तमें अमूर्त्तका मूर्त्तके साथ संबन्ध स्वीकार करही लिया।

प्रश्न—कर्मका संयोग होनेपर आत्मा मूर्त्त होती है और मूर्त्त होजाने पर बन्ध हो सकता है किन्तु कर्मबन्ध होनेसे पहले तो आत्मा मूर्त्त नहीं थी—अमूर्त्त थी, फिर बन्धकी संभावना कैसे हो सकती है?।

જેમ જો અસંભવિત છે અદૃષ્ટના સંબંધ વિના સ્થૂલ શરીરમાં ચેષ્ટા થઈ શકતી નથી. સંભવ માનો તો આત્મા અને કર્મના સંયોગે શું અપરાધ કર્યો છે? અર્થાત્ જો અમૂર્ત અદૃષ્ટ અને મૂર્ત શરીરનો સંબંધ થઈ શકે છે તો આત્મા અને કર્મનો પણ સંયોગ થઈ શકે છે

અથવા અદૃષ્ટ (ભાગ્ય)ને મૂર્ત માનો તો અમૂર્ત આત્માની સાથે એનો સંબંધ સ્વીકારવામાં કેમ માની લીધું કે અમૂર્ત અને મૂર્તનો સંબંધ થાય છે જેમ આંધળો સર્પ આમ-તેમ ભટકીને પછી દરમાં પ્રવેશ કરે છે, તેમ તમે કલ્પનાથી આમ-તેમ દોડીને છેવટે અમૂર્તનો મૂર્તની સાથે સંબંધ સ્વીકાર કરી લીધો.

પ્રશ્ન-કર્મનો સંયોગ થયા પછી આત્મા મૂર્ત થાય છે અને મૂર્ત થયા પછી બંધ થઈ શકે છે, પરન્તુ કર્મબંધ થયા પહેલા તો આત્મા મૂર્ત ન હોવાને અમૂર્ત હતો, પછી બંધની સંભાવના કેવી રીતે હોઈ શકે છે?

दानादिप्रतिघातकत्वम् (८), तद्रूपो बन्धः प्रकृतिबन्धः १ ।

स्थितिः=जघन्यादिभेदेन कर्मणामात्मना सहावस्थानं, तल्लक्षणो बन्धः स्थितिबन्धः २ ।

अनुभागो=रसः=कर्मणां फलदातृत्वशक्तितारतम्यं, तत्स्वरूपो बन्धोऽनुभागबन्धः ३ ।

प्रदेशः=कर्मदलसञ्चयस्वरूपः=अनन्तानन्तकर्मप्रदेशानामियत्तारूपेण जीवप्रदेशेषु सम्बन्धस्तल्लक्षणो बन्धः प्रदेशबन्धः ४ । उक्तञ्च—

"स्वभावः प्रकृतिः प्रोक्तः, स्थितिः कालावधारणम् ।
अनुभागो रसो ज्ञेयः, प्रदेशो दलसञ्चयः ॥१॥" इति ।

भोग उपभोग और वीर्यमें विघ्न डालना अन्तराय कर्मका स्वभाव है ८। इसीको प्रकृतिबन्ध कहते हैं ।

(२) स्थितिबन्ध–बंधे हुए कर्म आत्माके साथ जघन्य कितने काल तक रहेंगे और उत्कृष्ट कितने काल तक रहेंगे, इस कालकी मर्यादाको स्थितिबन्ध कहते हैं ।

(३) अनुभागबन्ध–फल देनेवाली कर्मोंकी शक्तिके तारतम्यको अनुभागबन्ध कहते हैं ।

(४) प्रदेशबन्ध–कितने कर्म आत्माके साथ बन्धको प्राप्त हुए हैं, इस प्रकार कर्मप्रदेशोंकी परिगणनाको प्रदेशबन्ध कहते हैं । कहा भी है–

"स्वभावको प्रकृतिबन्ध, कालकी मर्यादाको स्थितिबन्ध, रसको अनुभागबन्ध और कर्मपुद्गलोंके समूहको प्रदेशबन्ध कहते हैं ॥१॥"

એ ગોત્રકર્મનો સ્વભાવ છે ૭ તથા દાન લાભ ભોગ ઉપભોગ અને વીર્યમાં વિઘ્ન નાખવું એ અંતરાય-કર્મનો સ્વભાવ છે ૮ એને પ્રકૃતિ-બંધ કહે છે

(૨) સ્થિતિ-બંધ–બંધાયલા કર્મ આત્માની સાથે જઘન્ય કેટલા કાળસુધી રહેશે અને ઉત્કૃષ્ટ કેટલા કાળસુધી રહેશે એ કાળની મર્યાદાને સ્થિતિબંધ કહે છે

(૩) અનુભાગ-બંધ–ફળ આપનારી કર્મોની શક્તિના તારતમ્યને અનુભાગ-બંધ–કહે છે

(૪) પ્રદેશ-બંધ–કેટલા કર્મો આત્માની સાથે બંધને પ્રાપ્ત થયા છે, એ પ્રકારે કર્મપ્રદેશોની પરિગણનાને પ્રદેશબંધ કહે છે કહ્યું છે કે–

"સ્વભાવને પ્રકૃતિબંધ, કાળની મર્યાદાને સ્થિતિબંધ, રસને અનુભાગ-બંધ અને કર્મ–પુદ્ગલોના સમૂહને પ્રદેશબંધ કહે છે" (૧)

बन्धश्चतुर्विध –प्रकृति-स्थित्य-नुभाग-प्रदेशभेदात्, तत्र-प्रकृतिः=स्वभाव आत्मगृहीतकर्मपुद्गलानां तत्तच्छक्तिरूपतया परिणमनस्वरूपः, यथा=निम्बस्य तिक्तत्वम्, गुडस्य मधुरत्वमित्यादि, तथा ज्ञानावरणीयस्य जीवादिपदार्थानां बोधकत्वम् (१), दर्शनावरणीयस्य जीवादीनामनालोचकत्वम् (२), वेदनीयस्याऽव्याबाधगुणबाधकत्वम् (३), मोहनीयस्य तत्त्वार्थरुच्यभावित्वं च (४), आयुषो भवाबाधकत्वम् मोक्षस्य साद्यनन्तस्थित्याच्छादकत्वमित्यर्थः (५), नाम्नोऽमूर्त्तत्वगुणनिरोधकत्वम् (६), गोत्रस्यागुरुलघुगुणघातकत्वम् (७), अन्तरायस्य च

બંધ ચાર પ્રકારનો છે (૧) પ્રકૃતિ–બંધ, (૨) સ્થિતિ–બંધ, (૩) અનુભાગ બંધ અને (૪) પ્રદેશ–બંધ.

(૧) પ્રકૃતિ–બંધ–પ્રકૃતિ સ્વભાવને કહે છે અર્થાત્ આત્મા વડે ગ્રહણ કરેલાં કર્મોમાં અમુક–અમુક પ્રકારની શક્તિ આવી જવી તે જેમ લીમડાનો સ્વભાવ કડવા (કટપણા) છે ગોળનો સ્વભાવ મધુરતા (મિઠાશ) છે ઇત્યાદિ એ રીતે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો સ્વભાવ આત્માના જ્ઞાનને આચ્છાદિત કરવાનો (ઢાંકવાનો) છે ૧. દર્શનાવરણનો સ્વભાવ દર્શનને રોકવાનો છે ૨ અવ્યાબાધ ગુણને પ્રગટ ન થવા દેવા એ વેદનીય–કર્મનો સ્વભાવ છે ૩ જીવાદિ તત્ત્વોમાં રુચિ ન થવા દેવી તથા ચારિત્રને રોકવું એ મોહનીય–કર્મનો સ્વભાવ છે ૪ કોઈ શરીરમાં આત્માને રોકી રાખવો એ આયુ–કર્મનો સ્વભાવ છે ૫. અમૂર્ત્તત્વ ગુણને પ્રગટ થવા ન દેવો એ નામકર્મનો સ્વભાવ છે ૬ અગુરુ–લઘુત્વ ગુણનો નાશ કરવો

दानादिप्रतिघातकत्वम् (८), तद्रूपो बन्धः प्रकृतिबन्धः १ ।

स्थितिः=जघन्यादिभेदेन कर्मणामात्मना सहावस्थानं, तल्लक्षणो बन्धः स्थितिबन्धः २ ।

अनुभागो=रसः=कर्मणां फलदातृत्वशक्तितारतम्यं, तत्स्वरूपो बन्धोऽनुभाग-बन्धः ३ ।

प्रदेशः=कर्मदलसञ्चयस्वरूपः=अनन्तानन्तकर्मप्रदेशानामियत्तारूपेण जीव-प्रदेशेषु सम्बन्धस्तल्लक्षणो बन्धः प्रदेशबन्धः ४ । उक्तञ्च—

"स्वभावः प्रकृतिः प्रोक्तः, स्थितिः कालावधारणम् ।
अनुभागो रसो ज्ञेयः, प्रदेशो दलसञ्चयः ॥१॥" इति ।

भोग उपभोग और वीर्यमें विघ्न डालना अन्तराय कर्मका स्वभाव है ८। इसीको प्रकृतिबन्ध कहते हैं ।

(२) स्थितिबन्ध–बंधे हुए कर्म आत्माके साथ जघन्य कितने काल तक रहेंगे और उत्कृष्ट कितने काल तक रहेंगे, इस कालकी मर्यादाको स्थितिबन्ध कहते हैं ।

(३) अनुभागबन्ध–फल देनेवाली कर्मोंकी शक्तिके तारतम्यको अनुभागबन्ध कहते हैं ।

(४) प्रदेशबन्ध–कितने कर्म आत्माके साथ बन्धको प्राप्त हुए हैं, इस प्रकार कर्मप्रदेशोंकी परिगणनाको प्रदेशबन्ध कहते हैं । कहा भी है–

"स्वभावको प्रकृतिबन्ध, कालकी मर्यादाको स्थितिबन्ध, रसको अनुभागबन्ध और कर्मपुद्गलोंके समूहको प्रदेशबन्ध कहते हैं ॥१॥"

એ ગોત્રકર્મનો સ્વભાવ છે ૭ તથા દાન લાભ ભોગ ઉપભોગ અને વીર્યમા વિઘ્ન નાખવું એ અતરાય-કર્મનો સ્વભાવ છે ૮ એને પ્રકૃતિ-બધ કહે છે

(૨) સ્થિતિ-બધ–બધાયલા કર્મ આત્માની સાથે જઘન્ય કેટલા કાળસુધી રહેશે અને ઉત્કૃષ્ટ કેટલા કાળસુધી રહેશે એ કાળની મર્યાદાને સ્થિતિબધ કહે છે

(૩) અનુભાગ-બધ–ફળ આપનારી કર્મોની શકિતના તારતમ્યને અનુભાગ-બધ–કહે છે

(૪) પ્રદેશ-બધ–કેટલા કર્મો આત્માની સાથે બધને પ્રાપ્ત થયા છે, એ પ્રકારે કર્મપ્રદેશોની પરિગણુનાને પ્રદેશબધ કહે છે કહ્યુ છે કે–

"સ્વભાવને પ્રકૃતિબધ, કાળની મર્યાદાને સ્થિતિબધ, રસને અનુભાગ-બધ અને કર્મ–પુદ્ગલોના સમૂહને પ્રદેશબધ કહે છે" (૧)

एतेषां स्वरूपं च सुखावबोधाय मोदकदृष्टान्तेन प्रदर्श्यते—

यथा कस्यचिदौषधमोदकस्य प्रकृतिर्वातहारिका, कस्यचित्पित्तहारिका, कस्यचित्कफहारिणी, कस्यचित् बुद्धिनाशिनी, तथा कस्यचित्कर्मणः प्रकृतिर्ज्ञानावरणकारिणी, कस्यचिद्दर्शनावरणविधायिनीत्येवमादिविभिन्नशक्तिमतां कर्मणां तथा प्रकृतिबन्धः (१)।

यथा कस्यचिन्मोदकस्य स्थितिः सप्ताहोराव्याप्तिनी, कस्यचित्पक्षव्यापिनी, कस्यचनैकादिक्रमात यावत् स्थितिस्तथा कस्यचित्कर्मणश्चित्तकोटीकोटीसागरोपमा स्थितिः, कस्यचिद्विंशतिकोटीकोटीसागरोपमा, कस्यचन सप्ततिकोटीकोटीसागरो-

---

सरलतासे समझनेके लिए मोदकका दृष्टान्त देकर चारों बन्धोंका स्वरूप दिखलाते हैं—

(१) जैसे किसी औषध—मोदककी प्रकृति वातको हरनेवाली होती है, किसीकी पित्तको हरनेवाली होती है, किसीकी कफको हरनेवाली होती है और किसी मोदककी प्रकृति बुद्धिको नष्ट करनेवाली होती है। इसी प्रकार किसी कर्मकी प्रकृति ज्ञानका आवरण करनेवाली होती है और किसीकी दर्शनका आवरण करनेवाली होती है। इस प्रकार भिन्न भिन्न शक्तिवाले कर्मोंका बन्ध होना प्रकृतिबन्ध है।

(२) जैसे किसी मोदककी स्थिति एक सप्ताहकी होती है, किसी मोदककी स्थिति एक पक्ष (पखवाड़े) की होती है, किसी मोदककी स्थिति एक मासकी होती है, वैसे ही किसी कर्मकी स्थिति तीस कोडाकोडी सागरोपमकी होती है, किसीकी बीस कोडाकोडी सागरोपमकी होती है,

---

સરળતાથી સમજવાને માટે મોદકનું દૃષ્ટાંત આપીને ચારે બંધોનું સ્વરૂપ બતાવે છે—

(૧) જેમ કોઈ ઔષધ-મોદકની પ્રકૃતિ વાયુને હરવાવાળી છે કોઈની પ્રકૃતિ પિત્તને હરવાવાળી છે કોઈની કફને હરવાવાળી છે, અને કોઈ મોદકની પ્રકૃતિ બુદ્ધિને નષ્ટ કરવાવાળી હોય છે એ રીતે કોઈ કર્મની પ્રકૃતિ જ્ઞાનનું આવરણ કરનારી હોય છે કોઈની દર્શનનું આવરણ કરનારી હોય છે, એ રીતે ભિન્ન-ભિન્ન શક્તિવાળા કર્મોનો બંધ થવો એ પ્રકૃતિબંધ કહેવાય છે

(૨) જેમ કોઈ મોદકની સ્થિતિ એક અઠવાડીની હોય છે કોઈ મોદકની સ્થિતિ એક પક્ષ (પખવાડિયું) ની હોય છે કોઈ મોદકની સ્થિતિ એક માસની હોય છે, તેમજ કોઈ કર્મની સ્થિતિ વીસ કોડાકોડી સાગરોપમની હોય છે કોઈની વીસ કોડાકોડી સાગરોપમની હોય છે, કોઈની સત્તર કોડાકોડી સાગરોપમની

पमा, कस्यचिच्चान्तर्मुहूर्त्तपरिच्छिन्ना, एवं विभिन्नकर्मणां नियतकालावस्थानं स्थितिबन्धः (२)।

यथा कस्यचिन्मोदकस्यानुभागो(रसो)ऽतिमधुरः स्वल्पमधुरो वा, कस्यचिदतिकटुकः स्वल्पकटुको वा, कस्यचिच्च नातिमधुरो नाप्यतिकटुको भवति, द्विगुणीकरणादिना च स एव मन्द-मन्दतरत्वादिव्यपदेशं च लभते, तथा कर्मणामपि [1]शुभाशुभादिरूपेण तीव्र-तीव्रतर-तीव्रतम-मन्द-मन्दतर-मन्दतमत्वादिभेदभिन्नो बन्धोऽनुभागबन्धो रसबन्धव्यपदेश्यः (३)।

१ शुभकर्मणामनुभागो (रसो) द्राक्षेक्षुक्षीरमाक्षीकवदतिमधुरो भवति, यदनुभ-

किसीकी सत्तर कोड़ाकोड़ी सागरोपमकी होती है, किसी कर्मकी अन्तर्मुहूर्त्त मात्रकी होती है, इस प्रकार विभिन्न कर्मोंका अमुक समय तक आत्माके साथ स्थित रहना स्थितिबन्ध कहलाता है।

(३) जैसे किसी मोदकका स्वाद (रस) बहुत मीठा होता है, किसी मोदकका कम मीठा होता है, किसीका स्वाद बहुत कडुआ होता है, किसीका कम कडुआ होता है, किसीका स्वाद न अधिक मीठा होता है, न अधिक कडुआ होता है, उसे ही द्विगुण आदि करदेनेसे वही मन्द मन्दतर आदि कहलाने लगता है। वैसे ही कर्मोंका रस शुभ[1] अशुभ रूपसे तीव्र, तीव्रतर, तीव्रतम, मन्द, मन्दतर और मन्दतम आदि भेदोंसे विविध प्रकारका होता है। उसे ही अनुभागबन्ध या रसबन्ध कहते हैं।

१ शुभकर्मोंका अनुभाग (रस) दाख, सांठा (गन्ना), दूध या मधुके समान

હોય છે, કોઇ કર્મની સ્થિતિ માત્ર અંતર્મુહૂર્તની હોય છે એ પ્રકારે વિભિન્ન કર્મોનું અમુક સમય સુધી આત્માની સાથે સ્થિત રહેવુ એ સ્થિતિબંધ કહેવાય છે,

(૩) જેમ કોઇ મોદકનો સ્વાદ (રસ) બહુ મીઠો હોય છે. કોઇ મોદકનો ઓછો મીઠો હોય છે, કોઇ મોદકનો સ્વાદ બહુ કડવો હોય છે, કોઇનો ઓછો કડવો હોય છે, કોઇનો સ્વાદ ન વધુ મીઠો કે વધુ કડવો હોય છે, તેને દ્વિગુણ (બેવડા) કરવાથી તે મદ-મદતર આદિ કહેવાવા લાગે છે, એજ રીતે કર્મોનો રસ શુભ[1] અશુભ રૂપથી તીવ્ર, તીવ્રતર, તીવ્રતમ, મદ, મદતર, મદતમ આદિ ભેદોએ કરીને વિવિધ પ્રકારનો થાય છે એને જ અનુભાગબંધ યા રસબંધ કહે છે.

૧ શુભ કર્મોનો અનુભાગ (રસ) દ્રાક્ષ, શેરડી, દૂધ યા મધના જેવો અતિમધુર હોય છે.

एतेषां स्वरूपं च सुखावबोधाय मोदकदृष्टान्तेन प्रदर्श्यते—

यथा कस्यचिदौषधमोदकस्य प्रकृतिर्वातहारिका, कस्यचित्पित्तहारिका, कस्यचित्कफहारिणी, कस्यचित् बुद्धिनाशिनी, तथा कस्यचित्कर्मणः प्रकृतिर्ज्ञानावरणकारिणी, कस्यचिद्दर्शनावरणविधायिनीत्येवमादिविभिन्नशक्तिमतां कर्मणां बन्धः प्रकृतिबन्धः (१)।

यथा कस्यचिन्मोदकस्य स्थितिः सप्ताहोरात्रव्यापिनी, कस्यचित्पक्षव्यापिनी, कस्यचनैकादिकमासं यावत् स्थितिस्तथा कस्यचित्कर्मणस्त्रिंशत्कोटीकोटीसागरोपमा स्थितिः, कस्यचिद्विंशतिकोटीकोटीसागरोपमा, कस्यचन सप्ततिकोटीकोटीसागरो

सरलतासे समझनेके लिए मोदकका दृष्टान्त देकर चारों बन्धोंका स्वरूप दिखलाते हैं—

(१) जैसे किसी औषध—मोदककी प्रकृति वातको हरनेवाली होती है, किसीकी पित्तको हरनेवाली होती है, किसीकी कफको हरनेवाली होती है और किसी मोदककी प्रकृति बुद्धिको नष्ट करनेवाली होती है। इसी प्रकार किसी कर्मकी प्रकृति ज्ञानका आवरण करनेवाली होती है और किसीकी दर्शनका आवरण करनेवाली होती है। इस प्रकार भिन्न भिन्न शक्तिवाले कर्मोंका बन्ध होना प्रकृतिबन्ध है।

(२) जैसे किसी मोदककी स्थिति एक सप्ताहकी होती है, किसी मोदककी स्थिति एक पक्ष (पखवाड़े) की होती है, किसी मोदककी स्थिति एक मासकी होती है, वैसे ही किसी कर्मकी स्थिति तीस कोडाकोडी सागरोपमकी होती है, किसीकी बीस कोडाकोडी सागरोपमकी होती है,

---

સરળતાથી સમજવાને માટે મોદકનું દૃષ્ટાંત આપીને ચારે બંધોનું સ્વરૂપ બતાવે છે—

(૧) જેમ કોઈ ઔષધ—મોદકની પ્રકૃતિ વાયુને હરવાવાળી છે કોઈની પ્રકૃતિ પિત્તને હરવાવાળી છે, કોઈની કફને હરવાવાળી છે, અને કોઈ મોદકની પ્રકૃતિ બુદ્ધિને નષ્ટ કરવાવાળી હોય છે એ રીતે કોઈ કર્મની પ્રકૃતિ જ્ઞાનનું આવરણ કરવાની હોય છે કોઈની દર્શનનું આવરણ કરવાની હોય છે, એ રીતે ભિન્ન-ભિન્ન શક્તિવાળા કર્મોનો બંધ થવો એ પ્રકૃતિબંધ કહેવાય છે

(૨) જેમ કોઈ મોદકની સ્થિતિ એક સપ્તાહની હોય છે કોઈ મોદકની સ્થિતિ એક પક્ષ (પખવાડિયું) ની હોય છે કોઈ મોદકની સ્થિતિ એક માસની હોય છે, તેમજ કોઈ કર્મની સ્થિતિ ત્રીસ કોડાકોડી સાગરોપમની હોય છે, કોઈની વીસ કોડાકોડી સાગરોપમની હોય છે, કોઈની સત્તર કોડાકોડી સાગરોપમની

मा, कस्यचिच्चान्तर्मुहूर्त्तपरिच्छिन्ना, एवं विभिन्नकर्मणां नियतकालावस्थानं स्थिति-न्धः (२)।

यथा कस्यचिन्मोदकस्यानुभागो(रसो)ऽतिमधुरः स्वल्पमधुरो वा, कस्यचि-ातिकटुकः स्वल्पकटुको वा, कस्यचिच्च नातिमधुरो नाप्यतिकटुको भवति, द्विगुणी-करणादिना च स एव मन्द-मन्दतरत्वादिव्यपदेशं च लभते, तथा कर्मणामपि [1]शुभाशुभादिरूपेण तीव्र-तीव्रतर-तीव्रतम-मन्द-मन्दतर-मन्दतमत्वादिभेदभिन्नो वन्धोऽनुभागवन्धो रसवन्धव्यपदेश्यः (३)।

१ शुभकर्मणामनुभागो (रसो) द्राक्षेक्षुक्षीरमाक्षीकवदतिमधुरो भवति, यदनुभ-

किसीकी सत्तर कोड़ाकोड़ी सागरोपमकी होती है, किसी कर्मकी अन्तर्मुहूर्त्त मात्रकी होती है, इस प्रकार विभिन्न कर्मोंका अमुक समय तक आत्माके साथ स्थित रहना स्थितिबन्ध कहलाता है।

(३) जैसे किसी मोदकका स्वाद (रस) बहुत मीठा होता है, किसी ोदकका कम मीठा होता है, किसीका स्वाद बहुत कडुआ होता है, केसीका कम कडुआ होता है, किसीका स्वाद न अधिक मीठा होता है, न अधिक कडुआ होता है, उसे ही द्विगुण आदि करदेनेसे वही मन्द मन्दतर आदि कहलाने लगता है। वैसे ही कर्मोंका रस शुभ[1] अशुभ रूपसे तीव्र, तीव्रतर, तीव्रतम, मन्द, मन्दतर और मन्दतम आदि भेदोंसे विविध प्रकारका होता है। उसे ही अनुभागबन्ध या रसबन्ध कहते हैं।

१ शुभकर्मोंका अनुभाग (रस) दाख, सांठा (गन्ना), दूध या मधुके समान

હોય છે, કોઇ કર્મની સ્થિતિ માત્ર અંતર્મુહૂર્તની હોય છે એ પ્રકારે વિભિન્ન કર્મોનું અમુક સમય સુધી આત્માની સાથે સ્થિત રહેવું એ સ્થિતિબંધ કહેવાય છે,

(૩) જેમ કોઇ મોદકનો સ્વાદ (રસ) બહુ મીઠો હોય છે. કોઇ મોદકનો ઓછો મીઠો હોય છે, કોઇ મોદકનો સ્વાદ બહુ કડવો હોય છે, કોઇનો ઓછો કડવો હોય છે, કોઇનો સ્વાદ ન વધુ મીઠો કે વધુ કડવો હોય છે, તેને દ્વિગુણ (બેવડો) કરવાથી તે મંદ-મંદતર આદિ કહેવાવા લાગે છે, એજ રીતે કર્મોનો રસ શુભ[1] અશુભ રૂપથી તીવ્ર, તીવ્રતર, તીવ્રતમ, મંદ, મંદતર, મંદતમ આદિ ભેદોએ કરીને વિવિધ પ્રકારનો થાય છે એને જ અનુભાગબંધ યા રસબંધ કહે છે.

૧ શુભ કર્મોનો અનુભાગ (રસ) દ્રાક્ષ, શેરડી, દૂધ યા મધના જેવો અતિમધુર હોય છે.

येन जीवः सान्द्रानन्दसन्दोहमनुभवति विज्ञानान्तःकरणो भवति । अधुमफलौघो रसस्तु निम्बकिरातविक्काविक्वदिवरो तिक्तो भवति, यदनुभवेन जीवोऽनिर्वचनीय व्याकुलतां भजते, तीव्रतीव्रतरत्वादिबोधनार्थं च दृष्टान्ताः पद्यन्ते-इक्षुनिम्बयोरन्यतम चतुःखेटकपरिमितो रसः 'स्वाभाविकरस' इत्युच्यते, खण्डितषडारोत्क्षिप्तो वा खेटकचतुष्टयस्थाने खेटकत्रितयमात्रोऽवशिष्येव तदाऽसौ 'तीव्र' इत्युच्यते, पुनस्तत्रैकखण्डेन खेटकद्वितयमात्रोऽवशिष्येत वा 'तीव्रतर' इत्यभिधीयते, पुनस्तत्रैकखण्डेन खेटकैकमात्रेऽवशिष्टे 'तीव्रतम' इति कथ्यते ।

इक्षु निम्बयोरेव खेटकैकमात्रो रसः 'स्वाभाविकरसः' इत्युच्यते, षष्ठकर्ष जलमेलनेन 'मन्दरस' इति, द्विखेटकजलसंयोजनेन 'मन्दतरो रस' इति, खेटकत्रितयपरिमितजलसम्बन्धेन 'मन्दतमो रस' इति व्यपदेशं लभते ।

अतिमधुर होता है, इसके उपभोगसे आत्मामें अत्यन्त आनन्द उत्पन्न होता है। अधुम फलोंका फल नीम चिरायता आदिके समान अत्यन्त तिक्त होता है, इस अनुभव करनेसे जीव अतिशय व्याकुलता प्राप्त करता है। तीव्र तीव्रतर आदि समझानेके लिये उदाहरण देते हैं—इक्षु या नीममेंसे किसीका चार सेर रस 'स्वाभाविक रस' कहलाता है, यदि उसमेंसे उठालने पर तीन सेर रस रहे तो वह तीव्र कहलाता है, फिर उठालने पर दो सेर बच जाय तो तीव्रतर कहलाता है, यदि फिर उठालने पर सिर्फ एक सेर बाकी रह जाय तो वह तीव्रतम कहलाता है ।

इक्षु और निम्बका एक सेर रस स्वाभाविक रस, उसमें एक सेर जल मिला दिया जाय तो मन्द, दो सेर मिलानेसे मन्दतर, तीन सेर मिलानेसे मन्दतम रस कहलाता है ।

[illegible]

[illegible]

यथा कस्यचिन्मोदकस्य प्रदेशः=कणिकादिदलसञ्चयः परिमाणेन द्विकर्षमितः, कस्यचित्कर्षत्रयमितः, एवं कस्मिंश्चित् कर्मदले परिमाणतोऽधिकसंख्यकाः, कस्मिंश्चिन्न्यूनसंख्यकाः, इत्येवं न्यूनाधिक्यरूपेण कर्मवर्गणाभिरात्मनोऽभिसम्बन्धः प्रदेशबन्धः (४)।

मोक्षम्=मोक्षणं मोक्षः, स च द्रव्यभावभेदाद्विविधः, तत्र द्रव्यतो निगडादितः, भावतो ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधकर्मपाशतः पृथग्भवनमात्मनः, प्रकृते च भावमोक्षस्य आत्मनः पुनरप्रादुर्भाव्यशेषकर्मक्षयादनन्तज्ञानशाश्वतावस्थिति-कृतकृत्यत्वाऽव्याबाधसुखस्वरूपस्य ग्रहणम्।

---

(४) जैसे किसी मोदकमें आटे आदिके प्रदेश, परिमाणमें दो तोला होता है, किसीका तीन तोला होता है। इसी प्रकार किसी कर्मदलमें अधिक संख्यावाले प्रदेश हैं, किसी कर्मदलमें कम संख्यावाले प्रदेश होते हैं, अतः न्यूनाधिक रूपसे कर्मवर्गणाओंके साथ आत्माका सम्बन्ध होना प्रदेशबन्ध है।

छूटनेको मोक्ष कहते हैं, मोक्ष भी दो प्रकारका है-(१) द्रव्यमोक्ष और (२) भावमोक्ष। बेड़ी आदिसे छूटना द्रव्यमोक्ष है और ज्ञानावरण आदि आठ कर्मरूपी पाशसे आत्माका मुक्त हो जाना भावमोक्ष है।

यहां समस्त कर्मोंके आत्यन्तिक अभावसे उत्पन्न होनेवाले अनन्त ज्ञान, शाश्वत स्थिति, कृत-कृत्यता, अव्याबाध सुखस्वरूप भाव-मोक्षका ग्रहण किया गया है।

---

(૪) જેમ કોઇ મોદકમા આટા આદિનો પ્રદેશ પરિમાણમાં બે તોલા હોય છે, કોઇમા ત્રણ તોલા હોય છે, એજ રીતે કોઇ કર્મદળમા અધિક સંખ્યાવાળા પ્રદેશો છે, કોઇ કર્મદળમાં ઓછી સંખ્યાવાળા પ્રદેશો હોય છે, એમ ન્યૂનાધિક રૂપે કર્મવર્ગણાઓની સાથે આત્માનો સંબંધ થવો એ પ્રદેશબંધ છે

છૂટવાને મોક્ષ કહે છે મોક્ષના પણ બે પ્રકાર છે (૧) દ્રવ્ય-મોક્ષ અને (૨) ભાવમોક્ષ, બેડી વગેરેથી છૂટવુ એ દ્રવ્યમોક્ષ છે અને જ્ઞાનાવરણ આદિ આઠ કર્મરૂપી પાશથી આત્માનુ મુક્ત થઈ જવુ તે ભાવમોક્ષ છે

અહીં સર્વ કર્મોના આત્યન્તિક અભાવથી ઉત્પન્ન થનારા અનંત જ્ઞાન, શાશ્વત-સ્થિતિ, કૃતકૃત્યતા, અવ્યાબાધ-સુખ-સ્વરૂપ ભાવમોક્ષને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે

येन जीव सान्द्रानन्दसन्दोहवन्दिस्वान्तःकरणो भायते। अशुभकर्मणां रसस्तु निम्ब किरातविष्कादिवदतितरां तिक्तो भवति, यद्वशुभकर्मणा जीवोऽनिर्वचनीयं व्याकुलीभवते, तीव्रतीव्रतरत्वादिबोधनार्थं च दृष्टान्ता भवन्त्यते-गुडनिम्बयोरन्यतम चतुःशेटकपरिमितो रसः 'स्वाभाविकरस' इत्युच्यते, चतुर्थांशपरिहारोत्क्वाथितो स शेटकत्रयावशिष्टस्तीव्र इत्युच्यते, पुनरुक्तप्रकारेण शेटकद्वितयमात्रोऽवशिष्येत तदाऽसौ 'तीव्रतर' इत्यभिधीयते, पुनरुक्तप्रकारेण शेटकैकमात्रेऽवशिष्टे 'तीव्रतम' इति कथ्यते।

गुड-निम्बयोरेव शेटकैकमात्रो रसः 'स्वाभाविकरसः' इत्युच्यते, एकशेटकपक्षमेकक्वाथेन 'मन्दरस' इति, द्विशेटकपक्षस्यैवोक्वाथेन 'मन्दतरो रस' इति, शेटकभितयपरिमितपक्षस्यैवोक्वाथेन 'मन्दतमो रस' इति व्यपदेशं लभते।

अतिमधुर होता है, इसके उपभोगसे आत्मामें अत्यन्त आनन्द उत्पन्न होता है। अशुभ कर्मोंका फल नीम चिरायता आदिके समान अत्यन्त तिक्त होता है, इसका अनुभव करनेसे जीव अतिशय व्याकुलता प्राप्त करता है। तीव्र तीव्रतर आदि समझानेके लिये उदाहरण देते हैं—गुड या नीममेंसे किसीका चार सेर रस 'स्वाभाविक रस' कहलाता है, यदि उसमें उकालने पर तीन सेर रह जाय तो वह तीव्र कहलाता है,-फिर उकालने पर दो सेर बच जाय तो तीव्रतर कहलाता है, यदि फिर उकालने पर सिर्फ एक सेर बाकी रह जाय तो वह तीव्रतम कहलाता है।

गुड और निम्बका एक सेर रस स्वाभाविक रस, उसमें एक सेर जल दिया जाय तो मन्द, दो सेर मिलानेसे मन्दतर, तीन सेर मिलानेसे मन्दतम रस कहलाता है।

જેના દ્વારા જીવાત્મા અત્યંત આનંદ પ્રાપ્ત કરે છે. અશુભ કર્મોનું ફળ લીમડો, ચિરાયતું વગેરેની પેઠે અત્યંત તિક્ત હોય છે જેનો અનુભવ કરવાથી જીવ અતિશય વ્યાકુલતા પ્રાપ્ત કરે છે તીવ્ર તીવ્રતર વગેરે સમજાવવાને દાખલાઓ આપે છે-ગોળ કે લીમડામાંથી કોઈનો ચાર શેર રસ સ્વાભાવિક રસ કહેવાય છે, જો તેને ઉકાળતાં ત્રણ શેર રહે તો તે તીવ્ર કહેવાય છે, જો વળી ઉકાળતાં બે શેર રહે તો તે તીવ્રતર કહેવાય છે, અને જો વળી ઉકાળતાં ફક્ત શેર જ બાકી રહે તો તે તીવ્રતમ કહેવાય છે.

ગોળ અને લીમડાનો કેવળ શેર સ્વાભાવિક રસમાં જો એક શેર પાણી ઉમેરવામાં આવે તો મંદ કહે છે બે શેર પાણી મિલાવવાથી મંદતર અને ત્રણ શેર પાણી મિલાવવાથી મંદતમ રસ કહેવાય છે.

यथा कस्यचिन्मोदकस्य प्रदेशः=कणिकादिदलसञ्चयः परिमाणेन द्विकर्षमितः, कस्यचित्कर्षत्रयमितः, एवं कस्मिंश्चित् कर्मदले परिमाणतोऽधिकसंख्यकाः, कस्मिंश्चिन्न्यूनसंख्यकाः, इत्येवं न्यूनाधिक्यरूपेण कर्मवर्गणाभिरात्मनोऽभिसम्बन्धः प्रदेशबन्धः (४)।

मोक्षम्=मोक्षणं मोक्षः, स च द्रव्यभावभेदाद्विविधः, तत्र द्रव्यतो निगडादितः, भावतो ज्ञानावरणीयाद्यष्टविधकर्मपाशतः पृथग्भवनमात्मनः, प्रकृते च भावमोक्षस्य आत्मनः पुनरप्रादुर्भाव्यशेषकर्मक्षयादनन्तज्ञानशाश्वतावस्थिति-कृतकृत्यत्वाऽव्याबाधसुखस्वरूपस्य ग्रहणम्।

---

(४) जैसे किसी मोदकमें आटे आदिके प्रदेश, परिमाणमें दो तोला होता है, किसीका तीन तोला होता है। इसी प्रकार किसी कर्मदलमें अधिक संख्यावाले प्रदेश हैं, किसी कर्मदलमें कम संख्यावाले प्रदेश होते हैं, अतः न्यूनाधिक रूपसे कर्मवर्गणाओंके साथ आत्माका सम्बन्ध होना प्रदेशबन्ध है।

छूटनेको मोक्ष कहते हैं, मोक्ष भी दो प्रकारका है–(१) द्रव्यमोक्ष और (२) भावमोक्ष। बेड़ी आदिसे छूटना द्रव्यमोक्ष है और ज्ञानावरण आदि आठ कर्मरूपी पाशसे आत्माका मुक्त हो जाना भावमोक्ष है।

यहां समस्त कर्मोंके आत्यन्तिक अभावसे उत्पन्न होनेवाले अनन्त ज्ञान, शाश्वत स्थिति, कृत-कृत्यता, अव्याबाध सुखस्वरूप भाव-मोक्षका ग्रहण किया गया है।

---

(૪) જેમ કોઇ મોદકમા આટા આદિનો પ્રદેશ પરિમાણમા બે તોલા હોય છે, કોઇમા ત્રણ તોલા હોય છે, એજ રીતે કોઇ કર્મદળમા અધિક સંખ્યાવાળા પ્રદેશો છે, કોઇ કર્મદળમા ઓછી સંખ્યાવાળા પ્રદેશો હોય છે, એમ ન્યૂનાધિક રૂપે કર્મવર્ગણાઓની સાથે આત્માનો સંબધ થવો એ પ્રદેશબધ છે

છૂટવાને મોક્ષ કહે છે મોક્ષના પણ બે પ્રકાર છે (૧) દ્રવ્ય–મોક્ષ અને (૨) ભાવમોક્ષ, બેડી વગેરેથી છૂટવુ એ દ્રવ્યમોક્ષ છે અને જ્ઞાનાવરણ આદિ આઠ કર્મરૂપી પાશથી આત્માનું મુક્ત થઈ જવુ તે ભાવમોક્ષ છે

અહીં સર્વ કર્મોના આત્યન્તિક અભાવથી ઉત્પન્ન થનારા અનંત જ્ઞાન, શાશ્વત–સ્થિતિ, કૃતકૃત્યતા, અવ્યાબાધ–સુખ–સ્વરૂપ ભાવમોક્ષને ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે

येन जीवः सान्द्रानन्दसन्दोहतुन्दिलान्तःकरणो भवति। अशुभकर्मणां रसस्तु निम्बकिरातिक्तादिवत्तिक्तरो तिक्तो भवति, यदनुभवेन जीवोऽतिनिर्वचनीये व्याकुलीभावं भजते, तीव्रतीव्रतरत्वादिबोधनार्थं च दृष्टान्ताः प्रदर्श्यन्ते-इक्षुनिम्बयोरन्यतरस्य चतुःशेटकपरिमितो रसः 'स्वाभाविकरसः' इत्युच्यते, यदितोपचारोत्कास्थितो वा शेटकषष्ठांशन्यूनस्थाने शेटकद्वितयमात्रोऽवशिष्येत तदाऽसौ 'तीव्र' इत्युच्यते, पुनरुत्कथनेन शेटकद्वितयमात्रोऽवशिष्येत तदा 'तीव्रतर' इत्यभिधीयते, पुनरप्युत्कथनेन शेटकैकमात्रेऽवशिष्टे 'तीव्रतम' इति कथ्यते।

इक्षु निम्बयोरेव शेटकैकमात्रा रसः 'स्वाभाविकरसः' इत्युच्यते, एकशेटकजलमेलनेन 'मन्दरस' इति, द्विशेटकजलसंयोजनेन 'मन्दतरो रस' इति, शेटकत्रितयपरिमितजलसम्बन्धेन 'मन्दतमो रस' इति व्यपदेशं लभते।

अतिमधुर होता है, इसके उपभोगसे आत्मामें अत्यन्त आनन्द उत्पन्न होता है। अशुभ कर्मोंका फल नीम चिरायता आदिके समान अत्यन्त तिक्त होता है, इसका अनुभव करनेसे जीव अतिशय व्याकुलताका भास करता है। तीव्र तीव्रतर आदि समझानेके लिये उदाहरण देते हैं—इक्षु या नीममेंसे किसीका चार शेर रस 'स्वाभाविक रस' कहलाता है, यदि अग्निमें उकालने पर तीन शेर रह जाय तो वह तीव्र कहलाता है,-फिर उकालने पर दो शेर बच जाय तो तीव्रतर कहलाता है, यदि फिर उकालने पर सिर्फ एक शेर बाकी रह जाय तो वह तीव्रतम कहलाता है।

इक्षु और निम्बका एक शेर रस स्वाभाविक रस, उसमें एक शेर जल मिला दिया जाय तो मन्द, दो शेर मिलानेसे मन्दतर, तीन शेर मिलानेसे मन्दतम रस कहलाता है।

જેના પ્રભાવથી આત્મામાં અત્યંત આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે. અશુભ કર્મોનું ફળ લીમડો ચિરાયતા વગેરેના સમાન અત્યંત તિક્ત હોય છે. જેનો અનુભવ કરવાથી જીવ અતિશય વ્યાકુલતા ભોગવે છે. તીવ્ર તીવ્રતર વગેરે સમજાવવાને દૃષ્ટાંતરૂપે કહે છે—શેરડી કે લીમડામાંથી કોઈનો ચોથો ભાગ રસ રહે તો તે સ્વાભાવિક રસ કહેવાય છે. જો તેને અગ્નિ પર ઉકાળવાથી ત્રણ શેર રહે તો તે તીવ્ર કહેવાય છે ફરી ઉકાળવાથી બે શેર રહે તો તે તીવ્રતર કહેવાય છે. અને તેને ફરીથી ઉકાળવા પર જો એક શેર રહે તો તે તીવ્રતમ કહેવાય છે.

શેરડી અને લીમડાના એક શેર સ્વાભાવિક રસમાં બે શેર જળ ભેળવવાથી મંદ થાય છે. ચાર શેર ભેળવવાથી મંદતર અને ત્રણ શેર ભેળવવાથી મંદતમ રસ કહેવાય છે.

तस्मादात्मनः सकलकर्ममलविरहिता सद्भावस्वरूपा काचिदवस्थाऽवश्यम्भाविनी।

न च 'दीपस्याऽभ्रस्य वा निरन्वयविनाशदर्शनादात्मनः स (निरन्वयविनाशः) कथं ने-'ति शङ्कनीयम्, तयोरपि निरन्वयविनाशानभ्युपगमात्, यथा कर्पूरस्य 'पिपरमेण्ट' इति ख्यातपदार्थस्य वा वातेन ह्रियमाणस्य परिणमनसौक्ष्म्यादिन्द्रियगोचरत्वापायेऽपि न सर्वथाऽभावः किन्त्ववस्थान्तरेण परिणतिमात्रम्, तथैव प्रदीपपर्यायाऽऽपन्नाः पुद्गलास्तमस्त्वेन परिणमन्ति, एवमभ्रस्यापि विशीर्यमाणस्य पुद्गलपुञ्जः परिणामसूक्ष्मत्वेन दृष्टिपथमप्राप्तोऽपि न पुद्गलत्वेनाऽसद्भूतः। एवमेवा-

---

नहीं होता। जब सत् पदार्थका अभाव नहीं हो सकता तो आत्माकी भी समस्त कर्मोंसे रहित विद्यमान अवस्था अवश्य होनी चाहिये।

बौद्ध–जब दीपककी ज्वालाका तथा मेघका निरन्वय नाश देखा जाता है तो आत्माका निरन्वय (सर्वथा) नाश क्यों नहीं हो सकता?।

जैन–यह कहना सत्य नहीं है कि दीपककी ज्वाला और मेघ का निरन्वय नाश होजाता है। वह सूक्ष्मरूपसे परिणमन होनेसे यद्यपि इन्द्रियगोचर नहीं होता तथापि उसका सर्वथा अभाव नहीं होजाता, वह दूसरी सूक्ष्म अवस्था को प्राप्त होजाता है। इसी तरह प्रदीप अवस्था वाले पुद्गल अन्धकाररूपमें परिणत होजाते हैं। मेघ जब छिन्न-भिन्न हो जाता है तो सूक्ष्मरूपमें परिणत होजाने से इन्द्रियोंद्वारा गृहीत नहीं हो सकता तथापि पुद्गल के रूपमें विद्यमान रहता ही है। ऐसे ही समस्त

થતો નથી, જો સત્ પદાર્થનો અભાવ થઈ શકતો નથી તો આત્માની પણ સર્વ કર્મોથી રહિત વિદ્યમાન અવસ્થા અવશ્ય હોવી જોઈએ

બૌદ્ધ—જો દીપકની જ્વાળાનો તથા મેઘનો નિરન્વય નાશ જોવામા આવે છે, તો આત્માનો નિરન્વય (સર્વથા) નાશ કેમ ન થઈ શકે?

જૈન—એમ કહેલુ સત્ય નથી કે દીપકની જ્વાળા અને મેઘનો નિરન્વય નાશ થઈ જાય છે સૂક્ષ્મરૂપથી પરિણમન થવાથી જો કે તે ઇન્દ્રિયગોચર થતા નથી, તથાપિ એનો સર્વથા અભાવ થઈ જતો નથી તે બીજી સૂક્ષ્મ અવસ્થાને પામે છે એ રીતે પ્રદીપ અવસ્થાવાળા પુદ્ગલ અધકારરૂપમા પરિણત થઈ જાય છે મેઘ જ્યારે છિન્ન-ભિન્ન થઈ જાય છે ત્યારે તે સૂક્ષ્મરૂપમા પરિણત થઈ જવાથી ઇદ્રિયોદ્વારા ગ્રહીત થઈ શકતો નથી, તોપણ પુદ્ગલના રૂપમા વિદ્યમાન

अत्र बौद्धा-"दीपनिर्वाणवदात्मनो निर्वाणं मोक्षः" यथोक्तम्—
"दीपो यथा निर्वृतिमभ्युपेतो, नैवावनिं गच्छति नान्तरिक्षम्।
दिशं न काञ्चिद्विदिशं न काञ्चित्, स्नेहक्षयात्केवलमेति शान्तिम् ॥१॥
जीवस्तथा निर्वृतिमभ्युपेतो, नैवावनिं गच्छति नान्तरिक्षम्।
दिशं न काञ्चिद्विदिशं न काञ्चित्, क्लेशक्षयात्केवलमेति शान्तिम् ॥२॥"

इत्यादुस्तच्छून्यावस्थाविपक्षेण निराकृतम्, सतोऽत्यन्तविनाशासंभवात्,

---

બૌદ્ધમતાવલમ્બી માનતે હૈં કિ–"જૈસે દીપક બુઝ જાતા હૈ વૈસી પ્રકાર આત્માકા અભાવ હો જાના મોક્ષ હૈ"। કહા ભી હૈ—

"જૈસે દીપકકી જ્વાલા જબ નષ્ટ હો જાતી હૈ, તબ ન ભૂમિકી ઓર જાતી હૈ ન આકાશકી ઓર જાતી હૈ, ન કિસી દિશામેં જાતી હૈ, ન વિદિશામેં જાતી હૈ; કિન્તુ સ્નેહ (તેલ) કા અભાવ હો જાનેસે શાન્ત હો જાતી હૈ ॥ १ ॥

ઇસી પ્રકાર મુક્ત જીવ ન ભૂમિકી ઓર જાતા હૈ, ન આકાશકી ઓર જાતા હૈ, ન કિસી દિશામેં જાતા હૈ, ન કિસી વિદિશામેં જાતા હૈ, હાં, દુઃખોંકા ક્ષય હોજાનેસે શાન્ત હોજાતા હૈ, અર્થાત્ મુક્ત અવસ્થામેં દુઃખકા અભાવ હોજાતા હૈ ॥ २॥"

ઐસા માનનેવાલે બૌદ્ધોંકા ખણ્ડન મોક્ષકે લક્ષણમેં આયે હુએ 'શાશ્વત અવસ્થિતિ' પદસે કિયા ગયા હૈ, ક્યોંકિ સત્ પદાર્થકા કભી અભાવ

બૌદ્ધમતાવલ બીજો માને છે કે–'જેમ દીપક બુઝાઈ જાય છે તેમ આત્માને અભાવ થઈ જવો એ મોક્ષ છે' કહ્યું છે કે—

"જેમ દીપકની જ્વાળા જ્યારે નષ્ટ થઈ જાય છે, ત્યારે નથી તે ભૂમિની તરફ જતી, નથી આકાશની તરફ જતી, નથી કોઈ દિશામાં જતી, નથી વિદિશામાં જતી, પરંતુ સ્નેહ (તેલ)નો અભાવ થવાથી શાન્ત થઈ જાય છે. (૧)

એ રીતે મુક્ત જીવ નથી ભૂમિનું તરફ જતો, નથી આકાશની તરફ જતો, નથી કોઈ દિશામા જતો, નથી કોઈ વિદિશામાં જતો, કા, દુઃખોનો ક્ષય થઈ જવાથી શાન્ત થઈ જાય છે, અર્થાત્ મુક્ત અવસ્થામાં દુઃખનો અભાવ થઈ જાય છે" (૧)

એમ માનનારા બૌદ્ધોનું ખંડન મોક્ષના લક્ષણમાં આવેલા 'શાશ્વત અવસ્થિતિ' શબ્દ વડે કરવામાં આવ્યું છે કારણ કે સત્ પદાર્થનો કદાપિ અભાવ

मोक्षः?। भिन्नाश्चेत्तर्हि वह्निशैत्ययोरिव तयोर्गुणगुणिभावोऽनुपपन्नः समवायस्याऽसिद्धत्वात्, अत एव न बुद्ध्यादीनामात्मगुणत्वम्। अस्तु वा अयौक्तिकोऽपि गुणगुणिभावस्तथापि ज्ञानसुखाद्यभावादात्मानं को जडीकर्तुमुद्यच्छेदिच्छेदपि? ईदृशाद्भवदभिमतान्मोक्षात्संसारावस्थैव सम्यक्तराऽस्माकमस्तु, यस्मिन् सत्यपि क्लेशे कादाचित्कं स्वल्पमपि सुखं लभ्यत एव।

लोकेऽपि भवदभिमतमोक्षमाहात्म्यमुपहस्यते, यथा—

नाश होजायगा तो मोक्ष किस का होगा?। अगर कहो कि ये गुण आत्मासे भिन्न हैं तो उनका आत्मा के साथ गुण-गुणीका सम्बन्ध कैसे हुआ?, भिन्न होनेके कारण जैसे अग्नि और शीतलता में गुण-गुणि सम्बन्ध नहीं होता वैसे ही आत्मा और बुद्धि आदि का भी सम्बन्ध नहीं हो सकता। यदि समवाय सम्बन्ध से गुण-गुणिभाव मान लोगे तो बुद्धि आदि गुणों का नाश नहीं हो सकता, क्योंकि समवाय सम्बन्ध को तुमने नित्य माना है, अतः बुद्धि आदि आत्मा के गुण ही सिद्ध नहीं होते। यद्यपि यह सम्बन्ध युक्ति से तो सिद्ध नहीं होता फिर भी मान लोगे तो जबकि मोक्षमें ज्ञान और सुख आदिका अभाव हो जाता है तो कौन बुद्धिमान् अपनी आत्मा को इन गुणों से रहित जड़ के समान बनाने का प्रयत्न करेगा? तुम्हारे इस मोक्षसे तो संसार ही भला जिसमें दुःखोंके साथ-साथ कभी-कभी थोड़ा बहुत सुख भी मिल जाता है। लोकमें भी तुम्हारे माने हुए मोक्ष की हँसी उड़ाई जाती है, सुनो—

પછી મોક્ષ કોનો થશે? અગર જો કહો કે એ ગુણ આત્માથી ભિન્ન છે તો આત્માની સાથે એનો ગુણ-ગુણીનો સબંધ કેવી રીતે થયો? ભિન્ન હોવાને કારણે જેમ અગ્નિ અને શીતલતામા ગુણ-ગુણી સબંધ નથી હોતો, તેવી રીતે આત્મા અને બુદ્ધિ આદિનો પણ સંબધ નથી હોઇ શકતો જો સમવાય સબંધથી ગુણ-ગુણીભાવ માની લેશો તો બુદ્ધિ આદિ ગુણોનો નાશ નથી થઇ શકતો, કારણ કે સમવાય સંબધને તમે નિત્ય માન્યો છે એથી બુદ્ધિ આદિ આત્માના ગુણ જ સિદ્ધ થતા નથી. જો કે એ સબધ યુક્તિથી તો સિદ્ધ નથી થતો, તોપણ માની લેશો તો જો મોક્ષમા જ્ઞાન અને સુખ આદિનો અભાવ થઇ જાય છે તો કયો બુદ્ધિમાન પોતાના આત્માને એ ગુણોથી રહિત જડની સમાન બનાવવાનો પ્રયત્ન કરશે? તમારા એવા મોક્ષ કરતા તો સસાર જ સારો કે જેમા દુઃખોની સાથે સાથે કોઇ-કોઇવાર થોડુ-ઘણુ સુખ પણ મળી જાય છે લોકોમા પણ તમારા માનેલા મોક્ષની હાસી ઉડાવવામા આવે છે સાભળો—

ऽऽत्माऽपि कृत्स्नकर्मक्षयापेक्षमुक्तः शुद्धः सिद्धो बुद्धोऽनन्तगुणसमृद्धो मोक्षावस्था-यामपि विद्यत एवेति ।

अत्र 'अनन्तज्ञाने' विशिनष्टिपदेन नैयायिकवैशेषिकाभिमतं मतं निरस्तम्। तथाहि—

"बुद्धि-सुख-दुःखेच्छा-द्वेष-प्रयत्न-धर्माऽधर्म-संस्कारस्वरूपाणां नवानामात्मविशेषगुणानामत्यन्तविच्छेदो मोक्षः" इति। अत्रोच्यते—बुद्ध्यादयो गुणा आत्मनो भिन्ना अभिन्ना वा ?, अभिन्नाश्चेद्विनाशे आत्मनोऽपि विनाशोऽवश्यम्भावी तत्स्वरूपत्वात्, औष्ण्यविनाशे वह्निविनाशवत्, तथा च तदानीं कस्य

कर्मोंसे रहित, शुद्ध, सिद्ध, बुद्ध और अनन्त गुणों से समृद्ध आत्मा मोक्ष-अवस्थामें भी विद्यमान रहती है।

'अनन्तज्ञान' विशेषण से नैयायिक-वैशेषिक मत का निराकरण किया गया है।

उनकी मान्यता है कि-"बुद्धि, सुख, दुःख, इच्छा, द्वेष, प्रयत्न धर्म, अधर्म और संस्कार, इन आत्मा के नौ विशेष गुणोंका अत्यन्त विनाश हो जाना मोक्ष है।"

यहाँ पूछना यह है कि-बुद्धि आदि गुण आत्मा से भिन्न हैं या अभिन्न ?, यदि अभिन्न हैं तो गुणोंका नाश होनेपर आत्माका भी नाश हो जायगा, क्योंकि आत्मा और गुण भिन्न नहीं हैं-एक ही हैं, जैसे उष्णताका नाश होनेपर अग्निका नाश होजाता है। तब आत्मा का

તો પહેલાં જ કહેલી જ રીતે સર્વ કર્મોથી રહિત, શુદ્ધ, સિદ્ધ બુદ્ધ અને અનંત ગુણોથી સમૃદ્ધ આત્મા મોક્ષ અવસ્થામાં પણ વિદ્યમાન રહે છે

'અનન્ત જ્ઞાન' વિશેષણથી નૈયાયિક-વૈશેષિક મતનું નિરાકરણ કરવામાં આવ્યું છે

તેની માન્યતા એવી છે કે "બુદ્ધિ, સુખ, દુઃખ, ઇચ્છા, દ્વેષ, પ્રયત્ન ધર્મ અધર્મ અને સંસ્કાર, એ આત્માના નવ વિશેષ ગુણોનો અત્યંત વિનાશ થઈ જવો એ મોક્ષ છે"

અહીં પૂછવાનું એ છે કે-બુદ્ધિ આદિ ગુણ આત્માથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન! જો અભિન્ન છે તો ગુણોનો નાશ થતા આત્મા આત્મનો પણ નાશ થઈ જવો જોઈએ કારણ કે આત્મા અને ગુણ ભિન્ન નથી-એક જ છે જેમકે ઉષ્ણતાનો નાશ થતાં અગ્નિનો પણ નાશ થઈ જાય છે જો આત્માનો નાશ થઈ જવો જો

'आत्मनः' इतिपदेन प्रत्यादिष्टम्। किञ्च-तन्मते प्रकृति-पुरुषयोः संयोगोऽपि न घटते कुतो मोक्षचर्चा?, तथाहि-नित्या प्रकृतिः प्रवृत्तिस्वभावा तदितरस्वभावा वा? तयोराद्यः सावद्यः पक्षः, तत्र तत्प्रवृत्तेरुपरत्यभावेन मोक्षासम्भवात्, उपरत्यभ्युपगमे च प्रकृतेरनित्यत्वप्रसङ्गः। द्वितीयोऽपि पक्षो न क्षोदक्षमः प्रवृत्तेरेवाऽसम्भवतः कथमिव भवसम्भवः?, भवाभावे कस्य मोक्षः? एवं तन्मते मोक्षस्यैवायौक्तिकत्वात्कथं तल्लक्षणस्य समीचीनत्वं सिध्येत्?।

हो जाता है, इसी अवस्था को मोक्ष कहते हैं।"

ऐसी सांख्यमतानुयायिओंकी मान्यता है। 'आत्मनः' पदसे उसका निराकरण किया गया है। सांख्यमतमें प्रकृति और पुरुषका संयोग ही सिद्ध नहीं होता तब मोक्ष की चर्चा ही क्या करना? सो ही आगे दिखलाते हैं कि-प्रकृति का स्वभाव प्रवृत्ति करनेका है या नहीं?, पहला पक्ष दूषित है,क्योंकि प्रकृतिका स्वभाव यदि सर्वदा प्रवृत्ति करने का है तो उस प्रवृत्तिकी निवृत्ति नहीं होसकती और इसी कारणसे कभी मोक्ष भी नहीं होगा। दूसरा पक्ष भी विचार करनेसे बाधित होजाता है। जब प्रकृति प्रवृत्ति ही नहीं करेगी तो संसार कैसे होगा?, और जब संसार (कर्मसहित अवस्था) ही नहीं तो मोक्ष किससे होगा?, अर्थात् किसी प्रकार मोक्ष ही नहीं बनता। जब मोक्ष नहीं बनता तो उसके लक्षण की निर्दोषता भी सिद्ध नहीं होसकती।

થઈ જાય છે, એ અવસ્થાને મોક્ષ કહે છે"

એવી સાખ્યમતાનુયાયીઓની માન્યતા છે आत्मनः શબ્દથી એનું નિરાકરણ કરવામા આવ્યું છે સાખ્યમતમા પ્રકૃતિ અને પુરૂષનો સયોગ જ સિદ્ધ નથી થતો તો મોક્ષની ચર્ચા જ શું કરવી? તેજ આગળ બતાવવામા આવે છે કે-પ્રકૃતિનો સ્વભાવ પ્રવૃત્તિ કરવાનો છે કે નહિ? પહેલો પક્ષ દૂષિત છે, કારણ કે પ્રકૃતિનો સ્વભાવ જો સર્વદા પ્રવૃત્તિ કરવાનો છે તો એ પ્રવૃત્તિની નિવૃત્તિ થઇ શકતી નથી, અને તે કારણે કદાપિ મોક્ષ પણ થશે નહિ બીજો પક્ષ પણ વિચાર કરવાથી બાધિત થઇ જાય છે જો પ્રકૃતિ પ્રવૃત્તિ જ નહિ કરે તો સસાર કેવી રીતે થશે? અને જો સસાર (કર્મસહિત અવસ્થા) જ નથી તો મોક્ષ શાનાથી થશે? અર્થાત્ કોઇ પ્રકારે મોક્ષ જ નથી બનતુ, જો મોક્ષ નથી બનતું તો તેના લક્ષણની નિર્દોષતા પણ સિદ્ધ થઇ શકે નહિ

"वरं वृन्दावने रम्ये, शृगालत्वं वृणाम्यहम् ।
न तु वैशेषिकीं मुक्तिं, प्रार्थयामि कदाचन ॥ १ ॥" इति ।

परन्तु "अनन्तसुखरूपो मोक्षः" इति तदप्यसमीचीनम्, कुतोऽनन्तसुखं मुक्तात्मनो ज्ञानगोचरं भवति न वा?, आद्ये पक्षे ज्ञानाऽऽनन्त्यप्रसङ्गः, तदन्तरेणाऽनन्तसुखसंवेदनाऽसम्भवात् । द्वितीये च सुखस्वभावताभङ्गप्रसङ्गः, सातरूपसंवेदनस्यैव सुखत्वात्, अतः परमाऽनन्तज्ञानविरहितसुखस्वभावत्वं मोक्षस्य न सिध्यति। "प्रकृत्वाद्युपरतायां[1] पुरुषस्य स्वस्वरूपेणाऽवस्थानं मोक्षः" इति हि साङ्ख्याः, तद्

[1] उपरतायां=निवृत्तायाम् ।

"मैं मनोहर वृन्दावन में शृगाल हो जाना पसंद करता हूँ, किन्तु वैशेषिकका मोक्ष नहीं चाहता ॥१॥"

जो कहते हैं कि–"मोक्ष अनन्तसुखस्वरूप है" अर्थात् मोक्ष में सुख ही अवशिष्ट रह जाता है और कुछ नहीं रहता। उनका यह मानना समीचीन नहीं है। वह अनन्त सुख मुक्तात्मा के ज्ञानका विषय है या नहीं? पहला पक्ष स्वीकार करो तो अनन्त सुखको जाननेके लिए अनन्त ज्ञान भी चाहिए। अनन्त ज्ञानके बिना अनन्त सुखका बोध नहीं होसकता। दूसरा पक्ष अंगीकार करो तो सुखस्वभावता सिद्ध नहीं होसकती, क्योंकि, सातारूप संवेदनको ही सुख कहते हैं। अब संवेदन ही नहीं तो सुख हो ही नहीं सकता है, इसलिए "अनन्त ज्ञानसे रहित सुखस्वभाववाला मोक्ष" नहीं मानना चाहिए।

"प्रकृति जब उपरत होजाती है तब पुरुष अपने स्वरूपमें स्थित

"હું મનોહર વૃન્દાવનમાં શૃગાળ (શિયાળ) થઈ જવાનું પસંદ કરું છું, પરંતુ વૈશેષિકનો મોક્ષ નથી પસંદ કરતો." (૧)

જેઓ કહે છે કે 'મોક્ષ અનંત સુખસ્વરૂપ છે' અર્થાત્ મોક્ષમાં સુખ જ અવશિષ્ટ રહી જાય છે બીજું કંઈ નથી રહેતું, તેઓનું એ માનવું પણ સમીચીન નથી. એ અનંત સુખ મુક્તાત્માના જ્ઞાનનો વિષય છે કે નહિ? પહેલો પક્ષ સ્વીકારો તો અનંત સુખને જાણવાને માટે અનંત જ્ઞાન પણ જોઈએ. અનંત જ્ઞાન વિના અનંત સુખનો બોધ થઈ શકતો નથી. બીજો પક્ષ સ્વીકારો તો સુખ-સ્વભાવતા સિદ્ધ થઈ શકતી નથી. કારણ કે સાતારૂપ સંવેદનને જ સુખ કહે છે એ સંવેદન જ હોતું નથી તો સુખ થઈ જ શકતું નથી. તેથી "અનંત જ્ઞાનથી રહિત સુખ-સ્વભાવવાળો મોક્ષ" નહિ માનવો જોઈએ.

"પ્રકૃતિ જ્યારે ઉપરત થઈ જાય છે ત્યારે પુરુષ પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિત

"आत्मनः सततमूर्ध्वगतिर्मुक्ति"-रिति मण्डलीमतानुयायिनः, तच्च प्रमत्तप्रलपनप्रायम्, लोकाकाशानन्तरं धर्मास्तिकायस्यास्तित्वाभावात्। धर्मास्तिकायस्य जीवपुद्गलानां गतिनिमित्तत्वं प्रमाणसिद्धं, तथाहि-गमनोन्मुखानां जीवपुद्गलानां गतिर्बाह्यनिमित्तसापेक्षा गतित्वात्, बाह्यनिमित्तमत्र धर्मास्तिकायोऽन्यस्यासम्भवात्, लोकाकाशाऽनन्तरं तदभावान्न तस्मादूर्ध्वं गतिसंभवः। अत एवाऽगर्हणार्हमार्हतमताभिमतमुक्तिस्वरूपमेवेति।

ननु नरामरतिर्यङ्नारकपर्यायस्वरूप एव संसारस्तेभ्यः पृथग्भावेन न कस्य-

---

मण्डलीमत के माननेवाले कहते हैं कि-"आत्मा सदा ऊपर चली जाती है कहीं ठहरती नहीं है" यह कथन उन्मत्त पुरुषके प्रलापके सदृश है, क्योंकि लोकाकाशके बाद धर्मास्तिकायका सद्भाव नहीं है। यह बात प्रमाण से सिद्ध है कि धर्मास्तिकायके विना जीव और पुद्गलोंकी गति विना बाह्य कारण के नहीं होसकती, क्योंकि-'वह गति है, जो जो गति होती है वह बाह्य निमित्तकी अपेक्षा रखती है'। गति में बाह्य निमित्त धर्मास्तिकाय ही होसकता, क्योंकि अन्य किसीमें ऐसी शक्ति नहीं है। यह धर्मास्तिकाय लोकाकाशसे आगे नहीं है, इसलिए लोकाकाशसे आगे आत्मा गमन भी नहीं कर सकती'। अत एव सिद्ध हुआ कि 'आर्हतमत (जिनमत) में माना हुआ मोक्षका लक्षण ही सर्वथा निर्दोष है'।

प्रश्न-मनुष्य, देव, तिर्यञ्च और नारकी-पर्यायस्वरूप ही संसार है

મંડલીમતના માનનારાઓ કહે છે કે "આત્મા સદા ઉપર ચાલ્યો જાય છે, ક્યાય થોભતો-રહેતો નથી" આ કથન ઉન્મત્ત પુરૂષના પ્રલાપ જેવું છે, કારણ કે લોકાકાશની પછી ધર્માસ્તિકાયનો સદ્ભાવ જ નથી એ વાત પ્રમાણથી સિદ્ધ થએલી છે કે ધર્માસ્તિકાય વિના જીવ અને પુદ્ગલોની ગતિ બાહ્ય કારણ વિના થઈ શકતી નથી, કારણ કે 'એ ગતિ છે, જે જે ગતિ હોય છે તે તે બાહ્ય નિમિત્તની અપેક્ષા રાખે છે' ગતિમા બાહ્ય નિમિત્ત ધર્માસ્તિકાય જ હોઈ શકે છે કારણ કે અન્ય કોઈમા એવી શક્તિ નથી એ ધર્માસ્તિકાય લોકાકાશથી આગળ નથી, તેથી લોકાકાશથી આગળ આત્મા ગમન કરી શકતો નથી એટલે સિદ્ધ થયુ કે "આર્હતમત (જૈનમત)મા માનેલુ મોક્ષનું લક્ષણ જ સર્વથા નિર્દોષ છે"

પ્રશ્ન-મનુષ્ય, દેવ, તિર્યંચ અને નારકી-પર્યાયસ્વરૂપ જ સંસાર છે એ

पश्चाऽऽजीवकाः (सम्प्रदायभिक्षवः) मुक्तेः सकाशादात्मनः पुनरागमनं मामनन्ति, तथाहि—

"ज्ञानिनो धर्मतीर्थस्य, कर्त्तारः परमं पदम् ।
गत्वाऽऽगच्छन्ति भूयोऽपि, भवं तीर्थनिकारतः ॥१॥" इति.

यत् 'पुनरप्यागुर्भावितया'-इति पदेनाऽप्याकृतम्, यतो मोक्षः कर्मनाशे सति सम्पद्यते, कर्म च कर्मणैव जन्यते, ततश्च मुक्तावस्थायां कर्माभावात्कुतः पुनः कर्मोत्पत्तिः?, तदभावे च कुतस्त्यः संसारागमनम्? संसारस्य कर्महेतुकत्वात्, न कारणमन्तरेण कार्योत्पत्तिरिति सर्वसम्मतत्वाच्चेति ।

आजीवक सम्प्रदाय वाले ऐसा कहते हैं कि-"आत्मा मोक्ष से वापस लौट आती है। कहा भी है—

"धर्मतीर्थ की स्थापना करने वाले ज्ञानी परम पदको प्राप्त होकर जब तीर्थका अनादर होने लगता है तब मोक्षसे फिर संसारमें आ जाते हैं ॥१॥"

इनका यह मत 'पुनरप्यागुर्भावितया' इस विशेषण से खण्डित हो गया है। क्योंकि कर्मोंके नाश होने पर ही मोक्ष होता है, और कर्म कर्मोंसे ही उत्पन्न होते हैं। मोक्षमें कर्मोंका अभाव होजानेसे कर्मोंकी उत्पत्ति नहीं होती, इसलिए संसारमें आगमन संभव नहीं है। कारणके बिना कार्यकी उत्पत्ति नहीं होसकती, ऐसा सब सिद्धान्तवाले स्वीकार करते हैं।

આજીવક સંપ્રદાયવાળા એમ કહે છે કે-"આત્મા મોક્ષથી પાછો અહીં આવે છે કહ્યું છે કે—

"ધર્મતીર્થની સ્થાપના કરનાર જ્ઞાનીઓ પરમ પદને પ્રાપ્ત કરીને જ્યારે તીર્થનો અનાદર કરવા લાગે છે ત્યારે મોક્ષમાંથી પાછા સંસારમાં આવી જાય છે" (૧)

એનો એ મત 'पुनरप्यागुर्भावितया' એ વિશેષણથી ખંડિત થઈ ગયો છે કારણ કે કર્મોનો નાશ થવાથી જ મોક્ષ થાય છે અને કર્મ કર્મોથી જ ઉત્પન્ન થાય છે મોક્ષમાં કર્મોનો અભાવ થઈ જવાથી કર્મોની ઉત્પત્તિ થતી નથી, તેથી સંસારમાં ફરી આવવાનો સંભવ નથી. કારણ વિના કાર્યની ઉત્પત્તિ થઈ શકતી નથી, એવું બધાં સિદ્ધાન્તવાળાઓ સ્વીકારે છે

धूमाभाववत्, जीवत्वं तु न कर्मकृतं तस्य स्वाभाविकत्वादतो न खलु कर्माभावे जीवाभावस्तन्त्वभावे घटाभाववत्, तस्मान्नाऽभावलक्षणो मोक्षः किन्तु शाश्वतिकावस्थितिरूपः ।

असौ (मोक्षः) च सम्यग्ज्ञान-दर्शन-चारित्ररूपरत्नत्रयहेतुकः, अन्यतमाभावे तदसम्भवात् काञ्चनोपलवियोगवत्, यथा हि न केवलं ज्ञानमात्रेणोपलात्सुवर्ण-वियोगः सुसम्पाद्यो भवितुर्हति श्रद्धान-क्रिययोरभावात् (१), न श्रद्धानमात्रेण ज्ञान-क्रिययोरभावात् (२), नापि क्रियामात्रेण ज्ञान-श्रद्धानयोरभावात् (३), न ज्ञान-श्रद्धानमात्रेण क्रियाया अभावात् (४),न ज्ञान-क्रियामात्रेण श्रद्धानाभावात् (५),

---

होजाता है, जैसे अग्निका अभाव होनेसे धूमका अभाव होता है। आत्मा कर्मकृत नहीं है, वह स्वाभाविक है, अत एव कर्मका अभाव होनेसे आत्माका नाश संभव नहीं है। जैसे तन्तुओंका नाश होनेसे घटका अभाव नहीं होता, इसलिए मोक्ष अभाव स्वरूप नहीं है किन्तु शाश्वत स्थितिवाला है ।

सम्यग्ज्ञान, सम्यग्दर्शन और सम्यक्चारित्र स्वरूप रत्नत्रय मोक्षका कारण है। रत्नत्रयमेंसे कोई एक न हो तो मोक्ष नहीं होसकता, जैसे सुवर्ण और पाषाणका वियोग। अर्थात् जैसे (१) अकेले ज्ञान द्वारा पाषाणसे सुवर्णको पृथक् नहीं कर सकते,क्योंकि श्रद्धान और क्रियाका अभाव है।(२) केवल श्रद्धानसे भी पृथक् नहीं कर सकते, क्योंकि ज्ञान और क्रियाका अभाव है। (३) केवल क्रियासे भी पृथक् नहीं कर सकते, क्योंकि ज्ञान और श्रद्धान नहीं है। (४) ज्ञान और श्रद्धानसे ही सुवर्ण

જેવી રીતે અગ્નિનો અભાવ થવાથી ધૂમાડાનો પણ અભાવ થાય છે આત્મા કર્મકૃત નથી, એ સ્વાભાવિક છે તેથી કર્મનો અભાવ થતા આત્માનો નાશ સંભવિત નથી, જેમ તંતુઓનો નાશ થવાથી ઘટનો અભાવ થતો નથી એથી કરીને મોક્ષ એ અભાવસ્વરૂપ નથી, કિન્તુ શાશ્વત સ્થિતિવાળો છે

સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્ચારિત્ર-સ્વરૂપ રત્નત્રય મોક્ષનું કારણ છે રત્નત્રયમાથી કોઈ એક ન હોય તો મોક્ષ થઇ શકતો નથી, જેમ કે સુવર્ણ અને પાષાણનો વિયોગ, અર્થાત્ જેમ-(૧) એકલા જ્ઞાનદ્વારા પાષાણથી સુવર્ણ અલગ કરી શકાતુ નથી, કારણ કે શ્રદ્ધાન તથા ક્રિયાનો અભાવ છે. (૨) કેવળ શ્રદ્ધાનથી પણ અલગ કરી શકાતુ નથી, કારણ કે જ્ઞાન અને ક્રિયાનો અભાવ છે (૩) કેવળ ક્રિયાથી પણ અલગ કરી શકાતુ નથી કારણ કે જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાન નથી (૪) જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાનથી પણ સુવર્ણ અને પાષાણ અલગ

विद्यात्मन उपलब्धिस्तथा मनुष्यादिस्वरूपसंसाराभावे सकलसंसारोऽप्रसक्तोऽपि विनाशः, अतः एव 'अभावस्वरूपो मोक्षः' इति चेदुच्यते—

नारकादयो जीवस्य पर्यायाः, नहि पर्यायनाशे पर्यायिणोऽपि नाशः किन्तु पर्यायान्तरोत्पत्तिरेव संभाव्यते, यथा कटकाद्याकृतिविनाशेऽपि सुवर्णस्य न विनाशः किन्तु कुण्डलाद्याकारान्तरोत्पत्तिर्दृश्यते, तथैव नारकादिपर्यायनाशे नास्त्यात्मनोऽपि नाशः किन्तु सिद्धस्वपर्यायान्तरं सम्पद्यते। किञ्च नारकादयः पर्यायाः कर्मकृताः सन्त्यतो हि कर्माभावे पर्यायाभावः, कारणाभावे कार्यस्याप्यभावाद् यदभावे

इन चारों अवस्थाओं से भिन्न किसी आत्माकी उपलब्धि नहीं होती, इसलिए संसारका अभाव होने से आत्माका भी अभाव होजायगा, अतः इस मोक्षको अभावस्वरूप मानना चाहिए।

उत्तर—नारक आदि जीवकी पर्यायें हैं। पर्यायोंका नाश होनेसे पर्यायी (आत्मद्रव्य) का नाश नहीं होता। बल्कि दूसरी पर्याय उत्पन्न होजाती है। जैसे सोनेके कड़ेका नाश होनेसे सोनेका नाश नहीं होता किन्तु कुण्डल आदि दूसरी पर्याय उत्पन्न होजाती है, वैसे ही नारक आदि पर्यायोंका नाश होनेपर भी आत्माका नाश नहीं होता किन्तु सिद्ध पर्याय उत्पन्न होजाती है। अथवा—

नारक आदि पर्यायें कर्मकृत हैं अतः कर्मके अभाव होनेपर उनका भी अभाव होता है, क्योंकि कारणके अभाव होनेसे कार्यका भी अभाव

આવે અવસ્થાથી ભિન્ન કોઈ આત્માની ઉપલબ્ધિ થતી નથી. તેથી સંસારને અભાવ હોવાથી આત્માને પણ અભાવ થઈ જશે. તેથી મોક્ષને અભાવસ્વરૂપ માનવો જોઈએ.

ઉત્તર—નારક આદિ જીવના પર્યાયો છે પર્યાયોનો નાશ થવાથી પર્યાયી (આત્મદ્રવ્ય)નો નાશ નથી થતો, બલ્કે બીજો પર્યાય ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. જેમકે સોનાના કડાનો નાશ થવાથી સોનાનો નાશ નથી થતો, પરન્તુ કુંડલ આદિ બીજો પર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે તેવી રીતે નારક આદિ પર્યાયોનો નાશ થવા છતાં આત્માનો નાશ નથી થતો કિન્તુ સિદ્ધપર્યાય ઉત્પન્ન થાય છે. અથવા—

નારક આદિ પર્યાયો કર્મકૃત છે તેથી કર્મનો અભાવ થવા તેનો પણ અભાવ થાય છે કારણનો અભાવ થવાથી કાર્યનો પણ અભાવ થઈ જાય છે,

धूमाभाववत्, जीवत्वं तु न कर्मकृतं तस्य स्वाभाविकत्वादतो न खलु कर्माभावे जीवाभावस्तन्त्वभावे घटाभाववत्, तस्मान्नाऽभावलक्षणो मोक्षः किन्तु शाश्वतिकावस्थितिरूपः।

असौ (मोक्षः) च सम्यग्ज्ञान-दर्शन-चारित्ररूपरत्नत्रयहेतुकः, अन्यतमाभावे तदसम्भवात् काञ्चनोपलवियोगवत्, यथा हि न केवलं ज्ञानमात्रेणोपलात्सुवर्ण-वियोगः सुसम्पाद्यो भवितुर्हति श्रद्धान-क्रिययोरभावात् (१), न श्रद्धानमात्रेण ज्ञान-क्रिययोरभावात् (२), नापि क्रियामात्रेण ज्ञान-श्रद्धानयोरभावात् (३), न ज्ञान-श्रद्धानमात्रेण क्रियाया अभावात् (४),न ज्ञान-क्रियामात्रेण श्रद्धानाभावात् (५),

---

होजाता है, जैसे अग्निका अभाव होनेसे धूमका अभाव होता है। आत्मा कर्मकृत नहीं है, वह स्वाभाविक है, अत एव कर्मका अभाव होनेसे आत्माका नाश संभव नहीं है। जैसे तन्तुओंका नाश होनेसे घटका अभाव नहीं होता, इसलिए मोक्ष अभाव स्वरूप नहीं है किन्तु शाश्वत स्थितिवाला है।

सम्यग्ज्ञान, सम्यग्दर्शन और सम्यक्चारित्र स्वरूप रत्नत्रय मोक्षका कारण है। रत्नत्रयमेंसे कोई एक न हो तो मोक्ष नहीं होसकता, जैसे सुवर्ण और पाषाणका वियोग। अर्थात् जैसे (१) अकेले ज्ञान द्वारा पाषाणसे सुवर्णको पृथक् नहीं कर सकते,क्योंकि श्रद्धान और क्रियाका अभाव है।(२) केवल श्रद्धानसे भी पृथक् नहीं कर सकते, क्योंकि ज्ञान और क्रियाका अभाव है। (३) केवल क्रियासे भी पृथक् नहीं कर सकते, क्योंकि ज्ञान और श्रद्धान नहीं है। (४) ज्ञान और श्रद्धानसे ही सुवर्ण

જેવી રીતે અગ્નિનો અભાવ થવાથી ધૂમાડાનો પણ અભાવ થાય છે આત્મા કર્મકૃત નથી, એ સ્વાભાવિક છે તેથી કર્મનો અભાવ થતા આત્માનો નાશ સંભવિત નથી, જેમ તંતુઓનો નાશ થવાથી ઘટનો અભાવ થતો નથી એથી કરીને મોક્ષ એ અભાવસ્વરૂપ નથી, કિન્તુ શાશ્વત સ્થિતિવાળો છે

સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્ચારિત્ર-સ્વરૂપ રત્નત્રય મોક્ષનું કારણ છે રત્નત્રયમાથી કોઈ એક ન હોય તો મોક્ષ થઈ શકતો નથી, જેમ કે સુવર્ણ અને પાષાણનો વિયોગ, અર્થાત્ જેમ-(૧) એકલા જ્ઞાનદ્વારા પાષાણથી સુવર્ણ અલગ કરી શકાતુ નથી, કારણ કે શ્રદ્ધાન તથા ક્રિયાનો અભાવ છે (૨) કેવળ શ્રદ્ધાનથી પણ અલગ કરી શકાતુ નથી, કારણ કે જ્ઞાન અને ક્રિયાનો અભાવ છે (૩) કેવળ ક્રિયાથી પણ અલગ કરી શકાતુ નથી કારણ કે જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાન નથી (૪) જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાનથી પણ સુવર્ણ અને પાષાણ અલગ

नापि श्रद्धानक्रियामात्रेण ज्ञानाऽभावात् (६)। एवमेव मोक्षोऽप्यन्यतमाभावे न समस्तस्यापि तु समुदितरत्नत्रयादवेति। तं मोक्षं च जानीयात्-निर्वाणि-स्थर्थः ॥१५॥

और पाषाणको पृथक् नहीं कर सकते, क्योंकि वहां क्रिया नहीं है।(५) ज्ञान और क्रियामात्रसे भी पृथक् नहीं कर सकते,क्योंकि श्रद्धान नहीं है। (६) श्रद्धान और क्रिया मात्रसे भी पृथक् नहीं कर सकते, क्योंकि ज्ञानका अभाव है। इसी प्रकार मोक्ष भी समुदित तीनोंसे प्राप्त होता है, किसी एकके अभावमें नहीं होसकता।

जिस प्रकार वन में आग लगने पर, वहाँ रहे हुए अन्धा नेत्रोंके अभावसे, पङ्गु चरणों के अभावसे और अश्रद्धालु अग्निकी दाहकता-शक्ति के प्रति श्रद्धा के अभावसे उस वन से नहीं निकल सकते हैं उसी प्रकार सम्यग्ज्ञानरूपी नेत्रोंसे रहित होनेके कारण अन्ध जीव,सम्यक्चारित्र से रहित होने के कारण पङ्गु जीव और सम्यग्दर्शन के अभाव से अश्रद्धालु जीव भी जन्म जरा-मरण रूपी भीषण दुःखोंकी प्रचण्ड अग्नि से जलते हुए इस संसार रूपी वन से नहीं निकल सकते हैं। जैसे-अन्ध,पङ्गु, और अश्रद्धालु वनाग्नि में जल मरते हैं उसी प्रकार ये भी संसाराग्निमें जल मरते हैं। परन्तु जिनके नेत्र और दोनों चरण आहत हैं, और अग्निकी दाहकता-शक्ति के प्रति भी श्रद्धा है वे जिस प्रकार दावाग्नि-प्रज्वलित वनको पार कर जाते हैं उसी प्रकार जो जीव सम्यग्ज्ञान, सम्यक्चारित्र

કરી શકાતા નથી કારણ કે ત્યાં ક્રિયા નથી. (૫) જ્ઞાન અને ક્રિયા માત્રથી પણ અલગ કરી શકાતાં નથી, કારણ કે શ્રદ્ધાન નથી. (૬) શ્રદ્ધાન અને ક્રિયાથી પણ અલગ કરી શકાતાં નથી કારણ કે જ્ઞાનનો અભાવ છે એ રીતે મોક્ષ પણ સમુદિત ત્રણેથી પ્રાપ્ત થાય છે કોઇ એકનો અભાવ હોય તો મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી.

જેમ વનમાં આગ લાગવાથી, ત્યાં રહેલો આંધળો નેત્રો ન હોવાથી, લંગડો પગો ન હોવાથી, અને શ્રદ્ધાહીન અગ્નિની દાહકતા-શક્તિ પ્રત્યે શ્રદ્ધા ન હોવાથી તે વનમાંથી નીકળી શકતો નથી તેમ સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપી નેત્રો ન હોવાથી અંધજીવ તથા સમ્યક્ચારિત્ર ન હોવાથી લંગડો જીવ અને સમ્યક્દર્શન ન હોવાથી અશ્રદ્ધાળુ જીવ પણ જન્મ-જરા-મરણરૂપી ભીષણ દુઃખોના પ્રચંડ અગ્નિથી પ્રજ્વલિત આ સંસારરૂપી વનમાંથી નીકળી શકતો નથી. જેમ આંધળો, લંગડો અને અશ્રદ્ધાળુ વનાગ્નિમાં બળી મરે છે તેમ આ જીવો પણ સંસારાગ્નિમાં બળી મરે છે પરન્તુ જેના નેત્રો અને બંને પગો સાબૂત છે, અને અગ્નિની દાહકતા-શક્તિ પ્રત્યે પણ શ્રદ્ધા છે તે જેમ દાવાગ્નિ પ્રજ્વલિત વનને પાર કરી જાય છે તેમ પ્રકારે જે જીવો સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર અને સમ્યગ્દર્શનથી

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९
मूलम्-जया पुण्णं च पावं च, बंधं मोक्खं च जाणइ ।
१० १७ १६ ११ १२ १३ १४ १५
तया निव्विंदए भोए, जे दिव्वे जे य माणुसे ॥१६॥

छाया-यदा पुण्यं च पापं च, बन्धं मोक्षं च जानाति ।
तदा निर्विन्ते भोगान्, ये दिव्या ये च मानुषाः ॥१६॥

सान्वयार्थः-जया=जब पुण्णं च पावं च=पुण्य और पापको, च=तथा बंधं मुक्खं=बंध और मोक्षको जाणइ=जानता है, तया=तब जे दिव्वे=जो देव सम्बन्धी य=और जे माणुसे=जो मनुष्यसम्बन्धी (भोग हैं, उन) भोए=भोगोंको निव्विंदए=तत्त्वसे विचारता है, अर्थात् निस्सार समझने लगता है ॥१६॥

टीका-'जया पुण्ण'-मित्यादि। यदा पूर्वप्रतिपादितलक्षणलक्षितं पुण्यादिकं जानाति तदा ये दिव्याः=दिवि=स्वर्गे भवाः देवसम्बन्धिनः, च=तथा ये मानुषाः=मनुष्यसम्बन्धिनः (भोगाः सन्ति तान् सर्वानपि) भोगान्=भुज्यन्ते=निर्विश्यन्ते=तत्तदिन्द्रियनोइन्द्रियानुकूलतयोपयुज्यन्त इति भोगाः=शब्दादिविषयास्तान् निर्विन्ते=तत्त्वतो विचारयति-"भोगिभोगोपमाः खल्विमे भोगा अशुचयोऽशुचिसम्भवाः शटन-पतन-विध्वंसनस्वभावा अशाश्वताश्च, को नाम विवेकी एवंविधानिमान् भोगा-

---

और सम्यग्दर्शन से युक्त हैं वे भी जन्म-जरा-मरणरूप भीषण दुःखोंके प्रचण्ड-अग्नि से जलते हुए इस संसाररूपी वनको पार कर जाते हैं।

इससे सिद्ध है कि रत्नत्रयमेंसे किसी एककी भी कमी होनेसे सिद्धि नहीं प्राप्त होसकती। उस प्रकारके मोक्षको जाने ॥१५॥

'जया पुण्णं०' इत्यादि। जब पूर्वोक्तस्वरूपवाले पुण्य, पाप, बन्ध और मोक्षको जानता है तब देवों तथा मनुष्योंके सम्बन्धी भोगोंका वास्तविक विचार करता है। इन्द्रिय और मनकी अनुकूलतारूपसे जिनका उपयोग किया जाता है उन्हें भोग कहते हैं। भोगोंके विषयमें साधु ऐसा विचार करते हैं कि-"ये भोग भुजंगके समान भयकर हैं,

---

યુક્ત છે તે જીવો પણ જન્મ-જરા-મરણરૂપ ભીષણ દુ ખોના પ્રચડ અગ્નિથી પ્રજ્વલત આ સસારરૂપી વનને પાર કરી જાય છે

એથી સિદ્ધ થાય છે કે એ રત્નત્રયમાથી કોઈએક પણ જો ઓછુ હોય તો સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી, એ પ્રકારના મોક્ષને જાણે (૧૫)

जया पुण्णं० ઈત્યાદિ જ્યારે પૂર્વોકત-સ્વરૂપવાળા પુણ્ય પાપ બધ અને મોક્ષને જાણે છે ત્યારે દેવો તથા મનુષ્યો સબધી ભોગોનો વાસ્તવિક વિચાર કરે છે ઇદ્રિય અને મનની અનુકૂળતારૂપે જેનો ઉપયોગ કરવામા આવે છે એને ભોગ કહે છે ભોગોના વિષયમા સાધુ એવો વિચાર કરે છે કે "એ ભોગો ભુજગ (સર્પ)ના જેવા ભયકર છે, અશુચિ છે, અશુચિ પદાર્થોથી ઉત્પન્ન થાય છે

नुपभोक्तुमभिलषेदपि? कस्य वा विवेकिनो वान्ताशनेच्छा, अतिपूतिगन्धिपूयशोणितमयाहेऽवगाहनाऽऽकाङ्क्षा, वार्द्रमस्तरजनिवासाभिलाषः, प्रज्वलज्ज्वलनज्वालाकरालकुहरे शीतकष्टाद्यार्तौ पतनस्पृहा, समन्ततो दन्दह्यमानमदनान्तरालपरिभ्रमणसाहसम्, कस्य विषयसुखोपधानीकृत्य स्वपनेच्छा वा जायेत। "क्षणमिसहसुक्खा बहुकालदुक्खा इत्यादि पर्यालोचयन् निर्वेदं याम्रोतीत्यर्थः ॥१६॥

१ ८ ७ ३ २ ४ ६
मूलम्-जया निव्विंदए भोए, जे दिव्वे जे य माणुसे।
९ ११ १२ १०
तया चयइ संजोगं, सब्भिंतर-बाहिरियं ॥ १७ ॥

छाया-यदा निर्विन्दते भोगान्, ये दिव्या ये च मानुषाः।
तदा त्यजति संयोगं, साभ्यन्तर-बाह्यम् ॥१७॥

सान्वयार्थः-जया=जब जे दिव्वे=जो देवसंबंधी और जे य माणुसे=मनुष्य

अशुचि हैं, अशुचि पदार्थोंसे उत्पन्न होते हैं, सड़ जाते हैं, गल जाते हैं, नष्ट होजाते हैं, नित्य नहीं रहते। कौन विवेकी ऐसे भोगोंको भोगनेकी अभिलाषा करेगा?, किस विवेकशील व्यक्तिको वमन भक्षण करनेकी इच्छा होगी?, अहा! कौन चाहेगा कि-'मैं अत्यन्त दुर्गन्धयुक्त पीव और रुधिरके प्रवाहमें अवगाहन (स्नान) करूँ', क्या कोई सिंहकी गुफा (गुफा)में निवास करनेकी इच्छा करता है?, जलते हुए इंधनोंकी ज्वालाओंमें कौन बुद्धिमान् कूदनेकी कामना करता है? कोई नहीं करता है। अथवा चारों ओरसे धधकते हुए घरमें घुसनेका कौन साहस कर सकता है?, और अजगर सर्पको उपधान (उसीसा-सिरहाना) बनाकर कौन शयन करना चाहेगा?। ये विषय भोग क्षणमात्र सुख देनेवाले हैं और बहुत काल तक दुःख देनेवाले हैं॥" ऐसा विचार कर मुनि उस निर्वेद (वैराग्य)को प्राप्त करते हैं ॥ १६ ॥

કુત્સી અપ છે અને નષ્ટ થઈ જાય છે, નિત્ય રહેતા નથી એવે વિવેકી મનુષ્ય એવા ભોગોના ભોગવવાની અભિલાષા કરશે? કયો વિવેકશીલ મનુષ્ય વમન કરેલાનું ભક્ષણ કરવાની ઇચ્છા કરશે? અહા! કોણ ઇચ્છશે કે હું અત્યંત દુર્ગંધયુક્ત પરૂ અને રૂધિરના પ્રવાહમાં અવગાહન (સ્નાન) કરીશ! શું કોઈ સિંહની ગુફામાં નિવાસ કરવાની ઇચ્છા કરે છે? સળગતા ઈંધનની જ્વાલાઓમાં કોણ બુદ્ધિમાન મનુષ્ય કૂદવાની કામના કરે? કોઈ કરે નહીં અથવા ચારે બાજુએથી સળગી રહેલા ઘરમાં પેસવાનું સાહસ કોણ કરે? અને અજગર સર્પને ઉપધાન (ઓશીકું) બનાવીને સૂવાનો કોણ પ્રયત્ન કરશે? એ વિષયભોગ ક્ષણમાત્ર સુખ દેવાવાળા છે અને બહુ કાળ સુધી દુઃખ દેવાવાળા છે" એવો વિચાર કરીને મુનિજન નિર્વેદ (વૈરાગ્ય)ને પ્રાપ્ત કરે છે (૧૬)

सम्बन्धी भोए=भोगोंको निव्विंदए=तत्त्वसे विचारता है, तया=तब सब्भिंतर-बाहिरियं=आभ्यन्तर और बाह्य संजोगं=संयोगको चयइ=त्याग देता है ॥१७॥

टीका—'जया निव्विंदए' इत्यादि। यदा दिव्य-मानुष-भोगोपभोगेषु निर्वेदो जायते तदा साऽऽभ्यन्तरबाह्यम्=बहिर्भवो बाह्यः=सुवर्णमणिमाणिक्यादिः, अभ्यन्तरे=अन्तःकरणे भव आभ्यन्तरः=क्रोधादिः, आभ्यन्तरेण सहितः साऽऽभ्यन्तरः स चासौ बाह्यश्चेति साभ्यन्तरबाह्यस्तम्, संयोगं=संयुज्यते=सम्बध्यतेऽनेनाऽऽत्मेति संयोगः=ममत्वकृतसम्बन्धस्तम् त्यजति=परिहरति ॥१७॥

मूलम्-जया[१] चयइ[४] संजोगं[३], सब्भिंतर-बाहिरियं[२]।
तया[५] मुंडे[६] भवित्ताणं[७], पव्वइए[९] अणगारियं[८] ॥ १८ ॥

छाया—यदा त्यजति संयोगं, साभ्यन्तर-बाह्यम्।
तदा मुण्डो भूत्वा, प्रव्रजत्यनगारिताम् ॥१८॥

सान्वयार्थः-जया=जब सब्भिंतरबाहिरियं=आभ्यन्तर और बाह्य संजोगं=संयोगको चयइ=त्याग देता है, तया=तब मुंडे=द्रव्यभावसे मुण्डित भवित्ता=होकर अणगारियं=साधुपनेको पव्वइए=प्राप्त होता है ॥१८॥

टीका—'जया चयइ' इत्यादि। यदा बाह्याऽऽभ्यन्तरसंयोगविरहितो भवति तदा मुण्डः=मुण्डनं मुण्डः ('मुडि खण्डने' इत्यस्माद्भावे घञ्) स च द्वेधा-द्रव्यतो

'जया निव्विंदए०' इत्यादि। जब देवसम्बन्धी और मनुष्य सम्बन्धी भोगोंको जान लेता है, तब सुवर्ण-मणि-माणिक्य आदि बाह्य परिग्रहका तथा क्रोधादि आन्तरिक परिग्रहका अर्थात् बाह्याभ्यन्तर परिग्रहका त्याग कर देता है ॥१७॥

'जया चयइ' इत्यादि। जब बाह्याभ्यन्तर परिग्रहका परित्याग करता है तब मुण्डित हो जाता है। मुण्डन दो प्रकारका होता है-

જયા નિવ્વિંદએ૦ ઇત્યાદિ જ્યારે દેવસંબંધી અને મનુષ્યસંબંધી ભોગોને જાણી લે છે, ત્યારે મુનિ સુવર્ણ-મણિ-માણિક્યાદિ બાહ્ય પરિગ્રહને તથા ક્રોધાદિ આંતરિક પરિગ્રહને અર્થાત્ બાહ્યાભ્યંતર પરિગ્રહને ત્યજી દે છે (૧૭)

જયા ચયઇ૦ ઇત્યાદિ જ્યારે બાહ્યાભ્યંતર પરિગ્રહનો મુનિ પરિત્યાગ કરે છે ત્યારે મુંડિત થઇ જાય છે. મુંડન બે પ્રકારના હોય છે-(૧) દ્રવ્ય-મુંડન

नुपभोक्तुमभिलषदपि ? कस्य वा विवेकिनो वान्ताशनेच्छा, अतिदुर्गन्धिपूयरुधिरमयावगाहनाऽऽकाङ्क्षा, शार्दूलसदननिवासाभिलाषः, फलकलापमाने तीक्ष्णकटाहादौ पवनसूदा, समन्ततो दह्यमानभवनान्तराऽपरिभ्रमणसादरम्, यावद्विषयसुखोपधानीकृत्य शयनेच्छा वा भावयति ? "क्षणमिश्रसुखस्ता बहुकालदुखदा" इत्यादि पर्यालोचयन् निर्वेदं प्राप्नोतीत्यर्थः ॥१६॥

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ १

मूलम्-जया निव्विंदए भोए, जे दिव्वे जे य माणुसे ।

८ ११ १० १०

तया चयइ संजोगं, सब्भिंतर-बाहिरियं ॥ १७ ॥

छाया-यदा निर्विन्दते भोगान्, ये दिव्या ये च मानुषाः ।

तदा त्यजति संयोगं, साभ्यन्तर-बाह्यम् ॥१७॥

सान्वयार्थः-जया=जब जो दिव्वे=जो देवसंबंधी और जे य माणुसे=मनुष्य

अशुचि हैं, अशुचि पदार्थोंसे उत्पन्न होते हैं, सड़ जाते हैं, गल जाते हैं, नष्ट होजाते हैं, नित्य नहीं रहते। कौन विवेकी ऐसे भोगोंको भोगनेकी अभिलाषा करेगा ?, किस विवेकशील व्यक्तिको वमन भक्षण करनेकी इच्छा होगी ?, अहा ! कौन चाहेगा कि-' मैं अत्यन्त दुर्गन्धवाले पीप और रुधिरके प्रवाहमें अवगाहन (स्नान) करूँ ?, क्या कोई सिंहकी गुफा (गुफा)में निवास करनेकी इच्छा करता है ?, धधकते हुए हांडोंके कड़ाहोंमें कौन बुद्धिमान् कूदनेकी कामना करता है ? कोई नहीं करता है। अथवा चारों ओरसे धधकते हुए घरमें घुसनेका कौन साहस कर सकता है ?, और अजगर सर्पको उपधान (उशीसा-सिरहाना) बनाकर कौन शयन करना चाहेगा ? । ये विषय भोग क्षणमात्र सुख देनेवाले हैं और बहुत काल तक दुःख देनेवाले हैं ॥" ऐसा विचार कर मुनि अब निर्वेद (वैराग्य)को प्राप्त करते हैं ॥ १६ ॥

સારી અથવા છે અશુચિ અથવા છે નાશ પામે અથવા છે નિત્ય રહેતા નથી કોણ વિવેકી મનુષ્ય એવા ભોગોને ભોગવવાની અભિલાષા કરશે ? કયા વિવેકીને વમન કરેલાનું ભક્ષણ કરવાની ઇચ્છા થશે ? અહા ! કોણ ઇચ્છશે કે- હું અત્યંત દુર્ગંધવાળા પરુ અને રુધિરના પ્રવાહમાં અવગાહન (સ્નાન) કરીશ ! શું કોઈ સિંહની ગુફામાં નિવાસ કરવાની ઇચ્છા કરે છે ? સળગતા લોઢાના કડાઓમાં કયો બુદ્ધિમાન મનુષ્ય કૂદવાની કામના કરે ? કોઈ કરે નહીં અથવા ચારે બાજુએથી બળતી રહેલા ઘરમાં પેસવાનું સાહસ કોણ કરી શકે ? અને અજગર સર્પને ઉપધાન (ઓશીકું) બનાવીને સૂવાની કોણ ઇચ્છા કરશે ? જે વિષય-ભોગ ક્ષણમાત્ર સુખ દેવાવાળા છે અને ઘણા કાળ સુધી દુઃખ દેવાવાળા છે" એવો વિચાર કરીને મુનિજન નિર્વેદ (વૈરાગ્ય)ને પ્રાપ્ત કરે છે (૧૬)

सम्बन्धी भोए=भोगोंको निर्व्विदए=तत्त्वसे विचारता है, तथा=तब सब्भिंतर-बाहिरियं=आभ्यन्तर और बाह्य संजोगं=संयोगको चयइ=त्याग देता है ॥१७॥

टीका—'जया निर्व्विदए' इत्यादि। यदा दिव्य-मानुष-भोगोपभोगेषु निर्वेदो जायते तदा साऽऽभ्यन्तरबाह्यम्=बहिर्भवो बाह्यः=सुवर्णमणिमाणिक्यादिः, अभ्यन्तरे=अन्तःकरणे भव आभ्यन्तरः=क्रोधादिः, आभ्यन्तरेण सहितः साऽऽभ्यन्तरः स चासौ बाह्यश्चेति साभ्यन्तरबाह्यस्तम्, संयोगं=संयुज्यते=सम्बध्यतेऽनेनाऽऽत्मेति संयोगः=ममत्वकृतसम्बन्धस्तम् त्यजति=परिहरति ॥१७॥

१ ४ ३ २
मूलम्-जया चयइ संजोगं, सब्भिंतर-बाहिरियं ।
५ ६ ७ ९ ८
तया मुंडे भवित्ताणं, पव्वइए अणगारियं ॥ १८ ॥

छाया—यदा त्यजति संयोगं, साभ्यन्तर-बाह्यम् ।
तदा मुण्डो भूत्वा, प्रव्रजत्यनगारिताम् ॥१८॥

सान्वयार्थः-जया=जब सब्भिंतरबाहिरियं=आभ्यन्तर और बाह्य संजोगं=संयोगको चयइ=त्याग देता है, तया=तब मुंडे=द्रव्यभावसे मुण्डित भवित्ता=होकर अणगारियं=साधुपनेको पव्वइए=प्राप्त होता है ॥१८॥

टीका—'जया चयइ' इत्यादि। यदा बाह्याऽऽभ्यन्तरसंयोगविरहितो भवति तदा मुण्डः=मुण्डनं मुण्डः ('मुडि खण्डने' इत्यस्माद्भावे घञ्) स च द्वेधा-द्रव्यतो

'जया निर्व्विदए०' इत्यादि। जब देवसम्बन्धी और मनुष्य सम्बन्धी भोगोंको जान लेता है, तब सुवर्ण-मणि-माणिक्य आदि बाह्य परिग्रहका तथा क्रोधादि आन्तरिक परिग्रहका अर्थात् बाह्याभ्यन्तर परिग्रहका त्याग कर देता है ॥१७॥

'जया चयइ' इत्यादि। जब बाह्याभ्यन्तर परिग्रहका परित्याग करता है तब मुण्डित हो जाता है। मुण्डन दो प्रकारका होता है-

જયા નિર્વ્વિદએ૦ ઇત્યાદિ જ્યારે દેવસંબંધી અને મનુષ્યસંબંધી ભોગોને જાણી લે છે, ત્યારે મુનિ સુવર્ણ-મણિ-માણિક્યાદિ બાહ્ય પરિગ્રહને તથા ક્રોધાદિ આંતરિક પરિગ્રહને અર્થાત્ બાહ્યાભ્યંતર પરિગ્રહને ત્યજી દે છે (૧૭)

જયા ચયઇ૦ ઇત્યાદિ જ્યારે બાહ્યાભ્યંતર પરિગ્રહનો મુનિ પરિત્યાગ કરે છે ત્યારે મુંડિત થઇ જાય છે મુંડન બે પ્રકારના હોય છે-(૧) દ્રવ્ય-મુંડન

भावतश्च, तत्र द्रव्यतो मस्तककेशापनयनम्, भावतो रागद्वेषापनयनम्, द्रव्यभावभेदाद्भवपि मुण्डः=मुण्डित इत्यर्थः, भूत्वा अनगारितां=अनगारिणो भावोऽनगारिता=साधुत्वं सर्वविरतिरूपं सामायिकादिचारित्रमित्यर्थः, ताम् प्रव्रजति=प्राप्नोति=प्रव्रजितो भवतीत्यर्थः ॥१८॥

जया मुण्डे भवित्ताणं, पव्वइए अणगारियं ।
तया संवरमुक्किट्ठं, धम्मं फासे अणुत्तरं ॥ १९ ॥

छाया—यदा मुण्डो भूत्वा, प्रव्रजत्यनगारिताम् ।
तदा संवरमुत्कृष्टं, धर्मं स्पृशत्यनुत्तरम् ॥१९॥

सान्वयार्थ—जया=जब मुंडे=द्रव्यभावसे मुण्डित भवित्ता=होकर अणगारियं=साधुपनेको पव्वइए=प्राप्त होता है, तया=तब उक्किट्ठं=अत्यन्त प्रशस्त अणुत्तरं=सर्वश्रेष्ठ संवरं=संवर धम्मं=धर्मको फासे=स्पर्श करता है=प्राप्त होता है।

टीका—'जया मुंडे०' इत्यादि । यदा मुण्डो भूत्वाऽनगारितां प्रव्रजति=प्राप्नोति तदा उत्कृष्टम्=अतिप्रशस्तम्, अनुत्तरं=निरतिचारतया सर्वश्रेष्ठम् । यद्वा स्थिरं निश्चलम् । अथवा निरागमसिद्धत्वात्[1] अतिशयप्रविवर्जितम्, यद्वा 'अनुत्तरं' मिति वत् क्रियाविशेषणम्, अनुत्तरम्=उत्कार्षकं यथा स्यात्तथा स्पृशतीति सम्बन्धः ।

१ अनुत्तरम्=श्रेष्ठं, अतिशयप्रविवर्जितं, स्थिरमिति वृद्धव्याख्या ।

(१) द्रव्यमुण्डन, (२) भावमुण्डन । मस्तकके केशोंका लुञ्चन करना द्रव्यमुण्डन कहलाता है । राग द्वेष आदिको दूर करना भावमुण्डन है । दोनों प्रकारोंसे मुण्डित होकर सर्वविरतिरूप सामायिक आदि चारित्रको प्राप्त होता है ॥१८॥

'जया मुंडे०' इत्यादि । जब मुण्डित होकर सर्वविरतिको प्राप्त होता है तब अत्यन्त प्रशस्त निरतिचार होनेके कारण सर्वश्रेष्ठ निश्चल आचरणरूप संवर धर्मको स्पर्श करता है । आते हुए कर्म जिस आत्म

અને (२) ભાવ મુંડન. મસ્તકના કેશનું લુચન કરવું એ દ્રવ્યમુંડન કહેવાય છે અને રાગ દ્વેષ આદિને દૂર કરવા એ ભાવમુંડન છે એવા પ્રકારે મુંડિત થઈને સર્વ વિરતિરૂપ સામાયિક આદિ ચારિત્રને પ્રાપ્ત થાય છે (૧૮)

જયા મુંડે૦ ઇત્યાદિ. જ્યારે મુંડિત થઈને સર્વ વિરતિને પ્રાપ્ત થાય છે અત્યંત પ્રશસ્ત નિરતિચાર થવાને લઈને સર્વશ્રેષ્ઠ નિશ્ચલ આચરણરૂપ સંવર

संवरं=संव्रियते=निरुध्यते आस्रवत्कर्म येन सः, यद्वा संवरणं संवरः=स्थगनम्। स द्रव्य-भावभेदाभ्यां द्विविधः। तत्र द्रव्यतस्तथाविधद्रव्येण (मठणमृत्तिकादिना) सलिलोपरि तरत्तरण्यादेरनारतप्रविशन्नीराणां विवराणां पिधानम्, भावतः-समिति-गुप्तिप्रभृतिभिरात्मतरण्यां क्षरत्कर्मसलिलानां स्थगनम्। अत्र च भावसंवरश्चारित्रलक्षणो गृह्यते, तं तल्लक्षणं धर्मं स्पृशति=प्राप्नोति, अन्तःकरणत आत्मना सम्बन्धयतीत्यर्थः ॥१९॥

१ ४ २ ५ ६ ३
मूलम्–जया संवरमुक्किट्ठं धम्मं फासे अणुत्तरं।
७ १० ९ ८
तया धुणइ कम्मरयं, अवोहिकलुसंकडं ॥२०॥

छाया—यदा संवरमुत्कृष्टं, धर्मं स्पृशत्यनुत्तरम्।
तदा धुनाति कर्मरजो-ऽबोधिकलुषकृतम् ॥२०॥

सान्वयार्थः–जया=जब उक्किट्ठं=अत्यन्त प्रशस्त अणुत्तरं=सर्वश्रेष्ठ संवरं=संवर धम्मं=धर्मको फासे=स्पर्श करता है, तया=तब अवोहिकलुसंकडं=आत्माके मिथ्यात्व परिणाम द्वारा उपार्जित किये हुए कम्मरयं=कर्मरूपी रजको धुणइ=हटा देता है ॥२०॥

परिणामसे रुक जाते हैं उसे सवर कहते है। सवर, द्रव्य-भावके भेदसे दो प्रकारका है। जल पर चलती हुई नौकाके छेदोंसे उसमें प्रवेश करनेवाले जलको चिकनी मिट्टी वस्त्र आदिसे बन्द कर देना द्रव्य-संवर है। आत्मारूपी नौकामें आस्रवरूपी छिद्रों द्वारा आनेवाले कर्मरूपी जलको रोक देना भाव-संवर है। यहां भाव-संवर अर्थात् चारित्रका अधिकार है। अर्थात् सर्वविरत मुनि भाव-संवर रूपी धर्मको प्राप्त करते हैं। अथवा अनुत्तर रूपसे स्पर्श करते हैं, क्योंकि 'अनुत्तर' यह क्रियाविशेषण भी हो सकता है ॥१९॥

ધર્મને સ્પર્શ કરે છે આવતા કર્મ જે આત્મપરિણામથી રોકાઇ જાય છે તેને સવર કહે છે સવર દ્રવ્ય–ભાવના ભેદે કરીને બે પ્રકારનો છે જળપર ચાલતી નૌકાના છિદ્રવાટે નૌકામા પ્રવેશ કરનારા જળને ચીકણી માટી, વસ્ત્ર આદિથી બંધ કરી દેવુ તે દ્રવ્યસવર છે આત્મારૂપી નૌકામા આસવરૂપી છિદ્રોદ્વારા આવનારા કર્મરૂપી જળને રોકી દેવું એ ભાવ–સવર છે અહીં ભાવસવર એટલે ચારિત્રનો અધિકાર છે અર્થાત્ સર્વવિરત મુનિ ભાવસવરરૂપી ધર્મને પ્રાપ્ત કરે છે, અથવા અનુત્તર–રૂપે સ્પર્શ કરે છે, કારણકે 'અનુત્તર' એ ક્રિયાવિશેષણ પણ હોઇ શકે છે (૧૯)

भावतश्च, तत्र द्रव्यतो मस्तककेशापनयनम्, भावतो रागद्वेषापनयनम्, उभयथा धर्मयोगाद्धर्म्यपि मुण्डः=मुण्डित इत्यर्थः, भूत्वा अनगारितां=अनगारिणो भावोऽनगारिता=साधुत्वं सर्वविरतिरूपं सामायिकादिकमित्यर्थः, ताम् प्रव्रजति=प्राप्नोति-प्रव्रजितो भवतीत्यर्थः ॥१८॥

१ २ ३ ४ ५

मूलम्-जया मुंडे भवित्ताणं, पव्वइए अणगारियं ।

६ ७ ८ ९ १० ११

तया संवरमुक्किट्ठं, धम्मं फासे अणुत्तरं ॥ १९ ॥

छाया—यदा मुण्डो भूत्वा, प्रव्रजत्यनगारिताम् ।

तदा संवरमुत्कृष्टं, धर्मं स्पृशत्यनुत्तरम् ॥१९॥

अन्वयार्थः—जया=जब मुंडे=द्रव्यभावसे मुण्डित भवित्ता=होकर अणगारियं=साधुपनेको पव्वइए=प्राप्त होता है, तया=तब उक्किट्ठं=अत्यन्त प्रकृष्ट अणुत्तरं=सर्वश्रेष्ठ संवरं=संवर धम्मं=धर्मको फासे=स्पर्श करता है-प्राप्त होता है॥

टीका—'जया मुंडे०' इत्यादि। यदा मुण्डो भूत्वाऽनगारितां प्रव्रजति=प्राप्नोति तदा उत्कृष्टम्=अतिप्रशस्तम्, अनुत्तरं=निरतिचारत्वेन सर्वश्रेष्ठम्। यद्वा स्थिरम्=निश्चलम्। अपरा जिनागमसिद्धत्वात्[1]अतिजरपविदर्भितम्, यद्वा 'अनुत्तर' मित्येतत् क्रियाविशेषणम्, अनुत्तरम्=उत्कर्षेण यथा स्यात्तथा स्पृशतीति सम्बन्धः।

१ अनुत्तरम्=श्रेष्ठम्, अतिजल्पविदर्भितं, स्थिरमिति कल्पद्रुमः ।

(१) द्रव्यमुण्डन, (२) भावमुण्डन। मस्तकके केशोंका लुंचन करना द्रव्यमुण्डन कहलाता है। राग द्वेष आदिको दूर करना भावमुण्डन है। दोनों प्रकारोंसे मुण्डित होकर सर्वविरतिरूप सामायिक आदि चारित्रको प्राप्त होता है ॥१८॥

'जया मुंडे०' इत्यादि। जब मुण्डित होकर सर्वविरतिको प्राप्त होता है तब अत्यन्त प्रशस्त निरतिचार होनेके कारण सर्वश्रेष्ठ निश्चल आचरणीय संवर धर्मको स्पर्श करता है। जाते हुए कर्म जिस आत्म

અને (२) ભાવ-મુંડન. મસ્તકના કેશનું લુચન કરવું એ દ્રવ્યમુંડન કહેવાય છે. રાગદ્વેષ આદિને દૂર કરવા એ ભાવ-મુંડન છે. બેઉ પ્રકારે મુંડિત અને ધર્મ વિરતિરૂપ સામાયિક આદિ ચારિત્રને પ્રાપ્ત થાય છે (૧૮)

જયા મુંડે० ઇત્યાદિ. જ્યારે મુંડિત અને ધર્મ વિરતિને પ્રાપ્ત કરે છે અત્યંત પ્રશસ્ત નિરતિચાર પણને લઈને સર્વશ્રેષ્ઠ નિશ્ચલ આચરણીય સંવર

उक्तञ्च—

"जीवस्याशुद्धरागादिभावानां कर्म कारणम् ।
कर्मणस्तस्य रागादिभावः प्रत्युपकारिवत् ॥१॥" इति ।

संसारी खल्वात्माऽनादिकालतः कर्म बध्नाति, तदुदयादात्मनि रागद्वेषाद्युत्पत्तिः, तदनु यथा वह्निसंतप्तायःपिण्डः समन्तात् स्वसंसृष्टजलमाकर्षति तथाऽऽत्मैकक्षेत्रावगाहिकर्मपुद्गलानादत्ते, तैश्च रागादिकं भावकर्मोत्पाद्यते, तच्च पुनरपि द्रव्यकर्मो-

---

भाव है, अतः द्रव्यकर्म, भावकर्मका कारण भी है और कार्य भी है। कहाभी है—

"जीवके राग आदि अशुद्ध भावोंका कारण द्रव्यकर्म है और रागादि अशुद्ध भाव द्रव्यकर्मके कारण हैं। जैसे कोई पुरुष किसीका उपकार कर देता है तो वह उपकृत पुरुष उस उपकारीका पीछा उपकार करता है ॥१॥"

संसारी जीव अनादिकालसे कर्मोंका बन्ध कर रहा है। उन बंधे हुए कर्मोंके उदय होनेपर आत्मामें राग–द्वेष आदिकी उत्पत्ति होती है। रागादिके उदय होनेपर जैसे तपा हुआ लोहेका गोला आस पासके जलको आकर्षित करलेता है वैसे ही आत्मा एकक्षेत्रावगाही अर्थात् जिस आकाशके प्रदेशमें आत्मा स्थित है उसी आकाश प्रदेशमें स्थित कर्मके पुद्गलोंको ग्रहण करती है, उन रागादि–भावोंसे फिर द्रव्यकर्म

કર્મમા કાર્ય-કારણભાવ રહેલો છે તેથી દ્રવ્યકર્મ, ભાવકર્મનું કારણ છે અને કાર્યપણ છે, તેમજ ભાવકર્મ દ્રવ્યકર્મનું કારણ છે અને કાર્યપણ છે. કહ્યુ છે કે–

"જીવના રાગાદિ અશુદ્ધ ભાવોનું કારણ દ્રવ્યકર્મ છે, અને રાગાદિ અશુદ્ધ ભાવ દ્રવ્યકર્મનું કારણ છે, જેમ કોઇ પુરૂષ કોઇનો ઉપકાર કરે છે તો એ ઉપકૃત પુરૂષ એનો પાછો ઉપકાર કરે છે (૧)"

સંસારી જીવ અનાદિ કાળથી કર્મોનો બંધ કરી રહ્યો છે એ બંધાયલા કર્મનો ઉદય થતા આત્મામા રાગદ્વેષ આદિની ઉત્પત્તિ થાય છે રાગાદિનો ઉદય થતા જેમ તપાવેલો લોખંડનો ગોળો આસપાસના જળને આકર્ષિત કરી લે છે તેમ આત્મા એક-ક્ષેત્રાવગાહી અર્થાત્ જે આકાશના પ્રદેશમા આત્મા સ્થિત છે એ આકાશપ્રદેશમા રહેલા કર્મના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, એ રાગાદિ–ભાવોથી ફરી દ્રવ્યકર્મ બાંધે છે એ રીતે દ્રવ્યકર્મ અને ભાવકર્મ એક

टीका-'जया संवर०' इत्यादि। यदा उत्कृष्टम् अनुत्तरं संवरं धर्मं स्पृशति तदा अधोविशुद्धपटकृतम्=धोवनं धौतिः=आत्मनः सम्यक्त्वपरिणामः, तद्विपरीतो धौतिः=मिथ्यात्वाध्यवसायः स एव कश्मलं=पापं तेन कृतं=जनितम् अधोविशुद्धपटकृतम्, तत्, 'कश्मल' मित्यभ्युपगमात् आर्षः। कर्मरजः=क्रियते=मिथ्यात्वादिपरिणामैः सम्पाद्यते यत् कर्म, तद्विधा-द्रव्य-भावभेदात्, तत्र द्रव्यत्व-द्विविधं मृत्तिकाद्रव्यवत् सकललोकसंभृता आत्मना सह बद्धा बध्यमाना बन्त्स्यमाना वा विशिष्टपुद्गलपरमाणवः। भावतस्तु-आत्मनो रागद्वेषादिपरिणामाः, अनयोश्च बीजवृक्षपोरनादिकालिककार्यकारणभावत् पारम्परिककार्यकारणभावः, तथा च-द्रव्य-कर्म भावकर्मणः कारणं कार्यं च। भावकर्म च द्रव्य-कर्मण (कारणं कार्यं च)।

'जया संवर०' इत्यादि। जब साधु उत्कृष्ट अनुत्तर संवरधर्मको स्पर्श करते हैं तब आत्माके मिथ्यात्वपरिणामरूपी पापसे उत्पन्न हुए कर्मरूपी रजको धो डालते हैं।

कर्मरज दो प्रकारका है (१) द्रव्यकर्मरज, और (२) भावकर्मरज। कुम्भीमें भरे हुए कज्जलकी तरह समस्त लोकाकाशमें व्याप्त तथा आत्माके साथ बंधे हुए या बंधनेवाले और बंधते हुए विशेष प्रकारके (कार्मण जातिके) पुद्गलपरमाणुओंको द्रव्यकर्म कहते हैं। आत्माके राग द्वेष आदि विभाव-परिणामोंको भावकर्म कहते हैं। वृक्षसे बीज उत्पन्न होता है और बीजसे वृक्ष उत्पन्न होता है। दोनों में कार्य-कारणभाव अनादिकालीन है। इसी प्रकार द्रव्यकर्म और भावकर्ममें कार्य-कारण

જયા સંવર० ઇત્યાદિ. જ્યારે સાધુ ઉત્કૃષ્ટ અનુત્તર સંવરધર્મને સ્પર્શ કરે ત્યારે આત્માના મિથ્યાત્વ-પરિણામરૂપી પાપથી ઉત્પન્ન થયેલા કર્મરૂપ રજને ધોઈ નાંખે છે

કર્મરજ બે પ્રકારની છે-(૧) દ્રવ્યકર્મરજ અને (૨) ભાવકર્મરજ કુંભીમાં ભરેલા કાજળની પેઠે સમસ્ત લોકાકાશમાં વ્યાપ્ત તથા આત્માની સાથે બંધાયેલ તથા બંધાતા અને બંધાવા વિશેષ પ્રકારના (કાર્મણ જાતિના) પુદ્ગલપરમાણુઓને દ્રવ્યકર્મ કહે છે આત્માના રાગ-દ્વેષ આદિ વિભાવ-પરિણામોને ભાવકર્મ કહે છે વૃક્ષથી બીજ ઉત્પન્ન થાય છે અને બીજથી વૃક્ષ ઉત્પન્ન થાય છે એ પ્રમાણે કાર્ય-કારણભાવ અનાદિકાલીન છે એ પ્રકારે દ્રવ્યકર્મ અને ભા

र्थिक-पर्यायार्थिकादिनानानयैरर्थव्यञ्जनयोगसंक्रान्तिसहितानुचिन्तनं पृथक्त्ववितर्क-सविचारम् ।

तत्रार्थसंक्रान्तिस्तावत्-ध्येयस्यैकपर्यायपरित्यागेन पर्यायान्तरे, व्यञ्जने, योगे वा संक्रमः । व्यञ्जनं चात्र चतुर्दशपूर्वात्मकश्रुतसम्बन्धिशब्दाः, तत्रत्यं किञ्चिदेकं व्यञ्जनमुपादाय ध्यानमारभ्य व्यञ्जनान्तरेऽर्थे योगे वा संक्रमणं व्यञ्जनसंक्रान्तिः । योगसंक्रान्तिश्च पुनः काययोगतो मनोयोगे, मनोयोगतो वाग्योगे, इत्येवमेकस्माद् योगादन्यतरस्मिन् योगे संक्रमणम् । त्रिविधमेतत्संक्रमणं च ध्यातुरनिच्छायामपि तादृश-(असंक्रान्त)-ध्यानसंपादनसामर्थ्याभावाज्जायते ।

उत्पाद आदि पर्यायोंका द्रव्यार्थिक या पर्यायार्थिक आदि विविध नयोंसे, अर्थ, व्यञ्जन और योगकी संक्रान्ति सहित चिन्तन करना पृथक्त्ववितर्क शुक्ल ध्यान है । ध्येय वस्तुकी एक पर्यायको छोड़कर दूसरी पर्यायका ध्यान करना या व्यञ्जन अथवा योगमें संक्रान्त होजाना अर्थसंक्रान्ति है। यहाँ चौदह पूर्वरूप श्रुतके शब्दोंको व्यञ्जन कहा है। उन शब्दोंमेंसे किसी एक शब्दका ध्यान आरम्भ करके फिर किसी दूसरे व्यञ्जनका ध्यान करने लगना, अथवा अर्थ या योगमें संक्रान्त होजाना व्यञ्जनसंक्रान्ति है। काययोगसे मनोयोगमें, मनोयोगसे वचनयोगमें, इस प्रकार एक योगसे दूसरे योगमें संक्रान्त होजाना योगसंक्रान्ति है । यह तीनों तरहका संक्रमण ध्याताकी इच्छा न होनेपर भी उतनी अधिक सामर्थ्य न होनेके कारण होता है ।

આદિ નાના પ્રકારના પર્યાયોનું દ્રવ્યાર્થિક યા પર્યાયાર્થિક આદિ વિવિધ નયોથી, અર્થ વ્યજન અને યોગની સક્રાન્તિસહિત ચિંતન કરવું એ પૃથક્ત્વવિતર્ક શુકલ-ધ્યાન છે, ધ્યેયવસ્તુના એક પર્યાયને છોડીને બીજા પર્યાયનું ધ્યાન કરવુ યા વ્યજન અથવા યોગમા સક્રાન્ત થઈ જવુ એ અર્થસક્રાન્તિ છે. અહીં ચૌદ પૂર્વરૂપ શ્રુતના શબ્દોને વ્યંજન કહેલ છે, એ શબ્દોમાથી કોઇએક શબ્દનું ધ્યાન આરભીને પછી કોઇ બીજા વ્યજનનું ધ્યાન લગાવવુ અથવા અર્થ યા યોગમા સક્રાન્ત થઇ જવુ એ વ્યજનસક્રાન્તિ છે કાયયોગથી મનોયોગમા, મનોયોગથી વચનયોગમા, એ પ્રકારે એક યોગથી બીજા યોગમાં સક્રાન્ત થઇ જવુ એ યોગ-સક્રાન્તિ છે એ ત્રણે જાતનું સક્રમણ, ધ્યાતાની ઇચ્છા ન હોવા છતા પણ એટલુ અધિક સામર્થ્ય ન હોવાને કારણે થાય છે

रयादुच्यते, तदेव रज इव रजो जीवस्य मालिन्यहेतुत्वाद् घातिकर्मचतुष्टयमित्यर्थः, यद् पुनाति=व्यपनयति=दूरीकरोतीत्यर्थः ।

कर्मरजोधुनने च यद्यपि धर्मध्यानेनापि भवति तथापि आत्यन्तिकतया शुक्लध्यानेनैव भवति, यथा मलापगमेन शुचिताधर्मामिसम्बन्धात् पटः शुक्ल उच्यते तथा रागद्वेषमलापनयनाच्छुचिधर्मसम्बन्धाद् ध्यानमपि शुक्लमित्युच्यते तच्चतुर्विधम्—(१) पृथक्त्ववितर्कसविचारम्, (२) एकत्ववितर्कमविचारम्, (३) सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्ति, (४) समुच्छिन्नक्रियाऽप्रतिपाति, इति ।

तत्र पूर्वगतश्रुतज्ञानानुसारेण ध्येयविशेषगतोत्पादादिनानापर्यायेषु द्रव्य

બંધાયેલ છે । આ પ્રકાર દ્રવ્યકર્મ અને ભાવકર્મ એક બીજાના ઉત્પાદક છે। આને કર્મોને રજ કહેલ છે, કેમકે તે આત્મામાં મલિનતા ઉત્પન્ન કર દેતે છે । સંવરધર્મકો ગ્રહણ કરનેસે યહ ચાર ઘાતિકર્મરૂપી રજ દૂર હોજાતી હૈ ।

કર્મરજકા દૂર હોના યદ્યપિ ધર્મ ધ્યાનસે હોતા હૈ તથાપિ આત્યન્તિક રૂપસે તો શુક્લ-ધ્યાનસે હી હોતા હૈ । જૈસે મૈલકો દૂર કરનેસે શુચિતાધર્મ આજાતા હૈ, ઇસલિએ વસ્ત્રકો શુક્લ (સફેદ) વસ્ત્ર કહતે હૈં ઇસી પ્રકાર રાગ દ્વેષરૂપી મૈલકે હટ જાનેપર શુચિતાધર્મક સમ્બન્ધસે ધ્યાન ભી શુક્લધ્યાન કહલાતા હૈ ।

શુક્લધ્યાન ચાર પ્રકારકા હૈ—(૧) પૃથક્ત્વવિતર્ક-સવિચાર, (૨) એકત્વવિતર્ક અવિચાર, (૩) સૂક્ષ્મક્રિય-અનિવર્તિ, (૪) સમુચ્છિન્નક્રિય અપ્રતિપાતિ ।

(૧) પૃથક્ત્વવિતર્ક-પૂર્વગત શ્રુતજ્ઞાનકે અનુસાર કિસી ધ્યેય પદાર્થકે

બીજાના ઉત્પાદક છે જેમ કર્મોને રજ કહે છે, કારણ કે તે આત્મામાં મલિનતા ઉત્પન્ન કરે છે સંવરધર્મને ગ્રહણ કરવાથી એ ચાર ઘાતિકર્મરૂપી રજ દૂર થઈ જાય છે

જો કે કર્મરજ ધર્મધ્યાનથી દૂર થાય છે તોપણ આત્યન્તિક રૂપથી તે શુકલ ધ્યાનથીજ થાય છે જેમ મેલ દૂર કરવાથી શુચિતા-ધર્મ આવી જાય છે તેથી વસ્ત્રને શુકલ (સફેદ) વસ્ત્ર કહે છે, તેમ રાગદ્વેષરૂપી મેલ હટી જતાં શુચિતાધર્મના સબંધથી ધ્યાન પણ શુકલધ્યાન કહેવાય છે

શુકલ ધ્યાનના ચાર પ્રકાર છે (૧) પૃથક્ત્વવિતર્ક—સવિચાર, (૨) એકત્વવિતર્ક—અવિચાર, (૩) સૂક્ષ્મક્રિય અનિવર્તિ (૪) સમુચ્છિન્નક્રિય અપ્રતિપાતિ

(૧) પૃથક્ત્વવિતર્ક—પૂર્વગત શ્રુતજ્ઞાનને અનુસાર કોઈ ધ્યેય પદાર્થના ઉત્પ

नन्वर्थव्यञ्जनयोगान्तरेषु संक्रान्तस्य मनसः स्थैर्यासम्भवाद् ध्यानत्वमनुपपन्नमिति चेन्न, एकमेव ध्येयं लक्ष्यीकृत्य प्रवृत्तस्य ध्यानस्यार्थादौ संक्रमणेऽपि ध्येयैकमात्रोद्देश्यकतया मनःस्थिरीकरणरूपाया ध्यानक्रियायास्तत्रापि सद्भावात् ।

इदं च ध्यानं भङ्गिकश्रुतपाठकानां योगत्रयवर्तां वा मुनिपुङ्गवानां भवति । अनेन ध्यानेन क्षपकश्रेण्यां समारूढो मुनिरष्टमगुणस्थानादारभ्य क्रमशो दशमगुणस्थानचरमसमये बलवदपि मोहनीयकर्म क्षपयित्वा द्वितीयध्यानमाश्रित्य द्वादशं गुणस्थानमधिरोहति ।

उपशमश्रेण्यां समारूढस्तु तदानीं मोहनीयकर्म शमयित्वा एकादशमुपशान्तमोहगुणस्थानमारोहति । इदं च प्रथम ध्यानमष्टमगुणस्थानादारभ्य क्षपकश्रेण्य-

---

प्रश्न–हे गुरुमहाराज ! इस ध्यानमें अर्थ, व्यञ्जन और योगोंमें मन संक्रान्त होता रहता है, इस कारण स्थिरता नहीं रह सकती; फिर इसे ध्यान कैसे कह सकते हैं ?।

उत्तर–हे शिष्य ! परिवर्त्तन तो होता रहता है, परन्तु ध्येय एक ही रहता है । ध्येयकी एकताके कारण यह ध्यान कहलाता है ।

यह ध्यान पूर्वधारी तीन योगवाले श्रेष्ठ मुनियोंको ही होता है। इस ध्यान से दशवें गुणस्थानके अन्त समयमें क्षपकश्रेणीमें आरूढ मुनि बलवान् मोहनीय कर्मका क्षय करके बारहवें गुणस्थानमें पहुँच जाते हैं, और यदि उपशमश्रेणिमें आरूढ हों तो ग्यारहवें उपशान्तमोह गुणस्थानमें जाते हैं । यह प्रथम ध्यान उपशमश्रेणीकी अपेक्षासे आठवें

પ્રશ્ન—હે ગુરૂમહારાજ ! આ ધ્યાનમા અર્થ વ્યજન અને યોગમા મન સક્રાન્ત થયા કરે છે તે કારણથી સ્થિરતા રહી શકતી નથી, તો પછી તેને ધ્યાન કેમ કહી શકાય ?

ઉત્તર—હે શિષ્ય ! પરિવર્તન તો થયા કરે છે, પરન્તુ ધ્યેય એકજ રહે છે. ધ્યેયની એકતાને કારણે એ ધ્યાન કહેવાય છે

એ ધ્યાન પૂર્વધારી ત્રણ યોગવાળા શ્રેષ્ઠ મુનિઓને જ થાય છે. આ ધ્યાનથી દસમા ગુણસ્થાનના અત સમયે ક્ષપકશ્રેણીમા આરૂઢ મુનિ બળવાન્ મોહનીય-કર્મનો ક્ષય કરીને બારમા ગુણસ્થાનમા પહોચી જાય છે, અને જો ઉપશમ-શ્રેણીમા આરૂઢ હોય તો અગ્યારમા ઉપશાન્તમોહ ગુણસ્થાનમા જાય છે એ પ્રથમ ધ્યાન, ઉપશમ-શ્રેણીની અપેક્ષાએ કરીને આઠમા ગુણસ્થાનથી લઈને

इदमत्र तात्पर्यम्—

अत्र पूर्वगताः शब्दास्तदर्थो वा ध्येया भवन्ति, परन्तु ध्यातुस्तावत् सामर्थ्यं न भवति येन स एकमेकं शब्दं पदार्थं वा ध्यायेत्, अत एव एकस्मिन्नेकमर्थं तत्पर्यायं वा परित्यज्यैतरमर्थमितरपर्यायं वा ध्यायति। इदमेव च परिवर्तनं संक्रमणशब्देनोच्यते। उक्तञ्च—

"अर्थादर्थान्तरे शब्दाच्छब्दान्तरे च संक्रमः।
योगाद् योगान्तरे यश्च, सविचारं तदुच्यते॥
द्रव्याद् द्रव्यान्तरं याति, गुणाद् याति गुणान्तरम्।
पर्यायादन्यपर्यायं, सपृथक्त्वं मतस्ततः॥" इति,

तात्पर्य यह है कि—इस ध्यानमें पूर्वगत शब्द या उसके अर्थका ध्यान किया जाता है, किन्तु इतनी सामर्थ्य नहीं होती कि एक ही शब्द या एक ही अर्थका ध्यान करते रहें, अतः एव एक पदार्थ या उसकी पर्यायको छोड़ कर दूसरी पर्यायका ध्यान करते हैं। इसी प्रकारके परिवर्तन या बदलनेको संक्रमण कहते हैं। कहा भी है—

"एक अर्थसे दूसरे अर्थमें, एक शब्दसे दूसरे शब्दमें, तथा एक योगसे दूसरे योगमें संक्रमण होता है, अतः उसे सविचार (संक्रान्ति) कहते हैं॥१॥

अर्थ व्यञ्जन और योगकी संक्रान्ति रूप होते हुए निज शुद्ध आत्म-द्रव्यको, एक गुणसे दूसरे गुणको, एक पर्यायसे दूसरी पर्यायको प्राप्त होता है, अतः उसे सपृथक्त्व कहते हैं॥२॥"

તાત્પર્ય એ છે કે—આ ધ્યાનમા પૂર્વગત શબ્દ યા તેના અર્થનું ધ્યાન કરવામાં આવે છે, પણ એટલુ સામર્થ્ય હોતુ નથી કે એક શબ્દ યા એક અર્થનું ધ્યાન કરતો રહે તેથી કરીને એક પદાર્થ યા તેના પર્યાયને છોડીને બીજા પર્યાયનું ધ્યાન કરે છે આ પ્રકારના પરિવર્તનને જ સંક્રમણ કહે છે કહ્યું છે કે—

'એક અર્થથી બીજા અર્થમાં, એક શબ્દથી બીજા શબ્દમાં તથા એક યોગથી બીજા યોગમા સંક્રમણ થાય છે, તેથી તેને સવિચાર (સંક્રાન્તિ) કહે છે (૧)

આમાં વ્યંજન અને યોગની સંક્રાન્તિરૂપ થતા નિજ શુદ્ધ આત્મ-દ્રવ્યને, એક ગુણથી બીજા ગુણને, એક પર્યાયથી બીજા પર્યાયને પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી તેને સપૃથક્ત્વ કહે છે" (૨)

अयमाशयः—प्रथमं ध्यानं सपृथक्त्वं भवति, इदं तु पृथक्त्वरहितम्। अत्रैकमर्थं विहायाऽर्थान्तरे, तथैकं शब्दं विहाय शब्दान्तरे, तथा योगाद् योगान्तरे संक्रमणं न भवति तस्मादिदमेकत्ववितर्काभिधानं ध्यानमिति। इदं च ध्यानं मनोवाक्काय-योगान्यतमवतामेव महामुनीनां जायते, अत्र योगानां संक्रमणाभावात्।

तथा चोक्तम्—"निजात्मद्रव्यमेकं वा, पर्यायमथवा गुणम्।
निश्चलं चिन्त्यते यत्र, तदेकत्वं विदुर्बुधाः ॥१॥
यद्व्यञ्जनार्थयोगेषु, परावर्त्तविवर्जितम्।
चिन्तनं तदविचारं, स्मृतं सद्ध्यानकोविदैः ॥२॥" इति ॥

तात्पर्य यह है कि पहला ध्यान पृथक्त्व (अनेकप्रकारता) सहित होता है किन्तु दूसरे भेदमें पृथक्त्व नहीं रहता। इसमें एक अर्थसे दूसरे अर्थमें संक्रमण नहीं होता, इसलिए इसे एकत्ववितर्क–ध्यान कहते हैं।

यह ध्यान मन वचन काय योगोंमेंसे किसी एक योगवाले मुनिराजको ही होता है, अर्थात् इस ध्यानके समय एक ही योगमें स्थिर रहते हैं, क्योंकि इसमें योगोंका संक्रमण नहीं होता। कहा भी है–

"जिस ध्यानमें केवल निज आत्मा का अथवा उसकी एक पर्यायका या एक गुणका ध्यान किया जाता है उसे 'एकत्व' कहते हैं ॥१॥ जो व्यञ्जन अर्थ और योगोंके परिवर्त्तनसे रहित चिन्तन किया जाता है उसे 'अविचार' कहते हैं ॥२॥"

તાત્પર્ય એ છે કે પહેલું ધ્યાન પૃથક્ત્વ (અનેક–પ્રકારતા) સહિત હોય છે કિન્તુ બીજા ભેદમા પૃથક્ત્વ રહેતુ નથી એમા એક અર્થમાથી બીજા અર્થમા, એક શબ્દમાથી બીજા શબ્દમા અને એક યોગમાથી બીજા યોગમાં સક્રમણ થતું નથી, તેથી એને એકત્વવિતર્ક ધ્યાન કહે છે

એ ધ્યાન મન વચન કાયાના યોગોમાના કોઇ એક યોગવાળા મુનિરાજ-નેજ થાય છે, અર્થાત્ એ ધ્યાનને સમયે એકજ યોગમા સ્થિર રહે છે, કારણ કે એમા યોગોનું સક્રમણ થતુ નથી કહ્યુ છે કે–

"જે ધ્યાનમા કેવળ નિજ આત્માનું અથવા એના એક પર્યાયનું યા એક ગુણનું ધ્યાન કરવામા આવે છે, તેને 'એકત્વ' કહે છે (૧) વ્યંજન અર્થ અને યોગોના પરિવર્તનથી રહિત ચિંતન કરવામા આવે છે તેને 'અવિચાર' કહે છે (૨)"

योगपदा क्षपकगुणस्थाने यावत्, उपशमश्रेण्यपेक्षया तु एकादशगुणस्थानं यावदिति विवेकः ।

(२) एकमेकस्यवितर्कोऽविचारमारभते, यथा सिद्धगार्कविकादिमन्त्र एकशरीरस्थापि विषमं विषं मन्त्रशक्तिसामर्थ्येन सर्वावयवेभ्य समाकृष्य दंशस्थाने समानीय संस्थापयति, तथा पूर्वगतश्रुतानुसारतोऽर्थ-व्यञ्जन-योगसंक्रान्तिरहितेन स्थिरेणैकविषयेभ्यः सहस्रैकस्मिन्नेव पर्याये योगस्य निर्वातस्थाने दीपशिखावत्स्थिरीकरणम्-एकत्ववितर्कोऽविचारम् ।

गुणस्थानसे लेकर ग्यारहवें गुणस्थान तक होता है। क्षपकश्रेणीकी अपेक्षासे तो आठवेंसे लेकर दशम गुणस्थान तक होता है, ग्यारहवाँ गुणस्थान उपशान्तमोह होनेसे क्षपकश्रेणीमें आरूढ मुनि उसका स्पर्श न करते हुए दूसरे ध्यानका आरम्भ करके बारहवें गुणस्थान में जाते हैं।

(२) एकत्ववितर्क-अविचार—जैसे मन्त्र जाननेवाला पुरुष समस्त शरीरमें व्याप्त विषको मन्त्रकी शक्तिद्वारा अन्य-अन्य अवयवोंसे खींचकर दंशस्थान (जहाँ विषैले जन्तुने काटा है उस जगह) पर स्थापित कर देता है, वैसे ही पूर्वगत श्रुतके अनुसार अर्थ, व्यञ्जन और योगोंके परिवर्तनसे रहित होकर समस्त विषयोंसे विमुख होकर एक ही पर्यायके ध्यानमें वायुरहित स्थानमें रखे हुए दीपककी शिखा के समान स्थिर होजाना 'एकत्ववितर्क' ध्यान कहलाता है ।

અવસ્થામા શુક્લધ્યાન સુધી આવ છે ક્ષપક-શ્રેણીની અપેક્ષાએ કરીને તો આઠમાથી લઈને દશમા ગુણસ્થાન સુધી થાય છે અગ્યારમું ગુણસ્થાન ઉપશાન્તમોહ હોવાથી ક્ષપક શ્રેણીમા આરૂઢ મુનિ જોતો સ્પર્શ ન કરતા બીજા ધ્યાનને આરભ કરીને બારમા ગુણસ્થાનમાં જાય છે

(૨) એકત્વવિતર્ક—અવિચાર—જેમ મત્ર જાણનારો પુરૂષ આખા શરીરમાં વ્યાપેલા વિષને મત્રની શક્તિદ્વારા અન્ય-અન્ય અવયવોમાથી ખેચી લઈને દશસ્થાન (જ્યા ઝેરી જતુ કરડયો હોય તે સ્થાન) પર સ્થાપિત કરી દે છે, તેમ પૂર્વગત શ્રુતને અનુસાર અર્થ વ્યજન અને યોગના પરિવર્તનથી રહિત બનીને બધા વિષયોથી વિમુખ થઈ એકજ પર્યાયના ધ્યાનમા, વાયુરહિત સ્થાનમાં રાખેલા દીપકની શિખાની પેઠે સ્થિર થઈ જવું એ 'એકત્વવિતર્ક' ધ્યાન છે

अयमाशयः—प्रथमं ध्यानं सपृथक्त्वं भवति, इदं तु पृथक्त्वरहितम्। अत्रैकमर्थं विहायाऽर्थान्तरे, तथैकं शब्दं विहाय शब्दान्तरे, तथा योगाद् योगान्तरे संक्रमणं न भवति तस्मादिदमेकत्ववितर्काभिधानं ध्यानमिति। इदं च ध्यान मनोवाक्काय-योगान्यतमवतामेव महामुनीनां जायते, अत्र योगानां संक्रमणाभावात्।

तथा चोक्तम्—"निजात्मद्रव्यमेकं वा, पर्यायमथवा गुणम्।
निश्चलं चिन्त्यते यत्र, तदेकत्वं विदुर्बुधाः ॥१॥
यद्व्यञ्जनार्थयोगेषु, परावर्त्तविवर्जितम्।
चिन्तनं तदविचारं, स्मृतं सद्ध्यानकोविदैः ॥२॥" इति ॥

तात्पर्य यह है कि पहला ध्यान पृथक्त्व (अनेकप्रकारता) सहित होता है किन्तु दूसरे भेदमें पृथक्त्व नहीं रहता। इसमें एक अर्थसे दूसरे अर्थमें संक्रमण नहीं होता, इसलिए इसे एकत्ववितर्क-ध्यान कहते हैं।

यह ध्यान मन वचन काय योगोंमेंसे किसी एक योगवाले मुनिराजको ही होता है, अर्थात् इस ध्यानके समय एक ही योगमें स्थिर रहते हैं, क्योंकि इसमें योगोंका संक्रमण नहीं होता। कहा भी है–

"जिस ध्यानमें केवल निज आत्मा का अथवा उसकी एक पर्यायका या एक गुणका ध्यान किया जाता है उसे 'एकत्व' कहते हैं ॥१॥ जो व्यञ्जन अर्थ और योगोंके परिवर्त्तनसे रहित चिन्तन किया जाता है उसे 'अविचार' कहते हैं ॥२॥"

તાત્પર્ય એ છે કે પહેલું ધ્યાન પૃથક્ત્વ (અનેક-પ્રકારતા) સહિત હોય છે કિન્તુ બીજા ભેદમા પૃથક્ત્વ રહેતું નથી. એમા એક અર્થમાથી બીજા અર્થમા, એક શબ્દમાથી બીજા શબ્દમા અને એક યોગમાથી બીજા યોગમાં સક્રમણ થતું નથી, તેથી એને એકત્વવિતર્ક ધ્યાન કહે છે

એ ધ્યાન મન વચન કાયાના યોગોમાના કોઇ એક યોગવાળા મુનિરાજ-નેજ થાય છે, અર્થાત્ એ ધ્યાનને સમયે એકજ યોગમા સ્થિર રહે છે, કારણ કે એમા યોગોનું સક્રમણ થતુ નથી કહ્યુ છે કે–

"જે ધ્યાનમા કેવળ નિજ આત્માનું અથવા એના એક પર્યાયનું યા એક ગુણનું ધ્યાન કરવામા આવે છે, તેને 'એકત્વ' કહે છે (૧) વ્યંજન અર્થ અને યોગોના પરિવર્તનથી રહિત ચિંતન કરવામા આવે છે તેને 'અવિચાર' કહે છે (૨)"

इदं ध्यानं क्षीणमोहगुणस्थाने एव भवति, एकत्ववितर्कसमये क्षपक-श्रेण्यारूढो मुनिर्ज्ञानावरणीयं दर्शनावरणीयमन्तरायाख्यं च, त्रीणि कर्माणि युग-पद् क्षपयति, अस्य ध्यानस्य फलं च केवलज्ञानकेवलदर्शनाऽनन्तवीर्यमाप्तिरेव, पक्वध्यानद्वयमन्तरेण केवलज्ञानं नोत्पद्यते । एतद्ध्यानमयं ध्याने छद्मस्थानां जायते, तृतीयचतुर्थे तु केवलिनामेव भवत इति बोद्धव्यम् ॥२०॥

घातिकर्मक्षयजनितफलं प्रदर्शयितुमुपक्रमते 'जया घुणइ' इत्यादि ।

१ ४ ३ २

मूलम्—जया घुणइ कम्मरयं, अबोहिकलुसंकडं ।

५ १ ७ ८ ६

तया सव्वत्तगं नाणं, दंसणं चाभिगच्छइ ॥ २१ ॥

छाया—यदा धुनाति कर्मरजोऽबोधिकलुषकृतम् ।

तदा सर्वगतं ज्ञानं, दर्शनं चाभिगच्छति ॥२१॥

सान्वयार्थः—जया=जब अबोहिकलुसंकडं=आत्माके मिथ्यात्वपरिणाम-द्वारा उपार्जित किये हुए कम्मरयं=कर्मरूपी रजको धुणइ=हटा देता है, तया=तब सव्वत्तगं=सब लोक जानेवाले=सब पदार्थोंको जाननेवाले नाणं=ज्ञानको च=और दंसणं=दर्शनको अभिगच्छइ=प्राप्त करता है ॥२१॥

यह ध्यान क्षीणमोहगुणस्थानमें ही होता है। इस ध्यानके अनन्तर ज्ञानावरणीय, दर्शनावरणीय और अन्तराय नामक तीन घाति-कर्मोंका एक साथ ही क्षय हो जाता है। इस ध्यानका फल केवलज्ञान, केवलदर्शन और अनन्तवीर्यकी प्राप्ति है। इन दोनों ध्यानोंके बिना केवलज्ञान नहीं प्राप्त होसकता। ये दोनों ध्यान छद्मस्थोंको होते हैं, तथा तीसरा और चौथा ध्यान केवलियों को होता है ॥२०॥

घातिकर्मोंके क्षय होनेसे उत्पन्न होनेवाला फल बतलाते हैं—'जया घुणइ' इत्यादि ।

જે ધ્યાન ક્ષીણમોહગુણ સ્થાનમાં જ થાય છે. એ ધ્યાનના અનન્ત જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય અને અન્તરાય નામના ત્રણ ઘાતિ-કર્મોનો એકી સાથે જ ક્ષય થઈ જાય છે એ ધ્યાનનું ફલ કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન અને અનન્ત વીર્યની પ્રાપ્તિ છે એ બેઉ ધ્યાન વિના કેવળ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થઈ શકતુ નથી. એ બેઉ ધ્યાન છદ્મસ્થોને થાય છે, તથા ત્રીજુ અને ચોથુ ધ્યાન કેવળીઓને થાય છે (૨૦)

ઘાતીકર્મોનો ક્ષય થવાથી ઉત્પન્ન થનાર ફળ બતાવે છે—જયા ધુણઇ ઇત્યાદિ

टीका—यदाऽबोधिकलुषकृतं कर्मरजो धुनाति तदा सर्वत्रगं=सर्वत्र गच्छति=व्याप्नोतीति सर्वत्रगं=सकललोकालोकव्यापि तत्, ज्ञानं=ज्ञायन्ते=परिच्छिद्यन्ते द्रव्य-गुण-पर्यायादयोऽनेनेति ज्ञानं=केवलज्ञानमित्यर्थस्तत्, दर्शनं=दृश्यन्ते=साक्षात्क्रियन्ते द्रव्यादयो येनेति दर्शनम्=केवलदर्शनमित्यर्थस्तत्। "सामान्यार्थावबोधो दर्शनं, विशेषार्थावबोधो ज्ञान"-मित्युभयोर्भेदः, तथाहि—

"जं सामण्णग्गहणं दंसणमेयं विसेसियं नाणं" इति, चः समुच्चये, अभिगच्छति=कर्मजनितसकलाऽऽवरणाभावादतिशयेन सम्प्राप्नोति सयोगिकेवलिगुणस्थानमारोहतीत्यर्थः ॥२१॥

केवलज्ञान-केवलदर्शनयोः फलमाह-'जया सव्वत्तगं' इत्यादि ।

जब साधु मिथ्यात्वरूपी पापसे उत्पन्न हुए कर्मरजको नष्ट कर देते हैं तब समस्त लोकाकाश और अलोकाकाशमें व्यापी द्रव्य पर्यायोंको जाननेवाला केवलज्ञान तथा केवलदर्शन प्राप्त होता है। पदार्थोंका सामान्य ज्ञान होना दर्शन है और विशेष ज्ञान होना ज्ञान है, यही दोनोंमें भेद है, कहाभी है—

"सामान्यका ग्रहण होना दर्शन है और विशेष का ग्रहण होना ज्ञान है।"

कर्मोंसे उत्पन्न हुए समस्त आवरणोंके अभावसे इन दोनों (ज्ञानदर्शन)को प्राप्त करते हैं॥ २१ ॥

केवलज्ञान और केवलदर्शन का फल कहते हैं-'जया सव्वत्तगं' इत्यादि ।

જ્યારે સાધુ મિથ્યાત્વરૂપી પાપથી ઉત્પન્ન થએલી કર્મરજને નષ્ટ કરી નાખે છે, ત્યારે સમસ્ત લોકાકાશ અને અલોકાકાશમા વ્યાપેલા દ્રવ્ય પર્યાયોને જાણવાવાળું કેવળજ્ઞાન તથા કેવળદર્શન પ્રાપ્ત થાય છે પદાર્થોનુ સામાન્ય જ્ઞાન થવુ એ દર્શન છે અને વિશેષ જ્ઞાન થવુ એ જ્ઞાન છે એ બેઉમા ભેદ છે કહ્યુ છે કે—

"સામાન્યનું ગ્રહણ થવુ એ દર્શન છે અને વિશેષનું ગ્રહણ થવું એ જ્ઞાન છે"

કર્મોથી ઉત્પન્ન થએલા સર્વ આવરણોના અભાવથી એ બેઉ (જ્ઞાન-દર્શન)ને પ્રાપ્ત કરે છે (૨૧)

કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શનનું ફળ કહે છે-જયા સવ્વત્તગં ઇત્યાદિ

१ २ ३ ४ ५
मूलम्–जया सव्वत्तगं नाणं, दंसणं चाभिगच्छइ ।
६ ७ ८ ९ १० ११ १२
तया लोगमलोगं च, जिणो जाणइ केवली ॥२२॥

छाया–यदा सर्वगतं ज्ञानं, दर्शनं चाभिगच्छति ।
तदा लोकमलोकं च, जिनो जानाति केवली ॥२२॥

सान्वयार्थः–जया=जब सव्वत्तगं=सब जगह जानेवाले-सब पदार्थोंको जाननेवाले नाणं=ज्ञानको च=और दंसणं=दर्शनको अभिगच्छइ=प्राप्त करती है, तया=तब जिणो=वीतराग केवली=केवलज्ञानी होते-हुए लोगमलोगं च=लोक और अलोकको जाणइ=जानते हैं ॥२२॥

टीका—यदा केवलज्ञानं केवलदर्शनं च प्राप्नोति तदा जिनः=घातिकर्मविजेता, केवली=केवलज्ञानी सन् लोकः=लोक्यते इति लोकस्तं जानाति=करतलामलकवत् ज्ञानविषयीकरोति ।

आह–ननु कोऽयं लोकपदार्थः? यदि केनचिदेको ग्रामोऽवलोकितस्तर्हि किं तावानेव लोकः? न, अपरेण ततोऽप्यधिकग्रामदर्शनात्। तर्हि यावद् ग्रामादिक-

---

जब सर्वव्यापी ज्ञान तथा दर्शनको प्राप्त करते हैं तब केवली होकर लोक और अलोकको जानते हैं ।

जो देखा जाता है उसे लोक कहते हैं ।

प्रश्न–यदि किसीने एक ग्राम देखा हो तो लोक क्या उतना ही होगा ?

उत्तर–उतना ही नहीं होगा, क्योंकि दूसरे उससे अधिक ग्राम देखते हैं ?

प्रश्न–तो इसलोग जितने ग्रामोंको देखते हैं उतना ही लोक है ?

જ્યારે સર્વવ્યાપી જ્ઞાન તથા દર્શનને પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે કેવળી થઈને લોક અને અલોકને જાણે છે

જે જોઇ શકાય તેને લોક કહે છે

પ્રશ્ન—જો કોઇકે એક ગામ જોયું હોય તો લોક શું એટલો જ હોય ?

ઉત્તર—એટલો જ નહિ હોય, કારણ કે બીજાએ જોયેલી વખતે અધિક હશે

પ્રશ્ન—તો આપણે જેટલા માણસોને જોઇએ બીજે એટલો જ લોક છે ?

मस्माभिरवलोक्यते तावानेव लोकः ?, नहि, अनन्तज्ञानसम्पन्नेन सर्वज्ञेन यो लोक्यते स लोक इति ।

नन्वेतेनाऽलोकस्यापि लोकत्वप्रसङ्गस्तस्यापि सर्वज्ञेनावलोकितत्वात्, तथाचाऽलोकोऽपि किं लोकः ? न, यतो लोक्यते धर्मास्तिकायाद्याधारभूत आकाशविशेषो यः स लोक इत्यवधार्यम् । स च कटितटोभयपार्श्वतोनिहितहस्तद्वयो विस्फारितपादयुगलोऽवस्थितः पुरुष इव नृत्यद्भैरवोपासकाकृतिको वा ऊर्ध्वाऽधस्तिर्यग्भेदभिन्नश्चतुर्दशरज्जुपरिमितोऽसंख्यातप्रदेशात्मक आकाशविशेषस्तम् । तद्विपरीतोऽलोकः ।

उत्तर-उतना ही नहीं है। अनन्तज्ञानी सर्वज्ञ भगवान् द्वारा जितना देखा जाता है उतना लोक है।

प्रश्न-केवली भगवान् अलोकको भी देखते हैं तो उनके देखनेसे अलोक भी लोक हो जायगा ?

उत्तर-नहीं होगा। भगवान्ने धर्मास्तिकाय आदि द्रव्यों का आधारभूत जो आकाश देखा है उसे लोक कहते हैं, ऐसा समझना चाहिये।

वह लोक कमरपर दोनों हाथ रखकर, पैर फैलाकर खड़े हुए पुरुष के आकारका, अथवा नाचते हुए भैरवोपासक (भोपा) की आकृतिका है। इसके तीन भेद हैं-(१) उर्ध्वलोक, (२) मध्यलोक, (३) अधोलोक। यह चौदह राजू जितना ऊंचा और असंख्यात-प्रदेशमय है। अलोकाकाश इससे विपरीत है।

ઉત્તર—એટલો જ નહિ અનંતજ્ઞાની સર્વજ્ઞ ભગવાનદ્વારા જેટલો જોવાય છે એટલો લોક છે

પ્રશ્ન—કેવળી ભગવાન્ તો અલોકને પણ જુએ છે તો એમના જોવાથી અલોક પણ લોક થઈ જશે ?

ઉત્તર—નહિ થાય ભગવાને ધર્માસ્તિકાય આદિ દ્રવ્યોનું આધારભૂત જે આકાશ જોયુ છે એને લોક કહે છે, એમ સમજવુ જોઇએ

એ લોક કમર પર બેઉ હાથ રાખીને, પગ ફેલાવીને ઊભેલા પુરૂષના આકારનો, અથવા નાચતા ભૈરવોપાસક (ભુવા)ની આકૃતિનો છે તેના ત્રણ ભેદ છે (૧) ઊર્ધ્વલોક, (૨) મધ્યલોક, (૩) અધોલોક એ ચૌદ રાજૂ જેવડો ઉંચો અને અસંખ્યાત પ્રદેશમય છે અલોકાકાશ એથી વિપરીત છે

अस्तु लोको जीवपुद्गलादीनामनाधारतयाऽवस्थानासम्भवात्, अलोकस्तु कथम्? तस्याऽमूर्तत्वेनेन्द्रियागोचरतयाऽस्तित्वसाधकप्रमाणाभावात्, इन्द्रियागोचरे चार्थे मनःप्रवृत्तेः कदाऽप्यसम्भवादिति न सङ्गतीयम्, इन्द्रियनोइन्द्रियविषयस्वाभावप्रदर्शनेन तदस्तित्वनिराकरणस्याऽशक्यत्वात्, अन्यथा हि पितामहादीनामपि सत्त्वे एतत्प्रमाणाभावः प्राप्नुयात्। यतः 'आसन् पितामहादयोऽस्मदादिशरीरस्याऽन्यथानुपपत्तेस्तत्' इत्यनुमानेन तेषामस्तित्वं साध्यते तेनानुमानेन सिद्धिरलोकस्यापि, तथाहि—

प्रश्न—जीव और पुद्गल आदि बिना आधारके नहीं ठहर सकते; अतः लोकाकाश मानना तो ठीक है, परन्तु अलोकाकाशके अस्तित्वमें क्या प्रमाण है?, कारण यह कि इन्द्रियोंका यह विषय नहीं है, क्योंकि अमूर्त है। जिस विषयमें इन्द्रियोंकी प्रवृत्ति नहीं होती उसमें मन भी प्रवृत्त नहीं हो सकता। अतः एव न इन्द्रियोंसे अलोकाकाशको जान सकते हैं और न मनसे।

उत्तर—यह प्रश्न ठीक नहीं है, क्योंकि इन्द्रिय और मनका विषय न होनेसे उसके अस्तित्वका खण्डन नहीं हो सकता, अन्यथा हमारे परदादे आदि पूर्वजोंका भी अस्तित्व सिद्ध नहीं होगा, क्योंकि वे भी इन्द्रिय और मनके विषय नहीं होते। यदि कोई इस अनुमानसे पूर्वजोंका अस्तित्व सिद्ध करे कि—पितामह (दादा) आदि पूर्वजोंका किसी समयमें अस्तित्व था, क्योंकि उनके बिना हमारा शरीर नहीं बन सकता तो अनुमानसे ही अलोककी भी सिद्धि मान लेनी चाहिए। अनुमान यह है—

પ્રશ્ન—જીવ અને પુદ્ગલ આદિ આધાર વિના રહી શકતા નથી, તેથી લોકાકાશ માનવું એ તો બરાબર છે, પરન્તુ અલોકાકાશના અસ્તિત્વનું શું પ્રમાણ છે?, કારણ એ છે કે ઇન્દ્રિયોનો એ વિષય નથી કેમકે અમૂર્ત છે જે વિષયમાં ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ થતી નથી તેમાં મન પણ પ્રવૃત્ત થઈ શકતું નથી. એથી કરીને ઇન્દ્રિયોથી અલોકાકાશને જાણી શકતું નથી તેમજ મનથી પણ જાણી શકતું નથી.

ઉત્તર—એ પ્રશ્ન બરાબર નથી કેમકે ઇન્દ્રિય અને મનનો વિષય ન હોવાથી તેના અસ્તિત્વનું ખંડન થઈ શકતું નથી. જેમ તો આપ પરદાદા આદિ પૂર્વજોનું પણ અસ્તિત્વ સિદ્ધ નહિ થાય, કેમકે તે પણ ઇન્દ્રિય અને મનનો વિષય નથી હોતા. જો કોઈ અનુમાનથી પૂર્વજોનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરે કે પિતામહ (દાદા) આદિ પૂર્વજોનું કોઈ સમયે અસ્તિત્વ હતું અન્યથા જો તેના સિદ્ધ અન્યથા શરીર બની શકે નહિ, તો અનુમાનથી જ અલોકની પણ સિદ્ધિ માની લેવી જોઈએ, અનુમાન એ છે કે—

लोकः सप्रतिपक्षः, व्युत्पत्तिमच्छुद्धपदाभिधेयत्वात्, यो हि व्युत्पत्तिमच्छुद्धपदाभिधेयः स सप्रतिपक्ष एव भवति, यथा घटः। यश्च लोकप्रतिपक्षः स एव सद्भूतोऽलोकः, अस्तित्ववत एव प्रतिपक्षित्वसम्भवात्।

ननु 'न लोकोऽलोकः' इति व्युत्पत्त्या घटादिष्वन्यतम एवालोकः सिध्यति किं पदार्थान्तरकल्पनया? इति चेदुच्यते-'न लोकः' इत्यत्र नञः पर्युदासार्थक-

---

लोक अपने प्रतिपक्ष (विरोधी-अलोक) की अपेक्षा रखता है, क्योंकि वह व्युत्पत्तिवाले समासरहित पदका वाच्य (अर्थ) है। जो जो व्युत्पत्तिवाले समासरहित पदका वाच्य होता है वह प्रतिपक्षसहित ही होता है, जैसे घट। घट व्युत्पत्तिवाला है और समासरहित है, अर्थात् दो पद मिल कर नहीं बना हुआ है, अत एव घटके प्रतिपक्ष-अघट-पट, मुकुट, शकट, कट आदि भी अवश्य होते हैं। लोकका जो प्रतिपक्ष है वह अस्तित्ववान् अलोक है, क्योंकि अस्तित्ववान् पदार्थ ही किसीका प्रतिपक्ष हो सकता है। गधेका सींग आदि नास्तित्ववान् पदार्थ किसीके प्रतिपक्ष नहीं होते॥

प्रश्न–'जो लोक नहीं वह अलोक है' ऐसा माननेसे लोकसे भिन्न जितने घट पट आदि पदार्थ हैं वे सब अलोक होंगे, क्योंकि वे लोक नहीं है–लोकसे भिन्न हैं। फिर घट आदि पदार्थोंसे भिन्न एक अलग लोक क्यों मानते हो?

લોક પોતાના પ્રતિપક્ષ (વિરોધી-અલોક) ની અપેક્ષા રાખે છે, કારણ કે વ્યુત્પત્તિવાળા સમાસરહિત શબ્દનો વાચ્ય (અર્થ) છે જે જે વ્યુત્પત્તિવાળા સમાસરહિત શબ્દનો વાચ્ય હોય છે તે પ્રતિપક્ષસહિત જ હોય છે જેમ ઘટ, ઘટ વ્યુત્પત્તિવાળો છે અને સમાસરહિત છે, અર્થાત્ બે શબ્દો મળવાથી બનેલો નથી, તેથી ઘટનો પ્રતિપક્ષ–અઘટ–પટ, મુકુટ, શકટ, કટ આદિ પણ અવશ્ય હોય છે લોકનો જે પ્રતિપક્ષ છે તે અસ્તિત્વવાન્ અલોક છે, કારણ કે અસ્તિત્વવાન્ પદાર્થ જ કોઇનો પ્રતિપક્ષ થઇ શકે છે ગધેડાનું શીંગડુ વગેરે નાસ્તિત્વવાન્ પદાર્થ કોઇનો પ્રતિપક્ષ થતો નથી

પ્રશ્ન—'જે લોક નથી તે અલોક છે' એમ માનવાથી લોકથી ભિન્ન જેટલા ઘટ પટ આદિ પદાર્થો છે તે બધા અલોક થશે, કારણ કે તે લોક નથી–લોકથી ભિન્ન છે પછી ઘટ આદિ પદાર્થોથી ભિન્ન એક જૂદો અલોક કેમ માનો છો?

अस्तु लोको जीवपुद्गलादीनामनाधारतयाऽवस्थानासम्भवात्, अलोकस्तु कथं, तस्याऽमूर्त्तत्वेनेन्द्रियागोचरतयाऽस्तित्वसाधकप्रमाणाभावात्, इन्द्रियागोचरे च मनोऽप्रवृत्तेः कदाऽप्यसम्भवादिति न वक्तव्यम्, इन्द्रियमनोऽविषयत्वमात्रेणैवास्तित्वनिराकरणस्याऽशक्यत्वात्, अन्यथा हि मेर्वादीनामपि खपुष्पादीनामिव प्रमाणाभावात् माभूत्, ततः 'आसन् मेर्वादयोऽस्मदादिशरीरस्याऽन्यथाऽनुपपद्यमानत्वात्' इत्यनुमानेन तेषामस्तित्वं साध्यते वेदलोकस्याप्यनुमानेन सिद्धिरेवेति, तथाहि-

---

प्रश्न—जीव और पुद्गल आदि बिना आधारके नहीं ठहर सकते; अतः लोकाकाश मानना तो ठीक है, परन्तु अलोकाकाशके अस्तित्वमें क्या प्रमाण है ?, कारण यह कि इन्द्रियोंका यह विषय नहीं है, क्योंकि अमूर्त्त है। जिस विषयमें इन्द्रियोंकी प्रवृत्ति नहीं होती उसमें मन भी प्रवृत्त नहीं हो सकता। अतः एव न इन्द्रियोंसे अलोकाकाशको जान सकते हैं और न मनसे।

उत्तर—यह प्रश्न ठीक नहीं है, क्योंकि इन्द्रिय और मनका विषय न होनेसे उसके अस्तित्वका खण्डन नहीं हो सकता, अन्यथा हमारे परदादा आदि पूर्वजोंका भी अस्तित्व सिद्ध नहीं होगा, क्योंकि वे भी इन्द्रिय और मनके विषय नहीं होते। यदि कोई इस अनुमानसे पूर्वजोंका अस्तित्व सिद्ध करे कि—पितामह (दादा) आदि पूर्वजोंका किसी समयमें अस्तित्व था, क्योंकि उनके बिना हमारा शरीर नहीं बन सकता तो अनुमानसे ही अलोककी भी सिद्धि मान लेनी चाहिए। अनुमान यह है-

---

પ્રશ્ન—જીવ અને પુદ્ગલ આદિ આધાર વિના ક્યાં રહી શકતા નથી, તેથી લોકાકાશ માનવું એ તો બરાબર છે, પરન્તુ અલોકાકાશના અસ્તિત્વનું શું પ્રમાણ છે ?, કારણ એ છે કે ઇન્દ્રિયોનો એ વિષય નથી કેમકે અમૂર્ત છે જે વિષયમાં ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ થતી નથી તેમાં મન પણ પ્રવૃત્ત થઈ શકતું નથી. તેથી ન તો ઇન્દ્રિયોથી અલોકાકાશને જાણી શકાતું નથી તેમજ મનથી પણ જાણી શકાતું નથી.

ઉત્તર—એ પ્રશ્ન બરાબર નથી કેમકે ઇન્દ્રિય અને મનનો વિષય નહીં હોવાથી તેના અસ્તિત્વનું ખંડન થઈ શકતું નથી એમ તો આપણા પૂર્વજોનું પણ અસ્તિત્વ સિદ્ધ નહિ થાય, કેમકે તે પણ ઇન્દ્રિય અને મનનો વિષય નથી હોતા. એ કોઈ અનુમાનથી પૂર્વજોનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરે કે પિતામહ (દાદા) આદિ પૂર્વજોનું કોઈ સમયે અસ્તિત્વ હતું, કારણ કે તેના વિના આપણું શરીર બની શકે નહિ, તો અનુમાનથી જ અલોકની પણ સિદ્ધિ થવી જોઈએ, અનુમાન એ છે કે—

लोकः सप्रतिपक्षः, व्युत्पत्तिमच्छुद्धपदाभिधेयत्वात्, यो हि व्युत्पत्तिमच्छुद्धपदाभिधेयः स सप्रतिपक्ष एव भवति, यथा घटः। यश्च लोकप्रतिपक्षः स एव सद्भूतोऽलोकः, अस्तित्ववत एव प्रतिपक्षित्वसम्भवात्।

ननु 'न लोकोऽलोकः' इति व्युत्पत्त्या घटादिष्वन्यतम एवालोकः सिध्यति किं पदार्थान्तरकल्पनया? इति चेदुच्यते-'न लोकः' इत्यत्र नञः पर्युदासार्थक-

---

लोक अपने प्रतिपक्ष (विरोधी-अलोक) की अपेक्षा रखता है, क्योंकि वह व्युत्पत्तिवाले समासरहित पदका वाच्य (अर्थ) है। जो जो व्युत्पत्तिवाले समासरहित पदका वाच्य होता है वह प्रतिपक्षसहित ही होता है, जैसे घट। घट व्युत्पत्तिवाला है और समासरहित है, अर्थात् दो पद मिल कर नहीं बना हुआ है, अत एव घटके प्रतिपक्ष-अघट-पट, मुकुट, शकट, कट आदि भी अवश्य होते हैं। लोकका जो प्रतिपक्ष है वह अस्तित्ववान् अलोक है, क्योंकि अस्तित्ववान् पदार्थ ही किसीका प्रतिपक्ष हो सकता है। गधेका सींग आदि नास्तित्ववान् पदार्थ किसीके प्रतिपक्ष नहीं होते॥

प्रश्न-'जो लोक नहीं वह अलोक है' ऐसा माननेसे लोकसे भिन्न जितने घट पट आदि पदार्थ है वे सब अलोक होंगे, क्योंकि वे लोक नहीं है-लोकसे भिन्न हैं। फिर घट आदि पदार्थोंसे भिन्न एक अलग अलोक क्यों मानते हो?

લોક પોતાના પ્રતિપક્ષ (વિરોધી-અલોક) ની અપેક્ષા રાખે છે, કારણ કે એ વ્યુત્પત્તિવાળા સમાસરહિત શબ્દનો વાચ્ય (અર્થ) છે જે જે વ્યુત્પત્તિવાળા સમાસરહિત શબ્દનો વાચ્ય હોય છે તે પ્રતિપક્ષસહિત જ હોય છે જેમ ઘટ, ઘટ વ્યુત્પત્તિવાળો છે અને સમાસરહિત છે, અર્થાત્ બે શબ્દો મળવાથી બનેલો નથી, તેથી ઘટનો પ્રતિપક્ષ-અઘટ-પટ, મુકુટ, શકટ, કટ આદિ પણ અવશ્ય હોય છે લોકનો જે પ્રતિપક્ષ છે તે અસ્તિત્વવાન્ અલોક છે, કારણ કે અસ્તિત્વવાન્ પદાર્થ જ કોઇનો પ્રતિપક્ષ થઇ શકે છે ગધેડાનું શીંગડુ વગેરે નાસ્તિત્વવાન્ પદાર્થ કોઇનો પ્રતિપક્ષ થતો નથી

પ્રશ્ન—'જે લોક નથી તે અલોક છે' એમ માનવાથી લોકથી ભિન્ન જેટલા ઘટ પટ આદિ પદાર્થો છે તે બધા અલોક થશે, કારણ કે [illegible]થી-લોકથી ભિન્ન છે પછી ઘટ આદિ પદાર્થોથી ભિન્ન એક જૂદો અલો[illegible] છો?

अस्तु लोको जीवपुद्गलादीनामनाधारतयाऽवस्थानासम्भवात्, अलोकस्तु कथं तस्याऽमूर्तत्वेनेन्द्रियागोचरतयाऽस्तित्वसाधकप्रमाणाभावात्, इन्द्रियागोचरो ह्यो मनोगोचरो वेति न शङ्कनीयम्, इन्द्रियमनोविषयत्वाभावस्यैवंविधेनेन अस्तित्वनिराकरणस्याऽक्षुण्णत्वात्, अन्यथा हि पितामहादीनामपि अस्तित्वप्रसाधकप्रमाणाभावः प्राप्नुयात्। यतः 'आसन् पितामहादयोऽस्मदादिशरीरस्याऽन्यथानुपपद्यमानत्वात्' इत्यनुमानेन तेषामस्तित्वं साध्यते वेदवाक्यस्याप्यनुमानेन सिद्धिर्भवेत्, तथाहि—

प्रश्न—जीव और पुद्गल आदि बिना आधारके नहीं ठहर सकते, अतः लोकाकाश मानना तो ठीक है, परन्तु अलोकाकाशके अस्तित्वमें क्या प्रमाण है ?, कारण यह कि इन्द्रियोंका यह विषय नहीं है, क्योंकि वह अमूर्त है। जिस विषयमें इन्द्रियोंकी प्रवृत्ति नहीं होती उसमें मनकी प्रवृत्ति नहीं हो सकती। अतः न इन्द्रियोंसे अलोकाकाशके सिद्ध हो सकते हैं और न मनसे।

उत्तर—यह प्रश्न ठीक नहीं है, क्योंकि इन्द्रिय और मनका विषय न होनेसे उसके अस्तित्वका खण्डन नहीं हो सकता, अन्यथा हमारे पितामह आदि पूर्वजोंका भी अस्तित्व सिद्ध नहीं होगा, क्योंकि वे भी इन्द्रिय और मनके विषय नहीं होते। यदि कोई इस अनुमानसे पूर्वजोंका अस्तित्व सिद्ध करे कि—पितामह (दादा) आदि पूर्वजोंका किसी समय अस्तित्व था, क्योंकि उनके बिना हमारा शरीर नहीं बन सकता, इस अनुमानसे ही अलोककी भी सिद्धि मान लेनी चाहिए। अनुमान यह है

प्रश्न—જીવ અને પુદ્ગલ આદિ આધાર વિના નથી રહી શકતા, તેથી લોકાકાશ માનવું એ તો બરાબર છે, પરન્તુ અલોકાકાશના અસ્તિત્વનું શું પ્રમાણ છે ?, કારણ એ છે કે ઇન્દ્રિયોનો એ વિષય નથી કેમકે અમૂર્ત છે. જેમાં ઇન્દ્રિયોની પ્રવૃત્તિ થતી નથી તેમાં મન પણ પ્રવૃત્ત થઈ શકતું નથી. ઇન્દ્રિયોથી અલોકાકાશને જાણી શકાતું નથી તેમજ મનથી પણ જાણી શકાતું નથી.

ઉત્તર—એ પ્રશ્ન બરાબર નથી કેમકે ઇન્દ્રિય અને મનનો વિષય ન હોવાથી તેના અસ્તિત્વનું ખંડન થઈ શકતું નથી. એમ તો આપણા પૂર્વજોનું પણ અસ્તિત્વ સિદ્ધ નહિ થાય, કેમકે તે પણ ઇન્દ્રિય અને મનનો વિષય નથી હોતા. એ કોઈ અનુમાનથી પૂર્વજોનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ કરે કે જેમ આપણે (દાદા) આદિ પૂર્વજોનું કોઈ સમયે અસ્તિત્વ હતું અન્યથા આપણું શરીર બની શકે નહિ, તો અનુમાનથી જ અલોકની પણ સિદ્ધિ કેમ ન થાય, અનુમાન એ છે કે—

१ ४ ५ ६ २ ७ ३
मूलम्-जया लोगमलोगं च, जिणो जाणइ केवली ।
८ ९ १० ११ १२
तया जोगे निरुंभित्ता, सेलेसिं पडिवज्जइ ॥ २३ ॥

छाया—यदा लोकमलोकं च, जिनो जानाति केवली ।
तदा योगान्निरुध्य, शैलेशीं प्रतिपद्यते ॥२३॥

सान्वयार्थः—जया=जब जिणो=वीतराग केवली=केवलज्ञानी होये हुए लोगमलोगं च=लोक और अलोकको जाणइ=जानते हैं, तया=तब जोगे=मन-वचन-कायके योगोंका निरुंभित्ता=निरोध करके सेलेसिं=शैलेशीकरणको पडिवज्जइ=प्राप्त करते हैं ॥२३॥

टीका—'जया लोग'-मित्यादि । यदा जिनः केवली लोकालोकं जानाति तदा योगान्=मनोवाक्कायलक्षणान् निरुध्य, तथाहि-मुक्तिपदेऽन्तर्मुहूर्त्तभाविनि आयुष्यन्तर्मुहूर्त्तमात्रावशेषे सति यद्यघातिकर्मचतुष्टयं स्वभावतः समस्थितिकं स्यात्तदा निष्कलङ्कः परमकल्याणाऽऽस्पदीभूतः केवली सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्त्त्याख्यं ध्यानमारभते । उत्कृष्टत आयुषः षण्मासावशेषे समुत्पन्नकेवलस्य भगवतस्तु तदा-

"जया लोग०" इत्यादि । जब घातिकर्मोंको जीतनेवाले केवली भगवान् लोक और अलोकको जान लेते हैं तब योगोंका निरोध करके शैलेशी अवस्थाको प्राप्त करते हैं ।

(३) अन्तर्मुहूर्त्त मात्र आयु शेष रहने पर यदि बाकी रहे हुए चारों अघातिया कर्मोंकी स्थिति स्वभावसे ही बराबर हो तो निष्कलङ्क परम कल्याणके आश्रयभूत केवली प्रभु सूक्ष्मक्रिय नामक शुक्ल ध्यानके तीसरे पायेका ध्यान प्रारम्भ करते हैं, किन्तु जिन्हें उत्कृष्ट आयुकर्म छह मास अवशेष रहने पर केवलज्ञान उत्पन्न होता है उन्हें नियमसे केवलिसमुद्घात

જયા લોગ૦ ઇત્યાદિ જ્યારે ઘાતી કર્મોને જીતવાવાળા કેવળી ભગવાન્ લોક અને અલોકને જાણી લે છે ત્યારે યોગોનો નિરોધ કરીને શૈલેશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે છે

(૩) અન્તર્મુહૂર્ત માત્ર આયુ શેષ રહેતા જો બાકી રહેલા ચારે અઘાતી કર્મોની સ્થિતિ સ્વભાવથી બરાબર હોય તો નિષ્કલંક પરમ કલ્યાણના આશ્રયભૂત કેવળી પ્રભુ સૂક્ષ્મક્રિય નામના શુકલ ધ્યાનના ત્રીજા પાયાનું ધ્યાન પ્રારંભે છે કિન્તુ જેમને ઉત્કૃષ્ટ આયુકર્મ છ માસ અવશેષ રહેતા કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, તેમને નિયમથી કેવળી સમુદ્ઘાત કરવો પડે છે, કારણ કે એમનું આયુકર્મ

स्यात्, 'पर्युदासः सदृशग्राही'-ति नियमाज्जिवेध्यसदृक्षेनैव भाव्यम्, निषेध्यात् जीवाऽजीवाऽऽदिद्रव्याधारभूत आकाशविशेषात्मको लोकः, अतोऽलोकेऽपि काशविशेषरूप एव भवितुं योग्यः, यथा 'अघनोऽयम्' इत्युक्ते घनरहितो मनुष्य एव गृह्यते न तु घटपटादिः, तथेहाऽप्यलोको लोकानुरूप एव बोद्धव्य इति ॥२४॥

उत्तर—जो लोक नहीं वह अलोक है। यहाँ नञ्समास है नञर्थ दो प्रकारका होता है। एक नञर्थ ऐसा होता है कि जिसका निषेध किया जाता है उस निषेध्यके समानका ही ग्रहण करनेवाला होता है उसे पर्युदास कहते हैं। कहा भी है कि—"पर्युदास सदृशका बोधक होता है।" अतः एव लोकका निषेध रूप अलोक भी लोकहीके समान होना चाहिए। निषेध्य यहाँ जीव अजीव आदि द्रव्योंका आधारभूत आकाशविशेष है, अतः अलोक भी आकाशविशेष (जीव अजीव आदि द्रव्योंके आधारसे भिन्न) होना चाहिए। जैसे किसीने कहा कि यह 'अघन' है। इस वाक्यमें 'अघन' शब्दसे यह नहीं समझा जाता है कि यह घड़ा है या कपड़ा है, किन्तु घनरहित मनुष्य अर्थ ही समझा जाता है। इसी प्रकार यहाँ 'अलोक' शब्दसे घड़ा नहीं समझना चाहिए किन्तु आकाशविशेष ही समझना चाहिए। केवली भगवान् इन लोक और अलोक दोनोंको जानते हैं॥२४॥

ઉત્તર—જે લોક નથી તે અલોક છે એમાં નञ્ સમાસ છે નञર્થ બે પ્રકારનો હોય છે એક નञર્થ એવો હોય છે કે તે જેનો નિષેધ કરવામાં આવે છે એ નિષેધ્યની સમાનતા જ ગ્રહણ કરનાર હોય છે, તેને પર્યુદાસ કહે છે, કહ્યું છે કે—"પર્યુદાસ સદૃશનો બોધક હોય છે" તેથી કરીને લોકના નિષેધરૂપ અલોક પણ લોકની જ સમાન હોવો જોઈએ અહીં નિષેધ્ય જીવ-અજીવ આદિ દ્રવ્યોનો આધારભૂત આકાશવિશેષ છે, તેથી અલોક પણ આકાશવિશેષ (જીવ અજીવ આદિ દ્રવ્યોના આધારથી ભિન્ન) હોવો જોઈએ, જેમકે કોઈએ કહ્યું કે એ 'અઘન' છે એ વાક્યમાં 'અઘન' શબ્દથી એમ નથી સમજાતું કે એ ઘડો છે કે કપડું છે, કિન્તુ 'ઘનરહિત મનુષ્ય' એવો અર્થ જ સમજાય છે એ રીતે અહીં 'અલોક' શબ્દથી ઘડો કે કપડું ન સમજવું જોઈએ, કિન્તુ આકાશવિશેષ જ સમજવો જોઈએ કેવળી ભગવાન્ એ લોક અને અલોક બંનેને જાણે છે ( )

१ ४ ५ ६ २ ७ ३
मूलम्-जया लोगमलोगं च, जिणो जाणइ केवली ।
८ ९ १० ११ १२
तया जोगे निरुंभित्ता, सेलेसिं पडिवज्जइ ॥ २३ ॥

छाया—यदा लोकमलोकं च, जिनो जानाति केवली ।
तदा योगान्निरुध्य, शैलेशीं प्रतिपद्यते ॥२३॥

सान्वयार्थः—जया=जब जिणो=वीतराग केवली=केवलज्ञानी होये हुए लोगमलोगं च=लोक और अलोकको जाणइ=जानते हैं, तया=तब जोगे=मन-वचन-कायके योगोंका निरुभित्ता=निरोध करके सेलेसिं=शैलेशीकरणको पडिवज्जइ=प्राप्त करते हैं ॥२३॥

टीका—'जया लोग'-मित्यादि । यदा जिनः केवली लोकालोकं जानाति तदा योगान्=मनोवाक्कायलक्षणान् निरुध्य, तथाहि-मुक्तिपदेऽन्तर्मुहूर्त्तभाविनि आयुष्यन्तर्मुहूर्त्तमात्रावशेषे सति यद्यघातिकर्मचतुष्टयं स्वभावतः समस्थितिकं स्यात्तदा निष्कलङ्कः परमकल्याणाऽऽस्पदीभूतः केवली सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्त्त्याख्यं ध्यानमारभते । उत्कृष्टत आयुषः षण्मासावशेषे समुत्पन्नकेवलस्य भगवतस्तु तदा-

"जया लोग०" इत्यादि । जब घातिकर्मोंको जीतनेवाले केवली भगवान् लोक और अलोकको जान लेते हैं तब योगोंका निरोध करके शैलेशी अवस्थाको प्राप्त करते हैं ।

(३) अन्तर्मुहूर्त्त मात्र आयु शेष रहने पर यदि बाकी रहे हुए चारों अघातिया कर्मोंकी स्थिति स्वभावसे ही बराबर हो तो निष्कलङ्क परम कल्याणके आश्रयभूत केवली प्रभु सूक्ष्मक्रिय नामक शुक्ल ध्यानके तीसरे पायेका ध्यान प्रारम्भ करते हैं, किन्तु जिन्हें उत्कृष्ट आयुकर्म छह मास अवशेष रहने पर केवलज्ञान उत्पन्न होता है उन्हें नियमसे केवलिसमुद्घात

જયા લોગ० ઇત્યાદિ જ્યારે ઘાતી કર્મોને જીતવાવાળા કેવળી ભગવાન્ લોક અને અલોકને જાણી લે છે ત્યારે યોગોનો નિરોધ કરીને શૈલેશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે છે

(૩) અન્તર્મુહૂર્ત માત્ર આયુ શેષ રહેતા જો બાકી રહેલા ચારે અઘાતી કર્મોની સ્થિતિ સ્વભાવથી બરાબર હોય તો નિષ્કલંક પરમ કલ્યાણના આશ્રયભૂત કેવળી પ્રભુ સૂક્ષ્મક્રિય નામના શુકલ ધ્યાનના ત્રીજા પાયાનુ ધ્યાન પ્રારંભે છે કિન્તુ જેમને ઉત્કૃષ્ટ આયુકર્મ છ માસ અવશેષ રહેતા કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, તેમને નિયમથી કેવળી સમુદ્ઘાત કરવો પડે છે, કારણ કે એમનું આયુકર્મ

स्यात्, 'पर्युदास सदृशग्राही'ति नियमाद्विधेयेष्वसदृशेनैव भाव्यम्, निषेध्यस्य जीवाऽजीवाऽऽदिद्रव्याधारभूत आकाशविशेषात्मको लोकः, अतोऽलोकोऽप्यस्य आकाशविशेषरूप एव भवितुं योग्यः, यथा 'अघनोऽयम्' इत्युक्ते घनरहितो मनुष्य एव गृह्यते न तु घटपटादिः, उपेक्षाऽप्यलोको लोकानुरूप एव बोद्धव्य इति ॥१२॥

उत्तर—जो लोक नहीं वह अलोक है। यहाँ नञ्समास है। नञर्थ दो प्रकारका होता है। एक नञर्थ ऐसा होता है कि वह जिसका निषेध किया जाता है उस निषेध्यके समानका ही ग्रहण करनेवाला होता है उसे पर्युदास कहते हैं। कहा भी है कि "पर्युदास सदृशका पोषक होता है।" अतः एव लोकका निषेध रूप अलोक भी लोकहीके समान होना चाहिए। निषेध्य यहाँ जीव अजीव आदि द्रव्योंका आधारभूत आकाशविशेष है, अतः अलोक भी आकाशविशेष (जीव अजीव आदि द्रव्योंके आधारसे भिन्न) होना चाहिए। जैसे किसीने कहा कि यह 'अघन' है। इस वाक्यमें 'अघन' शब्दसे यह नहीं समझा जाता है कि यह घड़ा है या कपड़ा है, किन्तु घनरहित मनुष्य अर्थ ही समझा जाता है। इसी प्रकार यहाँ 'अलोक' शब्दसे घड़ा नहीं समझना चाहिए किन्तु आकाशविशेष ही समझना चाहिए। केवली भगवान् इन लोक और अलोक दोनोंको जानते हैं॥१२॥

ઉત્તર—જે લોક નથી તે અલોક છે એમાં નञ્ સમાસ છે નञર્થ બે પ્રકારના હોય છે એક નञર્થ એવો હોય છે કે તે જેનો નિષેધ કરવામાં આવે છે તે નિષેધ્યની સમાનના જ ગ્રહણ કરનાર હોય છે, તેને પર્યુદાસ કહે છે, કહ્યું છે કે "પર્યુદાસ સદૃશનો પોષક હોય છે" તેથી કરીને હોવાના નિષેધરૂપ અલોક પણ લોકની જ સમાન હોવો જોઇએ અહીં નિષેધ્ય જીવ-અજીવ આદિ દ્રવ્યોનો આધારભૂત આકાશ-વિશેષ છે, તેથી અલોક પણ આકાશ-વિશેષ (જીવ અજીવ આદિ દ્રવ્યોના આધારથી ભિન્ન) હોવો જોઇએ, જેમકે કોઇએ કહ્યું કે જે 'અઘન' છે એ વાક્યમાં 'અઘન' શબ્દથી એમ નથી સમજાતું કે જે ઘડો છે કે કપડું છે કિન્તુ 'ઘનરહિત મનુષ્ય' એવો અર્થ જ સમજાય છે. એ રીતે અહીં 'અલોક' શબ્દથી ઘડો યા કપડું ન સમજવું જોઇએ, કિન્તુ આકાશવિશેષ જ સમજવો જોઇએ કેવળી ભગવાન્ બે લોક અને અલોક બંનેને જાણે છે (૧૨)

१ ४ ५ ६ २ ७ ३
मूलम्-जया लोगमलोगं च, जिणो जाणइ केवली ।
८ ९ १० ११ १२
तया जोगे निरुंभित्ता, सेलेसिं पडिवज्जइ ॥ २३ ॥

छाया—यदा लोकमलोकं च, जिनो जानाति केवली ।
तदा योगान्निरुध्य, शैलेशीं प्रतिपद्यते ॥२३॥

सान्वयार्थः—जया=जब जिणो=रागरहित केवली=केवलज्ञानी होये हुए लोगमलोगं च=लोक और अलोकको जाणइ=जानते हैं, तया=तब जोगे=मन-वचन-कायके योगोंका निरुंभित्ता=निरोध करके सेलेसिं=शैलेशीकरणको पडिवज्जइ=प्राप्त करते हैं ॥२३॥

टीका—'जया लोग'-मित्यादि । यदा जिनः केवली लोकालोकं जानाति तदा योगान्=मनोवाक्कायलक्षणान् निरुध्य, तथाहि-मुक्तिपदेऽन्तर्मुहूर्त्तभाविनि आयुष्यन्तर्मुहूर्त्तमात्रावशेषे सति यद्यघातिकर्मचतुष्टयं स्वभावतः समस्थितिकं स्यात्तदा निष्कलङ्कः परमकल्याणाऽऽस्पदीभूतः केवली सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्त्याख्यं ध्यानमारभते । उत्कृष्टत आयुषः षण्मासावशेषे समुत्पन्नकेवलस्य भगवतस्तु तदा-

"जया लोग०" इत्यादि । जब घातिकर्मोंको जीतनेवाले केवली भगवान् लोक और अलोकको जान लेते हैं तब योगोंका निरोध करके शैलेशी अवस्थाको प्राप्त करते हैं ।

(३) अन्तर्मुहूर्त्त मात्र आयु शेष रहने पर यदि बाकी रहे हुए चारों अघातिया कर्मोंकी स्थिति स्वभावसे ही बराबर हो तो निष्कलङ्क परम कल्याणके आश्रयभूत केवली प्रभु सूक्ष्मक्रिय नामक शुक्ल ध्यानके तीसरे पायेका ध्यान प्रारम्भ करते हैं, किन्तु जिन्हें उत्कृष्ट आयुकर्म छह मास अवशेष रहने पर केवलज्ञान उत्पन्न होता है उन्हें नियमसे केवलिसमुद्घात

જયા લોગ૦ ઇત્યાદિ જ્યારે ઘાતી કર્મોને જીતવાવાળા કેવળી ભગવાન્ લોક અને અલોકને જાણી લે છે ત્યારે યોગોનો નિરોધ કરીને શૈલેશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરે છે

(૩) અન્તર્મુહૂર્ત માત્ર આયુ શેષ રહેતા જો બાકી રહેલા ચારે અઘાતી કર્મોની સ્થિતિ સ્વભાવથી બરાબર હોય તો નિષ્કલંક પરમ કલ્યાણના આશ્રયભૂત કેવળી પ્રભુ સૂક્ષ્મક્રિય નામના શુકલ ધ્યાનના ત્રીજા પાયાનુ ધ્યાન પ્રારંભે છે કિન્તુ જેમને ઉત્કૃષ્ટ આયુકર્મ છ માસ અવશેષ રહેતા કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તેમને નિયમથી કેવળી સમુદ્ઘાત કરવો પડે છે, કારણ કે એમનું આયુકર્મ

पुरोऽवस्थात् वेदनीयनामगोत्रकर्मणां च स्थितिबाहुल्याच्च निपतत्सङ्ख्यातगुणत्वात्, तत्कृत्वा वेदनीयादिषु चतुर्षु समस्थितिकेषु सत्सु तदारभ्यते ।

अथ जघन्ययोगवतः संज्ञिपर्याप्तस्य मनोद्रव्याणि समयेन निरुन्धन् असंख्यातसमयैः सम्पूर्णं मनोयोगं, ततश्चापर्याप्तद्वीन्द्रियस्य वाग्योगपर्याप्ततोऽसंख्यातगुणहीनवाग्योगपर्याप्तान् प्रतिसमयं निरुन्धन् असंख्यातसमयैः सम्पूर्णवाग्योगं, ततश्च प्रथमसमयसमुत्पन्ननिगोदजीवस्य जघन्यकाययोगपर्याप्ततोऽसंख्यातगुणहीनकाययोगं प्रतिसमयं निरुन्धन् असंख्यातसमयैर्बादरकाययोगं च सर्वथा निरुणद्धि

करना पड़ता है, क्योंकि उनका आयुकर्म अल्प होता है और उनके वेदनीय नाम गोत्र कर्मोंकी स्थिति अधिक होती है, इसलिए वे पहले समुद्घातके द्वारा चारों कर्मोंकी स्थिति बराबर करके फिर तीसरे पायेका ध्यान आरम्भ करते हैं ।

जब जघन्य योगवाले संज्ञी पर्याप्तकके मनोद्रव्य और मनोद्रव्य के व्यापारोंसे असंख्यात गुणहीन मनोद्रव्योंका प्रतिसमयमें निरोध करते हुए असंख्यात समयोंमें सम्पूर्ण मनोयोगका निरोध कर देते हैं । तब मनोयोगका निरोध करके पर्याप्त द्वीन्द्रियके वचनयोगकी पर्यायोंसे असंख्यात गुणहीन वचनयोगकी पर्यायोंका प्रतिसमय निरोध करते हुए समस्त वचनयोगका निरोध करते हैं । वचन योगका सम्पूर्ण निरोध करके प्रथम समयमें उत्पन्न निगोदिया जीवके जघन्य काययोग की पर्यायों से असंख्यातगुणहीन काययोगका प्रतिसमय निरोध करते हुए असंख्यात समयोंमें बादर काययोगका भी सर्वथा निरोध कर देते हैं ।

અથવા જેમના વેદનીય નામ ગોત્ર કર્મોની સ્થિતિ વધારે હોય છે તેથી કરીને તે પહેલાં સમુદ્ઘાતની દ્વારા ચારે કર્મોની સ્થિતિ બરાબર કરીને પછી ત્રીજા ધ્યાનનું ધ્યાન આરંભે છે

જ્યારે જઘન્ય યોગવાળા સંજ્ઞી પર્યાપ્તકના મનોદ્રવ્ય અને મનોદ્રવ્યના વ્યાપારોથી અસંખ્યાતગુણહીન મનોદ્રવ્યોનો પ્રતિ સમયે નિરોધ કરતા અસંખ્યાત સમયોમાં સંપૂર્ણ મનોયોગનો નિરોધ કરીને પર્યાપ્ત દ્વીન્દ્રિયના વચનયોગના પર્યાયોથી અસંખ્યાતગુણહીન વચનયોગના પર્યાયોનો પ્રતિસમય નિરોધ કરતા સમસ્ત વચનયોગનો નિરોધ કરે છે વચનયોગનો સંપૂર્ણ નિરોધ કરીને પ્રથમ સમયમાં ઉત્પન્ન નિગોદિયા જીવના જઘન્ય કાયયોગના પર્યાયોથી અસંખ્યાતગુણહીન કાયયોગનો પ્રતિસમય નિરોધ કરતા અસંખ્યાત સમયોમાં બાદર કાયયોગનો

तदेदं सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्त्तिध्यानमुपक्रमते। तत्र श्वासोच्छ्वासरूपं सूक्ष्ममपि काय-योगं निरुध्य=अयोगित्वं प्राप्येत्यर्थः, शैलेशीम्=शैलाः=पर्वतास्तेषामीशः शैलेशः= सुमेरुस्तद्वत् स्थैर्यं यस्यामवस्थायां सा, यद्वा शीलं=यथाख्यातचारित्रं तस्येशः= स्वामी शीलेशस्तस्येयमवस्था शैलेशी तां प्रतिपद्यते मध्यमकालेन 'अ-इ-उ-ऋ-ऌ' इत्येवंरूपपञ्चलघ्वक्षरोच्चारणसमकालस्थितिकं समुच्छिन्नक्रियाऽप्रतिपातिध्यानमनु-भवतीत्यर्थः,

अर्थात् समस्त मनोयोग और वचनयोगका तथा बादर काययोगका निरोध होने पर सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्त्ति नामक तीसरे ध्यानको आरंभ करते हैं। तीसरे ध्यानके समय श्वासोच्छ्वासरूप काययोगकी सूक्ष्म-क्रिया ही रहती है। इस ध्यानसे उस सूक्ष्मक्रियाका भी निरोध करके अयोगी हो जाते हैं। अयोगी होकर अर्थात् तेरहवें गुणस्थान से चौद-हवें गुणस्थानमें पहुंचकर शैलेशी अवस्थाको प्राप्त होते हैं। जिसमें शैलों (पर्वतों) के ईश (स्वामी) सुमेरु पर्वतके समान स्थिरता रहती है उसे शैलेशी अवस्था कहते हैं। अथवा–शील (यथाख्यातचारित्र) के ईश(स्वामी) को शीलेश कहते हैं, उनकी अवस्थाको शैलेशी कहते हैं। इस शैलेशी अवस्थाको प्राप्त होकर न धीमे न जल्दी अर्थात् मध्यम काल से 'अ-इ-उ-ऋ-ऌ' इन पांच ह्रस्व अक्षरोंके उच्चारणमें जितना समय लगता है उतने समय तक चौदहवें अयोगिकेवली गुणस्थानमें रह कर समुच्छिन्नक्रियाऽप्रतिपाति ध्यान ध्याते हैं॥

ાણ સર્વથા નિરોધ કરી નાખે છે અર્થાત્ સમસ્ત મનોયોગ અને વચનયોગનો તથા બાદર–કાયયોગનો નિરોધ થતા સૂક્ષ્મક્રિયાઽનિવર્તિ નામના ત્રીજા ધ્યાનનો આરંભ કરે છે ત્રીજા ધ્યાનને સમય શ્વાસોચ્છ્વાસરૂપ કાયયોગની સૂક્ષ્મ-ક્રિયા જ રહે છે, એ ધ્યાનથી તે સૂક્ષ્મ-ક્રિયાનો પણ નિરોધ કરીને અયોગી થઈ જાય છે. અયોગી થઈને અર્થાત્ તેરમે ગુણસ્થાનેથી ચૌદમા ગુણસ્થાનમા પહોચીને શૈલેશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે જેમા શૈલો (પર્વતો)ના ઈશ (સ્વામી) સુમેરૂ પર્વતની પેઠે સ્થિરતા રહે છે તેને શૈલેશી અવસ્થા કહે છે, અથવા શીલ (યથા-ખ્યાતચારિત્ર)ના ઈશ (સ્વામી)ને શીલેશ કહે છે, એની અવસ્થાને શૈલેશી કહે છે એ શૈલેશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થઈને, નહિ ધીમે કે નહિ જલદી અર્થાત મધ્યમ કાલથી અ-ઇ-ઉ-ઋ-ઌ એ પાચ હ્રસ્વ અક્ષરોના ઉચ્ચારણમા જેટલો સમય લાગે એટલા સમય સુધી ચૌદમે અયોગિકેવળી ગુણસ્થાનમા રહીને સમુ-ચ્છિન્નક્રિયાઽપ્રતિપાતિ ધ્યાન ધ્યાવે છે

नन्वेवं सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्त्याख्यस्य शुक्लध्यानस्य कथं ध्यानपदमविपाद्यते, ध्यानं हि नाम मनःस्थैर्यम्, केवलिनश्च तदानीं मनसोऽसत्त्वादिति चेत्र,

= स्थैर्यान्वयापन्नत्वमेव ध्यानत्वम्, तच्च यथा स्थिरीभावमापन्नस्य छद्मस्थस्य मनसस्तथैव केवलिकाययोगस्यापि सुस्थिरतया सुघटम् ।

अन्येषामपि समुच्छिन्नक्रियाऽप्रतिपात्याख्यस्य शुक्लध्यानस्य कथं ध्यानत्वम्? तत्र काययोगस्याप्यभावात्, इति चेदुच्यते-यथा कुम्भकारचक्रं तदुत्तरकालदण्डादिसम्बन्धाभावेऽपि पूर्वकालीनवेगतो भ्रमति तथा मनोवाक्काययोगनिरोधेऽप्ययोगिनः पूर्वकृतध्यानधारावेगतो ध्याने सम्भवत्र ।

प्रश्न—हे गुरुमहाराज! मनकी स्थिरताको ध्यान कहते हैं। केवली भगवान के उस समय मन नहीं रहता; अतः सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्त्ति शुक्ल ध्यान को ध्यान कैसे कहा जा सकता है?।

उत्तर—स्थिरता को ही ध्यान कहते हैं। वह स्थिरता जैसे छद्मस्थ के मनोयोगकी होती है वैसे ही केवलीके काययोगकी स्थिरता होती है इसलिए उसे ध्यान कहते हैं।

प्रश्न—तो समुच्छिन्नक्रियाऽप्रतिपाति—शुक्ल—ध्यानको ध्यान कैसे कह सकते हैं? क्योंकी यहां काययोगका भी अभाव है?।

उत्तर—जैसे कुंभारका चाक, घुमानेवाले दण्ड आदिके संयोग न होनेपर भी पूर्वकालके वेगसे घूमता रहता है वैसे ही मन वचन काय का निरोध होजाने परभी पूर्व ध्यानकी धारा के वेगसे अयोगी केवलीके ध्यान होता है।

પ્રશ્ન—હે ગુરુ મહારાજ! મનની સ્થિરતાને ધ્યાન કહે છે કેવળી ભગવાનને એ સમયે મન રહેતુ નથી. એટલે સૂક્ષ્મક્રિયાઽનિવર્તિ શુકલ ધ્યાનને ધ્યાન કેવી રીતે કહી શકાય?

ઉત્તર—સ્થિરતાને જ ધ્યાન કહે છે એ સ્થિરતા જેવી છદ્મસ્થ મનોયોગની હોય છે તેવી જ કેવળીના કાયયોગની સ્થિરતા હોય છે, તેથી તેને ધ્યાન કહે છે.

પ્રશ્ન—તો સમુચ્છિન્નક્રિયા અપ્રતિપાતિ—શુકલ—ધ્યાનને ધ્યાન કેવી રીતે કહી શકાય? કારણ કે ત્યાં કાયયોગનો પણ અભાવ છે

ઉત્તર—જેમ કુંભારનો ચાકડો, તેને ઘુમાવનાર દંડ આદિના સંયોગ ન પણ હોય પણ પૂર્વના બળ વડે ઘુમ્યા કરે છે, તેમજ મન વચન કાયાનો નિરોધ થઈ ગયા પછી પણ પૂર્વ ધ્યાનની ધારાના વેગથી અયોગી કેવળીને પણ ધ્યાન હોય છે

किञ्च–तत्र द्रव्ययोगाभावेऽपि भावयोगस्य सत्त्वाद् ध्यानमुपपद्यते, जीवोपयोगरूपस्य भावमनसस्तत्रापि सद्भावात्। अथ च–यथा पुत्रभिन्नोऽपि पुत्रकार्यकरणेन पुत्र उच्यते तथा भवोपग्राहिकर्मनिर्जरणरूपस्य ध्यानकार्यस्य करणेन ध्यानत्वोपचाराद् ध्यानशब्दाभिधेयत्वं सिद्धम्।

अथ च–यथैकस्य नानार्थकशब्दस्य बहवोऽर्था भवन्ति, तथा धातूनामनेकार्थत्वाद् ध्यैधातुनिष्पादितस्य ध्यानशब्दस्यापि समुच्छिन्नक्रियाख्यं शुक्लध्यानमप्यर्थः। अपरं च–उक्तशुक्लध्यानस्य ध्यानत्वेन जिनागमप्रतिपाद्यतया ध्यानत्वं निर्बाधमित्यलम् ॥२३॥

१ २ ३ ४ ५
मूलम्–जया जोगे निरुंभित्ता, सेलेसिं पडिवज्जइ।
६ ७ ८ १० ११ ९
तया कम्मं खवित्ताणं, सिद्धिं गच्छइ नीरओ ॥२४॥

अथवा–द्रव्ययोगका अभाव होने पर भी भावयोगके सद्भावसे ध्यान होता है, क्योंकि जीवका उपयोगरूप भाव–मन उस अवस्थामें भी रहता है। अथवा जैसे पुत्र न होकर भी यदि कोई पुत्रका कार्य करता है तो वह पुत्र कहलाता है, वैसे ही भवोपग्राही कर्मोंकी निर्जरारूप ध्यानका कार्य करनेसे उपचारसे वह ध्यान कहलाता है। अथवा जैसे नानार्थक शब्दके बहुतसे अर्थ होते हैं वैसे ही धातुओंके भी अनेक अर्थ होते हैं, इसलिए यहाँ 'ध्यै' धातुसे बने हुए ध्यान शब्दका अर्थ समुच्छिन्नक्रियाऽप्रतिपाति–शुक्ल–ध्यान अर्थात् अयोगी गुणस्थानवालोंकी क्रिया भी समझ लेना चाहिए। अथवा जिनागममें इसको ध्यान कहा है अतः इसमें ध्यानत्व निर्बाध है ॥ २३ ॥

અથવા દ્રવ્યયોગનો અભાવ થયા છતા પણ ભાવયોગના સદ્ભાવથી ધ્યાન હોય છે કારણ કે જીવના ઉપયોગરૂપ ભાવમન એ અવસ્થામા પણ રહે છે. અથવા જેમ પુત્ર ન હોવા છતા જો કોઈ પુત્રનુ કાર્ય કરે છે તો તે પુત્ર કહેવાય છે, તેમજ ભવોપગ્રાહી કર્મોની નિર્જરારૂપ ધ્યાનનું કાર્ય કરવાથી ઉપચારે કરીને તે ધ્યાન કહેવાય છે અથવા જેમ વિવિધાર્થક શબ્દના ઘણાય અર્થો થાય છે તેમ ધાતુઓના પણ અનેક અર્થો થાય છે, અહી ધ્યૈ ધાતુથી બનેલા ધ્યાન શબ્દનો અર્થ સમુચ્છિન્નક્રિયાઽપ્રતિપાતિ–શુકલ–ધ્યાન અર્થાત્ અયોગી- ગુણસ્થાન વાળાઓની ક્રિયા પણ સમજી લેવી અથવા જિનાગમમા એને ધ્યાન કહ્યું છે તેથી એમા ધ્યાનત્વ નિર્બાધ છે (૨૩)

नन्वेवं सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्त्याख्यस्य शुक्लध्यानस्य कथं ध्यानपदमिति चेत्, ध्यानं हि नाम मनःस्थैर्यम्, केवलिनश्च तदानीं मनसोऽसम्भवादिति चेन्न, स्थैर्यांशस्यापेक्षत्वमेन ध्यानत्वम्, तच्च यथा स्थिरीभावमापन्नस्य छद्मस्थस्य मनसस्तथैव केवलिकाययोगस्यापि सुस्थिरतया सुलभम् ।

ननवेवमपि समुच्छिन्नक्रियाऽप्रतिपात्याख्यस्य शुक्लध्यानस्य कथं ध्यानत्वम्! तत्र काययोगस्याप्यभावात्, इति चेदुच्यते—यथा कुम्भकारचक्रे दण्डाभिघातजनितभ्रमणसंस्कारापाये ऽपि पाकालीनवेगतो भ्रमति तथा मनोवाक्कायनिरोधेऽप्ययोगिनः पूर्वप्रयोगवशाद्ध्यानसंस्कारावेगतो ध्याने सम्पद्यते ।

प्रश्न—हे गुरुमहाराज ! मनकी स्थिरताको ध्यान कहते हैं। केवली भगवान के उस समय मन नहीं रहता; अतः सूक्ष्मक्रियाऽनिवर्त्ति शुक्ल ध्यान को ध्यान कैसे कहा जा सकता है ?।

उत्तर—स्थिरता को ही ध्यान कहते हैं। वह स्थिरता जैसे छद्मस्थके मनोयोगकी होती है वैसे ही केवलीके काययोगकी स्थिरता होती है इसलिए उसे ध्यान कहते हैं।

प्रश्न—तो समुच्छिन्नक्रियाऽप्रतिपाति—शुक्ल—ध्यानको ध्यान कैसे कह सकते हैं ? क्योंकी वहां काययोगका भी अभाव है ?।

उत्तर—जैसे कुम्भारका चाक, घुमानेवाले दण्ड आदिके संयोग न होनेपर भी पूर्वकालके वेगसे घूमता रहता है वैसे ही मन वचन काय का निरोध होजाने परभी पूर्व ध्यानकी धारा के वेगसे अयोगी केवलीके ध्यान होता है।

પ્રશ્ન—હે ગુરૂ મહારાજ ! મનની સ્થિરતાને ધ્યાન કહે છે કેવળી ભગવાનને જે સમયે મન રહેતુ નથી, જેટલે સૂક્ષ્મક્રિયાઽનિવર્તિ શુકલ ધ્યાનને ધ્યાન કેવી રીતે કહી શકાય ?

ઉત્તર—સ્થિરતાને જ ધ્યાન કહે છે જે સ્થિરતા જેવી છદ્મસ્થના મનોયોગની હોય છે તેવીજ કેવળીના કાયયોગની સ્થિરતા હોય છે; તેથી તેને ધ્યાન કહે છે.

પ્રશ્ન—તો સમુચ્છિન્નક્રિયા-અપ્રતિપાતિ—શુકલ—ધ્યાનને ધ્યાન કેવી રીતે કહી શકાય ? કારણ કે ત્યાં કાયયોગનો પણ અભાવ છે

ઉત્તર—જેમ કુંભારનો ચાકડો, તેને ઘુમાવનારા દંડ આદિનો સંયોગ ન હોય છતા પણ પૂર્વકાળના વેગથી ઘુમ્યા કરે છે તેમજ મન વચન કાયનો નિરોધ થઈ ગયા પછી પણ પૂર્વ ધ્યાનની ધારાના વેગથી અયોગી ધ્યાન હોય છે.

किञ्च–तत्र द्रव्ययोगाभावेऽपि भावयोगस्य सत्त्वाद् ध्यानमुपपद्यते, जीवोपयोगरूपस्य भावमनसस्तत्रापि सद्भावात्। अथ च–यथा पुत्रभिन्नोऽपि पुत्रकार्यकरणेन पुत्र उच्यते तथा भवोपग्राहिकर्मनिर्जरणरूपस्य ध्यानकार्यस्य करणेन ध्यानत्वोपचाराद् ध्यानशब्दाभिधेयत्वं सिद्धम्।

अथ च–यथैकस्य नानार्थकशब्दस्य बहवोऽर्था भवन्ति, तथा धातूनामनेकार्थत्वाद् ध्यैधातुनिष्पादितस्य ध्यानशब्दस्यापि समुच्छिन्नक्रियाख्यं शुक्लध्यानमर्थः। अपरं च–उक्तशुक्लध्यानस्य ध्यानत्वेन जिनागमप्रतिपाद्यतया ध्यानत्वं निर्बाधमित्यलम् ॥२३॥

मूलम्–[१]जया [२]जोगे [३]निरुंभित्ता, [४]सेलेसिं [५]पडिवज्जइ ।
[६]तया [७]कम्मं [८]खवित्ताणं, [९]सिद्धिं [१०]गच्छइ [११]नीरओ ॥२४॥

अथवा–द्रव्ययोगका अभाव होने पर भी भावयोगके सद्भावसे ध्यान होता है, क्योंकि जीवका उपयोगरूप भाव–मन उस अवस्थामें भी रहता है।अथवा जैसे पुत्र न होकर भी यदि कोई पुत्रका कार्य करता है तो वह पुत्र कहलाता है, वैसे ही भवोपग्राही कर्मोंकी निर्जरारूप ध्यानका कार्य करनेसे उपचारसे वह ध्यान कहलाता है। अथवा जैसे नानार्थक शब्दके बहुतसे अर्थ होते हैं वैसे ही धातुओंके भी अनेक अर्थ होते हैं, इसलिए यहाँ 'ध्यै' धातुसे बने हुए ध्यान शब्दका अर्थ समुच्छिन्नक्रियाऽप्रतिपाति–शुक्ल–ध्यान अर्थात् अयोगी गुणस्थानवालोंकी क्रिया भी समझ लेना चाहिए। अथवा जिनागममें इसको ध्यान कहा है अतः इसमें ध्यानत्व निर्बाध है ॥ २३ ॥

અથવા દ્રવ્યયોગનો અભાવ થયા છતા પણ ભાવયોગના સદ્ભાવથી ધ્યાન હોય છે કારણ કે જીવના ઉપયોગરૂપ ભાવમન એ અવસ્થામાં પણ રહે છે અથવા જેમ પુત્ર ન હોવા છતા જો કોઈ પુત્રનુ કાર્ય કરે છે તો તે પુત્ર કહેવાય છે, તેમજ ભવોપગ્રાહી કર્મોની નિર્જરારૂપ ધ્યાનનું કાર્ય કરવાથી ઉપચારે કરીને તે ધ્યાન કહેવાય છે અથવા જેમ વિવિધાર્થક શબ્દના ઘણાય અર્થો થાય છે તેમ ધાતુઓના પણ અનેક અર્થો થાય છે, અહીં ધ્યૈ ધાતુથી બનેલા ધ્યાન શબ્દનો અર્થ સમુચ્છિન્નક્રિયાઽપ્રતિપાતિ–શુકલ–ધ્યાન અર્થાત્ અયોગી ગુણસ્થાન વાળાઓની ક્રિયા પણ સમજી લેવી અથવા જિનાગમમા એને ધ્યાન કહ્યુ છે તેથી એમા ધ્યાનત્વ નિર્બાધ છે (૨૩)

छाया—यदा योगान्निरुध्य, शैलेशीं प्रतिपद्यते ।
तदा कर्म क्षपयित्वा, सिद्धिं गच्छति नीरजाः ॥२४॥

सान्वयार्थः—जया=जब जोगे=योगोंका निरुंभित्ता=निरोध करके सेलेसिं=शैलेशीकरणको पडिवज्जइ=प्राप्त करते हैं, तया=तब कम्मं=कर्मसमूहको खवित्ता=क्षय करके नीरओ=कर्मरजरहित-सब कर्मोंसे मुक्त-होकर सिद्धिं=मोक्षको गच्छइ=जाते हैं ॥२४॥

टीका-'जया जोगे०' इत्यादि । यदा योगनिरोधं कृत्वा शैलेशीं प्राप्नोति तदा कर्म=वेदनीयाऽऽयुर्नामगोत्राख्यमघातिकर्मचतुष्टयलक्षणं क्षपयित्वा=क्षयं नीत्वा सर्वथा विनाश्येत्यर्थः 'च' इति वाक्यालङ्कारे, नीरजाः=निर्गतं रजः=सकलकर्ममलं यस्मादिति, रजस =सकलक्षणाविष्क्रान्तो वा नीरजाः=सर्वकर्मोपाधिरहितः साधिकात्मा सन् सिद्धिं=सिध्यन्ति=निष्ठितार्था भवन्ति यस्यां सा सिद्धिः=मुक्तिः तां गच्छति=प्राप्नोति; गत्यर्थधातूनां प्राप्त्यर्थत्वात् ॥२४॥

मूलम्-जया कम्मं खवित्ताणं, सिद्धिं गच्छइ नीरओ ।
तया लोगमत्थयत्थो, सिद्धो हवइ सासओ ॥२५॥

छाया—यदा कर्मं क्षपयित्वा, सिद्धिं गच्छति नीरजाः ।
तदा लोकमस्तकस्थः, सिद्धो भवति शाश्वतः ॥२५॥

सान्वयार्थ -जया=जब कम्मं=कर्मसमूहको खवित्ता=क्षय करके नीरओ=कर्मरजरहित होकर सिद्धिं=मोक्षको गच्छइ=जाते हैं, तया=तब लोगमत्थयत्थो=लोकके अग्रभाग पर स्थित सासओ=शाश्वत-नित्य सिद्धो=सिद्ध हवइ=होजाते हैं ॥२५॥

'जया जोगे' इत्यादि। जब योगोंका निरोध करके शैलेशी अवस्थाको प्राप्त होते हैं तब वेदनीय, आयु, नाम और गोत्र, इन चार अघाति कर्मोंका क्षय करके सर्व कर्मोंसे मुक्त होकर भगवान् मोक्षको प्राप्त होते हैं ॥ २४ ॥

જયા જોગ ઇત્યાદિ. જ્યારે યોગોનો નિરોધ કરીને શૈલેશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે વેદનીય, આયુ, નામ અને ગોત્ર એ ચાર અઘાતી કર્મોનો ક્ષય કરીને સર્વ કર્મોથી મુક્ત થઈને ભગવાન્ મોક્ષને પ્રાપ્ત થાય છે (૨૪)

टीका–' जया कम्मं ' इत्यादि। यदा सर्वकर्मक्षयं कृत्वा नीरजाः सिद्धिं गच्छति तदा लोकमस्तकस्थः=सर्वलोकोपरिस्थितः, शाश्वतः=दग्धकर्मबीजत्वात्पुनः संसारसंसरणरहितो नित्यः, सिद्धः=कृतकृत्यो भवतीति।

ननु सिद्धानां सर्वकर्मक्षयात् त्रसनामकर्मणोऽप्यविद्यमानत्वेन कथं गतिसम्भवः ? इति चेदुच्यते—

यथा धनुर्मुक्तस्य बाणस्य तद्विरहेऽपि पूर्वप्रयोगसामर्थ्याद्गतिर्भवति तथा संसारावस्थायामपवर्गप्राप्तये कृतानेकविधप्रणिधानबलान्मुक्तात्मनोऽपीति।

ननु भवतु गतिः किन्तु सा तिर्यगधस्ताद्वा न भूत्वोर्ध्वमेव भवतीति कथ-

---

'जया कम्मं' इत्यादि। जब सब कर्मोंका क्षय करके निष्कर्म होकर मोक्षगमन करते हैं तब लोकके अग्रभाग पर स्थित, सब कर्मोंसे रहित होनेके कारण कभी संसारमें न आनेसे शाश्वत, सिद्ध होजाते हैं।

प्रश्न–हे गुरुमहाराज ! सिद्धोंके समस्त कर्मोंका नाश होजाता है अत एव त्रस नाम-कर्म भी नहीं रहता; फिर सिद्ध भगवान् लोकके अग्रभाग तक किस प्रकार गमन कर सकते हैं।

उत्तर–हे शिष्य जैसे धनुषसे छूटा हुआ बाण धनुषका सम्बन्ध न होने पर भी गति करता है, क्योंकि उसमें पहलेके व्यापारका सामर्थ्य रहता है। वैसे ही संसार अवस्थामें मोक्ष प्राप्त करनेके लिए किये हुए अनेक प्रकारके अनुष्ठानके वेगसे मुक्तात्मा भी गमन करते हैं।

प्रश्न–हे गुरुमहाराज ! गति तो होती है पर ऊर्ध्व गति ही क्यों

जया कम्मं इत्यादि જ્યારે સર્વ કર્મોનો ક્ષય કરીને નિષ્કર્મ થઈને મોક્ષગમન કરે છે, ત્યારે લોકના અગ્રભાગ પર સ્થિત, સર્વ કર્મોથી રહિત હોવાને કારણે કદાપિ સંસારમા ન આવવાથી શાશ્વત સિદ્ધ થઈ જાય છે

પ્રશ્ન—હે ગુરૂ મહારાજ ! સિદ્ધોના બધા કર્મોનો નાશ થઈ જાય છે, એટલે ત્રસનામ-કર્મ પણ રહેતુ નથી, તો પછી સિદ્ધ ભગવાન્ લોકના અગ્રભાગ સુધી કેવે પ્રકારે ગમન કરી શકે છે ?

ઉત્તર—હે શિષ્ય ! જેવી રીતે ધનુષ્યથી છૂટેલુ બાણ ધનુષ્યનો સબંધ ન હોવા છતા ગતિ કરે છે, કારણ કે તેમા પહેલાના વ્યાપારનું સામર્થ્ય રહેલુ છે, તેવી રીતે સંસાર અવસ્થામા મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવાને માટે કરેલા અનેક પ્રકારના અનુષ્ઠાનોના વેગથી મુકતાત્મા પણ ગમન કરે છે

પ્રશ્ન—હે ગુરૂ મહારાજ ! ગતિ તો હોય છે પણ ઊર્ધ્વ ગતિ જ કેમ

मवसीयते ? इति चेदुच्यते-तेषां गुरुत्वगुणाभावाद्याधस्तात्, कायादियोगप्रेरणयोरभावाच्च न तिर्यग्गतिर्भवति,

यथा-कोरन्ध्रामलिङ्गुष्कामनुपहतो चाऽऽस्राडू क्षुण्णादिदोषैः परितः संवृतश्च गुरुपरिस्निग्धपरिकर्मणा सान्द्रं विडिम्पाऽऽलेपे संक्षोपयेत्, इत्यमहंकारानुक्रमक्रियया यथाक्रमं क्षुण्णपेषण-मुद्धेपन-संक्षोपणादीनि विधायाऽगाधसलिले मज्जिता साऽऽस्राडू गुरुत्वोद्वमुद्धेपणनिवर्तगौरवेणोर्ध्वमुत्प्लुत्याऽल्पतरक्रमतिक्रम्य तदधस्ताद् भूतलमुल्लङ्घ्य भवति, तदनु मन्दमन्दमनुक्रमवरक्षेप्यनुपारोपितमुद्धेपेषु सादंताक्षुण्णप्रक्षिप्तविडीषेषु सत्सु श्लथिकाक्षेपमन्यमारणादिरचेन लघुताऽनुपगता साऽऽस्राडूरधोभूतलमतिक्रम्य

होती है ? नीचेकी ओर अथवा तिरछी गति क्यों नहीं होती ?

उत्तर-हे शिष्य ! नीचेकी ओर उसीकी गति होती है जिसमें गुरुत्व गुण (भारीपन) पाया जाता है । सिद्धोंमें गुरुत्व गुण नहीं है अत एव उनकी गति नीचेकी ओर नहीं होती । काय आदि योग और दूसरेकी प्रेरणा न होनेसे तिरछी गति भी नहीं होती ।

जैसे-छिद्ररहित बिलकुल सूखी हुई, बिना टूटी-फूटी तुम्बीको चारों ओर तृणपुञ्जसे बांध करके घृतमें सुखा ले, आठ बार ऐसा करके अगाध जलमें तुम्बीको डाल दे तो आठवारके लेपके भारीपनसे जलके तलमें पहुँचकर वह पृथ्वीसे लग जाती है । उसके पश्चात् गीलेपनसे जब धीरे-धीरे वह मिट्टीका लेप छूटने लगता तो क्रमशः मिट्टीके भारसे रहित होकर लघुता (हलकापन) पाकर वह तुम्बी नीचेसे उठकर जलके ऊपर

થાય છે ? નીચેની બાજુએ અથવા તિર્છી ગતિ કેમ નથી થતી ?

ઉત્તર—હે શિષ્ય ! નીચેની બાજુએ તેની ગતિ થાય છે કે જેમાં ગુરુત્વ ગુણ (ભારેપણું) હોય છે સિદ્ધોમાં ગુરુત્વ ગુણ નથી, તેથી તેમની ગતિ નીચેની બાજુએ નથી થતી અને કાયાદિ યોગ અને બીજાની પ્રેરણા ન હોવાથી તિર્છી ગતિ પણ થતી નથી.

જેમ છિદ્રરહિત, બિલકુલ સુકાયેલી, તૂટયા ફૂટયા વિનાની તુમ્બીને ચારે બાજુએ ઘાસ-વનસ્પતિથી બાંધીને તેની ઉપર બીજીવાર ભારી પડે તેમ કરીને તડકામાં સૂકવી નાખે, આઠ વાર એમ કરીને અગાધ જળમાં જો તુમ્બીને નાખી દે તો આઠ વારના લેપના ભારે પણાથી જળને તળીયે પહોંચીને તે પૃથ્વીને અડીને પડે છે પછી જ્યારે ધીમેધીમે જે માટીનો લેપ ઉપર લાગેલ છે ત્યારે ક્રમશઃ માટીના ભારથી રહિત બનેલ લઘુતા (હલકાપણું) પામીને

जलोपरिप्रतिष्ठाना भवति तथाऽष्टविधकर्मलेपसंभारभराक्रान्त आत्मा जगज्जलधौ निमज्जति, तद्विरहितश्चोर्ध्वगतिधर्मत्वादूर्ध्वमेव गच्छति ।

तथा चोक्तं भगवता—

" [1]जह मिउलेयालित्तं, गरुयं तुंबं अहो वयइ एवं ।
आसवकयकम्मगुरू, जीवा वच्चंति अहरगइं ॥१॥
तं चेव तविमुक्कं, जलोवरिं ठाइ जायलहुभावं ।
जह तह कम्मविमुक्का, लोयग्गपइट्ठिया होंति ॥२॥" इति ।

१ छाया–" यथा मृल्लेपाऽऽलिप्तं, गुरुकं तुम्बमधो व्रजत्येवम् ।
आश्रवकृतकर्मगुरवो, जीवा व्रजन्ति अधरगतिम् ॥१॥
तदेव (तुम्बं) तद्विमुक्तं (मृल्लेपविमुक्तं), जलोपरि तिष्ठति जातलघुभावम् ।
यथा तथा कर्म्मविमुक्ता (सिद्धाः) लोकाग्रप्रतिष्ठिता भवन्ति ॥२॥"

आजाती है। इसीप्रकार आठ कर्मरूपी लेपके भारसे भारी आत्मा संसाररूपी समुद्रमें डूबी रहती है। जब कर्मरूपी लेपसे रहित होजाती है तब ऊर्ध्वगमनका स्वभाव होनेसे ऊर्ध्वगमन करती है। भगवानने कहाभी है—

" जैसे मिट्टीके लेपसे लिप्त तुम्बी भारी होनेसे नीचेकी ओर जाती है वैसेही आस्रवसे उत्पन्न कर्मोंसे आत्मा अधोगतिको प्राप्त होती है ॥१॥ जैसे तुम्बी लेपसे मुक्त होनेपर लघु होकर जलके ऊपर आजाती है उसी प्रकार कर्मसे मुक्त होकर आत्मा लोकके अग्रभाग पर विराजमान हो जाती है ॥२॥ "

એ તુબડી નીચેથી ઉઠીને જળની ઉપર આવી જાય છે એજ પ્રકારે આઠ કર્મરૂપી લેપના ભારથી ભારે એવો આત્મા સંસારરૂપી સમુદ્રમા ડુબી રહે છે જ્યારે કર્મરૂપી લેપથી રહિત થઈ જાય છે ત્યારે ઊર્ધ્વગમનનો સ્વભાવ હોવાથી ઊર્ધ્વ ગમન કરે છે ભગવાને કહ્યુ પણ છે કે—

' જેમ માટીના લેપથી લિપ્ત તુંબડી ભારે હોવાથી નીચેની બાજુએ જાય છે, તેમજ આસ્રવથી ઉત્પન્ન થએલા કર્મોથી આત્મા અધોગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. (૧) જેમ તુબડી લેપથી મુકત થતા લઘુ થઈને જલની ઉપર આવી જાય-છે, તેમ કર્મથી મુકત થઈને આત્મા લોકના અગ્રભાગ પર વિરાજમાન થઈ જાય છે (૨)"

अथवा-यथा वातादिरूपबाधकविरहादूर्ध्वगतिस्वभावापा प्रदीपकलिकापाः, बीजबन्धविच्छेदाद्बीजकोशगतैरण्डबीजस्य चोर्ध्वगतिः सजायते तथाऽऽत्मनोऽपि ऊर्ध्वगतिस्वभावस्य विरोधिकर्मबन्धविच्छेदादूर्ध्वगतिरेवेति ।

यथैरण्डबीजमूर्ध्वं गत्वा पुनः पतति तथा तु न मुक्तात्मन पातसम्भवः, अधःपतनहेतुभूतगुरुत्वगुणाभावादिति भावमुक्तमेव ।

ननु शरीराभावाच्चेषामात्मप्रदेशाः पारदद्रव्यवत् कथं न विकीर्णा भवन्तीति चेन्न, तद्विसर्पकनामकर्माभावात्तद्भवत्त्वगुणसद्भावाच्च ।

अथवा-जैसे हवा आदि किसी बाधकके न होनेसे दीपककी लौ ऊपरको जाती है, बीजकोषके बन्धके टूटनेपर एरण्डका बीज ऊपरको जाता है, उसी प्रकार आत्माके ऊर्ध्वगमनके विरोधी कर्मबन्धका सर्वथा अभाव होजानेसे आत्मा ऊर्ध्वगति करती है।

जैसे एरण्डका बीज पहले ऊपरको जाकर फिर नीचे गिर पड़ता है वैसे आत्मा नहीं गिर सकती, क्योंकि नीचे गिरानेका कारण गुरुत्वगुण आत्मामें नहीं है, यह पहले ही कह चुके हैं।

प्रश्न-हे गुरुमहाराज। शरीरका अभाव होनेसे सिद्धोंके आत्माके प्रदेश पारेके समान फैल क्यों नहीं जाते?

उत्तर-हे शिष्य। आत्मप्रदेशोंको फैलानेवाले नामकर्मका अभाव होनेसे तथा प्रदेशावस्थ गुणके सद्भावसे सिद्धोंके आत्मप्रदेश नहीं फैलते हैं।

અથવા, જેમ હવા આદિ કોઈ બાધક ન હોવાથી દીપકની જ્યોત ઉપર જ જાય છે, બીજકોષનો બંધ તૂટવાથી એરંડનું બીજ ઉપર જ જાય છે, તેમ આત્માના ઊર્ધ્વગમનના વિરોધી કર્મબંધનો સર્વથા અભાવ થઈ જવાથી આત્મા ઊર્ધ્વગતિ જ કરે છે

જેમ એરંડનું બીજ પહેલાં ઉપર જઈને પછી નીચે પડી જાય છે, તેમ આત્મા પડી શકતો નથી કારણ કે નીચે પડવાનું કારણ ગુરુત્વ ગુણ આત્મામાં નથી, જે પહેલા કહેવામાં આવેલુ જ છે

પ્રશ્ન—હે ગુરુ મહારાજ! શરીરનો અભાવ હોવાથી સિદ્ધોના આત્મા પ્રદેશો પારાની પેઠે ફેલાઈ કેમ જતા નથી?

ઉત્તર—હે શિષ્ય! આત્મપ્રદેશોને ફેલાવનાર નામકર્મનો અભાવ હોવાથી તથા પ્રદેશાવસ્થ ગુણનો સદ્ભાવ હોવાથી સિદ્ધોના આત્મપ્રદેશ ફેલાતા નથી

उक्तस्वरूपाः सिद्धाश्चरमशरीरतस्तृतीयभागन्यूना उत्कृष्टतो द्वात्रिंशदङ्गुलसमधिकत्रयस्त्रिंशदुत्तरशतत्रयधनुःपरिमिताः, जघन्यतोऽष्टाङ्गुलाधिकरत्रिप्रमाणाः।

यच्च मरुदेवीदेहप्रमाणस्य सपादपञ्चशतधनुष्ट्वात्तृतीयभागे पातिते तस्याः सार्द्धत्रिशतधनुःपरिमिताऽवगाहना भवति तेनात्र न विरोधः, गजाधिरूढत्वेन वृद्धत्वेन वा शरीरसङ्कोचसम्भवात्।

यत्तु जघन्यतः सप्तहस्तोच्छ्रितानां सिद्धिः शास्त्रेषु श्रूयते तत्तीर्थकरापेक्षया,

---

सिद्धोंके चरम शरीरसे त्रिभाग कम, उत्कृष्ट तीनसौ तेंतीस (३३३) धनुष और बत्तीस (३२) अंगुलकी, तथा जघन्य एकरत्नि और आठ अंगुलकी अवगाहना होती है।

मरुदेवीके शरीरकी अवगाहना सवा पाँचसौ (५२५) धनुषकी थी, उसमेंसे तीसरा हिस्सा कम करनेसे साढे तीनसौ (३५०) धनुषकी अवगाहना होती है, किन्तु यहाँ पर उत्कृष्ट अवगाहना तीनसौ तेतीस धनुष और बत्तीस अंगुलकी बताई गई है, इससे यहां विरोध नहीं समझना चाहिए, क्योंकि मरुदेवी हाथी पर आरूढ थी, इसलिए या वृद्धावस्थाके कारण शरीरका सिकुडना (संकुचित होना) संभव है।

यह जो आगममें सुना जाता है कि जघन्य सात हाथ ऊंचे शरीरवालोंको मोक्ष प्राप्त होता है सो यह नियम तीर्थंकरोंकी अपेक्षासे समझना चाहिए। तीर्थंकरोंके सिवाय अन्य भव्य जीव दो हाथ ऊंचे

સિદ્ધોના ચરમ શરીરથી ત્રિભાગ ઓછી, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણસો તેત્રીસ (૩૩૩) ધનુષ અને બત્રીસ (૩૨) આંગળની તથા જઘન્ય એક રત્નિ અને આઠ આંગળની અવગાહના હોય છે

મરૂદેવીના શરીરની અવગાહના સવા પાંચસો (૫૨૫) ધનુષ્યની હતી, તેમાથી ત્રીજો ભાગ ઓછો કરવાથી સાડા ત્રણસો (૩૫૦) ધનુષ્યની અવગાહના હોય છે કિન્તુ અહીં ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ત્રણસોને તેત્રીસ ધનુષ અને બત્રીસ આંગળની બતાવી છે, તેથી વિરોધ સમજવો નહિ, કારણ કે મરૂદેવી હાથી પર આરૂઢ હતી તેને લીધે યા વૃદ્ધાવસ્થાને કારણે શરીરનું સંકુચિત થવું એ સંભવિત છે

આગમમા જે સંભળાય છે કે–જઘન્ય સાત હાથ ઉંચા શરીરવાળાઓને જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે તે નિયમ તીર્થંકરોની અપેક્ષાએ સમજવો જોઇએ તીર્થંકરો સિવાયના બીજા ભવ્ય જીવો બે [illegible] શરીરવાળા હોવા છતા પણ મુક્ત

अथवा—यथा वातादिकपवनाघकविरहादूर्ध्वगतिस्वभावाया: प्रदीपशिखाया, बीजबन्धविच्छेदाद्धीनकोष्ठगतेरण्डबीजस्य चोर्ध्वगतिः संजायते तथाऽत्रकोऽपि तादृग्गतिस्वभावस्य विरोधिकर्मबन्धविच्छेदादूर्ध्वगतिरेवेति ।

यथैरण्डबीजमूर्ध्वं गत्वा पुनःपतति तथा तु न मुक्तात्मनः पातसम्भवः, तथा पतनहेतुभूतगुरुत्वगुणाभावादिति भाष्योक्तमेव ।

ननु शरीराभावाद्धेतोरात्मप्रदेशाः पारक्रन्दवत् कथं न विकीर्यन्त इति चेत्, तद्विसर्पकनामकर्माभावात्प्रदेशपरिस्पन्दगुणसद्भावाच्च ।

अथवा—जैसे हवा आदि किसी पावकके न होनेसे दीपककी लौ ऊपरको जाती है, बीजकोषके बन्धके टूटनेपर एरण्डका बीज ऊपरको जाता है, उसी प्रकार आत्माके ऊर्ध्वगमनके विरोधी कर्मबन्धका सर्वथा अभाव होजानेसे आत्मा ऊर्ध्वगति करती है।

जैसे एरण्डका बीज पहले ऊपरको जाकर फिर नीचे गिर पड़ता है वैसे आत्मा नहीं गिर सकती, क्योंकि नीचे गिरनेका कारण गुरुत्वगुण आत्मामें नहीं है, यह पहले ही कह चुके हैं।

प्रश्न—हे गुरुमहाराज! शरीरका अभाव होनेसे सिद्धोंके आत्माके प्रदेश पारेके समान फैल क्यों नहीं जाते?

उत्तर—हे शिष्य! आत्मप्रदेशोंको फैलानेवाले नामकर्मका अभाव होनेसे तथा प्रदेशापरत्व गुणके सद्भावसे सिद्धोंके आत्मप्रदेश नहीं फैलते हैं।

અથવા, જેમ હવા આદિ કોઈ આપક ન હોવાથી દીપકની જ્યોત ઉપર જ જાય છે બીજકોષનો બંધ તૂટવાથી એરંડનું બીજ ઉપર જ જાય છે, તેમ આત્માના ઊર્ધ્વગમનના વિરોધી કર્મબંધનો સર્વથા અભાવ થઈ જવાથી આત્મા ઊર્ધ્વગતિ જ કરે છે

જેમ એરંડનું બીજ પહેલાં ઉપર જઈને પછી નીચે પડી જાય છે, તેમ આત્મા પડી શકતો નથી કારણ કે નીચે પડવાનું કારણ ગુરુત્વ ગુણ આત્મામાં નથી એ પહેલાં કહેવામાં આવેલું જ છે

પ્રશ્ન—હે ગુરુ મહારાજ! શરીર નો અભાવ હોવાથી સિદ્ધોના આત્માના પ્રદેશો પારાની પેઠે ફેલાઈ કેમ જતા નથી?

ઉત્તર—હે શિષ્ય! આત્મપ્રદેશોને ફેલાવનાર નામકર્મનો અભાવ હોવાથી તથા પ્રદેશાપરત્વ ગુણનો સદ્ભાવ હોવાથી સિદ્ધોના આત્મપ્રદેશ ફેલાતા નથી

उक्तस्वरूपाः सिद्धाश्चरमशरीरतस्तृतीयभागन्यूना उत्कृष्टतो द्वात्रिंशदङ्गुलसमधिकत्रयस्त्रिंशदुत्तरशतत्रयधनुःपरिमिताः, जघन्यतोऽष्टाङ्गुलाधिकरत्रिप्रमाणाः।

यच्च मरुदेवीदेहप्रमाणस्य सपादपञ्चशतधनुष्ट्वात्तृतीयभागे पातिते तस्याः सार्द्धत्रिशतधनुःपरिमिताऽवगाहना भवति तेनात्र न विरोधः, गजाधिरूढत्वेन वृद्धत्वेन वा शरीरसङ्कोचसम्भवात्।

यत्तु जघन्यतः सप्तहस्तोच्छ्रितानां सिद्धिः शास्त्रेषु श्रूयते तत्तीर्थकरापेक्षया,

---

सिद्धोंके चरम शरीरसे त्रिभाग कम, उत्कृष्ट तीनसौ तेंतीस (३३३) धनुष और बत्तीस (३२) अंगुलकी, तथा जघन्य एकरत्नि और आठ अंगुलकी अवगाहना होती है।

मरुदेवीके शरीरकी अवगाहना सवा पाँचसौ (५२५) धनुषकी थी, उसमेंसे तीसरा हिस्सा कम करनेसे साढे तीनसौ (३५०) धनुषकी अवगाहना होती है, किन्तु यहाँ पर उत्कृष्ट अवगाहना तीनसौ तेतीस धनुष और बत्तीस अंगुलकी बताई गई है, इससे यहां विरोध नहीं समझना चाहिए, क्योंकि मरुदेवी हाथी पर आरूढ थी, इसलिए या वृद्धावस्थाके कारण शरीरका सिकुडना (संकुचित होना) संभव है।

यह जो आगममें सुना जाता है कि जघन्य सात हाथ ऊंचे शरीरवालोंको मोक्ष प्राप्त होता है सो यह नियम तीर्थंकरोंकी अपेक्षासे समझना चाहिए। तीर्थंकरोंके सिवाय अन्य भव्य जीव दो हाथ ऊँचे

સિદ્ધોના ચરમ શરીરથી ત્રિભાગ ઓછી, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણસો તેત્રીસ (૩૩૩) ધનુષ અને બત્રીસ (૩૨) આંગળની તથા જઘન્ય એક રત્નિ અને આઠ આંગળની અવગાહના હોય છે

મરૂદેવીના શરીરની અવગાહના સવા પાંચસો (૫૨૫) ધનુષ્યની હતી, તેમાથી ત્રીજો ભાગ ઓછો કરવાથી સાડા ત્રણસો (૩૫૦) ધનુષ્યની અવગાહના હોય છે કિન્તુ અહી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ત્રણસોને તેત્રીસ ધનુષ અને બત્રીસ આંગળની બતાવી છે, તેથી વિરોધ સમજવો નહિ, કારણ કે મરૂદેવી હાથી પર આરૂઢ હતી તેને લીધે યા વૃદ્ધાવસ્થાને કારણે શરીરનું સંકુચિત થવુ એ સંભવિત છે

આગમમા જે સંભળાય છે કે–જઘન્ય સાત હાથ ઉચા શરીરવાળાઓને જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે તે નિયમ તીર્થંકરો[illegible] અપેક્ષાએ સમજવો જોઇએ તીર્થંકરો સિવાયના [illegible] જીવો બે હા[illegible] શરીરવાળા હોવા છતા પણ મુક્ત

अथवा—यथा वातादिकपवाधकविरहादूर्ध्वगतिस्वभावायाः अरीपक्वबिम्बायाः बीजबन्धविच्छेदाबीजकोशगतेरण्डबीजस्य चोर्ध्वगतिः सम्भवते तथाऽत्रापि ताहशगतिस्वभावस्य विरोधिकर्मबन्धविच्छेदादूर्ध्वगतिरेवेति ।

यथैरण्डबीजमूर्ध्वं गत्वा पुनःपतति तथा तु न मुक्तात्मन पातसम्भवः, अध पतनहेतुभूतगुरुत्वगुणाभावादिति भावार्थः ।

ननु शरीराभावादेषामात्मप्रदेशाः पारदद्रव्यवत् कथं न पिण्डीभूता भवन्तीति चेन्न, तद्विसर्पकनामकर्माभावात्सर्वथा गुणसद्भावाच्च ।

अथवा—जैसे हवा आदि किसी पाचकके न होनेसे बीपकरी जो ऊपरको जाती है, बीजकोषके बन्धके टूटनेपर एरण्डका बीज ऊपरको जाता है, उसी प्रकार आत्माके ऊर्ध्वगमनके विरोधी कर्मबन्धका सर्वथा अभाव होजानेसे आत्मा ऊर्ध्वगति करती है।

जैसे एरण्डका बीज पहले ऊपरको जाकर फिर नीचे गिर पड़ता है वैसे आत्मा नहीं गिर सकती, क्योंकि नीचे गिरानेका कारण गुरुत्वगुण आत्मामें नहीं है, यह पहले ही कह चुके हैं।

प्रश्न—हे गुरुमहाराज! शरीरका अभाव होनेसे सिद्धोंके आत्माके प्रदेश पारेके समान फैल क्यों नहीं जाते?

उत्तर—हे शिष्य! आत्मप्रदेशोंको फैलानेवाले नामकर्मका अभाव होनेसे तथा प्रदेशावस्थ गुणके सद्भावसे सिद्धोंके आत्मप्रदेश नहीं फैलते हैं।

અથવા, જેમ હવા આદિ કોઈ પાચક ન હોવાથી દીપકની જ્યોત ઉપર જાય છે બીજકોષનો બંધ તૂટવાથી એરંડનું બીજ ઉપર જ જાય છે, તેમ આત્માના ઊર્ધ્વગમનના વિરોધી કર્મબંધનો સર્વથા અભાવ થઈ જવાથી આત્મા ઊર્ધ્વગતિ જ કરે છે

જેમ એરંડનું બીજ પહેલાં ઉપર જઈને પછી નીચે પડી જાય છે, તેમ આત્મા પડી શકતો નથી કારણ કે નીચે પડવાનું કારણ ગુરુત્વ ગુણ આત્મામાં નથી એ પહેલા કહેવામાં આવેલું જ છે

પ્રશ્ન—હે ગુરુ મહારાજ! શરીરનો અભાવ હોવાથી સિદ્ધોના આત્માના પ્રદેશો પારાની પેઠે કેમ ફેલાઈ જતા નથી?

ઉત્તર—હે શિષ્ય! આત્મપ્રદેશોને ફેલાવનાર નામકર્મનો અભાવ હોવાથી તથા પ્રદેશાવસ્થ ગુણનો સદ્ભાવ હોવાથી સિદ્ધોના આત્મપ્રદેશ ફેલાતા નથી

उक्तस्वरूपाः सिद्धाश्चरमशरीरतस्तृतीयभागन्यूना उत्कृष्टतो द्वात्रिंशदङ्गुलसमधिकत्रयस्त्रिंशदुत्तरशतत्रयधनुःपरिमिताः, जघन्यतोऽष्टाङ्गुलाधिकरत्निप्रमाणाः।

यच्च मरुदेवीदेहप्रमाणस्य सपादपञ्चशतधनुष्ट्वात्तृतीयभागे पातिते तस्याः सार्द्धत्रिशतधनुःपरिमिताऽवगाहना भवति तेनात्र न विरोधः, गजाधिरूढत्वेन वृद्धत्वेन वा शरीरसङ्कोचसम्भवात्।

यत्तु जघन्यतः सप्तहस्तोच्छ्रितानां सिद्धिः शास्त्रेषु श्रूयते तत्तीर्थकरापेक्षया,

---

सिद्धोंके चरम शरीरसे त्रिभाग कम, उत्कृष्ट तीनसौ तेंतीस (३३३) धनुष और बत्तीस (३२) अंगुलकी, तथा जघन्य एकरत्नि और आठ अंगुलकी अवगाहना होती है।

मरुदेवीके शरीरकी अवगाहना सवा पाँचसौ (५२५) धनुषकी थी, उसमेंसे तीसरा हिस्सा कम करनेसे साढे तीनसौ (३५०) धनुषकी अवगाहना होती है, किन्तु यहाँ पर उत्कृष्ट अवगाहना तीनसौ तेतीस धनुष और बत्तीस अंगुलकी बताई गई है, इससे यहां विरोध नहीं समझना चाहिए, क्योंकि मरुदेवी हाथी पर आरूढ थी, इसलिए या वृद्धावस्थाके कारण शरीरका सिकुडना (संकुचित होना) संभव है।

यह जो आगममें सुना जाता है कि जघन्य सात हाथ ऊंचे शरीरवालोंको मोक्ष प्राप्त होता है सो यह नियम तीर्थंकरोंकी अपेक्षासे समझना चाहिए। तीर्थंकरोंके सिवाय अन्य भव्य जीव दो हाथ ऊँचे

સિદ્ધોના ચરમ શરીરથી ત્રિભાગ ઓછી, ઉત્કૃષ્ટ ત્રણસો તેત્રીસ (૩૩૩) ધનુષ અને બત્રીસ (૩૨) આંગળની તથા જઘન્ય એક રત્નિ અને આઠ આંગળની અવગાહના હોય છે

મરૂદેવીના શરીરની અવગાહના સવા પાંચસો (૫૨૫) ધનુષ્યની હતી, તેમાંથી ત્રીજો ભાગ ઓછો કરવાથી સાડા ત્રણસો (૩૫૦) ધનુષ્યની અવગાહના હોય છે કિન્તુ અહીં ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ત્રણસોને તેત્રીસ ધનુષ અને બત્રીસ આંગળની બતાવી છે, તેથી વિરોધ સમજવો નહિ, કારણ કે મરૂદેવી હાથી પર આરૂઢ હતી તેને લીધે યા વૃદ્ધાવસ્થાને કારણે શરીરનું સંકુચિત થવું એ સંભવિત છે

આગમમાં જે સંભળાય છે કે–જઘન્ય સાત હાથ ઉંચા શરીરવાળાઓને જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે તે નિયમ તીર્થંકરો અપેક્ષાએ સમજવો જોઈએ તીર્થંકરો સિવા[illegible] ભવ્ય જીવો બે [illegible] શરીરવાળા હોવા છતા પણ મુક્ત

अथवा—यथा धातादिरूपघातकविरोधाद्ऊर्ध्वगतिस्वभावायाः मदीपकलिकायाः, बीजबन्धविच्छेदाद्बीजकोशगतेरण्डबीजस्य चोर्ध्वगतिः संजायते तथाऽऽत्मनोऽपि गाढबन्धगतिस्वभावस्य विरोधिकर्मबन्धविच्छेदादूर्ध्वगतिरेवेति ।

यथैरण्डबीजमूर्ध्वं गत्वा पुनःपतति तथा तु न मुक्तात्मनः पातसम्भवः, अधःपतनहेतुभूतगुरुत्वगुणाभावादिति पागुक्तमेव ।

नन्वशरीरत्वाभावाच्चेषामात्मप्रदेशाः पारवद्व्यवत् कथं न विकीर्णा भवन्तीति चेत्, तद्विसर्पकनामकर्माभावात्प्रदेशवत्त्वगुणसद्भावाच्च ।

અથવા—જેમ ધતુરા આદિ કોઈ ઘાતક ન હોવાથી દીપકની જ્યોત ઉપર જ જાય છે, બીજકોષનો બંધ તૂટવાથી એરંડનું બીજ ઉપર જ જાય છે, તેમ આત્માના ઊર્ધ્વગમનના વિરોધી કર્મબંધનો સર્વથા અભાવ થઈ જવાથી આત્મા ઊર્ધ્વગતિ જ કરે છે

જેમ એરંડનું બીજ પહેલા ઉપર જઈને પછી નીચે પડી જાય છે, તેમ આત્મા પડી જતો નથી કારણ કે નીચે પડવાનું કારણ ગુરુત્વ ગુણ આત્મામાં નથી જે પહેલાં કહેવામાં આવેલું જ છે

પ્રશ્ન—હે ગુરુ મહારાજ ! શરીરનો અભાવ હોવાથી સિદ્ધોના આત્માના પ્રદેશો પારાની પેઠે કેમ ફેલાઈ જતા નથી ?

ઉત્તર—હે શિષ્ય ! આત્મપ્રદેશોને ફેલાવનારા નામકર્મનો અભાવ હોવાથી તથા પ્રદેશવત્ત્વ ગુણનો સદ્ભાવ હોવાથી સિદ્ધોના આત્મપ્રદેશ ફેલાતા નથી

छाया—सुखास्वादकस्य श्रमणस्य, शाताकुलकस्य निकामशायिनः ।
उत्क्षालनाप्रधौतस्य, दुर्लभा सुगतिस्तादृशकस्य ॥२६॥

सुगति की दुर्लभता बतलाते हैं—

सान्वयार्थः-सुहसायगस्स=सुखकी आसक्ति रखनेवाले सायाउलगस्स=सुखके लिए व्याकुल रहनेवाले निगामसाइस्स=मर्यादासे अधिक सोनेवाले उच्छोलणापहोयस्स=शरीरकी विभूषा करनेवाले तारिसगस्स=ऐसे समणस्स=साधुको सुगई=सुगति दुल्लहा=दुर्लभ है ॥२६॥

टीका-सुखास्वादकस्य=सुखस्य=प्राप्तमनोरमशब्दाद्युपभोगस्य आस्वादकः=आसक्त्या ग्राहकस्तस्य, शाताकुलकस्य=शातार्थम्=सुखार्थम् आकुलकः=व्यग्रः उद्विग्नो वा तस्य, निकामशायिनः=निकामम्=अतिशयितं मध्यवर्त्तियामद्वयादधिकं रात्रौ, निष्कारणं दिवसे वा शेते=स्वपिति तच्छीलो निकामशायी=सूत्रार्थमननादिसमयमुल्लङ्घ्य शयानस्तस्य, उत्क्षालनाप्रधौतस्य=उत्क्षालनया=प्रक्षालनया प्र=प्रकर्षार्थे=विभूषार्थं धौतानि=उज्ज्वलीकृतानि नयन-वदन-नख-कर-चरण-वस्त्रादीनि येन स तस्य शरीरादिविभूषाकारिण इत्यर्थः । तादृशकस्य=तीर्थकराऽऽज्ञाऽनाराधकस्य, श्रमणस्य=श्रमणव्रतस्य वेशमात्रेण साधोः सुगतिः=सिद्धिलक्षणा गतिः दुर्लभा=दुष्प्रापा 'भवती'-ति शेषः ।

प्राप्त हुए मनोज्ञ शब्दादि उपभोगोंको आसक्तिपूर्वक ग्रहण करनेवाले, सुखप्राप्तिके लिए व्याकुल रहनेवाले, दो मध्य प्रहरोंसे अधिक रात्रिमें, या कारणविशेष विना दिनमें अर्थात् सूत्रार्थके मनन करनेके समयका उल्लंघन होने तक सोनेवाले, तथा विभूषाके लिए आँख, मुख, नख, हाथ-पैर वस्त्र आदिको धोनेवाले अर्थात् शरीरको विभूषित करनेवाले; अतः तीर्थंकरकी आज्ञाके विराधक, ऐसे श्रमणको सिद्धिगतिकी प्राप्ति दुर्लभ है ।

પ્રાપ્ત થએલા મનોજ્ઞ શબ્દાદિ ઉપભોગોને આસક્તિપૂર્વક ગ્રહણ કરનારા, સુખપ્રાપ્તિને માટે વ્યાકુળ રહેનારા, બે મધ્ય પહોરોથી વધુ રાત્રિમા યા કારણ-વિશેષ વિના દિવસમા અર્થાત્ સૂત્રાર્થનું મનન કરવાના સમયનું ઉલ્લઘન થાય ત્યા સુધી સૂનારા તથા વિભૂષા (શોભા) ને માટે આખ, મુખ, નખ હાથ-પગ વસ્ત્ર આદિને ધોનારા અર્થાત્ શરીરને વિભૂષિત કરનારા એટલે કે તીર્થંકરની આજ્ઞાના વિરાધક, એવા શ્રમણને સિદ્ધિગતિની પ્રાપ્તિ દુર્લભ છે

अन्ये तु द्विहस्तोच्छ्रिता अपि सिध्यन्ति, पदपेक्षया हि मोक्षस्वरूपा जघन्यावगाहनाऽवसेया ।

एवमुक्तस्वरूपो जन्म-जरा-मरणा-ऽऽधि-व्याधिबाधापटलीकलङ्कुटीमारगर्भनिवासबाधासन्ततिविनिष्क्रान्तः शाश्वतः सिद्धो भवतीत्यर्थः । 'शाश्वत' पदेन बाध "सम्प्राप्तसिद्धिपदो ह्यात्मा न पुनः संसारित्वमवाप्नोति हेत्वोरभावात्, न च कारणमन्तरेण कार्योत्पत्तिर्दृश्यते" इति बोधितम् ॥२५॥

उक्तं सुगतिरूपं धर्मफलं, सम्प्रति यत् फलं यस्य दुर्लभं भवति?-तद्दर्शयति-'सुहसायगस्स०' इत्यादि ।

मूलम्-सुहसायगस्स समणस्स, सायाउलगस्स निगामसाइस्स ।
उच्छोलणापहोयस्स, दुल्लहा सुग्गई तारिसगस्स ॥२६॥

शरीरवाले होनेपर भी मुक्त होजाते हैं । उनकी अपेक्षासे ही सिद्धोंकी जघन्य अवगाहना एक रत्नि और आठ अंगुलकी कही गई है ।

ऐसे सिद्ध जन्म-जरा-मरण, आधि, व्याधि, बाधा, कलङ्कुटीवास (संसारपरिभ्रमण), गर्भवासके दुःखोंसे रहित शाश्वत सिद्ध होजाते हैं। यहाँ 'शाश्वत' पदसे यह बोधित किया है कि सिद्धि पदको प्राप्त आत्मा फिर संसारी अवस्थाको प्राप्त नहीं होती है, क्योंकि संसारमें आनेके कारणभूत कर्मोंका अभाव है । कारणके बिना कार्यकी उत्पत्ति नहीं होती ॥२५॥

यहाँ तक धर्मका सुगतिरूप फल कहा, यह फल किसे दुर्लभ होता है सो दिखाते हैं-' सुहसायगस्स ' इत्यादि ।

અહીં સુધી ધર્મનું સુગતિરૂપ ફળ કહ્યું. હવે ફળ કોને દુર્લભ હોય છે તે બતાવે છે–सुहसायगस्स ઇત્યાદિ.

टीका—तपोगुणप्रधानस्य तपति=अन्तर्भावितण्यर्थतया तापयति दहत्यष्टविधं कर्मेति तपः=षष्ठभक्तादि तदेव गुणस्तपोगुणः स प्रधानं=मुख्यो यस्य स तस्य, ऋजुमतेः=ऋज्वी=सरला मति=बुद्धिर्यस्य स तस्य, क्षान्तिसंयमरतस्य=क्षान्तिः=कषायनिग्रहः संयमः=सावद्यव्यापारोपरतिस्तयोः रतः=तत्परस्तस्य, परीषहान्=अनुकूल-प्रतिकूललक्षणान् जयतः=अभिभवतः, तादृशकस्य=रत्नत्रयाराधकस्य 'श्रमणस्ये'-त्यनुपज्यते; सुगतिः सुलभा ।

'तपोगुणप्रधानस्ये'-त्यनेनेन्द्रिय-नोइन्द्रियविजेतृत्वं सूचितम् । 'ऋजुमते'-रित्यनेन मोक्षार्थिना कपटकदाग्रहरहितेन भवितव्यमिति बोधितम् । 'क्षान्तिसंयमरतस्ये'-त्यनेन 'क्षमायुक्त एव संयमः फलदः' इति द्योतितम् । 'परीषहान् जयतः' इत्यनेन च मनःस्थैर्यं शरीरममत्वपरित्यागश्चेति ध्वनितम् ॥२७॥

जो आठ कर्मोंको भस्म करनेवाले षष्ठ अष्टम आदि तप-गुणसे प्रधान हैं, सरल-बुद्धि हैं, तथा क्रोधादि कषाय के निग्रह और सावद्य व्यापारके त्याग स्वरूप संयममें लीन हैं, अनुकूल-प्रतिकूल-परीषहोंको जीतनेवाले हैं, उन मोक्षके मार्ग-रत्नत्रय-के आराधक मुनियोंको सिद्धि-स्वरूप सुगतिकी प्राप्ति सुलभ है ।

'तवोगुणपहाणस्स' इस पदसे इन्द्रियों तथा मनका जीतना सूचित किया है। 'उज्जुमइ' पदसे यह सूचित किया गया है कि मोक्षार्थीको कपट और कदाग्रहसे रहित होना चाहिए । 'खंतिसंजमरयस्स' पदसे सूचित होता है कि वही संयम फलदाता होता है जो क्षमासे युक्त हो । 'परीसहे जिणंतस्स' पदसे मनकी स्थिरता तथा शरीरकी ममताका त्याग बतलाया गया है ॥ २७ ॥

જે આઠ કર્મોને ભસ્મ કરનારા છઠ્ઠ અઠ્ઠમ આદિ તપગુણથી પ્રધાન છે, સરલ-બુદ્ધિ છે, તથા ક્રોધાદિકષાયના નિગ્રહ અને સાવદ્ય વ્યાપારના ત્યાગસ્વરૂપ સંયમમાં લીન છે, અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ-પરીષહોને જીતવાવાળા, એવા-મોક્ષના માર્ગ-રત્નત્રયના આરાધક મુનિઓને સિદ્ધિ-સ્વરૂપ સુગતિની પ્રાપ્તિ સુલભ છે

तवोगुणपहाणस्स એ શબ્દથી ઇંદ્રિયો તથા મનને જીતવાનું સૂચિત કરેલુ છે उज्जुमइ શબ્દથી સૂચવ્યુ છે કે મોક્ષાર્થીએ કપટ અને કદાગ્રહથી રહિત થવુ જોઇએ खंतिसंजमरयस्स એ પદથી સૂચિત થાય છે કે તેજ સંયમ ફળદાતા થાય છે કે જે ક્ષમાથી યુક્ત હોય परीसहे जिणंतस्स પદથી મનની સ્થિરતા તથા શરીરની મમતાનો ત્યાગ બતાવેલો છે (૨૭)

'सुहसायगस्से'-त्यनेन सम्यगाश्रवनीयशब्दादिविषयकाऽऽसक्तिर्निराकृता। 'सायाउलगस्से' त्यनेनाऽप्राप्तसुखलाभार्थिनिर्णिरस्ता। 'निकामसाइस्स' इत्यनेन च प्रमादनिहुचिः सूचिता। 'उच्छोलणापहोयस्से'-त्यनेन च ब्रह्मचर्यरक्षार्थं विभूषाऽपाकृता ॥२६॥

एवं यदि कस्य सुगतिः सुलभा? इति जिज्ञासायामाह-'तवोगुण०' इत्यादि।

मूलम्-तवोगुणपहाणस्स, उज्जुमइ खंतिसंजमरयस्स।
परीसहे जिणंतस्स, सुलहा सुग्गई तारिसगस्स ॥ २७॥

छाया-तपोगुणप्रधानस्य, ऋजुमतेः क्षान्तिसंयमरतस्य।
परीषहान् जयतः, सुलभा सुगतिस्तादृशकस्य ॥२७॥

सान्वयार्थः-तवोगुणपहाणस्स=तपरूपी गुणोंको मुख्य समझनेवाले उजुमइ=सरल बुद्धिवाले खंतिसंजमरयस्स=क्षान्ति और संयममें लीन परीसहे=परीषहोंको जिणंतस्स=जीतनेवाले तारिसगस्स=ऐसे (श्रमणोंको) सुग्गई=सुगति सुलहा=सुलभ है ॥२७॥

'सुहसायगस्स' पदसे यह सूचित किया है कि साधुको प्राप्त शब्दादि विषयोंमें आसक्ति नहीं रखनी चाहिए। 'सायाउलगस्स' पदसे अप्राप्त विषयसुखोंके लिए आकुल नहीं होना चाहिए, ऐसा सूचित किया है। 'निगामसाइस्स' पदसे प्रमादका परित्याग करना प्रदर्शित किया है। 'उच्छोलणापहोयस्से' पदसे ब्रह्मचर्यके संरक्षणके लिए शरीरको विभूषित करनेका निषेध किया गया है ॥२६॥

यदि ऐसा है तो सुगति किसके लिए सुलभ होती है? ऐसी जिज्ञासा होने पर कहते हैं-'तवोगुणपहाणस्स' इत्यादि।

સુહસાયગસ્સ શબ્દથી એમ સૂચિત કરવામાં આવ્યું છે કે સાધુએ પ્રાપ્ત શબ્દાદિ વિષયોમાં આસક્તિ રાખવી ન જોઈએ, સાયાઉલગસ્સ શબ્દથી અપ્રાપ્ત વિષયસુખોને માટે આકુળ ન થવું જોઈએ એવું સૂચિત કર્યું છે નિગામસાઇસ્સ શબ્દથી પ્રમાદનો પરિત્યાગ કરવાનું પ્રદર્શિત કર્યું છે ઉચ્છોલણાપહોયસ્સ શબ્દથી બ્રહ્મચર્યનું રક્ષણ કરવાને માટે શરીરને વિભૂષિત કરવાનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે (૨૬)

એ એમ છે તો સુગતિ કોને માટે સુલભ હોય છે? એવી જિજ્ઞાસા થતાં કહે છે-તવોગુણપહાણસ્સ ઇત્યાદિ.

शीघ्रम् अमरभवनम्=न म्रियन्त इत्यमराः=सिद्धा आयुषोऽभावात्, तेषां भवनम्=आलयः सत्ता वा तत् सिद्धक्षेत्रं सिद्धस्वरूपं वेत्यर्थः। यद्वा न म्रियते यत्र तद् अमरम्=अविनाशि तच्च तद् भवनं स्थान तत् सिद्धपदमित्यर्थः। अथवा न म्रियन्ते अकालमृत्युना इत्यमराः=देवास्तेषां भवनं तत् स्वर्गलोकमित्यर्थः। बहुवचन चोभयार्थद्योतनार्थम्, गच्छन्ति=यान्ति ॥२८॥

उपसंहारमाह-'इच्चेयं' इत्यादि।

७ ८ १ २ ३
मूलम्-इच्चेयं छज्जीवणियं, सम्मदिट्ठी सया जए।

४ ९ ५ ६ १० ११ १२
दुल्लहं लहित्तु सामन्नं, कम्मुणा न विराहिज्जासि-त्तिबेमि ॥२९॥

छाया—इत्येतं षड्जीवनिकाय, सम्यग्दृष्टिः सदा यतः।

दुर्लभं लब्ध्वा श्रामण्यं, कर्मणा न विराधयेत् ॥२९॥ इति ब्रवीमि।

उपसंहार करते हैं—

सान्वयार्थः-सम्मदिट्ठी=सम्यक्त्वी मनुष्य सया=सदैव जए=यतनावान् होकर दुल्लह=दुर्लभ ऐसे सामन्नं=साधुपनेको लहित्तु=प्राप्त करके इच्चेयं=इस पूर्वोक्त स्वरूपवाले छज्जीवणियं=षड्जीवनिकाय-छह प्रकारके जीवसमूह-की कम्मुणा=मन वचन कायके व्यापारसे न विराहिज्जासि=विराधना न करे; त्तिबेमि=श्रीसुधर्मा स्वामी जम्बूस्वामीसे कहते हैं कि मैंने भगवान् महावीर स्वामीसे जैसा सुना है वैसा ही तुमसे कहता हूँ ॥२९॥

॥ इति चतुर्थाध्ययनस्य शब्दार्थः ॥४॥

समान फिर संयमको ग्रहण करके शीघ्रही अमरभवन-(सिद्धिस्थान अथवा स्वर्गलोक) को प्राप्त होते हैं।

'अमरभवन' के दो अर्थ होते हैं-(१) जहां मृत्यु नहीं होती ऐसा स्थान मोक्ष है, क्योंकि वहां आयुकर्मका सर्वथा अभाव है, और (२) अमरभवन स्वर्गलोकको भी कहते हैं, क्योंकि स्वर्गलोकमें अकाल मृत्यु नहीं होती ॥२८॥

उपसंहार करते हैं-'इच्चेयं' इत्यादि।

આર્દ્રકુમાર, પુંડરીક આદિની પેઠે ફરી સંયમને ગ્રહણ કરીને શીઘ્ર અમરભવન (સિદ્ધસ્થાન અથવા સ્વર્ગલોક) ને પ્રાપ્ત થાય છે

'અમરભવન'ના બે અર્થ થાય છે (૧) જ્યાં મૃત્યુ હોતુ નથી એવું સ્થાન મોક્ષ છે, કારણ કે ત્યાં આયુકર્મનો સર્વથા અભાવ હોય છે અને (૨) અમરભવન સ્વર્ગલોકને પણ કહે છે, કારણ કે સ્વર્ગલોકમાં અકાલમૃત્યુ થતુ નથી (૨૮)

ઉપસંહાર કરે છે-इच्चेय० ઇત્યાદિ

चारित्रस्य महत्त्वमाह-'पच्छावि ते' इत्यादि ।

मूलम्-पच्छावि ते पयाया, खिप्पं गच्छंति अमरभवणाइं ।
जेसिं पिओ तवो संजमो य खंती य बंभचेरं च ॥२८॥

छाया—पश्चादपि ते प्रयाताः, क्षिप्रं गच्छन्त्यमरभवनानि ।
येषां प्रियं तपः संयमश्च, क्षान्तिश्च ब्रह्मचर्यं च ॥२८॥

चारित्र का महत्त्व बतलाते हैं—

सान्वयार्थः-जेसिं=जिनको तवो=तपस्या संजमो=संयम य=और खंती=क्षमा य=तथा बंभचेरं=ब्रह्मचर्य पिओ=प्रिय है, ते=वे पच्छावि=पश्चात्भी अर्थात् एकबार चारित्र खण्डित हो जानेपर वापस, अथवा इदावस्थामें भी पयाया=आये हुए अर्थात् बदले परिणामोंसे संयम स्वीकार कियेहुए खिप्पं=शीघ्र अमरभवणाइं=स्वर्ग अथवा अपवर्ग-मोक्ष-कोभी गच्छन्ति=प्राप्त हो जाते हैं ॥२८॥

टीका-येषां (श्रमणानां) तपः=अनशनादि द्वादशविधम्, संयमः=सावद्यव्यापारविरतिलक्षणः सप्तदशविधः, क्षान्तिः=क्षमापीडोत्पादकाऽऽक्षेपवचनादिसहनरूपा, ब्रह्मचर्यम्=विषयसेवनपरिहारलक्षणम्, चकाराः समुच्चयार्थाः, प्रियम्=अभीष्टं चरित्रमित्यर्थः, ते (श्रमणाः) पश्चादपि=चारित्रस्खलनानन्तरमपि इदानीमपि वा प्रयाताः=प्रबुद्धभावेन गृहीतसंयमाः सन्तः साधुकुमार-पुण्डरीकादिवत्, क्षिप्रम्

चारित्रका महत्त्व दिखाते हैं-'पच्छावि ते-' इत्यादि ।

जिन श्रमणोंको अनशन आदि बारह प्रकारका तप, सावद्य व्यापारका त्यागरूप सत्रह प्रकारका संयम, क्रोधजनक आक्षेपपूर्ण वचनोंका सहन करनारूप क्षान्ति, सर्वथा मैथुनका परित्याग, ये प्रिय होते हैं, वे कदाचित् मोहकर्मके वशसे स्खलित-चारित्र होकर भी, अथवा क्षुद्र होनेपर भी बदले परिणामोंसे अर्द्रकुमार, पुण्डरीक आदिके

ચારિત્રનું મહત્ત્વ બતાવે છે– पच्छावि ते० ઇત્યાદિ.

જે શ્રમણોને અનશન આદિ બાર પ્રકારનો તપ, સાવદ્ય વ્યાપારનો ત્યાગ સ્વરૂપ સત્રર પ્રકારનો સંયમ, ક્રોધજનક આક્ષેપપૂર્ણ વચનોને સહન કરવારૂપ ક્ષાન્તિ અને સર્વથા મૈથુનનો પરિત્યાગ, એ પ્રિય હોય છે તેઓ કદાચિત્ મોહકર્મના વશથી ભલે ચારિત્રથી ચ્યુત હોય કે ક્ષુદ્ર હોય પરંતુ બદલા પરિણામોથી

अथ पञ्चमाध्ययनम् ।

गतं चतुर्थाध्ययनम्, तत्र च षड्जीवनिकायरक्षणलक्षणो भिक्षोराचारः प्रतिपादितः, स हि शरीरस्थित्यधीनपालनकः, शरीरं चाक्षम्रक्षणमन्तरेण शकटमिव इङ्गालं विना वाष्पयन्त्रमिव जठरानलतापव्याधिबाधोपशमनौषधीभूतमाहारमन्तरेण वर्त्तितुमक्षममतोऽस्मिन् पञ्चमाध्ययने 'संयमिना कदा, कस्मात्, केन विधिना, कीदृशाहारो ग्रहीतव्यः ?' इति सविस्तरं प्रतिपादयितुमुपक्रमते—

यद्वा—चतुर्थाध्ययने मूलगुणाः सन्दर्शिताः, इह तु मूलगुणपोषकोत्तरगुणा-

पांचवां अध्ययन ।

चौथे अध्ययनमें षड्जीवनिकायकी रक्षा-रूप भिक्षुका आचार प्रतिपादित किया गया है । इस आचारका पालन शरीरकी स्थिति पर निर्भर है । जैसे विना औंगन (वांगण) के गाडी नहीं चल सकती, विना कोयलेके रेलगाड़ी नहीं चल सकती, उसी प्रकार जठराग्निके संताप रूप व्याधिकी बाधाको शान्त करनेके लिए औषधिके समान आहारको ग्रहण किये विना शरीरकी स्थिति नहीं रह सकती । इसलिए पांचवें अध्ययनमें विस्तारसे यह प्रतिपादन करते हैं कि 'संयमीको कब, किससे, किस विधिसे, और किस प्रकारका आहार ग्रहण करना चाहिये ?' ।

अथवा—चौथे अध्ययनमें मूल गुणोंका वर्णन किया गया है, इस अध्ययनमें मूलगुणोंको पुष्ट करनेवाले उत्तर गुणोंमेंसे पिण्डैषणाका

પાંચમું અધ્યયન.

ચોથા અધ્યયનમા ષડ્જીવનિકાયની રક્ષારૂપ ભિક્ષુનો આચાર પ્રતિપાદિત કરવામા આવ્યો છે આ આચારનું પાલન શરીરની સ્થિતિ પર નિર્ભર છે જેમ ઉજણ વિના ગાડુ ચાલી શકતુ નથી અને કોયલા વિના રેલગાડી ચાલી શકતી નથી તેમ જઠરાગ્નિના સતાપ રૂપ વ્યાધીની બાધાને શાન્ત કર્યા વિના શરીરની સ્થિતિ રહી શકતી નથી તે માટે પાચમા અધ્યયનમા વિસ્તારથી એ પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યુ છે કે 'સયમીએ કયારે, કોની પાસેથી, કેવી વિધિથી અને કેવા પ્રકારનો આહાર ગ્રહણ કરવો જોઇએ ?

અથવા—ચોથા અધ્યયનમા મૂળ ગુણોનું વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે, આ અધ્યયનમા મૂળ ગુણોને પુષ્ટ કરનારા ઉત્તર ગુણોમાથી પિંડૈષણાનું કથન કરવામા આવે છે.

टीका-सम्यग्दृष्टिः=सम्यक्-यथाऽवस्थितवस्तुनाऽविपर्यस्ता दृष्टिः=तत्त्वरुचिर्यस्यासौ वा यस्य स तथोक्तः, सम्पन्नदर्शनवानित्यर्थः, सदा=नित्यं यतः=यतनावान् दुर्लभं=दुष्प्राप, मार्गं=क्षमणमार्गं लब्ध्वा=सम्प्राप्य इत्येतत्=उक्तस्वरूपं, षड्जीवनिकायं कर्मणा=मनोवाक्कायव्यापारेण न विराधयेत्=देशतः सर्वतो वा न समर्दयेत् न पीडयेदित्यर्थः । 'इति ब्रवीमी'-ति पूर्ववत् ॥२९॥

इति श्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-कलित-ललित-कलापालापक-प्रविशुद्ध गद्य पद्य-नैकग्रन्थनिर्मापक-बादिमानमर्दक-शाहूछत्रपति-कोल्हापुरराज प्रदत्त-जैनशास्त्राचार्य-पद-भूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर पूज्य-श्रीघासीलालव्रतिविरचितायां श्रीदशवैकालिकसूत्र-स्याऽऽत्मज्ञानिमञ्जूषाख्यायां व्याख्यायां चतुर्थं 'षड्जीवनिकाया' ऽध्ययनमभ्यधन समाप्तम् ॥ ४ ॥

— ❀ —

तत्त्वोंके यथार्थ स्वरूपका श्रद्धान करनेवाला सम्यग्दृष्टि जीव दुर्लभ श्रमणमार्गको प्राप्त करके सदैव पहले कहे हुए स्वरूपवाले षड्जीवनिकायकी मन वचन कायसे एकदेश या सर्वदेशसे कभी भी विराधना न करे पीड़ा न पहुँचावे ॥ श्रीसुधर्मास्वामी जम्बूस्वामीसे कहते हैं-हे जम्बू! अन्तिम तीर्थङ्कर भगवान् महावीरसे जैसा मैंने सुना है वैसा ही तुझे कहा है-इत्यादि पहले के समान समझ लेना ॥२९॥

इति "षड्जीवनिकाया"-नामक चौथा
अध्ययनका हिन्दीभाषानुवाद समाप्त ॥४॥

— ❀ —

તત્ત્વોના યથાર્થ સ્વરૂપનું શ્રદ્ધાન કરવાવાળો સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ દુર્લભ શ્રમણમાર્ગને પ્રાપ્ત કરીને સદૈવ પહેલાં કહેલા સ્વરૂપવાળા ષડ્જીવનિકાયની મન વચન કાયથી એકદેશ કે સર્વદેશે કરીને કદાપિ વિરાધના ન કરે પીડા ન પહોંચાડે શ્રીસુધર્માસ્વામી જમ્બૂસ્વામીને કહે છે-હે જમ્બૂ! અન્તિમ તીર્થંકર ભગવાન મહાવીર પાસેથી જેવું મેં સાંભળ્યું છે તેવું જ તને કહું છે-ઇત્યાદિ પહેલાંની પેઠે સમજી લેવું. (૨૯)

ઇતિ "પડ્જીવનિકાયા" નામક ચોથા અધ્યયનનું
ગુજરાતીભાષાનુવાદ સમાપ્ત. (૪)

भेदाभ्यां द्वैविध्येऽपि संयमिभिर्निरवद्यपिण्ड एव ग्राह्य इति तदेषणाधिकारः-'संपत्ते' इत्यादि ।

२ १ ३ ४
मूलम्-संपत्ते भिक्खकालम्मि, असंभंतो अमुच्छिओ ।
५ ६ ७ ८
इमेण कमजोगेण, भत्तपाणं गवेसए ॥ १ ॥

छाया—सम्प्राप्ते भिक्षाकालेऽसम्भ्रान्तोऽमूर्च्छितः ।
अनेन क्रमयोगेन, भक्तपानं गवेषयेत् ॥१॥

॥ अथ पञ्चमाध्ययनम् ॥

सान्वयार्थः-मुनिको आहारपानी लेनेकी विधि कहते हैं—भिक्खकालम्मि= गोचरीका समय संपत्ते=होनेपर असंभंतो=उद्वेगरहित (और) अमुच्छिओ= आसक्तिरहित होकर इमेण कमजोगेण=इस आगे बताई जानेवाली विधिसे भत्तपाणं=भात-पानीकी गवेसए=गवेषणा करे ॥

टीका—भिक्षाकाले=गोचरीसमये, सम्प्राप्ते=स्वाध्यायाद्यनन्तरं द्रव्यक्षेत्र-कालभावानुकूलतया समायाते 'मुनि'-रिति शेषः, असम्भ्रान्तः=यत्किञ्चिन्नि-मित्तजनितचित्तव्याक्षेपजन्यत्वरारहितः-अनाक्षिप्तचित्त इत्यर्थः, ईर्योपयोगवानिति भावः, 'कदा कुत्र वाऽशनादिप्राप्तिर्भविष्यती'त्यादिचिन्ताऽऽहितचाञ्चल्यरहित इति

पिण्डका पोषक है। द्रव्यपिण्ड, सावद्य भी होता है और निरवद्य भी होता है। संयमीको निरवद्य पिण्ड ही ग्रहण करना चाहिए; इसलिए द्रव्यपिण्डकी एषणाका अधिकार आरम्भ किया जाता है 'संपत्ते' इत्यादि।

द्रव्यक्षेत्रकालभावके अनुसार स्वाध्याय आदि क्रियाओंके पश्चात् जब गोचरीका समय हो तब मुनि किसी कारणवश उत्पन्न हुए चित्त-विक्षेपजन्य भ्रान्तिरहित होकर, अर्थात् ईर्या (गमन) में उपयोग रखकर, अथवा 'कब और कहाँ अशन आदिकी प्राप्ति होगी?' इस

પ્રશસ્ત ભાવપિંડનો પોષક છે દ્રવ્યપિંડ સાવદ્ય પણ હોય છે અને નિરવદ્ય પણ હોય છે સંયમીએ તો નિરવદ્યપિંડ જ ગ્રહણ કરવો જોઇએ એટલા માટે દ્રવ્ય-પિંડની એષણાનો અધિકાર પ્રારંભવામા આવે છે-संपत्ते भिक्खकालम्मि ઇત્યાદિ

દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવને અનુસાર સ્વાધ્યાયાદિ ક્રિયાઓની પછી જ્યારે ગોચરીનો સમય થાય ત્યારે મુનિ કોઇ કારણવશ ઉત્પન્ન થએલા ચિત્તવિક્ષેપથી જન્મેલી ભ્રાન્તિથી રહિત થઇને અર્થાત્ ઇર્યા (ગમન)મા ઉપયોગ રાખીને, અથવા કયારે અને કયા અશન આદિની પ્રાપ્તિ થશે? એ પ્રકારની ચિંતાજન્ય

न्तर्गता पिण्डैषणाऽभिधीयते। पिण्डैषणा च पिण्डस्य-समुदायस्य अशित्वस्थाऽपानस्यैषणारूपा, तत्र पिण्डन पिण्डः=एकत्र समुदितबहुपदार्थसमुदायः, स द्विविधो-द्रव्यपिण्डो भावपिण्डश्च, तत्र क्षुधाविघातकत्वेनाशनादिरूपो द्रव्यपिण्डः, कर्मविघातकत्वेन ज्ञानादिरूपो भावपिण्डः, भावपिण्डश्च प्रशस्तभावपिण्डोऽप्रशस्तभावपिण्डश्च तत्राप्रशस्तभावपिण्डस्यासंयमादिरूपस्य प्रकृतानुपयोगित्वादुपेक्षितः। द्रव्यपिण्डो हि प्रशस्तभावपिण्डपरिपोषकत्वे सति तस्य सम्पादकत्वात्, यतो हि-ज्ञानाद्यात्मकप्रशस्तभावपिण्डस्याराधना शरीरस्थित्यधीना, शरीरपरिस्थितिश्चाहारं विना न यथावत्साधनायालम्, आहारादिकश्च द्रव्यपिण्ड एवेति सिद्धं द्रव्यपिण्डस्य प्रशस्तभावपिण्डपरिपोषकत्वम्। तस्य च सावद्यनिरव-

कथन करते हैं। 'पिण्ड' शास्त्रीय भाषामें अशन-पान नामसे प्रसिद्ध है, उसकी एषणा करना 'पिण्डैषणा' है। एक स्थानपर बहुत पदार्थोंका समुदाय होना पिण्ड कहलाता है। पिण्ड दो प्रकारका है-(१) द्रव्यपिण्ड और (२) भावपिण्ड अशन आदिको द्रव्यपिण्ड कहते हैं, क्योंकि उससे क्षुधाका नाश होता है। ज्ञानादि प्रशस्त-भावपिण्ड है, क्योंकि वह कर्मोंका नाश करनेवाला है, अप्रशस्त-भावपिण्ड असंयमादिरूप है, उसका यहाँ अधिकार नहीं है।

द्रव्यपिण्ड, प्रशस्त-भावपिण्डका पोषक है, क्योंकि उसके बिना प्रशस्त-भावपिण्डकी प्राप्ति नहीं होसकती, अर्थात् ज्ञानादिरूप प्रशस्त-भावपिण्डकी आराधना शरीरकी स्थितिके अधीन है, और शरीरकी स्थिति आहारके बिना नहीं होसकती। आहार आदि द्रव्यपिण्ड ही है। इससे यह सिद्ध हुआ कि द्रव्यपिण्ड प्रशस्त भाव-

'पिंड शब्द शास्त्रीय-भाषामां अशन-पान नामे ओळखाय छे, तेनी एषणा करवी ते पिंडैषणा कहेवाय छे अेक स्थान पर बधा पदार्थोनो समुदाय होवो ते पिंड कहेवाय छे पिंड ना प्रकारनो होय छे (१) द्रव्य-पिंड अने (२) भावपिंड अशन आदिने द्रव्यपिंड कहे छे कारण के तेथी क्षुधानो नाश थाय छे ज्ञानादि ते प्रशस्त-भावपिंड छे, कारण के ते कर्मोनो नाश करनारछे ते अप्रशस्त-भावपिंड असंयमादिरूप छे तेनो अही अधिकार नथी

द्रव्यपिंड ते प्रशस्त-भावपिंडनो पोषक छे कारण के तेना विना प्रशस्त-भावपिंडनी प्राप्ति थई शकती नथी अर्थात् ज्ञानादि-रूप प्रशस्त-भावपिंडनी आराधना शरीरनी स्थितिने अधीन छे अने शरीरनी स्थिति आहार विना होई शकती नथी आहारादि द्रव्यपिंड छे तेथी ते सिद्ध थयु के द्रव्यपिं

भेदाभ्यां द्वैविध्येऽपि संयमिभिर्निरवद्यपिण्ड एव ग्राह्य इति तदेषणाधिकारः–'संपत्ते' इत्यादि ।

२ १ ३ ४
मूलम्–संपत्ते भिक्खकालम्मि, असंभंतो अमुच्छिओ ।
५ ६ ७ ८
इमेण कमजोगेण, भत्तपाणं गवेसए ॥ १ ॥

छाया—सम्प्राप्ते भिक्षाकालेऽसम्भ्रान्तोऽमूर्च्छितः ।
अनेन क्रमयोगेन, भक्तपानं गवेषयेत् ॥१॥

॥ अथ पञ्चमाध्ययनम् ॥

सान्वयार्थः–मुनिको आहारपानी लेनेकी विधि कहते हैं—भिक्खकालम्मि= गोचरीका समय संपत्ते=होनेपर असंभंतो=उद्वेगरहित (और) अमुच्छिओ= आसक्तिरहित होकर इमेण कमजोगेण=इस आगे बताई जानेवाली विधिसे भत्तपाणं=भात-पानीकी गवेसए=गवेषणा करे ॥

टीका—भिक्षाकाले=गोचरीसमये, सम्प्राप्ते=स्वाध्यायाद्यनन्तरं द्रव्यक्षेत्र-कालभावानुकूलतया समायाते 'मुनि'-रिति शेषः, असम्भ्रान्तः=यत्किञ्चिन्नि-मित्तजनितचित्तव्याक्षेपजन्यत्वरारहितः-अनाक्षिप्तचित्त इत्यर्थः, ईर्योपयोगवानिति भावः, 'कदा कुत्र वाऽशनादिप्राप्तिर्भविष्यती' त्यादिचिन्ताऽऽहितचाञ्चल्यरहित इति

पिण्डका पोषक है। द्रव्यपिण्ड, सावद्य भी होता है और निरवद्य भी होता है। संयमीको निरवद्य पिण्ड ही ग्रहण करना चाहिए; इसलिए द्रव्यपिण्डकी एषणाका अधिकार आरम्भ किया जाता है 'संपत्ते' इत्यादि।

द्रव्यक्षेत्रकालभावके अनुसार स्वाध्याय आदि क्रियाओंके पश्चात् जब गोचरीका समय हो तब मुनि किसी कारणवश उत्पन्न हुए चित्त-विक्षेपजन्य भ्रान्तिरहित होकर, अर्थात् ईर्या (गमन) में उपयोग रखकर, अथवा 'कब और कहाँ अशन आदिकी प्राप्ति होगी?' इस

પ્રશસ્ત ભાવપિંડનો પોષક છે દ્રવ્યપિંડ સાવદ્ય પણ હોય છે અને નિરવદ્ય પણ હોય છે સંયમીએ તો નિરવદ્યપિંડ જ ગ્રહણ કરવો જોઇએ. એટલા માટે દ્રવ્ય-પિંડની એષણાનો અધિકાર પ્રારંભવામા આવે છે–संपत्ते भिक्खकालम्मि ઇત્યાદિ

દ્રવ્ય–ક્ષેત્ર–કાળ–ભાવને અનુસાર સ્વાધ્યાયાદિ ક્રિયાઓની પછી જ્યારે ગોચરીનો સમય થાય ત્યારે મુનિ કોઇ કારણવશ ઉત્પન્ન થએલા ચિત્તવિક્ષેપથી જન્મેલી ભ્રાન્તિથી રહિત થઇને અર્થાત્ ઇર્યા (ગમન)મા ઉપયોગ રાખીને, અથવા ક્યારે અને ક્યા અશન આદિની પ્રાપ્તિ થશે? એ પ્રકારની ચિંતાજન્ય

स्वर्गता पिण्डैषणाऽभिधीयते । पिण्डैषणा च पिण्डस्य-समयभाषया प्रसिद्धस्याऽशनस्यैषणारूपा, तत्र पिण्डने पिण्डः=एकत्र समुदितबहुपदार्थसमुदायः, स द्विविधः-द्रव्यपिण्डो भावपिण्डश्च, तत्र क्षुधाविघातकत्वेनाशनादिरूपो द्रव्यपिण्डः, कर्मविघातकत्वेन ज्ञानादिलक्षणः प्रशस्तभावपिण्डः, अप्रशस्तभावपिण्डस्त्वसदृशमादिरूपो मङ्कवाद्युपयोगित्वानुपेक्षितः। द्रव्यपिण्डो हि प्रशस्तभावपिण्डपरिपोषकत्वं विना तत्वा सम्पादयत्वात्, तथाहि-ज्ञानाद्यात्मकप्रशस्तभावपिण्डस्याराधना शरीरस्थित्यधीना, शरीरपरिस्थितिश्चाहारं विना न यथावत्साधनायालम्, आहारादिकश्च द्रव्यपिण्ड एवेति सिद्धं द्रव्यपिण्डस्य प्रशस्तभावपिण्डपरिपोषकत्वम्। तस्य च सावद्यनिरव

કથન કરતે હૈં। 'પિણ્ડ' હાલકોષ ભાષામેં અશન-પાન નામસે પ્રસિદ્ધ હૈ, ઉસકી એષણા કરના 'પિણ્ડૈષણા' હૈ। એક સ્થાનપર બહુત પદાર્થોંકા સમુદાય હોના પિણ્ડ કહલાતા હૈ। પિણ્ડ દો પ્રકારકા હૈ-(૧) દ્રવ્યપિણ્ડ ઔર (૨) ભાવપિણ્ડ અશન આદિકો દ્રવ્યપિણ્ડ કહતે હૈં, ક્યોંકિ ઉસસે ક્ષુધાકા નાશ હોતા હૈ। જ્ઞાનાદિ પ્રશસ્ત-ભાવપિણ્ડ હૈ, ક્યોંકિ વહ કર્મોંકા નાશ કરનેવાલા હૈ, અપ્રશસ્ત-ભાવપિણ્ડ અસદૃશમાદિરૂપ હૈ, ઉસકા યહાં અધિકાર નહીં હૈ।

દ્રવ્યપિણ્ડ, પ્રશસ્ત-ભાવપિણ્ડકા પોષક હૈ, ક્યોંકિ ઉસકે બિના પ્રશસ્ત-ભાવપિણ્ડકી પ્રાપ્તિ નહીં હોસકતી, અર્થાત્ જ્ઞાનાદિરૂપ પ્રશસ્ત-ભાવપિણ્ડકી આરાધના શરીરકી સ્થિતિકે અધીન હૈ, ઔર શરીરકી સ્થિતિ આહારકે બિના નહીં હોસકતી। આહાર આદિ દ્રવ્યપિણ્ડ હી હૈ। ઇસસે યહ સિદ્ધ હુઆ કિ દ્રવ્યપિણ્ડ પ્રશસ્ત ભાવ

પિંડ' શબ્દ ગ્રામ્ય-ભાષામાં અન્નપાનના નામે પ્રસિદ્ધ છે, તેની એષણા કરવી એ પિંડૈષણા કહેવાય છે એક સ્થાન પર બહુ પદાર્થોનો સમુદાય હોવો એ પિંડ' કહેવાય છે પિંડ બે પ્રકારનો હોય છે, (૧) દ્રવ્ય-પિં અને (૨) ભાવપિંડ અશન આદિને દ્રવ્યપિંડ કહે છે કારણ કે તેથી ક્ષુધાનો નાશ થાય છે જ્ઞાનાદિ એ પ્રશસ્ત-ભાવપિંડ છે, કારણ કે તે કર્મોનો નાશ કરનારાં છે. અપ્રશસ્ત-ભાવપિંડ અસદૃશમાદિરૂપ છે, એનો અહીં અધિકાર નથી

દ્રવ્યપિંડ એ પ્રશસ્ત-ભાવપિંડનો પોષક છે. કારણ કે તેના વિના પ્રશસ્ત-ભાવપિંડ ની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી. અર્થાત્ જ્ઞાનાદિ-રૂપ પ્રશસ્ત-ભાવપિંડની આરાધના શરીરની સ્થિતિને અધીન છે અને શરીરની સ્થિતિ આહાર વિના ટકી શકતી નથી. આહારાદિ દ્રવ્યપિંડ છે તેથી એ સિદ્ધ થયું કે દ્રવ્યપિં

भेदाभ्यां द्वैविध्येऽपि संयमिभिर्निरवद्यपिण्ड एव ग्राह्य इति तदेषणाधिकारः-'संपत्ते' इत्यादि ।

२ १ ३ ४
मूलम्-संपत्ते भिक्खकालम्मि, असंभंतो अमुच्छिओ ।
५ ६ ७ ८
इमेण कमजोगेण, भत्तपाणं गवेसए ॥ १ ॥

छाया—सम्प्राप्ते भिक्षाकालेऽसम्भ्रान्तोऽमूर्च्छितः ।
अनेन क्रमयोगेन, भक्तपानं गवेषयेत् ॥१॥

॥ अथ पञ्चमाध्ययनम् ॥

सान्वयार्थः-मुनिको आहारपानी लेनेकी विधि कहते हैं—भिक्खकालम्मि= गोचरीका समय संपत्ते=होनेपर असंभंतो=उद्वेगरहित (और) अमुच्छिओ= आसक्तिरहित होकर इमेण कमजोगेण=इस आगे बताई जानेवाली विधिसे भत्तपाणं=भात-पानीकी गवेसए=गवेषणा करे ॥

टीका—भिक्षाकाले=गोचरीसमये, सम्प्राप्ते=स्वाध्यायाद्यनन्तरं द्रव्यक्षेत्र-कालभावानुकूलतया समायाते 'मुनि'-रिति शेषः, असम्भ्रान्तः=यत्किञ्चिन्नि-मित्तजनितचित्तव्याक्षेपजन्यत्वरारहितः-अनाक्षिप्तचित्त इत्यर्थः, ईर्योपयोगवानिति भावः, 'कदा कुत्र वाऽशनादिप्राप्तिर्भविष्यती' त्यादिचिन्ताऽऽहितचाञ्चल्यरहित इति

पिण्डका पोषक है। द्रव्यपिण्ड, सावद्य भी होता है और निरवद्य भी होता है। संयमीको निरवद्य पिण्ड ही ग्रहण करना चाहिए; इसलिए द्रव्यपिण्डकी एषणाका अधिकार आरम्भ किया जाता है 'संपत्ते' इत्यादि।

द्रव्यक्षेत्रकालभावके अनुसार स्वाध्याय आदि क्रियाओंके पश्चात् जब गोचरीका समय हो तब मुनि किसी कारणवश उत्पन्न हुए चित्त-विक्षेपजन्य भ्रान्तिरहित होकर, अर्थात् ईर्या (गमन) में उपयोग रखकर, अथवा 'कब और कहाँ अशन आदिकी प्राप्ति होगी?' इस

પ્રશસ્ત ભાવપિંડનો પોષક છે દ્રવ્યપિંડ સાવદ્ય પણ હોય છે અને નિરવદ્ય પણ હોય છે સયમીએ તો નિરવદ્યપિંડ જ ગ્રહણ કરવો જોઇએ એટલા માટે દ્રવ્ય-પિંડની એષણાનો અધિકાર પ્રારભવામા આવે છે-संपत्ते भिक्खकालम्मि ઇત્યાદિ

દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવને અનુસાર સ્વાધ્યાયાદિ ક્રિયાઓની પછી જ્યારે ગોચરીનો સમય થાય ત્યારે મુનિ કોઇ કારણવશ ઉત્પન્ન થએલા ચિત્તવિક્ષેપથી જન્મેલી ભ્રાન્તિથી રહિત થઇને અર્થાત્ ઇર્યા (ગમન)મા ઉપયોગ રાખીને, અથવા ક્યારે અને ક્યા અશન આદિની પ્રાપ્તિ થશે ? એ પ્રકારની ચિંતાજન્ય

न्तर्गता पिण्डैषणाऽभिधीयते। पिण्डैषणा च पिण्डस्य-समुदायापरा संसिद्धस्याऽऽहारस्यैषणारूपा, तत्र पिण्डने पिण्डः=एकत्र संमुदितवस्तुपदार्थसमुदायः, स द्विविधः-द्रव्यपिण्डो भावपिण्डश्च, तत्र क्षुधाविघातरूपेणाशनादिकपो द्रव्यपिण्डः, कर्मविघातरूपेण ज्ञानादिलक्षणः प्रशस्तभावपिण्डः, अप्रशस्तभावपिण्डस्त्वसंयमादिरूपः प्रकृतानुपयोगित्वादुपेक्षितः। द्रव्यपिण्डो हि प्रशस्तभावपिण्डपरिपोषकत्वं विनाऽस्याः सम्पादयितुं, तथाहि-ज्ञानाद्यात्मकप्रशस्तभावपिण्डस्याराधना शरीरस्थित्यधीना, शरीरपरिस्थितिश्चाहारं विना न पर्याप्तमाराधनायाम्, आहारादिकश्च द्रव्यपिण्ड एवेति सिद्धं द्रव्यपिण्डस्य प्रशस्तभावपिण्डपरिपोषकत्वम्। तस्य च सावद्यनिरव-

---

કથન કરતે હૈં। 'પિણ્ડ' શાકોય ભાષામેં અશન-પાન નામસે પ્રસિદ્ધ હૈ, ઉસકી એષણા કરના 'પિણ્ડૈષણા' હૈ। એક સ્થાનપર બહુત પદાર્થોંકા સમુદાય હોના પિણ્ડ કહલાતા હૈ। પિણ્ડ દો પ્રકારકા હૈ-(૧) દ્રવ્યપિણ્ડ ઔર (૨) ભાવપિણ્ડ અશન આદિકો દ્રવ્યપિણ્ડ કહતે હૈં, ક્યોંકિ ઉસસે ક્ષુધાકા નાશ હોતા હૈ। જ્ઞાનાદિ પ્રશસ્ત-ભાવપિણ્ડ હૈ, ક્યોંકિ વહ કર્મોંકા નાશ કરનેવાલા હૈ, અપ્રશસ્ત-ભાવપિણ્ડ અસંયમાદિરૂપ હૈ, ઉસકા યહાં અધિકાર નહીં હૈ।

દ્રવ્યપિણ્ડ, પ્રશસ્ત-ભાવપિણ્ડકા પોષક હૈ, ક્યોંકિ ઉસકે બિના પ્રશસ્ત-ભાવપિણ્ડકી પ્રાપ્તિ નહીં હોસકતી, અર્થાત્ જ્ઞાનાદિરૂપ પ્રશસ્ત-ભાવપિણ્ડકી આરાધના શરીરકી સ્થિતિકે અધીન હૈ, ઔર શરીરકી સ્થિતિ આહારકે બિના નહીં હોસકતી। આહાર આદિ દ્રવ્યપિણ્ડ હી હૈ। ઇસસે યહ સિદ્ધ હુઆ કિ દ્રવ્યપિણ્ડ પ્રશસ્ત ભાવ-

---

પિંડ' શબ્દ શાકોય-ભાષામાં અશન-પાનના નામે ઓળખાય છે તેની એષણા કરવી એ પિંડૈષણા કહેવાય છે એક સ્થાન પર ઘણા પદાર્થોનો સમુદાય હોવો એ પિંડ કહેવાય છે પિંડ બે પ્રકારનો હોય છે, (૧) દ્રવ્ય-પિંડ અને (૨) ભાવપિંડ અશન આદિને દ્રવ્યપિંડ કહે છે કારણ કે તેથી ક્ષુધાનો નાશ થાય છે જ્ઞાનાદિ એ પ્રશસ્ત-ભાવપિંડ છે, કારણ કે તે કર્મોનો નાશ કરનારાં છે અપ્રશસ્ત-ભાવપિંડ અસંયમાદિરૂપ છે, એનો અહીં અધિકાર નથી.

દ્રવ્યપિંડ એ પ્રશસ્ત-ભાવપિંડનો પોષક છે, કારણ કે તેના વિના પ્રશસ્ત-ભાવપિંડની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી અર્થાત્ જ્ઞાનાદિ-રૂપ પ્રશસ્ત-ભાવપિંડની આરાધના શરીરની સ્થિતિને અધીન છે અને શરીરની સ્થિતિ આહાર વિના રહી શકતી નથી. આહારાદિ દ્રવ્યપિંડ છે તેથી એ સિદ્ધ થયું કે દ્રવ્યપિંડ

भेदाभ्यांद्वैविध्येऽपि संयमिभिर्निरवद्यपिण्ड एव ग्राह्य इति तदेषणाधिकारः-'संपत्ते' इत्यादि ।

मूलम्-संपत्ते भिक्खकालम्मि, असंभंतो अमुच्छिओ ।
इमेण कमजोगेण, भत्तपाणं गवेसए ॥ १ ॥

छाया—सम्प्राप्ते भिक्षाकालेऽसम्भ्रान्तोऽमूर्च्छितः ।
अनेन क्रमयोगेन, भक्तपानं गवेषयेत् ॥१॥

॥ अथ पञ्चमाध्ययनम् ॥

सान्वयार्थः-मुनिको आहारपानी लेनेकी विधि कहते हैं—भिक्खकालम्मि= गोचरीका समय संपत्ते=होनेपर असंभंतो=उद्वेगरहित (और) अमुच्छिओ= आसक्तिरहित होकर इमेण कमजोगेण=इस आगे बताई जानेवाली विधिसे भत्तपाणं=भात-पानीकी गवेसए=गवेषणा करे ॥

टीका—भिक्षाकाले=गोचरीसमये, सम्प्राप्ते=स्वाध्यायाद्यनन्तरं द्रव्यक्षेत्र-कालभावानुकूलतया समायाते 'मुनि'-रिति शेषः, असम्भ्रान्तः=यत्किञ्चिन्नि-मित्तजनितचित्तव्याक्षेपजन्यत्वरारहितः-अनाक्षिप्तचित्त इत्यर्थः, ईर्योपयोगवानिति भावः, 'कदा कुत्र वाऽशनादिप्राप्तिर्भविष्यती' त्यादिचिन्ताऽऽहितचाञ्चल्यरहित इति

पिण्डका पोषक है। द्रव्यपिण्ड, सावद्य भी होता है और निरवद्य भी होता है। संयमीको निरवद्य पिण्ड ही ग्रहण करना चाहिए; इसलिए द्रव्यपिण्डकी एषणाका अधिकार आरम्भ किया जाता है 'संपत्ते' इत्यादि।

द्रव्यक्षेत्रकालभावके अनुसार स्वाध्याय आदि क्रियाओंके पश्चात् जब गोचरीका समय हो तब मुनि किसी कारणवश उत्पन्न हुए चित्त-विक्षेपजन्य भ्रान्तिरहित होकर, अर्थात् ईर्या (गमन) में उपयोग रखकर, अथवा 'कब और कहाँ अशन आदिकी प्राप्ति होगी?' इस

પ્રશસ્ત ભાવપિંડનો પોષક છે દ્રવ્યપિંડ સાવદ્ય પણ હોય છે અને નિરવદ્ય પણ હોય છે સયમીએ તો નિરવદ્યપિંડ જ ગ્રહણ કરવો જોઇએ એટલા માટે દ્રવ્ય-પિંડની એષણાનો અધિકાર પ્રારભવામા આવે છે-संपत्ते भिक्खकालम्मि ઇત્યાદિ

દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવને અનુસાર સ્વાધ્યાયાદિ ક્રિયાઓની પછી જ્યારે ગોચરીનો સમય થાય ત્યારે મુનિ કોઇ કારણવશ ઉત્પન્ન થએલા ચિત્તવિક્ષેપથી જન્મેલી ભ્રાન્તિથી રહિત થઇને અર્થાત્ ઇર્યા (ગમન)મા ઉપયોગ રાખીને, અથવા કયારે અને કયા અશન આદિની પ્રાપ્તિ થશે ? એ પ્રકારની ચિંતાજન્ય

रहित होता हुआ अव्वक्खित्तेण=शान्त-स्थिर चेयसा=चित्तसे मंदं=इर्या-समिति सोधता हुआ चरे=जावे ॥२॥

टीका—से=अथ=पिण्डगवेषणासमये, यद्वा 'से' इति तच्छब्दस्य प्रथमै-कवचनरूप तेन सः=प्रक्रान्तः मुनिः=मुणति=प्रतिजानीते सर्वसावद्यव्यापारोप-रतिमिति, मन्यते=जानाति जिनाज्ञयाऽनेकान्तात्मकजीवाऽजीवादिपदार्थसार्थ-मिति वा [1]मुनिः=अनगारः, स च द्विविधः-द्रव्यतो भावतश्च, तत्र द्रव्यतः-मुनि-कर्तव्यक्रियाकलापविकलो लिङ्गमात्रोपजीवी, भावतस्तु-मोहनीयकर्मक्षय-क्षयो-पशमसमुद्भूतज्ञानादिरत्नत्रयप्रकटीभूतात्मस्वरूपः, प्रकृते च भावमुनिः प्रसङ्गगम्यः।

१ आद्ये 'मुण प्रतिज्ञाने' अस्माद्दौणादिक इन्, पृषोदरादित्वाण्णस्य नः। द्वितीये-'मन ज्ञाने' इति धातोः 'मनेरुच्चे'-त्यौणादिकसूत्रेण इनप्रत्ययः स च कित् ककारस्योकारादेशश्च। यद्वा 'मुणी' इति प्राकृतसमः संस्कृत एव, शब्दसिद्धि-युक्तैव, तदा छायायां 'मुणिः' इत्यपि समावेशमर्हति।

अब गवेषणाकी विधि बताते हैं-'से गामे वा०' इत्यादि।

'मुनि' शब्दके अनेक अर्थ हैं-(१) जो समस्त सावद्य व्यापारके त्यागकी प्रतिज्ञा करते हैं उन्हे मुनि कहते हैं। (२) जिनेन्द्र भगवान्‌की आज्ञाके अनुसार जीव अजीव आदि पदार्थोंको अनेकान्तस्वरूप जानने वाले मुनि कहलाते हैं। मुनि दो प्रकारके होते हैं-(१) द्रव्यमुनि और (२) भावमुनि। मुनियोंके आचारका पालन न करनेवाला मुनिवेषधारी द्रव्यमुनि कहलाता है। मोहनीय कर्मके क्षय और क्षयोपशमसे उत्पन्न हुए सम्यग्ज्ञान सम्यग्दर्शन सम्यक्चारित्ररूप रत्नत्रयके द्वारा जिनकी आत्माका स्वरूप प्रकट होगया है उन्हें भावमुनि कहते हैं। यहां भाव-मुनिका अधिकार समझना चाहिए।

હવે ગવેષણાની વિધિ બતાવે છે-से गामे वा० ઇત્યાદિ

મુનિ શબ્દના અનેક અર્થો છે (૧) જે સર્વ સાવદ્ય વ્યાપારના ત્યાગની પ્રતિજ્ઞા કરે છે-તેને મુનિ કહે છે (૨) જિનેન્દ્ર ભગવાનની આજ્ઞાને અનુસાર જીવ અજીવ આદિ પદાર્થોને અનેકાન્તસ્વરૂપ જાણવાવાળા મુનિ કહેવાય છે મુનિ બે પ્રકારના હોય છે (૧) દ્રવ્યમુનિ અને (૨) ભાવમુનિ મુનિઓના આચારનું પાલન ન કરનારા મુનિવેષધારી દ્રવ્યમુનિ કહેવાય છે, મોહનીય કર્મના ક્ષય અને ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થએલા સમ્યગ્જ્ઞાન સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્ચારિત્રરૂપ રત્નત્રયની દ્વારા જેના આત્માનું સ્વરૂપ પ્રકટ થઈ ગયુ છે તેને ભાવમુનિ કહે છે અહી ભાવમુનિનો અધિકાર સમજવો જોઇએ,

ग्रामे वा=अथवा नगरे, द्वितीय 'वा'-शब्दात् खेटकर्वटादौ, गोचराग्रगत=गोचरि चरण=यथायोग्यं स्वरूपस्वल्पग्रहणं गोचरः, अग्र=आधाकर्मादिदोषरहितत्वेन श्रेष्ठः, स चासौ गोचरश्चेति गोचराग्र, कर्मधारयाश्रितेषष्ठीसमासपूर्वनिपातामार्ष, अग्रगोचर इत्यर्थः, तम गत=वर्तमानः गोचराग्रगतः अव्याक्षिप्तेन=चित्तेन भिक्षागतसकलदोषोपयोगवतेत्यर्थः, चेतसा=चित्तेन अनुद्विग्न=मशकादिपरीषह जनितक्षोभरहितः, मन्द=मन्दैर्गत्यास्थानया ईर्यापथं शोधयन्नित्यर्थः, चरेत्=गच्छेत्।

'गोयरग्गगओ' इत्यनेन नवकोटिविशुद्धाहारो ग्रहीतव्य इति सूचितम्। 'अव्वक्खित्तेण चेयसा' इत्यनेन चित्तस्यैर्येणैव भिक्षाविशुद्धिर्भवतीति ध्वनितम्। 'अणुव्विग्गो' इत्यतः परीषहसहनसामर्थ्यं बोधितम् ॥ २ ॥

गोचरीगमनप्रकारानाह 'पुरओ' इत्यादि ।

यह साधुनि पिण्ड-गवेषणाका समय होने पर ग्राम, नगर खेड़ा, कर्वट आदिमें यथायोग्य थोड़ा-थोड़ा निर्दोष आहार ग्रहण करता हुआ भिक्षाके समस्त दोषोंका उपयोग रखनेवाले अर्थात् अव्याक्षिप्त चित्तसे मशक आदि परीषह जनित क्षोभसे रहित होकर ईर्यापथ शोधते हुए मन्दगतिसे चले।

'गोयरग्गगओ' पदसे यह सूचित हुआ है कि साधुको नवकोटि विशुद्ध आहार लेना चाहिए। 'अव्वक्खित्तेण चेयसा' इससे यह द्योतित होता है कि चित्तकी स्थिरतासे ही भिक्षाकी शुद्धि निभ सकती है। 'अणुव्विग्गो' पदसे परीषह सहनेका सामर्थ्य प्रगट किया है ॥२॥

गोचरीके लिए गमनविधि बतलाते हैं—'पुरओ' इत्यादि ।

જે આવ સાધુ પિંડએષણાનો સમય થતાં ગામ, નગર, ખેડા, કર્વટ આદિમાં યથાયોગ્ય થોડો થોડો નિર્દોષ આહાર ગ્રહણ કરતા, ભિક્ષાના બધા દોષોનો ઉપયોગ રાખનારો અર્થાત્ અવ્યાક્ષિપ્ત-ચિત્તથી મશક આદિ પરીષહથી ઉત્પન્ન થતા ક્ષોભથી રહિત થઈને ઈર્યાપથ શોધતા મંદ ગતિએ ચાલે.

गोयरग्गगओ શબ્દથી એમ સૂચિત થયું છે કે સાધુએ નવકોટિએ વિશુદ્ધ આહાર લેવો જોઈએ. अव्वक्खित्तेण चेयसा એથી એમ પ્રકટ થાય છે કે ચિત્તની સ્થિરતાથી જ ભિક્ષાની શુદ્ધિ નભી શકે છે, अणुव्विग्गो શબ્દથી પરીષહ સહન કરવાનું સામર્થ્ય પ્રકટ કર્યું છે (૨)

ગોચરીને માટે ગમનવિધિ બતાવે છે-पुरओ ઇત્યાદિ.

मूलम्-पुरओ जुगमायाए, पेहमाणो महिं चरे ।
वज्जंतो बीयहरियाइं, पाणे य दगमट्टियं ॥ ३ ॥

छाया—पुरतो युगमात्रया, प्रेक्षमाणो महीं चरेत् ।
वर्जयन् बीजहरितानि, प्राणाँश्च दकमृत्तिकाम् ॥३॥

गोचरी में चलने की विधि कहते हैं—

सान्वयार्थः-पुरओ=सामने जुगमायाए=धूसर प्रमाण दृष्टिसे महिं=पृथिवीको पेहमाणो=देखता हुआ बीयहरियाइं=बीज, हरी, पाणे=द्वीन्द्रियादिक प्राणी य=और दगमट्टियं=सचित्त जल तथा सचित्त मिट्टीको वज्जंतो=वर्जता हुआ चरे=चले ॥३॥

टीका—युगमात्रया=जूसरप्रमाणया तत्प्रमाणप्रसृतयेत्यर्थः 'दृष्ट्ये'ति शेषः । वस्तुतस्तु 'क्वचिद्द्वितीयादेः' इति नियमादत्र द्वितीयार्थे षष्ठी, तेन 'जुगमायाए' इत्यस्य 'युगमात्रा'-मिति च्छाया, तथाच-युगमात्रां=प्रोक्तार्थां स्वशरीरमितामिति भावः, महीं=भूमिं मार्गभूमिमिति भावः, पुरतः=स्वाग्रतः प्रेक्षमाणः=सम्यगवलोकयन् बीजहरितानि=प्रसिद्धानि, प्राणान्=द्वीन्द्रियादिप्राणिनः, दकमृत्तिकां=सचित्तं जलं मृत्तिकां च वर्जयन्=परिहरन् चरेत्=गच्छेत् ॥३॥

मूलम्-ओवायं विसमं खाणुं, विजलं परिवज्जए ।
संकमेण न गच्छिज्जा, विज्जमाणे परक्कमे ॥ ४ ॥

छाया—अवपातं विषमं स्थाणुं, विजलं परिवर्जयेत् ।
संक्रमेण न गच्छेत्, विद्यमाने पराक्रमे ॥४॥

सान्वयार्थः-परक्कमे=दूसरे मार्गके विज्जमाणे=होनेपर (साधु) ओवायं=जिस मार्गमें गिर पड़नेकी शंका हो विसम=खड्डे आदिके कारण विकट हो खाणुं=काटे हुए धान्यके डंठलोंसे युक्त (और) विजलं=कीचड़वाला हो उस

अपने शरीर प्रमाण रास्ता सामने भली भाँति अवलोकन करता हुआ, बीज, वनस्पतिकाय, द्वीन्द्रिय आदि प्राणी सचित्तजल और सचित्त मृत्तिकाको बचाता हुआ गमन करे ॥३॥

પોતાના શરીર પ્રમાણ રસ્તા સામે સારી રીતે અવલોકન કરતા, બીજ, વનસ્પતિકાય, દ્વીન્દ્રિયાદિ પ્રાણી, સચિત્ત જળ અને સચિત્ત માટીને બચાવી લેતા ગમન કરે. (૩)

मार्गको परिवर्जयेत्=छोड़े, तथा सक्रमेण=कीचड़ आदिके कारण जिस मार्गमें ईंट काठ आदि लगानेके लिए रखे हों उससे भी न गच्छेत्=नहीं जावे ॥४॥

टीका—'ओवायं०' इत्यादि। 'परक्कमे' इति आक्रमणमाक्रमः=अवलम्बनं परस्थानादाक्रमश्च पराक्रमः परस्थानोल्लङ्घनो वा पराक्रमस्तस्मिन्, यद्वा 'परक्कमे' इतिच्छाया, ततश्च परस्थानौ क्रमश्च पराक्रमस्तस्मिन् 'सर्वत्र गत्यन्तरे' इत्यर्थस्तथा च-पराक्रमे अथवा परक्रमे उपाये विद्यमाने=वर्तमाने सति अपायः[1]=स्खलनस्थानं सत्पथ्याद्योर्के येन सञ्चरणे स्खलनमवश्यसम्भाव्यं तम्, विषमं=दुर्गमत्वादिदुष्टं मार्गं स्थाणु=ठूलसस्थादिस्पृष्टं तद्युक्तं क्षेत्रादिमार्गमित्यर्थं, विज्जले=विगतं जलं यस्मात्तत् तथोक्तं पङ्किलस्थलं परिवर्जयेत्=परित्यजेत्, सक्रमेण=सङ्क्रमेण सङ्क्रम्यते जलकर्दमादिदुष्टविषमस्थानं येन स सङ्क्रमः=इष्टका-काष्ठ-पाषाणादि निर्मितमार्गविशेषस्तेन न गच्छेत्=न सञ्चरेत्। 'विज्जमाणे परक्कमे' इत्यनेनोपायान्तराभावे नायं प्रतिषेध इत्यपवादः सूचितः ॥४॥

१ गमनमपतया संभावितस्खलनम्।
२ ठूलसस्थानत्वात्दुर्गमम्।

'ओवायं०' इत्यादि। पर अवलम्बको यहाँ पर पराक्रम अथवा पराक्रमसे कहा गया है अतः एव अर्थ यह है कि दूसरे मार्गके रहते हुए, जिसमें चलनेसे गिर पड़नेकी संभावना हो, दुर्गम होनेके कारण विकट हो, जिसमें काटे हुए ठूंठ वगैरा आदिके जमाव हों, और जो कीचड़ वाला हो, जल-कीचड़ आदिकी अधिकता होनेसे लगानेके लिए ईंट, काठ, पत्थर आदि रखे हुए हों, उस विषम मार्गसे गमन न करे।

'विज्जमाणे परक्कमे' इस पदसे यह सूचित किया है कि दूसरा

१ ओवायं० इत्यादि. પર અવલંબનને અહીં પરાક્રમ અથવા પરાક્રમથી બતાવેલ છે, એથી એવો અર્થ થાય છે કે બીજો માર્ગ હોવા છતાં, જેમાં ચાલવાથી પડી જવાની સંભાવના હોય, દુર્ગમ હોવાને લીધે વિકટ હોય, જેમાં કાપેલાં ઝુંડ આદિનાં ઢગલા હોય, અને જે કીચડવાળો હોય, પણ કીચડ વગેરે વટાવવા માટેનાં ઈંટ, લાકડું કે પત્થર આદિ રાખેલા હોય, એવા વિષમ માર્ગથી ગમન ન કરે.

विज्जमाणे परक्कमे એ શબ્દોથી એમ સૂચવ્યું છે કે બીજો માર્ગ ન હોય

तत्र गच्छतो हानिमाह–'पवडंते' इत्यादि।

२ ३ ६ १ ४ ५ ७
मूलम्–पवडंते व से तत्थ, पक्खलंते व संजए।
१२ ११ ८ १० ९
हिंसेज्ज पाणभूयाइं, तसे अदुव थावरे ॥५॥

छाया—प्रपतंश्च स तत्र, प्रस्खलँश्च संयतः।
हिंस्यात्प्राणभूतानि, त्रसान् अथवा स्थावरान् ॥५॥

पूर्वोक्त मार्गसे जाने में दोष बताते हैं—

सान्वयार्थः–से=उस मार्गसे जानेवाला वह संजए=साधु व=यदि तत्थ=वहां पवडंते=गिर जाय व=अथवा पक्खलंते=रपट पड़े तो तसे=त्रस-द्वीन्द्रियादि अदुव=अथवा थावरे=स्थावर-पृथिव्यादि पाणभूयाइं=प्राणी भूतोंकी हिंसेज्जा=हिंसा करे। अर्थात् ऐसे मार्गमें जानेसे साधुको आत्म और संयम दोनोंकी विराधनाका संभव है ॥५॥

टीका—तत्र=तस्मिन् अवपातादौ प्रपतन् प्रस्खलँश्च स संयतः=साधुः त्रसान्=द्वीन्द्रियादिलक्षणान्, स्थावरान्=पृथिव्याद्येकेन्द्रियान्, अथवा प्राणभूतानि=त्रसस्थावरोभयविधान् प्राणिनो हिंस्यात्=मर्दयेत् पीडयेदिति यावत्। पतनादिना चाऽऽत्मविराधनाऽपि नियतं भावीति भावः ॥५॥

मार्ग न हो तो यह निषेध नहीं है–अर्थात् अन्य मार्गके अभावमें ऐसे मार्गसे भी जा सकते हैं ॥४॥

ऐसे मार्गमें चलनेसे होनेवाली हानि बताते है–'पवडंते०' इत्यादि।

यदि अवपात आदि पूर्वोक्त मार्गोंमें गमन करनेसे गिर पड़े या रपट जावे तो द्वीन्द्रिय आदि त्रस या पृथिवीकायिक आदि स्थावर जीवोंकी अथवा दोनों प्रकारके जीवोंकी हिंसा होती है तथा गिरने आदिसे आत्मविराधना भी अवश्य होती है ॥५॥

તો એનો નિષેધ નથી–અર્થાત્ અન્ય માર્ગના અભાવે એવા માર્ગથી પણ જઈ શકાય છે (૪)

એવા માર્ગમા ચાલવાથી થનારી હાનિ બતાવે છે– પવડંતે० ઇત્યાદિ

જો અવપાત આદિ પૂર્વોકત માર્ગોમા ગમન કરવાથી પડી જાય યા લપસી જાય તો દ્વીન્દ્રિયાદિ ત્રસ યા પૃથ્વીકાયિક આદિ સ્થાવર જીવોની અથવા બેઉ પ્રકારના જીવોની હિંસા થાય છે, તથા પડવાથી આત્મવિરાધના પણ અવશ્ય થાય છે (૫)

मूलम्-तम्हा तेण न गच्छिज्जा, संजए सुसमाहिए ।
सइ अन्नेण मग्गेण, जयमेव परक्कमे ॥ ६ ॥

छाया—तस्मात् तेन न गच्छेत्, संयत सुसमाहितः ।
सत्यन्यस्मिन् मार्गे, यतमेव पराक्रामेत् ॥६॥

सान्वयार्थः—तम्हा=इसलिए सइ अन्नेण मग्गेण=दूसरे मार्गके होते हुए सुसमाहिए=मगवान्की आज्ञाका आराधक संजए=साधु तेण=उस मार्गसे न गच्छिज्जा=नहीं जावे, (अगर दूसरा मार्ग न हो तो साधु उसी मार्गसे) जयमेव=यतनाकी पूर्वक यतना करता हुआ परक्कमे=गमन करे ॥६॥

टीका—'तम्हा' इत्यादि । तस्मात्=त्रसस्थावरादिविराधनाहेतोः सुसमाहितः=सकलप्राणिगणसंरक्षणप्रवणान्तःकरणः संयतः अन्यस्मिन् मार्गे सति विद्यमाने तेन=गर्तादिमार्गेण न गच्छेत् । अन्यमार्गाभावे तु तेनापि गर्तादिमार्गेणापि यतमेव=सयत्नमेव यतनापैशेष्यं, पराक्रामेत्=गच्छेत् । 'संजए' इत्यनेनाऽनगारस्य यतनापरत्वम्, 'सुसमाहिए' इत्यनेन चोपयोगवत्त्वं प्रतिपादितम् । अनेनेदमवधेयम्-चतुर्थगाथया प्रतिज्ञातेऽर्थे पञ्चमगाथया हेतूपन्यासपूर्वा पञ्च

'तम्हा' इत्यादि । त्रस स्थावरकी विराधनाके भयसे सकल प्राणियोंकी रक्षा करनेकी इच्छावाले मुनि अन्य मार्ग होनेपर उस खड्डे आदि वाले मार्गसे गमन न करे। दूसरा मार्ग न हो तो उसी मार्गसे यतनापूर्वक गमन करे । 'संजए' पदसे साधुकी यतनापरायणता और 'सुसमाहिए' पदसे उपयोगवत्ता प्रगट की है ।

यहाँ पर यह बात समझनेकी है कि चौथी, पाँचवीं और छठी, इन तीनों गाथाओंसे पराधीनुमानका प्रकार दर्शाया गया है, अर्थात् चौथी

તમ્હા ઇત્યાદિ. ત્રસ સ્થાવરની વિરાધનાના ભયથી બધાં પ્રાણીઓની રક્ષા કરવાની ઇચ્છાવાળા મુનિ બીજો માર્ગ હોવા છતાં જે માર્ગ આદિવાળા માર્ગથી ગમન કરે નહિ. બીજો માર્ગ ન હોય તો જે માર્ગે યતનાપૂર્વક ગમન કરે. સંજએ શબ્દથી સાધુની યતનાપરાયણતા અને सुसमाहिए શબ્દથી ઉપયોગવત્તા પ્રગટ કરવામાં આવી છે અહીં જે વાત સમજવાની છે કે, ચોથી પાંચમી અને છઠ્ઠી એ ત્રણ ગાથાઓથી પરાધીનુમાનનો પ્રકાર દર્શાવવામાં આવ્યો છે અર્થાત્ ચોથી

गाथयोपसंहारः कृत इति परार्थानुमानप्रकारो दर्शितो गाथाभिराभिस्तिसृभिरिति ६।

पृथिवीकाययतनामाह-'इंगालं' इत्यादि ।

५ ६ ८ ९ १० ७

मूलम्-इंगालं छारियं रासिं, तुसरासिं च गोमयं ।

२ ३ १ ४ ११

ससरक्खेहिं पाएहिं, संजओ तं नइक्कमे ॥ ७ ॥

छाया—आङ्गारं क्षारिकं राशिं, तुषराशिं च गोमयम् ।

सरजस्काभ्यां पादाभ्यां, संयतस्तं नातिक्रामेत् ॥७॥

पृथिवीकाय की यतना कहते हैं—

सान्वयार्थः-संजओ=साधु ससरक्खेहिं=सचित्त रजसे भरे हुए पाएहिं=पैरोंसे तं=उस इगालं=कोयलेके तथा छारियं=राखके रासिं=पुञ्ज-ढेर-को तुसरासिं=भूसेके पुंजको च=और गोमयं=गोबरके पुञ्जको नइक्कमे=आक्रमण न करे अर्थात् इन पर पैर रखकर न जावे ॥७॥

टीका—संयतः सरजस्काभ्यां=सचित्तधूलिधूसरिताभ्यां पादाभ्याम्=चरणाभ्याम् तं=परिहार्यतया प्रसिद्धम् आङ्गारम्=अङ्गारसम्बन्धिनम्, क्षारिकं=भस्मसम्बन्धिनम् गोमयं=गोमय-(गोपुरीष)-सम्बन्धिनम् राशिं=पुञ्जम् तुषराशिं=धान्यत्वक्पुञ्जं च नातिक्रामेत्=तदुपरि सचित्तरजोऽवगुण्ठितचरणावारोप्य न चरेदित्यर्थः, पृथिवीकायविराधनासंभवात् । उपलक्षणतश्च यत्र पृथिवीकायोपमर्दनं संभवति तत्सर्वमतिक्रम्य न क्रामेदिति ॥७॥

गाथासे प्रतिज्ञा पाँचवीं गाथासे हेतु और छठी गाथासे उपसंहार किया गया है ॥६॥

अब पृथिवीकायकी यतना कहते हैं-'इंगालं' इत्यादि ।

साधु, सचित्तधूलियुक्त पैरोंसे अंगार, भस्म (राख) और गोबर आदिकी राशिको न लाँघे, तथा तुषराशिका भी उल्लंघन करके न जावे। क्योंकि इससे पृथ्वीकायकी हिंसा होती है। उपलक्षणसे यह भी समझना चाहिए कि जिससे पृथिवीकायकीविराधना हो उसकोलांघकर गमन नकरे॥७॥

ગાથાથી પ્રતિજ્ઞા, પાચમી ગાથાથી હેતુ અને છઠ્ઠી ગાથાથી ઉપસહાર કરવામા આવ્યો છે (૬)

હવે પૃથિવીકાયની યતના કહે છે-इगालं ઇત્યાદિ

સાધુ, સચિત્ત-ધૂળયુક્ત પગે અંગાર ભસ્મ (રાખ) અને છાણ આદિના ઢગલાને ન ઓળગે તથા તુષ (ભૂસુ) ના ઢગલાનું પણ ઉલ્લઘન કરીને ન જાય, કારણ કે એથી પૃથ્વીકાયની હિંસા થાય છે. ઉપલક્ષણે કરીને એમ પણ સમજવું કે જેથી પૃથિવીકાયની વિરાધના થાય એને ઉલ્લઘીને ગમન ન કરે (૭)

अप्कायादिपतनमाह—'न चरेज्ज' इत्यादि ।

मूलम्—न चरेज्ज वासे वासंते, मिहियाए पडंतिए ।
महावाए व वायंते, तिरिच्छसंपाइमेसु वा ॥ ८ ॥

छाया—न चरेद् वर्षे वर्षति, मिहिकायां पतन्त्याम् ।
महावाते वा वाति, तिर्यक्संपातेषु वा ॥८॥

अप्काय आदिकी पतना कहते हैं—

सान्वयार्थः—वासे वासंते=वर्षा बरसते हुए मिहियाए पडंतिए=धूंवर-कुहरा गिरते हुए च=तथा महावाए वायंते=महावायु-आँधी-के चलते हुए च=और तिरिच्छसंपाइमेसु=तीर्छ पतंगादिकोंके उडते हुए (साधु) न चरेज्ज=गोचरी न जावे ॥८॥

टीका—वर्षे वर्षति=मेघो बरस्याम्, मिहिकायां=भूमिकायां पतन्त्यां सत्यां महावाते=प्रचण्डपवने वाति सति, तिर्यक्संपातेषु=तिर्यक्पतनशीलेषु पतङ्गादिषु सत्सु न चरेत् । 'वासे वासंते' इत्यनेन शीकरपातसमयेऽपि गमन निषेधः तस्यापि वृष्टान्तर्भावात् अप्कायविराधनासापेक्षत्वाच्च ॥८॥

उक्ता पञ्चममहाव्रतविराधनाऽधुना चतुर्थमहाव्रतविराधनाया इतरमहाव्रतविराधना

अप्कायादिकी पतना कहते हैं—'न चरेज्ज वासे०' इत्यादि ।

अथ वर्षा बरस रही हो, कुहरा (धूंअर) पड़ रहा हो, आँधी चल रही हो, तिर्छी आदि उड़ रहे हों, तब साधु गमन न करे। 'वासे वासंते' इस पदसे यह भी ग्रहण कर लेना चाहिए कि जब फुहारे पड़ रहे हों तब भी गमन न करे, क्योंकि यह भी वर्षाहीमें अन्तर्गत है और उस समय जानेसे अप्कायकी विराधना होती है ॥८॥

प्रथम महाव्रतकी विराधना बतानेके बाद अब अन्य महाव्रतोंकी विराधना

અપ્કાયાદિની પતના કહે છે—न चरेज्ज वासे० इत्यादि. જ્યારે વર્ષા બરસી રહી હોય, ધુમસ (ઝાકળ) પડી રહી હોય, આંધી ચાલી રહી હોય, તીર્છે ઉડી રહ્યા હોય, ત્યારે સાધુ ગમન ન કરે. वासे वासंते એ શબ્દથી એમ પણ ગ્રહણ કરી લેવું જોઇએ કે જ્યારે ફવારાની દશા પડી રહી હોય ત્યારે પણ ગમન ન કરે, કારણ કે તે પણ વરસાદમાં જ આવી જાય છે અને તે સમયે જવાથી અપ્કાયની વિરાધના થાય છે (८)

પ્રથમ મહાવ્રતની વિરાધના બતાવ્યા પછી હવે બીજા મહાવ્રતોની વિરાધના

हेतुभूततया तामाह-'न चरेज्ज वेस०' इत्यादि ।

मूलम्-न चरेज्ज वेससामंते, बंभचेरवसाणुए ।
बंभयारिस्स दंतस्स, हुज्जा तत्थ विसुत्तिया ॥ ९ ॥

छाया—न चरेद् वेशसामन्ते, ब्रह्मचर्यवशानुगः ।
ब्रह्मचारिणो दान्तस्य, भवेत्तत्र विस्रोतसिका ॥९॥

ब्रह्मचर्य ही सब व्रतों का कारण है, अतः चतुर्थव्रत की यतना कहते हैं—

सान्वयार्थः-बंभचेरवसाणुए=ब्रह्मचर्यकी रक्षा चाहनेवाला साधु वेससामंते=वेश्याके पाड़े-मुहल्ले-में न चरेज्ज=गोचरी नहीं जावे, (क्योंकि) तत्थ=वहां (गोचरी जानेसे) दंतस्स=इन्द्रिय और मनको काबूमें रखनेवाले बंभयारिस्स=ब्रह्मचारी साधुके भी विसुत्तिया=मानसिक विकार हुज्जा=पैदा हो जाता है, साधारण मनुष्यकी तो बातही क्या? अर्थात् उसके मानसिक विकार जरूर उत्पन्न हो जाता है ॥९॥ क्योंकि—

टीका—ब्रह्मचर्यवशानुगः=ब्रह्मचर्यं=कामवासनापरित्यागलक्षणव्रतं, वश=स्वायत्तताम् अनुगमयति=प्रापयतीति स तथोक्तः ब्रह्मचारीत्यर्थः । यद्वा 'ब्रह्मचर्यावसानके' इति, 'ब्रह्मचर्यवशाऽऽनये' इति वा संस्कृतं, तस्य 'वेशसामन्ते' इत्यनेन विशेषणतया सम्बन्धस्तथा च-ब्रह्मचर्यस्यावसानम्=अन्तो यस्मात्स तस्मिन्-ब्रह्मचर्यविनाशके इति प्रथमस्यार्थः । ब्रह्मचर्यं वशमानयति=दर्शनादिना स्वाधीनं करोतीति ब्रह्मचर्यवशानयस्तस्मिन् ब्रह्मचर्यभ्रंशके इति द्वितीयस्यार्थः । वेशसामन्ते=वेशः=वेश्यागृहम् 'वेशो वेश्यागृहे गृहे' इति कोशात्, तस्य सामन्ते=समीपे वेश्यापाटके वा न चरेत्=न गच्छेत् । का हानिः? रित्याह-'ब्रह्मे'-ति, तत्र=वेशसामन्ते गमनेनेति प्रसङ्गलभ्यम् , दान्तस्य=जितेन्द्रियस्यापि

के कारण होनेसे चतुर्थ महाव्रतकी विराधनाका कथन करते हैं-'न चरेज्ज वेस०' इत्यादि ।

ब्रह्मचारी साधु गोचरीके लिए, ब्रह्मचर्यका नाश करनेवाले वेश्याघरके समीपमें या वेश्याके पाड़े (मुहल्ले) में न जावे । वहाँ जानेसे क्या हानि है? सो बताते हैं-वेश्याके पाडेमें गमन करनेसे जितेन्द्रिय ब्रह्म-

કારણ હોવાને લીધે ચતુર્થ મહાવ્રતની વિરાધનાનું કથન કરે છે ન चरेज्ज वेस० ઇત્યાદિ

બ્રહ્મચારી સાધુ ગોચરીને માટે, બ્રહ્મચર્યનો નાશ કરવાવાળા વેશ્યાગૃહની સમીપે યા વેશ્યાઓના મહોલ્લામા ન જાય ત્યા જવામા શી હરકત છે? તે હવે બતાવે છેઃ-વેશ્યાના મહોલ્લામા ગમન કરવાથી જિતેન્દ્રિય બ્રહ્મચારી

ब्रह्मचारिणः=साधोर्विस्रोतसिका=वडूपलक्षणत्वादवलोकनचिन्तनादि'कचवरेण चेतो-नलिकासमागच्छन्प्रावनासलिलप्रवाहनिरोधे अद्धाभूमिसमुत्पन्नब्रह्मचर्यमूलाऽहिंसासत्याऽस्तेयाऽपरिग्रहरूपाऽऽलवालसंवर्द्धित-ज्ञान-क्रियास्कन्धसुदृढ-समितिगुप्त्यादिशाखाप्रशाखाविततानेकशीलाङ्गरूप-ध्यान-कुसुमोपबृंहित-क्षमादिसंयमद्रुमशोभिनी चित्तनिर्वृतिर्भवेदिति समासार्थः ॥९॥

सकृद्गमनदोषं प्रतिपाद्येदानीमसकृद्गमनदोषान् प्रदर्शयति 'अणायवणे'इत्यादि।

१ २ ३ ४ ५
सूत्र-अणायवणे चरतस्स, ससग्गीए अभिक्खण ।
१ २ ३ ४ ५ ६
हुज्ज वयाण पीला, सामन्नम्मि य ससओ ॥१०॥

१ 'कुड्डा-कटकट' 'कचरा' इति भाषा ।

चारी साधुके भी मनमें विकार उत्पन्न होसकता है। अर्थात् वेश्यादि रूप-लावण्यका अवलोकन करने और विचार करनेरूप कचरेसे चित्त-रूपी नलद्वारा आत्मामें आता हुआ विशुद्ध भावनारूप जलका प्रवाह रुक जाता है। भावना-जलका प्रवाह रुक जानेसे वह संयमरूपी तरु सूख जाता है, जो तरु श्रद्धारूपी भूमिमें उत्पन्न होता है, ब्रह्मचर्य जिसकी जड़े हैं, अहिंसा-सत्य-अस्तेय अपरिग्रह रूपी क्यारी है, जो ज्ञान और क्रियारूपी स्कन्धसे दृढ है, समिति-गुप्ति आदि शाखा प्रशाखाएँ जिसकी फैली हुई हैं, अठारह हजार शीलाङ्ग जिसके पत्ते हैं, ध्यान ही जिसके पुष्प हैं, और मुक्ति-सम्पत्तिही जिस वृक्षके फल हैं ॥९॥

एकबार गमन करनेके दोष बताकर बारबार गमन करनेके दोष कहते हैं-'अणायवणे०' इत्यादि ।

બ્રહ્મચારીના મનમાં પણ વિકાર ઉત્પન્ન થઈ શકે છે અર્થાત્ વેશ્યાના રૂપ-લાવણ્યનું અવલોકન, વિચાર ઇત્યાદિરૂપ કચરાથી ચિત્તરૂપી નળદ્વારા આત્મામાં આવતા વિશુદ્ધ ભાવનાજળનો પ્રવાહ રોકાઈ જવાથી જે સંયમરૂપી તરુ સુકાઈ જાય છે કે જે તરુ શ્રદ્ધારૂપી ભૂમિમાં ઉત્પન્ન થાય છે બ્રહ્મચર્ય જેનું મૂળ છે, અહિંસા-સત્ય-અસ્તેય-અપરિગ્રહરૂપી ક્યારી છે જે જ્ઞાન અને ક્રિયારૂપી સ્કંધ વડે દૃઢ છે, સમિતિ-ગુપ્તિ આદિ શાખા-પ્રશાખા જેની ફેલાઈ રહી છે અઢાર હજાર શીલાંગ જેનાં પાંદડાં છે, ધ્યાન જ જેનાં પુષ્પ છે અને મુક્તિરૂપ ફળ તે તરુના ફળ છે (૯)

એકવાર ગમન કરવાના દોષ બતાવીને વારંવાર ગમન કરવાના દોષ બતાવે છે-અણાયવણે૦ ઇત્યાદિ

छाया—अनायतने चरतः संसर्गेणाऽभीक्ष्णम् ।
भवेद्व्रतानां पीडा, श्रामण्ये च संशयः ॥१०॥

वेश्या के पाड़े में एकवार जाने का दोष कह कर अब अनेक वार जानेका दोष कहते हैं—

सान्वयार्थः—अणाययणे=वेश्याके पाडेमें अथवा इस प्रकारके दूसरे अयोग्य स्थानोंमें चरंतस्स=गोचरी जानेवाले साधुके अभिक्खणं=वारंवार ससग्गीए=संसर्ग होनेके कारण वयाणं=महाव्रतोंको पीला=पीडा हुज्ज=होती है अर्थात् वे दूषित हो जाते हैं। (इतना ही नहीं किन्तु उस साधुके) सामन्नम्मि य=चारित्र-साधुपने-में भी संसओ=सन्देह हो जाता है ॥१०॥

टीका—अनायतने=अयोग्यस्थाने वेश्यागृहसमीपादौ अभीक्ष्णं=वारंवारम् चरतः=पर्यटतः साधोः संसर्गेण=प्रेक्षणादिसंपर्केण (मूले प्राकृतत्वात्स्त्रीत्वम्) व्रतानां=ब्रह्मचर्यादीनां पीडा=विराधना, चकारोऽप्यर्थे, नैतावत्येव हानिः किन्त्वन्याऽपीत्याह-श्रामण्ये=चारित्रेऽपि संशयः=पालनीयतासन्देहो भवेत्, तथाहि—

" दुश्चरब्रह्मचर्यादेर्भविष्यति फलं न वा ? ।
चेन्न जाने कियत् कीदृक्, कदा वा तद्भविष्यति ॥१॥
तथाऽप्राप्तसुखप्राप्ति-मुद्दिश्य विहितो मया ।
उपस्थितसुखत्याग उचितः किं न वोचितः ॥२॥" इत्यादि।

वेश्या-घरके समीप या ऐसेही अन्य अयोग्य स्थानोंमें वार वार गमन करनेवाले साधुके वेश्याको देखने आदि संसर्गसे ब्रह्मचर्य आदि व्रतोंमें पीड़ा होजाती है, अर्थात् व्रत दूषित होजाते हैं। यही एक हानि नहीं है किन्तु उसके श्रामण्य (चारित्र)में भी संदेह होजाता है कि-

"इस दुश्चर ब्रह्मचर्यका फल मिलेगा या नहीं ?, यदि मिलेगा भी तो न जाने कितना मिलेगा, कैसा मिलेगा, और कब मिलेगा ? ॥१॥

मैंने अप्राप्त सुखकी प्राप्तिके लिए प्राप्त सुखका त्याग कर दिया है सो यह-उचित किया है या अनुचित ? ॥२॥" इत्यादि।

વેશ્યાગૃહની સમીપે યા એવાજ અન્ય અયોગ્ય સ્થાનોમા વારંવાર જવાવડે વેશ્યાને જોવા આદિ સંસર્ગથી સાધુના બ્રહ્મચર્ય આદિ વ્રતોમા પીડા થઈ જાય છે, અર્થાત્ વ્રત દૂષિત થઇ જાય છે આ એક જ હાનિ નથી પરન્તુ એના શ્રામણ્ય (ચારિત્ર)મા પણ સંદેહ ઉત્પન્ન થાય છે કે-" આ દુશ્ચર બ્રહ્મચર્યનું ફળ મળશે કે નહિ ?, જો મળશે તો પણ શી ખબર કેટલુ મળશે, કેમ મળશે અને કયારે મળશે ? (૧) મે અપ્રાપ્ત સુખની પ્રાપ્તિને માટે પ્રાપ્ત સુખનો ત્યાગ કરી નાખ્યો છે તો એ ઉચિત કર્યું છે કે અનુચિત ? (૨)" ઇત્યાદિ,

पद्य–'चकारावद्य' काङ्क्षा-विचिकित्सा भेदो-न्माद-दीर्घकालिकरोग-केवलि-भ्रंशादयो दोषाः संगृह्यन्ते ॥१०॥

उपसंहरति–'तम्हा एयं' इत्यादि ।

मूल्य–तम्हा एयं विआणित्ता, दोसं दुग्गइवड्ढणं ।
वज्जए वेससामंतं, मुणी एगंतमस्सिए ॥ ११ ॥

छाया–तस्मादेतं विज्ञाय, दोषं दुर्गतिवर्द्धनम् ।
वर्जयेद्वेशसामन्तं, मुनिरेकान्तमाश्रितः ॥११॥

सान्वयार्थः–तम्हा=इसलिए दुग्गइवड्ढणं=दुर्गतिको बढानेवाले एयं=इस दोसं=दोषको विआणित्ता=जानकर एगंतमस्सिए=मोक्षाभिलाषी मुणी=मुनि वेससामंते=वेश्याके पाडे-मोहल्ले-को वज्जए=वर्जे अर्थात् भिक्षादिके लिए व नहीं जावे । भावार्थ–इस प्रकारके संसर्गसे साधुका मन डावाँडोल हो जाने मनमें अनेक कुवर्कणाएं होने लग जाती हैं, तब उसका मन ज्ञान-ध्यान-आदि शुभ कार्योंमें नहीं लगकर आर्त्त-रौद्र ध्यान करने लगता है। इसलिए साधु ऐसे संसर्गको ही टाले ॥११॥

टीका–तस्मादेतं एवं=पूर्वोक्तं दुर्गतिवर्द्धनं=दुर्गतिप्रापकं दोषं=व्रतविराधनादि

अथवा गाथामें आये हुए 'च' शब्दसे विषयसेवनकी आकांक्षा, संयमसे घृणा, भेद, उन्माद, दीर्घकालिक रोग और केवलीप्ररूपित धर्मसे भ्रष्टता आदि अनेक दोष समझ लेना चाहिये । अर्थात् इस अयोग्य स्थानोंमें गमन करनेसे इत्यादि दोष होते हैं ॥१०॥

उपसंहार करते हैं–'तम्हा एयं' इत्यादि ।

इसलिए इस-दुर्गतिको बढानेवाले, व्रतोंकी विराधनारूप-दोषको

અથવા ગાથામાં આવેલા च શબ્દથી વિષય-સેવનની આકાંક્ષા, સંયમથી ઘૃણા, ભેદ, ઉન્માદ, દીર્ઘકાલિક રોગ અને કેવલીપ્રરૂપિત ધર્મભ્રષ્ટતા આદિ અનેક દોષો સમજી લેવા અર્થાત્ એવાં અયોગ્ય સ્થાનોમાં ગમન કરવાથી એ પ્રકારના દોષ થાય છે (૧૦)

ઉપસંહાર કરે છે–तम्हा एयं इत्यादि.

એટલા માટે, એ દુર્ગતિને યથાર્થપણાનું, વ્રતોની વિરાધનારૂપ દોષને

लक्षणं विज्ञाय=अवबुध्य एकान्तम्=एकः=अद्वितीयः अन्तो=निश्चयो व्रत-रक्षणविषयको मोक्षप्राप्तिविषयको वा एकान्तस्तम् आश्रितः=आस्थितो मुनिः वेशसामन्तं=वेश्यापाटकगमनं वर्जयेत्=परित्यजेत् ।

'वियाणित्ता' इत्यनेन सम्यगवबोधमन्तरेण दोषपरित्यागो यथातथ्येन न संभवतीति, 'एगंतमस्सिए' इत्यनेन च मुनिना सततं मोक्षैकलक्ष्येण भवितव्यमिति सूचितम् ॥११॥

मार्गयतनामेव विशिष्याऽऽह–'साणं' इत्यादि ।

२ ३ ४ १ ५ ६ ७
मूलम्–साणं सूइयं गाविं, दित्तं गोणं हयं गयं ।
८ ९ १० ११ १२
संडिब्भं कलहं जुद्धं, दूरओ परिवज्जए ॥ १२ ॥

छाया–श्वानं सूतां गां, दृप्तं गोणं हयं गजम् ।
संडिब्भं कलहं युद्धं, दूरतः परिवर्जयेत् ॥१२॥

साधु जहाँ भिक्षा के लिये न जावे उन स्थानों को विशेष रूपसे कहते हैं–

सान्वयार्थः–साणं=जहां काटनेवाला कुत्ता हो सूइयं=थोडे कालकी ब्याई हुई गाविं=गाय हो दित्तं=मदमस्त गोणं=गोधा साण्ड अथवा बैल (और) हयं=घोड़ा (अथवा) गयं=हाथी हो (तथा) संडिब्भं=जहां बच्चे खेल रहे हों कलहं=परस्पर वाग्युद्ध–गाली-गलोच–हो रहा हो जुद्धं=शस्त्र आदिसे युद्ध होता हो (ऐसे स्थानको साधु) दूरओ=दूरसे ही परिवज्जए=वर्जे, अर्थात् ऐसी जगह साधु

जानकर व्रतोंकी रक्षा और मोक्षकी प्राप्तिके निश्चयमें स्थित मुनि वेश्याके पाड़े (चकले)में भिक्षा आदिके लिए न जावे ।

'वियाणित्ता' पदसे यह सूचित किया है कि भलीभाँति जाने विना दोषका अच्छी तरह परित्याग नहीं हो सकता। 'एगंतमस्सिए' पदसे यह प्रगट किया है कि मुनिको सदा मोक्षप्राप्तिका लक्ष्य रखना चाहिये ॥११॥

मार्गकी यतनाको विशेषरूपसे बताते हैं– 'साणं०' इत्यादि ।

જાણીને વ્રતોની રક્ષા અને મોક્ષની પ્રાપ્તિના નિશ્ચયમા સ્થિત મુનિએ, વેશ્યાના મહોલ્લામા ભિક્ષા આદિને માટે જવું નહિ

वियाणित्ता શબ્દથી એમ સૂચિત કર્યું છે કે–સારી રીતે જાણ્યા વિના દોષોનો સારી પેઠે પરિત્યાગ થઇ શકતો નથી एगंतमस्सिए શબ્દથી એમ પ્રકટ કર્યું છે કે મુનિએ સદા મોક્ષપ્રાપ્તિનું લક્ષ્ય રાખવુ જોઇએ (૧૧)

માર્ગની યતનાને વિશેષરૂપે બતાવે છે साण० ઇત્યાદિ

कदापि गोचरी नहीं जावे। भावार्थ-ऐसे स्थानमें गोचरी जानेसे कुत्ते आदिके काटखाने आदिके कारण तथा पात्रे फूटजाने आहार गिरजाने आदि अनेक प्रकारसे संयम और आत्मा दोनोंकी विराधना होती है ॥१२॥

टीका-यानं कुक्कुरं, 'वच्छ'-गवीदाऽपदक्ष्य सम्बध्यते, तथाच-वच्छएः-वत्सबंधनस्थमावत् उन्मादिनं वेत्यर्थः, नवपसूतधेन्वा अप्युपलक्षणमेतत्। घरां=नवप्रसूतां गां=सौरभेयीं, नवप्रसूतमहिष्या अप्युपलक्षणात् ग्रहणम्, घां=वत्सवत् गोणं=बलीवर्दं, हयं=घोटकं, गजं=हस्तिनं च, संडिब्भं=शिशुक्रीडनस्थानं, कलहं वागयुद्धं, युद्धम्=दण्डायुधि-खड्गायुधि प्रभृतिकम् दूरतः परिवर्जयेत्, आत्मसंयमं संयमविराधनाहेतुत्वात् ॥१२॥

गमनप्रकारमाह-'अणुन्नए' इत्यादि।

मूलम्-अणुन्नए नावणए अप्पहिट्ठे अणाउले।
इंदियाइं जहाभागं दमइत्ता मुणी चरे ॥१३॥

छाया-अनुन्नतो नावनतोऽप्रहृष्टोऽनाकुलः।
इन्द्रियाणि यथाभागं, दमयित्वा मुनिश्चरेत् ॥१३॥

जहां उन्मत्त (पागल-हड़कवा) या काटनेवाला कुत्ता, नयी ब्याई हुई (प्रसूता) कुत्तिया, नवप्रसूता गाय या नवप्रसूता भैंस आदि, मदोन्मत्त बैल, घोड़ा हाथी हों उस स्थानको, तथा बच्चोंके खेलनेके, कलह (झूंठकी लड़ाई) के और युद्ध (शस्त्रकी लड़ाई) के स्थानको साधु दूरसे त्यागे। अर्थात् जहां ये सब हों वहां न जावे-दूर ही रहे, क्योंकि इससे आत्मविराधना संयमविराधना और संयमविराधना होती है ॥१२॥

चलनेका प्रकार कहते हैं-'अणुन्नए०' इत्यादि।

अथवा ઉન્મત્ત (ગાંડો-હડકવાળો) અથવા કરડનારો કૂતરો નવી વીયાયેલી (પ્રસૂતા) કૂતરી, નવપ્રસૂતા ગાય વા નવપ્રસૂતા ભેંસ આદિ, મદોન્મત્ત બળદ ઘોડા હાથી આદિ ક્રીડા કરે એવા સ્થાનને, બાલકોના રમવાના, કલહ (ઝૂંઠની લડાઈ)ના અને યુદ્ધ (શસ્ત્રની લડાઈ)ના સ્થાનને સાધુ દૂરથી જ ત્યાગે; અર્થાત્ જ્યાં એ બધા ક્રીડા ત્યાં ન જાય-દૂર જ રહે, કારણ કે તેથી આત્મવિરાધના, સંયમવિરાધના અને ઉભયવિરાધના થાય છે (૧૨)

ચાલવાનો પ્રકાર કહે છે-અણુન્નએ૦ ઇત્યાદિ.

गोचरी में घूमते हुए साधु को किस प्रकार की चेष्टा रखनी चाहिये सो बताते हैं—

सान्वयार्थः—मुणी=गोचरीमें घूमता हुआ साधु अणुन्नए=द्रव्यसे ऊंचा नहीं देखनेवाला, भावसे जात्यादिगर्वरहित नावणए=द्रव्यसे शरीरको अत्यन्त नहीं नमानेवाला, भावसे दीनतारहित अप्पहिट्ठे=मिलनेवाले आहार आदिके विचारसे रहित अणाउले=इष्ट अनिष्ट आहार आदिकी प्राप्ति होना न होना आदि व्याकुलतासे रहित (साधु) इंदियाइं=श्रोत्र आदि इन्द्रियोंका जहाभागं=यथाक्रम अर्थात् जिस समय जिस इन्द्रियका विषय उपस्थित हो उस समय उस इन्द्रियका दमइत्ता=दमन—निग्रह—करके चरे=विचरे ॥१३॥

टीका—अनुन्नतः—अनुच्छ्रितः, स च द्रव्यत ऊर्ध्वानवलोकयिता, भावतो जात्यादिगर्वरहितः, नावनतः=नातिप्रह्वः, स द्रव्यतो नातीवनताङ्गः, भावतो दैन्यरहितः। अप्रहृष्टः=अप्रमुदितः उपलप्स्यमानाहारवस्त्रपात्रादिभावनाजन्यप्रमोदरहित इत्यर्थः। अनाकुलः=अक्षुब्धः इष्टाऽलाभाऽनभीष्टलाभभावनाजनितमनःक्षोभवर्जित इत्यर्थः, मुनिः इन्द्रियाणि=श्रोत्रादीनि यथाभागं=भज्यते-सेव्यते इति भागो=विषयः, भागमनतिक्रम्य यथाभागं=यथाविषयं-यस्येन्द्रियस्य यो विषयः सम्प्राप्तस्तमनुसृत्येत्यर्थः, दमयित्वा=निगृह्य मनोज्ञा-ऽमनोज्ञशब्दादिविषयेषु रागापरागपरित्यागं कृत्वेत्यर्थः, चरेत्।

मार्गमें चलते समय साधु अनुन्नत अर्थात् द्रव्यसे ऊपरकी ओर न देखता हुआ, और भावसे जाति कुल आदिके अभिमानसे रहित, नावनत अर्थात् द्रव्यसे अत्यन्त न झुका हुआ, तथा भावसे दीनतारहित, अप्रहृष्ट अर्थात् मिलनेवाले आहार आदिके विचारसे प्रमोदरहित, अनाकुल अर्थात् इष्टकी अप्राप्ति तथा अनिष्टकी प्राप्तिके विचारसे उत्पन्न होनेवाली व्याकुलतासे रहित मुनि जहाँ जिस इन्द्रियका विषय उपस्थित हो वहाँ उस इन्द्रियका दमन करके अर्थात् मनोज्ञविषयमें राग और अमनोज्ञ विषयमें द्वेषका परित्याग करता हुआ भिक्षा आदिके लिए विचरे।

માર્ગમા ચાલતી વખતે સાધુ અનુન્નત અર્થાત્ દ્રવ્યથી ઉપરની બાજુએ ન જોતા અને ભાવથી જાતિકુળના અભિમાનથી રહિત, નાવનત અર્થાત્ દ્રવ્યથી અત્યન્ત ન નમ્યા વિના તથા ભાવથી દીનતા-રહિત, અપ્રહૃષ્ટ અર્થાત્ મળવાના આહારાદિના વિચારથી પ્રમોદરહિત, અનાકુલ અર્થાત્ ઇષ્ટની અપ્રાપ્તિ તથા અનિષ્ટની પ્રાપ્તિના વિચારથી ઉત્પન્ન થનારી વ્યાકુળતાથી રહિત બનો જે ઇંદ્રિયનો વિષય ઉપસ્થિત હોય ત્યા તે ઇંદ્રિયનું દમન કરીને અર્થાત્ મનોજ્ઞ વિષયમા રાગ અને અમનોજ્ઞ-વિષયમા દ્વેષનો પરિત્યાગ કરતા, ભિક્ષા આદિને માટે વિચરે

'अणुन्नए' 'नावणए' इत्येताभ्यामीर्षापतनाऽहङ्कारवर्जनदैन्यराहित्यानि सूचितानि। 'अप्पहिट्ठे' इत्यनेन माध्यस्थ्य द्योतितम्। 'अणाउले' इतिपदेन साधो रसलोलुपत्व निराकृतम्। 'जहाभाग' इत्यनेन च यत्र यस्येन्द्रियस्य विषयमाप्तिस्तत्र तस्यैव दमने वास्तविकमिन्द्रियदमनं, न तु दर्शनविषये कर्णेन्द्रियपिधानमित्यादि बोध्यम् ॥१३॥

मूलम्—दवदवस्स न गच्छेज्जा, भासमाणो य गोयरे।
हसंतो नाभिगच्छेज्जा, कुलं उच्चावयं सया ॥१४॥

छाया—द्रुतद्रुतस्य न गच्छेत्, भाषमाणश्च गोचरे।
हसन् नाभिगच्छेत्, कुलमुच्चावचं सदा ॥१४॥

सान्वयार्थः—गोयरे=भिक्षाचरीमें (साधु) दवदवस्स=अति शीघ्रतासे दवदव दौड़ता हुआ य=तथा भासमाणो=बोलता हुआ न गच्छेज्जा=नहीं चले (और) हसंतो=हँसता हुआ भी नाभिगच्छेज्जा=नहीं जावे, (तथा) उच्चावयं=उच्च-द्रव्यसे समृद्धिक महलोंवाले, भावसे=धन-धान्यादिसे समृद्ध, नीच-द्रव्यसे घासफूसकी झोंपड़ीवाले, भावसे धन-धान्यादिरहित कुलं=कुलमें सया=सदा जावे। (२सू १अ.२उ) आचाराङ्गसूत्रमें बताये हुए सब कुलोंमें भिक्षाके लिए जावे

'अणुन्नए' और 'नावणए' इन दो पदोंसे ईर्षाकी पतना, अहङ्कारका परिहार और दीनताका त्याग सूचित किया है। 'अप्पहिट्ठे' पदसे मध्यस्थता प्रगट की है। 'अणाउले' पदसे साधुकी रसलोलुपताका निराकरण किया है। 'जहाभाग' पदसे यह प्रदर्शित किया है कि जहाँ जिस इन्द्रियका विषय उपस्थित हो वहाँ उसका दमन करना ही वास्तवमें इन्द्रियदमन कहलाता है, किन्तु चक्षुइन्द्रियका विषय उपस्थित होनेपर यदि कान बंद किए जावें तो इन्द्रिय-दमन नहीं कहला सकता, इत्यादि॥१३॥

અણુન્નએ અને નાવણએ એ બે શબ્દોથી ઈર્ષાની પતના અહંકારનો પરિહાર અને દીનતાનો ત્યાગ સૂચિત કર્યો છે અપ્પહિટ્ઠે શબ્દથી માધ્યસ્થતા પ્રગટ કરી છે અણાઉલે શબ્દથી સાધુની રસલોલુપતાનું નિરાકરણ કર્યું છે જહાભાગ શબ્દથી એમ પ્રદર્શિત કર્યું છે કે જ્યાં જે ઇંદ્રિયનો વિષય ઉપસ્થિત હોય ત્યાં તેનું દમન કરવું એજ વસ્તુતઃ ઇંદ્રિયદમન કહેવાય છે પરંતુ ચક્ષુ ઇંદ્રિયનો વિષય ઉપસ્થિત થતાં જો કાન બંધ કરવામાં આવે તો તે ઇંદ્રિયદમન કહેવાય નહીં ઇત્યાદિ. (૧૩)

अर्थात् जिस समय जिस देशमें जो कुल दुगुंछित न हों उन सब कुलोंमें गोचरी जावे, साधुको चाहिए कि ईर्यासमिति सोधता हुआ रागद्वेषरहित होकर भिक्षाके लिए विचरे ॥१४॥

टीका—गोचरे=भिक्षायां भिक्षार्थमित्यर्थः, द्रुतद्रुतस्य=शीघ्र-शीघ्रम् 'दवदवे' त्यस्याव्ययत्वेऽप्यार्षत्वात्सविभक्तिकत्वम्, यद्वा क्रियाविशेषणत्वेन द्वितीयान्त[1]-त्वौचित्येऽप्यार्षत्वात्षष्ठ्यन्तत्वम्, न गच्छेत्=न यायात्। भाषमाणः=संलपन् च=तथा हसन्=हास्यं कुर्वन् नाभिगच्छेत्। उच्चावचम्=उदक् च अवाक् च इत्युच्चावचम्–(' मयूरव्यंसकादयश्च ' (२।१।७२) इति निपातनात्समासः सिद्धिश्च) उच्चनीचात्मकमनेकविधमित्यर्थः। 'उच्चावचं नैकभेद'-मित्यमरः। कुलं=गृहम्[2]। तत्र द्रव्यत उच्चगृहं-सप्तभूमिकप्रासादादिकम्, शारदशशाङ्क-घनसार-हार-नीहार-कुन्दावदातसुधोज्ज्वलहर्म्यादिकं प्रोत्तुङ्गतोरणादिकं च। भावत उच्चगृह–धनधान्यादि-

१ धातूपात्तभावनां प्रति फलांशस्य कर्मीभूततया फलसामानाधिकरण्ये द्वितीया।
२ 'कुलं जनपदे गोत्रे, सजातीयगणेऽपि च। भवने च तनौ क्लीव'-मिति मेदिनी॥

'दवदवस्स०' इत्यादि। साधु गोचरीके लिए जल्दी२ (दड़बड़२) न चले। बातचीत करता हुआ, तथा हँसता हुआ भी गमन न करे। उच्चनीच अर्थात् धनवान् और निर्धन आदिके कुलोंमें सदा भिक्षाके लिए जावे।

उच्च कुल दो प्रकारका है–(१) द्रव्यसे उच्च और (२) भावसे उच्च। (१) सतमंजिला आदि, शरदऋतुके चन्द्रमा, कपूर, हार, बर्फ, या कुन्द पुष्पके समान स्वच्छ, कलई (चूना) पोतनेसे जगमगाता हुआ, और जिसका फाटक खूब ऊंचा हो ऐसे महल आदि द्रव्य-उच्च कहलाते हैं।

(२) धन-धान्यरूपी सम्पत्तिसे समृद्ध कुल भावसे उच्च कहलाता है। नीचा कुल भी दो प्रकारका है—

દવદવસ્સ० ઇત્યાદિ સાધુ ગોચરીને માટે ઉતાવળો ઉતાવળો ન ચાલે વાત-ચીત કરતો કે હસતો-હસતો પણ ન ચાલે ઉચ્ચ-નીચ અર્થાત્ ધનવાન-નિર્ધન આદિના કુળોમા સદા ભિક્ષાને માટે જાય

ઉચ્ચકુળ બે પ્રકારના છે. (૧) દ્રવ્યથી ઉચ્ચ અને (૨) ભાવથી ઉચ્ચ (૧) સાત-મજલા હોય, શરદઋતુનો ચદ્રમા કપૂર, (મોતીનો) હાર, બરફ યા કુદપુષ્પની પેઠે સ્વચ્છ (શ્વેત) હોય, ચૂનો ધોળવાથી ઝગમગતો હોય અને જેનું ફાટક ખૂબ ઉચુ હોય એવો મહેલ આદિ દ્રવ્ય–ઉચ્ચ કહેવાય છે (૨) ધન-ધાન્યરૂપી સપત્તિથી સમૃદ્ધ કુળ ભાવથી ઉચ્ચ કહેવાય છે

નીચકુળ પણ બે પ્રકારના હોય છે —

सम्पदा सहितम्। द्रव्यतो नीचगृहं-धनधान्यादिरहितं दरिद्रगृहम्, तदा=तस्मिन् अभिगच्छेत्=चरेत्।

अथवा तथाविधशब्देन उग्रकुलादीनि गृह्यन्ते, तथाहि—

'उग्गकुलाणि वा भोगकुलाणि वा राइन्नकुलाणि वा खत्तियकुलाणि वा इक्खागकुलाणि वा हरिवंसकुलाणि वा एसियकुलाणि वा वेसियकुलाणि वा गंडागकुलाणि वा कोट्टागकुलाणि वा गामरक्खकुलाणि वा बुक्कासकुलाणि वा अन्नयरेसु वा तहप्पगारेसु कुलेसु अदुगुंछिएसु अगरहिएसु असणं वा४ फासुयं जाव पडिगाहिज्जा (सू ११– आचाराङ्ग २ श्रु० १ अ २ उ)।

अत्र 'अदुगुंछिएसु' 'अगरहिएसु' इति पदाभ्यां यस्मिन् समये एतत्कुलमजुगुप्सितमगर्हितं भवेत्तदा तस्मिन्नेव कुले गन्तव्यमिति बोध्यते।

अत्र 'दवदवस्स'-इत्यादिना षट्कायरक्षाविधिसमक्षा समाख्याता।

---

(१) द्रव्यसे नीचा, और (२) भावसे नीचा।

(१) घास, लकड़ी, घास, फूससे बनाहुए झोंपड़ेको द्रव्यसे नीचा कहते हैं। (२) धन धान्य आदि संपत्तिसे रहित निर्धनके कुलको भावसे नीचा कहते हैं। इन सब प्रकारके घरोंमें साधु भिक्षाके लिए जावे।

अथवा 'तथाविध' शब्दसे उग्रकुलादि समझ लेना चाहिए। ये बारह प्रकारके कुल आचाराग सूत्रमें (२श्रु०१अ०२उ०सू ११में) भगवानने कहे हैं। आचारांग सूत्रमें आये हुए 'अदुगुछिए' और 'अगरहिए' पदसे यह सूचित किया है कि जिस देश और जिस समयमें जो कुल अनिन्दित और अगर्हित हो उसमें मुनि, भिक्षाके लिए जावे।

यहां 'दवदवस्स' इत्यादि पदसे षट्कायकी रक्षामें सावधानी प्रगट की है।

---

(૧) દ્રવ્યથી નીચ અને (૨) ભાવથી નીચ (૧) ઘાસ, લાકડાં, ઘાસ-પૂસ્યાંથી બનેલાં ઝુંપડાને દ્રવ્યથી નીચ કહે છે (૨) ધનધાન્યાદિ સંપત્તિથી રહિત નિર્ધનના કુળને ભાવથી નીચ કહે છે આ સર્વ પ્રકારના ઘરોમાં સાધુ ભિક્ષાને માટે જાય

અથવા 'તથાવિધ' શબ્દથી ઉગ્રકુલાદિ સમજી લેવાનું જોઈએ આ બાર પ્રકારનાં કુળો આચારાંગ સૂત્રમાં (૨શ્રુ૦૧અ૦૨ઉ૦સૂ૧૧મે) ભગવાને કહ્યાં છે આચારાંગ સૂત્રમાં આવેલ પદ 'અદુગુંછિએ' અને 'અગરહિએ' પદથી એ સૂચિત કર્યું છે કે જે દેશ અને જે સમયમાં જે કુળ અનિંદિત અને અગર્હિત હોય તેમાં મુનિ ભિક્ષાને માટે જાય

અહીં 'દવદવસ્સ' ઇત્યાદિ શબ્દોથી ષટ્કાયની રક્ષામાં સાવધાની પ્રગટ કરી છે

'भासमाणो' पदेनैकस्मिन् समये कार्यद्वयं सोपयोगं निष्पत्तुं न संभवतीति, 'हसंतो' इत्यनेन गाम्भीर्यम्, 'उच्चावचं०' इत्यादिना प्रतिबन्धराहित्यं समतासाहित्यं च द्योतितम् ॥१४॥

२ ३ ४ ५ ६ ७
मूलम्-आलोअं थिग्गलं दारं, संधिं दगभवणाणि य ।
१ ८ ९ १० ११
चरंतो न विणिज्झाए, संकट्ठाणं विवज्जए ॥१५॥

छाया—आलोकं थिग्गलं द्वारं, सन्धिं दकभवनानि च ।
चरन् न विनिर्ध्यायेत्, शङ्कास्थानं विवर्जयेत् ॥१५॥

सान्वयार्थः-चरंतो=भिक्षाके लिए घूमता हुआ साधु आलोयं=जाली-झरोखेकी तरफ थिग्गलं=ईंट आदिसे भरे हुए भींतके छिद्रकी तरफ दारं=दरवाजेकी तरफ संधिं=भींतकी सांधकी तरफ अथवा चोरोंद्वारा किये हुए भींतके छेदकी तरफ य=तथा दगभवणाणि=पलेण्डा आदिकी तरफ न विणिज्झाए=टक-टकी लगाकर नहीं देखे, (क्योंकि ये सब) संकट्ठाणं=शङ्काके स्थान हैं, (इसलिए इन्हें) विवज्जए=विशेषरूपसे त्यागे। भावार्थ=ऐसे स्थानोंको देखनेसे गृहस्थको साधुके प्रति चोर लम्पट आदिका सन्देह उत्पन्न हो जाता है, तथा एषणाकी यथोचित शुद्धि भी नहीं होती ॥१५॥

टीका—'आलोअं०' इत्यादि। चरन्=भिक्षितुं गच्छन् मुनिः आलोकं=वातायनजालिकाप्रभृति, थिग्गलं=देशीयभाषया प्रसिद्धं भित्त्यामिष्टकादिरचितम्,

'भासमाणो' पदसे यह प्रगट किया है कि एक ही साथ दो कार्य उपयोगपूर्वक नहीं हो सकते। 'हसंतो' पदसे गंभीरता द्योतित की है और 'उच्चावयं०' इत्यादि पदसे प्रतिबंध (नेसराय)-रहितता और समतासे सहितता प्रगट की है ॥१४॥

'आलोयं०' इत्यादि। भिक्षा लेनेके निमित्त गमन करता हुआ मुनि झरोखा, जाली, भीत, दरवाजा, सेंध (चोरों द्वारा दीवार में किया

ભાસમાણો શબ્દથી એમ પ્રકટ કર્યું છે કે એકીસાથે બે કાર્યો ઉપયોગપૂર્વક થઇ શકતા નથી હસંતો શબ્દથી ગંભીરતા પ્રકટ કરી છે અને उच्चावयं ઇત્યાદિ શબ્દોથી પ્રતિબંધ (નેસરાય) રહિતતા અને સમતાથી સહિતતા પ્રકટ કરી છે (૧૪)

આલોય ઇત્યાદિ ભિક્ષાને માટે ગમન કરતો મુનિ ઝરૂખો, જાળી, ભીંત, દરવાજો, ચોરે પાડેલુ બાકુ (બાતરીયાથી પાડેલુ બાકોરૂ) અને ઉદકભવન અર્થાત્

द्वारं=विषयम्, सन्धि=अवकराधिस्थानमिश्रितभाग एकमवनानि=अवस्थानानि, चेति सम्बन्धः; न=नैव निरीक्षेत=सविशेषं विलोकयेत्। यत एतानि (आलोकादीनि) शङ्कास्थानानि=साधोराचारविषयकस्य वहोरपात्रकस्थानानि, सन्ति भवन्तीत्यध्याहारः, अतस्तानि विवर्जयेत्=विशेषेण परित्यजेत् ॥१५॥

१ २ ४ ३

सुण्ण-रण्णो गिहवईण च, रहस्सारक्खियाण य।

५ ६ ७ ८

संकिलेसकरं ठाणं, दूरओ परिवज्जए ॥ १६ ॥

छाया—राज्ञो गृहपतीनां च, रहस्यारक्षकाणां च।

संक्लेशकरं स्थानं, दूरतः परिवर्जयेत् ॥१६॥

सम्पदार्थ—रण्णो=चक्रवर्ती आदि राजा महाराजाओंके च=तथा गिहवईणं=सेठ आदि गृहस्थोंके च=और आरक्खियाणं=नगरके रक्षक-कोतवाल आदिके रहस्सं=गुप्त करनेके एकान्त स्थानको (साधु) दूरओ=दूरीसे परिवज्जए=त्यागे; (क्योंकि ऐसे) ठाणं=स्थान संकिलेसकरं=असमाधिको पैदा करनेवाले होते हैं। भावार्थ=राजा आदिकोंके एकान्त स्थानकी तरफ देखनेसे अथवा वहां जानेसे उनको साधुके प्रति क्रोध अश्रद्धा होना आदि अनेक दोषोंकी संभावना है ॥१६॥

टीका:—'रण्णो०' इत्यादि। राज्ञः=चक्रवर्त्तबलिप्रभृतेः, गृहपतीनां=गृहस्थानां श्रेष्ठ्यादीनाम् आरक्षकाणां=नगररक्षिणां च रहस्यं=रहसि=एकान्ते गुप्तं

कुत्रा डेय-सन्धि) और अवकरभवन अर्थात् परेवा आदि की तरफ दृष्टि न डाले, क्योंकि ये शंकास्थान हैं, इनकी ओर देखनेसे लोगोंको साधुके चारित्रमें सन्देह उत्पन्न होता है, अतएव इन शंकास्थानोंका विशेष रूपसे परित्याग करना चाहिए ॥१५॥

'रण्णो०' इत्यादि। जिस एकान्त भवनमें चक्रवर्ती, अर्द्धचक्री, माण्डलिक आदि राजा, श्रेष्ठी (सेठ) आदि गृहस्थ और नगरकी रक्षा

પક્ષીઓની તરફ દૃષ્ટિ ન નાખે, કારણ કે એ બધા શંકાસ્થાનો છે તેની તરફ જોવાથી લોકોને સાધુના ચારિત્રમા શંકા ઉત્પન્ન થાય છે તેથી એ શંકાસ્થાનોનો વિશેષરૂપે પરિત્યાગ કરવો. (૧૫)

રણ્ણો० ઇત્યાદિ, જે એકાન્ત ભવનમા ચક્રવર્તી, અર્દ્ધચક્રી, માંડલિક આદિ રાજા, શ્રેષ્ઠી (શેઠ) આદિ ગૃહસ્થ અને નગરની રક્ષા કરનારા (કોટવાળ) વગેરે બધા

रहस्यं=मन्त्रगृहम्; संक्लेशकरम्=असमाधिजनकं स्थानं हेतुगर्भमिदं विशेषणं तथा च संक्लेशकरत्वादित्यर्थः, दूरतः परिवर्जयेत्=सर्वथा संत्यजेत् ॥१६॥

१ २ ३ ४ ५ ६
मूलम्-पडिकुट्ठं कुलं न पविसे, मामगं परिवज्जए।
७ ८ ९ १० ११ १३ १२
अचियत्तं कुलं न पविसे, चियत्तं पविसे कुलं ॥१७॥

छाया—प्रतिक्रुष्टं कुलं न प्रविशेत्, मामकं परिवर्जयेत्।
अचियत्तं कुलं न प्रविशेत्, चियत्तं प्रविशेत्कुलम् ॥१७॥

सान्वयार्थः-पडिकुट्ठं=शास्त्रनिषिद्ध कुलं=कुल-घर-में न पविसे=प्रवेश नहीं करे, मामगं=कृपणके घरको परिवज्जए=वरजे-नहीं जावे, अचियत्तं=प्रतीति-रहित अथवा प्रीतिरहित कुलं=कुल-घर-में न पविसे=प्रवेश न करे, (किन्तु) चियत्तं=प्रतीति और प्रीतिवाले कुल=घरमें पविसे=प्रवेश करे ॥१७॥

टीका—'पडिकुट्ठं०' इत्यादि। प्रतिक्रुष्टं=निषिद्धं, कुलं=गृहं न प्रविशेत्, मामकं='मा मदीयं गृहं श्रमणाः प्रविशन्तु'-इति प्रतिषेधकारिणो गृहं तथा-सामयिकव्याख्यादर्शनात्, परिवर्जयेत्। अचियत्तं=देशीयशब्दोऽयम्-अप्रीतिमत्, यत्र साधुप्रवेशेन गृहिणामप्रीतिर्भवेत् तत्, अप्रतीतिमद्वा अविश्वस्तमित्यर्थः, यत्र गमनेन परेषां साधुविषयेऽप्यविश्वासो भवेत्, तादृशं कुलं न प्रविशेत्,

---

करनेवाले (कोटवाल) आदि सलाह करते हों उस भवन को दूरहीसे त्यागे, क्योंकि ऐसे स्थान असमाधिको उत्पन्न करनेवाले होते हैं॥१६॥

'पडिकुट्ठं' इत्यादि। शास्त्रोंमें निषेध किये हुए घर में साधु प्रवेश न करे। जिसने अपने घरमें आनेका निषेध कर दिया हो कि 'श्रमण निर्ग्रन्थ हमारे घर पर न आवें' उन घरोंका भी साधु त्याग करे। साधु के प्रवेश करनेसे जिस घरवालेको अप्रीति उत्पन्न हो, या जिस कुलमें विश्वास न हो ऐसे कुलमें भी प्रवेश न करे, क्योंकि इससे

(भ्रष्टणा) કરતા હોય, એ ભવનને મુનિ દૂરથી જ ત્યાગે, કારણ કે એવા સ્થાનો અસમાધિને ઉત્પન્ન કરવાવાળા હોય છે (૧૬)

पडिकुट्ठ इत्यादि शास्त्रोमा निषेध करेला गृहमा साधु प्रवेश न करे જેણે પોતાના ઘરમા આવવાનો નિષેધ કર્યો હોય કે 'श्रमण निर्ग्रन्थे अमारा घरमां आवबु नहि' એવા ઘરોનો પણ સાધુ ત્યાગ કરે સાધુએ પ્રવેશ કરવાથી જે ઘરવાળાને અપ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય, યા જે કુળમા વિશ્વાસ ન હોય, એવા કુળમા પણ સાધુ પ્રવેશ ન કરે, કારણ કે એથી સાધુપરથી બીજાઓનો પણ વિશ્વાસ

गृहस्थानां संक्लेशसंभवात्। न चैव तर्हि कुत्र प्रविशेदित्याह-चियत्तं=प्रीतिमद् प्रतीतिमद्वा कुल प्रविशेत् ॥१७॥

सूत्रम्-साणीपावारपिहियं, अप्पणा नावपंगुरे।
कवाडं नोपणुल्लिज्जा, उग्गहं सि अजाइया ॥१८॥

छाया—साणी प्रावारपिहितम् आत्मना नाऽपावृणुयात्।
कपाटं नो प्रणुदेत्, अवग्रहं तस्याऽयाचित्वा ॥१८॥

सान्वयार्थः-सि (से)=उस गृहस्वामी की उग्गहं=आज्ञा अजाइया=लिये बिना साणीपावारपिहियं=तृण आदिके बने हुए परदेसे ढके हुए घरको अप्पणा=साधु स्वयं नावपंगुरे=नहीं खोले, (तथा) कवाडं=किवाडको भी नोपणुल्लिज्जा=नहीं खोले, तात्पर्य यह है कि गृहस्वामीको पूछकर ही उपाश्रय खोलना चाहिए ॥१८॥

टीका—'साणीपावार०' इत्यादि। तस्य=गृहस्वामिन अवग्रहं=निवेशनं, अयाचित्वा=अगृहीत्वा आज्ञामन्तरेणेत्यर्थः, साणीपावारपिहितं=साणी=कुशकटकनिर्मितभवनिका, पावार=कर्पासादिरचितकम्बलादिस्तान्यां पिहितम्=आवृतम्। यद्वा साणीपावारेण=अपरचित्तपरतया' स्थगितं 'द्वार' मित्यर्थः, आत्मना=स्वयम् न अपावृणुयात्=नाऽपसारयेत्। तथा कवाटम्=अरम् 'किवाड' इति भाषाप्रसिद्धं नो प्रणुदेत्=न प्रेरयेत् नोद्घाटयेदित्यर्थः, तदुद्घाटनस्य स्नानभोजनादिसम्भवकाले

१ परान्=परपुरुषान् दर्शनादाभेन यति=खण्डयतीति परता।

इशारोंका साधुपरसे भी विश्वास उठ जाता है। साधु उस घरमें प्रवेश करे जिसमें प्रवेश करनेसे गृहस्थको प्रीति और विश्वास हो ॥१७॥

'साणीपावार' इत्यादि। गृहस्वामीकी आज्ञा लिये बिना घास या कम्बल आदि किसी वस्तुसे ढँके हुए या सनके परदोंसे बंद द्वारको तथा किवाडको स्वयं न खोले, क्योंकि ऐसा करना स्नानादि

હવે આપ છે સાધુ જે ઘરમાં પ્રવેશ કરે છે તેમા પ્રવેશ કરવાથી ગૃહસ્થને પ્રીતિ અને વિશ્વાસ ઉપજે (૧૭)

साणीपावार० ઇત્યાદિ ગૃહસ્વામીની આજ્ઞા લીધા વિના ઘર યા કમ્બલ આદિ કોઈ વસ્તુથી ઢાંકેલ યા સણના પડદાથી બંધ કરેલ બારણા તથા કિવાડને સ્વયં ન ખોલે, અર્થાત્ ઢંકેલ જે સ્નાનાદિ કરતી સ્ત્રી આદિને

स्त्र्यादीनामप्रतीतिकारणत्वात्, तादृशव्यवहारानौचित्याच्च, तस्मादावश्यकतायां तत्स्वामिनं पृष्ट्वैवोद्घाटयेदिति भावः ॥१८॥

१ २ ३ ४
मूलम्–गोयरग्गपविट्ठो य, वच्च-मुत्तं न धारए ।
६ ५ ७ ८ ९
ओगासं फासुअं नच्चा, अणुन्नविअ वोसिरे ॥१९॥

छाया–गोचराग्रप्रविष्टश्च, वर्चो-मूत्रं न धारयेत् ।
अवकाशं प्रासुकं ज्ञात्वा, अनुज्ञाप्य व्युत्सृजेत् ॥१९॥

सान्वयार्थः–गोयरग्गपविट्ठो=गोचरीमें गया हुआ मुनि वच्च–मुत्तं=मल और मूत्रको नधारए=नहीं रोके अर्थात् मल-मूत्र-की बाधा उपस्थित होनेपर उनके वेगका अवरोध न करे, (किन्तु) फासुयं=प्राशुक-जीवरहित ओगासं=स्थण्डिल-भूमिको नच्चा=जानकर अणुन्नविय=गृहस्थकी आज्ञा लेकर वोसिरे=मल-मूत्रका त्याग करे ॥१९॥

टीका–'गोयरग्ग०' इत्यादि । पूर्वं निवृत्तबाधोऽपि गोचराग्रप्रविष्टो मुनिः पुनस्तद्बाधायामुपस्थितायां वर्चो-मूत्रं=मलं प्रस्रावं च न-धारयेत्=नावरुन्ध्यात् । यत उक्तम्–

"जओ मुत्तनिरोहे चक्खूवघाओ भवति, वच्चनिरोहे जीविओवघाओ

करती हुई स्त्री आदिको अप्रतीतिका कारण है, तथा लोकव्यवहारसे भी अनुचित है, अतः आवश्यकता होने पर उसके स्वामीको पूछ करके ही किवाड़ परदा आदि खोलना चाहिए ॥१८॥

'गोयरग्ग०' इत्यादि । गोचरी जानेके पहले लघुनीत और बड़ीनीतकी शंकाको निवृत्त करलेने पर भी यदि गोचरीके लिए चले जाने पर पुनः लघुशंका आदि की शंका होजाय तो मल–मूत्र को रोके नहीं, क्योंकि कहा है–

"मूत्रके निरोध करने से नेत्रोंको हानि होती है और मलका

અપ્રતીતિનું કારણ બને છે, તથા લોકવ્યવહારથી પણ અનુચિત છે તેથી જરૂર પડતા તેના સ્વામીને પૂછી લઈને જ કમાડ પડદો આદિ ખોલવા જોઇએ (૧૮)

गोयरग्ग० ઇત્યાદિ ગોચરીએ જવા પહેલા લઘુનીતિ અને વડીનીતિની શંકાને નિવૃત્ત કરવા છતા પણ જો ગોચરી માટે નીકળી ગયા પછી ફરી લઘુ-શંકા આદિની શંકા થઈ જાય તો મળ-મૂત્રને રોકવા નહિ, કારણ કે કહ્યું છે કે–

'મૂત્રનો નિરોધ કરવાથી નેત્રોને હાની થાય છે અને મળનો નિરોધ કરવાથી

असोइणा य मायविराहणा इत्यादि।

नन्वेवं यदि किं कुर्यात् ? इत्याह-मासुक=निर्जन्तुकं निरवद्यमित्यर्थः, अप्पकायं=स्वल्पकं ज्ञात्वा, अणुजाण्य=गृहस्थं समुच्य तदाज्ञामादापेत्यर्थः, वुत्सजेत्=परित्यजेत् ॥१९॥

मूलम्-णीयदुवारं तमसं कुट्ठगं परिवज्जए ।
अचक्खुविसओ जत्थ, पाणा दुप्पडिलेहगा ॥२०॥

छाया—नीचद्वारं तामसं, कोष्ठकं परिवर्जयेत् ।
अचक्षुर्विषयो यत्र, प्राणाः दुष्प्रतिलेखकाः ॥२०॥

शान्वयार्थः-णीयदुवारं=नीचे द्वारवाले तमसं=अन्धकाररहित कुट्ठगं=कोठेको परिवज्जए=वरजे अर्थात् वहां आहार पानी नहीं लेवे, क्योंकि जत्थ=जहां अचक्खुविसओ=आंखका प्रसार नहीं होता (तथा) पाणा=द्वीन्द्रिय आदि प्राणियोंका दुप्पडिलेहगा=प्रतिलेखन नहीं हो सकता ॥२०॥

टीका—'णीयदुवारं०' इत्यादि। नीचद्वारं=नीचं=निम्नं द्वारं=प्रवेश-निर्गम-मार्गो यस्य स तं तथोक्तम्, द्वारमप्रवेशे प्रवेश निर्गमाभ्यामात्मसंयमविराधनायाः संभवात्, तामसम्=तमोपुक्तमप्रकाशमित्यर्थः, कोष्ठकं=गृहाभ्यन्तरमपवरकादिकं परिवर्जयेत् न तत्राऽऽहारादिकं गृह्णीयादित्यर्थः। किं सामान्येनाप निषेधः ?

निरोध करने से जीवन को हानि पहुंचती है, तथा पुरी तरह आत्म विराधना होती है।"

तो क्या करे सो बताते हैं-जीवरहित (निरवद्य) स्थान देखकर गृहस्थकी आज्ञा लेकर उस स्थानमें मल-मूत्रका त्याग करे ॥१९॥

' णीयदुवार० ' इत्यादि। नीचे द्वारवाले कोठेमें भिक्षाके लिए नहीं जाना चाहिये, क्योंकि उसमें जाने आनेसे आत्मा और संयमकी विराधनाका संभव है। तथा अन्धकारयुक्त कोठेमें भी आहार आदि

ઇચ્છનને વાનિ પણેવિ છે, અને બદલા દીતે આત્મવિરાધના થાય છે.'

તો શું કરવું, તે હવે બતાવે છે-જીવરહિત (નિરવદ્ય) સ્થાન જોઈને ગૃહસ્થની આજ્ઞા લઈને એ સ્થાનમાં મળ-મૂત્રનો ત્યાગ કરે (૧૯)

णीयदुवारं ઇત્યાદિ નીચા દ્વારવાળા કોઠામાં ભિક્ષાને માટે ન જવું કારણ કે તેમા જવા-આવવાથી આત્મા અને સંયમની વિરાધનાનો સંભવ છે તથા અંધકારયુક્ત કોઠામાં પણ આહાર આદિ ગ્રહણ ન કરવા, તાત્પર્ય એ

नेत्याह-यत्र=यस्मिन् कोष्ठकादौ, अचक्षुर्विषयः=अत्र 'अ' 'चक्षुर्विषयः' इति पृथक् पदद्वयं, तत्र 'अ' इति निपातो नञर्थकः 'अभावे नञ्-ऽ-नो-नाऽपी'-त्यमरात्, तथाच-चक्षुर्विषयः=चक्षुरिन्द्रियजन्यव्यापारप्रसरः अ=न भवेदिति शेषः, ततः किमित्याह=प्राणाः=द्वीन्द्रियादयः दुष्प्रतिलेखकाः=दुर्निरीक्ष्या'भवन्ती'-ति शेषः, तत्र भिक्षां गृह्णतः साधोरीर्यै-षणयोः शुद्धिर्न जायते ॥२०॥

१ ३ ४ ५ २

मूलम्-जत्थ पुप्फाइं बीयाइं, विप्पइन्नाइं कुट्ठए ।

६ ७ ८ ९ १०

अहुणोवलित्तं उल्लं, दट्ठूणं परिवज्जए ॥ २१ ॥

छाया—यत्र पुष्पाणि बीजानि, विप्रकीर्णानि कोष्ठके ।

अधुनोपलिप्तमार्द्रं, दृष्ट्वा परिवर्जयेत् ॥२१॥

सान्वयार्थः-जत्थ=जिस कुट्ठए=कोठेमें पुप्फाइ=फूल (और) बीयाइं=बीज विप्पइन्नाइं=बिखरे हुए हों उस कोठेको, तथा अहुणोवलित्तं=तुरन्तके लिपे हुए उल्लं=गीले कोठेको दट्ठूणं=देखकर परिवज्जए=वर्जे ॥२१॥

टीका—'जत्थ' इत्यादि। यत्र कोष्ठके गृहे वा सचित्तानि पुष्पाणि बीजानि वा विप्रकीर्णानि=इतस्ततः प्रसृतानि भवेयुः, यद्वा तत्काललिप्तमत एवार्द्रं कोष्ठकादि तत् साधुः परिवर्जयेत्=तत्र न गच्छेदित्यर्थः ॥२१॥

ग्रहण न करे। तात्पर्य यह है कि जिस कोठेमें अन्धकारके कारण नेत्रोंकी प्रवृत्ति न होती हो, और इसीलिए द्वीन्द्रिय प्राणी सरलतासे दिखाई न देते हों उसमें भिक्षा लेनेसे ईर्या और एषणा की शुद्धि नहीं होती ॥२०॥

'जत्थ पुप्फाइं० इत्यादि। जिस कोठे आदिमें सचित्त पुष्प सचित्त बीज बिखरे हुए हों, तथा तत्काल लिपनेसे जो गीला हो उस कोठे या अन्य-गृह आदिमें प्रवेश न करे ॥२१॥

છે કે જે ઓરડામા અધકારને કારણે નેત્રો કામ ન કરી શકતા હોય અને તેથી કરીને દ્વીન્દ્રિયાદિ પ્રાણી સહેલાઇથી ન જોઇ શકાતા હોય તેમા ભિક્ષા લેવાથી સાધુની ઇર્યા તથા એષણાની શુદ્ધિ જળવાતી નથી (૨૦)

જત્થ પુપ્ફાઇ૦ ઇત્યાદિ જે ઓરડા આદિમા સચિત્ત પુષ્પ સચિત્ત બીજ વેરાયલા હોય તથા તત્કાળ લીંપવામા આવ્યો હોવાથી લીલો હોય તે ઓરડામાં યા ગૃહાદિમા પ્રવેશ ન કરવો (૨૧)

१ ३ ४ ५ ६ १०
मूलम्-एलग दारग साणं, वच्छग वावि कोट्टए ।
८ ११ १२ ९ ७ १
उल्लंघिया न पविसे, विउहित्ताण व संजए ॥ २१ ॥

छाया—एडकं दारकं श्वानं, वत्सकं वाऽपि कोष्ठके ।
उल्लङ्घ्य न प्रविशेत्, व्यूह्य वा संयतः ॥२१॥

सान्वयार्थः-एलगं=भेड दारकं=बालक साणं=कुत्ते वच्छगं=बछडे अपिवा=इस प्रकार दूसरे अर्थात् पकरा-पकरी पाडा पाडी आदिको उल्लंघिया=लांघ करके, वा=अथवा विउहित्ताण=हाथ आदिसे हटाकर संजए=साधु कोट्ठए=कोठे घर में न पविसे=प्रवेश नहीं करे ॥२१॥

टीका—'एलगं' इत्यादि । संयतः=भिक्षुः, एडकम्=मेषम्, दारकम्=अर्भकम्, श्वानं=कुक्कुरं, वत्सकम्=गोशिशुं वा, अपिशब्दात्महिष्यादिशिशुग्रहणम्, उल्लङ्घ्य=अतिक्रम्य व्यूह्य=अपोह्य हस्तादिनाऽपसार्येत्यर्थः, कोष्ठके न प्रविशेत् ॥२१॥

१ २ ४ ३ ५
मूलम्-असंसत्तं पलोइज्जा, नाइदूरावलोयए ।
६ ० ८ ७ ९
उप्फुल्लं न विणिज्झाए, नियट्टिज्ज अयंपिरो ॥२२॥

छाया—असंसक्तं प्रलोकेत, नातिदूरमवलोकेत ।
उत्फुल्लं न विनिध्यायेत् निवर्तेताऽजल्पन् ॥२२॥

सान्वयार्थः-असंसत्तं=आसक्तिरहित होकर पलोइज्जा=देखे अर्थात् रागादि पूर्वक किसीको न देखे, नाइदूरावलोयए=अत्यन्त दूर दृष्टि डालकर-अन्धी दृष्टिसे न देखे तथा उप्फुल्लं=आँखें फाड़-फाड़कर अथवा मुसकराता हुआ दृष्टि लगाकर नविणिज्झाए=नहीं देखे, (भिक्षाकी प्राप्ति न हो तो) अयंपिरो=कुछभी नहीं बोलता हुआ अर्थात् बडबडाट नहीं करता हुआ वहांसे नियट्टिज्ज=वापस लौट आवे ॥२२॥

टीका—'असंसत्तं०' इत्यादि । असंसक्तम्=आसक्तिरहितं यथास्याद्या

'एलग०' इत्यादि । मेढ तथा बकरा, बालक, कुत्ता, बछडा तथा पाडा-पाडी आदिका उल्लंघन करके, अथवा उनको हाथ आदिसे हटाकर साधु कोठे आदिमें प्रवेश न करे ॥२१॥

'असंसत्तं०' इत्यादि । आसक्त होकर रागादिपूर्वक किसीका

एलग० इत्यादि मेढ तथा બકરો, બાળક, કૂતરો, વાછરડો તથા પાડા-પાડી આદિને ઓળંગીને અથવા હાથ આદિથી હઠાવીને સાધુ કોઠારમાં પ્રવેશ ન કરે. (૨૧)
असंसत्तं० इत्यादि આસક્ત થઈને રાગાદિપૂર્વક કોઈનું અવલોકન ન કરે

मलोकेत=पश्येत्, अन्यथा रागादिसम्भवात् । अतिदूरं=दातुरागमनप्रदेशात्परं नावलोकेत, साधौ तस्करतादिशङ्कासंभवात् । उत्फुल्लं=स्मेरं यथा स्यात्तथा नेत्रे विस्फार्येत्यर्थः न विनिर्ध्यायेत्=न पश्येत् । कदाचिद्भिक्षाया अलाभे अजल्पन्= दैन्योपालम्भवचनानि अब्रुवन् निवर्त्तेत=प्रत्यावर्त्तेत ।

'असंसत्तं' इति पदेन दृष्ट्यनुरागोऽपाकृतः । 'नाइदूरा०' इत्यादिना साधौ चौरत्वाद्याशङ्का निराकृता । 'उप्फुल्लं०' इत्यादिना, वराकेणानेन साधुना नावलोकितो नाप्यनुभूत एतादृशो विभवोऽतोऽयं दीनः' इत्याद्याशङ्का व्युदस्ता ॥२३॥

३ ४ ५ १ २

मूलम्-अइभूमिं न गच्छिज्जा, गोयरग्गगओ मुणी ।

६ ७ ८ ९ १० ११

कुलस्स भूमिं जाणित्ता, मियं भूमिं परक्कमे ॥२४॥

अवलोकन न करे । दाता जिस स्थानसे आता हो उस स्थानसे ज्यादा दूर न देखे, क्योंकि दूर तक देखनेसे किसीको ऐसी शंका हो जाय कि 'यह चोर है' इत्यादि । किसी पदार्थकी ओर आंखें फाड़-फाड़ कर न देखे । यदि भिक्षाकी प्राप्ति न हो तो दीन वचन न बोले-न बड़बड़ावे, किन्तु मौनसहित पीछा फिर जावे ।

'असंसत्तं' पदसे नेत्रविषयक अनुराग का त्याग प्रगट किया है । 'नाइदूरा०' इत्यादि पदसे यह सूचित किया है कि साधुको ऐसा आचरण करना चाहिए जिससे किसीको चोर आदि होनेका सन्देह न हो । 'उप्फुल्ल०' इत्यादि पदसे इस सन्देह को दूर किया है कि कोई यह न समझे कि-'अरे! इस बेचारे साधुने ऐसी विभूति न कभी देखी है और न कभी भोगी है इसलिए यह बड़ा दीन है ॥२३॥

દાતા જે સ્થાનમાથી આવતો હોય એ સ્થાનથી વધારે દૂર ન જોવુ, કારણ કે દૂર સુધી જોવાથી કોઇને એવી શંકા આવી જાય કે 'આ ચોર છે' ઇત્યાદિ જો ભિક્ષાની પ્રાપ્તિ ન થાય તો દીન વચન ન બોલવા, કે ન બડબડવુ, પરન્તુ મૌનસહિત પાછા ફરવું

असंसत्तं० શબ્દથી નેત્રવિષયક અનુરાગનો ત્યાગ પ્રકટ કર્યો છે नाइदूरा० ઇત્યાદિથી એમ સૂચિત કરવામા આવ્યુ છે કે સાધુએ એવુ આચરણ કરવુ જોઇએ કે જેથી કોઇને ચોર આદિ હોવાનો સદેહ ન પડે उप्फुल्लं० ઇત્યાદિ શબ્દથી એ સદેહ દૂર કર્યો છે કે કોઇ એમ ન સમજે કે 'અરે! આ બિચારા સાધુએ એવી વિભૂતિ નથી કોઇવાર જોઇ અને નથી કોઇવાર ભોગવી તેથી એ બહુ જ દીન છે (૨૩)

छाया—अतिभूमिं न गच्छेत्, गोचराग्रगतो मुनिः ।
कुलस्य भूमिं ज्ञात्वा, मितां भूमिं पराक्रामेत् ॥२४॥

सान्वयार्थः—गोयरग्गगओ=गोचरीमें गया हुआ मुणी=साधु अइभूमिं=गृहस्थकी मर्यादित भूमिसे आगेकी उसकी आज्ञाके विना न गच्छिज्जा=नहीं जावे, (किन्तु) कुलस्स=गृहस्थके घरकी भूमिं=मर्यादित भूमिको जाणित्ता=जानकर मियं भूमिं=जिस घरमें जहांतक जानेकी मर्यादा हो वहांतक ही परक्कमे=जावे ॥२४॥

टीका-'अइभूमिं०' इत्यादि । गोचराग्रगतो मुनिः अतिभूमिं=परमर्यादया गृहस्थानुज्ञातां भूमिमतिक्रम्य=उल्लङ्घ्य न गच्छेत् । तर्हि किं कुर्यात् ? इत्याह-कुलस्य भूमिं=मर्यादां स्त्रियस्यवधिं ज्ञात्वा मितां=परिच्छिन्नां स्वावस्थानयोग्यां भूमिं=स्थाने पराक्रामेत्=गत्वा तिष्ठेत्, विपरीताचरणे हि गृहस्वरोषादि सम्भवः ॥२४॥

१ २ ३ १
सुत्तं तत्थेव पडिलेहिज्जा, भूमिभागं वियक्खणो ।
५ ७ ६ ८ ९
सिणाणस्स य वच्चस्स, संलोगं परिवज्जए ॥२५॥

छाया—सूत्रमेव प्रतिलिखेत्, भूमिभागं विचक्षणः ।
स्नानस्य च वर्चसः, संलोकं परिवर्जयेत् ॥२५॥

सान्वयार्थः—तत्थेव=जिस मर्यादित भूमिपर खड़ा है उसी भूमिभागे=भूमि भागको वियक्खणो=विचक्षण साधु पडिलेहिज्जा=प्रतिलेखन करे, अर्थात् वहांकी

'अइभूमिं० इत्यादि । जिस घरमें भूमिकी जितनी मर्यादा हो उसे उल्लंघन करके मुनि गृहस्थकी आज्ञा विना आगे नहीं जावे, किन्तु उस कुलकी मर्यादाको जानकर गमन करने योग्य परिमित स्थान तकही जाकर खड़ा हो जाय-अर्थात् किसीकी मर्यादाका उल्लंघन न करे। इसके विपरीत आचरण करनेसे गृहस्थको क्रोध आने आदिकी संभावना रहती है ॥२४॥

अइभूमिं० इत्यादि જે ઘરમાં ભૂમિની જેટલી મર્યાદા હોય તેને ઉલ્લંઘીને મુનિ ગૃહસ્થની આજ્ઞા વિના આગળ ન જાય, પરન્તુ એ કુળની મર્યાદાને જાણીને ગમન કરવા યોગ્ય પરિમિત સ્થાન સુધી જ જઈને ઊભો રહે, અર્થાત્-કોઈની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન ન કરે, એનાથી વિપરીત આચરણ કરવાથી ગૃહસ્થને ક્રોધ આદિ દોષ થવાની સંભાવના રહે છે (૨૪)

भूमिको पूंजकर खड़ा रहे और सिणाणस्स=स्नानघरकी तर्फ य=तथा वच्चस्स=टट्टी-पेशाव-घरकी तर्फ संलोगं=दृष्टि परिवज्जए=न डाले ॥२५॥

टीका—'तत्थेव०' इत्यादि। विचक्षणः=निपुणः तत्रैव=स्वाधिष्ठानस्थान एव भूमिभागं प्रतिलिखेत्=संपश्येत्, स्नानस्य=स्नानगृहस्य वर्चसः=वर्चोगृहस्य च मलपरित्यागगृहस्येत्यर्थः, संलोकं=प्रेक्षणं परिवर्जयेत्। 'विअक्खणो' इत्यनेनाऽगीतार्थस्य स्वतन्त्रतया गोचरीगमनं निषिद्धम्। 'सिणाणस्स' इत्यादिना च नग्नस्त्र्यादिदर्शनाद्रागादिसंभव इति सूचितम् ॥२५॥

१ २ ३ ४
मूलम्-दगमट्टियआयाणे, बीयाणि हरियाणि य।
५ ७ ६
परिवज्जंतो चिट्ठिज्जा, सविंदियसमाहिए ॥२६॥

छाया—दकमृत्तिकाऽऽदानं, बीजानि हरितानि च ॥
परिवर्जयंस्तिष्ठेत्, सर्वेन्द्रियसमाहितः ॥२६॥

सान्वयार्थः-(और वहांभी) दगमट्टियआयाणे=सचित्त जल और मिट्टीयुक्त मार्गको बीयाणि=शालि आदि बीजोंको य=और हरियाणि=हरित कायको परिवज्जंतो=वरजता हुआ अर्थात् उससे हटकर सविंदियसमाहिए=सब इन्द्रियोंको गोपता हुआ चिट्ठिज्जा=खड़ा रहे ॥२६॥

'तत्थेव०' इत्यादि। विचक्षण भिक्षु जिस मर्यादित भूमिपर खड़ा है वहींके भूमिभागका प्रतिलेखन करे, स्नानघर तथा उच्चार आदिके स्थानकी ओर दृष्टि न डाले। 'वियक्खणो' पदसे अगीतार्थ साधुको स्वतन्त्र गोचरी करनेका निषेध किया गया है। 'सिणाणस्स' इत्यादि पदोंसे-'नग्नस्त्री आदि दीखजानेके कारण रागादि भाव उत्पन्न होना संभव है'-यह सूचित किया गया है ॥२५॥

તત્થેવ૦ ઇત્યાદિ વિચક્ષણ ભિક્ષુ જે મર્યાદિત ભૂમિ પર ઊભો હોય યાના ભૂમિભાગનું પ્રતિલેખન કરે, સ્નાન-ઘર તથા ઉચ્ચાર આદિના સ્થાન (જાજરૂ)ની તરફ દૃષ્ટિ ન ફેંકે વિયક્ખણો શબ્દથી અગીતાર્થ સાધુને સ્વતંત્ર ગોચરી કરવાનો નિષેધ કરવામા આવ્યો છે સિણાણસ્સ ઇત્યાદિ પદોથી 'નગ્ન સ્ત્રી આદિ દેખાઈ જવાને કારણે રાગાદિ ભાવ ઉત્પન્ન થવાનો સભવ છે'-એમ સૂચિત કરવામા આવ્યુ છે (૨૫)

टीका—'दगमट्टिय०' इत्यादि। 'वक्खविकाऽऽवाने=वृक्ष च शुक्षिका चेति वक्खविके, आवीयते=आनीयतेऽनेनेत्यावानं=मार्गः, वक्खविकयोरावानं वक्खविकाऽऽवाने=जलशुक्षिकाऽऽनयनमार्गस्तत्। बीजानि=सचित्तानि शाल्यादीनि, हरितानि=वनस्पतिमात्राणि, चकारादन्यान्यप्यकल्पनीयवस्तुजातानि परिवर्जयन्=परित्यजन् सर्वेन्द्रियसमाहितः=सर्वेन्द्रियविषयव्यापाररहितस्तिष्ठेत्=अवस्थितिं कुर्यात् ॥२६॥

मूलम्-तत्थ से चिट्ठमाणस्स, आहरे पाणभोयणं।
अकप्पियं न गेण्हिज्जा, पडिगाहिज्ज कप्पियं ॥२७॥

छाया—तत्र तस्मै तिष्ठते, आहरेत्पान भोजनम्।
अकल्पिकं न गृह्णीयात्, प्रतिगृह्णीयात्कल्पिकम् ॥२७॥

सान्वयार्थः-तत्थ=वहां चिट्ठमाणस्स=खड़े हुए तस्स=उस साधुके लिए (गृहस्थ) पाणभोयणं=आहार पानी आहरे=लाकर देवे तो (साधु उसमें) अकप्पियं=अकल्पनीय आहार आदि न गेण्हिज्जा=नहीं लेवे, (किन्तु) कप्पियं=कल्पनीय होवे तो पडिगाहिज्जा=लेवे ॥२७॥

टीका—'तत्थ से०' इत्यादि। तत्र=गृहस्थगृहे ठिइते तस्मै[1] निश्चले

१ वक्खशब्दो जलपर्यायवचनः-'मोक्कं पाणेइंवनमत्र जीवनीयं दकं च।' इति धनञ्जयकोशात्।

२ सूत्रे प्राकृतत्वाच्चतुर्थ्याः षष्ठी।

'दगमट्टिय०' इत्यादि। सचित्त जल और शुक्तिका लानेके मार्गका, और शालि आदि सचित्त बीज, वनस्पतिकाय तथा अन्य अकल्प्य पदार्थोंका वर्जन करता हुआ-मनसे दूर हट कर सब इन्द्रियोंका संयम करता हुआ खड़ा होवे ॥२६॥

'तत्थ से' इत्यादि। गृहस्थके घरमें खड़े हुए साधुको गृहिणी (स्त्री)

दगमट्टिय० ઇત્યાદિ. સચિત્ત જળ અને શુક્તિ (છીપ) લાવવાનો માર્ગ, સચિત્ત બીજ, વનસ્પતિકાય તથા અન્ય અકલ્પ્ય પદાર્થોનું વર્જન કરતા-તેમાંથી દૂર હટીને સર્વ ઇન્દ્રિયોનો સંયમ કરતો ઊભો રહે. (૨૬)

तत्थ से ઇત્યાદિ. ગૃહસ્થના ઘરમાં ઊભેલા સાધુને ગૃહિણી (સ્ત્રી) આદિ

गृहिण्यादिः पानभोजनं=पानं-पेयं तिलतण्डुलादिधावनजलम् भोजनं=भोज्यमन्नादिकम् आहरेत्=उपनयेत्-दद्यादित्यर्थः। तत्रायं विशेषः=उपनेतेषु पानभोजनादिषु अकल्पिकं=कल्पितुमयोग्यमनेषणीयमित्यर्थः, न गृह्णीयात्=नाददीत, कल्पिकं=कल्प्यं निरवद्यं प्रतिगृह्णीयात् ॥२७॥

१ २ ३ ५ ४
मूलम्-आहरंती सिया तत्थ, परिसाडिज्ज भोयणं ।
६ ७ ८ ११ १० १२ ९
दिंतियं पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ २८ ॥

छाया-आहरन्ती स्यात्तत्र, भोजनं परिशाटयेत् ।
ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥२८॥

सान्वयार्थः-और-आहरंती=आहार-पानी देती हुई वह-दात्री सिया=कदाचित् अगर तत्थ=वहां भोयणं=भोजन-पान परिसाडिज्ज=नीचे गिरावे तो दिंतियं=देती-हुई उस बाईसे (साधु) पडियाइक्खे=कहे कि तारिसं=इस प्रकारका आहार-पानी मे=मुझे न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥२८॥

टीका-'आहरंती०' इत्यादि। आहरन्ती=भिक्षामानीय ददती गृहिणी स्यात्=कदाचित् तत्र स्थाने भोजनम्=आहारं परिशाटयेत्=इतस्ततो विकिरेत् जानुप्रमाणोच्चप्रदेशात् कणादिमात्रमपि, तदधःप्रदेशाच्च निरन्तरं पातयेदिति वृद्धाः, तदा ददतीं प्रति भिक्षुः आचक्षीत=ब्रूवीत, तादृशम्=उक्तप्रकारकमन्नादिकं मे=मम न-कल्पते=न-युज्यते न ग्राह्यमिति भावः।

आदि तिल तण्डुल आदिका धोवन, तथा अन्नादिक देवे तो उनमेंसे अकल्पनीय (अनेषणीय) पदार्थोंका ग्रहण न करे, कल्पनीयका ग्रहण करे ॥ २७ ॥

'आहरंती' इत्यादि। अशनादि देते समय दाताके हाथसे घुटनेसे ऊपरके प्रदेशसे यदि एक भी कण गिर जाय, अथवा घुटनेसे नीचेके प्रदेशसे निरन्तर गिर रहा हो तो भिक्षु दातासे कहे कि ऐसा अन्नादिक मेरे लिए ग्राह्य नहीं है।

તલ તંદુલ (ચોખા) આદિનું ધોવણ તથા અન્નાદિક આપે તો એમાંથી અકલ્પનીય (અનેષણીય) પદાર્થોને ગ્રહણ ન કરે, કલ્પનીયને ગ્રહણ કરે (૨૭)

આહરંતી૦ ઇત્યાદિ અશનાદિ દેતી વખતે દાતાના હાથમાંથી ઘુંટણની ઉપરના પ્રદેશથી જો એક પણ કણ પડી જાય, અથવા ઘુંટણથી નીચેના પ્રદેશથી નિરંતર પડી રહ્યું હોય તો ભિક્ષુ દાતાને કહે કે એવા અશનાદિ મારે ગ્રાહ્ય નથી

पाकादिग्रहणकार्याणां प्रायः स्त्र्यधीनत्वेन तत्रोपस्थितिभयात्पाठद्वयम् ।२८।

५ १ ४ ३ २
मूलम्-संमद्दमाणी पाणाणि, बीयाणि हरियाणि य ।
१ ७ ८ ६
असंजमकरिं नच्चा, तारिस परिवज्जए ॥ २९ ॥

छाया—संमर्दयन्ती पाणान्, बीजानि हरितानि च ।
असंयमकरीं ज्ञात्वा तादृशीं परिवर्जयेत् ॥२९॥

सान्वयार्थः—तथा—पाणाणि=बेइन्द्रियादिक प्राणियोंको बीयाणि=शालि आदि बीजोंको च=और हरियाणि=हरी वनस्पतिकायको संमद्दमाणी=पैरोंसे कुचलती हुई (आहार पानी देवे तो) उसे असंजमकरिं=साधुके लिये अयतना करनेवाली नच्चा=जानकर (साधु) तारिस=सदोष आहार देने वाली उसे परिवज्जए=तजे अर्थात् उसके हाथसे आहार पानी नहीं लेवे ॥२९॥

टीका-'संमद्दमाणी०' इत्यादि । प्राणान् बीजानि हरितानि च संमर्दयन्ती=पादसंघट्टनादिना पीडयन्ती अशनादिकं ददातीति शेषः, तदा असंयमकरीं=साधुनिमित्तमयतनाकारिणीम् ज्ञात्वा तादृशीम्=उक्तस्वरूपां सदोषमाहारादिकं ददतीं तां परिवर्जयेत्=परित्यजेत्, तदुक्तौ नाशादिकं गृह्णीयादित्यर्थः । इदं भिक्षादानमागच्छन्ती प्राणादीनि मर्दयतीति तद्विराधना मत्पात्रपतनेनेति भावयन् भिक्षां न गृह्णीयादिति भावः ॥२९॥

रसोईका काम प्रायः स्त्रियोंके अधीन रहता है और रसोईमें गुरुकर्म तथा जीवोंकी मौजूद रहती है, अतः एव गाथामें स्त्रीका ग्रहण किया है ॥२८॥

'संमद्दमाणी०' इत्यादि । प्राण बीज वनस्पति आदि सचित्तको कुचलती-रौंदती हुई अन्नादि देवे तो साधुके लिए अयतना करनेवाली समझकर उसे त्याग देवे, अर्थात् उसके हाथसे अन्नादि ग्रहण न करे। तात्पर्य यह है कि-' यह भिक्षा देनेके लिए जो अयतना कर रही है ऐसी

રસોઈનું કામ પ્રાય સ્ત્રીઓને અધીન રહે છે અને રસોઈમાં ગુરુકર્મ અને જીવો મોજુદ રહે છે તેથી ગાથામાં સ્ત્રીને ગ્રહણ કરવામાં આવી છે (૨૮)

સમદ્દમાણી૦ ઇત્યાદિ પ્રાણ બીજ વનસ્પતિ આદિ સચિત્તને કચડતી-રોળતી (છતી) અન્નાદિ આપે તો સાધુને માટે અયતના કરનારી સમજીને લેવા જેવા હાથથી અન્નાદિ ગ્રહણ ન કરે. તાત્પર્ય એ છે કે- આ ભિક્ષા આપવાને જે અયતના કરી રહી છે એવી અવસ્થામાં આહાર લેવાથી

२ ३ ४ ५
मूलम्-साहट्टु निक्खवित्ताणं, सचित्तं घट्टियाणिय ।
६ १ ७ ८
तहेव समणट्ठाए, उदगं संपणुल्लिया ॥ ३० ॥
९ १० १२ ११
ओगाहइत्ता चलइत्ता, आहरे पाणभोयणं ।
१३ १४ १७ १५ १८ १६
दिंतियं पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥३१॥

छाया—संहृत्य निक्षिप्य, सचित्तं घट्टयित्वा ।
तथैव श्रमणार्थम्, उदकं संप्रणुद्य ॥३०॥
अवगाह्य चालयित्वाऽऽहरेत्पानभोजनम् ।
ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥३१॥

सान्वयार्थः-समणट्ठाए=साधुके लिए साहट्टु=संहरण करके अर्थात् एक बरतनसे दूसरे बरतनमें डालकरके, निक्खिवित्ताणं=सचित्त वस्तु पर आहारादिको रखकर अथवा आहारादिके ऊपर सचित्त वस्तुको रखकर, सचित्तं=सचित्त वस्तुका घट्टियाणिय=संघट्टा-स्पर्श-करके, तहेव=उसीप्रकार उदगं=सचित्त अप्कायको संपणुल्लिया=इधर-उधर रखकर, ओगाहइत्ता=वर्षासे आँगनमें भरे हुए पानीमें अवगाहन-प्रवेश-करके, चलइत्ता=रुके हुए जलको नालीद्वारा या हाथसे बाहर निकालकर यदि पाणभोयणं=आहार-पानी आहरे=देवे तो दिंतियं=देती हुई उस बाईसे (साधु) पडियाइक्खे=कहे कि तारिसं=इस प्रकारका आहारपानी मे=मुझे न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥३०-३१॥

टीका—'साहट्टु०' इत्यादि, 'ओगाहइत्ता' इत्यादि च । यदि श्रमणार्थं=भिक्षुनिमित्तं संहृत्य=भाजनाद्भाजनान्तरे संहरणं कृत्वा ,

---

अवस्थामें आहार लेनेसे मुझे भी इस हिंसाका भागी बनना पड़ेगा' ऐसा विचार करके मुनि उससे आहार न ले ॥२९॥

'साहट्टु०' इत्यादि, और 'ओगाहइत्ता०' इत्यादि । यदि श्रमणके लिए एक बर्त्तनसे दूसरे बर्त्तनमें संहरण करके (निकालकर), निक्षेपण

મારે પણ એ હિંસાના ભાગી બનવુ પડશે' એવો વિચાર કરીને મુનિ તેના હાથથી આહાર લે નહિ

સાહટ્ટુ૦ ઇત્યાદિ, અને ઓગાહઇત્તા૦ ઇત્યાદિ જો શ્રમણને માટે એક વાસણમાંથી બીજા વાસણમા સહરણ કરીને (કાઢીને), નિક્ષેપણ કરીને (એકને

संहरणस्य चतुर्भङ्गी यथा—

(१) सचित्ते सचित्तस्य, (२) सचित्तेऽचित्तस्य, (३) अचित्ते सचित्तस्य, (४) अचित्तेऽचित्तस्य संहरणम्। एष चतुर्थो भङ्गो ग्राह्यः। अस्यापि चत्वारो भङ्गा भवन्ति, तद्यथा—

(१) शुष्के शुष्कस्य, (२) शुष्के आर्द्रस्य, (३) आर्द्रे शुष्कस्य, (४) आर्द्रे आर्द्रस्य संहरणम्।

करके (एकके ऊपर दूसरेको रखकर), सचित्तके साथ संघटा करके (अलग करके), तथा अवगाहन करके—वर्षा ऋतुमें घरके आंगनमें बने (भरे) हुए वारिसके जलमें प्रवेश करके या इस नालीद्वारा निकालकर पान भोजन देवे तो देनेवालीसे श्रमण कहे कि 'ऐसा अन्न-पान आदि मुझे ग्राह्य नहीं है।'

पहले संहरणका वर्णन करते हैं—संहरणकी चौभंगी इस प्रकार होती है—

(१) सचित्तमें सचित्तका, (२) सचित्तमें अचित्तका (३) अचित्तमें सचित्तका, (४) अचित्तमें अचित्तका।

इन चार भंगोंमेंसे चौथा भंग साधुको कल्पनीय है। इसके भी चार भंग होते हैं—

(१) सूखेमें सूखेका, (२) सूखेमें गीलेका।
(३) गीलेमें सूखेका, (४) गीलेमें गीलेका।

ઉપર બીજાને રાખીને), અચિત્તની સાથે સચેત્ત કરીને, અન્ય ઉપભક્ત કરીને (અલગ કરીને) તથા અવગાહન કરીને, વર્ષા ઋતુમાં ઘરના આંગણમાં બનેલા વરસાદના પાણીમાં પ્રવેશ કરીને યા જેને નાળી (ખાલ) વડે બહાર નાખીને ભોજન-પાન આપે તો એ આપનારીને શ્રમણ કહે કે "એવું અન્ન-પાન મારે લાયક નથી."

પહેલાં સંહરણનું વર્ણન કરે છે સંહરણની ચૌભંગી આ પ્રકારે થાય છે—

(૧) સચિત્તમાં સચિત્ત, (૨) સચિત્તમાં અચિત્ત, (૩) અચિત્તમાં સચિત્ત, (૪) અચિત્તમાં અચિત્ત

એ ચાર ભાંગામાંથી ચોથો ભાંગો સાધુને માટે કલ્પનીય છે એના પણ ચાર ભાંગા થાય છે—

(૧) સૂકામાં સૂકું, (૨) સૂકામાં ભીનું, (૩) ભીનામાં સૂકું અને (૪) ભીનામાં ભીનું

एतेऽपि पुनः प्रत्येकं स्वगतालपत्वबहुत्वाभ्यां भिन्नाश्चतुर्भङ्गान् भजन्ते । तत्र [१] 'शुष्के शुष्कस्ये'-त्येतदाख्यप्रथमभङ्गस्य चतुर्भङ्गी यथा—

(१) अल्पशुष्के अल्पशुष्कस्य, (२) अल्पशुष्के बहुशुष्कस्य, (३) बहुशुष्के-ऽल्पशुष्कस्य, (४) बहुशुष्के बहुशुष्कस्य संहरणम् ।

[२] 'शुष्के आर्द्रस्ये'-त्येतद्द्वितीयभङ्गस्य चतुर्भङ्गी यथा—

(१) अल्पशुष्केऽल्पार्द्रस्य, (२) अल्पशुष्के बह्वार्द्रस्य, (३) बहुशुष्केऽल्पार्द्रस्य, (४) बहुशुष्के बह्वार्द्रस्य संहरणम् ।

[३] 'आर्द्रे शुष्कस्ये'-तितृतीयभङ्गस्य चतुर्भङ्गी यथा—

(१) अल्पार्द्रेऽल्पशुष्कस्य, (२) अल्पार्द्रे बहुशुष्कस्य, (३) बह्वार्द्रेऽल्पशुष्कस्य,

---

ये चारों भंग भी अल्पता और बहुलताके भेदसे चार चार प्रकारके होते हैं—

[१] 'सूखेमें सूखेका' इस प्रथम भंगकी चौभंगी इस तरह है—

(१) थोड़े सूखेमें थोड़े सूखेका, (२) थोड़े सूखेमें बहुत सूखेका। (३) बहुत सूखेमें थोड़े सूखेका, (४) बहुत सूखेमें बहुत सूखेका।

[२] 'सूखेमें गीलेका' इस दूसरे भंगकी चौभंगी-

(१) थोड़े सूखेमें थोड़े गीलेका, (२) थोड़े सूखेमें बहुत गीलेका, (३) बहुत सूखेमें थोड़े गीलेका, (४) बहुत सूखेमें बहुत गीलेका।

[३] 'गीलेमें सूखेका' इस तीसरे भंगकी चौभंगी-

(१) थोड़े गीलेमें थोड़े सूखेका, (२) थोड़े गीलेमें बहुत सूखेका,

---

એ ચાર ભાગો પણ અલ્પતા અને બહુલતાના ભેદ કરીને ચાર ચાર પ્રકારના થાય છે —

[૧] 'સૂકામા સૂકાનુ' એ પ્રથમની ચૌભગી આ પ્રમાણે છે.-

(૧) થોડા સૂકામા થોડા સૂકાનુ, (૨) થોડા સૂકામાં બહુ સૂકાનુ, (૩) બહુ સૂકામા થોડા સૂકાનું, (૪) બહુ સૂકામા બહુ સૂકાનુ

[૨] 'સૂકામા લીલાનુ' એ બીજા ભાગાની ચૌભગી-

(૧) થોડા સૂકામા થોડા લીલાનુ, (૨) થોડા સૂકામા બહુ લીલાનુ (૩) બહુ સૂકામા થોડા લીલાનુ, (૪) બહુ સૂકામા બહુ લીલાનુ

[૩] 'લીલામા સૂકાનુ' એ ત્રીજા ભાગાની ચૌભગી-

(૧) થોડા લીલામા થોડા સૂકાનુ, (૨) થોડા લીલામા બહુ સૂકાનુ,

(४) बहार्द्रं बहुशुष्कस्य संहरणम् ।

[४] 'आर्द्रं आर्द्रस्ये' ति चतुर्थभङ्गस्य चतुर्भङ्गी यथा—

(१) अल्पार्द्रेऽल्पार्द्रस्य, (२) अल्पार्द्रे-बहार्द्रस्य, (३) बहार्द्रेऽल्पार्द्रस्य, (४) बहार्द्रे बहार्द्रस्य संहरणम् ।

आसु पूर्वोक्तयोर्द्वयोः भङ्गयोरेकचतुर्भङ्ग्याः 'अल्पशुष्केऽल्पशुष्कस्य' 'बहुशुष्केऽल्पशुष्कस्ये-त्यादिरूपौ प्रथम-तृतीयभङ्गौ ग्राह्यौ स्तोपादेयौ, तथाग्रहणे पात्रोत्थापनादिना दातुः कष्ट-भाजनस्फुटन-वस्तुविकरणाऽप्रीत्यादिसम्भवात् ।

---

(३) बहुत गीलेमें थोड़े सूखेका, (४) बहुत गीलेमें बहुत सूखेका।

[४] 'गीलेमें गीलेका' इस चौथे भंगकी चौभंगी—

(१) थोड़े गीलेमें थोड़े गीलेका (२) थोड़े गीलेमें बहुत गीलेका (३) बहुत गीलेमें थोड़े गीलेका, (४) बहुत गीलेमें बहुत गीलेका।

इन चारों चौभंगियोंमेंसे 'थोड़े सूखेमें थोड़ा सूखा मिलाना' और 'बहुत सूखेमें थोड़ा सूखा मिलाना' ये पहले और तीसरे भंग ग्राह्य हैं दूसरे और चौथे भंग ग्राह्य नहीं हैं। इस प्रकारके ग्रहण करनेसे बर्तन उठानेके कारण दाताको कष्ट, बर्तनका फूट जाना, और वस्तुका बिखर जाना, और अप्रीति होना आदि दूषण होते हैं। जैसे किसी दाताने बहुत गीलेका या बहुत सूखेका संहरण करनेके लिए बड़ा भारी बर्तन उठाया तो उसे कष्ट होगा।

---

(૩) બહુ ભીનામાં થોડા સૂકાનું, (૪) બહુ ભીનામાં બહુ સૂકાનું

[૪] ભીનામાં ભીનાનું' એ ચોથા ભાંગાની ચોભંગી—

(૧) થોડા ભીનામાં થોડા ભીનાનું (૨) થોડા ભીનામાં બહુ ભીનાનું, (૩) બહુ ભીનામાં થોડા ભીનાનું, (૪) બહુ ભીનામાં બહુ ભીનાનું

આ ચાર ચોભંગીઓમાંથી થોડા સૂકામાં થોડું સૂકું મેળવવું' અને 'બહુ સૂકામાં થોડું સૂકું મેળવવું' એ પહેલા અને ત્રીજા ભાંગા ગ્રાહ્ય છે બીજા અને ચોથા ભાંગા ગ્રાહ્ય નથી. એ પ્રમાણે ગ્રહણ કરવાથી વાસણ ઉંચકવાને લીધે દાતાને કષ્ટ, વાસણ ફૂટી જવું અને વસ્તુ વેરાઈ-ઢોળાઈ જવી, અને અપ્રીતિ વગેરે આદિ દૂષણ થાય છે, જેમકે કોઈ દાતાએ બહુ ભીનામાં થોડા બહુ સૂકાનું સંહરણ કરવાને માટે બહુ મોટું વાસણ ઉંચકયું હોય તેને કષ્ટ થાય.

निक्षिप्य=एकस्योपर्यन्यस्य निक्षेपणं कृत्वा। निक्षेपणं च त्रिधा-सचित्तमचित्तं मिश्रं चेति, एतानाश्रित्य तिस्रश्चतुर्भङ्ग्यो भवन्ति। तत्र-

[१] सचित्ता-ऽचित्तयोश्चतुर्भङ्गी यथा-

(१) सचित्ते सचित्तस्य, (२) सचित्तेऽचित्तस्य, (३) अचित्ते सचित्तस्य, (४) अचित्तेऽचित्तस्य निक्षेपणम्। १।

[२] सचित्तमिश्रयोश्चतुर्भङ्गी यथा-

(१) सचित्त सचित्तस्य, (२) सचित्ते मिश्रस्य, (३) मिश्रे सचित्तस्य, (४) मिश्रे मिश्रस्य निक्षेपणम्। २।

[३] अचित्त-मिश्रयोश्चतुर्भङ्गी यथा-

(१) अचित्तेऽचित्तस्य, (२) अचित्ते मिश्रस्य, (३) मिश्रेऽचित्तस्य, (४) मिश्रे

निक्षेपण दोष तीन प्रकारका है-(१) सचित्त, (२) अचित्त, और (३) मिश्र। इन तीनोंको आश्रित करके तीन चौभंगियाँ होती हैं।

[१] सचित्त-अचित्तकी चौभंगी-

(१) सचित्तपर सचित्तका, (२) सचित्तपर अचित्तका, (३) अचित्त पर सचित्तका, (४) अचित्तपर अचित्तका। १।

[२] सचित्त-मिश्रकी चौभंगी—

(१) सचित्त पर सचित्तका, (२) सचित्त पर मिश्रका, (३) मिश्रपर सचित्तका, (४ मिश्रपर मिश्रका निक्षेप करना। २।

[३] अचित्त-मिश्रकी चौभंगी—

(१) अचित्त पर अचित्तका, (२) अचित्त पर मिश्रका। (३) मिश्रपर

નિક્ષેપણ દોષ ત્રણ પ્રકારનો છે (૧) સચિત્ત, (૨) અચિત્ત, (૩) મિશ્ર. એ ત્રણને આશ્રિત કરવાથી ત્રણ ચૌભંગીઓ થાય છે

[૧] સચિત્ત-અચિત્તની ચૌભંગી

(૧) સચિત્ત પર સચિત્તનું, (૨) સચિત્તપર અચિત્તનું, (૩) અચિત્ત પર સચિત્તનું (૪) અચિત્તપર અચિત્તનું ।૧।

[૨] સચિત્ત-મિશ્રની ચૌભંગી—

(૧) સચિત્ત પર સચિત્તનું, (૨) સચિત્ત પર મિશ્રનુ, (૩) મિશ્ર પર સચિત્તનુ, (૪) મિશ્ર પર મિશ્રનું, નિક્ષેપણ કરવુ ।૨।

[૩] અચિત્ત-મિશ્રની ચૌભંગી—

(૧) અચિત્ત પર અચિત્તનું, (૨) અચિત્ત પર મિશ્રનું, (૩) મિશ્ર પર

मिश्रस्य निक्षेपणमिति । ६ ।

पुनरपि पृथिव्यादिकायषट्कोपरि पृथिव्यादीनां निक्षेपणेन प्रथमचतुर्भङ्गी-स्थितप्रथममङ्गस्य 'सचित्ते सचित्तस्ये'-त्येवंरूपस्य षट्त्रिंशद्भेदा भवन्ति, तथाहि-

(१) पृथिव्यां पृथिव्याः, (२) अप्काम्, (३) तेजसः, (४) वायोः, (५) वनस्पतेः, (६) त्रसस्य निक्षेपणमिति षट् (६) ।

एवमप्कायादारभ्यापि प्रत्येककायस्य निक्षेपणेन षट्त्रिंशद् भेदा लभ्यन्ते। एवं षोडशकस्यापि प्रत्येकं षट्त्रिंशद् भेदा भवन्ति । एवञ्चैतया प्रथमचतुर्भङ्ग्या

अचित्तका, (४) मिश्रपर मिश्रका निक्षेप करना । ६ ।

फिर भी पृथिवी आदि षट्काय पर पृथिवीकायका निक्षेपण करनेसे प्रथम चतुर्भंगीके 'सचित्त पर सचित्तका' इस प्रथम भंगके छत्तीस भंग होते हैं । वे इस प्रकार हैं—

(१) पृथिवी पर पृथिवीका, (२) अप्का, (३) तेजका, (४) वायुका, (५) वनस्पतिका और (६) त्रसका निक्षेपण करना ।

इसी प्रकार अप्काय आदि पर पृथिवीकाय आदि छह कायोंका निक्षेपण करनेसे छत्तीस भंग होते हैं, अर्थात् छह काय पर छह कायका निक्षेपण होता है अतः छहसे छहका गुणन करनेसे प्रथम भंगके छत्तीस भेदोंकी संख्या निकलती है । ऐसे 'सचित्त पर सचित्तका' 'सचित्त पर मिश्रका' मिश्र पर सचित्तका, और 'मिश्र पर मिश्रका' इन सब (४) भंगोंकी छत्तीस छत्तीस संख्या जोड़ देनेसे (३६+३६+३६+३६)=

અચિત્તનું, (૪) મિશ્ર પર મિશ્રનું નિક્ષેપણ કરવું ।૬।

વળી પણ પૃથિવી આદિ ષટ્કાય પર પૃથિવીકાયનું નિક્ષેપણ કરવાથી પ્રથમ ચતુર્ભંગીના ' સચિત્ત પર સચિત્તનું ' એ પ્રથમ ભાંગાના છત્રીસ ભાંગા થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે—

(૧) પૃથિવી પર પૃથિવીનું, (૨) અપ્ (જળ)નું (૩) તેજનું (૪) વાયુનું (૫) વનસ્પતિનું, (૬) ત્રસનું નિક્ષેપણ કરવું

એ રીતે અપ્કાય આદિ પર પૃથિવીકાય આદિ ૬ કાયોનું નિક્ષેપણ કરવાથી છત્રીસ ભાંગા થાય છે અર્થાત્ ૬ કાય પર છકાયનું નિક્ષેપણ થાય છે. એનાથી છને છને ગુણવાથી પ્રથમ ભાંગના છત્રીસ ભેદોની સંખ્યા નીકળે છે એમ સચિત્ત પર સચિત્તનું' સચિત્ત પર મિશ્રનું મિશ્ર પર સચિત્તનું' અને મિશ્ર પર મિશ્રનું એ બધા (૪) ભાંગાની છત્રીસ-છત્રીસ સંખ્યા જોડી દેવાથી

शतुश्चत्वारिंशदुत्तरमेकशतं भङ्गा भवन्ति । उक्तप्रकारेण शेषचतुर्भङ्गीद्विकस्यापि भङ्गसम्पादने संकलनया सर्वे भेदा द्वात्रिंशदधिकानि चतुःशतानि (४३२) सम्पद्यन्ते।

इमे एककायस्योपर्येकस्यैव कायस्य निक्षेपणभेदाः प्रदर्शिताः, किन्तु 'एक-काये कायद्वयस्य, कायद्वये चैकस्ये'-त्यादिनिक्षेपणेन चाऽन्येषामपि संभवः, यथा–

'पृथिव्यां पृथिव्यप्काययो'-रित्यादि, पृथिव्यप्काययोर्वनस्पते'-रित्यादि च स्वयमवसेयमिति विस्तरभयाद्विरम्यते ।

पूर्वोक्तेषु भङ्गसमुदयेषु 'अचित्तेऽचित्तनिक्षेपण'-लक्षणभङ्गस्य कल्प्यत्वम् , शेषा

एकसौ चँवालीस (१४४) भंग हो जाते हैं। दूसरी दो चौभंगियोंके भी तने ही भंग होते हैं, उनको जोड़नेसे चारसौ वत्तीस (४३२) भग होते हैं।

ये चारसौ वत्तीस (४३२) भंग एक काय पर एक कायका निक्षेपण करनेसे होते हैं, किन्तु एक काय पर दो कायका, जैसे—

पृथिवीकाय पर पृथिवीकायका और अप्कायका निक्षेपण करनेसे, तथा दो कायों पर एक कायका, जैसे पूर्वोक्त दो कायों पर वनस्पति आदि किसी एक कायका निक्षेपण करनेसे और भी बहुतेरे भंग होते हैं। संयोगसे बननेवाले इन उत्तर भंगोंको स्वयं समझ लेना चाहिए, विस्तार भयसे यहाँ नहीं बताते।

पूर्वोक्त भगोंमेंसे अचित्त पर अचित्तका निक्षेपण करनेरूप एक भंग कल्पनीय है, अवशेष साक्षात् या पारम्परिक निक्षेपणरूप सब

(३६+३६+३६+३६) એકસો ચુવાળીસ (१४४) ભાગા થાય છે. બીજી બે ચૌભંગી-ઓના પણ એટલાજ ભેદ થાય છે, એને જોડવાથી ચારસોને બત્રીસ (४३२) ભાગા થાય છે

એ ४३२ ભાંગા એક કાય પર એક કાયનું નિક્ષેપણ કરવાથી થાય છે, પરન્તુ એક કાય પર બે કાયનું, જેમકે—

પૃથિવી કાય પર પૃથિવી કાયનું અને અપ્કાયનું નિક્ષેપણ કરવાથી, તથા બે કાયો પર એક કાયનું જેમ પૂર્વોક્ત બે કાયો પર વનસ્પતિ આદિ કોઈ એક કાયનું નિક્ષેપણ કરવાથી બીજા પણ ઘણા ભાગા થાય છે એ સયોગથી થતા ઉત્તર ભાગા પોતાની મેળે સમજી લેવા, બહુ વિસ્તાર થવાને કારણે અહીં આપ્યા નથી

પૂર્વોક્ત ભાગામાથી અચિત્ત પર અચિત્તનું નિક્ષેપણ કરવારૂપ એક ભાગો

आनन्तर्यपरम्परारूपाः पारम्पर्यस्वरूपा वा निक्षिप्ता अकल्प्या एवेति बोद्धव्यम्।

सचित्तं=सचित्तपृथिव्यादिकं घट्टयित्वा=संस्पृश्य सचालयित्वा वा, संस्पर्शनं सचित्ताऽचित्त-मिश्रभेदात्त्रिविधं, तत्रापि पृथिव्यादिकायषट्केन भिद्यमानमष्टादशविधं, पुनर्दातृ-देय-भेदाभ्यां द्विविधतया संकलनया षट्त्रिंशद् भेदा आपद्यन्ते, एतेषामपि पुनरानन्तर्य-पारम्पर्यभेदाद् द्वासप्ततिर्भेदा भवन्ति। एवं कायद्वयकायत्रिकादि संस्पर्शनेनोत्तरोत्तरभेदा स्वयमूहनीयाः मेघावद्भिरिति।

नन्वत्र पारम्परिकसंघट्टनेन दीयमानाऽऽहारादिवर्जने पृथ्वीसंघट्टनमनिवार्यमिति-

अग्राह्य छे।

संस्पर्शन त्रण प्रकारना छे—(१) सचित्त संस्पर्शन, (२) अचित्त संस्पर्शन, अने (३) मिश्र संस्पर्शन। आ त्रणेनि पृथिवी आदि षट्कायना भेद करीने अढार भेद थाय छे दाता अने देय (वस्तु)ना भेद करीने छत्रीस भेद थाय छे अने पछी तेवी ज परम्परना भेदे करीने बोतेर (७२) भेद थाय छे ते उपरांत बे अथवा त्रण अथवा संस्पर्श करवाथी बीजा पण भेद थाय छे ते बधा बुद्धिमानोओ स्वयं विचारी लेवा.

प्रश्न—हे गुरु महाराज! जो पारम्परिक संघट्टनथी आपेला आहारादिनो पण त्याग करवामां आवशे तो साधु कदापि आहार लई शकशे नहि, कारण के पृथिवीनु संघट्टन अनिवार्य छे—आहारादि पृथिवी पर रहे छे अने सचित्त जल पण पृथिवी पर ज रहे छे जेथी सचित्त जलनु पृथिवी साथे संघट्टन छे

तत्संघट्टनेऽपि वर्जनप्रसक्तौ भिक्षूणां सर्वदाऽऽहारप्रतिषेधप्रसङ्ग इति चेन्न, पृथिव्या अचलतया तत्सञ्चलनाद्यभावेन तत्संघट्टने जीवबाधाया असम्भवात्, तत्संघट्टिताऽऽहाराऽऽदानं भिक्षूणामप्रतिषेध्यमिति भावः। उक्तपारम्परिकसंघट्टिताऽऽहाराऽऽदानविषये प्रतिषेधश्चलाऽऽधारविषयः, तत्र प्राणिपीडासंभवात् व्यवहारदोषाच्चेति भावः।

एतेषु मध्ये गाथोक्तं सचित्तम्, अन्तर्गर्भितत्वान्मिश्रं च संस्पृश्य सञ्चाल्य वा तथैव=पुनरपि उदकम्=अप्कायं 'सचित्त'-मित्यनुवर्त्तते सम्प्रणुद्य=संप्रेर्य इतस्ततः कृत्वेत्यर्थः ॥३०॥ तथा—

अवगाह्य=वर्षाकाले [1]गृहाङ्गणप्रतिरुद्धजलान्तः प्रविश्य, चालयित्वा=प्रणालिकादिना निस्सार्य च पानभोजनमाहरेत् तदा ददतीमित्यादि पूर्ववत् ॥३१॥

पुरःकर्मदोषमाह-'पुरेकम्मेण' इत्यादि ।

---

१ 'गृहाङ्गने'ति तु सम्यक्, तवर्गपञ्चमान्तस्याङ्गनशब्दस्यैवाकरग्रन्थेषु निर्णीतत्वादिति श्रीरुचिपत्युपाध्यायाः ।

संघटा है और पृथिवीका आहारादिके साथ संघटा है, इसलिए आहारादिका तथा सचित्त जलका पारम्परिक संघटा होता ही है।

उत्तर-हे शिष्य! पृथिवी अचल है, उसका संचलन नहीं होता, अत एव ऐसे संघटेसे जीवोंको बाधा नहीं होती, इसलिए पृथिवीसे संघट्टित आहारका ग्रहण करना साधुओंके लिए निषिद्ध नहीं है। पहले पारम्परिक सघट्टित आहारका जो त्याग बताया गया है उसे चल-आधार विषयक ही समझना चाहिये, क्योंकि उस संघट्टनसे प्राणियोंको पीडा होती है तथा व्यवहारदोष भी लगता है ॥ ३० ॥ ३१ ॥

अब पुरःकर्म्मदोष कहते हैं-'पुरेकम्मेण०' इत्यादि

અને પૃથિવીનું આહારાદિ સાથે સંઘટન છે, તેથી કરીને આહારાદિનું તથા સચિત્ત જળનું પારમ્પરિક સંઘટન થતુ જ હોય છે

ઉત્તર-હે શિષ્ય! પૃથિવી અચલ છે, તેનું સચલન થતુ નથી, તેથી એવા સઘટનથી જીવોને બાધા થતી નથી એથી કરીને પૃથિવીથી સઘટિત આહારનુ ગ્રહણ કરવુ એ સાધુઓને માટે નિષિદ્ધ નથી પૂર્વે પારમ્પરિક સઘટિત આહારનો જે ત્યાગ બતાવવામા આવ્યો છે, તેને ચલ-આધાર વિષયક જ સમજવો જોઇએ, કારણ કે એ સઘટનથી પ્રાણીઓને પીડા થાય છે તથા વ્યવહારદોષ પણ લાગે છે (૩૦-૩૧)

હવે પુરકર્મદોષ કહે છે-પુરેકમ્મેણ૦ ઇત્યાદિ

मूलम्-पुरेकम्मेण हत्थेण, दव्वीए भायणेण वा ।
दितिय पडिआइक्खे, न मे कप्पइ तारिस ॥३२॥

छाया—पुरःकर्मणा हस्तेन, दर्व्या भाजनेन वा ।
ददतीं प्रत्याचक्षीत, तादृशं मे न कल्पते ॥३२॥

पुरःकर्म दोष कहते हैं—

सान्वयार्थ—पुरेकम्मेण=साधुके आनेके पहले या सामने साधुके लिए सचित्त जलसे किया हुआ हस्तादिधावन पुरःकर्म कहलाता है, उस पुरःकर्म वाले हत्थेण=हाथसे दव्वीए=उस प्रकारकी कुडछी अथवा चमचासे वा=अथवा भायणेण=दूसरे बरतनसे (आहारादि) दितिय=देती हुईको पडिआइक्खे=कहे तारिस=इस प्रकारका आहार मे=मुझे न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥३२॥

टीका—पुरःकर्मणा=पुरः=पूर्वम् अग्रतो वा कर्म=क्रिया पुर कर्म, तेन पुरः कर्मणा, सप्तम्यर्थे पुरःकर्मयुक्तेनेत्यर्थः, अस्य च हस्तादिभिस्त्रिभिः सम्बन्धः, हस्तेन करेण, दर्व्या=स्वजातीया, भाजनेन=अन्यभाण्डेन वा ददतीं प्रत्याचक्षीतेत्यादि पूर्ववत्।

नन्वेवं गृहस्थानां पचन-पाचनादिक्रियामन्तरेणाऽऽहारापसम्भव इति साध्वागमनात्माग् पचनादिक्रियाऽवश्यं कर्तव्या, तथा सति पुरःकर्मदोषदूषितत्वेन

साधुके आनेसे पहले या सामने की जानेवाली क्रिया को पुरःकर्म कहते हैं। पुरःकर्मयुक्त हाथसे, कुडछी (चमचा) से, अथवा बर्तनसे देनेवालीके प्रति साधु कहे कि ऐसा आहार मुझे नहीं कल्पता है।

प्रश्न—हे गुरुमहाराज! गृहस्थ जबतक पचन-पाचन आदि क्रिया न करे तब तक आहार बन नहीं सकता है अतः पहले मुनिके आगमनके पहले पचन-पाचन आदि क्रिया अवश्य करनी पडती है। ऐसा करनेसे वह आहार पुरःकर्मसे दूषित होगा तो भिक्षु कभी भिक्षा ग्रहण नहीं

સાધુ આવવાની પહેલાં કે આગળ આવતી ક્રિયાને પુરઃકર્મ કહે છે, પુરઃકર્મયુક્ત કડછીથી કે ચમચાથી દેનારીને પ્રતિ સાધુ કહે કે એવો આહાર મને કલ્પતો નથી.

પ્રશ્ન—હે ગુરુ મહારાજ! ગૃહસ્થ જ્યાસુધી પચન પાચન આદિ ક્રિયા કરતો નથી, ત્યાસુધી આહાર બની શકતો નથી, એટલે મુનિના આગમન પહેલા પચન પાચનાદિ ક્રિયા અવશ્ય કરવી પડે છે એમ કરવાથી જો આહાર પુરઃકર્મથી દૂષિત થાય તો સાધુ કદાપિ ભિક્ષા ગ્રહણ કરી શકે નહિ આવુની શામે કરવામાં

साधूनामाहारग्रहणाप्रसक्तिः, साधुसमक्षं क्रियमाणानां क्रियाणां पुरःकर्मत्वे गृहस्थकृताऽभ्युत्थानादिक्रियाणामपि पुरःकर्मत्वापत्तौ तद्गृहस्थप्रदत्तभिक्षाया अपि पुरःकर्मदोषयुक्तत्वेन ग्रहणाभावप्रसङ्गः ? इति चेत्, अत्रोच्यते—

व्युत्पत्त्याऽभ्युत्थानगमनपचनपाचनादीनामपि पुरःकर्मत्वसंभवेऽपि समयपरिभाषावलात् केवलं भिक्षादानतः प्राक् साधुमुद्दिश्य सचित्तोदकेन हस्तभाजनादिप्रक्षालनस्यैव पुरःकर्मत्वेन सिद्धान्तितत्वम्, न तु पचन-पाचनाभ्युत्थानादेरपीति।

अत्र दातृ-द्रव्य-गृहाण्याश्रित्याष्टौ भङ्गा भवन्ति यथा—

कर सकते, साधुके सामने की जानेवाली क्रियाको भी पुरःकर्म माना जाय तो गृहस्थकी अभ्युत्थान-वन्दन-आदि क्रियाएँ भी पुरःकर्म कहलायेंगी, इसलिए उसके द्वारा दिया हुआ पुरःकर्मसे दूषित आहार साधु कैसे ग्रहण करेंगे ?

उत्तर–हे शिष्य ! व्युत्पत्तिसे पचन-पाचन आदि क्रियाएँ भले ही पुरःकर्म कहलावें; किन्तु समय-(शास्त्र)-की परिभाषासे भिक्षादानसे पहले साधुको उद्देश्य करके सचित्त जलसे हाथ या बर्त्तन आदिका प्रक्षालन करना ही पुरःकर्म कहलाता है, पचन-पाचन आदि क्रियाओंको अथवा खड़े होने आदिको पुरःकर्म नहीं कहते ।

इस पुरःकर्मके, दाता, द्रव्य और गृहकी विवक्षासे आठ भंग होते हैं, वे यहाँ बताते हैं—

આવનારી ક્રિયાને પણ જો પુર કર્મ માનવામા આવે તો ગૃહસ્થની અભ્યુત્થાન-વદન-આદિ ક્રિયાઓ પણ પુર કર્મ કહેવાશે, તો પછી તેને હાથે આપવામા આવેલો પુર કર્મથી દૂષિત આહાર સાધુ કેવી રીતે ગ્રહણ કરશે ?

ઉત્તર–હે શિષ્ય ! વ્યુત્પત્તિથી પચન-પાચન-આદિ ક્રિયાઓ ભલે પુર.કર્મ કહેવાય, પરન્તુ સમય (શાસ્ત્ર)-ની પરિભાષા પ્રમાણે ભિક્ષાદાનની પહેલા સાધુને ઉદ્દેશ્ય કરીને સચિત્ત જલથી હાથ યા વાસણ આદિ ધોવા એ જ પુર કર્મ કહેવાય છે પચન-પાચન-આદિ ક્રિયાઓ અથવા ઊભા થવા આદિની ક્રિયા એ પુર કર્મ કહેવાતા નથી

આ પુર.કર્મના, દાતા, દ્રવ્ય અને ગૃહની વિવક્ષાએ કરીને આઠ ભાગા થાય છે, તે અહી બતાવે છે–

(१) स दाता (पुरःकर्मकर्त्ता), अन्यद् द्रव्यम्, अन्यद्गृहम् ।
(२) स दाता, अन्यद्द्रव्यम् तद्गृहम् (यत्र पुरःकर्म कृतम्) ।
(३) स दाता, तद्द्रव्यम् (यद्द्रव्यमुद्दिश्य पुरःकर्म कृतम्), अन्यद्गृहम् ।
(४) स दाता, तद्द्रव्यं, तद्गृहम् ।
(५) अन्यो दाता, तद्द्रव्यं, तद्गृहम् ।
(६) अन्यो दाता, तद्द्रव्यम्, अन्यद्गृहम् ।
(७) अन्यो दाता, अन्यद्द्रव्यं, तद्गृहम् ।
(८) अन्यो दाता, अन्यद्द्रव्यम्, अन्यद्गृहम् ।

एतेषु भङ्गेषु प्रथमाऽष्टमौ भङ्गौ साधूनां कल्प्यौ, शेषास्तु भङ्गा अकल्प्याः ।

१— वही (पुरःकर्म करनेवाला) दाता, अन्य द्रव्य, अन्य गृह ।
२— वही दाता, अन्य द्रव्य, वही गृह ।
३— वही दाता, वही द्रव्य, अन्य गृह ।
४— वही दाता, वही द्रव्य, वही गृह ।
५— अन्य दाता, वही द्रव्य, वही गृह ।
६— अन्य दाता, वही द्रव्य, अन्य गृह ।
७— अन्य दाता, अन्य द्रव्य, वही गृह ।
८— अन्य दाता, अन्य द्रव्य, अन्य गृह ।

इन आठ भङ्गोंमेंसे पहला भङ्ग और आठवाँ भंग साधुके लिये कल्प्य हैं और अन्य सब अकल्प्य हैं ।

१	જોર (પુરઃકર્મ કરનાર) દાતા,	અન્ય દ્રવ્ય,	અન્ય ગૃહ
२	જોર દાતા	અન્ય દ્રવ્ય,	જોર ગૃહ
३	જોર દાતા,	જોર દ્રવ્ય,	અન્ય ગૃહ
४	જોર દાતા	જોર દ્રવ્ય,	જોર ગૃહ
५	અન્ય દાતા,	જોર દ્રવ્ય,	જોર ગૃહ
६	અન્ય દાતા,	જોર દ્રવ્ય,	અન્ય ગૃહ
७	અન્ય દાતા,	અન્ય દ્રવ્ય,	જોર ગૃહ
८	અન્ય દાતા,	અન્ય દ્રવ્ય,	અન્ય ગૃહ

આ આઠ ભાંગાઓમાંથી પહેલો ભાંગો અને આઠમો ભાંગો સાધુને માટે કલ્પનીય છે અને બીજા બધા અકલ્પનીય છે

साधूनुद्दिश्य करदर्व्यादिप्रक्षालने पुरःकर्मनिमित्तको दोषो भवत्येवेति न तदिने तत्राशनादिकं ग्राह्यम् ।

ननु कस्मिंश्चिद्भवने येन पुरःकर्म्माचरितं तदितरस्य करतो भिक्षोपादाने कथं दोषः ? इति चेदुच्यते—

यथा येन विषाक्तमन्नं सम्पाद्यते तदितरस्य हस्तादप्युपादीयमानं तदेवान्नं महतेऽनर्थाय कल्पते, तथा पुरःकर्मदूषितमपि । अत्रायं विशेषः–यत्र गृहे पुरःकर्म समाचरितं तत्र तस्मिन् दिवसे सर्वं द्रव्यमकल्प्यमेव ॥३२॥

यह सदा स्मरण रखना चाहिये कि यदि साधुके निमित्त हाथ या कुडछी आदिको धोया हो तो पुरःकर्म दोष लगता ही है, इसलिये उस घरमें साधु, भिक्षा नहीं लेवे ।

प्रश्न–हे गुरुमहाराज ! किसी मकानमें एकने पुरःकर्म किया तो उससे आहार आदि न लेकर, दूसरे वर्त्तन या दूसरे व्यक्तिके हाथसे लिया जाय तो क्यों दोष लगता है ?

उत्तर–हे शिष्य ! जैसे–किसीने विष-मिश्रित आहार बनाया हो तो बनाने वालेसे न लेकर दूसरेके हाथसे लिया जाय तो भी वह आहार महान् अनर्थकारी होता है, उसी प्रकार, पुरःकर्म-दूषित आहार आदि भी अनर्थकारक होता है ।

इतनी फिर विशेषता समझनी चाहिये कि, जिस घरमें पुरःकर्म किया गया हो उस घरमें उस दिन सब द्रव्य अकल्प्य होते हैं ॥ ३२ ॥

એ વાત સદા યાદ રાખવી કે જો સાધુને નિમિત્તે હાથ યા કડછી આદિને ધોવા હોય તો પુર.કર્મ દોષ લાગે છે જ, તેથી એ દિવસે એ ઘરમા સાધુ ભિક્ષા લે નહિ

પ્રશ્ન–હે ગુરૂ મહારાજ ! કોઇ મકાનમા એકે પુર.કર્મ કર્યું હોય તો ત્યા તેનાથી આહારાદિ ન લેતા, બીજા વાસણથી યા બીજી વ્યકિતના હાથથી લેવામા આવે તો કેમ દોષ લાગે ?

ઉત્તર–હે શિષ્ય ! જેવી રીતે કોઇએ વિષમિશ્રિત આહાર બનાવ્યો હોય તો બનાવનારના હાથથી ન લેતા બીજાના હાથથી લેવામા આવે તોપણ એ આહાર મહાન્ અનર્થકારી થાય છે, તેમ પુરકર્મદૂષિત આહારાદિ પણ અનર્થકારક થાય છે

એટલી વિશેષતા સમજવી જોઇએ કે, જે ઘરમા પુર.કર્મ કરવામાં આવ્યુ હોય તે ઘરમા એ દિવસે બધા દ્રવ્યો અકલ્પનીય બને છે (૩૨)

एवम्-एव उदउल्ले ससिणिद्धे ससरक्खे महिया ऊसे ।
हरियाले हिंगुलए, मणोसिला अंजणे लोणे ॥३३॥
गेरुय-वण्णिय-सेडिय,-सोरट्ठिय पिट्ठ-कुक्कुस कए य ।
उक्किट्ठ-मसंसट्ठे, संसट्ठे चेव बोद्धव्वे ॥ ३४ ॥

छाया—एवम् उदकार्द्रः सस्निग्धः, सरजस्को पृथिका ऊषः ।
हरितालं हिङ्गुलकं, मनःशिलाऽञ्जन लवणम् ॥३३॥
गैरिक-वर्णिक सेटिका,-सौराष्ट्रिका-पिष्ट-कुक्कुसाः कृतश्च ।
उत्कृष्टमसंसृष्टः, संसृष्ट एव बोद्धव्यः ॥३४॥

सान्वयार्थः-एवं=इसी प्रकार उदउल्ले=टपकते हुए अम्बुसहित ससणिद्धे=गीली रेखाओंसे सहित या ससरक्खे=सचित्त रजसे युक्त-सहित हाथ आदि हो, (तथा) महिया=सचित्त मिट्टी ऊसे=खारीसार हरियाले=हरताल हिंगुलए=हिंगल मणोसिला=मैनसिल अंजणे=सौवीराञ्जन लोणे=सचित्त नमक ॥ गेरुय=गेरु वण्णिय=पीली मिट्टी सेडिय=खेत मिट्टी-खड़ी सोरट्ठिय=सोरठी मिट्टी-गोपीचन्दन पिट्ठ=अत्यन्त पीसा हुआ आटा (तथा) कुक्कुस=अत्यन्तके सांके हुए धान्यके हुए भूसे से भरे हुए य=और उक्किट्ठ=धातुसे बनाये हुए कोरे, नये, कलई आदिके कोमल कोमल टुकड़े, इन पूर्वोक्त किसी वस्तुसे भी असंसट्ठे=खरड़े लिपे हुए हाथ आदिको साधुके लिए किसी प्रकारसे अस्पि बनाया हो, धोकर या पूछकर साफ किया हो, ऐसे हाथको संसट्ठे=चेव कए सिक्षी बोद्धव्वे=मान लेवे, अर्थात् इस प्रकारके असंसृष्ट हाथ आदिसे अथवा इनसे संसृष्ट हाथ आदि से साधु आहार पानी नहीं लेवे, यह सकरणगत सम्बन्ध है ॥३३-३४॥

टीका—'एवम् उदउल्ले०' इत्यादि । एवम्=इत्थमेव पुरःकर्मवदित्यर्थः । उदकार्द्रं=जलसम्बिन्दुकः, सस्निग्धः=ईषदार्द्रः=आर्द्रीभूतस्वरेखादिक-

'एवं उदउल्ले' इत्यादि, 'गेरुय' इत्यादि च ।
इसी प्रकार, गिरते हुए सचित्त जलकी बूंदोंसे युक्त, गीला

एवं उदउल्ले इत्यादि गेरुय इत्यादि.
એ પ્રમાણે, પડતાં સચિત્ત જળના બિંદુઓથી યુક્ત, ભેજ લીલા (હાથની

विन्दुनिपातरहित इति यावत्, सरजस्कः=सचित्तरजोऽवगुण्ठितः, हस्तादिर्वोद्धव्यः, तथा मृत्तिका=साधारणसचित्तमृत्तिका, ऊषः=क्षारमृत्तिका, हरितालं=स्वनामप्रसिद्धपीतवर्णधातुविशेषः, हिङ्गुलकं=स्वनामख्यातपार्थिवरागद्रव्यविशेषः, मनःशिला=स्वनामख्यातरक्तवर्णधातुविशेषः 'मेनसील' इतिप्रसिद्धः अञ्जनं=सौवीराञ्जनम्, लवणं=सचित्तसामुद्रिकलवणम्, गैरिक-वर्णिक-सेटिका-सौराष्ट्रिका-पिष्ट-कुकुसा इति, मूले आर्षत्वाल्लुप्तविभक्तिकं पदम्, तत्र गैरिकः=स्वनामप्रसिद्धो धातुः, वर्णिका=पीतवर्णमृत्तिका, सेटिका=श्वेतमृत्तिका 'खडी' इतिभाषाप्रसिद्धा, सौराष्ट्रिका=गोपीचन्दनं पिष्टं=गोधूमादिचूर्णम्, कुकुसः=तत्कालकण्डितधान्यतुषः, च=पुनः उत्कृष्ट=कूष्माण्ड-लाबू-त्रपुष-तरम्बुजादीनां शस्त्रकृत श्लक्ष्णखण्डम्, एतैर्मृत्तिकादिभिरसंसृष्टः=साधवे भिक्षां ददामीतिकृत्वा संसर्गसम्मार्जनेन तदलिप्तः, संसृष्टः=तत्संसर्गसम्मार्जनेनापि तल्लिप्त एव कृतः=विहितो हस्तादिर्वोध्यः। पुरःकर्मयुक्तेन हस्तादिनेव उदकार्द्रादिहस्तादिना, तथा मृत्तिकादिसंसृष्टहस्तादिकं केनापि विधिना साधुनिमित्तमसंसृष्टीकृत्य सम्मार्ज्य, एवं मृत्तिकादिसंसृष्टहस्तादिना च ददतीं प्रत्याचक्षीत–तादृश मे न कल्पत इति ॥३३॥३४॥

(हाथकी रेखा गीली हो), सचित्त रजसे सहित तथा साधारण सचित्त मिट्टी, खारी मिट्टी, हरताल, हिंगुल, मैनसील, अंजन, सचित्त नमक, गेरू, पीली मिट्टी, खडिया मिट्टी, गोपीचन्दन, ताजा पीसा हुआ गेहूं आदिका आटा, तत्काल खांडा हुआ धान्यका तुष (तुस्सा), कुम्भड़ा (कद्दू), तुम्बा (ककड़ी), तथा तरबूजके छोटे२ खंड, इन सबसे हाथ लिप्त हो अथवा किसी प्रकारसे साधुके लिये उसे (सचित्तसे लिप्त हाथको) अलिप्त किया हो और उस हाथसे भिक्षा देवे तो साधु कहें कि 'ऐसा आहार हमें नहीं कल्पता है' ॥ ३३ ॥ ३४ ॥

રેખાઓ લીલી હોય,) સચિત્ત રજથી સહિત, તથા સાધારણ સચિત્ત માટી, ખારી માટી, હરતાલ, હિંગળો, મણસીલ, સુરમો, સચિત્ત મીઠું, ગેરૂ, પીળી માટી, ખડીની માટી, ગોપીચંદન, તાજા દળેલા ઘઉ આદિનો આટો, તાજા ખાડેલા ધાન્યના તુષ (થૂલુ), કોહલુ, દૂધી તથા તડબૂચના કકડા, એ બધાથી હાથ લિપ્ત હોય, અથવા કોઇ પ્રકારે સાધુને માટે તેને (સચિત્તથી ખરડાયલા હાથને) અલિપ્ત કર્યા હોય અને એ હાથથી ભિક્ષા આપે તો સાધુ કહે કે 'એવો આહાર મને કલ્પતો નથી.' (૩૩-૩૪)

मूलम्—असंसट्ठेण हत्थेण, दव्वीए भायणेण वा ।
दिज्जमाणं न इच्छिज्जा, पच्छाकम्मं जहिं भवे ॥३५॥

छाया—असंसृष्टेन हस्तेन, दर्व्या भाजनेन वा ।
दीयमानं नेच्छेत्, पश्चात्कर्म यत्र भवेत् ॥३५॥

सान्वयार्थः—जहिं=जहां पच्छाकम्मं=पश्चात्कर्म-साधुको आहार आदि देनेके बाद सचित्त जलसे हाथ आदिका धोना भवे=होनेवाला हो उस प्रकारके असंसट्ठेण=व्यञ्जन शाक कढ़ी आदि से अलिप्त पाने साफ 'ऐसे' हत्थेण=हाथ दव्वीए=कड़छी वा=अथवा भायणेण=बरतनसे दिज्जमाणं=दिये जानेवाले आहार आदिकी साधु न इच्छिज्जा=इच्छा न करे, अर्थात् उस आहारादिको साधु न लेवे ॥३५॥

टीका-पश्चात्कर्म-दोषमाह-'असंसट्ठेण०' इत्यादि । यत्र=यस्मादौ पश्चात्=दानानन्तरं कर्म भवेत्=सम्भवेत् साधुना असंसृष्टेन=अव्यञ्जनादिनाऽलिप्तेन हस्तेन दर्व्या भाजनेन वा 'असंसृष्टेन'-त्येतत्पदमेकं सम्बध्यते, दीयमानमाहारादिकं नेच्छेत्=नाभिलषेत् मनसाऽपीत्यर्थात् । यत्र स्थाने व्यञ्जनादिना हस्तादिकं नोपलिप्तं किन्तु भिक्षादिदाय भक्तादिदानार्थं हस्तादुपलेपो जायते, तत्र दानानन्तरं

अब पश्चात्कर्मदोष बताते हैं—'असंसट्ठेण' इत्यादि । भिक्षा देनेके अनन्तर गृहस्थको साधुके निमित्तसे सचित्त जल आदिके द्वारा हाथ आदि प्रक्षालन करनेकी संभावना हो तो साधु, ऐसे व्यञ्जन आदिसे अलिप्त हाथ, कुड़छी अथवा बरतनसे दिये जानेवाले आहारकी अभिलाषा न करे ।

गृहस्थके हाथ अपनेलिपे व्यञ्जन आदिसे लिप्त न होनो उन हाथोंसे साधुको भिक्षा देवे, तदनन्तर सचित्त जलसे हाथका धोना सम्भव है

હવે પશ્ચાત્કર્મદોષ બતાવે છે—અસંસટ્ઠેણ ઇત્યાદિ.

ભિક્ષા આપ્યા પછી સાધુને નિમિત્તે સચિત્ત જળ આદિ દ્વારા હાથ આદિ ધોઈ નાખવાની ગૃહસ્થને માટે સંભાવના હોય, તો સાધુ એવા વ્યંજન આદિથી અલિપ્ત હાથ, કડછી અથવા વાસણથી આપવામાં આવનારા આહારની અભિલાષા ન કરે.

ગૃહસ્થના હાથ પોતાને માટે વ્યંજનાદિથી લિપ્ત ન હોય તો એ હાથથી સાધુને ભિક્ષા આપે, પછી સચિત્ત જળથી હાથ ધોવાનો સંભવ છે અને તે

सचित्तजलेन तत्करादिक्षालनसम्भवः, तच्च प्रक्षालनादिकं भिक्षुनिमित्तकमिति पश्चात्कर्मदोषो विज्ञेयः, यद्येवविधेनापि हस्तादिना स्वयं भुञ्जीतान्यस्मै वा परिवेषयेत्तदा न पश्चात्कर्मदोषः, तत्र पश्चाद्भाविनः प्रक्षालनादेर्भिक्षुनिमित्तत्वाभावात्, यत्र दर्व्यादौ पश्चात्कर्मदोषसम्भावनाया अभावस्तत्र नायं प्रतिषेध इत्याशयः ॥३५॥

१ ३ २ ४ ६ ५
मूलम्-संसट्ठेण य हत्थेण, दव्वीए भायणेण वा ।
७ ८ ९ १० ११ १२
दिज्जमाणं पडिच्छिज्जा, जं तत्थेसणियं भवे ॥ ३६ ॥

छाया—संसृष्टेन च हस्तेन, दर्व्या भाजनेन वा ।
दीयमानं प्रतीच्छेत्, यत्तत्रैषणीयं भवेत् ॥३६॥

सान्वयार्थः-संसट्ठेण=व्यञ्जनादिसे लिप्त हत्थेण=हाथ य=या दव्वीए=कडछी वा=अथवा भायणेण=बरतनसे दिज्जमाणं=दियाजानेवाला आहारादि हो तत्थ=वहां-उस आहारादिम जं=जो एसणियं=उद्गम-उत्पादना-आदि-दोष-रहित भवे=हो, उसे पडिच्छिज्जा=लेवे ॥३६॥

टीका—'संसट्ठेण' इत्यादि । टीका स्पष्टा ॥३६॥

और वह प्रक्षालन साधुके निमित्तसे होगा, इसलिये वहाँ पश्चात्कर्मदोष लगता है। यदि ऐसे (लिप्त किये हुए) ही हाथसे स्वयं भोजन करे या दूसरेको परोसे तो पश्चात्कर्मदोष नहीं लगता, क्योंकि बादमें होनेवाले उस प्रक्षालन आदि कर्मका निमित्त, साधु नहीं रहता है-अर्थात् जिस कुडछी आदिमें पश्चात्कर्म होनेकी सम्भावना न हो वहाँ यह निषेध नहीं है-यानी वह लेना कल्पता है ॥ ३५ ॥

'संसट्ठेण' इत्यादि। संसृष्ट हाथ, कुडछी और वर्त्तनसे दिये जानेवाले आहारमेंसे जो एषणीय अर्थात् उद्गम-उत्पादना-आदिदोषरहित हो वह साधु ग्रहण करें ॥ ३६ ॥

પ્રક્ષાલન સાધુના નિમિત્તે થાય, તેથી તેમા પશ્ચાત્કર્મદોષ લાગે છે જો એવા (લિપ્ત કરેલા-ખરડાયલા)જ હાથથી પોતે ભોજન કરે યા બીજાને પીરસે તો પશ્ચાત્કર્મદોષ લાગતો નથી, કારણ કે ત્યારબાદ થનારૂ પ્રક્ષાલન-આદિ કર્મનું નિમિત્ત સાધુ રહેતો નથી અર્થાત્ જે કડછી આદિમા પશ્ચાત્કર્મ થવાની સભાવના નહિ હોય, ત્યા એ નિષેધ નથી એટલે કે એ આહાર લેવો સાધુને કલ્પે છે (૩૫)

ससट्ठेण ઇત્યાદિ સસૃષ્ટ હાથ, કડછી અને વાસણથી આપવામા આવતા આહારમાથી જે એષણીય અર્થાત્ ઉદ્ગમ-ઉત્પાદના-આદિ દોષથી રહિત હોય તે સાધુ ગ્રહણ કરે (૩૬)

१ ४ ३ ५ २ ६
सुण्हं दुण्हं तु भुंजमाणाणं, एगो तत्थ निमंतए ।
७ ८ ९ ११ १० १२
दिज्जमाणं न इच्छिज्जा, छंदं से पडिलेहए ॥३७॥

छाया—द्वयोस्तु भुञ्जानयोः, एकस्तत्र निमन्त्रयेत् ।
दीयमानं नेच्छेत्, छन्दं तस्य प्रतिलेखयेत् ॥३७॥

सान्वयार्थः—तत्थ=वहां भुंजमाणाणं=भोजन करते हुए दुण्हं=दोनोंमेंसे तु=यदि एगो=एक आदमी निमंतए=निमन्त्रित करे—आहारादि देना चाहे तो दिज्जमाणं=वह दिया जानेवाला आहारादि (साधु) न इच्छिज्जा=न चाहे-न लेवे (किन्तु) से=उस नहीं निमन्त्रण करनेवालेके छंदं=अभिप्रायको पडिलेहए=देखे ॥३७॥

टीका—'दुण्हं तु' इत्यादि । तत्र=तयोः=एकवस्तुस्वामित्वेन प्रसिद्धयोः, द्वयोः भुञ्जानयोः=(अत्र सप्तम्यर्थे षष्ठी भुजधातुश्च पाल्लाभ्यवहारोभयार्थकस्तत्रश्च) पालयतोः, भोक्तुमुद्यतयोश्च मध्ये (पाल्लार्थकत्वे तु परस्मैपदं स्वपक्षानीयम्) (यदि) एकः=अन्यतरः निमन्त्रयेत्=वस्तुसुद्यच्छेत्, तदा दीयमानम् (आहारादि) भिक्षुः नेच्छेत्, किन्तु तस्य=दानोद्यतैतरस्य छन्दं=अभिप्रायं चू नेत्रविकारादि कृपरिचिह्नै प्रतिलेखयेत्=वेक्षेत-'दानमस्मेष्टं न वे'-ति निश्चिनुयादित्यर्थः ॥३७॥

तत: किं कुर्यादित्याह-'दुण्हं तु' इत्यादि ।

'दुण्हं तु०' इत्यादि । यदि एक वस्तुके दो स्वामी हों तथा वे सहस्र भोजन करनेके लिये उद्यत हुए हों, और उन दोनोंमेंसे एक व्यक्ति आहार देनेके लिये उद्यत हो तो ऐसे आहारकी इच्छा भिक्षु न करे, किन्तु दूसरेके भौंह नेत्र आदि विकारसे अभिप्रायका अनुभव करे कि यहांपर (देने)में इसकी सम्मति है या नहीं ? ॥ ३७ ॥

इसके पश्चात् क्या करे ? सो कहते हैं—'दुण्हं तु०' इत्यादि ।

दुण्हं तु० ઇત્યાદિ. જો એક વસ્તુના બે સ્વામી હોય તથા બે સહસ્ર ભોજન કરતા હોય અને જો બેમાંથી એક આહાર આપવા માટે ઉદ્યત હોય તો એવા આહારની ઇચ્છા ભિક્ષુ ન કરે, પરંતુ બીજાના ભ્રમરો નેત્ર, આદિના વિકારથી અભિપ્રાયનો અનુભવ કરે કે આપવામાં એની સમ્મતિ છે કે નહિ ? (૩૭)

એ પછી શું કરે ? તે કહે છે—दुण्हं तु० ઇત્યાદિ

२ ४ ३ ५ १ ६
मूलम्-दुण्हं तु भुंजमाणाणं, दोवि तत्थ निमंतए ।
११ १२ ८ ७ ९ १०
दिज्जमाणं पडिच्छिज्जा, जं तत्थेसणियं भवे ॥३८॥

छाया—द्वयोस्तु भुञ्जानयो,-र्द्वावपि तत्र निमन्त्रयेताम् ।
दीयमानं प्रतीच्छे,-द्यत्तत्रैषणीयं भवेत् ॥३८॥

सान्वयार्थः—अगर-भुंजमाणाणं=भोजन या खाद्य पदार्थोंके रक्षण करते हुए दुण्हं=दोमेंसे तु=यदि तत्थ=वहां दोवि=दोनों ही निमंतए=निमन्त्रण करे-आहारादि धामे तो तत्थ=उस आहारादिमेंसे जं=जो एसणियं=एषणीय-निर्दोष हो वह दिज्जमाणं=दिया जानेवाला आहारादि पडिच्छिज्जा=लेवे ॥३८॥

टीका—यद्युभावपि निमन्त्रयेतां तदा तत्र यदेषणीयं तद् गृह्णीयादित्यर्थः ॥३८॥

१ २ ३ ४
मूलम्-गुव्विणीए उवण्णत्थं, विविहं पाणभोयणं ।
५ ६ ७ ८
भुंजमाणं विवज्जिज्जा, भुत्तसेसं पडिच्छए ॥३९॥

छाया—गुर्विण्यै उपन्यस्तं, विविधं पान-भोजनम् ।
भुज्यमानं विवर्जयेद्, भुक्तशेषं प्रतीच्छेत् ॥३९॥

सान्वयार्थः—गुव्विणीए=गर्भवतीके लिए उवण्णत्थं=बनाकर रखा हुआ विविहं=नाना प्रकारका पाणभोयणं=खान-पान (यदि वह) भुंजमाणं=खा रही हो तो (उस आहारादिको साधु) विवज्जिज्जा=वर्जे-न लेवे, (किन्तु) भुत्तसेसं=गर्भवतीके भोजन करलेनेके बाद जो शेष रहा हो तो उसे पडिच्छए=लेवे ॥३९॥

टीका—'गुव्विणीए०' इत्यादि। गुर्विण्यै=गर्भवत्यै, उपन्यस्तं=गर्भपोषणार्थं=तदीयरुच्यनुकूलतया सम्पादित स्थापितं वा विविधं=नैकप्रकारं पान-भोजनं=

यदि वे दोनों आहार देनेको उद्यत हों और वह आहार एषणीय हो तो ग्रहण कर लेवे ॥३८॥

'गुव्विणीए०' इत्यादि। गर्भवती स्त्रीकी इच्छा के अनुसार अर्थात् उसके लिये बनाये हुए तथा गर्भको पुष्ट करनेवाले अनेक प्रकारके पान

જો આહાર આપવામા એ બેઉ ઉદ્યત હોય અને એ આહાર એષણીય હોય તો સાધુ તે ગ્રહણ કરે (૩૮)

गुव्विणीए० ઇત્યાદિ ગર્ભવતી સ્ત્રીની ઇચ્છાને અનુસરીને અર્થાત્ એને માટે બનાવેલા તથા ગર્ભને પુષ્ટ કરનારા અનેક પ્રકારના પાન અને ભોજન

पान=पेयं-पयःप्रभृतिकं, भोजने=भोज्ये मोदकादिके (तथा) भुज्यमानम् उपभुज्यमानं च वितर्मयेत्=न गृह्णीयात् यतस्तद्धीपकल्पितगोऽऽहारादिग्रहणे यथाकल्पाहाराद्यभावादिच्छाभङ्गस्ततश्च गर्भपीडा-गर्भपातादिसम्भवः। नन्वेवं किं सर्वथा विवर्जनीयेत्याह-'मुक्के'ति-भुक्तशेषं=भुक्तादवशिष्टं यतीक्षेत्=उपादद्यात् ॥३९॥

मूल्-सिया य समणट्ठाए, गुव्विणी कालमासिणी।
उट्ठिया वा निसीएज्जा, निसन्ना वा पुणुट्ठए ॥४०॥
तं भवे भत्तपाणं तु, संजयाण अकप्पियं।
दिंतियं पडिआइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥४१॥

छाया—स्याच्च श्रमणार्थं, गुर्विणी कालमासिनी।
उत्थिता वा निषीदेत्, निषण्णा वा पुनरुत्तिष्ठेत् ॥४०॥
तद्भवेद्भक्त-पानं तु, संयतानामकल्पिकम्।
ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥४१॥

सान्वयार्थः-च=और कालमासिणी=नजदीक प्रसवकालवाली गुव्विणी=गर्भवती स्त्री सिया=यदि-कदाचित् उट्ठिया वा=पहलेसे खड़ी हो (किन्तु) समणट्ठाए=साधुके लिए अर्थात् साधुको आहारादि देनेके लिए निसीएज्जा=बैठे वा=अथवा निसन्ना=पहलेसे बैठी हुई (साधुके लिए) पुण=फिर उट्ठए=उठे

और भोजन (मोदक आदि) का और यह जिसका उपभोग कर रही हो उस आहारका (साधु) त्याग करे—ग्रहण न करे। क्योंकि उसके लिये पकाये हुए भोजनको ग्रहण करनेसे उसकी इच्छाका भंग होकर गर्भको पीडा पहुँचेगी और गर्भपात तक होनेका सम्भव हो जायगा। तो क्या वैसा आहार लेना ही नहीं? सो कहते हैं—गर्भवती के भोजन कर लेने बाद जो आहार अवशेष रहे उसे ग्रहण करनेमें दोष नहीं है ॥३९॥

(भिक्षु आदि)ने अर्थे ते लेवा उपयोग करी रही होय ते आहारनो साधु त्याग न करे, कारण के लेवा माटे बनावेला होवाथी तेने रूचिने अनुसार भोजन नहि मळे तेथी तेनी इच्छानो भंग थशे अने गर्भने पीडा पहोंचशे, अने गर्भपात पण थवा संभव रहेशे तो शु लेवो आहार लेवोज नहि? ते माटे कहे छे के-गर्भवती भोजन करी रहे त्यारपछी जे आहार अवशेष रहे तेने ग्रहण करवामां दोष नथी. (३९)

तं तु=तो वह भत्तपाणं=आहार-पानी संजयाणं=साधुओंके लिए अकप्पियं=अकल्पनीय भवे=होता है, (अतः) दिंतियं=देनेवालीसे (साधु) पडियाइक्खे=कहे कि तारिसं=इस प्रकारका आहारादि मे=मुझे न कप्पइ=नहीं कल्पता है ।४०।४१।

टीका-'सिया य०' 'त भवे' इत्यादि । च=पुनः उत्थिता=दण्डवत्समवस्थिता, कालमासिनी=कालमासशब्देनात्र प्रसवकालमासो गृह्यते, स च सप्तमासादारभ्य सार्द्धसप्तरात्राधिकं नवमासं यावत्, तद्वती-प्राप्तप्रसवयोग्यसमयेत्यर्थः, गुर्विणी=गर्भवती, स्यात्=कदाचित्, श्रमणार्थं=साधुनिमित्तं-सा यदि दातुमित्यर्थः, निषीदेत्=उपविशेत्, वा=अथवा, निषण्णा=उपविष्टा पुनरुत्तिष्ठेत्, तदा तत्=तया दीयमानं भक्त-पान तु संयताना=संयमवताम् अकल्पिक(त)म्=अग्राह्यम्, अतो ददतीं प्रत्याचक्षीतेत्यादि पूर्ववत् ।

'सर्वं वाक्य सावधारणं भवती'-तिन्यायेन उत्थिता यदि दातुमुपविशेदेव,

'सिया य०' इत्यादि 'त भवे०' इत्यादि च । प्रसव-काल-मासवाली अर्थात् सातवें महीनेसे आरम्भ करके साढ़े सात रात सहित नववें महीने तक, अर्थात् सातवें महीनेके बाद प्रसव होनेतकके समयवाली स्त्री, यदि खड़ी हुई हो और साधुको भिक्षा देनेके लिये बैठे, अथवा बैठी हुई हो किन्तु भिक्षा देनेके लिये उठे तो उसके द्वारा दिया जानेवाला आहार, सयमियोंके लिये कल्प्य नहीं है, अतः देनेवाली (स्त्री) से कहे कि 'ऐसा आहार हमें कल्पता नहीं है ॥'

सब वाक्य, 'सावधारण अर्थात् निश्चय करानेवाले होते हैं' इस न्यायके बलसे यहाँ पर यह तात्पर्य निकलता है कि यदि देनेवाली बैठी हो और खड़ी होकरके ही आहार देवे, या खडी हो किन्तु बैठ करके ही

सिया य० ઇત્યાદિ तं भवे० ઇત્યાદિ પ્રસવકાળ-માસવાળી અર્થાત્ સાતમા મહીનાથી આરંભીને સાડા સાત રાત સહિત નવમા મહીના સુધી, એટલે કે સાતમા મહિના પછી પ્રસવ થાય ત્યાસુધીના સમયવાળી સ્ત્રી જો ઊભી હોય અને સાધુને ભિક્ષા આપવાને માટે બેસે, અથવા બેઠી હોય પરન્તુ ભિક્ષા આપવાને માટે ઉઠે તો તેણે આપેલો આહાર સયમીઓને માટે કલ્પનીય નથી, દેનારી સ્ત્રીને કહેવુ કે 'એવો આહાર મને કલ્પતો નથી'

બધા વાક્યો 'સાવધારણ અર્થાત્ નિશ્ચય કરાવવાવાળા હોય છે' એ ન્યાયાનુસાર અહીં એ તાત્પર્ય નીકળે છે કે જો આપનારી બેઠી હોય અને ઊભી થઈને જ આહાર આપે યા ઊભી હોય પરન્તુ બેસીને જ આહાર આપે તો એ

उपविष्टा वोत्थिष्ठेदेव तदा दीयमानमाहारादिकमकल्पिकं(कं) स्यादिति । तथात्व मौऽवधारणेनेदमापाति-उत्थिता वासती गर्भवती पतुत्थितैव, उपविष्टा वोपविष्टैव दत्ताचदा साधूनां नाऽकल्पिकं(कं) किन्तु ग्राह्यमेवेति स्थविरकल्पिकापेक्षमिदम् । जिनकल्पिनस्तु प्रथमदिवसादेव तया दीयमानं न गृह्णत इति ध्वन्यः ॥

'कालमासिनी' पदेन, षष्ठमासानन्तरं गर्भस्य गुरुत्वेनोत्थानादिक्रियायां वस्तस्खलनादिना तस्या गर्भस्य च पीडाऽवश्यंभाविनीति सूचितम् ॥४०॥४१॥

थणगं पिज्जमाणी (य), दारगं वा कुमारियं ।
तं निक्खिवित्तु रोयंतं, आहरे पाण भोयण ॥४२॥
तं भवे भत्त-पाणं तु, संजयाण अकप्पियं ।
दिंतियं पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥४३॥

आहार देवे तो उससे दिया जानेवाला आहार अकल्प्य होता है। इसका तात्पर्य यह हुआ कि ऐसी गर्भवती स्त्री यदि बैठी हो और बैठी-बैठी ही आहार देवे या खड़ी हो और खड़ी-खड़ी ही आहार देवे तो साधुओंके लिये अकल्प्य नहीं है, किन्तु कल्पनीय ही है। यह बात, स्थविर-कल्पकी अपेक्षासे समझनी चाहिये। पूर्वोक्त मत है कि जिनकल्पी महाराज, गर्भके प्रथम दिनसे ही गर्भवती स्त्रीके हाथसे दिया जानेवाला आहार सर्वथा नहीं लेते हैं।

'कालमासिनी' पदसे यह सूचित किया है कि-छठे महीनेके बाद गर्भ भारी हो जाता है, इस कारण दिलने बोलनसे गर्भवतीको तथा उसके गर्भको पीडा अवश्य होती है ॥ ४० ॥ ४१ ॥

રીતે આ વ્યવસ્થા આપતો આહાર અકલ્પ્ય બને છે એનું તાત્પર્ય એ થયું કે એવી ગર્ભવતી સ્ત્રી જો બેઠી હોય તો બેઠી-બેઠી જ આહાર આપે યા ઊભી હોય તો ઊભી-ઊભી આહાર આપે તો સાધુને માટે તે અકલ્પ્ય નથી, પરંતુ કલ્પનીય છે. આ વાત સ્થવિરકલ્પની અપેક્ષાએ સમજવી જોઈએ. પૂર્વોક્ત મત એવો છે કે જિનકલ્પી મહારાજ ગર્ભના પ્રથમ દિવસથી જ ગર્ભવતી સ્ત્રીના હાથથી અપાયેલો આહાર સર્વથા લેતા નથી.

कालमासिनी એ શબ્દથી સૂચિત કરવામાં આવ્યું છે કે છઠ્ઠા મહીનામાં પછી ગર્ભ ભારે થઈ જાય છે તેથી ઊઠ-બેસ કરવાથી ગર્ભવતી તથા એના ગર્ભને અવશ્ય પીડા થાય છે (૪૦-૪૧)

छाया—स्तन्यं पाययन्ती (च), दारकं वा कुमारिकाम् ।
तं निक्षिप्य रुदन्त,-माहरेत्पान-भोजनम् ॥४२॥
तद्भवेद्भक्त-पानं तु, संयतानामकल्पिक(त)म् ।
ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥४३॥

सान्वयार्थः-दारगं=लड़के कुमारियं=लड़की वा=अथवा नपुंसक किसीभी एको थणगं=स्तन्य-दूध पिज्जमाणी=पिलाती हुई तं=उस बच्चेको रोयंतं=रोते एको निक्खिविज्जु=भूमि आदि पर रखकर (यदि) पाण-भोयणं=आहार-ानी आहरे=देवे, तं तु=तो वह भत्तपाणं=आहार-पानी संजयाणं=साधु-ोंके लिए अकप्पियं=अकल्पनीय भवे=होता है, (अतः) दिंतियं=देनेवालीसे डियाइक्खे=कहे कि तारिसं=इस प्रकारका आहारादि मे=मुझे न कप्पइ=हीं कल्पता है ॥४२-४३॥

टीका—'थणगं' इत्यादि । दारकं=शिशुम्, कुमारिकां=बालिकाम्, 'वा' शब्दात्संगृहीतं नपुंसकञ्च, स्तन्यं=दुग्धं पाययन्ती, तं=पिबन्तं शिशुप्रभृतिकं रुदन्तं=क्रन्दन्तं निक्षिप्य=भूम्यादौ निधाय पान-भोजनमाहरेत् तदा तद्भक्त-पानं तु संयतानामकल्पिकं(तं) भवेत्, अतो ददतीं प्रत्याचक्षीत-तादृशं मे न कल्पत इति ।

अत्रायमभिसन्धिः-यदि दारकादिः केवलं स्तन्यपानोपजीवी स्तन्यपानान्नभोजनोभयोपजीवी वा भवेत् तं पाययन्ती स्तन्यपानं सन्त्याज्य पानभोजनं दद्यात्,

'थणगं' इत्यादि, 'तं भवे' इत्यादि ।

स्त्री यदि, लड़के, लड़की या नपुंसकको दूध पिलाती हो और उस पीनेवाले रोते हुए बालक आदिको, जमीन पर रख कर, पान-भोजन देवे तो साधु कहे कि 'ऐसा आहार, मुझे नहीं कल्पता है,' यहाँ तात्पर्य यह है कि, यदि बालक दूधमुहाँ हो अथवा दूध भी पीता हो और अन्न भी खाता हो, उस बालकको स्तनपान छुड़ा कर आहार पानी देवे,

थणगं० इत्यादि, तं भवे० इत्यादि

જો સ્ત્રી પુત્ર પુત્રી કે નપુંસકને દૂધ પાતી હોય અને એ પીનારા રોતા બાળક આદિને જમીન પર મૂકીને ભોજન-પાન આપે તો સાધુ કહે કે 'એવો આહાર મને કલ્પતો નથી' અહીં તાત્પર્ય એ છે કે જો બાળક દૂધમુખ (દૂધ પર જ) હોય અથવા દૂધ પીતુ હોય તથા અન્ન પણ ખાતુ હોય, તો એવા બાળકને સ્તનપાન છોડાવીને આહાર-પાણી આપે; અથવા કોઇ બાળક સ્તનપાન

अथवा च स्तिमितं स्तन्यमपिबन्तं समीपे वा तिष्ठेत् परित्यज्य दातुं पृथक्कृतायां तस्यां यदि स कथात् तदापि तया दीयमानमाहारादिकं संयतानामकल्पिकं(अ)त्, शिशुव्याघातान्तराय-कर्कशहस्त-भूमि-मञ्जकादिस्पर्शजनितपीडा-मांसादिभक्षार्थं शुनादिजन्तुकृतोपघातादिसम्भवात्, दृश्यते हि कचन निर्जनादौ स्थाने शृगालादयो बालमपहृत्य पलायन्त इति ॥४२॥४३॥

पुप्फ-ज भवे भत्तपाण तु, कप्पाकप्पमि संकिय ।
दिंतिय पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिस ॥४४॥

छाया—पुष्पेषूक्तं पानन्तु, कल्पाकल्पे शङ्कितम् ।
ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥४४॥

सान्वयार्थः—पुप्फ=पुष्पों में जो भत्तपाणं तु=भक्षणादि कप्पाकप्पमि=कल्प्य अकल्प्य के विषयमें संकियं=शङ्कित-शङ्कास्पद भवे=हो तो दिंतिय=देनेवालीसे पडियाइक्खे=कहे कि तारिसं=इस प्रकारका आहारादि मे=मुझे न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥४४॥

या कोई बालक, स्तन-पान न करता हुआ भी गोदमें या समीपमें बैठा हो उसे छोड़कर स्त्री आहार देनेके लिये जावे और बालक रोने लगे तो भी उसके द्वारा दिया जानेवाला आहार, संयमियोंको ग्राह्य नहीं है, क्योंकि इससे उसके बालकके आहारमें अन्तराय पड़ती है, माता विरहाकुल तो हो ही जाती है, कठोर हाथ, भूमि, खाट आदिके स्पर्शोंसे पीड़ा होती है और मांसलोभी शिकारी कुत्ते आदि जानवरोंके द्वारा उपद्रव होनेका सम्भव रहता है। कहीं२ (पहाड़ी प्रदेशोंमें) शृगाल (गीदड़), बालकोंको उठा कर ले भागते हैं ऐसा देखा जाता है ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

ન કેવળ કોઇ પણ બાળક માતાના ખોળામાં કે સમીપમાં બેઠું હોય, તેને છોડીને સ્ત્રી આહાર આપવાને માટે જાય અને બાળક રોવા લાગે તો પણ તેણે આપેલો આહાર સંયમીઓને માટે ગ્રાહ્ય નથી, કારણ કે તેમાં તેના બાળકના આહારમાં અંતરાય પડે છે, માતૃવિરહજન્ય દુઃખ થાય છે, કઠોર હાથ, ભૂમિ, ખાટલા આદિના સ્પર્શોથી પીડા થાય છે અને માંસલોલુપ શીયાળ કૂતરાં આદિ જાનવરોથી હાનિ ઉપદ્રવ થવાનો પણ સંભવ રહે છે કયાંક કયાંક (પહાડી પ્રદેશોમાં) શિયાળ બાળકોને ઉઠાવી જાય છે એવું જોવામાં આવે છે (૪૨-૪૩)

टीका—'जं भवे०' इत्यादि। यद्भक्त-पानं तु कल्प्याकल्प्ये=कल्प्यं च अकल्प्यञ्चेति समाहारद्वन्द्वे कल्प्याकल्प्यं तस्मिन्, भावप्रधानश्चाय निर्देशस्ततश्च कल्प्यत्वेऽकल्प्यत्वे चेत्यर्थः, कल्प्यत्वमुद्गमादिदोषरहितत्वमकल्प्यत्वं च तत्सहितत्वम्, तत्र शङ्कितं=शङ्का(संशय)युक्तत्वम् 'इदं भक्तपानं कल्प्यमकल्प्य वे'-त्येवंविधसंशयविषयीभूतमित्यर्थः, भवेत् तत् ददतीं प्रत्याचक्षीत-तादृशं मे न कल्पत इति ॥४४॥

१ ११ २ ३ ४
मूलम्-दगवारेण पिहियं, नीसाए पीढएण वा।
५ ६ ७ ९ १० ८
लोढेण वा विलेवेण, सिलेसेण वि केणइ ॥४५॥
१२ १३ १५ १६ १४ १८ १७
तं च उब्भिदिआ दिज्जा, समणट्ठाए व दावए।
१९ २० २३ २२ २४ २१
दिंतियं पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥४६॥

छाया—दकवारेण पिहितं, निश्रया पीठकेन वा।
लोष्टेन वा विलेपेन, श्लेषेण वा केनापि ॥४५॥
तच्चोद्भिद्य दद्यात्, श्रमणार्थं वा दापयेत्।
ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥४६॥

सान्वयार्थः-दगवारेण=जलके भरे हुए घड़ेसे नीसाए=घंटीके पुडियेसे या पीसनेकी शिलासे वा=अथवा पीढएण=पीढेसे लोढेण=लोढेसे वा=अथवा विलेवेण=मिट्टी आदिके लेपसे वि=अथवा केणइ=दूसरे किसी प्रकारके सिलेसेण=मोम लाख आदि चिकने पदार्थसे पिहियं=आच्छादित या मुद्रित किया-हुआ अशनादिका बरतन हो, तं च=उसे यदि समणट्ठाए=साधुके लिए उब्भिदिआ=उघाड (खोल) कर दिज्जा=खुद देवे वा=अथवा दावए=दूसरेसे दिलावे तो दिंतियं=देती हुईसे साधु पडियाइक्खे=कहे कि तारिसं=ऐसा आहारादि मे=मुझे (लेना) न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥४५-४६॥

'जं भवे' इत्यादि। 'यह भक्त-पान कल्प्य है या अकल्प्य' इस प्रकार जिसमें सन्देह हो वह भक्त-पान देनेवालीसे साधु कहे कि ऐसा आहार मुझे ग्राह्य नहीं है ॥ ४४ ॥

જ ભવે૦ ઇત્યાદિ 'આ ભોજન-પાન કલ્પ્ય છે કે અકલ્પ્ય?' એ પ્રકારનો જેમા સ દેહ ઉત્પન્ન થાય તે ભોજન-પાન આપનારીને સાધુ કહે કે એવો આહાર મને ગ્રાહ્ય નથી (૪૪)

अथवा य शिशुः स्तन्यमपिबन्नङ्के समीपे वा विष्ठेत्तं परित्यज्य दातुं प्रवृत्ता तस्यां यदि स तथात् तथापि तया दीयमानमाहारादिकं संयतानामकल्पिक(दो क्षिप्तायाहारान्तराय-कर्कशहस्त-भूमि-मल्लकादिस्पर्शमत्रिशपीडा-मांसाशिभार्यादि कुक्कुरादिजन्तुकृतोपघातादिसम्भवात्, दृश्यते हि कचन निर्दयतया स्वाने पुत्र मादपो बालानपहृत्य पलायन्त इति ॥४२॥४३॥

थणगं-जे भवे भत्तपाणं तु, कप्पाकप्पंमि संकियं ।
दिंतिय पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥४४॥

छाया—स्तनकं यो भवेद् भक्तपानन्तु, कल्पाकल्पे शङ्कितम् ।
ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥४४॥

सान्वयार्थः—जं=जो भत्तपाणं तु=अशनादि कप्पाकप्पंमि=कल्प अकल्प विषयमें संकियं=शङ्कित-सङ्कास्पद भवे=हो तो दिंतिय=देनेवालीसे पडिय इक्खे=कहे कि तारिसं=इस प्रकारका आहारादि मे=मुझे न कप्पइ=नं कल्पता है ॥४४॥

या कोई बालक, स्तन-पान न करता हुआ भी गोदमें या समीपमें बैठा हो उसे छोड़कर स्त्री आहार देनेके लिये आवे और बालक रोने लगे तो वं उसके द्वारा दिया जानेवाला आहार, संयमियोंको ग्राह्य नहीं है, क्योंकि इससे उसके बालकके आहारमें अन्तराय पड़ती है, मातृ-विरहजन्य दुःख होता है, कठोर हाथ, भूमि, खाट आदिके स्पर्शसे पीड़ा होती है और मांसभोजी बिलाव कुत्ते आदि जानवरोंके द्वारा उपघात होनेका सम्भव रहता है। कहींपर (पहाड़ी प्रदेशोंमें) शूगाल (गीदड़), बालकोंको उठा कर ले भागते हैं ऐसा देखा जाता है ॥ ४२ ॥ ४३ ॥

ન કરતુ હોય પણ ખોળામાં કે સમીપમાં બેઠુ હોય, તેને છોડીને સ્ત્રી આહાર આપવાને માટે ઊભી અને બાળક રોવા લાગે તોપણ તેણે આપેલો આહાર સંયમીઓને માટે કલ્પ નથી, કારણ કે તેથી તેના બાળકના આહારમાં અંતરાય પડે છે, માતૃવિરહજન્ય દુઃખ થાય છે કઠોર હાથ, ભૂમિ, ખાટલા આદિના સ્પર્શથી પીડા થાય છે અને માંસભોજી બિલાડા કૂતરા આદિ જાનવરોના દ્વારા ઉપઘાત થવાનો પણ સંભવ રહે છે કયાંક કયાંક (પહાડી પ્રદેશોમાં) શિયાળ બાળકોને ઉઠાવી જાય છે, એવું જોવામાં આવે છે (૪૨-૪૩)

छाया—अशनं पानकं वापि खाद्यं स्वाद्यं तथा ।
यज्जानीयात् शृणुयाद्वा, दानार्थं प्रकृतमिदम् ॥४७॥
तद्भवेद्भक्त-पानं तु, संयतानामकल्पिक(त)म् ।
ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥४८॥

सान्वयार्थः–जं=जो असणं=ओदन आदि अशन पाणगं=दाख आदिका धोवन वावि=अथवा खाइमं=केला आदि खाद्य तहा=और साइम=एलची लौंग आदि स्वाद्य इमं=यह 'दाणट्ठा' पथिकोंको देनेके लिए पगडं=उपकल्पित-निकाला हुआ है जो अपने या अपने कुटुम्बके लिए काममें नहीं लाया जावे ऐसा जाणेज्ज=जान लेवे वा=अथवा सुणिज्जा=किसीसे सुन लेवे तो तं=वह भत्तपाणं तु=आहार-पानी संजयाणं=साधुओंके लिए अकप्पियं=अकल्पनीय भवे=होता है, (अतः) दिंतियं=देती हुईसे साधु पडियाइक्खे=कहे कि तारिस=इस प्रकारका आहारादि मे=मुझे (लेना) न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥४७-४८॥

टीका–'असणं०' इत्यादि, 'तं भवे०' इत्यादि च । यत् अशनं=भोज्य-मोदन-पूरिकादिकं, पानकं=द्राक्षादिजलम्, अपिवा=अथवा खाद्यं=कदलीफलादिकं, स्वाद्यम्=एला-लवङ्ग-कर्पूर-पूगीफलादिकम्, 'दानार्थं=देशान्तरादागतेन वणिगादिना साधुभ्यार्थं स्वकीयप्रशंसानिमित्त दातुम्, इदं प्रकृतं=नियतरूपेणोपकल्पितम्' इति जानीयात्=आमन्त्रणादिना अवगच्छेत्, शृणुयाद्वा=कुतश्चि-

'असण०' इत्यादि, तथा 'तं भवे०' इत्यादि ।

ओदन-आदि अशन, दाखका जल आदि पान, केला आदि खाद्य, लौंग, कपूर, इलायची, सुपारी आदि स्वाद्य, 'यह देशान्तरसे आये हुए वणिक् आदिने अपनी प्रशंसाके निमित्त देनेके लिये रक्खा है।' ऐसा जो समझे या किसीसे सुने तो वह अशनादि, संयमियोंको कल्पनीय नहीं है,

असण ઇત્યાદિ, તથા त भवे० ઇત્યાદિ

ઓદન આદિ અશન, દ્રાક્ષના ધોવણનું જળ આદિ પાન, કેળા આદિ ખાદ્ય, લવીંગ, કપૂર, ઇલાયચી, સોપારી આદિ સ્વાદ્ય, "આ દેશાન્તરથી આવેલા વણિક આદિએ પોતાની પ્રશંસાને લીધે આપવાને માટે રાખેલ છે" એવુ જો સમજવામા કે કોઇ પાસેથી સાભળવામા આવે તો એ અશનાદિ સયમીઓને

टीका–'दगधारेण०' 'ते च' इत्यादि। दकेति वक्तव्ये दक=दकं (मोदकं माडेइंत्यादिषु जीकनीयं दकं च' इति दकादेशः,) धारयति=वर्षिनिर्गमणतो निरन्तरीति दकधारः=जलसमूह-कलसादिभाजन तेन, निभया=घरट्टेन-पेषणयन्त्रेण शिलापुत्रेण (पेषणार्थपाषाणेन) वा, पीठकेन=काष्ठनिर्मितावऽसनेन, लोष्टेन=शिलादिखण्डेन, त्रिडेपेन=वृश्चिकादिक्षेपेन, केनापि क्षेपेण=क्षिप्त-काष्ठादिना वा पिष्टं तप्त=आच्छादितं मुद्रितं वा यत्राद्यभाजनमिति पदसङ्कल्प्य भवेत्, तच्च भस्मार्थमुत्क्षिप्य=उत्पाट्य (स्वयं) दद्यादापयेद्वा तथा गुरुवरवस्तूत्थापनक्षेपादिसंघट्टादि सम्भावनया वदन्ती मत्पात्रवस्त्रीतेस्यादि पूर्ववत् ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

१ २ ३ ४ ५ ६ ७
दग्ग-असण पाणग वा वि, खाइम साइम तहा ।
८ ९ १० ११ १२ १३ १
जं जाणेज्जा सुणेज्जा वा, दाणट्ठा पगडं इम ॥४७॥
१४ २ १६ १७ १८
तं भवे भत्त-पाण तु, संजयाण अकप्पिय ।
१९ २० २१ २२ २३ २४
दिंतिय पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिस ॥४८॥

'दकधारेण०' इत्यादि, 'ते च' इत्यादि।

जलसे भरेहुए बर्तनसे, चक्की के पुडसे मसाला आदि पीसनेकी शिलासे, पीढे (बाजोट) से, लोढे (मसाला आदि पीसनेका बजनदार पत्थर) से ढके हुए, तथा मिट्टी आदिके लेपसे, अथवा अन्य किसीसे छादि या ढाम्य आदिसे मुद्रित किया हुवा अन्न-पान, साधुके लिये उघाडकर स्वयं दे वा इसरसे दिलावे तो प्रवेश और हिंसादी सम्भावनाके कारण देनवालीका कहे कि ऐसा आहार हमें कल्प नहीं है। तात्पर्य यह है कि, भारी वस्तुके उठानेमें स्व-पर-विराधना आदि अनेक दोषोंकी सम्भावना होनेसे यह निषेध किया गया है ॥ ४७ ॥ ४६ ॥

दकधारेण० इत्यादि, ते च इत्यादि.

જળથી ભરેલા વાસણથી, ઘંટીના પડથી, મસાલો વાટવાના બેઠકિયાથી બનેલાથી, મસાલો વાટવાના વજનદાર પત્થરથી, બાજોઠ તથા માટી આદિના લેપથી અથવા અન્ય કોઈ પદાર્થથી ઢાંકેલુ કે છાપ આદિથી બંધ કરેલુ સાધુને માટે ઉઘાડીને અન્ન-પાન પોતે આપે યા બીજા પાસે અપાવે તો દાતા અને હિંસાની સંભાવનાથી આપનારીને સાધુ કહે કે એવો આહાર અમને કલ્પ નથી ઇત્યાદિ કહે છે ત્યારે વસ્તુ ઉપાડવા સ્વપર-વિરાધના આદિ અનેક દોષોની સંભાવના હોવાથી એ નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે (૪૬-૪૭)

छाया—अशनं पानकं वापि खाद्यं स्वाद्यं तथा ।
यज्जानीयात् शृणुयाद्वा, दानार्थं प्रकृतमिदम् ॥४७॥
तद्भवेद्भक्त-पानं तु, संयतानामकल्पिक(त)म् ।
ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥४८॥

सान्वयार्थः-जं=जो असणं=ओदन आदि अशन पाणगं=दाख आदिका धोवन वावि=अथवा खाइमं=केला आदि खाद्य तहा=और साइमं=एलची लूंग आदि स्वाद्य इमं=यह 'दाणट्ठा' पथिकोंको देनेके लिए पगडं=उपकल्पित-निकाला हुआ है जो अपने या अपने कुटुम्बके लिए काममें नहीं लाया जावे ऐसा जाणेज्ज=जान लेवे वा=अथवा सुणिज्जा=किसीसे सुन लेवे तो तं=वह भत्तपाणं तु=आहार-पानी संजयाणं=साधुओंके लिए अकप्पियं=अकल्पनीय भवे=होता है, (अतः) दिंतियं=देती हुईसे साधु पडियाइक्खे=कहे कि तारिस=इस प्रकारका आहारादि मे=मुझे (लेना) न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥४७-४८॥

टीका-'असणं०' इत्यादि, 'तं भवे०' इत्यादि च । यत् अशनं=भोज्य-मोदन-पूरिकादिकं, पानकं=द्राक्षादिजलम्, अपिवा=अथवा खाद्यं=कदलीफलादिक, स्वाद्यम्=एला-लवङ्ग-कर्पूर-पूगीफलादिकम्, 'दानार्थं=देशान्तरादागतेन वणिगादिना साधुवादार्थं स्वकीयप्रशंसानिमित्त दातुम्, इदं प्रकृतं=नियतरूपेणोपकल्पितम्' इति जानीयात्=आमन्त्रणादिना अवगच्छेत्, शृणुयाद्वा=कुतश्चि-

'असणं०' इत्यादि, तथा 'तं भवे०' इत्यादि ।

ओदन-आदि अशन, दाखका जल आदि पान, केला आदि खाद्य, लौंग, कपूर, इलायची, सुपारी आदि स्वाद्य, 'यह देशान्तरसे आये हुए वणिक् आदिने अपनी प्रशंसाके निमित्त देनेके लिये रक्खा है।' ऐसा जो समझे या किसीसे सुने तो वह अशनादि, संयमियोंको कल्पनीय नहीं है,

असणं ઇત્યાદિ, તથા तं भवे० ઇત્યાદિ

ઓદન આદિ અશન, દ્રાક્ષના ધોવણનું જળ આદિ પાન, કેળા આદિ ખાદ્ય, લવીંગ, કપૂર, ઇલાયચી, સોપારી આદિ સ્વાદ્ય, "આ દેશાન્તરથી આવેલા વણિક આદિએ પોતાની પ્રશંસાને લીધે આપવાને માટે રાખેલ છે" એવુ જો સમજવામા કે કોઇ પાસેથી સાભળવામા આવે તો એ અશનાદિ સયમીઓને

दार्ष्टान्तिकेऽपि तद्भक्तपानं तु संयतानामकल्पिकं भवेत्, अतस्तदेतां प्रत्याचक्षीत-तादृशं मे न कल्पत इति ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

१ ३ ५ ४ १ २ ७
भक्खं-असणं पाणगं वावि, खाइमं साइमं तहा ।
६ ११ १० १२ ८ ९ १
जं जाणेज्ज सुणेज्जा वा, पुण्णट्ठा पगडं इमं ॥४९॥
१५ १ ११ १७ १८ १४
तं भवे भत्त पाणं तु संजयाण अकप्पिय ।
२१ २१ १६ १७ १९ २०
दिंतिय पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिस ॥५०॥

छाया—अशनं पानकं वापि, खाद्यं स्वाद्यं तथा ।
पक्वान्नीयाच्छृणुयाद्वा, पुण्यार्थं प्रकृतमिदम् ॥४९॥
तद्भवेद्भक्तपानं तु, संयतानामकल्पिक(य)म् ।
एतदीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥५०॥

सान्वयार्थ'—च असणं पाणगं वावि खाइमं तहा साइमं=जो अशन पान खादिम स्वादिम इमं पुण्णट्ठा पगडं='यह पक्वान्नबुद्धिसे दीन-हीन-जनोंके लिए पुण्यार्थ निकाल रखा है' इस प्रकार जाणेज्ज=जान लेवे वा=अथवा सुणिज्जा=किसी दूसरेसे सुन लेवे तो तं=वह भक्तपानं तु=आहार-पानी संजयाणं=साधुओंके लिए अकप्पिय=अकल्पनीय भवे=होता है, (अतः) दिंतिय=देती हुईसे साधु पडियाइक्खे=कहे कि तारिसं=इस प्रकारका आहारादि मे=मुझे (लेना) न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥४९॥-५०॥

टीका—'असणं०' इत्यादि, 'तं भवे०' इत्यादि च। पक्वान्नादिकं 'पुण्यार्थं=पुण्याय=सुकृतायेदं दयापिण्डा,नीय(प)क-भ्रमणार्थोपकल्पितमग्रे वक्ष्य

इसलिये ऐसा भक्त-पान आदि देनेवाली से कहे कि यह मुझे नहीं कल्पता है ॥ ४७ ॥ ४८ ॥

'असणं०' इत्यादि, तथा 'तं भवे०' इत्यादि ।

जो 'अशन, पान, खाद्य, स्वाद्य दया-बुद्धिसे दीन-हीन जनोंको

માટે કલ્પનીય નથી. તેવા જોયા જોજન પાન આદિ આપનારીને સાધુ કહે કે મને કલ્પતા નથી. (૪૭-૪૮)

અસણ૦ ઇત્યાદિ, તથા तं भव० ઇત્યાદિ.
જો અશન, પાન, ખાદ્ય, સ્વાદ્ય, દયા-બુદ્ધિથી દીન-હીન જનોને આપવાને

माणत्वादत्र दीनेभ्यो वितरणार्थमिदं प्रकृतम्=उपकल्पितम्–स्व-स्वपोष्यवर्गोभयोपभोग्यभिन्नतया स्थापितमिति यावत्' इति जानीयात् शृणुयाद्वा तद्भक्तपानमित्यादि पूर्ववत्। पूर्वगाथायां 'दाणट्ठा' इत्यत्र दान-शब्देन स्वप्रशंसार्थं दानं गृह्यते, प्रकृते 'पुण्णट्ठा' इत्यत्र पुण्य-शब्देन स्वप्रशंसाव्यतिरिक्तफलाभिसन्धानेन दानं गृह्यते, इति दानपुण्ययोर्भेदः। 'महाव्रतधारिभ्य एव यदीयते तत्रैव पुण्यं न तु तदितरेभ्यः प्रदाने, तथा सति हि प्रत्युत पापकलापः समुत्पद्यते' इति केचिदाहुः, ('तेरहपथी' शब्देन प्रसिद्धाः साधव आहुः,) तद् भ्रान्तिविलसितम्,

देनेके लिये है–अर्थात् पुण्यार्थ बनाया गया है' ऐसा जाने या सुने तो वह संयमीके लिये ग्राह्य नहीं है, अत एव ऐसा आहार देनेवालीसे कहे कि–'यह भक्त-पान लेना मुझे नहीं कल्पता है'। पहली गथामें आये हुए 'दाणट्ठा' पदके 'दान' शब्दसे 'अपनी प्रशंसाके लिये दिया जानेवाला दान' अर्थ ग्रहण किया है, किन्तु इस गाथामें 'पुण्णट्ठा'के 'पुण्य' शब्दसे अपनी प्रशंसाके सिवाय अन्य किसी प्रयोजनसे दिया जानेवाला दान' अर्थ होता है–दान और पुण्यमें यही अन्तर है।

[1]कोई-कोई कहते हैं कि–"महाव्रतधारी मुनियोंको जो दान दिया जाता है उसीमें पुण्य है–दूसरोंको देनेमें नहीं, दूसरोंको देनेसे उलटा पाप लगता है"। उनका यह कहना भ्रान्ति–मूलक है, क्योंकि, भगवान्ने

१ तेरहपंथी संप्रदाय के साधु।

માટે છે, અર્થાત્ પુણ્યાર્થ બનાવવામા આવ્યા છે" એવુ જાણવામા યા સાભળવામા આવે તો એ સયમીને માટે ગ્રાહ્ય નથી તેથી કરીને એવો આહાર આપનારીને સાધુ કહે કે–એ ભોજન-પાન લેવા મને કલ્પતા નથી પહેલી ગાથામા આવેલા **दाणट्ठा** પદના **दान** શબ્દથી 'પોતાની પ્રશંસાને માટે આપવામા આવતુ દાન' એવો અર્થ ગ્રહણ કર્યો છે, પણ આ ગાથામા **पुण्णट्ठा** માના **पुण्य** શબ્દથી 'પોતાની પ્રશસા સિવાયના અન્ય કોઇ પ્રયોજનથી આપવામા આવતુ દાન' એવો અર્થ થાય છે દાન અને પુણ્યમા એ અતર છે.

[1]કોઇ-કોઇ કહે છે કે–"મહાવ્રતધારી મુનિઓને જે દાન આપવામા આવે છે તેમા પુણ્ય છે બીજાઓને દેવામા પુણ્ય નથી, બીજાઓને દેવામા ઉલટું પાપ લાગે છે" એમનુ એવુ કહેલુ ભ્રાન્તિમૂલક છે, કારણ કે ભગવાને **पुण्णट्ठा पगडं**

१ તેરહપથી સપ્રદાયના સાધુઓ।

भगवता हि 'पुण्णट्ठा पगडं' इत्यनेन 'पुण्यार्थमुपकल्पितं द्रव्यं साधूनामकल्प्य' मिति बोधित, तच्च महाव्रतधारकेतरेभ्यः प्रदातुमुपकल्पितस्य द्रव्यस्य सम्भवे पुण्यार्थत्वाभावेन 'पुण्णट्ठा पगडं' इति वाक्यं निर्विषयतामापद्येत ।

ननु पुण्यार्थोपकल्पितद्रव्यस्याकल्प्यत्वस्वीकारे साधोः शिष्टकुले भिक्षाग्रहणमेवाकल्प्यं स्यात्, पुण्यार्थमेव तेषां पाकप्रवृत्तेर्न तु क्षुद्रजन्तूदरपूर्त्तिमात्रार्थमिति चेन्न, तथाहि—यद्यपि शिष्टकुले सम्पादितमन्नं पुण्यार्थमकृतं तथापि यदन्येभ्यो

'पुण्णट्ठा पगडं' इस कथनसे पुण्यके लिये निकाले हुए द्रव्यको साधुओंके वास्ते अकल्पनीय बताया है। यदि महाव्रतियोंको छोड़कर अन्य किसीको देनेमें पुण्य न हो तो भगवान्का किया हुआ यह निषेध किस पर लागू पड़ेगा ?, तात्पर्य यह है कि पुण्यके लिये निकाले हुए द्रव्यको, मुनियोंके लिये अकल्प्य बतानेसे यह सिद्ध होता है कि दूसरोंको दान देनेसे भी पुण्यकी प्राप्ति होती है।

शंका—यदि पुण्यार्थ निकाला हुआ द्रव्य, साधुओंको ग्राह्य नहीं है तो शिष्टकुलमें साधु, कभी भिक्षा ग्रहण कर ही नहीं सकते, क्योंकि शिष्ट जन, पुण्यके लिये ही रसोईका आरम्भ करते हैं, साधारण (क्षुद्र) प्राणियोंकी तरह अपने ही उदरकी पूर्त्तिके लिये नहीं।

समाधान—यद्यपि शिष्टकुलमें तैयार किया हुआ आहार पुण्यके लिये ही संपादित होता है तथापि जो आहार दूसरोंको ही देनेके लिये बनाया

જો કથન વડે પુણ્યને માટે કાઢેલા દ્રવ્યને સાધુઓને માટે અકલ્પનીય બતાવ્યું છે તો મહાવ્રતીઓ સિવાયના બીજાઓને આપવામાં પુણ્ય ન હોય તો ભગવાને કરેલો એ નિષેધ કોને લાગુ પડશે ? તાત્પર્ય એ છે કે પુણ્યને માટે કાઢેલ દ્રવ્યને મુનિઓને માટે અકલ્પ્ય બતાવવાથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે બીજાઓને દાન આપવાથી પણ પુણ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે

શંકા—જો પુણ્યાર્થ કાઢેલુ દ્રવ્ય સાધુઓને માટે ગ્રાહ્ય ન હોય તો શિષ્ટ કુળમાં સાધુ કદાપિ ભિક્ષા ગ્રહણ કરી શકશે જ નહિ, કારણ કે શિષ્ટજન પુણ્યને માટે જ રસોઇનો આરંભ કરે છે સાધારણ (ક્ષુદ્ર) પ્રાણીઓની પેઠે માત્ર પોતાનું જ પેટ ભરવાને માટે નહિ

સમાધાન—જો કે શિષ્ટ કુળમાં તૈયાર કરવામાં આવતો આહાર પુણ્યને માટે જ સંપાદિત હોય છે તોપણ જે આહાર બીજાઓને આપવાને માટે બનાવવામાં આવે છે પોતાના ઉપયોગને માટે નહિ, તે પુણ્યટ્ઠા પગડં (पुण्यार्थं निष्पादितं)

दातुमेव निष्पादितं न तु स्वोपभोगार्थं तदेवान्नं 'पुण्यार्थमकृत'-शब्देनात्र गृह्यते, एतदेव देयमित्युच्यते। ईदृशस्यैव ग्रहणे प्रतिषेधः, आरम्भान्तरायादिदोषप्रसङ्गात्। यत्तु स्वस्य स्वपोष्यवर्गस्य चोपभोगार्थमुदारबुद्धया सम्पादित, तच्चानियतदानार्थत्वाददेयमित्युच्यते। अस्य ग्रहणे साधोर्नारम्भादिदोषप्रसङ्गः, साध्वर्थपाकमकृत्तेरभावात्। किञ्च-शास्त्रे, शिष्टकुले भिक्षाग्रहणस्य विधानान्न तथाविधाऽऽहारग्रहणे दोष इत्यलं पल्लवितेन ॥ ४९ ॥ ५० ॥

२ ३ ५ ४ ६ ८ ७
मूलम्-असणं पाणगं वावि, खाइमं साइमं तहा ।
१ १२ १३ १४ ९ ११ १०
जं जाणेज्ज सुणेज्जा वा, वणिमट्ठा पगडं इमं ॥५१॥

जाता है अपने उपभोगके लिये नहीं, वही 'पुण्णट्ठा पगडं' (पुण्यार्थ निष्पादित) और वही 'देय' कहलाता है। इस प्रकारके आहारको ही ग्रहण करनेका निषेध किया गया है। क्योंकि, उसे लेलेनेसे आरंभ और अन्तराय आदि दोषोंका प्रसंग होता है।

जो आहार, अपने और अपने आश्रित जनोंके उपभोगके लिये उदार बुद्धिसे निष्पन्न किया जाता है, वह अनियत दानके लिये होनेसे 'अदेय' कहलाता है। इस अदेय आहारको ग्रहण करनेसे साधुको आरम्भ-आदि दोष नहीं लगते हैं, क्योंकि वह साधुके निमित्त नहीं बनाया जाता है, तथा शास्त्रमें, शिष्टकुलमें भिक्षा ग्रहण करनेका विधान है, इसलिये भी शिष्टकुलमें आहार ग्रहण करनेमें दोष नहीं आसकता, इतना ही समाधान काफी है ॥ ४९ ॥ ५० ॥

અને એજ 'દેય' કહેવાય છે એ પ્રકારના આહારને પણ ગ્રહણ કરવાનો નિષેધ કરવામા આવ્યો છે, કારણ કે એ લેવાથી આરભ અને અતરાય આદિ દોષોનો પ્રસગ ઉત્પન્ન થાય છે

જે આહાર પોતાને માટે અને પોતાના આશ્રિત જનોના ઉપભોગને માટે ઉદાર-બુદ્ધિથી નિષ્પન્ન કરવામા આવે છે તે અનિયત દાનને માટે હોવાથી 'અદેય' કહેવાય છે એ અદેય આહાર ગ્રહણ કરવાથી સાધુને આરભ-આદિ દોષો લાગતા નથી, કારણ કે એ સાધુને માટે બનાવવામા આવેલો હોતો નથી, તથા શાસ્ત્રમા શિષ્ટકુળમા ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાનુ વિધાન છે, તેથી પણ શિષ્ટકુળમા આહાર ગ્રહણ કરવામા દોષ લાગી શકતો નથી એટલુ જ સમાધાન પૂરતુ છે (૪૯–૫૦)

१५ १० ११ १७ १४ १६
तं भवे भत्त-पाणं तु, संजयाण अकप्पिय ।
१२ १३ १८ १९ १५ १७
दिंतिय पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिस ॥५२॥

छाया—अशनं पानकं वापि, खाद्यं स्वाद्यं तथा ।
पञ्चानीपाकशूकुपाद्वा, वनीपक-(प)-कार्थं पकृतमिदम् ॥५१॥
तद्भवेद्भक्तं पानं तु, संयतानामकल्पिकम् ।
ददती प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥५२॥

सान्वयार्थः-जं असणं पाणगं वावि खाइमं तहा साइमं=जो अशन पान खादिम स्वादिम इसे वणिमट्ठा पगडं=यह भिखारी और दरिद्रोंके लिए उपकल्पित है ऐसा जाणेज्ज=ज्ञान होवे वा=अथवा सुणिज्जा=किसी दूसरेसे सुन लेवे तो तं=वह भत्तपाणं तु=आहार पानी संजयाण=साधुओंके लिए अकप्पियं=अकल्पनीय भवे=होता है, (अतः) दिंतिय=देती हुई से साधु पडियाइक्खे=कहे कि तारिसं=इस प्रकारका आहारादि मे=मुझे (लेना) न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥५१-५२॥

टीका-'असणं०' इत्यादि 'तं भवे०' इत्यादि च । एतद् अशनादिकं वनीय(प)कार्थम्=वनीय(प)कः=याचकमात्र, यद्वा सिद्धान्नमात्रोपजीवी, अथवा वनोः=स्वकीयपुरुषस्यामवर्धनपुरःसरं मिथाऽऽलापादिना कल्पद्रव्यं, तां याति=प्राप्नोतीति वनीयः, स एव वनीपकः, 'वनीपके'तिपाठपक्षे तु तां पूर्वोक्तां वनीं पिबति=आस्वादयतीति, पाति=रक्षति वा वनीपः, स एव वनीपकः, अथवा वनुषे=याचते वनुः सम्माननीयेष्वात्मनो भक्तिं प्रकटयन् याचक इति वा, ('वनु याचने' अस्माद्वाशेरौणादिक ईपकप्रत्ययः ।) यद्विवा से=सान्त्वने-मुखशान्तिकरणे

'असणं०' इत्यादि, तथा 'तं भवे०' इत्यादि ।

याचकमात्रको अथवा सिद्ध (तैयार) भिक्षा लेकर जीवन-निर्वाह करनेवालेको वनीपक कहते हैं, 'वनीपक' पाठपक्षमें-दाताके माननीय गुरु आदिमें भक्ति प्रकट करके लेजानेवाली भिक्षाको वनी कहते हैं, और ऐसी भिक्षा लेनेवाला 'वनीपक' कहलाता है, अथवा जो, भूखका ताप

असणं० इत्यादि तथा तं भवे० इत्यादि.

યાચક માત્રને અથવા સિદ્ધ (તયાર) ભિક્ષા લઈને જીવન નિર્વાહ કરનારને 'વનીપક' કહે છે વનીપક પાઠના પક્ષમા-દાતાના માનનીય ગુરુ આદિમાં ભક્તિ પ્રકટ કરીને લેવામા આવતી ભિક્ષાને વની કહે છે, અને એવી ભિક્ષા લેનાર વનીપક કહેવાય છે અથવા જે ભૂખનો તાપ મિટાવીને સંતુષ્ટ આપે

पशमनलक्षणं नयति=प्रापयतीति वनीः, यद्वा वन्यते=याच्यते=भिक्ष्यत इति वनी=भिक्षणीयद्रव्यम्, ('वनु याचने' अस्मादौणादिक इन् कृदिकारादिति ङीप्) तां पाति=उपकल्प्य रक्षतीति वनीपः=गृहस्थस्तं कायति=प्रार्थयते प्रियोक्त्यादिनेति वनीपकस्तदर्थमिदं प्रकृतमित्यादि पूर्ववत् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

२ ३ ५ ४ ६ ८ ७
मूलम्-असणं पाणगं वावि, खाइमं साइमं तहा ।
१ १२ १३ १४ ९ ११ १०
जं जाणेज्ज सुणेज्जा वा, समणट्ठा पगडं इमं ॥५३॥
१५ २० १६ १७ १८ १९
तं भवे भत्त-पाणं तु, संजयाण अकप्पियं ।
२१ २२ २५ २४ २६ २३
दिंतियं पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तादिसं ॥५४॥

छाया—अशन पानकं वापि, खाद्य स्वाद्यं तथा ।
यज्जानीयाच्छृणुयाद्वा, श्रमणार्थं प्रकृतमिदम् ॥५३॥
तद्भवेद्भक्त-पानं तु, संयतानामकल्पिकम् ।
ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥५४॥

सान्वयार्थः-जं असणं पाणगं वावि खाइमं तहा साइमं=जो अशन पान खादिम स्वादिम इमं समणट्ठा पगडं=यह निर्ग्रन्थ शाक्य तापस गैरिक और आजीवक, इन पांच प्रकारके श्रमणोंके लिए उपकल्पित है, ऐसा जाणेज्ज=जान लेवे वा=अथवा सुणिज्जा=किसी दूसरेसे सुन लेवे तो तं=वह भत्तपाणं तु=आहार-पानी संजयाणं=साधुओंके लिए अकप्पियं=अकल्पनीय भवे=होता है, (अतः) दिंतियं=देती हुईसे साधु पडियाइक्खे=कहे कि तारिसं=इस प्रकारका आहारादि मे=मुझे (लेना) न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥५३-५४॥

मिटाकर सान्त्वना प्रदान करे उसे वनी (भिक्षा देनेके लिये रखा हुआ अन्नादि) कहते हैं, उसको सुरक्षित रखनेवाला गृहस्थ 'वनीप' कहलाता है, और उस वनीप (गृहस्थ)से प्रार्थना करके भिक्षा प्राप्त करने वालेको 'वनीपक' कहते हैं। उस वनीपकके लिये बनाया हुआ देवे तो देनेवालीसे कहे कि ऐसा आहार मुझे कल्पता नहीं है ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

તેને વની (ભિક્ષા આપવાને રાખેલા અન્નાદિ) કહે છે એને સુરક્ષિત રાખનાર ગૃહસ્થ વનીપ કહેવાય છે, અને એ વનીપ (ગૃહસ્થ)ને પ્રાર્થના કરીને ભિક્ષા પ્રાપ્ત કરનારને વનીપક કહે છે એ વનીપકને માટે બનાવેલો આહાર આપે તો આપનારીને સાધુ કહે કે એવો આહાર મને કલ્પતો નથી (૫૧-૫૨)

१५ १६ १२ १७ १८ १९
त भवे भत्त पाण तु, सजयाण अकप्पिय ।
२१ ११ २३ २४ १५ १६
दिंतिय पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिस ॥५२॥

छाया—अशन पानक वापि, खाद्य स्वाद्य तथा ।
पश्चानीयाप्युपपाद्य, वनीपक-(प)-कार्य मक्षणमिव् ॥५१॥
वनुषेऽन्नक पाने तु, सप्रतानामकल्पिकम् ।
ददती प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥५२॥

सान्वयार्थः—जं असणं पाणगं वावि खाइम तहा साइमे=जो अशन पान खादिम स्वादिम इनमें वणिमट्ठा पगडं=याचक भिखारी और दरिद्रोंके लिए उपकल्पित है ऐसा जाणेज्जा=ज्ञान होवे वा=अथवा सुणिज्जा=किसी दूसरेसे सुन लेवे तो तं=वह भक्तपाणं तु=आहार पानी सजयाणं=साधुओंके लिए अकप्पियं=अकल्पनीय भवे=होता है, (अत) दिंतियं=देती हुईस साधु पडियाइक्खे=कहे कि तारिसं=इस प्रकारका आहारादि मे=मुझे (लेना) न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥५१-५२॥

टीका—'असणं०' इत्यादि 'तं भवे०' इत्यादि च । यद् अशनादिकं वनीय(प)कार्यम्=वनीय(प)कः=याचकभाव, यद्वा सिद्धान्नमात्रोपजीवी, अथवा वनी=स्वकीयदुरवस्थादर्शनपुरःसरं भिक्षाऽऽलापादिना कल्पदैन्यं, तां पाति=आत्रोतीति वनीपः, स एव वनीपकः, 'वनीपके'विपाठपक्षे तु तां पूर्वोक्तां वनीं पिबति=आस्वादयतीति, पाति=रक्षति वा वनीपः, स एव वनीपकः, अथवा वनुषे=याचते वाद्वा सम्माननीयेभ्यात्मनो भक्तिं प्रकटयन् याचत इति वा, ('वनु याचने' अस्माद्धातोरौणादिक ईपकप्रत्ययः ।) पदिशा वै=सान्त्वनं-दुर्वचनाभिनिवेशपरा

'असणं०' इत्यादि, तथा 'तं भवे०' इत्यादि ।

याचकमात्रको अथवा सिद्ध (तैयार) भिक्षा लेकर जीवन निर्वाह करनेवालेको वनीपक कहते हैं, 'वनीपक' पाठपक्षमें-दीनाके माननीय गुरु आदिमें भक्ति प्रकट करके दीनतापूर्वक भिक्षाको वनी कहते हैं, और ऐसी भिक्षा लेनेवाला 'वनीपक' कहलाता है, अथवा जो, मूलका पाप

અશન૦ ઇત્યાદિ તથા તે ભવે૦ ઇત્યાદિ.

ગાથા-અર્થને અથવા સિદ્ધ (તયાર) ભિક્ષા લઈને જીવન નિર્વાહ કરનારને 'વનીપક' કહે છે વનીપક પદના પહેલા પક્ષમાં-દીનાના માનનીય ગુરુ આદિમાં ભક્તિ પ્રકટ કરીને દીનતાપૂર્વક ભિક્ષાને વની કહે છે, અને એવી ભિક્ષા લેનાર વનીપક કહેવાય છે અથવા જે મૂળનો પાપ ભિક્ષાને આત્મા આપે

पशमनलक्षणं नयति=प्रापयतीति वनीः, यद्वा वन्यते=याच्यते=भिक्ष्यत इति वनी=भिक्षणीयद्रव्यम्, ('वनु याचने' अस्मादौणादिक इन् कृदिकारादिति ङीप्) तां पाति=उपकल्प्य रक्षतीति वनीपः=गृहस्थस्तं कायति=प्रार्थयते प्रियोक्त्यादिनेति वनीपकस्तदर्थमिदं प्रकृतमित्यादि पूर्ववत् ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

२ ३ ५ ४ ६ ८ ७
मूलम्-असणं पाणगं वावि, खाइमं साइमं तहा ।
९ १२ १३ १४ ६ ११ १०
जं जाणेज्ज सुणेज्जा वा, समणट्ठा पगडं इमं ॥५३॥
१५ २० १६ १७ १८ १६
तं भवे भत्त-पाणं तु, संजयाण अकप्पियं ।
२१ २२ २५ २४ २६ २३
दिंतियं पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तादिसं ॥५४॥

छाया—अशन पानकं वापि, खाद्य स्वाद्यं तथा ।
यज्जानीयाच्छृणुयाद्वा, श्रमणार्थं प्रकृतमिदम् ॥५३॥
तद्भवेद्भक्त-पानं तु, संयतानामकल्पिकम् ।
ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥५४॥

सान्वयार्थः-जं असणं पाणगं वावि खाइमं तहा साइमं=जो अशन पान खादिम स्वादिम इमं समणट्ठा पगडं=यह निर्ग्रन्थ शाक्य तापस गैरिक और आजीवक, इन पांच प्रकारके श्रमणोंके लिए उपकल्पित है, ऐसा जाणेज्ज=जान लेवे वा=अथवा सुणिज्जा=किसी दूसरेसे सुन लेवे तो तं=वह भत्तपाणं तु=आहार-पानी संजयाणं=साधुओंके लिए अकप्पियं=अकल्पनीय भवे=होता है, (अतः) दिंतिय=देती हुईसे साधु पडियाइक्खे=कहे कि तारिसं=इस प्रकारका आहारादि मे=मुझे (लेना) न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥५३-५४॥

मिटाकर सान्त्वना प्रदान करे उसे वनी (भिक्षा देनेके लिये रखा हुआ अन्नादि) कहते हैं, उसको सुरक्षित रखनेवाला गृहस्थ 'वनीप' कहलाता है, और उस वनीप (गृहस्थ)से प्रार्थना करके भिक्षा प्राप्त करने वालेको 'वनीपक' कहते हैं। उस वनीपकके लिये बनाया हुआ देवे तो देनेवालीसे कहे कि ऐसा आहार मुझे कल्पता नहीं है ॥ ५१ ॥ ५२ ॥

તેને વની (ભિક્ષા આપવાને રાખેલા અન્નાદિ) કહે છે એને સુરક્ષિત રાખનાર ગૃહસ્થ વનીપ કહેવાય છે, અને એ વનીપ (ગૃહસ્થ)ને પ્રાર્થના કરીને ભિક્ષા પ્રાપ્ત કરનારને વનીપક કહે છે એ વનીપકને માટે બનાવેલો આહાર આપે તો આપનારીને સાધુ કહે કે એવો આહાર મને કલ્પતો નથી (૫૧-૫૨)

टीका—'असणं०' इत्यादि, तथा 'तं अत्थे०' इत्यादि। श्रमणार्थं=श्रमणा-लोकप्रसिद्धपञ्चप्रकारेषु निर्ग्रन्थ-शाक्य-तापस-गैरिका ऽऽजीवकभेदेन पञ्चधा, तत्र निर्ग्रन्थाः=पञ्चमहाव्रतधारिणः, शाक्याः=सौगताः, तापसाः=अटधारिणः, गैरिकाः=रक्तवस्त्रधातुविशेषरञ्जितवस्त्रधारिणः, परिव्राजका इत्यर्थः, आजीवकाः=गोशालकमतानुयायिनस्तदर्थमिदं भक्तमित्यादि भाषेत् ॥५३॥५४॥

मूलम्—उद्देसियं कीयगडं, पूइकम्मं च आहडं।
अज्झोयरय पामिच्चं, मीसजायं विवज्जए ॥५५॥

छाया—औद्देशिकं क्रीतकृतं, पूतिकर्म चाभ्याहृतम्।
अध्यवपूरकं प्रामित्यं, मिश्रजातं विवर्जयेत् ॥५५॥

सान्वयार्थः—उद्देसियं=औद्देशिक-किसी एकको उद्देश करके बनाये हुए अशनादिको कीयगडं=खरीदे हुएको पूइकम्मं=आधाकर्मादिदोषसे दूषित ऐसे आहारसे मिले हुएको आहडं=सामने लाये हुएको पामिच्चं=उधार लाये हुएको च=और मीसजायं=अपने तथा साधुओंके लिए मिश्रित (मेला) करके बनाये हुए अशनादिको (साधु) विवज्जए=वर्जे, अर्थात् ऐसा आहार हो तो नहीं लेवे ॥ ५५ ॥

'असणं०' इत्यादि तथा 'तं अत्थे०' इत्यादि।

लोकमें पाँच प्रकारके श्रमण होते हैं—(१) निर्ग्रन्थ (पंच महाव्रतधारी), (२) सौगत (बुद्धके अनुयायी), (३) तापस (जटाधारी), गैरिक (गेरुआ वस्त्र पहिननेवाले), (५) आजीवक (गोशालके मतानुयायी)। इनके लिये जो आहार बनाया गया हो वह, संयमियोंके लिये कल्प्य नहीं है, अतः एव ऐसा आहार देनवालीसे साधु कहे कि मुझे नहीं कल्पता है ॥ ५३ ॥ ५४ ॥

असणं० ઇત્યાદિ તથા तं अत्थे० ઇત્યાદિ

લોકમા પાંચ પ્રકારના શ્રમણો હોય છે (૧) નિર્ગ્રન્થ (પંચમહાવ્રતધારી), (૨) સૌગત (બુદ્ધના અનુયાયી), (૩) તાપસ (જટાધારી) (૪) ગૈરિક (ગેરુઆ વસ્ત્રો પહેરનાર) (૫) આજીવક (ગોશાલના મતાનુયાયી). જેમને માટે જે આહાર બનાવવામાં આવ્યો હોય તે સંયમીઓને માટે કલ્પ્ય નથી તેથી જેવો આહાર આપનારીને સાધુ કહે કે તે મને કલ્પતો નથી (૫૩-૫૪)

टीका-'उद्देसियं०' इत्यादि। १-औद्देशिकम्=उद्देशनमुद्देशस्तेन कृत-मौद्देशिकम्। तद्विविध-सामान्यौद्देशिकं विशेषौद्देशिकं च, तत्राद्यं-प्रतिदिनं स्वार्थं सम्पाद्यते तावत्सम्पादनप्रवृत्तौ सत्यां 'भिक्षादानं गृहस्थाऽऽचारः' इति बुद्ध्या 'यः कश्चित्साधुरागच्छेत्तस्मै देय'-मिति सामान्यत उद्दिश्य समधिकं निष्पादितम्। द्वितीयं-कमप्येकं साधु व्यक्ति-विशेषरूपेणोद्दिश्य सम्पादितम्। २-क्रीतकृत=क्रयणं गृहस्थकर्त्तृक, तेन सम्पादितं क्रीतकृतं क्रीतमित्यर्थः, तत्त्रिविधं-द्रव्यक्रीत, भावक्रीत, मिश्रक्रीतञ्च, तत्र द्रव्य-क्रीतं=स्वपरतदुभयभेदेन त्रिधा-स्वद्रव्यक्रीतं, परद्रव्यक्रीतम्, उभयद्रव्यक्रीतञ्च। तदपि सचित्ताऽ-चित्त-मिश्रभेदात्प्रत्येकं

'उद्देसियं०' इत्यादि। [१] किसीको उद्देश करके बनाया हुआ आहार, औद्देशिक कहलाता है। वह दो प्रकारका है-१-सामान्य-औद्देशिक और २-विशेष-औद्देशिक। जितना आहार, प्रतिदिन गृहस्थ बनाता है उतना आहार बनाते समय ऐसा विचार करना कि 'भिक्षा देना गृहस्थका कर्त्तव्य है, इसलिये जो कोई साधु आवेगा उसे दे देंगे' ऐसा विचार कर बनाया हुआ आहार 'सामान्य-औद्देशिक' और किसी एक साधुके निमित्त बनाया हुआ आहार, 'विशेष-औद्देशिक' कहलाता है।

[२] खरीद किया हुआ आहार क्रीतकृत कहलाता है। वह तीन प्रकारका है (१)-द्रव्य-क्रीत (२)-भावक्रीत (३)-मिश्रक्रीत। द्रव्यक्रीत तीन प्रकारका है-(१)-अपने द्रव्यसे खरीदा हुआ, (२)-पराये द्रव्यसे खरीदा हुआ, (३)-दोनों द्रव्योंसे खरीदा हुआ। ये तीनों भेद तीन२ प्रकारके हैं। स्वद्रव्य

ઉદ્દેસિય० ઇત્યાદિ (૧)-કોઇને ઉદ્દેશીને બનાવેલો આહાર ઔદ્દેશિક કહેવાય છે તે બે પ્રકારનો હોય છે (૧) સામાન્ય-ઔદ્દેશિક અને (૨) વિશેષ-ઔદ્દેશિક જેટલો આહાર પ્રતિદિન ગૃહસ્થ બનાવે છે એટલો આહાર બનાવતી વખતે એવો વિચાર કરવો કે 'ભિક્ષા આપવી એ ગૃહસ્થનું કર્ત્તવ્ય છે, તેથી જો કોઇ સાધુ આવશે તો તેને આપીશ' એવો વિચાર કરીને બનાવેલો આહાર સામાન્ય-ઔદ્દેશિક, અને કોઇ એક સાધુને નિમિત્તે બનાવેલો આહાર વિશેષ-ઔદ્દેશિક કહેવાય છે

(૨)-ખરીદ કરેલો આહાર ક્રીતકૃત કહેવાય છે તે ત્રણ પ્રકારનો છે-(૧) દ્રવ્યક્રીત, (૨) ભાવક્રીત, (૩) મિશ્રક્રીત દ્રવ્યક્રીત ત્રણ પ્રકારનો છે-(૧) પોતાના દ્રવ્યથી ખરીદેલો, (૨) પરાયા દ્રવ્યથી ખરીદેલો, (૩) બેઉ દ્રવ્યોથી ખરીદેલો

विधिप-सचित्तस्वद्रव्यक्रीतम्, अचित्तस्वद्रव्यक्रीत, मिश्रस्वद्रव्यक्रीत, सचित्तपरद्रव्यक्रीतम्, अचित्तपरद्रव्यक्रीत, मिश्रपरद्रव्यक्रीत, सचित्तोभयद्रव्यक्रीतम्, अचित्तोभयद्रव्यक्रीत, मिश्रोभयद्रव्यक्रीतश्चेति। इत्थं द्रव्य-क्रीत नवधा भवति।

भाव-क्रीतं द्विविधं-स्वभावक्रीत परभावक्रीतश्च; तत्र स्वभावक्रीतं-साधो सद्गुणागते तदर्थं गुरुत्वेन स्वविद्या-मन्त्रादि दत्त्वा क्रीतम्। परभावक्रीतं-विद्या-

१-विद्या-ससाधना रोहिणीप्रज्ञप्त्यादिरूपा, मन्त्राः-असाधनो पक्षीकरणादि।

क्रीतके भेद-(१) अपने सचित्त द्रव्यसे खरीदा हुआ, (२)-अपने अचित्त द्रव्यसे खरीदा हुआ, (३)-अपने सचित्त और अचित्त, दोनों प्रकार द्रव्यसे खरीदा हुआ।

परद्रव्यक्रीतके भेद-(१)-दूसरेके सचित्त द्रव्यसे खरीदा हुआ (२)-दूसरेके अचित्त द्रव्यसे खरीदा हुआ, (३) दूसरेके दोनों प्रकारके द्रव्यसे खरीदा हुआ।

उभयक्रीतके भेद-(१)-दोनोंके सचित्त द्रव्यसे खरीदा हुआ (२) दोनोंके अचित्त द्रव्यसे खरीदा हुआ (३) दोनोंके सचित्त और अचित्त द्रव्यसे खरीदा हुआ। ये सब द्रव्यक्रीत हैं।

भाव-क्रीत, दो-प्रकारका है-(१)-स्व-भावक्रीत, (२)-पर भावक्रीत। साधुके आने पर, साधुके लिये, अपनी विद्या या अपना मन्त्र देकर, गृहस्थद्वारा खरीदा हुआ आहार स्व भावक्रीत है, दूसरेने विद्या-मंत्र

જે ત્રણે ભેદ દ્રવ્યક્રીતના કહ્યા છે તે સ્વદ્રવ્યક્રીતના ભેદ-(૧) પોતાના સચિત્ત દ્રવ્યથી ખરીદેલો, (૨) પોતાના અચિત્ત દ્રવ્યથી ખરીદેલો, (૩) પોતાના સચિત્ત અને અચિત્ત બેઉ પ્રકારના દ્રવ્યથી ખરીદેલો.

પરદ્રવ્યક્રીતના ભેદ-(૧) બીજાના સચિત્ત દ્રવ્યથી ખરીદેલો, (૨) બીજાના અચિત્ત દ્રવ્યથી ખરીદેલો, (૩) બીજાના બેઉ પ્રકારના દ્રવ્યથી ખરીદેલો.

ઉભયક્રીતના ભેદ-(૧) બેઉના સચિત્ત દ્રવ્યથી ખરીદેલો, (૨) બેઉના અચિત્ત દ્રવ્યથી ખરીદેલો (૩) બેઉના સચિત્ત અને અચિત્ત દ્રવ્યથી ખરીદેલો. એ નવે દ્રવ્યક્રીત છે.

ભાવક્રીત બે પ્રકારનો છે (૧) સ્વ-ભાવક્રીત, (૨) પર-ભાવક્રીત, સાધુ આવે ત્યારે સાધુને માટે પોતાની વિદ્યા યા પોતાનો મંત્ર આપીને ગૃહસ્થદ્વારા ખરીદેલો આહાર એ સ્વ-ભાવક્રીત છે બીજાને વિદ્યા-મંત્ર આપીને સાધુને માટે

मन्त्रादि दत्त्वा साधुकृते परेण क्रीतमुपलभ्यान्येन गृहस्थेन दीयमानं तदनेकविधं स्वयमूह्यम् ।

मिश्र-(द्रव्य-भावरूप)-क्रीतस्य च नव भङ्गाः, यथा—

१—स्वकीयेन द्रव्येण स्वकीयेन भावेन ।
२—स्वकीयेन द्रव्येण परकीयेण भावेन ।
३—परकीयेण द्रव्येण स्वकीयेन भावेन ।
४—परकीयेण द्रव्येण परकीयेण भावेन ।
५—स्वकीय-द्रव्य-भावाभ्यां परकीयेण द्रव्येण ।
६—स्वकीय-द्रव्य-भावाभ्यां परकीयेण भावेन ।

देकर, साधुके लिये आहार आदि खरीदा हो और साधुके आने पर उस आहारको दूसरा लेलेवे तो उसे परभाव-क्रीत कहते हैं, वह अनेक प्रकारका है सो स्वयं समझ लेना चाहिये।

मिश्र-(द्रव्य-भावरूप)-क्रीतके नौ भंग होते हैं—

१-अपने द्रव्यसे अपने भावसे ।
२-अपने द्रव्यसे परके भावसे ।
३-परके द्रव्यसे अपने भावसे ।
४-परके द्रव्यसे परके भावसे ।
५-अपने द्रव्य-भावसे परके द्रव्यसे ।
६-अपने द्रव्य-भावसे परके भावसे ।

આહારાદિ ખરીદેલા હોય અને સાધુ આવે ત્યારે એ આહારને બીજો લઈ લે તો તે પરભાવક્રીત કહેવાય છે તે અનેક પ્રકારનો હોય છે તે પોતાની મેળે સમજી લેવુ

મિશ્ર (દ્રવ્ય-ભાવરૂપ) ક્રીતના નવ ભાગા થાય છે
૧ પોતાના દ્રવ્યથી પોતાના ભાવથી
૨ પોતાના દ્રવ્યથી પરના ભાવથી
૩ પરના દ્રવ્યથી પોતાના ભાવથી
૪ પરના દ્રવ્યથી પરના ભાવથી
૫ પોતાના દ્રવ્ય-ભાવથી પરના દ્રવ્યથી
૬ પોતાના દ્રવ્ય-ભાવથી પરના ભાવથી

७—परकीय-द्रव्य-भावाभ्यां स्वकीयेन द्रव्येण ।

८—परकीय-द्रव्य भावाभ्यां स्वकीयेन भावेन ।

९—स्वकीय-द्रव्य-भावाभ्यां परकीय-द्रव्यभावाभ्याञ्च क्रीतम्, इति ।

एष च दोष उद्गमदोषान्तर्गतत्वेन गृहस्थोत्थितः, उक्तञ्च—

"सोलस उग्गम-दोसे, गिहिणो उ समुट्ठिए विसोधादि ।

उप्पायणा य दोसे, साहूओ समुट्ठिए जाण ॥ १ ॥ इति'

३-पूतिकर्म=पूतेः=अपवित्रस्य कर्म=मिश्रणरूपं पूतिकर्म उपधया येन युक्तं पूतिकर्म । पूतिकर्म द्रव्यभावभेदाद्विप्रकारकम्, तत्र—

द्रव्यतो यथा-शुचिद्रव्येऽपवित्र-सम्मेलने, यथा पेय-पयःपरिपूरितभाजनेऽल्पो

७—परके द्रव्य भावसे अपने द्रव्यसे ।

८—परके द्रव्य-भावसे अपने भावसे ।

९—अपने द्रव्य-भावसे और परके द्रव्य-भावसे खरीदा हुआ।

यह क्रीतकृत दोष, उद्गमदोषोंके अन्तर्गत है, इसलिये गृहस्थके द्वारा लगता है। कहा भी है—

" सोलह उद्गम दोष, गृहस्थके द्वारा लगते हैं और उत्पादना दोष, साधु द्वारा लगते हैं । "

[३] पूतिकर्म—पवित्र वस्तुमें अपवित्र वस्तुके मिल जानेको पूतिकर्म कहते हैं, यह दो प्रकारका है—(१)—द्रव्य-पूतिकर्म और (२) भाव-पूतिकर्म। (१)—पवित्र द्रव्यमें अपवित्र द्रव्य मिलाना द्रव्य-पूति-कर्म है, जैसे पीने योग्य दूधसे भरे कुप बर्तनमें थोड़ीसी भी मदिराका मिलजाना, अथवा

---

७ પરના દ્રવ્ય-ભાવથી પોતાના દ્રવ્યથી.

८ પરના દ્રવ્ય-ભાવથી પોતાના ભાવથી.

९ પોતાના દ્રવ્ય-ભાવથી અને પરના દ્રવ્ય ભાવથી ખરીદેલ.

એ ક્રીતકૃત દોષ ઉદ્ગમ દોષની અંદર આવે છે તેથી તે ગૃહસ્થથી લાગે છે કહ્યું છે કે—' સોળ ઉદ્ગમદોષ ગૃહસ્થકૃત લાગે છે અને સોળ ઉત્પાદોષ સાધુકૃત લાગે છે "

(३) પૂતિકર્મ—પવિત્ર વસ્તુમાં અપવિત્ર વસ્તુ મળી જાય તેને પૂતિકર્મ કહે છે એ પ્રકારનું છે. (१) દ્રવ્ય પૂતિકર્મ અને (२) ભાવ પૂતિકર્મ (१) પવિત્ર દ્રવ્યમાં અપવિત્ર દ્રવ્ય મેળવવું એ દ્રવ્ય-પૂતિકર્મ છે, જેમકે પીવા યોગ્ય દૂધથી ભરેલા વાસણમાં થોડો મદિરાનું મળી જવું અથવા પીવા યોગ્ય ઘી અથવા

यानपि सुरासंसर्गः, यद्वा पायसादिपवित्रभोक्तव्यपदार्थे क्षतादिक्षरद्रक्त-पूयादि-बिन्दुमात्रस्यापि मिश्रणम् ।

भावतः—विशुद्ध आहारादावाधाकर्मादिदोषदूषितान्नादेः सिक्थमात्रेणापि मेलनम्, तदशनेन च साधूनां चारित्रमालिन्य भवतीति भावपूतिरभिधीयते ।

दोषोऽयमाधाकर्मादिदोषदूषितान्नादिसंसृष्टहस्तभाजनादिनिमित्तेनापि सम्भवति ।

४-आहृतं=साधुनिमित्तं गृहादितोऽभिमुखमानीतम् । ५-'अज्झोयरय' इति लुप्त-विभक्तिक पदम्, 'अध्यवपूरक' मिति तच्छाया, स्वार्थे पाकक्रियायां समारब्धायां

खाने योग्य खीर आदिमें रक्त पीप आदि अपवित्र पदार्थका मिल जाना। (२) विशुद्ध आहार आदिमें आधाकर्मी आदि दोषोंसे दूषित अन्नका एक भी सीथ (कण) मिल जाना, भाव-पूतिकर्म है। ऐसा आहार लेनेसे मुनियोंके चारित्रमें मलिनता आजाती है, इस कारण इसे भावपूति कहते हैं।

आधाकर्मी दोषसे दूषित अन्न आदिसे भरे हुए हाथ या बर्त्तनके निमित्तसे भी यह दोष लग जाता है।

[४]–आहृत–साधुके लिये साधुके सामने लाया हुआ आहार आदि अभ्याहृत कहलाता है, ऐसा आहार लेना अभ्याहृत-दोष-दूषित आहार है।

[५] अध्यवपूरक–अपने लिये भोजन बनाना प्रारम्भ किया हो उस समय, 'गाँवमें साधु पधारे हैं' यह सुनकर और अधिक मिला कर

લોહી પરૂ આદિ અપવિત્ર પદાર્થનું પડી જવુ (૨) વિશુદ્ધ આહારાદિમા આધાકર્મી આદિ દોષોથી દૂષિત અન્નનો એક પણ કણ મળી જવો એ ભાવપૂતિ કર્મ છે એવો આહાર લેવાથી મુનિઓના ચારિત્રમા મલિનતા આવી જાય છે તેથી તેને ભાવપૂતિ કહે છે

આધાકર્મી દોષથી દૂષિત અન્નાદિથી ભરેલા હાથ યા વાસણના નિમિત્તથી પણ એ દોષ લાગી જાય છે

(૪) આહૃત–સાધુને માટે સાધુની સામે લાવેલો આહાર આદિ અભ્યાહૃત કહેવાય છે એવો આહાર અભ્યાહૃત-દોષ-દૂષિત આહાર છે,

(૫) અધ્યવપૂરક–પોતાને માટે ભોજન બનાવવાનો પ્રારભ કર્યો હોય, તે સમયે 'ગામમા સાધુ પધાર્યા છે' એમ સાભળીને બીજા વધારે મેળવીને બના-

ग्रामे साधुसमागमनं निशम्य तदर्थमधिकनिष्पादनेन कल्पादिसमिति तदर्थं। स्व मन्य इदम्—पचेवमन्यलिङ्गिनिमित्तमधिकं पूरितं, तच्च तदानीमन्तरायदोषशङ्कितमतिभिः साधुभिर्नार्हं, ततोऽन्तरायदोषानवकाशादिति। ६ प्रामित्यं=साधुनिमित्तमुद्धारकरणेन कृतमिदानीयदीयमानम्। ७-मिश्रजातं=मिश्रेण मिश्रभावेन 'पूर्वत एव गृहि-विशेषतोभयप्रयोजनेनेत्यर्थः जातं=निष्पन्नम्। तद्विविधं सामान्यमिश्रजातं विशेषमिश्रजातं चेति, तत्र—सामान्यमिश्रजातं=सामान्यरूपेण स्वपोष्यवर्गार्थं गृहस्थाश्रमस्थं साधु पाखण्डिमभृतिमिश्राचरार्थंचैकत्र रन्धितम्, विशेषमिश्रजातं यावदर्थिकं

१ पूर्वतः=पाकार्थं मनुष्ये प्रागेव।

પકાવેલો આહાર અધ્યવપૂરક કહેવાય છે તાત્પર્ય એ છે કે જો અન્યલિંગીઓ (અન્યધર્મીઓ)ને નિમિત્તે વધારે આહાર મેળવીને બનાવેલ હોય તો તેને આપી દીધા પછી વધેલો આહાર સાધુઓને માટે કલ્પ બને છે, પરંતુ જે તેમ અંતરાય દોષ લાગતો નથી.

(૬) પ્રામિત્ય—સાધુને નિમિત્ત કહીંથી ઉધાર લાવીને આપવામાં આવેલો આહાર પ્રામિત્ય કહેવાય છે

(૭) મિશ્રજાત—પહેલાં જ બનતા અને સાધુ લેવાને માટે બનાવેલો આહાર મિશ્રજાત છે મિશ્રજાતના બે ભેદ છે (૧) સામાન્ય-મિશ્રજાત (૨) વિશેષ-મિશ્રજાત. (૧) સામાન્ય રીતે પોતાના પોષ્યવર્ગને માટે તથા ગૃહસ્થ, અન્યગૃહસ્થ, સાધુ પાખંડી આદિને માટે ભેગા કરીને બનેલો આહાર સામાન્ય-મિશ્રજાત કહેવાય છે

केवलं[१] साधुनिमित्तञ्च सहैव निष्पन्नमन्नादिकम्, तद् विवर्जयेत्=परित्यजेत् न गृह्णीयादित्यर्थः, साधुरिति शेषः। औद्देशिका-ध्यवपूरक-मिश्रजातेषु परस्परमेष विशेषः-औद्देशिकं–पाकप्रवृत्त्यनन्तरं साध्वागमनात्प्रागेकमेव साधुं सामान्यरूपेण विशेषरूपेण वोद्दिश्य सम्पादिते सम्भवति। अध्यवपूरकं=साधुसमागमश्रवणसमनन्तरमधिकनिक्षेपेण जायते। मिश्रजातं–पाकप्रवृत्तिसमय एव गृहस्थ-भिक्षाचरयोः कृते संमिश्रितेऽन्नादौ समुत्पद्यते ॥ ५५ ॥

७ ५ ६ ८ १ २ ३ ४
मूलम्–उग्गमं से अ पुच्छिज्जा, कस्सट्ठा केण वा कडं ?।
९ ११ १२ १३ १०
सुच्चा निस्संकियं सुद्धं, पडिगाहिज्ज संजओ ॥५६॥

छाया—उद्गमं तस्य च पृच्छेत्कस्यार्थं केन वा कृतम् ?।
श्रुत्वा निःशङ्कितं शुद्धं, प्रतिगृह्णीयात्संयतः ॥५६॥

१ इतरभिक्षाचरव्यतिरेकेण।

और साधुके लिये मिलाकर बनाया जाय उसे 'विशेषमिश्रजात' कहते हैं। ऊपर कहे हुए सब प्रकारके आहारका अनगारको परिहार करना चाहिये।

औद्देशिक, अध्यवपूरक और मिश्रजात दोषोंमें यह भेद है–भोजन बनानेमें प्रवृत्त होनेके पश्चात् और साधुके आनेसे पहले, किसी भी एक साधुके लिये अथवा अमुक एक साधुके लिये बनाये हुए आहारमें औद्देशिक दोष होता है। आहार बनाते समय, साधुका आगमन सुन कर अधनमें अधिक ऊर (डाल) कर बनानेसे अध्यवपूरक दोष होता है। भोजन बनाते समय, गृहस्थ और भिक्षु, दोनोंके लिये भोजन बनानेसे मिश्रजात दोष लगता है ॥५५॥

(२) જે આહાર આદિ પોતાને માટે અને સાધુને માટે એકઠો કરીને બનાવવામા આવે તેને વિશેષ-મિશ્રજાત કહે છે ઉપર કહેલા બધા પ્રકારના આહારનો અણગારે પરિહાર કરવો જોઇએ

ઔદ્દેશિક, અધ્યવપૂરક અને મિશ્રજાત દોષોમા આ ભેદ છે–ભોજન બનાવવામા પ્રવૃત્ત થયા પછી અને સાધુ આવ્યા પહેલા, કોઇ પણ એક સાધુને માટે અથવા અમુક એક સાધુને માટે બનાવેલા આહારમા ઔદ્દેશિક દોષ લાગે છે આહાર બનાવતી વખતે સાધુનું આગમન સાભળીને આધણમા વધારે ઓરી દેવાથી અધ્યવપૂરક દોષ લાગે છે ભોજન બનાવતી વખતે ગૃહસ્થ અને ભિક્ષુ બેઉને માટે ભોજન બનાવવાથી મિશ્રજાત દોષ લાગે છે (૫૫)

सान्वयार्थः—से=उस आहारादिकी उग्गम=उत्पत्ति पुच्छिज्जा=पूछे कि(यह अशनादि) कस्सट्ठा=किसके लिए वा=और केण=किसने कडं=बनाया है ?, फिर तुच्छा=तुरन्तके मुखसे अशनादिकी उत्पत्ति सुनकर (यदि वह) निस्संकिए=शंकादिक आदि अङ्गारादिक य=और सुद्धे=निर्दोष हो तो संजए=साधु पडिगाहिज्जा=ग्रहण कर लेवे ॥५६॥

टीका—'उग्गम' इत्यादि। कस्यार्थे=किंनिमित्तम्, केन वा कर्त्रा कृतं निष्पादितम्, अशनादौ 'विशुद्धमविशुद्धं वे'ति संशये समुत्पन्नेऽपाय उस्य संशयितस्याभावः उद्गमम्=उद्गमनमुद्गमस्तम् उत्पत्तिमित्यर्थः, पृच्छेत्=अविवक्षितत्वात्तमिश्चेत्, श्रुत्वा 'तत्क्षणवचन' मित्यतिशेषः, संयतः=उद्भिन्नाऽऽहारादिदोषवर्जी साधुः, निःशङ्कितं=दोषशङ्कारहितम् अत एव शुद्धं=निरवद्यं परिगृह्णीयात्-निरवद्यत्वेन निश्चये सतीति भावः ॥ ५६ ॥

मूलम्—असणं पाणगं वावि, खाइमं साइमं तहा ।
पुप्फेसु होज्ज उम्मीस, बीएसु हरिएसु वा ॥५७॥
तं भवे भत्त पाणं तु, संजयाण अकप्पिय ।
दिंतिय पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिस ॥५८॥

छाया—अशनं पानकं वापि, खाद्यं स्वाद्यं तथा ।
पुष्पेषून्मिश्रं, बीजेषु हरितेषु वा ॥५७॥
तद्भवेद्भक्त-पानं तु, संयतानामकल्पिकम्(त)म् ।
ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥५८॥

'उग्गमं०' इत्यादि। 'आहार अशुद्ध है या विशुद्ध है' इस प्रकारका सन्देह होने पर साधु, ऐसा पूछ लेवे कि यह आहार, किसके लिये बनाया गया है और किसने बनाया है?, इसका उत्तर सुन कर निर वद्यताका निश्चय करके निःशंकित अत एव निरवद्य आहार हो तो साधु, ग्रहण करे ॥५६॥

उग्गम० इत्यादि. आहार अशुद्ध छे के विशुद्ध छे' એ પ્રકારનો સંદેહ પડતા સાધુ એવું પૂછી લે કે આહાર કોને માટે બનાવેલો છે અને કોણે બનાવ્યો છે ! એનો ઉત્તર સાભળીને નિરવદ્યતાનો નિશ્ચય કરીને નિઃશકિત, એટલે નિરવદ્ય આહાર હોય તો સાધુ ગ્રહણ કરે (५१)

सान्वयार्थः-असणं पाणगं वावि खाइमं तहा साइमं=अशन पान खादिम तथा स्वादिम (यदि) पुप्फेसु=सचित्त फूलोंसे बीएसु=शालि आदि बीजोंसे वा=अथवा हरिएसु=हरित कायसे उम्मीसं=मिश्रित होज्ज=हो तो तं=वह भत्त-पाणं तु=अशनादि संजयाणं=साधुओंके लिए अकप्पियं=अकल्पनीय भवे=है, (अतः) दिंतियं=देती हुईसे साधु पडियाइक्खे=कहे कि तारिसं=इस प्रकारका आहारादि मे=मुझे (लेना) न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥५७॥-५८॥

टीका-'असणं०' इत्यादि, 'तं भवे०' इत्यादि च। यदशनादिकं सचित्त-पुष्प-बीज-हरितकायैरुन्मिश्रं=संयुक्तं भवेत्तदकल्प्यमिति वाक्यार्थः। सूत्रे 'पुप्फेसु' इत्यादौ तृतीयार्थे सप्तमी ॥५७॥५८॥

१ २ ४ ३ ५ ७ ६
मूलम्-असणं पाणगं वावि, खाइमं साइमं तहा।
८ १२ ११ ९ १०
उदगम्मि होज्ज निक्खित्तं, उत्तिंगपणगेसु वा ॥५९॥
१३ १८ १४ १५ १६ १७
तं भवे भत्तपाणं तु, संजयाण अकप्पियं।
१९ २० २३ २२ २४ २१
दिंतियं पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥६०॥

छाया-अशन पानकं वापि, खाद्य स्वाद्य तथा।
उदके भवेन्निक्षिप्तमुत्तिङ्गपनकेषु वा ॥५९॥
तद्भवेद्भक्त-पानं तु, सयतानामकल्पिक(त) म्।
ददतीं भत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥६०॥

सान्वयार्थः-असण पाणग वावि खाइमं तहा साइमं=जो अशनादि चार प्रकारका आहार (यदि) उदगम्मि=सचित्त जलके ऊपर वा=अथवा उत्तिंगपणगेसु=कीड़ियोंके दरके ऊपर या लीलन-फूलन पर निक्खित्तं=रखा

'असणं०' इत्यादि, तथा 'त भवे' इत्यादि। जो अशन पान आदि, सचित्त पुष्प, सचित्त बीज और हरितकायसे युक्त हो वह, संयमीके लिये कल्पनीय नहीं है, अतः ऐसा आहार देनेवालीसे साधु कहे कि-ऐसा आहार मुझे नहीं कल्पता है ॥ ५७ ॥ ५८ ॥

અસણ० ઇત્યાદિ, તથા ત ભવે० ઇત્યાદિ જે અશનપાન આદિ, સચિત્ત પુષ્પ, સચિત્ત બીજ અને હરિતકાય (વનસ્પતિ) થી યુકત હોય તે સયમીને માટે કલ્પનીય નથી, એટલે એવો આહાર આપનારીને સાધુ કહે કે-એવો આહાર મને કલ્પતો નથી (૫૭-૫૮)

सान्वयार्थः-से=उस आहारादिकी उग्गमं=उत्पत्ति पुच्छिज्जा=पूछे कि-(यह अशनादि) कस्सट्ठा=किसके लिए वा=और केण=किसने कडं=बनाया है ?, फिर तुच्छा=तुच्छस्वके मुखसे अशनादिकी उत्पत्ति सुनकर (यदि वह) निस्संकिय=शंकादि आदि दोषरहित य=और सुद्धं=निर्दोष हो तो संजए=साधु पडिगाहिज्जा=ग्रहण कर लेवे ॥५६॥

टीका—'उग्गमं' इत्यादि । कस्यार्थं=किंनिमित्तम्, केन वा कृतं निष्पादितम्, अशनादौ 'विशुद्धमविशुद्धं वे'ति सन्देहे तन्निराकरणाय तस्य संशयितस्याहारादेः उद्गमम्=उद्भवनमुद्भवस्तम् उत्पत्तिमित्यर्थः, पृच्छेत्=भवितव्यतैव कारणमित्येवं, भुक्त्वा 'भवितव्यता' मित्यनेन, संपतः=शङ्कितादिदोषपरिहारेणोद्यतः साधुः निःशङ्कितं=दोषशङ्कारहितम् अत एव शुद्धं=निरवद्यं भवितुमर्हति-निरवद्यतया निश्चये सतीति भावः ॥ ५६ ॥

१ २ ४ ३ ५ ७ ६
मूलम्-असणं पाणगं चावि, खाइमं साइमं तहा ।
८ १७ १२ ९ १० ११
पुप्फेसु होज्ज उम्मीसं, बीएसु हरिएसु वा ॥५७॥
१४ १५ १६ १३ १७ १८
तं भवे भत्त-पाणं तु, संजयाणं अकप्पियं ।
२ ११ १९ १२ १५ १०
दिंतियं पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥५८॥

छाया—अशनं पानकं वापि, खाद्यं स्वाद्यं तथा ।
पुष्पेषून्मिश्रं, बीजेषु हरितेषु वा ॥५७॥
ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥५८॥

'उग्गमं०' इत्यादि । 'आहार अशुद्ध है या विशुद्ध है' इस प्रकारका सन्देह होने पर साधु, ऐसा पूछ लेवे कि यह आहार, किसके लिये बनाया गया है और किसने बनाया है ?, इसका उत्तर सुन कर निरवद्यताका निश्चय करके निःशंकित आदि एवं निरवद्य आहार हो तो साधु, ग्रहण करे ॥५६॥

उग्गमं० इत्यादि 'આહાર અશુદ્ધ છે કે વિશુદ્ધ છે' એ પ્રકારનો સંદેહ થતાં સાધુ એવું પૂછી લે કે આહાર કોને માટે બનાવેલો છે અને કોને બનાવ્યો છે ? એનો ઉત્તર સાંભળીને નિરવદ્યતાનો નિશ્ચય કરીને નિઃશંકિત દોષરહિત આહાર હોય તો સાધુ ગ્રહણ કરે (५६)

खादिम स्वादिम तेउम्मि=तेजस्काय पर निक्खित्तं=रखा हुआ हुज्ज=हो च= अथवा तं=उस तेजस्कायको संघट्टिया=संघट्टा (छू) करके दए=देवे तो तं=वह भत्तपाणं तु=अशनादि संजयाणं=साधुओंके लिए अकप्पियं=अकल्पनीय भवे=है, (अतः) दिंतियं=देती हुईसे साधु पडियाइक्खे=कहे कि तारिसं=इस प्रकारका आहारादि मे=मुझे न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥६१॥६२॥

टीका—'असणं०' इत्यादि, 'तं भवे०' इत्यादि च। यदशनादिकं तेजसि= तेजस्कायोपरि निक्षिप्तं=निहितं भवेत्, यच्च तत्=तेजः-अग्निकायमित्यर्थः, संघट्ट्य= संस्पृश्य दद्यात्, तत्=उभयविधं भक्तपानं तु संयतानामकल्पिकं(तं) भवेत्, अतस्त-ददतीं प्रत्याचक्षीत-तादृशं मे न कल्पत इति ॥६१॥६२॥

मूलम्-एवं उस्सिक्कया ओसिक्किया, उज्जालिया पज्जालिया ।
निव्वाविया उस्सिंचिया, निस्सिंचिया ओवत्तिया ओयारिया दए॥६३॥
तं भवे भत्त-पाणं तु, संजयाण अकप्पियं ।
दिंतियं पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ६४ ॥

छाया—एवम् उत्क्षिप्य अवक्षिप्य, उज्ज्वालय प्रज्वालय ।
निर्वाप्य उत्सिच्य, निषिच्य अपवर्त्य अवतार्य दद्यात् ॥६३॥
तद्भवेद्भक्त-पानं तु, संयतानामकल्पिक(त) म् ।
ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥६४॥

अग्निकायके साक्षात् संघट्टेका निषेध करके अब परम्परा-संघट्टेका निषेध करते हैं—

सान्वयार्थः=एवं=जिस प्रकार अग्निकायको स्पर्श करके दिया जानेवाला अशनादि नहीं लेते, उसी प्रकार उस्सिक्किया=चूल्हे आदिमें इन्धनको अन्दर

'असणं०' इत्यादि, तथा 'तं भवे०' इत्यादि। जो अशन पान आदि, तेजस्काय पर रक्खा हो अथवा अग्निकायका संघट्टा करके देवे तो वह, साधुके लिये ग्राह्य नहीं है। अतः देनेवालीसे कहे कि-' ऐसा आहार, मुझे नहीं कल्पता है ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

અસણં૦ ઇત્યાદિ, તથા તં ભવે૦ ઇત્યાદિ જે અશન પાન આદિ તેજસ્કાય પર રાખેલો હોય અથવા અગ્નિકાયનું સઘટન કરીને આપે તો તે સાધુને માટે ગ્રાહ્ય નથી. એટલે તે આપનારીને સાધુ કહે કે ' એવો આહાર મને કલ્પતો નથી ' (૬૧-૬૨)

हुआ होऊज=हो तो त=वह असणपाण तु=अशनादि सजपाण=साधुवोंके लिए अकप्पिय=अकल्पनीय भवे=है, (अतः) दिंतिय=देती हुईसे साधु पडियाइक्खे=कहे कि तारिस=इस प्रकारका आहारादि मे=मुझे (लेना) न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥५९॥६०॥

टीका—'असणं०' इत्यादि, 'तं भवे०' इत्यादि च। यद्भक्तादिकं सचित्तशिलोपरि, सचित्तपनकादिषु=सचित्ताः=भूमौ वर्षाकालविरचिविषायिनो वर्णपञ्चकाः क्षुद्रकीटविशेषाः, कीटिकानगरादयो वा, पनकः=अङ्कुरितोऽनङ्कुरितो वा पञ्चवर्णोऽनन्तकायवनस्पतिविशेषः, तत्र निक्षिप्तं=स्थापितं भवेत्, तद्भक्तपानं सेपवानामकविपक्व(त)मित्यादि पूर्ववत् ॥५९॥६०॥

१ २ ३ ४ ५ ६ ७
मूलम्-असणं पाणगं वावि, खाइमं साइमं तहा ।
८ ९ १० ११ १२ १३ १४
तेउम्मि हुज्ज निक्खित्तं, तं च संघट्टिया दए ॥६१॥
१५ १ ११ १७ १८ १९
तं भवे भत्तपाणं तु, संजयाण अकप्पियं ।
२० ११ २२ २३ २४ ११
दिंतियं पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ६२ ॥

छाया—अशनं पानकं वापि, खाद्यं स्वाद्यं तथा ।
तेजसि भवेन्निक्षिप्तं, तच्च संघट्ट्य दद्यात् ॥६१॥
तद्भवेद्भक्तपानं तु, संयतानामकल्पिकम् ।
ददतीं प्रतिआचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥६२॥

शब्दार्थः—असणं पाणगं वावि खाइमं तहा साइमं=जो अशन पान

'असणं०' इत्यादि, तथा 'तं भवे०' इत्यादि। जो अशन, पान, खाद्य, स्वाद्य सचित्त जल पर रखा हुआ हो तथा किडीनगर (चिऊँटियोंके समूह) या लीलन-फूलन पर रक्खा हो वह, संयमियोंके लिए कल्पनीय नहीं है, अतः ऐसा आहार देनेवालीसे कहे कि 'ऐसा आहार मुझे कल्पता नहीं है' ॥ ५९ ॥ ६० ॥

असणं० ઇત્યાદિ, તથા तं भवे० ઇત્યાદિ. જે અશન, પાન, ખાદ્ય, સ્વાદ્ય સચિત્ત જલ પર રાખેલું હોય, તથા કીડીનગર (કીડીઓનો સમૂહ) યા લીલન-ફૂલન પર રાખેલું હોય, તે સંયમીઓને માટે અકલ્પનીય નથી. એવો એવો આહાર આપનારીને સાધુ કહે કે- એવો આહાર મને કલ્પતો નથી. (૫૪—૬૦)

खादिम स्वादिम तेउम्मि=तेजस्काय पर निक्खित्तं=रखा हुआ हुज्ज=हो च= अथवा तं=उस तेजस्कायको संघट्टिया=संघट्टा (छू) करके दए=देवे तो तं=वह भत्तपाणं तु=अशनादि संजयाणं=साधुओंके लिए अकप्पियं=अकल्पनीय भवे=है, (अतः) दिंतियं=देती हुईसे साधु पडियाइक्खे=कहे कि तारिसं=इस प्रकारका आहारादि मे=मुझे न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥६१॥६२॥

टीका—'असणं०' इत्यादि, 'तं भवे०' इत्यादि च। यदशनादिकं तेजसि= तेजस्कायोपरि निक्षिप्त=निहितं भवेत्, यच्च तत्=तेजः-अग्निकायमित्यर्थः, संघट्टय= संस्पृश्य दद्यात्, तत्=उभयविधं भक्तपानं तु संयतानामकल्पिकं(तं) भवेत्, अतस्त- ददतीं प्रत्याचक्षीत-तादृशं मे न कल्पत इति ॥६१॥६२॥

१ २ ३ ४ ५
मूलम्-एवं उस्सिक्कया ओसिक्किया, उज्जालिया पज्जालिया।
६ ७ ८ ९ १० ११
निव्वाविया उस्सिंचिया, निस्सिंचिया ओवत्तिया ओयारिया दए॥६३॥
१२ १७ १३ १४ १५ १६
तं भवे भत्त-पाणं तु, संजयाण अकप्पियं।
१८ १९ २२ २१ २३ २०
दिंतियं पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ६४ ॥

छाया—एवम् उत्क्षिप्य अवक्षिप्य, उज्ज्वाल्य प्रज्वाल्य।
निर्वाप्य उत्सिच्य, निषिच्य अपवर्त्य अवतार्य दद्यात् ॥६३॥
तद्भवेद्भक्त-पानं तु, संयतानामकल्पिक(त) म्।
ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥६४॥

अग्निकायके साक्षात् संघट्टेका निषेध करके अब परम्परा-संघट्टका निषेध करते हैं— सान्वयार्थः=एवं=जिस प्रकार अग्निकायको स्पर्श करके दिया जानेवाला अशनादि नहीं लेते, उसी प्रकार उस्सिक्किया=चूल्हे आदिमें इन्धनको अन्दर

'असणं०' इत्यादि, तथा 'तं भवे०' इत्यादि। जो अशन पान आदि, तेजस्काय पर रक्खा हो अथवा अग्निकायका संघट्टा करके देवे तो वह, साधुके लिये ग्राह्य नहीं है। अतः देनेवालीसे कहे कि-' ऐसा आहार, मुझे नहीं कल्पता है ॥ ६१ ॥ ६२ ॥

અસણં૦ ઇત્યાદિ, તથા તં ભવે૦ ઇત્યાદિ જે અશન પાન આદિ તેજસ્કાય પર રાખેલો હોય અથવા અગ્નિકાયનું સંઘટન કરીને આપે તો તે સાધુને માટે ગ્રાહ્ય નથી એટલે તે આપનારીને સાધુ કહે કે ' એવો આહાર મને કલ્પતો નથી ' (૬૧-૬૨)

सरका कर ओसिंचिया=अग्निके इन्धनको चूल्हेके अन्दरसे बाहर निकाल उज्जालिया=बुझी हुई अग्निको फूंक आदिसे उद्दीपित-सुलगा-कर पज्जालिया=जलती हुई अग्निको अधिक प्रदीप्त कर निव्वाविया=अग्निको पानी आदि डालकर बुझाकर उस्सिंचिया=अग्निपर पकते हुए अन्नादिको कुछ बाहर निकाल कर निस्सिंचिया=उतरते हुए दुग्धादिमें जल छिड़ककर ओवत्तिया=अग्निपर रहे हुए अन्नादिको दूसरे बरतनमें निकालकर ओयारिया=अग्निपर रहे हुए अन्नादिके बरतनको नीचे उतारकर अर्थात् अग्निकायका परम्परासे संघट्टा करके दए=अशनादि देवे तो तं=वह भक्तपानं तु=अशनादि संजयाणं=साधुओंके लिए अकप्पियं=अकल्पनीय मन्ने=है, (अतः) दिंतियं=देती हुईसे साधु पडियाइक्खे=कहे कि तारिसं=इस प्रकारका आहारादि मे=मुझे (लेना) न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥६३॥६४॥

टीका-'एवं०' इत्यादि, 'तं भवे०' इत्यादि च। एवम्=उक्तप्रकारेण तेजस्कायविषय इति भावः, उस्सिच्य='यावत्कालं साधवेऽन्नादिकं ददामि तावत्कालमग्निर्मा नश्यत्वि' ति बुद्धया चुल्लपाषाणेन्धनमुत्सार्य, अवसिच्य=इन्धनादिपनं निःसार्य, उज्ज्वाल्य अनुज्ज्वलितं फूत्कारादिनोद्दीप्य, पज्जाल्य=उद्दीप्तं सदग्निना संवर्ध्य, निर्वाप्य=पश्चात्तोकृत्य, उत्सिच्य=अन्युपस्थितमन्नादिकं किञ्चिदुद्धृत्य, निषिच्य=उद्धृतकुथादिकं जलेन गत्वा, अपवर्त्य=भाजनान्तरे

'एवं उस्सिंचिया०' इत्यादि, तथा 'तं भवे' इत्यादि।

'जब तक आहार देती हूं तब तक, अग्नि न बुझ जाय' ऐसा विचार कर चूल्हेमें इन्धन सुलगाकर, अन्न आदि जलनेके भयसे इन्धन बाहर निकाल कर, फूंक आदिसे चूल्हा जला कर, जलती अग्निको तेज कर या बुझा कर, अग्नि पर पकते हुए आहारको कुछ एक ओर कर, तथा पानी डाल कर उफाल (उफान) को शान्त कर, अथवा अन्न आदि सहित

एवं उस्सिंचिया० इत्यादि, तथा तं भवे० इत्यादि.

અર્થાત્ ઘુપી આહાર આપવો હોય, ત્યાં સુધી અગ્નિ ઓલવાઈ ન જાય' એવો વિચાર કરીને ચૂલામા ઈંધણાં સળગાવીને, અથવા કાચા અન્ન વગેરે ઈંધણાં બહાર કાઢીને ફુંક આદિથી ચૂલા સળગાવીને, બળતા અગ્નિને તેજ કરીને યા બુઝાવીને, અગ્નિ પર પકવ આહારને કેમ કોક બાજુમા કરીને તથા પાણી નાખીને ઉભરાને શાંત કરીને, અથવા અન્નાદિ સહિત બરતનને નીચે

निधाय, अवतार्य=अन्नादिसहितं भाजनमेवोत्तार्य वा दद्यात्, तद्भक्त-पानं तु संयतानामकल्पिकं(तं) भवेदतस्तददतीं प्रत्याचक्षीत-'तादृशं मे न कल्पते' इति ६३॥६४॥

११ २ ५ ४ ३ ८ ७ ६ १
मूलम्-हुज्ज कट्ठं सिलं वावि, इट्टालं वावि एगया।
१० ९ १२ १३ १५ १४
ठवियं संकमट्ठाए, तं च होज्ज चलाचलं ॥६५॥
१७ १६ १८ २० १६ २८ २५
न तेण भिक्खू गच्छेज्जा, दिट्ठो तत्थ असंजमो।
२२ २३ २१ १६
गंभीरं झुसिरं चेव, सव्विंदिय-समाहिए ॥ ६६ ॥

छाया—भवेत्काष्ठ शिला वाऽपि, इष्टालं वाऽप्येकदा।
स्थापितं संक्रमार्थं, तच्च भवेच्चलाचलम् ॥ ६५ ॥
न तेन भिक्षुर्गच्छेद्दृष्टस्तत्रासंयमः ॥
गम्भीरं शुषिरं चैव, सर्वेन्द्रिय-समाहितः ॥ ६६ ॥

सान्वयार्थः--एगया=किसी समय अर्थात् वर्षा आदिके समय संकमट्ठाए= जाने-आनेके लिए कट्ठं=काठ वावि=या सिलं=शिला वावि=अथवा इट्टालं= ईंटका टुकड़ा ठवियं=रखा हुआ हुज्ज=हो च=और तं=वह (यदि) चलाचलं= अस्थिर-डग-मगाता हुज्ज=हो तो तेण=उस मार्गसे तथा जो गंभीरं=ऊंडा-गहरा और झुसिरं=पोला स्थान हो उससे सव्विंदियसमाहिए=समस्त इन्द्रियोंको वशमें रखनेवाला भिक्खू=साधु न गच्छेज्जा=नहीं जावे, (क्योंकि) तत्थ=वहां पर केवली भगवानने असंजमो=असंयम दिट्ठो=देखा है ॥६५॥६६॥

टीका—'हुज्ज कट्ठं०' इत्यादि, 'न तेण०' इत्यादि च। एकदा=एकस्मिन् काले वर्षादौ यत् काष्ठ=सञ्चरणोपयोगि दारु, अपिवा शिला=प्रस्तरखण्डम् अपिवा

बर्त्तनको नीचे उतार कर यदि आहार देवे तो वह आहार अनगारके लिये ग्रहण करने योग्य नहीं है। अतः देनेवालीसे कहे कि-'ऐसा आहार मुझे नहीं कल्पता है' ॥ ६३ ॥ ६४ ॥

'हुज्ज कट्ठं०' इत्यादि, तथा 'न तेण०' इत्यादि।

नदी आदिमें बरसात आदिके समय, जाने-आनेके लिये जो काठ,

ઊતારીને જો આહાર આપે તો તે આહાર અનગાર ને માટે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નથી એટલે તે આપનારીને સાધુ કહે કે-'એવો આહાર મને કલ્પતો નથી' (૬૩-૬૪)

હુજ્જ કટ્ઠં૦ ઇત્યાદિ તથા ન તેણ૦ ઇત્યાદિ

નદી આદિમા વરસાદને વખતે આવવા-જવા માટે જે લાકડા, પત્થર, ઇટ

सरका कर ओसिंचिया=अग्निके इन्धनको चूल्हेके अन्दरसे बाहर निकालकर उज्जालिया=बुझी हुई अग्निको फूंक आदिसे उद्दीपित-सलगा-कर पज्जालिया=जलती हुई अग्निको अधिक प्रदीप्त कर निव्वाविया=अग्निको पानी आदिसे बुझाकर उस्सिंचिया=अग्निपर पकते हुए अन्नादिको कुछ बाहर निकाल कर निस्सिंचिया=उभरते हुए दुग्धादिमें जल छिड़ककर ओवत्तिया=अग्निपर रहे हुए अन्नादिको दूसरे बरतनमें निकालकर ओयारिया=अग्निपर रहे हुए अन्नादिके बरतनको नीचे उतारकर अवौ अग्निकायका परम्परासे संघट्टा करके दए=अशनादि देवे तो स=वह भक्तपान तु=अशनादि संजयाणं=साधुओंके लिए अकप्पिय=अकल्पनीय भवे=है, (अतः) दितियं=देती हुईसे साधु पडियाइक्खे=कहे कि तारिस=इस प्रकारका आहारादि मे=मुझे (लेना) न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥६३॥६४॥

टीका-'एवं०' इत्यादि, 'तं भवे०' इत्यादि च। एवम्=उक्तप्रकारेण तेजस्कायविषय इत्येवं भावः, उस्सिक्य='पाकस्थानं सापकेऽन्नादिकं ग्रहामि तावत्काममग्निर्मा पश्चाज्वलतु' इति बुद्धया चुल्लपाषाणिन्धनमुत्सार्य, अवसिक्य=ग्रहणयोग्यादिन्धनं निःसार्य, उज्ज्वाल्य अनुज्वलितं फूत्कारादिनोद्दीप्य, पज्जाल्य=उद्दीप्तं पक्वेनैव संघट्टयं, निर्वाप्य=पश्चात्कृत्य, उत्सिच्य=अन्युपनिक्षिप्तमन्नादिकं भिक्षार्थमुत्क्षिप्य, निषिच्य=उत्क्वथितदुग्धादिकं जलेन प्रशाम्य, अपवर्त्य=भाजनान्तरे

'एव उस्सिक्किया०' इत्यादि, तथा 'तं भवे' इत्यादि।

'जब तक आहार देती हू तब तक, अग्नि न बुझ जाय' ऐसा विचार कर चूल्हेमें ईंधन सुलगाकर, अन्न आदि अग्नितेज भवसे ईंधन बाहर निकाल कर, फूंक आदिसे चूल्हा जला कर, जलती अग्निको तेज कर या बुझा कर, अग्नि पर पकते हुए आहारको कुछ एक ओर कर, तथा पानी डाल कर उफान (उफान) को शान्त कर, अथवा अन्न आदि सहित

एवं उस्सिक्किया० इत्यादि, तथा तं भवे० इत्यादि

'ज्यां सुधी आहार आपती रहुं, त्यां सुधी अग्नि ओलवाई न जाय,' એવો વિચાર કરીને ચૂલામાં ઈંધણાં સળગાવીને અન્નાદિ ભણી અગ્નિનું ઈંધણ બહાર કાઢીને, ફૂંક આદિથી ચૂલો સળગાવીને, બળતા અગ્નિને તેજ કરીને યા બુઝાવીને, અગ્નિ પર પકતા આહારને કોઈ એક બાજુએ કરીને તથા પાણી નાખીને ઊભરાને શાંત કરીને, અથવા અન્નાદિ સહિત બરતનને નીચે

रायणता मतिपादिता । 'भिक्खु' पदेन च यमनियमपूर्वकमेव भिक्षाग्राहित्वमिति ोधितम् ॥ ६५ ॥ ६६ ॥

४ ५ ६ १० १२
मूलम्-निस्सेणिं फलगं पीढं, उस्सवित्ताणमारुहे ।
७ ८ ९ ११ २ ३ १
मंचं कीलं च पासायं, समणट्ठाए व दावए ॥ ६७ ॥
१३ १४ १५ १६ १७ १८
दुरूहमाणी पवडेज्जा, हत्थं पायं च लूसए ।
१९ २० २१ २२ २३ २४
पुढवीजीवेवि हिंसेज्जा, जे य तन्निस्सिया जगे ॥ ६८ ॥
२६ २७ २८ ३०
एयारिसे महादोसे, जाणिऊण महेसिणो ।
३५ ३६ ३२ ३३ ३४ २९
तम्हा मालोहडं भिक्खं, न पडिगिण्हंति संजया ॥ ६९ ॥

छाया—निश्रेणिं फलक पीठम्, उत्सृज्य आरोहेत् ।
मञ्चं कीलञ्च प्रासादं, श्रमणार्थमेव दायिका ॥६७॥
दुरा (दृ) रोहन्ती प्रपतेत्, हस्तौ पादौ च लूषयेत् ।
पृथ्वीजीवानपि हिंस्या,-द्यानि च तन्निःश्रितानि जगन्ति ॥६८॥
एतादृशान्महादोषान्, ज्ञात्वा महर्षयः ।
तस्मान्मालापहृतां भिक्षां, न गृह्णन्ति संयताः ॥६९॥

सान्वयार्थः-दावए=दान देनेवाली स्त्री यदि समणट्ठा एव=साधुके लिएही निस्सेणिं=नसैनी-निसरणी-सीढी फलगं=पाटे पीढं=पीढे मंचं=खाट व=और कील=कीलेको उस्सवित्ताणं=ऊंचा-खड़ा करके पासाय=प्रासाद-मंजिल पर आरुहे=चढे तो दुरूहमाणी=इस प्रकार कष्टसे चढती हुई वह पवडेज्जा=शायद गिर जायगी व=और अपना हत्थं=हाथ पाय=पैर लूसए=तोड़ बैठेगी तथा पुढवीजीवे अवि=पृथिवीकायके जीवोंको भी च=और जे=जो तन्निस्सिया=उस पृथ्वीकी नेसरायमें रहे हुए जगे=द्वीन्द्रियादि जीव हैं उन्हें भी हिंसेज्जा=मारेगी ॥६७॥६८॥

प्रकट किया गया है कि साधुओंको इन्द्रिय-चपलताका त्याग करना चाहिये। 'भिक्खु' पदसे द्योतित किया गया है कि साधुओंको यम-नियमोंका पालन करते हुए ही भिक्षा ग्रहण करना चाहिये ॥६५॥६६॥

ઇન્દ્રિય ચપલતાનો ત્યાગ કરવો જોઈએ भिक्खु શબ્દથી એમ પ્રકટ કરવામા આવ્યુ છે કે સાધુઓએ યમ-નિયમોનું પાલન કરતા જ ભિક્ષા ગ્રહણ કરવી જોઈએ (૬૫-૬૬)

दृष्टाम्=दृष्टकाष्ठकलं, सङ्क्रमार्थं=गमनागमनार्थं स्थापितम्=आरोपितं भवेत्, तच्च काष्ठादिकं यदि चलाचलम्=अस्थिरं कम्पमानं भवेत् तदा तेन काष्ठादिना संक्रामन् यतमानितः=वशीकृतसकलेन्द्रियो भिक्षुः=साधुः न गच्छेत्। 'चेव'-इत्यः साधुत्वे अपिचेत्यर्थः, गम्भीर-निम्नत्वेन भयावहरूपं, झुषिरं=गहरवत्त्वावकाशं 'भवेत्' मिति शेषः, न गच्छेदिति पूर्वेण सम्बन्धः। अगमने हेतुमाह-तत्थेवि, तत्र=तस्मिन् असंयमम्=स्वपरविराधनादिरूपो इत्थं=अवक्ष्यमाणः केवलिभिरिति शेषः। चलाचलविशेषणकाष्ठादिपदेन तत्सञ्चलन-पतनादिनाऽऽत्मविराधना, एकेन्द्रिय-द्वीन्द्रियादिपाणिगणोपमर्दनेन पर-विराधनासम्भावना च सूचिता। गम्भीरादिपदेनागमनेनापि भोक्तव्योपसर्गपिङ्गलादिजन्तुजनितोपघातादिबहुदोष-सम्भवः सूचितः।

'सव्विंदियसमाहिए' इतिपदेन सापोरिन्द्रियविषयाऽऽसक्तिनिरस्तक-

પત્થર યા ઈંટ આદિ રોપ દિયા હો ઔર યદિ વહ હિલતા હો તો સમાધિ માન્ સંયમી, ઉસ માર્ગસે ગમન ન કરે। ઔર જો પ્રદેશ, નીચા હોનેસે અન્ધકારમય હો યા ખોખલા હો ઉસસે ભી સાધુકો ગમન નહીં કરના ચાહિયે, ક્યોંકિ ઐસે માર્ગમેં ગમન કરનેસે સ્વ-પર-વિરાધના-રૂપ અસંયમ કેવલી ભગવાનને દેખા હૈ।

હિલતે હુએ કાઠ આદિપર ચલનેસે ફિસલને યા ગિર પડનેસે આત્મવિરાધનાકી ઔર પંચેન્દ્રિય દ્વીન્દ્રિય આદિ પ્રાણિયોંકે ઉપમર્દનસે પર વિરાધનાકી સમ્ભાવના સૂચિત કી હૈ। ગહરે (નીચે) પ્રદેશમેં ગમન કરનેસે ઉક્ત દોષોંકે સિવાય હિંસક જન્તુઓંસે ઉત્પન્ન હોનેવાલા ઉપઘાત આદિ બહુતસે દોષોંકા હોના સૂચિત કિયા હૈ। 'सव्विंदियसमाहिए' પદસે યહ

વગેરે રોપેલા હોય અને જો તે હલતાં હોય તો સમાધિવાન સંયમી એ માર્ગે ગમન ન કરે અને જે પ્રદેશ નીચે હોવાથી અંધકારમય હોય યા ખાડાવાળો હોય તે માર્ગે પણ સાધુએ ગમન કરવું ન જોઈએ, કારણ કે એવા માર્ગે ગમન કરવાથી સ્વ પરવિરાધનારૂપ અસંયમ કેવળી ભગવાને જોયો છે

હલતા કાષ્ઠ આદિ પર ચાલવાથી લપસી જવાથી યા પડી જવાથી આત્મ વિરાધનાની અને બેઇંદ્રિય તેઇંદ્રિય આદિ પ્રાણીઓના ઉપમર્દનથી પરવિરાધનાની સંભાવના સૂચિત કરી છે નીચાણવાળા પ્રદેશમાં ગમન કરવાથી દંશમશકે ઉપદ્રવ કિંવા જંતુઓથી કિંવા ખાડા ટેકરા આદિ ન્હા હોવા રૂપ દોષનું સૂચિત કર્યું છે सव्विंदियसमाहिए પદથી એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે સાધુએ

श्रितानि जगन्ति=प्राणिनस्तानि हिंस्यादिति पूर्वेण सम्बन्धः तस्मात्=यतो निश्रेण्यादिना समारोहणे पतनादिद्वारा दातुः स्व-परोभयविराधना सम्भवति अतः कारणात् एतादृशान्=उक्तलक्षणान् महादोषान्=दातृप्रभृतीनां मृत्योरपि सम्भवेन दारुणकर्मविपाकहेतुत्वात्मकृष्टदूषणानि ज्ञात्वा संयताः=सकलसावद्ययोगसमुपरताः महर्षयः=घोरपरीषहोपसर्गसहिष्णुत्वान्महामुनयः, मालापहृता=मालो[1] भूमिकावाची देशीयशब्दः, ततः अपहृताम्=आनीता भिक्षां न प्रतिगृह्णन्ति=न स्वीकुर्वन्ति।

मालापहृता भिक्षा भूमिकाया ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्भेदेन त्रिविधा-ऊर्ध्वमालापहृता, अधोमालापहृता, तिर्यङ्मालाऽपहृता चेति। तत्रोर्ध्वमालापहृता पूर्वं व्याख्याता। अधोमालाऽपहृता=यस्या भूमिकाया निश्रेण्यादिनाऽवरुह्य आनीता। तिर्यङ्माला-

१ मालः 'मजिल' इति भाषाप्रसिद्धः।

तथा जो प्राणी, पृथ्वीपर सञ्चार कर रहे हों उनकी भी हिंसा होजाय, इसलिये ऐसी अवस्थामें स्व, पर और उभयकी विराधनाका होना सम्भव है, यहाँ तककि दाताकी मृत्यु भी हो जा सकती है, अतः इन महादोषोंको अत्यन्त दुःखदायी जान कर, संयमी महामुनि, नसैनी (सीढ़ी) आदि द्वारा माला (मंजिल) से उतारा हुआ आहार आदि स्वीकार नहीं करते॥

मालाके भेदसे मालापहृत भिक्षा, तीन प्रकारकी है–(१) ऊर्ध्व-मालापहृत (२)–अधो-मालापहृत और (३)–तिर्यग्मालापहृत। इनमें, ऊर्ध्व-मालापहृत भिक्षाका विवेचन, पहले कह आये हैं। ऊपरके मंजिलसे नीचेकी ओर नसैनी (निसरणी) लगाकर, लाई हुई भिक्षा, अधोमाला-

વિરાધના થાય, તથા જે પ્રાણી પૃથ્વી પર સંચાર કરી રહ્યા હોય તેમની પણ હિંસા થઈ જાય, તેથી એવી અવસ્થામા સ્વ, પર અને ઉભયની વિરાધના થવી સંભવિત છે, એટલે સુધી કે દાતાનું મૃત્યુ પણ થઈ જઈ શકે છે, તેથી કરીને એ મહાદોષોને અત્યંત દુઃખદાયી જાણીને સંયમી મહામુનિ નીસરણી આદિદ્વારા માળથી ઉતારેલો આહાર આદિ સ્વીકારે નહિ

માળ-મજલા-ના ભેદે કરીને માલાપહૃત ભિક્ષા ત્રણ પ્રકારની છે (૧) ઉર્ધ્વ-માલાપહૃત, (૨) અધોમાલાપહૃત અને (૩) તિર્યગ્-માલાપહૃત એમા ઊર્ધ્વ-માલાપહૃત ભિક્ષાનું વિવેચન પહેલા કરવામા આવ્યુ છે ઉપરના મજલાથી નીચેની બાજુએ નીસરણી લગાવીને લાવેલી ભિક્ષા અધોમાલાપહૃત કહેવાય છે

तम्हा=इसीलिए एयारिसे=ऐसे पूर्वोक्त प्रकारके महादोसे=बाधादि दोष होनेकी संभावनाके कारण महादोषोंको जाणिऊण=जानकर संजया=संयत साधु व्यापारसे विरत हुए महेसिणो=महर्षि लोग मालोहडं=मालापहृत (मालसे लाई हुई) भिक्खं=भिक्षाको न पडिगिण्हंति=नहीं लेते हैं ॥६१॥

टीका—मालापहृतभिक्षादोषमाह-'निस्सेणिं' इत्यादि । 'मालप' इत्यत्र प्राकृतत्वाच्छिद्रम्प्रत्ययस्तथा च मालिका=माला, अथमार्थमेव=साधुनिमित्तमेव-साधवे भिक्षादानार्थमेवेत्यर्थः, निश्रेणिं=वंशादिनिर्मितं सोपानं, फलकं=फलकोपयोगि दारुमयाऽऽसनं, पीठं=काष्ठनिर्मितोपवेशनोपयोगि लघ्वासनं 'पीढ' इति भसिद्धं, मञ्चं=लघ्वीं वंशदलादिरचितोच्चासनं वा, कीलं=खट्टं, प्रकारान्तरं सकलादिकम् उत्कृष्य=कर्षीकृत्य, प्रासादम्=उपरितनभूमिकासम्बन्धेनाऽऽरोहणादिकं कुर्वत्या इति तद्भूमिकायां स्थितया, तथा च-उपरितनभूमिकामित्यर्थः, आरोहेत्=उपरिस्थापया गच्छेदित्यर्थः । तेन भिक्षायै गम्यमानायां मालापहृतायां भिक्षायां समन्वयः । निश्रेण्यादिना सदुःखमारोहन्ती पतन्त्यास्तां आह-दुरुहमाणी (दुरोहन्ती=सदुःखमूर्ध्वमवरोहमासादयन्ती सती पवडेज्ज, हत्थं वा पायं वा लूसेज्जा=भोटयेत्, पृथ्वीजीवानपि हिंस्यात्=पीडयेत्, यानि च तन्निश्रितानि=पृथिव्या-

---

मालापहृत भिक्षाके दोष बताते हैं 'निस्सेणिं' इत्यादि, 'दुरुहमाणी' इत्यादि, तथा 'पयारिसे' इत्यादि ।

दाता, यदि साधुके लिये नसैनी, सीढी (निसरणी), पाटा, पीढा (बाजोट), मांचा, खूटी अथवा मूसल आदिको ऊँचा करके ऊँचे मकानकी दूसरी मंजिल पर चढ कर, आहार लावे तो वह आहार आदि, मालापहृत कहलाता है । नसैनी (सीढी) आदि पर चढनेसे यदि गिर पड़े तो हाथ पैर टूट जायँ, पृथ्वीकाय आदि जीवोंकी विराधना होजाय

હવે માલાપહૃત ભિક્ષાના દોષો બતાવે છે-निस्सेणिं ઇત્યાદિ, दुरुहमाणी ઇત્યાદિ, तथा पयारिस ઇત્યાદિ.

જો દાતા સાધુને માટે સીડી (નીસરણી), પાટ, બાજોઠ, માંચો, ખૂંટી અથવા મૂસળ (સાંબેલું) આદિને ઉંચા કરીને ઉંચા મકાનના બીજા માળ પર ચડીને આહાર લાવે તો તે આહાર માલાપહૃત કહેવાય છે સીડી આદિ પર ચડવાથી જો પડી જાય તો હાથ-પગ તૂટી જાય, પૃથ્વીકાય આદિ જીવોની

पाहता तु यस्यां भूमिकायां दायिका तिष्ठेत्तस्यामेव, नवादौ चलमवाचारोपिदेव पश्चिमेत्यादिकं तिर्यक् संस्थाप्य गृहारा अभ्यन्तरपरभागे गमनायपनेनाऽऽनीता। तुष्णापश्चिमपादिस्थस्यातिगम्भीरकूपखनादिस्थस्य पाषाणादेर्मध्ये वरबोलनलादिव्य नेकविधकष्टसम्भवादेषणिवापि भिक्षा गृह्यन्तेषेति ॥६७॥६८॥६९॥

मूलम्-कन्दं मूलं पलम्बं वा, आमं छिन्नं च सन्निरं।
तुंबाग सिंगबेरं च, आमगं परिवज्जए ॥ ७० ॥

छाया—कन्दं मूलं पलम्बं वा, आमं छिन्नं च सन्निरम् ।
तुम्बकं शृङ्गबेरञ्च, आमकं परिवर्जयेत् ॥७०॥

शान्दार्थ—आमं=सचित्त कन्दं=सूरण आदि कन्द मूलं=विदारिकादि मू पलंबं=ताल आदिके फल वा=तथा छिन्नं च=काटी हुई भी सन्निरं=पृ आदिकी मालीको (तथा) आमगं=सचित्त तुंबागं=तूंबे च=और सिंगबेरं=अदरख=आदे-को साधु परिवज्जए=वर्जे ॥७०॥

पहला कहलाती है। जिस भाजिलमें देनेवाली मौजूद हो उसीकी बगलकी पर, दूसरी ओर जानेके लिये पुलकी तरह नसैनी (निसरणी) या कम्बी आदिको तिरछा रख कर चढे तो वहाँसे लाई हुई भिक्षा, तिर्यग् मालापहृत कहलाती है। बड़ी कठिनाईसे पहुँचने योग्य छींके या आलेमें तथा गहरी कोठरीमें रक्खी हुई भिक्षा ग्रहण करनेसे पैर उठाने आदि अनेक कष्ट होते हैं इसलिये, ऐसी भिक्षा भी इसी मालापहृत भिक्षामें अन्तर्गत समझनी चाहिये। यह सब प्रकारकी भिक्षा साधुको अकल्प्य है ॥ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥

જે મકાનમાં ભિક્ષા આપનારી હોય તેજ ભોંય, તેની બાજુની ભીંત ઉપરની પેઠે નીસરણી યા બીજું કાંઈ મૂકીને ચઢે કે ત્યાંથી લાવેલી ભિક્ષા તિર્યગ્માલાપહૃત કહેવાય છે અહીં ઘરોળીથી પહેલી ઓસરી જોવી કહી, યા બારણામાં તથા ઓરડી કોઠરીમાં રાખેલા અનાજાદિ ગ્રહણ કરવાથી પગ ઉંચા યા આદિનાં અનેક કષ્ટો પડે છે તેથી એવી ભિક્ષા પણ આ (માલાપહૃત) ભિક્ષામાંજ સમાવતી સમજી લેવી. એ સર્વ પ્રકારની ભિક્ષા સાધુને માટે અકલ્પ્ય છે. (६७-६८-६९)

टीका—'कंदं' इत्यादि। कन्दं, मूलम्, इमे प्राग्व्याख्याते, वा=अथवा पलम्बं=तालादिफलम् आमम्=अपक्वं-सचित्तमित्यर्थः। च=पुनः छिन्नं=कर्त्तितमपि सन्निरं=पत्रशाकं-वास्तूकादिकं, तुम्बकम्=अलाबूविशेषं, शृङ्गबेरम्=आर्द्रकं चकारादन्यदपि प्रत्येकसाधारणवनस्पतिमात्रम् आमकम्=अपक्वं सचित्तं परिवर्जयेत्=त्यजेत्--न गृह्णीयादित्यर्थः ॥७०॥

मूलम्-तहेव सत्तुचुन्नाइं कोल-चुन्नाइं आवणे ।
सक्कुलिं फाणियं पूअं, अन्नं वावि तहाविहं ॥७१॥
विक्कायमाणं पसढं, रएणं परिफासियं ।
दिंतियं पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥७२॥

छाया—तथैव सक्तु-चूर्णानि, कोल-चूर्णानि आपणे।
शष्कुलीं फाणितं, पूपमन्यद्वापि तथाविधम् ॥७१॥
विक्रीयमाणं प्रसह्य, रजसा परिस्पृष्टम् ।
ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥७२॥

सान्वयार्थः-तहेव=जिसप्रकार सचित्त कन्दादि अग्राह्य हैं उसीप्रकार सत्तुचुन्नाइ=भुने हुए जौ या चनेका आटा-सत्तू कोलचुन्नाइं=बेरोंका चूरा सक्कुलिं=तिलपापड़ी फाणियं=गीला गुड़ पूयं=मालपूवा (तथा) तहाविहं=उसीप्रकारके अन्नं वावि=औरभी पदार्थ जो आवणे=दुकानपर विक्कायमाणं=बेचनेके लिए रखे हुए हैं वे (यदि) पसढं=वस्त्रसे आच्छादित होनेपर भी रएणं=सचित्त सूक्ष्म रजसे परिफासियं=व्याप्त हों तो दिंतिय=देनेवालीसे पडियाइक्खे=कहे कि

'कदं' इत्यादि। सचित्त कन्द, मूल, ताड-फल आदि तथा कटा हुआ भी सचित्त पत्तोंका शाक-बथुआ आदि, और सचित्त तुम्बा तथा अदरख भी साधु ग्रहण न करे। 'च' शब्दसे यह भी समझना चाहिये कि इनके सिवाय कोई भी सचित्त-प्रत्येक या साधारण वनस्पति, साधुको नहीं कल्पती है ॥ ७० ॥

કદ૦ ઇત્યાદિ સચિત્ત કંદ, મૂળ, તાડફળ આદિ તથા કાપેલાં હોવા છતાં સચિત્ત પાદડાનું શાક-બથુઆની ભાજી આદિ અને સચિત્ત કૂધી આદિ તથા આદુ પણ સાધુ ગ્રહણ ન કરે च શબ્દથી એમ પણ સમજવું કે તે ઉપરાત કોઇ પણ સચિત્ત-પ્રત્યેક યા સાધારણ વનસ્પતિ સાધુને કલ્પતી નથી (૭૦)

तारिसं=इस प्रकारका आहारादि मे=मुझे (लेना) न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥७२॥

टीका—'तहेव' इत्यादि, 'विक्कायमाणं' इत्यादि च। तथैव=यथा पूर्वोक्त सचित्तकन्दादिकमग्राह्य तेनैव प्रकारेण सक्तु-चूर्णानि=सक्तव एव चूर्णानि तानि सक्तुनिष्पन्नैः, मुद्गपर्पादिचूर्णान्येव सक्तव उच्यन्ते, कोल-चूर्णानि=बदरीफलचूर्णानि, पिण्याकं=तिलपर्पटिकां, फाणितं=गुडगुडं, पूपम्=अपूपम्, तथाविधं=तादृशम् अन्यदपि वा दध्यादिकम्, आपणे=कय विक्रयस्थाने, विक्रीयमाणं=विक्रयार्थं स्थाप्यमाने, रजसा=सचित्तरेणुना, अस्सज्ज=दृष्ट्वा यत्नाविनाऽऽस्वादनेऽपि यथाकथञ्चित्प्रकारेणेति भाव, परिस्पूतं=व्याप्तं-वायुप्रसृप्तितरज सस्पृष्टम् दत्तवती यत्पाचक्षीत—'तादृश मे न कल्पत' इति ॥७१॥७२॥

मूलम्—बहुअट्ठिय पुग्गल, अणिमिस वा बहुकंटय ।
अच्छिय तिंदुय बिल्ल, उच्छुखंड च सिंबलिं ॥७३॥
अप्पे सिया भोयणजाए, बहु उज्झणधम्मिए ।
दिंतिय पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिस ॥७४॥

'तहेव' इत्यादि, तथा 'विक्कायमाणं' इत्यादि।

जैसे, सचित्त कन्द, मूल आदि त्याज्य हैं वैसेही सत्तू, बेरोंका चूर्ण, तिलपापडी, पिघला हुआ गुड, पूआ तथा ऐसी दही आदि अन्यान्य वस्तुएँ, बेचनेके लिये दुकानमें रक्खी हों, और सचित्त रजसे व्याप्त हों, अर्थात् वस्त्रसे ढँक रखने पर भी पवनके द्वारा पहुँची हुई सूक्ष्म सचित्त रजसे युक्त हों तो वह आहार कल्पनीय नहीं है। इसलिये सत्तू देनेवालीसे कहे कि 'ऐसा आहार, मुझे नहीं कल्पता है ॥ ७१ ॥ ७२ ॥

तहेव इत्यादि तथा विक्कायमाण इत्यादि

જેમ સચિત્ત કંદ મૂળ આદિ ત્યાજ્ય છે, તેમજ સત્તુ બોરનું ચૂર્ણ તલપાપડી, નવમ ગોળ, તથા બીજા પ્રકારની બીજી દહી આદિ નવમ વસ્તુઓ વેચવાને માટે દુકાનમાં રાખી હોય અને સચિત્ત રજથી વ્યાપ્ત હોય અર્થાત્ વસ્ત્રથી ઢાંકી રાખ્યા છતાં પવનદ્વારા પહોંચેલી સૂક્ષ્મ સચિત્ત રજથી યુક્ત હોય તો આહાર કલ્પનીય નથી. તેથી સત્તુ તે આપનારીને કહે કે એવો આહાર મને કલ્પતો નથી (૭૧ ૭૨)

छाया—बहुास्थिकं पुद्गलम्, अनिमिष वा बहुकण्टकम् ।
अक्षीव तिन्दुक बिल्वम्, इक्षुखण्ड वा शाल्मलिम् ॥७३॥
अल्पं स्याद्भोजनजातं, बहूज्झनधर्मिकम् ।
ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥७४॥

सान्वयार्थः-बहुअट्ठियं=बहुबीजा अर्थात् सीताफल अणिमिसं=अनन्नास बहुकंटयं=पनस-कटहल अच्छिय=शोभाञ्जनकी फली, जो 'मुनगा' नामसे प्रसिद्ध है; तिंदुयं=तेन्दु बिल्लं=बेल सिंबलिं=सेमल इन नामके पुग्गलं=फलोंको व=और उच्छुखंडं=गन्ने-शेरडी-के टुकड़ोंको, तथा जिस पदार्थमें भोयणजाए=खानेयोग्य अंश अप्पे सिया=थोडा हो और उज्झणधम्मिए=डालदेनेयोग्य अंश बहु=बहुत हो ऐसे फल आदि दिंतियं=देनेवालीसे साधु पडियाइक्खे=कहे कि तारिसं=इस प्रकारका आहारादि मे=मुझे (लेना) न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥७३॥७४॥

टीका-'बहुअट्ठियं०' इत्यादि, 'अप्पे सिया' इत्यादि च। बहुास्थिकम्=बहूनि, अस्थीनि=बीजानि-अस्थि=बीजमिति रायमुकुटः, वैद्यकश्चेति शब्दकल्पद्रुमः; यस्मिन्, यद्वा बहूनि अस्थिकानि 'अस्थिक=बीजे मेदोजवातौ चेति राजनिघण्टुः' इति वैद्यकशब्दसिन्धुः; यस्मिंस्तत्, बहुबीजकं-योगरूढमेतत्, सीताफलादिकमित्यर्थ.—

'बहुअट्ठियं' इत्यादि तथा 'अप्पे सिया' इत्यादि। 'अस्थि' शब्दका अर्थ, बीज होता है, रायमुकुट तथा वैद्यकोषोंमें 'अस्थि' शब्दका बीज ही अर्थ है, ऐसा 'शब्दकल्पद्रुम' अभिधानमें भी लिखा है। अत एव बहुास्थिक शब्दका अर्थ है-बहुत बीजोंवाला। यह शब्द योगरूढ है, अत एव सीताफल अर्थ होता है। निघण्टुमें भी सीताफल (सरीफा)के इतने नाम गिनाये हैं-

બહુઅટ્ઠિય૦ ઇત્યાદિ, તથા અપ્પે સિયા૦ ઇત્યાદિ 'અસ્થિ' શબ્દનો અર્થ બીજ (ઠળીયો) થાય છે રાયમુકુટ તથા વૈદ્યકોષોમા અસ્થિ શબ્દનો બીજ એવો જ અર્થ છે, એમ 'શબ્દકલ્પદ્રુમ' મા પણ લખ્યુ છે એટલે બહુાસ્થિક શબ્દનો અર્થ થાય છે બહુ બીજો વાળુ, એ શબ્દ યોગરૂઢ છે, એટલે સીતાફળ અર્થ થાય છે નિઘંટુમા પણ સીતાફળના આટલા નામ ગણાવ્યા છે-

"सीताफले गण्डमात्र, वैदेहीवल्लभे तथा ।
कूष्माण्डीज अग्निमाख्यमाढ्यञ्च बहुबीजकम् ॥१॥" इति निघण्टुकोषः।

पक्षा 'बहुअट्ठिय' इत्यस्य 'बहट्ठिक' मिति च्छाया, 'फलबीजे पुमानट्ठि' इति कोषात्, अर्थः सुलभ एव। पुन्नाग=रसोनघात्मकपूरणपरिपाकानन्तरायः पक्वतामकस्तनधर्मकस्त्रीपुत्रः फलसामान्यं तम्, अत्रेऽप्यस्य सम्बन्धः, सीताफलादिनामकं फलमिति भावः। अनिमिषम्=अनन्तासम् अन्तर्बहिःसकण्टक बहादिवेष्टयुक्तम्। बहुकण्टक=कण्टकिफलं=पनस 'कटहर' इत्यनेन मीलितम्, अस्य स्वभावे, सर्वावयवावच्छेदेन कण्टकव्यापत्या बहुकण्टकत्वं सिध्यति, अनिमिषपदार्थस्य त्वन्तर्बहिः सकण्टकत्वेऽपि विरलकण्टकत्वात्समाद्देव ।भसीक=बोधाऽजनम् फलमकरणाकस्फलिकाम्, स्वचः स्थौल्य-काष्ठत्वादिकथनोपेक्षो बीजानां बहुत्वाद्बाहुल्यपिच्छत्वाल्पतामाह 'सुनिगा' इति देशविशेषप्रसिद्धाम् । तिन्दुकम्=अस्थाढ्यविधं फलविशेषम् अत्र कारस्याप्यस्य फलस्य बीजानां स्थौल्यबाहुल्यादिद मित्याख्यातुं 'तिंदु' इति

" सीताफल, गण्डमात्र, वैदेहीवल्लभ, कूष्माण्डीज, अग्निम, आढ्य और बहुबीजक ॥१॥ "

इनमें 'बहुबीजक' शब्द भी सीताफलके लिये आया है, और यह ऊपर बताया ही जा चुका है कि 'अस्थि' शब्दका अर्थ बीज होता है। इसलिये बहुबीजक और बहास्थिक एक ही है, अतः बहास्थिकका अर्थ सीताफल ही है। अथवा 'अट्ठिय' की छाया, 'अष्ठिक' होती है, कोषमें लिखा है कि फलके बीजको 'अट्ठि' कहते हैं। इससे भी पूर्वोक्त अर्थ ही सिद्ध होता है, इसलिये, सीताफलको तथा बेल आदि अन्य अन्य देशोंमें प्रसिद्ध अनन्नासा (अनानस) फल विशेष, कटहर, सुनिगा (सोहिंजन) की फली, तेन्दू, बेल, गलेदा खण्ड

"સીતાફળ, ગણ્ડમાત્ર, વૈદેહીવલ્લભ, કૂષ્માણ્ડીજ અગ્નિમ, આઢ્યઞ્ચ અને બહુબીજક"
એમાં બહુબીજક' શબ્દ પણ સીતાફળને માટે આવ્યો છે અને ઉપર બતાવવામાં આવ્યું જ છે કે 'અસ્થિ શબ્દનો અર્થ બીજ' થાય છે એટલે બહુબીજક અને બહાસ્થિકનો અર્થ જ છે, અર્થાત્ બહુસ્થિકનો અર્થ સીતાફળ જ છે અથવા અટ્ઠિય નો છાયા અષ્ઠિક થાય છે, કોષમાં લખ્યું છે કે ફળના બીજને અષ્ઠિ' કહે છે તેથી પણ પૂર્વોક્ત અર્થ જ સિદ્ધ થાય છે એ રીતે સીતાફળ, તથા બેલ આદિ અન્ય-અન્ય દેશોમાં પ્રસિદ્ધ અનનાસ, કટહર સુનિગાની (એક પ્રકારની) ફળી, તેન્દુ, બિલ્વફળ, (બીલા) ગોરસીની કળી, વગેરે આદિ ફળ, એમાં બધા

प्रसिद्धम्। बिल्वम्, इक्षुखण्डं, शाल्मलिं च, एतानि प्रसिद्धार्थकानि। तथा यत्र भोजनजातं=भोज्यांशः अल्पं=स्वल्पम्, उज्झनधर्मिक=त्याज्यांशः बहु=अधिकं स्यात्=भवेत् तत्फलादिकमन्यदपि ददतीं प्रत्याचक्षीत-नादृशं मे न कल्पते इति। सामान्यलक्षणेन त्याज्यफलादिज्ञानं शिष्याणां दुष्करं स्यादिति प्रथमं विशेषरूपेण कतिचित्फलानि प्रदर्श्य त्याज्यसामान्यलक्षणं निरूपितं तेन न पूर्वगाथायास्तात्पर्यानुपपत्तिरिति दिक् ॥७३॥७४॥

१ ३ २ ४ ५
मूलम्-तहेवुच्चावयं पाणं, अदुवा वार-धोयणं।
६ ७ ८ ९
संसेइमं चाउलोदगं, अहुणाधोयं विवज्जए ॥७५॥

एवं सेमल आदि फल, जिनमें खाद्य अंश कम हो तथा त्याज्य अंश अधिक हो उन सब फल आदिको देनेवालीसे कहे कि ऐसा आहार, मुझे नहीं कल्पता है।

अनन्नासमें भीतर भी काँटे होते हैं और बाहर भी, और कटहरके छिलकेमें सर्वत्र काँटे ही काँटे होते हैं। दोनों बहुकण्टक हैं, किन्तु अनन्नासमें काँटे कम और तीखे होते हैं, अतः वह कटहरसे भिन्न है। अन्य भेद लोक-प्रसिद्ध ही हैं।

सामान्य लक्षण करनेसे त्यागने योग्य फलोंका ज्ञान शिष्योंको कठिनतासे होता, अतः पहले कुछ विशेष फलोंके नाम गिना कर, उस प्रकारके सभी-फलोका त्याग बताया है। इसलिये, पहली गाथासे इसका सम्बन्ध ठीक बैठता है ॥ ७३ ॥ ७४ ॥

અશ ઓછો હોય તથા ત્યાજ્ય અશ વધારે હોય એ બધા ફળ આદિ આપનારીને સાધુ કહે કે એવો આહાર મને કલ્પતો નથી

અનન્નાસમા અદર કાટા હોય છે અને બહાર પણ હોય છે, અને કટહરના છોતરામા સર્વત્ર કાટા જ હોય છે બેઉ બહુકટક છે, પરન્તુ અનન્નાસમાં કાટા ઓછા અને તીખા હોય છે, તેથી તે કટહરથી જૂદુ ફળ છે અન્ય ભેદ લોક-પ્રસિદ્ધ છે

સામાન્ય લક્ષણ બતાવવાથી ત્યાગવા યોગ્ય ફળોનું જ્ઞાન શિષ્યોને મુશ્કેલીથી થાય છે, એટલે પહેલા કેટલાક વિશેષ ફળોના નામ ગણાવીને એ પ્રકારના બધા ફળોનો ત્યાગ બતાવ્યો છે તેવી પહેલી ગાથાથી આનો સબધ ઠીક બધ બેસે છે (૭૩-૭૪)

छाया—तथैवोत्थावचं पानम्, अथवा धावनोदकम् ।
संस्वेदिमं तण्डुलोदकम्, अधुनाधौतं विवर्जयेत् ॥७५॥

अब पान ग्रहण करने की विधि बताते हैं—

सान्वयार्थ—तहेव=जैसे अशन उसीप्रकार पाणं=पान उच्चावचं=उच्च-सुन्दर वर्णादिसे युक्त, जैसे द्राक्ष आदिका धोवन, अवच=सुन्दर वर्णादिसे रहित जैसे मेथी केर आदिका धोवन वारधोयणं=गुड़के घड़ेका धोवन ससेइमं=आलोड़ा हुआ आटकी थालीका धोवन अदुवा=अथवा चाउलोदगं=चाँवलोंका धोवन (ये सब यदि) अहुणाधोयं=तुरन्तका धोया हुआ हो तो उसे (साधु) विवज्जए=वर्जे=न लेवे ॥७५॥

टीका—अशनग्रहणविधेरनन्तरं पानग्रहणविधिमाह 'तहेवुच्चावचं' इत्यादि तथैव=यथाऽशनं तनैव प्रकारेण, पानं=पेयं, कर्मणि ल्युट्, उच्चावचमिति-उच्चं च अवाक् च उच्चावचम्-अनेकप्रकारम्, उत्कृष्टानुत्कृष्टमित्यर्थः, तत्र उत्कृष्टं=वर्णगन्धरसस्पर्शयुक्तं द्राक्षादिधावनजलं यवाग्वादिकं च, अनुत्कृष्टं=वर्णादिहीनं मेथिका-करीर-शमीफलिका तिलादिधावनजलम् । वारकधावनं=गुड़-घटधृतघटादि धावनजलम्, संस्वेदिमं=स्वधितक्षाकादिनक्तं पिष्टस्थालीप्रक्षालनजलम् तण्डुलोदकं=तण्डुलधावनजलम्। पदसंस्कारस्तु अधुनाधौतम्=तत्काल-धौतम्-अन्त

અશન ગ્રહણ કરવાની વિધિ બતાવીને હવે પાન ગ્રહણ કરવાની વિધિ બતાવે છે—तहेवुच्चावचं इत्यादि ।

ઉચ્ચ (ઉત્કૃષ્ટ) મનોજ્ઞ વર્ણ ગન્ધ રસ સ્પર્શવાળા દ્રાક્ષ આદિનું ધોવણ તથા યવાગૂ આદિ પાન, અવચ (અનુત્કૃષ્ટ) અમનોજ્ઞ વર્ણ ગન્ધ રસ સ્પર્શવાળા મેથી કેર સાંગરી તથા તિલ છાક આદિનું ધોવણ આદિ પાન, ગુડ યા ઘીના ઘડેનું ધોવણ, ઓટાયે (ઉકાળે) હુએ દ્વારા છાક અગવિ ના પાની, આટાની થાલી આદિનું ધોવણ, ચાવલનું ધોવણ । એ સર્વ યદિ તત્કાલના ધોયે હુએ હોં અર્થાત્ અનન્તર્મુહૂર્તના અભ્યન્તરના ધોયે હોં તો

मूहूर्त्तान्तर्धौतं चेदित्यर्थस्तदा विवर्जयेत्=न गृह्णीयात् । उपलक्षणमेतत्, उक्तञ्चाऽऽचाराङ्गे श्रीभगवता—

"से[१] भिक्खू वा२ जाव अणुपविट्ठे समाणे से जं पुण पाणगजायं जाणेज्जा, तं जहा–उस्सेइमं वा संसेइमं वा चाउलोदगं वा अन्नयरं वा तहप्पगारं पाणगजातं अहुणाधोयं अणंबिलं अवोक्कंतं अपरिणत अविद्धत्थ अफासुयं जाव णो पडिगाहेज्जा । अह पुण एवं जाणेज्जा चिराधोयं अंबिलं वोक्कंतं परिणतं विद्धत्थं फासुयं जाव पडिगाहेज्जा । से भिक्खू वा२ जाव अणुप्पविट्ठे समाणे से जं पुण पाणगजातं

छाया–१–"अथ भिक्षुर्वा भिक्षुकी वा यावत्-अनुप्रविष्टः सन् स यत्पुनः पानकजातं जानीयात्, तद्यथा–उत्स्वेदिमं वा सस्वेदिमं वा तण्डुलोदकं वा अन्यतरद् वा तथाप्रकारं पानकजातम् अधुनाधौतम् अनम्लम् अव्युत्क्रान्तम् अपरिणतम् अविध्वस्तम् अप्रासुक यावत् नो प्रतिगृह्णीयात्। अथ पुनरेवं जानीयात्–चिरधौतम् अम्ल व्युत्क्रान्तं परिणतं विध्वस्तं प्रासुकं यावत् प्रतिगृह्णीयात्। अथ भिक्षुर्वा २ यावत्अनुप्रविष्टः सन् स यत्पुनः पानकजात जानीयात्, तद्यथा–तिलोदक वा

इनको ग्रहण न करे । ये तो उपलक्षण मात्र हैं, आचारांग सूत्रमें भगवानने कहा है—

" साधु अथवा साध्वी पानीके लिए गृहस्थके घरमें प्रवेश करके–आटेके बरतनका धोवन, शाक आदिका बाफा हुआ पानी, चावलोंका धोवन तथा इस प्रकारका और भी कोई पानी तुरतका धोया हुआ हो, स्वादसे चलित न हुआ हो अर्थात् जिसका धोवन हो उस वस्तुका स्वाद न आता हो, जिसका वर्ण रस गन्ध स्पर्श न बदला हो–सर्वथा अचित न हुआ हो, शस्त्र-परिणत न हो तो ग्रहण न करे। यदि तुरतका धोया हुआ न हो–बहुत देरका धोया हुआ हो, स्वादसे चलित हो गया हो

અર્થાત્ અતર્મુહૂર્તની અદર અદરની ધોએલા હોય તો તેને ગ્રહણ કરવા નહિ એ તો ઉપલક્ષણમાત્ર છે આચારાગ સૂત્રમા ભગવાને કહ્યુ છે કે–

" સાધુ અથવા સાધ્વી પાણીને માટે ગૃહસ્થના ઘરમા પ્રવેશ કરીને, આટાના વાસણનુ ધોવણ, શાક આદિ જેમા બાફેલા હોય તે પાણી, ચોખાનુ ધોવણ, તથા એ પ્રકારનું બીજુ પણ કોઇ પાણી તુરતનું ધોએલુ હોય, સ્વાદથી ચલિત થયુ ન હોય, અર્થાત્ જેનુ ધોવણ હોય તે વસ્તુનો સ્વાદ ન આવતો હોય, જેના વર્ણ રસ ગધ સ્પર્શ ન બદલાયા હોય-સર્વથા અચિત્ત ન થયુ હોય, શસ્ત્રપરિણત ન હોય, તો તે ગ્રહણ ન કરે જો તુરતનું ધોએલુ ન હોય-બહુ વખતનું ધોએલુ હોય, સ્વાદથી ચલિત થયું હોય, અને શસ્ત્રપરિણત હોય તો

जाणेज्जा सअट्ठा-तिलोदगं वा तुसोदगं वा जवोदगं वा आयामं वा सोवीरं वा सुद्धवियडं वा अण्णयरं वा तहप्पगारं पाणगजायं पुव्वामेव आलोइज्जा-आउसोत्ति वा० ७। से भिक्खू वा० जाव समाणे से जं पुण जाणेज्जा तंजहा-अंबपाणगं वा अंबाडगपाणगं वा कविट्ठपाणगं वा माउलिंगपाणगं वा मुद्दियापाणगं वा दाडिमपाणगं वा खज्जूरपाणगं वा नालिकेरपाणगं वा करीरपाणगं वा कोलपाणगं वा आमलगपाणगं वा चिंचापाणगं वा अण्णयरं वा तहप्पगारं पाणगजायं"इत्यादि।

उक्तं दिगम्बराचार्येण वट्टकेरस्वामिनाऽपि मूलाचारे—

तुषोदकं वा यवोदकं वा आयाम वा सौवीरं वा शुद्धविकृतं वा अन्यतरत् वा तथाप्रकारं पानकजातं पूर्वमेव आलोचयेत्—आयुष्मन्! इति वा ७। अथ भिक्षुर्वा यावत् अनुप्रविष्टः सन् स यत्पुनर्जानीयात्, तद्यथा—आम्रपानकं वा आम्राटकपानकं वा कपित्थपानकं वा मातुलुङ्गपानकं वा मृद्वीकापानकं वा दाडिमपानकं वा खर्जूर पानकं वा नारिकेरपानकं वा करीरपानकं वा कोलपानकं वा आमलकपानकं वा चिञ्चापानकं वा, अन्यतरद् वा तथाप्रकारं पानकजातम्" इत्यादि।

और शस्त्रपरिणत हो तो ग्रहण करे। तिलोदक, तुषोदक, यवोदक, ओसामण, सौवीर (अगलण), शुद्धोदक तथा इस प्रकारका और भी पानी गृहस्थका दिया हुआ कल्पता है। साधु यदि आमरेका धोवन, अंबाडगका धोवन, कपिठ (कैथ)का धोवन, बिजौरेका धोवन, द्राक्षका धोवन, अनारका धोवन, खजूरका धोवन, नारियलका पानी (धोवन), करेका धोवन, बरका धोवन, आँवलेका धोवन, इमलीका धोवन, अथवा इस प्रकारका और भी धोवन जाने और यदि वह अल्पसत्त्व न हो, तुरतका धोया हुआ न हो, स्वादचलित हो और शस्त्रपरिणत हो तो कल्पता है।"

दिगम्बराचार्य वट्टकेर-स्वामीने भी मूलाचारमें कहा है—

ધાવણ કરે તિલોદક, તુષોદક યવોદક, ઓસામણ, સૌવીર, શુદ્ધોદક તથા બીજા પ્રકારનું બીજું પણ પાણી ગૃહસ્થે આપેલું કોય તે કલ્પે છે સાધુ કેરીનું ધોવણ અબાડગ (અબિલિબાનું) ધોવણ, કેરનું ધોવણ, બીજોરાનું ધોવણ, દ્રાક્ષનું ધોવણ, અનારનું ધોવણ, ખજૂરનું ધોવણ, નારિયેળનું પાણી (ધોવણ), કેરનું ધોવણ, બોરનું ધોવણ, આંબળાનું ધોવણ, આમલીનું ધોવણ, અથવા બીજા પ્રકારનું બીજું પણ ધોવણ જાણે અને જો તે બહુ અલ્પ (ઘટ્ટ) ન હોય, તુરતનું ધોએલું ન હોય, સ્વાદચલિત હોય અને શસ્ત્રપરિણત હોય તો કલ્પે છે"

દિગમ્બરાચાર્ય વટ્ટકેર-સ્વામીએ પણ મૂલાચારમાં કહ્યું છે—

१"तिलतंडुल-उसणोदय,-चणोदय-तुसोदय-अविद्धत्थं ।
अण्णं तहाविहं वा, अपरिणदं णेव गेण्हिज्जा ॥४७३॥" इति ।
इति गाथार्थः ॥७५॥

तर्हि कीदृशं पानं गृह्णीयात् ? इत्यत आह-'जं जाणेज्ज' इत्यादि, 'अजीवं' इत्यादि च ।

७ ६ ८ १ २ ३
मूलम्-जं जाणेज्ज चिराधोयं, मईए दंसणेण वा ।
४ ५ ६ १० ११ १२ १३
पडिपुच्छिऊण सुच्चा वा, जं च निस्संकियं भवे ॥७६॥
१४ १५ १६ १८ १७
अजीवं परिणयं नच्चा, पडिगाहिज्ज संजए ।
१९ २० २१ २२ २३
अह संकियं भविज्जा, आसाइत्ताण रोयए ॥७७॥

छाया—यज्जानीयाच्चिराद्धौतं, मत्या दर्शनेन वा ।
प्रतिपृच्छ्य श्रुत्वा वा, यच्च निश्शङ्कितं भवेत् ॥७६॥
अजीवं परिणतं ज्ञात्वा, प्रतिगृह्णीयात्संयतः ।
अथ शङ्कितं भवेत्, आस्वाद्य रोचयेत् ॥७७॥

सान्वयार्थः-मईए=बुद्धिसे वा=अथवा दंसणेण=देखनेसे पडिपुच्छिऊण=

छाया-१ तिलतण्डुलोष्णोदकं चणकोदकं तुषोदकम् अविध्वस्तम् ।
अन्यत् तथाविधं वा, अपरिणतं नैव गृह्णीयात् ॥४७३॥

"तिलोदक, तन्दुलोदक, उष्णोदक, चनेका पानी, तुषका पानी, तथा इस प्रकारका और भी जल यदि अविध्वस्त (सचित्त) हो और शस्त्रपरिणत न हो तो ग्रहण नहीं करना चाहिए अर्थात् शस्त्रपरिणत हो तो लेना कल्पता है ॥१॥" (मूलाचार गा. (४७३) ॥७५॥

कैसा धोवन ग्रहण करना चाहिए ? सो बताते हैं-'जं जाणेज्ज' इत्यादि, 'अजीवं' इत्यादि ।

"તિલોદક, તન્દુલોદક, ઉષ્ણોદક, ચણાનું પાણી, તુષનુ પાણી, તથા એ પ્રકારનુ બીજુ પણ જળ જો અવિધ્વસ્ત (સચિત્ત) હોય અને શસ્ત્રપરિણત ન હોય તો ગ્રહણ કરવું ન જોઇએ અર્થાત્ શસ્ત્રપરિણત હોય તો લેવુ કલ્પે છે (મૂલાચાર ગા ૪૭૩) (૭૫)

કેવુ ધોવણ ગ્રહણ કરવું જોઇએ ? તે બતાવે છે —जं जाणेज्ज० ઇત્યાદિ, તથા अजीवं ઇત્યાદિ

आणेज्जा तहप्पगारं वा तिलोदगं वा तुसोदगं वा जवोदगं वा आयामं वा सोवीरं वा सुद्धवियडं वा अस्संजए वा तहप्पगारं पाणगजायं पुव्वामेव आलोएज्जा-आउसोत्ति वा० ७। से भिक्खू वा२ आव समाणे से जं पुण जाणेज्जा तंजहा-अंबपाणगं वा अंबाडगपाणगं वा कविट्ठपाणगं वा माउलिंगपाणगं वा मुद्दियापाणगं वा दाडिमपाणगं वा खज्जूरपाणगं वा नालिकेरपाणगं वा करीरपाणगं वा कोलपाणगं वा आमलगपाणगं वा चिंचापाणगं वा अण्णयरं वा तहप्पगारं पाणगजायं"इत्यादि।

टङ्कं दिगम्बराचार्येण वृक्केरस्वामिनाऽपि मूलाचारे—

तुषोदकं वा यवोदकं वा आयामं वा सौवीरं वा शुद्धविकृतं वा अन्यतरत् वा तथाप्रकारं पानकजातं पूर्वमेव आलोचयेत्-आयुष्मन्! इति वा ७। अथ भिक्षुर्वा यावत् अनुप्रविष्टः सन् स यत्पुनर्जानीयात्, तद्यथा-आम्रपानकं वा आम्राटकपानकं वा कपित्थपानकं वा मातुलिङ्गपानकं वा द्राक्षापानकं वा दाडिमपानकं वा खर्जूरपानकं वा नालिकेरपानकं वा करीरपानकं वा कोलपानकं वा आमलकपानकं वा चिञ्चापानकं वा, अन्यतरद् वा तथाप्रकारं पानकजातम्" इत्यादि।

और शस्त्रपरिणत हो तो ग्रहण करे। तिलोदक, तुषोदक, यवोदक, ओसामण, सोवीर (अगाढ़ण), उष्णोदक तथा इस प्रकारका और भी पानी गृहस्थका किया हुआ कल्पता है। साधु यदि आमका धोवन, अंबाडगका धोवन, कविठ (कैथ)का धोवन, बिजौरेका धोवन, द्राक्षका धोवन, अनारका धोवन, खजूरका धोवन, नारियलका पानी (धोवन), केरका धोवन, बेरका धोवन, आँवलेका धोवन, इमलीका धोवन, अथवा इस प्रकारका और भी धोवन जाने और यदि वह अत्यन्त नया हो, तुरतका धोया हुआ न हो, स्वादचलित हो और शस्त्रपरिणत हो तो कल्पता है।"

दिगम्बराचार्य वट्टकेर-स्वामीने भी मूलाचारमें कहा है—

અથવા કરે તિલોદક, તુષોદક, યવોદક, ઓસામણ, સોવીર ઉષ્ણોદક તથા એ પ્રકારનું બીજું પણ પાણી ગૃહસ્થે બનાવેલ હોય તે કલ્પે છે અને સાધુ કેરીનું ધોવણ અબાડગ (આંબેલિયાનું) ધોવણ, કોઠાનું ધોવણ, બીલોડાનું ધોવણ દ્રાક્ષનું ધોવણ અનારનું ધોવણ, ખજૂરનું ધોવણ, નારિયેળનું પાણી (ધોવણ), કેરનું ધોવણ, બોરનું ધોવણ, આમળાનું ધોવણ, આમલીનું ધોવણ, અથવા એ પ્રકારનું બીજું પણ ધોવણ જાણે અને જો તે તદ્દન અભિનવ (ખાટું) ન હોય ચોખાનું ધોએલું ન હોય સ્વાદચલિત હોય અને શસ્ત્રપરિણત હોય તો કલ્પે છે"

દિગમ્બરાચાર્ય વટ્ટકેર-સ્વામીએ પણ મૂલાચારમાં કહ્યું છે—

१"तिलतंडुल-उसणोदय,-चणोदय-तुसोदय-अविद्धत्थं ।
अण्णं तहाविहं वा, अपरिणदं णेव गेण्हिज्जा ॥४७३॥" इति ।
इति गाथार्थः ॥७५॥

तर्हि कीदृशं पानं गृह्णीयात् ? इत्यत आह–'जं जाणेज्ज' इत्यादि, 'अजीवं' इत्यादि च ।

७ ६ ८ १ २ ३
मूलम्–जं जाणेज्ज चिराधोयं, मईए दंसणेण वा ।
४ ५ ६ १० ११ १२ १३
पडिपुच्छिऊण सुच्चा वा, जं च निस्संकियं भवे ॥७६॥
१४ १५ १६ १८ १७
अजीवं परिणयं नच्चा, पडिगाहिज्ज संजए ।
१९ २० २१ २२ २३
अह संकियं भविज्जा, आसाइत्ताण रोयए ॥७७॥

छाया—यज्जानीयाच्चिराद्धौतं, मत्या दर्शनेन वा ।
प्रतिपृच्छ्य श्रुत्वा वा, यच्च निश्शङ्कितं भवेत् ॥७६॥
अजीव परिणत ज्ञात्वा, प्रतिगृह्णीयात्संयतः ।
अथ शङ्कितं भवेत्, आस्वाद्य रोचयेत् ॥७७॥

सान्वयार्थः–मईए=बुद्धिसे वा=अथवा दंसणेण=देखनेसे पडिपुच्छिऊण=

छाया–१ तिलतण्डुलोष्णोदकं चणकोदक तुषोदकम् अविध्वस्तम् ।
अन्यत् तथाविधं वा, अपरिणतं नैव गृह्णीयात् ॥४७३॥

" तिलोदक, तन्दुलोदक, उष्णोदक, चनेका पानी, तुषका पानी, तथा इस प्रकारका और भी जल यदि अविध्वस्त (सचित्त) हो और शस्त्रपरिणत न हो तो ग्रहण नहीं करना चाहिए अर्थात् शस्त्रपरिणत हो तो लेना कल्पता है ॥१॥" (मूलाचार गा. (४७३) ॥७५॥

कैसा धोवन ग्रहण करना चाहिए ? सो बताते हैं–'जं जाणेज्ज' इत्यादि, 'अजीवं' इत्यादि ।

" તિલોદક, તન્દુલોદક, ઉષ્ણોદક, ચણાનું પાણી, તુષનુ પાણી, તથા એ પ્રકારનુ બીજુ પણ જળ જો અવિધ્વસ્ત (સચિત્ત) હોય અને શસ્ત્રપરિણત ન હોય તો ગ્રહણ કરવું ન જોઇએ અર્થાત્ શસ્ત્રપરિણત હોય તો લેવુ કલ્પે છે (મૂલાચાર ગા ૪૭૩) (૭૫)

કેવુ ધોવણ ગ્રહણ કરવું જોઇએ ? તે બતાવે છે.—जं जाणेज्ज० ઇત્યાદિ, તથા अजीवं ઇત્યાદિ

पुट्ठकर वा=अथवा सुच्चा=याच करते हुए सुनकर जं=जिस भोजनको चिराधोय-चिरधौतं=बहुत देरका धोया हुआ जाणेज्ज=जाने, च=तथा अं=जो निस्संकिय='इससे तृषा शान्त होगी या नहीं ?' इस प्रकारकी शङ्कारहित भवे=हो तो उसे अजीवं=जीवरहित-अचित्त-और परिणय=शस्त्रपरिणत मन्ना=मानकर लाभ-लाभे पडिगाहिज्जा=लेवे; अह=अथ-अगर वह संकिय='इससे तृषा बुझेगी या नहीं ?' इस प्रकारकी शङ्कासे युक्त भवेज्जा=हो तो उसे आसाइत्ताण=चखकर रोयए=निर्णय करे ॥७६॥७७॥

टीका—मत्या=बुद्ध्या दर्शनेन=दृष्ट्या वा पौनस्त्येन तदीयस्पर्शादिपरिज्ञानाय तथाऽऽगमानुगामिन्या मनीषया दृष्टिनिपातेन वेति भावः, प्रतिपृच्छय=सम्यक् पृष्ट्वा श्रुत्वा वा तत्प्रतिवचनं पक्षमन्तरेणाऽपि कस्यचिन्मुखाद्वा निश्चम्य यद् चिरा-द्धौतं जानीयात्, यच्च निस्शङ्कितम्=अनुपयोगित्वशङ्कारहितं भवेत् तद् अजीवं=प्रा-सुकं परिणतं=स्वपरशस्त्रादिनाऽवस्थान्तरं प्राप्तं ज्ञात्वा संयतः=साधुः प्रतिगृह्णीयात्।

ये तु 'घटिकाद्वयानन्तरं धावनजलं सचित्तं भवतीति मुहूर्तात्परं तद्ग्रहणमनुपा-देयं' मित्याहुः, तत्र समीचीनम्, व्यञ्जनाद्युपस्निग्धकरणार्थमिदानीं पाकमदेशे पूर्व-

आगमानुसार बुद्धि अथवा दृष्टिसे धोवनका वर्ण आदि जान कर पूछ कर अथवा किसीसे सुन कर धोवन बहुत देरका धोया हुआ हो तो ग्रहण करे। तथा 'उपयोगी है या अनुपयोगी ?' इस प्रकारकी शङ्काका निर्णय करके प्रासुक तथा अवस्थान्तरको प्राप्त होगया जानकर साधु ग्रहण करे।

जो लोग यह कहते हैं कि-' धोवन जल दो घड़ीके बाद सचित्त होनेसे अग्राह्य है ' यह उनका कहना ठीक नहीं, क्योंकि, यदि दो घड़ीके बाद धोवन अवश्य सचित्त हो जाय तो पाक आदिसे लिप्त हाथ

આગમાનુસાર બુદ્ધિ અથવા દૃષ્ટિથી ધોવણનો વર્ણાદિ જાણી-પૂછીને અથવા કોઈ પાસેથી સાંભળીને ધોવણ બહુ વખતથી ધોએલું હોય તો તે ગ્રહણ કરે તેમજ 'ઉપયોગી છે કે અનુપયોગી ?' એ પ્રકારની શંકાનો નિર્ણય કરીને પ્રાસુક તથા અવસ્થાંતરને પ્રાપ્ત થએલું જાણીને સાધુ તે ગ્રહણ કરે.

જે લોકો કહે છે કે- ધોવણ પાણી બે ઘડી પછી સચિત્ત હોવાથી અગ્રાહ્ય છે' તે તેમનું કહેવું બરાબર નથી કારણ કે જો બે ઘડી પછી ધોવણ બધું અચિત્ત થઈ જાય તો રાંધ આદિથી અવસ્થાંતર થયા પછી કાચી આદિ

स्थापितजलस्य मुहूर्त्तानन्तरं तन्मते सचित्ततायां तदानीं तदुदकक्षालितकरदर्व्यादिना निरवद्याशनग्रहणमपि तेषां दोषावहं भवेत्, तत्संमतसचित्तजलसंसृष्टकरदर्वीसंसर्गवत्त्वात्। मुहूर्तात्परमेव धावनजलस्य सचित्तत्वाङ्गीकारे 'अहुणाधोयं विवज्जए' इति प्रकृतसूत्रस्य 'जं जाणेज्ज चिराधोयं' इति प्रकृतसूत्रस्य च विरोधापत्तिः, तथाहि–अधुनाधौतस्य मुहूर्त्तान्तर्गततया तत्र तन्मते सचित्ततायाः अभावे तद्ग्रहणोपदेशाऽसङ्गतिः, चिराद्धौतस्य च मुहूर्त्तानन्तरं तन्मते सचित्ततया तदुपादानोपदेशस्य चासङ्गतिः स्यात्, तस्मात् पिपासापनोदनशक्तिशालिनश्चिराद्धौतस्य ग्रहणं शास्त्रसंमतमित्यवधेयम्।

या कुडछी आदि धोनेके लिए गृहस्थ (रसोया) रसोईके समय अपने पास एक पानीका बरतन रखता है, उस जलसे हाथ और कुडछी धो धो कर दाल आदि परोसता है, ऐसी दशामें उक्त मतसे देर तक रक्खे रहनेके कारण यदि वह हाथ या कुडछी आदिका धोवन सचित्त हो जाता है तो उस धोवनमें धोयी हुई कुडछी या हाथसे दिया जानेवाला निरवद्य अन्नादि भी उनको अग्राह्य हो जायगा। 'तहेवुच्चावयं' इस गाथाके अन्तिम चरणमें 'अहुणाधोयं विवज्जए' यह कह कर भगवानने यह स्पष्ट कर दिया है कि तुरतका धोया हुआ जल अग्राह्य है, और इसीको 'द्विर्बद्धं सुबद्धं भवति' इस न्यायसे 'जं जाणेज्ज चिराधोयं' इस गाथासे सुस्पष्ट कर दिया है कि देरका धोया हुआ धोवन ग्रहण करना चाहिए। अतः दो घड़ीके बाद धोवनमें जीवोंकी उत्पत्ति मानना जैनागमसे विरुद्ध है और उत्सूत्र-प्ररूपणाका भागी बनना है।

ધોવાને માટે ગૃહસ્થ (રસોઇયો) રસોઈને સમયે પોતાની પાસે પાણીનું એક વાસણ રાખે છે, એ જળથી હાથ અને કડછી ધોઈ–ધોઈને દાળ આદિ પીરસે છે, એવી દશામા ઉકત મત પ્રમાણે કેટલાક સમય સુધી રહેલુ હોવાને કારણે જો એ હાથ યા કડછી આદિનું ધોવણ સચિત્ત થઈ જાય તો એ ધોવણમા ધોએલી કડછી યા હાથથી આપવામા આવતુ નિરવદ્ય અન્નાદિ પણ એમને અગ્રાહ્ય બની જાય તહેવુચ્ચાવયં એ ગાથાના અતિમ ચરણમા અહુણાધોયં વિવજ્જએ એમ કહીને ભગવાને એ સ્પષ્ટ કરી આપ્યુ છે કે તુરતનું ધોએલુ જળ અગ્રાહ્ય છે, અને એને દ્વિર્બદ્ધં સુબદ્ધ ભવતિ એ ન્યાયે કરીને જં જાણેજ્જ ચિરાધોયં એ ગાથાથી સુસ્પષ્ટ કરી આપ્યુ છે કે કેટલાક સમય પહેલાનું ધોએલુ ધોવણ ગ્રહણ કરવુ જોઇએ એટલે કે ઘડી પછી ધોવણમા જીવોની ઉત્પત્તિ માનવી એ જૈનાગમથી વિરૂદ્ધ છે અને ઉત્સૂત્રપ્રરૂપણાના ભાગી બનવુ છે

अथ शङ्कितः-'पिपासाऽपनोदकं न वा?' इति सन्देहविषयो मनेच्छा जायेत् उक्तसन्देहापनोदनार्थं किञ्चित्पीत्वा रोचयेत्=निर्णयेत् ॥

"अजीव" मित्यनेन जीवरादित्यं 'परिणत' मित्यनेन च सर्वथाऽचित्तं सूचितम् ॥७६॥७७॥

आस्वादनविधिं प्रदर्शयन् निर्णयप्रकारमाह-'पोय०' इत्यादि।

मूलम्-पोयमासायणट्ठाए, हत्थगम्मि दलाहि मे।
मा मे अच्चंबिलं पूयं, नालं तिण्हं विणित्तए ॥७८॥

छाया-स्तोकमास्वादनार्थं, हस्तके देहि मे।
मा मेऽत्यम्लं पूतिं, नालं तृष्णां विनेतुम् ॥७८॥

सान्वयार्थः-(निर्णय करनेके लिए साधु दाताको कहे कि हे आयुष्मन्!) आसायणट्ठाए=चखनेके लिए पोयं=थोड़ासा पोषन मे=मेरे हत्थगम्मि=हाथमें दलाहि=दो, (हाथमें लेकर चखने पर यदि निश्चय हो जाय कि यह पोषण अच्चंबिलं=अत्यन्त खट्टा पूयं=दुर्गन्धित और तिण्हं=प्यास विणित्तए=बुझानेके लिए नालं=समर्थ नहीं है इसलिये यह मे=मेरे लिए उपयोगी मा=नहीं है॥७८॥

तथा 'इससे प्यास मिट जायगी या नहीं?' ऐसा सन्देह उत्पन्न हो जाय तो उस सन्देहको दूर करनेके लिए थोड़ासा पानी चख कर निर्णय करे।

'अजीव' पदसे जीवरादित्य और 'परिणत' पदसे मिश्रकी शङ्काका अभाव सूचित किया है ॥ ७६ ॥ ७७ ॥

आस्वादन (चखने) की विधि बताते हुए निर्णय करनेका प्रकार बताते हैं-' पोय० ' इत्यादि।

તેમજ ' એથી તરસ મટશે કે નહિ ? ' એવો સંદેહ ઉત્પન્ન થાય તો એ સંદેહ દૂર કરવાને માટે થોડું પાણી ચાખીને નિર્ણય કરવો અજીવ શબ્દથી જીવરાદિત્ય અને પરિણત શબ્દથી મિશ્રની શંકાનો અભાવ સૂચિત કર્યો છે (૭૬-૭૭)

આસ્વાદન (ચાખવા)ની વિધિ બતાવતા નિર્ણય કરવાનો પ્રકાર બતાવે છે-પોય० ઇત્યાદિ

टीका—आस्वादनार्थम्=उपयोगित्वाऽनुपयोगित्वज्ञानार्थं स्तोकं स्वल्पं तिलतण्डुलादिजलं मे=मम हस्ते 'देहि' इति दात्रीमुद्दिश्य वदेदिति भावः। तद्दत्तं धौतजलमास्वाद्य निश्चिनुयात्-इदम् अत्यम्लं पूति=अनिष्टगन्धयुक्तं तृष्णां=पिपासां विनेतुम्=अपाकर्तुं नालं=न समर्थम्, इति मे=मम मा=नहि उपयोगीति शेषः॥७८॥

निश्चयानन्तरं कर्त्तव्यमाह-'तं च' इत्यादि।

१ २ ३ ४ ७ ५ ६

मूलम्-तं च अच्चंबिलं पूयं, नालं तिण्हं विणित्तए।

८ ९ ११ १२ १३ १०

दिंतियं पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं॥ ७९॥

छाया—तच्चाऽत्यम्लं पूति, नालं तृष्णां विनेतुम्।

ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम्॥७९॥

तब वह साधु क्या करे?, सो बताते हैं—

सान्वयार्थः-अच्चंबिलं=अत्यन्त खट्टे पूयं=दुर्गन्धियुक्त और तिण्ह विणित्तए नालं=प्यास मिटानेके लिए असमर्थ तं च=उस धोवनको दिंतियं=देनेवालीसे साधु पडियाइक्खे=कहे कि तारिसं=इस प्रकारका धोवन मे=मुझे न कप्पइ=नहीं कल्पता है॥७९॥

टीका—तच्च धौतजलमत्यम्लं पूति तृष्णां विनेतुं नालमिति ददतीं प्रत्याचक्षीत-तादृश मे न कल्पते इति॥७९॥

'धोवन उपयोगी है या नहीं?' इस शंकाका निवारण करनेके लिए देनेवाली बाईसे साधु कहे कि-'मेरे हाथमें थोड़ासा पानी दो।' उस दिये हुए धोवनका आस्वादन करके निश्चय करे कि-'यह बहुत खट्टा है, दुर्गन्धवाला है, प्यास शान्त करनेके लिए समर्थ नहीं है अतः मेरे लिए उपयोगी नहीं है॥७८॥'

ऐसा निश्चय करके क्या करना चाहिए? सो कहते हैं-तं च' इत्यादि।

उस बहुत खट्टे, दुर्गन्धित और प्यास बुझानेमें असमर्थ धोवनको देनेवाली बाईसे कहे कि ऐसा धोवन मुझे नहीं कल्पता है॥ ७९॥

'ધોવણ ઉપયોગી છે કે નહિ?' એ શંકાનું નિવારણ કરવાને માટે ધોવણ આપનારી બાઈને સાધુ કહે કે "મારા હાથમા થોડુ પાણી આપો' એ આપેલા ધોવણનું આસ્વાદન કરીને નિશ્ચય કરે કે 'આ બહુ ખાટુ છે, દુર્ગંધ વાળુ છે, તરસ શાંત કરવા માટે સમર્થ નથી, તેથી મારે માટે ઉપયોગી નથી' (७८)

એવો નિશ્ચય કરીને શું કરવુ જોઇએ? તે હવે કહે છે-तं च० ઇત્યાદિ

એવા બહુ ખાટા, દુર્ગંધિત અને તરસ છીપાવવામા અસમર્થ ધોવણને આપનારી બાઈને સાધુ કહે કે એવુ ધોવણ મને કલ્પતુ નથી (७९)

अथ शङ्कितः='पिपासाऽपनोदकं नवा?' इति सन्देहविषयो भवेत्तदा अल्पाक्षरैः तत्सन्देहापनोदपार्थं किञ्चिदपीत्वा रोचयेत्=निर्णयेत् ॥

"अजीव" पिदपदेन जीवराहित्यं 'परिणत' पिदपदेन च सचित्ताभावं सूचितम् ॥७६॥७७॥

आस्वादनविधिं प्रदर्शयन् निर्णयप्रकारमाह-'थोव०' इत्यादि।

मूलम्-थोवमासायणट्ठाए, हत्थगम्मि दलाहि मे।
मा मे अच्चंबिलं पूयं, नालं तिण्हं विणित्तए ॥७८॥

छाया—स्तोकमास्वादनार्थं, हस्तके देहि मे।
मा मेऽत्यम्लं पूति, नालं तृष्णां विनेतुम् ॥७८॥

सान्वयार्थः-(निर्णय करनेके लिए साधु दाताको कहे कि हे आयुष्मन् !) आसायणट्ठाए=चखनेके लिए थोवं=थोड़ासा थोदन मे=मेरे हत्थगम्मि=हाथमें दलाहि=दो, (हाथमें लेकर चखने पर यदि निश्चय हो जाय कि यह पानी) अच्चंबिलं=अत्यन्त खट्टा पूयं=दुर्गन्धित और तिण्हं=प्यास विणित्तए=बुझानेके लिए नालं=समर्थ नहीं है इसलिये यह मे=मेरे लिए उपयोगी मा=नहीं है ॥७८॥

तथा 'इससे प्यास मिट जायगी या नहीं ?' ऐसा सन्देह उत्पन्न हो जाय तो उस सन्देहको दूर करनेके लिए थोड़ासा पानी चख कर निर्णय करे।

'अजीव' पदसे जीवराहित्य और 'परिणत' पदसे मिश्रकी शंकाका अभाव सूचित किया है ॥ ७६ ॥ ७७ ॥

आस्वादन (चखने) की विधि बताते हुए निर्णय करनेका प्रकार बताते हैं-' थोव० ' इत्यादि।

તેમજ 'એથી તરસ મટશે કે નહિ ?' એવો સંદેહ ઉત્પન્ન થાય તો તે સંદેહ દૂર કરવાને માટે પહેલાં ચાખીને નિર્ણય કરવો. અજીવ શબ્દથી જીવરાહિત્ય અને પરિણત શબ્દથી મિશ્રની શંકાનો અભાવ સૂચિત કર્યો છે (७६-७७)

આસ્વાદન (ચાખવા)ની વિધિ બતાવતા નિર્ણય કરવાનો પ્રકાર બતાવે છે—થોવ० ઇત્યાદિ.

टीका—आस्वादनार्थम्=उपयोगित्वाऽनुपयोगित्वज्ञानार्थं स्तोकं स्वल्पं तिलतण्डुलादिजलं मे=मम हस्ते 'देहि' इति दात्रीमुद्दिश्य वदेदिति भावः। तदत्तं धौतजलमास्वाद्य निश्चिनुयात्-इदम् अत्यम्लं पूति=अनिष्टगन्धयुक्तं तृष्णां=पिपासां विनेतुम्=अपाकर्तुं नालं=न समर्थम्, इति मे=मम मा=नहि उपयोगीति शेषः ॥७८॥

निश्चयानन्तरं कर्त्तव्यमाह-'तं च' इत्यादि।

१ २ ३ ४ ७ ५ ६
मूलम्-तं च अच्चंबिलं पूयं, नालं तिण्हं विणित्तए।
८ ९ ११ १२ १३ १०
दिंतियं पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ७९ ॥

छाया—तच्चाऽत्यम्लं पूति, नालं तृष्णां विनेतुम्।
ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥७९॥

तब वह साधु क्या करे?, सो बताते हैं—

सान्वयार्थः-अच्चंबिलं=अत्यन्त खट्टे पूयं=दुर्गन्धियुक्त और तिण्हं विणित्तए नालं=प्यास मिटानेके लिए असमर्थ तं च=उस धोवनको दिंतियं=देनेवालीसे साधु पडियाइक्खे=कहे कि तारिसं=इस प्रकारका धोवन मे=मुझे न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥७९॥

टीका—तच्च धौतजलमत्यम्लं पूति तृष्णां विनेतुं नालमिति ददतीं प्रत्याचक्षीत-तादृशं मे न कल्पते इति ॥७९॥

'धोवन उपयोगी है या नहीं?' इस शंकाका निवारण करनेके लिए देनेवाली बाईसे साधु कहे कि-'मेरे हाथमें थोड़ासा पानी दो।' उस दिये हुए धोवनका आस्वादन करके निश्चय करे कि-'यह बहुत खट्टा है, दुर्गन्धवाला है, प्यास शान्त करनेके लिए समर्थ नहीं है अतः मेरे लिए उपयोगी नहीं है ॥ ७८ ॥'

ऐसा निश्चय करके क्या करना चाहिए ? सो कहते हैं-'तं च' इत्यादि।

उस बहुत खट्टे, दुर्गन्धित और प्यास बुझानेमें असमर्थ धोवनको देनेवाली बाईसे कहे कि ऐसा धोवन मुझे नहीं कल्पता है ॥ ७९ ॥

'ધોવણ ઉપયોગી છે કે નહિ ?' એ શંકાનું નિવારણ કરવાને માટે ધોવણ આપનારી બાઈને સાધુ કહે કે "મારા હાથમા થોડુ પાણી આપો' એ આપેલા ધોવણનું આસ્વાદન કરીને નિશ્ચય કરે કે 'આ બહુ ખાટુ છે, દુર્ગંધ વાળુ છે, તરસ શાંત કરવા માટે સમર્થ નથી, તેથી મારે માટે ઉપયોગી નથી' (૭૮)

એવો નિશ્ચય કરીને શું કરવુ જોઇએ ? તે હવે કહે છે-तं च० ઇત્યાદિ

એવા બહુ ખાટા, દુર્ગંધિત અને તરસ છીપાવવામા અસમર્થ ધોવણને આપનારી બાઈને સાધુ કહે કે એવુ ધોવણ મને કલ્પતુ નથી (૭૯)

अथ शङ्कितम्-'पिपासाऽपनोदकं नवा?' इति सन्देहविषयो भवेत्तदा तत्सन्देहापनोदनार्थं किञ्चिदपीत्वा रोचयेत्=निर्णयेत् ॥

"अजीव"-मित्यनेन जीवराहित्यं 'परिणत' मित्यनेन च संभवाऽभावः सूचितः ॥७६॥७७॥

आस्वादनविधिं प्रदर्शयन् निर्णयप्रकारमाह-'थोव०' इत्यादि।

१ २ ३ ४ ५ ६
थोवमासायणट्ठाए, हत्थगम्मि दलाहि मे।
७ ८ ९ १० ११ १२ १३
मा मे अच्चम्बिलं पूयं, नालं तिण्हं विणित्तए ॥७८॥

छाया—स्तोकमास्वादनार्थे, हस्तके देहि मे।
मा मेऽत्यम्लं पूति, नालं तृष्णां विनेतुम् ॥७८॥

शब्दार्थः-(निर्णय करनेके लिए साधु श्रावकसे कहे कि हे आयुष्मन्!) आसायणट्ठाए=चखनेके लिए थोवं=थोड़ासा थोक्कन मे=मेरे हत्थगम्मि=हाथमें दलाहि=दो, (हाथमें लेकर चखने पर यदि निश्चय हो जाय कि यह धोवन अच्चम्बिलं=अत्यन्त खट्टा पूयं=दुर्गन्धित और तिण्हं=प्यास विणित्तए=बुझानेके लिए नालं=समर्थ नहीं है इसलिए यह मे=मेरे लिए उपयोगी मा=नहीं है ॥७८॥

तथा 'इससे प्यास मिट जायगी या नहीं?' ऐसा सन्देह उत्पन्न हो जाय तो उस सन्देहको दूर करनेके लिए थोड़ासा पानी चख कर निर्णय करे।

'अजीव' पदसे जीवराहित्य और 'परिणत' पदसे मिश्रकी संभावना अभाव सूचित किया है ॥ ७६ ॥ ७७ ॥

आस्वादन (चखने) की विधि बताते हुए निर्णय करनेका प्रकार बताते हैं-' थोव० ' इत्यादि।

તેમજ ' એથી તરસ મટશે કે નહિ ? ' એવો સંદેહ ઉત્પન્ન થઈ જાય તો એ સંદેહ દૂર કરવાને માટે થોડું પાણી ચાખીને નિર્ણય કરવો. અજીવ પદથી જીવરાહિત્ય અને પરિણત પદથી મિશ્રની સંભાવના અભાવ સૂચિત કર્યો છે. (૭૬-૭૭)

આસ્વાદન (ચાખવા)ની વિધિ બતાવતા નિર્ણય કરવાનો પ્રકાર બતાવે છે-થોવ૦ ઇત્યાદિ.

यतनासे परिट्ठविज्जा=परिठवे-डाले, परिट्ठप्प=परिठवके आकर पडिक्कमे=इरियावहिया पडिक्कमे-करे ॥८१॥

टीका—एकान्तं विविक्तमदेशम्, अवक्रम्य=गत्वा तत्र अचित्तम्=एकेन्द्रियादिप्राणिवर्जितं प्रत्युपेक्ष्य=निरीक्ष्य यतं=सयत्नं यथास्यात्तथा परिष्ठापयेत्, सविधि "वोसिरे" इति त्रिरुच्चार्य व्युत्सृजेत् । परिष्ठाप्य=परिष्ठापनानन्तरं ग्रामाद्बहिरुपदिर्वाऽऽसन्नभूमिमागत्य प्रतिक्रामेत्=ऐर्यापथिकीं कुर्यात् ॥८१॥

अशनपानग्रहणविधेरनन्तरं भोजनविधिमाह-'सिया' इत्यादि, 'अणुन्नविच्चु' इत्यादि च ।

मूलम्-[१] सिया [२] य [३] गोयरग्गगओ, [५] इच्छिज्जा [४] परिभुत्तुं ।
[७] कुट्ठगं [८] भित्तिमूलं [९] वा, [१०] पडिलेहित्ताण [६] फासुयं ॥८२॥
[११] अणुन्नविचु [१४] मेहावी, [१२] पडिच्छन्नम्मि [१३] संवुडे ।
[१६] हत्थगं [१७] संपमज्जित्ता, [१८] तत्थ [१९] भुंजिज्ज [१५] संजए ॥८३॥

छाया-स्याच्च गोचराग्रगतः इच्छेत् परिभोक्तुम्
कोष्ठकं भित्तिमूलं वा, प्रत्युपेक्ष्य प्रासुकम् ॥८२॥
अनुज्ञाप्य मेधावी, प्रतिच्छन्ने संवृते ।
हस्तकं संप्रमृज्य तत्र भुञ्जीत संयतः ॥८३॥

एकान्त स्थानमें जाकर एकेन्द्रिय आदि प्राणियोंसे रहित स्थान देखकर यतनापूर्वक "वोसिरे" ऐसा तीन वार उच्चारण करके परिठवे। परिठवनेके पश्चात् गाँवमें या गाँवके बाहर ठहरनेके स्थान पर आकर इरियावहियाका प्रतिक्रमण करे ॥ ८१ ॥

अशन-पान ग्रहण करनेकी विधि बतानेके बाद आहार करनेकी विधि बताते हैं-'सिया य' इत्यादि, 'अणुन्नविचु' इत्यादि ।

એકાંત સ્થાનમા જઇને એકેન્દ્રિય આદિ પ્રાણીઓથી રહિત સ્થાન જોઇને યતનાપૂર્વક 'વોસિરે' એવુ ત્રણવાર ઉચ્ચારણ કરીને પરિઠવે પરિઠવ્યા પછી ગામમા યા ગામની બહાર રહેવાના સ્થાન પર આવીને ઇરિયાવહિયાનું પ્રતિક્રમણ કરે (૮૧)

અશન-પાન ગ્રહણ કરવાની વિધિ બતાવ્યા બાદ આહાર કરવાની વિધિ બતાવે છે-सिया य ઇત્યાદિ તથા अणुन्नविचु ઇત્યાદિ

१ २ ३ ४ ५
सूत्रम्-त च होज्ज अकामेण, विमणेण पडिच्छिय ।
६ ७ ८ ९ १० ११ १२
त अप्पणा न पिबे, नो वि अन्नस्स दावए ॥८०॥

छाया—तच्च भवेद् अकामेन, विमनसा प्रतिगृहीतम् ।
तद् आत्मना न पिबेत्, नो अपि अन्यस्मै दापयेत् ॥८०॥

सान्वयार्थः—तं=वह उस प्रकारका भोजन यदि अकामेण=बिना इच्छाके दाताके अनुरोधसे च=तथा विमणेण=मनके दूसरी तरफ होनेके कारण पडिच्छियं=लेलिया गया हो तो त=उस भोजनको न=न तो अप्पणा=अपने पिबे=पिये और नो=न अन्नस्स अवि=दूसरोंकोभी दावए=देवे ॥८०॥

टीका—'तं च' इत्यादि। तच्च भोजनजातं यदि अकामेन=अनिच्छया, दात्रनुरोधेनेति भावः; विमनसा=अन्यमनस्कतया, 'हेतौ तृतीया' प्रतिगृहीतं तद् आत्मना स्वयं न पिबेत् नो अपि अन्यस्मै दापयेत् ॥८०॥

तर्हि किं कुर्यात्? इत्याह-'एगंत०' इत्यादि ।

१ २ ३ ४
सूत्रम्-एगंतमवक्कमित्ता, अचित्तं पडिलेहिया ।
५ ६ ७ ८
जयं परिट्ठविज्जा, परिट्ठप्प पडिक्कमे ॥ ८१ ॥

छाया—एकान्तमवक्रम्याऽचित्तं प्रत्युपेक्ष्य ।
यतं परिष्ठापयेत्, परिष्ठाप्य प्रतिक्रामेत् ॥ ८१ ॥

उस भोजनका क्या करे? सो बताते हैं—

सान्वयार्थः—एगंत=एकान्त स्थानम अवक्कमित्ता=जाकरके अचित्तं=एक त्रिपादिपाणीरहित अचित्त स्थानको पडिलेहिया=पूनकर उस भोजनको जयं=

'तं च' इत्यादि। यदि कोसा पानी अनिच्छापूर्वक दाताके अनुरोधसे अथवा बिना ध्यानसे ग्रहण कर लिया हो तो स्वयं उसे न पिये और न दूसरेको पिलावे ॥ ८० ॥

फिर क्या करे सो कहते हैं-'एगंत०' इत्यादि ।

तं च ઇત્યાદિ. જો એવું પાણી અનિચ્છાપૂર્વક દાતાના અનુરોધથી અથવા ધ્યાનથી અન્યત્ર કરી લીધું હોય તો પોતે તે ન પીએ અને ન બીજાને પીવડાવે. (૮૦)

પછી શું કરે તે કહે છે-एगंत० ઇત્યાદિ.

यतनासे परिट्ठविज्जा=परिठवे-डाले, परिट्ठप्प=परिठवके आकर पडिक्कमे=इरियावहिया पडिकमे-करे ॥८१॥

टीका—एकान्तं विविक्तप्रदेशम्, अवक्रम्य=गत्वा तत्र अचित्तम्=एकेन्द्रियादिप्राणिवर्जितं प्रत्युपेक्ष्य=निरीक्ष्य यतं=सयत्नं यथास्यात्तथा परिष्ठापयेत्, सविधि "वोसिरे" इति त्रिरुच्चार्य व्युत्सृजेत् । परिष्ठाप्य=परिष्ठापनानन्तरं ग्रामाद्बहिस्वहिर्वाऽऽसन्नभूमिमागत्य प्रतिक्रामेत्=ऐर्यापथिकीं कुर्यात् ॥८१॥

अशनपानग्रहणविधेरनन्तरं भोजनविधिमाह-'सिया' इत्यादि, 'अणुन्नवित्तु' इत्यादि च ।

१ २ ३ ५ ४
मूलम्-सिया य गोयरग्गगओ, इच्छिज्जा परिभुत्तुं ।
७ ८ ९ १० ६
कुट्ठगं भित्तिमूलं वा, पडिलेहित्ताण फासुयं ॥८२॥
११ १४ १२ १३
अणुन्नवित्तु मेहावी, पडिच्छन्नम्मि संवुडे ।
१६ १७ १८ १९ १५
हत्थगं संपमज्जित्ता, तत्थ भुंजिज्ज संजए ॥८३॥

छाया-स्याच्च गोचराग्रगतः इच्छेत् परिभोक्तुम्
कोष्ठकं भित्तिमूलं वा, प्रत्युपेक्ष्य प्रासुकम् ॥८२॥
अनुज्ञाप्य मेधावी, प्रतिच्छन्ने संवृते ।
हस्तक सम्प्रमृज्य तत्र भुञ्जीत संयतः ॥८३॥

एकान्त स्थानमें जाकर एकेन्द्रिय आदि प्राणियोंसे रहित स्थान देखकर यतनापूर्वक "वोसिरे" ऐसा तीन वार उच्चारण करके परिठवे। परिठवनेके पश्चात् गाँवमें या गाँवके बाहर ठहरनेके स्थान पर आकर इरियावहियाका प्रतिक्रमण करे ॥ ८१ ॥

अशन-पान ग्रहण करनेकी विधि बतानेके बाद आहार करनेकी विधि बताते हैं-' सिया य ' इत्यादि, ' अणुन्नवित्तु ' इत्यादि ।

એકાંત સ્થાનમા જઈને એકેન્દ્રિય આદિ પ્રાણીઓથી રહિત સ્થાન જોઈને યતનાપૂર્વક 'વોસિરે' એવુ ત્રણવાર ઉચ્ચારણ કરીને પરિઠવે પરિઠવ્યા પછી ગામમા યા ગામની બહાર રહેવાના સ્થાન પર આવીને ઇરિયાવહિયાનુ પ્રતિક્રમણ કરે (૮૧)

અશન-પાન ગ્રહણ કરવાની વિધિ બતાવ્યા બાદ આહાર કરવાની વિધિ બતાવે છે-**सिया य** ઇત્યાદિ તથા **अणुन्नवित्त** ઇત્યાદિ

सान्वयार्थः-गोयरग्गगओ=गोचरीमें गया हुआ मेहावी=साधुताके प्रज्ञानकार सजए=साधु सिया य=कदाचित् अगर बाल्यावस्थाके वशसे अज्ञानपनेके कारण वहीं परिभुंजिउं=आहार करना इच्छिज्जा=चाहे तो वहां फासुएफासुक-एकेन्द्रियादिप्राणी रहित कुड्डगं=कोठेको वा=अथवा भित्तिमूलं=भीतके समीपके स्थानको पडिलेहित्ताण=पूंजकर तथा दृष्टिसे देखकर अणुन्नविउं=वहांकी आज्ञा मांगकर तत्थ=वहां पडिच्छन्नम्मि=ऊपरसे छाये हुए और संवुडे=चारों तरफसे घिरे हुए स्थानमें हत्थगं=हाथोंको अथवा अपने शरीरको संपमज्जिआणा=पूंजकरके (साधु) भुंजिज्ज=आहार करे ॥८२॥८३॥

टीका—स्यात्=कदाचित् गोचराग्रगतः=भिक्षामनुप्रविष्टो मुनिः, बाल्यत्वा दस्य पिपासादिकारणवशात्परिभोक्तुमिच्छेत् तदा प्रासुकम्=एकेन्द्रियादिप्राणि विवर्जितं कोष्ठकम्=अन्तर्गृहादिकं वा=अथवा भित्तिमूलं=कुड्यसमीपप्रतिश्रयादेशं प्रत्युपेक्ष्य=सम्यक् विलोक्य अनुज्ञाप्य=तत्स्वामिनोऽनुज्ञामादाय तत्र प्रतिच्छन्ने=ऊर्ध्वं तृणपर्णादिभिराच्छादिते, संवृते=समन्तात् आवृते किन्तु प्रकाशयुक्ते प्रदेशे, वा 'संवृतः' इति पदमात्र संयतस्य विशेषणं तेन, मेधावी=साधुसामाचारीकुशलः संयतः=साधुः सपृतः=मनोवाक्कायगुप्तः सन् हस्तकं=हस्तौ संप्रमृज्य=संशोध्य, अथवा 'हस्तकम्' इति तृतीयार्थे प्रथमा तथा च-हस्तकेन=हस्तेन कायमिति=शरीरं

यदि भिक्षाके लिए गये हुए भिक्षुको बालकपन, ग्लानता अथवा प्यास आदि किसी कारणसे आहार करनेकी इच्छा हो जाय तो वहां प्रासुक कोठा अथवा भींतके पास कोने आदिकी प्रतिलेखना करके मकानके स्वामीकी आज्ञा लेकर ऊपरको तृण आदिसे छाये हुए चारों ओरसे घिरे किन्तु प्रकाशयुक्त स्थानमें स्थित होकर मन वचन कायकी सम्यक् प्रकार प्रवृत्ति करता हुआ साधुसामाचारीका ज्ञाता मुनि हाथोंको

જો ભિક્ષાને માટે ગયેલા ભિક્ષુને બાલકપણા, ગ્લાનતા અથવા તરસ આદિ કોઈ કારણે આહાર કરવાની ઈચ્છા થઈ જાય તો ત્યાં પ્રાસુક કોઠે અથવા ભીતની પાસે ખૂણા આદિની પ્રતિલેખના કરીને મકાનના સ્વામીની આજ્ઞા લઈને ઉપર ઘાસ આદિથી છાયેલા ચારે બાજુથી બંધ પરન્તુ પ્રકાશયુક્ત સ્થાનમાં રહીને મન વચન કાયની સમ્યક્ પ્રકારે પ્રવૃત્તિ કરતા સાધુ-સમાચારીને જાણતા મુનિ હાથને પ્રમાર્જિત કરીને (સાફ કરીને) યા હસ્તક (હસ્તરક્ષણ કરેલા)થી

मनेकार्थत्वात्प्राप्नोतीति हस्तकम्, ('आतोऽनुपसर्गे कः' इति कप्रत्ययः,) रजोहरणं तेन, तस्य धारणे हस्तस्य सर्वथा निमित्तत्वात्, प्रायः कक्षप्रदेशे धारणेऽपि हस्ताश्रयं विना तदीयधारणासम्भवाच्च। संप्रमृज्य=तत्स्थानं कायं च संशोध्य भुञ्जीत=अभ्यवहरेत्।

यत्तु "हस्तकं मुखवस्त्रिकारूपमादाय तेन कायं संप्रमृज्य" इति व्याख्यात तदयुक्तं, 'हस्तक' पदार्थस्य 'संप्रमृज्य' पदार्थेऽन्वयसम्भवे 'आदाये'-ति पदान्तराक्षेपपूर्वकमन्यपदार्थेऽन्वयकल्पनाया अनौचित्यात्। किञ्च कोष-व्याकरणादिषु हि हस्तकशब्दो मुखवस्त्रिकारूपेऽर्थे न दृश्यते। शास्त्रेऽपि-"मुहपत्तिं पडिलेहित्ता" इत्यादि दृश्यते न तु 'हत्थगं' पडिलेहित्ता' इत्यादि।

यच्च-"विधिना तेन मुखवस्त्रिकारूपेण हस्तकेन कायं प्रमृज्य तत्र भुञ्जीत"

प्रमार्जित (साफ) करके या हस्तक अर्थात् हस्तगत रजोहरणसे काय और स्थानकी प्रमार्जना करके आहार करे।

किसी-किसीने 'हस्तकं संप्रमृज्य' का ऐसा अर्थ किया है कि 'मुखवस्त्रिका लेकर उससे शरीर-प्रमार्जना करे' ऐसा अर्थ करना ठीक नहीं है, क्योंकि मुखवस्त्रिकाके साथ प्रमार्जन करनेका सम्बन्ध मिलते न देख उन्हें एक 'आदाय' शब्द (लेकर) अपनी ओरसे मिला दिया है। इस प्रकार सम्बन्ध मिलाना उचित नहीं है। इसके सिवाय कोषोंमें कहीं 'हस्तक' शब्दका अर्थ मुखवस्त्रिका नहीं किया है और न व्याकरणमें ही ऐसा देखाजाता है। आगमोंमें 'मुहपत्तिं पडिलेहित्ता' इत्यादि पद देखे जाते हैं, किन्तु 'हत्थगं पडिलेहित्ता' कहीं नहीं देखा जाता।

तथा "मुखवस्त्रिकारूप हस्तकसे कायकी प्रमार्जना करके आहार करे"

કાયા અને સ્થાનની પ્રમાર્જના કરીને આહાર કરે

કોઇ-કોઇએ हस्तकं संप्रमृज्य નો એવો અર્થ કર્યો છે કે-'મુખવસ્ત્રિકા લઇને તેથી શરીરની પ્રમાર્જના કરે,' પણ એવો અર્થ કરવો એ બરાબર નથી, કારણ કે મુખવસ્ત્રિકાની સાથે પ્રમાર્જન કરવાનો સબંધ મળતો નહિ જોવાથી તેમણે એક आदाय શબ્દ (લઇને) પોતાની તરફથી મિલાવી દીધો છે આ પ્રમાણે સબંધ મિલાવી દેવો એ ઉચિત નથી વળી કોષોમા કયાય 'હસ્તક' શબ્દનો અર્થ મુખવસ્ત્રિકા કર્યો નથી અને વ્યાકરણમા પણ એવો અર્થ જોવામા આવતો નથી, આગમોમા मुहपत्तिं पडिलेहित्ता ઇત્યાદિ પદ જોવામા આવે છે, કિન્તુ हत्थगं पडिलेहित्ता કયાય જોવામા આવતુ નથી

તથા 'મુખવસ્ત્રિકારૂપ હસ્તકથી કાયની પ્રમાર્જના કરીને આહાર કરે"

इति व्याख्यानं तदप्ययुक्तमेव। हस्ते मुखवस्त्रिकाधारणे मुखवस्त्रिकाधारणयोरेव प्रयोजनयोः सूक्ष्मव्यापिसम्पातिमवायुकायादिजीवहिंसानिवृत्तेरसिद्धेः मुखवस्त्रिकाया मुख एव धारणीयत्वाद्यपस्य प्रागुक्तत्वात्, अत एव भगवताऽपि सूक्ष्मव्यापिसम्पातिमवायुकायादिजीवाऽपलापनानिह्नवये मुखोपरि धारणीयसदोरकमुखप्रमाणवस्त्रखण्डकरूपेऽर्थे मुखवस्त्रिकाशब्दः प्रयुक्तो, न तु हस्तवस्त्रिकाशब्द इति कथमपि हस्तशब्देन मुखवस्त्रिकारूपोऽर्थो न लभ्यते। एवं च तेन कायप्रमार्जनं कथनं सर्वथाऽऽगमविरुद्धमेवेति बोध्यम् ॥८२॥८३॥

ऐसी व्याख्या करना भी अत्यन्त अयुक्त है, क्योंकि मुखवस्त्रिका धारण करनेका प्रयोजन सूक्ष्म, व्यापी, सम्पातिम तथा वायुकाय आदि जीवोंकी हिंसाका परिहार करना है। मुखवस्त्रिकाको हाथमें रखनेसे उक्त प्रयोजन सिद्ध नहीं होता। इससे यह सिद्ध होता है कि मुखवस्त्रिका मुखपर ही धारण करनी चाहिए। इसलिए मुखके निमित्तसे होनेवाली, सूक्ष्म, व्यापी, सम्पातिम और वायुकाय आदि जीवोंकी विराधनाकी निवृत्तिके लिए मुख पर धारण करने योग्य उस मुख परिमाण सदोरक और आठ पुड़वाले वस्त्रखण्डको भगवान्‌ने 'मुखवस्त्रिका' शब्दसे कहा है, 'हस्तवस्त्रिका' शब्दका प्रयोग कहीं नहीं किया, अतः एव 'हस्तक' शब्दसे मुखवस्त्रिकाका अर्थ किसीभी प्रकार नहीं निकल सकता। इस प्रकार 'उससे कायकी प्रमार्जना करना' यह अर्थ आगमसे सर्वथा विरुद्ध है ॥ ८२ ॥ ८३ ॥

જેવી વ્યાખ્યા કરવી એ પણ અત્યંત અયુક્ત છે કારણ કે મુખવસ્ત્રિકા ધારણ કરવાનું પ્રયોજન સૂક્ષ્મ, વ્યાપી, સમ્પાતિમ તથા વાયુકાય આદિ જીવોની હિંસાનો પરિહાર કરવો એ છે મુખવસ્ત્રિકાને હાથમાં રાખવા છતાં પ્રયોજન સિદ્ધ થતું નથી. જેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે મુખવસ્ત્રિકા મુખ પર જ ધારણ કરવી જોઈએ તેથી મુખના નિમિત્તે થનારી સૂક્ષ્મ, વ્યાપી, સમ્પાતિમ અને વાયુકાય આદિ જીવોની વિરાધનાની નિવૃત્તિને માટે મુખ પર ધારણ કરવા યોગ્ય જે મુખપરિમાણ દોરા સાથેના અને આઠ પડવાળા વસ્ત્રખંડને ભગવાને મુખવસ્ત્રિકા કહી છે હસ્તવસ્ત્રિકા શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો નથી. જેટલે હસ્તક શબ્દથી મુખવસ્ત્રિકાનો અર્થ કોઈ પણ પ્રકારે નીકળી શકતો નથી. જે રીતે મુખવસ્ત્રિકાથી કાયાની પ્રમાર્જના કરવી' એ અર્થ આગમથી સર્વથા વિરુદ્ધ છે (૮૨-૮૩)

१ ३ २ ४ ५ १२
मूलम्-तत्थ से भुंजमाणस्स, अट्ठियं कंटओ सिया ।
८ ७ ६ ९ १०ं ११
तण-कट्ठ-सक्करं वावि, अन्नं वावि तहाविहं ॥८४॥
१३ १४ १५ १६ १७ १८ १९
तं उक्खिवित्तु न निक्खिवे, आसएण न छड्डए ।
२१ २० २२ २३ २४
हत्थेण तं गहेऊण, एगंतमवक्कमे ॥ ८५ ॥

छाया—तत्र तस्य भुञ्जानस्य, अस्थिकं कण्टकः स्यात् ।
तृण-काष्ठ-शर्करं वाऽपि, अन्यद्वापि तथाविधम् ॥८४॥
तद् उत्क्षिप्य न निक्षिपेत्, आस्येन नोज्झेत् ।
हस्तेन तद् गृहीत्वा, एकान्तमपक्रामेत् ॥८५॥

सान्वयार्थः-तत्थ=वहां कोठे आदिमें भुंजमाणस्स=आहार करते हुए से=उस साधुके (आहारमें) अट्ठियं=बीज कंटओ=कांटा तण=तिनका कट्ठ=काठ वावि=और सक्करं=छोटा कंकर वा=तथा अन्नं वावि=औरभी तहाविह=उस प्रकारका पदार्थ सिया=आगया हो तो तं=उसे उक्खिवित्तु=निकालकर न निक्खिवे=इधर-उधर नहीं डाले, तथा आसएणं=मुखसे भी न छड्डए=न फेंके-न थूँके (किन्तु) तं=उसे हत्थेण=हाथसे गहेऊण=लेकर एगंतं=एकान्त स्थानमें अवक्कमे=जावे ॥८४॥८५॥

टीका—'तत्थ से' इत्यादि, 'तं उक्खिवित्तु' इत्यादि च। तत्र कोष्ठकादिस्थाने भुञ्जानस्य तस्य भिक्षोर्भोजने अस्थिकं=बीजं, कण्टकः=तीक्ष्णाग्रो द्रुम-गुल्म-लता-वल्लिविशेषः, अपिवा तृण-काष्ठ-शर्करं=तृणं च काष्ठं च शर्करा चैतेषां समाहारः। तत्र तृणं=कुशादिकं, काष्ठं=खदिरादिसमुद्भवं दारु, शर्करा=क्षुद्रपाषाणखण्डम्। अन्यदपि वा तथाविधं=तज्जातीयं स्यात्=भवेत् तद्=अस्थिकादिकम् उत्क्षिप्य न निक्षिपेत्=उत्क्षेपणं कृत्वा यत्र तत्र न क्षिपेत्, आस्येन=मुखेनापि नोज्झेत्=थूत्कृत्य

'तत्थ से' इत्यादि, 'तं उक्खिवित्तु' इत्यादि। उस कोठे आदिमें आहार करनेवाले भिक्षुके भोजनमें बीज, काँटा, तिनका, लकडी, किरकिरी-कंकर या और कोई उस प्रकारकी वस्तु हो तो उसे निकाल कर जहाँ-तहाँ न डाले तथा मुखसे भी न थूके किन्तु उसको हाथमें

તત્થ સે૦ ઇત્યાદિ, તથા ત ઉક્ખિવિત્તુ૦ ઇત્યાદિ એ કોઠામાં આહાર કરનારા ભિક્ષુના ભોજનમા બીજ, કાટા, તણખલા લાકડુ, કાકરી-કાકરા યા એવા પ્રકારની બીજી કોઈ વસ્તુ હોય તો તે કાઢી નાખી જ્યા-ત્યા નાખે નહિ, તથા

न क्षिपेत्। तर्हि किं कुर्यात्? इत्याह-चक्षुषा दृष्ट्वा प्रमृज्य प्रमार्ज्य ततः संयतः संयमवान् गच्छेत् ॥८४॥८५॥

मूलम्-एगंतमवक्कमित्ता, अचित्तं पडिलेहिया।
जयं परिट्ठविज्जा, परिट्ठप्प पडिक्कमे ॥ ८६ ॥

छाया—एकान्तमपक्रम्याऽचित्तं प्रत्युपेक्ष्य।
यतं परिष्ठापयेत्, परिष्ठाप्य प्रतिक्रामेत् ॥८६॥

एकान्त में जाकर क्या करे? सो बताते हैं—

सान्वयार्थः-एगंतं=एकान्त स्थानमें अवक्कमित्ता=जाकरके अचित्तं=बीज त्रिपादिभागीरहित अचित्त स्थानको पडिलेहिया=पूजकर उस पीजको जय=यतनासे परिट्ठविज्जा=परिठवे-डाले, परिट्ठप्प=परिठवके आकर पडिक्कमे=ईर्यापथिकी यावहिया पडिक्कमे-करे ॥८६॥

टीका—'एगंत०' इत्यादि। विजनमदेशं गत्वा अचित्तां भूमिं चक्षुषा निरीक्ष्य बीजादिकं सयत्नं व्युत्सृजेत्, ततश्च स्थानमागत्य प्रतिक्रामेत्=ईर्यापथिकीं इर्या विधिं भावः।

मूलम्-सिया य भिक्खू इच्छिज्जा, सिज्जमागम्म भुत्तुयं।
सपिंडपायमागम्म उक्कुडुअ से पडिलेहिया ॥ ८७ ॥
विणएण पविसित्ता, सगासे गुरुणो मुणी।
इरियावहियमायाय, आगओ य पडिक्कमे ॥ ८८ ॥

छाया—स्याद् भिक्षुरिच्छेत्, शय्यामागम्य भोक्तुम्।
सपिण्डपातमागम्य, उत्कुटुकः सः (तत्र) प्रत्युपेक्ष्य ॥८७॥

लेकर एकान्त स्थानमें आवे ॥ ८४ ॥ ८५ ॥

'एगंत०' इत्यादि। एकान्तमें जाकर अचित्त भूमि देख कर वहाँ यतनाके साथ उस बीज काँटे आदिको डाले। फिर अपने स्थान पर आकर ईरियावहियाका प्रतिक्रमण करे ॥ ८६ ॥

ગ્રંથથી પણ જૂદે નહિ, પરંતુ વેને હાથમાં લઇને એકાન્ત સ્થાનમાં જાય (८४-८५)
एगंत० ઇત્યાદિ એકાન્તમાં જઇને અચિત્ત ભૂમિ જોઇને ત્યાં યતનાપૂર્વક બે બીજ કાટા આદિને નાખે પછી પોતાના સ્થાન પર આવીને ઇરિયાવહિયાનું પ્રતિક્રમણ કરે (८६)

विनयेन प्रविश्य, सकाशे गुरोर्मुनिः ।
ऐर्यापथिकीमादाय, आगतश्च प्रतिक्रामेत् ॥८८॥

सान्वयार्थः-सिया य=अगर भिक्खू=साधु सिज्जं=वसति उपाश्रयमें ही आगम्म=आकर भुत्तुं=आहार करना इच्छिज्जा=चाहे तो सपिंडचायं=भिक्षाके सहित आगम्म=आकर विणएणं='मत्थएण वंदामि निस्सीहि' इस प्रकार बोलनेरूप विनयसे पविसित्ता=उपाश्रयमें प्रवेश करके से-वहां उंडुयं=भोजनके स्थानको पडिलेहिया=अच्छी तरह देखकर गुरुणो=रत्नाधिकके सगासे=समीप आगओ य=आया हुआ मुणी=मुनि इरियावहियं=इरियावहियाका पाठ आयाय=लेकर-पढकर पडिक्कमे=कायोत्सर्ग करे। तात्पर्य यह है कि प्रबल पिपासा आदि खास कारण के विना तो उपाश्रयमें आकर ही साधुको आहार करना चाहिये किन्तु गृहस्थके घरमें नहीं करे ॥८७॥८८॥

टीका—'सिया य' इत्यादि, 'विणएणं' इत्यादि च। भिक्षुः=साधुः शय्यां=वसतिं स्यात्=एव आगम्य भोक्तुमिच्छेत्। 'अत्र स्यादित्यव्ययमवधारणार्थं तेन 'प्रबलपिपासादिकारणाभावे वसतिं विहायाऽन्यत्र न भोक्तव्य'मिति तात्पर्यं गम्यते। तदा सपिण्डपातं=पिण्डपातो-भिक्षालाभस्तेन सहाऽऽगम्य विनयेन="मत्थएण वंदामि निस्सीहि" इतिपठनलक्षणेन प्रविश्य उपाश्रयमिति शेषः, से=सः, यद्वा सेशब्दो मगधदेशप्रसिद्धः 'तत्र'-शब्दार्थे वर्त्तते तेन से=तत्र उन्दुकं=स्थान प्रत्यु-

'सिया य' इत्यादि, 'विणएणं' इत्यादि। साधु उपाश्रयमें आकर ही आहार करनेकी इच्छा करे। यहाँ 'स्यात्' अव्यय निश्चयबोधक है इससे यह तात्पर्य प्रगट होता है कि पिपासा आदि किसी प्रबल कारणके विना उपाश्रयके सिवाय अन्यत्र आहार नहीं करना चाहिए। अत एव भिक्षा लाकर "मत्थएण वंदामि निस्सीहि?' यह पाठ उच्चारण करके उपाश्रयमें प्रवेश करे फिर भोजन करनेके स्थानकी

સિયા ય० ઇત્યાદિ, તથા વિણએણં ઇત્યાદિ સાધુ ઉપાશ્રયમા આવીને જ આહાર કરવાની ઇચ્છા કરે, અહીં स्यात् અવ્યય નિશ્ચયબોધક છે, તેથી એ તાત્પર્ય પ્રકટ થાય છે કે તરસ આદિ કોઇ પ્રબળ કારણ વિના ઉપાશ્રય સિવાય અન્યત્ર આહાર ન કરવો જોઇએ એટલે ભિક્ષા લાવીને मत्थएण वंदामि निस्सीहि એ પાઠ ઉચ્ચારીને ઉપાશ્રયમા પ્રવેશ કરે પછી ભોજન કરવાના સ્થાનની સમ્યક્

पेक्ष्य=सम्यक् निरीक्ष्य गुरोः=रत्नाधिकस्य सकाशे आगतम् मुनिः ऐर्यापथिकीं "इच्छामि पडिक्कमिउं" इत्यादिदण्डकम् आदाय=पठित्वा प्रतिक्रामेत्=कायोत्सर्गं कुर्यात् ॥८७॥८८॥

तत्र (कायोत्सर्गे) किं कुर्यात्? इत्याह-'आभोइत्ताण' इत्यादि, 'उज्जुप्पन्नो' इत्यादि च।

मूलम्-आभोइत्ताण नीसेस, अइयार जहक्कमं।
गमणागमणे चेव, भत्ते पाणे य संजए ॥ ८९ ॥
उज्जुप्पन्नो अणुविग्गो, अव्वक्खित्तेण चेयसा।
आलोए गुरुसगासे, जं जहा-गहियं भवे ॥ ९० ॥

छाया—आभोग्य निरवशेषम्, अतिचारं यथाक्रमम्।
गमनागमने चैव, भक्ते पाने च संयतः ॥८९॥
ऋजुप्रज्ञः अनुद्विग्नः, अव्याक्षिप्तेन चेतसा।
आलोचयेद् गुरुसकाशे, यद् यथा गृहीतं भवेत् ॥९०॥

सान्वयार्थः-संजए=कायोत्सर्गमें रहा हुआ मुनि गमणागमणे=जानेआनेमें चेव=और भत्ते=आहार य=तथा पाणे=पानीके ग्रहण करनेमें (लगे हुए) नीसेसं=सब प्रकारके अइयार=अतिचारोंको, तथा जं=जो अन्यादि जहा=जिस प्रकार गहियं भवे=ग्रहण किया हुआ हो उसे भी, जहक्कमं=यथाक्रम अनुक्रमसे आभोइत्ताण=उपयोगसहित चिन्तन करके, उज्जुप्पन्नो=सरल बुद्धि वाला अणुव्विग्गो=उद्वेगरहित वह मुनि अव्वक्खित्तेण=निक्षेपरहित-एकाग्र चेयसा=चित्तसे गुरुसगासे=गुरुके समीप आलोए=आलोचे ॥८९॥९०॥

सम्यक् प्रकार प्रतिलेखना करके उपाश्रयमें बड़े मुनिके समीप आकर "इच्छामि पडिक्कमिउं" इत्यादि ईर्यापथिकीका पाठ पढ़ कर कायोत्सर्ग करे ॥ ८७ ॥ ८८ ॥

कायोत्सर्गमें क्या करना चाहिए सो कहते हैं-' आभोइत्ताण ' इत्यादि, ' उज्जुप्पन्नो ' इत्यादि ।

પ્રકારે પ્રતિલેખના કરીને ઉપાશ્રય પાસે મુનિની સમીપે આવીને इच्छामि पडिक्कमिउं ઇત્યાદિ ઐર્યાપથિકીનો પાઠ બોલીને કાયોત્સર્ગ કરે (८७-८८)

કાયોત્સર્ગમાં શું કરવું જોઇએ તે કહે છે-आभोइत्ताण० ઇત્યાદિ તથા उज्जुप्पन्नो० ઇત્યાદિ

टीका—संयतः=कायोत्सर्गस्थो मुनिः, गमनागमने=गतागते चैव भक्ते पाने च संजातं निश्शेषं=समग्रम् अतिचारं=मुनिमर्यादालङ्घनलक्षणम् यथाक्रमम् आभोग्य=सोपयोगं विचिन्त्य ऋजुप्रज्ञः=सरलबुद्धिः अनुद्विग्नः=प्रशान्तः, अव्याक्षिप्तेन=अव्याकुलेन चेतसा=मनसा गुरुसकाशे=गुरूणां समीपे शुद्धं प्रमादादिवशेनाऽशुद्धं वा यद् यस्माद् यत्र वा यथा गृहीतं भवेत् तदपि गुरुसमीपे कथयेदित्यर्थः ।

'उज्जुप्पन्नो' इत्यनेनाऽकुटिलमतिरेव सम्यगालोचयतीति सूचितम् । 'अणुव्विग्गो' अनेन क्षुधादिपरिषहजेतृत्वमावेदितम् । 'अव्वक्खित्तेण चेयसा' इत्यनेन 'एकाग्रचित्तेनैवाऽतिचारस्य सम्यक् स्मरणं भवती'-ति स्पष्टीकृतम् ॥८९॥९०॥

कायोत्सर्गमें स्थित होकर गमनाऽऽगमनमें, तथा-आहार पानीके लेनेमें जो अतिचार लगे हों उन सबका क्रमशः चिन्तन करके सरलबुद्धि शान्त-चित्तवाला संयमी व्याकुलतारहित चित्तसे गुरुके समीप आलोचना करे। प्रमाद आदिके वशसे जहां जैसा शुद्ध या अशुद्ध आहार आदि लिया गया हो वह भी गुरुसे निवेदन करे।

'उज्जुप्पन्नो' पदसे यह सूचित किया है कि कुटिलतारहित बुद्धिवाला ही यथार्थ आलोचना कर सकता है। 'अणुव्विग्गो' पदसे क्षुधा आदि परीषहोंका जीतना प्रगट किया है। 'अव्वक्खित्तेण चेयसा' पदसे यह सूचित किया है कि एकाग्र-चित्तसे ही अतिचारोंका अच्छी तरह स्मरण हो सकता है ॥ ८९ ॥ ९० ॥

કાયોત્સર્ગમાં સ્થિર થઈને ગમનાગમનમા, તથા આહારપાણી લેવામા જે અતિચાર લાગ્યા હોય તે સર્વનું ક્રમશ ચિતન કરીને સરલબુદ્ધિ શાન્ત-ચિત્તવાળો સયમી વ્યાકુળતા-રહિત ચિત્તથી ગુરૂની સમીપે આલોચના કરે પ્રમાદ આદિને વશ થઈને જ્યાં જેવો શુદ્ધ યા અશુદ્ધ આહાર આદિ લેવામા આવેલ હોય તે પણ ગુરૂને નિવેદન કરે

उज्जुप्पन्नो શબ્દથી એમ સૂચિત કરવામા આવ્યુ છે કે કુટિલતારહિત બુદ્ધિવાલો જ યથાર્થ આલોચના કરી શકે છે, अणुव्विग्गो શબ્દથી ક્ષુધા આદિ પરીષહોને જીતવાનું પ્રકટ કરવામા આવ્યુ છે अव्वक्खित्तेण चेयसा શબ્દથી એમ સૂચિત કર્યુ છે કે એકાગ્ર-ચિત્તથી જ અતિચારોનું સારી રીતે સ્મરણ થઇ શકે છે (૮૯-૯૦)

मूलम्-न सम्ममालोइय हुज्जा, पुव्विं पच्छा व जं कडं।
पुणो पडिक्कमे तस्स वोसट्ठो चिंतए इमं ॥९१॥

छाया-न सम्यगालोचितं भवेत्, पूर्वं पश्चाद्वा यत्कृतम्।
पुनः प्रतिक्रामेत्तस्य, व्युत्सृष्टश्चिन्तयेदिदम् ॥९१॥

सान्वयार्थः-जं=जो अतिचार पुव्विं=पहले व=तथा पच्छा=पीछे कडं=किया है वह सम्मं=सम्यक् प्रकारसे-अच्छी तरह याने 'पहले लगे हुए पापको पहले आलोवे और पीछे लगे हुए पापको पीछे आलोवे' इस प्रकार आलोइयं=आलोचित न कुज्जा=नहीं किया हो तो तस्स=उस अतिचारको पुणो=फिरसे पडिक्कमे=प्रतिक्रमे, (और) वोसट्ठो=कायोत्सर्गमें रहा हुआ साधु इमं=इस 'आगे कहा जानेवाला' प्रकार चिंतए=चिन्तन करे ॥९१॥

टीका-'न सम्म०' इत्यादि। पडं=यस्मादेतोः पूर्वं पश्चाद्वा कृतमतिचारं सम्यक्=प्राकृतं मागालोचितव्यं पश्चात्कृतं च पश्चादालोचितव्यमिति क्रमेण आलोचितं=प्रकाशितं न भवेद्येनतः तस्य=अतिचारस्य (सम्बन्धसामान्ये षष्ठी) पुनः प्रतिक्रामेत्। व्युत्सृष्टः=कायोत्सर्गस्थः इदं=वक्ष्यमाणं चिन्तयेत् ॥९१॥

तदेवाऽऽह-'अहो' इत्यादि।

मूलम्-अहो जिणेहिं असावज्जा, वित्ती साहूण देसिया।
मोक्खसाहणहेउस्स, साहुदेहस्स धारणा ॥९२॥

'न सम्म०' इत्यादि। आगे-पीछे किये हुए अतिचारोंकी सम्यक् प्रकार अर्थात् पहले किये हुए अतिचारोंकी पहले और पश्चात् किये हुएकी पश्चात्-आलोचना न की गई हो तो अतिचारोंका पुनः प्रतिक्रमण करना चाहिए और कायोत्सर्गमें स्थित होकर ऐसा (अगली गाथामें कहे जानेवाला) विचार करे ॥९१॥

उसी विचारको कहते हैं-'अहो' इत्यादि।

ન સમ્મ૦ ઇત્યાદિ. આગળ-પાછળ કરેલા અતિચારોની સમ્યક્ પ્રકારે અર્થાત્ પહેલાં કરેલા અતિચારોની પહેલા અને પાછળ કરેલા અતિચારોની પાછળ આલોચના ન કરવામાં આવી હોય તો અતિચારોનું પુનઃપ્રતિક્રમણ કરવું જોઈએ અને કાયોત્સર્ગમાં સ્થિત થઈને જોઈએ (આગળની ગાથામાં કહેવામાં આવનારો) વિચાર કરે. (૯૧)

એ વિચાર કયો છે તે-અહો૦ ઇત્યાદિ.

छाया—अहो ! जिनैः असावद्या, वृत्तिः साधुभ्यो देशिता ।
मोक्षसाधनहेतोः, साधुदेहस्य धारणाय ॥९२॥

सान्वयार्थः-अहो=आश्चर्य है कि-मोक्खसाहणहेउस्स=मोक्ष प्राप्तिके निमित्तभूत साहुदेहस्स=साधुशरीरके धारणा=निर्वाह-स्थितिमात्र-के लिए साहूणं=मुनियोंको जिणेहिं-तीर्थङ्कर भगवानने असावज्जा=निर्दोष वित्ती=भिक्षावृत्ति-(आचार) देसिया=बताई है ॥९२॥

टीका—अहो=आश्चर्ये मोक्षसाधनहेतोः=अपवर्गसिद्धिनिमित्तभूतस्य साधुशरीरस्य धारणाय=स्थितिमात्रार्थं साधुभ्यः=मुनीनुद्दिश्य जिनैः=तीर्थङ्करैः, असावद्या=दोषरहिता वृत्तिः=भिक्षालक्षणा देशिता=उपदिष्टा ॥९२॥

मूलम्-णमुक्कारेण पारित्ता, करित्ता जिणसंथवं ।
सज्झायं पट्ठवित्ताणं, वीसमेज्ज खणं मुणी ॥९३॥

छाया—नमस्कारेण पारयित्वा, कृत्वा जिनसंस्तवम् ।
स्वाध्यायं पठित्वा, विश्राम्येत् क्षणं मुनिः ॥९३॥

सान्वयार्थः-कायोत्सर्ग में पूर्वोक्त प्रकार से चिन्तन करनेके बाद मुणी=साधु नमुक्कारेण=नमस्कार मन्त्रसे पारित्ता=कायोत्सर्गको पार-समाप्त करके जिणसंथवं="लोगस्स उज्जोयगरे" इत्यादि संपूर्ण जिणसंथव-(जिन भगवान्की स्तुति) करित्ता=करके तथा सज्झायं=सज्झाय-कमसे कम मूलशास्त्रकी पांच गाथाओंका स्वाध्याय पट्ठवित्ता=पढकर खणं=क्षणभर 'जितनेमें दूसरे मुनिराज भी शामिल हो जाते हैं' इस अभिप्रायसे कुछ देर वीसमेज्ज=विश्राम करे ॥९३॥

टीका—'णमुक्कारेण' इत्यादि । मुनिः संयतः नमस्कारेण='णमो अरिहंताणं' इत्युच्चारणलक्षणेन कायोत्सर्गमिति शेषः, पारयित्वा=समाप्य जिनसंस्तवं"लोगस्स

अहो ! यह शरीर मोक्षकी सिद्धिका कारण है अतः इसकी स्थितिके लिए तीर्थङ्कर भगवानने साधुओंको निर्दोष भिक्षा लेनेका उपदेश दिया है ॥ ९२ ॥

'णमुक्कारेण' इत्यादि । मुनि 'णमो अरिहंताणं' पदका उच्चारण करके कायोत्सर्गको समाप्त करे । फिर 'लोगस्स उज्जोयगरे' इत्यादि

અહો ! આ શરીર મોક્ષની સિદ્ધિનું કારણ છે, એટલે એની સ્થિતિને માટે તીર્થંકર ભગવાને સાધુઓને નિર્દોષ ભિક્ષા લેવાનો જ ઉપદેશ આપ્યો છે (૯૨)

णमुक्कारेण ઇત્યાદિ મુનિ णमो अरिहंताण પદનુ ઉચ્ચારણ કરીને કાયોત્સર્ગને સમાપ્ત કરે, પછી लोगस्स उज्जोयगरे ઇત્યાદિ જિનસંસ્તવ પૂર્ણ કરીને

उज्जोयगरे" इत्यादिस्तवं सम्पूर्णं कृत्वा=विधाय स्वाध्यायं="धम्मो मंगलमुक्किट्ठं" इत्यादिगाथापञ्चकादन्यूनं मूलशास्त्रं पठित्वा क्षणं=क्षणमात्रं 'भण्डोपकरणोऽपि समागत्य संमिलितो भवतु' इत्याशयेन विश्राम्यत्=विश्रान्तिं कुर्यात् ॥९३॥

विश्राम्यन् मुनिः किं कुर्यात् ? इत्याह—

मूलम्—वीसमंतो इमं चिंते, हियमट्ठं लाभमट्ठिओ ।
जइ मे अणुग्गहं कुज्जा, साहू हुज्जामि तारिओ ॥९४॥

छाया—विश्राम्यन् (मुनिः) इदं चिन्तयेत्, हितमर्थं लाभार्थिकः ।
यदि मम अनुग्रहं कुर्यात्, साधुर्भवामि तारितः ॥९४॥

विश्रामके समय मुनि क्या करे ? सो बताते हैं—

सान्वयार्थः—वीसमंतो=विश्राम करता हुआ लाभमट्ठिओ=कर्मनिर्जराका अभिलाषी साधु इमं=इस-इसी गाथाके उत्तरार्द्धमें कहनेवाले-प्रकार हियं=मोक्षप्राप्तिरूप हितके करनेवाले अट्ठं=भावी वचोमनको चिंते=चिन्तन करे, जैसे जइ=यदि-अगर साहू=कोई भी मुनिराज मे=मेरे ऊपर अणुग्गहं कुज्जा=अनुग्रह करें अर्थात् मेरे मांगके आहारमेंसे कुछ आहार लेलें तो मैं तारिओ हुज्जा=इस संसार-समुद्रका तैर जाऊं पार कर जाऊं ॥९४॥

टीका—विश्राम्यन्=विश्रान्तिं कुर्वाणो लाभार्थिकः=कर्मनिर्जराभिलाषी एवं=गाथोत्तरार्द्धे वक्ष्यमाणं हितं=मुक्त्यवाप्तिरूपम् अर्थं=भाविवचोमनसी चिन्तयेत्=विचारयेत् यदि कोऽपि साधुः=मुनिः मम=मदुपरि अनुग्रहं=मया मदर्थं क्रीतस्याद्या वेर्ग्रहणलक्षणं कुर्यात् तर्हि अहं तारितः=दुस्तरभवसागरतः समुत्तारितो भवामीत्यर्थः ॥९४॥

जिन स्तवका पूर्ण करके 'धम्मो मंगलमुक्किट्ठं' इत्यादि क्रमसे कम पांच गाथाओंकी मूल-शास्त्रकी सज्झाय करके थोड़ी देर विश्राम कर ले जिससे अन्य मुनि भी आकर शामिल हो जावें ॥ ९३ ॥

विश्राम करता हुआ मुनि क्या करे सो कहते हैं-'वीसमंतो' इत्यादि ।

धम्मो मंगलमुक्किट्ठं इत्यादि क्रमेणाऽन्यं स्तवं पञ्च गाथाश्चेति मूलशास्त्रस्य सज्झायं कृत्वा किञ्चित् विश्राम्य यदि कोऽपि अन्य मुनि पण आपीने सम्मिलित थई जाय (१३)

विश्राम करता मुनि शु करे तेने कहे छे-वीसमंतो इत्यादि

एवं विचिन्त्य स पूर्वं स्वभागमन्नादिकं ग्राहयितुं सर्वेषु मुनिषु रत्नाधिकं प्रार्थयेत्। यदि गृह्णीयात्तर्हि सम्यक्, नाङ्गीकुर्याच्चेदेवं निवेदयेत्-"आर्यपादाः! कस्मैचिन्मुनये भवद्भिः स्वयमेव वितीर्यता"-मिति। अथ रत्नाधिको यथेच्छं दद्यात्। यदि चाऽदत्त्वा रत्नाधिकः 'त्वमेव यथेच्छं प्रयच्छे'-ति ब्रूयात् तदा तेन शिष्येण किं कर्त्तव्यम्? इत्याह-'साहवो' इत्यादि।

२ १ ३ ५ ४
मूलम्-साहवो तो चियत्तेणं, निमंतिज्ज जहक्कमं।
६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३
जह तत्थ केइ इच्छिज्जा, तेहिं सद्धिं तु भुंजए ॥ ९५ ॥

छाया—साधून् ततः चियत्तेणं, निमन्त्रयेद् यथाक्रम्म्।
यदि तत्र केऽपि इच्छेयुः, तैः सार्द्धं भुञ्जीत ॥९५॥

कर्मोंकी निर्जराका अभिलाषी साधु विश्राम करते समय इस मुक्ति रूप हितके करनेवाले अर्थका चिन्तन करे-यदि कोई मुनिराज मुझ पर अनुग्रह करके मेरे भागके अन्न आदिको ग्रहण करें तो मैं इस दुस्तर भवसागरसे तिर जाऊँ ॥ ९४ ॥

ऐसा विचार करके प्रथम सब मुनियोंमे जो रत्नाधिक (दीक्षामें बड़े) हों उनसे अपना भाग ग्रहण करनेकी प्रार्थना करे। यदि ग्रहण करें तो अच्छा ही है। न ग्रहण करें तो ऐसा निवेदन करे-'हे भदन्त! आप ही किसी मुनिको यह आहार वितीर्ण कीजिए' फिर रत्नाधिक इच्छानुसार देदेवें। यदि वे न देकर यह आज्ञा देवें कि-'तुम्ही इच्छानुसार देदो' तो शिष्यको क्या करना चाहिए? सो बताते हैं-'साहवो' इत्यादि।

કર્મોની નિર્જરાનો અભિલાષી સાધુ વિશ્રામ કરતી વખતે આવા મુક્તિરૂપ હિતના કરવાવાળા અર્થનું ચિંતન કરે-જો કોઇ મુનિરાજ મારા પર અનુગ્રહ કરીને મારા ભાગના અન્ન આદિને ગ્રહણ કરે તો હું આ દુસ્તર ભવસાગરથી તરી જાઉં. (૯૪)

એવો વિચાર કરીને પહેલા બધા મુનિઓમા જે રત્નાધિક (દીક્ષામાં વડા) હોય તેમને પોતાનો ભાગ ગ્રહણ કરવાની પ્રાર્થના કરે જો તે ગ્રહણ કરે તો સારૂં, ન ગ્રહણ કરે તો એવુ નિવેદન કરે કે-'હે ભદંત! આપ જ કોઇ મુનિને આ આહાર વહેંચી આપો' પછી રત્નાધિક ઇચ્છાનુસાર આપે જો તે ન આપતા એવી આજ્ઞા કરે કે 'તમે ઇચ્છાનુસાર આપી દો' તો શિષ્યે શું કરવું જોઇએ? તે બતાવે છે-સાહવો૦ ઇત્યાદિ.

पूर्वोक्त प्रकार से चिन्तन करके अपने हिस्से का अशनादिको खेनेके लिये सब मुनियोंमें से रत्नाधिक-दीक्षा में बड़े मुनिसे पहले प्रार्थना करे, यदि वे लेंगे तो अच्छा ही है, अगर वे न लें तो उनसे कहे-'हे भगवन्! आपको अपने हाथ से किसी दूसर साधु को दीजिये'। ऐसा कहने पर यदि वे अपने हाथ से किसीको दें तो ठीक ही है, यदि खुद न देकर उसीसे कह दें कि 'तुमको तुम्हारी इच्छा के अनुसार जो लेवे उसको वे दो' तब उसे क्या करना चाहिये, सो बताते हैं—

सान्वयार्थः—तो=इस प्रकार गुरु महाराजकी आज्ञा प्राप्त होने पर वह साहवो=सब सन्तोंको वियत्तेण=त्याग-बुद्धिसे अर्थात् उदार चित्तसे जहक्कम=रत्नाधिकके क्रमानुसार निमंतिज्जा=निमन्त्रण करे-आहार लावे, जइ=यदि अगर तत्थ=उनमेंसे केइ=कोई साधु इच्छिज्जा=आहार लेना चाहें तो (उन्हें देकर) तेहिं समं=उनके साथ बैठकर तुंजए=खुद भी आहार करे ॥९५॥

टीका—तो=ततः गुरुरावेशाऽनन्तरम् असौ साधुः वियत्तेण=दैन्यरहितो ऽयम्' परमधीत्या उदारचेतसेत्यर्थः, यथाक्रमं=रत्नाधिकक्रममनुसृत्य निमन्त्रयेत्=स्वभागग्रहणाय प्रार्थयत् 'इदं गृहीत्वाऽनुगृहीता' मिति वचोदित्यर्थः। यदि तत्र। मुनीनां मध्ये केऽपि मुनय इच्छेयुः=ग्रहीतुमभिलषेयुस्तदा तेभ्योऽपि वितीर्य तैः सार्द्धं स्वयमपि भुञ्जीत=चपड़-चपड़े' ति शब्दमकुर्वन्नभ्यवहरेत् ॥९५॥

१ २ ३ ४ ५ १२ ७
सूत्र्य-अह कोइ न इच्छिज्जा, तओ भुंजिज्ज एगओ ।
८ ९ १० ११ ११
आलोए भायणे साहू, जय अपरिस्साडिय ॥ ९६ ॥

गुरुकी आज्ञा मिलनेके अनन्तर प्रसन्न चित्तसे उदारताके साथ दीक्षामें बड़े-छोटेके क्रमसे साधुओंको अपना भाग ग्रहण करनेकी प्रार्थना करे, अर्थात् 'यह आहार ग्रहण करनेका अनुग्रह कीजिए' ऐसा कहे। उन मुनियोंमेंसे कोई ग्रहण करनेकी इच्छा करें तो उन्हें वितीर्ण करके उनके साथ आप भी चपड़-चपड़ शब्द न करता हुआ आहार करे ॥ ९५ ॥

ગુરુની આજ્ઞા મળ્યા પછી પ્રસન્ન ચિત્તથી ઉદારતાની સાથે દીક્ષાના પહેલાના કમે કરીને સાધુઓને પોતાનો ભાગ ગ્રહણ કરવાની પ્રાર્થના કરે અર્થાત આ આહાર ગ્રહણ કરવાનો અનુગ્રહ કરો એમ કહે. જો મુનિઓમાંથી કોઈ ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા કરે તો તેમને વહેંચી આપીને તેમની સાથે પોતે પણ ચપડ-ચપડ અવાજ કર્યા વિના આહાર કરે (૯૫)

छाया—अथ कोऽपि न इच्छेत्, ततो भुञ्जीत एककः ।
आलोके भाजने साधुः, यतम् अपरिशातयन् ॥९६॥

सान्वयार्थः-अह=अथ-यदि कोइ=कोई न इच्छिज्जा=आहार लेना नहीं चाहे तो तओ=फिर साहू=वह साधु एगओ=अकेला-द्रव्यसे स्वयं एक ही, भावसे राग-द्वेष-संग-रहित आलोए=प्रकाशयुक्त-चौड़े मुंहवाले भायणे=पात्रमें जयं=यतनापूर्वक अर्थात् मांडलेके दोषोंको टालकर अपरिसाडियं=सीथ-कणका बिन्दु-मात्र भी आहार नहीं गिराता हुआ भुंजिज्ज=आहार करे ॥९६॥

टीका—'अह' इत्यादि। यदि कोऽपि ग्रहीतुं नेच्छेत् तदनन्तरं साधु एककः= द्रव्येण स्वयमेव, भावेन रागद्वेषरहितः आलोके प्रकाशमाने भाजने मशकादि-क्षुद्रजन्तवो यथा दृष्टिपथमागच्छेयुस्तदर्थमिति भावः। यतं=सयतनं मण्डलदोष-भावानुसन्धानपूर्वकम् अपरिशातयन् सिक्थादिकमविकिरन् भुञ्जीत ॥९६॥

२ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ ११ १०
मूलम्-तित्तगं च कडुयं च कसायं, अंबिलं च महुरं लवणं वा।
१२ १४ १३ १५ १६ १७ १
एय लद्धमन्नट्ठपउत्तं, महुघयं व भुंजिज्ज संजए ॥९७॥

छाया—तिक्तकं च कटुकं च कषायम्, अम्लं च मधुरं लवणं वा ।
एतल्लब्धमन्यार्थप्रयुक्तं, मधु-घृतमिव भुञ्जीत संयतः ॥९७॥

सान्वयार्थः-वह आहार यदि-तित्तगं=तीखा कडुयं=कड़वा च=और कसायं=कषायला च=और अंबिलं=खट्टा च=और महुरं=मीठा वा=अथवा

'अह' इत्यादि। यदि कोई भी मुनि आहार ग्रहण करने की इच्छा प्रकाशित न करें अर्थात् न लें तो अकेला-रागद्वेषरहित वह साधु, ऐसे पात्रमें भोजन करे जिसमें प्रकाश पड़ रहा हो। प्रकाश-युक्त पात्रमें आहार करनेका विधान इसलिए किया है कि मच्छर आदि सूक्ष्म जन्तु दीख सके। मण्डल दोषोंका विचार करता हुआ सीथ-मात्र भी अन्नादि न बिखेरता हुआ आहार करे ॥ ९६ ॥

અહ૦ ઇત્યાદિ જો કોઈ પણ મુનિ આહાર ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા પ્રકાશિત ન કરે અર્થાત્ ન લે તો એકલા-રાગદ્વેષરહિત તે એવા પાત્રમા ભોજન કરે કે જેમા પ્રકાશ પડતો હોય પ્રકાશયુકત પાત્રમા આહાર કરવાનું વિધાન એટલા માટે કર્યું છે કે મચ્છર આદિ સૂક્ષ્મ જંતુ દેખી શકાય. મંડલ દોષોનો વિચાર કરતા એક કણ જેટલુ પણ અન્ન ન વેરાવા દેતા આહાર કરે. (૯૬)

लवणरसयुक्त, इत्यादि पकारका कैसा भी हो; किन्तु अप्पणट्ठपउत्तं=साधुको न उद्देश करके गृहस्थने अपने लिये बनाये हुए, अथवा-स्वादसुखके सिवाय सिर्फ शरीर निर्वाहके लिए विधान किये हुए और लद्धं=आगमोक्त विधिसे मिले हुए पयं=इस पूर्वोक्त प्रकारके तीखे आदि अशनादिको संजए=रागद्वेषरहित साधु मधु घय व=मीठे घी-शक्करकी तरह अर्थात् जिस प्रकार घी-शक्कर युक्त भोजनको रुचिपूर्वक भोगते हैं उसी प्रकार भुंजिज्ज=भोगवे ॥९७॥

टीका—'तित्तगं' इत्यादि। संयतः तिक्तकं, कटुकं, कषायम्, अम्लं, मधुरं, वा=अथवा लवणं=क्षारम्, तत्तद्रसयुक्तमित्यर्थः। एतत्सर्वमशनादिकम् अन्यार्थं प्रयुक्तं=परस्यैव स्वनिमित्तं सम्पादितं न तु साध्वर्थं कृतमित्यर्थः, यद्वा अन्यार्थं=स्वादसुखादन्यस्मै प्रयोजनाय शरीरसाधननिर्वाहार्थमिति यावत्, पयुक्तम्=आगमोक्त विधिना लब्धं=प्राप्तं सत् मधुघृतमिव, यथा मधु=शर्करादिमधुरद्रव्यं घृतं=घृतमीषत् तद्वत्, यथा मधुघृतभोजने महारुचिर्जायते तथाऽन्यान्यपि तिक्तकादीनि तत्तुल्य-भावेन भुञ्जीत। उक्तञ्च सङ्ग्रहगाथयो —

'तित्तगं' इत्यादि। तीखे, कटुवे, कसायले, खट्टे मीठे अथवा क्षारसवाले पदार्थ जो गृहस्थने अपने लिए बनाये हैं अर्थात् साधुके लिए न बनाये हों, अथवा स्वाद-सुखके सिवाय अन्य प्रयोजनके लिए अर्थात् शरीरके निर्वाहके लिए यदि आगमानुसार विधिसे प्राप्त हुए हों तो उन्हें ऐसे भोगे जैसे घी शक्करका आहार किया जाता है। तात्पर्य यह है कि-साधुको निरवद्य अन्त प्रान्त आदि जैसाभाहार मिले उस सबको समभावसे भोगना चाहिए। जैसे सङ्ग्रह गाथाओंमें कहा है—

તિક્તગં ઇત્યાદિ. તીખા, કડવા, કસાયલા ખાટા, મીઠા, અથવા ક્ષારરસ વાળા પદાર્થો જે ગૃહસ્થે પોતાને માટે બનાવ્યા હોય અર્થાત્ સાધુને માટે ન બનાવ્યા હોય અથવા સ્વાદ-સુખ સિવાય અન્ય પ્રયોજનને માટે અર્થાત્ શરીરના નિર્વાહને માટે જો આગમાનુસાર વિધિથી પ્રાપ્ત થયા હોય તો તમને જેવી રીતે ભોગવે કે જેમ ઘી-સાકરનો આહાર કરવામાં આવતો હોય. તાત્પર્ય એ છે કે-સાધુને નિરવદ્ય અન્ત-પ્રાંત આદિ જેવો આહાર મળે તે બધાને સમભાવથી ભોગવવો જોઈએ. જેમ આવ્યા છે કે—

*
१"वल्लचणगाइउसिय, अन्नं तह तक्कमीसियं जाण ।
घयपूराइमणुन्नं, सम्मं उभयपि भुंजई समणो ॥१॥
उण्हं अन्नमणुण्हं, उण्हाऽणुण्हं करंब-दहिमाई ।
संजमजत्तनिमित्तं, समभावं भुंजई समणो ॥२॥" इति ।

इति गाथार्थः ॥९७॥

१ ४ ३ २ ५ ६ ७
मूलम्-अरसं विरसं वावि, सूइयं वा असूइयं ।
८ ९ ११ १२ १० १३
उल्लं वा जइ वा सुक्कं, मंथु-कुम्मास-भोयणं ॥ ९८ ॥
१४ २० १७ १८ १६ १५
उप्पण्णं नाइहीलिज्जा, अप्पं वा बहु फासुयं ।
१९ २१ २३ २२
मुहालद्धं मुहाजीवी, भुंजिज्जा दोसवज्जियं ॥ ९९ ॥

छाया-१-"वल्लचणकादि उषित (पर्युषितं), अन्नं तथा तक्रमिश्रितं जानीहि।
घृतपूरादि मनोज्ञं, सम्यक् उभयमपि भुङ्क्ते श्रमणः ॥१॥
उष्णमन्नमनुष्णम्, उष्णानुष्णं करम्बदध्यादि ।
संयमयात्रानिमित्तं समभावं भुङ्क्ते श्रमणः ॥२॥

*-'सीयं पिंडं पुराणकुम्मासं' इत्याद्युत्तराध्ययनसूत्रे। आचाराङ्गसूत्रेऽप्ययमर्थोऽभिहितः। "अरसाहारे विरसाहारे अंताहारे पंताहारे लूहाहारे" इत्यौपपातिकसूत्रेऽभयदेवसूरिणैवं व्याख्यातम्-'अंताहारे'त्ति, अन्ते भवमन्त्यं जघन्यधान्यं वल्लादि। 'पंताहारे'त्ति प्रकर्षेणाऽन्त्यं वल्लाद्येव भुक्तावशेषं पर्युषितं वा" इत्यादि। ज्ञातासूत्रेऽप्येवमेव व्याख्यातम् ॥

'एक तरफ छालमें चूरी हुई वाल चने आदिकी ठंडी रोटी और एक तरफ मनोज्ञ घेवर आदि हों, उन दोनोंको समभावसे भोगता है वह श्रमण कहलाता है॥ १ ॥ गर्म या ठंडा अन्नादिक और उसी प्रकारका-गर्म या ठंडा दही करंबा आदिको जो संयमयात्राका निर्वाहके लिए समभावसे भोगता है वह श्रमण कहलाता है ॥२॥" इति ॥९७॥

'એક તરફ છાશમા ભીંજવેલી વાલ ચણા આદિની ઠંડી રોટલી અને એક તરફ મનોજ્ઞ ઘેવર આદિ હોય, એ બેઉને જે સમભાવે ભોગવે છે તે શ્રમણ કહેવાય છે (૧) ગરમ યા ઠંડુ અન્નાદિક અને એ જ પ્રકારે ગરમ યા ઠંડો દહીનો કરંબો ઇત્યાદિને જે સંયમયાત્રાના નિર્વાહને માટે સમભાવે ભોગવે છે તે શ્રમણ કહેવાય છે' (૨) ઇતિ (૯૭)

छाया—अरसं विरसं वाऽपि, सूचितं वा असूचितम् ।
आर्द्रं वा यदि वा शुष्कं, मन्थु-कुल्माष-भोजनम् ॥९८॥
उत्पन्नं नातिहीलयेत्, अल्पं वा बहु फासुकम् ।
मुधालब्धं मुधाजीवी, भुञ्जीत दोषवर्जितम् ॥९९॥

सान्वयार्थः—अरसं=नमक आदि रसरहित वाऽपि=तथा विरसं=पुराने चावल आदि भोजन सूइयं=हींग आदिका बघार (छौंक) दिया हुआ वा=अथवा असूइयं=नहीं बघार दिया हुआ शाक आदि उल्लं=गीला-करंबा, राइता आदि वा=अथवा सुक्कं=सूखा-सूने हुए चने मूंगडे-आदि जइया=अथवा मंथुकुम्मास-भोयणं=बोर चूरेका भोजन या कुलथीका भोजन अथवा उडदका बाकुला (यह पूर्वोक्त ३ प्रकारका भक्षणादि) उप्पण्णं=जो गोचरीके समय शास्त्रमर्यादासे मिल गया व अप्पं=थोड़ा ही वा=वा बहुं=बहुत ही उसकी नाइहीलिज्जा=अवहेलना न करे किन्तु फासुयं=प्रासुक-अचित्त और मुहालद्धं=निष्काम बिना किसी प्रत्युपकारके प्राप्त हुए-उस अशनादिको मुहाजीवी=निष्काम-सिर्फ संयम-यात्राका निर्वाहके लीनेवाला अर्थात् निरपेक्ष भिक्षा लेनेवाला साधु दोसवज्जियं=भोजनके संयोजनादि दोषोंको टालकर भुंजिज्जा=भोगवे ॥९८॥९९॥

टीका—'अरसं' इत्यादि, 'उप्पण्णं' इत्यादि च। अरसं=लवणादिरसरहितम्, अथवा रसं बालषण्णकादिनिष्पादितं वा, अपिवा विरसं=चिरकालनिष्पादितत्वेन विगतरसं, पुराणौदनादिकं वा, सूचितं=हिङ्ग्वादिसंस्कृतं वा=अथवा असूचितं=तद्रहितम्, आर्द्रं=करम्बादिकं, शुष्कं=भर्जितचणकादिकम् । मन्थुकुल्माषभोजनं=मन्थुश्च कुल्माषश्च=बदरचूर्णोबाकुलयोः समाहारो मन्थुकुल्माषं, तद्, भुज्यते यच्चौदनवत्, मन्थुकुल्माषं च तद्भोजनं चेति विग्रहः, तत्र मन्थुः=बदरचूर्णादिकम्, कुल्माषः=कुलत्थाः,

'अरसं' इत्यादि, 'उप्पण्णं' इत्यादि च। नमकरहित तथा बाल चणक आदि अरस या बहुत पुराना ओदन आदि विरस, हींग आदि द्वारा छौंका हुआ या न छौंका हुआ, गीला करबा आदि, सूखे-भुने हुए चने आदि, बदरका चूर्ण आदि, अथवा कुलथी या उडदके बाकलाका

अरसं इत्यादि, तथा उप्पण्णं० इत्यादि भीमसी सहित तथा बाल-चणक आदि अरस या बहु पुराने ओदन—आदि विरस, हींग आदिसे बघारेल या न बघारेल, सीधे उबले आदि सूखा-भूंजेला अथवा आदि, मिश्रु कुल्थी आदि

यद्वा अर्द्धस्विन्नमाषः 'उडदबाकुला' इति भाषाप्रसिद्धः। एतत् पूर्वोक्तं सर्वम् उत्पन्नं=शास्त्रमर्यादयोपलब्धं, प्रासुक=निर्जीवं, मुधालब्धं=मन्त्रतन्त्रादिप्रकारमन्तरेण प्राप्तं, तद् यदि अल्पं=स्वल्पं सरसमन्नादिकं, वा=अथवा बहु प्रचुरम् असारमशनादिकम्, उपलक्ष्येति शेषः, नातिहीलयेत्=न निन्देत्। अल्पीयसि सरसवस्तुनि लब्धे-"कथमेतावतैवोदरपूर्त्तिर्भवेत्" इति, एवमसारवस्तुनि प्रचुरतरे लब्धे सति "किमनेन प्रचुरतरेणापि निष्प्रयोजनेने"-त्येवंरूपां निन्दां न कुर्यादिति हृदयम्। किन्तु मुधाजीवी=मुधा-व्यर्थं-निष्प्रयोजनं शरीरेन्द्रियपुष्टिप्रयोजनविकलं जीवितुं शीलमस्येति सः, संयमयात्रानिर्वाहार्थमेव भिक्षाग्रहणशील इति भावः। यद्वा मुधाजीवी=निर्दोषभिक्षाजीवी-जात्याद्यनाविष्करणपूर्वकभिक्षाग्राहक इत्यर्थः, दोषवर्जितं=संयोजनादिमण्डलदोषा यथा न भवेयुस्तथा भुञ्जीत। 'उत्पन्नं' इत्यनेन

भोजन। ये सब यदि शास्त्रोक्त विधिसे प्राप्त हुए हों, प्रासुक हों, मंत्र-तंत्र आदिका प्रयोग किये विना मिले हों, थोड़े हों या बहुत हों अर्थात् सरस अन्नादि थोड़ा हो और नीरस आहार बहुत हो तो मुधाजीवी-अर्थात् संयमयात्राके निर्वाहके लिए जीवन धारण करनेवाला, अथवा निर्दोष अर्थात् जाति-आदिको न प्रगट करके भिक्षा लेनेवाला साधु उस आहारकी अवहेलना न करे। तात्पर्य यह है कि-सरस आहार कम मिले तो ऐसा न कहे कि-'इतने थोड़े आहारसे उदरपूर्त्ति कैसे होगी।' नीरस आहार अधिक मिले तो ऐसा न कहे कि-'इस बहुतेरे व्यर्थ आहारसे क्या लाभ?।' इस प्रकार आहारकी निन्दा न करे, किन्तु आहारके संयोजना आदि मण्डल दोषोंको टाल कर भोगे।

અથવા કળથી યા અડદના બાકળાનું ભોજન, એ સર્વ જો શાસ્ત્રોકત વિધિથી પ્રાપ્ત થયા હોય, પ્રાસુક હોય, મંત્ર-તંત્ર આદિનો પ્રયોગ કર્યા વિના મળ્યા હોય, થોડા હોય યા વધારે હોય, અર્થાત્ સરસ અન્નાદિ થોડુ હોય અને નીરસ આહાર વધારે હોય, તો મુધાજીવી-અર્થાત સંયમયાત્રાના નિર્વાહને માટે જીવન ધારણ કરનારો અથવા નિર્દોષ અર્થાત્ જાતિ આદિને પ્રકટ કર્યા વિના ભિક્ષા લેનારો સાધુ એ આહારની અવહેલના કરે નહિ, તાત્પર્ય એ છે કે-સરસ આહાર ઓછો મળે તો એમ ન કહે કે 'આટલા થોડા આહારથી ઉદરપૂર્તિ કેવી રીતે થશે?' નીરસ આહાર વધારે મળે તો એમ ન કહે કે 'આ ઘણા બધા વ્યર્થ આહારથી શો લાભ?' એ પ્રમાણે આહારની નિન્દા ન કરે, પરન્તુ આહારના સંયોજના આદિ મંડલ દોષોને ટાળીને ભોગવે

शास्त्रमर्यादयैव गीतार्थेनाऽऽदि ग्राह्यमिति सूचितम्। 'फासुयं' अनेन सचित्तमचित्तं वेति परीक्ष्य ग्रहीतव्यमिति दर्शितम्। 'सुद्धालद्धं' इतिपदेन दातुरुपकारं विधाय भिक्षाग्रहणे आधाकर्मादयो बहवो दोषाः समापतन्तीति तया नोपादेयमिति प्रकटितम्। 'दोसवज्जियं' इतिपदेन निर्दोषभिक्षोपाश्रयेऽपि मण्डलदोषसंसर्गेण सदोषत्वं दुर्निवारमिति मण्डलदोषरहितं मोक्तव्यमिति भावुकृतम् ॥९८॥९९॥

मूलम्—दुल्लहाओ मुहादाई, मुहाजीवी वि दुल्लहा।
मुहादाई मुहाजीवी, दोवि गच्छंति सुग्गइं ॥१००॥

॥ तिबेमि ॥

छाया—दुर्लभा सुखादातारः, सुखाजीविनोऽपि दुर्लभाः।
सुखादातारः सुखाजीविनः, द्वावपि गच्छतः सुगतिम् ॥१००॥

इति ब्रवीमि ॥

सान्वयार्थः—मुहादाई=निष्काम-परोपकारकी आशा न रखकर—देनेवाले दुल्लहाओ=दुर्लभ हैं और मुहाजीवी वि=निष्काम-दाताके कार्यकी अपेक्षा न

'फासुयं' पदसे यह सूचित किया है कि गीतार्थ साधुको शास्त्रकी मर्यादाके अनुसार ही आहार ग्रहण करना चाहिए। 'फासुयं' पदसे सचित्त-अचित्तकी परीक्षा करके ग्रहण करना द्योतित किया है। 'सुद्धालद्धं' पदसे यह बताया है कि दाताका उपकार करके भिक्षा ग्रहण करनेसे आधाकर्म आदि बहुतसे दोष आते हैं, अतः ऐसी भिक्षा नहीं लेनी चाहिए। 'दोसवज्जियं' पदसे यह प्रगट किया है कि निर्दोष भिक्षा उपलब्ध होजाने पर भी मण्डल दोष लगनेसे वह भिक्षा अवश्य दूषित होजाती है; इसलिए उनका परिहार करके ही आहार करना चाहिए ॥ ९८ ॥ ९९ ॥

ઉપરના શબ્દથી એમ સૂચિત કરવામાં આવ્યું છે કે ગીતાર્થ સાધુએ શાસ્ત્રની મર્યાદાને અનુસાર જ આહાર ગ્રહણ કરવો જોઈએ. फासुयं શબ્દથી સચિત્ત અચિત્તની પરીક્ષા કરીને ગ્રહણ કરવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. सुद्धालद्धं શબ્દથી એમ બતાવવામાં આવ્યું છે કે દાતાનો ઉપકાર કરીને ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાથી આધાકર્મ આદિ બહુ દોષો લાગે છે, તેથી એવી ભિક્ષા ન લેવી જોઈએ. दोसवज्जियं શબ્દથી એમ બતાવવામાં આવ્યું છે કે નિર્દોષ ભિક્ષા ઉપલબ્ધ થવા છતાં પણ મંડલ દોષ લાગવાથી એ ભિક્ષા અવશ્ય દૂષિત થઈ જાય છે, તેથી એનો પરિહાર કરીને જ આહાર કરવો જોઈએ. (૯૮-૯૯)

रखकर-निरपेक्ष–लेनेवाले भी दुल्लहा=दुर्लभ हैं, क्योंकि सुहादाई=निष्काम देनेवाले और सुहाजीवी=निष्काम-निरपेक्ष लेनेवाले दोवि=ये पूर्वोक्त दोनों ही सुग्गइं=मोक्षगतिको गच्छति=प्राप्त होते हैं। श्री सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामीसे कहते हैं कि हे जम्बू! ति=भगवान् महावीर स्वामीने जैसा फरमाया है वैसा ही तुझे बेमि=मैं कहता हूं ॥१००॥

॥इति श्रीदशवैकालिक सूत्रके पांचवें अध्ययनके पहले उद्देशका सान्वयार्थ सपूर्ण॥

टीका—'दुल्लहाओ' इत्यादि। सुधादातारः=प्रत्युपकारानभिलाषिणो दायकाः दुर्लभाः=दुष्प्रापास्तादृशाना विरलत्वात्, सुधाजीविनोऽपि=दातृकार्यानपेक्षनिरपेक्षभिक्षाग्राहिणोऽपि दुर्लभाः, सुधादातारः सुधाजीविनश्च द्वावपि=दाता भिक्षुश्च उभावप्युक्तविधौ सुगतिं=सिद्धगतिं गच्छतः=प्राप्नुतः। 'सुधादातारः' 'सुधाजीविनः' इत्यत्र बहुवचन व्यक्तिविवक्षया। 'द्वावपि' इत्यत्र द्विवचनं तु सुधादातृत्व-सुधाजीवित्वोभयधर्मगतद्वित्वसख्याविवक्षयेति बोध्यम्॥ इति ब्रवीमीति माम्वत् ॥१००॥

। इति श्री-दशवैकालिकसूत्रस्याऽऽचारमणिमञ्जूषाख्यायां व्याख्यायां पञ्चमाध्ययनस्य प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥ ५–१ ।

'दुल्लहाओ' इत्यादि। प्रत्युपकार (बदला) की आशा न रखनेवाले दाता दुर्लभ हैं, और दाताका कार्य न करके भिक्षा ग्रहण करनेवाले साधु भी विरले होते हैं। प्रत्युपकारकी चाह न रखनेवाले दाता और किसीका कार्य विना किये भिक्षा ग्रहण करनेवाला आत्मार्थी साधु, इन दोनोंको मोक्षगतिकी प्राप्ति होती है।

श्रीसुधर्मास्वामी जम्बूस्वामीसे कहते हैं–हे जम्बू! चरम जिनेश्वर भगवान् महावीर स्वामीने जैसा उपदेश दिया है वैसा मैंने कहा है ॥१००॥

इति दशवैकालिक सूत्रके पाँचवें अध्ययनके पहले उद्देशका हिन्दी–भाषानुवाद समाप्त ॥५–१॥

દુલ્લહાઓ० ઇત્યાદિ નિષ્કામ-પ્રત્યુપકાર (બદલા)ની આશા ન રાખનાર દાતા દુર્લભ છે અને નિષ્કામ–દાતાનું કાર્ય ન કરતા ભિક્ષા ગ્રહણ કરનાર–સાધુ પણ વિરલ જ હોય છે પ્રત્યુપકારની ઇચ્છા ન રાખનાર દાતા અને કોઇનું કાર્ય કર્યા વિના ભિક્ષા ગ્રહણ કરનાર આત્માર્થી સાધુ, એ બેઉને મોક્ષ ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે

શ્રી સુધર્મા સ્વામી જબૂ સ્વામીને કહે છે કે–હે જબૂ! ચરમ જિનેશ્વર ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ જેવો ઉપદેશ આપ્યો છે તેવો જ મે કહ્યો છે (૧૦૦)

ઇતિ દશવૈકાલિકસૂત્રના પાચમા અધ્યયનનો પહેલા ઉદ્દેશાનો ગુજરાતી–ભાષાનુવાદ સમાપ્ત (૫–૧)

॥ अथ पञ्चमाध्ययनस्य द्वितीय उद्देशः ॥

प्रथमोद्देशकथितपिण्डैषणाया अवशिष्टविधिमाह-'पडिग्गहं' इत्यादि।

मूलम्-पडिग्गहं संलिहित्ताणं, लेवमायाए संजए।
दुगंधं वा सुगंधं वा, सव्वं भुंजे न छड्डए ॥ १ ॥

छाया—पतिग्रहं संलिह्य, लेपमात्रया संयतः।
दुर्गन्धं वा सुगन्धं वा, सर्वं भुञ्जीत न छर्दयेत् ॥ १ ॥

सान्वयार्थः-पडिग्गहं=पात्रको लेवमायाए=लेपकी मर्यादासे अर्थात् जब तक हाथ आदिका लेप लगा रहे तब तक संलिहित्ताणं=अंगुलीसे पोंछकर संजए=साधु दुगंधं वा=अनिष्ट गन्धवाला हो चाहे सुगंधं वा=सुरभि गन्धवाला पदार्थ हो इस सव्वं=सबको भुंजे=भोगवे; किन्तु न छड्डए=कुछभी न छोड़े जूठा न डाले ॥१॥

टीका—पडिग्गहं=पात्रं लेवमायाए=लेपं मर्यादीकृत्य यथा लेपसम्बन्धः पात्रे भवतिष्ठेत तथा संलिह्य पात्रस्य हस्तादिलेपमङ्गुल्यादिना निर्लेपं कृत्वेत्यर्थः संजए=मुनिः, दुर्गन्धम्=अनिष्टगन्धयुक्तं पुराणकोद्रवसक्तुकूरकाञ्जिकशुष्कशाकादि

। पांचवाँ अध्ययनका दूसरा उद्देश ।

प्रथम उद्देशमें कही हुई विधिके अतिरिक्त अवशिष्ट पिण्डैषणाकी विधि इस दूसरे उद्देशमें कहते हैं-'पडिग्गहं' इत्यादि।

आहार करनेके पात्रमें जो लेप लगा रह जाय उसे अंगुली-आदि द्वारा पोंछकर मुनि अमनोज्ञ गन्ध या मनोज्ञ गन्धवाले समस्त अन्न पानको भोगे, उसे छोड़े नहीं, अर्थात् सीथ मात्र भी जूठा न डाले। पुराने गेहूँ, बाजरे, चावल, चने आदिकी बनी हुई ठंडी या गर्म रोटी आदि अन्न,

---

અધ્યયન પાંચમું-ઉદ્દેશ બીજો.

પ્રથમ ઉદ્દેશમાં કહેલી વિધિ ઉપરાંત અવશિષ્ટ પિંડૈષણાની વિધિ આ બીજા ઉદ્દેશમાં કહે છે—પડિગ્ગહં ઇત્યાદિ.

આહાર કરવાના પાત્રમાં જે લેપ લાગેલો રહી જાય, તેને આંગળી આદિ વડે લૂછીને મુનિ અમનોજ્ઞ અથવા મનોજ્ઞ ગંધવાળા અન્ન પાનને ભોગવે, તેને છોડે નહિ, અર્થાત્ સીથ માત્ર પણ નાખી ન દેવું. જૂના ઘઉં, બાજરી, ચોખા,

निष्पादितं शीतमुष्णं वाऽन्नम्, अम्लतक्रपाचितवल्लचणकचूर्णनिष्पादितं शीतमुष्णं वा शाकविशेषादिकं, पर्युषिततक्रादिरूपं पानं च, तेषाममनोज्ञगन्धवत्त्वादिति भावः। सुगन्धं=सुरभिगन्धयुक्तं वा घृतपूरपायसादि तस्यैलालवङ्गकेसरकर्पूरादिमनोज्ञगन्धवत्त्वादिति भावः। सर्वं=मनोज्ञामनोज्ञरूपं सकलं भुञ्जीत न तु मुञ्चेत्=परित्यजेत्-नावशेषयेदिति भावः ॥ १ ॥

मूलम्-सेज्जा निसीहियाए, समावन्नो य गोयरे ।
अयावयट्ठा भुच्चाणं, जइ तेणं न संथरे ॥ २ ॥
तओ कारणमुप्पण्णे, भत्तपाणं गवेसए ।
विहिणा पुव्वउत्तेण इमेणं उत्तरेण य ॥ ३ ॥

छाया—शय्यायां नैषेधिक्यां, समापन्नश्च गोचरे ।
अयावदर्थं भुक्त्वा, यदि तेन न संस्तरेत् ॥ २ ॥
ततः कारणे उत्पन्ने, भक्त-पानं गवेषयेत् ।
विधिना पूर्वोक्तेन, अनेन उत्तरेण च ॥ ३ ॥

सान्वयार्थः—सेज्जा=वसति-उपाश्रय-में निसीहियाए=आहार करनेके स्थान पर य=अथवा गोयरे=भिक्षाचरीमें समावन्नो=प्राप्त हुआ मुनि अयावयट्ठा=जरूरीसे कम अर्थात् थोड़ा भुचाण=खाकर-खालेनेपर जइ=यदि-अगर तेणं=उस अशनादिसे न संथरे=न सरे अर्थात् संयमयात्राका निर्वाहके लिए पर्याप्त -पूरा न हो तओ=तो कारणं=क्षुधा-वेदनीयकी शान्ति न होनेरूप कारण के उप्पन्ने=उत्पन्न होनेपर साधु पुव्वउत्तेण=पूर्वोक्त-"संपत्ते भिक्खकालम्मि"

खट्टी छाछकी बनी-हुई ठंढी या गर्म कढी आदि शाक, पर्युषित (बासी) खट्टी छाछ आदि पान, ये अमनोज्ञ गन्धवाले होते हैं। और घेवर पायस आदि, एलची लवंग केसर आदिके मिश्रित होनेसे मनोज्ञ गन्धवाले होते हैं, इन सबको समभावसे भोगवे ॥१॥

ચણા આદિની બનાવેલી ઠંડી યા ગરમ રોટલી આદિ અન્ન, ખાટી છાશની બનેલી ઠંડી યા ગરમ કઢી આદિ શાક, પર્યુષિત ખાટી છાશ આદિ પાન, એ બધા અમનોજ્ઞ ગંધવાળા હોય છે અને ઘેબર, પાયસ (દૂધપાક) આદિ, એલચી, લવીંગ, કેસર આદિથી મિશ્રિત હોઈને મનોજ્ઞ ગંધ વાળા હોય છે, એ બધાને સમભાવે ભોગવે (૧)

इत्यादिरूप विधिसे च=तथा इमेण=इस उत्तरेण=आगे कहे जानेवाली "काले णिक्खमे भिक्खू" इत्यादिरूप विधिसे भत्तपाणं=आहार पानी गवेसए=गवेषे अर्थात् भिक्षा लेनेके लिए आवे ॥२॥३॥

टीका—'सेज्जा' इत्यादि, 'तओ' इत्यादि च। सेज्जाए=वसतौ, निषेधिक्या=निषदनस्थाने स्वाध्यायभूमिकायामित्यर्थः, गोचरे=भिक्षाचर्यायां च=वा समापन्न=सम्प्राप्तो मुनिः, उपलक्ष्यमाणादिकम् अपारिसाडिअम्=अपरिसमाप्तम् अल्पं क्षुधोपशमनानर्हमित्यर्थः संयमनिर्वाहार्थं यावताऽऽदिकेन भाव्यं तावतेति यावत्, सति च यदि तेन भोजनेन न संस्तरेत्=संयमयात्रां निर्वोढुं न शक्नुयात् ।२।

तओ=तदनन्तरं कारणे=प्रयोजने आर्षत्वात्सप्तम्यर्थे तृतीया, उप्पन्ने सति क्षुधावेदनोपशमनाभावे पूर्वोक्तेन="संपत्ते भिक्खुकालम्मि" इत्यादिरूपे अमेन तत्परेण="कालेण णिक्खमे भिक्खू०" इत्यादिवक्ष्यमाणस्वरूपे विधिना=प्रकारेण भक्तपानं गवेषयेत्=अन्वेषयेत् पुनर्भिक्षार्थं गच्छेदिति सूत्रार्थः।३

'सेज्जा' इत्यादि, 'तओ' इत्यादि। उपाश्रयमें बैठनेके स्थानमें अर्थात् स्वाध्याय भूमिमें तथा गोचरीमें गए हुए मुनिको अल्प, अर्थात् क्षुधाकी शान्ति न हो सकने योग्य अन्न आदि भिक्षा हो और उससे संयमयात्राका निर्वाह न हो सके, अर्थात् खाया हुआ आहार पर्याप्त न हो तो ऐसा कारण उत्पन्न होने पर, अर्थात् क्षुधावेदनीयके शान्त न होने पर "संपत्ते भिक्खुकालम्मि" इत्यादि पूर्वोक्त विधिसे, तथा "कालेण णिक्खमे भिक्खू" इस गाथासे प्रारम्भ करके आगे बताई जानेवाली विधिसे भक्त पानकी गवेषणा करे, अर्थात् भिक्षाके लिए फिर गमन करे ॥ २ ॥ ३ ॥

सेज्जा० इत्यादि, तथा तओ० इत्यादि. उपाश्रयमां बेसवानना स्थानमां अर्थात् स्वाध्यायभूमिमां तथा गोचरीमां गएला मुनिने अल्प अर्थात् क्षुधानी शान्ति न थई शके अर्थात् खावेलो आहार पूरतो न होय, तो एवुं अयोग्य कारण उत्पन्न थतां अर्थात् क्षुधावेदनीय शान्त न थवाने लीधे संपत्ते भिक्खुकालम्मि इत्यादि पूर्वोक्त विधिथी तथा कालेण णिक्खमे भिक्खू एवे आजथी प्रारंभ करीने आगळ बतावनारी विधिथी भक्त पाननी गवेषणा करे अर्थात् भिक्षाने माटे फरीथी गमन करे. (२-३)

तमेव विधिमुपदर्शयन् कालयतनामाह-'कालेण' इत्यादि ।

मूलम्-कालेण णिक्खमे भिक्खू, कालेण य पडिक्कमे ।
अकालं च विवज्जित्ता, काले कालं समायरे ॥ ४ ॥

छाया-कालेन निष्क्रामेद् भिक्षुः, कालेन च प्रतिक्रामेत् ।
अकालं च विवर्ज्य, काले कालं समाचरेत् ॥ ४ ॥

अब भिक्षा लेने की विधि बताते हैं—

सान्वयार्थः-भिक्खू=मुधाजीवी मुनि कालेण=गोचरीके समयसे-जिस देशमें जो समय भोजनका हो उस समयके होनेसे णिक्खमे=भिक्षाके लिए जावे, य=और कालेण=समयसे ही-वापस आनेका उचित समय हो जानेसे पडिक्कमे=वापस लौट आवे, च=और अकाल=भिक्षाके अनुचित समयको विवज्जित्ता=छोड़कर काले=उचित समयमें कालं=भिक्षादिक समायरे=आचरे-गोचरीके लिए घूमे ॥ ४ ॥

टीका-भिक्षुः=मुधाजीवी मुनिः कालेन=भिक्षोचितसमयेन यस्मिन् देशे यो गृहस्थानां भोजनसमयः स एव भिक्षूणां भिक्षाकालस्तेनेत्यर्थः निष्क्रामेत्=निर्गच्छेत्, भिक्षायै इति शेषः; कालेनैव=प्रत्यागमनोचितसमयेनैव, यथा स्वाध्यायप्रतिबन्धो न भवेत् तथा भिक्षां गतस्य साधोः परावर्त्तनसमयो निर्दिष्टस्तेनैवेति भावः । (करणे सहार्थे वा तृतीया) । 'चकारोऽत्र 'एव'-कारार्थकः' प्रतिक्रामेत्=प्रत्यागच्छेत् । अकालं=भिक्षानुचितसमयं विवर्ज्य=परित्यज्य काले=भिक्षोचितवेलायां कालं=लक्षणया तत्कालोचितकृत्यं भिक्षादिक समाचरेत्=भिक्षार्थं

उसी विधिको दिखाते हुए कालकी यतना कहते हैं-'कालेण' इत्यादि ।

जिस देशमें गृहस्थोंके भोजनका जो समय हो वही समय भिक्षुको भिक्षाके लिए उचित है, अत एव भिक्षाके लिए उसी समय जाना चाहिए और गोचरीके लिए गये हुए साधुको ऐसे उचित समय पर लौट आना चाहिए, जिससे स्वाध्याय आदि क्रियाओंमें अन्तराय न पड़े।

એ વિધિને બતાવતા કાળની યતના કહે છે -कालेण० ઇત્યાદિ

જે દેશમા ગૃહસ્થોના ભોજનનો જે સમય હોય તે સમય ભિક્ષાને માટે ઉચિત છે, તેથી ભિક્ષાને માટે તે સમયે જવુ જોઇએ અને ગોચરીને માટે ગએલા સાધુએ એવા ઉચિત સમયે પાછા ફરવું જોઇએ કે જેથી સ્વાધ્યાય આદિ ક્રિયાઓમા અતરાય ન પડે તથા જે સમય ભિક્ષાને

कामेदित्यर्थः । बहुशः कालशब्दोपादानं 'मुनीनां सर्वाण्यनुष्ठानानि यथाकालमेव सफलं भूयात्' इति विधेयं' मिति ध्वनयति ॥ ४ ॥

अकालचारित्वेनाऽलब्धभिक्षो भिक्षुः केनचित्साधुना "भोः ! भिक्षा त्वया लब्धा न वा" इति पृष्टो वदति "कुतोऽत्र भिक्षालाभानां दीनहीनानां ग्रामे भिक्षालाभः ?" तदाऽसौ अकालचारिणं कथयति-'अकाले' इत्यादि ।

मूलम्-अकाले चरसी भिक्खू, कालं न पडिलेहिसि ।
अप्पाणं च किलामेसि, सन्निवेसं च गरिहसि ॥ ५ ॥

छाया—अकाले चरसि भिक्षो !, काले न प्रत्युपेक्षसे ।
आत्मानं च क्लमयसि, संनिवेशं च गर्हसे ॥ ५ ॥

अकालचारी होने के कारण भिक्षा नहीं मिलने पर अलब्धभिक्ष हुए साधुको कालचारी साधु पूछता है-हे साधु ! आपको भिक्षा मिली कि नहीं ?, तब वह कहता है-इस कंजूसों के गाम में भिक्षा कहाँ पडी है। इस पर वह कालचारी साधु उससे कहता है—

सान्वयार्थः-भिक्खू=हे भिक्षु ! आप अकाले=असमयमें भिक्षाका समय न होनेपर ही चरिसी=गोचरी फिरते हो, च=और कालं=गोचरीका समय न

तथा जो समय भिक्षाके लिए उचित न हो उसका परिहार करके द्रव्य क्षेत्र काल भावसे उचित समय पर ही भिक्षाके लिए जाना चाहिए। गाथामें बहुत बार काल शब्दका प्रयोग करनेसे यह आशय प्रगट होता है कि-साधुओंको प्रत्येक क्रिया उचित समय पर ही करनी चाहिए ॥ ४ ॥

कोई साधु असमयमें भिक्षाके लिए आनेवाले दूसरे साधुसे पूछा कि-'हे भिक्षु ! तुम्हें भिक्षाका लाभ हुआ या नहीं ?' तब उसने कहा-' इन कंगाल कंजूसोंके गाँवमें भिक्षा कहाँसे हो सकती है ?' तब वह अकालमें गोचरी करनेवालेके प्रति कहता है-'अकाले०' इत्यादि ।

માટે ઉચિત ન હોય તેનો પરિહાર કરીને દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવથી ઉચિત સમયે જ ભિક્ષાને માટે જવું જોઇએ. આમાં વારંવાર કાલ શબ્દનો પ્રયોગ કરવાથી એ આશય પ્રગટ થાય છે કે-સાધુઓએ દરેક ક્રિયા ઉચિત સમયે જ કરવી જોઇએ. (૪)

કોઈ સાધુ અસમયમાં ભિક્ષાને માટે આવેલ બીજા સાધુને પૂછયું કે-'હે ભિક્ષુ ! તમને ભિક્ષાનો લાભ થયો કે નહિ ?' ત્યારે તેણે કહ્યું આ કંગાલ કંજૂસોના ગામમાં ભિક્ષા કયાંથી પ્રાપ્ત થઈ શકે ?' ત્યારે તે અકાળે ગોચરી કરનાર સાધુ પ્રત્યે કહે છે-અકાલે૦ ઇત્યાદિ

पडिलेहिसी=नहीं देखते, अतः अप्पाणं=आत्माको किलामेसि=किलामना-खेद-पहुंचाते हो च=और संनिवेसं=गामकी गरिहसि=निन्दा करते हो। तात्पर्य यह हुआ कि गोचरीका समय हुए विना घूमनेसे साधु भगवानकी आज्ञाका विराधक होता है, और दीनता प्रगट करनेके कारण उसके चारित्रमें मलिनता होती है; अतः जिस देशमें जो भिक्षाका समय हो उसी समयमें साधुको भिक्षाके लिए जाना चाहिये ॥५॥

टीका—हे भिक्षो ! त्वम् अकाले=असमये चरसि=भिक्षार्थं गच्छसि किन्तु कालं=भिक्षोचितसमयं न प्रत्युपेक्षसे=नाद्रियसे, तेन च हेतुनाऽऽत्मान क्लमयसि=पीडयसि भिक्षालाभाभावेन भ्रमणाधिक्येन चेति भावः। संनिवेशं=ग्रामं च पुनः गर्हसे=निन्दसि। भगवदाज्ञाविराधकत्वेन दैन्यप्रकाशनेन च चारित्रमालिन्य जायते, ततोऽनुचितकाले भिक्षार्थं न गन्तव्यमिति ॥ ५ ॥

३ २ ४ १ ६ ५
मूलम्-सइ काले चरे भिक्खू, कुज्जा पुरिसकारियं।
७ ८ ९ १० ११
अलाभु-त्ति न सोइज्जा, तवु-त्ति अहियासए ॥ ६ ॥

छाया—सति काले चरेद् भिक्षुः, कुर्यात्पुरुषकारम्।
अलाभ इति न शोचेत्, तप इति अधिसहेत ॥ ६ ॥

सान्वयार्थः-भिक्खू=साधुको काले=भिक्षाका समय सइ=होनेपर चरे=गोचरीके लिए घूमना चाहिए और पुरिसकारियं=उत्साह पूर्वक घूमनेरूप

हे भिक्षु ! आप असमयमें भिक्षाके लिए जाते हैं, समयका खयाल नहीं रखते। इसी कारण अधिक भ्रमण करनेसे या भिक्षाके न मिलनेसे तुम अपनी आत्माको पीडित करते हो, और ग्राम-नगरकी निन्दा करते हो। अकालमें भिक्षाके लिये गमनरूप भगवानकी आज्ञाकी विराधना करनेसे तथा दीनता प्रगट करनेसे चारित्रमें मलिनता आती है इसलिए अनुचित समयमें भिक्षाके लिए नहीं जाना चाहिए ॥५॥

હે ભિક્ષુ ! આપ અસમયમા ભિક્ષાને માટે જાઓ છો, સમયનો ખ્યાલ રાખતા નથી એ કારણે વધારે ફરવાથી યા ભિક્ષા ન મળવાથી તમે તમારા આત્માને પીડિત કરો છો અને ગ્રામ-નગરની નિંદા કરો છો અકાળે ભિક્ષાને માટે જવારૂપી ભગવાનની આજ્ઞાની વિરાધના કરવાથી તથા દીનતા પ્રકટ કરવાથી ચારિત્રમા મલિનતા આવે છે, તેથી અનુચિત સમયે ભિક્ષાને માટે જવું ન જોઈએ. (૫)

पुरुषार्थ भी करना=करना चाहिये, और भिक्षा न मिलनेपर यह अलाभु=आज मुझे भिक्षा नहीं मिली इस=इस प्रकार न लोएज्जा=सोच न करे, किन्तु लाभु=आज मेरे अनशन ऊनोदरी आदि तप हुआ है इस=इस प्रकार सोचकर अहियासए=क्षुधा-परीषहको सहन करे-सन्तुष्ट रहे। तात्पर्य यह है कि-साधुओंको सिर्फ भिक्षाके ही लिए गोचरीमें घुमना नहीं है किन्तु वीर्याचारके लिए भी भगवान्ने गोचरीमें घुमना कहा है ॥६॥

टीका—'सह' इत्यादि। भिक्षुः काले=भिक्षोचितसमये प्राप्ते सति, यद्वा 'साकाले' इत्यस्य 'सत्रिकाले' इतिच्छाया तत्र-सम्पन्ने सायङ्कालादिरूपे तस्मिन् समये तस्मिन्नित्यर्थः, चरेत्=भिक्षार्थं गच्छेत्। पुरुषकारं=पराक्रमम् उत्साहपूर्वकभिक्षार्थंभ्रमणरूपं कुर्यात्=विदध्यात्। कदाचिदलाभे सति अलाभम्=अद्य भिक्षालाभो न संजात इति न शोचेत्=न परिदेवेत्, किन्तु तपः=अद्य मेऽनशनावमौदरिकादिरूपं तपः सम्पन्नमिति कृत्वा अधिसहेत=सन्तुष्येत्। भिक्षायां अलाभेऽपि वीर्याचारो मया सम्यगाराधितः, यतो न केवलमलाभार्थमेव भिक्षाचरणं भिक्षूणां, किन्तु वीर्याचारार्थमपि भगवता समादिष्टमिति भावार्थः ॥ ६ ॥

'सह काले' इत्यादि। भिक्षु उचित समय प्राप्त होनेपर ही भिक्षाके लिए आवे। उत्साहपूर्वक भिक्षार्थ भ्रमणरूप पुरुषार्थ करे। कभी भिक्षाका लाभ न हो तो ऐसा सोच न करे कि-'आज मुझे भिक्षा नहीं मिली,' किन्तु ऐसा विचार करके सन्तुष्ट रहे कि-आज भिक्षा न मिली तो सहज ही मेरे अनशन आदि तप होगया, अर्थात् भिक्षाका लाभ न होनेपर भी मैंने भली भाँति वीर्याचारका आराधन किया है। साधु केवल अलाभिककी प्राप्तिके लिए भिक्षाचरी नहीं करते किन्तु वीर्याचारकी आराधनाके लिए भी भिक्षाचरीमें जाना भगवान्ने बताया है ॥६॥

सह काले० इत्यादि. भिक्षु उचित समय मळ्યે જ ભિક્ષાને માટે જાય. ઉત્સાહપૂર્વક ભિક્ષાર્થ ભ્રમણરૂપ પુરુષાર્થ કરે કદાચિત ભિક્ષાનો લાભ ન થાય તો એવો વિચાર ન કરે કે 'આજ મને ભિક્ષા ન મળી' પરંતુ એવો વિચાર કરીને સંતુષ્ટ રહે કે-આજ ભિક્ષા ન મળી તો સહેજે મારાથી અનશન આદિ તપ થઈ ગયું અર્થાત્ ભિક્ષાનો લાભ ન થયો પણ મેં ઉત્તમ વીર્યાચારનું આરાધન કર્યું છે' સાધુ કેવળ અલાભિકની પ્રાપ્તિને માટે જ ભિક્ષાચરી કરતા નથી, કિન્તુ વીર્યાચારની આરાધનાને માટે પણ ભિક્ષાચરીમાં જવું ભગવાને બતાવ્યું છે (૬)

क्षेत्रयतनामाह-'तहेवु०' इत्यादि।

१ २ ३ ४ ५

मूलम्-तहेवुच्चावया पाणा, भत्तट्ठाए समागया।

६ ७ ८ ९ १० ११

तं उज्जुयं न गच्छिज्जा, जयमेव परक्कमे ॥ ७ ॥

छाया—तथैवोच्चावचाः प्राणाः, भक्तार्थं समागताः।

तेषामृजुकं न गच्छेत्, यतमेव पराक्रामेत् ॥ ७ ॥

सान्वयार्थः-तहेव=उसीप्रकार उच्चावया=उच्च जातिके हंसादिक अवच-नीच जातिके कौए आदि पाणा=प्राणी (यदि) भत्तट्ठाए=चुगा-पानीके लिए समागया=आये हों-इकट्ठे हुए हों तो तं उज्जुयं=उन प्राणियोंके सामने न गच्छिज्जा=नहीं जावे, (किन्तु) जयमेव=यतनापूर्वक ही-आसपाससे अथवा अन्य मार्गसे अर्थात् जिस तरह उन प्राणियोंको किसी प्रकारका त्रास न पहुचे उसीतरह परक्कमे=जावे ॥७॥

टीका—तथैव=तद्वत् उच्चावचाः=तत्र उदञ्चः=उच्चजातीया हंसादयः, अवाञ्चः=नीचजातीयाः काकप्रभृतयः, यद्वा उच्चावचाः=अनेकविधाः, "उच्चावचं नैकभेद"-मित्यमरात्, प्राणाः=प्राणिनः भक्तार्थम्=अन्न-पानार्थं मार्गादौ समागताः=समायाता भवन्ति चेत् 'तं'-तेषाम्, आर्षत्वात् षष्ठीबहुत्वे प्रथमैकवचनम्, ऋजुकं=संमुखं न गच्छेत्, तेषामन्नपानान्तरायादिमचुरदोषापातात्। तर्हि किं कुर्यात्? यतमेव=सयतनमेव=यथा तेषां संत्रासो न भवेत्तथा पराक्रामेत्=चरेत् अन्यमार्गेण

अब क्षेत्रकी यतना हैं-'तहेवु० इत्यादि।

हंस-आदि उच्च-जातीय और काक-आदि नीच-जातीय प्राणी यदि भोजन-पानके लिए रास्तेमें आये हों तो उनके सामने न जावें। सामने जानेसे उनके चुगे-पानीमें विघ्न पड़ जानेके कारण भक्त-पानकी अन्तराय आदि अनेक दोष लगते हैं, अतः यतना-पूर्वक, अर्थात् जिससे वे भयभीत न हों उस प्रकार दूसरे मार्गसे या एक किनारेसे गमन करें।

હવે ક્ષેત્રની યતના કહે છે-તહેવુ૦ ઇત્યાદિ

હંસ-આદિ ઉચ્ચ-જાતીય અને કાગડા-આદિ નીચ જાતીય પ્રાણી જો ભોજન-પાનને માટે રસ્તામા આવેલા હોય તો તેની સામે ન જવુ સામે જવાથી તેમને પાણી પીવા ચણવા વગેરેમા વિઘ્ન પડવાથી ભકત-પાનની અતરાય આદિ અનેક દોષો લાગે છે એટલે યતનાપૂર્વક અર્થાત્ જે રીતે તેઓ ભયભીત ન થાય એ રીતે બીજે માર્ગે યા એક બાજુએથી ગમન કરવુ તાત્પર્ય એ છે કે

तत्पार्श्वतो वा गन्तु यतेरेतत्पर्यः, ईषादिभिः प्राणिभिः सर्वतः समाक्रान्ते सति अन्यमार्गेण, एकदेशावष्टब्धेन समाक्रान्ते च पार्श्वतोऽन्यमार्गेणेति विवेकः ॥७॥

मूलम्-गोयरग्गपविट्ठो य, न निसीइज्ज कत्थइ ।
कहं च न पबंधिज्जा, चिट्ठित्ताण व संजए ॥ ८ ॥

छाया—गोचराग्रप्रविष्टश्च, न निषीदेत् कुत्रापि ।
कथां च न प्रबध्नीयात्, स्थित्वा च संयतः ॥८॥

सान्वयार्थः-संजए=साधु गोयरग्गपविट्ठो य=गोचरीके लिए गया हुआ कत्थई=कहींभी न निसीइज्ज=नहीं बैठे, च=और चिट्ठित्ताण व=खडा रहकभी कहं=धर्मकथा न पबंधिज्जा=न कहे ॥८॥

टीका—'गोयरग्ग०' इत्यादि । संयतः=मुनिः गोचराग्रप्रविष्टः सन् कुत्रापि एकान्ते न निषीदेत्=नोपविशेत्, च=अथच स्थित्वा=तिष्ठन् वोपविश्य वा कथां=धर्मकथां न प्रबध्नीयात्=असम्बन्धं वक्तुं नारभेत, किन्त्वेकस्यैव प्रश्नस्य संक्षेपत एकमेव समाधानं कर्तुमर्हसि, अन्यथा व्याख्याऽरुचिप्रतिपिपादयिषोपपत्तयः ॥८॥

तात्पर्य यह है कि-अगर समस्त मार्ग ईस कचूतर या कीए आदि प्राणियोंसे व्याप्त हो तो दूसरे मार्गसे, और एक तरफ कुत्ता-पानी करते हों तो एक किनारे होकर गमन करना चाहिए ॥ ७ ॥

'गोयरग्ग०' इत्यादि । गोचरीके लिए गये हुए मुनि किसीके घरमें न बैठे, न खडे खडे संबंधके साथ धर्मकथा कहना आरम्भ करें, । अवसर हो तो एक प्रश्नका एक ही समाधान खडे-खडे संक्षेपसे कर देवें। बैठनेसे या लम्बी धर्मकथा करनेसे दाताकी अरुचि आदि अनेक दोष होते हैं ॥ ८ ॥

જો અમુક માર્ગ હરિ કબૂતર યા કીડા આદિ પ્રાણીઓથી ભરેલો હોય તો બીજે માર્ગે, અને જો તરફ તેઓ પાણી-પીતા હોય તો તેની બાજુએ ઉભા રહીને ગમન કરવું જોઈએ. (૭)

गोयरग्ग० ઇત્યાદિ ગોચરીને માટે ગયેલો મુનિ કોઈના ઘરમાં ન બેસે, કોઈ-કોઈ વાર સહિત ધર્મ કથા કહેવાનો આરંભ ન કરે. અવસર હોય તો કોઈ પ્રશ્નનું કોઈક સમાધાન ઊભા ઊભાં સંક્ષેપમાં કરી દે. બેસવાથી કે લાંબી ધર્મકથા કરવાથી દાતાની અરુચિ આદિ અનેક દોષ થાય છે (૮)

द्रव्ययतनामाह-'अग्गलं' इत्यादि ।

४ ५ ६ ७ ८ ७ २
मूलम्-अग्गलं फलिहं दारं, कवाडं वावि संजए ।
१० ११ १२ १ ३
अवलंबिया न चिट्ठिज्जा, गोयरग्गगओ मुणी ॥ ९ ॥

छाया—अर्गलं फलकं द्वारं, कपाटं वाऽपि संयतः ।
अवलम्ब्य न तिष्ठेत्, गोचराग्रगतो मुनिः ॥ ९ ॥

सान्वयार्थः-गोयरग्गगओ=गोचरीके लिए गया हुआ संजए=इन्द्रियोंका संयम रखनेवाला मुणी=साधु अग्गलं=आगल-भोगल अथवा सकली फलिहं=दोनों किवाडोंको रोक रखनेवाला काष्ठ (हुड़ा) को दारं=दरवाजा वावि=अथवा कवाडं=किवाड़को अवलंबिया=पकड़कर या इनका सहारा लेकर न चिट्ठिज्जा=खड़ा न होवे ॥९॥

टीका—गोचराग्रगतः=भिक्षाचरीनिर्गतः, संयतः=संयमी मुनिः, अर्गलं=कपाटपट्टदृढदृढसंयोजककाष्ठादिनिर्मितकीलविशेष शृङ्खलादि च, फलकम्=अवष्टम्भककाष्ठविशेषं, द्वारं=गृहादेर्निर्गमप्रवेशमार्गम्, अपिवा कपाटं=स्वनामप्रसिद्धद्वाराच्छादकदारुफलकविशेषम् अवलम्ब्य=आश्रित्य न तिष्ठेत् ॥ ९ ॥

६ ६ ८ ७ १० ११ १२
मूलम्-समणं माहणं वावि, किविणं वा वणीमगं ।
५ २ ३ ४ १
उवसंकमंतं भत्तट्ठा, पाणट्ठा एव संजए ॥ १० ॥
१३ १४ १५ १६ १७ १९ १८
तमइक्कमित्तु न पविसे, नवि चिट्ठे चक्खुगोयरे ।
२१ २२ २३ २४ २०
एगंतमवक्कमित्ता, तत्थ चिट्ठिज्ज संजए ॥ ११ ॥

छाया—श्रमणं ब्राह्मणं वाऽपि, कृपणं वा वनीपकम् ।
उपसंक्रामन्त भिक्षार्थं, पानार्थमेव सयतः ॥ १० ॥
तम् अतिक्रम्य न प्रविशेत्, नापि तिष्ठेत् चक्षुर्गोचरे ।
एकान्तमवक्रम्य तत्र तिष्ठेत् संयतः ॥ ११ ॥

अब द्रव्ययतना कहते हैं-'अग्गल' इत्यादि ।
गोचरीके लिए गये हुए मुनिको आगल, सांकल, फलक (खूंटीआदि), दरवाजा या किवाडका सहारा लेकर खड़ा नहीं रहना चाहिए ॥९॥

હવે દ્રવ્ય-યતના કહે છે-અગ્ગલ ઇત્યાદિ
ગોચરી માટે ગએલા મુનિએ આગળો, સાકળ, ફલક (ખૂટી આદિ) દરવાજો યા કમાડનો આધાર લઈને ઊભા રહેવુ ન જોઈએ (૯)

सान्वयपार्थः-सजए=साधु भत्तट्ठा=भक्तके लिए और पाणट्ठा एव=पानीके लिए ही उवसंकमंत=गृहस्थके घर पर आये हुए समणं=निर्ग्रन्थ मुनिको वाकि= अथवा माहणं=ब्राह्मणको किविणं=कृपण वा=अथवा वणीमगं=याचक भिखारीको (देखकर) तं=उन श्रमणादिको अइक्कमित्तु=लांघकर न पविसे= गृहस्थके घरमें न जावे, नवि=और न चक्खुगोयरे=उनके दृष्टिगोचर-दृष्टिगामि चिट्ठे=ठहरे, (किन्तु) एगंते=एकान्त स्थानमें-जहां उनकी दृष्टि न पडती हो ऐसी जगह अवक्कमित्ता=जाकर सजए=मुनिराजोंका संयम करता हुआ=चुप-चा तत्थ=वहां चिट्ठे=खडा रहे ॥१०॥११॥

टीका—'समणं' इत्यादि, 'तमइ०' इत्यादि च। संयतः, गृहस्थागारे भक्तार्थमेव पानार्थमेव, एवशब्दस्योभयत्र सम्बन्धः। उपसंक्रामन्तं=समीपमागान्तं यान्तं वा श्रमणादिकं इत्येवं शेषः। तथ वनीपकः=याचकविशेषः, भक्तपानं सुगमम्। तं=श्रमणादिकम् अतिक्रम्य=उल्लङ्घ्य तस्यागतो भूत्वेत्यर्थः गृहस्थगृहं न प्रविशेत्, एवमपि न, तेषां चक्षुर्गोचरेऽपि=दृष्टिपथेऽपि न तिष्ठेत् किन्तु स संयत एकान्तं=यत्र तेषां दृष्टिर्न पतेत् तं प्रदेशम् अवक्रम्य=गत्वा तत्र तिष्ठेत् ॥१०॥११॥

पूर्वोक्तविधेरपालने दोषमाह-'वणीमगस्स' इत्यादि।

मूलम्-वणीमगस्स वा तस्स, दायगस्सुभयस्स वा।
अप्पत्तिय सिया हुज्जा, लहुत्तं पवयणस्स वा ॥१२॥

'समणं' इत्यादि, 'तमइ०' इत्यादि। श्रमण, ब्राह्मण, कृपण और वनीपकको गृहस्थके दरवाजे पर भोजन या पानीके लिए आया देखकर साधु उसे उल्लङ्घन करके गृहस्थके घरमें प्रवेश न करे, इतना ही नहीं, जहाँ उनकी दृष्टि पड़ती हो ऐसे स्थान पर भी खड़े न हों, किन्तु एकान्त प्रदेशमें जाकर स्थित होवें, जहाँ उनकी दृष्टि न पहुँचे॥१०॥११॥

ऐसा न करनेमें दोष कहते हैं—'वणीमगस्स' इत्यादि।

समणं० ઇત્યાદિ. तथा तमइ० ઇત્યાદિ. શ્રમણ, બ્રાહ્મણ, કૃપણ અને વની પકને ગૃહસ્થના દરવાજા પર ભોજન या પાણીને માટે આવેલા જોઈને સાધુ એમને ઓળંગીને ગૃહસ્થના ઘરમાં પ્રવેશ ન કરે, એટલું જ નહિ અને એમની દૃષ્ટિ પડતી હોય એવા સ્થાન પર પણ ઊભો ન રહે, કિન્તુ એકાંત પ્રદેશમા જઈને ઊભો રહે કે જ્યાં એમની દૃષ્ટિ પહોંચે નહિ (१०-११)

એમ ન કરવામાં દોષ કહે છે—'वणीमगस्स०' ઇત્યાદિ.

छाया—वनीपकस्य वा तस्य, दायकस्योभयोर्वा।
अप्रीतिकं स्याद् भवेत्, लघुत्वं प्रवचनस्य वा ॥ १२ ॥

पूर्वोक्त विधिके अपालन में दोष बताते हैं-

सान्वयार्थः-(ऐसा न करनेसे) सिया=कदाचित्-शायद तस्स=उस वणीमगस्स=श्रमणादि वनीपक पर्यन्तको वा=अथवा दायगस्स=दाताको वा=या उभयस्स=दोनों-दाता और याचक-को अप्पत्तियं=अप्रीति-द्वेष या मनमें खेद हो जाती है, वा=और पवयणस्स=जिनशासनकी लहुत्तं=लघुता हुज्जा=होती है ॥ १२ ॥

टीका—स्यात् कदाचित् वनीपकस्य=याचकविशेषस्य वा=अथवा तस्य=श्रमणादेः, दायकस्य=दातुर्वा, उभयोः=दातृ-याचकयोर्वा अप्रीतिकं=द्वेषः, मनः-खेदो वा भवेत्, प्रवचनस्य=जिनशासनस्य लघुत्वं=लघुता वा भवेदिति सम्बन्धः ॥ १२ ॥

कदा गन्तव्य?-मित्याह-'पडिसेहिए' इत्यादि।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७
मूलम्-पडिसेहिए व दिन्ने वा, तओ तम्मि नियत्तिए।
१२ ९ १० ११ ८
उवसंकमिज्ज भत्तट्ठा, पाणट्ठाए व संजए ॥ १३ ॥

छाया—प्रतिषेधिते वा दत्ते वा, ततस्तस्मिन् निवृत्ते।
उपसंक्रामेत् भक्तार्थं, पानार्थं वा संयतः ॥ १३ ॥

कब जाना चाहिये, सो बताते हैं-

सान्वयार्थः-पडिसेहिए=दाताके निषेध कर देने पर व=अथवा दिन्ने=अन्नादिके दिये जाने पर वा=या-दाताके मौन साधने पर तओ=उस स्थानसे

संभव है, उन्हें उल्लङ्घन करके जानेसे या उनके सामने खड़े रहनेसे उस वनीपक या दाताको अथवा दोनोंको द्वेष तथा खेद उत्पन्न होजाय। तथा प्रवचनकी लघुता होती है। अतः उन्हें उल्लंघन करके जाना साधुका कल्प नहीं है ॥ १२ ॥

कब जाना चाहिए? सो कहते हैं-'पडिसेहिए' इत्यादि।

સંભવિત છે તેમને ઓળંગીને જવાથી યા એમની સામે ઊભા રહેવાથી એ વનીપક યા દાતાને અથવા બેઉને દ્વેષ તથા ખેદ ઉત્પન્ન થઈ જાય તથા પ્રવચનની લઘુતા થાય છે, એટલે એમને ઓળંગીને જવું એ સાધુનો કલ્પ નથી (૧૨)

ક્યારે જવું જોઇએ? તે કહે છે-પડિસેહિએ૦ ઇત્યાદિ

तस्मिन्=उन भमणादिकोंके निषिद्धे=वर्जे जाने पर संजए=साधु भक्तपान=आहार च=अथवा पाणट्ठाए=पानीके लिए उवसंकमिज्ज=जावे ॥१३॥

टीका—पडिसेहिए=दाता प्रतिषेधं कृते वा=अथवा वृत्ते अन्नादिके, वाक्यावयवस्तूष्णींभावादिलक्षणाद् विलम्बादिनिमित्तयोगाद्वा तओ=ततस्तस्मात् तस्मिन्=वनीपकादौ निवृत्ते प्रतिनिवृत्ते सति संजयः भक्तार्थं पानार्थं वा उपसंक्रामेत्=निर्गत्य प्रविशेत् गच्छेत् ॥ १३ ॥

१ २ ३ ४ ५ ६ ७
सुम्ब-उप्पलं पउमं वावि, कुमुयं वा मगदंतियं ।
८ ९ १० ११ १२ १३ १४
अन्नं वा पुप्फसच्चित्तं, तं च संलुंचिया दए ॥ १४ ॥
१५ १६ १७ १८ १९ २०
तं भवे भत्तपाणं तु, संजयाणं अकप्पियं ।
२१ २२ २३ २४ २५ २६
दिंतियं पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ १५ ॥

छाया—उत्पलं पद्मं वापि, कुमुदं वा मगदन्तिकाम् ।
अन्यद्वा पुष्पसचित्तं, तच्च संलुञ्च्य दद्यात् ॥ १४ ॥
तद् भवेद् भक्तपानं तु संयतानामकल्पिकम् ।
ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥ १५ ॥

सान्वयार्थः—उप्पलं=नील कमल पउमं=रक्त कमल वावि=अथवा कुमुयं=चन्द्रविकासी कमल वा=या मगदंतियं=सफेदी-मोगरेके फूलको वा=अथवा अन्नं=दूसरे भी इसी प्रकारके जो पुप्फसच्चित्तं=सचित्त पुष्प हों तच्च=उनको भी (अगर) संलुंचिया=तोड़ करके दए=देवे तो तं=वह भत्तपाणं तु=आहार पानी संजयाणं=संयमियोंको अकप्पियं=अकल्पनीय भवे=होता है, अतः दिंतियं=देनेवालीसे पडियाइक्खे=कहे कि तारिसं=इस प्रकारका आहार मे=मुझे न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥१४॥१५॥

दाताके वनीपक आदिको दान देनेकी मना कर देने पर, अथवा अन्न आदिके दे देने पर या मौन साध लेने पर, अथवा विलम्ब होने आदिके कारणसे जब वह वनीपक आदि उस घरसे लौट आय तब संयमीको भक्त पानके लिए उस घरमें जाना चाहिए ॥ १३ ॥

દાતાએ વનીપક આદિને દાન દેવાની મનાઈ કર્યા પછી અથવા અન્ન આદિ આપી દીધા પછી યા મૌન સાધી લીધા પછી, અથવા વિલમ્બ થવા આદિના કારણે જ્યારે એ વનીપક આદિ એ ઘરથી પાછા ફરે ત્યારે સંયમીએ આહાર-પાનને માટે એ ઘરમાં જવું જોઈએ. (૧૩)

टीका—'उप्पलं' इत्यादि 'तं भवे' इत्यादि च। उत्पलं=श्यामल-धवल-लोहित-भेदेन त्रिविध कमलम्, अपिवा पद्मं=सूर्यविकासि कमलं, कुमुदं=चन्द्रविकासि कमलं वा=अथवा मगदन्तिकां=मालतीपुष्पम्, अन्यद्वा पुष्पसचित्तं=पुष्पेषु सचित्तं पुष्पसचित्तं सचित्तपुष्पमात्रमित्यर्थः, तच्च संलुञ्च्य=संछिद्य यदि दात्री भक्त-पानं दद्यात्, तर्हि तद् भक्तपानं तु संयतानामग्राह्यं भवेदिति ददतीं प्रत्याचक्षीत–तादृशं=दोषयुक्तं मे=मम न कल्पत इति ॥ १४ ॥ १५ ॥

१ ४ ३ २ ५ ६ ७
मूलम्–उप्पलं पउमं वावि कुमुयं वा मगदंतियं ।
८ ९ १० ११ १२ १३ १४
अन्नं वा पुप्फसचित्तं, तं च संमद्दिया दए ॥ १६ ॥
१५ २० १६ १७ १८ १९
तं भवे भत्तपाणं तु, संजयाण अकप्पियं ।
२१ २२ २५ २४ २६ २३
दिंतियं पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ १७ ॥

छाया—उत्पलं पद्मं वाऽपि कुमुदं वा मगदन्तिकाम् ।
अन्यद्वा पुष्पसचित्तं तच्च संमर्द्य दद्यात् ॥ १६ ॥
तद् भवेद् भक्तपानं, तु संयतानामकल्पिकम् ।
ददतीं प्रत्याचक्षीत न मे कल्पते तादृशम् ॥ १७ ॥

सान्वयार्थः–उप्पलं=नील कमल पउमं=रक्त कमल वावि=अथवा कुमुयं=चन्द्रविकासी कमल वा=या मगदंतियं=मालती-मोगरेके फूलको वा=अथवा अन्नं=दूसरे भी इसी प्रकारके जो पुप्फसचित्तं=सचित्त पुष्प हैं तंच=उनको भी (अगर) संमद्दिया=पैरों आदिसे कुचलकर दए=देवे तो तं=वह भत्तपाणं तु=

'उप्पल' इत्यादि, 'तं भवे' इत्यादि। दाता नीला सफेद और लाल कमल, सूर्यविकासी कमल, चन्द्रविकासी कमल, मालतीका फूल तथा अन्य सचित्त पुष्प तोड़ कर आहारपानी देवे तो वह संयमियोंके लिए ग्राह्य नहीं है इसलिए देनेवालीसे कहे कि ऐसा दोषयुक्त आहार मुझे नहीं कल्पता है ॥ १४ ॥ १५ ॥

उप्पलं० ઇત્યાદિ તથા तं भवे० ઇત્યાદિ બે દાતા, નીલુ સફેદ યા લાલ કમળ, સૂર્યવિકાસી કમળ, ચદ્રવિકાસી કમળ, માલતીનું ફુલ તથા અન્ય સચિત્ત પુષ્પ તોડીને પછી આહાર પાણી આપે તો તે સયમીઓને માટે ગ્રાહ્ય નથી તેથી તે આપનારીને સાધુ કહે કે એવો દોષયુકત આહાર મને કલ્પતો નથી (૧૪–૧૫)

आहार पानी संजयाणं=संयमियोंको अकप्पिय=अकल्प्य भवे=होता है, (अतः) दिंतिय=देनेवालीसे पडियाइक्खे=कहे कि तारिसं=इस प्रकारका आहार मेरे लिये न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥१६॥१७॥

टीका—'उप्पलं' इत्यादि, 'तं भवे' इत्यादि च। उत्पलादिकं संपर्द्य करघर्षणादिना तत्संमर्दनं कृत्वा, अथवादि दद्यात् तद् भक्त पानं तु संयतानामग्राह्यमित्यादि पूर्ववद् व्याख्येयम्। अत्र 'समर्द्य' शब्देन संमर्दन यथा कथञ्चित्स्पर्शमात्रमपि गृह्यते, उत्पलादिगतसूक्ष्मजीवानां तावताऽपि पीडोत्पत्तेरवश्यम्भावात्। 'संमद्दमाणी पाणाणि बीयाणि हरियाणि य' इत्यत्रैव पञ्चमादेशके सकलवनस्पतीनां ग्रहणेऽपि पुनरुत्पलादीनां ग्रहण न पुनरुक्तिदोषजनक, पूर्व सामान्यरूपेणाऽत्र च विशेषरूपेणोपादानादिति बोध्यम् ॥ १६ ॥ १७ ॥

'उप्पल' इत्यादि, 'तं भवे' इत्यादि। पूर्वोक्त उत्पलादिकोंमेंसे किसी सचित्त फूलको मर्दन करके अथवा सघटा मात्र भी करके आहार देवे तो देनेवालीसे साधु कहे कि ऐसा आहार लेना मुझे नहीं कल्पता है॥ यहां 'मर्दन' शब्दसे स्पर्शमात्रका भी ग्रहण होता है, क्योंकि कमल आदिके जीवोंको स्पर्श करनेसे भी अवश्य पीडा होती है। प्रथम उद्देशमें "संमद्दमाणी पाणाणि बीयाणि हरियाणि य' इस पदसे ही सब वनस्पतिकायका ग्रहण कर लिया था, यहां फिर उत्पल आदिका ग्रहण किया है यह पुनरुक्ति दोष नहीं समझना चाहिए, क्योंकि पहले सामान्यरूपसे निषेध किया था और यहां विशेषरूपसे निषेध किया है ॥ १६ ॥ १७ ॥

ઉત્પલ ઇત્યાદિ, તથા 'તં भवे' ઇત્યાદિ. પૂર્વોક્ત કમળ આદિમાંથી કોઈ સચિત્ત ફૂલનું મર્દન કરીને અથવા માત્ર સઘટન પણ કરીને આહાર આપે તો આપનારીને સાધુ કહે કે એવો આહાર લેવો મને કલ્પતો નથી. અહીં 'મર્દન' શબ્દથી સ્પર્શ-માત્રનું પણ ગ્રહણ થાય છે કારણ કે કમળ આદિના જીવોને સ્પર્શ કરવાથી પણ અવશ્ય પીડા થાય છે પ્રથમ ઉદ્દેશમાં संमद्दमाणी पाणाणि बीयाणि हरियाणि य એ પદથી જ બધી વનસ્પતિકાયનું ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું હતું અહીં ફરીથી કમળ આદિનું ગ્રહણ કર્યું છે એ પુનરુક્તિ દોષ સમજવો નહિ, કારણ કે પહેલા સામાન્યરૂપે નિષેધ કર્યો હતો, અને અહીં વિશેષરૂપે નિષેધ કર્યો છે, (૧૬-૧૭)

१ २ ३ ४ ५
मूलम्-सालुयं वा विरालियं, कुमुयं उप्पलनालियं ।
६ ७ ८ ९
मुणालियं सासवनालियं, उच्छुखंडं अनिव्वुडं ॥ १८ ॥
१७ १६ १८ १० १२ ११
तरुणगं वा पवालं, रुक्खस्स तणगस्स वा ।
१३ १५ १५ १४ २० २१
अन्नस्स वावि हरियस्स, आमगं परिवज्जए ॥ १९ ॥

छाया—शालूकं वा विरालिकां, कुमुदम् उत्पलनालिकाम् ।
मृणालिकां सर्षपनालिकाम्, इक्षुखण्डम् अनिर्वृतम् ॥ १८ ॥
तरुणकं वा प्रवालं, वृक्षस्य, तृणकस्य वा ।
अन्यस्य वाऽपि हरितस्य, आमकं परिवर्जयेत् ॥ १९ ॥

सान्वयार्थः-सालुयं=कुमुदादिका मूल विरालियं=पलासका कन्द-साधारण वनस्पतिविशेष कुमुयं=चन्द्रविकासी श्वेत कमल उप्पलनालियं=कमलनाल मुणालियं=कमलतन्तु सासवनालियं=सरसोंकी भाजी या कान्दल वा=अथवा उच्छुखंड=गन्नेके टुकड़े, (ये सब यदि) अनिव्वुडं=शस्त्रपरिणत-अचित्त-न हों तो, (तथा) रुक्खस्स=इमली आदि वृक्षके वा=अथवा तरुणगस्स=मधुर तृणादिकोंके वा=और अन्नस्सवि=दूसरे प्रकारके भी हरियस्स=हरित कायके तरुणगं=कोंपल पत्ते आदि वा=अथवा पवालं=कच्ची कोंपल-नहीं खिले हुए पत्ते-आदि आमगं=सचित्त हों तो उन्हें परिवज्जए=वर्जे-नहीं लेवे ॥१८॥१९॥

टीका—'सालुयं' इत्यादि 'तरुणगं' इत्यादि च। शालूकं=कुमुदादिमूलं, विरालिकां=पलाशकन्दं साधारणवनस्पतिजातिविशेषं, कुमुदं=चन्द्रविकासिश्वेतकमलम्, उत्पलनालिकां=कमलनालं, मृणालिकां=विसं 'भे' इति भाषाप्रसिद्धां, सर्षपनालिकां=सर्षपपत्रशाकं, सर्षपकन्दलीं वा, इक्षुखण्डम्=इक्षुशकलं वा, एतत्सर्वम् अनिर्वृतम्=शस्त्राऽपरिणतम्। तथा वृक्षस्य=अम्लिकादेः वा=अथवा

'सालुयं' इत्यादि, 'तरुणगं' इत्यादि। कमलका मूल, पलाश (ढाक) का मूल अर्थात् साधारण वनस्पतिकी जातिविशेष, तथा सफेद कमल, कमलकी नाल, सरसोंके पत्तेका शाक, गन्नेका खण्ड, ये सब

સાલુય૦ ઇત્યાદિ, તરુણગ૦ ઇત્યાદિ કમળનું મૂળ, પલાશનું મૂલ, અર્થાત્ સાધારણ વનસ્પતિની જાતિ વિશેષ, તથા સફેદ કમળ, કમળની નાળા, સરસવના પાદડાનું શાક, શેરડીની કાતળી, એ બધા જો શસ્ત્રથી પરણિત ન હોય તો એનો

तृणफलस्य=मधुरतृणादेः, अन्यस्य हरितस्यापि वा हरितकायमात्रस्य तरुणक=तरुणपत्राऽऽपक्वं पत्रादिकं, पवाल=प्रवालं पत्रादिकं वा, आमर्दक=सचित्तं परिवर्जयेत् ॥ १८ ॥ १९ ॥

मूलम्-तरुणियं वा छिवाडिं, आमियं भज्जियं सइं ।
दिंतियं पडियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ २० ॥

छाया—तरुणिकां वा छिवाडीम्, आमिकां भर्जितां सकृत् ।
ददतीं प्रत्याचक्षीत, न मे कल्पते तादृशम् ॥ २० ॥

सान्वयार्थः—तरुणियं=कच्ची-जिसके बीज पके नहीं हों ऐसी वा=अथवा सइं=एक बार भज्जियं=भूनी हुई आमियं=सचित्त छिवाडिं=फलीको दिंतियं=देनेवालीसे (साधु) पडियाइक्खे=कहे कि तारिसं=इस प्रकारका आहार मे=मुझे न कप्पइ=नहीं कल्पता है ॥ २० ॥

टीका—'तरुणियं' इत्यादि। तरुणिकाम्=अपरिपक्वबीजाम् अपरित्यक्तसजीवसंश्लेषावस्थामित्यर्थः, छिवाडीम्=' देशीयोऽयं शब्दः ' मुद्ग-चवल-तुवरिकादिफल्लिकां सकृद्भर्जिताम्=एकवारं भृष्टां वा=अथवा आमिकां=सचित्तां ददतीं प्रत्याचक्षीत तादृशं मे न कल्पत इति । ॥२०॥

यदि पाकसे परिणत न हो तो इनका, तथा—इमली आदि वृक्षके, मधुर तृण आदिके तथा अन्य हरेक वनस्पतिके पत्ते कोंपल आदि जो सचित्त हों तो उनका त्याग करना चाहिए ॥ १८ ॥ १९ ॥

'तरुणियं' इत्यादि। जिसके बीज न पके हों ऐसी मूँग, चवला, तुअर (अरहर) आदिकी फली एक-बार भूँजी हुई हो तथा सचित्त हो तो देनेवाली बाईसे साधु कहे कि यह लेना मुझे नहीं कल्पता है ॥ २० ॥

તદ્દન બાંધણી અવિનાં ફુલના મધુર તૃણ આદિના, તથા બીજા બધી વનસ્પતિના પાકા, કુમળા, આદિ જો સચિત્ત હોય તો લેવા ત્યાગ કરવો જોઈએ. (૧૮) (૧૯)

તરુણિયં ઇત્યાદિ જેનાં બીજ પાક્યાં ન હોય એવા મગ, ચોળા, તુવેર આદિની શીંગ એકવાર ભૂજેલી હોય તદ્દન સચિત્ત હોય તો તે આપનારી બાઈને સાધુ કહે કે એવી મને કલ્પતી નથી.

१ २ २ ५ १
मूलम्-तहा कोलमणुस्सिन्नं, वेलुयं कासवनालियं ।
९ ८ ४ १०
तिलपप्पडगं नीमं, आमगं परिवज्जए ॥ २१ ॥

छाया—तथा कोलमनुत्स्विन्नं, वेणुकं काश्यपनालिकाम् ।
तिलपर्पटकं नीपम्, आमक परिवर्जयेत् ॥ २१ ॥

सान्वयार्थः-तहा=उसी प्रकार अणुस्सिन्नं=विना उबाले हुए कोलं=बेर तथा वेलुयं=केर या बांसकी कोंपल कासवनालियं=श्रीपर्णीका फल तिलपप्पडगं=तिलपापड़ी नीमं=कदम्बका फल (ये सब यदि) आमग=सचित्त हों तो उन्हें परिवज्जए=वर्जे ॥२१॥

टीका—'तहा' इत्यादि । तथा=तद्वत् अनुत्स्विन्नं=सलिलानलसयोगेनाऽनुत्कालितम्-अक्वथितमित्यर्थः, कोलं=बदरीफलम्, आमकम्=अशस्त्रोपहतम्, अस्य वेणुकादौ सर्वत्र सम्बन्धः, वेणुकं=वंशकरीरं वंशाङ्कुरमित्यर्थः, काश्यपनालिकां=श्रीपर्णीफलम्, अत्र-'आमग'-मित्यस्य लिङ्गविपरिणामेनान्वयः । तिलपर्पटकं प्रसिद्धमेव, [१]नीपं=कदम्बफलं परिवर्जयेत् ॥ २१ ॥

१ २ ३ ६ ४ ५
मूलम्-तहेव चाउलं पिट्ठं, वियडं वा तत्तनिव्वुडं ।
६ ७ ८ ९
तिल-पिट्ठं पूइ-पिन्नागं, आमगं परिवज्जए ॥२२॥

छाया—तथैव तण्डुलं पिष्टं, विकटं वा तप्तनिर्वृतम् ।
तिलपिष्टं पूतिपिण्याकम्, आमकं परिवर्जयेत् ॥ २२ ॥

सान्वयार्थः-तहेव=उसी प्रकार चाउल पिट्ठं=चाँवलोंका आटा तथा और भी किसी तरहका आटा वा=अथवा तत्तनिव्वुडं=पहले गर्म किया हुआ किन्तु

१ 'नीमं' इत्यत्र 'नीपाऽऽपीडे मो वा' (मा. ८।१।२३४) इति प्राकृतसूत्रेण पस्य मः॥

'तहा कोल०' इत्यादि । इसी प्रकार जल और अग्निमें नहीं उबाले हुए बेर, सचित्त बाँसके अंकुर तथा काश्यपनालिका (गंभारीफल) तिलपापडी और कदम्बके फल ये सब यदि सचित्त हों तो इनका त्याग करे-ग्रहण न करे ॥ २१ ॥

તહા કોલ૦ ઇત્યાદિ એ પ્રમાણે જળ અને અગ્નિમા નહિ ઉકાળેલા બોર, સચિત્ત વાસના અંકુર તથા કાશ્યપનાલિકા (ગંભારી ફળ), તલપાપડી અને કદમ્બના ફળ જો સચિત્ત હોય તો એનો ત્યાગ કરવો-ગ્રહણ કરવા નહિ (૨૧)

फिर ठंडा होया हुआ चित्तक=पानी तिलपिट्ठ=तिलकुट्ट पूइपिण्णाग=सरसोंकी खली (ये) आमगं=सचित्त हों तो परिवज्जए=वर्जे ॥२२॥

टीका—'तहेव' इत्यादि। तथैव=तेनैव प्रकारेण तप्तम्=तप्तुलसम्बन्धि पिट्ठ=चूर्णम्, उपलक्षणत्वेनाटोधूमादेरपि, वा=अथवा तत्कालनिर्वृत्तम्=पूर्वं तप्तं पश्चात्तेन=शीतलं पानकयावत्कम्, उष्णोदक यदा शैत्यापन्नं ततः कालमारभ्य ग्रीष्मे यामपञ्चकादूर्ध्वं शीतकाले यामचतुष्टयात्परं, वर्षाकाले च प्रहरत्रयानन्तरं सचित्त जायते। अत्रैव सङ्ग्रहगाथा—

"अम्मि समयम्मि तत्तो,—दगं च सीयं भवे तओ पच्छा।
पंच-चउ तिग-जामा, गिम्हे हेमंत पाउसे ॥ १ ॥" इति ॥

पिट्ठं=समयपरिमाणया सक्तिल, तिलपिट्ठं=तिलकुट्टं प्रसिद्ध, पूइपिण्णाकं=सपपकल्कम् आमगं=सचित्त परिवर्जयेत् ॥ २२ ॥

---

१ छाया "यस्मिन् समये तप्तोदकं च शीतं भवेत्ततः पश्चात्।
पञ्चचतुस्त्रिकयामाः, ग्रीष्मे हेमन्त-वार्षयोः ॥ १ ॥

'तहेव' इत्यादि। इसी प्रकार तत्कालका पीसा हुआ चाँवल गेहूँ आदिका आटा तथा पहले अचित्त होने पर भी कालकी मर्यादा व्यतीत होने पर पुनः सचित्त हुआ जल, तुरतका बना हुआ तिलकुट, तत्कालकी सरसों आदिकी खली, इन सचित्त वस्तुओंको ग्रहण न करे। गर्म पानीके अचित्त रहनेकी मर्यादा—ठंडा होजाने पर ग्रीष्म ऋतुमें पांच पहर, शीतकालमें चार पहर और वर्षाकालमें तीन पहरकी होती है, उसके बाद वह (जल) सचित्त होजाता है। इस विषयमें एक समश्लोकी गाथा है जो संस्कृत-टीकामें लिखी-गई है ॥ २२ ॥

तहेव० इत्यादि. એ જ પ્રમાણે તત્કાલનો દળેલો ચોખા ઘઉં આદિનો આટો, તથા પહેલાં અચિત્ત હોવા છતાં પણ કાળની મર્યાદા વ્યતીત થતાં પુનઃ સચિત્ત બનેલું જળ તુરતનો બનાવેલો તલકુટ, તુરતની સરસવ આદિની ખોળ એ સચિત્ત વસ્તુઓને પણ ગ્રહણ ન કરે. ગરમ પાણી અચિત્ત રહેવાની મર્યાદા ઠંડું થઈ જાય પછી ગ્રીષ્મ ઋતુમાં પાંચ પહોર, હેમંતમાં ચાર પહોર અને વર્ષાઋતુમાં ત્રણ પહોરની હોય છે ત્યારબાદ એ જળ સચિત્ત બની જાય છે. એ વિષયમાં એક શ્લોકબદ્ધ ગાથા છે તે સંસ્કૃત ટીકામાં લખી છે. (૨૨)

मूलम्-कविट्ठं माउलिंगं च, मूलगं मूलगत्तियं ।
आमं असत्थपरिणयं, मणसावि न पत्थए ॥ २३ ॥

छाया—कपित्थं मातुलिङ्गं च, मूलकं मूलकर्त्तिकाम् ।
आमम् अशस्त्रपरिणतं, मनसाऽपि न प्रार्थयेत् ॥ २३ ॥

सान्वयार्थः-कविट्ठं=कैथ-कविठ माउलिंगं=बिजौरा मूलगं=मूला च=और मूलगत्तियं=मूलेके कन्दका टुकड़ा आमं=कच्चा असत्थपरिणयं=स्वकाय परकाय आदि शस्त्रसे परिणत न हुआ हो तो उसे मणसावि=मनसे भी न पत्थए=न चाहे ॥२३॥

टीका—'कविट्ठ' इत्यादि । कपित्थं 'कैथ कविठ' इति भाषायां, मातुलिङ्गं=बीजपूरक 'बिजौरा नींबू' इति भाषायां, मूलकं=सपत्रं, मूलकर्त्तिकां=मूलककन्दखण्डम्, आमम्=अपक्वम्, अशस्त्रपरिणतम्=अलब्धस्वपरकायादिशस्त्रयोगं मनसाऽपि न प्रार्थयेत्-एतद्विपयिणीमिच्छामपि न कुर्यादित्यर्थः । 'आमम्' इत्यस्य 'अशस्त्रपरिणतम्' इत्यस्य च लिङ्गविपरिणामेन 'मूलकर्त्तिका'-मित्यत्र सम्बन्धः । मूलकस्याऽनन्तकायत्वात् शस्त्रपरिणतिर्दुष्करेति बोधयितुमेकार्थकस्याऽऽमादिशब्दद्वयस्योपादानम् ॥ २३ ॥

मूलम्-तहेव फलमंथूणि, बीयमंथूणि जाणिय ।
विहेलगं पियालं च, आमगं परिवज्जए ॥ २४ ॥

छाया—तथैव फलमन्थून् बीजमन्थून् ज्ञात्वा ।
विभीतकं प्रियालं च, आमकं परिवर्जयेत् ॥ २४ ॥

'कविट्ठ' इत्यादि । कैथ (कविठ) बिजौरा नींबू, मूला और मूलेके खण्ड यदि अचित्त-शस्त्रपरिणत न हों तो इन्हें ग्रहण करनेकी इच्छा भी नहीं करनी चाहिए । मूला अनन्तकाय है, अतः उसका शस्त्रपरिणत होना कठिन है इसीसे यहां एक अर्थवाले 'आमक' और 'अशस्त्रपरिणत' ये दो शब्द दिये हैं ॥ २३ ॥

કવિટ્ઠ- ઇત્યાદિ કોઠુ, બીજોરા-લીંબુ, મૂળા અને મૂળાના કકડા જો અચિત્ત-શસ્ત્રપરિણત ન હોય તો તે ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા પણ ન કરવી જોઇએ મૂળો અનંતકાય છે એટલે એ શસ્ત્રપરિણત થવો કઠિન છે, તેથી અહીં એક અર્થવાળા 'આમક' અને 'અશસ્ત્ર-પરિણત' એવા બે શબ્દો આપેલા છે (૨૩)

सान्वयार्थः-तहेव=इसी प्रकार फलमंथूणि=बेर आदि फलोंका चूर्ण-चूरा बीयमंथूणि=शालि आदि बीजोंका चूर्ण-चूरा बिहेलगं=बहेडा च=और पियालं=रायण अथवा दाख (इन्हें) आमगं=सचित्त जाणिय=जानकर=जाने तो परिवज्जए=वर्जे-न ले ॥ २४ ॥

टीका—'तहेव फल०' इत्यादि। तथैव=तद्वत् फलमन्थून्=बदरादिचूर्णान्, बीजमन्थून=फलबीजचूर्णान्, विभीतकं 'बहेडा' इति प्रसिद्धं, च=पुनः पियालं=राजादनफलं 'रायण' इति भाषाप्रसिद्धम्। यद्वा 'पियाल'-मिति च्छाया, पियालं=द्राक्षाम्, आमकं=सचित्तं ज्ञात्वा परिवर्जयेत्, सचित्तं चेत् ग्रहीयादित्यर्थः। यद्वा 'जाणिय' इत्यस्य 'णच्चा' इति च्छाया; णच्चा बीजमन्थूनित्यन्वयः ॥ २४ ॥

१ २ ३ ४ ५
पूयं सणुयाणं चरे भिक्खू, कुलं उच्चावयं सया।
६ ७ ८ ९ १० ११
नीयं कुलमइक्कम्म, ऊसढं नाभिधारए ॥ २५ ॥

छाया—सणुयानं चरेद् भिक्षुः, कुलमुच्चावचं सदा।
नीचं कुलमतिक्रम्य, उच्छ्रितं नाभिधारयेत् ॥२५॥

सान्वयार्थ -भिक्खू=साधुको सया=हमेशा उच्चावयं=ऊंच-नीच अर्थात् धनवान् और गरीब कुलं=कुल-घर में सणुयाणं=धन सहित मित्रोंका अनुसन्धान पूर्वक चरे=घूमना चाहिए, (किन्तु) नीयं=गरीब कुलं=कुल-घर-को अइक्कम्म=छोड़कर ऊसढं=धनवानके घरपर नाभिधारए=नहीं जाना चाहिए ॥२५॥

टीका-'सणुयाणं' इत्यादि। भिक्षुः सदा=सर्वदा उच्चावचं=ऊंच-नीच धनवान्यादिसहितं, अथवा=अथच=तद्विपरीतं कुलं यदि सणुयानं=धनसहित

'तहेव फल०' इत्यादि। इसीप्रकार बेर आदिका चूरा फलका बीजोंका चूरा, तथा बहेडा, रायण अथवा दाख, ये सचित्त हों तो ग्रहण न करे ॥ २४ ॥

'सणुयाणं' इत्यादि। भिक्षु सदा धन धान्य आदिसे सहित कुलोंमें तथा धन धान्यहीन कुलोंमें सणुयानं भिक्षाके लिए गमन करे। एकही

तहेव फल० इत्यादि. जे प्रकारे बेर आदिनु चूर्ण इत्यना बीजेनु चूर्ण तथा बहेडा, रायण अथवा दाख जो सचित्त होय तो ग्रहण करवा नहि (२४)

सणुयाण० इत्यादि भिक्षु सदा धन-धान्य आदिथी सहित कुलोमा तथा धन-धान्यथी हीन कुलोमा सणुयानी भिक्षाने माटे गमन करे. जोइ ए धनवी

समुदायसम्बन्धि भैक्ष्यं, न त्वेकस्मिन्नेव गृहे तत्राऽऽधाकर्मादिदोषसम्भवादिति भावः, चरेत्=गच्छेत् । नीच=विभवविधुरं कुलम् अतिक्रम्य=उल्लङ्घ्य परित्यज्येति यावत्, उच्छ्रितं=समृद्धं कुलं नाभिधारयेत्=न गच्छेत् प्रचुररसरसभक्तपानादिलिप्सया निर्धनं विहाय विभवसंपन्नं सदनं नाभिगच्छेत्, किन्तु उभयत्रापि यायादिति भावः । 'समुयाणं' इति-पदेनाऽनेकगृहतः स्वल्पं-स्वल्पं ग्रहणाद् भिक्षाया निर्दोषता सूचिता । 'उच्चावयं' इति-पदेन समभावो व्यक्तीकृतः । 'नीयं कुलं' इत्युत्तरार्द्धेन रसलोलुपतापरित्याग आविष्कृत इति ॥ २५ ॥

६ ७ ८ ९ १० १
मूलम्-अदीणो वित्तिमेसिज्जा, न विसीएज्ज पंडिए ।
३ २ ४ ५
अमुच्छिओ भोयणम्मि, मायन्ने एसणारए ॥ २६ ॥

छाया—अदीनः वृत्तिमेषयेत्, न विषीदेत् पण्डितः ।
अमूर्च्छितो भोजने, मात्राज्ञ एषणारतः ॥२६॥

सान्वयार्थः-पंडिए=बुद्धिमान् साधु भोयणम्मि=भोजनमें अमुच्छिओ=गृद्धि-लोलुपता-रहित मायन्ने=आहार-पानीकी मात्राको जाननेवाला एसणारए=आहारकी शुद्धिमें तत्पर अदीणो=दीनता नहीं दिखलाता हुआ वित्तिं=भिक्षागोचरी-की एसिज्जा=गवेषणा करे, (किन्तु भिक्षा न मिलने पर)न विसीएज्ज=खेद न करे ॥२६॥

घरसे भिक्षा न लें, क्योंकि आधाकर्म आदि दोष लगनेकी संभावना है। निर्धन कुलको छोड़कर सरस भक्त-पानकी लालसासे सम्पत्तिशाली कुलमें भिक्षाके लिए नहीं जाना चाहिए।

'समुयाणं' पदसे यह सूचित किया है कि अनेक कुलोंसे थोड़ी-थोड़ी भिक्षा लेनेसे ही भिक्षाकी निर्दोषता होती है। 'उच्चावयं' पदसे समभाव सूचित किया है। 'नीयं कुलं' इत्यादि उत्तरार्द्धसे रसलोलुपताका त्याग व्यक्त किया है ॥ २५ ॥

ભિક્ષા ન લે, કારણ કે આધાકર્મ આદિ દોષ લાગવાનો સંભવ છે. નિર્ધન કુળને છોડીને સરસ ભક્ત-પાનની લાલસાથી સંપત્તિશાળી કુળમા ભિક્ષાને માટે જવુ ન જોઈએ

समुयाणं પદથી એમ સૂચિત કરવામા આવ્યુ છે કે અનેક કુળોમાથી થોડી-થોડી ભિક્ષા લેવાથી જ ભિક્ષાની નિર્દોષતા જળવાય છે उच्चावयं શબ્દથી સમભાવ સૂચિત કર્યો છે नीयं कुलं ઇત્યાદિ ઉત્તરાર્ધથી રસ-લોલુપતાનો ત્યાગ વ્યક્ત કર્યો છે (૨૫)

टीका-'अवीणो' इत्यादि। पण्डितः=सकलमिसादोषज्ञः साधुः भोजने=आहारे अमूर्च्छितः=अलुब्धः मात्राज्ञः=मात्रा=मत्कर्षामेन स्वकीयोदरपूरणप्रमाण सूक्ष्मिमिषद्भैकल्पप्रमाणमेकसाधनप्रमाणं वा जानातीति मात्राज्ञः, प्रमाणाधिक भोजनेन प्रमादादिदोषोद्भवस्य संभवेन साधूनामाहारप्रमाणमवश्यं विवेचयितव्यमिति। एषणारतः=उद्गमादिदूषणरहितिरिष्यमाणगवेषणपरायणः, अदीन=दैन्यरहित सन् वृत्तिं=भिक्षाम् एषयेत्=अन्वेषयेत्, अलाभे सति न विषीदेत्=न खिद्येत्। 'अवीणो' इति पदेन स्वैन्याऽविष्करणेनाऽऽत्मनोऽधःपतन शासन लघुता च प्रदर्श्यते, इति ध्वन्यते। 'न विसीएज्ज' अनेन भिक्षाया अनाधर्म स्वात्मप्रसन्नता न परित्यजेदिति बोधितम्। 'पंडिए' इत्यनेन सर्वशास्त्रज्ञ

'अवीणो' इत्यादि। भिक्षाके समस्त दोषोंका ज्ञाता मुनि आहारमें मूर्च्छा न रखे और आहारके परिमाणका ख्याल रखे। जितने आहारसे क्षुधावेदनीय उपशान्त होजाय वही आहारका परिमाण है, उससे अधिक आहार करनेसे प्रमाद आदि दोष उत्पन्न होते हैं, इसलिए साधुओंको आहारका परिमाण अवश्य करना चाहिए। साधु उद्गम आदि दोषोंको न लगाते हुए दीनताका त्याग करके भिक्षाकी गवेषणा करें, और भिक्षाका लाभ न हो तो खेद न करें।

'अवीणो' पदसे यह प्रगट होता है कि दीनता दिखानेसे आत्माका अधःपतन और जिनशासनकी लघुता होती है। 'न विसीएज्ज' पदसे यह सूचित किया है कि आहार लाभ न हो तो भी आत्मिक प्रसन्नताका परित्याग न करना चाहिए। 'पंडिए' पदसे सर्वशास्त्रज्ञ भिक्षा ग्रहण

અવીણો૦ ઇત્યાદિ. ભિક્ષાના બધા દોષોનો જ્ઞાતા મુનિ આહારમાં મૂર્છા ન રાખે અને આહારના પરિમાણનો ખ્યાલ રાખે. જેટલા આહારથી ક્ષુધા-વેદનીય ઉપશાન્ત થઈ જાય તે જ આહારનું પરિમાણ છે જેથી વધારે આહાર કરવાથી પ્રમાદ આદિ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી સાધુઓએ આહારનું પરિમાણ અવશ્ય કરવું જોઈએ. સાધુ ઉદ્ગમ આદિ દોષો ન લગાડતા હોવા દીનતાનો ત્યાગ કરીને ભિક્ષાની ગવેષણા કરે, અને ભિક્ષાનો લાભ ન થાય તો ખેદ ન કરે.

અવીણો શબ્દથી એમ પ્રગટ થાય છે કે દીનતા બતાવવાથી આત્માનું અધઃપતન અને જિનશાસનની લઘુતા થાય છે ન વિસીએજ્જ શબ્દથી એમ સૂચિત કર્યું છે કે આહારલાભ ન થાય તો પણ આત્મિક પ્રસન્નતાનો પરિત્યાગ ન કરવો જોઈએ. પંડિત શબ્દથી સર્વશાસ્ત્ર જ્ઞાત ભિક્ષા ગ્રહણ કરવાની જોગવાઈ

भिक्षाग्रहणयोग्यताऽऽवेदिता। 'असुच्छिओ' इतिपदेनाऽऽहारादिलोलुपता निराकृता। 'मायन्ने' इत्यनेन निर्दोषसरसभक्तपानादौ प्राचुर्येण दीयमानेऽपि प्रमाणाधिक न ग्राह्यमिति स्पष्टीकृतम्। 'एसणारए' इति-पदेनाऽऽधाकर्मादि-सकलभिक्षादोषानुसन्धानेनैव विशुद्धभिक्षाग्रहण भवितुमर्हतीत्याविष्कृतम् ॥२६॥

५ १ ६ २ ३ ४
मूलम्-बहुं परघरे अत्थि विविहं खाइम साइमं।
१४ १२ १३ १५ ७ ९ ८ १० ११
न तत्थ पंडिओ कुप्पे, इच्छा देज्ज परो न वा ॥ २७ ॥

छाया—बहु परगृहे अस्ति, विविधं खाद्यं स्वाद्यम्।
न तत्र पण्डितः कुप्येत्, इच्छा दद्यात् परो न वा ॥२७॥

सान्वयार्थः-परघरे=गृहस्थके घरमें विविहं=नाना प्रकारका खाइमं=दाख पिस्ता बादाम आदि खाद्य साइम=एलची लूग आदि स्वाद्य बहुं=बहुत अत्थि=हैं, (किन्तु) इच्छा=इच्छा-मरजी-है कि परो=गृहस्थ देज्ज-देवे वा=अथवा न=न देवे। नहीं देने पर तत्थ=उस गृहस्थ पर पंडिओ=बुद्धिमान् साधु न कुप्पे=कुपित न होवे ॥२७॥

टीका-'बहु' इत्यादि। परगृहे=गृहस्थभवने विविधं=नैकप्रकारं खाद्यं=द्राक्षा-पिस्तबादामादिक, स्वाद्यम्=एलालवङ्गादिकम् बहु=प्रभूतमस्ति, किन्तु इच्छा चेत्

करनेकी योग्यता व्यक्त होती है। 'असुच्छिओ' पदसे आहार आदिकी लोलुपताका त्याग ध्वनित होता है। 'मायन्ने' पदसे यह सूचित किया है कि निर्दोष और सरस आहार अधिक प्राप्त हो रहा हो तो भी प्रमाणसे अधिक नहीं ग्रहण करना चाहिए। 'एसणारए' पदसे यह द्योतित किया है कि आधाकर्म आदि भिक्षाके समस्त दोषोंका अनुसन्धान करनेसे ही विशुद्ध भिक्षाका ग्रहण होना सभव है ॥ २६ ॥

'बहु' इत्यादि। गृहस्थके घरमे भाँति-भाँतिके खाद्य और भाँति-भाँतिके स्वाद्य विद्यमान रहते हैं, उसकी इच्छा हो तो देवे, न हो तो

વ્યકત થાય છે असुच्छिओ શબ્દથી આહાર આદિની લોલુપતાનો ત્યાગ ધ્વનિત થાય છે मायन्ने શબ્દથી એમ સૂચિત કરવામા આવ્યુ છે કે નિર્દોષ અને સરસ આહાર વધારે પ્રાપ્ત થઇ રહ્યો હોય તો પણ પ્રમાણથી વધારે ગ્રહણ ન કરવો જોઇએ एसणारए શબ્દથી એમ સૂચિત કરવામા આવ્યુ છે કે આધાકર્મ આદિ ભિક્ષાના બધા દોષોનું અનુસધાન કરવાથી જ વિશુદ્ધ ભિક્ષાનું ગ્રહણ સભવિત છે (૨૬)

बहुं० ઇત્યાદિ ગૃહસ્થના ઘરમા તરેહ-તરેહના બાદ્ય અને ભાત-ભાતના સ્વાદ્ય વિદ્યમાન હોય છે; તેની ઇચ્છા હોય તો આપે અને ન હોય તો ન આપે

परः=गृहस्थः ददात् न वा ददात्, तत्र=दातरि, यद्वा तत्र=स्वाधे स्वाधे तु क्रोधमाने सति न कुप्येत्=न कुप्येत्-'कीदृशोऽयमविवेकी ! मत्पुरेऽपि बहुविधस्वाद्यादिके विद्यमाने साधवे न ददातीति क्रोधावेशवशीभूतान्तःकरणो न भवेत्। अत्र 'पंडिए' इति पदेन सदसद्विवेकज्ञात्वं, तेन च मनोविजयित्वमावेदितम् ॥२७॥

एतदेव प्रपञ्च्यते-'सयणा०' इत्यादि।

मूलम्-सयणासणवत्थं वा, भत्तं पाणं व संजए ।
अदितस्स न कुप्पेज्जा, पच्चक्खेवि य दीसउ ॥ २८ ॥

छाया—शयनासनवस्त्रं वा, भक्तं पानं वा संयतः ।
अददतो न कुप्येत्, प्रत्यक्षेऽपि च दृश्यमाने ॥२८॥

पूर्वोक्त विषय को ही विशद करते हुए कहते हैं—

सान्वयार्थः-सयणासणवत्थ-शयन-वसति, आसन-पाटलादिक, वस्त्र-चीर आदि वा=अथवा भक्त=आहार व=तथा पाण=पानी आदि किसी भी वस्तुके पच्चक्खेवि य=प्रत्यक्ष-सामने पड़ी दीसउ=दीखने पर भी अदितस्स=नहीं देते हुए गृहस्थ पर संजए=साधु न कुप्पेज्जा=क्रोध न करे, (क्योंकि)-"इच्छा देव परो न वा" देवे न देवे गृहस्थकी मरजी है, ऐसा पूर्व गाथासे संबंध है ॥२८॥

टीका—संयतः शयनासनवस्त्र=शयनं च आसनं च वस्त्रं चेत्येषां समाहारः, तत्र शय्यतेऽस्मिन्निति शयने वसतिः, आस्यते=उपविश्यतेऽस्मिन्निति-आसनंपीठफलकादिकं, वस्त्रते=आच्छाद्यते शरीरमनेनेति वस्त्रं=शाटकादिकं, भक्त=

न देखे। यदि न दे तो साधुको ऐसा क्रोध न करना चाहिए कि-'यह कैसा अविवेकी है कि इतना बहुत खाद्य स्वाद्य मौजूद होने पर भी साधुको नहीं देता।' यहां 'पंडिए' पदसे सत् और असत्का विवेक प्रगट किया है और उससे मनको जीतना सूचित किया है ॥ २७॥

इसीका विस्तार-पूर्वक कथन करते हैं-'सयणा०' इत्यादि।

यदि कोई गृहस्थ शय्या, आसन, वस्त्र, भक्त या पान सामने

જો ન આપે તો સાધુએ એવો ક્રોધ ન કરવો જોઇએ કે આ કેવો અવિવેકી છે ! અહીં આખું ખાદ્ય-સ્વાદ્ય હાજર હોવા છતાં પણ સાધુને આપતો નથી' અહીં પંડિए શબ્દથી સત્ અને અસત્નો વિવેક પ્રગટ કર્યો છે, અને તેથી મનને જીતવાનું સૂચિત કર્યું છે. (૨૭)

એનું વિસ્તારપૂર્વક કથન કરે છે-સયણા० ઇત્યાદિ.

જો કોઈ ગૃહસ્થ શય્યા, આસન, વસ્ત્ર, આહાર આદિ કોઈપણ

भोज्यं, पानं=पेयम् अददतः=अप्रयच्छतः, (अत्र सम्बन्धसामान्ये षष्ठी,) प्रत्यक्षेऽपि दृश्यमाने शयनादौ न कुप्येत्=कोपावेशेन चित्तविकृतिं न कुर्यादिति सूत्रार्थः॥२८॥

१ ४ ३ २ ५ ६ ७
मूलम्–इत्थियं पुरिसं वावि, डहरं वा महल्लगं ।
८ ९ १० १४ १२ ११ १३ १५
वंदमाणं न जाएज्जा, नो अ णं फरुसं वए ॥ २९ ॥

छाया—स्त्रियं पुरुषं वाऽपि, डहरं वा महान्तम् ।
वन्दमानं न याचेत, नो च तं परुषं वदेत् ॥ २९ ॥

सान्वयार्थः–इत्थियं=स्त्री वावि=अथवा पुरिसं=पुरुष डहरं=छोटा-बालक वा=या महल्लगं=बड़ा-जुवान या वृद्धा हो वंदमाणं=वन्दना करते हुएको न जाएज्जा=न जाँचे-उससे भिक्षाके लिए याचना न करे, (और दूसरे समय याचना करने पर यदि किसी कारण वश वह भिक्षा न दे तो) णं=उस गृहस्थके प्रति साधु फरुसं=कठोर वचन नो य=नहीं वए=बोले ॥२९॥

टीका—'इत्थियं' इत्यादि। स्त्रियम् अपिवा पुरुषं डहरं=बालकं, 'देशीयोऽयं शब्दः' जन्मतः पञ्चदशवर्षं यावत्, वा=अथवा महान्त=तरुण स्थविरं वा वन्दमानं=वन्दनां कुर्वन्तं न याचेत=न-भिक्षेत। वन्दनप्रवृत्तस्य गृहस्थस्य याचनायां चित्तविक्षेपादिना वन्दनान्तरायः, चित्तवैरस्यप्रसङ्गश्च-'कीदृशोऽयं कुक्षिम्भरिः साधुर्यद्वन्दनसमयेऽपि न धैर्यं दधाति, भिक्षायामेव दत्तचित्तो रङ्कव'–दित्यादि।

दिखाई देनेपर भी साधुको न दे तो भी साधु क्रोध न करें ॥ २८ ॥

'इत्थियं' इत्यादि। स्त्री, बालक, युवक (जुवान) या वृद्ध, वन्दना कर रहा हो तो उससे उस समय भिक्षाकी याचना नहीं करनी चाहिए। कोई वन्दना कर रहा हो और उससे याचना करे तो वन्दनामें अन्तराय पड़ती है, और गृहस्थके मनमें ऐसा विचार आता है कि–'देखो यह साधु कैसा पेटू (पेट-भरा) है कि वन्दना करते समय भी धीरज नहीं

હોવા છતા પણ સાધુને ન આપે તો પણ સાધુ ક્રોધ ન કરે (૨૮)

इत्थिय० ઇત્યાદિ સ્ત્રી, બાળક, જુવાન યા વૃદ્ધ વંદના કરી રહ્યા હોય તો તે વખતે તેમની પાસે ભિક્ષાની યાચના કરવી ન જોઇએ કોઇ વંદના કરી રહ્યા હોય અને તેમની પાસે યાચના કરવામા આવે તો વંદનામા અંતરાય પડે છે, અને ગૃહસ્થના મનમા એવો વિચાર આવે છે કે 'જુઓ, આ સાધુ કેવો પેટ ભરો છે કે વંદના કરતી વખતે પણ ધીરજ ધરતો નથી, રંકની પેઠે

अन्यदा याचितेऽपि भक्तपानाद्यभावादददाने तं च गृहस्थं परुषं=निष्ठुरवाक्यं न वदेत् मुनिरिति शेषः । यथा व्यर्थमेव स्वजन्धनचेष्टा, नाऽत्र साधुतोषाय, केवलं किंशुफल्गुसमच्छायरमणीयतामात्रमाकलयसी'त्यादि ॥२९॥

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९
मूलम्-जे न वंदे न से कुप्पे, वंदिओ न समुक्कसे ।
१० ११ १२ १३
एवमन्नेसमाणस्स, सामण्णमणुचिट्ठई ॥ ३० ॥

छाया—यो न वन्दते न तस्य कुप्येत्, वन्दितो न समुत्कर्षयेत् ।
एवमन्वेषमाणस्य, श्रामण्यमनुतिष्ठति ॥ ३० ॥

सान्वयार्थः—जे=जो गृहस्थ न वंदे=साधुको वन्दना न करे तो से=उस पर न कुप्पे=क्रोध न करे (और) वंदिओ=वन्दना किया हुआ न समुक्कसे=गर्वित न होवे-घमण्ड न करे। एवं=इस प्रकार अन्नेसमाणस्स=भिक्षाशुद्धिकी आराधना करनेवालेके सामण्णं=साधुपना-चारित्र अणुचिट्ठइ=आराधित स्थिर-होता है, अर्थात् मान अपमानमें समान रखनेवाले मुनिको ही सम्यक् प्रकारसे चारित्रकी आराधना होती है ॥३०॥

टीका-'जे' इत्यादि । यो गृहस्थः साधुं न वन्दते सेः=तस्य अवन्दमानस्य न कुप्येत्=नीहगयं विवेकविकलः, यन्मामुपस्थितं साधुमवमन्यते' इति कृत्वा

करता, रूककी तरह केवल भिक्षाकी चिन्ता कर रहा है। अन्य सुलभ याचना करने पर भी यदि गृहस्थ भिक्षा न दे तो कठोर वचन न बोले कि-'यहां रहने दे, तेरी वन्दना वृथा है, इससे साधुओंको सन्तोष नहीं हो सकता, तू टेसू (पलाश-केसूडा) के फूलकी नाईं दिखावटी रमणीयता (नम्रता) धारण करता है' इत्यादि ॥ २९ ॥

'जे' इत्यादि। कोई साधुको वन्दना न करे तो उसे उसपर कुपित न होना चाहिए कि-'यह कैसा अविवेकी है कि सामने उपस्थित साधुको

કેવળ ભિક્ષાની ચિંતા કરી રહ્યો છે બીજા સુલભ યાચના કરવા પણ જો ગૃહસ્થ ભિક્ષા ન આપે તો સાધુ કઠોર વચન ન બોલે કે અહિં રહેવા દે, તારી વન્દના વૃથા છે તેથી સાધુઓને સન્તોષ નથી થઈ શકતો, તું કેસૂડાના ફૂલની પેઠે દેખાવની રમણીયતા (નમ્રતા) ધારણ કરનારો છે ઇત્યાદિ (૨૯)

જે० ઇત્યાદિ કોઈ સાધુને વન્દના ન કરે તો સાધુએ તેના પર કુપિત ન થવું જોઇએ કે આ કેવો અવિવેકી છે કે આગળ ઉપસ્થિત સાધુનો અનાદર કરે છે

कोपावेशेन मनो विकृतं न विदध्यात् । वन्दितः=सार्वभौमादिनाऽपि नमस्कृतश्च न समुत्कर्षयेत् आत्मानमिति शेषः, 'अहमेतादृशो माननीयो जगति, यदेवंविधा नरेन्द्रादयोऽपि मम चरणौ प्रणमन्ती'-त्याद्यभिमानं न कुर्यादित्यर्थः । एवम्= उक्तप्रकारेण अन्वेषमाणस्य=जिनशासनमनुतिष्ठतः साधोः श्रामण्यं=साधुत्वं चारित्रमिति यावत् अनुतिष्ठति=स्थिरीभवति, मानापमानसमानमानसस्यैव साधोर्निरतिचारचारित्र सम्पद्यत इति भावः ॥ ३० ॥

स्वपक्षे चौर्यं निषेधयति-'सिया' इत्यादि ।

१ २ ३ ४ ५
मूलम्-सिया एगइओ लद्धुं, लोभेण विणिगूहइ ।
६ ७ ८ ९ १० ११ १२
मामेयं दाइयं संतं, दट्ठूणं सयमायए ॥ ३१ ॥

छाया—स्यात् एककः लब्ध्वा, लोभेन विनिगूहते ।
ममेदं दर्शितं सद्, दृष्ट्वा स्वयमाददीत ॥ ३१ ॥

अब स्वपक्ष-साधुपक्ष में चोरी का निषेध बताते हैं—

सान्वयार्थः-सिया=कदाचित्-अगर एगइओ=जघन्यप्रकृतिवाला अकेला गोचरी गया हुआ साधु लद्धुं=सरस अशनादि पाकर लोभेण=खानेके लोभसे (उसे) विणिगूहइ=छिपा लेवे-नीरस वस्तुको ऊपर रखकर सरस वस्तुको उसके नीचे दबा रखे, क्योंकि मम=मेरी दाइय संतं=दिखलाई हुई एयं=इस वस्तुको दट्ठूणं=सरस देखकर सयं=स्वय-आचार्य आदि खुद आयए=लेलेंगे अर्थात् मुझे नहीं देंगे या थोड़ी देंगे ॥३१॥

अनादर करता है?, तथा चक्रवर्त्ती आदि राजा-महाराजा भी वन्दना करें तो आत्मप्रशंसा (घमंड) न करे कि-'मैं संसारमें ऐसा माननीय हूँ कि ऐसे राजा महाराजा भी मेरे चरणोंमें गिरते हैं। इस प्रकार जिन-शासनमें स्थित साधुका चारित्र स्थिर (दृढ) रहता है, अर्थात् सत्कार और तिरस्कार होने पर अन्तःकरणमें विकार न करनेवाले अनगारका आचार निरतिचार पलता है ॥ ३० ॥

स्वपक्षमें चौर्यका निषेध करते हैं-'सिया' इत्यादि ।

તથા ચક્રવર્તી આદિ રાજા-મહારાજા પણ વંદના કરે તો આત્મપ્રશંસા (ઘમંડ) ન કરે કે હું જગતમા એવો માનનીય છુ કે એવા રાજા મહારાજા પણ મારા ચરણોમા પડે છે' એ રીતે જિનશાસનમા સ્થિત એવા સાધુનું ચારિત્ર સ્થિર (દૃઢ) રહે છે, અર્થાત્ સત્કાર અને તિરસ્કાર થતા પણ અતઃકરણમા વિકાર ન કરનારા અનગારનો આચાર નિરતિચાર પણે પલે છે (૩૦)

સ્વપક્ષમા ચૌર્યનો નિષેધ કરે છે-**सिया** ઇત્યાદિ

टीका—स्यात्=कदाचित् एकः=कश्चित्तथाप्रकृतिकः साधुः लब्ध्वा=प्राप्य आहारादिकमिति शेषः लोभेन=उत्कृष्टसरसवस्तुलिप्सया विनिगूहते=संगृहते-नीरसवस्तुजातस्योपरि कृत्वोत्कृष्टरसवद्वस्तु समपगूहते। अपह्नवे हेतुमाह-मयेदमुत्कृष्टं वस्तु 'दायए'=दर्शितं सत् दृष्ट्वा आचार्यादिः स्वयमेवाऽऽदास्यति=ग्रहीष्यति, न मह्यं दास्यति अल्पं वा दास्यतीति भावः ॥ ३१ ॥

अपह्नवकरणस्य दोषमाह-'अत्तट्ठा' इत्यादि।

मूलम्-अत्तट्ठागुरुओ लुद्धो, बहुं पावं पकुव्वई।
दुत्तोसओ य से होइ, निव्वाणं च न गच्छई ॥ ३२ ॥

छाया—आत्मार्थगुरुको लुब्धः, बहुपापं प्रकुरुते।
दुस्तोषकश्च स भवति, निर्वाणं च न गच्छति ॥ ३२ ॥

पूर्वोक्त आचरण करनेवाले साधु की क्या दशा होती है? सो बताते हैं—

सान्वयार्थः-अत्तट्ठागुरुओ=अपने स्वार्थ साधनमें लगा हुआ लुद्धो=मिठाका लोलुपी सेव्वह साधु बहुं=बहुत पावं=पाप पकुव्वई=करता है, य=और (इस भवमें) दुत्तोसओ=असन्तोषी होइ=बना रहता है, च=तथा निव्वाणं=मोक्षको न गच्छइ=नहीं पाता है, अर्थात् अनन्तसंसारी होकर चतुर्गतिमें भ्रमण करता है ॥ ३२ ॥

टीका—आत्मार्थगुरुकः=आत्मनः अर्थः=प्रयोजनमित्यात्मार्थः स एव गुरुकः=प्रधानं यस्य स तथोक्तः स्वार्थसाधनसमर्थ इत्यर्थः, यद्वा आत्मार्थमेव गुरुकं=प्रधानं वस्तु यस्य स तथोक्तः अन्याऽभिलषितोत्कृष्टरसवस्तुलाभाऽऽस्वादकः अत एव लुब्धः=मनोरमरसाभिलाषी सन् बहु=भूयः पापम्=आत्मसमाधिव्यघनकं दुष्कर्म

જો દુષ્ટપ્રકૃતિવાળો સાધુ ઉત્કૃષ્ટ સરસ આહાર પ્રાપ્ત કરીને એવા વિચારથી એને છુપાવે કે-હું એને બતાવીશ તો આચાર્ય આદિ એ લઈ લેશે અને મને નહિ આપે અથવા થોડોક જ આપશે' (૩૧)

अवहा० ઇત્યાદિ જે બીજાથી છુપાવીને સરસ આહાર કરનારો સ્વાર્થ સાધનમાં સમર્થ સાધુ મનોજ્ઞ રસનો અભિલાષી થઈને અત્યંત પાપકર્મ

करोति=विधत्ते, स चाऽस्मिन् जन्मनि दुस्तोषकः=अन्तप्रान्ताद्याहारेण दुःसम्पादनीयतोषः-असन्तोषी भवति, निर्वाणं=मोक्षं च न गच्छति=नोपैति।

'अत्तट्ठागुरुओ' इत्यनेन पुद्गलानन्दित्व, 'लुद्धो' अनेन मायापरत्वं तस्करवृत्तित्व च प्रकटितम्, 'दुत्तोसओ' इत्यनेन चेप्सितवस्त्वप्राप्तौ सन्तोषाभावः सूचितः॥ ३२॥

गुरुसमक्षापहारकमुक्त्वा गुरुपरोक्षतोऽपहारकमाह-'सिया' इत्यादि।

१ २ ५ ३ ४
मूलम्-सिया एगइओ लद्धुं, विविहं पाण-भोयणं।
६ ७ ८ ९ १० ११
भद्दगं भद्दगं भोच्चा विवन्नं विरसमाहरे ॥३३॥

छाया—स्यात् एककः लब्ध्वा, विविधं पान-भोजनम्।
भद्रकं भद्रकं भुक्त्वा, विवर्णं विरसमाहरेत् ॥ ३३ ॥

सान्वयार्थः-एगइओ=अकेला पूर्वोक्त स्वभाववाला रसलोलुपी साधु गोचरी गया हुआ सिया=कदाचित्-कोई वख्त ऐसा भी करे कि विविहं=नाना प्रकारके पाणभोयणं=आहार-पानीको लद्धुं=पाकर (उसमेंसे) भद्दगं-भद्दगं=अच्छे-अच्छे सरस आहारको भुच्चा=वहीं कहीं एकान्त स्थानमें खाकर विविन्नं=विकृत वर्ण-

---

पापकर्मका उपार्जन करता है। वह इस जन्ममें साधारण, नीरस आहारसे कभी सन्तुष्ट नहीं होता, न मोक्ष प्राप्त कर सकता है।

'अत्तट्ठागुरुओ' इस पदसे पुद्गलानन्दीपन, 'लुद्धो' पदसे मायाचारमें परायणता तथा तस्करवृत्ति (चोरी) और 'दुत्तोसओ' पदसे अभीष्ट वस्तु न मिलने पर असन्तोष सूचित किया है॥ ३२॥

गुरुसमक्षका अपहार कहकर अब गुरुके परोक्षका अपहार कहते हैं-'सिया' इत्यादि।

ઉપાર્જન કરે છે તે આ જન્મમા સાધારણ નીરસ આહારથી કદાપિ સંતુષ્ટ ન થતા મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી

અત્તટ્ઠાગુરુઓ એ પદથી પુદ્ગલાનદીપણુ, લુદ્ધો પદથી માયાચારમા પરાયણુતા તથા તસ્કરવૃત્તિ (ચૌર્યવૃત્તિ) અને દુત્તોસઓ પદથી અભીષ્ટ વસ્તુ ન મળવાથી ઉપજતો અસતોષ સૂચિત કર્યો છે (૩૨)

ગુરૂ સમક્ષનો અપહાર કહીને હવે ગુરૂની પરોક્ષનો અપહાર કહે છે-સિયા૦ ઇત્યાદિ

धाड़े पात्र चने आदिका पना सुधा सूप आदि जिसमें बहुत हों ऐसे (अन्य) विरसं=लवणादि रस रहित अशनादिको आहरेत्=उपाश्रयमें लावे ॥३३॥

टीका—स्यात्=कदाचित् एकतः=कश्चित् रसलोलुपी विविधं पान-भोजन लब्ध्वा भिक्षाचर्यायामेव यत्र-कुत्रचिदेकान्तिकमदेशे मद्रकं भद्रकम्=लवणादि बहुनिधानादिषु सरसं सशस्तमेव घृतपूराऽपूपादिकं भुक्त्वा विरसं=निष्कणं अष्टमणकादिविनिष्पन्नं सूपादिबहुलं विरसं=लवणादिरसरहितमकादिकम् आहरेत्=आनयेत् वसतावितिशेषः ॥३३॥

एवं करणे किं प्रयोजनम्? इत्याह-'जाणंतु' इत्यादि।

१२ १ १ ३ १ ४ १
जाणंतु-जाणन्तु ता इमे समणा, आययट्ठी अयं मुणी

१ ११ १० ८ १
संतुट्ठो सेवई पंतं, लूहवित्ती सुतोसओ ॥३४॥

छाया—जानन्तु तावत् इमे श्रमणाः आत्मार्थी अयं मुनिः।
सन्तुष्टः सेवते प्रान्तं, रूक्षवृत्तिः सुतोषकः ॥ ३४ ॥

वह ऐसा क्यों करता है? इसमें कारण कहते हैं—

सान्वयार्थः-ता=अथ इमे=ये उपाश्रयमें रहे हुए इतरे समणा=साधु (मुझसे इस प्रकार) जाणंतु=जानें कि अयं=यह मुणी=साधु आययट्ठी=मोक्षार्थी-आत्मार्थी है; संतुट्ठो=जैसा मिला उसीमें सन्तोष करनेवाला लूहवित्ती=सरस स्निग्धादि आहारकी अभिलाषारहित सुतोसओ=थोड़े आहारसे भी संतोषी है और पंतं=बासी कूसी तथा निस्सार अन्नादिका सेवई=सेवन करता है ॥३४॥

कदाचित् कोई रसलोलुपी साधु विविध प्रकारका पान भोजन पाकर अच्छा अच्छा भोजन भिक्षाचरीमें ही किसी एकान्त स्थानमें खावे, और पात्र चणक आदि अन्त-प्रान्त तथा बिना नमक वगैरहका ठंडा आहार उपाश्रयमें ले आवे ॥ ३३ ॥

ऐसा करनेका प्रयोजन कहते हैं—'जाणंतु' इत्यादि।

કદાચિત્ કોઈ રસલોલુપી સાધુ વિવિધ પ્રકારના પાન-ભોજન મેળવીને સારૂ-સારૂ ભોજન ભિક્ષાચરીમાં જ કોઈ એકાન્ત સ્થાનમાં ખાઈ લે અને પાત્ર ચણા આદિ અન્ત-પ્રાન્ત તથા મીઠા-મરચા વિનાનો નીરસ ઠંડો આહાર ઉપાશ્રયમાં લઈ આવે. (૩૩)

એમ કરવાનું પ્રયોજન શું છે?—આયંતુ૰ ઇત્યાદિ

टीका—तावत्=निश्चयेन इमे=मानसप्रत्यक्षविषयाः उपाश्रयस्थाः श्रमणाः=साधवः-'अयं मुनिः आत्मार्थी=आत्महितार्थी सन्तुष्टः=यथालब्धसन्तोषी रूक्षवृत्तिः= सरसाऽनभिकाङ्क्षी सुतोषकः=अल्पेनापि परितोषशीलः प्रान्तं=पर्युषितं निस्सारं वाऽन्नादिकं सेवते' इति मां जानन्तु ॥ ३४ ॥

किमर्थं स्वदोषगोपनमाचरती?-त्याह-'पूयणट्ठा' इत्यादि ।

१ २ ३
मूलम्-पूयणट्ठा जसोकामी, माणसम्माणकामए ।
४ ६ ५ ७ ८ ९
बहुं पसवई पावं, मायासल्लं च कुव्वइ ॥ ३५ ॥

छाया—पूजनार्थः यशःकामी, मानसम्मानकामुकः ।
बहु प्रसूते पाप, मायाशल्यं च कुरुते ॥३५॥

उपर्युक्त साधु के दोष बताते हैं—

सान्वयार्थः-पूयणट्ठा=वस्त्र-पात्रादि से सत्कार चाहनेवाला जसोकामी= अपने महत्त्व और प्रसिद्धिका इच्छुक माणसम्माणकामए=मान-सम्मानका अभिलाषी साधु बहुं=बहुत पावं=पाप-मोहनीयादि-को पसवई=पैदा करता है, च=और मायासल्लं=कपटरूप भावशल्यको कुव्वइ=उत्पन्न करता है। तात्पर्य यह है कि-हृदयमें खुबे हुए बाणके अग्रभागरूप द्रव्य-शल्यकी तरह हृदयमें रहा हुआ यह मायारूप भाव-शल्य मनुष्यको, अनन्त दुस्सह दुःखोंका कारणभूत चतुर्गतिक संसारमें घूमाता हुआ अविचलशान्तिमय सुखसे वञ्चित कर देता है ॥३५॥

ये उपाश्रयमें स्थित साधु मुझे ऐसा समझें कि-' यह साधु आत्मार्थी है, जैसा मिला उसीमें सन्तोषी है, सरस आहारकी आकांक्षा नहीं करता, थोड़े ही आहारसे सन्तुष्ट हो जाता है और साररहित ठंढा अन्त-प्रान्त आहारका सेवन करता है' ॥३४॥

अपना दोष छिपाता क्यों है? सो कहते हैं-'पूयणट्ठा' इत्यादि ।

આ ઉપાશ્રયમા રહેલા સાધુ મને એવો માને છે-'આ સાધુ આત્માર્થી છે, જેવો આહાર મળ્યો તેમા સતોષ માનનારો છે, સરસ આહારની આકાક્ષા કરતો નથી થોડા જ આહારથી સતુષ્ટ થઇ જાય છે, અને સારરહિત ઠંડા અત-પ્રાત આહારનું સેવન કરે છે,' (૩૪)

પોતાના દોષ કેમ છુપાવે છે ? તે કહે છે-પૂયણટ્ઠા૦ ઇત્યાદિ

टीका—पूजनार्थं =पूजने=वस्त्र पात्रा ऽन्न-पानादिना सत्कारः स एवार्थः=प्रयोजनं यस्य स तथोक्त प्रशस्तवस्तूपभोगार्थीत्यर्थः, अत एव यक्षःकामी=यक्ष=स्वमहत्त्वमसिद्धिम्वात्कामयते=इच्छतीति 'अहो! अयमेव सः' इत्येवं प्रशंसाया भिलाषीत्यर्थः, मानसम्मानकाङ्क्षुकः=मानश्च सम्मानश्चेति मान-सम्मानौ तयोः काङ्क्षुक इति विग्रहः, तत्र मान:=अभ्युत्थानादिलक्षण आदरः, सम्मान:=गुणोत्कीर्तनेन गौरवप्रकटनम्, आदरगौरवाभिलाषुक इत्यर्थः। एवं कुर्वन् साधुः किं सम्पादयतीति? त्याह बहु=प्रभूत पापं=दुष्कृतं प्रसूते=जनयति, च=पुनः माया स्वरूपं=माया=शाठ्येन मनोवाक्कायप्रवृत्तिः, सैव शल्यं=शल्यते=बाध्यते पीड्यते आत्माऽनेनेति विग्रहः, मायाशल्यरूप भावशल्य कुरुते=उत्पादयति, हृदयनिखात-त्रुटितबाणाग्रकल्पद्रव्यशल्यवदिदं मायाख्यं भावशल्यं हृदयस्थितं सत् निरन्तराऽनन्त-दुस्सहदुःखकारणीभवत् चतुर्गतिकसंसारे भ्रामयत् अखिलशान्तिसुखात् दूरीकरोति तादृश साधुमिति भावः ॥६५॥

अच्छे-अच्छे वस्त्र पात्र अन्न पान आदिसे अपना सत्कार चाहनेवाला, प्रशस्त वस्तुओंके भोगका लोलुपी, 'अहो! यह वही है' ऐसे यशका अभिलाषी, मान (आनेपर खड़ा होजाना) तथा सम्मान (गुणगान द्वारा गौरव प्रगट करना) की इच्छावाला साधु बहुत पापोंको तथा कपटरूप मायाशल्यको उत्पन्न करता है। छातीमें घुसकर वहीं टूट जानेवाले द्रव्य-शल्य (तीरकी नोंक) की तरह हृदयमें स्थित मायारूप भाव-शल्य निरन्तर असीम व्यथाका कारण होता है, तथा चतुर्गति संसारमें इधर उधर भटकाता हुआ अखिल शान्तिमय सुखसे उस साधुको वंचित (अलग) कर देता है ॥६५॥

અર્થ—પૂજાને અર્થે વસ્ત્ર પાત્ર-અન્ન-પાન આદિથી પોતાનો સત્કાર ઇચ્છનાર, પ્રશસ્ત વસ્તુઓના ઉપભોગનો લાલુપી—'અહો! એ આ જ છે' એવા યશનો અભિલાષી, માન (આવતા જ ઊભા થઈ જવું) તથા સન્માન (ગુણગાનદ્વારા ગૌરવ પ્રકટ કરવું) ની ઇચ્છાવાળો સાધુ બહુ પાપોને તથા કપટરૂપ માયા-શલ્યને ઉત્પન્ન કરે છે. છાતીમાં પેસીને ત્યાં જ તૂટી જનાર દ્રવ્ય શલ્ય (તીરની અણી) ની પેઠે હૃદયમાં રહેલ માયારૂપ ભાવ શલ્ય નિરંતર અસીમ વ્યથાનું કારણ બને છે તથા ચતુર્ગતિ સંસારમાં આમ-તેમ ભટકાવતા અખિલ શાન્તિમય સુખથી એ સાધુને વંચિત (વંચિત) કરી નાંખે છે (૬૫)

मद्यपानप्रतिषेधमाह-'सुरं वा' इत्यादि ।

५ ६ ७ ९ ८ १० ११ १२
मूलम्-सुरं वा, मेरगं वावि, अन्नं वा मज्जगं रसं ।
१३ १४ १५ १ ३ ४ २
ससक्खं न पिवे भिक्खू, जसं सारक्खमप्पणो ॥ ३६ ॥

छाया—सुरां वा मेरकं वाऽपि, अन्यद् वा माद्यकं रसम् ।
ससाक्षि न पिबेद् भिक्षुः, यशः संरक्षन् आत्मनः ॥३६॥

अब मद्यपान का दोष बताते हैं—

सान्वयार्थः-भिक्खू=साधु अप्पणो=अपने जसं=संयमको सारक्खं=बचाता हुआ सुरं=गौड़ी, माध्वी और पैष्टी, इन तीनों प्रकारकी मदिराको वा='वा' शब्दसे अथवा बारहों प्रकारकी मदिराको वावि=तथा मेरगं=सरकेको अन्न वा=और भी दूसरे प्रकारके मज्जगं=मदजनक भग गांजा अफीम चरस आदि मादक रसं=रस-द्रव्य-को ससक्खं=केवली भगवान्की साक्षीसे अर्थात् उनका ज्ञान सर्वव्यापक होनेसे एकान्तमें भी न पिवे=नहीं पिये ॥ मदिराके बारह भेद इस प्रकार हैं-(१) महुआ, (२) फणस, (३) द्राख, (४) खजूर, (५) ताड (ताडी), (६) गन्ना=शेरडी, (७) धावडीके फूल, (८) मक्खियोंकी शहद, (९) कैठ (कठोती), (१०) मधु (अन्य प्रकारकी शहद), (११) नारियल, और (१२) पिष्ट (आटा), मदिरा इन बारह वस्तुओंसे बनती है ॥३६॥

टीका—भिक्षुः आत्मनः=स्वस्य यशः=संयम संरक्षन् सुरां=मदिरां, सा च त्रिविधा-गौडी, माध्वी, पैष्टी चे'-ति । तत्र गौडी=गुडनिष्पादिता, माध्वी=मधु-(महुडा) संपादिता, पैष्टी=व्रीह्यादिपिष्टनिर्वृत्तेति । यद्वा 'पिट्ठेण सुरा होइ' इति

मद्य-पानका निषेध कहते हैं-'सुरं वा' इत्यादि ।

जो साधु अपने संयमकी रक्षा करना चाहते हैं उन्हें मदिरा या सिरका एकान्तमें भी कदापि न पीना चाहिए । मदिरा तीन प्रकारकी है (१) गौड़ी (२) माध्वी और (३) पैष्टी। गुड़से बनाई हुई गौडी, महुआसे बनाई हुई माध्वी तथा धान्य आदिके पिष्ट (आटे) से बनाई हुई पैष्टी कहलाती है । 'पिट्ठेण सुरा होइ' इस वचनसे यही जान पडता है कि-

---

મદ્યપાનનો નિષેધ કહે છે-सुरं वा० ઇત્યાદિ

જે સાધુ પોતાના સંયમની રક્ષા કરવા ઇચ્છે છે, તેણે મદિરા યા સરકો એકાંતમા પણ કદાપિ પીવો ન જોઇએ મદિરા ત્રણ પ્રકારની છે (૧) ગૌડી, (૨) માધ્વી, (૩) પૈષ્ટી ગોળમાથી બનાવેલી ગૌડી, મહુડામાથી બનાવેલી માધ્વી તથા ધાન્ય આદિના પિષ્ટ (આટા) માથી બનાવેલી પૈષ્ટી કહેવાય છે

पचनाद् बीजादिपिष्टनिर्वृत्तेव सुरेत्युच्यते। चन्द्रहासामिधं मधमिति वा। मैरेयं-सरकानामधेयं मधम्। अन्यद्वा माधवं=मद्जनकं रसम्। मादकत्वेन ह्लादजनिकं मधस्य वदितरस्य विशेषादेव सर्वस्य संग्रहः, तदुक्तमितरत्र-मदहेतुवचस्त्व मद्य मित्यभिधीयते' इति। द्वादशविधमद्यानि यथा—

"माध्वीकं पानसं द्राक्षं, खार्जूरं तालमैक्षवम्।
मैरेयं मालिकं टाङ्कं, माधूकं नारिकेलजम्॥१॥
सौक्ष्म्यमज्ञानिकारोत्थं, मद्यानि द्वादशैव च।" इति।

एतत्सर्वं सुरादिकं सतामपि न पिबेत्, साधिभिः केवल्यादिभिः सहेति सतामपि

पान्य आदिके आदेसे मदिरा बनती है। अथवा पेष्टी मदिरा 'चन्द्रहास' नामकी मदिरा समझनी चाहिए। इनके सिवाय भंग गाँजे आदि और कोई भी नशैली वस्तुका साधुको सेवन नहीं करना चाहिए जैसा कि कहा है—'मदके कारण-स्वरूप पिघले हुए पदार्थको मद्य कहते हैं।' मद्य बारह प्रकारके समझने चाहिये वे ये हैं—

"(१) महुआका, (२) पनसका, (३) दाखका, (४) खजूरका, (५) ताड़का (ताड़ी), (६) सांठेका, (७) मैरेय यौ धावड़ीके फूलका, (८) मालिक (मल्लियोंकी झाड़) का, (९) टंक (कपीठ-कैथ) का, (१०) मधूका, (११) नारियलका और (१२) पिष्ट (आटे) का बना हुआ मद्य। ये मद्यके मुख्य भेद बारह हैं।"

इन सबको केवली भगवानकी साक्षीसे न पिये। केवल भगवानकी

पिठेल सुरा होय એ વચનથી જેમ અહિંસા પડે છે કે—ધાન્ય આદિક આદિથી બનેલી મદિરા અને છે અથવા પેષ્ટી મદિરા 'ચન્દ્રહાસ' નામની મદિરા સમજવી જોઈએ તે ઉપરાંત બાકી, ગાંજા-ભાંગ વગેરે પણ કોઈ પણ નશાકારક વસ્તુનું સેવન સાધુએ ન કરવું જોઈએ કહ્યું છે કે—

મદના કારણ સ્વરૂપ પીગળેલા પદાર્થને મદ્ય કહે છે' મદ્ય બાર પ્રકારના સમજવા, તે નીચે મુજબ—

"(૧) મહુડાનો, (૨) ફણસનો, (૩) દ્રાક્ષનો (૪) ખજૂરનો (૫) તાડનો (તાડી), (૬) શેરડીનો, (૭) મૈરેય-ધાવડીનાં ફૂલનો, (૮) માલિક—મોગરો (૯) ટંક (કેળ)નો (૧૦) મધુનો, (૧૧) નારિયેળનો, અને (૧૨) પિષ્ટ (આટા) નો બનેલો મદ્ય એમ મદ્યના મુખ્ય ભેદ બાર છે

એ બધાને કેવળી ભગવાનની સાક્ષીએ પીવો નહિ. કેવળી ભગવાનની સાક્ષી

केवल्यादीनां साक्षित्वं कदापि क्वचिदपि प्रतिरोद्धुमशक्यं, तेषां सर्वज्ञत्वात्सर्वदर्शित्वाच्च, तेन एकान्तेऽपि न पिबेदित्यर्थः ॥३६॥

मूलम्-पियए एगओ तेणो, न मे कोई वियाणइ ।
तस्स पस्सह दोसाइं, नियडिं च सुणेह मे ॥ ३७ ॥

छाया—पिबति एककः स्तेनः, न मे कोऽपि विजानाति ।
तस्य पश्यत दोषान्, निकृतिं च शृणुत मे ॥३७॥

सान्वयार्थः-तेणो=जो भगवानकी आज्ञाके विना ग्रहण करनेवाला होनेके कारण चोर साधु एगओ=अकेला, एकान्तमें रहा हुआ अर्थात् अपने सहचर धर्मको भी छोड़ा हुआ, 'मे=मेरे-इस मदिरापान-को या मुझे कोई=कोईभी न वियाणइ=नहीं जानता है' (ऐसा समझ कर) पियए=मदिरा पीता है, तस्स=उस साधुके दोसाइं=संयममें मलिनता पैदा करनेवाले दोषोंको पस्सह=देखो, च=और नियडिं=एक कपटको छिपानेके लिए किये जानेवाले दूसरे कपटको मे=मेरेसे सुणेह=सुनो ॥३७॥

टीका—'पियए' इत्यादि । यः स्तेनः तीर्थङ्करानादिष्टत्वेनाऽदत्ताऽऽदायित्वाच्चौरः, एककः=एकान्तस्थितः आत्मसहचरं धर्ममपि विहाय वर्त्तमानः सन् 'न मे=न मां, न मम सुरादिपानं वा कोऽपि विजानाति' इति मत्वा पिबति=गलविलाधःसयोगानुकूलव्यापारविषयं करोति सुरादिकमिति शेषः, तस्य=द्रव्यलि-

साक्षी कभी कहीं नहीं रुक सकती, क्योंकि वे सर्वदर्शी हैं, अतः तात्पर्य यह हुआ कि एकान्तमें भी मद्य न पिये ॥ ३६ ॥

'पियए' इत्यादि । हे शिष्य ! भगवान् तीर्थङ्करकी आज्ञाके विना ग्रहण करनेवाला, अत एव चोर, आत्माके सहचर धर्मको भी त्याग कर एकान्तमें स्थित होकर ऐसा समझता है कि-'मुझे या मेरे मदिरा-पानको कोई नहीं जानता' ऐसा जानकर मदिरा-पान करता है, उस द्रव्यलिंगी

કદાપિ કયાય રોકાતી નથી, કારણ કે તે સર્વદર્શી છે, એટલે તાત્પર્ય એ છે કે એકાતમા પણ મદ્ય પીવો નહિ (૩૬)

पियए० ઇત્યાદિ હે શિષ્ય ! ભગવાન્ તીર્થંકરની આજ્ઞા વિના ગ્રહણ કરનાર એટલે ચોર, આત્માના સહચર ધર્મને પણ ત્યાગીને એકાતમા સ્થિત થઈને એમ સમજે છે કે-'મારા આ મદિરાપાનને કોઇ જાણતુ નથી' એમ સમજીને જે મદિરાપાન કરે છે તે દ્રવ્યલિંગી સાધુના સયમને દૂષિત કરનારી ચેષ્ટાઓ

क्षिप्तः साधोः दोषान्=संयमसाक्षिप्तकारिचेष्टाविशेषान् पश्यत=जानीत यूयम्, च=पुनः निकृतिं=पूर्वकृतकपटाचरणाय कपटान्तरकरणसक्तां मायां, मद्यपानं सुरापानं, द्वितीयमसत्यभाषणेन तत्संगोपनमिति भावः, मे=मम निकृष्टतः तत्त्वम् शृणुत=अवधारीकुरुत। गुरुः शिष्यानामन्त्र्य कथयतीति भावः ॥३७॥

पूर्वप्रतिज्ञातदोषान्नुपदर्शयति-'चउहं' इत्यादि ।

चउण्हं खुड्डियाणं तस्स, मायामोसं च भिक्खुणो।
सययं च असाहुया ॥ ३८ ॥

छाया—चतुर्णां खौड्डिकानां तस्य, मायामृषां च भिक्षोः ।
सततञ्च असाधुता ॥३८॥

सान्वयार्थः—तस्स=उस मदिरा पीनेवाले भिक्खुणो=साधुको खुड्डियाणं मद्यपान संबन्धी आसक्ति मायामोसं=कपट च=और मोस=झूठ अयसो=अपकीर्ति य=तथा अनिव्वाणं=अशांति, ये सब दोष सययं=निरन्तर चउण्हं=चारों ही च=और (आखिर उसके) असाहुया=असाधुता को भावी है, अर्थात् वह असाधुपनको प्राप्त हो जाता है, यानी चारित्रसे भ्रष्ट हो जाता है ॥३८॥

टीका-तस्य=सुरापायिनः भिक्षोः=साधोः सततं=निरन्तरं खौड्डिकानां=मद्यपानविषयासक्तिः, च=पुनः, मायां=निकृतिः, मृषां=असत्यमाषणम्, यद्वा 'माया

साधुके संयमको दूषित करनेवाली चेष्टाओं (दोषों) को तो देखो : एक तो मदिरापानका मायाचार, फिर उसे छुपानेके लिए दूसरे अनेक मायाचार और मृषावाद आदिका सेवन किया जाता है सो मुझसे सुनो, अर्थात् गुरुमहाराज शिष्यको आमन्त्रित करके कथन करते हैं॥ ३७॥

पूर्वप्रतिज्ञात दोष कहते हैं-'चउहं' इत्यादि ।

मदिरापान करनेवाला साधु सदा मदिरा पीनेमें ही मग्न रहता है। वह मायाचार करता है, मृषा बोलता है, अपयश कपट-सहित झूठ

(दोषे)ने तो जुओ। जेह तो मदिरापानने मायाचार, वली तेने छुपाववा माटे बीजा अनेक मायाचार अने मृषावाद आदिनुं सेवन कराववामां आवे छे ते माटी कहेवी अत्यंत—अर्थात् गुरु महाराज शिष्यने आमंत्रित करीने कथन करे छे (३७)

पूर्वप्रतिज्ञात दोषने कहे छे—चउहं० इत्यादि.

मदिरापान करनार साधु सदा मदिरा पीवामां ज मग्न रहे छे. ते मायाचार करे छे मृषा बोले छे अपयश कपटसहित खोटुं बोले छे इत्यादी दोषने

मोसं' इत्येकं पदं तेन मायया सह मृषा मायामृषा=परप्रतारणपूर्वकमसत्यभाषणमित्यर्थः, च=पुनः, अयशः=असद्वृत्तत्वेनाऽपकीर्त्तिः, अनिर्वाणम्=अनुपशान्तिरतृप्तिः उत्तरोत्तरस्पृहावर्द्धनात्, च=तथा असाधुता=असंयतत्वं साधुचिताचारराहित्येन साधुपदाऽनर्हत्वमित्यर्थः, वर्द्धते=वृद्धिं गच्छति ।

'सुंडिया' इत्यनेन मद्यपायिनो मद्यासक्तिरपरिहार्या भवतीति सूचितम् । मद्यासक्तौ सत्यां माया मृषा च कदापि तं न विजहाति, मायामृषावृद्धौ स्वपरपक्षे निन्दाऽवश्यम्भाविनी, निन्दायामपि सत्यां मद्यपानासक्तस्याऽनिर्वृतिः साहचर्यं न मुञ्चति, तथा सति सर्वथा साधुपदानधिकारित्वमुपजायतेऽतः सर्वानर्थमूलं मद्यपानमिति बोध्यम् ॥३८॥

बोलता है । दुराचारी होनेके कारण उसकी अपकीर्त्ति फैल जाती है । उसकी लोलुपता अधिकाधिक बढती चली जाती है-उसे कभी तृप्ति नहीं होती । तथा मुनिके योग्य आचरणसे हीन होनेके कारण वह साधु कहलाने योग्य नहीं रहता, अतः उसकी असाधुता बढती है ।

'सुंडिया' पदसे यह सूचित किया है कि शराबीकी शराब पीनेकी आदत छूटनी कठिन होती है । मदिरामें आसक्ति होने पर माया-मृषा मदिरापायीका काना-पीछा नहीं छोड़ती, अर्थात् वह माया-मृषा दोषोंमें तत्पर रहता है । माया और मृषाकी वृद्धि होनेपर स्वपक्ष परपक्षमें निश्चय ही निन्दा होती है और निन्दा होनेपर भी मदिरा पानमें मस्त होकर मदिरा-पान नहीं त्यागता । ऐसी अवस्थामें वह साधु कहलाने योग्य बिलकुल ही नहीं रहता ॥ ३८ ॥

કારણે તેની અપકીર્તિ ફેલાઇ જાય છે, એની લોલુપતા અધિકાધિક વધતી જાય છે, તેથી કદાપિ તૃપ્તિ થતી નથી મુનિને યોગ્ય આચરણથી હીન હોવાને કારણે એ સાધુ કહેવાવાને યોગ્ય નથી રહેતો, એટલે એની અસાધુતા વધે છે.

'सुंडिया' શબ્દથી એમ સૂચિત કર્યું છે કે શરાબીની શરાબ પીવાની આદત છૂટવી કઠિન હોય છે મદિરામા આસકિત થતા માયા-મૃષા મદિરાપાન કરનારનો પીછો છોડતી નથી, અર્થાત્ એ માયા-મૃષા દોષોમા તત્પર રહે છે માયા અને મૃષાની વૃદ્ધિ થતા સ્વ-પક્ષ પર-પક્ષમા જરૂર નિંદા થાય છે, અને નિંદા થતા છતા પણ મદિરાપાનમા મસ્ત થઈને તે મદિરાપાન ત્યાગતો નથી એવી અવસ્થામા તે જરાએ સાધુ કહેવાવાને યોગ્ય રહેતો નથી (૩૮)

उक्तमेवार्थं प्रकारान्तरेण द्रढयति—'निच्चुव्विग्गो' इत्यादि ।

मूलम्—निच्चुव्विग्गो जहा तेणो, अत्तकम्मेहिं दुम्मई ।
तारिसो मरणंतेऽपि, नाराहेइ संवरं ॥ ३९ ॥

छाया—नित्योद्विग्नः यथा स्तेनः, आत्मकर्मभिर्दुर्मतिः ।
तादृश मरणान्तेऽपि, न आराधयति संवरम् ॥ ३९ ॥

शब्दार्थः—जहा=जिस प्रकार तेणो=चोर अत्तकम्मेहिं=अपने किये हुए दुच्चरिएहिं से निच्चुव्विग्गो=हमेशा व्याकुल बना रहता है, उसी प्र तारिसो=मदिरा पीनेवाला यह दुम्मई=दुर्बुद्धि साधु भी नित्य उद्वि बना रहता है, फिर वह मरणंतेवि=मरण समय तक भी संवरं=संवरधर्म को नाराहेइ=नहीं आराध सकता है, अर्थात् वह साधु निरन्तरीय चारित्रसे रहित रहता है ॥३९॥

टीका—यथा स्तेनः=तस्करः आत्मकर्मभिः=स्वकीयदुश्चरितैः नित्योद्विग्न सदा व्याकुलः चित्तोपशान्तिरहितो भवति, तादृशः=स्तेनसदृशः, यथा चौर 'मदीयमिदं दुश्चरितं कोऽपि मा विद्यात्, अन्यथा राजगृहीतस्य मम प्राणापह रो भवे' दिति चिन्तया क्वाचिदपि चेतसि नोपशान्तिं गच्छति, तथा मद्यसेवी साधुरपि स्वकीये दुश्चरिते प्रकटिते सति पूजासत्कारविप्रतिपत्तिरूपा स्वद्रव्य

इसी विषयको दूसरी तरहसे कहते हैं—'निच्चुव्विग्गो' इत्यादि ।

जैसे चोर अपने कुकर्मोंके कारण सदा व्याकुल बना रहता है अर्थात् उसे सदा यही भय बना रहता है कि मेरे कुकर्मको कोई जान न ले, नहीं तो राजा मुझे पकड़ लेगा और प्राणोंसे हाथ धोना पड़ेगा । इस प्रकारकी चिन्तासे चोरके चित्तमें सदा धुक धुकी (खल-बली) मची रहती है । उसी प्रकार मदिरा-पान करनेवाले मुनिके मनमें हमेशा असमाधि रहती है कि—कहीं मेरा मदिरा पानका दुराचार प्रगट न हो जाय, नहीं तो मान सम्मान सब मिट जायगा । इस प्रकारकी आशंकासे वह

બીજા વિષયને બીજી રીતે કહે છે—નિચ્ચુવ્વિગ્ગો૦ ઇત્યાદિ.
જેમ ચોર પોતાના દુષ્કર્મોને કારણે સદા વ્યાકુળ રહ્યા કરે છે અર્થાત્ તેને સદા એવો ભય રહે છે કે મારાં દુષ્કર્મને કોઈ જાણી ન લે, નહિ તો રાજા મને પકડી લેશે અને પ્રાણ ગુમાવવા પડશે. એ પ્રકારની ચિંતાથી ચોરના ચિત્તમાં સદા અકળામણ મચ્યા કરે છે એજ રીતે મદિરાપાન કરનાર મુનિના મનમાં હમેશા અસમાધિ રહે છે કે—કયાંક મારો મદિરાપાનનો દુરાચાર પ્રગટ ન થઈ જાય, નહિ તો માન સન્માન સર્વ મિટ જાયગા. આ પ્રકારની આશંકાથી તે

दुष्कृतसंगोपनाय नवनवमायामृषाकल्पितवचनरचनादिनानाप्रकारकोपायमनुसंदधानो न जातु संयमसमाधिमधिगच्छतीति भावः । दुर्मतिः=विपर्यस्तबुद्धिः साधुः, मरणान्तेऽपि मरणावधिसमयेऽपि संवरं=सर्वसावद्यविरतिलक्षणं चारित्रं कदापि नाराधयति=न निष्पादयति, चारित्रसाधकशुद्धपरिणामाभावात् ।

'निच्चुव्विग्गो' इत्यनेन पापात्मनां नित्यशङ्कितत्वं सूचितम् । 'दुम्मई'-पदेन व्यसनिना मतिमालिन्यमवश्यम्भावीत्याविष्कृतम् ॥ ३९ ॥

मूलम्-आयरिए[२] नाराहेइ[६] समणे[५] आवि[४] तारिसो[३] ।
गिहत्था[८] वि[९] णं[१२] गरिहंति[१३], जेण[७] जाणंति[११] तारिसं[१०] ॥ ४० ॥

छाया—आचार्यान् नाराधयति, श्रमणाँश्चापि तादृशः ।
गृहस्था अपि तं गर्हन्ते, येन जानन्ति तादृशम् ॥४०॥

सान्वयार्थः-तारिसो=उस-पूर्वोक्त-प्रकारका दुराचारी साधु आयरिए=रत्नाधिकोंको अवि य=तथा समणे=साधुओंको भी नाराहेइ=विनय वैयावच्च आदिसे नहीं आराध सकता है, जेण=जिस कारणसे गिहत्था वि=गृहस्थ भी णं=

अपने किये हुए दुराचारको छिपानेके लिए मायाचार और असत्य आदिके नये-नये उपाय सोचा करता है। उसकी संयम सम्बन्धी समाधि किसी प्रकार भी नहीं रहती। ऐसा दुर्बुद्धि साधु मृत्युकी अवधिके समय भी सर्वसावद्ययोगके त्यागरूप संवर की आराधना नहीं करता, क्योंकि उसके वैसे विशुद्ध भाव नहीं होते।

'निच्चुव्विग्गो' इससे ऐसा सूचित किया है कि पापी सदा सशंक रहता है। 'दुम्मई' पदसे यह प्रगट किया है कि कुव्यसनीकी मतिमें मलिनता अवश्य आजाती है ॥ ३९ ॥

પોતાના દુરાચારને છુપાવવાને માયાચાર અને અસત્ય આદિના નવા નવા ઉપાયો વિચાર્યા કરે છે એની સંયમ સબંધી સમાધિ કોઈ પ્રકારે રહેતી નથી એવો દુર્બુદ્ધિ સાધુ મૃત્યુની અવધિના સમયે પણ સર્વસાવદ્યયોગના ત્યાગરૂપ સંવરની આરાધના કરતો નથી, કારણ કે તેના એવા વિશુદ્ધ ભાવ થતા નથી

निच्चुव्विग्गो શબ્દથી એમ સૂચિત કરવામા આવ્યુ છે કે પાપી સદા સશંક રહે છે दुम्मई શબ्दथी એમ પ્રકટ કર્યુ છે કે દુર્વ્યસનીની મતિમા મલિનતા અવશ્ય આવે છે (૩૯)

उसे तारिसं=उस प्रकारका अर्थात् मद्य पीनेवाला जाणंति=जानते हैं (कि वे उसकी) गरिहंति=निन्दा करते हैं ॥४०॥

टीका—'आयरिए' इत्यादि । आरक्षः=पुरोदीरितदुराचारशीलः साधुः आचार्यान् अपिच अग्रण्याम्=रत्नाधिकान् साधून् नाराधयति अकलुषितान्तःकरणत्वादिति भावः, येन हेतुना गृहस्था अपि तादृशं=तथाविधं दुराचारिणं जानन्ति येन हेतुना अयं=एवं साधुं गर्हन्ते=निन्दन्ति, स सकलजननिन्दनीयो भवतीति सूत्रार्थः ॥ ४० ॥

अकृत्यसेवित्वदोषादुपसंहरन्नाह—'एवं तु' इत्यादि ।

एवम्-एव तु अगुणप्पेही, गुणाण च विवज्जए ।
तारिसो मरणंतेवि, नाराहेइ संवरं ॥ ४१ ॥

छाया—एवं तु अगुणप्रेक्षी, गुणानां च विवर्जकः ।
तादृश मरणान्तेऽपि, नाराधयति संवरम् ॥४१॥

सान्वयार्थः—एवं तु=इस प्रकार अगुणप्पेही=प्रमादादि दोषोंका ग्रहण करने वाला च=और गुणाणं=ज्ञानादि गुणोंका विवज्जए=त्यागी तारिसो=उस प्रकारका साधु मरणंतेवि=मरणकालमें भी संवरं=संवर-चारित्रकी नाराहेइ=आराधना नहीं कर सकता ॥४१॥

टीका—एवम्=उक्तरीत्या तु अगुणप्रेक्षी=दोषदर्शी प्रमादादिदोषनिरत

'आयरिए' इत्यादि। ऐसा दुराचारी साधु आचार्य तथा रत्नाधिक श्रमणकी भी आराधना नहीं करता, क्योंकि उसका अन्तःकरण कलुषित होजाता है, जिससे कि गृहस्थ भी उस साधुको पहचान लेते हैं और उसकी निन्दा करते हैं। तात्पर्य यह है कि ऐसा साधु सबका निन्दनीय बन जाता है ॥ ४० ॥

'एवं तु' इत्यादि। प्रमाद आदि दोषोंमें लीन, सम्यग्ज्ञान-दर्शन

आयरिए० ઇત્યાદિ. એવો દુરાચારી સાધુ આચાર્ય તથા રત્નાધિક શ્રમણની પણ આરાધના કરતો નથી, કારણ કે એનું અન્તઃકરણ કલુષિત થઈ જાય છે, જેથી ગૃહસ્થ પણ એ સાધુને પિછાણી લે છે અને એની નિંદા કરે છે તાત્પર્ય એ છે કે એવો સાધુ સૌને નિંદનીય બની જાય છે (૪૦)

एवं तु० ઇત્યાદિ. પ્રમાદ આદિ દોષોમાં લીન, સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર

इत्यर्थः, गुणानां च=ज्ञानदर्शनचारित्रलक्षणानां क्षान्त्यादीनां वा विवर्जकः=परित्यागकः गुणाऽनाराधक इत्यर्थः, तादृशो मरणान्तेऽपि संवरं नाराधयतीति व्याख्यातपूर्वं सुगमं चेति ॥ ४१ ॥

पूर्वोक्तदोषपरित्यागिनो गुणानाह–'तवं' इत्यादि ।

५ ६ ३ ७ ६ ८

मूलम्–तवं कुव्वइ मेहावी, पणीयं वज्जए रसं ।

२ १ ४

मज्जप्पमायविरओ, तपस्सी अइउक्कसो ॥ ४२ ॥

छाया—तपः कुरुते मेधावी, प्रणीतं वर्जयति रसम् ।

मद्यप्रमादविरतः, तपस्वी अत्युत्कर्षः ॥४२॥

सान्वयार्थः–मज्जप्पमायविरओ=जो मद्य और प्रमादसे रहित तवस्सी=तपस्वी साधु मेहावी=आगमोक्त मर्यादामें चलनेवाला अइउक्कसो=घमंड नहीं करता हुआ तवं=तपस्या कुव्वइ=करता है, (और) पणीयं=स्निग्ध रसं=रसवाले पदार्थ घी दूध घेवर आदिको वज्जए=त्यागता है ॥४२॥

टीका—यः तपस्वी=साधुः मद्यप्रमादविरतः=मादयति=विवेकविकलीकरोत्यात्मानमिति मद्यं=मादकद्रव्यं, तदेव प्रमादजनकत्वात्प्रमाद इति मद्यप्रमादस्तस्माद्विरतस्तद्वर्जक इत्यर्थः, मेधावी=आगमोक्तविध्यनुस्मरणशीलः संयममर्यादाऽवस्थित इत्यर्थः, अत्युत्कर्षः=उत्कर्षः='अहं तपस्वी'-त्याद्यभिमानस्तमतिक्रम्य=उल्लङ्घ्य=परित्यज्य वर्त्तत इति अत्युत्कर्षः, तपःप्रधानगुणाभिमानशून्यः सन् तपः=

चारित्र तथा क्षान्ति आदि गुणोंका त्याग करनेवाला ऐसा साधु मृत्युसमय भी संवरकी आराधना नहीं करता ॥ ४१ ॥

पूर्वोक्त दोषोंके त्यागीके गुण कहते हैं–' तवं ' इत्यादि ।

जो तपस्वी साधु आत्माको विवेक-विकल बनानेवाले शराबसे विरत रहते हैं, प्रवचन-प्रतिपादित संयम-मर्यादामें स्थित हैं, ' सबसे बड़ा तपस्वी मैं ही हूँ ' ऐसा तपका दर्प (अभिमान) नहीं करते हुए चतुर्थ

તથા ક્ષાન્તિ આદિ ગુણોનો ત્યાગ કરનાર એવો સાધુ મૃત્યુ સમયે પણ સંવરની આરાધના કરતો નથી. (૪૧)

પૂર્વોક્ત દોષોના ત્યાગીના ગુણ કહે છે–तवं० ઇત્યાદિ

જે તપસ્વી સાધુ આત્માને વિવેકવિકળ બનાવનાર શરાબથી વિરત રહે છે, તે પ્રવચન-પ્રતિપાદિત સંયમમર્યાદામા સ્થિત રહે છે, 'સૌથી મોટો તપસ્વી હું છું' એવો તપનો દર્પ (અભિમાન) ન કરતા ચતુર્થભક્ત આદિ તપ કરે છે,

चतुर्थभक्तादिकं करोति पुनरपि प्रणीतं=गलत्स्नेहबिन्दुकं गुडस्नेहं वा भोज्यं, तेषां क्षीरगावं कृसरादि, गुडस्नेहं घृतपूरादिकं, रसं=घृतदुग्धादिकं वर्जयन्ति त्यजन्ति ॥४२॥

मूलम्-तस्स पस्सह कल्लाणं, अणेगसाहुपूइयं ।
विउलं अत्थसंजुत्तं, कित्तइस्सं सुणेह मे ॥ ४३ ॥

छाया—तस्य पश्यत कल्याणम्, अनेकसाधुपूजितम् ।
विपुलार्थसंयुक्तं, कीर्तयिष्यामि शृणुत मे ॥४३॥

सान्वयार्थं —तस्स=उस साधुके अणेगसाहुपूइयं=अनेक मुनियोंके द्वारा विउलं=मुक्तिपदका साधक होनेसे महान् अत्थसंजुत्तं=मोक्षरूप अर्थ-प्रयोजनसे युक्त ऐसे कल्लाणं=कल्याण-संयम-को पस्सह=देखो, (और मैं उसके गुणोंको) कित्तइस्सं=वर्णन करूंगा, (तुम) मे=मुझसे सुणेह=सुनो ॥४३॥

टीका—'तस्स' इत्यादि । तस्य=उक्तगुणवतः साधोः अनेकसाधुपूजितं=मुनिवृन्दवन्दितं विपुलं=महत् मुक्तिपदसाधकत्वात्, अर्थसंयुक्तम्=अर्थः=मुक्तिर्वा मनोज्ञत्वे मोक्षलक्षणः तेन संयुक्तं=संगतिं तत्फलदातृत्वात्, कल्याणं=निरन्तरं सातावेदनीयसंयमं पश्यत=आलोकयत भो शिष्याः ! इति शेषः । कीर्तयिष्यामि=गुणान् वर्णयिष्यामि मे=मम सकाशात् शृणुत=आकर्णयत ॥४३॥

सक्त आदि तप करते हैं, तथा घेवर आदि प्रणीत भोजनको और घी दूध आदि पुष्टिकर रसोंको त्याग देते हैं ॥ ४२ ॥

'तस्स' इत्यादि । हे शिष्य ! उस उक्तगुणविशिष्ट साधुके अनेक-मुनि-समूहसे प्रशंसित, मुक्तिपदका साधक होनेसे महान्, मोक्षरूपी अर्थसे युक्त, अनन्त सुखदाता कल्याण अर्थात् संयमको देखो ! मैं उसके गुणोंका वर्णन करूंगा, तुम मुझसे सुनो ॥ ४३ ॥

તપ જેવા આદિ પ્રણીત ભોજનને અને ઘી-દૂધ આદિ પુષ્ટિકારક રસોને ત્યાગે છે (૪૨)

તસ્સ૦ ઇત્યાદિ હે શિષ્ય ! ઉક્તગુણવિશિષ્ટ જેના સાધુના અનેક-મુનિ-સમૂહથી પ્રશંસિત, મુક્તિપદનો સાધક હોવાથી મહાન્ મોક્ષરૂપી અર્થથી યુક્ત, અનંતસુખદાતા કલ્યાણ અર્થાત્ સંયમને જુઓ ! જેના ગુણોનું વર્ણન કરીશ, તે તમે સાંભળો (૪૩)

१ २ ३ ४ ५ ६
मूलम्-एवं तु गुणप्पेही, अगुणाणं च विवज्जए ।
७ ८ ९ ५
तारिसो मरणंतेवि, आराहेइ संवरं ॥ ४४ ॥

छाया—एवं तु गुणप्रेक्षी, अगुणानां च विवर्जकः ।
तादृशः मरणान्तेऽपि आराधयति संवरम् ॥४४॥

सान्वयार्थः-एवं तु=इस प्रकार गुणप्पेही=ज्ञानादि गुणोंके ग्रहण करनेमें तत्पर च=और अगुणाणं=प्रमादादि दोषोंका विवज्जए=त्यागी तारिसो=इस प्रकारका साधु मरणतेवि=मरणान्त-समयमें अवश्य, अथवा मरणान्त कष्ट पड़नेपर भी संवरं=चारित्रको आराहेइ=आराधता है-नहीं छोड़ता है ॥४४॥

टीका—'एवं तु' इत्यादि । एवं तु गुणप्रेक्षी=गुणदर्शी ज्ञानादिगुणोपार्जनदत्तचित्त इत्यर्थः, अगुणाना च=प्रमादादिदोषाणां विवर्जकः=परित्यजनशीलः तादृशः =तथाविधःसाधुर्मरणान्ते=मरणसमये अपि=निश्चयेन संवरं=चारित्रम् आराधयति= सेवते। यद्वा मरणान्तेऽपि=मरणसमक्लेशोपस्थितावपि संवरमाराधयति न परित्यजतीत्यर्थः ॥४४॥

२ ५ ३ ४ १
मूलम्-आयरिए आराहेइ, समणे यावि तारिसो ।
७ ८ ६ १२ ६ ११ १०
गिहत्था वि णं पूयंति, जेण जाणंति तारिसं ॥ ४५ ॥

छाया—आचार्यान् आराधयति, श्रमणान् अपि च तादृशः ।
गृहस्था अपि त पूजयन्ति, येन जानन्ति तादृशम् ॥ ४५ ॥

सान्वयार्थः-तारिसो=पूर्वोक्त गुणवाला साधु आयरिए=आचार्यादिकोंकी अवि य=और समणे=साधुओंकी भी आराहेइ=आराधना करता है, जेण=जिस

'एवं तु' इत्यादि । इस प्रकार ज्ञानादि-गुणोंके उपार्जनमें लीन, प्रमाद आदि अवगुणोंके त्यागी ऐसे साधु मृत्यु समयमें अवश्य संवर=चारित्र-धर्मकी आराधना करते है । अथवा मृत्युके समान कष्ट उपस्थित होनेपर भी वे संवरकी आराधना करते हैं, अर्थात् उस समय भी वे संवरका त्याग नहीं करते ॥४४॥

एवं तु० इत्यादि એ રીતે જ્ઞાનાદિ-ગુણોના ઉપાર્જનમા લીન, પ્રમાદ આદિ અવગુણોના ત્યાગી એવા સાધુઓ મૃત્યુ સમયે અવશ્ય સવર=ચારિત્ર-ધર્મની આરાધના કરે છે અથવા મૃત્યુસમાન કષ્ટ ઉપસ્થિત થતા પણ તેઓ સવરની આરાધના કરે છે, અર્થાત્ એ સમયે પણ તેઓ સવરનો ત્યાગ કરતા નથી (૪૪)

कारणस गिहत्थावि=गृहस्थ भी णं=उसे तारिस-उस प्रकारका जाणंति=जानते हैं, (अतः उसका) पूयंति=वस्त्र पात्रादिसे सम्मान करते हैं, तथा साधु भी उसकी प्रशंसा करते हैं ॥४५॥

टीका—'आयरिए' इत्यादि। तादृशः=उक्तगुणविशिष्टः साधुः आचार्यान् श्रमणांश्चाप्याराधयति=स्वकीयसंयमोत्कर्षेणाऽऽचार्यादीन् प्रसादयतीत्यर्थः, तेन हेतुना गृहस्थाः तं=साधुं तादृशं=तथाविधं जानन्ति तेन कारणेन पूजयन्ति वस्त्रपात्रादिपुरस्कारेण मानयन्ति। 'अपि' शब्देन न केवलं गृहस्थाः किन्तु साधवोऽपि पूजयन्ति=प्रशंसन्तीति सूत्रार्थः ॥४५॥

मूलम्-तवतेणे वयतेणे, रूवतेणे य जे नरे।
आयारभावतेणे य, कुव्वइ देवकिब्बिसं ॥ ४६ ॥

छाया—तपःस्तेनो वचःस्तेनो, रूपस्तेनश्च यो नरः।
आचारभावस्तेनश्च, कुरुते देवकिल्बिषम् ॥४६॥

सान्वयार्थः—जे=जो नरे=साधु तवतेणे=तपस्याका चोर-दूसरेकी तपस्याको अपनेमें आरोप करनेवाला, वयतेणे=वचनका चोर दूसरेके व्याख्यानका अपनेमें आरोप करनेवाला, य=तथा रूवतेणे=रूपका चोर दूसरेके रूपका अपनेमें आरोप करनेवाला, य=और आयारभावतेणे=आचारका चोर-दूसरेके ज्ञानादि आचारोंका अपनेमें आरोप करनेवाला, भावका चोर=ज्ञानादि पदार्थोंका आचरण नहीं होने पर भी अपनेको ज्ञानकार बतानेवाला होता है, वह देवकिब्बिसं=

'आयरिए' इत्यादि। ऐसे साधु आचार्योंकी तथा श्रमणोंकी आराधना करते हैं, अर्थात् आचार्यादिकोंको अपने संयमकी उत्कृष्टतासे प्रसन्न करते हैं, जिससे गृहस्थ भी उन्हें वैसाही उत्कृष्ट समझते और सन्मान करते हैं। केवल गृहस्थ ही उनका सन्मान नहीं करते किन्तु साधु भी उनकी प्रशंसा करता है ॥४५॥

આયરિએ ઇત્યાદિ. એવા સાધુઓ, આચાર્યોની તથા શ્રમણોની આરાધના કરે છે અર્થાત્ આચાર્યાદિકોને પોતાના સંયમની ઉત્કૃષ્टતાથી પ્રસન્ન કરે છે જેથી ગૃહસ્થો પણ તેમને એવા જ ઉત્કૃષ્ટ સમજે છે અને તેમનું સન્માન કરે છે. કેવળ ગૃહસ્થો જ એમનું સન્માન નથી કરતા, પરંતુ સાધુઓ પણ એમની પ્રશંસા કરે છે (૪૫)

किल्विष नामके देवभवको कुरुवई=करता है, अर्थात् देवलोकमें किल्विषिक देवपने उत्पन्न होता है ॥४६॥

टीका–'तवतेणे' इत्यादि । [१] यो नरः=यः साधुः तपःस्तेनः–तपश्चौरः, अत्र चौर्यं परकीयतपोऽपहरणं-स्वपूजाद्यर्थं स्वस्मिन्नारोपणम् । स च तपःस्तेनस्त्रिविधो यथा–स्वयमतपस्वी कश्चित्साधुः केनचित् 'तपस्वी भवान् ?' इति पृष्टः सन् 'अहमस्मि तपस्वी'–त्यर्थसूचकः प्रथमः (१) । द्वितीयो विनैव तपसा स्वभावाद् रोगादिकारणान्तरवशाद्वा कृशशरीरः साधुः केनचित् 'किं भवानेव श्रुतपूर्वस्तपस्वी ?' इति पृष्टः सन् 'साधवस्तपस्विन एव भवन्ति किमनेन प्रश्नेन?' इत्युत्तरप्रदः (२) ।

'तवतेणे' इत्यादि । जो साधु तपके चोर, वचनके चोर, रूपके चोर अथवा आचारके चोर और भावके चोर होते हैं वे देवोंमें उत्पन्न होकरके भी किल्विष ही होते हैं ॥

तात्पर्य यह है कि परकी तपस्याको अपनी प्रतिष्ठाके लिए अपनी बताना तपकी चोरी है । [१] तपके चोर तीन प्रकारके हैं—

(१) किसी अतपस्वी साधुसे किसीने पूछा–'क्या आप तपस्वी हैं ?' इसके उत्तरमें 'हाँ मैं तपस्वी हूँ' ऐसा कहनेवाला तपचोर है ।

(२) विना तपस्या किये रोग आदि किसी कारणसे या स्वभावसे क्षीण शरीरवाले साधुसे किसीने पूछा–क्या आप ही वह तपस्वी हैं, जिनकी कीर्त्ति पहले हमने सुनी है ?' ऐसा पूछनेपर 'साधु तो तपस्वी होते ही हैं, यह प्रश्न करना ही वृथा है' इस प्रकारका उत्तर देनेवाला तपचोर है ।

તવતેણે० ઇત્યાદિ જે સાધુઓ તપના ચોર, વચનના ચોર, રૂપના ચોર અથવા આચારના ચોર તથા ભાવના ચોર હોય છે, તેઓ દેવોમા ઉત્પન્ન થઈને પણ કિલ્વિષી જ બને છે

તાત્પર્ય એ છે કે–પરની તપસ્યાને પોતાની પ્રતિષ્ઠાને માટે પોતાની બતાવવી એ તપની ચોરી છે (૧) તપના ચોર ત્રણ પ્રકારના છે

(૧) કોઇ અતપસ્વી સાધુને કોઇ પૂછે કે–' આપ તપસ્વી છો ? ' તેના ઉત્તરમા ' હા, હુ તપસ્વી છુ ' એમ કહેનાર તપચોર છે

(૨) તપસ્યા કર્યા વિના રોગાદિ જેવા કોઇ કારણે યા સ્વભાવથી જ ક્ષીણ શરીરવાળા સાધુને કોઇ પૂછે ' શુ આપ એજ તપસ્વી છો કે જેમની કીર્તિ અમે પહેલા સાભળી છે ? ' એમ પૂછતા ' સાધુ તો તપસ્વી જ હોય છે, આ પ્રશ્ન કરવો જ વૃથા છે, એવા પ્રકારનો ઉત્તર આપનાર તે તપ ચોર છે

तृतीयस्तु–'उग्रतपस्वी भवानेव किम्?' इति केनचित्पृष्टः सन् स्वल्पामि कामनया केवलं मौनपात्रमात्रस्थः न तु किञ्चिदपतिभाषते तेन मच्छकोऽपि जानाति अयं महातपस्वी यतः स्वगुणाख्यानं कर्तुं मनागपि नोत्सहते, पृष्टोऽपि न मतिवचनं न ददाति इति (३)।

[२] वचःशूरेण=वचः=वाक्यं तस्य शूरेणः, यथा 'धर्मदेशनाप्रवीणतया भूयशो श्रूयमाणो भवानेव किम्?' इति केनचित्पृष्टः 'साधवो धर्मदेशनानिपुणा एव भवन्ती'त्यादिवचनेन तूष्णींभूतश्च। अथवा स्वस्य शास्त्रानभिज्ञत्वेऽपि वागाडम्बरमात्रेण परिषदि मनादितायां सत्यां केनचित् 'आचाराङ्गोपाङ्गविद् भवान्' इति पृष्ट

(३) 'શું આપ જ ઉગ્ર તપસ્વી છો?' એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવતાં પોતાની કીર્તિની કામના કરીને કેવળ મૌન સાધનાર માત્ર જ બિલકુલ પણ તપસ્વીપણું છે આવું કે મૌન સાધવાથી પ્રશ્નકર્તા એમ સમજી લે છે કે–એ મારો મોટા તપસ્વી છે, તેથી પોતાના ગુણ વર્ણન કરવામાં જરા પણ પ્રવૃત્ત થતા નથી, એટલે સુધી કે પૂછવા છતા ઉત્તર પણ નથી આપતા'

[૨] વચનના શૂરને વચનશૂર કહે છે જેમ કે કોઈ પૂછે ' જે ધર્મદેશના આપવામાં અત્યંત નિપુણ સાંભળાય છે તે શું આપ જ છો? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એમ કહેવું કે સાધુ ધર્મદેશના આપવામાં નિપુણ જ હોય છે. આમ ચુપકી રહેવું અથવા શાસ્ત્રોથી અનભિજ્ઞ હોવા છતા વાગાડમ્બરથી પરિષદને પ્રસન્ન કરેલ પૂછે કે ' આપ આચારાંગોપાંગોને જાણો છો કે? એવા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં

'साधवस्तज्ज्ञा भवन्त्येवे'तिप्रत्यायकः ।

[३] रूपस्तेनः=स्वात्मनि परकीयरूपारोपणकारकः, यथा प्रकृष्टरूपवन्तं साधुं समालोक्य 'किमसौ ज्ञातपूर्वरूपवान् भवानेव ?' इतिपृष्टो वागादिना तदङ्गीकुर्वाणो मौनावलम्बी वा ।

आचारभावस्तेनः=आचारश्च भावश्चेति द्वन्द्वे आचारभावौ, तयोः स्तेनः, तेन-आचारस्तेनः भावस्तेनश्चेति फलितम्, 'द्वन्द्वादौ द्वद्वान्ते वा श्रूयमाणं पदं प्रत्येकमभिसम्बध्यते' इति न्यायेन द्वन्द्वोत्तरस्थस्य स्तेनपदस्य प्रत्येकं सम्बन्धात् । तत्र-

[४] आचारस्तेनः-परकीयज्ञानाद्याचारपञ्चकस्य स्वस्मिन्नारोपयिता, यथा-'श्रूयमाणः क्रियापात्रं भवानेव किम् ?' इति केनाप्यनुयुक्तः सन् पूर्ववत्समाधायकः ।

[५] भावस्तेनश्च-भावो=जीवादिपदार्थस्तस्य स्तेनः, सूत्रार्थसन्देहं गीतार्थात्

होते ही हैं' ऐसा कथन करनेवाला वचनचोर है ।

[३] परके रूपका अपनेमें आरोपण करनेवाला रूपचोर कहलाता है। जैसे किसीने पूछा-'पूर्वज्ञात रूपवान् क्या आप ही हैं ?' इसके उत्तरमें वचनसे स्वीकार करनेवाला अथवा चुप रह जानेवाला रूपचोर है ।

[४] परके ज्ञानादि पाँच आचारोंको अपनेमें आरोपित करनेवाला आचारचोर कहलाता है। जैसे किसीने पूछा-'क्या सुने जानेवाले उत्कृष्ट क्रियापात्र आप ही हैं ?' ऐसा पूछने पर पूर्वकी भाँति समाधान करनेवाला, अर्थात् 'साधु तो क्रियापात्र होते ही हैं' ऐसा कहनेवाला आचारचोर है।

[५] किन्हीं गीतार्थ मुनिसे सूत्रार्थका सन्देह निवारण करके ऐसा कहे कि-

---

'સાધુ અંગ ઉપાંગોના જ્ઞાતા જ હોય છે' એમ કહેનાર વચનચોર છે

[૩] પરના રૂપનું પોતામા આરોપણ કરનાર રૂપચોર કહેવાય છે જેમકે કોઇ પૂછે કે 'પૂર્વજ્ઞાત રૂપવાન્ શુ આપ જ છો ?' તેના ઉત્તરમા વચનથી સ્વીકાર કરનાર અથવા ચૂપ રહેનાર રૂપચોર છે

[૪] પરના જ્ઞાનાદિ પાચ આચારોને પોતામા આરોપિત કરનાર આચારચોર કહેવાય છે જેમ કે કોઇ પૂછે 'શુ સાભળવામા આવતા ઉત્કૃષ્ટ ક્રિયાપાત્ર આપ જ છો ?' એમ પૂછવામા આવતા પહેલાની પેઠે સમાધાન કરનાર અર્થાત્ 'સાધુ તો ક્રિયાપાત્ર જ હોય છે' એમ કહેનાર આચારચોર છે

[૫] કોઇ ગીતાર્થ મુનિ પાસેથી સૂત્રાર્થના સદેહનું નિવારણ કરીને એમ કહે કે-

मभ्यर्थकमक्षुभ्यानन्तर 'भगवंत' विज्ञातमस्ति न तु किञ्चिदपूर्वमिदानीं मत्तस्त्वया श्राकर्ण्यसे' इति परिपादक । स तपःस्तेनादिः श्रवकिल्विषं=देवानां मध्ये किल्विषा=पापः, अत एषोऽस्पृश्यत्वादिपमो, वा कुरुते=भावयति-तपःस्तेनादिकर्मापि देवकिल्विषनामक भवमुत्पादयतीत्यर्थः ॥४६॥

१ १ २ ३
सूक्ष्म्-लद्धूणावि देवत्त, उववन्नो देवकिब्बिसे ।
४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
तत्थावि से न याणाइ, किं मे किच्चा इमं फल ॥ ४७ ॥

छाया—सम्प्राप्यापि देवत्वम्, उपपन्नो देवकिल्विषे ।
तत्रापि स न जानाति, किं मे कृत्वा इदं फलम् ॥४७॥

सान्वयार्थ—देवत्त=देवपने को लद्धूणावि=पाकर भी वह देवकिब्बिसे=किल्विष भावरूप जातिके देवोंमें उववन्नो=उत्पन्न होता है, तत्थावि=वहां पर भी से=वह 'किं=क्या कर्म किच्चा=करनेसे मे=मेरे इमं=यह फलं=फल प्राप्त हुआ है' ऐसा न याणाइ=नहीं जानता है, क्योंकि देवलोकमें तीन ज्ञान अवश्य होनेवाले होनेपर भी चोरी आदि महान् पापकर्मके प्रभावसे उसके तीव्र ज्ञानावरणका उदय होता है ।

टीका—'लद्धूणावि' इत्यादि । देवत्वं=देवजातिं लब्ध्वाऽपि=प्राप्यापि देव-

---

'यह तो मुझे पहले ही मालूम था, आपके मुखसे कुछ भी नवीनता नहीं सुनी जाती' उससे भाव-(जीवादि-पदार्थ)-का चोर कहते हैं ।

ऐसे तप आदिके चोर साधु देवतामोंमें अस्पृश्य किल्विष देवके कर्मको उपार्जन करते हैं, अर्थात् वह साधु देवभव पा करके भी किल्विष देव होता है ॥ ४६ ॥

'लद्धूणावि' इत्यादि । देवगति प्राप्त करके भी किल्विष देवोंमें

જો તો હું પહેલેથી જાણતો જ હતો આપના મુખેથી કંઈ નવીનતા સાંભળવામાં આવતી નથી' તો તે કપ (જીવાદિ-પદાર્થ) નો ચોર કહેવાય છે

એવા તપ આદિનો ચોર સાધુ દેવતાઓના અસ્પૃશ્ય કિલ્બિષી દેવના કર્મને ઉપાર્જે છે અર્થાત્ જો સાધુ દેવભવ પામીને પણ કિલ્બિષી દેવ થાય છે (૪૬)

લદ્ધૂણાવિ૦ ઇત્યાદિ દેવગતિ પ્રાપ્ત કરીને પણ કિલ્બિષી દેવોમાં ઉત્પન્ન